

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Paisatges monàstics

El monacat alt-medieval als comtats catalans (segles IX-X)

Xavier Costa Badia

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

UNIVERSITAT DE BARCELONA
DOCTORAT EN CULTURES MEDIEVALS

Paisatges monàstics

El monacat alt-medieval als comtats catalans
(segles IX-X)

Tesi presentada per optar al títol de doctor

Doctorand:
Xavier Costa Badia

Directores:
Blanca Garí de Aguilera i Maria Soler Sala

Barcelona, 2019

*A la meva família i amics,
per ser-hi sempre*

Aquesta tesi doctoral ha estat realitzada gràcies a un Ajut Predoctoral
per a la Contractació de Personal Investigador Novell (FI-DGR)
del Departament d'Economia i Coneixement
de la Generalitat de Catalunya.
Anys: 2015-2018

Resum

La present tesi doctoral proposa una aproximació innovadora al paisatge monàstic dels comtats catalans dels segles IX i X a través de dos nivells de detall ben diferenciats. En primer lloc, es planteja un estudi de caràcter més general que, partint de la identificació de tots els monestirs que s'hi poden documentar, crea una cartografia completa del fenomen monàstic sobre la qual analitzar la seva distribució espacial, els paral·lels que s'hi detecten i els diversos models de comportament que s'hi poden distingir. En segon lloc, es proposa un estudi minuciós de tres paisatges concrets, tots ells amb una elevada concentració de monestirs, per tal de precisar com aquests centres es relacionaren amb el seu entorn físic i social, transformant-lo de manera evident, però, alhora, veient-se profundament condicionats per ell. Així s'aconsegueix donar una visió holística i integral del fet monàstic que permet entendre millor el perquè de la ràpida proliferació de cenobis al llarg dels segles IX i X, així com el complex rol que jugaren en l'articulació social, política, econòmica i religiosa dels comtats catalans.

Paraules clau: Monacat, Paisatge, Comtats Catalans, Alta Edat Mitjana, Patrimonis Monàstics, Cartografia Històrica, Sistemes d'Informació Geogràfica (SIG).

Abstract

This doctoral thesis proposes an innovative approach to the monastic landscape of the Catalan counties in the 9th and 10th centuries using two clearly-differentiated levels of detail. Firstly, a study of a more general nature is undertaken, starting by identifying all the monasteries that can be documented, to create a comprehensive cartography of the monastic phenomenon with which to analyse its spatial distribution, the parallels to be detected and the different models of behaviour that can be distinguished. Secondly, a meticulous study of three specific landscapes with a high concentration of monasteries is undertaken, all with the aim of establishing just how these centres interacted with their physical and social settings, clearly transforming them but at the same time being profoundly conditioned by them. This gives a comprehensive, holistic view of the monastic phenomenon to allow a better understanding of the reasons for the rapid proliferation of sites in the 9th and 10th centuries, as well as the complex role they played in the social, political, economic and religious structure of the Catalan counties.

Key words: Monasticism, Landscape, Catalan Counties, Early Middle Ages, Monastic Estates, Historical Cartography, Geographic Information Systems (GIS).

Resumen

La presente tesis doctoral propone una aproximación innovadora al paisaje monástico de los condados catalanes de los siglos IX y X mediante dos niveles de detalle bien diferenciados. En primer lugar, se plantea un estudio de carácter más general que, partiendo de la identificación de todos los monasterios que se pueden documentar en ese territorio, crea una cartografía completa del fenómeno monástico sobre la cual analizar su distribución espacial, los paralelos que se detectan en ella y los diversos modelos de comportamiento que se pueden distinguir. En segundo lugar, se propone un estudio más minucioso de tres paisajes concretos, todos ellos con una elevada concentración de monasterios, para precisar cómo estos centros se relacionaron con su entorno físico y social, transformándolo de forma evidente, pero, a su vez, viéndose profundamente condicionados por él. De esta manera se consigue dar una visión holística e integral del monacato que permite entender mejor el porqué de la rápida proliferación de cenobios a lo largo de los siglos IX y X, así como el papel tan complejo que jugaron en la articulación social, política, económica y religiosa de los condados catalanes.

Palabras clave: Monacato, Paisaje, Condados Catalanes, Alta Edad Media, Dominios Monásticos, Cartografía Histórica, Sistemas de Información Geográfica (SIG).

Agraïments

La tesi doctoral que aquí es presenta ha estat fruit de llargues hores de reflexió i treball en solitari. Tanmateix, el resultat no hauria estat el mateix sense la contribució d'innombrables persones que, en diferents moments d'aquest llarg procés de creixement intel·lectual i humà, m'han prestat la seva ajuda desinteressada, ja fos solucionant-me problemes concrets o, simplement, compartint idees, opinions i preguntes que han enriquit de forma molt notable la meva aportació. A tots ells, i a molts que quedaran al tinter, toca ara donar-los el meu més sincer agraïment.

En primer lloc, com no, he de regraciar a la Blanca Garí i a la Maria Soler, directores d'aquesta tesi, el seu mestratge durant els darrers quatre anys, car les seves orientacions, consells i correccions han estat una guia bàsica per avançar en el gens fàcil viarany de la recerca històrica. El mateix es pot dir de la professora Emilia Jamroziak, mentora de la meva estada de tres mesos a la Universitat de Leeds, i del conjunt dels professors de l'àrea d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica de la Universitat de Barcelona, que sempre han tingut la porta oberta per ajudar-me en tot allò que els he requerit. A tots ells, i en especial a l'Ignasi, la Marta, el Toni, la Rosa, el Daniel, l'Elena, el Giacomo, la Mireia, el Salvatore, la Delfi i el Pau, moltes gràcies.

També m'agradaria tenir unes paraules pels companys i companyes del projecte *Paisajes Espirituales*, ja que, a part de tota la feina feta conjuntament, han convertit les trobades anuals en un espai de debat immillorable del qual la present tesi s'ha nodrit indubtablement. Així mateix, m'han donat l'oportunitat de participar en iniciatives tan engrescadores com els cursos de Gaudir UB que vam començar impartint el 2014 amb la Irene Brugués i l'Araceli Rosillo, dues amigues que han deixat una profunda petja en el meu treball i amb les quals seguim tenint diverses col·laboracions obertes. Per tot això, no puc deixar d'agrair també a la Núria Jornet i a la Marta Sancho que hagin tingut a bé seguir comptant amb mi per al nou projecte que enguany s'inicia.

Pràcticament amb els mateixos termes podria referir-me als companys del LAMUB i Arqueomontsec, amb qui he tingut el goig de poder excavar en diversos jaciments durant els darrers set anys i guanyar una perspectiva arqueològica sense la qual, difícilment, hauria pogut plantejar aquesta tesi doctoral. Vagi, per tant, el meu agraïment més sincer a la Marta, el Walter, la Jordina, el Pau, la Nuri, la Júlia, la Sabina,

la Bet i la Marte. Que per molts anys puguem seguir compartint llargues jornades de treball sota el xafogós sol del Montsec i encara més llargues vetllades d'oci, però també de reflexió i aprenentatge, al voltant d'una cervesa ben fresca.

Encara en l'àmbit universitari, no puc deixar sense esment les Martes, les Mireies, la Victòria, la Maria, el David, la Míriam, la Laura, el Pau i altres companys de promoció amb els quals, malgrat no veure'ns tant com voldria, hem compartit penes, però també moltes alegries al llarg d'aquests darrers anys. Així mateix, vull recordar amb gratitud a tots aquells que ens han precedit i que, a través de l'associació ARDIT, quan començàvem a introduir-nos en el desconegut món de la recerca, ens van acollir i ens van ajudar amb tot el que van poder. A tots ells, i en especial a la ja citada Araceli Rosillo, el Josep M. Palau, la Carme Muntaner i la Marta Segarrés, moltes gràcies.

Una menció especial mereixen la Laura Miquel, el Pol Bridgewater, el Pol Junyent i el Jaume Marcé, ja que, si bé la nostra amistat començà en les aules i despatxos, aquesta transcendeix en molt les parets de la universitat i, sens cap mena de dubte, perdurarà un cop tancada l'etapa que aquí es clou. Això em porta, precisament, a tenir un record per als amics de tota la vida, aquells que sempre hi són i que, com no podia ser d'altra manera, també han contribuït, sinó a l'elaboració directa d'aquesta tesi, sí a fer-me qui sóc. A més, probablement són els que més n'han patit, juntament amb la família, els efectes col·laterals, havent hagut de subsistir a llargs monòlegs sobre monestirs que, de ben segur, poc els interessaven. Per la vostra paciència, Oku, Cèlia, Laura, Gemma, Ferran, Carla, Clara rebeu també la meva gratitud.

Toca ara donar les gràcies a la família, als meus pares i avis, que, si bé mai han acabat d'entendre què és això del doctorat, pensant que potser ja seria hora que em posés a treballar de veritat, amb les mans com s'ha fet sempre, han estat la causa del meu amor incondicional pel passat i, per tant, estan en l'origen mateix d'aquesta tesi. Sense les històries que m'explicaven de petit i els esforços que feren per portar-me a veure món, de ben segur que no hauria arribat fins aquí. Parlant de família, vull tenir també unes paraules per la Míriam i la Fleming que, en els darrers anys, s'han convertit en una part imprescindible del meu dia a dia i, en els pitjors moments de la tesi, que també els ha tingut, s'han convertit en la crossa que m'ha permès tirar endavant.

A tots els aquí citats, i a tots aquells que no he pogut detallar, moltes gràcies. A tots vosaltres va dedicat el present treball.

ÍNDEX

Índex de figures	p. 17
Abreviatures.....	p. 29

INTRODUCCIÓ

1. Presentació.....	p. 39
2. Estat de la qüestió i objectius de la recerca	p. 41

L'estudi del monacat alt-medieval a Catalunya, una aproximació historiogràfica - p. 41; L'estudi del monacat femení, un cas a part - p. 52; Valoració de la bibliografia preexistent i objectius de la recerca - p. 54; L'estructura de la tesi, una justificació raonada - p. 57.

3. Metodologia.....	p. 59
3.1. Marc teòric: La cartografia com a via d'accés al paisatge	p. 60

Cartografiar el monacat, una pràctica amb història - p. 61; Els Sistemes d'Informació Geogràfica, una eina per estudiar el paisatge - p. 62.

3.2. De la teoria a la pràctica: L'aplicació del mètode pas a pas.....	p. 66
--	-------

Localització de les fonts - p. 66; Buidatge i gestió de la informació - p. 73; Elaboració de la cartografia històrica - p. 80; Interpretació de la cartografia elaborada - p. 87.

PRIMERA PART: EL MONACAT ALT-MEDIEVAL ALS COMTATS CATALANS, UNA APROXIMACIÓ TOPOGRÀFICA

1. Què és un monestir alt-medieval?	p. 91
---	-------

El monestir, punt de contacte entre el cel i la terra - p. 91; El monestir, centre d'acollida i assistència - p. 105; El monestir, centre de poder polític i d'articulació social - p. 116; El monestir, centre econòmic i comercial - p. 128; El monestir, centre de cultura i estudi - p. 140; El monestir, cap a una visió holística de la institució - p. 145.

2. Com podem identificar els monestirs?	p. 147
2.1. Els monestirs en les fonts escrites	p. 147
<p style="padding-left: 40px;"><i>Monasterium / coenobium</i> - p. 148; <i>Domus</i> - p. 156; <i>Cella / Cellula</i> - p. 161; <i>Monasteriolum</i> - p. 167; <i>Asceterium</i> - p. 173; <i>Abbatia</i> - p. 175; <i>Clastrum</i> - p. 178; <i>Locus</i> - p. 181.</p>	
2.2. Els monestirs a través de les fonts arqueològiques	p. 182
2.3. Els monestirs a través de la toponímia	p. 191
3. Quins monestirs podem documentar?.....	p. 199
3.1. Els monestirs dels comtats de Pallars i Ribagorça	p. 200
<p style="padding-left: 40px;">Sant Vicenç de Gerri / Santa Maria de Gerri - p. 200; Santa Maria d'Alaó - p. 201; Santa Maria de Senterada - p. 202; Sant Fruitós de Segur - p. 203; Sant Esteve de Servàs - p. 204; Sant Vicenç d'Oveix - p. 205; Sant Genís de Bellera - p. 206; Santa Maria de Taverna / Sant Pere de Taverna - p. 207; Monestir de Vilanova - p. 208; Sant Julià de Sentís - p. 209; Sant Esteve de Perabella - p. 210; Sant Pere del Burgal - p. 211; Sant Andreu de les Maleses / Sant Pere de les Maleses - p. 213; Sant Pere d'Ovarra / Santa Maria d'Ovarra - p. 214; Sant Martí del Sas - p. 215; Monestir d'Esvú - p. 216; Santa Maria de Lavaix - p. 217; Sant Andreu de Barravés - p. 218; Sant Joan de Viu - p. 219; Sant Pere de Vellanega - p. 220; Santa Càndida d'Areny - p. 221; Sant Climent de Torogó - p. 222; Sant Tirs de Llastarri - p. 223; Sants Just i Pastor d'Urmella - p. 224; Altres monestirs no localitzats geogràficament - p. 225.</p>	
3.2. Els monestirs del comtat d'Urgell	p. 226
<p style="padding-left: 40px;">Sant Sadurní de Tavèrnoles - p. 226; Sant Climent de Codinet - p. 228; Sant Iscle de Centelles / Sant Andreu de Trespunts - p. 229; Santa Cecília d'Elins - p. 230; Sant Vicenç dels Torrents i Sant Martí de Canals - p. 231; Sant Joan de Bergús - p. 232; Sant Llorenç de Morunys - p. 233; Sant Pere de Graudescales - p. 234; Sant Pere de la Cort - p. 235; Sant Andreu de la Quera - p. 236; Sant Andreu de les Planes - p. 237; Sants Celdoni i Ermenter de Cellers - p. 238; Altres monestirs no localitzats geogràficament - p. 240.</p>	
3.3. Els monestirs dels comtats de Cerdanya i Berga.....	p. 241
<p style="padding-left: 40px;">Sant Llorenç prop Bagà - p. 241; Sant Salvador de la Vedella - p. 242; Sant Andreu de Gréixer - p. 243; Sant Salvador de Mata - p. 244; Santa Maria de la Quar - p. 245; Sant Sebastià del Sull - p. 246; Santa Maria de Serrateix - p. 247.</p>	

3.4. Els monestirs dels comtats de Conflent, Vallespir i Rossellóp. 249

Santa Maria del Vallespir i Sant Quintí dels Banys d'Arles - p. 249; Sant Pere d'Arles o de Riuferrer - p. 252; Sant Joan de Rard - p. 253; Sant Julià de Buçac - p. 254; Sant Vicenç de Campllong - p. 255; Sant Genís de Fontanes - p. 256; Sant Joan la Cella - p. 257; Sant Martí de la Vall o de Montbran - p. 258; Sant Andreu de Sureda - p. 259; Sant Vicenç de Tatzó d'Amunt - p. 260; Sant Feliu de la Roca - p. 261; Sant Julià de Tanyà - p. 262; Sant Esteve d'Agusà o del Monestir - p. 263; Sant Climent de la Reglella - p. 264; Sant Martí d'Albera o de Coll Forcat - p. 265; Sant Esteve de Nidoleres - p. 266; Sant Martí de Fenollar - p. 267; Sant Andreu d'Eixalada - p. 268; Sant Germà de Cuixà / Sant Miquel de Cuixà - p. 270; Sant Cebrià de Cubera o de Saorra - p. 274; Sant Pere de Prada - p. 275; Sant Tomàs de Balaguer - p. 276; Santa Cecília de Coç - p. 277; Santa Maria d'Arles - p. 278; Sant Andreu de Catllà / Santa Maria de Riquer - p. 279; Sant Llorenç de Torrents o d'Alemanys - p. 280; Sant Martí de Casafabre i Sant Andreu de Ministrol - p. 281; Sant Martí d'Escaró - p. 282; Sant Cugat de Soanyes - p. 282.

3.5. Els monestirs dels comtats d'Osona i Manresap. 284

Santa Maria de Ripoll - p. 284; Sant Joan de les Abadesses - p. 286; Sant Quirze de Besora - p. 287; Sant Martí del Congost - p. 288; Sant Pere de Mogrony - p. 289; Santes Eulàlia i Leocàdia de Vic - p. 290; Santa Cecília de Montserrat - p. 290; Sant Benet de Bages - p. 292.

3.6. Els monestirs del comtat de Besalúp. 294

Sant Esteve de Banyoles - p. 294; Sant Martí de les Escaules - p. 296; Sant Pere d'Albanyà - p. 297; Sant Miquel de la Cirera - p. 298; Sant Romà de Casamor - p. 299; Sant Julià del Mont - p. 299; Sant Pere de Mieres - p. 300; Santa Maria de Vilert - p. 301; Sant Aniol d'Aguja - p. 301; Sant Llorenç del Mont o de Sous - p. 302; Sant Martí de Talaixà - p. 304; Santa Maria del riu Ser - p. 304; Sant Vicenç de Colitzà o del Sallent - p. 305; Sant Martí de Campmajor - p. 306; Sant Pere de Camprodon - p. 307; Sant Pere de Besalú - p. 308; Sant Esteve del Llop - p. 309.

3.7. Els monestirs del comtat de Girona.....p. 310

Sant Medir de Cartellà - p. 310; Santa Maria d'Amer - p. 311; Sant Andreu del Terri - p. 312; Sant Climent de Peralta - p. 313; Sant Martí d'Arenys de Munt - p. 314; Sant Pau de Fontclara - p. 315; Sant Feliu de Guíxols - p. 315; Sant Pau del Maresme - p. 317; Sant Pere de Galligants - p. 318; Santa Maria de les Puel·les - p. 319; Altres monestirs no localitzats geogràficament - p. 320.

- 3.8. Els monestirs dels comtats d'Empúries i Peralada.....p. 321
- Santa Maria de Magrigul - p. 322; Sant Pere de Roda - p. 323; Sant Fruitós de la vall de Santa Creu - p. 326; Sant Joan Sescloses - p. 327; Sant Cebrià de Penida - p. 328; Sant Quirze de Colera - p. 329; Sant Martí del Forn del Vidre - p. 331; Sant Pau de la Calçada - p. 332; Santa Maria de Colomers - p. 333; Sant Pere i Santa Maria de Càrcer - p. 333; Sant Silvestre de la Valleta - p. 334; Sant Martí de Fontanet o de Vallmala - p. 335; Santa Maria de Vilamacolum - p. 336; Santa Maria de Roses - p. 337.
- 3.9. Els monestirs del comtat de Barcelona.....p. 340
- Sant Cugat del Vallès o d'Octavià- p. 340; Sant Genís i Santa Eulàlia de Tapioles - p. 343; Santa Creu de Cervelló - p. 344; Sant Pau del Camp - p. 345; Sant Pere de les Puel·les - p. 347; Santa Maria de Castelldefels - p. 348; Santa Maria de Monistrol d'Anoia - p. 350; Sant Miquel del Fai - p. 351; Altres possibles cel·les de Sant Cugat del Vallès - p. 352.
4. Quins centres religiosos he exclòs?.....p. 355
- Santa Maria d'Àneu- p. 358; Santa Maria de Castelló de Tor - p. 359; Santa Maria del Camí - p. 360; Santa Maria de Riudaura - p. 363; Santa Maria de Talló - p. 364; Santa Maria de Valldeflors - p. 366; Sant Climent de Tragó de Noguera - p. 366; Sant Cristòfol de Salinoves - p. 367; Sant Esteve i Sant Hilari d'Umfred- p. 368; Sant Feliu de Bernui- p. 370; Sant Fruitós de Balestui - p. 371; Sant Genís d'Oliberà - p. 372; Sant Joan d'Isil - p. 372; Sant Joan de Montdarn - p. 373; Sant Julià i Sant Llorenç de Cerdanyola - p. 374; Sant Julià de Puig-reig- p. 375; Sant Llorenç del Munt - p. 376; Sant Martí d'Albet i Sant Sadurní *Aganensi* - p. 379; Sant Martí d'Areny - p. 380; Sant Martí de Bescaran - p. 381; Sant Martí de Puig-reig - p. 382; Sant Martí Sesserres- p. 383; Sant Pere de Clarà - p. 383; Sant Pere d'Escales - p. 385; Sant Pere de Ger - p. 385; Sant Pere de la Portella - p. 386; Sant Pere de Pallars - p. 387; Sant Vicenç de Fontclara - p. 388; Sant Vicenç de Pinsent - p. 389; Sant Vicenç del Sas - p. 390; Sant Vicenç de Saurí i Sant Esteve de Meneurí - p. 391.
5. La distribució geogràfica dels cenobis alt-medievals: Cap a una definició de models monàstics.....p. 393
- Els monestirs en valls, *territoria* i *pagi* de muntanya - p. 395; Els monestirs en alçada i/o encimbellats - p. 401; Els monestirs en zones planes - p. 406; Els monestirs del front litoral - p. 412; Els monestirs urbans - p. 415; Valoració final - p. 420.

6. Algunes evidències negatives.....	p. 421
6.1. La Cerdanya, una vall sense monestirs?.....	p. 422
6.2. Els comtats catalans, un territori sense cenobis femenins?	p. 430

SEGONA PART: LA IMPLANTACIÓ TERRITORIAL

DELS MONESTIRS

1. Presentació dels casos d'estudi.....	p. 449
La selecció dels exemples, una decisió raonada - p. 449.	
2. El Pallars i la Ribagorça, dos comtats de muntanya.....	p. 455
2.1. Algunes qüestions prèvies	p. 455
El marc geogràfic - p. 455; Les fonts d'informació - p. 457.	
2.2. El monacat pallarès i ribagorçà abans de l'any 800	p. 463
Els orígens del monacat pallarès i ribagorçà - p. 463; El monacat cristià i la conquesta islàmica - p. 466.	
2.3. Els primers anys del domini carolingi (c.800-c.875)	p. 469
El ressorgir d'època carolíngia, una primera aproximació - p. 470; El paisatge anterior a la fundació dels primers monestirs - p. 473; Les fundacions monàstiques del segle IX i les autoritats carolíngies - p. 479; La configuració dels primers dominis monàstics del segle IX i el seu rol en la transformació del paisatge - p. 485.	
2.4. Els temps de la independència comtal (c.875-c.1000).....	p. 497
El govern del comte Ramon II de Pallars i Ribagorça (c.875-c.920), un període d'estagnació monàstica - p. 498; L'evolució patrimonial dels monestirs al tombant de segle, entre la continuïtat i el canvi - p. 503; El monacat i els descendents de Ramon II (c.920-1000), un nou període d'expansió sota l'impuls comtal - p. 505; L'expansió geogràfica dels dominis monàstics al segle X, algunes reflexions sobre els interessos econòmics dels cenobis i la seva gestió patrimonial - p. 515.	

3. El Ripollès, tres monestirs en una cruïlla de caminsp. 525
- 3.1. Algunes qüestions prèviesp. 525
 El marc geogràfic - p. 525; Les fonts d'informació - p. 527.
- 3.2. Guifré el Pelós i els primers monestirs ripollesos (c.879-c.897).....p. 531
 El Ripollès al segle IX, de vall oblidada a centre de la geopolítica comtal - p. 531; El paisatge previ a la reorganització - p. 535; La fundació dels monestirs de Ripoll i Sant Joan, una iniciativa comtal- p. 538; La dotació inicial i l'origen dels dominis monàstics, una mostra de diàleg entre interessos econòmics i polítics - p. 545.
- 3.3. La consolidació del monacat ripollès (c.897-c.942).....p. 551
 La mort de Guifré el Pelós i la redefinició d'aliances - p. 551; L'expansió territorial dels monestirs ripollesos a principis del segle X (c.900-c.942) - p. 554.
- 3.4. El monacat ripollès i els conflictes dinàstics (c.942-c.949)p. 565
 Les lluites en el si del casal de Barcelona i el trencament de la fràgil estabilitat ripollesa (c.942-c.949) - p. 565; Sant Pere de Camprodon, un monestir nascut del conflicte - p. 568; Els efectes de les disputes comtals sobre Ripoll i Sant Joan, dues situacions oposades - p. 570.
- 3.5. El monacat ripollès i els néts de Guifré (c.949-c.1000)p. 572
 Santa Maria de Ripoll, l'últim bastió de la unitat familiar comtal - p. 573; Sant Pere de Camprodon, un monestir dels comtes de Besalú- p. 579; Sant Joan de les Abadesses, un monestir entre dues famílies - p. 584.
4. Els monestirs *in litore maris*, un model particularp. 593
- 4.1. Algunes qüestions prèviesp. 593
 Els monestirs del front litoral, un breu recordatori - p. 593; Les fonts d'informació - p. 595.
- 4.2. Els cenobis del front litoral i la conquesta del marp. 602
 El litoral marítim, una terra de frontera - p. 602; La fundació dels monestirs litorals - p. 604; El mar, un veí perillós - p. 610.
- 4.3. La configuració territorial dels monestirs litoralsp. 612
 El domini central, entre la terra i el mar- p. 612; L'expansió patrimonial dels monestirs litorals i les seves lògiques politicoreligioses - p. 614.

CONCLUSIONS I FONTS D'INFORMACIÓ

Conclusionsp. 623

Summary & conclusions - p. 623; Resum i conclusions (traducció) - p. 632.

Bibliografia.....p. 643

ANNEXOS (CD ADJUNT)

1. Mapes seqüencials

1.1. Evolució dels monestirs dels comtats catalans durant els segles IX i X

1.2. Evolució dels dominis dels monestirs dels comtats de Pallars i Ribagorça

1.3. Evolució dels dominis dels monestirs de la comarca del Ripollès

1.4. Evolució dels dominis dels monestirs del front litoral català

2. Fitxes i bases de dades

2.1. Monestirs documentats als comtats catalans durant els segles IX i X

2.2. Fases de desenvolupament dels monestirs registrats

2.3. Documents d'arxiu relatius als cenobis registrats

2.4. Béns dels monestirs estudiats amb més detall

Índex de figures

INTRODUCCIÓ

- Fig. 1. Diagrama que resumeix la idea del monestir com a part integral d'un geosistema complexp. 56
- Fig. 2. Esquema il·lustratiu que mostra la gran quantitat d'informació i de patrons que podem observar gràcies a l'ús de cartografia seqüencial respecte a l'ús d'un sol mapa del final del període estudiat.....p. 64
- Fig. 3. Esquema il·lustratiu que mostra la forma de treballar dels SIG, basats en la superposició de capes ràsters i vectorials, cada una amb una informació diferentp. 65
- Fig. 4. Fitxa emprada per registrar tota la documentació d'arxiu anterior a l'any 1000 referent als monestirs dels comtats catalans.....p. 69
- Fig. 5. Esquema que mostra les relacions entre les diferents taules que conformen la base de dades relacional creada per gestionar la informació de la present tesi doctoral.....p. 73
- Fig. 6. Fitxa emprada per registrar les diverses unitats monàstiques documentades a través de les fonts d'informació.....p. 74
- Fig. 7. Fitxa emprada per tal de registrar les diferents fases de desenvolupament de cada monestir i, així, crear una cartografia del monacat català alt-medieval el més dinàmica possiblep. 76
- Fig. 8. Fitxa emprada per tal de registrar els béns patrimonials que posseïen els monestirs estudiats en el segon bloc de la present tesi.....p. 78
- Fig. 9. Mapa resultant de projectar les dades recollides sense una cartografia de base que les contextualitzi.....p. 81
- Fig. 10. Mapa dels comtats catalans utilitzat en aquest treball.....p. 83

Fig. 11. Mapa topogràfic, creat a través de l'ús de diferents colors hipsomètrics, que em servirà com a fons de l'aparell cartogràfic d'aquesta tesip. 85

**PRIMERA PART: EL MONACAT ALT-MEDIEVAL ALS COMTATS CATALANS,
UNA APROXIMACIÓ TOPOGRÀFICA**

Fig. 12. Plànol d'un monestir ideal elaborat al segle IX a l'*scriptorium* de Reichenau per a l'abat Gozbert de Sankt Gallen, on s'ha conservat fins avui dia (SSG, Cod. Sang. 1092).....p. 103

Fig. 13. Detall de l'hospici per pobres i peregrins del plànol de St. Gallen.....p. 107

Fig. 14. Distribució de les donacions i compravendes realitzades als monestirs catalans durant els segles IX i X segons el mes de l'any en què es van dur a termep. 111

Fig. 15. Detall de l'hospici per a persones acabalades i dels edificis annexos que mostra el plànol de St. Gallen.....p. 114

Fig. 16. Esquema il·lustratiu que mostra com les donacions fetes a centres monàstics podien ajudar a consolidar relacions d'*amicitia* i patronatge entre el laïcat.....p. 126

Fig. 17. Planta i reconstrucció hipotètica de la presa i del camí penjant de Sant Pere de Graudescales.....p. 131

Fig. 18. Detall dels tallers artesans que apareixen en el plànol de St. Gallen.....p. 138

Fig. 19. Detall de l'escola externa segons el plànol de St. Gallen.....p. 142

Fig. 20. Evolució de l'ús dels termes *coenobium* i *monasterium* en la documentació de Sant Sadurní de Tavèrnoles.....p. 151

Fig. 21. Evolució de l'ús dels termes *coenobium* i *monasterium* en la documentació de Sant Esteve de Banyolesp. 151

- Fig. 22. Evolució de l'ús dels termes *coenobium* i *monasterium* en la documentació de Santa Maria de Ripoll.....p. 152
- Fig. 23. Evolució de l'ús dels termes *coenobium* i *monasterium* en la documentació de Sant Cugat del Vallèsp. 152
- Fig. 24. Evolució de l'ús dels termes *coenobium* i *monasterium* en la documentació de Santa Maria d'Alaóp. 152
- Fig. 25 Centres religiosos no monàstics que apareixen designats com a *domus* en la documentació alt-medieval dels comtats catalans.....p. 158
- Fig. 26. Distribució dels *monasteriola* documentats a través de les fonts escrites i la toponímia respecte als monestirs dels segles IX i Xp. 172
- Fig. 27. Topònims del mapa a escala 1.5000 de l'ICGC que contenen les paraules monestir, cenobi o conventp. 193
- Fig. 28. Topònims del mapa a escala 1.5000 de l'ICGC que contenen monestir, cenobi o convent i que han passat el procés de cribratge exposat en el treball.....p. 196
- Fig. 29. Mapa de les unitats toponímiques vinculades al fet monàstic.....p. 197
- Fig. 30. Monestirs dels comtats de Pallars i Ribagorça fundats abans de l'any 1000.....p. 200
- Fig. 31. Monestirs del comtat d'Urgell fundats abans de l'any 1000.....p. 226
- Fig. 32. Monestirs dels comtats de Cerdanya i Berga fundats abans de l'any 1000.....p. 241
- Fig. 33. Monestirs dels comtats de Conflent, Vallespir i Rosselló fundats abans de l'any 1000.....p. 249
- Fig. 34. Monestirs dels comtats d'Osona i Manresa fundats abans de l'any 1000.....p. 284
- Fig. 35. Monestirs del comtat de Besalú fundats abans de l'any 1000.....p. 294

Fig. 36. Monestirs del comtat de Girona fundats abans de l'any 1000	p. 310
Fig. 37. Monestirs dels comtats d'Empúries i Peralada fundats abans de l'any 1000.....	p. 321
Fig. 38. Monestirs del comtat de Barcelona fundats abans de l'any 1000	p. 340
Fig. 39. Mapa dels centres religiosos exclosos en relació als cenobis inclosos en el present treball	p. 356
Fig. 40. Centres religiosos, a voltes considerats com a monestirs, però que han estat exclosos de la present tesi doctoral	p. 357
Fig. 41. Mapa de tots els monestirs fundats al llarg dels segles IX i X en els comtats catalans	p. 393
Fig. 42. Monestirs ubicats en valls, <i>territoria</i> i <i>pagi</i> de muntanya ben definits per l'orografia circumdant.....	p. 395
Fig. 43. Gràfic comparatiu de la data de fundació dels diferents cenobis situats en valls, <i>territoria</i> o <i>pagi</i> de muntanya.....	p. 399
Fig. 44. Monestirs ubicats en alçada, ja fos en els grans altiplans interiors o en muntanyes específiques	p. 402
Fig. 45. Gràfic comparatiu de la data de fundació dels diferents monestirs fundats en alçada dels comtats catalans	p. 403
Fig. 46. Monestirs ubicats en les zones més planes del territori català	p. 406
Fig. 47. Gràfic comparatiu de la data de fundació dels diferents monestirs fundats en zones planes dels comtats catalans	p. 407
Fig. 48. Monestirs ubicats en el front litoral català	p. 412
Fig. 49. Gràfic comparatiu de la data de fundació dels diferents monestirs establerts al front litoral català	p. 413
Fig. 50. Monestirs ubicats en les principals ciutats dels comtats catalans	p. 416

- Fig. 51. Gràfic comparatiu de la data de fundació dels diferents monestirs urbans dels comtats catalans.....p. 417
- Fig. 52. Composició planimètrica que mostra la distribució dels diferents monestirs urbans i la seva relació amb els elements que configuraven les respectives ciutats a l'Alta Edat Mitjanap. 418
- Fig. 53. Mapa de tots els monestirs fundats al llarg dels segles IX i X en el qual es poden veure ressaltats els espais on el fet monàstic tingué una incidència menor.....p. 421
- Fig. 54. Mapa geogràfic de la vall de Cerdanya.P. 422
- Fig. 55. Institucions beneficiades pels comtes Miró II i Sunifred II en els seus respectius testamentsp. 425
- Fig. 56. Propietats que els monestirs situats fora de la Cerdanya acumularen en aquella vall al llarg dels segles IX i Xp. 427
- Fig. 57. Mapa de tots els monestirs fundats al llarg dels segles IX i X en el qual es ressalta aquells que acollien una comunitat femeninap. 431
- Fig. 58. Evolució cronològica de les monges que conformaven la comunitat de Sant Joan de les Abadesses, ressaltant en vermell aquelles que apareixen designades com a *deodicatae* o *devotae*p. 433
- Fig. 59. Evolució cronològica de les monges que conformaven la comunitat de Sant Pere de les Puel·les, ressaltant en vermell aquelles que apareixen designades com a *deodicatae* o *devotae*p. 433
- Fig. 60. *Deodicatae* i *devotae* localitzades en la documentació dels comtats catalans anterior a l'any 1000 que no guarden relació aparent amb cap centre monàstic conegut.....p. 434
- Fig. 61. Mapa de totes les propietats que posseïen les diferents *devotae* i *deodicatae* documentades.....p. 438

- Fig. 62. Distribució de les propietats de les *deodicatae* al pla de Barcelona, ressaltant aquells llocs on coincidien els béns de més d'unap. 441
- Fig. 63. Llocs on podem documentar la presència de *devotae* i *deodicatae* als segles IX i X, posant-los en relació amb els cenobis regulars que existien en aquella mateixa cronologia.....p. 443

**SEGONA PART: LA IMPLANTACIÓ TERRITORIAL
DELS MONESTIRS**

- Fig. 64. Mapa físic dels comtats de Pallars i Ribagorça amb un seguit de punts de referència actuals que permeten al lector orientar-s'hi més fàcilmentp. 456
- Fig. 65. Quadre resum de les fonts originals conservades referents als comtats de Pallars i Ribagorçap. 458
- Fig. 66. Quadre resum de les fonts conservades a través de còpies i trasllats medievals referents als comtats de Pallars i Ribagorçap. 458
- Fig. 67. Quadre resum de les fonts conservades a través de transcripcions i extrets moderns referents als comtats de Pallars i Ribagorçap. 459
- Fig. 68. Distribució de la documentació pallaresa i ribagorçana segons la seva cronologia.....p. 461
- Fig. 69. Distribució de la documentació pallaresa i ribagorçana segons els monestirs a què fa referència.....p. 461
- Fig. 70. Distribució de la documentació pallaresa i ribagorçana segons la seva tipologia.....p. 462
- Fig. 71. Monestirs fundats al Pallars i la Ribagorça durant els primers tres quarts del segle IX.....p. 471

- Fig. 72. Perfil topogràfic de la línia muntanyosa que divideix horitzontalment la part pirinenca i la prepirinenca dels comtats de Pallars i Ribagorça.....p. 475
- Fig. 73. Conjunt de planimetries topogràfiques que ens mostren la ubicació d'alguns dels principals monestirs pallaresos i ribagorçans del segle IX respecte als nuclis de poblament més propersp. 478
- Fig. 74. Evolució cronotipològica de les transaccions econòmiques en què participaren els monestirs pallaresos i ribagorçansp. 486
- Fig. 75. Distribució dels béns monàstics dels principals cenobis dels comtats de Pallars i Ribagorça vers l'any 875p. 489
- Fig. 76. Detall de la distribució de les propietats de Santa Maria d'Alaó dins del *pagus* d'Orrit vers l'any 875.....p. 490
- Fig. 77. Detall de la distribució de les propietats de Sant Vicenç de Gerri dins del *territorium* de Corts vers l'any 875p. 490
- Fig. 78. Esquema ideal que, sobre un dels lots de terra més ben documentats de la vila d'Olb, permet veure com, entre el 843 i el 846, el monestir d'Alaó s'hi introduí i inicià un evident procés de reintegració patrimonialp. 492
- Fig. 79. Distribució de les transaccions econòmiques realitzades pels monestirs pallaresos i ribagorçans entre els anys 800 i 875 segons la seva tipologia.....p. 493
- Fig. 80. Distribució de les transaccions econòmiques realitzades pels monestirs pallaresos i ribagorçans entre els anys 800 i 875 segons el mes de l'any en què es produïrenp. 494
- Fig. 81. Gràfic comparatiu de la data de fundació i desaparició dels diferents cenobis fundats al Pallars i a la Ribagorça durant els segles IX i X.....p. 499

- Fig. 82. Abadies conegudes tant al segle IX com al X en què es detecta un buit documental, com a mínim de trenta anys, al voltant de l'any 900.....p. 501
- Fig. 83. Distribució dels béns monàstics adquirits pels principals cenobis dels comtats de Pallars i Ribagorça entre el 875 i el 920p. 504
- Fig. 84. Monestirs fundats als comtats de Pallars i Ribagorça entre els anys 920 i 1000.....p. 507
- Fig. 85. Evolució cronotipològica de les transaccions econòmiques en què participaren els monestirs pallaresos i ribagorçans entre els anys 920 i 1000.....p. 513
- Fig. 86. Gràfic que mostra l'increment de donacions de béns fora de l'abast del comú al llarg dels segles IX i X.....p. 514
- Fig. 87. Distribució dels béns monàstics adquirits pels principals cenobis dels comtats de Pallars i Ribagorça entre el 920 i l'any 1000.....p. 517
- Fig. 88. Localització dels béns comprats i venuts pels monestirs pallaresos i ribagorçans al llarg dels segles IX i X.....p. 519
- Fig. 89. Mapa on es mostra la relació entre els dominis monàstics d'època alt-medieval i les vies pecuàries que han seguit en funcionament fins al segle XXp. 520
- Fig. 90. Mapa on es mostra la relació entre els béns dels diferents monestirs alt-medievals i els centres religiosos, monàstics o seculars, sobre els quals tenien dretsp. 522
- Fig. 91. Mapa de la comarca natural del Ripollès i les diferents demarcacions en què es trobava divididap. 526
- Fig. 92. Distribució de la documentació dels tres monestirs ripollesos segons la seva cronologia.....p. 529

- Fig. 93. Distribució de la documentació de Ripoll, Sant Joan i Camprodon segons la seva tipologia.....p. 530
- Fig. 94. Principal via de comunicació entre els dominis de Guifré el Pelós abans de recuperar el Ripollès i les planes de Vic i del Bages.....p. 534
- Fig. 95. Possibilitats de comunicació alternativa que oferia el control de les valls de Ripoll i Sant Joan.....p. 534
- Fig. 96. Mapa del Conflent on es representen les diferents esglésies que, segons les fonts, formaven part integral del monestir d'Eixalada.....p. 541
- Fig. 97. Domini central aproximat de Sant Joan de les Abadesses segons la dotalia del 887, assenyalant-hi amb una línia discontinua les variacions que s'hi observen en el judici del 913.....p. 546
- Fig. 98. Domini central aproximat de Santa Maria de Ripoll segons els preceptes del 939 i el 982, assenyalant-hi amb una línia discontinua una àrea d'adscripció dubtosa.....p. 547
- Fig. 99. Béns adquirits pel monestir de Santa Maria de Ripoll abans de l'any 900 segons la documentació conservada i la falsa *gesta* de principis del segle X.....p. 549
- Fig. 100. Béns adquirits pel monestir de Sant Joan durant els seus primers anys d'existència (887-c.900), sent-li confirmats, la majoria d'ells, a través del precepte reial del 899 i del decret sinodal del 906.....p. 550
- Fig. 101. Distribució de les transaccions que beneficiaren al monestir de Sant Joan entre els anys 898 i 942 segons la seva tipologia.....p. 555
- Fig. 102. Mapa dels llocs on l'abadessa Emma realitzà compres durant els anys en què dirigí el monestir de Sant Joan (c.900-c.942).....p. 556
- Fig. 103. Mapa dels llocs on el monestir de Sant Joan rebé donacions durant el període en què el regí l'abadessa Emma (c.900-c.942).....p. 557

- Fig. 104. Tipologia dels béns adquirits pel monestir de Sant Joan durant l'abadiat d'Emma (c.898-c.942).....p. 560
- Fig. 105. Distribució dels dominis patrimonials del monestir de Ripoll l'any 942, posant l'accent en les diferències que s'aprecien respecte a la situació de principis d'aquella centúriap. 562
- Fig. 106. Distribució de les transaccions econòmiques que beneficiaren al monestir de Ripoll entre el 880 i el 942 segons la seva tipologiap. 563
- Fig. 107. Evolució de les donacions que les diferents branques del casal de Barcelona feren a Ripoll durant la primera meitat del segle Xp. 564
- Fig. 108. Repartiment dels comtats catalans vers l'any 940, ressaltant les principals vies de comunicació entre els dominis del casal de Cerdanya-Besalúp. 567
- Fig. 109. Primeres adquisicions patrimonials del monestir de Sant Pere de Camprodon (c.944-952)p. 569
- Fig. 110. Evolució cronotipològica de les transaccions econòmiques de què es beneficià el monestir de Ripoll als segles IX i X.....p. 573
- Fig. 111. Distribució dels dominis patrimonials del monestir de Ripoll a finals del segle Xp. 574
- Fig. 112. Relació dels principals benefactors del monestir de Ripoll entre els anys 950 i 1000p. 577
- Fig. 113. Distribució dels dominis patrimonials del monestir de Camprodon a finals del segle Xp. 580
- Fig. 114. Gràfic comparatiu del nombre de mencions a boscs, garrigues i terres de pastura que apareixen en els fons documentals dels tres grans monestirs ripollesosp. 581
- Fig. 115. Evolució cronotipològica de les transaccions econòmiques de què es beneficià el monestir de Camprodon al segle Xp. 582

- Fig. 116. Relació dels principals benefactors del monestir de Camprodon entre els anys 950 i 1000p. 583
- Fig. 117. Evolució cronotipològica dels documents del monestir de Sant Joan segons l'abadessa que governava quan foren expeditsp. 585
- Fig. 118. Evolució patrimonial del monestir de Sant Joan durant l'abadiat de Ranlo (c.955-c.960), ressaltant les quatre esglésies que aquesta abadessa reedificà i féu consagrar el 960p. 586
- Fig. 119. Evolució patrimonial del monestir de Sant Joan durant els abadiats de Fredeburga (c.960-c.994) i Ingilberga (c.994-1017)p. 589
- Fig. 120. Distribució dels documents referents als monestirs litorals segons el cenobi a què fan referència.....p. 596
- Fig. 121. Quadre resum de les fonts originals conservades relatives als monestirs del front litoral català.....p. 597
- Fig. 122. Quadre resum de les fonts conservades a través de còpies i trasllats medievals relatives als monestirs del front litoral catalàp. 597
- Fig. 123. Quadre resum de les fonts conservades a través de transcripcions i extrets moderns relatives als monestirs del front litoral catalàp. 598
- Fig. 124. Distribució dels documents referents als monestirs litorals segons la seva cronologia i el centre a què fan referènciap. 599
- Fig. 125. Distribució dels documents referents als monestirs litorals segons la seva tipologia.....p. 600
- Fig. 126. Gràfic comparatiu entre el nombre de testaments que conformen les donacions rebudes per Sant Pere de Roda i Santa Maria de Castelldefels, el cenobi que ha conservat un fons documental més completp. 601

- Fig. 127. Àrea aproximada en la qual es concentraven els béns donats per Sunyer i Riquilda al monestir de Sant Feliu de Guíxols segons un document del 1015p. 605
- Fig. 128. Domini central aproximat de Sant Pere de Roda segons la confirmació que en féu el 974, pocs mesos després de la dotació del comte Gausfred, el papa Benet VI.....p. 608
- Fig. 129. Distribució dels béns monàstics adquirits pels cenobis del front litoral català al llarg del segle X.....p. 615
- Fig. 130. Mapa on es mostra la relació directa entre els béns aïllats dels diferents monestirs litorals i les esglésies seculares sobre les quals tenien dretsp. 619

Abreviatures

Arxius i biblioteques

AAM	Arxiu de l'Abadia de Montserrat
ABE	Arxiu del Baró d'Esponellà
ABEV	Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic
ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
ACB	Arxiu Capitular de Barcelona
ACM	Arxiu de la Cartoixa de Montalegre
ACTM	Arxiu del Castell de Montesquiú
ACU	Arxiu Capitular d'Urgell
ACV	Arxiu Capitular de Vic
ADB	Arxiu Diocesà de Barcelona
ADEPA	Archives départementales de l'Aude
ADEPBR	Archives departementales de Bouches-du-Rhône
ADG	Arxiu Diocesà de Girona
ADM	Archivo Ducal de Medinaceli
ADS	Arxiu Diocesà de Solsona
AEV	Arxiu Episcopal de Vic
AMBA	Arxiu del Monestir de Bellpuig de les Avellanes
AMSJA	Arxiu del Monestir de Sant Joan de les Abadesses
ANC	Arxiu Nacional de Catalunya
APC	Arxiu Parroquial de Cardona
APEPC	Arxiu Provincial de l'Escola Pia de Catalunya
APO	Archives départementales des Pyrénées-Orientales
APSMS	Arxiu Parroquial de Sant Martí Sesgueioles
ASV	Archivio Segreto Vaticano
BC	Biblioteca de Catalunya
BML	British Museum Library

BNF	Bibliothèque Nationale de France
BPR	Biblioteca del Palacio Real de Madrid
BRAH	Biblioteca de la Real Academia de la Historia
BUZ	Biblioteca de la Universidad de Zaragoza
BV	Biblioteca Apostolica Vaticana
IEC	Institut d'Estudis Catalans
HUHL	Houghton Library – Harvard University
SC	Schøyen Collection
SSG	Stiftsbibliothek St. Gallen

Diplomataris i col·leccions diplomàtiques

ACB = Frederic Udina Martorell, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos* (Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1951).

ACEBU = Cebrià Baraut Obiols, «Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)», *Urgellia*, 1 (1978), 11-182.

CASVM = Benjamin Guérard, *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Victor de Marseille*, 2v. (París: Typographie de Ch. Lahure, 1857).

CC II = Ramon d'Abadal i de Vinyals, *Catalunya Carolíngia. Vol. II: Els diplomes carolingis a Catalunya* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1950).

CC III = Ramon d'Abadal i de Vinyals, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1955).

CC IV = Ramon Ordeig Mata, *Catalunya Carolíngia. Vol. IV: Els comtats d'Osona i Manresa* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999).

CC V = Santiago Sobrequés Vidal, Sebastià Riera Viader i Manuel Rovira Solà, *Catalunya Carolíngia. Vol. V: Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003).

CC VI = Pierre Ponsich, *Catalunya Carolíngia. Vol. VI: Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2006).

CC VII = Ignasi Baiges Jardí , i Pere Puig Ustrell, *Catalunya Carolíngia. Vol. VII: El comtat de Barcelona* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, en premsa).

CCMP = Francesc Llobet Mas, *Cronología de los condes y marqueses de Pallars desde su erección hasta que sus estados pasaron a la casa de Cardona* (Barcelona: Manuscrit 425 de la Biblioteca de Catalunya, s.d.).

CDC = Josep M. Marquès Planagumà, *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)* (Barcelona: Fundació Noguera, 1993).

CDG = Francesc Llobet Mas, *Colección diplomática de Gerri* (Barcelona: Manuscrit 426 de la Biblioteca de Catalunya, s.d.).

CDO = Ángel J. Martín Duque, *Colección diplomática de Obarra: (siglos XI-XIII)* (Saragossa: Consejo Superior de Investigaciones Científicas; Instituto de Estudios Pirenaicos, 1965).

CDS DG = Josep M. Marquès Planagumà, *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)* (Barcelona: Fundació Noguera, 1997).

CDS G = Ramón Martí Castelló, *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1110)* (Barcelona: Fundació Noguera, 1997).

CDS PG = Elvis Mallorquí Garcia, *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Galligants (911-1300)* (Barcelona: Fundació Noguera, 2013).

CRF = Étienne Baluze, *Capitularia regum Francorum*, 2v., 2a. ed. revisada (París: Ex Typis Francisci-Augustini Quillau, 1780).

CSML = Ignasi M. Puig Ferreté, *El Cartoral de Santa Maria de Lavaix: el monestir durant els segles XI-XIII* (La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 1984).

CSMR = Josep M. Marquès Planagumà, *El Cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1986).

CSVC = José Rius Serra, *Cartulario de "San Cugat" del Vallés*, 4v. (Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1945-1981).

DACU 805-980 = Cebrià Baraut Obiols, «Els documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 2 (1979), 7-145.

DACU 981-1010 = Cebrià Baraut Obiols, «Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 3 (1980), 7-166.

DACU 1010-1035 = Cebrià Baraut Obiols, «Els documents, dels anys 1010-1035, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 4 (1981), 7-186.

DACU 1036-1050 = Cebrià Baraut Obiols, «Els documents, dels anys 1036-1050, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 5 (1982), 7-158.

DB I = Lluís G. Constans Serrats, *Diplomatari de Banyoles. Vol. I: De l'any 822 al 1050* (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1985).

DB II = Lluís G. Constans Serrats, *Diplomatari de Banyoles. Vol. II: De l'any 1051 al 1299* (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1987).

DEC I = Ramon Ordeig Mata, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII). Vol. I: Segles IX-X*, 2v. (Vic: Estudis Històrics, 1993-1994).

DEC II = Ordeig Mata, Ramon, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII). Vol. II: Segle XI*, 2v. (Vic: Estudis Històrics, 1996-1997).

DEC III = Ordeig Mata, Ramon, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII). Vol. III: Segle XII*, 2v. (Vic: Estudis Històrics, 2001-2002).

DELABO = Eduard Junyent Subirà, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, ed. Anscari M. Mundó (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1992).

DICB = Joaquim Miret Sans, «Documentos inéditos del Condado de Besalú», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 1.7 (1902), 339-45.

DIMSMA = Guillermo Tomás Faci i José Carlos Martín Iglesias, «Cuatro documentos inéditos del monasterio visigodo de San Martín de Asán (522-586)», *Mittellateinisches Jahrbuch*, 52 (2017), 261-86.

DIRMC = Ernest Zaragoza Pascual, «Documentos inéditos referentes a la reforma monástica en Cataluña durante la segunda mitad del siglo XVI (1555-1600)», *Studia monastica*, 19.1 (1977), 93-203.

DMO = Antonio Ubieto Arteta, *Documentos del monasterio de Obarra (Huesca) anteriores al año 1000* (Saragossa: Anubar Ediciones, 1989).

DMR I = Ordeig Mata, Ramon, *Diplomatari del monestir de Ripoll (segles IX-X)* (Vic: Estudis Històrics, 2015).

DMR II = Ordeig Mata, Ramon, *Diplomatari del monestir de Ripoll (segle XI)* (Vic: Estudis Històrics, 2016).

DPADM = Manuel Ravina Martín, «Documentos de Pallars en el Archivo Ducal de Medinaceli (Sevilla)», a *Miscelánea de estudios dedicados al profesor Antonio Martín Ocete* (Granada: Universidad de Granada; Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Granada, 1974), p. 911-920.

DPADMS = Manuel Ravina Martín, *Documentación de Pallars en el Archivo Ducal de Medinaceli de Sevilla (974-1229)* (Sevilla: Tesi de llicenciatura inèdita dipositada a la Universitat de Sevilla, 1972).

DQEONM = Dolors Bramon Planes, *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010* (Barcelona: Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives; Institut d'Estudis Catalans; Vic: Eumo, 2000).

DSCC = Cebrià Baraut Obiols, «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet (segle IX-XI)», *Studia monastica*, 24 (1982), 147-201.

DSCE = Benigne Marquès Sala, «Els documents del monestir de Santa Cecília d'Elins (881-1198)», *Urgellia*, 15 (2005), 9-174.

DSCM = Francesc Xavier Altés Aguiló, «El diplomatari del monestir de Santa Cecília de Montserrat, Vol. I: Anys 900-999», *Studia monastica*, 36 (1994), 223-302.

DSJA = Joan Ferrer Godoy, *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses (995-1273)* (Barcelona: Fundació Noguera, 2009).

DSL M = Manuel Riu Riu, «Diplomatari del monestir de Sant Llorenç de Morunys (971-1613)», *Urgellia*, 4 (1981), 187-259.

DSMA = Esteve Pruença Bayona, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, ed. Josep M. Marquès (Barcelona: Fundació Noguera, 1995).

DSMS = Jordi Bolòs Masclans, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Serrateix (segles X-XV)* (Barcelona: Fundació Noguera, 2006).

DSPP = Jordi Bolòs Masclans, *Diplomatari del monestir de Sant Pere de la Portella* (Barcelona: Fundació Noguera, 2009).

DSST = Cebrià Baraut Obiols, «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles (segles IX-XIII)», *Urgellia*, 12 (1995), 7-414.

DVC = Andreu Galera Pedrosa, *Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)* (Barcelona: Fundació Noguera, 1998).

EC = Ramon d'Abadal i de Vinyals, «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», *Analecta Montserratensia*, 8 (1955), 125-337.

ELMCC = Javier de Santiago Fernández, *La epigrafía latina medieval en los condados catalanes (815- circ.1150)* (Madrid: Castellum, 2003).

ES = Enrique Flórez de Setién y Huidobro, et al., *España sagrada. Teatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*. 56v. (Madrid: Real Academia de la Historia, 1747-1957).

HL = Claude Devic i Joseph Vaissète, *Histoire générale de Languedoc avec des notes et les pièces justificatives* (Toulouse: Édouard Privat, libraire-éditeur, 1875).

IEAE = Francesc Llobet Mas, *Indice general cronológico de escrituras recogidas de diferentes archivos de España* (Barcelona: Manuscrit 424 de la Biblioteca de Catalunya, s.d.).

MGH DD KAR I: Engelbert Mühlbacher, *Monumenta Germaniae Historica. Diplomatum Karolinorum. Vol. I: Pippini, Carlomanni, Caroli Magni Diplomata* (Hannover: Hahn, 1906).

MH = Pierre de Marca, *Marca hispanica sive limes hispanicus, hoc est, geographica & historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis, & circumjacentium populorum*, ed. Étienne Baluze (París: Apud Franciscum Muguet, 1688).

MSAT = Cebrià Baraut Obiols, «El monestir de Sant Andreu de Trespunts (segles IX-XVI)», *Studia monastica*, 26 (1984), 241-74.

MSBB = Joan Salvadó Montoriol, *El monestir benedictí de Sant Benet de Bages. Fons documental: identificació, edició i estudi. Segles X-XI* (Lleida: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Lleida, 2012).

MSLLB = Jordi Bolòs Masclans i Montserrat Pagès Paretas, *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà* (Barcelona: Proa, 1986).

MSLMT = Pere Puig Ustrell, *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomatari dels segles X i XI* (Barcelona: Fundació Noguera, 1995).

MSMG = Ignasi M. Puig Ferreté, *El monestir de Santa Maria de Gerri (segles XI-XV). Vol. II: Col·lecció diplomàtica* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1991).

NH = Francesc Montsalvatge Fossas, *Noticias Historicas*, 21v. (Olot: Imprenta y Librería de Juan Bonet, 1890-1915).

OTR = Guillermo Tomás Faci, *La organización del territorio y las dinámicas sociales en Ribagorza durante la Gran Expansión medieval (1000-1300)* (Saragossa: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universidad de Zaragoza, 2012).

PACB I = Gaspar Feliu Monfort i Josep M. Salrach Marès, dirs., *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, 3v. (Barcelona: Fundació Noguera, 1999).

PACB II = Ignasi Baiges Jardí, Gaspar Feliu Monfort i Josep M. Salrach Marès, dirs., *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, 4v. (Barcelona: Fundació Noguera, 2010).

PFMD = Benigne Marquès Sala, «Els pergamins del fons “Monestirs diversos” de l'Arxiu Capitular d'Urgell (950-1582)», *Urgellia*, 18 (2014), 305-99.

RACIII = Philippe Lauer, *Recueil des actes de Charles III le Simple: roi de France* (París: Imprimerie Nationale, 1940).

RAE = Robert-Henri Bautier, *Recueil des Actes de Eudes, roi de France (888-898)* (París: Imprimerie Nationale, 1967).

RAEM = Jordi C. Boix Pociello, *La Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana. Vol. III: Fonaments i Testimonis* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 2005).

RCAL = Elisabeth Magnou-Nortier i Anne-Marie Magnou, *Recueil des chartes de l'abbaye de la Grasse. Vol. I: 779-1119* (París: Éditions du Comité des Travaux historiques et scientifiques, 1996).

SACM = Jaume Pasqual Coromines, *Sacrae antiquitatis Cataloniae Monumenta*. 11v. (Barcelona: Manuscrit 729 de la Biblioteca de Catalunya, 1775-1825).

TTBU I = Pere Pujol Tubau, «Els testaments de tres Bisbes d'Urgell. Primera Part», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, 2 (1915), 196-200.

VLIE = Jaime Villanueva Astengo, *Viage literario á las iglesias de España*. 22v. (Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia; València: Imprenta de Oliveres, 1803-1852).

Fonts normatives i literàries

ERB = Smaragdus, «Expositio in Regulam Sancti Benedicti», a *Patrologiae Cursus Completus. Series Latina. Vol. 102: Smaragdi abbatis monasterii Sancti Michaelis Viridunensis opera omnia ex variis editionibus nunc primum in unum collecta*, ed. Jacques Paul Migne (París: J. P. Migne editorem, 1851), col. 689-932.

ERH = Hildemarus, *Expositio Regulae ab Hildemaro tradita et nunc primum typis mandata*, ed. Ruppert Mittermüller (Regensburg: Pustet, 1880).

RB = Benedictus, *Regula monachorum*, ed. i trad. Ventura Sella (Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1997).

RC = «Regula communis», a *Santos Padres Españoles. Vol. II: San Leandro, San Isidoro, San Fructuoso. Reglas monásticas de la España visigoda. Los tres libros de las Sentencias*, ed. i trad. Julio Campos (Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1971), p. 163-211.

RF = Fructuosus, «Regula monachorum», a *Santos Padres Españoles. Vol. II: San Leandro, San Isidoro, San Fructuoso. Reglas monásticas de la España visigoda. Los tres libros de las Sentencias*, ed. i trad. Julio Campos (Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1971), p. 127-171.

RI = Isidorus, «Regula monachorum», a *Santos Padres Españoles. Vol. II: San Leandro, San Isidoro, San Fructuoso. Reglas monásticas de la España visigoda. Los tres libros de las Sentencias*, ed. i trad. Julio Campos (Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1971), p. 77-125.

RM = *Regula Magistri*, 2v., ed. i trad. Ventura Sella (Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1994).

INTRODUCCIÓ

1. Presentació

A finals del segle VIII i principis del IX, quan el poder franc traspasà la barrera dels Pirineus i s'assentà sobre el territori que avui coneixem com a Catalunya, una de les primeres institucions que va fer-hi acte de presència, segons deixa entreveure la documentació de l'època, va ser el monacat.

En veritat, els monestirs possiblement mai havien desaparegut del tot i, malgrat que les fonts no permetin veure-ho amb claredat, moltes comunitats devien haver sobreviscut amb més o menys fortuna l'escàs segle de domini musulmà. En qualsevol cas, no hi ha dubte que, fossin de nova creació o enfonssessin les seves arrels en l'època visigoda, els cenobis adoptaren un rol preponderant en la reorganització del territori, jugant un paper primordial en l'establiment de vincles entre la població local i les noves autoritats politicoreligioses. Per aquesta raó, des d'un primer moment, els reis carolingis i els seus representats sobre el territori els afavoriren amb grans lots patrimonials i privilegis que asseguraven la seva preeminència sobre la regió circumdant. Fou així com els monestirs alt-medievals començaren a construir els seus dominis territorials i jurisdiccionals que, en el futur, esdevindrien importants senyories feudals.

A més, el rol dels cenobis com a centres de poder encarregats d'articular importants àrees geogràfiques es mantingué a mesura que els monarques carolingis anaren perdent capacitat d'acció sobre els comtats catalans i començaren a sorgir dinasties locals que els governaven de manera autònoma. No en va, observem que els diferents llinatges que es repartiren el domini dels comtats catalans a partir del darrer quart del segle IX, lluny de limitar el poder que havien pres els monestirs en les dècades anteriors, procuraren atreure-se'ls i fundar-ne de nous, convertint-los en un pilar bàsic del seu govern, tant per les implicacions simbòliques que comportava la seva promoció com per les possibilitats que oferien a l'hora de controlar aquells territoris més sensibles des d'un punt de vista geoestratègic. Per tant, de nou ens trobem amb uns centres investits d'un gran poder polític, social i religiós, quelcom que facilità que seguissin beneficiant-se de grans donacions, cada vegada més nombroses, que ajudaren a consolidar ràpidament els seus dominis patrimonials.

Aquesta doble faceta del monacat medieval, que permet estudiar-lo alhora com una institució religiosa, amb una vida profundament marcada per les exigències regulars,

i com un dels actors encarregats de reorganitzar les àrees rurals i enquadrar-les sota un nou model polític, social i econòmic, és un tema que sempre m'havia cridat profundament l'atenció. A més, nascut a Navàs, a pocs kilòmetres de Santa Maria de Serrateix i de molts altres cenobis que resisteixen altívols els embats del temps, el fet monàstic sempre ha estat present en el meu imaginari del món medieval, despertant-me des de petit preguntes sobre el perquè de la seva existència i la lògica de les seves funcions que no sempre havien trobat resposta. Eren reflexos d'una societat pretèrita que ja no existia i que no aconseguia entendre. Per aquest motiu, vaig escollir aquest tema per a la meva tesi doctoral, una de les experiències de creixement intel·lectual, i sobretot personal, més intenses i realitzadores a les quals m'he hagut d'enfrontar.

Espero que l'exposició que aquí comença, en la qual he invertit els darrers cinc anys, serveixi per respondre les preguntes que a tots ens desperta la proliferació de tants cenobis alt-medievals en el paisatge català i que, en la mesura del possible, contribueixi a retornar el sentit a tots aquells monestirs que, en el millor dels casos, s'han convertit en una mera atracció turística buida de tots el seu significat original, però que majoritàriament llangueixen en ruïnes al ritme que els últims vestigis de la societat rural que un dia els va sustentar desapareix amb ells.

2. Estat de la qüestió i objectius de la recerca

L'objectiu últim d'aquesta tesi doctoral, com he apuntat en l'apartat anterior, és contribuir a millorar el nostre coneixement sobre el monacat dels comtats catalans als segles IX i X. Es tracta, però, d'un tema massa ampli i complex per abordar-lo sense marcar-me uns objectius més concrets i assequibles. Per aquest motiu, abans de res, cal repassar els treballs que s'han realitzat sobre aquest fenomen amb anterioritat i definir amb precisió quins aspectes cal seguir investigant i, sobretot, què puc aportar jo, amb el meu bagatge personal, per ajudar a comprendre'l millor.

L'estudi del monacat alt-medieval a Catalunya, una aproximació historiogràfica

El monacat alt-medieval, lluny de ser un tema inèdit o poc treballat, compta amb una quantiosa bibliografia a les seves espatlles i no seria exagerat considerar-lo com un dels grans clàssics del medievalisme. No en va, al llarg del temps, han estat molts els historiadors i erudits que s'hi han dedicat, sens dubte atrets per la gran quantitat de documentació monàstica que se'ns ha conservat, ja que l'Església en general, però els monestirs en particular, són dues de les institucions que han preservat un major nombre de fonts referents al període anterior a l'any 1000.

Tal és el volum d'estudis publicats sobre aquest tema, tant a nivell de Catalunya com de la resta de l'estat espanyol i del conjunt d'Europa, que es fa del tot impossible presentar-ne un estat de la qüestió global.¹ A més, hem de tenir present que, a part dels treballs que s'han realitzat sobre el fet monàstic pròpiament dit i de les nombroses monografies amb què compta cada monestir, pràcticament tots els estudis sobre l'Alta Edat Mitjana se serveixen de fonts monàstiques, quelcom que els obliga a entrar més o menys directament en el tema. Això no m'eximeix, però, de presentar breument l'evolució historiogràfica que han patit els estudis sobre aquesta temàtica a casa nostra,

¹ Per fer-nos una idea del volum bibliogràfic generat pel monacat tardo-antic i alt-medieval, és interessant el recull fet per Albrecht Diem en el marc del *Monastic Manuscript Project*, en el qual, malgrat oblidar inevitablement les obres de caràcter més local i de difícil accés des dels Estats Units, ha aconseguit compilar un total de 8136 obres referents a aquesta temàtica anteriors a l'any 2017: Albrecht Diem, «Bibliography on the History of Monasticism in Late Antiquity and the Early Middle Ages», 2016 <<http://earlymedievalmonasticism.org/bibliographymonasticism.htm>> [accedit 5 setembre 2018].

ja que els interessos dels historiadors que s'hi han referit i la seva metodologia de treball ha canviat molt notablement al llarg del temps.²

Per trobar els orígens de la historiografia catalana sobre el fet monàstic, ens hem de remuntar als propis orígens de la institució que estudiem, car, des de la mateixa Edat Mitjana, hi hagueren alguns monjos lletrats, com el conegut Garcies de Cuixà, que, de manera més o menys conscient, escrigueren la història dels monestirs on residien i/o dels seus patrons. Aquests primers treballs destaquen principalment per la seva gran heterogeneïtat, ja que s'hi compten cròniques i crònicons amb una marcada voluntat historiogràfica, com el *Chronicon breue monasterii Canigonensis* o la *Breuis historia monasterii Riuipullensis*, però també composicions que, fetes per altres motius, registraren esdeveniments pretèrits com, per exemple, les encícliques mortuòries escrites en honor dels abats difunts.³ Així mateix, també cal tenir en compte que la majoria d'aquestes obres barrejaven a parts iguals la informació extreta de l'arxiu monàstic, les tradicions orals i la pròpia inventiva del cronista, que sempre procurava dotar la seva casa de major prestigi i antiguitat.⁴ Per tant, són textos complexos que s'han d'analitzar amb molta cura i amb un gran esperit crític, si bé això no els treu el mèrit de ser les primeres obres historiogràfiques sobre el tema i constituir una font importantíssima per reconstruir el passat d'aquests cenobis i, sobretot, per intentar aproximar-nos a la mentalitat i a les motivacions dels seus autors.

² Malgrat no sigui viable oferir una perspectiva historiogràfica general sobre l'estudi del monacat fora del territori català, he procurat tenir en compte les principals obres científiques que s'han publicat sobre el tema en l'àmbit castellà, francès, italià i anglo-saxó, treballs que seran degudament referenciats i discutits al llarg de la present tesi quan així ho exigeixi la seva utilitat per establir paral·lels o diferències amb el monacat català i/o amb la meua metodologia de treball. Més difícil m'ha estat poder accedir a la bibliografia d'origen germànic, sobretot per les meves limitacions idiomàtiques, motiu pel qual serà la menys representada, si bé em consta l'existència d'estudis molt propers al meu que espero poder consultar i incorporar a la meua recerca de cara a futurs projectes post-doctorals.

³ La majoria d'aquestes obres han estat molt poc estudiades, romanent moltes d'elles sense una acurada edició crítica, quelcom que ens obliga a conformar-nos amb les referències indirectes que s'hi fan en els principals articles sobre la historiografia catalana del període primitiu: Miquel Coll Alentorn, «La Historiografia de Catalunya en el període primitiu», *Estudis romànics*, 3 (1954), 139-99; Jesús Alturo Perucho, «La historiografia catalana del període primitiu», a *Història de la historiografia catalana: Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica*, ed. Albert Balcells (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2004), p. 19-38.

⁴ Respecte a aquesta forma d'entendre i recordar el passat per part dels monjos alt-medievals, que sempre es mostraren més interessants en servir el seu present cohesionant i dotant d'identitat les seves comunitats que no pas en reconstruir amb precisió els esdeveniments pretèrits, veure: Patrick J. Geary, *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millennium* (Princeton: Princeton University Press, 1994), p. 115-81; Amy G. Remensnyder, *Remembering Kings Past: Monastic Foundation Legends in Medieval Southern France* (Ithaca: Cornell University Press, 1995). Tenir present aquest procés de creació de la memòria dels centres monàstics al llarg de l'Edat Mitjana és molt important, ja que moltes vegades anà acompanyat de la destrucció de fonts anteriors que no els eren útils i/o apuntaven cap a passats alternatius, condicionant irremediament el nostre accés a la història d'aquests cenobis.

L'estil cronístic d'aquests primers treballs fou hegemònic fins ben entrat el segle XVII, quan sorgiren alguns intel·lectuals que, influïts per l'esperit racionalista de la Il·lustració, buscaren donar un major rigor científic als seus estudis.⁵ Es fa impossible enumerar tots els erudits dels segles XVII, XVIII i XIX que treballaren sobre documentació monàstica, ja que la majoria seguien sent eclesiàstics, sobretot membres del clergat regular, i, en conseqüència, se sentien especialment còmodes en els arxius claustrals. Ara bé, hi ha alguns noms que no poden ser obviats com, per exemple, el de Jaume Caresmar, gran impulsor de la prolífica escola històrica de Bellpuig de les Avellanes, que, després d'una ingent tasca de recerca documental, va escriure diversos tractats sobre varis cenobis catalans i, per primera vegada, es plantejà l'elaboració d'una història conjunta de tots ells, si bé aquesta no s'arribà a materialitzar.⁶ Així mateix, en parlar de la historiografia racionalista d'aquest període tampoc podem oblidar les figures d'Étienne Baluze, Enrique Flórez, Jaume Pasqual, Francesc Llobet i Jaime Villanueva, ja que, en el marc de les seves obres, a voltes mers compendis documentals, van transcriure una gran quantitat de documents dels monestirs catalans que, en molts casos, només ens han arribat per aquesta via.⁷ Per tant, estem davant d'un període molt ric en estudis històrics i catàlegs documentals que, malgrat haver estat superats en gairebé tots els aspectes, ens aporten notícies i transcripcions de documents que les guerres i tribulacions de les centúries següents destruïren irremediament.

En el transcurs del segle XIX, el racionalisme il·lustrat va deixar pas, successivament, al romanticisme, que propugnava una reescriptura literària de la història medieval catalana posant èmfasi en les seves especificitats; i al positivisme, que considerava que la Història havia d'emprar un mètode empíric, a imatge de les ciències naturals, que defugís les síntesis i les interpretacions explicatives.⁸ Cap d'aquests

⁵ Montserrat Jiménez Sureda, «Història de l'Església», a *Tendències de la historiografia catalana*, ed. Antoni Simon (València: Publicacions de la Universitat de València, 2009), p. 69-86 (p. 70-74).

⁶ Eduardo Corredera, *La Escuela Histórica Avellanense* (Barcelona: Editorial Balmes, 1958), p. 33-80; Marina Garí, Raimon Masdeu i Manuela Urbina, «Jaume Caresmar. L'home i la seva obra», *Manuscrits*, 10 (1992), 331-74; Paul H. Freedman i Flocel Sabaté, «Jaume Caresmar i les fonts històriques de l'Església catalana», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 51 (2008), 14-38.

⁷ Les principals obres, si bé no les úniques, dels autors citats, són: Pierre de Marca, *Marca hispanica sive limes hispanicus*, ed. Étienne Baluze (París: Apud Franciscum Muguët, 1688); Enrique Flórez et al., *España sagrada. Teatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*. 56v. (Madrid: Real Academia de la Historia, 1747-1957); Jaume Pasqual, *Sacrae Antiquitatis Cataloniae Monumenta*. 11v. (Barcelona: Manuscrit 729 de la Biblioteca de Catalunya, 1775-1825); Francesc Llobet, *Índice general cronológico de escrituras recogidas de diferentes archivos de España* (Barcelona: Manuscrit 424 de la Biblioteca de Catalunya, s.d.); Jaime Villanueva, *Viage literario á las iglesias de España*. 22v. (Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia; València: Imprenta de Oliveres, 1803-1852).

⁸ Josep Fernández Trabal, «Un període crucial en la construcció del medievalisme en Catalunya: de "La Historia de Catalunya y la Corona de Aragón" de Víctor Balaguer (1863), a "Los orígenes de la revolución

corrents tingué l'estudi del monacat entre els seus interessos principals. No obstant això, influenciats per l'esperit catalanista propi de la Renaixença, ambdós s'interessaren pels orígens nacionals del poble català, que en molts casos es buscaren a l'Alta Edat Mitjana i, més específicament, en les grans abadies pirinenques de Ripoll i Cuixà. A més, en aquest període es posà en valor l'art romànic com a primera manifestació de la cultura catalana, provocant que molts cenobis es comencessin a treballar des d'una nova perspectiva, la de la Història de l'Art, fins llavors pràcticament inexplorada.⁹ Així doncs, no és estrany trobar publicacions on, directament o indirectament, es fes referència als primers monestirs catalans, si bé la majoria dels seus postulats, amb una visió tòpica i idealitzada del passat medieval, han estat inqüestionablement superats.

Amb l'entrada del segle XX, la historiografia catalana va viure un important revulsiu, ja que, aprofitant la pujança de la burgesia industrial i les cotes d'autogovern aconseguides per les institucions públiques, es crearen diferents organitzacions, com l'Institut d'Estudis Catalans, que ajudaren a normalitzar la cultura catalana i a institucionalitzar els estudis històrics, fins llavors mancats d'una comunitat científica organitzada amb mitjans tècnics i òrgans d'expressió propis. Aquest canvi va permetre professionalitzar la Història i dotar el país d'un seguit d'historiadors, anomenats noucentistes, més ben preparats conceptualment i metodològicament que els seus predecessors, tot i que en molts casos seguien bevent del rigor tardopositivista i de l'esperit nacionalista neoromàntic.¹⁰ Així mateix, el fenomen monàstic tampoc figurava entre els principals temes d'interès d'aquests historiadors congregats entorn de l'Institut d'Estudis Catalans, que se centraren en la història política.

Aquesta manca d'interès per part dels investigadors seglars en assumptes eclesiàstics es va veure contestada per l'aparició d'un important nombre de religiosos lletrats que, des de dins de l'Església, s'imbuïren del dinamisme de la historiografia del moment i començaren a treballar sobre la història de la seva pròpia institució. Fou en aquells moments quan, entorn al mestratge d'Anselm Albareda, l'abadia de Montserrat

catalana" de Jaime Vicens Vives (1957)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 27-28 (2006), 209-35 (p. 210-14).

⁹ Sobre la valorització i inici de l'estudi de l'art romànic a Catalunya, veure: Xavier Barral Altet, «Historiografia i bibliografia del romànic català», a *Catalunya Romànica. Vol. I: Introducció a l'estudi de l'art romànic català i fons d'art romànic català del Museu Nacional d'Art de Catalunya* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994), p. 169-92 (p. 169-79).

¹⁰ Enric Pujol, «La historiografia del noucentisme i del període republicà», a *Història de la historiografia catalana: Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica*, ed. Albert Balcells (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2004), p. 187-204 (p. 189-91); Fernández Trabal, p. 218-21.

es constituí com un dels principals centres de recerca sobre història de l'Església i del monacat benedictí, quelcom que es materialitzà amb el sorgiment de diverses publicacions com, per exemple, la primerenca *Revista Montserratina* o les prestigioses *Analecta Montserratensia* i *Catalonia Monastica*.¹¹ Aquesta escola es va veure fortament afectada per la Guerra Civil, però ressorgí amb força després de la primera postguerra, donant intel·lectuals de gran nivell com, per exemple, Anscari M. Mundó, gran especialista en la literatura monàstica alt-medieval i un dels primers en estudiar el fet monàstic a la *Hispania* visigoda;¹² Cebrià Baraut, un dels màxims experts en el comtat d'Urgell i els seus monestirs;¹³ o Garcia M. Colombàs, que, a part de llegar-nos un dels estudis de referència sobre els orígens del monacat cristià,¹⁴ fundà la revista *Studia Monastica* i la *Sociedad de Estudios Monásticos* per posar en comú i difondre els treballs que aquesta fecunda generació d'historiadors va dur a terme.

La proliferació d'eclesiàstics interessats en el passat medieval de la seva institució, però, no es limità al monestir de Montserrat, sinó que fou un fenomen bastant general que afectà tot Europa. Així, fora del Principat, i malgrat que mai se centraren específicament en el monacat català, podríem citar per la seva rellevància els noms del monjo francès Adalbert de Vogüé, una de les màximes autoritats en literatura i regles monàstiques antigues;¹⁵ o el del sacerdot mallorquí José Orlandis, que segueix sent un referent per l'estudi del monacat alt-medieval a Castella.¹⁶ Tornant a Catalunya, tampoc

¹¹ Respecte a la interessant vida i obra d'Anselm Albareda, veure: Josep Massot Muntaner, «El cardenal Albareda», *Estudios Lulianos*, 12 (1968), 217-28.

¹² Anscari M. Mundó, «Il Monachesimo nella Penisola Iberica fino al sec. VII: questioni ideologiche e letterarie», a *Il Monachesimo nell'alto medioevo e la formazione della civiltà occidentale. IV settimane di studio del centro italiano di studi sull'alto Medioevo* (Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto Medioevo, 1957), p. 73-117; Anscari M. Mundó, «Entorn de dos còdexs del segle Xè de Sant Cugat del Vallès», *Faventia*, 4.2 (1982), 7-23; Anscari M. Mundó, *Les Bibles de Ripoll: estudi dels mss. Vaticà, Lat. 5729 i París, BNF, Lat. 6* (Ciutat del Vaticà: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2002).

¹³ Cebrià Baraut, «El monestir de Sant Sadurn de Tavèrnoles i els orígens del monaquisme benedictí al comtat d'Urgell», *Studia monastica*, 22.2 (1980), 253-59; Cebrià Baraut, «La intervenció carolíngia antifeliciana al bisbat d'Urgell i les seves conseqüències religioses i culturals (segles VIII-IX)», a *Jornades Internacionals d'Estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell. La Seu d'Urgell, 28-30 de setembre de 1999. Crònica i estudis*, ed. Josep Perarnau (La Seu d'Urgell: Facultat de Teologia de Catalunya; Societat Cultural Urgel·litana, 2000), p. 155-93. A part, a aquest autor també li devem l'edició de nombroses fonts referents als cenobis urgel·litans, tals com: Cebrià Baraut, «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet (segle IX-XI)», *Studia monastica*, 24.1 (1982), 147-201; Cebrià Baraut, «El monestir de Sant Andreu de Trespunts (segles IX-XVI)», *Studia monastica*, 26.2 (1984), 241-74.

¹⁴ García M. Colombàs, *El monacato primitivo*. 2v (Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1974).

¹⁵ Adalbert de Vogüé, *Histoire littéraire du mouvement monastique dans l'antiquité. Première partie: Le monachisme latin*. 12v. (París: Les Éditions du Cerf, 1991-2008).

¹⁶ José Orlandis, «Traditio corporis et animae: La familiaritas en las Iglesias y monasterios españoles en la Alta Edad Media», *Anuario de historia del derecho español*, 24 (1954), 95-280; José Orlandis, «Los monasterios familiares en España durante la Alta Edad Media», *Anuario de historia del derecho español*, 26 (1956), 5-46; José Orlandis, «Los monasterios dúplices españoles en la Alta Edad Media», *Anuario de historia del derecho español*, 30 (1960), 49-88.

podem oblidar l'aportació d'Eduard Junyent, car, a part d'editar multitud de documents i publicar algunes monografies de gran qualitat sobre cenobis concrets,¹⁷ fou un referent en arquitectura i arqueologia religiosa alt-medieval.¹⁸ Finalment, cal destacar que aquesta tradició d'historiadors eclesiàstics, malgrat una clara minva en els darrers anys, segueix viva amb figures com Ernest Zaragoza, monjo benedictí de Santo Domingo de Silos que ha elaborat un complet catàleg dels monestirs catalans;¹⁹ o Antoni Pladevall, que, al costat d'innombrables monografies que no puc ni llistar, va publicar un dels primers estudis de conjunt sobre el fenomen monàstic, si bé es tracta d'una obra més de caràcter divulgatiu que no pas d'un treball de recerca pròpiament dit.²⁰

Fora de la institució eclesiàstica, un dels primers historiadors professionals que es va interessar per qüestions relatives al monacat va ser Ramon d'Abadal, segurament la màxima autoritat sobre l'Alta Edat Mitjana a Catalunya.²¹ Aquest autor, després de la Guerra Civil, va invertir grans esforços en estudiar el cenobitisme català, tema que ja havia tractat tangencialment amb anterioritat en el seus treballs sobre els diplomes carolingis catalans i l'abat Cesari de Santa Cecília de Montserrat.²² Així, als darrers anys de la seva vida, Ramon d'Abadal va publicar un gran nombre d'estudis sobre el tema, entre els quals destaquen el seu article monogràfic sobre la casa d'Eixalada-

¹⁷ Eduard Junyent, *El monestir de Santa Maria de Ripoll* (Barcelona: Impresió Rieusset, 1975); Eduard Junyent, *El monestir de Sant Joan de les Abadesses* (Sant Joan de les Abadesses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses, 1976); Eduard Junyent, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, ed. Anscari M. Mundó (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1992).

¹⁸ Eduard Junyent, *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, ed. Josep de C. Laplana (Barcelona: Curial Edicions Catalanes; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983).

¹⁹ Ernest Zaragoza Pascual, *Catàleg dels monestirs catalans* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997).

²⁰ Antoni Pladevall Font i Francesc Català-Roca, *Els Monestirs Catalans* (Barcelona: Edicions Destino, 1968). A aquest autor també se li ha d'agrair la coordinació dels darrers volums de la *Catalunya Romànica*, una monumental obra, iniciada per Jordi Vigué, que ha esdevingut imprescindible per realitzar una primera aproximació a tots aquells cenobis que no compten amb cap estudi monogràfic.

²¹ No puc pretendre explicar en aquestes breus línies què significà la figura de Ramon d'Abadal pel coneixement de l'Alta Edat Mitjana a Catalunya i de l'Església medieval, car les seves obres sobre aquesta temàtica són nombroses i els canvis d'interpretació que motivà in comptables. No en va, malgrat que han passat gairebé cinquanta anys des de la seva mort, serà un dels autors més freqüentment citats en la present tesi. Per intentar salvar aquesta falta, vull deixar constància de l'existència de diversos treballs sobre la seva figura i la seva aportació historiogràfica, entre els quals m'agradaria destacar: Francesc Vilanova, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política (1888-1970)* (Lleida: Pagès editors, 1996); Gaspar Feliu, «Ramon d'Abadal: la tenacitat en el treball de base», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 22 (2011), 157-83; Frederic Udina Martorell, «Breu assaig historiogràfic de l'obra escrita de Ramon d'Abadal», a *Miscel·lània Ramon d'Abadal: Estudis d'història oferts a Ramon d'Abadal i de Vinyals en el centenari del seu naixement*, ed. Jaume Sobrequés i Sebastià Riera (Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1994), p. 219-32; Anscari M. Mundó, «Ramon d'Abadal i la història de l'Església catalana», a *Ramon d'Abadal i de Vinyals. Commemoració del centenari del seu naixement* (Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1989), p. 7-38.

²² Ramon d'Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. II: Els diplomes carolingis a Catalunya* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1926-1950); Ramon d'Abadal, «El pseudo-arquebisbe de Tarragona Cesari i les preteses butlles de Santa Cecília», *La Paraula Cristiana*, 34 (1927), 316-46.

Cuixà, que segueix sent un exemple paradigmàtic de com aplicar el concepte d'història integral a l'anàlisi d'un monestir particular;²³ així com el volum de la Catalunya Carolíngia dedicat als comtats de Pallars i Ribagorça, en el qual, a part d'estudiar els diferents cenobis de manera individual, féu un primer intent d'estudiar conjuntament el monacat d'aquell territori.²⁴ En aquesta mateixa línia, no es poden oblidar els seus articles sobre el renaixement monàstic després de l'ocupació islàmica i sobre la influència de Cluny en la política exterior dels comtes catalans, ja que, malgrat analitzar aspectes molt concrets, són els primers treballs en què es van utilitzar dades extretes dels diversos cenobis per fer un estudi de conjunt del fet monàstic i buscar patrons comuns entre ells.²⁵ Per tot això, no em sembla una exageració considerar aquest autor com un dels pares de la historiografia monàstica moderna.

Coincidint amb els seus darrers anys de vida, a la Universitat de Barcelona va sorgir un jove historiador, Manuel Riu, que també es mostrà disposat i capacitat per renovar i dinamitzar de forma notable els estudis sobre monacat. En aquest sentit, des de la seva tesi doctoral sobre les comunitats religioses del bisbat d'Urgell, se sumà a la idea que calia aprofundir més sobre la història dels diversos monestirs, però tenint sempre present que aquests formaven part d'un fenomen més ampli que també s'havia d'historiar i que, a més, estava profundament interrelacionat amb el seu entorn físic i social.²⁶ Per aquest motiu, a part de publicar un ingent nombre d'estudis monogràfics sobre diversos monestirs i teoritzar un esquema metodològic per tal de dotar-los de major coherència i rigor,²⁷ també ens va llegar una gran quantitat de treballs de caràcter més general i sintètic, en què, per exemple, estudià el paper del monacat en l'estructuració del territori rural o, directament, la seva evolució com a fenomen al llarg

²³ Ramon d'Abadal, «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», *Analecta Montserratensia*, 8 (1955), 125-337.

²⁴ Ramon d'Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1955).

²⁵ Ramon d'Abadal, «El renaixement monàstic a Catalunya després de l'expulsió dels sarraïns», *Studia monastica*, 3.1 (1961), 165-77; Ramon d'Abadal, «L'esperit de Cluny i les relacions de Catalunya amb Roma i Itàlia al segle X», *Studi Medievali (3ª serie)*, 2.1 (1961), 3-41.

²⁶ Manuel Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 1960).

²⁷ Manuel Riu, «El monestir de Sant Cristòfol de Salinoves», *Analecta Montserratensia*, 10 (1964), 177-89; Manuel Riu, «El monasterio de Santa Maria de Lavaix o Lavaix», a *Homenaje a fray Justo Pérez de Urbel, osb. Vol. II* (Burgos: Abadía de Silos, 1977), p. 455-82; Manuel Riu, «El monestir de Sant Llorenç de Morunys als segles X i XI», *Urgellia*, 5 (1982), 159-78; Manuel Riu, «Fundació del monestir de Santa Maria de Serrateix», *Urgellia*, 15 (2005), 175-90; Manuel Riu, «La petita abadia de Sant Salvador de la Vedella o Abadella», *L'Erol*, 88 (2006), 33-35. Respecte a l'esquema metodològic que proposà com a model per estudiar monogràficament un cenobi, encara plenament vàlid, veure: Manuel Riu, «Esquema metodològic per a l'estudi d'un monestir», a *I Col·loqui d'Història del Monaquisme Català. Vol. I* (Santes Creus: Publicacions de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, 1967), p. 309-23.

de l'Alta Edat Mitjana.²⁸ La gran aportació de Manuel Riu, però, fou en el camp metodològic, ja que, intentant donar resposta a algunes necessitats que també apuntava en la seva tesi,²⁹ fou el primer historiador en excavar arqueològicament un monestir medieval, Sant Sebastià del Sull,³⁰ i un dels primers en emprar la cartografia històrica per estudiar sistemàticament la formació dels patrimonis monàstics, sent-ne un exemple paradigmàtic els seus treballs sobre els dominis de Santa Maria d'Alaó.³¹

Sota l'estela de Ramon d'Abadal i de Manuel Riu, a la segona meitat del segle XX i inicis del XXI, han aparegut un gran nombre d'investigadors, molts dels quals segueixen en actiu, interessats en l'Alta Edat Mitjana a Catalunya i que, de manera més o menys tangencial, s'han vist abocats a tractar el tema del monacat o, almenys, el seu context social, polític i econòmic. De nou, el volum d'autors i la voluntat de no allargar més del necessari aquesta introducció m'obliguen a no poder-los tractar tots de manera individual, sense que això s'hagi d'entendre com un greuge comparatiu respecte als autors comentats més *in extenso*. Ara bé, encara que sigui citant-ne només el nom, no voldria deixar sense esment Xavier Barral, Albert Benet, Prim Bertran, Aymat Catafau, Gaspar Feliu, Ramon Martí, Ramon Ordeig, Pierre Ponsich, Flocel Sabaté, Josep M. Salrach o Marta Sancho, ja que, sense la seva valuosa aportació historiogràfica, el coneixement que avui tenim respecte al període alt-medieval seria molt menor.

²⁸ Manuel Riu, «Monacato y colonización rural en la Cataluña Altomedieval», *Codex Aquilarensis: Cuadernos de investigación del Monasterio de Santa María la Real*, 2 (1989), 85-112; Manuel Riu, «Els monestirs catalans entorn de l'any mil», a *Actes del Congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r. mil·lenni: Vic-Ripoll, 10-13 de novembre de 1999*, ed. Immaculada Ollich (Vic: Eumo Editorial, 1999), p. 729-45; Manuel Riu, «Monaquisme i feudalisme», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 89-95.

²⁹ «La excavación de centros monásticos ofrecería nuevas posibilidades de estudio. Los montones de ruinas yacen abandonados en lugares solitarios muchas veces. Y tanto es así que incluso de algunos de ellos se desconoce la ubicación exacta; y de otros, la gente que vive en los alrededores ha olvidado por completo el nombre con que fueran designados y el titular de los mismos (llamándoles simplemente "El monestir"). Establecer un campamento de excavación y emprender sucesivas campañas en alguno de estos últimos podría ser muy útil. Requiere no obstante: un buen equipo humano y material, tiempo y dinero»: Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 82-83.

³⁰ Manuel Riu, «El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes, i la seva rotonda», *Urgellia*, 6 (1983), 245-84; Manuel Riu, «El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes. Segona part: Excavacions arqueològiques», *Urgellia*, 7 (1985), 221-79; Manuel Riu, «El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes. Tercera part: Darreres campanyes d'excavacions arqueològiques i conclusions generals», *Urgellia*, 8 (1987), 151-210. Amb anterioritat, el mateix Manuel Riu ja havia fet alguna intervenció arqueològica al monestir de Sant Llorenç de Morunys, si bé foren unes poques cales amb uns resultats molt pobres per a l'horitzó alt-medieval anterior al segle XI: Manuel Riu, «Campanya de excavacions en el àmbit del antiguo monasterio de Sant Llorenç de Morunys (Lérida)», *Noticario Arqueológico Hispánico*, 16 (1971), 455-513.

³¹ Manuel Riu, «El monasterio de Santa Maria de Alaón y su patrimonio en el siglo IX», a *Homenaje a Don José María Lacarra de Miguel en su jubilación del profesorado. Vol. I* (Saragossa: Anubar Ediciones, 1977), p. 63-85; Manuel Riu, «Desarrollo y afianzamiento del patrimonio monástico de Santa María de Alaón, en el siglo X», *Príncipe de Viana*, Anejo 3 (1986), 635-49.

Una menció a part mereix Jordi Bolòs, avui professor de la Universitat de Lleida, ja que, a part de ser un gran especialista en història del paisatge, camp en què ha centrat els seus esforços,³² sempre ha mostrat un gran interès per l'estudi del monacat i, a part de diverses monografies de qualitat, entre les quals destaca la seva tesi doctoral sobre Santa Maria de Serrateix i el seu treball sobre Sant Llorenç prop Bagà,³³ és un dels autors que més èmfasi ha posat en la necessitat d'estudiar la ubicació geogràfica dels cenobis i el seu paper com a organitzadors i transformadors del territori, tema que ha apuntat en alguns dels seus articles sobre el monacat benedictí i que ha tractat en profunditat pel cas dels cistercencs.³⁴ Per tant, en constant diàleg amb els seus estudis sobre història del paisatge, Jordi Bolòs ha impulsat una línia de recerca que proposa estudiar els monestirs tenint en compte el territori que els envoltava, incidint en les relacions bidireccionals que establiren amb aquest; una idea que, desenvolupada en paral·lel a l'àmbit anglo-saxó per Mick Aston, James Bond i Tim Pestell,³⁵ ha influït de manera evident el plantejament teòric i metodològic de la meua recerca.

També m'agradaria fer un esment especial a l'obra de Lluís To, professor de la Universitat de Girona, ja que, malgrat no ser el seu principal camp de recerca, ha dedicat a l'estudi de la implantació territorial dels monestirs i a la seva rellevància com a centres de memòria dinàstica diversos articles especialment interessants, sobretot perquè connecten directament amb els principals corrents historiogràfics estrangers

³² L'obra que millor resumeix l'aportació de Jordi Bolòs al coneixement del paisatge medieval català, sens cap mena de dubte, és: Jordi Bolòs, *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004). Tanmateix, no es poden oblidar tampoc els *Atles dels comtats de la Catalunya Carolíngia* que ha editat juntament amb Víctor Hurtado o els diversos volums de la col·lecció *Territori i Societat a l'Edat Mitjana*, que han esdevingut un vertader punt de trobada per a tots aquells historiadors interessants en aproximar-se al passat medieval des de la perspectiva del paisatge.

³³ Jordi Bolòs, *Els monestirs del comtat de Berga desde llurs orígens fins a l'any 1400: el monestir de Santa Maria de Serrateix* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 1983); Jordi Bolòs i Montserrat Pagès, *El Monestir de Sant Llorenç prop Bagà* (Barcelona: Proa, 1986).

³⁴ Jordi Bolòs, «El monestir com a institució feudal», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 68-89; Jordi Bolòs, «Dominis monàstics i organització del territori a l'edat mitjana», a *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació. Vol. III*, ed. Jordi Bolòs i Joan J. Busqueta (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2000), p. 127-65; Jordi Bolòs, «La implantació del Cister al territori: la formació del patrimoni i la transformació del paisatge», a *Actes del primer curs-simposi sobre el monaquisme cistercenc. El Cister: poder i espiritualitat (1150-1250)* (Santes Creus: Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, 2005), p. 35-68; Jordi Bolòs, «Una aproximació als monestirs catalans medievals: els documents escrits, la cartografia i l'arqueologia del paisatge», a *Els monestirs medievals. IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme* (Mataró: Associació Cultural Grup d'Història del Casal Mataró, 2011), p. 73-83.

³⁵ Mick Aston, *Monasteries in the landscape* (Stroud: Tempus, 2000); James Bond, *Monastic Landscapes* (Stroud: Tempus, 2004); Tim Pestell, *Landscapes of monastic foundation: the establishment of religious houses in East Anglia, c. 650-1200* (Woodbridge: Boydell Press, 2004).

sobre el tema.³⁶ No en va, és un dels pocs historiadors que ha recollit i aplicat al cas català les tesis de Barbara H. Rosenwein, segons la qual les transaccions econòmiques i les immunitats de què es beneficiaren els cenobis no s'han d'interpretar com a simples cessions de béns terrers o drets jurisdiccionals, sinó com a eines concebudes per reafirmar el poder polític social dels donadors i teixir una xarxa social que involucrava els monestirs i tot el seu entorn.³⁷ Això és digne de menció perquè, amb contades excepcions, un dels grans problemes que es detecten en analitzar la producció historiogràfica catalana sobre el monacat alt-medieval, degut en gran part a la pèrdua de centralitat que ha patit aquest tema d'ençà de les darreres dècades del segle XX, és la seva desconexió envers els treballs que actualment es duen a terme sobre aquest fenomen fora de les nostres fronteres i, especialment, en el món anglo-saxó.

En aquesta mateixa línia, cal destacar que des de mitjan segle passat també hi ha hagut un important nombre d'historiadors de fora de Catalunya que s'han interessat per la història dels comtats catalans abans de l'any 1000 i, directament o indirectament, per les seves fundacions monàstiques. Òbviament, entre ells hi hem de comptar autoritats consolidades com poden ser Pierre Bonnassie, Odilo Engels, Paul Freedman o Michel Zimmermann, l'obra dels quals significà un gran revulsiu per a la historiografia catalana de la segona meitat del segle XX i, al ser coneguda per tots, no cal comentar-la en detall; però també autors més moderns, i malauradament desconeguts, com ara Cullen J. Chandler o Jonathan Jarrett, que en els seus estudis aporten una mirada fresca sobre temes llargament debatuts pels historiadors catalans i es plantegen qüestions que, si bé en molts casos estan relacionades amb les línies de recerca seguides a les principals escoles d'arreu d'Europa, aquí havien estat poc explotades.³⁸ Per tant, és important tenir

³⁶ Lluís To Figueras, «Fondations monastiques et mémoire familiale en Catalogne (IXe-XIe siècle)», a *Sauver son âme et se perpétuer. Transmission du patrimoine et mémoire au haut moyen âge*, ed. François Bougard, Cristina La Rocca i Régine Le Jan (Roma: École Française de Rome, 2005), p. 293-329; Lluís To Figueras, «Monjos i colonització agrícola: els orígens del monestir de Sant Esteve de Banyoles», a *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, ed. Lluís To i Jordi Galofré (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013), p. 55-77.

³⁷ Barbara H. Rosenwein, *To be the Neighbor of Saint Peter: The Social Meaning of Cluny's Property, 909-1049* (Ithaca: Cornell University Press, 1989); Barbara H. Rosenwein, *Negotiating Space. Power, Restraint, and Privileges of Immunity in Early Medieval Europe* (Ithaca: Cornell University Press, 1999).

³⁸ Cullen J. Chandler, «Between court and counts: Carolingian Catalonia and the aprisio grant, 778-897», *Early Medieval Europe*, 11.1 (2002), 19-44; Cullen J. Chandler, «Heresy and Empire: The Role of the Adoptionist Controversy in Charlemagne's Conquest of the Spanish March», *The International History Review*, 24 (2002), 505-27; Cullen J. Chandler, «Land and Social Networks in the Carolingian Spanish March», *Studies in Medieval and Renaissance History. Third Series*, 6 (2009), 1-33; Cullen J. Chandler, «Carolingian Catalonia: The Spanish March and the Franks, c.750-c.1050», *History Compass*, 11.9 (2013), 739-50; Jonathan Jarrett, «Power Over Past and Future: Abbess Emma and the Nunnery of Sant Joan de les Abadesses», *Early Medieval Europe*, 12.3 (2003), 229-58; Jonathan Jarrett, «Currency change

en compte aquests treballs i aprofitar la interessant perspectiva que els dóna la distància cultural, social i geogràfica respecte al territori i als temes estudiats.

Finalment, també s'ha de tenir present que, sobretot a l'Aragó, per la seva proximitat i la seva història compartida, hi ha hagut una llarga tradició d'estudiar el monacat ribagorçà i les seves fonts, a voltes amb poca connexió amb els treballs que s'estaven duent a terme a l'altra banda de la Noguera Ribagorçana.³⁹ Ara bé, també hi ha alguns autors que han entrat de ple en l'estudi del monacat català, com ara Luis Beltrán García-Guijarro, que féu una interessant contribució a l'estudi de les relacions dels cenobis catalans amb Cluny i el Papat.⁴⁰ A la resta de l'Estat, els historiadors que s'han interessat pel fenomen monàstic als comtats catalans són menys nombrosos, ja que, per les característiques particulars que li donà la seva prompta vinculació al món carolingi, sempre ha estat exclòs dels grans tractats de conjunt sobre el monacat peninsular. No obstant això, alguns sí que s'hi han referit de manera més o menys extensa, sent destacable l'aportació d'Antonio Linage, especialista en el procés de benedictinització a la Península Ibèrica;⁴¹ i, sobretot, d'Amelia Vadillo, que fou la primera en aplicar les tesis de Barbero i Vigil a un monestir català, interpretant Sant Joan de les Abadeses com un agent feudalitzador enfront a una societat gentilícia en procés de dissolució.⁴²

Arribats a aquest punt, podem confirmar que el monacat alt-medieval dels comtats catalans és un tema que compta amb una llarga tradició d'estudis històrics i, en conseqüència, amb una ingent quantitat de bibliografia, malgrat que, com argumentaré tot seguit, el tema està lluny de poder-se donar per esgotat.

in pre-millennial Catalonia: coinage, counts and economics», *Numismatic Chronicle*, 169 (2009), 217-43; Jonathan Jarrett, «Settling the Kings' Lands: Aprisio in Catalonia in Perspective», *Early Medieval Europe*, 18.3 (2010), 320-42; Jonathan Jarrett, *Rulers and Ruled in Frontier Catalonia, 880-1010* (Woodbridge: Boydell Press, 2010); Jonathan Jarrett, «Comparing the Earliest Documentary Culture in Carolingian Catalonia», a *Problems and Possibilities of Early Medieval Charters*, ed. Jonathan Jarrett i Allan S. McKinley (Turnhout: Brepols Publishers, 2013), p. 89-126.

³⁹ José Luis Corral Lafuente, *Cartulario de Alaón (Huesca)* (Saragossa: Anubar Ediciones, 1984); Antonio Ubieta Arteta, *Documentos del monasterio de Obarra (Huesca) anteriores al año 1000* (Saragossa: Anubar Ediciones, 1989); Agustín Ubieta Arteta, *Los monasterios medievales de Aragón: función histórica* (Saragossa: Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón, 1999).

⁴⁰ Luis Beltrán García-Guijarro Ramos, «Cluny y las congregaciones benedictinas catalanas en el tránsito del siglo X al siglo XI», a *Actes del Congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r. mil·lenni: Vic-Ripoll, 10-13 de novembre de 1999*, ed. Imma Ollich (Vic: Eumo Editorial, 1999), p. 805-16.

⁴¹ Antonio Linage Conde, *Los orígenes del monacato benedictino en la Península Ibérica. Vol. II: La difusión de la «Regula Benedicti»*. (Lleó: Centro de estudios e investigación «San Isidoro»; Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Patronato José María Quadrado, 1973), p. 498-538 i 866-87.

⁴² Amelia Vadillo Pinilla, «El dominio de San Juan de las Abadesas: algunas consecuencias de su formación», *En la España Medieval*, 5 (1984), 1019-45. Respecte a la particular interpretació de Barbero i Vigil sobre el procés de feudalització peninsular, veure: Abilio Barbero i Marcelo Vigil, *La formación del feudalismo en la Península Ibérica* (Barcelona: Editorial Crítica, 1978).

L'estudi del monacat femení, un cas a part

Totalment diferent és la situació que ens trobem en analitzar la producció historiogràfica relativa al monacat femení alt-medieval en aquest mateix territori, ja que, a diferència del masculí, aquest fenomen ha estat molt poc treballat i, com lamentava fa uns anys María-Milagros Rivera, la majoria dels autors que s'hi han referit l'han entès com «una variant o una adaptació “natural” del monacat per antonomàsia —el masculí— a un col·lectiu definit per exclusió, per la seva condició de no-home».⁴³

De fet, fins fa relativament poc, sense comptar els estudis monogràfics referents a les grans abadies de Sant Joan de les Abadesses i Sant Pere de les Puel·les, amb una aproximació centrada en la seva trajectòria històrica i la configuració del seus dominis patrimonials,⁴⁴ pràcticament els únics treballs que tractaven el monacat femení català des d'una perspectiva de gènere, preguntant-se per les seves especificitats i manifestacions particulars durant l'Alta Edat Mitjana, eren els de Montserrat Cabré.⁴⁵ Ella fou la primera que es preocupà per la gran desproporció existent entre el nombre de cenobis dels dos sexes en el conjunt dels comtats catalans, que és de 4 a 140, i reflexionà sobre l'existència de dones dedicades a la vida religiosa que no estaven necessàriament vinculades a cap monestir pròpiament dit. Aquesta línia de recerca, però, es va veure interrompuda a principis dels anys 90, no sent represa fins fa poc temps.

Sortosament, com han conclòs Karen Stöber i Blanca Garí en dues aproximacions independents sobre el tema, en els darrers anys s'ha observat una clara tendència a dotar

⁴³ María-Milagros Rivera Garretas, «El monacat femení (segles VIII-XII)», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 106-19 (p. 106).

⁴⁴ Pablo Parassols Pi, *San Juan de las Abadesas y su mayor gloria, el Santísimo Misterio: reseña histórica, corregida y aumentada por el autor*, 2a. ed. (Vic: Tipografía Católica de San José, 1894); Antonio Paulí Meléndez, *El real monasterio de San Pedro de las Puellas de Barcelona* (Barcelona: Bartrés, 1945); Frederic Udina Martorell, «El milenario del Real Monasterio de San Pedro de las Puellas y el acta de consagración de su primitivo templo», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 18 (1945), 217-44; Esteve Albert Corp, *Les abadesses de Sant Joan. Verificació històrica* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1965); Junyent, *El monestir St. Joan les Abadesses*; Vadillo Pinilla, «El dominio de San Juan de las Abadesas: algunas consecuencias de su formación»; Antoni Pladevall Font, «El monestir de Sant Joan, de cenobi benedictí femení a canònica clerical», a *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, ed. Marta Crispí i Míriam Montraveta (Sant Joan de les Abadesses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses; Consorci Ripollès Desenvolupament, 2012), p. 17-37.

⁴⁵ Montserrat Cabré, *El monacat femení a la Barcelona de l'Alta Edat Mitjana: Sant Pere de les Puel·les, segles X-XI* (Barcelona: Tesi de llicenciatura inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 1985); Montserrat Cabré, «“Deodicatae” y “Devotae”. La regulación de la religiosidad femenina en los condados catalanes, siglos IX-XI», a *Las mujeres en el cristianismo medieval. Imágenes teóricas y cauces de actuación religiosa*, ed. Angela Muñoz Fernández (Madrid: Asociación Cultural Al-Mudayna, 1989), p. 169-82; Montserrat Cabré, «La dedicación de las mujeres a la vida religiosa y el desarrollo del sistema de géneros feudal en los condados catalanes, siglos IX-XI», *Arenal*, 1.2 (1994), 185-208.

de major importància el monacat femení, assumint que la vivència religiosa de les dones té un significat diferent a la dels homes i que, per tant, s'ha d'entendre i estudiar com un fenomen religiós, social i cultural singular.⁴⁶ En aquest sentit, i especialment pel cas català, ha estat molt importants la tasca de recerca i divulgació duta a terme per les pròpies comunitats monàstiques femenines, articulades a través del Servei d'Arxius de la Federació de Monges Benedictines (SAF), així com pels projectes de recerca multidisciplinaris de *CLAUSTRA. Atlas de espiritualidad femenina en los Reinos Peninsulares* (HAR2011-25127) i *Paisajes Espirituales. Modelos de aproximación espacial a las transformaciones de la religiosidad femenina medieval en los Reinos Peninsulares (s. XII- XVI)* (HAR2014-52198-P), el primer encapçalat per la professora Blanca Garí en solitari i el segon en codirecció amb Núria Jornet. Tots ells han ajudat a posar en valor la contribució femenina a l'espiritualitat medieval i a conèixer millor els seus centres de vida religiosa, aportant-hi no només una perspectiva de gènere, sinó també una metodologia d'anàlisi holística del paisatge que, en combinació amb un aprofitament de tots els recursos que ofereixen les noves tecnologies, ha permès importants avenços en l'estudi d'aquesta matèria. Ara bé, encara queda molt per fer i, a través de la present tesi doctoral, espero aportar també el meu petit gra de sorra al coneixement d'aquest fenomen tan interessant i particular.

En darrer lloc, m'agradaria destacar que, fruit de la col·laboració entre el SAF i el projecte *Paisajes Espirituales*, es troba en procés de publicació un llibre col·lectiu, editat per Coloma Boada, Irene Brugués i jo mateix, que, en motiu del mil·lenari de l'expulsió de les monges de Sant Joan de les Abadesses l'any 1017, vol ajudar a conèixer el passat d'aquesta gran abadia ripollesa, però també aprofundir en el significat i la importància del fet monàstic femení en general.⁴⁷ Per aquest motiu, compta amb la col·laboració de reputades historiadores i coneixedores de la vida monàstica femenina, algunes d'elles en primera persona, que, sens dubte, contribuiran a dotar el monacat femení dels comtats catalans alt-medievals de nova bibliografia de qualitat que ens permeti aproximar-nos-hi amb majors facilitats i garanties.

⁴⁶ Karen Stöber, «El monacat femení a l'època medieval», a *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, ed. Lluís To i Jordi Galofré (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013), p. 39-53; Blanca Garí, «“Oh dear! It's nuns!” ¿Por qué hablar de espacios de espiritualidad femenina en la Edad Media?», *Anuario de Estudios Medievales*, 44.1 (2014), 3-17 (p. 3-5).

⁴⁷ Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (eds.), *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa).

Valoració de la bibliografia preexistent i objectius de la recerca

Després d'analitzar breument, però amb cert detall, la producció bibliogràfica que ha generat el tema del monacat alt-medieval, tan masculí com femení, als antics comtats catalans, podem passar a valorar quins són els seus punts forts i les seves mancances, preguntant-nos com la present tesi pot contribuir a millorar el coneixement que tenim sobre aquest interessant fenomen del nostre passat.

En primer lloc, cal destacar que disposem de nombroses monografies sobre els principals cenobis del país, moltes d'elles de gran qualitat; però que, per contra, s'acusa una clara manca d'estudis que, integrant i comparant les dades disponibles per als diferents casos individuals, analitzin el fenomen monàstic alt-medieval de manera global. Això no vol dir que no s'hagi fet cap esforç al respecte, car, com he comentat en les pàgines anteriors, diversos autors de renom han publicat alguns articles d'aquestes característiques. A més, en els darrers temps, també han aparegut interessants estudis comparatius sobre alguns aspectes concrets del monacat, com pot ser la seva estructura arquitectònica, o respecte a la seva evolució en un territori determinat.⁴⁸ Tanmateix, com denuncià fa gairebé trenta anys Manuel Riu en diverses ocasions, segueixen faltant treballs que estableixin una tipologia clara dels monestirs alt-medievals, el rol que jugaren en l'estructuració del territori després de la conquesta carolíngia, quin impacte tingueren sobre la societat i el medi del seu entorn, etc.⁴⁹ Per tant, un dels principals objectius d'aquesta tesi és oferir una visió renovada del monacat que no es limiti a explicar la història particular de cada cenobi, sinó que permeti establir paral·lels i identificar patrons de comportament entre ells, quelcom que ens servirà per detectar diferències i semblances entre els diversos territoris i, en conseqüència, poder plantejar hipòtesis que ens ajudin a conèixer millor aquest fenomen històric.

⁴⁸ Alguns treballs que estudien de manera comparativa la topografia dels monestirs catalans alt-medievals són: Eduard Riu-Barrera, «Implantació territorial i forma arquitectònica dels monestirs de la Catalunya comtal (s. IX-XI)», a *Actes. I. Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya: 13, 14 i 15 de novembre de 1998* ([Barcelona]: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2000), p. 294-307; Gerardo Boto Varela, «Topografía de los monasterios de la marca de Hispania (ca. 800 - ca. 1030)», a *Monjes y monasterios hispanos en la Alta Edad Media*, ed. José Angel García de Cortázar i Ramón Teja (Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real. Centro de Estudios del Románico, 2006), p. 147-204. Respecte a l'estudi comparatiu del fenomen monàstic en alguns territoris acotats, un bon exemple n'és: Jordi C. Boix Pociello, «L'antic orde monàstic al comtat de Ribagorça», a *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Historia, arqueologia, documentació. Vol. III*, ed. Jordi Bolòs i Joan J. Busqueta (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2000), p. 111-26.

⁴⁹ Manuel Riu, «El papel de los monasterios en la sociedad y la economía de la Alta Edad Media», a *Semana de Historia del Monacato Cántabro-astur-leonés* (Oviedo: Monasterio de San Pelayo, 1982), p. 15-33; Riu, «Monacato y colonización rural en la Cataluña Altomedieval», p. 85-87.

Un segon problema que es detecta en estudiar la bibliografia disponible és que tenim alguns monestirs molt estudiats, com per exemple el de Ripoll o el de Cuixà, i altres gairebé desconeguts, car els seus limitats arxius o vestigis materials no han cridat l'atenció de cap historiador. Això és quelcom molt perillós, ja que pot contribuir a difondre la imatge que aquests cenobis, a l'Alta Edat Mitjana, havien de ser més petits i pobres que els seus contemporanis sobre els quals tenim més informació, observació totalment infundada i que, *a priori*, no té per què ser certa. El mateix passa amb les moltes cel·les monàstiques que trobem en la documentació, car, generalment, la historiografia s'ha limitat a tractar-les com a meres propietats de les grans abadies a les quals estaven vinculades, sense preguntar-se pels seus orígens, les seves característiques i les seves funcions particulars.⁵⁰ Per aquest motiu, en el present treball, lligant amb la voluntat d'estudiar el monacat des d'un punt de vista global, procuraré incloure-hi tots aquests centres monàstics, emprant fins la dada més mínima, com pot ser la seva ubicació geogràfica, per tal de relacionar-los amb altres cenobis de característiques similars i, així, donar-los cabuda dins del discurs explicatiu del monacat català alt-medieval.

Un tercer aspecte que, en la meua opinió, no ha estat suficientment estudiat és la relació existent entre els diferents monestirs i el seu entorn, ja que, malgrat els esforços d'autors com Jordi Bolòs en aquesta línia, segueixen havent-hi molts dubtes respecte a les lògiques que condicionaren la seva ubicació en uns espais concrets, la forma com contribuïren a transformar el paisatge circumdant i, sobretot, en com es relacionaren amb la societat que poblava aquell territori. Això, evidentment, ha de canviar i, com proposen els projectes *CLAUSTRA* i *Paisajes Espirituales* en relació als centres d'espiritualitat femenina,⁵¹ cal deixar de veure els cenobis com a institucions situades al marge del món i aprofundir en el seu estudi com a part integral d'una realitat molt més complexa en què tots els elements que la conformaven, ja fossin d'origen natural o antròpic, estaven profundament interrelacionats els uns amb els altres (fig. 1). En aquest treball, per tant, estudiaré els monestirs tenint en compte el seu context històric, com és habitual; però també els trets general del monacat en aquell moment, la societat que els veié néixer i el medi físic on s'assentaren, amb tot el que això comporta.

⁵⁰ Una excepció que cal ressenyar és l'estudi que Ramon Ordeig dedicà a les cel·les dependents dels monestirs fundats pel comte Guifré el Pelós i que vinculà a la seva gestió del territori: Ramon Ordeig Mata, «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 22 (2001), 89-119.

⁵¹ Blanca Garí et al., «CLAUSTRA. Propuesta metodológica para el estudio del monacato femenino», *Anuario de Estudios Medievales*, 44.1 (2014), 21-50 (p. 25-28).

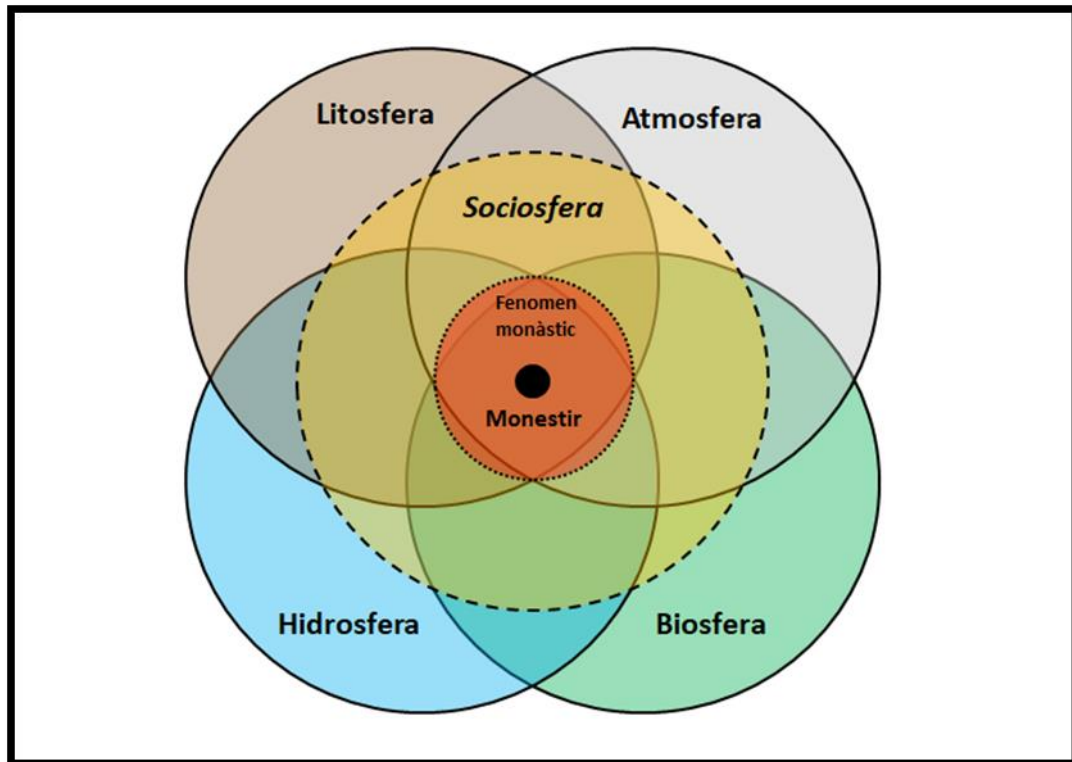

Fig. 1: Diagrama que resumeix la idea del monestir com a part integral d'un geosistema complex en què tots els elements que configuren la realitat es troben profundament interrelacionats.

En resum, podem concloure que la present tesi parteix de la idea que els diferents monestirs que es fundaren als comtats catalans durant els segles IX i X formaren part del mateix fenomen històric, el monàstic, i d'un o diversos paisatges, entesos de manera holística com l'espai en què tots els sistemes que configuren la realitat interactuen i es relacionen.⁵² En base a aquesta premissa, historiaré el monacat d'una manera innovadora, procurant veure com es desenvolupà en diferents punts del territori català i posant de manifest les diferències i les semblances que es detecten entre cenobis. Així mateix, estudiaré com aquests centres religiosos es relacionaren amb el seu entorn, quelcom que em permetrà desenvolupar noves hipòtesis i millorar el nostre coneixement sobre un tema que, com hem vist, ja ha estat àmpliament tractat.

⁵² El concepte de paisatge, al llarg dels últims segles, ha patit una gran transformació, passant de designar únicament la representació artística d'un espai concret a significar una realitat complexa i dinàmica, conformada per un gran nombre de sistemes interrelacions, que és estudiada per diverses disciplines científiques. Per veure pas a pas com aquest terme ha evolucionat al llarg del temps i com s'ha anat configurant com a tema d'estudi per part de la Geografia, la Història i l'Arqueologia, són especialment il·lustratives i recomanables les següents síntesis: Almudena Orejas, «Arqueología del paisaje: Historia, problemas y perspectivas», *Archivo Español de Arqueología*, 64 (1991), 191-230 (p. 192-211); Alfred Mauri, *La configuració del paisatge medieval: El comtat de Barcelona fins al segle XI* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 2006), p. 9-14. Quant a la seva aplicació a l'estudi del monacat, veure: Jens Schneider, «Les monastères et leurs paysages. La notion des "Klosterlandschaften" dans la recherche allemande», *Francia*, 45 (2018), 211-17.

L'estructura de la tesi, una justificació raonada

Un cop definits els objectius de la recerca, cal explicar, i en part justificar, com he estructurat la present tesi doctoral, car presenta una divisió en dos blocs que, a simple vista, pot semblar poc intuïtiva.

Per entendre aquesta decisió, cal tenir present que el paisatge, entès com un sistema d'anàlisi global que té en compte tots els elements interrelacionats que configuraven la realitat en un moment i un espai concrets, és un poderós mètode per aproximar-nos al passat, ja que, com apuntà molt encertadament l'equip del projecte *CLAUSTRA*, és «una manera de superar la secuencialidad del discurso histórico –necesariamente lineal–, para pasar a una concepción hipertextual de la Historia, en la que los hechos no son nunca sólo diacrónicos, sino que también pueden suceder de manera sincrónica y relacionarse entre ellos».⁵³ Ara bé, aquesta mateixa capacitat per observar fenòmens sincrònics esdevinguts al mateix temps, fa que a vegades sigui difícil traslladar les observacions fetes a un text escrit, indefectiblement lineal.

Davant d'aquesta problemàtica, i inspirant-me en la cartografia, que permet escollir l'escala segons allò que es vol representar, he decidit estructurar la present tesi en dos nivells d'aproximació al paisatge monàstic. Així, deixant de banda l'apartat introductori en què ara ens trobem immersos, en el qual em limitaré a descriure la metodologia emprada i el tractament donat a les fonts d'informació, el lector trobarà un primer gran bloc en què m'aproximaré al fenomen a una escala molt petita, marcant-me com a objectius fer una acurada cartografia de tots els cenobis fundats als comtats catalans abans de l'any 1000 i definir els diferents models monàstics que es poden identificar a través de la seva ubicació geogràfica. Per fer-ho correctament, però, abans hauré de definir amb precisió què s'entenia com a monestir en aquella cronologia i com podem identificar-los en les fonts conservades, eliminant del meu estudi tots aquells centres religiosos que, si bé alguns autors han apuntat com a possibles cenobis, no compleixen amb els criteris establerts. Finalment, la representació gràfica de tots els monestirs alt-medievals també em portarà a reflexionar sobre alguns desajustos evidents com, per exemple, la pràctica inexistència de cenobis femenins o l'existència de certs territoris, com el comtat de Cerdanya, on la presència monàstica fou mínima.

⁵³ Garí et al., p. 28.

Un cop establerts tots els monestirs que es fundaren als comtats catalans dels segles IX i X, en el segon bloc augmentaré el *zoom* per tal d'estudiar amb detall com aquests centres religiosos es relacionaren amb el paisatge que els contextualitzava; és a dir, quins vincles establiren amb el seu entorn geogràfic, social, polític, econòmic i religiós més immediat. Ara bé, aquest plantejament requereix d'una important tasca de recerca per situar cada monestir, o com a molt cada grup de monestirs, en el seu context particular, cosa que impedeix que pugui estudiar de manera individualitzada tots els cenobis llistats en el bloc anterior. Per aquest motiu, en aquesta segona part, només em centraré en tres estudis de cas concrets: els monestirs dels comtats de Pallars i Ribagorça, els de la comarca natural del Ripollès i els situats en el litoral marítim. Es tracta, però, de tres paisatges monàstics molt diferents, curiosament seleccionats per la seva complementarietat, que ens serviran per posar en valor i conèixer millor el rol social, religiós, polític i econòmic d'aquestes institucions.

Com veiem, per tant, l'estructura de la present memòria de tesi doctoral no és lineal ni ofereix una seqüència d'esdeveniments ordenats de manera cronològica; sinó que també busca, en la mesura dels possibles, mantenir la sincronia de la metodologia emprada i mostrar un mateix paisatge des de dos nivells d'aproximació diferents, quelcom que al final ens ha de donar una idea molt més clara de la vertadera naturalesa, complexitat i riquesa del fenomen monàstic.

3. Metodologia⁵⁴

Aproximar-nos als monestirs catalans alt-medievals com a part integral d'un paisatge més ampli, sens dubte, permetrà un coneixement molt més ric d'aquest complex fenomen històric, però, a part de condicionar l'estructura del propi treball, també representa un vertader desafiament des del punt de vista metodològic.

En primer lloc, perquè imposa treballar amb una gran quantitat de dades, la majoria de caràcter i origen molt divers. Així, per exemple, en el present treball, a part de la informació referent estrictament als cenobis catalans anteriors a l'any 1000 i al seu context històric, he hagut d'emprar dades sobre llocs d'hàbitat, camins, punts de captació de recursos i, fins i tot, relatives a les característiques geològiques i edafològiques dels terrenys on s'assentaren. En cas contrari, seria del tot impossible veure i analitzar les relacions existents entre aquests monestirs i els altres elements del seu entorn. Per tant, la primera gran dificultat és manejar tota aquesta informació de manera centralitzada i eficaç per tal d'acomplir amb els objectius fixats.

En segon lloc, apostar per aquesta forma particular d'apropar-nos al passat obliga a revaloritzar el paper de l'espai en la Història, ja que, si es vol estudiar la relació entre dos elements, no només cal assegurar-se que aquests coexistissin en el temps, sinó també en l'espai. Òbviament, això no és nou i, de fet, el temps i l'espai sempre han estat les dues variables principals de la Història, car tot esdeveniment es produeix en un moment i en un indret concrets. Ara bé, també és cert que els historiadors han tendit a deixar de banda la variable espacial per centrar-se en l'estudi del temps a través del text escrit, mentre que la Geografia s'ha especialitzat en l'estudi de l'espai a través de la cartografia. A això s'hi ha de sumar el fet que la relativització de les distàncies en els darrers anys, motivada per la globalització i l'increment de velocitat en els transports, ha propiciat que en el nostre imaginari col·lectiu l'espai hagi perdut la rellevància que

⁵⁴ El disseny de la metodologia seguida en aquesta tesi doctoral va ser el tema principal del meu treball final del Màster en Cultures Medievals, que em va obrir la porta a poder cursar els estudis de doctorat: Xavier Costa Badia, *Proposta metodològica per a l'estudi dels monestirs benedictins a Catalunya i la seva importància en l'organització del territori. El cas dels comtats de Pallars i Ribagorça als segles IX i X* (Barcelona: Treball final de màster inèdit dipositat a la Universitat de Barcelona, 2015). En aquella ocasió ja vaig provar la metodologia dissenyada a través de l'estudi del monacat als comtats de Pallars i Ribagorça abans de l'any mil, amb uns resultats que van ser valorats com a molt positius. Ara bé, tenint en compte que aquell treball segueix inèdit i que, degut a noves problemàtiques aparegudes amb l'avenç de la recerca, he hagut de fer algunes variacions en la proposta metodològica inicial, tornaré a explicar-la amb cert detall en les pàgines següents, si bé prescindiré d'alguns dels aspectes més tècnics.

tenia pels nostres avantpassats.⁵⁵ En conseqüència, cal tornar a posar en valor aquesta variable, un camí que molts historiadors ja han començat a recórrer en el que s'ha anomenat el “gir espacial” o “*spatial turn*” de la historiografia contemporània.⁵⁶

A la llum d'aquestes desafiantes problemàtiques, m'he vist amb la necessitat de dissenyar una metodologia de treball pròpia que, servint-se dels molts recursos que les tecnologies de la informació posen al nostre abast, permetés registrar sistemàticament tota la informació disponible i valorar-la conjuntament tenint en compte la seva cronologia, però també la seva ubicació espacial. A continuació, per tant, presentaré amb detall aquest mètode, insistint primer en la seva base teòrica, per passar després a exposar la seva aplicació pràctica pas a pas, posant exemples que permetin entendre com s'ha dut a terme tot el procés de recerca que ha culminat en la present tesi doctoral.

3.1. Marc teòric: La cartografia com a via d'accés al paisatge

La importància que juguen l'espai i la interrelació entre elements en qualsevol estudi sobre paisatge fa evident que la representació gràfica, i per consegüent la cartografia, són el mètode més òptim per aproximar-nos-hi, ja que sobre el pla és molt més fàcil veure la distribució espacial dels ens estudiats, els seus patrons d'assentament i les relacions sincròniques que establiren amb els altres elements del seu entorn. Tenint en compte això, en el marc d'aquest treball, a part de molts altres mapes aïllats, s'han creat dues bases cartogràfiques essencials: una on es representen tots els monestirs documentats als comtats catalans abans de l'any 1000, la qual m'ha servit per assolir els objectius del primer bloc de la tesi; i una altra en la qual es mostren tots els béns patrimonials dels cenobis treballats en el segon bloc; és a dir, aquells estudiats amb més detall per entendre com es relacionaren amb el paisatge circumdant.

⁵⁵ Respecte a aquestes interessants reflexions sobre el paper del temps i l'espai en la disciplina històrica, veure: David J. Bodenhamer, «History and GIS: Implications for the Discipline», a *Placing History. How Maps, Spatial Data, and GIS Are Changing Historical Scholarship*, ed. Anne Kelly Knowles i Amy Hillier (Redlands: ESRI Press, 2008), p. 219-33 (p. 228-29); Ian N. Gregory, «Exploiting Time and Space: A Challenge for GIS in the Digital Humanities», a *The Spatial Humanities. GIS and the future of humanities scholarship*, ed. David J. Bodenhamer, John Corrigan i Trevor M. Harris (Bloomington: Indiana University Press, 2010), p. 58-75 (p. 58).

⁵⁶ Quant a la revalorització que ha viscut en els darrers anys la dimensió espacial i que, començant per la Geografia Humana, ha tingut implicacions en totes les ciències socials i humanístiques, veure: Barney Warf i Santa Arias, «Introduction: The Reinsertion of Space into the Social Sciences and Humanities», a *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*, ed. Barney Warf i Santa Arias (Londres; New York: Routledge, 2009), p. 1-10.

Cartografiar el monacat, una pràctica amb història

La creació de mapes en què es representen els monestirs i/o les seves propietats materials no es pot considerar una novetat, ja que, si bé la cartografia històrica a Catalunya no compta amb una trajectòria gaire llarga,⁵⁷ des de fa bastantes dècades disposem de diversos mapes dels principals cenobis catalans que, tot i ometre algunes de les cases més efímeres, són força complets.⁵⁸ Així mateix, des que Ramon d'Abadal va cartografiar per primera vegada un domini monàstic en el seu article sobre el monestir d'Eixalada-Cuixà,⁵⁹ han estat molts els investigadors que s'han sumat a la iniciativa i han acompanyat el seu discurs narratiu amb un mapa on es mostren gràficament els dominis d'un o varis cenobis. A més, algunes obres de major envergadura o de caràcter enciclopèdic, com ara la *Catalunya Romànica* o els *Atles dels comtats de la Catalunya Carolíngia*, també incorporen mapes patrimonials dels principals monestirs sobre els quals tenim informació. Per tant, és ben cert que, com ja afirmà Jordi Bolòs el 2001, els dominis monàstics són una de les realitats històriques més cartografiades.⁶⁰

L'existència de nombrosos mapes històrics sobre el monacat català, però, no implica que sempre hagin estat correctament explotats, ja que, des del meu punt de vista, en molts casos no s'han aprofitat totes les possibilitats que ofereixen aquests recursos per conèixer el passat. Això és així perquè, malgrat que alguns autors no es cansin de reiterar la seva importància com a font històrica,⁶¹ la majoria de treballs que

⁵⁷ Sobre el desenvolupament de la cartografia històrica aplicada a l'Alta Edat Mitjana, amb moltes referències al cas particular de Catalunya i alguns consells per incorporar mapes a la recerca històrica, veure: Jordi Bolòs, *Cartografia i història medieval: 1r seminari del cicle «Els seminaris del Departament de Geografia i Història» (Lleida, 2000)* (Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2001).

⁵⁸ La primera representació cartogràfica completa de tots els monestirs catalans la trobem a: Antoni Pladevall Font i Francesc Català-Roca, *Els Monestirs Catalans* (Barcelona: Edicions Destino, 1968), p. 94. *A posteriori*, però, han sorgit diversos mapes de característiques similars com, per exemple: Joan Bada i Genís Samper, *Catalònia religiosa. Atlas històric: dels orígens als nostres dies* (Barcelona: Editorial Claret, 1991), p. 31; Víctor Hurtado, Jesús Mestre i Toni Miserachs, *Atles d'Història de Catalunya* (Barcelona: Edicions 62, 1995), p. 66-67; Carme Subiranas, «Principals fundacions benedictines als comtats catalans. Segles IX-X», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 51; Víctor Hurtado, *Atles Manual d'Història de Catalunya. Vol. I: Del Paleolític a la unió amb Aragó* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2014), p. 179.

⁵⁹ Ramon d'Abadal, «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», *Analecta Montserratensia*, 8 (1955), 125-337 (p. 339-42).

⁶⁰ Bolòs, *Cartografia i història medieval*, p. 48.

⁶¹ «El mapa històric actual pot ésser vist com un complement que permet d'il·lustrar un estudi d'història. Certament és molt important per a qualsevol historiador aquesta mena de mapes que permeten de situar en el territori allò que s'ha estudiat i que hom intenta de fer entendre als que han de llegir el treball. A més, però, fer mapes històrics també pot ésser una manera de fer recerca històrica. (...) En concret, els treballs d'arqueologia del paisatge, que necessiten com a font bàsica la cartografia, no sols ens informen sobre aquest paisatge, sinó també, d'una manera indirecta, sobre la societat, l'economia, la demografia i,

incorporen aparell cartogràfic només l'utilitzen per il·lustrar el text i no com una vertadera font d'informació sobre la qual bastir hipòtesis i assolir conclusions. A més, al meu entendre, molta d'aquesta cartografia presenta una integració deficient de les variables temps i espai, ja que, per exemple, és habitual trobar estudis on només es presenta un mapa amb els dominis d'un monestir particular al final de l'Edat Mitjana, impedit veure com aquest patrimoni es va anar conformant, quins ritmes va seguir o si es detecten diferents àrees de preferència segons la cronologia. No em sembla, doncs, que sigui redundant seguir treballant el monacat català en base a mapes històrics, sobretot si aconseguim integrar millor aquests dos paràmetres.

Aconseguir aquest darrer objectiu, però, no és fàcil, ja que percebre el pas del temps en un mapa és tan difícil com incloure la dimensió espacial en un text escrit. No obstant això, l'ús de les noves tecnologies, i en especial dels Sistemes d'Informació Geogràfica, pot ajudar-nos en aquesta comesa.

Els Sistemes d'Informació Geogràfica (SIG), una eina per estudiar el paisatge

Els Sistemes d'Informació Geogràfica, d'ara endavant SIG, es poden definir com a programes informàtics que permeten representar cartogràficament els registres d'una base de dades prèviament georeferenciats i, des del mapa resultant, accedir als seus atributs i treballar amb ells mitjançant diverses eines d'anàlisi espacial.⁶²

La definició dels SIG, com veiem, és complexa i ràpidament ens adonem que no són una eina pensada per a la Història, sinó que van ser dissenyats per facilitar els processos de creació de mapes i d'anàlisi del territori propis de la Geografia Física. Per aquest motiu, no són pocs els problemes que presenten per adaptar-se correctament a les necessitats dels historiadors. Així, per exemple, a part de qüestions més banals com l'elevat preu de la majoria d'aquests *softwares* o l'alt nivell de coneixements informàtics que requereixen, presenten dificultats tècniques per gestionar les dades

fins i tot, sobre les realitats polítiques i administratives pretèrites»: Jordi Bolòs, «Fer mapes per conèixer la Història: Aportacions de la cartografia a l'estudi de l'Alta Edat Mitjana», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 26 (2005), 27-51 (p. 27-28).

⁶² Aquesta definició dels SIG, malgrat ser pròpia, està basada en la que dona Alfred Mauri en la seva tesi doctoral, on descriu aquests *softwares* com «una aplicació informàtica que ens permet o bé accedir als atributs d'objectes espacials a partir de la seva representació cartogràfica informatitzada, o bé cartografia automàticament objectes espacials en funció dels seus atributs, a més de les capacitats d'anàlisi que se'n deriven»: Alfred Mauri, *La configuració del paisatge medieval: El comtat de Barcelona fins al segle XI* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 2006), p. 57.

ambigües o incompletes que contenen els documents històrics i, al contrari del que succeeix amb els textos escrits, per representar el pas del temps.⁶³ Tanmateix, s'està treballant per solucionar aquests problemes, sobretot el de la integració de la variable temporal,⁶⁴ i, des de fa anys, cada cop són més els historiadors que veuen el potencial d'aquesta tecnologia i l'incorporen en els seus projectes d'investigació.⁶⁵ Fins i tot, alguns autors més agosarats, com David J. Bodenhamer, creuen que aquests sistemes informàtics, en un futur proper, poden arribar a canviar radicalment la forma com entenem la Història, ja que ens facilitaran poder reconstruir el passat d'una manera més complexa, mostrant a diversos nivells les diferents veus, perspectives i memòries que existeixen sobre la realitat pretèrita, quelcom que el text narratiu no permet.⁶⁶

En el meu cas, però, tenint en compte els objectius fixats, he concebut els SIG únicament com una eina més de la meva recerca, no com un fi en si mateixos. Per tant, els he utilitzat bàsicament per fer mapes, ja siguin de monestirs en el primer bloc o de propietats monàstiques en el segon. Ara bé, el seu potencial com a sistema de mapeig informatitzat m'ha permès anar més enllà de la creació d'un únic mapa atemporal per a cada cas, quelcom que, com he dit, ja han fet molts autors, generant diversos mapes seqüencials que, separats entre ells per un període fix de deu anys, deixen veure amb major claredat els patrons de comportament d'aquests centres espirituals, els seus ritmes

⁶³ Respecte a les principals problemàtiques que presenten als SIG a l'hora de ser aplicats a la recerca històrica, veure: Bodenhamer, «History and GIS: Implications for the Discipline», p. 226-29.

⁶⁴ Sobre el problema particular de la inclusió de la variable temporal en els SIG i les possibles solucions que s'han anat trobant per adaptar aquest *software* a les necessitats dels historiadors, veure: Michael F. Goodchild, «Combining Space and Time: New Potential for Temporal GIS», a *Placing History. How Maps, Spatial Data, and GIS Are Changing Historical Scholarship*, ed. Anne Kelly Knowles i Amy Hillier (Redlands: ESRI Press, 2008), p. 179-97; Gregory, p. 58-75.

⁶⁵ L'aplicació dels SIG a la recerca històrica ha patit una important evolució en els darrers anys, tan a nivell tècnic com conceptual. Per resseguir aquest procés, veure: Anne Kelly Knowles, «GIS and History», a *Placing History. How Maps, Spatial Data, and GIS Are Changing Historical Scholarship*, ed. Anne Kelly Knowles i Amy Hillier (Redlands: ESRI Press, 2008), p. 1-25 (p. 4-16); David J. Bodenhamer, «The Potential of Spatial Humanities», a *The Spatial Humanities. GIS and the future of humanities scholarship*, ed. David J. Bodenhamer, John Corrigan i Trevor M. Harris (Bloomington: Indiana University Press, 2010), p. 14-30 (p. 17-22); Ana Crespo Solana, «La Historia geográficamente integrada y los Sistemas de Información Geográfica (SIG): concepto y retos metodológicos», *Tiempos modernos. Revista Electrónica de Historia Moderna*, 26 (2013), 1-33 (p. 2-16).

⁶⁶ «A humanities GIS-facilitated understanding of society and culture may ultimately make its contribution in this way, by embracing a new, reflexive epistemology that integrates the multiple voices, views, and memories of our past, allowing them to be seen and examined at various scales by creating the simultaneous context that we accept as real but unobtainable by words alone; by reducing the distance between the observer and the observed; by permitting the past to be as dynamic and contingent as the present. In sum, it promises an alternate view of history and culture through the dynamic representation of memory and place, a view that is visual and experiential, fusing qualitative and quantitative data within real and conceptual space. (...) We are not yet at this point, but some day we could be»: Bodenhamer, «The Potential of Spatial Humanities», p. 29. Aquest autor ja havia apuntat aquesta mateixa idea a: Bodenhamer, «History and GIS: Implications for the Discipline», p. 230-31.

d'expansió o contracció, així com les coincidències o divergències entre els cenobis de diferents àrees geogràfiques (fig. 2). Així mateix, la capacitat d'aquest programari per integrar, a través de l'ús de diferents capes (fig. 3), informació molt diversa en una mateixa base cartogràfica m'ha ajudat a veure millor com aquests monestirs i els seus béns s'interrelacionaren amb els elements naturals i antròpics que tenim documentats en el seu entorn, tals com rius, camins, altres centres religiosos, etc. Per últim, dins de les meves possibilitats, també he utilitzat les eines d'anàlisi espacial i estadístic que incorporen els SIG per clarificar la informació compresa en la cartografia generada i assolir noves hipòtesis que d'altra manera haurien passat inadvertides.

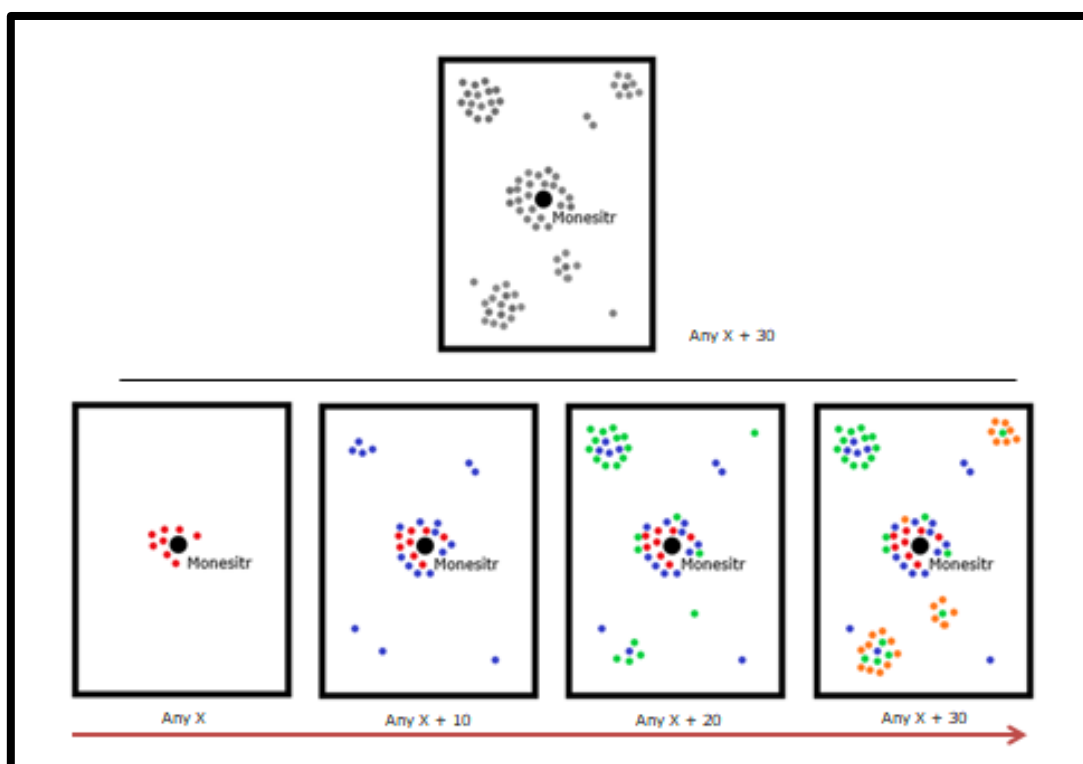

Fig. 2: Esquema il·lustratiu que mostra la gran quantitat d'informació i de patrons que podem observar gràcies a l'ús de cartografia seqüencial respecte a l'ús d'un sol mapa del final del període estudiat.

L'ús dels SIG, per tant, ha constituït un punt fonamental de la meua recerca. No obstant això, hem de ser conscients que la creació de la cartografia històrica ha estat només el principi d'un procés molt més llarg. Això és així perquè, en primer lloc, els mapes elaborats han hagut de ser sotmesos a una profunda revisió crítica, car, malgrat l'aparença de fonts plenament autoritzades que els confereix l'ús de sistemes informàtics avançats, la parcialitat de les fonts emprades i els problemes del propi *software* per

representar la incertesa i la vaguetat pròpia de les dades històriques fan que puguin mostrar imatges enganyoses i fer-nos caure en interpretacions equivocades, quelcom que només es pot evitar actuant amb precaució i amb un gran esperit crític.⁶⁷ En segon lloc, he hagut d'esforçar-me per explicar mitjançant formes de treball més convencionals el perquè de tots els patrons i comportaments que mostren els mapes, ja que, com alertà amb gran encert Ian N. Gregory, «*the GIS is able to do an effective job on identifying what happened, where it happened, and when it happened. The GIS is, however, unable to say why this happened*».⁶⁸ Per tant, un cop elaborada la cartografia històrica, he hagut de tornar de nou a les fonts primàries i a la bibliografia que els meus antecessors en l'estudi del tema m'han llegat per intentar respondre les noves preguntes que la metodologia de treball proposada ha aconseguit treure a la llum i, així, fer progressar el coneixement que tenim sobre el monacat alt-medieval als comtats catalans.

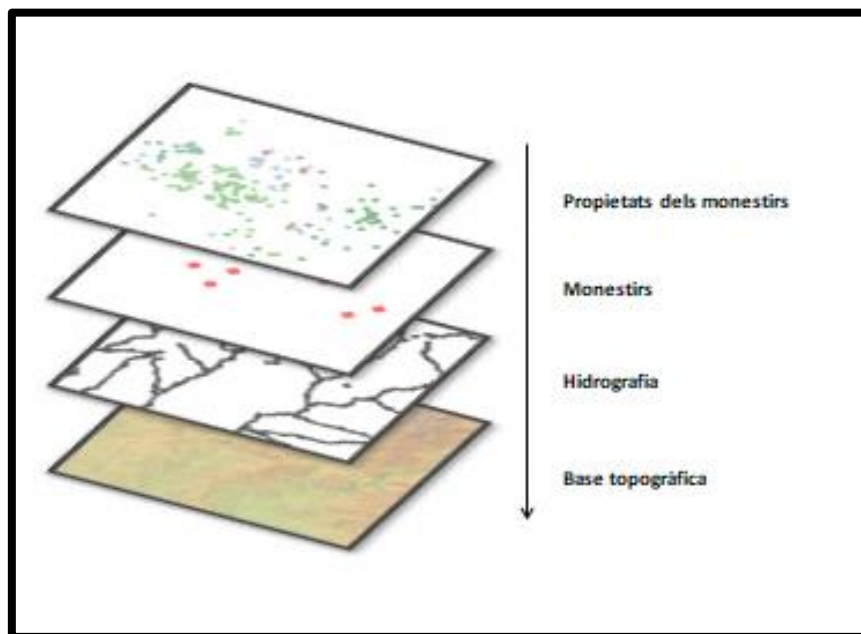

Fig. 3: Esquema il·lustratiu que mostra la forma de treballar dels SIG, basats en la superposició de capes ràsters i vectorials, cada una amb una informació diferent.

Com a cloenda a aquest apartat voldria insistir en el fet que l'ús dels Sistemes d'Informació Geogràfica és una de les principals novetats del meu treball i, des del meu punt de vista, un dels seus principals valors, sobretot si tenim en compte que la seva aplicació a l'estudi del monacat alt-medieval ha estat molt poc explotada, sobretot a

⁶⁷ Respecte a aquestes advertències, veure: Knowles, p. 19.

⁶⁸ Gregory, p. 69.

casa nostra.⁶⁹ No hem d'oblidar, però, que es tracta simplement d'una eina de treball, una més de les moltes emprades en el procés de recerca, i que, en última instància, ha calgut recórrer a la lectura crítica de les fonts i a l'estudi dels contextos històrics per interpretar correctament els mapes i donar resposta a les hipòtesis formulades.

3.2. De la teoria a la pràctica: L'aplicació del mètode pas a pas

Un cop introduïdes les bases de la metodologia emprada, cal que passem a veure de manera desglossada els diferents passos a seguir per tal de posar-la en pràctica. En les següents pàgines, per tant, faré una explicació més tècnica i detallada del mètode, l'objectiu de la qual és donar a conèixer la meua forma de treballar i permetre al lector comprendre amb claredat com s'ha processat la informació de les fonts primàries i s'ha elaborat l'aparell cartogràfic i estadístic que conté la present tesi doctoral.

Localització de les fonts

El present estudi, malgrat contempli l'ús de diverses eines informàtiques, no deixa de ser un treball de recerca històrica i, per tant, es fonamenta sobre fonts d'informació primàries, ja siguin de tipus arqueològic, literari o arxivístic. Això implica que, en primer lloc, s'han hagut de localitzar totes aquestes fonts històriques.

En el meu cas, aquesta tasca ha estat relativament fàcil, car la immensa majoria de les fonts arxivístiques anteriors a l'any 1000 ja han estat transcrits i editades al llarg de les darreres dècades en els diferents volums que constitueixen la *Catalunya Carolíngia*, un recull de tots els documents dels segles IX i X referents als comtats catalans iniciat als anys vint del segle passat per Ramon d'Abadal i que culminarà molt

⁶⁹ A Catalunya, els únics treballs que conec que implementin l'ús dels SIG per analitzar el fenomen monàstic són els nascuts en els darrers anys a l'ombra del projecte *Paisajes Espirituales*, entre els quals destaca per la seva relació amb la present tesi: Maria Soler Sala, «Propiedad monástica y sustento alimentario: el patrimonio productivo del monasterio de Sant Cugat del Vallès (siglos X y XI)», *Hortus Artium Medievalium*, 23.1 (2017), 478-89. Fora d'aquest territori, trobem més exemples, sobretot en l'àmbit anglosaxó i centreeuropeu, on m'agradaria destacar l'aportació del projecte francès *Col&Mon* (ANR-15-CE27-0005), que, sota la coordinació de les professores Anne Massoni i Noëlle Deflou-Leca, s'ha proposat fer una cartografia de tots els monestirs i col·legiats de la França medieval. Finalment, per l'àmbit peninsular, voldria destacar els innovadors treballs de José Carlos Sánchez-Pardo, un dels pioners en treballar els criteris d'emplaçament dels cenobis i la seva configuració patrimonial mitjançant l'ús dels SIG: José Carlos Sánchez Pardo, «Estrategias territoriales de un poder monástico en la Galicia medieval: Celanova (siglos X-XII)», *Studia historica. Historia medieval*, 28 (2010), 155-78.

aviat.⁷⁰ Això m'ha permès reunir amb certa rapidesa tota la documentació existent sobre aquest període sense haver-me de desplaçar a cadascun dels arxius on està custodiada, quelcom que sens dubte hauria estat desitjable des del punt de vista de l'anàlisi diplomàtica, però que indefectiblement hauria impedit poder treballar de manera conjunta tots els cenobis del Principat. Ara bé, cal tenir present que el darrer volum de la *Catalunya Carolíngia*, referent als comtats d'Urgell i de Cerdanya, encara està en procés d'elaboració i, en conseqüència, per suplir la seva falta, he hagut de recórrer a molts altres diplomataris i col·leccions documentals, entre els quals destaquen els elaborats per Manuel Riu, Cebrià Baraut, Jordi Bolòs i Benigne Marquès.⁷¹ Així mateix, no podem oblidar que els primers volums d'aquesta col·lecció ja són força antics i, per tant, ha calgut complementar-los amb reculls més recents que aporten algunes correccions i alguns documents que s'han descobert més darrerament.⁷²

En qualsevol cas, tenint en compte la gran tasca d'edició documental que s'ha dut a terme durant els últims anys, sobretot per a la documentació de cronologia més reculada,⁷³ m'ha estat molt difícil poder aportar cap font inèdita. De fet, només es podrien considerar com a tals tres donacions de finals del segle X referents a Sant Pere de les Maleses que ens han arribat a través de còpies conservades a l'Arxiu Ducal de

⁷⁰ Ramon d'Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. II: Els diplomes carolingis a Catalunya* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1950); Ramon d'Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1955); Ramon Ordeig Mata, *Catalunya Carolíngia. Vol. IV: Els comtats d'Osona i Manresa* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999); Santiago Sobrequès Vidal, Sebastià Riera Viader i Manuel Rovira Solà, *Catalunya Carolíngia. Vol. V: Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003); Pierre Ponsich, *Catalunya Carolíngia. Vol. VI: Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2006); Ignasi Baiges Jardí i Pere Puig Ustrell, *Catalunya Carolíngia. Vol. VII: El comtat de Barcelona* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, en premsa). Aprofito l'ocasió per agrair al professor Ignasi Baiges la seva amabilitat en deixar-me consultar les galerades del volum dedicat al comtat de Barcelona, que encara es troba en procés de correcció.

⁷¹ Els principals treballs que han permès salvar la manca del darrer volum de la *Catalunya Carolíngia*, són: Manuel Riu, «Diplomatari del monestir de Sant Llorenç de Morunys (971-1613)», *Urgellia*, 4 (1981), 187-259; Cebrià Baraut, «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet (segle IX-XI)», *Studia monastica*, 24.1 (1982), 147-201; Cebrià Baraut, «El monestir de Sant Andreu de Trespunts (segles IX-XVI)», *Studia monastica*, 26.2 (1984), 241-74; Jordi Bolòs i Montserrat Pagès, *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà* (Barcelona: Proa, 1986); Cebrià Baraut, «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles (segles IX-XIII)», *Urgellia*, 12 (1995), 7-414; Benigne Marquès, «Els documents del monestir de Santa Cecília d'Elins (881-1198)», *Urgellia*, 15 (2005), 9-174; Jordi Bolòs, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Serrateix (segles X-XV)* (Barcelona: Fundació Noguera, 2006).

⁷² Per una llista completa de tots els diplomataris i col·leccions diplomàtiques emprades en la realització d'aquesta tesi, veure les pàgines 30-36.

⁷³ Per fer-nos una idea de la gran quantitat d'edicions de documentació alt-medieval amb què comptem per l'àmbit català, veure: Ana Gómez Rabal, «En torno a las ediciones de la documentación latina catalana altomedieval», *Archivum Latinitatis Medii Aevi*, 66 (2008), 335-66.

Medinaceli,⁷⁴ un dels fons amb documentació catalana alt-medieval més poc treballats i explotats. Aquests documents, però, ja havien estat localitzats i editats per Pau Castell en un treball de curs inèdit dut a terme durant els seus estudis de tercer cicle, motiu pel qual se li ha de reconèixer a ell la descoberta i he d'agrair-li que em facilités els seus apunts al respecte. Per tant, a excepció d'aquets tres documents i d'uns pocs del segle XI que m'han servit per testimoniar la continuïtat de les cases estudiades durant la centúria següent, totes les fonts arxivístiques emprades en la present tesi doctoral han estat treballades, i seran citades, a través d'edicions crítiques.⁷⁵

Aquest fet, tanmateix, no m'ha eximit d'haver de dissenyar un mètode sistemàtic per gestionar totes aquestes fonts d'informació, ja que, si bé l'ús de textos editats presenta moltes facilitats respecte a la recerca d'arxiu, els més de 2.000 documents amb què he treballat en el marc d'aquesta investigació es troben repartits en moltes obres diferents, a voltes reeditats nombroses vegades i gairebé sempre combinats amb documentació no monàstica, quelcom que dificulta saber exactament de quants diplomes disposem per a cada cenobi i visualitzar-los de manera conjunta. Per aquest motiu, he creat una base de dades en la qual he registrat tots els documents anteriors a l'any 1000 en què intervé un o més monestirs dels comtats catalans, anotant-hi, a part del nom del centre que hi apareix, la seva tipologia, la data cronològica, la tradició documental i el regest, evitant haver de recórrer constantment al text complet. Així mateix, creient que podria ser útil per reconstruir la història dels diferents monestirs i entendre millor la seva relació amb la societat de l'entorn, també he registrat el nom dels actors que hi intervenen i què representà el document pel cenobi, fixant uns criteris que ajuden a precisar millor el seu contingut més enllà de la informació que ja de per si aporta la pròpia tipologia documental. Per fer-ho, m'he servit d'una fitxa que, després d'un llarg procés de reflexió, crec que complex amb els requisits de ser complerta i, al mateix temps, flexible i fàcil de llegir (fig. 4).⁷⁶

⁷⁴ ADM, Pallars, ll. 18, doc. 1140 (Quadern en paper que, entre altres, conté la còpia de dos documents inèdits); ADM, Pallars, ll. 18, doc. 1141 (Trasllat en pergami del tercer dels documents comentats).

⁷⁵ Generalment, en aquells casos en què un mateix document hagi estat editat per més d'un autor, citaré l'edició que considero de més fàcil consulta, que normalment serà la de la *Catalunya Carolíngia*, disponible en la majoria de les biblioteques del nostre país i en moltes de l'estranger. Només en aquells casos en què s'aprecien diferències substancials entre dues edicions, ja siguin de datació o transcripció, les citaré totes dues separades per un signe igual que ressalti el fet que es tracta del mateix document.

⁷⁶ La present base de dades, igual que la resta de les emprades en aquesta tesi doctoral, ha estat realitzada per mitjà del *software* FileMaker Pro Advanced 13.

The form is organized into several sections:

- Identificació (Orange):** Includes fields for 'Número de document', '1r. registre del document' (Yes/No), 'Unitat monàstica relacionada' (Nom, Número d'identificació).
- Informació general (Blue):** Includes 'Tipologia documental' (Tipus, Subtipus), 'Cronologia' (Datació), 'Veracitat' (Vertader, Fals, Dubtós), 'Actors' (Emissor, Tipologia, Receptor, Tipologia), and 'Què representà aquest document pel cenobi?' (checkboxes for various events like 'Increment de patrimoni', 'Confirmació de béns', etc.).
- Regest (Red):** A large empty text area for the register entry.
- Tradició documental (Green):** A large empty text area for document tradition.
- Notes (Yellow):** A large empty text area for notes, with a 'Denominació literal del monestir' field below it.
- Documents relacionats (Green):** A small search field for related documents.

Desplegable →

The dropdown menu is titled 'Documents falsos i dubtosos' and contains the following fields:

- Data de la falsificació
- Justificació

Fig. 4: Fitxa emprada per registrar tota la documentació d'arxiu anterior a l'any 1000 referent als monestirs dels comtats catalans.

Entrant a comentar amb major detall la fitxa i els principals problemes que he hagut de resoldre per poder-la implementar, cal descartar que, en la majoria de casos, omplir-la no ha suposat cap dificultat, ja que l'estructura dels documents conservats, en la seva majoria compravendes, permutes i donacions, encaixa perfectament amb els camps dissenyats. Només en situacions excepcionals m'he trobat amb alguna tipologia documental que no presenta un emissor o un receptor clar com, per exemple, els inventaris de béns monàstics o les actes d'elecció abacial que se'ns han conservat. En aquests casos, però, la solució passa simplement per deixar aquests camps en blanc, sent igualment vàlida la resta de la fitxa. El mateix he fet quan m'he trobat amb algun document que, per no constar en l'original o per problemes derivats de la seva transmissió, no conté una datació clara i, per exemple, no sabem el dia i/o el mes en què va ser redactat. Quan tampoc apareix l'any, la situació es complica, ja que és un camp

necessari per ordenar els documents i situar-los correctament en el relat històric; motiu pel qual, davant d'aquesta problemàtica, he procurat aproximar la forquilla cronològica en què s'ha de situar el document i registrar l'any més recent possible, car l'única cosa que sabem del cert és que en aquell moment ja havia succeït l'acte descrit en la font.

Més difícil ha estat, a nivell conceptual, resoldre el desafiament de registrar aquells documents que es refereixen a més d'un monestir alhora, com pot ser una transacció entre dos cenobis o un testament que beneficia a múltiples centres religiosos al mateix temps. Hem de tenir present que les bases de dades no permeten introduir més d'un valor per a cada camp. Per aquest motiu, he optat per obrir una fitxa nova per a cada cas, com si es tractessin de documents diferents, però especificant, a través d'un botó d'alternança creat amb aquesta finalitat, si es tractava o no del primer cop que es registra aquell document en particular. Això permet que si volem obtenir tots els documents relatius a un monestir concret ens apareguin sense problemes; al mateix temps que, si volem saber quants documents tenim en total, puguem fer una cerca ràpida demanant al *software* que ens retorni només els primers registres de cada un d'ells. A més, he establert un camp que, sota el títol "documents relacionats", permet consignar a través del número d'identificació de cada entrada els altres registres del mateix document, facilitant així la seva posada en relació en cas de necessitat.

Finalment, m'agradaria referir-me amb major detall a la qüestió de quins documents he registrat i quins no, ja que, en parlar de documentació monàstica, podríem incloure-hi com és obvi els documents que es refereixen directament a un monestir, però també aquells que s'han conservat en els seus arxius tot i no referir-se a cap centre de vida monàstica o aquells que, sense tenir res a veure amb cap cenobi ni amb cap arxiu monàstic, en citen un com a afrontació o com a referència geogràfica. En el meu cas, he optat per registrar només els documents on apareix actuant directament un monestir, ja que la informació que ens aporta la resta és molt escassa. A més, amb cases tan potents com Santa Maria de Ripoll, Santa Maria d'Alaó, Sant Cugat del Vallès, Sant Pere de Roda o Sant Benet de Bages, els documents on apareixen béns limítrofs amb propietats seves són molt nombrosos i, per tant, el seu registre incrementaria exponencialment, sense aportar pràcticament cap informació nova, la base documental sobre la qual treballar. Només he fet una excepció en aquells casos en què la primera menció d'un monestir o la major part de notícies sobre la seva existència són perquè apareix com a

afrontació de propietats de tercers, ja que si hagués deixat de banda aquestes notícies podria haver perdut algun cas d'estudi, quelcom inadmissible.⁷⁷

Diferent, però igualment problemàtic, ha estat gestionar els documents falsos o interpolats, car són relativament habituals entre la documentació monàstica alt-medieval i suposen un vertader repte per a l'investigador. La principal dificultat que presenten és que, normalment, no sabem quan van ser redactats realment, quina intencionalitat tenien, ni si veritablement el que expressen representava una realitat fàctica o era una reivindicació espúria que no prosperà. Al mateix temps, però, si s'aconsegueix definir el seu context d'elaboració, són una font d'informació única per conèixer les intencions amagades dels monestirs i les seves ambicions més mundanes, quelcom que pot ajudar a entendre millor les tendències que mostren els documents tinguts per autèntics. Davant d'aquesta situació, he optat per registrar-los en la base de dades, però marcant la seva condició de falsos, així com la data de falsificació i les causes que han portat a considerar-los com a tals, quelcom que m'ha permès aprofitar-los al màxim i, al mateix temps, excloure'ls en aquells moments en què podien haver generat més confusió. El mateix he fet amb aquells documents que, si bé no es pot afirmar del cert que siguin facticis, contenen irregularitats que fan dubtar de la seva sinceritat i que, per tant, la prudència convida a no emprar-los com a base d'hipòtesis excessivament arriscades.

Un últim cas que mereix una menció particular és el dels documents que només se'ns han preservat a través d'extrets i còpies simples fetes per erudits dels segles XVII i XVIII. Aquests registres i transcripcions són altament problemàtics perquè, per una banda, desconeixem si la font original era vertadera; i, per altra, perquè en molts casos estan plens d'errors que impedeixen copsar de forma clara el seu contingut, especialment quan es refereixen a noms de llocs. No obstant això, hi ha alguns cenobis, com el de Sant Pere de Vellanega, que només n'ha quedat memòria per mitjà d'aquests extrets i molts altres, fins i tot de la importància de Santa Maria de Ripoll, que sense aquestes notícies pràcticament no sabríem res sobre la seva història més reculada. Per tant, bo i sabent que hi ha la possibilitat que alguns d'ells s'inspiressin en originals falsos, he optat per incloure'ls sense reserves. A més, hem de ser conscients que aquest

⁷⁷ Els monestirs pels quals he registrat també els documents on únicament apareixen com a afrontació o referència geogràfica per tal de poder precisar millor la seva ubicació i cronologia són: Sant Andreu de les Planeses, Sant Celdoni i Ermenter de Cellers, Santa Creu de Cervelló, Sant Joan de Bergús, Sant Martí d'Arenys, Sant Pau de la Calçada, Sant Pere de Montgrony, Sant Salvador de Mata i el monestir d'Esvú. Així mateix, el fet que no hagi registrat tots els esments de la resta de monestirs com a afrontació no vol dir que no els hagi tingut en compte a l'hora d'assenyalar, per exemple, la presència de béns en més indrets dels que consten en les notícies conservades dins dels seus propis arxius.

risc sempre ens acompanyarà, ja que no podem descartar que alguns dels documents que avui tenim per originals i autèntics en realitat també siguin falsos que, per la seva qualitat, han superat la crítica diplomàtica i paleogràfica a què han estat sotmesos.

Conclou l'explicació del procés de registre de les fonts arxivístiques, cal comentar la gestió de les altres fonts que també s'han tingut en compte en aquesta tesi. Començant per les de caràcter monumental i arqueològic, cal recalcar que en el marc de la meua recerca no he pogut dur a terme cap intervenció arqueològica pròpia i específica, sinó que he treballat amb dades obtingudes de manera indirecta a través de monografies sobre els diferents cenobis o, quan ha estat possible accedir-hi, les memòries d'excavació i prospecció que es troben dipositades al Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya. Ara bé, s'ha de tenir present que la majoria de monestirs encara no han estat excavats i que, en aquells que sí que ho han estat, moltes vegades no s'ha arribat a l'horitzó preromànic. Això, sumat a les diferències de mètode que s'acusa entre les diverses intervencions, algunes de les quals es van fer fa més de mig segle, ha propiciat que tinguem unes dades arqueològiques bastant pobres, molt heterogènies i difícils de sistematitzar. Tenint en compte això, no he considerat útil ni necessari introduir-les en una base de dades específica, utilitzant-les, això sí, per identificar l'emplaçament exacte dels diferents monestirs alt-medievals i ajudar a reconstruir les seves diferents fases històriques.

El mateix passa amb les fonts de caràcter literari i normatiu, entre les quals destaquen les regles monàstiques, les seves gloses i els capitulars carolingis, ja que, tot i ser bàsiques per entendre la vida dins dels cenobis, la seva dimensió religiosa i l'ordenació que els intentà imposar l'autoritat imperial, són tan escasses i heterogènies que la seva gestió informatitzada, més que agilitzar la recerca, la dificultaria innecessàriament. Per aquest motiu, he optat per tractar-les de manera similar a com ho he fet amb la bibliografia secundària, recurrent a elles només quan podien ser útils per corroborar, matisar o contradir les observacions fetes a través de la lectura de la documentació d'arxiu. En conseqüència, he de reconèixer que, si bé en tot moment he procurat incloure el major nombre de fonts possibles, degut a les limitacions d'aquestes, les arxivístiques han acabat assumint la major part del pes del treball.

Buidatge i gestió de la informació

Un cop reunida tota la documentació existent, ha calgut buidar-la i extreure'n totes les dades necessàries per poder estudiar el monacat català alt-medieval i assolir els diferents propòsits fixats en l'apartat anterior. Ara bé, cada objectiu ha requerit d'una forma particular de procedir, ja que no es necessita la mateixa informació per crear una cartografia general del fet monàstic que per estudiar en detall les relacions d'un monestir concret amb el seu entorn immediat. Per aquest motiu, m'he vist obligat a crear diverses bases de dades segons les necessitats de cada apartat i servir-me d'un complex model relacional que les vinculés entre elles i amb la taula de documentació que ja he explicat anteriorment (fig. 5).

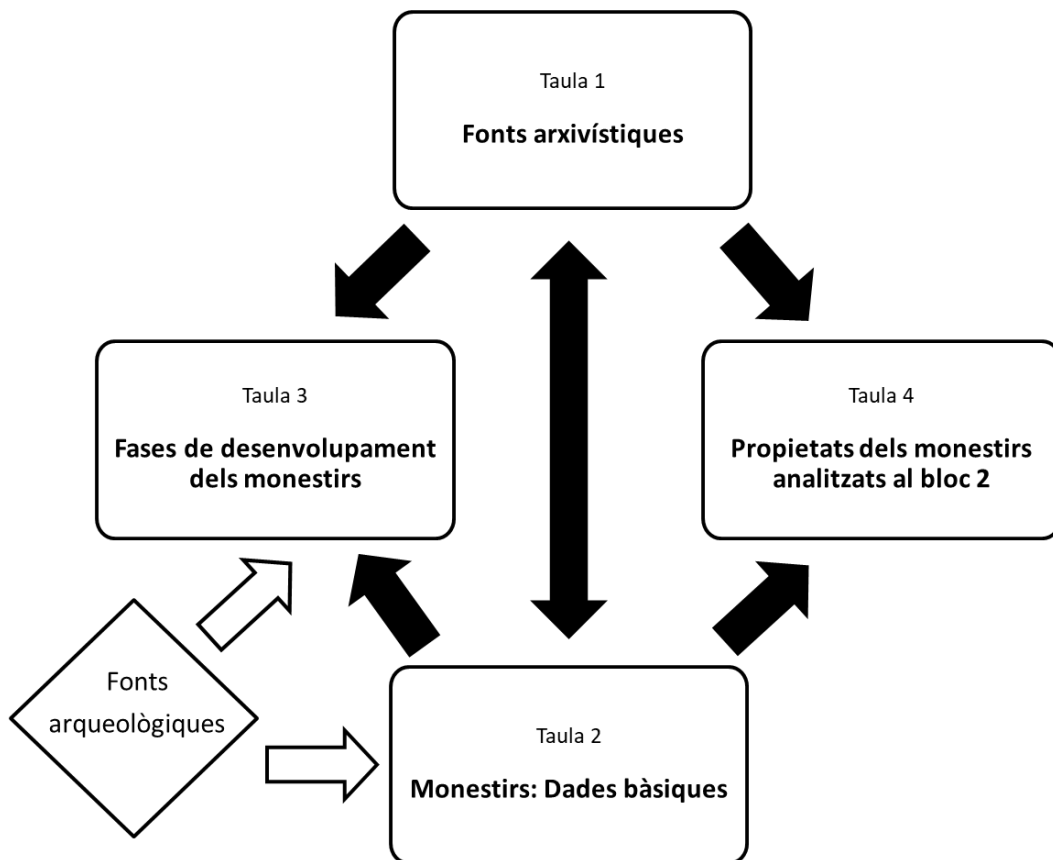

Fig. 5: Esquema que mostra les relacions entre les diferents taules que conformen la base de dades relacional creada per gestionar la informació de la present tesi doctoral.

Entrant a explicar en detall les diferents bases de dades creades per tal de processar la informació continguda en les fonts, cal destacar que la primera de totes, i la més bàsica, és una taula pensada per registrar de manera individual i sense repeticions totes les unitats monàstiques que podem documentar als comtats catalans abans de l'any 1000. Amb "unitat monàstica" em refereixo a cadascun dels centres de vida comunitària que s'erigiren en la cronologia i el territori estudiats, amb independència de la seva pervivència, la seva categoria jurídica i dels canvis nominals o d'estatus que poguessin patir al llarg del temps. Per poder-les registrar i consultar fàcilment, he dissenyat una fitxa molt senzilla en què només consten les seves dades bàsiques; és a dir, el nom, la seva ubicació, la bibliografia essencial que ens pot ajudar a reconstruir la seva història i, el més important de tot, un número d'identificació únic que, atorgat per mi mateix, ha servit de base per relacionar tots els registres de les diferents taules creades amb la unitat monàstica a què fan referència (fig. 6). Per tant, es tracta d'una base de dades amb molt poca informació que, omplerta a mesura que s'anaven buidant les fonts primàries, ha permès bàsicament tenir controlats els diferents casos d'estudi i vincular-los, a través del número d'identificació, amb els documents que s'hi refereixen i amb les altres taules que veurem a continuació.

Fig. 6: Fitxa emprada per registrar les diverses unitats monàstiques documentades a través de les fonts d'informació.

A priori, podríem pensar que aquesta base de dades també ens podria haver servit per elaborar la cartografia històrica del monacat alt-medieval català, ja que conté les seves dades geogràfiques essencials. Ara bé, els mapes resultats haurien estat molt poc dinàmics i no podríem haver-los fet pràcticament cap pregunta, car les dades introduïdes són molt escasses. Així mateix, no es podria haver elaborat una cartografia seqüencial que permetés veure l'evolució dels monestirs al llarg del temps, ja que no conté cap mena d'informació cronològica. Per salvar aquests problemes, he dissenyat una altra fitxa bastant més complexa que permet introduir tota la informació que tenim sobre els diversos cenobis i, així, poder fer estudis comparatius que facilitin conèixer millor el fenomen monàstic en els territoris estudiats (fig. 7). El seu principal tret diferencial és que en aquest cas no s'ha obert un sol registre per a cada monestir, sinó que he dividit la seva història en diverses etapes de característiques idèntiques i he fet una entrada per cadascuna d'aquestes fases de desenvolupament. Per tant, hi ha cenobis sobretot aquells més ben documentats, que disposen de diverses fitxes, totes elles perfectament relacionades pel nom i número d'unitat monàstica.

Aquesta solució, en un primer moment, ens pot semblar estranya i, fins a cert punt, poc pràctica, ja que la intuïció ens fa pressuposar que la inclusió de totes les dades en una sola base de dades hauria estat més fàcil i pràctica. Ara bé, les característiques dels monestirs que he hagut de registrar no es mantingueren constants al llarg del temps i, per exemple, durant els dos-cents anys que comprèn el meu estudi, alguns cenobis canviaren de categoria jurídica, de nom, etc. Això fa que l'opció d'una única fitxa sigui poc eficient i dificulti el treball posterior amb els SIG, ja que aquests programes informàtics no poden processar registres que mostrin diverses realitats diacròniques. Si ho hagués fet, a l'hora de produir la cartografia, m'hauria trobat amb errors de difícil solució, car, per posar un exemple pràctic, si hagués volgut crear un mapa on es distingissin les abadies de les cel·les, el SIG utilitzat no hauria pogut classificar aquells cenobis que, com Sant Pere de Roda, en un moment o altre de la seva evolució passaren per les dues categories. Per tant, no registrar els monestirs en si, sinó les seves diverses fases de desenvolupament, m'ha semblat una bona solució per introduir aquests casos d'estudi en els SIG i treballar amb ells de la manera més còmoda possible, tot i que a l'hora de registrar-los hagi estat bastant més tediós.

The form is organized into several sections:

- Identificació (orange):** Unitat monàstica (Nom, Número d'identificació, Número de fase).
- Informació general (blue):** Nom del monestir, Advocacions, Tipologia (Masculí, Femení, Mixt), Estatus, Autoritat religiosa directa.
- Ubicació (red):** Ubicació genèrica (actual) (Territori, Comarca, Municipi, Lloc) and Ubicació genèrica (històrica) (Comtat, Vall, Bisbat).
- Cronologia (green):** Datació inicial and final (with date pickers), Fonts d'informació (Tipus de font, Nova fundació, Patrocini, Precedents, Desaparició del cenobi, Causes, Ús posterior).
- Ubicació precisa (red):** Sí/No radio buttons, UTM X, Y, Z coordinates.
- Altres (purple):** Existència del cenobi, Regla de Sant Benet, Privilegis.
- Notes (yellow):** Large text area for additional information.

Desplegables

The expandable panels contain the following fields:

- Panel 1:** Existència confirmada del cenobi (Sí/No radio buttons) and a text input field.
- Panel 2:** Immunitat (Sí/No/Sd radio buttons), Any de concessió, Atorgant, Exemció (Sí/No/Sd radio buttons), and Any de concessió.
- Panel 3:** Presència de la RB (Sí/No/Sd radio buttons), Any de documentació, Presència de la Reforma de Cluny (Sí/No/Sd radio buttons), and Any de documentació.

Fig. 7: Fitxa emprada per tal de registrar les diferents fases de desenvolupament de cada monestir i, així, crear una cartografia del monacat català alt-medieval el més dinàmica possible.

Passant a comentar breument els diversos camps de la fitxa, val a dir que la majoria són bastant intuïtius i no requereixen una explicació gaire detallada. A part dels elements d'identificació que ja he esmentat i de la cronologia de la fase en qüestió, s'hi consigna bàsicament el nom del cenobi,⁷⁸ la seva ubicació, el tipus de comunitat que hi residia (masculina o femenina) i el seu estatus jurídic (abadia o cel·la). Ara bé, en els desplegables de l'apartat "altres", he volgut afegir-hi un seguit de camps que m'han permès comptar amb més informació per treballar amb els SIG i veure amb major

⁷⁸ Com podem veure, en la fitxa es consignen com a dos camps diferents el nom del monestir i el de la unitat monàstica. Això és així perquè el primer fa referència a la denominació que rebia el cenobi en aquell moment concret, podent variar amb el pas del temps; mentre que el segon és el nom que rep actualment aquell centre monàstic, és invariable i serveix, juntament amb el número d'identificació comentat anteriorment, per relacionar totes les fitxes relatives a un mateix monestir.

claredat quin era l'estat i l'evolució del fenomen monàstic en els territoris estudiats. Per aquest motiu, quan he disposat de suficient informació per fer-ho, hi ha registrat quins cenobis comptaven amb preceptes d'immunitat o amb butlles d'exempció, en quins hi tenim documentada de manera fefaent l'observança de la regla de Benet de Núrsia i, en dates més modernes, quins havien adoptat la reforma de Cluny.

En general, tot i que per alguns monestirs no tinguem prou informació per completar tots els camps, omplir aquesta fitxa no m'ha presentat grans problemes. En aquest sentit, un dels pocs reptes amb què m'he trobat és l'existència de moltes cases per les quals desconeixem la seva data de fundació o la seva data de desaparició, ja que només tenim documentada una fase intermèdia de la seva existència. Davant d'aquesta situació, en alguns casos m'he hagut de resignar a no poder donar una data d'inici o de final al cenobi en qüestió, consignat únicament la primera o última referència documental que en tenim. Ara bé, en altres, malgrat que no en tinguem cap prova irrefutable, sí que he pogut inferir amb més o menys fonament quan devia aparèixer o desaparèixer un monestir, ja sigui per comparació amb altres cenobis de característiques similars o per la pròpia evolució històrica del territori on estava assentat. En aquestes circumstàncies, per tal de poder formular hipòtesis més complertes, he registrat una fase de desenvolupament pròpia per a aquestes suposicions ben argumentades, però deixant clar, mitjançant un camp creat amb aquest objectiu, que l'existència del cenobi en aquell període no es pot assegurar al cent per cent.

Arribats a aquest punt, podem donar per finalitzada l'explicació de com he registrat els diferents cenobis per poder crear una cartografia del monacat alt-medieval als comtats catalans. Ara bé, per la segona part de la tesi, en la qual he estudiat com alguns monestirs es relacionaren amb el seu entorn social i geogràfic, no només he necessitat saber on estaven emplaçats ells, sinó també on tenien les seves propietats i com aquestes arribaven a les seves mans. És per això que he hagut de buscar tots els documents que mostren les entrades i/o sortides de béns dels diferents centres estudiats i registrar cadascuna d'aquestes propietats, incidint en el seu emplaçament. Així he pogut reconstruir els seus dominis i, lligant amb els objectius de la meua recerca, veure les tendències i patrons que els monestirs seguiren a l'hora d'expandir-se i reorganitzar el territori circumdant. Per registrar tots aquests béns, he creat una quarta taula, amb la seva respectiva fitxa, que permet consignar-ne la ubicació, la tipologia, la data d'entrada

al cenobi i les seves principals característiques, a part d'altres qüestions interessants com l'acció per la qual entraren o sortiren del monestir i qui hi intervingué (fig. 8).

The main form is divided into four colored sections:

- Identificació (orange):** Includes fields for 'Número de fitxa', 'Document relacionat', 'Unitat monàstica relacionada' (Nom, Número d'identificació).
- Informació general (blue):** Includes 'Acció' (Tipus, Subtipus, radio buttons for Increment, Intercanvi, Reducció, Confirmació de béns), 'Objecte' (Tipus, Característiques, Preu), and 'Actors' (Emissor, Tipologia, Receptor, Tipologia).
- Ubicació (red):** Includes 'Ubicació genèrica (històrica)' (Comtat, Vall / Pagus, Lloc), 'Ubicació precisa' (radio buttons for Sí, No, Apr., UTM X, UTM Y), and 'Ubicació textual'.
- Notes (yellow):** Includes a search field and 'Accions relacionades' (1a. acció del document?, Altres accions del document).

Below the main form, two smaller panels are shown connected by a double-headed arrow labeled 'Desplegables':

- Left panel:** 'Datació final / Pèrdua del bé' with a date field and 'Acció de sortida'.
- Right panel:** 'Preu' with 'Forma de pagament' (radio buttons for En metàl·lic, En espècie, Mixt) and a 'Preu' field.

Fig. 8: Fitxa emprada per tal de registrar els béns patrimonials que posseïen els monestirs estudiats en el segon bloc de la present tesi.

Com veiem, aquesta fitxa presenta certes semblances amb la utilitzada per registrar la documentació arxivística i, de fet, estan fortament interrelacionades, ja que moltes dades, com les referents als actors o a la datació, s'emplenen automàticament en base a la informació continguda en aquella taula. Ara bé, també hi ha grans diferències, car en aquest cas no es volen registrar els documents que contenen les transaccions en què participaren els monestirs estudiats, sinó els béns objecte d'aquestes. Això implica, entre altres coses, que si un document conté la donació, venda o permuta de més d'una propietat, en aquesta taula s'ha obert un nou registre per cadascuna d'elles, mentre que en l'anterior només s'havia fet una entrada per document. Tenint això present, omplir aquesta fitxa tampoc ha comportat pràcticament cap dificultat, si bé es tracta d'un procés bastant lent per la necessitat d'identificar tota la microtoponímia que contenen els documents i dotar cadascun dels béns registrats d'unes coordenades geogràfiques exactes que permetin situar-los sobre un mapa i, mitjançant els SIG, establir relacions de manera informatitzada amb els altres elements del seu entorn.

En aquest sentit, el principal problema amb què m'he topat a mesura que anava buidant la documentació, ha estat la de no poder ubicar el cent per cent dels béns registrats. Això és així perquè, si bé en la majoria de casos els topònims consignats en la documentació se'ns han conservat amb més o menys variacions i poden ser identificats amb facilitat, hi ha documents que no especifiquen amb precisió el lloc on es trobaven els béns que hi apareixen i altres que ho fan per mitjà d'un topònim que s'ha perdut i que no podem localitzar amb exactitud. Tenint en compte les exigències dels SIG, que obliguen a treballar sempre amb coordenades absolutes, he intentat situar-los igualment, servint-me de les altres dades que poguessin contenir els documents, com ara el terme castral o parroquial, i de les hipòtesis proposades pels qui han treballat aquestes fonts abans que jo. Quan ho he aconseguit, he consignat a la fitxa, per mitjà d'uns botons creats amb aquest propòsit, que es tracta d'una ubicació aproximada, cosa que permet emprar-los en les anàlisis a petita escala, on la precisió requerida és menor, i descartar-los per aquells estudis en què el grau de detall ha de ser major. Alguns, però, realment no s'han pogut ubicar, ja sigui perquè no se'ns diu on estaven situats, perquè el topònim utilitzat és excessivament imprecís o perquè eren béns mobles o semovents, situació que m'ha obligat a registrar-los sense coordenades i, per tant, excloure'ls de la cartografia elaborada, malgrat que els seguiré tenint en compte des d'un punt de vista estadístic.

Un altre repte important ha estat afrontar l'existència de documents on, realment, no s'intercanvia cap bé, sinó que, simplement, se'ns indica que el monestir posseïa quelcom des d'una data indeterminada. Això, per exemple, s'esdevé quan en un privilegi d'immunitat s'especifiquen algunes de les possessions del cenobi a les quals es farà extensiva la protecció reial. En aquests casos, he optat per registrar tots aquells béns que no teníem documentats per tal que, a partir d'aquell moment, ens apareguin en els mapes i puguin ser tinguts en compte. Ara bé, això presenta un petit problema per a la fitxa dissenyada, ja que, si bé es pot considerar com a acció la pròpia possessió, només hi intervé un actor i, per tant, no podem omplir els camps d'emissor i receptor. Davant d'aquesta situació, he cregut que el millor era deixar en blanc el nom de l'emissor i considerar el cenobi com a receptor, car, al final, és qui posseïa el bé en la data que ens dóna el document. La mateixa tècnica ha estat la utilitzada per introduir aquells béns retinguts per un monestir; és a dir, aquelles propietats que, en el context d'una venda o una permuta, el cenobi exceptuà i especificà que li seguien pertanyent.

Molt més complicat ha estat enfrontar-se als documents en què un monestir apareix participant en una transacció en la qual no s'intercanvien possessions independents, sinó que el bé traspassat és un altre cenobi amb els seus dominis. Aquests documents, per sort molt poc habituals, han estat molt difícils de tractar de manera sistemàtica perquè realment no consignen l'intercanvi de diversos béns inconnexos, sinó la transferència d'un monestir amb un seguit de béns annexos. Això implica que s'hagin hagut de registrar no com a béns adquirits o perduts per part del monestir que intervé activament en la transacció, sinó com a possessions de la casa intercanviada. Si no s'hagués fet així, podríem haver-nos trobat amb problemes en el futur, car, en cas que el cenobi transferit hagués obtingut de nou la independència, les possessions que l'envoltaven haurien seguit apareixent en els mapes elaborats com a propietats de la casa a la qual havia estat sotmès; una visió errònia, ja que aquells béns mai havien deixat de pertànyer-li en primera instància i només havien estat sota domini indirecte d'un altre monestir durant el temps en què havia durat la vinculació entre ells.

Resoltes aquestes problemàtiques que acabem de veure, podem concloure que el sistema de processament de la informació que s'ha dissenyat per a l'elaboració de la present recerca ha comportat un important esforç de buidatge i registre de les dades compreses en les fonts primàries. Ara bé, com veurem al llarg del treball, sens cap mena de dubte, els resultats obtinguts compensen la inversió de temps.

Elaboració de la cartografia històrica

Centrant-nos en l'elaboració de l'aparell cartogràfic en què es basa bona part d'aquesta tesi, cal passar a comentar com s'ha bolcat tota la informació geogràfica disponible a un SIG, en el meu cas el programari lliure QGIS.⁷⁹

El traspàs de la informació de les diferents taules creades amb FileMaker al QGIS ha estat un dels passos més fàcils de tot el procés, ja que pràcticament es fa de manera automàtica i, per exemple, el mateix *software* és capaç de destriar els registres

⁷⁹ He decidit treballar amb QGIS perquè és un dels SIG d'escriptori més potents i amb més possibilitats del mercat. A més, és un programa gratuït, multiplataforma i de codi lliure, quelcom que representa un gran valor afegit, ja que, com apunta Xavier Rubio, a part de l'estalvi econòmic que suposa, no té problemes de compatibilitats i, en cas de necessitat, amb l'ajuda d'un informàtic, podem adaptar-lo fàcilment a les nostres necessitats i integrar-hi eines pròpies de la recerca històrica: Xavier Rubio, «Las Herramientas SIG Libre en la investigación histórica», a *1 Jornadas de SIG Libre* (Girona: Universitat de Girona. Servei de Sistemes d'Informació Geogràfica i Teledetecció, 2007), p. 4-5.

que contenen coordenades dels que no. Ara bé, malgrat que, com diu Anne K. Knowles, «*the most exciting thing about historical GIS is after the “eureka” moment when someone sees data mapped for the first time*»,⁸⁰ si no tenim una base cartogràfica elaborada que li serveixi de fons, el SIG es limita a situar una munió de punts sobre un llenç blanc, quelcom que, com podem veure a continuació, no ens aporta cap mena d'informació (fig. 9). Per tant, he hagut d'elaborar una base cartogràfica que permetés contextualitzar les dades recollides i en facilitarés la comprensió.

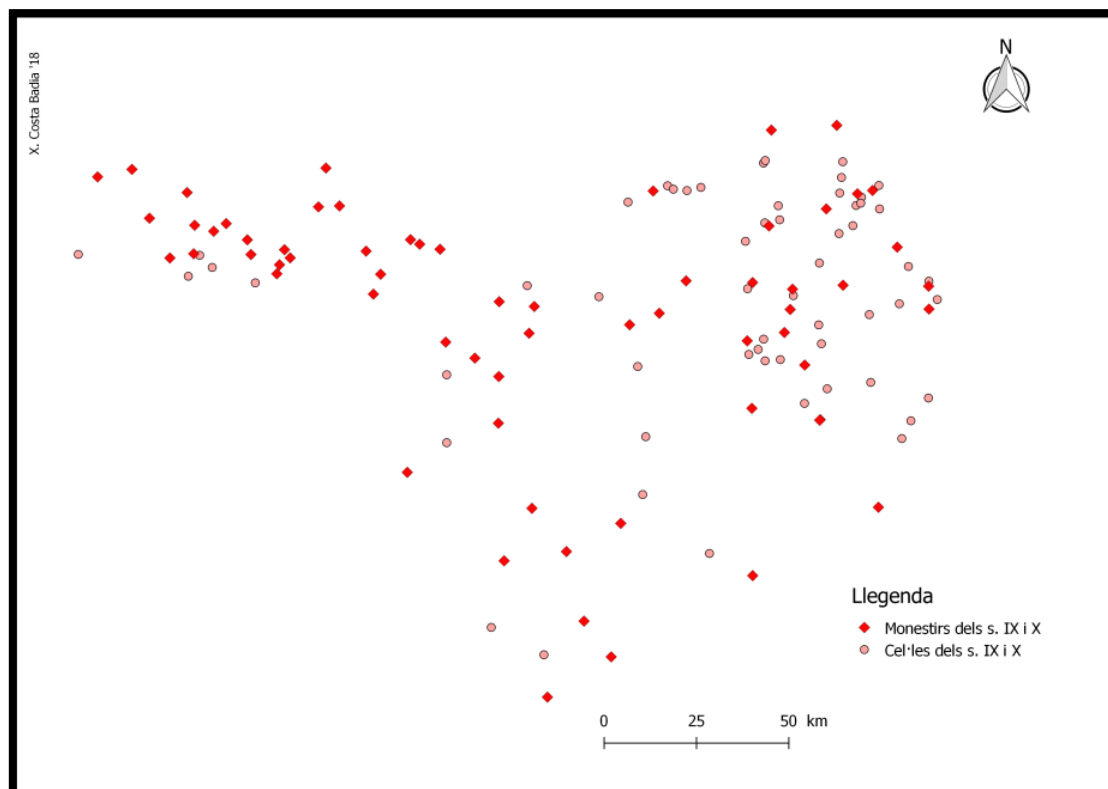

Fig. 9: Mapa resultant de projectar les dades recollides sense una cartografia de base que les contextualitzi.

Actualment, disposem d'un gran nombre de mapes susceptibles de ser utilitzats com a fons de la cartografia elaborada, ja que, sense anar més lluny, tant l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC) com l'Instituto Geográfico Nacional (IGN) ofereixen pràcticament tota la seva informació de manera gratuïta a través de la xarxa. Ara bé, la immensa majoria dels mapes accessibles són moderns o, com a molt, de mitjan segle passat, cosa que dificulta seriosament el seu aprofitament directe, car el meu estudi requereix una base cartogràfica que representi el territori i els límits tal i

⁸⁰ Knowles, p. 18.

com eren a l'Alta Edat Mitjana, no en el present. En conseqüència, m'he vist obligat a crear-me-la jo mateix mitjançant les eines de dibuix vectorial i d'edició de ràsters que ofereix el propi QGIS, quelcom que no sempre ha estat fàcil.

De fet, la digitalització dels límits antics ha estat una de les tasques més àrdues a què m'he hagut d'enfrontar, ja que totes les línies que defineixen els comtats que apareixen en l'aparell cartogràfic d'aquest treball han estat dibuixades, una a una, unint milers de punts sobre un mapa actual (fig. 10).⁸¹ Per fer-ho, m'he servit bàsicament de la informació compresa en els diferents *Atles dels comtats de la Catalunya Carolíngia*, ja que en les primeres pàgines de cada volum ofereixen un estudi més o menys extens dels límits de les diferents demarcacions.⁸² Ara bé, per casos especialment complexos, com són les zones meridionals, on l'orografia poc accidentada dificulta intuir les àrees pertanyents a cada comtat, he complementat la informació amb altres treballs, alguns de caràcter general com l'*Atles d'Història de Catalunya* dirigit per Víctor Hurtado o l'estudi del territori català a l'Edat Mitjana realitzat per Flocel Sabaté,⁸³ i altres més específics de cada demarcació com, per exemple, l'estudi de Jordi Bolòs sobre els límits dels comtats de Girona i Osona;⁸⁴ els de Ramon Martí, Carolina Batet i Alfred Mauri sobre el comtat de Barcelona;⁸⁵ el d'Albert Benet sobre la marca del comtat de

⁸¹ Per fer-nos una idea de l'esforç que suposa digitalitzar aquests límits, consti com a exemple que el contorn del comtat de Peralada, un dels més petits, està compost per 21087 punts diferents. Això, sumat al fet que tota aquesta labor només ens servirà per posar les dades recopilades en el seu context geogràfic, sense més implicacions sobre els resultats finals del treball, em porta a plantejar la utilitat que tindria per a tots els historiadors que treballem amb SIG la creació d'un fons cartogràfic comú que permetés compartir els mapes que entre tots anem creant i evitar així que les generacions futures, abans de poder-se dedicar al seu tema d'estudi particular, hagin de tornar a invertir gran quantitat de temps en digitalitzar uns límits que, de ben segur, ja hauran estat dibuixats per algun dels seus predecessors.

⁸² Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles del comtat de Besalú (785-988)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1998), p. 10; Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles dels comtats d'Empúries i Peralada (780-991)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1999), p. 8; Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles del comtat de Girona (785-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2000), p. 8; Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles del comtat d'Osona (798-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2001), p. 7-8; Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles del comtat de Manresa (798-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2004), p. 7-8; Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles del comtat d'Urgell (v788-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2006), p. 8; Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles dels comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet (759-991)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2009), p. 8-9; Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles dels comtats de Pallars i Ribagorça (v806-v998)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2012), p. 8; Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles dels comtats de Cerdanya i Berga (v788-990)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2015), p. 8-11; Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles del comtat de Barcelona (801-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2018).

⁸³ Hurtado, Mestre i Miserachs, p. 58-83; Flocel Sabaté, *El Territori de la Catalunya medieval: percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1997).

⁸⁴ Jordi Bolòs, «La Selva i el comtat de Girona abans de l'any 1000», *Quaderns de la Selva*, 14 (2002), 23-32.

⁸⁵ Ramón Martí Castelló, «Concreció territorial del comtat de Barcelona», a *III Congrés d'Història de Barcelona: la ciutat i el seu territori, dos mil anys d'història* (Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut Municipal d'Història], 1993), p. 247-53; Carolina Batet Company, «L'expansió territorial del comtat de Barcelona als segles X i XI», a *III Congrés d'Història de Barcelona: la ciutat i el seu territori*,

Manresa;⁸⁶ els de Jordi Bolòs, el mateix Albert Benet i Josep Camprubí sobre el comtat de Berga;⁸⁷ els de Flocel Sabaté i Josep Palau sobre el comtat i el bisbat d'Urgell respectivament;⁸⁸ i el de Ramon d'Abadal sobre els comtats de Pallars i Ribagorça.⁸⁹

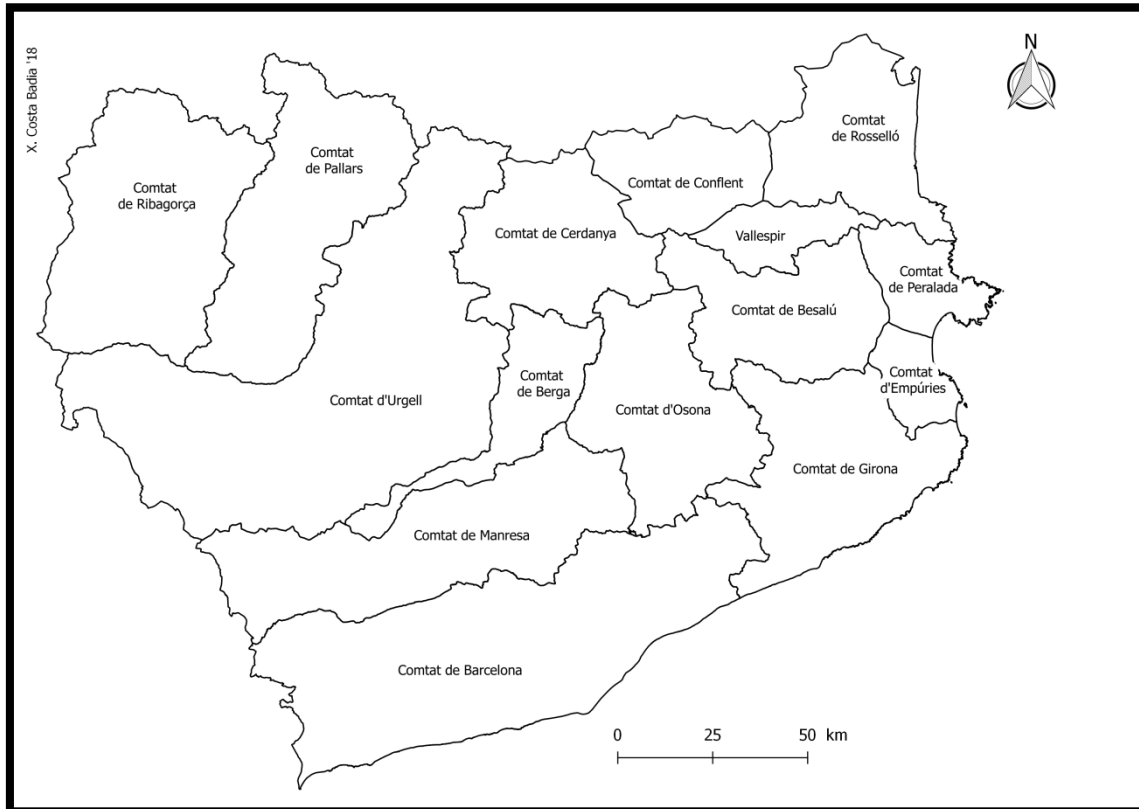

Fig. 10: Mapa dels comtats catalans utilitzat en aquest treball.

Els límits que observem en el mapa anterior, però, responen al moment de màxim esplendor de cada comtat, situació que la majoria d'ells no assoliren fins passada la barrera de l'any 1000. Per tant, durat el període estudiat, els comtats de Barcelona, Manresa, Berga, Urgell, Pallars i Ribagorça presentaven un límit meridional amb el

dos mil anys d'història (Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut Municipal d'Història, 1993), p. 263-74; Mauri, p. 103-12.

⁸⁶ Albert Benet Clarà, *L'expansió del comtat de Manresa* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1982).

⁸⁷ Jordi Bolòs, «Aportació al coneixement de la marca de Berga», a *XXIII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos* (Berga: Publicacions de l'Ajuntament de Berga, 1982), p. 89-100; Albert Benet Clarà, «El comtat de Berga. Origen i límits (S- X-XI)», *L'Erol*, 11 (1984), 16-24; Josep Camprubí Sensada, *Conquesta i estructuració territorial del Berguedà (s. IX-XI). La formació del comtat* (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2006), p. 51-65.

⁸⁸ Flocel Sabaté, «Organització administrativa i territorial del Comtat d'Urgell», a *El Comtat d'Urgell* (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 1995), p. 17-70; Josep M. Palau Baduell, *El bisbat d'Urgell a l'inici del segle XIV (a través de la visita pastoral de 1312 a 1315). Vol. I* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 2016), p. 67-158.

⁸⁹ Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 12*-13*.

món islàmic imprecís i que, malgrat una clara tendència a avençar cap al sud, també visqué moments de contenció i, fins i tot, de retracció.⁹⁰ Això implica que, si bé he utilitzat sempre la mateixa base cartogràfica, quelcom necessari per tal que el lector es pugui ubicar amb rapidesa i comparar els diferents mapes elaborats, en cada cas hagi hagut d'assenyalar quin era l'espai controlat pel poder carolingi. Traçar aquest límit, però, tampoc ha estat fàcil, ja que, a part de comptar amb poques dades, no hem de pensar en una línia fronterera ben consolidada com les nascudes amb el sorgiment dels estats moderns, sinó en una àmplia franja de terra de ningú, molt més porosa del que s'acostuma a pensar, situada entre les primeres fortaleeses cristianes i les darreres musulmanes, en què cada bàndol anava avançant posicions o retrocedint-ne segons la força i cohesió interna amb què comptava en cada moment.⁹¹ Malgrat tot, a partir dels treballs citats anteriorment sobre els límits dels diferents comtats i molta altra bibliografia sobre el context polític de l'època, he pogut establir *grosso modo* les diferents fases de l'expansió cristiana i, així, dibuixar unes línies de frontera orientatives que en cada mapa variïn segons el període que s'hi representa.

Quant a l'interior dels mapes, he optat per posar-hi una base topogràfica en la qual es mostren, gràcies a una escala de verds i marrons, els accidents més notables del relleu català així com els principals rius que solquen aquest territori (fig. 11). He optat per aquesta solució tan senzilla per fer una cartografia el més nítida possible i, al mateix temps, oferir un seguit d'elements que serveixin al lector per reconèixer el territori i

⁹⁰ Sobre el procés d'expansió que van viure els comtats catalans a l'Alta Edat Mitjana i les diverses fases que hom pot distingir-hi, veure: Flocel Sabaté, *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): Conquesta o repoblació?* (Lleida: Universitat de Lleida, 1996), p. 65-92.

⁹¹ Respecte al concepte premodern de frontera, la seva variació al llarg del temps i les diverses formes com s'hi ha aproximat la historiografia contemporània, veure: Daniel Power, «Frontiers: Terms, Concepts, and the Historians of Medieval and Early Modern Europe», a *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700-1700*, ed. Daniel Power i Naomi Standen (Basingstoke: Macmillan, 1999), p. 1-12; David Abulafia, «Introduction: Seven types of ambiguity, c. 1100-c.1500», a *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, ed. David Abulafia i Nora Berend (Burlington: Ashgate, 2002), p. 1-34. Pel cas particular de la frontera peninsular i catalana a l'Alta Edat Mitjana, la imatge de la qual s'ha vist profundament distorsionada per la construcció nacional-catòlica de la història d'Espanya com una lluita constant entre Cristianisme i Islam, veure: Eduardo Manzano Moreno, «The Creation of a Medieval Frontier: Islam and Christianity in the Iberian Peninsula, Eighth to Eleventh Centuries», a *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700-1700*, ed. Daniel Power i Naomi Standen (Basingstoke: Macmillan, 1999), p. 32-54; Ann Christys, «Crossing the Frontier of Ninth-Century Hispania», a *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, ed. David Abulafia i Nora Berend (Burlington: Ashgate, 2002), p. 35-53; Flocel Sabaté, «Frontera peninsular e identidad (siglos IX-XII)», a *Las Cinco Villas aragonesas en la Europa de los siglos XII y XIII: de la frontera natural a las fronteras políticas y socioeconómicas (foralidad y municipalidad)*, ed. Esteban Sarasa (Saragossa: Instituto Fernando el Católico, 2007), p. 47-94; Flocel Sabaté, «La frontière catalane (X-XII siècles): perception, altérité, pouvoir et mémoire», a *Ériger et borner diocèses et principautés au Moyen Âge. Limites et frontières.*, ed. Nacima Baron et al. (Villeneuve d'Ascq: Presses Universitaires du Septentrion, 2017), p. 185-219.

situar-se ràpidament. Així mateix, en els mapes fets a una escala més gran, també he utilitzat una capa de relleu tridimensional amb l'objectiu de representar de la manera més precisa possible la naturalesa i l'orografia del terreny estudiat.

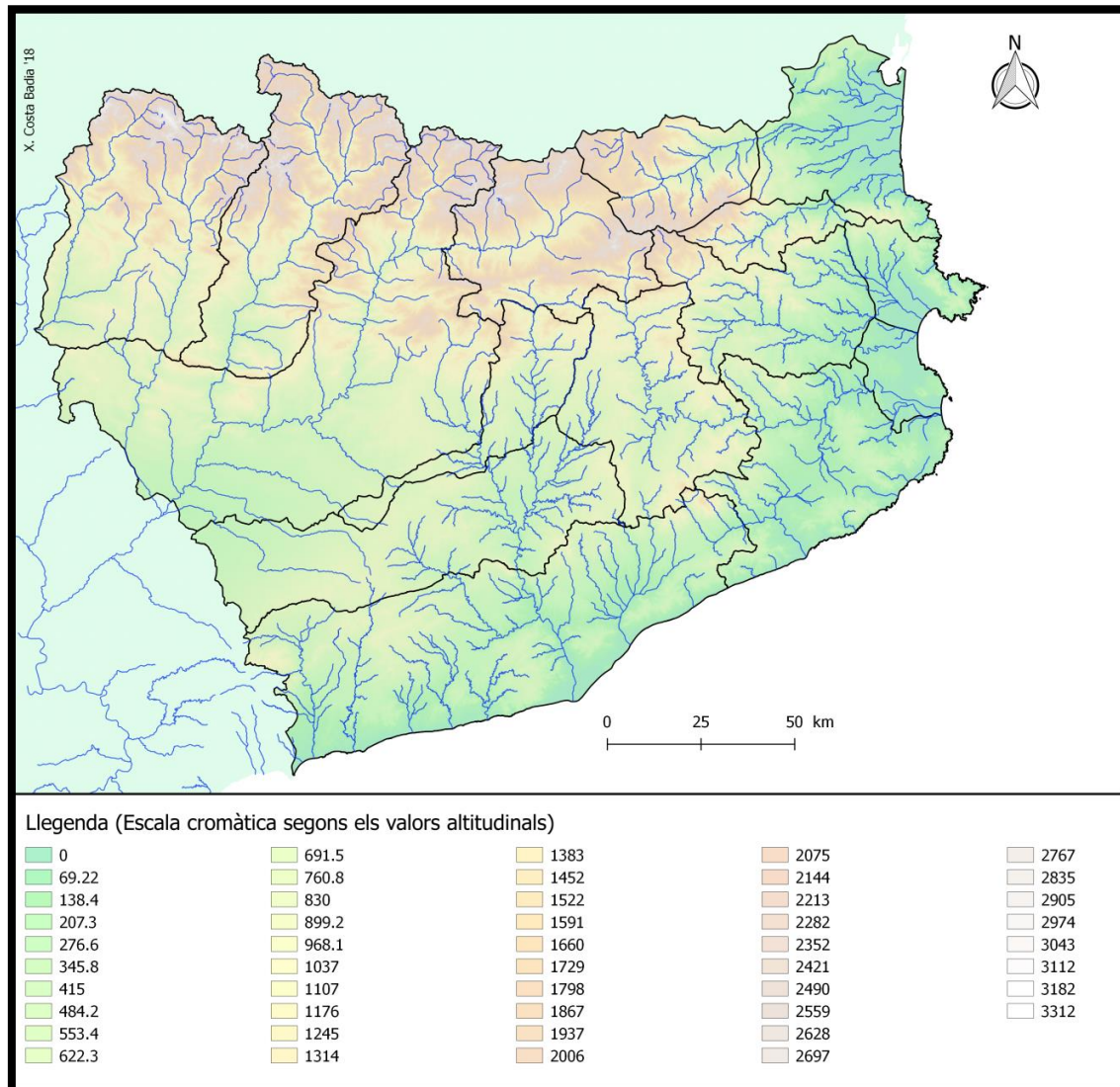

Fig. 11: Mapa topogràfic, creat a través de l'ús de diferents colors hipsomètrics, que m'ha servit com a fons de l'aparell cartogràfic d'aquesta tesi.⁹²

Un cop dotat el projecte cartogràfic d'uns límits i d'una base que permetin contextualitzar les dades introduïdes, s'han pogut crear els diferents mapes previstos. Aquest procés, al treballar amb SIG, ha sigut relativament senzill i ràpid, ja que, a través

⁹² L'altitud de cada punt ha estat obtinguda a través del model digital d'elevacions del terreny (MDT 20x20) que hom pot descarregar de la pàgina web de l'IGN: <https://www.ign.es>; i, pel cas dels comtats de la Catalunya Nord, de l'ASTER Global Digital Elevation Model (ASTER GDEM) desenvolupat per la NASA i el Ministeri d'Economia, Transport i Indústria de Japó, també accessible gratuïtament a través de la xarxa: <https://asterweb.jpl.nasa.gov/gdem.asp>.

d'un sistema de consultes semblant al de qualsevol base de dades convencional, es pot indicar al *software* quines dades ha de mostrar gràficament i quines no, creant els mapes i la llegenda pertinent de manera automàtica. Ara bé, abans de fer les consultes, s'ha de tenir clar què es vol representar en cada mapa i en quin període de temps, car, com alertà Jordi Bolòs, «no pot ser ni massa curt, per manca d'informació, ni massa llarg, per massa confusió».⁹³ Així mateix, cal tenir en compte que no es poden introduir en un mateix mapa gaires dades diferents, ja que fàcilment es pot caure en l'error de dificultar massa la seva lectura i invalidar-lo com a font d'informació. Per tant, tot i ser tècnicament fàcil, l'elaboració de la cartografia ha requerit certa reflexió prèvia.

En el meu cas, per fer-me una idea de l'evolució dels diferents monestirs i, en relació als cenobis analitzats en el segon bloc, dels seus béns, he optat per cartografiar el seu estat cada deu anys. Es tracta d'una freqüència molt elevada i, en conseqüència, molts mapes gairebé no mostren canvis. Ara bé, m'ha servit per poder determinar quan es produïren les principals variacions en l'evolució i trajectòria dels diferents centres monàstics estudiats i, per tant, assenyalar les diverses fases de desenvolupament que visqueren. Dins del cos del treball, per una qüestió estrictament d'espai, només he reproduït els mapes que resumeixen aquestes etapes, ja que, si bé no tenen una durada constant, són molt més útils per estudiar els particularismes que les definiren i les causes que les motivaren.⁹⁴ En qualsevol cas, però, tenint en compte que sense els mapes seqüencials realitzats per un període fix de deu anys hauria estat impossible identificar aquestes fases de desenvolupament, he optat per recollir-los tots en un annex que permetrà al lector comprovar les observacions realitzades (Annex 1).

A part de decidir què representar en cada mapa i en quina cronologia, un dels principals reptes a què m'he hagut d'enfrontar en el procés de realitzar l'aparell cartogràfic d'aquesta tesi ha estat la dificultat de representar correctament les aglomeracions en els mapes de béns monàstics. Això és així perquè quan tenim diverses possessions en una mateixa ubicació, amb unes mateixes coordenades, els punts que les representen en els mapes se superposen i, en conseqüència, a simple vista no queda clar

⁹³ Bolòs, *Cartografia i història medieval: 1r seminari del cicle «Els seminaris del Departament de Geografia i Història»* (Lleida, 2000), p. 95-96.

⁹⁴ Una decisió semblant la prengué José Carlos Sánchez en el seu estudi de les estratègies territorials del monestir galleg de Celanova, un dels pocs treballs sobre monacat peninsular que inclou l'ús de SIG, ja que considerà que, pels seus objectius, més que reproduir un gran nombre de mapes seqüencials, era millor realitzar només un mapa per cadascuna de les tres grans etapes de vida del cenobi, car així es podia valorar millor les seves diferències i estudiar els canvis de tendència en la història d'un monestir amb una trajectòria llarga i complexa: Sánchez Pardo, p. 170-71.

quants n'hi havia a cada lloc. Per tal d'evitar aquest problema, que impedeix veure correctament quines eren les zones de major proliferació de propietats de cada monestir, quan ha estat necessari, he acompanyat aquests mapes d'una capa de *buffers* de mida i tonalitat diferent segons la quantitat de béns que hi havia, marcant així aquelles àrees amb una major densitat de possessions.⁹⁵ Així, a part de veure la ubicació exacta dels béns per mitjà d'un punt, també ens podem fer una idea més clara de quins foren els indrets que captaran més intensament l'atenció dels monestirs estudiats.

Finalment, també m'he trobat amb problemes per relacionar els cenobis i els béns registrats amb els altres elements del seu entorn, ja que la majoria d'aquests no han estat estudiats i, molt menys, georeferenciats. Així, per exemple, no tenim cap base cartogràfica compatible amb SIG que mostri els castells i esglésies alt-medievals dels comtats catalans, la xarxa viària de l'època, etc. Ara bé, gràcies a la informació compresa en els tantes vegades citats *Atles dels comtats la Catalunya Carolíngia*, el mapa de camins ramaders de la Fundació del Món Rural i les dades geogràfiques que ofereixen en obert projectes com *The Digital Atlas of Roman and Medieval Civilizations*, he pogut tenir-ne alguns en compte i, almenys en els estudis fets a una escala més detallada, incorporar-los a la meua cartografia. En conseqüència, si bé en els estudis a petita escala no he pogut analitzar totes les variables que hauria volgut per la impossibilitat temporal i material de georeferenciar tots els elements que apareixen en la documentació catalana alt-medieval, he comptat amb suficient informació per poder aconseguir amb èxit els objectius fixats per al present treball.

Interpretació de la cartografia elaborada

La cartografia històrica és una font d'informació que permet confirmar relacions que ja intuïem, observar-ne de noves i desafiar algunes creences tradicionals que no s'hi veuen confirmades. Ara bé, com he comentat repetidament, els mapes no s'expliquen per si sols, sinó que requereixen ser interpretats pels historiadors.

Un cop elaborat l'aparell cartogràfic d'aquesta tesi, per tant, he hagut d'estudiar amb detall la informació que comprèn i els patrons que mostra per tal de donar-los una explicació històrica. Per fer-ho, he hagut de retornar a les fonts primàries sobre les quals

⁹⁵ Aquets mapes de colors, coneguts tècnicament com *heatmaps*, es poden crear fàcilment mitjançant les eines incloses dins del programa QGIS.

es construeixen els mapes, fent-los noves preguntes que abans no havia previst. Així mateix, també he hagut de recórrer a la bibliografia secundària relativa al moviment monàstic alt-medieval i al seu context social, polític, econòmic i religiós, ja que, com venim veient, els monestirs no eren institucions deslligades del segle, sinó que participaren activament en la vida dels seu temps i, per tant, el que passava fora del recinte monàstic els afectava de manera molt directa.

Arribats a aquest punt, podem donar per conclosa l'explicació de la metodologia en què se sustenta la meva recerca, podent passar a veure els seus resultats per a l'estudi del monacat català alt-medieval.

Primera part

**EL MONACAT ALT-MEDIEVAL ALS COMTATS
CATALANS, UNA APROXIMACIÓ TOPOGRÀFICA**

1. Què és un monestir alt-medieval?

A priori, preguntar-se què és un monestir pot semblar trivial. Malgrat la notable secularització que ha viscut la societat en els darrers temps, els cenobis segueixen sent elements bastant presents en el nostre paisatge quotidià i qui més qui menys podria donar-ne una definició semblant a la que ofereixen els principals diccionaris moderns com el de l'Institut d'Estudis Catalans, que descriu el monestir com un «edifici destinat a l'habitatge d'una comunitat de monjos o de monges».

Tanmateix, per entendre correctament i en tota la seva magnitud el fet monàstic, no ens podem quedar només amb la idea del monestir com a espai físic, sinó que cal entrar també en la seva dimensió simbòlica. A més, estem davant d'un fenomen que no és estàtic i atemporal, sinó que ha anat transformant-se al llarg del temps, obligant-nos a estudiar els cenobis de cada període en els seus propis termes. No podem esperar entendre les fundacions dels segles IX i X en base als ideals monàstics dels Pares del Desert, ni als dels reformistes del segle XI, ni als dels monjos actuals. Fer-ho, com va denunciar molt encertadament Richard E. Sullivan, només ens portaria a valorar negativament aquests cenobis com una desviació de l'ideal ascètic dels primers temps, privant-nos de comprendre la complexitat i originalitat del monacat alt-medieval.¹

En les properes pàgines, per tant, reflexionaré sobre què era un monestir a l'Alta Edat Mitjana, i en concret als comtats catalans, des d'un punt de vista holístic, tenint en compte les seves múltiples facetes. Ara bé, aquest no és l'objectiu de la meua tesi i, en conseqüència, no pretenc fer un anàlisi exhaustiu del tema, sinó simplement donar unes nocions bàsiques que facilitin la comprensió dels capítols següents.

El monestir, punt de contacte entre el cel i la terra

El monacat, per definició, no és res més que una forma particular de viure el Cristianisme. De fet, segons els principals teòrics de la vida monàstica, el monjo no es distingeix en essència de qualsevol altre cristià, ja que ambdós comparteixen el mateix objectiu: complaure a Déu per tal d'assolir la salvació i la vida eterna. La diferència rau exclusivament en el grau d'esforç invertit per arribar a la meta i, sobretot, en el camí

¹ Richard E. Sullivan, «What Was Carolingian Monasticism? The Plan of St Gall and the History of Monasticism», a *After Rome's Fall: Narrators and Sources of Early Medieval History. Essays presented to Walter Goffart*, ed. Alexander C. Murray (Toronto: University of Toronto Press, 1998), p. 252-261.

seguit per fer-ho. No en va, els monjos, per tal de servir a Déu de la millor manera possible, busquen complir de manera integral els preceptes continguts en les Escriptures, quelcom que els porta a adoptar un estil de vida excepcionalment rigorós basat en la renúncia als plaers del món, la lluita contra els vicis, la humilitat, la solitud, l'oració contínua i la mortificació ascètica del cos.²

En el món tardo-antic, per tant, ser monjo no s'entenia com un objectiu en si mateix, sinó com un camí de perfeccionament personal per assolir la salvació. Com diu Isidor de Sevilla en les Sentències, la recompensa no es promet als que comencen, sinó als que perseveren fins al final.³ Per aquest motiu, moltes regles monàstiques dels segles VI i VII es refereixen al monjo com un *homo viator*; és a dir, com un caminant en constant progrés cap a Déu. El camí, però, es dibuixa com un viarany angost i perillós en el qual les temptacions assetgen i amenacen en desviar-lo de la ruta marcada, arribant al punt de fer-li perdre la vida i, encara més important, el nom de monjo.⁴ Per evitar-ho, es recomana no fer el camí sol, seguir amb obstinació les directrius d'un abat i d'una regla i, sobretot, guardar-se del contacte amb el món exterior.⁵

Els sacrificis que comportava la professió monàstica expliquen un dels altres similis que més es repeteixen en les regles tardo-antigues: el del monjo com a *miles Christi*. No oblidem, en aquest sentit, que Benet de Núrsia defineix el monjo com aquell que vol militar sota les ordres de Crist amb les armes de l'obediència i que, en explicar la diferència entre un cenobita i un eremita, no dubta en afirmar que el segon és aquell que, després d'haver-se format en les files de la comunitat, decideix emprendre el combat en solitari.⁶ Isidor de Sevilla encara va més enllà i, en parlar de la necessitat de

² Sobre el significat de ser monjo, especialment en els primers segles de la Cristiandat, i la progressiva configuració d'una espiritualitat monàstica diferenciada, veure: García M. Colombás, «El concepto de monje y vida monástica hasta fines del siglo V», *Studia monastica*, 1 (1959), 257-342; García M. Colombás, *El monacato primitivo. Vol. II: La espiritualidad* (Madrid: BAC, 1974), p. 3-27.

³ «*Non inchoantibus praemium promittitur, sed perseverantibus, sicut scriptum est: Qui perseveravit usque in finem, hic salvus erit*»: Isidorus, «Sententiarum libri tres», a *Santos Padres Españoles. Vol. II: San Leandro, San Isidoro, San Fructuoso. Reglas monásticas de la España visigoda. Los tres libros de las Sentencias*, ed. Ismael Roca (Madrid: BAC, 1971), p. 213-525 (cap. VII, p. 315).

⁴ «*Praeterea quisque illam uniuersam ueterum disciplinam contendit adpetere, pergat quantum placet et arduum illum litem adque angustum leuigatum incedat; qui uero tanta iussa priorum exempla nequiuert in huius limitis disciplinam gressum constituat, ne ultra declinatus disponat nec dum declinatus adpetit inferiorem tam uitam quam nomen monachi perdat*»: RI, preàmbul, p. 90.

⁵ «*Inprimis, fratres karissimi, monasterium uestrum miram conclauis diligentiam habeat ut firmitatem custodiae munimenta claustrorum exhibeant; inimicus enim noster diabolus sicut leo rugiens circuit ore patenti quaerens unumquemque nostrum quem deuoret*»: RI, cap. I, p. 91.

⁶ «*Ad te (...), quis abrenuntians propriis uoluntatibus domino Christo uero regi militaturus oboedientiae fortissima atque praeclara arma sumis*»: RB, pròleg, p. 125; «*Deinde secundum genus est anachoritarum, id est heremitarum, horum qui (...) bene extructi fraterna ex acie ad singularem pugnam*

registrar per escrit la professió dels conversos, ho justifica dient que si els que es presenten per la milícia secular no són acceptats a la legió sense haver estat inscrits, els que han de ser destinats a la milícia celestial tampoc haurien de ser-ho.⁷ Per tant, no hi ha dubte que en l'imaginari col·lectiu tardo-antic la vida monàstica s'interpretava com un combat contra els vicis i els lligams que unien el monjo al món per tal d'arribar a Déu, un objectiu que només assolien aquelles ànimes més perfectes.

Tenint en compte aquesta concepció del monacat, en origen, els monestirs eren entesos com espais més o menys separats del món destinats únicament a ajudar els monjos a complir amb el seu desig de viure el Cristianisme en tota la seva simplicitat i perfecció. Eren, per tant, una mera eina al servei d'un objectiu més alt: mantenir els cenobites allunyats de les temptacions del segle i dificultar, gràcies a la presència d'altres comunitaris, d'un abat i d'una regla, la possible relaxació de costums i la desviació del camí correcte. Per si sols, però, no tenien cap significat especial i el seu prestigi depenia exclusivament de la presència d'un asceta que, pel seu carisma particular, fos considerat un *vir Dei* pels seus contemporanis i, en conseqüència, se li reconegué una capacitat especial per intercedir davant de Déu i obrar miracles.⁸

L'ideal ascètic que es troba darrera d'aquests cenobis era, sense cap mena de dubte, ben conegut en el món carolingi, ja que la circulació de regles i vides de sants tardo-antics es mantingué durant tota l'Edat Mitjana. Tanmateix, entre els segles V i VIII, sobretot en territori franc, els monestirs havien viscut importants transformacions, en part per la seva progressiva institucionalització, però sobretot per un clar canvi en la imatge col·lectiva que es tenia d'ells. Si en el món tardo-antic el cenobi era interpretat com un lloc on retirar-se per dur a terme un sacrifici total a Déu, pràcticament com una forma voluntària de martiri, al llarg dels segles VI i VII havia anat prenent força la idea del monestir com un espai sagrat *per se*, amb una capacitat especial per intercedir davant de Déu i aconseguir el seu favor.⁹ En conseqüència, com ha estudiat recentment

heremi securi iam sine consolatione alterius sola manu uel brachio contra uitia carnis uel cogitationum Deo auxiliante pugnare sufficiunt»: RB, cap. I, p. 139-140.

⁷ «*Sicut enim ii qui ad saecularem promouentur militiam in legionem non transeunt nisi antea in tabulis conferantur, ita et ii qui in spiritalibus castris caelesti militiae sunt signandi nisi prius professione aut uerbi aut scripti teneantur, in numerum societatemque seruorum Xpi transire non possunt*»: RI, cap. IV, p. 95.

⁸ Sobre el fenomen dels *vir Dei* i la seva funció social en època tardo-antiga, veure: Peter Brown, «The Rise and Function of the Holy Man in Late Antiquity», *The Journal of Roman Studies*, 61 (1971), 80-101.

⁹ Respecte a la transformació viscuda pel monacat occidental entre els segles VI i VII, les seves causes, àmbits d'afectació i conseqüències, veure: Marios Costambeys, «The Transmission of Tradition: Gregorian Influence and Innovation in Eighth-century Italian Monasticism», a *The Uses of the Past in the*

Albrecht Diem, a partir del segle VII, el poder de la mediació amb la divinitat ja no estava exclusivament en mans d'homes sants amb un carisma i un prestigi excepcionals, sinó també dels cenobis, cosa que implicà un canvi total en el concepte de monestir.¹⁰

Aquest procés d'institucionalització i sacralització dels cenobis es fonamentà sobretot en la disciplina dels monjos i el prestigi que els conferia el seu particular *modus vivendi*.¹¹ Ara bé, en paral·lel, es produí un altre procés que també hi contribuí de manera notable: la progressiva vinculació dels monestirs amb el culte a les relíquies. No en va, a partir del segle V, cada cop aparegueren més fundacions vinculades a basíliques on es veneraven relíquies d'especial prestigi o, pel contrari, fundacions preexistents que atragueren relíquies i crearen basíliques *ex novo*.¹² Hem de tenir present que aquests elements simbòlics tenien una gran importància en la religiositat alt-medieval, ja que no s'entenien com un mer record d'un sant ja difunt, sinó com el propi sant encara actiu; és a dir, amb capacitat per decidir i actuar en els problemes del món, ja fos castigant o ajudat als seus fidels com un si es tractés d'un vertader patró.¹³ La seva presència en un monestir, per tant, reforçava la capacitat intercessora d'aquest, car no només els monjos podien ajudar per mitjà de les seves pregàries, sinó que els sants que hi residien també podia recompensar els seus benefactors amb la seva gràcia i poders miraculosos.¹⁴

Els canvis viscuts entre els segles VI i VII marcaren un abans i un després en la història del monacat occidental. A partir de llavors, els monjos i els monestirs van passar a tenir un paper central en la societat. S'havien convertit en els professionals de la intercessió entre la divinitat, els sants que residien en els cenobis i els habitants del

Early Middle Ages, ed. Yitzhak Hen i Matthew Innes (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), p. 78-101; Marilyn Dunn, *The Emergence of Monasticism: From the Desert Fathers to the Early Middle Ages* (Oxford; Malden: Blackwell Publishers, 2000), p. 82-110; Albrecht Diem, «Monks, Kings, and the Transformation of Sanctity: Jonas of Bobbio and the End of the Holy Man», *Speculum*, 82.3 (2007), 521-59; Peter Brown, *The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity, A.D. 200-1000*, 10th anniversary revised edition (Oxford: Wiley-Blackwell, 2013), p. 219-31.

¹⁰ Diem, «Monks, Kings, and the Transformation of Sanctity», p. 555-57.

¹¹ «*Sanctity (and the ability to perform intercessory prayer) was created by the community and localized within the monastic boundaries; it was enforced thought discipline and rule*»: Diem, «Monks, Kings, and the Transformation of Sanctity», p. 558.

¹² Dunn, p. 90-98.

¹³ Sobre la percepció social de les relíquies durant l'Alta Edat Mitjana, enteses com una part activa de la societat capaç d'intervenir lliurement i a voluntat en els assumptes dels seus contemporanis, veure: Patrick J. Geary, *Furta Sacra: Thefts of Relics in the Central Middle Ages*, Rev. ed. (Princeton: Princeton University Press, 1990), p. 124-25.

¹⁴ Respecte a aquest plantejament i la seva validesa pel cas català, em sembla molt il·lustrativa una execució testamentària ribagorçana en què el germà i marmessor del difunt, en cedir els seus béns al monestir de Lavaix, diu «*facio carta ad Sancta Maria et ad Sancti Petri et alia agmina sanctorum qui ibidem sunt per mandamento fratri meo Radiperto, propter remedium anime sue et de nostrum patrem, ut pietas Domini sit super eos et ante suum tribunal pro peccatis eorum veniam adipisci mereant et santa Maria vel sanctus Petrus intercedant pro illos ad Dominum, amen*»: CC III, doc. 175, p. 376 (958).

segle, o, el què és el mateix, en els encarregats de la salvació de tots els que vivien fora del monestir; una tasca que, no cal dir-ho, s'entenia com essencial dins de l'ordenament social alt-medieval. És per aquesta especialització en la mediació entre el cel i la terra que, entre els anys 700 i 900, els cenobis es convertiren en vertaders centres de pregària o, en paraules de Mayke De Jong, «*powerhouses of prayer*».¹⁵ Paradoxalment, per tant, l'admiració que despertava la vida monàstica fora del segle va impossibilitar que, a partir d'aquell moment, els monestirs es poguessin seguir desenvolupant al marge de la societat, sent constantment reclamats pels seus contemporanis per tal que, mitjançant les seves poderoses oracions, intercedissin per ells davant de Déu.

Els primers que recorregueren a la intercessió dels monestirs i dels sants que s'hi veneraven foren els reis francs que, ja en època merovíngia, però sobretot arran de la pujada al poder dels carolingis, dotaren un gran nombre d'abadies reials que, a canvi dels béns i privilegis rebuts, contribuïen amb les seves pregàries a la prosperitat del regne. No en va, la immensa majoria dels preceptes lliurats per la cancelleria imperial als monestirs francs incloïen com a condició que aquests centres resessin per la salut del monarca, de la seva família i per l'estabilitat de l'Imperi. En aquest sentit, i per posar un exemple proper, dels trenta-vuit preceptes expedits per a cenobis dels comtats catalans durant els segles IX i X, només una dotzena, no per casualitat els més tardans, no inclouen aquesta petició.¹⁶ Per tant, els propis reis consideraven els monestirs i la seva intercessió com un element bàsic per garantir la prosperitat del regne, si bé darrerament alguns estudis apunten que els cenobis també hi podrien haver estat interessats sense necessitat de suggestió externa, ja que, atenent a la construcció ideològica bastida entorn dels monarques carolingis, pregar pel rei i l'Imperi era pregar per tot el poble cristià que, guiat per ells, progressava i es preparava per assolir la Jerusalem Celestial.¹⁷

¹⁵ Mayke De Jong, «Carolingian Monasticism: The Power of Prayer», a *The New Cambridge Medieval History. Vol. 2, c.700-c.900*, ed. Rosamond McKitterick (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 622-53 (p. 647-51). El mateix concepte de “*powerhouses of prayer*” va ser escollit per titular el capítol dedicat al monacat medieval a l'Europa occidental a: Brown, *The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity, A.D. 200-1000*, p. 219-31.

¹⁶ Els preceptes destinats a monestirs dels comtats catalans que no inclouen la petició de resar per la salut del rei, la seva família i l'estabilitat del regne són únicament els següents: CC II, Sant Julià del Mont, doc. 1, p. 219-221 (866); CC II, Sant Aniol d'Aguges, doc. 1, p. 176-178 (871); CC II, Ripoll, doc. 1, p. 159-165 (939); CC II, Sant Cugat del Vallès, doc. 2, p. 191-193 ([939]); CC II, Santa Cecília de Montserrat, doc. 1, p. 255-257 (951); CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 3, p. 232-234 (953); CC II, Cuixà, doc. 3, p. 94-98 (958); CC II, Sant Feliu de Guíxols i Sant Pol de Mar, doc. 1, p. 202-204 (968); CC II, Sant Genís les Fonts, doc. 3, p. 210-213 (981); CC II, Ripoll, doc. 2, p. 166-174 (982); CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 4, p. 235-244 (982); CC II, Sant Cugat del Vallès, doc. 2, p. 194-200 (986).

¹⁷ Respecte a aquesta interessant hipòtesi, veure: Renie S. Choy, *Intercessory Prayer and the Monastic Ideal in the Time of the Carolingian Reforms* (Oxford: Oxford University Press, 2016), p. 131-60.

Els reis, però, no foren els únics que volgueren beneficiar-se de la intercessió dels monjos. A partir sobretot de l'últim quart del segle IX i durant les centúries següents, trobem un nombre important de comtes i altres persones benestants que, com ja havia fet l'aristocràcia en temps dels reis merovingis,¹⁸ també es llençaren a la promoció de monestirs. En el cas català, per exemple, trobem els casos paradigmàtics de Santa Maria de Ripoll i Sant Joan de les Abadesses, fundats pel comte Guifré el Pelós; però també Sant Pere de Roda o Sant Benet de Bages, promocionats per personatges de la segona línia política. Darrera d'aquestes fundacions, com tindrem oportunitat de veure al llarg de la tesi, s'hi amaguen diversos motius interrelacionats com ara la cerca de prestigi social, el control del territori o la preservació de la memòria familiar. No podem menystenir, però, la motivació religiosa, ja que, com ens recorda el bisbe Sal·la d'Urgell en la consagració de l'església del monestir de Sant Llorenç prop Bagà l'any 983, tots aquells que afavorien els cenobis es feien partícips dels beneficis, oracions i ofrenes que els monjos i la resta dels fidels feien a Déu.¹⁹

Les classes menys acabalades, per la seva part, també intentaren atreure's aquests guanys espirituals i, tot i no disposar d'actius suficients per fundar els seus propis monestirs, tendiren a mostrar-se generosos envers les cases dels seus patrons i senyors, com proven les prop d'un miler de donacions a institucions religioses que podem trobar als arxius monàstics catalans. En alguns casos, fins i tot, inclouen la petició explícita que els monjos del cenobi beneficiat no es cansin de resar per ells;²⁰ fet que, per altra banda, propicià que els monestirs tinguessin molts béns lligats per aquestes promeses, com demostrà l'abat Centoll d'Alaó en despendre's d'una vinya que tenia «*ad psalmos recitandos*».²¹ Per tant, veiem que totes les capes de la societat, cadascuna segons les seves possibilitats, procuraren establir i mantenir vincles amb els principals cenobis del seu entorn per tal de beneficiar-se del poder intercessor de les relíquies que s'hi veneraven i de les pregàries que els monjos hi recitaven sense descans.

¹⁸ Respecte a la relació entre l'aristocràcia merovíngia i els monestirs del seu període, veure: Yaniv Fox, *Power and Religion in Merovingian Gaul. Columbanian Monasticism and the Frankish Elites* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).

¹⁹ «*Qui vero huic constitutioni obediens fuerit et benivulus erga abatem vel monachos extiterit et auditorium illis impenderit, Deus omnipotens retributor omnium bonorum det illis gratiam et benedictionem larguissimam hic et in futuro, et sit particeps in omnibus beneficiis et orationibus vel oblationibus que ibidem ad monachis vel omnibus fidelibus Deo oblata fuerint*»: MSLLB, doc. 41, p. 195-197 (983) = DEC I/2, doc. 101, p. 241-245 (983).

²⁰ La fórmula més habitual per fer aquesta petició és: «*ut pro mea anima exorare non pigeat ut veniam ad remedium Domino nostro Ihesu Christo adipisci merear, amen*»: CC IV, doc. 307, p. 274-275 (927).

²¹ «*Ego Centullus aba vel monachis (...) vindimus vineas nostras qui adveniunt nobis ad psalmos recitandos*»: CC III, doc. 45, p. 307-308 (851) = RAEM, doc. 57, p. 90 ([854]).

Normalment aquests beneficis s'havien de traduir en el perdó dels pecats i la salvació de l'ànima del donant el dia del judici final, ja que moltes de les donacions conservades contenen clàusules explicatives que així ho indiquen.²² Tanmateix, a vegades, la intervenció divina es reclamava per solucionar problemes més immediats i, per exemple, en el malmès fons de Santa Maria de Ripoll se'ns han conservat dues donacions comtals en què, a canvi de la donació de diversos béns, se sol·licitava en un cas el guariment d'un fill malalt i, en l'altre, la gràcia de poder concebre un hereu després de molt temps d'intentar-ho sense èxit.²³ Això ens parla de la presència real i immediata que tenien els monestirs i els sants en la vida quotidiana de la població alt-medieval, que els veien com veïns propers on buscar patronatge espiritual.²⁴

A part de la mediació amb la divinitat, encara que molt relacionat amb ella, els monestirs d'època carolíngia també es van significar com a importants centres de memòria en els quals es recordava els benefactors després de la seva mort. És cert que aquesta pràctica es va desenvolupar sobretot a partir de la reforma cluniacenca del segle XI, quan es va crear una rica litúrgia destinada a la commemoració dels donadors, però ja en trobem antecedents en el món carolíngi i inclús abans.²⁵ Hem de tenir present que, com apuntà Patrick Geary, en una societat tan fluida com l'alt-medieval, en què els grups familiars transmutaven contínuament i amb extrema facilitat, era important que la commemoració dels difunts, a part de a la pròpia família, fos encarregada a institucions més estables, com els monestirs, que, passés el que passés, els seguissin recordant.²⁶

²² Per un resum de les principals raons esgrimides en les donacions piadoses conservades als arxius catalans, veure: Jesús Fernández Viladrich, «Estructura juridicoformal de les donacions en els diplomes de la Catalunya carolíngia», *Revista de Dret Històric Català*, 8 (2008), 75-125 (p. 106-8).

²³ «Donatores sumus (...) propter conservacione filio nostro presenti Ermengauda nomine et pro crescenti sue salutis afec[tione]»: CC V, doc. 283, p. 262-263 (925); «Et haec quidem facimus propter remedium animarum nostrarum et propter amorem procreandorum filiorum, ut omnipotens Deus det nobis filius qui succedat nobis hereditario iure»: CC V, doc. 1015, p. 743 (967).

²⁴ Sobre l'existència d'una estreta relació social de veïnatge entre els monestirs, els sants i els laics que vivien al seu entorn, establerta, reforçada i renovada al llarg del temps per mitjà de donacions i altres negocis, veure: Barbara H. Rosenwein, *To be the Neighbor of Saint Peter: The Social Meaning of Cluny's Property, 909-1049* (Ithaca: Cornell University Press, 1989).

²⁵ Arnoud-Jan A. Bijsterveld, *Do ut des: Gift Giving, Memoria and Conflict Management in the Medieval Low Countries* (Hilversum: Verloren, 2007), p. 158-87; Megan McLaughlin, *Consorting with Saints. Prayer for the Dead in Early Medieval France* (Ithaca: Cornell University Press, 1994), p. 55-101; Giles Constable, «The Commemoration of the Dead in the Early Middle Ages», a *Early Medieval Rome and the Christian West. Essays in Honour of Donald A. Bullough*, ed. Julia M. H. Smith (Leiden: Brill, 2000), p. 169-95. Pel cas específic de la commemoració dels difunts en els monestirs femenins, veure: Hedwig Röckelein, «Founders, Donors, and Saints. Patrons of Nuns' Convents», a *Crown & Veil: Female Monasticism from the Fifth to the Fifteenth Centuries*, ed. Jeffrey F. Hamburger i Susan Marti (New York: Columbia University Press, 2008), p. 207-24 (p. 211-14).

²⁶ Patrick J. Geary, *Living with the Dead in the Middle Ages* (Ithaca: Cornell University Press, 1994), p. 89-92. També és interessant la hipòtesi segons la qual el traspàs de les funcions commemoratives de l'àmbit familiar al monàstic fou la causa que es perdés tota la memòria dinàstica anterior, motivant que la

La commemoració dels difunts era una necessitat de primera importància per a la societat alt-medieval perquè, com estudià el mateix autor, en l'imaginari de l'època la mort no era un punt i final. Els difunts es trobaven en el trànsit entre la vida terrenal i la vida eterna; una espècie de tercera edat que encara els permetia beneficiar-se de les pregàries resades al món, al mateix temps que els permetia intervenir, d'una manera semblant a la dels sants, en els assumptes mundans.²⁷ Això explica la importància de registrar els noms dels benefactors per tal que no caiguessin en l'oblit, objectiu pel qual se servien de necrologis, *libri traditionum*, *libri memorialis* o, fins i tot, de cartularis i obres de caràcter narratiu.²⁸ Ara bé, hem de tenir present que aquests tipus de fonts, tan presents a la zona de Baviera, Alsàcia i tota Alemanya, no són habituals als comtats catalans, ni a la resta de l'Imperi Occidental, fins ben entrat el segle XI.

Aquesta particularitat no significa que els cenobis d'aquestes regions no tinguessin certes funcions commemoratives en època carolíngia. Si escrutem amb deteniment les nombroses fonts conservades, trobem algunes donacions testamentàries que especifiquen que han de destinar-se a costejar misses en sufragi del difunt.²⁹ A més, com ha estudiat Lluís To, malgrat la manca de *libri memorialis* pròpiament dits, sí que documentem en les institucions religioses dels comtats catalans altres formes de preservar el record dels seus patrons i benefactors com, per exemple, la inscripció dels seus noms sobre l'ara de l'altar, una pràctica molt comú durant les consagracions; o en les lipsanoteques on es custodiaven les relíquies, ja fos amb un pergamí en el seu interior o gravant-los directament sobre el receptacle de fusta.³⁰ Alguns exemples d'aquests interessants memoràndums datats del segle X són l'ara de Sant Miquel de

majoria de llinatges aristocràtics baix-medievals només poguessin refer la seva genealogia fins poc abans de l'any 1000: Patrick J. Geary, *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millennium* (Princeton: Princeton University Press, 1994), p. 48-80.

²⁷ Geary, *Living with the Dead in the Middle Ages*, p. 83-87.

²⁸ En els darrers temps, diversos autors s'han qüestionat que els cartularis medievals haguessin estat creats amb una funció únicament legal o administrativa, plantejant la possibilitat que, a part de registrar les propietats dels monestirs, també haguessin tingut l'objectiu de preservar i honorar la memòria dels seus benefactors i promotors: Geary, *Phantoms of Remembrance*, p. 84-87. En una línia semblant, s'ha apuntat que les fonts narratives, com poden ser les cròniques i crònicons, també podrien haver integrat funcions administratives, legals i commemoratives, ja que, al cap i a la fi, posen tant èmfasi en el registre de les transaccions com en el dels noms dels donadors: Bijsterveld, p. 125-57. Aquest mateix autor ofereix un interessant resum de totes les formes com es podia memoritzar una donació i, sobretot, el nom del seu emissor, incidint en les diferències entre els segles alt i baix-medievals: Bijsterveld, p. 192-93.

²⁹ La majoria d'aquests testaments, però, no especifiquen quina institució ha de dir la missa, com podem veure a: CC VII, doc. 760 (981). L'únic que indica amb claredat que les misses han de ser celebrades en institucions monàstiques és el document: CC VII, doc. 902 (986).

³⁰ Lluís To, «Fondations monastiques et mémoire familiale en Catalogne (IXe-XIe siècle)», a *Sauver son âme et se perpétuer. Transmission du patrimoine et mémoire au haut moyen âge*, ed. François Bougard, Cristina La Rocca i Régine Le Jan (Roma: École Française de Rome, 2005), p. 293-329 (p. 319-23).

Cuixà, amb un centenar de noms gravats,³¹ i un petit pergamí trobat dins del reliquiari de Sant Pere de Besalú en el qual consten més d'una cinquantena de noms.³²

També podíem vincular a la voluntat de ser recordats després de la mort les donacions d'objectes litúrgics o artístics. Evidentment, encara no trobem exemples de les grans obres pictòriques i escultòriques que poblaran les esglésies de la Baixa Edat Mitjana. No obstant això, sí que en trobem clars antecedents i, per exemple, se'ns ha conservat un testament del 986 que deixa al monestir de Santa Maria d'Amer els recursos necessaris per construir un retaule i una creu.³³ Així mateix, potser hauríem d'interpretar en un sentit similar la donació a cenobis d'objectes especialment lligats al difunt i amb un gran valor simbòlic com pot ser el seu segell personal.³⁴

Una darrera pràctica que també s'ha de relacionar amb la funció commemorativa dels cenobis, en aquest cas bastant ben documentada als comtats catalans, és la pròpia sepultura dels fundadors en les seves fundacions. Tant és així que, segons la Crònica d'Alaó Renovada, escrita vers el 1154 al comtat de Ribagorça, des del temps de Lluís el Pietós era costum entre reis i comtes bastir monestirs on ser sebollits.³⁵ Aquest seria el cas de Santa Maria de Ripoll, que s'acabà convertit en un vertader panteó familiar del casal de Barcelona, acollint les despulles de molts dels seus membres, alguns dels quals especificaren la seva voluntat de ser-hi enterrats.³⁶ A part, però, també registrem casos d'altres persones que, sense haver estat els fundadors d'un cenobi, demanaren ser enterrats al seu cementiri, esdevenint així simbòlicament membres de la comunitat i, per tant, beneficiaris de les seves pràctiques intercessores i commemoratives.³⁷

³¹ Pierre Ponsich, «La table de l'autel majeur de Saint-Michel de Cuxa consacrée en 974. Les avatars d'une table d'autel», *Cahiers Saint-Michel de Cuxa*, 6 (1975), 51-65.

³² CC V, doc. 567, p. 495-496 ([988-995]).

³³ «*Et ad cenobium Sancta Maria Amera iussit vindere suo cavallo meliore et sua spada et alsebergos II et equas VII et porchos C per scazo et inde faciant tabula et cruce a iamdicto cenobio*»: CC V, doc. 506, p. 453-455 (986). També s'expressa en termes similars el testament del comte Borrell I de Pallars, que llegà diversos béns al monestir de Sant Pere de les Maleses «*propter ipsa tabula de argento que debuit facere pro ipsa cela*»: CC III, doc. 320, p. 455-456 ([Finals del s. X]).

³⁴ CC V, doc. 453, p. 409-413 (979).

³⁵ «*A Lodovici enim filio Karoli tempore fuit mos regum et comitum ut unusquisque monasterium constr[u]eret in quam post mortem tumulatus esset*»: CC III, Crònica d'Alaó renovada, p. 24 = RAEM, La Crònica d'Alaó "Renovada", p. 762. Aquest interessant fragment, ja va ser ressaltat com a prova de l'ús dels cenobis com a mausoleus per: Amy G. Remensnyder, *Remembering Kings Past: Monastic Foundation Legends in Medieval Southern France* (Ithaca: Cornell University Press, 1995), p. 26.

³⁶ Una llista dels membres del casal de Barcelona que foren sebollits al monestir de Ripoll es pot trobar a: To, «Fondations monastiques et mémoire familiale en Catalogne», p. 309-10. Quant a la petició específica de ser-hi enterrat, només tenim proves que ho sol·licités el comte-bisbe Miró de Besalú-Girona, que hi insistí en dues ocasions: CC V, doc. 333, p. 302-303 (959); CC V, doc. 453, p. 409-413 (979).

³⁷ «*In tale convencionem donamus ipsa terra ut post obitum meum sepellire mihi faciatis in eius cimiterio*»: CC IV, doc. 620, p. 481-482 (948).

Amb tot, malgrat que no es pot negar el paper dels cenobis en la commemoració dels difunts, també és evident que aquesta funció tenia un paper encara molt incipient; res a veure amb el que trobarem a partir del segle XI, quan proliferaran les demandes d'enterrament en un monestir concret, d'encendre llànties permanents sobre les tombes i de celebrar misses especials i aniversaris cada cert temps.³⁸ Encara que consideréssim que tots els pergamins conservats en els arxius monàstics del segle X funcionaven com a vertaders *libri memorialis*, idea plantejada per Geoffry Koziol,³⁹ no hi ha dubte que els cenobis catalans estaven a molta distància dels de la part oriental de l'Imperi Carolingi. Possiblement, en aquest cas, estarien més a prop dels altres monestirs de la Península Ibèrica, en els quals s'ha constatat que, si bé no hi ha cap dubte que la commemoració dels morts era una pràctica ben coneguda i àmpliament difosa, es feia a una escala molt inferior a la de les grans abadies del món franc.⁴⁰

Deixant de banda aquest tema, al qual tindrem ocasió de retornar en diversos moments al llarg de la tesi, veiem que el patronatge espiritual dels cenobis era una preocupació de primer ordre per a la societat dels segles IX i X, ja que en depenia una cosa tan important com la salvació de la seva ànima i la continuïtat del seu record. És per aquest motiu que tant els reis com els simples pagesos, cadascun segons les seves possibilitats, intentaren reforçar els llaços que els unien a les institucions eclesiàstiques del seu entorn i, en especial, als monestirs. Ara bé, no podem oblidar que, en gran mesura, el poder d'aquests centres religiosos residia en la seva capacitat per connectar amb la divinitat, que al seu temps derivava del seu *modus vivendi* i l'observança dels preceptes evangèlics. Els qui no ho complien, com afirma la Regla Comú, havien de ser considerats «*non monachos sed hypocritas et haereticos*».⁴¹ Per tant, era primordial que l'increment de la influència social dels monestirs no es traduís en una pèrdua de la seva

³⁸ To, «Fondations monastiques et mémoire familiale en Catalogne», p. 317.

³⁹ Geoffrey Koziol, *The Politics of Memory and Identity in Carolingian Royal Diplomas: The West Frankish Kingdom (840-987)* (Turnhout: Brepols Publishers, 2012), p. 269-72.

⁴⁰ Wendy Davies, «Buying with masses. "Donation" pro remedio animae in tenth-century Galicia and Castile-León», a *Sauver son âme et se perpétuer. Transmission du patrimoine et mémoire au haut moyen âge*, ed. François Bougard, Cristina La Rocca i Régine Le Jan (Roma: École Française de Rome, 2005), p. 401-16 (p. 407-10); Florian Gallon, «Pro requie defunctorum. Réflexions comparatistes sur la mémoire des morts dans les monastères hispaniques du haut Moyen Âge», *Memini*, 18 (2014), 2-11.

⁴¹ «*Solent enim nonnulli ob metum gehennae in suis sibi domibus monasteria componere et cum uxoribus filiis et seruis atque uicinis cum sacramenti conditione in unum se copulare et in suis sibi ut diximus uillis et nomine martyrum ecclesias consecrare et eas tale nomine monasteria nuncupare. Nos tamen haec non dicimus monasteria sed animarum perditionem et ecclesiae subuersionem. (...) Hos tales ubi reperitis non monachos sed hypocritas et haereticos esse credatis*»: RC, cap. I, p. 172.

capacitat intercessora, quelcom que hauria estat catastròfic per a ells i, sobretot, per a la societat que havia dipositat en ells les seves esperances de salvació.

Segurament aquest, i no només la simple unificació religiosa de l'Imperi, és el propòsit real que s'amaga darrera de la reforma monàstica promoguda per Carlemany i Lluís el Pietós entre els segles VIII i IX. No en va, segons les darreres investigacions, la compilació i comparació de totes les regles monàstiques heretades per part de Benet d'Aniana, el gran reformador del moment, no s'ha d'entendre com un intent de mostrar la preeminència de la regla de Benet de Núrsia per sobre de les altres, sinó com una cerca de l'essència mateixa del monacat per tal de corregir aquells cenobis que se n'havien apartat.⁴² L'objectiu fonamental de la reforma, per tant, hauria estat assegurar que els monjos realment transformessin la seva vida i avancessin pel camí de la virtut cap a Déu, que al final era allò en què coincidia tota la literatura monàstica. Aquest plantejament explica perquè es va promocionar el vot de la conversió de costums (*conversio mororum*) dins del ritual de la professió monàstica d'època carolíngia i, al mateix temps, fa més entenedor perquè des de la cort imperial s'establí que tots els cenobis de l'Imperi, com a mínim, observessin la regla benedictina, l'equitat de la qual la feia especialment eficaç per mantenir els monjos dins del camí de la perfecció.

La reforma, com veiem, s'inspirava en els textos del monacat antic per establir com havien de viure els monjos medievals. Ara bé, en cap cas hi hem de veure una pretensió de trencar els forts llaços establerts amb el món exterior. Al contrari, es volia millorar la vida dels monjos per fer-los més útils per a la societat. Això ens demostra que en l'ideari alt-medieval els monestirs s'havien consolidat com a institucions amb dues ànimes molt ben diferenciades: el monestir interior, que podríem identificar-lo amb la comunitat monàstica, centrada en el treball espiritual, la pregària i la formació cultural; i el monestir exterior, una institució profundament lligada al món, amb uns vincles cada vegada més forts amb les elits i amb un poder socioeconòmic creixent.

Aquesta és la idea de monestir que mostra el famós plànol de Sankt Gallen, tan utilitzat per intentar copsar l'essència del monacat carolingi (fig. 12).⁴³ Al centre,

⁴² En aquest paràgraf segueixo la suggeridora relectura de l'obra reformista de Benet d'Aniana proposada per: Renie S. Choy, «The Deposit of Monastic Faith: The Carolingians on the Essence of Monasticism», *Studies in Church History*, 49 (2013), 74-86.

⁴³ Un cas paradigmàtic és el de Richard E. Sullivan, que, a partir del plànol de Sankt Gallen, conclou que el monacat carolingi marcà un moment de transició entre un model monàstic autàrquic, en què la perfecció es buscava fora del segle, i un model monàstic socialitzat que volia trobar la manera de treure profit de la inevitable trobada entre el món espiritual i el terrenal: Sullivan, p. 269-85. Aquesta tesi, en

l'església i les dependències de la comunitat constitueixen el monestir interior, que només manté contacte amb l'exterior a través de dos punts molt concrets: la pròpia basílica, on se celebren els oficis i la litúrgia de les hores, i un petit portal on hi ha el parlador, pensat per la trobada amb els hostes i, sobretot, per poder complir amb el ritual del rentat de peus.⁴⁴ Al seu voltant, hi ha el monestir exterior, completament inscrit dins del segle, sense ni tan sols un mur que dificulti l'ingrés als laics, ja que està pensat perquè aquests hi puguin accedir.⁴⁵ Allà hi ha les múltiples dependències destinades a l'allotjament dels visitants i benefactors, les cases dels servents, les corts dels animals, els horts, l'hostatgeria dels humils i l'almoïna per repartir la caritat als pobres. Per tant, almenys sobre el paper, en l'ideari monàstic alt-medieval no era incompatible el manteniment del rigor de la vida monàstica amb la plena inserció social del monestir, convertit en un important pol d'atracció per a la població de l'entorn.

Ara bé, és molt revelador que Benet d'Aniana, a inicis del segle IX, considerés necessari estudiar totes les regles preexistents per tal de retrobar l'essència del monacat i que, un cop fet aquest exercici, conclogués que s'havien d'adoptar mesures per adequar-hi els monestirs de l'Imperi. Això ens indica que, òbviament, hi devia haver comunitats que ja vivien de manera regular, però que, a ulls dels reformadors, n'hi devia haver moltes que no. Algunes, sens dubte, per la pròpia deixadesa dels monjos, ja que, com explica Ardó d'Aniana en la *Vita Benedicti abbatis Anianensis et Indensis*, eren molts els que, incapaços d'abandonar el segle, hi retornaven com els porcs tornen als fems o els gossos al seu vòmit.⁴⁶ Altres, però, simplement devien tenir una concepció diferent de què havia de ser el monacat i les seves funcions, cosa que no impedia que fossin reconegudes pels seus contemporanis com a vertaders monestirs.

general, em sembla molt suggeridora, si bé alguns aspectes han de ser considerats amb precaució, especialment quan planteja que la relació entre els monjos i el món exterior podria formar part d'un nou ideal ascètic propi del món carolingi, ja que, personalment, no crec que la presència de laics, bestiar i llibres seculars dins dels cenobis s'hagi d'entendre des d'un punt de vista simbòlic com una forma de posar al servei de l'esperit els elements que sostenien i facilitaven l'existència mundana.

⁴⁴ Giles Constable, «Carolingian monasticism as seen in the plan of St Gall», a *Le monde carolingien: bilan, perspectives, champs de recherches. Actes du colloque international de Poitiers, Centre d'Études supérieures de Civilisation médiévale, 18-20 novembre 2004* (Turnhout: Brepols Publishers, 2009), p. 199-217 (p. 211-12).

⁴⁵ Constable, «Carolingian monasticism as seen in the plan of St Gall», p. 204.

⁴⁶ «Primo siquidem tempore ardenti animo perplures, seculum relictum, cum eo religiose vivere tentabant; sed fracti animo, novum formidantes genus vitae, dum inauditam cogebantur arripere abstinentiae viam, ut panem in pondere vinumque in mensura perciperent, mox ut sues ad coenum canisque ad vomitum in calle salutis positum retraebant pedem»: Ardo, «Vita Benedicti Abbatis Anianensis et Indensis», a *MGH, SS. Vol: XV,1*, ed. Georg Waitz (Hannover: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1887), p. 198-220 (p. 203).

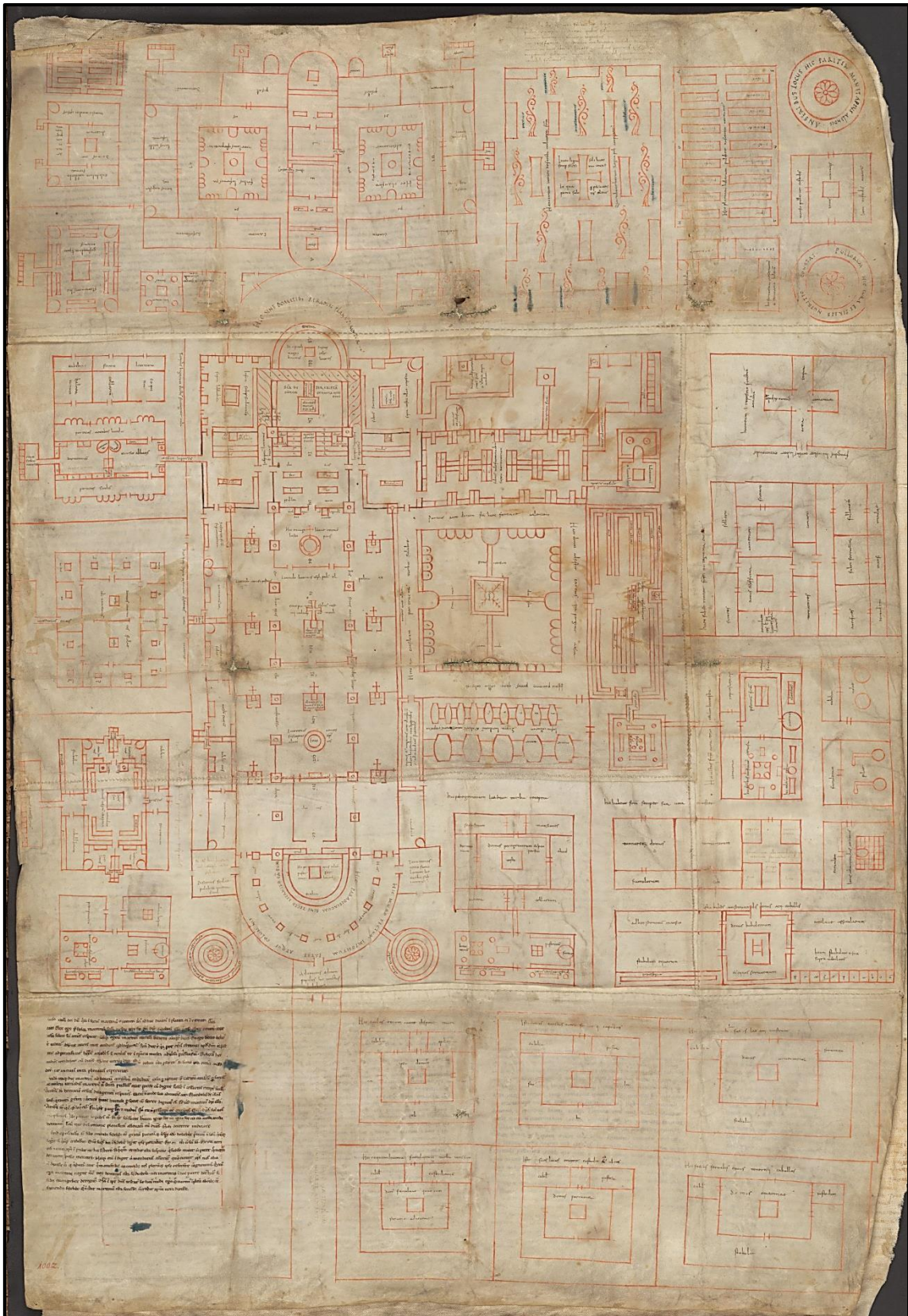

Fig. 12: Plànol d'un monestir ideal elaborat al segle IX a l'*scriptorium* de Reichenau per a l'abat Gozbert de Sankt Gallen, on s'ha conservat fins avui dia.⁴⁷

⁴⁷ SSG, Cod. Sang. 1092, St. Gallen Klosterplan (819 o 827/830).

En aquest sentit, és destacable que durant els segles alt-medievals, al costat dels cenobis amb pretensions manifestament contemplatives, en trobem d'altres conformats per clergues amb una vocació més activa dins del segle. Amb el temps, aquests dos tipus de comunitat s'anaren diferenciant i començarem a distingir entre monestirs i canòniques regulars. Ara bé, malgrat que aquesta distinció té els seus orígens en el Concili d'Aquisgrà del 818/819, no tingué una difusió ràpida i, fins a finals del segle X i inicis de l'XI, no la trobem ben assentada.⁴⁸ Així doncs, durant tot el període estudiat ens trobarem amb alguns cenobis profundament implicats en l'organització parroquial de la seva encontrada, sent-ne un cas paradigmàtic Sant Llorenç de Morunys, on assoliren l'abadiat diversos preveres que amb anterioritat havien estat rectors de les parròquies properes.⁴⁹ Tots ells, però, eren considerats monestirs pels seus coetanis i participaven d'unes mateixes dinàmiques. En conseqüència, interpretar-los com a institucions diferents seria, sens dubte, anacrònic i, si bé facilitaria el seu estudi, ens faria perdre part de la complexitat i riquesa del fenomen monàstic alt-medieval.

A la confusió existent entre “monestirs” i “canòniques” no hi ajuda gens el fet que, entre els segles VIII i IX, es produís un notable increment del nombre de preveres i diaques que conformaven les comunitats monàstiques de tot l'Imperi. Com va apuntar Mayke De Jong, «*the lay monastic community of late antiquity had become one of monks in holy orders by the ninth century*».⁵⁰ Aquest fenomen s'ha de vincular a l'augment de les misses ordinàries i extraordinàries que se celebraven dins dels cenobis, ja que, com hem vist, cada vegada hi havia més demanda d'oficis votius i commemoratius; però també a l'increment de les tasques pastorals atribuïdes als monestirs, car el prestigi dels monjos motivà la cessió de moltes esglésies particulars a les grans abadies per tal que fossin servides pels seus membres.⁵¹ En el cas català, això és clarament perceptible a Santa Maria de Gerri, que el 966 comptava amb 19 esglésies dependents.⁵² De nou, per tant, ens trobem amb un exemple de com la devoció i admiració que despertava la vida ascètica dels monjos contribuï a la seva progressiva socialització.

⁴⁸ Arcadi Garcia Sanz, «La noció d'Orde en el monaquisme català antic (segles IX-XIII)», a *II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català: Sant Joan de les Abadesses 1970. Vol. II* (Poblet: Abadia de Poblet, 1974), p. 25-55 (p. 26-37).

⁴⁹ Manuel Riu, «El monestir de Sant Llorenç de Morunys als segles X i XI», *Urgellia*, 5 (1982), 159-78 (p. 161-62). L'origen dels primers abats de Sant Llorenç es coneix gràcies a la conservació d'una relació dels rectors de la Vall de Lord entre el 885 i el 948: VLIE, vol. X, doc. 13, p. 247-249 (segle X).

⁵⁰ De Jong, «Carolingian Monasticism: The Power of Prayer», p. 647.

⁵¹ Giles Constable, «Monasteries, Rural Churches and the Cura Animarum in the Early Middle Ages», a *Cristianizzazione ed organizzazione ecclesiastica delle campagne nell'alto medioevo: espansione e resistenza. Vol. I* (Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto Medioevo, 1982), p. 349-95 (p. 361-81).

⁵² CC III, doc. 200, p. 387-390 (966).

Arribats a aquest punt, podem concloure que el fet monàstic alt-medieval és per definició heterogeni, ja que recull sota una mateixa denominació comunitats amb un carisma molt diferent. De fet, malgrat els esforços dels reformadors dels segles VIII i IX, cada casa tenia la seva pròpia idiosincràsia. No obstant això, totes tenien en comú la presència d'un grup més o menys nombrós de monjos que, gràcies al seu particular *modus vivendi*, eren considerats pels seus contemporanis com a professionals del Sagrat capaços d'exercir com a intermediaris entre ells i la divinitat. Per tant, en primer lloc i essencialment, el monestir era vist com un punt de contacte entre el cel i la terra, particularitat que els dotava d'una important funció i transcendència social.

El monestir, centre d'acollida i assistència

Molt vinculat amb l'ideal de vida apostòlica que professaven, els monestirs alt-medievals també es demostraren importants centres d'hospitalitat i assistència social, servint com a refugi dels viatgers, asil dels desvalguts i almoïna dels pobres.

Entrant a comentar cada una d'aquestes funcions socials del monacat cristià per separat, cal destacar que l'acolliment d'hostes i peregrins és, sens cap mena de dubte, la més ben documentada. No en va, aquesta pràctica fonamentada en les fonts bíbliques i patrístiques, que la mostren com una forma més de caritat, es troba present en gairebé totes les regles monàstiques conservades, incloent-hi les que tingueren major presència a la Península Ibèrica alt-medieval.⁵³ Així doncs, no ens ha d'estranyar que Benet de Núrsia ordenés als seus monjos tractar tots els hostes que arribessin a la porta del monestir, fos quina fos a seva condició social, com si fossin el propi Crist, rentant-los els peus en senyal d'humilitat i fent-los un lloc a la taula de l'abat.⁵⁴ Pràcticament les

⁵³ Respecte als referents bíblics i patrístics de la hospitalitat monàstica, veure: Gregoria Caveró, «De huéspedes y hospederías. Los modelos monásticos», a *El monacato en los reinos de León y Castilla (siglos VII-XIII). X Congreso de Estudios Medievales, 2005*. (Lleó: Fundación Sánchez-Albornoz, 2007), p. 213-36 (p. 216-20). Quant a la presència i rellevància de la pràctica assistencial en les regles d'Isidor de Sevilla, Fructuós de Braga i Benet de Núrsia, veure: Antonio Viñayo, «La hospitalidad monástica en las Reglas de San Isidoro de Sevilla y San Fructuoso del Bierzo», a *El Camino de Santiago, la hospitalidad monástica y las peregrinaciones*, ed. Horacio Santiago-Otero (Salamanca: Junta de Castilla y León, 1992), p. 39-52; Kevin D. O'Gorman, «The Legacy of Monastic Hospitality: the Rule of Benedict and Rise of Western Monastic Hospitality», *Hospitality Review*, 8.3 (2006), 35-44.

⁵⁴ «*Omnes superuenientes hospites tamquam Christus suscipiantur, quia ipse dicturus est: Hospis fui et suscepistis me*»: RB, cap. LIII, p. 241; «*Aqua in manibus abbas hospitibus det, pedes hospitibus omnibus tam abbas quam cuncta congregatio labet; (...) Pauperum et peregrinorum maxime susceptioni cura sollicite exhibeatur, quia in ipsis magis Christus suscipitur; nam diuitum terror ipse sibi exigit honorem*»: RB, cap. LIII, p. 242; «*Mensa abbatis cum hospitibus et peregrinis sit semper*»: RB, cap. LVI, p. 248.

mateixes disposicions es troben en les regles d'Isidor de Sevilla i Fructuós de Braga,⁵⁵ que a més inclouen l'exigència que tot nou membre de la comunitat, abans de ser acceptat, passés un temps de prova servint als hostes del cenobi.⁵⁶

Com es concretaren aquestes disposicions regulars en els cenobis alt-medievals és, tanmateix, quelcom molt més difícil de saber, ja que les fonts arxivístiques aporten molt poca informació al respecte i les literàries són escasses. Ara bé, tot apunta que no foren seguides fil per randa, ja que no és creïble pensar que l'abat d'un monestir de les proporcions de Ripoll, per no parlar de les grans abadies imperials de Fulda o Fleury, sortís a rebre tots els viatges que arribaven al seu cenobi. Tant és així que Hildemar de Corbie, en comentar la regla de Benet de Núrsia a mitjan segle IX, digué que les disposicions respecte als hostes s'havien d'atribuir al fet que, quan s'escrigué, gairebé no n'hi havien, però que en aquells moments era impossible complir-les, arribant al punt d'aventurar que si Benet fos viu els tancaria la porta.⁵⁷ A més, tant Hildemar com Smaragde de Saint-Mihiel, l'altre gran glosador de la regla benedictina del segle IX, es qüestionaren que tots els hostes haguessin de ser tractats per igual, insistint en el verset en què Benet indicà que cada visitant havia de rebre l'honor corresponent i obviant el que apuntava que en els més pobres era en qui més es rebia a Crist.⁵⁸

⁵⁵ «*Aduenientibus autem hospitibus prompta adque alacris susceptio adhibenda est, scientes ob hoc in nouissimum consequi retributionem, sicut dominus dicit: Qui uos recipit me recipit, et qui me recipit recipit eum qui me misit*»: RI, cap. XXIII, p. 567-570; «*Hospitibus uel peregrinis fratribus cum summa reuerentia karitatis et ministracionis obsequia sunt praebenda, et ad uesperum lauandi pedes et, si ex itinere sunt confecti, oleo perungendi, et lectuaria lucerna stramina mollia exhibenda; ac proficiscentibus iuxta possem coenobii uiaticum imponendum*»: RF, cap. X, p. 211-215.

⁵⁶ «*Qui renuntians saeculo ad monasterium uenerit non statim in coetum deligendus est monachorum. Vitam enim uniuscuiusque in hospitalitatis seruitium tribus mensibus considerare oportet, quibus peractis ad coetum sanctae congregationis accedet*»: RI, cap. IV, p. 72-75; «*Conuersum de saeculo, ut patrum decreta docent, non suscipiendum in monasterio, nisi prius experimentum sui in opere, et penuria, obprobriis dederit et conuiciis. (...) Ubi omnem sinceriter exercens obedientiam, hospitibus siue peregrinis stramina comportabit aqua calefaciens pedibus et omnia humiliter ministeria exercebit, fascemque lignae suo cotidie adportans dorso et ferens ebdomadarius tribuat*»: RF, cap. XX, p. 393-403.

⁵⁷ «*Omnes supervenientes hospites tanquam Christus suscipiantur. (...) Notandum est enim, quia non dixit tantum hospites, sed praemisit omnes. In eo, quod dixit omnes, videtur esse arduum et pene difficile, eo quod multi sunt hospites, qui ad monasterium veniunt. Sed isto modo potest intelligi, sive ideo dixit omnes hospites, quia tunc pauci veniebant, sicut Cassianus dicit in collatione et in vita patrum legitur, quamquam dicat Sanctus Benedictus, nunquam deesse monasterio hospites; potest etiam unus aut duo intelligi venisse; nam tanti tunc forte non erant, sicut nunc, et secundum hunc sensum intelligebat Theodulphus: Per Deum, si nunc adesset Sanctus Benedictus, claudere illis ostium fecisset*»: ERH, cap. LIII, p. 501.

⁵⁸ «*Et omnibus congruus honor exhibeatur. Congruus dicitur conueniens, competens, uel condignus, qui fit, quando unicuique quod expedit et quomodo expedit impenditur. Nam quamuis una charitas omnes amplectatur interius, aliter pauperibus, aliter uero exterius congruit ministrare potentibus. Neque enim aequalis omnibus praeparanda est sessio, neque aequalis ciborum conuenit praeparatio, sed unicuique necesse est cum charitatis discretione congruus locus, congruus cibus, congruus lectus, congruus omnibus exhibeatur et honor, ut congrue a nobis recepti sine murmurio ad propria reuertantur amici*»: ERB, cap. LIII, col. 890; «*Sed videtur sibimet Sanctus Benedictus esse contrarius in eo, quod hic*

Això no vol dir, però, que els monestirs carolingis desatenguessin les seves obligacions regulars vers els viatgers i peregrins més humils. Al contrari, les reflexions d'Hildemar i Smaragde donen a entendre que la funció assistencial dels cenobis havia pres tanta volada que, si no es gestionava millor, podia acabar fent-se insostenible per unes comunitats amb molts altres deures. Prova d'això és que el propi Hildemar fixà que una desena part dels beneficis del cenobi havien de destinar-se als menys afavorits.⁵⁹ A més, al mateix segle IX, quan l'anònim autor del plànol de Sankt Gallen projectà sobre el paper la imatge de com havia de ser una monestir carolingi, just davant de l'entrada al claustre, hi situà una «*domus peregrinorum et pauperum*» equipada amb dos dormitoris, un espai comú, una estança pels servents, un celler i, fins i tot, un obrador de pa i cervesa per tal de donar-li servei (fig. 13).

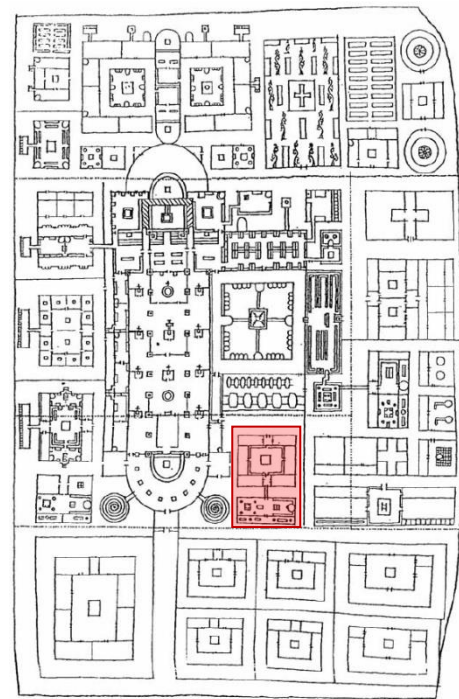
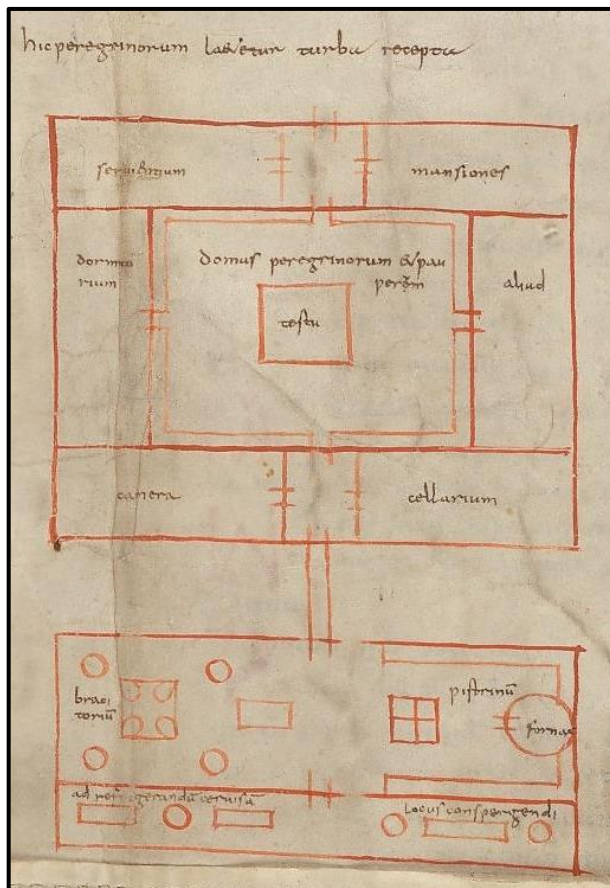

Fig. 13: Detall de l'hospici per pobres i peregrins del plànol de Sankt Gallen.

dicit omnibus congruus honor exhibeatur, et inferius dicit peregrinorum pauperumque maxime susceptionum cura sollicita exhibeatur et reliq. Quomodo omnibus congruus honor exhiberi debet, si pauperum et peregrinorum maxima susceptio debet esse? Cui respondendum est: non est Beatus Benedictus sibi contrarius, quia haec sententia, in qua dicit omnibus congruus honor exhibeatur, ad exteriorem hominem, illa autem sententia, qua dicit pauperum et peregrinorum etc. attinet ad interiorem hominem, ac si diceret: in praeparatione servitii unusquisque hospes juxta suam mensuram recipiendus est, tamen in mente debet praeferrri pauper diviti»: ERH, cap. LIII, p. 502.

⁵⁹ «*Verum quia de hospitibus dicimus, dicendum est nunc, unde hospites pauperes, aut unde divites pasci debemus. Omnia [enim], quidquid venerit in monasterium, i. e. aurum, argentum, aes, ferrum, arbores,*

Hem de tenir present que, durant els segles IX i X, a l'àmbit rural, les hostatgeries monàstiques eren pràcticament les úniques institucions a les quals podien recórrer els caminants i, per exemple, al nord-oest peninsular, on la tomba de Santiago començava a guanyar popularitat, foren aquestes institucions les que acolliren els primers peregrins, com mostra la donació «*pro victu aut substancia monachorum, pauperum vel etiam peregrinorum*» que els reis d'Astúries feren a la casa de San Pelayo de Antealtares l'any 886 i les moltes mencions a «*hospites et peregrini*» que poblen la documentació d'aquell territori.⁶⁰ Inclús a la segona meitat del segle XI, quan el camí de Santiago esdevingué un vertader pol d'atracció a nivell europeu i l'acolliment dels peregrins s'hagué d'institucionalitzar, apareixent centres especialitzats de fundació reial i episcopal, en molts casos seguiren sent monjos benedictins, a voltes d'origen franc, els encarregats de tenir-ne cura, si bé al llarg dels segles XII i XIII foren paulatinament substituïts pels ordes militars i els hospitals de caràcter urbà.⁶¹ Amb això podem constatar que l'hospitalitat vers caminants i peregrins seguia sent una activitat molt present en els monestirs alt-medievals, tot i que, degut a l'alta demanda i a l'esforç que devia suposar, es duia a terme a través de personal especialitzat i sense una participació tan activa de la comunitat i de l'abat com exigia la regla de Benet de Núrsia.

En el cas català, malauradament, les fonts no permeten veure amb tanta claredat la dedicació hospitalària dels cenobis coneguts, ja que gairebé totes les referències a l'acollida d'hostes i peregrins documentades es troben vinculades a les canòniques i seus episcopals de Vic, Girona i Barcelona.⁶² Només en el cas de Sant Miquel de Cuixà, i encara en un document possiblement manipulat *a posteriori*, trobem una donació comtal «*in elemosinis ospitum, peregrinorum (et) pauperum*».⁶³ Ara bé, cal recordar

vinum, poma, animalia et reliq., sive de omnibus, quae in monasterio laborantur, decima de his omnibus in hospitale pauperum dari debet solummodo, i. e. ut non alii, hoc est servi vel nobiles, sed solummodo pauperes pascantur»: ERH, cap. LIII, p. 505.

⁶⁰ Per aquests exemples i molts altres de similars, veure: Adeline Rucquoi, «“Hospites seu Peregrini”. Itinerarios de peregrinación en la Alta Edad Media (850-1150)», *Iacobus*, 29-30 (2011), 15-48 (p. 19-32). Per una visió semblant, però més matisada respecte al paper del camí de Santiago en el sorgiment d'aquests primers hospicis monàstics al nord-oest peninsular, posant en valor l'existència d'altres rutes de peregrinació de més curt abast, veure: Florian Gallon, *Moines aux extrémités de la terre*, p. 559-62.

⁶¹ Rucquoi, p. 42-47; Luis Martínez García, «El albergue de los viajeros: del hospedaje monástico a la posada urbana», a *IV Semana de Estudios Medievales*, ed. José Ignacio de la Iglesia (Logroño: Gobierno de La Rioja; Instituto de Estudios Riojanos, 1994), p. 71-88 (p. 72-81).

⁶² CC IV, doc. 788 (957); CC V, doc. 329 (958); CC V, doc. 456 (979); CC V, doc. 488 (983); CC V, doc. 556 (995); CC VIII, doc. 1084 ([989-990]); CC VIII, doc. 1272 (995).

⁶³ CC VI, doc. 418, p. 368-370 (961). En el mateix comtat de Rosselló, també apareix un esment a peregrins en les clàusules finals del precepte que el rei Carles el Calb lliurà a Santa Maria d'Arles, si bé es tracta d'una menció genèrica que no permet provar que en aquell cenobi en concret s'hi dugés a terme una labor assistencial particularment important: CC VI, doc. 61, p. 123-124 ([869]).

que, segons un precepte de l'emperador Lluís el Pietós de l'any 822, la casa de Sant Esteve de Banyoles, a part de l'església i les habitacions dels monjos, comptava amb un «*receptacula pauperum*» que s'ha d'interpretar com un hospici.⁶⁴ Així mateix, també em sembla revelador que l'any 964 l'abat Sunifred de Sant Llorenç prop Bagà, al·legant que «*non habebat in illo terminio ospicium*», sol·licités als comtes Sunifred i Oliba de Cerdanya-Besalú la cessió de l'alou de Sant Vicenç de Pinsent, balneari d'aigües termals situat al peu de la via que resseguia el Segre entre la Cerdanya i Urgell.⁶⁵

Tot i tenir un escàs valor probatori, tampoc podem oblidar que molts monestirs medievals estaven situats al peu dels principals camins que solcaven el territori, moltes vegades prop de ponts, guals o congosts, quelcom que els convertia en un lloc de parada natural per tots els caminants que hi transitaven. En aquest sentit, podria no ser casual que alguns cenobis, tals com Sant Pere de Taverna o Sant Sadurní de Tavèrnoles, portin noms que recorden fortament a les antigues *tabernae* romanes, les posades que hi havia al peu de les principals calçades de l'Imperi.⁶⁶ Per tant, malgrat que les proves són molt escasses, sobretot en comparació amb altres territoris i cronologies més modernes, tenim indicis suficients per suposar que la situació dels monestirs catalans alt-medievals no devia ser gaire diferent dels de la resta del territori peninsular, gestionant molts d'ells hospicis on devien allotjar-se tot tipus de viatgers i peregrins.

Aquests mateixos centres segurament també donaven servei a la població lligada al cenobi en cas de malaltia, penúria econòmica o altra necessitat. Tanmateix, per desgràcia, les fonts conservades al respecte són inexistents, ja que, per una banda, les regles monàstiques, tot i tractar àmpliament el tema de la cura als malalts i als ancians, tenint un paper clau en el naixement d'un nou sistema d'atenció sanitària,⁶⁷ sempre ho fan únicament en relació als membres de la pròpia comunitat.⁶⁸ Per altra banda, en les

⁶⁴ CC II, Banyoles, doc. 1, p. 45-47 (822).

⁶⁵ «*Convenerunt omnes viri religiosi inter Orgillitense et Cerritania, in loco vocitato Pino Sancto. (...) Advenit Seniofredus abas clamavit se Dei misericordia et tanti patres ibi adunati quod non abebat in illo terminio ospicium, unde ad sidonum nec ad ullum consilium stare possit. Responderunt domini et incliti comiti; nos, ego, Seniofredo comite et Olibane comite damus domino Deo et Sacto Laurencio (...) alaudem nostrum et ospicium quod habemus in isto termino*»: MSLLB, doc. 22, p. 187-188 (964).

⁶⁶ Manuel Riu ja apuntà la vinculació d'alguns monestirs amb la xarxa viària i les antigues *tabernae* romanes: Manuel Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI). Vol. I: Texto* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 1960), p. 119-21.

⁶⁷ Andrew T. Crislip, *From Monastery to Hospital. Christian Monasticism & the Transformation of Health Care in Late Antiquity* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2005).

⁶⁸ És revelador, en aquest sentit, que tant el capítol de la regla de Benet de Núrsia com el de la d'Isidor de Sevilla referents als malalts s'intitulin «*De infirmis fratribus*»: RB, cap. XXXVI, p. 210-211; RI, cap. XXII, p. 122-123. L'única que es mostra una mica més ambigua és la Regla Comú, que tracta el tema sota l'epítet «*Qualiter infirmi in monasterio debeant tueri*»: RC, cap. VII, p. 184.

fonts arxivístiques, no trobem cap referència evident a la provisió d'aliments, recursos i/o assistència a ancians i altres desvalguts fins ben entrat el segle XI, quan, en el context de penúries econòmiques que es visqueren, els cenobis consolidaren les seves almoines i comencem a trobar cessions amb la condició de proveir «*victum et vestitum*» als seus benefactors; és a dir, contractes pels quals els donadors s'asseguraven explícitament l'ajuda econòmica del monestir en cas de necessitat.⁶⁹ En la mateixa línia, si bé al segle IX ja documentem alguns homes i dones lliurant-se a un cenobi per viure sota l'obediència de l'abat sense professar-hi,⁷⁰ quelcom que de fet ja contemplava la Regla Comú,⁷¹ fins pràcticament el segle XII no s'observa un concepte ben institucionalitzat de *familiaritas* que lligués amb obligacions mútues, tant de caràcter espiritual com material, els cenobis i les persones que s'hi vinculaven.⁷²

La manca de fonts que s'acusa no s'ha d'interpretar, però, com una prova que els monestirs alt-medievals no duguessin a terme aquesta labor assistencial, car, com ha apuntat José Miguel Andrade pel cas del monacat peninsular nord-occidental, tenim donacions fetes per ancians, sovint sense fills, que, si bé mai ho indiquen amb claredat, s'ha de suposar que responien a acords de protecció pels quals el cenobi garantiria la seva subsistència quan no poguessin valdre's per si sols.⁷³ De fet, si acceptem la suggeridora tesi de Barbara H. Rosenwein sobre la importància social de les transaccions de béns immobles que involucraven particulars i centres religiosos, vistes com una

⁶⁹ Sobre la contractació del *victum et vestitum* en els monestirs dels comtats catalans, interpretant-lo com un fenomen lligat a les fortes caresties del segle XI que marcà un impàs entre la beneficència de tradició antiga i un nou concepte de *familiaritas* que l'acabà englobant, veure: Pere Benito Monclús, «Entre la beneficencia y la “familiaritas”: la contratación del “victum et vestitum” en los monasterios catalanes durante los siglos XI-XII. Una respuesta institucional alternativa ante el hambre como problema social», *Anuario de Estudios Medievales*, 34.1 (2004), 3-29.

⁷⁰ El primer document d'aquest tipus que he pogut localitzar és la donació que féu Valdebonça d'un alou a Santa Maria d'Alaó al temps que s'hi encomanava ella mateixa tot dient «*Ego Valdebonça comendo me in domus Sancte Marie et Sancti Petri apostoli*»: CC III, doc. 59, p. 315-316 (866). També podria ser-ho la donació que feren poc després al mateix cenobi el prevere Gudila i els esposos Dató i Espaneleva, per la qual cediren varis béns «*in obediencia monachorum cum nos matipsos*»: CC III, doc. 71, p. 322 (874).

⁷¹ «*Cum uenerit quispiam cum uxore uel filiis paruulis id est infra septem annos, placuit sanctae communi regulae ut tam parentes quam filii in potestatem se tradant abbatis, qui et ipse abbas omni sollicitudine quid obseruare debeant rationabiliter eis disponat: primum nullam corporis sui potestatem habeant, neque de cibo aut indumento recogitent; neque facultates aut uillulas quas semel reliquerunt ulterius possidere paesumant; sed tamquam hospites et peregrini subiecti in monasterio uiuant*»: RC, cap. VI, p. 182.

⁷² Respecte a la institució de la *familiaritas* en el monacat peninsular, tot i comptar amb més de mig segle i tenir una aproximació profundament institucionalista, segueix sent un referent el minuciós estudi que en féu: José Orlandis, «Traditio corporis et animae: La familiaritas en las Iglesias y monasterios españoles en la Alta Edad Media», *Anuario de historia del derecho español*, 24 (1954), 95-280.

⁷³ José Miguel Andrade Cernadas, «Asilos monásticos: vejez y mundo cenobítico en el noroeste hispánico entre los siglos IX al XI», a *Mundos medievales: Espacios, sociedades y poder. Homenaje al profesor José Ángel García de Cortázar y Ruiz de Aguirre. Vol. I*, ed. Beatriz Arízaga et al. (Santander: Ediciones de la Universidad de Cantabria, 2012), p. 311-24 (p. 312-17).

forma de teixir relacions de veïnatge i *amicitia* entre els cenobis, els sants que s’hi veneraven i els seus benefactors,⁷⁴ no ens hauria d’estranyar que el sol fet de ser veí d’un monestir i haver-li cedit part dels béns propis, a part dels beneficis de caràcter espiritual ja comentats, també reportés certa ajuda material en cas de necessitat. Aquesta hipòtesi, sense negar altres possibilitats, com el fet que moltes transaccions amaguessin en realitat embargs resultants de préstecs no satisfets,⁷⁵ podria ser una de les causes que expliquessin perquè els mesos d’hivern i primavera foren els que registraren un major nombre de donacions de particulars als monestirs catalans; un fenomen que, pel cas de les compravendes, on encara és més acusat, s’ha vinculat a les necessitats pròpies d’uns mesos en què les caresties solien deixar-se sentir amb més força (fig. 14).⁷⁶

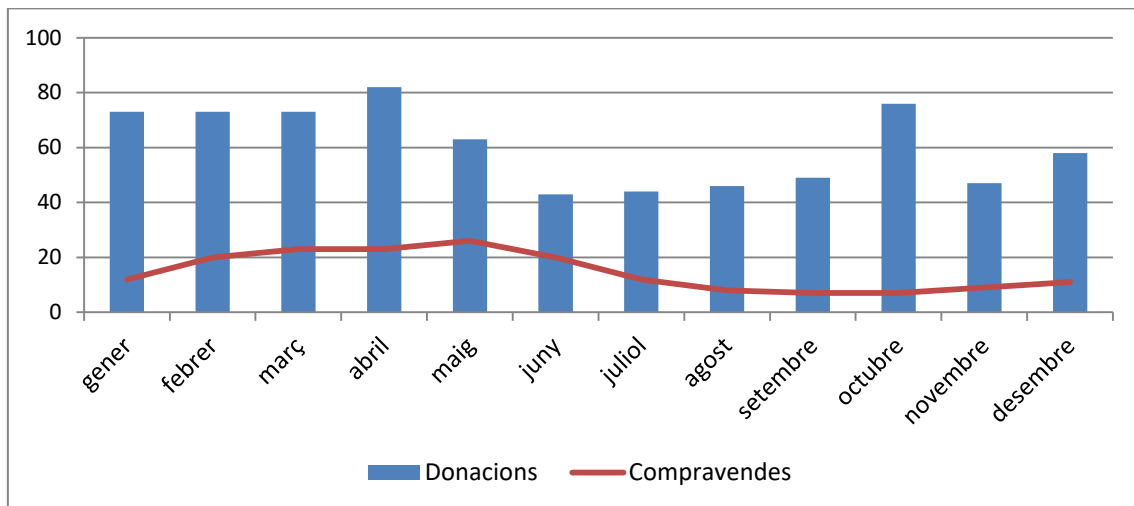

Fig. 14: Distribució de les donacions i compravendes realitzades als monestirs catalans durant els segles IX i X segons el mes de l’any en què es van dur a terme.⁷⁷

Respecte a l’assistència dels malalts, en el cas dels comtats catalans, tenim un document molt interessant per valorar-la, si bé manté certa ambigüitat. Es tracta d’una donació realitzada l’any 958 pels esposos Segulf i Ermesenda a Sant Cugat del Vallès per remei de la seva ànima i com a gratitud pe haver-los curat d’una malaltia que havien

⁷⁴ Rosenwein, *To be the Neighbor of Saint Peter*, p. 49-77.

⁷⁵ Pierre Bonnassie, *Catalunya mil anys enrera. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XI. Volum I: Economia i societat pre-feudal* (Barcelona: Edicions 62, 1979), p. 207-11.

⁷⁶ Respecte a la concentració de compravendes en les èpoques entre collites i el seu possible ús per determinar períodes de caresties, veure: Pere Benito Monclús, «Et hoc facimus propter necessitatem famis...». Possibilitats de les fonts documentals catalanes per a l’estudi de les crisis alimentàries dels segles X-XIII», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 25 (2003), 39-56 (p. 51-53).

⁷⁷ Per a la realització d’aquest gràfic, he tingut en compte només els documents autèntics protagonitzats per particulars laics; exclouent les donacions fetes per comtes, eclesiàstics i altres aristòcrates, ja que, de ben segur, les seves motivacions eren unes altres. Així mateix, també he exclòs les lleixes testamentàries, car no crec que la seva redacció es pugui vincular amb la necessitat d’ajuda material.

patit.⁷⁸ Aquesta afirmació, acompanyada del fet que res indica que es tractés d'un matrimoni gaire acabat, sobretot perquè es reservaren l'usdefruit de la terra cedida per seguir-la treballant a canvi del pagament anual de la tasca al monestir, podria fer pensar que el veïnatge amb el cenobi també donava accés a certes cures mèdiques per part dels monjos, especialment si tenim en compte que tenien els coneixements per fer-les i les aplicaven als membres de la comunitat malalts. Ara bé, el document no deixa clar si l'ajuda rebuda per Segulf i Ermesenda havia estat de caràcter material, a través de tractament mèdic; o religió, a través de pregàries. Així doncs, de nou, la rigidesa de les fonts ens impedeix copsar l'abast real de l'assistència dispensada en els monestirs alt-medievals i, més concretament, als dels comtats catalans.

Tant els peregrins com els malalts i els veïns afligits per la fam comentats fins ara es poden incloure dins de l'àmplia definició de *pauperes* que utilitzen les fonts medievals i, per tant, les accions caritatives dels monestirs i tots els ritus que les envoltaven devien dirigir-se bàsicament a ells. A part, però, també devien arribar als cenobis captaires i altres marginats que gairebé mai no consten en la documentació, ja que els donatius que els monjos pogueren fer-los, al no constituir un acte jurídic de cap tipus, no es posaren per escrit. Res podem dir, per tant, del tracte que reberen, si bé és de suposar que alguns devien ser igualment acollits a l'hospici de pobres i peregrins, mentre que els altres devien beneficiar-se de formes menys estructurada de caritat com, per exemple, el repartiment de les sobres de menjar de la cuina i del refectori monàstic als congregats a la porta del monestir, una pràctica que, per exemple, documentem a Sant Cugat del Vallès al segle XIII.⁷⁹ En conseqüència, tot i no tenir-ne gairebé proves, podem inferir que, més enllà de l'assistència dispensada des de l'hostatgeria, hi hauria també una caritat paral·lela vers les capes més miserables de la societat, la qual es deixa entreveure en l'obra d'Hildemar de Corbie quan autoritza als monjos a sortir del recinte claustral per enterrar aquells desafortunats que no tenien ningú que volgués o pogués fer-se càrrec del seu cos i de les seves exèquies.⁸⁰

⁷⁸ «*Ego Segulsus et uxor mea Ermesinda. (...) Quod abemus per comparacione, omnia hoc donamus ad domum Sancti Cucufati (...) propter Deum et remedium animas nostras et per egritudinem quod venit in corpus nostros, et Deus per sua sancta misericordia et de sancto Cucufato, qui inde nos eripuit, et venimus, Deo gracias, ad salutem*»: CC VII, doc. 395 (958).

⁷⁹ «*Et in carnis priuio et accipit releuium et reliquias ciborum tabule monachorum et facit elemosinam cotidianam pauperibus ad portam*»: Pere Ferrer, *El Costumari del Monestir de Sant Cugat del Vallès*, ed. Efrém E. Compte (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2009), p. 350.

⁸⁰ «*Mortuum enim cum dicit sepelire, non dicit, ut extra claustra monasterii eas et mortuum sepelias. (...) Quodsi infirmus tam pauper fuerit, ut non habeat, qui fossam fodiant et officium cantent, pro hac necessitate, i. e. ut fodias fossam et officium cantes, potes ire*»: ERH, cap. IV, p. 151.

Un cop vista la part més assistencial de la hospitalitat monàstica, cal recordar que els monestirs alt-medievals, a part de pobres i peregrins, també donaren acollida als més rics i poderosos de la societat; és a dir, comtes, bisbes i reis. De fet, en un moment en què les corts eren en gran mesura itinerants i els centres de poder, fins llavors essencialment urbans, tendien a diversificar-se, les abadies passaren a formar part, juntament amb les ciutats de tradició romana i les noves de fundació reial, de xarxes polítiques més o menys àmplies per les quals circulava el poder i els seus representats, fent-se visibles sobre el territori gràcies a la seva presència física i a uns estudiats rituals d'entrada que es repetien a cada lloc on arribaven.⁸¹ Això obligà a moltes abadies, especialment aquelles més vinculades a la reialesa i a l'alta aristocràcia franques, a dotar-se d'amplis espais on poder acomodar aquestes personalitats quan estaven de visita, ja que normalment viatjaven acompanyats de tropes i gran part de la cort.

La presència d'aquestes hostatgeries per als poderosos, l'existència de les quals ja hem vist justificada en els tractats de l'època com una forma de donar a cadascú els honors que li pertocaven,⁸² també la trobem reflectida en el plànol de Sankt Gallen. No en va, a part de la «*domus peregrinorum et pauperum*» comentada anteriorment, a l'altra banda de l'església, molt a prop de l'escola i de la casa de l'abat, hi consta una «*domus hospitem*» que, amb una gran llar central, habitacions amb llits per banda, espai per allotjar els servents, estables pels cavalls i un edifici auxiliar per a la preparació dels aliments, s'ha d'interpretar necessàriament com el lloc de recepció d'aquests hostes més acabats i els seus seguicis (fig. 15). Ara bé, per fer-nos una idea de la magnitud que podien arribar a prendre aquests hospicis, que en el cas de les abadies reials constituïen vertaders *palatia*, pot ser revelador l'exemple del monestir italià de San Vincenzo al Volturno, un dels pocs cenobis del segle IX completament excavat amb extensió, ja que aquesta intervenció va treure a la llum una luxosa hostatgeria composta per un espai residencial de dos pisos que recorda els palaus de tradició clàssica, un peristil enjardinat que articulava el complex, un refectori privat, un vestíbul per rebre els hostes i, fins i tot, una capella que anteriorment havia estat integrada dins de l'espai claustral.⁸³

⁸¹ Respecte a la configuració d'aquests paisatges de poder a la vall mitjana del Rin, una zona en què el poder imperial tingué una presència especialment forta al llarg del segle IX, veure: Matthew Innes, «People, Places and Power in Carolingian Society», a *Topographies of Power in the Early Middle Ages*, ed. Mayke De Jong, Frans Thewes i Carine van Rhijn (Leiden: Brill, 2001), p. 397-437 (p. 419-24).

⁸² Veure la pàgina 106 i, molt especialment, la nota 58.

⁸³ Per una descripció detallada d'aquest complex, amb nombroses planimetries, veure: Richard Hodges, Sheila Gibson i John Mitchell, «The making of a monastic city. The architecture of San Vincenzo al Volturno in the ninth century», *Papers of the British School at Rome*, 65 (1997), 233-86 (p. 251-65).

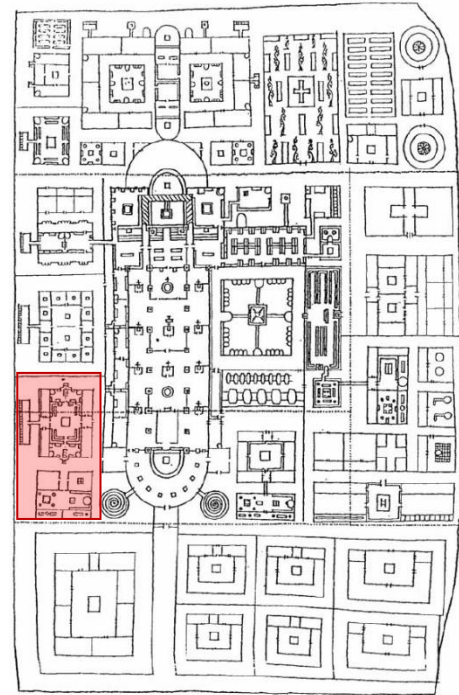
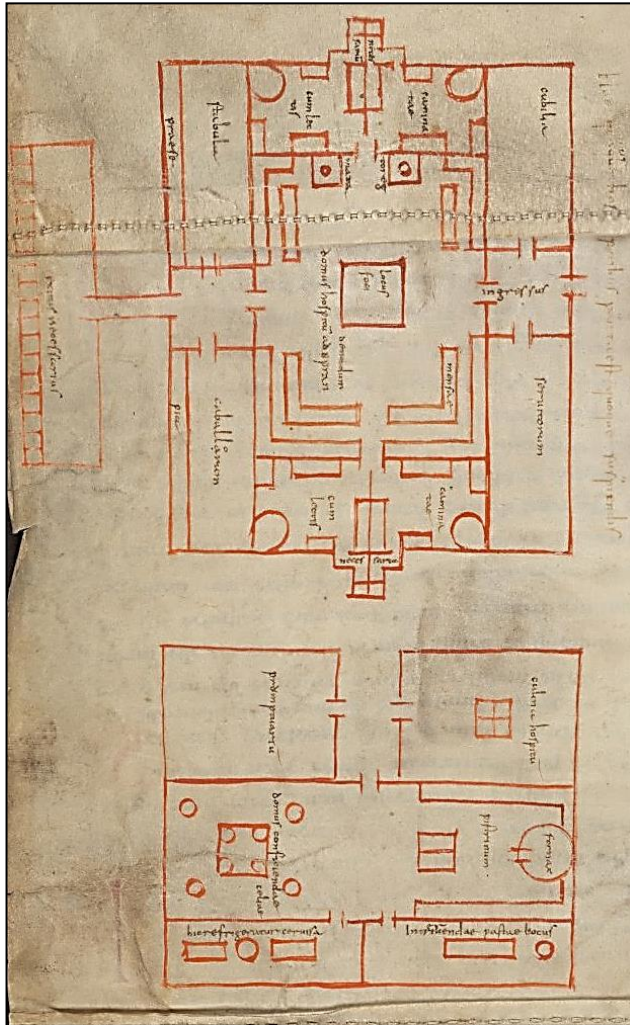

Fig. 15: Detall de l'hospici per a persones acabalades i dels edificis annexos que mostra el plànol de Sankt Gallen.

En el cas dels monestirs dels comtats catalans, les estances d'aquest tipus són molt desconegudes, car, a part de tenir una entitat molt menor a la dels dos exemples comentats, els espais monàstics situats fora de l'àmbit claustral han rebut molt poca atenció per part dels historiadors i arqueòlegs. A més, la documentació d'arxiu no s'hi refereix mai directament. Tot i així, sí que permet testimoniar la seva existència de manera indirecta, ja que, deixant de banda les excepcionals consagracions d'esglésies, que esdevenien vertaderes assemblees públiques,⁸⁴ possiblement tota donació comtal i episcopal anava acompanyada d'uns ritus davant l'altar que exigien la presència física dels benefactors i, per tant, el seu sojorn en el cenobi.⁸⁵ Així mateix, sabem que molts

⁸⁴ Adam J. Kosto, «Reasons for Assembly in Catalonia and Aragón, 900-1200», a *Political Assemblies in the Earlier Middle Ages*, ed. Paul S. Barnwell i Marco. Mostert (Turnhout: Brepols Publishers, 2003), p. 133-49 (p. 137-39).

⁸⁵ Respecte als rituals que acompanyaven les donacions fetes als centres monàstics, veure: Marguerite Ragnow, «Ritual Before the Altar: Legal Satisfaction and Spiritual Reconciliation in 11th-Century Anjou», a *Medieval and Early Modern Ritual: Formalized Behavior in Europa, China and Japan*, ed. Joelle Rollo-Koste (Leiden: Brill, 2002), p. 57-79; Bijsterveld, p. 63-82.

judicis, presidits per comtes o bisbes, se celebraren en monestirs, espais que donaven a l'acte certa transcendència religiosa.⁸⁶ Per últim, però no menys important, també tenim algunes notícies que expliciten la visita i/o pernoctació d'algun prohom en un centre monàstic com, per exemple, la del bisbe Serfededéu de Girona al monestir de Sant Esteve de Banyoles el 889 per causes desconegudes;⁸⁷ o la del comte Ramon Borrell I a Sant Cugat el 996, quan hi acudí per celebrar la festivitat del màrtir amb una gran corrua de fidels i palatins entre els quals hi havia el bisbe de Barcelona.⁸⁸

Per últim, cal tenir present que els monestirs alt-medievals, a part de centres d'acollida, també podien ser espais de reclusió. No en va, com ha estat ben estudiat pels diferents territoris de la Cristiandat, durant l'Alta Edat Mitjana, el confinament en centres monàstics va ser una condemna habitual per a la noblesa i l'alt clergat que havia comès faltes de tipus religiós, com l'apostasia o l'heretgia; però també de caràcter civil, com la traïció o la conspiració.⁸⁹ Així mateix, a voltes, la reclusió obligatòria en un cenobi també s'aplicà a persones, sobretot dones, que, malgrat no haguessin comès cap delictes penal, era convenient apartar-les de la vida pública i limitar el seu marge d'actuació política. Aquest fou el cas, per exemple, dels reis deposats o de les reines vídues que, segons el III Concili de Saragossa, a la mort dels seus marits havien de ser immediatament confinades en un monestir,⁹⁰ ja que així hom s'assegurava que no

⁸⁶ Un cas especialment clar, si bé lleugerament posterior a la cronologia de la meua tesi, és un judici sobre el delme de l'alou d'Aiguatèbia entre un tal Renard i el bisbe Ermengol d'Urgell, ja que el plet s'inicià a Sant Miquel de Cuixà, celebrà la segona sessió a l'església de Sant Esteve del Lluç i acabà a Santa Maria de Ripoll dies després: DACU 1010-1035, doc. 416, p. 120-122 (1027). Quant a la visió dels monestirs com a centres especialment adequats des d'on exercir el poder i administrar justícia per la seva connexió directa amb la divinitat, veure: Innes, «People, Places and Power in Carolingian Society», p. 414-15.

⁸⁷ «Anno ab Incarnationis dominice DCCCLXXXVIII, inditione quinta, veniente sive residente dompno atque venerabili episcopo Servodei nomine in cenobio qui vocatur Balneolas, unacum inclito atque excellentissimo abbate Sugnefredo, vir egregio, advenientes coenobite prephati loci qui est situs in pago sive in comitatu Bisildunense, proclamaverunt se res sibi debitas atque multo tempore ab illis predictis monachis (...) iniuste abstractas»: CC V, doc. 68, p. 106-108 (889).

⁸⁸ «Ego quidem Raimundus gratia Dei comes sistente in comitatu Barchinonense ad ecclesiam Sancti Cucufati martiris cenobii Octovianensis. (...) Convenimus pariter ad festivitatem supramemorati martiris cum innumera caterva fidelium utriusque sexus scilicet et ex palatinis copia multitudo, id est, Eicius gratia Dei episcopus et Ermengaus comes, frater meus, Gauthfredus Gerundensis, Domnucius Ausonensis, Amatus, Lobetus, Gondeballus, Gilelmus frater eius, item Gauthfredus Veltragenensis, (...) et aliorum multorum bonorum hominum ibidem consistentium»: CC IV, doc. 1736, p. 1232-1234 (996).

⁸⁹ Respecte a l'ús dels monestirs com a centres de confinament penal, veure: Mayke De Jong, «Monastic Prisoners or Opting Out? Political Coercion and Honour in the Frankish Kingdoms», a *Topographies of Power in the Early Middle Ages*, ed. Mayke De Jong, Frans Thewes i Carine van Rhijn (Leiden: Brill, 2001), p. 291-328; Guy Geltner, «Detrusio, Penal Cloistering in the Middle Ages», *Revue Bénédictine*, 118.1 (2008), 89-108; Gregoria Caveró, «Penal Cloistering in Spain in the Sixth and Seventh Centuries», *Journal of Medieval Iberian Studies*, 9.1 (2017), 1-24 (p. 4-14).

⁹⁰ «Ut defuncto principe subprestitis regina statim et vestem secularem deponat et in coenobio virginum mancipetur permansura»: José Vives, *Concilios visigóticos e hispano-romanos* (Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas; Instituto Enríque Flórez, 1963), p. 479-480.

tinguessin més descendència i que al seu voltant no sorgissin moviments legitimistes que poguessin desestabilitzar el regne. Malauradament, però, als comtats catalans no he pogut observar cap cas evident de reclusió monàstica obligatòria, si bé, com apuntà Aymat Catafau, no es pot descartar que la professió d'alguns comtes catalans al final de la seva vida, com la d'Oliba Cabreta a Montecassino el 988, no vingués motivada «per una pèrdua de mitjans físics o intel·lectuals, per un afebliment polític, o pel desafiament a la seva autoritat per part dels membres de la família o pels mateixos fills».⁹¹

Deixant de banda aquesta darrera qüestió, podem concloure que els monestirs dels comtats catalans, igual que els de la resta de l'Imperi Carolingi i dels del nord-oest peninsular, foren importants centres d'acollida, en el quals peregrins, malalts i pobres trobaren refugi en els moments de més necessitat, donant a la societat un altre motiu per vincular-s'hi a través de donacions i altres negocis. Al mateix temps, però, també hostatjaren comtes, bisbes i prohoms que hi sojornaven amb motiu dels seus freqüents viatges pel territori, hi anaven a celebrar algunes festivitats especialment assenyalades o, directament, se'n servien per dotar d'un escenari sagrat els seus actes de poder, com podien ser els judicis. Tot això ens perfila una nova faceta d'aquests centres religiosos: la del monestir com a espai de poder polític i social.

El monestir, centre de poder polític i d'articulació social

Els monestirs alt-medievals, com venim veient, no eren institucions apartades del segle com insisteixen les fonts literàries, sinó estructures plenament inserides dins de la societat del seu temps, amb forts llaços amb els seus veïns laics i, especialment, amb les elits que maldaven per consolidar el seu poder polític, social i econòmic. De fet, com han apuntat nombrosos autors i tindrem ocasió de veure extensament al llarg de la present tesi doctoral, els cenobis jugaren un paper clau en aquest procés de consolidació del poder, real i simbòlic, de les elits sobre el seu entorn físic i social.⁹²

⁹¹ Aymat Catafau, «Cuixà, Arles de Tec i Sant Martí del Canigó. El paper de l'aristocràcia nordcatalana en les fundacions monàstiques del segle VIII al segle XI», a *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, ed. Lluís To i Jordi Galofré (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013), p. 79-88 (p. 84-85). Ara bé, com apuntà el mateix autor, en el cas particular d'Oliba Cabreta, possiblement la voluntat de redimir la seva ànima hi jugà un paper clau, coincidint així amb Josep M. Salrach, que hi vincula el pes que devia tenir sobre la seva consciència l'assassinat de l'arquebisbe Ató de Vic: Josep M. Salrach Marès, *L'assassinat de l'arquebisbe Ató (971) i les lluites pel poder en els orígens de Catalunya* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2018), p. 25.

⁹² Per una aproximació general a aquesta qüestió, veure: Mariel Pérez, «El control de lo sagrado como instrumento de poder: los monasterios particulares de la aristocracia altomedieval leonesa», *Anuario de*

En aquest sentit, cal partir de la base que la cessió de béns a un monestir per part de l'aristocràcia, i encara més la seva fundació a expenses del patrimoni particular, eren actes que anaven molt més enllà de l'àmbit religiós en què els circumscriu la retòrica de les fonts escrites, constituint també una forma de mostrar estatus i incrementar el prestigi social.⁹³ No oblidem que, com he apuntat anteriorment, les donacions fetes als cenobis alt-medievals, igual que les consagracions de noves esglésies, no eren actes que es duguessin a terme en privat, sinó que, malgrat les poques referències que en tenim, tot sembla indicar que anaven acompanyats d'un ritual ben estructurat que requeria la presència física del donant i acabava amb un acte solemne davant de l'altar.⁹⁴ Per tant, si bé és possible que aquest ritus tingués l'origen en la voluntat de ressaltar la vinculació entre el benefactor i el sant patró del cenobi, les relíquies del qual reposaven allà, no hi ha dubte que havia de tenir un impacte notable sobre tots els presents en l'acte, mostrant-los la capacitat econòmica del donant i la seva generositat.

Això era especialment important en una societat com l'alt-medieval, en la qual conceptes com el de família patrilínea o noblesa encara no estaven ben assentats i, per tant, no existia una aristocràcia ben diferenciada jurídicament i ideològicament; sinó que el poder de cadascú depenia de la seva riquesa personal, però sobretot de la percepció subjectiva que en tenien els seus contemporanis i de la seva habilitat per utilitzar aquests béns per establir aliances polítiques mitjançant regals i favors.⁹⁵ En conseqüència, en un context social com el descrit, mostrar llarguesa vers un cenobi podia ser una bona forma d'aconseguir el reconeixement necessari per fer-se un lloc entre les elits regionals o supraregionals que caracteritzaven la segona línia política de l'Imperi Carolingi. Així mateix, com plantejà Amy G. Remensnyder, pel cas particular d'aquells personatges

Estudios Medievales, 42.2 (2012), 799-822. Així mateix, també voldria destacar el balanç historiogràfic que féu sobre el tema Florian Mazel el 2011, si bé se centra específicament en el territori gàl·lic i, de forma gairebé exclusiva, en la bibliografia francòfona: Florian Mazel, «Monachisme et aristocratie aux Xe - XIe siècles: un regard sur l'historiographie récente», a *Ecclesia in Medio Nationis: Reflections on the Study of Monasticism in the Central Middle Ages*, ed. Steven Vanderputten i Brigitte Meijns (Lovaina: Leuven University Press, 2011), p. 47-75.

⁹³ Respecte a l'ús de les donacions piadoses com a forma de mostrar estatus moral i social per part del donant, veure: McLaughlin, p. 141-44; Pérez, p. 804-7.

⁹⁴ Veure la nota 85 de la pàgina 114. Quant a l'existència d'aquests rituals en el cas particular dels monestirs catalans dels segles IX i X, les proves de què disposem són mínimes. Ara bé, és interessant ressaltar que se'ns ha conservat una paradigmàtica execució testamentària en què se'ns explica com el marmessor del difunt «*in presencia horum monachorum, clericorum seu et laicorum, venit (...) in prelibato arcisterio ante altare iamdixti apostoli Petri et militis Cristi Primi et dimissit ibi vel derelinquid vocem suam quam habebat pro testamento Isarni, qui fuit condam*»: CC V, doc. 602, p. 512-513 (998).

⁹⁵ Sobre aquesta percepció de l'aristocràcia carolíngia, que trenca amb la visió institucionalista de la historiografia tradicional, veure: Matthew Innes, *State and Society in the Early Middle Ages: The Middle Rhine Valley, 400-1000* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), p. 82-93.

que paulatinament anaven privatitzant i copant espais de poder fins llavors públic, com podia ser el mateix càrrec de comte, la promoció de centres monàstics era una forma de mostrar-se com a sobirans i continuadors de la tradició política carolíngia, actuant com a protectors de l'Església igual com ho havien fet els reis francs fins llavors.⁹⁶

Tenint en compte això i molts altres motius que anirem veient a continuació, no ens ha d'estranyar que, a partir del darrer quart del segle IX i al llarg de tot el segle X, els membres de les diferents famílies que es feren amb el control dels comtats catalans fundessin un gran nombre de cases monàstiques arreu del territori. Aquest fou el cas, per exemple, del comte-bisbe Miró de Besalú i Girona que, sense anar més lluny, en un sol any, el 977, va fundar dos centres religiosos de notables proporcions a la ciutat de Besalú: la canònica de Santa Maria i el monestir de Sant Pere.⁹⁷ Òbviament, darrera d'aquestes fundacions hi hem de veure, i així ho mostren amb insistència les fonts, un sentiment religiós sincer, però no podem obviar que aquests actes serviren també per vitalitzar la capital del seu comtat, prestigiar la seva pròpia figura i, en el cas particular de Miró, mostrar-lo, juntament amb l'Església que ell promovia, com el garant d'un nou ordre sociopolític cridat a substituir el decadent ordenament carolíngi.⁹⁸

Aquestes mateixes estratègies foren seguides per l'aristocràcia de segona línia política per consolidar el seu poder a mesura que s'anà transformant en el que coneixem com a noblesa feudal. Així, no sorprèn a ningú que a finals del segle X, i sobretot a la primera meitat de l'XI, al mateix temps que es reduí el paper dels comtes en la dotació de nous cenobis, apareguessin un gran nombre de fundacions de tipus senyorial com ara Sant Pere de la Portella, Sant Miquel del Fai, Sant Pere de Casserres o Santa Maria de Cervià, només per posar-ne alguns exemples.⁹⁹ Ara bé, com desenvoluparé més endavant en parlar del cas particular dels comtats de Pallars i Ribagorça al segle IX, no podem descartar que les elits locals no s'haguessin valgut ja d'aquestes tàctiques amb anterioritat, ja que, si bé les fonts dels primers anys del domini carolíngi són molt

⁹⁶ Remensnyder, p. 24-25.

⁹⁷ CC V, doc. 438, p. 390-392 (977); CC V, doc. 441, p. 393-396 (977).

⁹⁸ En aquesta reflexió he seguit l'estudi que féu del tema: Josep M. Salrach Marès, «El bisbe-comte Miró Bonfill i la seva obra de fundado i dotació de monestirs», a *II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català: Sant Joan de les Abadesses 1970. Vol. II* (Poblet: Abadia de Poblet, 1974), p. 57-82.

⁹⁹ Per una visió general sobre aquestes fundacions senyorials, amb una llista de gairebé tots els casos que s'hi poden vincular, veure: Antoni Pladevall Font i Francesc Català-Roca, *Els monestirs catalans* (Barcelona: Edicions Destino, 1968), p. 44-48.

¹⁰⁰ Veure les pàgines 479-485. Una primera formulació d'aquesta hipòtesi la vaig presentar a: Xavier Costa Badia, «Los monasterios nacidos a través de pactos en los condados catalanes del siglo IX. Reflexiones en torno a la pervivencia de un modelo fundacional visigodo en tiempos de la reforma carolingia», *Hortus Artium Medievalium*, 23.1 (2017), 328-35.

pobres en detalls, sobretot pel que respecte al procés fundacional dels monestirs, sembla que alguns d'ells respongueren a la iniciativa d'elits autòctones, encara poc definides, que començaven a imposar-se a les comunitats rurals del seu entorn.¹⁰⁰

Deixant de banda aquestes qüestions, cal ressaltar que pels descendents del fundador d'un nou monestir, mantenir la seva vinculació amb aquest, participar en els actes que s'hi celebraven i seguir-lo promovent a través de donacions i millores dels espais monàstics tenia un benefici afegit, ja que els permetia mostrar-se públicament com a successors del seu avantpassat. Hem de tenir present que el fet que en el món alt-medieval les famílies encara presentessin una estructura molt fluida i subjecte a canvis constants, redefinint-se pràcticament a cada generació,¹⁰¹ no vol dir que la pertinença a un grup d'especial prestigi no ajudés a consolidar més fàcilment una posició de poder o, si més no, a justificar-la. Per tant, lligant directament amb la seva funció com a espais de commemoració que he comentat al principi d'aquest apartat,¹⁰² molts monestirs també actuaren com a centres de cohesió familiar que, a través d'acollir actes performatius de les diferents branques de la família, permetien que els seus membres poguessin mostrar públicament la pertinença al grup familiar i beneficiar-se del prestigi assolit pels seus antecessors, a voltes molt remots.¹⁰³

Un exemple clar d'aquesta darrera pràctica el trobem en l'estreta relació dels diferents comtes del casal de Barcelona amb l'abadia occitana de Santa Maria de la Grassa. No en va, com plantejà molt encertadament Josep M. Salrach, un nombre tan gran de donacions generació rere generació només es pot explicar per l'interès d'aquest grup familiar en posar de manifest els llaços de parentesc que els unien al comte Bel·ló de Carcassona, promotor d'aquell cenobi, quelcom que segurament pretenia vincular la possessió de la dignitat comtal que ostentaven a un avantpassat llunyà i no només a la seva designació tardana per uns reis francs cada vegada més desautoritzats.¹⁰⁴ Ara bé,

¹⁰¹ Innes, *State and Society in the Early Middle Ages*, p. 51-68.

¹⁰² Veure les pàgines 97-100.

¹⁰³ Aquesta funció dels monestirs alt-medievals com a centres de cohesió dinàstica i elements d'identificació col·lectiva per part de la família fundadora ha estat apuntada també, per: Pascual Martínez Sopena, «Aristocràcia, monacato y reformas en los siglos XI y XII», a *El monacato en los reinos de León y Castilla (siglos VII-XIII). X Congreso de Estudios Medievales, 2005*. (Lleó: Fundación Sánchez-Albornoz, 2007), p. 67-99 (p. 74-75).

¹⁰⁴ Josep M. Salrach Marès, «Memòria, poder i devoció: donacions catalanes a la Grassa (segles IX-XII)», a *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*, ed. Philippe Sénac (Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1995), p. 103-17. Aquest argument ha estat recentment reprès per: Cullen J. Chandler, «Land and Social Networks in the Carolingian Spanish March», *Studies in Medieval and Renaissance History. Third Series*, 6 (2009), 1-33 (p. 18-19). Sobre la vinculació real del casal de

no cal dir que l'exemple català que resumeix millor aquest rol del monacat alt-medieval és Santa Maria Ripoll, ja que, fundat a finals del segle IX per Guifré el Pelós, es convertí ràpidament en un focus d'identitat i cohesió familiar per les diferents branques, no sempre ben avingudes, del casal de Barcelona.¹⁰⁵ Tant és així que, a partir de l'abadiat d'Oliba a principis del segle XI, i fins ben entrat el segle XIII, aquest centre monàstic es convertí en el gran garant de la memòria familiar d'aquell llinatge i en una de les bases des d'on es definí i legitimà el seu poder sobre el territori català.¹⁰⁶

Els monestirs fundats per vicaris, jutges i altres personatges de la segona línia política devien jugar un paper semblant en l'articulació dels seus nuclis familiars, si bé la impossibilitat d'identificar els seus membres de manera clara fa molt difícil poder-ho demostrar. Així mateix, hem de tenir en compte que, en aquell període, encara no era habitual que un sol monestir esdevingués l'únic centre d'identificació familiar, sinó que sovint cada membre de la parentela que tenia capacitat per fer-ho es procurava la seva pròpia fundació.¹⁰⁷ En qualsevol cas, no hi ha dubte que a l'Alta Edat Mitjana la promoció de centres monàstics, a part dels nombrosos beneficis espirituals comentats anteriorment, com ara participar de les pregàries dels monjos o assegurar la celebració d'aniversaris i misses per després de la mort, també reportava importants beneficis de caràcter social i polític, quelcom que de ben segur incrementà molt significativament l'interès de l'aristocràcia per aquests centres religiosos. La inserció del monacat en les xarxes de poder alt-medievals, però, no acaba aquí.

Hem de tenir present que el monestir fundat i/o dotat per un particular quedava lligat per llaços de patrocini al seu fundador, convertint-se *de facto* en una prolongació dels seus béns particulars. Per aquest motiu, la historiografia moltes vegades s'hi refereix com a monestirs particulars o familiars.¹⁰⁸ Aquest control del cenobi per part del patró, en general, es feia a través de la figura de l'abat, que exercia de punt de contacte

Barcelona amb el comte Bel·ló de Carcassona, veure: Ramon d'Abadal, *Els primers comtes catalans* (Barcelona: Editorial Teide, 1958), p. 13-27.

¹⁰⁵ Quant al paper del monestir de Ripoll com a focus d'identitat familiar per als membres del casal de Barcelona, veure: To, «Fondations monastiques et mémoire familiale en Catalogne», p. 305-11.

¹⁰⁶ En relació a la creació a l'entorn de Ripoll d'un model retòric i ideològic que maldava per justificar i promocionar el poder del casal de Barcelona sobre els comtats catalans, veure: Stefano M. Cingolani, «Del monasterio a la cancillería. Construcción y propagación de la memoria dinástica en la Corona de Aragón», a *La construcción medieval de la memoria regia*, ed. Pascual Martínez i Ana Rodríguez (València: Publicacions de la Universitat de València, 2011), p. 365-87; Stefano M. Cingolani, «L'abat Oliba, el poder i la paraula», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 31 (2013), 115-62.

¹⁰⁷ Sobre aquesta política de multiplicació dels monestirs familiars, veure: Pérez, p. 816-18.

¹⁰⁸ Respecte a aquest fenomen, des d'un punt de vista purament institucionalista, segueix sent interessant l'anàlisi que en féu: José Orlandis, «Los monasterios familiares en España durante la Alta Edad Media», *Anuario de historia del derecho español*, 26 (1956), 5-46.

entre la comunitat monacal i el món exterior. Així, malgrat que les regles monàstiques es mostraven clarament contràries a qualsevol ingerència externa en l'elecció d'aquest càrrec, no sent la de Benet de Núrsia una excepció,¹⁰⁹ era una pràctica comú que els patrons hi participessin de manera activa. Tant és així que en les gran abadies reials de l'Imperi Carolingi s'arriben a documentar casos en què els monarques posaren la seva gestió en mans d'aristòcrates fidels que ni tan sols havien professat com a monjos, assegurant-se així la seva estreta col·laboració amb la corona.¹¹⁰

En els comtats catalans, no trobem cap cas d'abadia laica, un fenomen que ha de circumscriure's als cenobis més estretament lligats a la reialesa franca. Això no vol dir, però, que en aquest territori els patrons no participessin directament en la tria dels abats dels seus monestirs. No en va, se'ns han conservat diverses actes d'elecció abacial que mostren clarament com les famílies comtals del segle X eren requerides per elegir, o almenys sancionar, els abats dels cenobis sota el seu domini. Així, per exemple, sabem del cert que la família comtal de Besalú elegia l'abat de Sant Pere de Camprodon;¹¹¹ que la de Ribagorça triava el de Santa Maria d'Alaó;¹¹² i que la de Barcelona tenia dret a nomenar el de Santa Maria d'Amer, si bé l'any 949 el comte Borrell II optà perquè l'elegissin lliurement els monjos segons la regla i els seus costums.¹¹³

La potestat de designar l'abat d'un cenobi, però, no només era una prerrogativa de les famílies reials i comtals. Els particulars que fundaren o promogueren monestirs en els seus dominis també es reservaren aquest dret. No es casual, doncs, que el primer abat de Sant Pere de Roda fos Hildesind, fill de Tassi, el misteriós personatge que convertí aquesta antiga cel·la de Sant Esteve de Banyoles en una prominent i pròspera

¹⁰⁹ «*In abbatis ordinatione illa semper consideretur ratio, ut hic constituatur, quem sibi omnis concurs congregatio secundum timorem Dei, sibi etiam pars quamvis parua congregationis saniore consilio elegerit*»: RB, cap. LXIII, p. 265.

¹¹⁰ De Jong, «Carolingian Monasticism: The Power of Prayer», p. 634-36.

¹¹¹ «*Contigit ut hisdem inclitus comes Wifredus migraretur a seculo. Accipiente vero dominatum illius fratre suo domno Soniefredo, venerunt ipsi monachi ante eius presentiam, poposcentes sibi ordinare abatem. (...) At ille, unacum consilio domni Arnulphi, episcopi Gerundensis ecclesie, et cum voluntate omnium monachorum, atque aclamatione fidelium (...), constituit ibi abbatem nomine Teudericum, cum ordinatione supradicti pontificis*»: CC V, doc. 351, p. 316-318 (962).

¹¹² «*Quapropter, apostolorum et precedentium patrum nolentes transgredi monita, consultum dominus Unif[redus] co[m]ite et fratres ejus Arnaldo et Isarno et nobilium personarum circa hujus loci fines manentium qui ad humacionem reverendi patris benigniter convenerunt, diligenter scrutari cepimus quem secundum patris Benedicti rechulam nobis licitum esset preponere*»: CC III, doc. 209, p. 394-396 (970).

¹¹³ «*Unde contigit ut una ex eisdem lucernis, nomine Alexander, de monasterio Sanctae] Mariae in comitatu Gerundense super fluvium que dicitur Ameira migrav[it] ad celum et un]iversa congregatio eius mortem valde condolentes cum merore lacrimabiliter provol[uti] consilium Gothm]ari episcopi et Borrelli comitis, expetivimus eis ut pro amore Dei talem dedissent n[obis] pastorem bonum] ut universum gregem nostrum bene gubernando regeret et regendo gubernaret*»: CC V, doc. 287, p. 265-266 (949).

abadia independent.¹¹⁴ Més clars encara foren els fundadors de Sant Benet de Bages, els fills del vicari Sal·la, que establiren que els abats del monestir haguessin de ser sempre membres del seu llinatge.¹¹⁵ Es fa evident, per tant, que els vincles entre els cenobis i els seus promotors eren molt estrets, arribant al punt que Paul H. Freedman, en estudiar la Reforma Gregoriana als comtats catalans, sentencià que «*nowhere in Europe was simony and the proprietary church system rooted as deeply as in Catalonia*».¹¹⁶

Aquesta proximitat propicià que els monestirs i els seus abats esdevinguessin destacats agents al servei dels seus patrons, que, en molts casos, se'n serviren en el marc de les seves estratègies socials, polítiques i econòmiques. Identificar aquests usos més mundans dels cenobis no sempre és fàcil, ja que la documentació acostuma a centrar-se en els aspectes religiosos. No obstant això, com s'observa tant en l'àmbit franc com en l'hispanà, és evident que molts monestirs foren emprats com a reserves patrimonials per part dels seus patrons, quelcom que els permetia mantenir agrupats els seus recursos familiars, limitar la competència dels llinatges veïns i, sobretot, evitar la fragmentació permanent que provocava un sistema hereditari que, a cada generació, dividia els béns del grup entre tots els seus membres.¹¹⁷ Així mateix, com tindrem ocasió de veure més extensament en el segon bloc d'aquesta tesi, una anàlisi detallada de la ubicació dels monestirs i dels seus contextos fundacionals pot ajudar a identificar uns usos polítics i geoestratègics d'aquests centres bastant més complexos, sent emprats per controlar territoris especialment sensibles per les seves característiques particulars, gestionar dominis llunyans i/o reestructurar els espais que s'anaven conquerint.¹¹⁸

¹¹⁴ «*Ego Hildesindus abba, (...) propterea concedo atque trado alodum meum proprium (...) ad domum Sancti Petri, apostoli Christi, cui esse suum fore profiscor, quae est fundata in monte Rodas subtu castrum quod dicunt Verdaria, coenobium monachorum Christi colegium, et advenit mihi de genitore meo divae memoriae Tassione*»: CC V, doc. 381, p. 342 (967).

¹¹⁵ «*Iterum dixerunt episcopi: "In quo regimine vel ditone voluit esse istius auctor templi asciterium istud?" Responderunt: "Fundatores vel auctores aeccliesie apostolice sedis presulem Sancti Petri urbis Romensis, sicut in gestis scripturis habemus scriptum, sicut ipse auctor voluit, et ut nulli alicui homo dominatu reservavit, set et hodie et nunc et semper ex prosapia eius heligantur abbatem ipsi filii, nepti vel proneptis auctores vel fundatores istius aeccliesie*»: CC IV, doc. 1127, p. 816-820 (972).

¹¹⁶ Paul H. Freedman, «Archbishop Berenguer Seniofred de Lluçà and the Gregorian Reform in Catalonia», *Studi Gregoriani*, 14 (1991), 153-59 (p. 154).

¹¹⁷ Sobre el sistema hereditari alt-medieval, centrat específicament al cas català, veure: Lluís To, «Señorío y familia: Los orígenes del "Hereu" catalán (siglos X-XII)», *Studia historica. Historia medieval*, 11 (1993), 57-79 (p. 63-65). Quant a l'estratègia, observada en diversos territoris, de congregar el patrimoni familiar sota la protecció d'un monestir per evitar la seva divisió, veure: Chris Wickham, «Rural Society in Carolingian Europe», a *The New Cambridge Medieval History. Vol. 2, c.700-c.900*, ed. Rosamond McKitterick (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 510-37 (p. 532); Iñaki Martín Viso, «Monasterios y poder aristocrático en Castilla en el siglo XI», *Brocar*, 20 (1996), 91-133 (p. 107-8); Innes, *State and Society in the Early Middle Ages*, p. 41-42.

¹¹⁸ Una bona síntesi de la importància de les abadies en el govern del territori català abans de l'any 1000 es pot trobar a: Jordi Bolòs, «El monestir com a institució feudal», a *Temps de monestirs: Els monestirs*

En aquest rol dels monestirs com a centres de control i gestió territorial hi van jugar un paper determinant els preceptes d'immunitat que alguns d'ells aconseguiren de mans dels reis francs. Això és així perquè aquests privilegis, a part de confirmar tots els béns adquirits amb anterioritat i posar-los sota la seva protecció directa, els alliberava de tota autoritat pública, els autoritzava a impartir justícia dins dels seus dominis i, en alguns cassos, fins i tot els eximia de pagar tributs.¹¹⁹ En altres paraules, dotava els seus abats d'una potestat gairebé total sobre els seus cenobis, quelcom que de ben segur propicià que, premeditadament o no, molts aristòcrates hi veiessin una forma fàcil d'aconseguir uns drets jurisdiccionals sobre les seves pertinences que anaven molt més enllà de la propietat de la terra. Ara bé, com apunten els últims estudis sobre el tema, aquests diplomes no només tenien implicacions jurídiques, sinó que constituïen vertaders instruments polítics que, en gran part gràcies a la *performance* que envoltava el seu lliurament, permetien al rei mostrar el seu poder i, al mateix temps, establir, reforçar o recompondre aliances amb els receptors, que a partir de llavors passarien a actuar com a agents reials en el control i govern dels territoris adscrits.¹²⁰

En aquest sentit, hem de tenir en compte que, a través de la promulgació d'un privilegi d'immunitat, el monarca reconeixia com a legítim al seu interlocutor i donava carta de naturalesa a unes realitats polítiques que, possiblement, ja existien *a priori* i que, per tant, calia integrar en la nova organització imperial. Per la seva part, però, el receptor també feia importants concessions, car, al acceptar el diploma, implícitament reconeixia l'autoritat del rei sobre els seus dominis i, explícitament, es comprometia a participar del seu projecte polític, ni que fos únicament a través de pregar per la seva

catalans entorn l'any mil, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 68-89 (p. 70-79). Per observacions similars fetes a la vall del Duero, un territori amb una situació semblant a la d'alguns comtats catalans, veure: Carmen Díez Herrera, «Sociedad de frontera y monasterios familiares en la meseta del Duero en el siglo X», a *Monjes y monasterios hispanos en la Alta Edad Media*, ed. José Ángel García de Cortázar i Ramón Teja (Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real. Centro de Estudios del Románico, 2006), p. 33-58 (p. 42-44).

¹¹⁹ Sobre el contingut dels preceptes carolingis rebuts per institucions dels comtats catalans, segueix sent una referència: Ramon d'Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. II: Els diplomes carolingis a Catalunya* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1926-1950), p. III-XXII. Ara bé, per una visió de conjunt que posi aquests documents en el seu context i analitzi el seu canvi de significat al llarg dels segles medievals, veure: Barbara H. Rosenwein, *Negotiating Space. Power, Restraint, and Privileges of Immunity in Early Medieval Europe* (Ithaca: Cornell University Press, 1999).

¹²⁰ Rosenwein, *Negotiating Space*, p. 74-155. En una línia semblant, però incidint molt més en la *performance* que envoltava el lliurement dels preceptes com a forma de reforçar l'autoritat reial i, al mateix temps, mostrar públicament una relació d'*amicitia* entre les parts implicades, veure: Koziol, *The Politics of Memory and Identity in Carolingian Royal Diplomas*. Per una primera aplicació d'aquest marc interpretatiu al cas català, veure: Lluís To, «Monjos i colonització agrícola: els orígens del monestir de Sant Esteve de Banyoles», a *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, ed. Lluís To i Jordi Galofré (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013), p. 55-77 (p. 60-63).

salut i l'estabilitat del regne.¹²¹ De fet, fins i tot la presència de peticionaris intermedis, que acostumaven a ser els comtes locals que veien limitat el seu dret d'entrada en els monestirs beneficiats, s'ha d'entendre en aquesta lògica, ja que era una forma de deixar clar que tots els actors de l'àmbit local, més enllà del rei, també es reconeixien mútuament i acceptaven les noves condicions establertes.¹²² Per tant, es fa evident que aquests privilegis, a part de tenir una funció religiosa, fiscal i administrativa concreta, foren utilitzats com a instruments polítics per teixir unes aliances que permetessin als monarques francs controlar el territori i perpetuar-se en el poder.

Així doncs, insistint en aquest últim aspecte, darrera de molts dels quaranta-vuit preceptes rebuts pels monestirs catalans, sobretot aquells del segle IX, quan l'autoritat carolíngia era més proactiva a la zona, s'hi ha de veure l'establiment o actualització d'una relació d'aliança entre el rei, el monestir i, per extensió, els seus patrons laics, una aristocràcia local sense la qual era impossible controlar les regions més perifèriques de l'Imperi.¹²³ Prova d'això és que gran part dels privilegis es promulgaren després de moments de forta tensió política, quan el rei necessitava, per una banda, reafirmar el seu poder tot mostrant-se públicament com a sobirà; i, per altra, reestructurar tota la xarxa de relacions que li permetien controlar el rerepaís.¹²⁴ Recordem, a mode d'exemple, els vuit preceptes que Carles el Calb lliurà a cenobis catalans entre maig i juny del 844, just després de sufocar la revolta de Bernat de Septimània.¹²⁵

Aquesta observació dóna peu a tractar un darrer aspecte de la imbricació dels cenobis en la societat i la política alt-medieval, ja que posa de manifest el seu paper com a nexes entre els diferents grups socials que configuraven el món carolíngi. En aquest sentit, cal tenir present que, igual com els reis empraven els preceptes d'immunitat per travar aliances amb els monestirs i les elits que tenien darrera, la resta de la societat

¹²¹ Sobre aquesta clàusula dels preceptes carolíngis i la seva transcendència, veure la pàgina 95.

¹²² Respecte al significat performatiu que tenien els preceptes carolíngis per l'emissor, el receptor i el peticionari, veure: Koziol, *The Politics of Memory and Identity in Carolingian Royal Diplomas*, p. 60-61.

¹²³ Per una reflexió general de les limitacions del poder carolíngi a les regions més apartades de l'Imperi Carolíngi i la significació especial que hi tenia l'aristocràcia local, veure: Julia M. H. Smith, «Fines Imperii: the Marches», a *The New Cambridge Medieval History. Vol. 2, c.700-c.900*, ed. Rosamond McKitterick (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 169-89.

¹²⁴ Quant a l'ús dels diplomes com a eines polítiques per travar aliances i establir paus en el marc dels molts conflictes, sobretot de caràcter successori, que assotaren l'Imperi Carolíngi, veure: Koziol, *The Politics of Memory and Identity in Carolingian Royal Diplomas*, p. 63-95 i 213-264.

¹²⁵ CC II, Albanyà, doc. 1, p. 6-8 (844); CC II, Amer, doc. 2, p. 11-13 (844); CC II, Arles, doc. 3, p. 27-29 (844); CC II, Banyoles, doc. 2, p. 48-54 ([844]); CC II, Esgaules, doc. 2, p. 154-156 (844); CC II, Reglèlla, doc. 1, p. 180-182 ([844]); CC II, Senterada, doc. 2, p. 263-265 (844); CC II, Sureda, doc. 2, p. 270-272 ([844]). A aquests privilegis, encara hi podríem afegir el que rebé la seu episcopal de Girona aquells mateixos dies: CC II, Girona, doc. 3, p. 125-130 (844).

utilitzava les cessions de béns als monestirs amb la mateixa finalitat. No en va, com ha estat extensament estudiat tant per l'Imperi Carolíngi com per la Península Ibèrica, inclosos els comtats catalans, darrera de la majoria de transaccions econòmiques que involucraven laics i centres monàstics, hi havia la voluntat per part dels donants d'establir relacions amb ells i, indirectament, amb els seus patrons, entrant sovint en una xarxa clientelar que, a canvi de fidelitat i certes rendes, oferia protecció i la possibilitat de progressar socialment a través dels contactes amb estaments superiors (fig. 16).¹²⁶

Això pot semblar contradictori amb tot el que he comentat en el primer punt d'aquest apartat, on he posat de manifest el valor de les donacions fetes als cenobis com a forma d'assegurar-se la commemoració, la salvació de l'ànima així com la intercessió dels monjos i dels sants que s'hi veneraven davant de Déu. Ara bé, hem de recordar que, com he explicat seguint en gran part la tesi de Barbara H. Rosenwein, la relació establerta entre els donadors, els sants i la comunitat a través d'aquestes transaccions econòmiques, *de facto*, no deixava de ser un vincle de patronat espiritual, amb unes obligacions mútues per a cada part.¹²⁷ Si a això hi sumem l'estreta relació entre els monestirs alt-medievals i els seus patrons seculars, no ens ha de sorprendre que situar-se sota el patrocini d'una comunitat monàstica, comportés no només la vinculació clientelar amb el sant que reposava sota l'altar, sinó també amb el patró laic que l'havia fundat o que, si més no, en garantia el sosteniment econòmic. En conclusió, com sentencià molt encertadament Matthew Innes, «*each donation was simultaneously a legal act transferring rights over property, a social act involving kin, lords and neighbours, and a spiritual act patronising the Church*».¹²⁸

¹²⁶ Alguns treballs especialment rellevants que tracten el paper nodal dels monestirs en les xarxes socials i polítiques que configuraven la realitat alt-medieval, tant de l'Imperi Carolíngi com de la *Hispania* nord-occidental, són: Innes, *State and Society in the Early Middle Ages*, p. 13-50; Marios Costambeys, *Power and Patronage in Early Medieval Italy: Local Society, Italian Politics and the Abbey of Farfa, c.700-900* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007); Iñaki Martín Viso, «Monasterios y redes sociales en el Bierzo altomedieval», *Hispania*, 71.237 (2011), 9-38; Juan Carlos García Cacho, *Los monasterios e iglesias locales y las redes sociales en el noroeste de la meseta, siglos IX-XI* (Salamanca: Tesi doctoral inèdita dispostada a la Universitat de Salamanca, 2017). Pel cas català, si bé és un tema que ha estat relativament poc estudiat per la historiografia local, voldria destacar: Chandler, «Land and Social Networks in the Carolingian Spanish March», p. 17-27; Jonathan Jarrett, *Rulers and Ruled in Frontier Catalonia, 880-1010* (Woodbridge: Boydell Press, 2010), p. 23-72.

¹²⁷ Veure les pàgines 97 i 110-111. Quant a la tesi de Barbara H. Rosenwein sobre el paper de les transaccions econòmiques en la creació de vincles d'*amicitia* i patronat entre els monestirs i els seus benefactors, veure el tantes voltes citat: Rosenwein, *To be the Neighbor of Saint Peter*, p. 49-77.

¹²⁸ Innes, *State and Society in the Early Middle Ages*, p. 17. Per una reflexió semblant, qüestionant-se més àmpliament l'aparent contradicció entre la funció espiritual i social de les donacions fetes als monestirs alt-medievals, veure: Costambeys, *Power and Patronage in Early Medieval Italy*, p. 48-51.

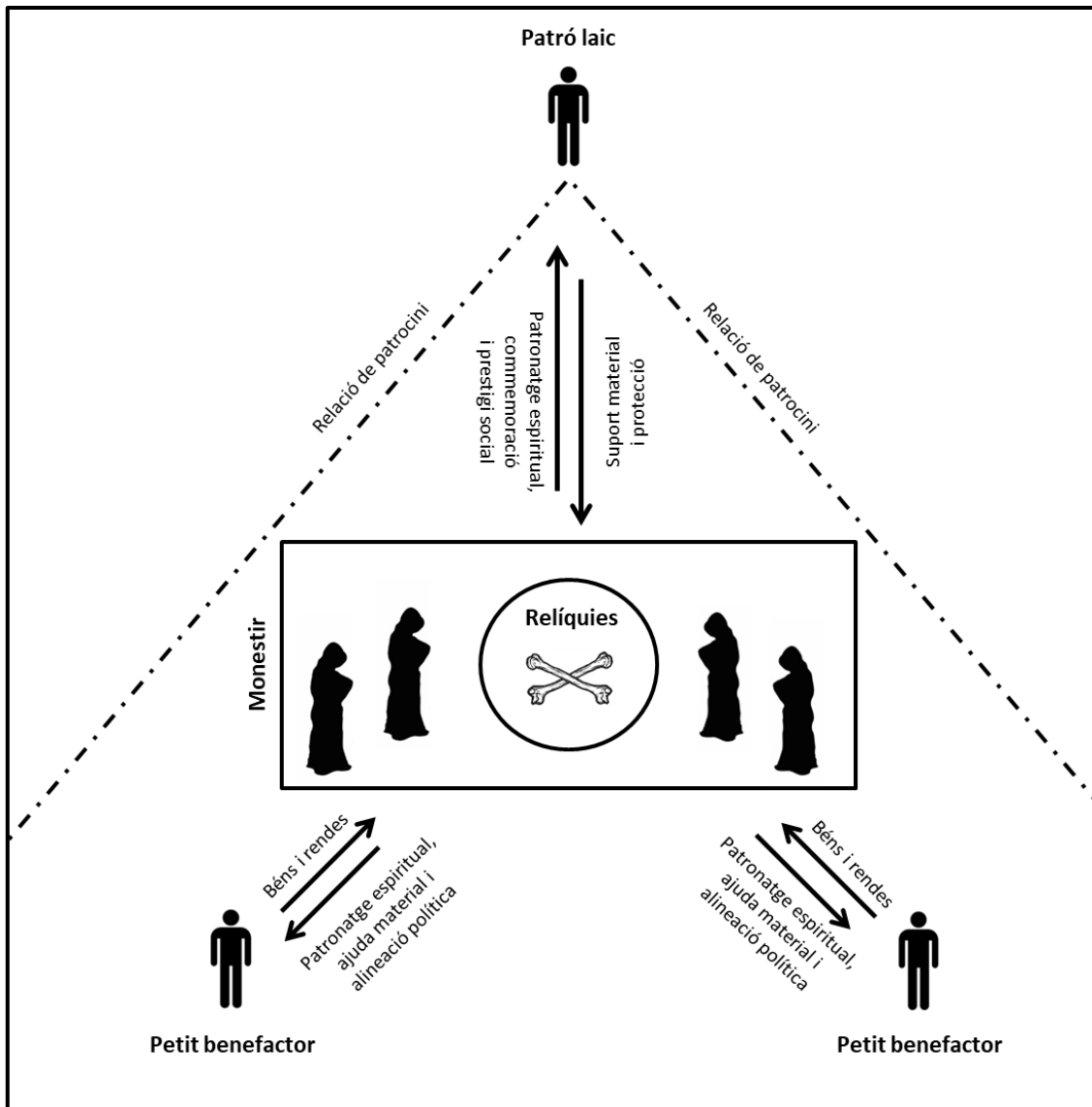

Fig. 16: Esquema il·lustratiu que mostra com les donacions fetes a centres monàstics podien ajudar a consolidar relacions d'*amicitia* i patronatge entre el laïcat.

Quant a les persones que entraven en aquestes xarxes clientelars, la veritat és que és molt difícil classificar-les amb precisió, ja que, com conclogué Iñaki Martín Viso per la zona del Bierzo, més enllà de l'alta aristocràcia i dels càrrecs eclesiàstics, hi ha una gran massa social, que inclou la majoria de la població, que només es pot definir en negatiu com aquells que no pertanyien a cap dels dos col·lectius anteriors.¹²⁹ Dins d'aquest grup, per tant, trobaríem realitats molt diverses, ja que de ben segur hi hauria des de membres de les elits locals amb uns béns limitats, però capaços de viure de renda; fins a famílies pageses que només posseïen les terres que explotaven directament. Això implica que l'impacte que tenia la vinculació a un cenobi per a cada persona devia

¹²⁹ Martín Viso, «Monasterios y redes sociales en el Bierzo altomedieval», p. 18-19.

ser diferent i, idealment, s'hauria de valorar cas per cas, ja que, mentre per alguns només devia significar la cessió del dret a recaptar certes rendes, podent inclús fer donacions a més d'un monestir per seguir estenent la seva xarxa de contactes; altres realment devien debilitar molt la seva posició social, perdent la titularitat sobre tots els seus béns arrels i compromentent-se, ells i tots els seus descendents, a pagar una renda anual al seu nou patró, normalment la tasca dels fruits, per seguir-les treballant.

Deixant de banda aquesta qüestió, a la qual retornaré, cal que ens centrem ara en el cas específic de l'aristocràcia, ja que a voltes féu un ús particular dels cenobis i de les xarxes socials que en depenien. No en va, si bé moltes vegades usaren les donacions i permutes de manera ordinària per travar vincles amb altres membres del seu mateix estament, després de moments de crisi en què es redefinien els rols socials i polítics de cadascú, moltes vegades s'observa com els nous poders que en sortiren procuren fer-se, a través de quantioses donacions i altres estratègies més o menys subtils, amb el patronat sobre els monestirs preexistents, car *de facto* això implicava adquirir una xarxa de fidelitats ja consolidada.¹³⁰ Així, per posar només un exemple, és significatiu que, a finals del segle IX, en prendre el poder dels comtats de Conflent i Rosselló, Miró el Vell procurés fer-se ràpidament amb el control dels dos grans monestirs de la regió, Santa Maria d'Arles i Sant Miquel de Cuixà; aprofitant en ambdós casos les penúries, potser exagerades per les fonts, que passaven per culpa d'un atac normand el primer i d'una riuada el segon, quelcom que justificava la seva refundació i canvi d'aliances.¹³¹

Tanmateix, a vegades eren els propis aristòcrates de segona línia els que, veient la preponderància d'un d'ells, volien mostrar-li sintonia política i col·laboració tot subjectant els seus monestirs i esglésies familiars als de la nova autoritat. Així, com ha estat ben estudiat pel cas del nord-oest peninsular, al llarg de tota l'Alta Edat Mitjana s'observa un clar procés d'agregació de petits monestirs i esglésies particulars a altres que progressivament anaren adquirint una categoria superior, generalment per la seva estreta vinculació amb la monarquia o les famílies comtals imperants.¹³² En el cas dels

¹³⁰ Respecte a les formes com l'aristocràcia alt-medieval s'apropià de centres monàstics preexistents, amb exemples extrets de l'àmbit nord-peninsular, veure: Pérez, p. 807-10.

¹³¹ Quant al cas particular d'aquests dos monestirs i la seva apropiació per part del comte Miró el Vell com a forma de consolidar el seu poder sobre les valls del Conflent i el Vallespir, veure: To, «Fondations monastiques et mémoire familiale en Catalogne», p. 299-305; Catafau, p. 80-83.

¹³² Sobre aquest fenomen d'agregació monàstica, que contribuï de manera evident a l'ordenació i jerarquització de la societat alt-medieval, veure: Esther Peña Bocos, «Eclesia y Monasterium, elementos de ordenación de la sociedad de la Castilla altomedieval», a *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (ss. XII-XIX). Vol. III*, ed. Eliseo Serrano i Esteban Sarasa (Saragossa: Institución Fernando el Católico (CSIC), 1993), p. 379-98; Carmen Díez Herrera, «La agregación de monasterios: una forma de

comtats catalans, el tema ha estat molt menys treballat, però també s'hi podrien vincular les habituals donacions d'esglésies que reberen els monestirs i, per què no, el pas, no sempre clar, d'algunes abadies a cel·les dependents d'altres cenobis al llarg del període estudiat i, molt especialment, del segle IX. Aquest podria haver estat el cas de Sant Pere d'Albanyà, un monestir que, després de rebre un precepte reial de Carles el Calb el 844 que li reconeixia el domini pràcticament total de la vall on s'assentava,¹³³ apareix a partir del 869 com a dependència de Santa Maria d'Arles,¹³⁴ no per casualitat un dels cenobis que, com hem vist, més estretament es vinculà als nous llinatges comtals que anaven prenent el control polític i social del territori català.

Arribats a aquest punt, podem concloure que els monestirs alt-medievals, més enllà d'institucions de caràcter religiós i assistencial, constituïren un element clau en la construcció, reproducció i legitimació del poder aristocràtic del seu temps, donant més raons encara a aquest estament per tal d'invertir-hi. Ara bé, en mans d'aquests llinatges, els cenobis també esdevingueren importants agents polítics, contribuint clarament al control del territori i, sobretot, de la societat, ja que, com acabem de veure, jugaren un rol importantíssim en l'articulació i jerarquització dels diferents grups socials, servint com a nexes entre ells. Tant és així que no em sembla exagerat considerar que els monestirs, en molts casos, foren el tauler on es dirimiren les aliances i vincles de patrocini i dependència que permeteren a les famílies comtals fer-se amb el poder sobre el territori català, al mateix temps que oferien la possibilitat a altres grups aristocràtics de reforçar la seva posició preponderant i iniciar el camí que els portaria a esdevenir una vertadera noblesa feudal a partir del segle XI.

El monestir, centre econòmic i comercial

Al llarg dels tres apartats anteriors, hem vist la profunda implantació dels monestirs en la societat alt-medieval, analitzant com la promoció econòmica d'aquests centres reportà als seus benefactors una relació d'*amicitia* i veïnatge amb la comunitat que implicava importants guanys espirituals, ajuda en cas de necessitat material així com cert grau de significació i alineació sociopolítica. Ara, però, ens hem de fixar en

organización social del espacio en la Alta Edad Media», a *El monacato en los reinos de León y Castilla (siglos VII-XIII)* (Ávila: Fundación Sánchez-Albornoz, 2007), p. 289-402.

¹³³ CC II, Albanyà, doc. 1, p. 6-8 (844).

¹³⁴ CC II, Arles, doc. 4, p. 30-32 (869).

què suposà tot això pels cenobis, que, com a contrapartida, es veieren investits de grans dominis patrimonials que calia organitzar, defensar i, en definitiva, gestionar.

No és el meu objectiu estendre'm gaire sobre els dominis monàstics, ja que, sobretot arran dels fecunds estudis de Ramon d'Abadal sobre Sant Miquel de Cuixà i de José Ángel García de Cortázar sobre San Millán de la Cogolla, s'iniciaren sengles escoles historiogràfiques que han treballat àmpliament aquest tema tant als comtats catalans com a les regions veïnes.¹³⁵ De fet, gairebé tots els estudis monogràfics que procuren reconstruir la història d'un cenobi particular acaben dedicant una part important dels seus esforços a analitzar la configuració del seu patrimoni, quelcom que, inevitablement, també hauré de dur a terme pels tres exemples estudiats de manera més detallada en la segona part d'aquesta tesi doctoral. Ara bé, sí que m'agradaria introduir breument quines eren les característiques bàsiques d'aquests dominis i com eren gestionats per les comunitats monàstiques, quelcom que ens ha de permetre copsar el rol econòmic, i fins a cert punt comercial, que adoptaren molts d'aquests centres.¹³⁶

En aquest sentit, és important tenir en compte que pràcticament en tots els monestirs es pot distingir entre uns dominis dispersos, acumulats al llarg dels segles, i un domini central més o menys continu que, en molts casos, es corresponia amb la dotació inicial feta pels seus fundadors. Aquest nucli patrimonial, situat a l'entorn del cenobi, tenia la funció bàsica de garantir l'abastiment de la comunitat i assegurar-ne la subsistència. Per aquest motiu, com coincideixen Manuel Riu i Luís Javier Fortún per l'àmbit català i castellà respectivament, podem inferir-hi la presència de recursos de primera necessitat com, per exemple, punts d'aigua, horts on cultivar verdures, cultius de cereal i vinya, pastures pels animals domèstics, corrals per l'aviram, boscs d'on

¹³⁵ Ramon d'Abadal, «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», *Analecra Montserratensia*, 8 (1955), 125-337; José Ángel García de Cortázar, *El dominio del monasterio de San Millán de la Cogolla (siglos X a XIII): introducción a la historia rural de Castilla altomedieval* (Salamanca: Universidad de Salamanca, 1969). Respecte a la producció historiogràfica que es derivà d'aquests treballs i altres corrents que sorgiren en el territori peninsular, veure: Carlos Manuel Reglero de la Fuente, «Un género historiográfico: el estudio de dominios monásticos en la Corona de Castilla», a *Monasterios, espacio y sociedad en la España cristiana medieval. XX Semana de Estudios Medievales. Nájera, del 3 al 7 de agosto de 2009*, ed. José Ignacio de la Iglesia (Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, 2010), p. 33-75; Luis Javier Fortún Pérez de Ciriza, «Dominios monásticos en Navarra y la Corona de Aragón: dinámicas e historiografía», a *Monasterios, espacio y sociedad en la España cristiana medieval. XX Semana de Estudios Medievales. Nájera, del 3 al 7 de agosto de 2009*, ed. José Ignacio de la Iglesia (Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, 2010), p. 77-122.

¹³⁶ Per una visió general sobre el tema, amb un recorregut similar al que plantejo en aquest apartat, però amb exemples d'una cronologia lleugerament anterior, veure: Stéphane Lebecq, «The Role of the Monasteries in the Systems of Production and Exchange of the Frankish World between the Seventh and the Beginning of the Ninth Centuries», a *The Long Eighth Century. Production, Distribution and Demand*, ed. Inge L. Hansen i Chris Wickham (Leiden: Brill, 2000), p. 121-48.

extreure fusta per la construcció i llenya per l'hivern així com pesqueres, ja que el peix devia constituir un aliment de certa importància en la dieta monàstica medieval.¹³⁷

En el cas català, cal reconèixer que les fonts documentals sobre aquests dominis centrals són molt escasses, ja que, al tenir-ne des de bon principi la plena potestat, els monestirs pràcticament no hi realitzaren mai cap gestió que requerís ser posada per escrit. Tot i així, en aquells documents en què l'objecte de la transacció és un cenobi, sí que s'acostuma a donar una descripció més o menys detallada dels límits i de la composició del seu alou central, quelcom que podem observar en la lacònica permuta de Sant Pere del Burgal entre l'abadia de Gerri i el comte de Pallars;¹³⁸ o en les més tardanes, però alhora més detallades, cessions de Sant Climent de Codinet a Sant Andreu de Trespunts i de Sant Celdoni de Cellers a Sant Sadurní de Tavèrnoles.¹³⁹

Així mateix, també comptem amb les valuoses dades que aportà l'excavació arqueològica del domini central de Sant Pere de Graudescales per part d'Iñaki Padilla a finals dels anys 70. No en va, aquesta intervenció, a part d'identificar una zona conreable d'unes 25 hectàrees a l'entorn del monestir, va treure a la llum les evidències negatives d'una important infraestructura hidràulica composta no només per una presa, que devia servir per irrigar els camps de l'entorn, facilitar la pesca i, possiblement, moure algun molí que malauradament no es va poder localitzar, sinó també per un camí penjat que permetia salvar l'estret de Valielles un cop el pas natural quedà impossibilitat

¹³⁷ Manuel Riu, «Els monestirs catalans entorn de l'any mil», a *Actes del Congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r. mil·lenni: Vic-Ripoll, 10-13 de novembre de 1999*, ed. Immaculada Ollich (Vic: Eumo Editorial, 1999), p. 729-45 (p. 739-40); Luis Javier Fortún Pérez de Ciriza, «El señorío monástico altomedieval como espacio de poder», a *Los espacios de poder en la España medieval XII Semana de Estudios Medievales, Nájera, del 30 de julio al 3 de agosto de 2001*, ed. José Ignacio de la Iglesia i José Luis Martín (Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, 2002), p. 181-243 (p. 210-13). Sobre la dieta monàstica alt-medieval, incidint en els canvis que experimentà al llarg del temps, veure: Antoni Riera Melis, «Alimentació i ascetisme a l'Alta Edat Mitjana. Gènesi de la "dietètica" monàstica benedictina (540-820)», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 140-67 (p. 140-167).

¹³⁸ «*Cambiamus vobis in valle Anaviense, in loco qui dicitur Burgali, in domo Sancti Petri et Sancti Martini et Sancti Johannis, illorum fines et illorum dotalia, domos, ortos, orreos, arboribus, exio et regressio*»: CC III, doc. 108, p. 340-341 (908).

¹³⁹ «*Donamus (...) hunc locum Sancti Clementis ad cenobium Sancti Andree Sintiliensis (...) cum suis terminibus atque finibus. (...) Quantum resonat aut continetur (...) inter has quatuor afrontationes heremum vel cultum, hedificatum vel hedificandum, constructum sive destructum, veductibus vel reductibus, molendinis, molendinariis cum sua piscatione*»: DSCC, doc. 43, p. 190-192 (1004); «*Est autem predicta ecclesia in comitatu Urgello et alaudium quod in circuitu ecclesie est cum vineis et silvis, garricis, cultum vel incultum, cum omni genere arborum pomiferum et sterilum, domibus quooportis et dischooportis, casalibus, curtis, curtalibus, ortis, ortalibus*»: DSST, doc. 79, p. 152-153 (1071).

per la pròpia construcció de l'embassament (fig. 17).¹⁴⁰ Per tant, tot i ser molt escasses, les dades disponibles ens permeten fer-nos una idea de les característiques d'aquests dominis centrals, mostrant com els cenobis transformaren el paisatge del seu entorn més immediat per tal de cobrir les seves necessitats materials bàsiques.

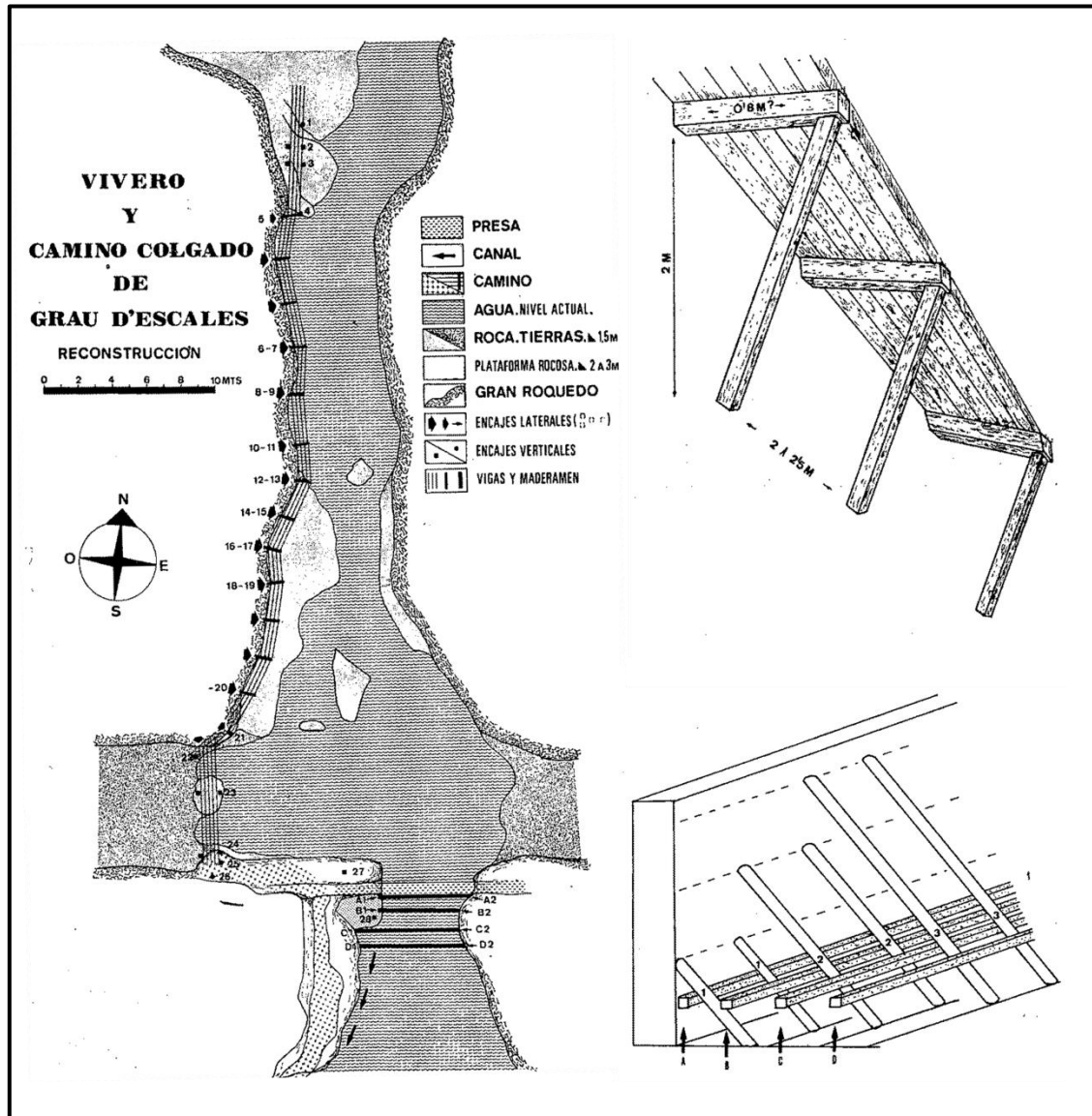

Fig. 17: Planta i reconstrucció hipotètica de la presa i del camí penjant de Sant Pere de Graudescales.¹⁴¹

Passant a comentar els dominis dispersos, cal ressaltar en primer lloc la seva gran heterogeneïtat, ja que els monestirs incorporaren des de grans viles i explotacions

¹⁴⁰ José Ignacio Padilla Lapuente, «Aportación al estudio de la estructura económica de un monasterio altomedieval. Un prototipo: Sant Pere de Grau d'Escales», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 1 (1981), 197-224 (p. 208-23).

¹⁴¹ Padilla Lapuente, p. 213, 217 i 219.

econòmiques prèviament constituïdes fins a petites porcions de terra de poc valor. El mateix passa amb la seva distribució, car, malgrat que normalment s'observa una concentració de béns a les proximitats de l'alou central, també adquiriren propietats bastant llunyanes i aparentment desconnectades de la resta dels seus dominis. Les raons d'aquesta dispersió no sempre estan clares i, de fet, com apuntà Alexis Wilkin a principis de l'actual dècada, segueix sent un tema de debat candent dins de la historiografia alt-medieval.¹⁴² Tot i així, a dia d'avui, gairebé ningú defensa que aquesta distribució aparentment incoherent dels béns monàstics respongués únicament a l'arbitrarietat de les donacions, imposant-se les tesis que defensen que aquestes adquisicions responien a altres lògiques econòmiques com, per exemple, la de fer-se amb recursos no disponibles a les proximitats del cenobi.¹⁴³

En aquest sentit, en els comtats catalans, Jordi Bolòs ja apuntà a l'any 2000 la possibilitat que la lògica ramadera hagués tingut un paper determinant en la configuració d'alguns dominis monàstics, obligant-los a posseir pastures tan a zones baixes per a l'hivern com a l'alta muntanya per a l'estiu.¹⁴⁴ Més darrerament, a partir de l'estudi del patrimoni de Sant Cugat del Vallès, Maria Soler també ha apuntat que la ubicació de certes possessions podria haver vingut determinada per la voluntat de donar sortida a part de la seva producció, car observà una clara preferència per part dels monjos sancugatencs d'adquirir béns prop de les viles mercat.¹⁴⁵ Ara bé, no voldria estendre més en aquestes qüestions, ja que m'hi aturaré llargament en el segon bloc del present treball, on tindrè l'oportunitat de validar i complementar aquests plantejaments a partir de les observacions fetes sobre els extensos dominis dels monestirs dels comtats de Pallars, Ribagorça i de la comarca del Ripollès.

Quant a la forma d'explotació d'aquests dominis, cal tenir en compte que les fonts i la literatura monàstica moltes vegades insisteixen en la imatge tòpica de la comunitat monàstica autàrquica que treballava ella mateixa la terra, reduint al màxim el seu contacte amb l'exterior. Així doncs, no ens ha d'estranyar que en un nombre

¹⁴² Alexis Wilkin, «Communautés bénédictines et environnement économique, IXe-XIIe siècles: réflexions sur les tendances historiographiques de l'analyse du temporel monastique», a *Ecclesia in Medio Nationis: Reflections on the Study of Monasticism in the Central Middle Ages*, ed. Steven Vanderputten i Brigitte Meijns (Lovaina: Leuven University Press, 2011), p. 101-50 (p. 118-19).

¹⁴³ Lebecq, p. 130-33.

¹⁴⁴ Jordi Bolòs, «Dominis monàstics i organització del territori a l'edat mitjana», a *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Historia, arqueologia, documentació. Vol. III*, ed. Jordi Bolòs i Joan J. Busqueta (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2000), p. 127-65.

¹⁴⁵ Maria Soler Sala, «Propiedad monástica y sustento alimentario: el patrimonio productivo del monasterio de Sant Cugat del Vallès (siglos X y XI)», *Hortus Artium Medievalium*, 23.1 (2017), 478-89 (p. 483).

considerable de privilegis carolingis apareguin referències a l'esforç i, fins i tot, a la suor invertida pels monjos en l'establiment del monestir i rompuda de nous camps,¹⁴⁶ quelcom que historiogràficament serví per argumentar la seva funció, podríem dir política, en la colonització d'espais fins llavors desèrtics.¹⁴⁷ Ara bé, tenint en compte la proporció dels béns que amassaren i l'increment de les obligacions litúrgiques i commemoratives que les donacions piadoses implicaven,¹⁴⁸ és del tot impossible que els monjos explotessin els seus dominis de manera directa, més enllà d'algun hort o jardí amb herbes remeieres que es pogués trobar dins del recinte monàstic. Tant és així que, al segle VI, el mateix Benet de Núrsia ja donava a entendre que, si bé per ell era desitjable, no es podia exigir als monjos que duguessin a terme treballs agrícoles.¹⁴⁹

La documentació utilitzada en aquesta tesi, per la seva part, no ajuda gaire a aclarir aquesta problemàtica, ja que, si bé a mesura que avança el segle X tenim un nombre considerable de cessions que especifiquen la reserva de l'usdefruit per part del donador, compromentent-se a canvi al pagament anual d'un cens, la immensa majoria de les transaccions no indiquen si realment es cedia el domini complet de la terra, quedant el seu ús futur a la lliure disposició del receptor; si aquesta es transmetia amb una família pagesa que seguiria treballant-la, quelcom que significaria de *facto* la simple cessió de drets sobre la renda; o sí, com he apuntat, el que es lliurava al monestir era únicament el domini directe sobre la terra, reservant-se el domini útil el donant. Tot i així, tendeixo a creure que en la majoria de casos només es devia transferir el domini directe sobre els béns, ja ho fessin tercers o els propis camperols que en detenien el domini útil.

Algunes mencions documentals, de fet, apunten en aquesta línia. Així, per exemple, se'ns ha conservat una interessant donació d'una peça de terra a Sant Joan de

¹⁴⁶ Els diplomes carolingis relatius als comtats catalans que fan menció al «*multo labore et sudore*» invertit pels monjos en la ruptura de terres i construcció dels primers cenobis són: CC II, Banyoles, doc. 1, p. 45-47 (822); CC II, Sant Climent de la Reglella, doc. 1, p. 180-182 ([844]); CC II, Sant Genís les Fonts, doc. 1, p. 206-207 (819); CC II, Sant Julià del Munt, doc. 1, p. 219-221(866); CC II, Sant Salvador de la Vadella, doc. 1, p. 246-248 (835); CC II, Santa Cecília d'Elins, doc. 1, p. 250-252 (881); CC II, Sureda, doc. 2, p. 270-272 ([844]).

¹⁴⁷ Per una visió sintètica, però alhora crítica, sobre el paper que ha conferit la historiografia catalana als monjos alt-medievals com a eixarmadors i organitzacions dels espais buits després de la conquesta carolíngia, veure: To, «Monjos i colonització agrícola», p. 55-58.

¹⁴⁸ Respecte a aquesta especialització del monacat en època alt-medieval, veure la pàgina 104.

¹⁴⁹ «*Si autem necessitas loci aut paupertas exigerit, ut ad fruges recollegendas per se occupentur, non contristentur, quia tunc vere moanchi sunt, si labore manuum suarum uibunt, sicut et patres nostri er apostoli*»: RB, cap. XLVIII, p. 233. La Regla del Mestre, segons les darreres teories una de les fonts d'inspiració de Benet de Núrsia, encara va més enllà i, directament, prescriu que «*cases monasterii oportet esse locatas, ut omnem agrorum laborem, casae sollicitudinem inquilinorum clamores, uicinorum lites conductor saecularis sustineat, qui nescit de sola anima cogitare, sed praesentis uitae omnem sollicitudinem in huius saeculi amore expendit*»: RM, vol. II, cap. LXXXVI, p. 121.

les Abadeses que, si bé es presenta en tot moment com una donació simple, inclou després de l'escatocol la precisió que «*in quisque anno debet servire dinaradas quatuor de cera*».¹⁵⁰ Això permet plantejar que, possiblement, moltes de les donacions *pro anima* conservades en realitat serien meres cessions de domini directe, conservant el donador l'usdefruit sobre els béns cedits. En el mateix sentit, també voldria destacar la donació d'un alou que el comte Miró de Barcelona féu a Sant Cugat del Vallès a condició que els seus antics propietaris la poguessin seguir explotant a canvi del pagament anual de la tasca,¹⁵¹ demostrant que les transferències de grans dominis sovint devien incloure les persones que els treballaven, malgrat que generalment no apareguin explícitament citades. En conseqüència, si bé no es pot negar que en el domini central hi hagués hagut certa presència de mà d'obra assalariada o esclava, un tema llargament debatut,¹⁵² crec que la immensa majoria dels dominis monàstics van ser explotats de manera indirecta, convertint els cenobis en grans centres de captació de rendes.

El fet que predominés l'explotació indirecta dels dominis, però, no vol dir que els monestirs no s'impliquessin directament en la seva gestió. No en va, més enllà de les compres i permutes, on les comunitats es mostraven com a part activa, hem de tenir present que, darrera de cada donació, en molts casos també hi havia llargs processos de negociació en què donant i receptor acordaven quins béns eren més profitosos per a cadascú.¹⁵³ En cas contrari, no s'explicaria que, molt sovint, els béns rebuts s'adaptessin a les mateixes estratègies d'expansió territorial que marcaven les compravendes, un fenomen que jo mateix he tingut l'oportunitat de comprovar pel cas de Sant Joan de les Abadeses durant l'abadiat d'Emma.¹⁵⁴ Així mateix, sense una gestió ben planificada, tampoc s'entendria que els monestirs haguessin aconseguit fer-se amb espais de producció especialitzats en certs productes determinats, quelcom que recentment ha estat observat en el cas de Sant Cugat del Vallès.¹⁵⁵

¹⁵⁰ CC IV, doc. 805, p. 613 (958).

¹⁵¹ «*In tale videlicet ratione, ut teneant filios vel filias suas, de Ovasio et de Osizia, vel eius progenia, et dare faciant ad domum Sancti Cucuphati ipsa tascha*»: CC VII, doc. 350 (955).

¹⁵² Respecte al debat historiogràfic sobre la gestió dels dominis monàstics, focalitzant gran part del discurs sobre la presència o no d'esclaus, un tema que havia de tenir fortes implicacions morals pels monjos alt-medievals, veure: Wilkin, p. 133-43.

¹⁵³ Respecte a l'existència d'un llarg procés de negociació entre totes les parts implicades darrera de la majoria de les donacions piadoses, veure: Bijsterveld, p. 67.

¹⁵⁴ Xavier Costa Badia, «El monestir i el seu entorn. La formació i consolidació del patrimoni monàstic de Sant Joan durant l'abadiat d'Emma (c.885-c.942)», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, ed. Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa).

¹⁵⁵ Soler Sala, «Propiedad monástica y sustento alimentario: el patrimonio productivo del monasterio de Sant Cugat del Vallès (siglos X y XI)», p. 481-82.

En la mateixa línia, també es detecta un important compromís per part dels monestirs en la defensa del seu patrimoni, ja que, al llarg dels segles IX i X, van protagonitzar nombrosos judicis per tal que els fos reconegut el seu domini sobre aquells béns que els eren discutits o que, directament, els havien estat sostrets per antics propietaris, membres de les elits o, fins i tot, altres cenobis. Recordem, en aquest sentit, el llarg litigi que enfrontà Sant Esteve de Banyoles i Sant Policarp de Rasès durant bona part del segle IX per la possessió de diverses cel·les al comtat de Peralada;¹⁵⁶ o el judici que el comte Oliba Cabreta hagué de dirimir entre Sant Pere de Camprodon i Sant Llorenç prop Bagà per la possessió d'un bosc al comtat de Besalú.¹⁵⁷ En conseqüència, no hi ha cap dubte que els monestirs catalans tingueren cura dels seus dominis, procurant la seva ampliació i defensa sempre que fou possible o necessari.

Arribats a aquest punt, hem de qüestionar-nos si realment l'activitat econòmica dels monestirs se centrà exclusivament en la producció agrícola i forestal, com sembla assenyalar la documentació conservada, bàsicament cessions de béns immobles o unitats d'explotació agrària. En aquest sentit, introduint un tema al qual hauré de retornar recurrentment al llarg del treball, cal dir que la resposta és negativa, ja que tot sembla indicar que els cenobis alt-medievals també reberen algunes donacions en moneda i, sobretot, en caps de bestiar.¹⁵⁸ El problema és que aquestes donacions pràcticament mai no es posaren per escrit, ja que, des d'un punt de vista simbòlic, possiblement no tenien el mateix significat que les de béns arrels, els quals, a part de ser una font permanent de riquesa i poder, guardaven memòria de qui els havia posseït amb anterioritat i, per tant, eren més útils per establir llaços d'*amicitia* perdurables entre el donant i el receptor.¹⁵⁹ Des d'un punt de vista pràctic, a més, posar per escrit una transacció de béns mobles o semovents, mancats d'afrontacions i de cap característica externa que els identifiqués, tenia poc sentit, sent més útils altres mètodes com, en el cas del bestiar, les marques de propietat fetes amb un ferro roent, una pràctica que s'ha mantingut fins fa pocs anys i que no deixa cap evidència documental.

¹⁵⁶ CC V, doc. 52, p. 92-94 (879). Sobre aquest interessant judici, veure: Josep M. Salrach Marès, *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil* (Vic: Eumo Editorial, 2013), p. 61-67.

¹⁵⁷ CC V, doc. 512, p. 458-459 (987).

¹⁵⁸ La importància de la ramaderia per part dels monestirs alt-medievals, moltes vegades eclipsada per la centralitat que prengué posteriorment en els monestirs cistercencs, ja fou apuntada en l'àmbit europeu per: Mick Aston, *Monasteries in the landscape* (Stroud: Tempus, 2000), p. 140-42; Lebecq, p. 132.

¹⁵⁹ Respecte a la terra com a element especialment indicat per travar llaços amb l'Església, bàsicament per la seva condició de bé perenne i associat simbòlicament als antics propietaris, veure: Innes, *State and Society in the Early Middle Ages*, p. 40-41.

Alguns indicis de l'existència d'aquestes donacions els trobem en els testaments conservats, ja que allí s'hi consignaven tots els béns lliurats pel finat, fossin mobles o immobles.¹⁶⁰ Així, per exemple, sobretot a mesura que ens aproximem al segle XI, cada vegada trobem més personatges com el levita Otger de Vic, que deixà cent sous a Sant Cugat del Vallès, Sant Pere de Roda i Sant Esteve de Banyoles.¹⁶¹ Quant a la ramaderia, els llegats de caps de bestiar hi són força habituals, si bé en general es tracta d'animals de tir com bous o cavalls, sent molt excepcionals les deixes de remats d'ovelles, vaques o porcs de relativa importància. No podem oblidar, però, que el 925 Santa Maria de Ripoll va rebre ni més ni menys que la meitat del reumat del comte Miró el Jove;¹⁶² que el 986 Santa Maria d'Amer va rebre cent porcs de mans d'un tal Guillemó;¹⁶³ o que el 993 el comte Borrell II deixà cent vaques a Sant Pere de Roda.¹⁶⁴ Per últim, com he introduït anteriorment en parlar dels dominis dispersos dels monestirs, la seva pròpia ubicació i la dels seus béns també constitueixen una prova indirecta de la vocació ramadera d'aquests centres cenobítics. Així doncs, com tindrè oportunitat de demostrar més endavant, caldrà tenir en compte aquesta activitat econòmica i les lògiques que se'n deriven per tal d'interpretar correctament els dominis monàstics i la seva gestió.

En una línia semblant, tampoc es pot oblidar la implicació que alguns cenobis pogueren tenir en l'explotació de recursos minerals, quelcom que ha estat ben estudiat en l'àmbit anglo-saxó.¹⁶⁵ En el cas català, les evidències són molt més escasses, gairebé inexistents. Tot i així, com estudià Marta Sancho, sí que podem constatar un interès per part dels monestirs catalans alt-medievals per fer-se amb el control de la producció siderúrgica, ja que observem com alguns d'ells adquiriren diverses fargues ja abans de l'any mil.¹⁶⁶ A més, no pot ser casual que moltes d'aquestes institucions s'ubiquessin prop d'afloraments minerals, arribant al punt que, com apuntà Aymat Catafau, darrera del trasllat del monestir d'Eixalada a Cuixà s'hi podria veure la voluntat de controlar

¹⁶⁰ Quant als béns mobles que apareixen en els testaments catalans alt-medieval, veure l'estudi i sobretot les taules que ofereix: Antoni M. Udina Abelló, *La successió testada a la Catalunya altomedieval* (Barcelona: Fundació Noguera, 1984), p. 110-14 i 325-30.

¹⁶¹ CC IV, doc. 890, p. 669-670 (961).

¹⁶² DMR I, doc. 61, p. 136-138 (925).

¹⁶³ CC V, doc. 506, p. 453-455 (986).

¹⁶⁴ CC VII, doc. 1214 (993).

¹⁶⁵ Per una reflexió sobre la implicació dels monestirs anglo-saxons en l'explotació de canteres i mines de carbó, ferro i plom, incidint en les dificultats que presenten aquestes activitats per ser detectades en les fonts escrites, veure: Aston, p. 146-48.

¹⁶⁶ Marta Sancho Planas, *Homes, fargues, ferro i foc. Arqueologia i documentació per a l'estudi de la producció de ferro en època medieval* (Barcelona: Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya; Marcombo, 1999), p. 112-14.

millor les mines de ferro del Canigó, explotades pel cenobi fins a època moderna.¹⁶⁷ De la mateixa manera, malgrat que mai se l'esmenti en la documentació, també seria molt innocent per part nostre considerar casual l'emplaçament de Sant Vicenç de Gerri al peu d'una font d'aigua salada, sobretot tenint en compte que tenim informació fefaent que altres monestirs del període, com Santa Maria d'Arles, posseïen salines.¹⁶⁸ Per tant, com veiem, el rol econòmic dels cenobis era bastant més complex i dinàmic del que les fonts moltes vegades deixen veure, tenint uns interessos realment amplis que devien suposar-los l'arribada de matèries primes de naturalesa molt diversa.

Ara bé, els beneficis procedents de les explotacions directes i de les rendes pagades pels tinents que treballaven les seves propietats, normalment consistents en una onzena part de la producció, eren només una porció de tots els ingressos que rebien els cenobis alt-medievals. Hem de recordar que molts d'ells s'havien fet amb preceptes d'immunitat que no només els eximien de pagar els tributs públics propis de l'època, tals com el taloni o el pasuari; sinó que els autoritzava a seguir-los recaptant als seus subalterns en benefici propi, quelcom que s'especifica clarament en el precepte de Sant Pere d'Albanyà del 844.¹⁶⁹ A més, a l'autoritzar-los a impartir justícia dins dels seus dominis, se sobreentén que també se'ls legitimava per cobrar les multes i altres prestacions que es poguessin derivar d'aquella activitat judicial. Per últim, degut a la seva possessió de nombroses esglésies, moltes de les quals s'acabaren integrant en la xarxa parroquial que es configurà a finals del segle IX i principis del X, la majoria dels monestirs també es beneficiaren de rendes de caràcter eclesiàstic com el delme, les primícies o les oblacions, si bé possiblement n'havien de transferir una part al bisbe ordinari i/o als clergues seculars que gestionaven les esglésies dependents.¹⁷⁰

Malgrat que el volum d'aquests ingressos devia ser molt diferent per a cada cas, no hi ha dubte que devien condicionar de manera important la pròpia organització i

¹⁶⁷ Catafau, p. 83. Respecte a la importància de la metal·lúrgia en l'economia de Cuixà i dels altres monestirs de la vessant nord dels Pirineus, veure: Catherine Verna-Navarre, «Esquisse d'une histoire des mines et de la métallurgie monastiques dans les Pyrénées au Moyen Âge», a *Moines et métallurgie dans la France médiévale*, ed. Paul Benoit i Denis Cailleaux (París: AEDEH, 1991), p. 45-58.

¹⁶⁸ CC II, Arles, doc. 5, p. 33-36 (878).

¹⁶⁹ «*Quicquid exinde fiscus sperare poterat totum nos pro aeterna remuneratione eidem ecclesiae concedimus ut in alimonia pauperum et stipendia servorum Dei ibidem Deo famulantium proficiat in augmentum*»: CC II, Albanyà, doc. 1, p. 6-8 (844).

¹⁷⁰ Per una aproximació general a l'evolució del cobrament i pagament del delme al llarg de l'Alta Edat Mitjana, incidint en com els cenobis s'apropriaren d'aquest tribut pensat pel sosteniment del clergat i dels pobres, veure: Giles Constable, *Monastic Tithes. From their Origins to the Twelfth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1964). Pel cas català, veure: Xavier Puigvert Gurt, «La introducció del delme a la Marca d'Hispania», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 13 (1992), 117-25; Elvis Mallorquí, *El delme* (Girona: Diputació de Girona; Obra Social «la Caixa», 2017), p. 24-25.

topografia dels monestirs. No en va, com ha exposat Stéphane Lebecq, tot i que una part de la producció fos processada en les mateixes explotacions, com demostra la dispersió de molins i trulls que mostra la documentació, de ben segur que a l'entorn dels centres monàstics es congregaren també alguns obradors i tallers artesanals especialitzats en l'elaboració o processament d'alguns productes determinats.¹⁷¹ Bona prova d'això és que l'anònim autor del plànol de Sankt Gallen, a l'hora d'imaginar com havia de ser un monestir ideal del segle IX, hi inclogué nombrosos espais dedicats a l'emmagatzematge i transformació de matèries primeres, tals com graners, molins o forns; així com centres de producció artesanal com ara sabateries, ferreries o, fins i tot, armaries i orfebreries (fig. 18).¹⁷² Així mateix, en les excavacions arqueològiques realitzades al monestir italià de Sant Vincenzo al Volturno, també s'han identificat tallers artesanals i centres especialitzats en la producció de béns de luxe, quelcom que s'ha de vincular a la voluntat de demostrar prestigi per part de la comunitat i els seus patrons.¹⁷³

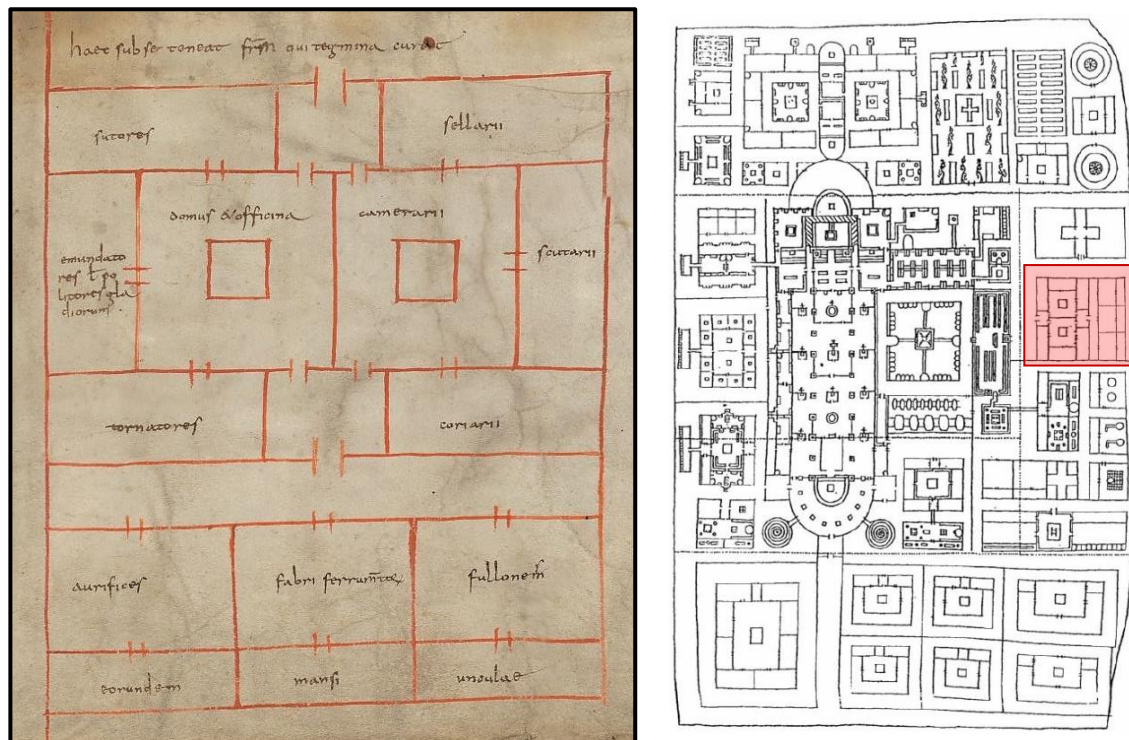

Fig. 18: Detall dels tallers artesanals que apareixen en el plànol de Sankt Gallen.

¹⁷¹ Lebecq, p. 138.

¹⁷² Respecte a les estances d'emmagatzematge i producció del plànol de Sankt Gallen, veure: Walter Horn i Ernest Born, *The Plan of St. Gall: a Study of the Architecture & Economy of & Life in a Paradigmatic Carolingian Monastery* (Berkeley: University of California Press, 1979), p. 189-202 i 215-48.

¹⁷³ Alfons Zettler, «Public, Collective and Communal Spaces in Early Medieval Monasteries: San Vincenzo and the Plan of Saint Gall», a *Monasteri in Europa occidentale (secoli VIII-XI): topografia e strutture*, ed. Flavia De Rubeis i Federico Marazzi (Roma: Viella, 2008), p. 259-73 (p. 263-65). Unes

Òbviament, cap monestirs català prengué unes proporcions semblants a les dels dos cenobis citats i, en conseqüència, no hem de pressuposar que comptessin amb el mateix nombre de serveis. De fet, per causa de la manca d'excavacions arqueològiques que acusen la majoria de cenobis d'aquest període, més enllà de molins, no podem assegurar que haguessin congregat al voltant del seu precinte cap altre tipus de centre productiu o taller que proveís al monestir i al seu entorn social. Ara bé, tenint en compte el paper de lloc central que molts cenobis exerciren sobre el territori circumdant, crec que podem pressuposar l'existència d'aquests serveis almenys en aquells més preponderants a nivell econòmic, quelcom que també podria explicar la progressiva concentració de població al seu entorn i, amb el temps, l'aparició de vertaderes viles monàstiques com la de Ripoll o Sant Cugat del Vallès.¹⁷⁴

Tot això em porta a tractar un darrer tema que crec important: el paper dels monestirs alt-medievals com a centres comercials. Això és així perquè, tenint en compte la gran quantitat de recursos que arribaven al monestir, es fa difícil creure que tots ells s'invertissin exclusivament en el manteniment de la comunitat i a donar caritat als pobres, sobretot si recordem que la majoria de tractats de l'època especificaven que només la dècima part dels ingressos s'havien de destinar a aquest últim objectiu.¹⁷⁵ Per tant, si bé segueix sent un tema discutit, cada cop està més acceptat que, ja abans de l'any mil, gran part de la producció monàstica es destinava al comerç, generalment en mercats rurals de curta distància, si bé en les grans abadies imperials com Saint-Denis es documenta la presència de comerciants de territoris relativament llunyans com la Frísia o Anglaterra des de principis del segle VIII.¹⁷⁶

En el cas català, de nou, les dades són molt més limitades. Tot i així, no podem oblidar que el 951 a Ripoll ja hi havia un mercat del qual el cenobi percebia una tercera part de taloni, car així li confirmà el papa Agapit II en una butlla.¹⁷⁷ De la mateixa manera, com ja he introduït anteriorment, els estudis de Maria Soler sobre els dominis

conclusions similars mostra l'estudi comparatiu dels precintes monàstics anglesos, si bé cal tenir present que la majoria d'evidències disponibles són posteriors al segle X: Aston, p. 101-24.

¹⁷⁴ Respecte a les viles monàstiques catalanes, que a voltes tingueren més d'un punt focal, veure: Jordi Bolòs, *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004), p. 197-98.

¹⁷⁵ Veure la nota 59 de la pàgina 107.

¹⁷⁶ Quant a la relació entre monestirs i mercats abans de l'any 1000, aportant nombroses evidències documentals, veure: Lebecq, p. 139-47; Wilkin, p. 145-48. Pel cas específic de Saint-Denis, veure: Sakae Tange, «Production et circulation dans un domaine monastique à l'époque carolingienne: l'exemple de l'abbaye de Saint-Denis», *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, 75.4 (1997), 943-55.

¹⁷⁷ «Agapetus episcopus, servus servorum Dei, (...) merchatum prefati loci de toloneo et omnem iusticiam peragendam terciam partem deleamus»: CC IV, doc. 685, p. 524-426 (951).

de Sant Cugat del Vallès també insten a pensar que, ja al segle X, part de la seva producció aniria destinada a la comercialització, car s'hi observa una clara especialització dels cultius en uns productes molt determinats i, sobretot durant el segle XI, la voluntat de crear nuclis patrimonials prop de les viles mercat més importants.¹⁷⁸ Una observació semblant es podria fer en el cas de Sant Miquel de Cuixà, ja que el 966 va rebre pel testament del comte Sunifred II de Besalú, Cerdanya i Conflent un immens alou al Capcir que comprenia els llocs de Matamala i Els Angles, on hi havia un mercat.¹⁷⁹ En conseqüència, sembla fora de dubte que els cenobis més grans dels comtats catalans mostraren cert interès en donar sortida als seus excedents a través de vincular-se a la xarxa de mercats que s'anava conformant i que acabà eclosionant al segle XI.¹⁸⁰

A la llum de tot el que venim veient, podem concloure que, més enllà del seu rol religiós, social i polític, els monestirs alt-medievals també constituïren importants centres de producció i administració econòmica, ja que, si bé hi devia haver importants diferències entre ells, sent evident l'existència de cases més riques i altres més pobres, en general aconseguiren reunir important dominis patrimonials que, ben gestionats, devien reportar-los quantiosos beneficis, sobretot si hi sumem la recaptació de tributs d'origen públic i eclesiàstic. La necessitat de donar sortida a tota aquesta producció també motivà que els cenobis de l'època es significuessin com a importants pols d'atracció comercial, a l'entorn dels quals es fundaren mercats on la pròpia comunitat, però també la població circumdant, podia intercanviar els excedents agraris, ramaders, manufacturadors i minerals per aquells productes que no produïa.

El monestir, centre de cultura i estudi

Una darrera faceta dels monestirs alt-medievals que cal tractar és el seu rol com a centres d'educació, treball intel·lectual i producció librària; una imatge que, en gran part gràcies a la novel·la *El nom de la Rosa* d'Umberto Eco, es troba profundament arrelada en el nostre imaginari col·lectiu.

¹⁷⁸ Soler Sala, «Propiedad monástica y sustento alimentario: el patrimonio productivo del monasterio de Sant Cugat del Vallès (siglos X y XI)», p. 482-83.

¹⁷⁹ «*Et ad domno meo Sancti Michaelis archangeli et Sancti Germani (...), cuius cenobium fundatum est in valle Conflente, carta faciat de ipsum meum alodem quem dicunt Angulos, cum ipso mercato, et Matamala, cum villis et villarunculis suis et omnia adiacentia earum, id est, pratis, pascuis, silvis, garricis, molendinis, molendinariis, (...) vieductibus et reductibus*»: CC V, doc. 374, p. 334-337 (966).

¹⁸⁰ Sobre el procés d'aparició dels mercats a la Catalunya alt-medieval, veure: Maria Soler Sala, *Els espais d'intercanvi. El mercat en el procés de gènesi i consolidació del feudalisme al comtat de Barcelona, segles IX-XIII* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 2006).

Aquesta creença popular, tanmateix, ha de ser matisada o, almenys, ben contextualitzada, ja que, com apuntaren Prim Bertran i Rosa Lluç en un sintètic article sobre el tema, originalment el monacat no era un moviment especialment procliu a la producció cultural i, encara menys, a l'estudi de la literatura profana.¹⁸¹ Al contrari, com he explicat al principi d'aquest apartat, els primers monjos no eren res més que cristians que volien apartar-se del món per viure la seva fe de la manera més pura possible, allunyats de totes les distraccions mundanes.¹⁸² Ara bé, això no vol dir que no haguessin de saber llegir, car la majoria de textos regulars, des de Pacomi fins a Benet de Núrsia, insisteixen en la necessitat que els monjos dediquessin gran part del seu temps a la lectura de les Escripures i, sobretot, dels Salms per tal de memoritzar-los i poder-los repetir ininterrompudament durant les moltes hores dedicades a la meditació.¹⁸³ En conseqüència, cal pressuposar que, des dels seus orígens, cada cenobi ja comptaria amb una mínima biblioteca, encara que només contingués textos bíblics i litúrgics.

A aquesta necessària presència de llibres als cenobis per tal d'acomplir amb la *lectio divina* i altres exigències regulars com la lectura a taula, s'hi ha d'afegir el fet que molts dels monjos que professaven en els monestirs tardo-antics eren membres de l'alta societat, educats encara en la cultura clàssica; un bagatge que necessàriament traslladaren a l'interior dels cenobis i començaren a fusionar amb les ensenyances més ascètiques de la tradició patristica. Un cas paradigmàtic és el de l'excònsol Cassiodor, que, després d'una vida dedicada a la política romana, fundà el monestir calabrès de Vivarium, al qual conferí la missió de preservar el saber cristià, però també el profà, ja que considerava que el seu coneixement era necessari per poder aprofundir en la recerca teològica.¹⁸⁴ Per tant, progressivament, alguns cenobis començaren a mostrar interès per la cultura pagana, si bé supeditant-la sempre al servei de la fe i la religió.

El cas del monestir de Vivarium és excepcional, tant per la seva precocitat com per la intencionalitat que li donà des d'un primer moment el seu fundador. Tanmateix,

¹⁸¹ Prim Bertran Roigé i Rosa Lluç Bramon, «Els monestirs i els sabers», a *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, ed. Lluís To i Jordi Galofré (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013), p. 89-106 (p. 90-91).

¹⁸² Veure les pàgines 91-93.

¹⁸³ Sobre la presència de llibres en els textos regulars i el paper de la *lectio divina* en la creació de les primeres biblioteques monàstiques, veure: Adalbert de Vogüé, «La place des livres dans les plus anciennes règles monastiques, IVe-VIIe siècles», *Revue Mabillon*, 16 (2005), 99-112; Herman A. Peterson, «The Genesis of Monastic Libraries», *Libraries & the Cultural Record*, 45.3 (2010), 320-32.

¹⁸⁴ Franz Weissenhuber, «L'educazione profana nell'"Expositio psalmorum" di Cassiodoro», a *Cassiodoro: dalla corte di Ravenna al vivarium di Squillace*, ed. Sandro Leanza (Catanzaro: Soveria Mannelli, 1993), p. 61-72.

sense tenir un objectiu tan clarament marcat en aquest sentit, la progressiva conversió dels monestirs, o almenys d'aquells més rellevants, en importants centres de cultura s'observa en molts altres indrets de la Cristiandat Occidental. Sense anar més lluny, al mateix segle VI, tot sembla indicar que els cenobis de la Península Ibèrica ja havien aconseguit un elevat nivell cultural que irradiaven cap a l'exterior, impregnant gran part de la vida política i cultural del seu temps.¹⁸⁵ Bona prova d'això és que la majoria de les elits eclesiàstiques d'època visigoda, entre les quals podríem citar Ildefons de Toledo o el mateix Isidor de Sevilla, es formaren en entorns monàstics i assoliren un gran coneixement dels autors clàssics, tan cristians com pagans.

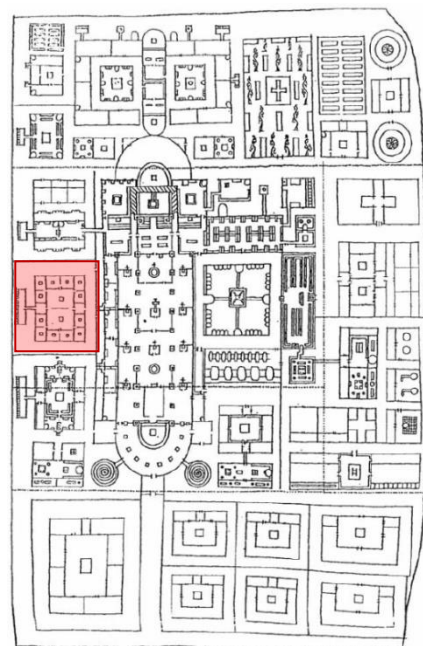
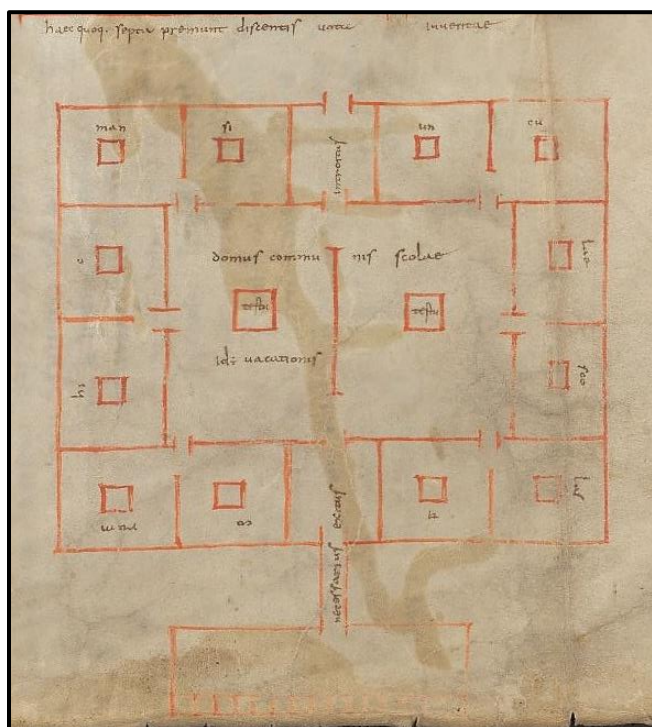

Fig. 19: Escola externa segons el plànol de Sankt Gallen.

L'elevat nivell intel·lectual dels monestirs tardo-antics, que també es fa evident en els cenobis de tradició insular d'una i altra banda del canal de la Mànega, fou clarament promogut pels monarques carolingis en el marc de la seva política de reforma religiosa.¹⁸⁶ Al final, era una bona manera de garantir una correcta interpretació de les Escriptures i dels textos regulars, quelcom necessari per mantenir els monjos en el camí

¹⁸⁵ Eustaquio Sánchez Salor, «La cultura en los monasterios visigóticos», *Codex Aquilarensis: Cuadernos de investigación del Monasterio de Santa María la Real*, 3 (1990), 23-40.

¹⁸⁶ Per una visió general sobre el rol cultural dels monestirs en època carolíngia, veure: Rosamond McKitterick, «Le rôle culturel des monastères dans les royaumes Carolingiens du VIIIe au Xe siècle», *Revue Bénédictine*, 103.1-2 (1993), 117-30.

de la virtut i, per tant, assegurar que seguissin sent útils a la societat.¹⁸⁷ Així doncs, durant els darrers anys del segle VIII i principis del IX, hi hagué una voluntat política per part de la cort imperial per tal que els monestirs de l'Imperi, o almenys aquells més importants, es dediquessin a la preservació del saber, la còpia de llibres, l'estudi i, sobretot, l'ensenyament.¹⁸⁸ Això explica perquè les grans abadies de promoció reial es feren ràpidament amb voluminoses biblioteques i escoles externes com la que apareix en el tantes vegades citat plànol de Sankt Gallen (fig. 19).¹⁸⁹

Entrant en el cas particular dels comtats catalans, cal destacar que les dades són molt escasses. De fet, pràcticament només comptem amb informació fefaent respecte al monestir de Santa Maria de Ripoll, on ja al segle X, i especialment durant l'abadiat d'Arnulf, documentem un *scriptorium* bastant actiu, una biblioteca ben dotada i una probable escola on els copistes d'aquest cenobi s'haurien format. Això és així perquè, si bé no se'ns ha conservat cap original, gràcies a les notes preses per diversos erudits del segle XVIII, sabem que l'any 938 l'escriptori de Ripoll produí un saltiri; que el 958 un monjo ripollès anomenat Joan transcrigué uns decretals dels pontífex romans; i que, entre el 954 i el 970, els monjos Sunyer i Sendred copiaren les *Excerpta ex operibus Sancti Augustini* d'Eugipi l'Africà.¹⁹⁰ A més, gràcies a l'inventari que el comte-bisbe Miró de Girona féu a la mort de l'abat Gudiscle, sabem que només a la sagristia hi havia 65 llibres, sense precisar si eren tots els del cenobi o només els que hi havia guardats en aquell indret concret.¹⁹¹ Per tant, tot i ser encara una mera prefiguració del que arribà a ser sota el govern de l'abat Oliba a principis del segle XI, no hi ha dubte que, al segle X, Ripoll ja era notable centre cultural que, segurament, es beneficiava tant de la promoció dels comtes com de la seva ubicació fronterera entre el món cristià i musulmà.¹⁹²

¹⁸⁷ Quant a les motivacions de la reforma monàstica carolíngia, veure les pàgines 100-101.

¹⁸⁸ En relació al naixement de l'escola monàstica carolíngia, incidint en el paper que hi tingué Alcuí de York i el seu bagatge cultural anglo-saxó, veure: Albrecht Diem, «The Emergence of Monastic Schools: The Role of Alcuin», a *Alcuin of York: Scholar at the Carolingian Court*, ed. Luuk A. J. R. Houwen i Alasdair A. MacDonald (Groningen: Egbert Forsten, 1998), p. 27-44.

¹⁸⁹ Sobre els catàlegs de les biblioteques dels grans monestirs francs, parant atenció al seu rol en la sistematització i organització del saber, veure: Rosamond McKitterick, *The Carolingians and the Written Word* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), p. 165-210.

¹⁹⁰ Respecte a aquestes tres referències, veure: Ramon Ordeig Mata, *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)* (Vic: Estudis Històrics, 2014), p. 77-78 i 94-96.

¹⁹¹ CC IV, doc. 1288, p. 928-929 (979).

¹⁹² Una situació semblant, tot i haver estat molt menys estudiada, podríem inferir-la en el cas del monestir de Sant Cugat del Vallès, on Anscari M. Mundó demostrà l'existència d'un *scriptorium* actiu al segle X que, en aquells moments, ja comptava amb suficient capacitat per no només proveir la seva pròpia biblioteca, sinó també exportar llibres a altres indrets bastant llunyans: Anscari M. Mundó, «Entorn de dos còdexs del segle Xè de Sant Cugat del Vallès», *Faventia*, 4.2 (1982), 7-23.

Tenint en compte aquesta preponderància cultural, és fàcil suposar que l'abadia ripollesa també comptaria amb una escola ben consolidada. Tant és així que molts autors han defensat que aquest centre monàstic fou el lloc on Gerbert d'Orlhac, futur papa Silvestre II, anà a estudiar matemàtiques després de conèixer el comte Borrell II de Barcelona, si bé els darrers estudis de Ramon Ordeig han demostrat que la seva formació no es dugué a terme en una escola concreta, sinó que es desenvolupà sota el mestratge particular del bisbe Ató de Vic, formant part del seu seguici.¹⁹³ Això posa de relleu la prevalença que en aquell moment tenien els mestres individuals sobre les escoles, quelcom que també s'observa en altres indrets.¹⁹⁴ No és motiu, però, per negar que Ripoll hagués pogut tenir una escola on, com a mínim, s'ensenyés a escriure i els principis bàsics de les arts liberals als novicis que hi ingressaven, ja que se'ns han conservat diversos manuscrits miscel·lanis del segle X, dos d'ells elaborats al propi monestir, destinats a l'ensenyament de la gramàtica, la dialèctica i la retòrica.¹⁹⁵

Aquest tipus d'escola monàstica, tot i que potser a una escala considerablement menor, de ben segur que també existia en molts altres cenobis catalans, car, tenint en compte que sovint trobem monjos actuant com a escriptors, sembla que molts d'ells, per no dir la majoria, sabien llegir i escriure. El mateix podem dir de les monges, ja que, si bé mai apareix cap dona com a autora d'un document legal, l'estudi de les firmes autògrafes de diversos diplomes de Sant Joan de les Abadesses ha permès a Jonathan Jarrett demostrar que la immensa majoria de les integrants d'aquella comunitat monàstica eren lletrades, quelcom que l'ha portat a concloure que, al segle X, tan dins com fora dels claustres, existia certa educació femenina.¹⁹⁶ Per últim, com a prova que fins i tot els monestirs més petits tenien certs espais destinats a l'educació, em sembla rellevant que en l'excavació arqueològica del monestir de Sant Sebastià del Sull, duta a terme per Manuel Riu, es detectés en una de les estances situades al nord del temple un seguit de *graffiti* fets amb estilet a la pròpia paret que, datables entre la segona meitat

¹⁹³ Per un repàs historiogràfic del debat i una defensa ben argumentada de les noves perspectives, veure els dos articles que es recullen a: Ramon Ordeig Mata, *Ató de Vic, mestre de Gerbert d'Orlhac (papa Silvestre II)* (Vic: Estudis Històrics, 2009).

¹⁹⁴ Thomas N. Bisson, «L'aprenentatge dels savis a Europa pels volts de l'any mil: les lliçons de Gerbert, Abbo i Fulbert», a *Actes del Congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r. mil·lenni: Vic-Ripoll, 10-13 de novembre de 1999*, ed. Immaculada Ollich (Vic: Eumo Editorial, 1999), p. 577-91.

¹⁹⁵ Ordeig Mata, *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)*, p. 115-16.

¹⁹⁶ Jonathan Jarrett, «Nuns, Signatures and Literacy in Late-Carolingian Catalonia», a *Women and Community in Medieval and Early Modern Iberia*, ed. Michelle Armstrong-Partida, Dana Wessell i Alexandra Guerson (Lincoln, en premsa).

del segle X i principis de l'XI, permeten pressuposar que aquell efímer cenobi també hauria tingut la seva escola o, fins i tot, un petit *scriptorium*.¹⁹⁷

Tenint en compte tot això, se'ns fa evident que els monestirs dels comtats catalans del segle IX i X presentaven un perfil cultural molt menor en comparació amb les grans abadies imperials de Corbie, Reichenau, Sankt Gallen o Fulda. Sent sincers, només Ripoll a partir del segle XI i sota l'impuls de l'abat Oliba pogué aproximar-s'hi, car en aquell període la seva biblioteca cresqué exponencialment i s'hi detecta una important producció literària, historiogràfica i científica.¹⁹⁸ Això no vol dir, però, que els monestirs catalans del segle X no constituïssin importants centres culturals, almenys a escala local, ja que, com hem vist, la presència de llibres hi era obligada i, fins els més petits, sembla que tingueren escoles on formar els seus novicis per tal que poguessin llegir, escriure i, potser, conèixer els principis bàsic de les arts liberals.

El monestir, cap a una visió holística de la institució

Al llarg dels cinc apartats anteriors, hem tingut oportunitat de veure cinc imatges molt diferents de què era un monestir alt-medieval, insistint en la seva faceta religiosa, assistencial, política, econòmica i cultural. Ara bé, cal tenir present que es tracta d'una divisió artificial, generada en gran mesura per la pròpia historiografia que, incapaç d'aproximar-se a la complexitat real del fenomen monàstic, ha tendit a estudiar cada una de les seves facetes per separat, no sempre tenint en compte la resta.

El monestir alt-medieval, per tant, se'ns presenta com una entitat complexa que al mateix temps era un espai d'exclusió, on una comunitat de monjos o monges vivia separada del segle per dur a terme una vida contemplativa de pregària i estudi; i un espai d'inclusió en què la societat exterior tenia un paper determinant. No en va, l'estil de vida adoptat pels monjos, per una banda, els obligava a procurar-se importants dominis econòmics que garantissin la seva subsistència; i, per altra, els convertia en un pol d'atracció social per tots aquells que volien salvar la seva ànima i beneficiar-se del poder intercessor que socialment es conferia tant a la seva pregària com a les relíquies que custodiaven. Al intervenir-hi la societat, a més, les institucions monàstiques no

¹⁹⁷ Manuel Riu, «El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes, i la seva rotonda», *Urgellia*, 6 (1983), 245-84 (p. 270).

¹⁹⁸ Per una síntesi de la dimensió cultural que prengué Santa Maria de Ripoll després de l'any 1000, veure: Bertran Roigé i Lluch Bramon, p. 101-4.

pogueren quedar fora de les dinàmiques social i polítiques del període, ja que l'adopció d'un o altre protector condicionava la seva alineació política i, per tant, donava un sentit sociopolític als vincles que el laïcat podia establir amb ells.

Totes les facetes vistes, per tant, formaven part d'un mateix fenomen i, en cada monestir, amb més o menys força, es donaven els cinc rols que he definit. Així, en major o menor mesura, tot cenobi era alhora un centre de culte religiós, el lloc de repòs d'un sant, un hospici, una escola, un monument de prestigi social i polític, un espai de memòria i d'apoderament així com un centre d'explotació econòmica i comercial. Sense tenir en compte tots aquests punts de vista, és impossible copsar la vertadera essència d'aquests centres, que, com veiem, eren molt més que els llocs de residència de monjos i monges. Per tant, malgrat que en els capítols següents m'hauré de centrar bàsicament en la seva dimensió social i econòmica, cal tenir sempre present les altres facetes, car, quan hom fundava un monestir o li feia una donació, no es plantejava si ho feia com a centre religiós, assistencial, social, econòmic o cultural, sinó pel què representava el conjunt de la institució amb tota la seva complexitat entesa de manera holística.

2. Com podem identificar els monestirs?

Un cop definit què entenem com a monestir en el període alt-medieval, hem de passar a veure com podem identificar-los en les fonts conservades. Sense aquest exercici, no podríem llistar tots els cenobis dels comtats catalans durant el segle IX i X, la base sobre la qual s'estructura tota la tesi. Ara bé, no és una tasca senzilla, ja que les fonts del període no sempre són fàcils d'interpretar i, segons la seva tipologia, ens haurem d'enfrontar a diferents problemàtiques.

2.1. Els monestirs en les fonts escrites

La majoria dels cenobis que s'inclouen en el present treball han estat identificats gràcies a les fonts escrites, sobretot les de caràcter arxivístic, bàsicament perquè han estat les més explotades, però també perquè són les que ofereixen menys dubtes per poder afirmar o negar la condició monàstica d'un centre religiós.

Tanmateix, com han alertat diversos autors, a l'hora d'identificar els espais de vida monàstica dels primers segles medievals, la documentació escrita també presenta alguns problemes importants que cal tenir en compte.¹⁹⁹ En primer lloc, per la gran varietat terminològica amb què es refereix als centres de vida monàstica, ja que molts documents utilitzen de forma aparentment equivalent paraules tan heterogènies com ara *monasterium*, *coenobium*, *domus*, *cella*, *cellula*, *monasteriolum*, *asceterium*, *abbatia*, *claustrum* o, inclús, *locus*.²⁰⁰ En segon lloc, perquè aquests termes generalment no presenten un significat clar i inequívoc, sinó que segons la font, l'autor i el lloc de

¹⁹⁹ Els autors que han apuntat aquesta problemàtica en referir-se a la documentació monàstica alt-medieval han estat molts i seria del tot impossible citar-los tots. Ara bé, crec que és interessant mostrar-ne una breu selecció que primi la procedència d'àmbits acadèmics i geogràfics diversos: Marios Costambeys, «The transmission of tradition: Gregorian influence and innovation in eighth-century Italian monasticism», a *The Uses of the Past in the Early Middle Ages*, ed. Yitzhak Hen i Matthew Innes (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), p. 78-101 (p. 81); Tim Pestell, *Landscapes of monastic foundation: the establishment of religious houses in East Anglia, c. 650-1200* (Woodbridge: Boydell Press, 2004), p. 21-22; José Ángel García de Cortázar, «La colonización monástica en los reinos de León y Castilla (siglos VIII a XIII): Dominio de tierras, señorío de hombres, control de almas», a *El monacato en los reinos de León y Castilla (siglos VII-XIII). X Congreso de Estudios Medievales, 2005*. (Àvila: Fundación Sánchez-Albornoz, 2007), p. 15-48 (p. 18-19); Noëlle Deflou-Leca, «La polysémie terminologique des communautés monastiques (VIe-Xe siècle): quelques cas d'étude», *Bulletin du Centre d'études médiévales d'Auxerre*, 10 (2016) <<http://journals.openedition.org/cem/14472>> [accedit 22 abril 2018].

²⁰⁰ En altres indrets, encara trobem una major diversitat lèxica i s'empraren també termes com *conventum* o *xenodochium*: Michèle Gaillard, «Monasterium, cella, abbazia... Enquête sur les différents termes désignant les communautés religieuses au haut Moyen Âge (Ve-milieu IXe siècle) et leur signification», *Bulletin du Centre d'études médiévales d'Auxerre*, 10 (2016), p. 1-17. Tanmateix, no els trobem en la documentació dels comtats catalans i, per tant, quedaran exclosos del meu anàlisi.

redacció ofereixen una àmplia polisèmia que dificulta notablement la nostra capacitat d'aproximar-nos a les realitats que s'amaguen darrera seu, sent difícil en molts casos assegurar que es pugin traduir realment pel terme monestir en el seu sentit actual.

Tenint en compte aquesta problemàtica, a continuació comentaré de manera individualitzada cada un dels termes que la documentació treballada utilitza per referir-se als centres de vida monàstica, parant especial atenció al significat que es dona a cada un d'ells, a la seva possible evolució semàntica al llarg del temps i, sobretot, a si ens permeten identificar amb unes mínimes garanties els centres monàstics o si, per contra, també són aplicables a altres tipus de fundacions religioses. Només així podrem aproximar-nos al nombre real de monestirs que hi havia als comtats catalans carolingis i, per tant, assentar la tesi sobre una base el més sòlida possible.

Monasterium / coenobium

Els termes que aparentment permeten identificar amb major claredat un centre religiós alt-medieval com a monestir són, sens cap mena de dubte, el de *monasterium* i el de *coenobium*, que també són dos dels més utilitzats.

En origen, aquestes paraules feien referència a dues realitats desiguals, ja que, si seguim la definició que en donà Joan Cassià al segle V, *monasterium* podia referir-se a centres de vida eremítica on només vivia un únic anacoreta; mentre que *coenobium* designava exclusivament centres de vida comunitària amb més d'un monjo.²⁰¹ Aquesta distinció era ben coneguda a la Península Ibèrica i, per exemple, la recollí Isidor de Sevilla tant en les seves *Etymologiae* com en l'obra *De ecclesiasticis officis*, on cita textualment a Cassià com a font.²⁰² Ara bé, segons els estudis de Rafael Puertas Tricas, Jordina Sales i Florian Gallon, sembla que en època d'Isidor ambdós termes ja tendien a confondre's, car tant en els canons del concili d'Agde del 506 com en els de Sevilla del

²⁰¹ «*Et monasterium potest etiam unius monachi habitatio nominari; coenobium autem appellari non potest, nisi ubi plurimorum cohabitantium degit unita communio*»: Iohannes Cassianus, «Collationum XXIV», a *Patrologiae Cursus Completus. Series Latina. Vol. 49: Ioannis Cassiani opera omnia*, ed. Jacques Paul Migne (París: J. P. Migne editorem, 1846), col. 447-1328 (col. 1111).

²⁰² «*Monasterium unius monachi habitatio est. Μόνος enim apud Graecos solus, στήιον statio; id est solitarii habitatio. Coenobium ex Graeco et Latino videtur esse compositum. Est enim habitaculum plurimorum in commune viventium; κοινόν enim Graece commune dicitur*»: Isidorus, «Etymologiarum libri XX», a *Patrologiae Cursus Completus. Series Latina. Vol. 82: Sancti Isidori Hispalensis episcopi opera omnia*, ed. Jacques Paul Migne (París: J. P. Migne editorem, 1850), col. 9-728 (col. 544); «*Inter coenobium autem et monasterium ita distinxit Cassianus, quod monasterium possit etiam unius monachi habitatio nuncupari, coenobium autem non nisi plurimorum*»: Isidorus, *De Ecclesiasticis Officiis*, ed. Christopher M. Lawson (Turnhout: Brepols Publishers, 1989), p. 74.

619 els trobem emprats de manera clarament equívoca; una tendència que no feria sinó agreujar-se en les centúries següents, arribant al punt que, en la cronologia en què se centra la present tesi, eren emprats pràcticament com a sinònims.²⁰³

En la documentació treballada trobem moltes mostres de l'equivalència entre els termes *monasterium* i *coenobium*, ja que molts diplomes anomenen indistintament un mateix centre amb un o altre apel·latiu. Un clar exemple n'és la donació del castell de Perarrua a Sant Sadurní de Tavèrnoles per part d'un tal Sanç, ja que, en una mateixa clàusula, el receptor apareix com a «*iam dicto Sancto Saturnino monasterio*» i com a «*iam dictum cenobium Sancti Saturnini*».²⁰⁴ Més clara encara és l'execució del testament del comte Guifré II de Barcelona, ja que els seus marmessors diuen fer la donació al «*cenobio Sancte Marie qui est monesterius situs in termino de valle Riobullo, inter duos alveos Tezer et Ferbario*».²⁰⁵ Finalment, no podem oblidar el cas del monestir de Sant Llorenç prop Bagà, segurament el més evident de tots, ja que apareix recurrentment denominat com a «*cenobi monasterii*» o «*monasterii cenobio*», fórmula que també trobem ocasionalment emprada per a altres centres monàstics.²⁰⁶ Per tant, no hi ha dubte que ambdós termes eren generalment intercanviables.

Ara bé, eren sinònims exactes? Florian Gallon, en el seu estudi del monacat alt-medieval al nord-oest de la Península Ibèrica, conclogué que en la majoria de casos sí, però detectà algunes diferències d'ús com, per exemple, el fet que *monasterium*

²⁰³ Rafael Puertas Tricas, *Iglesias hispánicas (siglos IV al VIII). Testimonios literarios* (Madrid: Dirección General del Patrimonio Artístico y Cultural. Ministerio de Educación y Ciencia, 1975), p. 103-4; Jordina Sales Carbonell, *Las construcciones cristianas de la Tarraconensis durante la Antigüedad Tardía. Topografía, arqueología e historia* (Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2012), p. 66-67; Florian Gallon, *Moines aux extrémités de la terre. Fonctions et représentations du monachisme dans la péninsule Ibérique du haut Moyen Âge (VIIIe-XIe siècle)* (Bordeus: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Université Bordeaux Montaigne, 2014), p. 70-77.

²⁰⁴ «*Totum et ab integrum dono ad iam dicto Sancto Saturnino monasterio et a fratribus ibidem Deo servientibus, tam presentibus, quam et futuris, propter remedium anime mee, hec omnia superius comprehensum dono ad iam dictum cenobium Sancti Saturnini propter remedium anime mee, ut per eius intercessione et omnium sanctorum, ut ante tribunal Xpisti veniam merear accipere*»: DSST, doc. 18, p. 91-92 (961).

²⁰⁵ CC IV, doc. 155, p. 185-186 (916). Un cas molt similar el trobem en el veí monestir de Sant Joan de les Abadesses, que apareix referenciat en una donació com a «*cenobium Sancti Iohannis Bapstiste qui est situs monasterius in comitatu Ausona*»: ACB, doc. 130, p. 288-290 (950).

²⁰⁶ Els documents que anomenen el monestir de Sant Llorenç prop Bagà combinant conjuntament els termes *monasterium* i *coenobium* són: MSLLB, doc. 7, p. 182 (948); MSLLB, doc. 10, p. 183 (950); MSLLB, doc. 11, p. 183-185 (954); CC IV, doc. 740, p. 568 (955); MSLLB, doc. 15, p. 185 (959); MSLLB, doc. 20, p. 186-187 (963); MSLLB, doc. 25, p. 188-189 (966); MSLLB, doc. 31, p. 191 (972); MSLLB, doc. 32, p. 191 (973); MSLLB, doc. 35, p. 192-193 (975); MSLLB, doc. 43, p. 197-198 (984). Fora de Sant Llorenç, només trobem aquesta combinació en un document de Sant Joan de les Abadesses, que s'hi refereix com a «*domum Sancti Iohannis Bapstiste cenobii monasterii*»: CC IV, doc. 289, p. 266-267 (925); en un de Santa Maria de Serrateix, que l'esmenta com a «*domum Sancte Marie vel Sancti Urbicii monasterii zenobii*»: DSMS, doc. 32, p. 108-109 (990); i en un de Sant Sadurní de Tavèrnoles, que l'anomena «*domum Sancti Saturnini cenobii monasterii*»: DSST, doc. 31, p. 101-102 (1000).

podia seguir designant excepcionalment ermitoris o que el terme *coenobium* es reservava per aquells centres de major mida i rellevància.²⁰⁷ En el cas dels comtats catalans, no sembla que es puguin observar les mateixes pervivències del passat i, per exemple, no hi ha indicis que permetin vincular cap dels *monasteria* documentats amb centres estrictament eremítics, malgrat poguessin comptar amb comunitats realment reduïdes. Així mateix, veiem que el terme *coenobium* s'emprà per designar les grans comunitats cenobítiques, com ara Ripoll, Tavèrnoles o Sant Cugat del Vallès, però també per cases molt més petites, algunes que fins i tot no compten amb cap document que s'hi refereixi directament, com pot ser Sant Andreu de Planés.²⁰⁸

En el mateix sentit, també és indicatiu un document del 973 en el qual s'explica que els monjos de Sant Genís de Ballera hagueren de recórrer a l'abat Igila del Sant Vicenç de Gerri, al qual estaven subjectes, per tal que els ajudés a trobar un abat per a la seva comunitat, ja que no hi havia cap monjo en aquella casa apte per ser-ho.²⁰⁹ La font, com veiem, marca una clara diferència d'estatus entre les dues abadies, arribant al punt que Igila nomena com a abat de Ballera un monjo del monestir de Gerri. No obstant això, ambdós centres apareixen designats de manera idèntica com a *coenobia*, fet que demostra que, a diferència del que s'observa al nord-oest de la Península Ibèrica, als comtats catalans no sembla que es donés una denominació diferent als centres de vida monàstica segons les seves dimensions i la seva influència.

El que sí que es fa notar és una clara diferència cronològica, i fins a cert punt geogràfica, en l'ús d'una o altra denominació. No en va, excepte dues estranyes mencions aïllades en el comtat de Pallars,²¹⁰ no documentem el terme *coenobium* per referir-se a un monestir fins al darrer quart del segle IX. El primer cop que apareix és en un document de Sant Andreu d'Eixalada datat de l'any 868.²¹¹ A partir de llavors, però, tingué una ràpida difusió i, al llarg del segle X, en molts indrets esdevingué tan habitual

²⁰⁷ «Dans le haut Moyen Âge hispaniques, les termes *coenobium* et *monasterium* sont donc employés souvent de manière indistincte, mais ils ne sont pas exactement équivalents. L'usage du mot *coenobium* est réservé aux plus grands établissements, ceux où la vie cénobitique est indiscutablement implantée. (...) *Monasterium* emporté des significations beaucoup plus étendues. L'une d'entre elles a été définie comme archaïque et très exceptionnelle – *monasterium* comme ermitage. Une autre a été clairement dégagée – *monasterium* comme *coenobium*. On est loin d'avoir épuisé le problème»: Gallon, p. 76-77.

²⁰⁸ La petita casa de Sant Andreu de Planés o de les Planasses, documentada indirectament a l'Alt Urgell gràcies a una desena de documents de finals del segle X i principis de l'IX, apareix com a «*cenobio Sancti Andree in Planesas*» en tres d'ells, mentre que cap l'anomena *monasterium*: DACU 981-1010, doc. 283, p. 115-116 (1003/1005); DACU 981-1010, doc. 296, p. 127-128 (1007/1009); DACU 981-1010, doc. 300, p. 131-132 (1007/1009).

²⁰⁹ CC III, doc. 219, p. 401-402 (973).

²¹⁰ CC III, doc. 39, p. 302-304 (848); CC III, doc. 55, p. 313-314 (859).

²¹¹ CC VI, doc. 60, p. 121-123 (868).

com el terme *monasterium*, quelcom que s'observa si analitzem l'evolució de l'ús d'aquestes paraules en els casos de Tavèrnoles (fig. 20), Banyoles (fig. 21), Ripoll (fig. 22) i, sobretot, Sant Cugat del Vallès (fig. 23). Ara bé, en altres *scriptoria* hi tingué un pes bastant menys destacat i, per exemple, a Santa Maria d'Alaó, un dels més importants monestirs ribagorçans i pel qual tenim més documentació, pràcticament mai s'utilitzà, sent només sis els documents que si refereixen com a *coenobium* (fig. 24). Això em porta a concloure que, als comtats catalans, ambdues denominacions tenien un significat equivalent, sense matisos destacables, però amb una presència desigual segons el moment i el lloc, quelcom que segurament s'ha de relacionar amb les tradicions i particularitats escripturàries de cada cenobi i de cada regió.

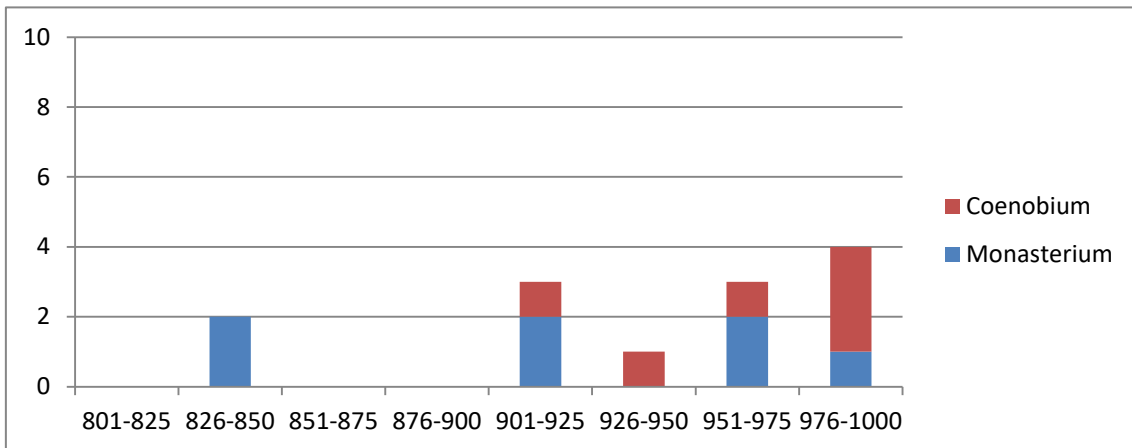

Fig. 20: Evolució de l'ús dels termes *coenobium* i *monasterium* en la documentació de Sant Sadurní de Tavèrnoles.

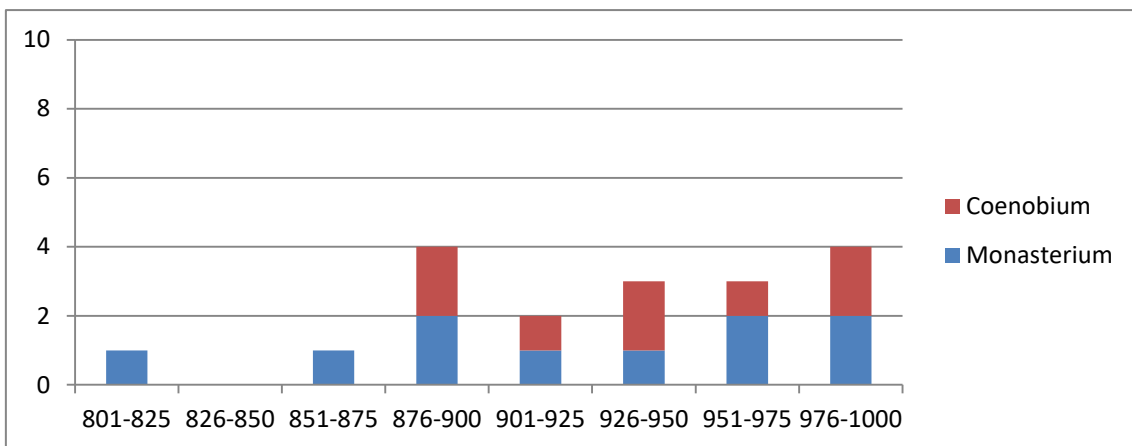

Fig. 21: Evolució de l'ús dels termes *coenobium* i *monasterium* en la documentació de Sant Esteve de Banyoles.

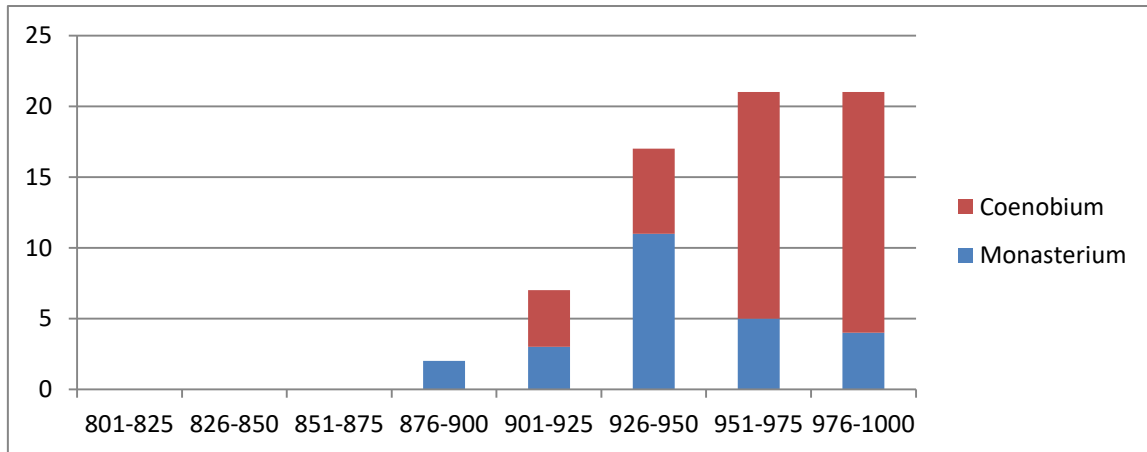

Fig. 22: Evolució de l'ús dels termes *coenobium* i *monasterium* en la documentació de Santa Maria de Ripoll.

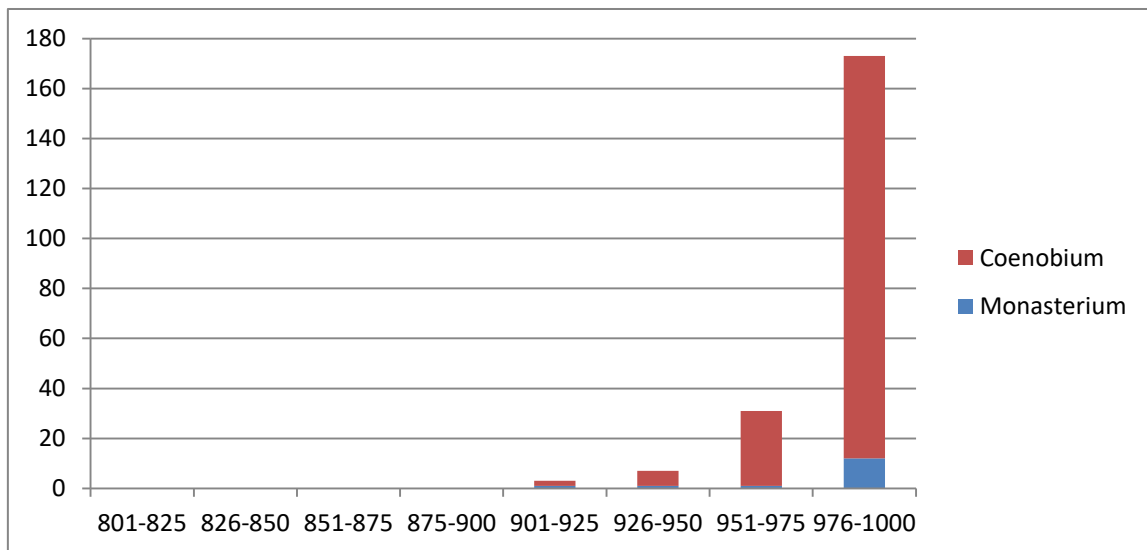

Fig. 23: Evolució de l'ús dels termes *coenobium* i *monasterium* en la documentació de Sant Cugat del Vallès.

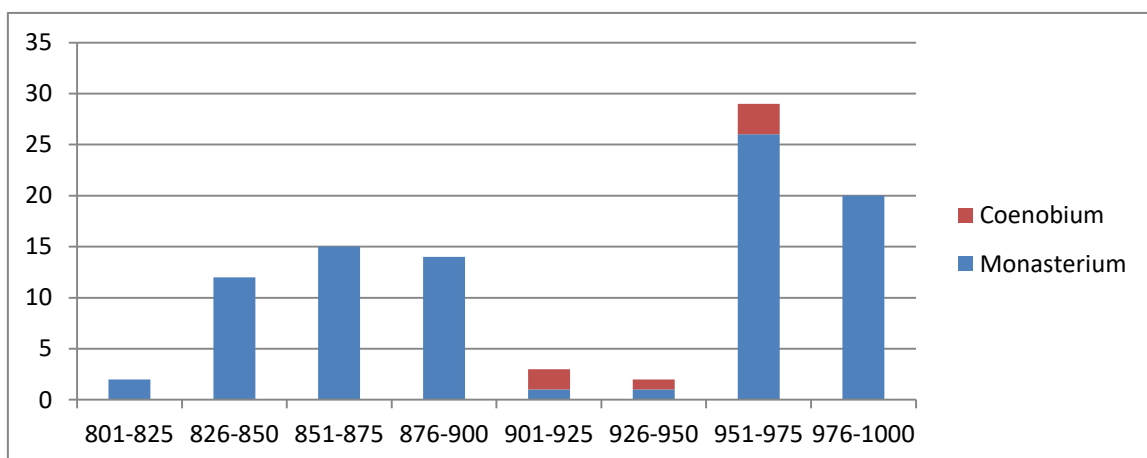

Fig. 24: Evolució de l'ús dels termes *coenobium* i *monasterium* en la documentació de Santa Maria d'Alaó.

Més difícil és saber si les realitats que s'amagaven darrera d'aquests termes coincidirien amb el que avui entenem com a monestir. Cal recordar que, com hem vist al llarg de l'apartat anterior, durant els primers segles medievals la idea de cenobi tot just s'estava definint, cosa que facilità que les fonts anomenessin com a *monasterium* o *coenobium* centres amb unes característiques molt variades, alguns fins i tot mancats del tret més bàsic per identificar-los: la presència d'una comunitat. Per aquest motiu, la professora Noëlle Deflou-Leca, especialista en el monacat alt-medieval a França, ha assenyalat recentment que la historiografia tradicionalment ha tingut una excessiva «*absence de scrupules pour affirmer sans ambages que tel établissement était régulier, juste parce que la documentation le désignait comme un monasterium*».²¹²

En la mateixa línia, Florian Gallon i Antonio Duran, centrats respectivament en el monacat del nord-oest peninsular i en el navarro-aragonès, han demostrat amb exemples concrets que a vegades el terme *monasterium* era utilitzat per referir-se a esglésies seculares servides per un únic sacerdot, malgrat les clares diferències jurídiques existents entre ambdós tipus d'establiments.²¹³ En els monestirs que ens ocupen, però, tampoc sembla detectar-se cap cas similar, ja que, si bé per molts d'ells no tenim cap informació que ens permeti conèixer la composició de la seva comunitat ni el nombre de membres que hi residien, quan en tenim dades sempre hi trobem més d'una persona. Altra cosa és poder afirmar que aquests conformessin una comunitat monàstica ben consolidada, car, en base a la imatge que ens donen les fonts arxivístiques, serien pocs els cenobis amb una congregació de monjos àmplia i ben estructurada segons les disposicions regulars. Per contra, trobem diversos exemples de cases amb només dos o tres comunitaris, sent-ne un cas paradigmàtic el de Sant Julià de Sentís, un efímer cenobi pallarès que, segons el seu document fundacional datat de l'any 848, en aquells moments només comptava amb dos membres: un prevere de nom Constantí i un tal Atilà, a qui no s'atribueix cap dignitat religiosa, ni tan sols la de *monachus*.²¹⁴

Aquesta darrera observació ens planteja un altre problema de més difícil solució, ja que ens obliga a preguntar-nos fins a quin punt podem assegurar que els centres

²¹² Deflou-Leca, p. 3.

²¹³ Gallon, p. 83; Antonio Durán Gudiol, «Monasterios y monasteriolos en los obispados de Pamplona y Aragón en el siglo XI», *Príncipe de Viana*, 52.193 (1991), 69-88 (p. 77-78). Aquesta mateixa observació, si bé fonamentada sobre documents d'autenticitat discutida, cosa que obligava a prendre-la amb moltes reserves i precaucions, ja havia estat apuntada per: Alfonso García-Gallo, «El Concilio de Coyanza. Contribución al estudio del Derecho Canónico español en la Alta Edad Media», *Anuario de historia del derecho español*, 20 (1950), 275-633 (p. 418-21).

²¹⁴ CC III, doc. 39, p. 302-303 (848).

definitos com a *monasteria* o *coenobia* en la documentació alt-medieval eren realment habitats per monjos com exigeix l'actual definició de la paraula monestir. A mitjans dels anys 70, l'historiador del dret Arcadi Garcia Sanz ja va apuntar que als comtats catalans sota aquestes denominacions «hom hi comprenia, no les cases estrictament monacals només, sinó les de tipus canonical també, és a dir, les d'aquelles comunitats de clergues diocesans que, per raons pastorals o per afany de perfecció espiritual, feien vida comunitària sota una regla».²¹⁵ Fins i tot, presentà una proposta d'identificació d'aquestes primeres canòniques que s'amagaven darrera d'un vocabulari aparentment monàstic, citant com a exemples Sant Pere de Graudescales, Sant Llorenç de Morunys, Santa Maria de Riudaura o, el més sorprenent, Sant Cugat del Vallès.²¹⁶

La diferenciació entre un *monasterium* i una *canonica* abans del segle XI, però, és molt complexa, igual com també ho és distingir entre *monachi* i *canonici*. Com he comentat en traçar el perfil religiós dels cenobis, la separació entre *ordo monasticus* i *ordo canonicus* establerta en els concilis d'Aquisgrà celebrats entre el 816 i el 817 no arrelà en les zones rurals de l'Imperi fins ben entrat el segle XI. En conseqüència, durant el període estudiat, imperava una indefinició que propicià que centres amb unes característiques molt diferents convisquessin sota una mateixa denominació, la de *monasterium*. No sembla que els propis membres d'aquestes comunitats i els seus contemporanis veiessin cap incompatibilitat en considerar com a iguals aquelles cases dedicades a la vida contemplativa i aquelles més enrolades en la vida pastoral dels seus encontorns, sobretot perquè en menor o major mesura totes devien acomplir amb les dues funcions.²¹⁷ El problema arriba quan traduïm sense més reflexió *monasterium* i *coenobium* per monestir i cenobi, que actualment comporten un seguit d'assumpcions adoptades *a posteriori* que no encaixen amb el sentit que tenien en època alt-medieval, quan pràcticament englobaven tot centre religiós de vida comunitària fora dels capítols catedralicis i de les col·legiates urbanes que mica en mica s'anaven fundant.²¹⁸

²¹⁵ Arcadi Garcia Sanz, «La noció d'Orde en el monaquisme català antic (segles IX-XIII)», a *II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català: Sant Joan de les Abadesses 1970. Vol. II* (Poblet: Abadia de Poblet, 1974), p. 25-55 (p. 29).

²¹⁶ Garcia Sanz, p. 30-37. Per afirmar la condició canonical d'aquests centres es basà principalment en les referències a l'*ordo canonicus* que pogué trobar en la documentació, en la seva relació amb les parròquies de l'entorn i, sobretot, en la seva dependència de l'autoritat episcopal. Així, per exemple, proposà Sant Cugat com a possible "canònica" pel fet que en els seus documents apareix sovint la clàusula «*secundum canonicam auctoritatem*» i, especialment, per la subjecció jurisdiccional que sempre el lligà al bisbe de Barcelona, un tret sorprenent per a una abadia benedictina tan poderosa.

²¹⁷ Respecte a aquesta qüestió, veure la pàgina 104 de la present tesi.

²¹⁸ Cal tenir present que, en l'àmbit urbà, la distinció entre monjos i canonges arribà bastant abans que en el món rural i, per exemple, a finals del segle IX, ja trobem capítols conformatos per *canonici* en les

Les connotacions modernes que comporta l'ús dels termes monestir i cenobi són tan perilloses per a l'historiador que Sarah Foot, una de les màximes autoritats en monacat anglo-saxó, afirmà que «*to insist on 'monastery' as a translation for monasterium is to apply inappropriate standards for monastic observance to early Anglo-Saxon communities, and to deny the possibility that their members were engaged in the cure of souls*».²¹⁹ Per aquest motiu, conclogué que la forma més adequada per descriure les cases religioses anteriors a la reforma seria el vocable d'arrel vernacular *minster*, ja que, si bé s'ha d'alliberar del sentit que li han volgut donar alguns autors com a sinònim de canònica, podria reflectir molt millor la indefinició del monacat alt-medieval, evitant les idees preconcebudes que comporta la paraula monestir.

Les problemàtiques terminològiques descrites per Sarah Foot, malgrat la distància, són molt semblants a les que ens trobem als comtats catalans i a molts altres punts de la Cristiandat Occidental.²²⁰ Nosaltres, però, no disposem de cap altra variant dels termes *monasterium* i *coenobium* que ens permeti aproximar-nos al fenomen monàstic sense les connotacions i assumpcions que porten implícits els termes monestir i cenobi. Per tant, haurem de seguir utilitzant aquestes paraules, però tenint present en tot moment que, en els primers segles medievals, el seu significat no era el mateix que tenen actualment i que sota seu s'amagava una gran amalgama de centres religiosos amb particularitats molt marcades. No hem de caure, per tant, en l'error d'intentar distingir entre aquells centres més pròxims al que avui coneixem com a monestirs i aquells més propers al que a partir del segle XI anomenarem canòniques regulars, ja que si els seus propis contemporanis no feien distinció entre ells i els tractaven com un tot, fer-ho nosaltres seria un anacronisme que només ens portaria a renunciar a part de la gran riquesa i complexitat del fet monàstic alt-medieval.

Arribats a aquest punt, podem concloure que en la documentació treballada els termes *monasterium* i *coenobium* són emprats com a sinònims exactes per designar

principals seus episcopals catalanes. Així mateix, al llarg del segle X, el fenomen canonical ja s'estengué per les parròquies de les principals ciutats catalanes sense catedral, com ara Besalú o Manresa. Per saber més sobre aquest tema, veure: Antoni Pladevall Font i Francesc Català-Roca, *Els Monestirs Catalans* (Barcelona: Edicions Destino, 1968), p. 52-54.

²¹⁹ Sarah Foot, «Anglo-Saxon Minsters: a Review of Terminology», a *Pastoral Care Before the Parish*, ed. John Blair i Richard Sharpe (Leicester: Leicester University Press, 1992), p. 212-25 (p. 225).

²²⁰ Respecte a observacions similars fetes en altres territoris més propers al nostre camp d'estudi, com ara el nord-oest peninsular o la zona de la Gàl·lia, veure: Gallon, p. 99-100; Pierre Bonnerue, «Le choix des modèles monastiques et canoniaux dans la législation religieuse du premier quart du IXe siècle», a *Ecrire son histoire: Les communautés régulières face à leur passé* (Saint-Étienne: Publications de l'Université de Saint-Étienne, 2005), p. 327-36 (p. 329-30).

centres religiosos de vida comunitària que, malgrat les seves idiosincràsies particulars, eren reconeguts com a monàstics pels qui vivien en el seu interior o en el seu entorn. En conseqüència, tots els establiments designats amb aquests termes han estat inclosos en la present tesi, traduint-los com a monestirs o cenobis, si bé tenint sempre present l'amplitud semàntica d'aquestes paraules en el context dels segles IX i X.

Domus

Un altre vocable utilitzat recurrentment en les fonts escrites per designar els centres de vida monàstica és la imprecisa i problemàtica paraula *domus*, que sovint apareix en combinació amb els ja comentats termes *monasterium* i *coenobium*.

Un bon exemple de l'ús d'aquesta paraula en la documentació alt-medieval és el testament del bisbe Sisebut d'Urgell, datat vers el 839-840, ja que aquest deixà llibres, entre altres, «*ad domum Sancti Saturnini monasterium*», «*ad domum Sancti Aciscili Sentilias monasterium*» i «*(ad) domum domne mee Virginis Marie monasterium Alaone*».²²¹ Un cas similar, però d'una cronologia i procedència totalment diferent, el trobem en l'execució testamentària d'un tal Sentulf, datada de l'any 1000, en què els seus marmessors donaren un molí «*ad domum Sancti Petri cenobii qui est situs super flumen Gallicantii*».²²² Per tant, veiem que durant tot el període estudiat i en els diferents comtats catalans les paraules *domus*, *monasterium* i *coenobium* mostren una gran proximitat semàntica i, fins a cert punt, certa complementarietat.

Tanmateix, també se'ns han conservat molts documents en què un cenobi, ben testimoniats per altres fonts, apareix designat únicament com a *domus*, sense cap altre apel·latiu. Els exemples podrien ser innumerables, però, per citar-ne només un, posaré el cas d'una donació comtal a Santa Maria de Ripoll, un centre d'incontestable condició monàstica al qual anomena simplement «*domum Sancte Marie Rivipullensis*».²²³ Casos com aquest han portat a alguns historiadors a considerar que, en el món alt-medieval, el terme *domus* s'hauria d'entendre com a sinònim de *monasterium*, implicant el seu ús la presència d'algun tipus de vida comunitària. Sense anar més lluny, Manuel Riu, un dels autors que més ha treballat el monacat carolingi als comtats catalans, conclogué

²²¹ MSAT, apèndix I, doc. 2, p. 250-251 (839/840).

²²² CC V, doc. 620, p. 524 (1000).

²²³ CC IV, doc. 535, p. 427-428 (943).

que «*las palabras baselica o basilica y domum aplicadas a un templo denotan en esta época cierta notoriedad y la existencia en el mismo de vida comunitaria*». ²²⁴

Jo mateix, en el meu Treball Final de Màster, dedicat a l'estudi del monacat als comtats de Pallars i Ribagorça, vaig seguir aquest criteri i, malgrat els dubtes que ja havien exposat alguns autors, ²²⁵ vaig considerar com a cenobis tots els centres que apareixien en la documentació com a *domus*. ²²⁶ El fet que en aquell territori no fos un apel·latiu gaire comú, que irremeiablement la seva traducció com a casa comportés connotacions de lloc d'hàbitat i que molts cenobis apareguessin en un mateix document indistintament com a *domus* i *monasterium* apuntava en aquesta línia. Ara bé, en el transcurs de la present recerca, en la qual he tingut l'oportunitat de treballar les fonts d'altres regions, he pogut constatar que aquella assumpció va ser una equivocació, ja que si seguíssim aquell mateix criteri per tots els comtats catalans, hauríem de considerar com a monestirs gairebé dos-cents nous centres religiosos.

Hem de tenir present que, a part dels cenobis ben documentats i de les diverses esglésies que podien haver-hi dins dels seus límits claustrals, un buidatge sistemàtic de la documentació catalana anterior a l'any 1000 permet localitzar fins a 194 centres religiosos designats en un moment o altre com a *domus* (fig. 25). Alguns, com els capítols de les diverses seus episcopals, tenien vida comunitària de caràcter no monàstic, però altres eren esglésies manifestament seculares, algunes fins i tot de dimensions molt reduïdes, com pot ser la de Sant Mamet de Bacardit de Llumàs, que apareix sota la curiosa denominació de «*domiciunculam Sancti Mametis*». ²²⁷ Per tant, podem concloure, ara amb més seguretat que fa uns anys, que no es pot acceptar l'equivalència entre els termes *monasterium* i *domus*, sent l'ús d'aquest darrer un criteri invàlid per poder identificar nous centres de vida monàstica. ²²⁸

²²⁴ Manuel Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*. Vol. I (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 1960), p. 215, n. 3.

²²⁵ Jordi C. Boix Pociello, «L'antic orde monàstic al comtat de Ribagorça», a *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Historia, arqueologia, documentació*. Vol. III, ed. Jordi Bolòs i Joan J. Busqueta (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2000), p. 111-26 (p. 114).

²²⁶ Xavier Costa Badia, *Proposta metodològica per a l'estudi dels monestirs benedictins a Catalunya i la seva importància en l'organització del territori. El cas dels comtats de Pallars i Ribagorça als segles IX i X* (Barcelona: Treball final de màster inèdit dipositat a la Universitat de Barcelona, 2015), p. 29-31.

²²⁷ CC IV, doc. 662, p. 509-510 (950).

²²⁸ Com veurem en el quart apartat d'aquest mateix bloc, l'adopció d'aquest criteri m'ha portat a revisar la consideració de molts centres com a cenobis i, per tant, a excloure'ls de la present tesi.

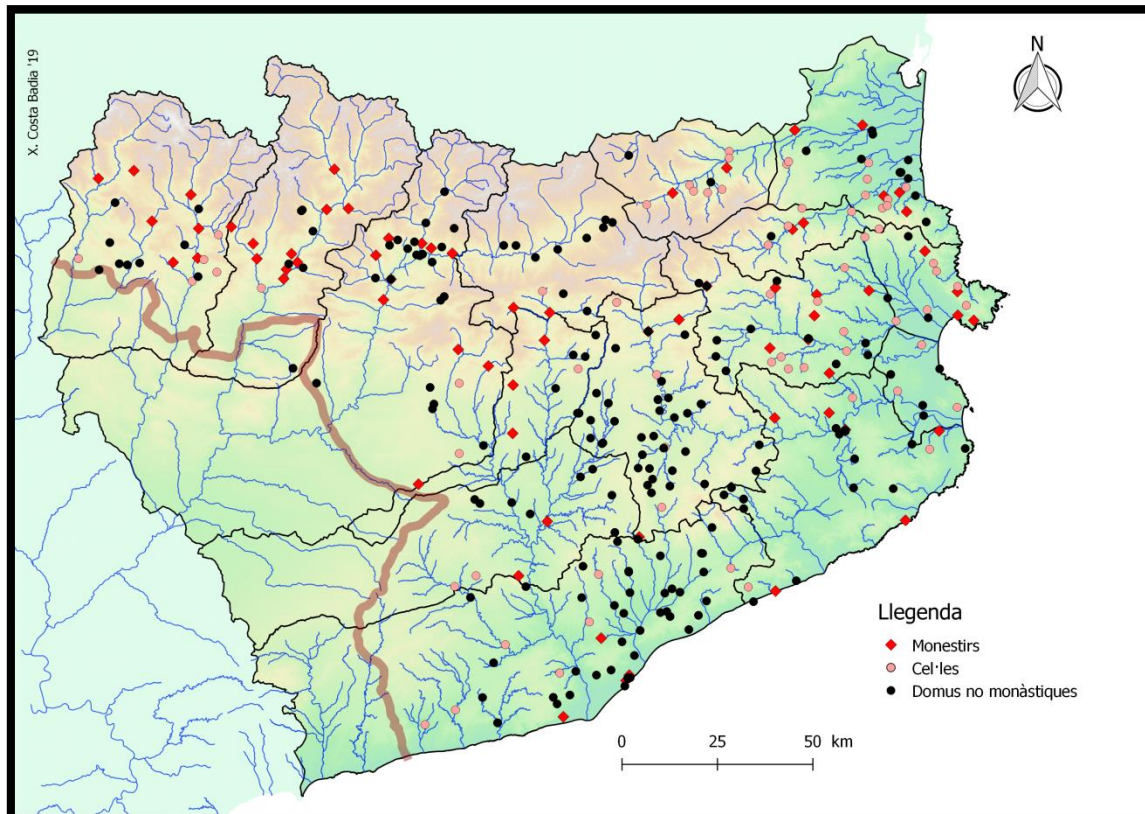

Fig. 25: Centres religiosos no monàstics que apareixen designats com a *domus* en la documentació alt-medieval dels comtats catalans.

Un cop aclarit que no tota *domus* era un cenobi, cal que aprofundim en el seu significat a l'Alta Edat Mitjana. En aquest sentit, la primera impressió és que si no feia referència a tota l'entitat jurídica que configurava un monestir o a la seva part residencial, podria referir-se específicament a l'església o esglésies que tot cenobi havia de tenir. Per tant, podríem suposar que *domus* seria un sinònim d'*ecclesia* o *basílica*; dos termes que, malgrat l'opinió de Manuel Riu citada en la pàgina anterior, des de fa anys s'han demostrat com a equivalents per tal de designar qualsevol tipus de temple cristià, sense entrar ni en la seva tipologia constructiva ni en si tenia o no associat un centre de vida monàstica que el servís i/o se'n servís.²²⁹

La possible equivalència entre *ecclesia* i *domus* explicaria l'ús d'aquest terme en ambients no monàstics i donaria sentit a algunes fórmules que apareixen en la documentació i que semblen indicar, amb major o menor claredat, que *domus* feia referència només a l'espai dels cenobis destinat al culte. No en va, si analitzem un fons extens com el de Santa Maria d'Alaó, veurem que al costat de documents que parlen del

²²⁹ Sobre el significat i l'ús com a sinònims dels termes *ecclesia* i *basílica* en el món tardo-antic i alt-medieval, veure: Puertas Tricas, p. 189-96 i 107-20; Sales Carbonell, p. 55.

monestir simplement com a «*domum Sante Marie*»²³⁰ o «*monasterio Sancte Marie quod dicitur Alaone*»,²³¹ n'hi ha altres, sobretot donacions, dirigides «*ad domum Sancte Marie et Sancti Petri in monasterio Alahone*»,²³² «*ad domum Sancte Marie vel Sancti Petri qui sunt fundati in monasterio Alahone*»²³³ o, encara més eloqüent, «*ad domum Sancta Maria vel Sancti Petri apostoli et alias aecclesias qui ibidem sunt fundatas in monasterio Alaoni*». ²³⁴ Per tant, sembla poder-se concloure que *domus* era realment utilitzat com a sinònim d'*ecclesia* per referir-se als diferents temples fundats en un mateix monestir i que podien rebre donacions de forma individual o col·lectiva.

No obstant això, un escrutini minuciós de les fonts conservades ens permet localitzar altres usos d'aquest terme, ja que en alguns documents també es fa servir per designar els altars fundats dins de les esglésies. Bona prova d'això és que l'altar de Sant Rafael, ben documentat com a part integral de l'església de Sant Vicenç de Besalú,²³⁵ rebé algunes donacions que s'hi referien com a «*domum Sancti Raphaelis angeli, qui est fundatus iuxta castrum Bisulduni*». ²³⁶ En el cas dels cenobis, i seguint amb l'exemple de Santa Maria d'Alaó, també podria fer referència a aquesta accepció l'ús de la fórmula «*(ad) domum Sancte Marie vel Sancti Petri apostoli cujus vasilicas fundatas (sunt) in illo monasterio*», ja que sembla indicar que les *domus* podien estar dins d'esglésies que, al seu temps, podien estar fundades en un monestir. ²³⁷ En conseqüència, sembla clar que el terme *domus*, a vegades, també era utilitzat com a sinònim d'*altar*.

²³⁰ CC III, doc. 21, p. 291-292 (845) = RAEM, doc. 23, p. 78-79 (844).

²³¹ CC III, doc. 25, p. 294 (845) = RAEM, doc. 26, p. 79-80 (845).

²³² CC III, doc. 61, p. 316-317 (867) = RAEM, doc. 72, p. 101 ([875]). Aquesta mateixa fórmula també es troba en els fons d'altres monestirs distants com, per exemple, el de l'urgel·lità Sant Climent de Codinet, que apareix com a «*domum Sancti Clementi in monasterio Cotineto*»: DSCC, doc. 9, p. 166-167 (865); o el de l'empordanès Sant Pere de Roda, que apareix com a «*domum Sancti Petri, qui est situs in comitatu Petrelatense, in monasterio quod nuncupant Rodas*»: CC V, doc. 267, p. 245-246 (945).

²³³ CC III, doc. 265, p. 424 (981) = RAEM, doc. 241, p. 175 (982). Aquesta fórmula, o una variant similar, també la trobem en el fons del monestir urgel·lità de Sant Andreu de Trespunts, on tenim una deïxa «*ad domum Sancti Andre apostoli qui est fundatus in Sentilias monasterio*»: MSAT, apèndix I, doc. 5, p. 253-254 (950); i en el del ripollès Sant Pere de Camprodon, que apareix citat en una font com a «*domum Sancti Petri cuius cenobium est in Campo Rotundo*»: CC V, doc. 375, p. 337-338 (966).

²³⁴ CC III, doc. 248, p. 416 (979) = RAEM, doc. 236, p. 174 (980). Una variant d'aquesta última fórmula tan interessant també la trobem en el fons de Ripoll, on tenim una donació dirigida «*ad domum Sanctae Mariae virginis in monasterio Ripullense et ipsas ecclesais alias qui ibidem sunt fundatas, nomine Sancti Petri apostoli et in honore Sancti Iohannis martiris Christi*»: DMR I, doc. 6, p. 83-85 (880).

²³⁵ El testament del comte-bisbe Miró de Besalú-Girona no deixa cap dubte sobre la condició de Sant Rafael com a altar, ja que el cita com a «*altare qui est in ecclesia Sancti Vincentii in honore sancti archangeli Raphaelis*»: CC V, doc. 453, p. 409-413 (979).

²³⁶ CC V, doc. 470, p. 428-429 (981); CC V, doc. 475, p. 430-431 (982); CC V, doc. 477, p. 431-432 (982).

²³⁷ CC III, doc. 129, p. 349-350 (917) = RAEM, doc. 127, p. 120 (920). Aquesta fórmula la trobem gairebé en els mateixos termes en altres monestirs catalans com el de Santa Maria de Lavaix: CC III, doc. 234, p. 409 (974); el de Sant Pere de les Maleïses: ADM, Pallars, ll. 18, doc. 1140 (996); el de Sant Climent de Codinet: DSCC, doc. 22, p. 176-177 (933); el de Sant Joan de les Abadesses: CC IV, doc.

A la llum de les proves aportades, fins i tot podríem arribar-nos a plantejar si la paraula *domus* no s'hauria de traduir sempre com a altar, ja que, tornant als exemples que ens han fet concloure l'equivalència semàntica entre *domus* i *ecclesia*, pràcticament tots ells mantindrien invariable el significat si s'optés per aquesta traducció. No en va, no seria estrany que les donacions piadoses anessin destinades específicament als diferents *altaria* fundats dins dels respectius monestirs. Tanmateix, aquesta opció queda totalment descartada gràcies a l'aportació del Cartoral de Sant Cugat del Vallès, on trobem una reveladora donació dirigida «(ad) domum Sancti Cucuphati Octavianensis cenobio et ad altario Sancta Maria, qui in eius domo est consecratus».²³⁸

Com podem traduir, doncs, el terme *domus* que apareix en la documentació alt-medieval amb la màxima fidelitat? Crec que, en aquest cas, una traducció literal pot ser la més adequada, ja que sembla poder-se concloure que aquesta paraula s'utilitzava per referir-se a un lloc d'hàbitat; és a dir, a una casa. Ara bé, no a la d'una comunitat monàstica, com jo mateix havia pressuposat en considerar-lo sinònim de *monasterium*, sinó a la del sant que sempre acompanya en genitiu l'ús d'aquest terme. Recordem que, en la mentalitat dels segles IX i X, els sants eren entesos com personatges en l'impàs entre la terra i el cel, cosa que els permetia intercedir davant de la divinitat, però també en els assumptes mundans, tenint una presència molt destacada en el món en el qual residien.²³⁹ Per tant, el mot *domus* faria referència simplement al seu lloc de residència, ja fos entès en un sentit estricte com l'*altar* sota el qual reposaven les seves relíquies; o, en un sentit més ampli, com l'*ecclesia* o el *monasterium* on eren venerades.

Aquesta aproximació ens permet dotar d'un sentit antropològic el terme *domus*, però també posa de manifest la seva àmplia polisèmia, quelcom que impedeix prendre l'ús d'aquesta paraula com un element exclusiu dels centres de vida monàstica. En conseqüència, he exclòs del meu estudi tots aquells centres tradicionalment considerats com a cenobis pel sol fet d'aparèixer com a *domus* en les fonts. Només he fet una excepció en aquells casos en què hi ha altres elements que apunten en la mateixa línia com ara la menció directa d'un abat, d'un preposit o d'una comunitat sencera.

164, p. 191-192 (917); el de Santa Maria de Ripoll: CC IV, doc. 480, p. 387 (940); el de Sant Pere de Camprodon: CC V, doc. 428, p. 378-379 (975); o el de Sant Pol de Mar: CC V, doc. 339, p. 308 (960).

²³⁸ CC VII, doc. 1068 (990).

²³⁹ Sobre aquesta qüestió, veure la pàgina 94 de la present tesi.

Cella / Cellula

Un altre terme molt present en la literatura monàstica i en els fons documentals dels monestirs treballats és la paraula *cella* i el seu diminutiu *cellula*.

En primer lloc, cal que ens preguntem per l'equivalència entre ambdós termes, ja que, com apuntà Marie-José Gasse-Grandjean en analitzar l'ús d'aquests vocables en la documentació burgúndia, en el món alt-medieval no és rar trobar derivats, i en particular diminutius, que designin una realitat totalment diferent al mot original.²⁴⁰ En el nostre cas, però, no sembla que es doni aquesta problemàtica, ja que trobem diversos centres designats indistintament d'una i altra manera. Així, per exemple, la cel·la pallaresa de Sant Fruitós de Segur apareix com a *cellula* en un precepte reial del 823, però com a *cella* només 21 anys més tard.²⁴¹ El mateix observem en els casos empordanesos de Santa Maria de Colomers i Santa Maria del Càrcer, que apareixen com a «*cellulas duas in pago Imporitanense sitas*» en tres preceptes consecutius del segle IX, però com a «*cellas duas sitas in comitatu Puritanense*» en una confirmació del 922.²⁴²

Més revelador encara resulta el mall públic del 879 entre l'abat Ansemon de Sant Esteve de Banyoles i l'abat Obtared de Sant Policarp de Rasès sobre la propietat de diverses cel·les situades en el comtat de Peralada, ja que, si bé les introdueix com a «*ipsas celulas que sunt in pago Tolonense, id est, in territorio Petralatense*», en enumerar-les una per una ho fa sempre com a *cellae*.²⁴³ Per tant, sembla inferir-se que ambdós termes eren vists com a totalment equivalents per l'escriptura, una observació que també s'ha fet en altres indrets.²⁴⁴ Ara bé, no s'ha de deixar d'assenyalar que, com en el cas dels mots *monasterium* i *coenobium*, també s'observa una evolució cronològica en l'ús d'aquests dos termes. No en va, la majoria de mencions a *cellulae* es concentren al segle IX, mentre que al segle X predominen clarament les *cellae*. A més, tot i documentar-se molts casos de centres religiosos que passen de denominar-se

²⁴⁰ Marie-José Gasse-Grandjean, «Cellula et monasteriolum dans les chartes de la Bourgogne médiévale», *Bulletin du Centre d'études médiévales d'Auxerre*, 10 (2016), p. 1.

²⁴¹ CC II, Senterada, doc. 1, p. 259-262 (823); CC II, Senterada, doc. 2, p. 263-265 (844).

²⁴² CC II, Amer, doc. 2, p. 11-13 (844); CC II, Amer, doc. 3, p. 14-16 (860); CC II, Amer, doc. 4, p. 17 (890) = CC V, doc. 73, p. 110-112 (890); CC II, Amer, doc. 5, p. 18-19 (922). Quelcom similar s'observa en el cas de Sant Martí de Fenollar, ja que si bé apareix com a *cellula* en un precepte del 844: CC II, Arles, doc. 3, p. 27-29 (844); en tota la documentació posterior se'l designa com a *cella*: CC II, Arles, doc. 4, p. 30-32 (869); CC II, Arles, doc. 5, p. 33-36 (878); CC II, Arles, doc. 6, p. 37-39 (881).

²⁴³ CC V, doc. 52, p. 92-94 (879).

²⁴⁴ Gaillard, p. 6-11.

cellula a *cella*, no n'hi ha cap exemple en què es produeixi un canvi a la inversa, marcant una clara progressió entre l'ús d'una i altra terminologia.²⁴⁵

Passant a comentar el significat d'aquests dos termes, cal destacar des de bon principi la seva àmplia polisèmia, quelcom que ja es detecta en època tardo-antiga, quan els trobem emprats tan per designar ermitoris aïllats, les cel·les i altres estances que conformaven un cenobi i, per metonímia, el conjunt del monestir, malgrat que aquest darrer ús no fos gaire habitual.²⁴⁶ Per tant, estem davant d'un terme complex que cal analitzar amb precaució per tal de copsar en cada cas particular en quin sentit i amb quina voluntat s'utilitzà, sobretot tenint en compte que ha estat una qüestió molt poc treballada per la historiografia i és fàcil caure en l'anacronisme de traduir-lo directament i sense reflexió prèvia per priorat, un concepte amb una forta càrrega jurídica que no es configurà fins ben entrat el segle XI,²⁴⁷ o per cel·la en el sentit de mera unitat administrativa, accepció molt habitual en la literatura anglo-saxona.²⁴⁸

Si analitzem en detall el fons documental dels comtats catalans, veurem que la majoria de referències a *cellae* i *cellulae* es troben en els preceptes reials, comtals o papals dirigits als cenobis d'aquests territoris, ja que en la majoria d'ells es confirmen les seves propietats i, entre elles, les seves cel·les.²⁴⁹ Ara bé, aquestes fonts, al referir-s'hi de manera indirecta, ens donen molt poca informació sobre les seves característiques. Només ens permeten inferir que eren centres de naturalesa religiosa, ja que normalment són denominats per un hagiònim; però de naturalesa diferent a les *ecclesiae*, car acostumen a apareixen ben diferenciades en aquestes llargues llistes de

²⁴⁵ Aquesta mateixa conclusió sembla poder-se extreure de la documentació burgúndia estudiada per Marie-José Gasse-Grandjean, car també s'hi observa que l'ús de *cellula* pràcticament es circumscrigué a l'època anterior a l'any mil, amb un pic a les darreries del segle IX, mentre que el terme *cella* tingué una major continuïtat, no assolint el seu màxim fins a finals del segle XII: Gasse-Grandjean, p. 6 i 9.

²⁴⁶ Puertas Tricas, p. 98-100; Gaillard, p. 6-11.

²⁴⁷ Sobre la fixació del concepte i la terminologia de *prioratus*, veure: Sébastien Legros, *Prieurés bénédictins, aristocratie et seigneuries: une géopolitique du Bas-Maine féodal et grégorien (fin 10e-début 13e siècle)* (Rennes: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat Rennes-II, 2007), p. 217-29.

²⁴⁸ La historiografia anglo-saxona, condicionada pels forts particularismes del seu monacat després de la conquesta Normanda, ha tendit a limitar l'ús de la paraula *cell* per designar aquelles centres «*which were little more than economic units designed to administer the British estates of foreign houses*», mentre que s'ha valgut de *priory* per parlar dels centres dependents d'altres abadies però amb una marcada identitat monàstica: Janet Burton, *Monastic and religious orders in Britain, 1000-1300* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), p. 29-30. Per una reivindicació de l'ús de la paraula *cell* més ampli i inclusiu, malgrat que el títol de l'obra sembli indicar el contrari, veure: Martin Heale, *The Dependent Priors of Medieval English Monasteries* (Woodbridge: Boydell Press, 2004), p. 4-8.

²⁴⁹ Aquesta observació ja ha estat apuntada per Ramon Ordeig, un dels pocs autors que ha estudiat de manera monogràfica el tema, si bé es centrà únicament en les cel·les vinculades a la figura del comte Guifré el Pelós: Ramon Ordeig Mata, «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 22 (2001), 89-119.

béns.²⁵⁰ A més, per alguns preceptes sabem que les cel·les ocasionalment podien comptar amb més d'una església, com demostra clarament la confirmació reial a Santa Maria de la Grassa de la possessió de la «*cella quoque quae dicitur Prata com sibi pertinentibus ecclesiis in pago Confluente, in suburbio Helenensis*».²⁵¹

Més difícil és poder testimoniar-hi la presència d'una comunitat monàstica més o menys àmplia, ja que són poques les cel·les que compten amb fonts més enllà dels mencionats preceptes. Això ens impedeix poder assegurar que algunes no fossin en realitat petits ermitoris amb només un *monacho*, sobretot tenint en compte que aquest ús es documenta a la zona castellana en aquell mateix període.²⁵² Tanmateix, quan tenim documents que ens mostren *cellae* participant en transaccions econòmiques, no és rar que es mencionin comunitats de varis monjos sota la direcció d'un prepòsit. Aquest seria el cas, per exemple, de Sant Pere de Roda, ja que un document extractat pel pare Villanueva, datat de l'any 919, quan encara era una cel·la de Sant Esteve de Banyoles, ens indica que hi residia una comunitat d'almenys tres membres.²⁵³ En un sentit semblant, es pot citar la dotàlia de Sant Martí del Congost, una de les *cellae* de Sant Joan de les Abadesses segons un precepte reial i un d'episcopal,²⁵⁴ ja que se'ns parla clarament dels «*sacerdotes, monacos vel deodicatas, qui modo ibidem Deo militare noscuntur vel deincebs, Deo favente, servituri erunt sive serviture*».²⁵⁵

Com veiem, per tant, eren centres aparentment bastant similars als *monasteria* o *coenobia* comentats anteriorment. De fet, alguns documents es mostren dubtosos entre l'ús de les dues denominacions i, per exemple, el precepte de Carles el Calb al monestir de Sant Climent de Reglella es refereix al seu rector, Sintremon, com a «*prepositus monasterii vel cullulae Sancti Clementis*».²⁵⁶ Així mateix, en el Cartoral de Sant Cugat, se'ns ha conservat un interessant document, una de les poques donacions dirigides

²⁵⁰ En aquest sentit, és revelador l'exemple del precepte que Lluís d'Ultramar lliurà al monestir de Sant Miquel de Cuixà l'any 952, en el qual, entre molts altres béns, li confirmà les «*cellis sibi subjectis, quarum una vocatur cella Sancti Thomae cum suo alode, alia Sancti Vincentii cum suo alode; et unam ecclesiam in honore Sancti Petri in villa quae dicitur Inforcatis, et alteram ecclesiam in honore Sancti Andreae cum villa quae vocatur Castellano*»: CC II, Cuixà, doc. 2, p. 91-93 (952).

²⁵¹ RCAL, doc. 27, p. 46-48 (870).

²⁵² Artemio M. Martínez Tejera, «La realidad material de los monasterios y cenobios rupestres hispanos (siglos V-X)», a *Monjes y monasterios hispanos en la Alta Edad Media*, ed. José Ángel García de Cortázar i Ramón Teja (Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real. Centro de Estudios del Románico, 2006), p. 59-98 (p. 73-74).

²⁵³ «*Nos Wisindus praeposito, Balone, Argilone, etc. monacos, seu et cuncta congregatione Sancti Petri et Sancti Andree et Sancti Pauli simul in unum donatores sumus etc.*»: CC V, doc. 165, p. 173-174 (919).

²⁵⁴ CC II, Sant Joan de les Abadesses, doc. 1, p. 215-217 (899); CC IV, doc. 69, p. 114-116 (906).

²⁵⁵ CC IV, doc. 37, p. 95-97 (898).

²⁵⁶ CC II, Sant Climent de Reglella, doc. 1, p. 180-182 ([844]).

específicament a una cel·la, que la denomina primer com a «*domum Sancte Crucis, qui est cella de domum Sancti Cucufati*» i després com a «*ipso monasterio Sancte Crucis*».²⁵⁷ Per últim, no podem oblidar que ocasionalment alguns *monasteria*, ben documentats com a tals, poden aparèixer com a *cellae*, cas per exemple de Santa Maria d'Alaó en els primers preceptes que rebé de mans dels comtes de Tolosa,²⁵⁸ o de Sant Pere de les Maleles en el testament del comte Borrell I de Pallars.²⁵⁹

Això no vol dir que els termes *monasteria* i *cella* fossin equivalents. Ara bé, deixa clar que la distinció entre ells no era precisa, ni responia a una diferència objectiva de mida ni de condició jurídica, sinó a una percepció subjectiva. Sembla que els escriptors alt-medievals utilitzaven intencionadament les paraules *cella* o *cellula* quan volien indicar que un centre monàstic estava subjecte a una autoritat externa. Així és habitual que aquest terme, com proven els molts preceptes carolingis comentats anteriorment, s'utilitzés per indicar tots aquells centres de vida religiosa que, per fundació pròpia o per donació, acabaren depenent de l'abat d'un altre monestir i constituït amb aquest una única comunitat. No en va, en l'acta d'elecció de l'abat Bonhome de Sant Genís de Bellera el 973, se'ns indica que aquesta va ser aclamat per «*nos ceteri monaci qui sumus servientes in cenobium Sancti Genesi, cum aliis fratribus nostris qui nos socii sunt per cellulae nostras de maxima usque ad minorem*».²⁶⁰

Al mateix temps, però, aquests dos termes podien ser utilitzats per indicar puntualment que una abadia era propietat d'un particular. Això explicaria perquè, com hem vist anteriorment, els comtes de Tolosa es referiren a Santa Maria d'Alaó com a «*cella nostra*» o perquè el comte de Pallars anomenà *cella* a Sant Pere de les Maleles, quan en el mateix testament elegí al seu abat com a marmessors. Igualment, explicaria perquè en la majoria de casos en què tenim registrada la donació d'un cenobi a un altre,

²⁵⁷ CC VII, doc. 130 (915).

²⁵⁸ «*Cognoscant omnes fideles nostri qui in pago Oritense comanent quia ad isto presbitero nomine Crisogonio cella nostra que dicitur in honore Sancte Marie et Sancti Petri, erimo posita, (...) ei perdonavimus, (...), sed ipso presbitero Crisogonio liceat in ipso monasterio Alaon pro domno imperatore, ejusque filio Holodogo rege, vel pro me, Dominum exorare*»: CC III, doc. 2, p. 281 ([806-814]). En termes molt similars, però especificant el lliurament de «*cella nostra qui dicitur in honore Sancte Matie et Sancti Petri seu ceteras ecclesias qui ad ipsum monasterium pertinent*» s'expressa el precepte que li lliurà pocs anys després el comte Berenguer: CC III, doc. 8, p. 283-284 ([816-833]).

²⁵⁹ «*Et (faciatis carta) ad domum Sancti Petri in Maletto ipsas meas vineas quas comparavi in Assoria, et ipsa villa Castellone, fevo et parrochia, et ipsa sorte de vinea quod fuit Beato Raimundi, et ipsa meas equas et ipsas meas besties, propter ipsa tabula de argento que debuit facere pro ipsa cela*»: CC III, doc. 320, p. 455-456 ([finals del s. X]).

²⁶⁰ CC III, doc. 219, p. 401-402 (973). Aquest document, a part de mostrar que tant els monjos servents al monestir com el de les seves cel·les formaven part de la mateixa comunitat, demostra que la mida no definia l'ús de la terminologia, car parla de les «*cellulae (...) de maxima usque ad minorem*».

el primer apareix com a *cella* o *cellula*, ja que és un dels moments en què és més important remarcar que aquest era propietat del donador i que, per tant, tenia potestat per fer la transacció. En conseqüència, no ens ha d'estranyar que quan el comte Borrell II de Barcelona donà a Sant Llorenç de Morunys la dominicatura de Cort amb la casa de Sant Pere, l'anomenés «*ipsa cella nostra ecclesia Sancti Petri*»;²⁶¹ o que quan el comte Unifred II de Ribagorça donà Santa Càndida d'Areny al monestir d'Alaó, la designés semblantment com a «*cellam nostram que dicitur Sancta Candida*».²⁶²

Aquesta accepció del terme *cella* podria ser també la que expliqués la proliferació d'aquest tipus de centres en mans de particulars sense aparent relació amb cap abadia, un fenomen que caldria estudiar amb deteniment. Hem de tenir present que el 871 el futur abat de Ripoll, el prevere Daguí, lliurà a l'església de Santa Andreu de Gréixer la seva *cella*;²⁶³ que pels mateixos anys un particular, de nom Sesendoara, reconeixia a favor del comte Miró I de Conflent la possessió de la *cella* de Sant Vicenç de Campllong, que li havia de pertànyer per herència del seu avi Bel·ló;²⁶⁴ o que el 913 els habitants de Vilamacolum vengueren a un tal Guifré la meitat de la seva vila «*tam in ipsa ecclesia quam in ipsa cella et in ipsis cemiteriis*».²⁶⁵ Per tant, de confirmar-se la hipòtesi presentada anteriorment, hauríem d'entendre aquestes *cellae* com a petits centres de vida monàstica, possiblement poc més que un ermitori amb un o dos monjos, absolutament lligats a la figura del seu propietari o propietaris.

Un cas encara més complex el trobem quan aquestes *cellae* no eren propietat de particulars ni d'abadies, sinó d'altres institucions religioses de caràcter no monàstic com, per exemple, les seus episcopals. Recordem que, segons els preceptes carolingis que se'ns han conservat, tant la catedral de Barcelona com la de Girona i la d'Elna posseïen les seves pròpies *cellae* i *cellulae*.²⁶⁶ Això obliga a preguntar-nos si en aquests casos també es tractaria de centres de vida monàstica o estaríem davant d'un altre ús d'aquest terme. Per sort, els mateixos preceptes ens donen la resposta, ja que, en el

²⁶¹ DSLM, doc. 1, p. 200-201 (971).

²⁶² CC III, doc. 223, p. 403-404 (973) = RAEM, doc. 193, p. 152-153 ([970]). Un altre cas similar, però amb un actor menys assenyalat, podria ser la donació de l'església de Sant Andreu de Catllà «*cum ipsa cella et cum ipsa curte*» a Sant Miquel de Cuixà per un tal Bernat: CC VI, doc. 302, p. 296 (948).

²⁶³ DMR I, doc. 3, p. 80-82 (871).

²⁶⁴ CC VI, doc. 86, p. 139 ([vers 863-874]).

²⁶⁵ CC V, doc. 144, p. 162-164 (913).

²⁶⁶ CC II, Barcelona, doc. 2, p. 68-71 (878); CC II, Elna, doc. 1, p. 101-103 (834); CC II, Elna, doc. 3, p. 107-108 (898); CC II, Elna, doc. 4, p. 109-111 (899); CC II, Girona, doc. 3, p. 125-130 (844); CC II, Girona, doc. 5, p. 135-137 (881); CC II, Girona, doc. 6, p. 138-140 (886); CC II, Girona, doc. 8, p. 144-147 (899); CC II, Girona, doc. 9, p. 148-151 (922).

privilegi que el rei Carles el Calb lliurà al bisbe Gotmar de Girona el 844, li reconegué entre moltes altres possessions la *cellula* de Sant Climent de Peralta «*cum curtili in quo monachi ibidem Deo famulantes labores manuum exercere uidentur*». ²⁶⁷ Així doncs, no hi ha dubte que de nou estaríem davant de monestirs, amb tota l'amplitud semàntica que tenia el terme en època alt-medieval, que per algun o altre motiu s'havien convertit en propietat d'un bisbe, que actuaria sobre seu com qualsevol altre patró laic.

Sembla confirmar-se, per tant, que els termes *cellae* i *cellulae* no s'utilitzaren per designar un tipus específic de centres monàstics, sinó per recalcar, quan interessava, una condició particular: la seva subjecció a un poder extern, ja fos una altra abadia, una seu episcopal, un comte o un simple particular. Això impedeix que puguem donar una traducció fixa i precisa a aquests termes, car el seu ús en lloc de *monasterium* o *coenobium* depenia únicament de la intenció de l'escrivent en aquell moment concret. Això explica perquè trobem alguns centres monàstics ben testimoniats com a cel·les dependents d'altres abadies que, pel fet de no aparèixer en llargues llistes de propietats, sinó participant dels seus propis negocis en donacions i compravendes, mai se'ls designa com a *cellae*, sinó que s'utilitza algun dels altres termes que he comentat.

Un exemple clar d'aquest darrer fenomen el trobem en el cas de Sant Climent de Torogó, documentat a finals del segle X. Aquest centre monàstic, en el qual vivien uns cinc monjos, era clarament una cel·la de la veïna abadia de Santa Maria d'Alaó, ja que al capdavant de la seva comunitat no consta un abat, sinó un prepòsit. ²⁶⁸ A més, com s'adonà Ramon d'Abadal, alguns dels monjos que hi trobem documentats apareixen en altres fonts com a membres de la comunitat d'Alaó, mostrant una gran fluctuació entre ambdós centres. ²⁶⁹ Tanmateix, aquesta cel·la no apareix llistada en cap precepte i, en conseqüència, mai se li dóna directament l'apel·latiu de *cella* o *cellula*. ²⁷⁰ Quan la tenim

²⁶⁷ CC II, Girona, doc. 3, p. 125-130 (844).

²⁶⁸ CC III, doc. 266, p. 424-425 (984) = RAEM, doc. 244, p. 176 (985); CC III, doc. 268, p. 425-426 ([1984]) = RAEM, doc. 245, p. 176-177 ([1986]).

²⁶⁹ Ramon d'Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1955), p. 264. En un sentit similar, però més agosarat encara en la seva interpretació, es pronuncià Francisco Castellón, que considerà que «*Torogó vino a ser una especie de casa de retiro de monjes ancianos de Alaón*»: Francisco Castellón Cortada, «Los abades de Alaón: jurisdicción y prerrogativas», *Argensola. Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 85 (1978), 41-124 (p. 88).

²⁷⁰ L'únic precepte on podria aparèixer Sant Climent de Torogó com a cel·la de Santa Maria d'Alaó és el privilegi d'immunitat que li lliurà el comte Unifred de Ribagorça el 975. Ara bé, aquest fou calcat sobre l'antic precepte que el comte Bernat de Tolosa li havia concedit el 871 i només cita genèricament les «*ecclesiolas vel ceteras cellas vel loca et beneficia ad eundem monasterio pertinencia*»: CC III, doc. 235, p. 409-410 (975) = RAEM, doc. 219, p. 164-165 (975).

documentada, sempre apareix rebent donacions o permutant béns, sent citada sota l'ambigua denominació de *domus* o, en un cas, fins i tot, de *monasterium*.²⁷¹

A la llum de tot això, podem concloure que els centres religiosos definits en les fonts escrites com a *cellae* o *cellulae* s'han de vincular invariablement al fet monàstic i, per tant, han estat inclosos en el present estudi. Ara bé, no podem ser deterministes en el significat d'aquests termes i no podem acceptar que tots els cenobis que apareixen designats així fossin cel·les dependents d'altres abadies, ja que podríem incórrer en errors notables. Pel mateix, no podem acceptar que tots els *monasteria* fossin autònoms pel sol fet de rebre aquesta denominació. Per tant, caldrà estudiar cada cas per separat, preguntant-nos perquè els escriptors de mil anys enrere elegiren en cada moment l'ús d'un o altre vocable, distingint així aquells cenobis que realment depenien d'una entitat major d'aquells que comptaven amb el seu propi abat.

Monasteriolum

Una altra paraula clarament vinculada al món monàstic que mereix la nostra atenció, malgrat que la seva presència és relativament escassa en les fonts treballades, és el diminutiu *monasteriolum*, derivat de *monasterium*.

L'ús d'aquest terme per referir-se a algunes fundacions monàstiques es remunta a les darreries del segle IV, quan Jeroni d'Estridó, en la seva *Epistula ad Pammachium* es referí a la casa monàstica on residia com a «*monisteriolo nostro*».²⁷² Ara bé, com han estudiat en els darrers temps Ramon Martí i Jordi Colomer, fou entre finals del segle VII i principis del IX que l'ús d'aquest vocable es difongué per tota la Cristiandat Llatina «per referir-se a fundacions monàstiques que tenen un rang inferior, sovint subordinades a tercers» o, amb cert sentit pejoratiu, per parlar d'aquells centres que

²⁷¹ «*Domo Sancti Clementis (...) ad ipsos homines qui in Torocone sunt monastetrio*»: CC III, doc. 268, p. 425-426 ([1984]) = RAEM, doc. 245, p. 176-177 ([1986]).

²⁷² Hieronymus, «Epistula LVII: Ad Pammachium. De optimo genere interpretandi», a *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum. Vol. LIV: Sancti Eusebii Hieronymi Epistulae*, ed. Isidorus Hilberg (Viena: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1996), p. 503-26 (p. 504). L'ús d'aquest diminutiu per Jeroni d'Estridó ha estat interpretat de maneres molt diverses pels seus traductors, considerant-lo des d'un indicador de la pobresa real de la casa fins a una prova de l'afecte que sentia pel seu lloc de residència: Marta García González, «Tres traducciones de la Epistola ad Pammochium: análisis comparativo», *Faventia*, 22.2 (2000), 67-85 (p. 75).

requerien ser corregits en el marc de la reforma carolíngia.²⁷³ Per tant, com en els casos de *cella* i *cellula*, aquest terme tampoc tindria un sentit precís, sinó que els autors la utilitzarien per marcar algun tipus de diferència respecte a la resta de *monasteria*.

Aquest mateix ús de la paraula *monasteriolum* el tornem a trobar a la segona meitat del segle XI quan, en paraules dels mateixos Ramon Martí i Jordi Colomer, es reactivà per servir a les nombroses subordinacions monàstiques que acompanyaren la reforma gregoriana i cluniacenca.²⁷⁴ Aquesta hipòtesi, que explicaria la menció de Sant Llorenç de Morunys com a *monasteriolum* en el moment de confirmar la seva donació al cenobi de Sant Andreu de Trespunts l'any 1079,²⁷⁵ es veu recolzada per les observacions fetes per Marie-José Gasse-Grandjean sobre la documentació burgúndia d'aquest període, ja aquesta també mostra un increment de les mencions a *monasteriola* a partir de l'any 1100 i una tendència a utilitzar aquest mot per designar específicament comunitats dependents.²⁷⁶ Així mateix, en l'àmbit castellà i navarro-aragonès, sembla evident que al segle XI, quan comencem a documentar aquesta terminologia, s'utilitzà per designar indistintament cel·les dependents d'altres abadies, monestirs de fundació particular o centres que depressarien per poc el qualificatiu de simples ermitoris.²⁷⁷

Tanmateix, si ens fixem en el període en què se centra la present tesi, situada entre els dos moments descrits anteriorment, veiem que en aquells anys el terme *monasteriolum* s'utilitzà de manera molt diferent i amb un sentit bastant concret, car gairebé sempre apareix com a topònim. Així, al comtat de Barcelona, a la zona de Montgat, trobem ben documentada una propietat «*quem Monasteriolum vocant*»;²⁷⁸ a la zona de Subirats, un alou «*que vocant Munistrolo*» i una església dita «*Sancta Maria de Monistirolo*»;²⁷⁹ al comtat de Manresa, vers Montserrat, «*ipsas rochas que sunt super ipsum locum que dicitur Monestariol*» i «*ipsa ecclesia Sancto Petro Monasteriolo*»;²⁸⁰ al

²⁷³ Ramón Martí Castelló i Jordi Colomer Salomó, «Monasteriola: petits monestirs d'antiga fundació», a *Els monestirs medievals. IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme* (Mataró: Associació Cultural Grup d'Història del Casal Mataró, 2011), p. 84-96 (p. 92-93).

²⁷⁴ Martí Castelló i Colomer Salomó, «Monasteriola: petits monestirs d'antiga fundació», p. 94-95.

²⁷⁵ «*Confirmamus quoque in hac eadem donacione donum quod fecimus supradicto monasterio Sancti Andreae de monasteriolo Sancti Laurentii de Maruns cum omni suo alodio atque honore, praeter illas dominicaturas quas concessimus monasterio Sanctae Ceciliae*»: DMR II, doc. 641, p. 383-384 (1079).

²⁷⁶ «*Dans les textes les plus récents, monasteriolum désigne souvent une communauté dépendant d'une autre communauté*»: Gasse-Grandjean, p. 7 i 9.

²⁷⁷ Durán Gudiol, p. 74-75; Gallon, p. 84.

²⁷⁸ CC VI, doc. 191, p. 216-217 (917); CC VI, doc. 268, p. 274-275 (942); CC VII, doc. 1033 (989); CC IV, doc. 1810, p. 1285-1286 (998).

²⁷⁹ CC VII, doc. 886 (986); CC VII, doc. 1145 (992); CC VII, doc. 1146 (992); CC VII, doc. 1159 (992); CC VII, doc. 1211 (993).

²⁸⁰ CC IV, doc. 516, p. 413-414 (942); CC IV, doc. 1608, p. 1148-1149 (991).

mateix comtat, prop del castell de Gaià, la «*valle Monistrolo*»;²⁸¹ i al comtat de Pallars, unes terres situades «*in loco ubi dicitur ad illum Ministeriolo*».²⁸² Per tant, sembla respondre a unes realitats antigues que al segle X ja estaven ben fixades en el territori, podent servir com a indicadors geogràfics fàcilment recognoscibles per la població.

Aquesta observació no va passar desapercebuda a la historiografia catalana del segle XX i, a principis de la centúria, Lluís Nicolau d'Olwer ja plantejà la possibilitat que aquests *monasteriola* fossin antics monestirs visigots fossilitzats en la toponímia carolíngia.²⁸³ En un sentit similar s'expressà Xavier Sitges el 1968, quan, arran de la troballa d'un possible ermitori al municipi de Rellinars, reflexionà sobre el monaquisme eremític d'època visigoda i plantejà que els nombrosos *monasteriola* que documentem no serien «altra cosa que nuclis més o menys esparsos d'anacoretas».²⁸⁴ No obstant això, com apuntà gairebé al mateix temps Antoni Pladevall, aquestes suggestives hipòtesis no es trobaven avalades ni per la història ni per l'arqueologia.²⁸⁵

El primer intent científic d'aproximació a aquesta problemàtica el devem a Albert Benet que, intrigat per la proliferació del topònim Monistrol a la comarca del Bages, on trobem Monistrol de Montserrat, Monistrol de Calders, Monistrol de Gaià i Monistrol de Rajadell (també dit Monistrolet), es proposà reunir tots els documents que hi feien referència i intentar inferir l'origen d'aquesta denominació.²⁸⁶ Això li va permetre demostrar la vinculació del topònim *monasteriolum* amb centres de vida religiosa, ja que s'adonà que la butlla lliurada pel papa Agapit II a Santa Maria de Ripoll el 951 li confirmà «*in Minorisa quantum ibidem habent monasteriola cum sua pertinentia*»,²⁸⁷ menció que indubtablement s'havia de referir a les esglésies de Santa Maria, Sant Iscle i Sant Pere de Montserrat, centres d'antiga tradició eremítica donats a Ripoll pel comte Sunyer el 933.²⁸⁸ En conseqüència, concloué que els monistrols

²⁸¹ CC IV, doc. 1376, p. 988-989 (982).

²⁸² CC III, doc. 220, p. 402-403 (973) = RAEM, doc. 214, p. 163 (974); CC III, doc. 221, p. 403 (973) = RAEM, doc. 215, p. 163 (974).

²⁸³ Aquesta referència és aportada, sense indicar-ne l'origen, per: Pladevall Font i Català-Roca, p. 26. En conseqüència, malgrat els esforços esmerçats, m'ha estat impossible localitzar-ne la font original.

²⁸⁴ Xavier Sitges, «Inicis del monaquisme al Bages», *Ausa*, 6.58-59 (1968), 20-24.

²⁸⁵ Pladevall Font i Català-Roca, p. 26.

²⁸⁶ Albert Benet, «El Bages nucli de vida monàstica de tradició visigòtica?», *Dovella*, 4 (1982), 12-19.

²⁸⁷ CC IV, doc. 685, p. 524-526 (951). Aquesta document és l'únic dels segles IX i X que no utilitza el terme *monasteriolum* com a topònim, sinó per designar unes institucions religioses concretes. Ara bé, hem de tenir present que es tracta d'un diploma escrit en una cancelleria llunyana i, per tant, amb uns usos i tradicions que podien ser molt diferents als locals dels territoris estudiats.

²⁸⁸ CC IV doc. 390, p. 327 (933). La presència d'eremites a Montserrat des de temps antics la justifica el mateix historiador a través de l'estudi del fons del veí cenobi de Santa Cecília de Montserrat, on s'observa la presència de certa vida monàstica des d'abans de la seva fundació: Benet, p. 13-14.

bagencs, als quals sumà el penedesenc Monistrol d'Anoia, havien de ser llocs d'antiga tradició eremítica o monàstica anteriors a la conquesta carolíngia, si bé excepcionalment alguns podrien no haver vist mai interrompuda la presència de monjos.²⁸⁹

En els anys 90, alguns autors van reprendre tangencialment el tema, arribant no sempre a les mateixes conclusions que Albert Benet. Així, per exemple, Jaume Vellvehí i Joaquim Graupera, en treballar les capelles de Sant Martí de Montgat i Santa Susanna d'Alella, reflexionaren sobre la presència alt-medieval del topònim *monasteriolum* a la zona, plantejant la possibilitat que no es tractés en realitat d'una fundació monàstica, sinó d'un terme reservat per parlar de petites partides de terra propietat d'un monestir, en aquell cas de Sant Cugat del Vallès.²⁹⁰ Ara bé, més darrerament Ramon Martí i l'equip Ocorde han reprès la hipòtesi que sota aquesta toponímia s'amagarien petits monestirs d'antiga fundació que haurien desaparegut abans de la conquesta carolíngia, proposant-se fer un estudi integral de tots els monistrols documentats, un total de 14 segons el seu buidatge documental i cartogràfic, que combinés les aportacions de la documentació escrita, la toponímia i l'arqueologia.²⁹¹

En el marc de la recerca del grup Ocorde, s'han dut a terme prospeccions arqueològiques en els diversos monistrols bagencs estudiats per Albert Benet i, fins i tot, s'han dut a terme diverses campanyes d'excavació en extensió al jaciment de Monistrol de Gaià.²⁹² Així mateix, s'han revisat en base al nou plantejament teòric les

²⁸⁹ «El topònim Monistrol pot referir-se a un lloc on es desenvolupés o s'hi hagués practicat un cert tipus de vida eremítica o monàstica entorn d'una església en una època anterior a la repoblació del lloc, sigui en època visigoda o en l'etapa pre-repobladora, entre la invasió sarraïna i l'ocupació del territori; i en algun cas, com el de Montserrat inclús és possible que no hi hagués hagut pas cap interrupció des de la tradició visigoda a l'establiment de monestirs regits amb la regla benedictina, si bé els monestirs benedictins coexistiren amb la pràctica de l'eremitisme a la muntanya de Montserrat pràcticament fins als nostres dies»: Benet, p. 17.

²⁹⁰ «En el nostre cas, creiem que el significat de “petit monestir” pren el sentit de “petita propietat del monestir”, fent referència a la casa mare, Sant Cugat del Vallès. (...) Així doncs, podem dir que la zona entre Pomar a Badalona i Montgat seria una propietat del monestir de Sant Cugat del Vallès coneguda com a Monistrol, en referència a la pertinença, no pas perquè necessàriament hi hagués hagut una comunitat, sinó perquè el cenobi pren com a referència en els diferents documents on intervé allò que més el significa: el seu domini a la zona»: Jaume Vellvehí Altamira i Joaquim Graupera Graupera, «Notes sobre la localització de les capelles romàniques de Sant Martí de Montgat i Santa Susanna d'Alella», *Sessió d'Estudis Mataronins*, 13 (1996), 79-98 (p. 85-86).

²⁹¹ Martí Castelló i Colomer Salomó, «Monasteriola: petits monestirs d'antiga fundació», p. 84-96; Cristian Folch Iglesias i Jordi Gibert Rebull, «Arqueologia, documentació escrita i toponímia en l'estudi de l'Alta Edat Mitjana: els casos dels topònims pharus, monasteriolum i palatium», *Estrat Crític*, 5.2 (2011), 364-77 (p. 367-69).

²⁹² Ramón Martí Castelló i Jordi Colomer Salomó, «Memòria del projecte arqueològic: prospeccions als Monistrols del Bages» (Direcció General del Patrimoni Cultural, 2002); Cristian Folch Iglesias, Jordi Gibert Rebull i Ramón Martí Castelló, «Excavacions al conjunt arqueològic altmedieval de Monistrol de Gaià (Bages) durant el període 2010-2013: Fases generals, cronologia i contextualització», a *Actes V*

intervencions d'urgència realitzades als anys 90 a Monistrol d'Anoia.²⁹³ Els resultats, però, no han estat conclusius, ja que si bé s'ha pogut documentar en la majoria d'indrets estudiats un poblament tardo-antic i alt-medieval ben assentat, res permet atribuir-los vida monàstica. Tant és així que, com conclouen els directors de l'excavació de les Feixes de Monistrol de Gaià, «en l'estat actual dels treballs, aquesta no es pot vincular necessàriament a una implantació monàstica, la manifestació material més evident de la qual caldrà cercar-la probablement en l'entorn de la propera església».²⁹⁴

Igualment interessant és el fet, apuntat tangencialment pels mateixos autors, que es pot establir cert paral·lelisme entre els *monasteriola* i les *cellae*, ja que, a nivell de distribució geogràfica, veiem que, mentre els monistrols bàsicament es concentren a la zona de la Catalunya Central, i jo hi afegiria el comtat de Barcelona, les cel·les són especialment habituals a les zones de Girona i el Rosselló (fig. 26). Això obliga a qüestionar-nos si el terme *monasteriolum*, sense negar el seu origen pre-carolingi, no podia ser un sinònim de *cella*, sent utilitzat també per remarcar la dependència d'un centre monàstic respecte a una abadia major.²⁹⁵ Tanmateix, si bé és cert que ambdues nomenclatures ofereixen una sospitosa complementarietat geogràfica, l'ús dels dos termes en la documentació és totalment diferent. No oblidem que, com he comentat anteriorment, el mot *cella* gairebé sempre designa institucions concretes, clarament definides per un hagiònim i/o un topònim diferencial, de les quals es vol indicar la seva submissió a un monestir superior; mentre que *monasteriolum*, excepte en el cas de la butlla del 951, escrita en un ambient cultural molt diferent al local, no designa mai centres documentats per altres vies, sinó espais que més enllà de la toponímia no presenten cap altre indicatiu d'haver albergat vida monàstica en època carolíngia. Per tant, no crec que es pugui assumir l'equivalència entre ambdues paraules.

Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya (Barcelona: Ajuntament de Barcelona; Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2015), p. 707-20.

²⁹³ Jordi Rovira Port i Maria Teresa Llecha Salvadó, «Excavacions arqueològiques d'urgència a Monistrol d'Anoia», *Miscel·lània Penedesenca*, 19 (1994), 305-18.

²⁹⁴ Folch Iglesias, Gibert Rebull i Martí Castelló, p. 717.

²⁹⁵ «Hom podria demanar-se si uns i altres no respondrien a una mateixa realitat, i que els monistrols constituïssin un tipus d'assentament eclesiàstic dependent dels monestirs amb més interessos en l'àrea d'expansió dels comtats al segle X o poc abans. Aquest plantejament no hauria d'excloure, però, l'origen anterior que proposem per al topònim, tal com es comprova en els casos arqueològicament coneguts (...) o segons es desprèn de la natura ja fixada que presenta el topònim en diversos dels exemples documentats en el segle X»: Folch Iglesias Gibert Rebull i Martí Castelló, p. 717.

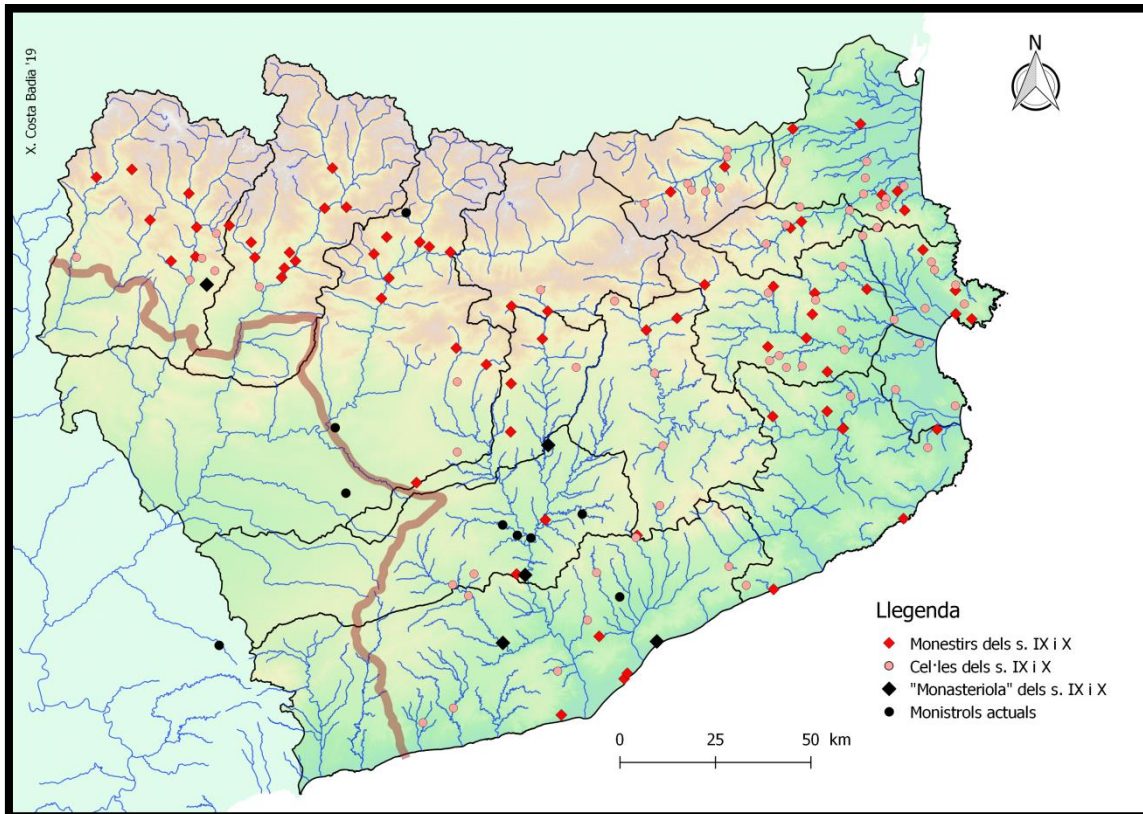

Fig. 26: Distribució dels *monasteriola* documentats a través de les fonts escrites i la toponímia respecte als monestirs i cel·les dels segles IX i X.

Un exemple que mostra clarament la proximitat, però alhora l'ús diferenciat d'ambdós termes, el trobem en el Cartoral de Sant Cugat del Vallès al límit del meu període d'estudi, l'any 1002, ja que la butlla lliurada pel papa Silvestre II a aquest monestir cita la cel·la de Santa Maria de Monistrol d'Anoia, vinculada a Sant Cugat des de temps enrere,²⁹⁶ com a «*cellam Sancte Marie et Sancti Iohannis quod dicunt Monasteriolum*».²⁹⁷ Aquesta expressió, pràcticament idèntica a la que utilitza la mateixa butlla per a altres centres dependents, com ara la «*ecclesia Sancte Marie et Sancti Petri cum ipso pugo quod dicitur Castrum Felix*», mostra clarament que el sol ús de l'apel·latiu *monasteriolum*, que de nou apareix relegat a un mer topònim, no era suficient per indicar al lector que aquell centre comptava amb certa vida comunitària, motiu pel qual s'hagué de recórrer a un indicador més clar: el terme *cella*.

²⁹⁶ La data de la vinculació de l'església de Santa Maria de Monistrol d'Anoia a Sant Cugat del Vallès no es pot conèixer amb precisió, ja que el document que explica la seva cessió al monestir per part dels fills d'Udelard el 917 és clarament espuri: CC VII, ap. I, doc. IX (FALS 917). Ara bé, sabem que ja existia el 986, quan apareix citada en un precepte reial com a «*cellam Sancte Marie et Sancti Iohannis que sunt iuxta castrum Subiradis*»: CC II, Sant Cugat del Vallès, doc. 3, p. 194-200 (986).

²⁹⁷ CSCV II, doc. 382, p. 30-33 (1002).

Tot això m'obliga a ser molt prudent en la inclusió en la meua recerca de tots els monistrols que trobem en la toponímia actual i inclús dels 5 *monasteriola* que ja documentem en les fonts alt-medievals, car possiblement reflecteixen realitats anteriors al meu període d'estudi sense continuïtat més enllà del segle VIII. Això no vol dir, però, que no se'ls hagi de tenir en compte, ja que poden aportar informació interessant com en el cas de Montserrat, on permeten documentar l'existència de certa vida religiosa abans de la fundació dels monestirs de Santa Cecília al segle X i de Santa Maria a l'XI. Per tant, a l'espera dels resultats que podran aportar els jaciments arqueològics que s'estan treballant actualment o altres que es puguin obrir en el futur, de moment he optat per no incloure en la meua tesi els centres definits únicament com a *monasteriola*, si bé he pres la seva existència com a indicatiu de possible vida monàstica anterior.

Asceterium

Una altra paraula interessant que també apareix ocasionalment vinculada als monestirs alt-medievals dels comtats catalans és el substantiu *asceterium*, normalment escrit com a *asciterium*, *ascisterium*, *archisterium* o *arsciterium*.

L'ús d'aquest terme és bastant escàs en la documentació treballada, però sí que el trobem en alguns documents d'especial rellevància com, per exemple, les actes de consagració i dotalia. Així, per exemple, el 957, el bisbe Guadamir de Vic consagrà a prec de l'abat Cesari la basílica de Santa Cecília de Montserrat «*in ea videlicet ratione [ut] sit adsisterium monachorum, secundum regulam sancti Benedicti*».²⁹⁸ De la mateixa manera, segons la dotalia de Sant Benet de Bages, quan el bisbe Frujà de Vic preguntà als hereus de Sal·la, el seu fundador, i a la resta d'assistents «*quot esse voluit genitor et auctor huius templi aulam ut esset?*», aquests respongueren que havia de ser un «*asciterium*»; vocable que es repeteix en diversos punts del diploma com, per exemple, quan el bisbe interrogà els seus fundadors sobre «*in quo regimine vel ditone voluit esse istius auctor templi asciterium istud*».²⁹⁹ Finalment, també trobem aquest terme referit al cenobi femení de Sant Pere de les Puel·les tant en la seva dotalia inicial, on apareix com a «*stationem ecclesie asciterii Petri apostoli, claviger heterei, situm*

²⁹⁸ CC IV, doc. 785, p. 597-598 (957).

²⁹⁹ CC IV, doc. 1127, p. 816-820 (972).

*Puellarum, foris moenie civitatis Barchinone, contra atrium Saturnini Domini testis»;*³⁰⁰ com en l'acta de restitució de documents feta l'any 992 després del saqueig de Barcelona per part de l'exercit sarraí d'al-Manşūr el 985.³⁰¹

A part d'aquesta documentació de caràcter més solemne, també trobem la paraula *asceterium* en altres diplomes més quotidians com, per exemple, una donació al ja citat cenobi de Sant Benet de Bages del 995, en què tant se l'anomena «*domum Sancti Benedicti cenobii*» com «*(ipso) supradicto archisteria*»;³⁰² una lleixa a Sant Pere de Besalú, que també utilitza indistintament ambdós termes;³⁰³ o una reveladora cessió a Santa Maria d'Alaó en què s'afirma donar la cel·la de Santa Càndida d'Areny al «*monasterium vel ad utilitatem hujus adsisterium Alaoni*».³⁰⁴ Per tant, no hi ha cap dubte que l'ús d'aquest terme i els seus derivats s'ha d'entendre com un sinònim culte dels substantius *monasterium* i *coenobium* que, com a molt, es podria emprar intencionadament per reforçar el prestigi de la casa en comparació amb una entitat menor, com podria ser el cas del document d'Alaó que he comentat.

La veritat, però, és que la traducció literal d'*asceterium* ja permetia inferir aquesta conclusió *a priori*, car etimològicament vindria a ser un lloc amb ascetes. Ara bé, el més interessant és l'origen geogràfic d'aquest terme, ja que pràcticament no el trobem en les fonts visigodes i carolíngies. De fet, segons Rafael Puertas Tricas, el primer cop que documentem aquesta paraula com a sinònim de monestir és en l'obra d'Eulogi de Còrdova, que l'utilitzà tant per referir-se als cenobis de l'entorn de la seva ciutat natal com per parlar d'un monestir situat a la zona dels Pirineus.³⁰⁵ Per tant, és lícit pensar que aquesta nomenclatura podria haver estat importada als comtats catalans des del sud, sent una prova dels contactes que hi havia entre ambdues bandes de la frontera i, sobretot, del prestigi que tenia l'anomenat monacat *mossàrab* en territori cristià, sense que això s'hagi d'entendre com una prova de l'arribada massiva de monjos forans.

En base a tot això, podem concloure que el terme *asceterium* indica sempre la presència d'una comunitat monàstica i, per tant, donat el cas, podria ser emprat per tal

³⁰⁰ CC VII, doc. 261 (945).

³⁰¹ CC VII, doc. 1132 (992).

³⁰² CC IV, doc. 1705, p. 1210-1211 (995).

³⁰³ «*In Christi nomine ego Seniuldus, iudex, venit in monasterio Sancti Petri et almis martiris Primi, qui est situs iuxta castro Bisulduno (...) et venit Eribertus sacer in prelibato arcisterio ante altare iamdicti apostoli Petri et militis Cristi Primi et dimissit ibi vel derelinquit vocem suam quam habebat pro testamento Isarni, qui fuit condam*»: CC V, doc. 602, p. 512-513 (998).

³⁰⁴ CC III, doc. 223, p. 403-404 (973) = RAEM, doc. 193, p. 152-153 ([970]).

³⁰⁵ Puertas Tricas, p. 85.

d'identificar nous monestirs. Ara bé, el més important és que es tracta d'un cultisme d'origen mossàrab, quelcom que s'ha de tenir molt present per tal d'estudiar i conèixer les relacions entre el monacat del nord i del sud de la Península Ibèrica.

Abbatia

Un altre terme que, malgrat la seva escassa presència en la documentació treballada, ha de ser comentat és el substantiu *abbatia*, clarament relacionat a nivell semàntic amb l'àmbit monàstic.

Aquest terme llatí es troba en l'origen de l'actual paraula abadia, utilitzada per designar tots aquells monestirs autònoms regits per un abat i els seus dominis. Ara bé, malgrat la popularitat aconseguida per la seva forma vernacular, en el món alt-medieval era un vocable molt poc utilitzat i amb un significat encara poc definit. Així, com ha estudiat recentment Michèle Gaillard, en època tardo-antiga aquest terme només era utilitzat en la literatura monàstica per designar el càrrec de l'abat, però mai el monestir com a edifici o persona jurídica. No va ser fins al segle IX que aquesta paraula començà a designar primer els béns lligats al càrrec abacial i, després, l'edifici i tota la comunitat que hi residia, actuant a partir de llavors com a sinònim de *monasterium*.³⁰⁶

Les fonts relatives als comtats catalans semblen confirmar les observacions de Gaillard. No en va, el primer document escrit en aquests territoris que utilitza el terme *abbatia*, pertanyent al fons de Sant Joan de les Abadesses, ho fa clarament per designar una demarcació territorial sota l'autoritat d'un abat o, en aquell cas, d'una abadessa, ja que ens indica que unes terres ubicades a Fogonella, al nord d'Ogassa, estaven «*infra ipsa abbatia de domum Sancti Iohannis*».³⁰⁷ Així mateix, un document del 945 l'utilitza per referir-se a l'alou de Sant Pere d'Albanyà, un antic monestir vinculat a la casa de Santa Maria d'Arles des del segle IX.³⁰⁸ En un sentit semblant també s'empra en la donació d'un alou situat a Sant Julià de Vilatorrada l'any 990, ja que s'esmenta com a afrontació septentrional «*ipsa abbatia*»; terme que, tenint en compte la inexistència de cap cenobi a la zona, ha de referir-se a una de les nombroses possessions que Santa

³⁰⁶ «L'évolution du sens du mot *abbatia* semble donc commencer à l'époque carolingienne, d'abord par un glissement vers le sens de revenus et biens attachés à la charge abbatiale, puis, dans la seconde moitié du IXe siècle, vers le bâtiment et la communauté dont on a la charge et auxquels sont attachés des revenus, l'abbaye»: Gaillard, p. 13-14.

³⁰⁷ CC IV, doc. 177, p. 198 (918).

³⁰⁸ CC V, doc. 264, p. 243 (945).

Maria de Ripoll o Sant Joan de les Abadesses tenien a Folgueroles.³⁰⁹ En conseqüència, queda provat que durant el segle X aquest terme s'utilitzà per designar tots els dominis sotmesos a un abat, ja fos un alou dispers o el nucli central del monestir.³¹⁰

Més interessant per veure l'evolució d'aquest terme, però, és la documentació de la parròquia de Sant Julià de Ribelles, a l'extrem oriental de la vall d'Albanyà. Això és així perquè en la seva dotàlia, datada del 947, el bisbe Gotmar II de Girona establí com a límit meridional del seu terme parroquial «*ipsa abbacia*», que s'ha d'interpretar necessàriament com el territori dependent del monestir de Sant Aniol d'Aguja.³¹¹ Al cap d'una cinquantena d'anys, però, quan tornem a trobar esmentada l'església de Ribelles, en aquest cas en motiu de la seva donació a Sant Genís de Besalú per part del comte Bernat Tallaferro, el límit meridional del seu terme ja no és «*ipsa abbacia*», sinó «*ipso alode de ipsa abbatia Sancti Laurencii*».³¹² En el període que separa la redacció d'ambdós documents, per tant, s'havia produït la desaparició de Sant Aniol d'Aguja, absorbit pel flamant monestir de Sant Llorenç del Mont; però també un canvi clar en l'ús de la paraula *abbatia*, car, segons mostra la donació de l'any 1000, ja no designava *per se* l'alou sota el domini d'un abat, sinó que s'havia convertit en un sinònim exacte de *monasterium*, usança que anà guanyat força durant tot el segle XI.

Un cop comentat l'ús d'aquest terme en la documentació redactada als comtats catalans, cal destacar que en els preceptes reials i butlles papals que arribaren des de cancelleries foranes se n'observa un altre de bastant diferent. No en va, en aquests documents la paraula *abbatia* s'acostuma a utilitzar en un sentit semblant al de *cella* per designar aquells monestirs que, malgrat ser de dimensions relativament grans i poder

³⁰⁹ CC IV, doc. 1578, p. 1126-1127 (990). Els béns de Ripoll i Sant Joan a Folgueroles estan molt ben testimoniats per diverses fonts. Per citar-ne només dues que les confirmen clarament, veure: CC II, Sant Joan de les Abadesses, doc. 1, p. 215-217 (899); CC II, Ripoll, doc. 2, p. 166-174 (982).

³¹⁰ També sembla utilitzar-se en aquest sentit en un judici del comte Borrell II de l'any 951, quan diversos particulars exposaren que el mandatari de l'abat Eimeric de Santa Maria d'Amer els havia denunciat per tenir «*in predicto comitatu Hierundense, infra termines in predicta abbatia, casas, curtes, ortos, terras, silvas, quod predictus abbas vel suis monacis devent hereditare per voces Sancta Maria et Sancti Vincenti*»: CC V, doc. 295, p. 274-276 (951). Tanmateix, el llenguatge confús del document, segurament provocat per un intent de reproduir les declaracions orals dites durant el judici, no permet assegurar-ho amb fermesa, ja que l'escrivà podria haver volgut dir «*infra termines de predicta abbatia*», cas en què actuaria com a sinònim de *monasterium*.

³¹¹ «*Et ego Gotmarius, gratia Dei Gerundensis episcopus, (...) cedo ad ipsam ecclesiam suprascripta Santi Iuliani, martiris Christi, ipsas Ribellas vel ipsa Pruna, qui affrontat: de orientis in ipsa Archa vel in Principio, de meridie in ipsa abbacia vel in Liaburlario, et de occiduo affrontat in ipsas Falgarias vel in campo Samuci, de parte vero circi affrontat in villa Rubia*»: CC V, doc. 272, p. 250-252 (947).

³¹² «*Qui affrontat iamdicta Sancti Iuliani ecclesia: a parte orientis in ipsa Archa vel in Principio a monte, et enim terminatur etiam ad meridiem in ipso alode de ipsa abbatia Sancti Laurencii vel in Chaburlario, et de occiduo affrontat in ipsas Falgarias vel in campo Sambuci, de parte vero circii affrontat in villa Rubia*»: CC V, doc. 622, p. 525-526 (1000).

tenir cel·les pròpies, estaven sotmesos a una autoritat externa. Així, per exemple, veiem que dos preceptes del rei Carles el Simple confirmaren a la seu metropolitana de Narbona «*in comitatu Bisuldunensi abbatiam Sancti Stephani, quae nuncupatur Balniolas, cum ecclesiis, cellulis, vilis, villaribus et omnibus adiacentiis suis ac mancipiis utriusque sexus ad eundem locum pertinentibus*»;³¹³ o que una butlla del papa Gregori V al bisbe Arnulf de Vic prohibia genèricament que ningú gosés usurpar cap dels seus béns, «*id est, nec parroechias, neque fiscos, neque predia, aut [caste]lla, neque monetam, neque telloneos neque pascu[ria], neque omni]a quicquid d[ic]i vel nominari potest, seu etiam abbatias que ad ius ecclesie pertinent*».³¹⁴

La proximitat entre els termes *abbatia* i *cella*, tanmateix, es percep de manera especialment clara en el fons de la seu de Girona, ja que s'hi han conservat dos interessants preceptes del rei Carles el Simple en què, entre altres coses, es confirma la subjecció dels cenobis de Sant Llorenç del Mont i Sant Martí de les Escaules al bisbe d'aquella ciutat. El curiós és que el primer privilegi, datat del 899, es refereix a aquests dos monestirs del comtat de Besalú com a «*cellam Sancti Laurentii cum terris et vineis, et cellam Sancti Martini cum terris et vineis*»,³¹⁵ mentre que el segon, de vint-i-tres anys més tard, ho fa com a «*abbatiam Sancti Laurentii et abbatiam Sancti Martini cum omni sua integritate*».³¹⁶ No hi ha dubte, per tant, que en els preceptes carolingis ambdues paraules tenien un ús molt similar i servien per referir-se a centres monàstics subjectes a una autoritat superior; si bé podem inferir certes diferències importants, car, mentre que la majoria de les *cellae* eren molt petites, en molts casos regides per un prepòsit, les *abbatiae* sembla que generalment tindrien més entitat i, segons es pot inferir de la mateixa terminologia, sempre comptarien amb el seu propi abat.

Tenint en compte tot això, podem confirmar que el terme *abbatia*, durant els segles IX i X, va tenir diversos usos: un propi dels documents escrits en les cancelleries franques i un altre propi de la documentació local. Aquest darrer, el més interessant per a nosaltres, va anar variant el seu significat, passant progressivament de denominar només l'alou dependent d'un monestir a designar el conjunt del cenobi. En qualsevol cas, però, aquesta paraula sempre implica la presència de certa comunitat de monjos i,

³¹³ RACIII, doc. 23, p. 45-48 (899); RACIII, doc. 118, p. 279-282 (922).

³¹⁴ CC IV, doc. 1797, p. 1274-1276 (998).

³¹⁵ CC II, Girona, doc. 8, p. 144-147 (899).

³¹⁶ CC II, Girona, doc. 9, p. 148-151 (922).

sobretot, d'un abat, podent ser utilitzada amb garanties per identificar centres monàstics quan no hi ha cap altra evidència que permeti demostrar-ho.

Clastrum

Un altre terme poc comú, però no per això menys interessant, al qual hem de referir-nos és el substantiu *claustrum*, sobretot utilitzat en la seva forma plural *claustra*.

Aquest vocable, clarament vinculat al món monàstic, ha donat lloc a l'actual paraula claustre, un element bàsic en la planimetria de tot cenobi; i, en diversos idiomes del nostre entorn, com l'anglès o l'alemany, ha derivat en termes com *cloister* o *kloster* que són àmpliament emprats com a sinònims de monestir. Ara bé, com en el cas d'*abbatia*, en origen, aquest vocable tenia un significat molt diferent i no serà fins a l'època carolíngia que començarà a adoptar el seu sentit actual. No en va, com s'ha observat tant en el món visigot com en el merovingi, en aquella cronologia s'emprava no per designar un element arquitectònic concret, sinó per referir-se genèricament a la clausura que havien de guardar els monjos o a l'espai clos on residien, separat de l'exterior per un mur.³¹⁷ Molt clar és en aquesta qüestió Isidor de Sevilla quan adverteix als seus germans que «*monasterium uestrum miram conclauis diligentiam habeat ut firmitatem custodiae munimenta claustrorum exhibeant*».³¹⁸

En el món carolingi i feudal, a mesura que s'anà estenent el model arquitectònic claustral per a tots els monestirs, comencem a trobar aquest terme aplicat al que avui anomenem claustre; és a dir, el pati porticat a l'entorn del qual s'articulen totes les estances d'un cenobi. Això, per exemple, ho observem en el plànol de Sankt Gallen, on apareix clarament un claustre porticat amb la inscripció «*semitae per transuersum claustri quattuor*»;³¹⁹ o en la *Vita Benedicti abbatis Anianensis et Indensis*, quan Ardó explica que Benet d'Aniana, amb l'ajuda de diversos ducs i comtes, havia emprès la construcció d'una nova església que comptava amb un nou *claustrum* que tenia tantes columnes de marbre com havia estat possible.³²⁰ Per tant, durant el període del present

³¹⁷ Puertas Tricas, p. 102-3; Gaillard, p. 11.

³¹⁸ RSI, cap. I, p. 91.

³¹⁹ SSG, Cod. Sang. 1092, St. Gallen Klosterplan (819 o 827/830).

³²⁰ «*Anno igitur 782, Karoli vero Magni regis 14, adiuvantibus eum ducibus, comitibus, aliam rursus in honore Domini et Salvatoris nostri aecclesiam pregrandem construere coepit; set et claustra novo opere alia cum columnis marmoreis quam plurimis, quae sitae sunt in porticibus; non iam stramine domos, set tegulis cooperuit*»: Ardo, «*Vita Benedicti Abbatis Anianensis et Indensis*», a *MGH, SS. Vol: XV,1*, ed. Georg Waitz (Hannover: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1887), p. 198-220 (p. 205).

estudi, sembla que entre els cercles intel·lectuals s'estava produint una clara redefinició del significat d'aquest terme, marcada per l'aparició d'una nova forma d'organitzar els cenobis a l'entorn d'un pati que encarnava en si mateix la idea de clausura.

Les fonts relatives als comtats catalans, desgraciadament, no permeten fer cap aportació relacionada amb aquest interessant fenomen de transformació semàntica, ja que el terme *claustrum* hi és molt poc representat. De fet, només el trobem vinculat a l'àmbit monàstic en sis documents diferents que, i això és el més enigmàtic de tot, es refereixen a un mateix centre, la cel·la de Sant Feliu de la Roca de l'Albera, depenent de la seu episcopal de Santa Eulàlia d'Elna. Això ja permet intuir que estem davant d'un cas excepcional que difícilment permetrà extrapolar les nostres observacions i poder-ne extreure cap conclusió general. Ara bé, la constant aparició del terme *claustrum* en el migrat fons documental d'aquesta cel·la em sembla prou significativa per aturar-m'hi breument i, si més no, deixar constància d'aquesta particularitat.

El primer document conservat que menciona aquest terme és un precepte de l'emperador Lotari datat de l'any 834, en què es confirma a la seu d'Elna la possessió de la «*cellam Sancti Felicis cum omnibus apendentiis suis, et villam quae dicitur Torrente, et Alamannis, et pro congruentia ecclesiae suae territorium a Petrafita usque super claustra*». ³²¹ Ara bé, és molt més clar i interessant un judici del 875 en el qual, en primer lloc, se'ns indica que un tal Ovall retenia injustament els «*homines qui sunt commanentes prope claustra Sancti Felicis et eius terminio; quae ipsi ecclesiae subditum esse debet sub ditioe Sanctae Eulaliae Elenense sedis ecclesiae*» i, després, per reafirmar la seva pertinença al bisbe d'Elna, s'especifica que «*manifeste verum est quia dictus locus Sancti Felicis cum claustra et terminia eius, sicut suus resonat iudicius, a praedecessores Audesindo episcopo (...) possessum fuit*». ³²²

Després del 875, tornem a trobar aquest vocable en una butlla papal del 897 i en dos preceptes del rei Carles el Simple lliurats consecutivament els anys 898 i 899, tot i que no aporten pràcticament cap novetat, car, pel que fa a la cel·la de Sant Feliu es limiten a copiar, amb escasses variacions, el contingut del precepte del 834. ³²³ Més interessant és que, setanta-set anys després de la publicació d'aquests privilegis, quan pràcticament havia desaparegut tota referència documental a aquell indret, un particular

³²¹ CC II, Elna, doc. 1, p. 101-103 (834).

³²² CC VI, doc. 92, p. 142-143 (875).

³²³ CC VI, doc. 151, p. 187-190 (897); CC II, Elna, doc. 3, p. 107-108 (898); CC II, Elna, doc. 4, p. 109-111 (899).

donà a la seu de Santa Eulàlia d'Elna una terra situada «*in comitatu Russulionense, infra fines et terminum de villa Tagnano, qui est ad radicem montis Albarica vel intus in ipsa villa cum ipsa claustra qui ibidem esset*».³²⁴

En base a aquests sis documents, no hi ha dubte que la cel·la de Sant Feliu comptava amb un element diferencial suficientment destacat perquè aparegués en pràcticament tots els documents que hi fan referència i que, per contra, no s'apliqués a cap altre dels més de cent cenobis documentats als comtats catalans. Tanmateix, copsar quin és aquest element és quelcom més difícil. En primer lloc, podríem pensar que estaríem davant d'un primerenc cas d'un monestir de planta claustral, si bé seria estrany que un cenobi de mides tan reduïdes i dependent d'una institució major hagués estat un dels primers en adoptar aquest model vingut del centre de l'Imperi.

En segon lloc, podríem plantejar-nos si aquesta denominació es podria referir simplement a l'espai clos, separat del segle per un mur, en el qual els monjos duïen a terme la seva vida contemplativa. Aquesta és, segurament, la possibilitat més versemblant, ja que, com he comentat, era l'accepció de *claustrum* més habitual abans del segle IX. Ara bé, hem de suposar que tots els altres centres monàstics que poblaven els comtats catalans també comptaven amb un espai segregat del segle amb un mur més o menys perible, fet que deixa sense explicació perquè en el cas que ens ocupa sis dels set documents que s'hi refereixen posen èmfasi en l'existència d'aquesta clausura. El mateix passa si considerem *claustrum* com a indicador de l'existència d'un petit ermitori exempt; ús que es documenta en alguns textos tardo-antics.³²⁵

En darrer lloc, i per no deixar-nos cap possibilitat, també podríem qüestionar-nos que el terme *claustrum* no tingués a veure amb el fet d'existir-hi una cel·la monàstica, sinó amb la presència d'algun altre element significatiu. Així, tenint en compte que hi ha diversos paral·lels d'època alt-medieval que ho recolzarien, no podem descartar la possibilitat que *claustrum* es referís a l'existència d'un nucli emmurallat o, fins i tot, d'una antiga estació o fortalesa fronterera, ja que, malgrat que en aquell moment concret no era una frontera política real, no podem oblidar que la cel·la de la Roca de l'Albera es troba en una de les valls que condueix directament a creuar els Pirineus, que en el món antic havien funcionat com a frontera administrativa i geogràfica.³²⁶

³²⁴ CC VI, doc. 468, p. 402-403 (972).

³²⁵ Gaillard, p. 11.

³²⁶ Sobre aquests dos usos del terme *claustrum* en època medieval, amb cites de varis autors dels segles VIII i IX, veure: Jan Frederik Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus* (Leiden: Brill, 1976), p. 188.

Arribats a aquest punt, com he avançat anteriorment, no podem assolir una conclusió sòlida i, lamentablement, ni tan sols podem assegurar que el terme *claustrum* que trobem en sis documents del comtat de Rosselló s'hagi d'associar indefectiblement a la presència d'una comunitat monàstica. Per sort nostra, però, l'únic centre la identificació del qual podria dependre de la interpretació d'aquest mot, la cel·la de Sant Feliu de la Roca, apareix clarament designat com a *cella* en les mateixes fonts.

Locus

Un darrer terme al qual m'he de referir és l'imprecís i polisèmic mot *locus*, que, com s'ha observat en diversos indrets del nostre entorn, a voltes també s'utilitzà per designar alguns monestirs ben documentats per altres vies.³²⁷

Aquesta nomenclatura no és gaire habitual en la documentació catalana, però es troba en documents de caràcter molt divers. Així, per exemple, el privilegi que Lluís d'Ultramar estengué a l'abat Laufred de Sant Pere de Camprodon s'hi refereix com a «*locellum in honore Sancti Petri, situm in pago Bisullunense*».³²⁸ De la mateixa manera, se'ns ha conservat una donació comtal de Sunifred II d'Urgell a Sant Sadurní de Tavèrnoles de «*corundam zenobitarum locca*», tot i que en aquest cas no es refereix a monestirs en ple funcionament com en el cas anterior, sinó a diversos centres monàstics que havien perdut la seva comunitat i es trobaven totalment abandonats.³²⁹ Per últim, trobem una expressió molt similar en el grandiloqüent document pel qual el bisbe Jordi de Vic concedí permís a Cesari per fundar el monestir de Santa Cecília de Montserrat, en el qual s'explica que «*cenobitarum locum ibidem hedificare eis denotavit et sub regimine monastico eos regulariter vivere pronuntiavit*».³³⁰

D'aquests tres casos s'infereix que el substantiu *locus*, acompanyat o no d'un adjectiu que clarifiqués el seu significat, podia ser ocasionalment emprat com a sinònim de monestir, ja fos amb la intenció d'indicar que la vida monàstica s'havia acabat, per indicar que estava començant o, com sembla ser el cas del document fundacional de

³²⁷ L'ús del vocable *locus* per referir-se a centres de vida monàstica ha estat documentat tant en el món anglo-saxó com en el franc i l'hispanic: Foot, p. 221-22; Gallon, p. 64; Deflou-Leca, p. 8-10.

³²⁸ CC II, Camprodon, doc. 1, p. 77-79 (952).

³²⁹ «*Corundam zenobitarum locca (...) que olim fuerant regulariter constituta et nunc, deficientibus abbatibus et monachis, ita sunt destituta ut non solum qui in his regulariter Deo serviat nullus appareat, verum etiam nec esset qui terras et vineas incoleret nec laboraret, set nec domos dirutas construere non valeret*»: DSST, doc. 9, p. 83-84 (914).

³³⁰ CC IV, doc. 543, p. 433-435 (944).

Santa Cecília de Montserrat, com a recurs literari per enriquir un recarregat text que utilitza pràcticament tots els sinònims possibles de *monasterium*. Ara bé, com és lògic, no es pot prendre aquest vocable sistemàticament com un indicatiu de la presència de monjos, ja que el trobem en infinitat de documents sense relació amb cap cenobi, utilitzat simplement per designar un emplaçament geogràfic; és a dir, un lloc.

2.2. Els monestirs a través de les fonts arqueològiques

Identificar els centres de vida monàstica alt-medievals a través de les fonts escrites, com acabem de veure, no és una tasca senzilla. Ara bé, què passa quan un cenobi ha perdut tota referència escrita a la seva existència? És possible documentar-lo únicament a través del registre arqueològic i/o material?

Aquesta pregunta, a la qual dedicaré les següents pàgines, és un debat candent en la historiografia moderna, sobretot per aquells períodes i territoris en què les fonts escrites són més escasses com, per exemple, les Illes Britàniques en època anglo-saxona o la Península Ibèrica en la visigoda. Hem de tenir present que, en ambdós casos, gràcies a la supervivència d'un important nombre de fonts legislatives i literàries, sabem que aquests territoris comptaven amb un important substrat monàstic, però tenim poques referències a monestirs concrets. Això ha propiciat que l'arqueologia s'hagi significat com una de les principals vies per poder seguir incrementant els nostres coneixements sobre la realitat monàstica d'aquests indrets.

Tanmateix, la identificació de centres de vida cenobial a través del registre material, i inclús de la seva planimetria, no és tan fàcil com a *priori* es podria pensar. No podem oblidar que el model claustral, tan evident i distintiu dels monestirs medievals, no arribà a les zones perifèriques de l'Imperi Carolingi fins a finals del segle X, sent molt minoritari abans del segle XI. Amb anterioritat, els cenobis presentaven unes formes molt menys homogènies i definitòries, en molts casos més properes a un centre de poblament secular, amb edificis exempts a l'entorn d'una o varies esglésies, que no pas a un monestir posterior.³³¹ Per tant, per documentar aquells cenobis pels quals no

³³¹ Aquesta és la imatge que es desprèn tant de les fonts normatives d'època tardo-antiga com de les diferents intervencions arqueològiques fetes sobre cenobis d'aquesta cronologia: Artemio M. Martínez Tejera, «Los monasterios hispanos (siglos V-VII): una aproximación a su arquitectura a través de las fuentes literarias», *Arqueología, paleontología y etnografía*, 4 (1998), 115-26; Isidro G. Bango Torviso, «El monasterio hispano. Los textos como aproximación a su topografía y a la función de sus

se'ns han conservat fonts escrites, ha calgut buscar altres elements que permetessin inferir, més o menys clarament, la presència d'una comunitat de monjos.

En el cas anglo-saxó, per exemple, s'han fet diversos assajos per identificar arqueològicament els *minsters* anteriors a la conquesta normanda a través de l'atribució a aquests centres de certs patrons de distribució geogràfica, d'una cultura material determinada o de certes expressions artístiques i arquitectòniques.³³² Per posar-ne un exemple il·lustratiu, John Blair, un dels principals arqueòlegs que ha treballat el fet monàstic a l'Anglaterra alt-medieval, va identificar un seguit de trets topogràfics, com ara l'orientació axial dels edificis, la presència de més d'una església, la reutilització d'estructures romanes, l'existència de murs de tancament circulars o la ubicació en indrets volgudament aïllats, que es repeteixen en gairebé tots els *minsters* coneguts i que, per tant, ens podrien ajudar a identificar-ne de nous.³³³ Ara bé, com criticà Tim Pestell en discutir la seva tesi, la majoria d'aquests elements, si bé és cert que poden suggerir la presència d'un cenobi, també són aplicables a llocs centrals de caràcter secular.³³⁴ De fet, aquest últim investigador acabà conclouent que no podem distingir arqueològicament els monestirs dels centres seculars de poder, car tots formaven part d'una mateixa xarxa, compartint una única arquitectura i cultura material.³³⁵

En el cas de la Península Ibèrica, també s'han fet importants esforços per definir aquells elements arquitectònics que ens podrien ajudar a destriar quines esglésies visigodes podrien vincular-se als cenobis que, a voltes amb nom, però altres sense, apareixen en les fonts literàries i jurídiques de l'època. Així, per exemple, als anys 40, Manuel Gómez-Moreno, en base al cas de Santa Comba de Bande, ja plantejà la

dependències», a *Los monasterios aragoneses*, ed. María del Carmen Lacarra (Coord.) (Saragossa: Institución Fernando el Católico (C.S.I.C.), 1999), p. 7-24; Eduard Riu-Barrera, «Implantació territorial i forma arquitectònica dels monestirs de la Catalunya comtal (s. IX-XI)», a *Actes. 1r. Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya: 13, 14 i 15 de novembre de 1998* ([Barcelona]: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2000), p. 294-307; Gerardo Boto Varela, «Topografía de los monasterios de la marca de Hispania (ca. 800 - ca. 1030)», a *Monjes y monasterios hispanos en la Alta Edad Media*, ed. José Angel García de Cortázar i Ramón Teja (Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real. Centro de Estudios del Románico, 2006), p. 147-204; Artemio M. Martínez Tejera, «La organización de los monasterios hispanos en la Alta Edad Media (ss. IX-X): los espacios de la 'aldea espiritual'», *Hortus Artium Medievalium*, 23.1 (2017), 199-221.

³³² Per una exposició ordenada de les diverses propostes que s'han presentat per intentar identificar arqueològicament els monestirs anglesos anteriors a la conquesta normanda, veure: Pestell, p. 22-58.

³³³ John Blair, «Anglo-Saxon Minsters: A Topographical Review», a *Pastoral Care Before the Parish*, ed. John Blair i Richard Sharpe (Leicester: Leicester University Press, 1992), p. 226-66.

³³⁴ «The value of Blair's work is that it presents a range of features which might suggest the presence of a monasterium; the difficulty is that the identification of many attributes as unique to monasteria remains problematic»: Pestell, p. 27 i 48-58.

³³⁵ Pestell, p. 59-64.

possibilitat que les estances laterals que trobem en molts temples tradicionalment considerats com a visigots poguessin ser cel·les monàstiques i, per tant, servir com a indicatiu d'aquest tipus de fundacions.³³⁶ En aquest sentit, també cal destacar la notable contribució de l'arqueòleg alemany Helmut Schlunk que, als anys 70, a part de recollir la tesi de Gómez-Moreno, plantejà que també s'hauria de considerar una prova de la presència de vida comunitària l'existència d'espais diferenciats dins de les esglésies i, sobretot, la presència de cancells alts, car ell entenia que aquestes divisions de la nau conformaven cors que segregaven l'espai dels monjos i el dels laics.³³⁷

Els treballs de Gómez-Moreno i Schlunk, si bé han estat molt matisats en alguns aspectes, han influït notablement la historiografia posterior.³³⁸ Els darrers treballs, però, tendeixen a allunyar-se cada vegada més de la recerca d'elements concrets que puguin servir com a indicadors d'un possible passat monàstic. La tendència actual, molt marcada pels avanços metodològics de la disciplina arqueològica, és procurar que una excavació en extensió permeti contextualitzar i valorar en conjunt els usos de totes les estructures descobertes, no només l'església, motiu pel qual també es prima el treball interdisciplinari i coordinat d'arqueòlegs, documentalistes, liturgistes i historiadors de l'art.³³⁹ Així, malgrat que és molt difícil poder assegurar al cent per cent la condició monàstica d'un centre religiós a través de l'arqueologia,³⁴⁰ en els darrers temps s'han fet importants avanços i s'han pogut oferir sòlids arguments per tal de considerar com a monestirs algunes esglésies d'època visigoda i mossàrab.

Un cas paradigmàtic d'aquesta forma de treballar el trobem a Santa María de Melque, excavada des dels anys 70 per Luis Caballero Zoreda. No en va, la seva identificació com a possible cenobi dels segles VIII i IX s'ha sustentat principalment en

³³⁶ Manuel Gómez-Moreno, «Exploraciones en Santa Comba de Bande», *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Orense*, 14 (1943-1944), 47-51 (p. 50).

³³⁷ Helmut Schlunk, «La Iglesia de São Gião de Nazaré. Contribución al estudio de la influencia de la liturgia en la arquitectura de las iglesias prerrománicas de la Península Ibérica», a *Actas do II Congresso Nacional de Arqueologia. Vol. II* (Coimbra: Ministério de Educação, 1971), p. 509-28.

³³⁸ Luis Caballero Zoreda, «Monasterios visigodos. Evidencias arqueológicas», *Codex Aquilarensis: Cuadernos de investigación del Monasterio de Santa María la Real*, 1 (1988), 31-50 (p. 41-45).

³³⁹ Per una visió sumària de l'estat de la qüestió i les perspectives de futur, veure: Luis Caballero Zoreda, «El conjunto monástico de Santa María del Melque (Toledo). Siglos VII-IX (Criterios seguidos para identificar monasterios hispánicos tardo antiguos)», a *Monjes y monasterios hispanos en la Alta Edad Media*, ed. José Angel García de Cortázar i Ramón Teja (Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real. Centro de Estudios del Románico, 2006), p. 99-146.

³⁴⁰ En aquest sentit, és molt revelador que Luis Caballero Zoreda, després d'una vida dedicada a l'estudi dels contextos arqueològics tardo-antics i alt-medievals, hagi conclòs que a hores d'ara seguim sent incapaços de «reconocer los indicios que permiten distinguir asentamientos comunes como monasterios»: Caballero Zoreda, «El conjunto monástico de Santa María del Melque (Toledo). Siglos VII-IX (Criterios seguidos para identificar monasterios hispánicos tardo antiguos)», p. 121.

l'organització estructural de la seva església que, amb la presència d'un cor, un transsepte, un arcosoli i un cementiri, semblava tenir clares funcions monàstiques i funeràries, si bé també hi ha influït la presència d'un mur de tancament que lliga amb l'ideal cenobític de separació del segle i una infraestructura hidràulica que, combinada amb la proximitat d'una important carrerada, l'haurien dotat d'una total autosuficiència econòmica.³⁴¹ Com a casos similars, malgrat haver-n'hi molts altres, podríem citar els de Santa Lucía del Trampal o, bastant més recent, el de l'illa de Cabrera, aquest darrer conegut indirectament per una carta del papa Gregori Magne de l'any 603.³⁴²

Centrant-nos en el territori en què se circumscriu aquesta tesi, en els darrers temps també han aparegut algunes veus que han començat a qüestionar-se la possibilitat que alguns complexos eclesiàstics d'època tardo-antiga responguessin, en realitat, a centres de vida monàstica. En aquest sentit, cal destacar el cas de la basílica suburbana del segle V localitzada al Parc Central de Tarragona, considerada per molts com un dels exemples més antics de cenobitisme a la Península Ibèrica.³⁴³ No en va, com afirmà Luis Caballero, «*el que la superficie de la Iglesia albergue una importante necrópolis, cuando la necrópolis tardo romana del Francolí, la más importante de la Ciudad, se encontraba muy cercana a este conjunto, las habitaciones del atrio y los edificios agrarios, permiten avanzar la hipótesis de que todo el conjunto sea un centro cultural dedicado a la vida comunitaria, un monasterio*».³⁴⁴ Ara bé, malgrat que alguns autors

³⁴¹ Per una acurada descripció del jaciment de Santa María de Melque, de les seves fases evolutives i dels girs interpretatius que ha patit al llarg del temps, veure: Luis Caballero Zoreda, «El monasterio de Balatalmelc, Melque (San Martín de Montalbán, Toledo), en el centenario de su descubrimiento», a *Monasteria et territoria. Elites, edilicia y territorio en el Mediterraneo medieval (siglos V-XI)*, ed. Jorge López Quiroga, Artemio M. Martínez Tejera i Jorge Morín de Pablos (Oxford: BAR Publishing, 2007), p. 91-120; Luis Caballero Zoreda i Francisco J. Moreno Martín, «Balatalmelc, Santa María de Melque. Un monasterio del siglo VIII en territorio toledano», a *Lo que vino de Oriente: Horizontes, praxis y dimensión material de los sistemas de dominación fiscal en Al-Andalus (ss. VII-IX)*, ed. Xavier Ballestín i Ernesto Pastor (Oxford: BAR Publishing, 2013), p. 182-204. Per una visió diferent, que qüestiona la seva atribució monàstica i es decanta per vincular-la a una rica residència rural amb una església funerària de tipus privat, veure: Alexandra Chavarria Arnau, «Dopo la fine delle ville: le campagne ispaniche in epoca visigota», a *Dopo la fine delle ville: Le campagne tra VI e IX secolo*, ed. Gian Pietro Brogiolo, Alexandra Chavarria i Marco Valenti (Mantova: Società Archeologica, 2005), p. 263-85 (p. 277-80).

³⁴² Respecte als dos exemples citats, veure: Luis Caballero Zoreda i Fernando Sáez Lara (coord.), *La Iglesia mozárabe de Santa Lucía del Trampal, Alcuéscar (Cáceres). Arqueología y arquitectura* (Mérida: Junta de Extremadura. Consejería de Cultura, 1999); Mateu Riera Rullan (coord.), *El monestir de Cabrera. Segles V-VIII dC* (Palma de Mallorca: Ajuntament de Palma, 2014).

³⁴³ Ricardo Mar Medina i Cristòfor Salom Garreta, «Via, vil·la i basílica del Parc Central. Basílica», a *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la tarraconense mediterrània entre els segles IV-X* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999), p. 176-77 (p. 177); Boto Varela, p. 157.

³⁴⁴ Caballero Zoreda, «El conjunto monástico de Santa María del Melque (Toledo). Siglos VII-IX (Criterios seguidos para identificar monasterios hispánicos tardo antiguos)», p. 102.

segueixen inclinant-se per aquesta opció,³⁴⁵ l'equip que excavà el conjunt es mostra més prudent i, sense tancar la porta a cap possibilitat, es decanta per interpretar-lo com una simple basílica funerària amb un *fundus* associat per garantir-ne el manteniment.³⁴⁶

Més interessant per a nosaltres, tant per la seva cronologia com pel seu emplaçament rural, és el cas del Bovalar, un jaciment dels segles V-VIII situat al municipi de Serós (el Segrià) que, si bé tradicionalment havia estat considerat un poblat de caràcter secular pels qui l'havien excavat,³⁴⁷ últimament està prenent força la idea que també podria tractar-se d'un cenobi i, més concretament, d'un de tradició oriental.³⁴⁸ El motiu, com bé ha argumentat Jordina Sales, és la pròpia planimetria del jaciment, tancat sobre si mateix amb l'església com a element central; la monumentalitat de la basílica, poc acord amb que s'esperaria d'una comunitat rural d'època visigoda; la troballa de nombrosos utensilis de ferro per a l'elaboració de pergamí, una tasca manual que podem inferir habitual en els centres monàstics;³⁴⁹ i la presència d'un refinat utilatge litúrgic, entre el què destaca un singular encenser que prova la prosperitat d'aquest centre i, sobretot, el seu gust pels ritus de tall més oriental, car, com es desprèn dels textos literaris tardo-antics, l'encens no era propi dels costums litúrgics locals.³⁵⁰ Per tant, de nou, veiem com la combinació de les aportacions de

³⁴⁵ Sales Carbonell, *Las construcciones cristianas de la Tarraconensis durante la Antigüedad Tardía. Topografía, arqueología e historia*, p. 318-19.

³⁴⁶ Jordi López Vilar, *Las basílicas paleocristianas del suburbio occidental de Tarraco. El templo septentrional i el complex martirial de Sant Fructuós. Vol. I* (Tarragona: Universitat Rovira i Virgili; Institut Català d'Arqueologia Clàssica, 2006), p. 270-75.

³⁴⁷ La idea que les restes del Bovalar «podrían ser de un poblado, o acaso de un monasterio de época visigótica» va estar, en un primer moment, sobre la taula dels arqueòlegs que l'excavaren: Rodrigo Pita Mercè i Pere de Palol Salellas, «La basílica de Bobalá y su mobiliario litúrgico», a *Actas del VIII Congreso Internacional de Arqueología Cristiana. Barcelona 5-11 octubre* (Ciutat del Vaticà; Barcelona: Pontificio Instituto di Archeologia Cristiana; CSIC, 1972), p. 383-401 (p. 384). No obstant això, amb el temps, va acabar sent marginada en pro de considerar-lo «un monument on es troben junts un centre religiós –basílica– de temps i d'estructura paleocristiana, i al seu voltant un hàbitat profà, segurament civil»: Pere de Palol Salellas, *El Bovalar (Serós; Segrià): conjunt d'època paleocristiana i visigòtica* (Lleida; Barcelona: Diputació de Lleida; Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1989), p. 7.

³⁴⁸ Aquesta suggeridora idea, després de ser abandonada per Rodrigo Pita i Pere de Palol, ha estat recuperada en els darrers temps per Josep M. Gurt i, sobretot, Jordina Sales: Josep M. Gurt Esparraguera, «Complejos eclesiásticos no episcopales: función y gestión», a *Monasteria et territoria. Elites, edilicia y territorio en el Mediterráneo medieval (siglos V-XI)*, ed. Jorge López, Artemio M. Martínez i Jorge Morín (Oxford: BAR Publishing, 2007), p. 203-14 (p. 210-12); Jordina Sales Carbonell, «El Bovalar (Serós, Lleida). ¿Un monasterio productor de pergamino en la Hispania visigoda?», *Rivista di Archeologia Cristiana*, 90 (2014), 423-64.

³⁴⁹ Jordina Sales Carbonell, «Fabricando pergamino durante la Antigüedad Tardía. Notas arqueológicas para los monasterios de Hispania», *Augustinianum*, 53.2 (2013), 469-500 (p. 483-99).

³⁵⁰ Jordina Sales Carbonell, Marta Sancho Planas i Laura de Castellet Ramon, «“Incensum in Monasterium” in Preandalusian Hispania (Centuries 5th-8th)», *Hortus Artium Medievalium*, 23.1 (2017), 107-13 (p. 109-10).

l'arqueologia, les fonts escrites, la litúrgia i la història de l'art poden ajudar-nos a localitzar nous monestirs pels quals no teníem cap referència documental directa.

Un exemple semblant el trobem en el jaciment d'Els Altimiris, al municipi de Sant Esteve de la Sarga (el Pallars Jussà). Aquest assentament de muntanya, ubicat en un dels contraforts més occidentals del Montsec d'Ares, va començar a ser excavat el 2004 per un equip d'arqueòlegs de la Universitat de Barcelona liderat per la professora Marta Sancho. La hipòtesi inicial era que es tractava d'un altre dels molts enclavaments de caire feudal que poblen el territori català. Ara bé, de seguida es va veure que els materials trobats eren d'una cronologia molt anterior, que s'ha acabat establint entre finals del segle V i principis del IX, amb un moment àlgid entre els segles VI i VII. A més, la troballa d'una església d'entitat considerable, ubicada en el punt més allunyat possible de totes les seus episcopals que existien en aquell moment i amb un seguit d'estructures annexes que s'hi associaven per mitjà de portes i passadissos interns, ha portat a plantejar la possibilitat que, de nou, estiguéssim davant d'un centre de vida monàstica.³⁵¹ En aquests moments, se segueix treballant en base a aquesta hipòtesi i, si bé és cert que en els entorns de muntanya és especialment difícil distingir entre una comunitat cristiana rural i un monestir, la descoberta de nombroses àmfors de precedència llunyana, d'alguns productes exòtics com ara ostres i d'una balança de precisió, possiblement emprada per a l'elaboració d'encens, semblen confirmar aquesta tesi i, fins i tot, en el camp de la hipòtesi, permeten associar aquest centre de muntanya amb els monestirs que en aquell mateix període poblaven les zones planes del sud i que, com hem vist en el cas del Bovalar, utilitzaven encens.³⁵²

A part dels dos casos comentats, s'ha considerat que molts altres centres paleocristians de l'àrea pre-pirinenca, com per exemple el jaciment dels Morulls, Sant Martí de les Tombetes, Santa Coloma d'Àger, Santa Maria del Pla o Santa Cecília de

³⁵¹ Per una acurada descripció del jaciment, de les estructures i dels materials localitzats, així com de les diverses interpretacions que se li han donat al llarg del procés d'excavació, veure: Marta Sancho Planas i Walter Alegría Tejedor, «Propuesta de contextualización del yacimiento tardoantiguo y altomedieval de Els Altimiris (Prepirineo Leridano) siglos V-IX», *Archeologia Medievale*, 44 (2017), 155-70.

³⁵² Aquesta arriscada, però alhora suggestiva possibilitat, que vindria facilitada per les carrerades que des de temps immemorials comuniquen les àrees pirinenques amb les terres planes de la zona de Lleida, ha estat proposada per: Sales Carbonell, Sancho Planas i Castellet Ramon, p. 110-13; Jordina Sales Carbonell i Marta Sancho Planas, «Monastic Networks and Livestock Activity: Relationships and Contacts at Regional Level in the Southern Slopes of the Pyrenees (VI-IX Centuries)», a *Les moines autour de la Méditerranée. Contacts, échanges, influences entre Orient et Occident, de l'Antiquité tardive au Moyen Âge: Mobilités et contacts à l'échelle local et régionale*, École Française de Rome, 17-19 septembre 2014 (Roma, en premsa). Aprofito l'avinentesa per agrair a les autores l'accés a aquest darrer treball, que roman inèdit, i les seves orientacions respecte al fet monàstic tardo-antic.

Torreblanca, també podrien haver estat seus d'antics monestirs pre-medievals, entrant a formar part de l'hipotètic entramat monàstic descrit anteriorment.³⁵³ Tanmateix, en la majoria de casos, els arguments per atribuir-los la presència de vida comunitària són molt dèbils, sent necessari esperar a una futura intervenció arqueològica en extensió per poder-ho confirmar o desmentir. En qualsevol cas, queda palès que en els darrers temps, des de l'arqueologia medieval i tardo-antiga, s'han fet importants avenços en la identificació de nous monestirs a través del registre material, aportant llum i dinamisme al desert que mostraven les fonts escrites.

Malauradament, a mesura que entrem en el període en què se centra aquesta tesi i les mencions documentals a cenobis concrets es van fent més habituals, es redueixen substancialment els monestirs identificats només a través de l'arqueologia. Malgrat l'abundant documentació conservada, però, no hem de creure que ja coneixem tots els cenobis que devien existir als comtats catalans entre els segles IX i X. La manca de noves troballes, molt possiblement, s'ha d'atribuir al fet que l'arqueologia medieval, nascuda als anys 60 i 70 del segle XX, segueix sent una disciplina relativament jove i, en general, s'ha concentrat en aquells jaciments ja coneguts *a priori* per les fonts escrites o per la pervivència de restes monumentals. Prova d'això és que trobem molts monestirs alt-medievals ben coneguts a nivell documental i artístic que, aprofitant una campanya de restauració o unes obres casuals, han estat intervinguts arqueològicament, però molt pocs jaciments als quals se'ls hagi pogut atribuir la presència d'una comunitat religiosa a través, únicament, del registre material.

En els pocs casos en què això ha succeït, a més, no ha estat gràcies als resultats d'una excavació sistemàtica que hagi permès posar en relació les troballes materials i estructurals amb uns usos versemblantment monàstics, com seria el cas del Bovalar o Els Altimiris; sinó que ha estat motivat per la localització, en molts casos casual, d'un element singular que ha portat a plantejar aquesta hipòtesi. Aquest és el cas, per exemple, de Santa Maria del Camí, al terme de La Garriga (el Vallès Oriental). No en va, aquesta petita església del segle XII ha estat proposada com a possible seu d'una antiga comunitat monàstica femenina pel sol fet d'haver-s'hi localitzat un epígraf, datat de l'any 945, en què s'indica que allí fou sebollida la *deodicata* Quíxol, filla del comte

³⁵³ Jordina Sales Carbonell i Natàlia Salazar Ortiz, «The pre-Pyrenees of Lleida in Late Antiquity: Christianisation Processes of a Landscape in the Tarraconensis», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 23 (2013), 27-44 (p. 31-41).

Guifré el Pelós i, per tant, germana de l'abadessa Emma de Sant Joan.³⁵⁴ Ara bé, mai s'hi ha dut a terme cap campanya d'excavació que busqués possibles estructures annexes que ajudessin a confirmar aquesta hipòtesi i, en conseqüència, és molt difícil poder acreditar amb unes mínimes garanties la seva condició monàstica,³⁵⁵ arribant al punt que he optat per no comptabilitzar aquest centre com a monestir.³⁵⁶

Molt similar és el cas de Sant Pau del Camp, situat dins de la ciutat de Barcelona, ja que, malgrat l'existència d'una imprecisa menció documental de l'any 986, en què apareix la *domus Sancti Pauli* com a afrontació,³⁵⁷ la seva condició de possible monestir de fundació comtal ha estat inferida a partir de la troballa de la làpida sepulcral del comte Guifré-Borrell, que sembla que s'hi féu enterrar.³⁵⁸ Així mateix, malgrat que en els darrers anys, degut a obres realitzades al seu interior i en el seu entorn, s'hi han dut a terme diverses intervencions arqueològiques d'urgència, una de les quals ha arribat a localitzar una estructura absidal dels segles VI i VII així com un seguit d'enterraments que es podrien situar entre els segles VII i IX,³⁵⁹ segueix faltant una excavació en extensió que permeti acreditar la presència d'una comunitat abans del segle XII, quan realment esdevingué un monestir benedictí. Sense aquesta excavació, no podem afirmar amb garanties que als segles IX i X realment acollís vida religiosa, si bé,

³⁵⁴ «Aquest petit cenobi ja és ben documentat el 945, any de la mort de Xixilona, en la inscripció epigràfica que ens diu que era monja. (...) Fins al segle XII, que es construí el nou edifici, no tornem a tenir notícia de la vida en aquest lloc, però la documentació no ens parla del seu funcionament»: Martí Sunyol Busquets, «Santa Maria del Camí. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 356.

³⁵⁵ En les immediacions de Santa Maria del Camí s'hi ha documentat i excavat la vil·la romana de Can Tarrés i, en conseqüència, malgrat que l'església alt-medieval no hagi estat intervinguda, s'han localitzat algunes estructures que se li podrien vincular. Ara bé, els materials trobats són essencialment antics i l'horitzó medieval ha estat molt poc treballat. Per una visió sintètica d'aquest jaciment i de les intervencions que s'hi realitzaren a la segona meitat del segle XX, veure: Montse Tenas Busquets i Lluís Vila Bonamusa, «Vil·la romana de can Terrés. Projecte Arqueològic», *Lauro*, 12 (1996), 47-70.

³⁵⁶ Per una justificació més àmplia i argumentada de l'exclusió d'aquest centre religiós del present treball, veure les pàgines 360-363.

³⁵⁷ CC VII, doc. 859 (986).

³⁵⁸ «La troballa de la làpida del comte Guifré-Borrell o Borrell I (897-911), fill de Guifré el Pilós, juntament amb una urna sepulcral, dissortadament aquesta malmesa, han fet suposar, amb força raó històrica, que el monestir inicial devia haver estat fundat per l'esmentat comte abans del 911»: Antoni Pladevall Font, «Sant Pau del Camp. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XX: El Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 213-23 (p. 213).

³⁵⁹ Quant a les intervencions realitzades al monestir de Sant Pau del Camp i al seu entorn més immediat, veure: Albert Bacaria, Emília Pagès i Ferran Puig, «Excavacions arqueològiques a l'entorn del Monestir de Sant Pau del Camp», a *Tribuna d'Arqueologia 1989-1990* (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1991); Anna Montleón Esterli, «Informe de l'intervenció a l'antic convent de Sant Pau del Camp» (Barcelona: Memòria d'excavació inèdita, 1997); Oriol Achón Casas i Andrea Lages Tonet, «Memòria de la intervenció arqueològica al C/ Sant Pau, 99. Horts de Sant Pau del Camp» (Barcelona: Memòria d'excavació inèdita, 2010); Júlia Miquel López, «Memòria de la intervenció arqueològica preventiva al C/ Sant Pau, 99. Monestir de Sant Pau del Camp. Edifici Annex. Barcelona (Barcelonès)» (Barcelona: Memòria d'excavació inèdita, 2015). En relació a la troballa dels vestigis d'un absis i d'una necròpoli datables entre els segles VI i IX, veure: Achón Casas i Lages Tonet, p. 77-80.

com justificaré més extensament en l'apartat següent, en aquest cas crec que hi ha un seguit de casuístiques que, sense deixar de ser circumstancials, realment fan pensar en la probable presència d'una comunitat monàstica alt-medieval en aquell indret.³⁶⁰

Deixant de banda aquests dos exemples, basats més en epígrafs que no pas en evidències arqueològiques pròpiament dites, també s'han postulat com a possibles monestirs dels segles IX i X el complex de Sant Romà de Sidillà o de les Arenes, al terme municipal de Foixà (el Baix Empordà);³⁶¹ i el conjunt troglodític de Sorta, a la Conca de Dalt (el Pallars Jussà).³⁶² No obstant això, en el primer cas, les darreres intervencions arqueològiques que s'hi han realitzat semblen desmentir aquest supòsit, inclinant-se per considerar-lo un poblat amb una església de caràcter secular.³⁶³ Pel que fa a la cova de Sorta, on encara no s'ha dut a terme cap excavació sistemàtica, *a priori* no trobo cap argument de pes per no interpretar-lo com un poblat troglodític de caràcter secular, car, si bé és cert que presenta certes semblances amb monestirs rupestres del Pallars com Sant Pere de les Maleses o Sant Esteve de Perabella, també ho fa amb poblats tinguts per seculars com el de Esplugallonga o el de l'Espluguell.³⁶⁴

A la llum de tot el que venim veient, podem concloure que ens els darrers anys s'han fet grans progressos en el camp de l'arqueologia monàstica, sobretot pel període anterior a l'arribada del poder carolingi, quan s'han fet veritables esforços per intentar identificar aquells elements i contextos que podrien provar la presència de comunitats religioses pretèrites. Tanmateix, pels segles IX i X, no es detecta el mateix interès i, segurament per la gran quantitat de cenobis que ja tenim documentats a través de les fonts escrites, des de l'arqueologia només hi ha hagut tímids intents de contribuir a augmentar aquesta llista. Per tant, tornant a la qüestió que plantejàvem al principi, queda provat que és possible identificar aquells cenobis dels quals no se'ns ha conservat cap menció escrita a través del registre arqueològic, però alhora es fa palès que cal

³⁶⁰ Veure les pàgines 345-346 de l'apartat següent.

³⁶¹ La interpretació del conjunt de Sidillà com un possible complex monàstic del segle IX-X, però de clara influència hispànica, va ser proposada, no sense mostrar dubtes, per: Boto Varela, p. 163-64.

³⁶² Albert Roig Deulofeu i Jordi Roig Buxó, «D'alguns nuclis monàstics troglodítics d'època carolíngia al Pallars (Pirineu Central)», a *Cultures i medi, de la prehistòria a l'Edat Mitjana: 20 anys d'arqueologia pirinenca. Actes del Xè Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans; Patronat Francesc Eiximenis; Ajuntament de Puigcerdà, 1995), p. 607-13 (p. 609-11).

³⁶³ Agraïxo al Dr. Francesc Tuset, director de l'excavació, que tingués a bé compartir amb mi les seves primeres observacions sobre el jaciment, encara en procés d'intervenció.

³⁶⁴ Respecte a aquests possibles paral·lels, veure: Albert Roig Deulofeu, «Despoblat d'Esplugallonga», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 440-41; Albert Roig Deulofeu, «Hàbitat troglodític de la cova de l'Espluguell», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 441.

invertir-hi molts més esforços i recursos si es vol que els seus resultats realment facin variar el nostre coneixement respecte al fet monàstic d'època carolíngia.

2.3. Els monestirs a través de la toponímia

Un cop comentades les possibilitats i les problemàtiques que presenten les fonts escrites i arqueològiques per poder documentar nous monestirs alt-medievals, cal que ens preguntem també fins a quin punt les fonts territorials, i en concret la toponímia, poden contribuir en aquesta missió.

En aquest sentit, és important destacar que l'ús dels topònims com a possibles indicadors d'antigues fundacions monàstiques no és nou. No en va, com he comentat en parlar del terme *monasteriolum*, han estat molts els historiadors que han vinculat el topònim Monistrol amb possibles centres monàstics d'època visigoda, plantejant-se en els últims anys un vertader projecte de recerca interdisciplinari per tal de demostrar-ho o desmentir-ho.³⁶⁵ Així mateix, no es pot oblidar que varis arabistes també han defensat la possibilitat que els topònims arabitzants derivats de *monasterium*, com ara Almoster, Almonacid, Monachil, Monastel o Almonecir, poguessin indicar la presència d'antigues *ribāṭs* o ràbites; és a dir, de centres religioso-militars islàmics en què una comunitat de morabits es dedicava a l'oració i la gihad.³⁶⁶ Tanmateix, per cronologies posteriors a la conquesta carolíngia, desconec l'existència de cap intent sistemàtic de servir-se de l'abundant toponímia relacionada amb el món monàstic que pobla el nostre territori per procurar identificar monestirs que no tinguem documentats per altres vies.

³⁶⁵ Respecte a la qüestió del topònim Monistrol, *monasteriolum* en llatí, com a possible indicador de la presència d'una fundació monàstica d'època visigoda, veure les pàgines 167-173 del present apartat.

³⁶⁶ Aquesta hipòtesi, basada en l'existència d'una *ribāṭ* ben documentada a la ciutat tunisiana d'al-Munastir, fou formulada per: Jaime Oliver Asin, «Les tunisiens en Espagne, a travers la toponymie», *Les cahiers de Tunisie*, 18.69-70 (1970), 15-20 (p. 17-18). Ara bé, ha comptat amb un important nombre de seguidors que l'han reforçat amb troballes documentals i arqueològiques que semblen demostrar-la, almenys en alguns casos: Míkel de Epalza, «Al-Munastir d'Ifriqiya et Al-Munastir de Xarq-Al-Andalus», a *Actes du VII Colloque Universitaire Runiso-Espagnol sur le patrimoine andalous dans la culture arabe et espagnole* (Tunis: Université de Tunis, 1991), p. 95-106; Míkel de Epalza, «La Ràpita Islàmica: Història Institucional», a *La Ràpita Islàmica: Història Institucional i altres Estudis Regionals*, ed. Míkel de Epalza (Sant Carles de la Ràpita: Institut d'Estudis Ràpitencs; Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, 1993), p. 9-107 (p. 18-19); Francesc Franco Sàncehz, «Ràpites i Al-Monastir(s) al nord i llevant de la Península d'Al-Andalus», a *La Ràpita Islàmica: Història Institucional i altres Estudis Regionals*, ed. Míkel de Epalza (Sant Carles de la Ràpita: Institut d'Estudis Ràpitencs; Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, 1993), p. 191-210; Basilio Pavón Maldonado, «A propósito de Almonacid de Toledo. Monasterium-Al-Monastir-Almonaster-Almonacid», *Al-Qantara*, 16.1 (1995), 125-41.

Òbviament, realitzar un estudi d'aquestes característiques no és una tasca senzilla, sobretot tenint en compte els nombrosos perills que comporta treballar amb la toponímia.³⁶⁷ En primer lloc, perquè en la majoria de casos desconeixem l'origen cronològic dels topònims i, per tant, és difícil determinar si responen a una realitat antiga, medieval, moderna o contemporània. En segon lloc, perquè és encara més complicat saber quina fou la realitat que els originà, ja que un mateix topònim pot respondre a causes molt diverses. Així, per exemple, un orònim relativament comú com pot ser la Serra dels Monjos tan pot indicar-nos que en un moment indeterminat hi hagué un centre monàstic en aquell indret; que un monestir més o menys llunyà hi tingué propietats; o, simplement, per posar un cas extrem, que l'orografia d'aquell accident geogràfic recorda la forma d'una corrua de monjos. Per tant, cal prendre moltes precaucions, quelcom que passa per determinar amb precisió els casos d'estudi i, sobretot, definir una metodologia que minimitzi les possibilitats d'error.

Tenint en compte aquestes problemàtiques, la realització dins de la present tesi d'un estudi acurat dels diferents topònims que hom pot vincular al món monàstic seria un objectiu massa ambiciós que depassaria en molt les meves possibilitats i m'apartaria en excés dels objectius fixats. Hem de tenir present que, actualment, segons les dades extretes del mapa topogràfic 1.5000 de l'ICGC, a Catalunya, sobre una base de 223.237 topònims, n'hi ha 16 que contenen la paraula monestir, 34 convent, 1 cenobi, 29 abadia, 37 abadal, 35 abat, 2 abadessa, 66 monjo i 79 monja.³⁶⁸ Ara bé, crec que és important plantejar, encara que sigui en el camp teòric, una possible metodologia de treball que, en el futur, permeti poder servir-nos de tota aquesta informació per delimitar possibles centres de vida monàstica i donar peu a que l'arqueologia pugui

³⁶⁷ Per una visió hipercrítica de la toponímia com a font històrica, però que resumeix perfectament els seus perills quan s'utilitza com a substituta de l'arqueologia, veure: Elisabeth Zadora-Rio, «Archéologie et toponymie: le divorce», *Les Petits Cahiers d'Anatole*, 8 (2001), 1-17. Per una interpretació més positiva, que, acompanyada de les degudes precisions, accepta la toponímia com a una font històrica legítima per a l'estudi del poblament antic, veure: Margarita Fernández Mier, «La toponímia como fuente para la historia rural: la territorialidad de la aldea feudal», *Territorio, sociedad y poder*, 1 (2006), 35-52; Elvis Mallorquí, «Els noms de lloc i el temps: la toponímia des de la Història», a *Toponímia, paisatge i cultura: els noms de lloc des de la Lingüística, la Geografia i la Història*, ed. Elvis Mallorquí (Girona: Documenta Universitaria, 2006), p. 101-26; Jordi Bolòs, «Història del paisatge, toponímia i cartografia a Catalunya a l'edat mitjana», a *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques. Annex. Secció 12*, ed. Joan Tort i Montserrat Montagut (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2014), p. 2816-29.

³⁶⁸ En realitzar aquest còmput, en cada un dels grups anteriors, a part de la paraula citada, també hi he comptabilitzat aquells topònims que contenen el plural, el diminutiu o el pejoratiu de la mateixa. No hi he inclòs, en canvi, els monestirs ben coneguts que apareixen com a monuments històrics en la cartografia actual ni aquells equipaments que, tot i portar un topònim relacionat amb el món monàstic, daten d'època contemporània i tenen un origen clarament diferent com, per exemple, l'IES Abat Oliba de Ripoll.

localitzar més fàcilment jaciments desconeguts on poder aplicar les tècniques vistes per determinar si realment eren, o no, antics monestirs.

Per dur a terme la meua proposta, em centraré únicament en els topònims que contenen els termes monestir, convent i cenobi, cosa que ens deixa amb un total de 51 casos d'estudi, un nombre molt més manejable (fig. 27). Descarto els que contenen la paraula abadia, tot i no ser gaires, perquè presenten molts més problemes. No oblidem que fins a l'actualitat, en algunes variants del català oriental, aquest terme s'utilitza com a sinònim de rectoria; un fenomen que, si bé és molt interessant i mereixeria un estudi particular, podria induir-nos a conclusions errònies.³⁶⁹ Així mateix, excloc tots els topònims que fan referència a abat, monjo o monja per la dificultat de destriar aquells que indiquen la presència real d'una comunitat, i aquells que només indiquen que un monestir hi tenia interessos econòmics, quelcom que m'obligaria a fer un estudi detallat de cada cas al qual m'és impossible fer front en aquesta ocasió.

Topònim	Municipi	Comarca	Coord. X	Coord. Y
Bosc del Monestir	Torà	Segarra	374517	4630221
Cal Monestir	Cardona	Bages	391433	4642862
el Monestir	Clariana de Cardener	Solsonès	384190	4641440
el Monestir	Montferrer i Castellbò	Alt Urgell	361185	4689900
el Monestir	Santa Pau	Garrotxa	467432	4668040
el Monestir	Ribera d'Urgellet	Alt Urgell	363653	4678389
el Monestir	el Vendrell	Baix Penedès	376586	4561592
el Monestir	Ribera d'Urgellet	Alt Urgell	363665	4678392
el Monestir	Clariana de Cardener	Solsonès	384453	4641310
lo Camí del Monestir	les Avellanes i Santa Linya	Noguera	314389	4640437
Pla del Monestir	Riner	Solsonès	377770	4641497
Pla Monestir	Montferrer i Castellbò	Alt Urgell	355431	4690112
Pou del Monestir	les Avellanes i Santa Linya	Noguera	314077	4640137
Prat Gran del Monestir	Montferrer i Castellbò	Alt Urgell	361114	4689935
Turó del Monestir	Clariana de Cardener	Solsonès	384164	4641209
Vinya del Monestir	Cardona	Bages	388433	4642346
Corral del Cenobi	Roses	Alt Empordà	518991	4679212
Camp del Convent	el Pont de Suert	Alta Ribagorça	314462	4696148

³⁶⁹ «Abadia: (...) 5. Rectoria, casa que habita el curat o rector d'una parròquia. A Ribagorça, Pla d'Urgell, Ribera d'Ebre, Maestrat, Plana de Castelló, València i Alacant, la Rectoria es diu encara Abadia, encara que el curat no es diu Abat, sinó Rector»: Anotni M. Alcover Sureda i Francesc de Borja Moll Casasnovas, *Diccionari català-valencià-balear. Vol. I: A-ARQ*, 2a. ed. (Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1978), p. 7. També he documentat aquest fenomen a la zona del Pallars, tant al Jussà com al Sobirà.

Topònim	Municipi	Comarca	Coord. X	Coord. Y
Coves del Convent	el Pont de Suert	Alta Ribagorça	314468	4695388
el Convent	la Bisbal d'Empordà	Baix Empordà	503587	4644567
el Convent	la Bisbal d'Empordà	Baix Empordà	503273	4644534
el Convent	Navàs	Bages	402537	4641053
el Convent	la Baronia de Rialb	Noguera	347564	4664522
el Convent	Fogars de Montclús	Vallès Oriental	454785	4625945
el Convent	la Baronia de Rialb	Noguera	345871	4657304
el Convent	Santa Coloma de Queralt	Conca de Barberà	365354	4598844
el Convent	Blanes	Selva	483564	4613703
el Convent	Begur	Baix Empordà	517147	4645982
el Convent	Ciutadilla	Urgell	344244	4603086
el Convent	Oristà	Osona	421823	4639137
el Convent	Torrefarrera	Segrià	301419	4616175
el Convent de les Monges	Forès	Conca de Barberà	354541	4595315
el Convent Vell	Banyoles	Pla de l'Estany	480477	4664419
el Convent Vell	Banyoles	Pla de l'Estany	480477	4664419
Font del Convent	la Baronia de Rialb	Noguera	347704	4664513
Font del Convent	Rabós	Alt Empordà	504991	4695967
Granges del Convent	Os de Balaguer	Noguera	313839	4638214
lo Convent	Amposta	Montsià	294552	4506121
lo Convent	Alguaire	Segrià	298364	4623362
los Pantans del Convent	Os de Balaguer	Noguera	313417	4639636
Obaga del Convent	Os de Balaguer	Noguera	313898	4637325
Pantans del Convent	Os de Balaguer	Noguera	313317	4637948
Parc del Convent	Agramunt	Urgell	342307	4628006
Pla del Convent	Sant Joan Despí	Baix Llobregat	419758	4578750
Pla del Convent	Girona	Gironès	485753	4644384
Platja del Convent	l'Escala	Alt Empordà	510070	4664633
Riuet del Convent	el Pont de Suert	Alta Ribagorça	316881	4695911
Serra del Convent	Os de Balaguer	Noguera	312305	4637690
Serrat del Convent	Isona i Conca Dellà	Pallars Jussà	347507	4664944
Terme del Convent	Os de Balaguer	Noguera	313431	4637641
Turó del Convent	Fogars de Montclús	Vallès Oriental	455001	4625882

Fig. 27: Topònims del mapa a escala 1.5000 de l'ICGC que contenen les paraules monestir, cenobi o convent.

Un cop aïllats els casos d'estudi, cal cartografiar-los i treballar-los de manera individualitzada per tal d'evitar el màxim possible les repeticions, car hem de ser conscients que molts d'ells poden estar vinculats a cenobis que ja tenim documentats per altres vies. Per tant, en primer lloc, és important destriar aquells que fan referència a

realitats monàstiques conegudes *a priori*, d'aquells que no. Tenint en compte que en aquesta ocasió treballem només sobre una cinquantena de casos, aquesta tasca es pot fer fàcilment de manera manual, analitzant un per un la ubicació de cada topònim i el seu context espacial. Ara bé, si es treballés amb un nombre més gran d'exemples, es podria automatitzar mitjançant l'ús d'un SIG que ens permetés eliminar tots aquells topònims situats, per exemple, a menys d'un kilòmetre d'un monestir conegut.

En fer aquest exercici, però, és important tenir en compte que no només podem treballar amb els cenobis d'un període concret, en el nostre cas els dels segles IX i X, ja que molts dels topònims recollits poden fer, i de fet fan, referència a centres monàstics fundats *a posteriori*. Així, per exemple, tots els topònims que inclouen la paraula convent i que es troben situats als termes municipals d'Os de Balaguer, les Avellanes i Santa Linya s'han de vincular al monestir premonstratenc de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes que, establert a finals del segle XII, esdevingué un vertader revulsiu per la comarca. Igualment, el Pla del Monestir, situat a Riner, està clarament vinculat al veí monestir de Santa Maria del Miracle, fundat vers l'any 1900. Per tant, tenint en compte la plasticitat de la toponímia i la seva constant adaptació als canvis viscuts en el seu entorn, és important treballar amb tot el *corpus* de monestirs coneguts.

El procés descrit anteriorment permet reduir molt substancialment el nombre de casos d'estudi, passant dels 51 inicials a només 15 (fig. 28). Ara bé, cal fer notar que els topònims descartats, si bé no poden ser emprats per localitzar nous cenobis, sí que poden ampliar el nostre coneixement sobre els ja coneguts. No en va, noms com el Camp del Convent, vinculat a Santa Maria de Lavaix, o el Prat Gran del Monestir, associat a Santa Cecília d'Elins, ens permeten situar amb precisió algunes propietats d'aquestes cases que, a través d'un estudi regressiu, podríem intentar relacionar amb les que apareixen en la documentació conservada. Així mateix, el topònim les Coves del Convent, també vinculat al monestir de Lavaix, ens pot indicar la presència d'un ermitori en què, ocasionalment, alguns membres de la comunitat s'haurien retirat com a pràctica ascètica, quelcom que observem amb freqüència a l'entorn d'altres cenobis catalans com el de Santa Maria de Montserrat.³⁷⁰

³⁷⁰ Respecte a la presència d'ermitans a l'entorn dels monestirs catalans, que en el cas paradigmàtic de Montserrat es mantingué fins a l'època contemporània, veure: Anselm M. Albareda, *Història de Montserrat*, 8a. ed. (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010), p. 223-38.

Topònim	Municipi	Comarca	Coord. X	Coord. Y
Cal Monestir	Cardona	Bages	391433	4642862
el Monestir	Clariana de Cardener	Solsonès	384190	4641440
el Monestir	Santa Pau	Garrotxa	467432	4668040
el Monestir	el Vendrell	Baix Penedès	376586	4561592
el Monestir	Clariana de Cardener	Solsonès	384453	4641310
Pla Monestir	Montferrer i Castellbò	Alt Urgell	355431	4690112
Turó del Monestir	Clariana de Cardener	Solsonès	384164	4641209
Vinya del Monestir	Cardona	Bages	388433	4642346
Corral del Cenobi	Roses	Alt Empordà	518991	4679212
el Convent	Navàs	Bages	402537	4641053
el Convent	la Baronia de Rialb	Noguera	347564	4664522
el Convent	la Baronia de Rialb	Noguera	345871	4657304
el Convent de les Monges	Forès	Conca de Barberà	354541	4595315
Font del Convent	la Baronia de Rialb	Noguera	347704	4664513
Serrat del Convent	Isona i Conca Dellà	Pallars Jussà	347507	4664944

Fig. 28: Topònims del mapa a escala 1.5000 de l'ICGC que contenen monestir, cenobi o convent i que han passat el procés de cribratge exposat anteriorment.

Centrant-nos en els 15 casos que *a priori* no he pogut associar a cap cenobi conegut, el següent pas és, sobre el mapa, establir quins d'ells poden estar relacionats, ja que de seguida se'ns fa evident que alguns responen a la mateixa realitat pretèrita. Un clar exemple el trobem a l'extrem septentrional del terme de la Baronia de Rialb (la Noguera), prop de l'esglésiola de Sant Salvador de la Cirera, on en un espai molt reduït trobem els topònims El Convent, el Serrat del Convent i la Font del Convent, sens dubte amb un origen comú. Per tant, cal que deixem de treballar amb topònims individuals i passem a fer-ho amb unitats toponímiques que agrupin tots els casos relacionats, cosa que facilitarà la nostra anàlisi i ens deixarà amb només 10 casos d'estudi (fig. 29).

D'aquestes 10 unitats toponímiques, encara en podem excloure'n una altra, la composta únicament pel topònim el Corral del Cenobi, al cap de Creus (l'Alt Empordà), ja que, si bé no s'ha pogut vincular geogràficament a cap cenobi concret,³⁷¹ sembla evident que s'ha de relacionar més amb les nombroses pastures hivernals que diversos monestirs de tot Catalunya tenien en aquella zona, que no pas amb la possible presència

³⁷¹ El Corral del Cenobi, malgrat trobar-se al cap de Creus, on hi ha documentats diversos monestirs medievals, està situat a gairebé 5 kilòmetres de Santa Maria de Roses i a 8 de Sant Pere de Roda, quelcom que impossibilita assegurar que existís cap relació entre ells, tot i que no s'ha de descartar.

de vida monàstica pròpiament dita en aquell indret.³⁷² Així, dels 51 casos inicials, hem aconseguit quedar-nos amb només 9 llocs dels quals sospitem que podrien haver acollit vida monàstica en algun moment de la seva història, no sabem quin.

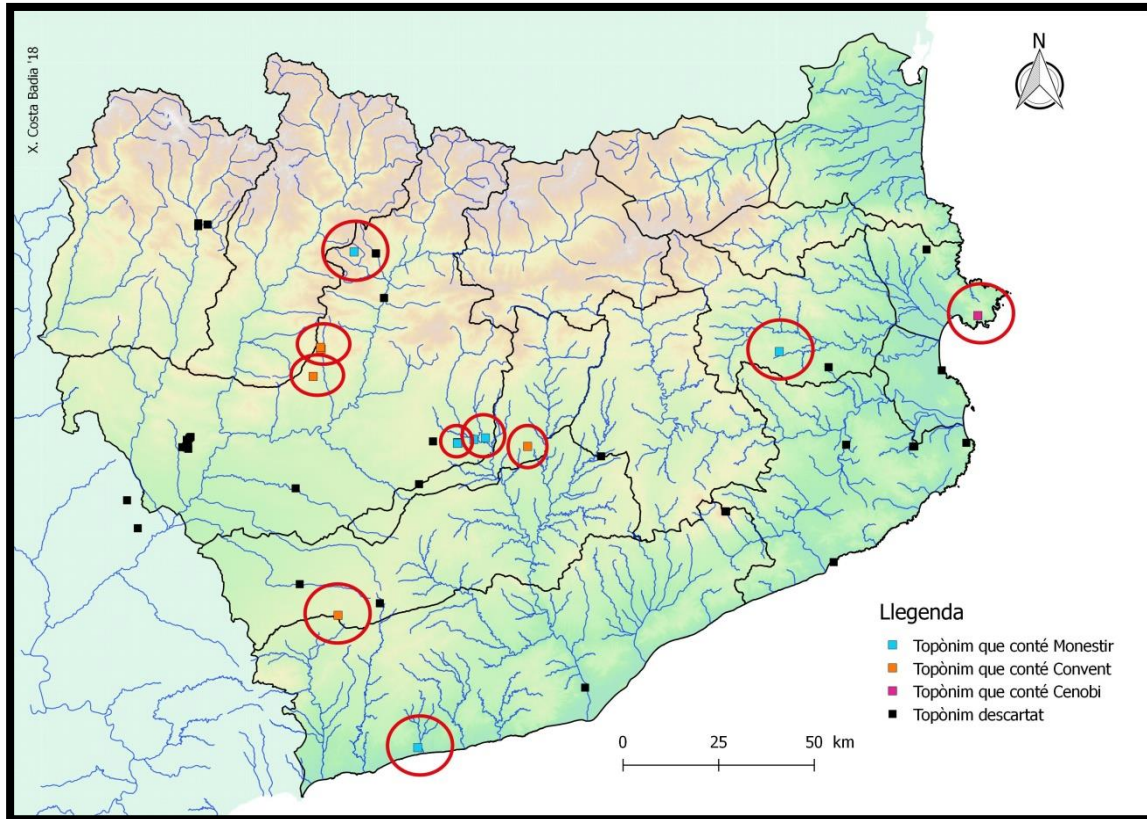

Fig. 29: Mapa de les unitats toponímiques vinculades al fet monàstic.

Arribats a aquest punt, la toponímia no ens pot donar més informació i, òbviament, no podem assegurar que cap dels nou indrets seleccionats a través del procés de cribratge descrit fos realment un monestir en el passat i, molt menys, a l'època alt-medieval. Tanmateix, gràcies a la metodologia seguida, tenim la informació geogràfica de 9 possibles jaciments en els quals seguir treballant, per una banda, amb un buidatge regressiu de la documentació de la zona, intentant inferir quan i per què s'originà cada topònim; i, per altra, duent a terme campanyes sistemàtiques de prospecció arqueològica que ens permetin descobrir si s'hi han conservat restes materials significatives, quina és la seva cronologia i, sobretot, si es podrien adequar a un possible lloc de vida religiosa, el qual hauria de ser excavat *a posteriori*.

³⁷² Respecte a la possessió d'importants interessos ramaders a la zona de l'Empordà per part d'un gran nombre de cenobis catalans, veure: Jordi Bolòs, «Dominis monàstics i organització del territori a l'edat mitjana», a *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació. Vol. III*, ed. Jordi Bolòs i Joan J. Busqueta (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2000), p. 127-65.

Evidentment, en el marc de la present tesi, no m'ha estat possible desenvolupar aquestes campanyes de prospecció ni el buidatge regressiu de la documentació de cap dels nou indrets seleccionats, tasca que constituïria un projecte de recerca en si mateix. Ara bé, per posar un exemple de les seves possibilitats, és important senyalar que en el cas del lloc dit El Monestir, dins del terme de Santa Pau (la Garrotxa), a simple vista ja s'hi observen les restes arqueològiques d'un edifici que, malgrat no poder-ne definir la cronologia, semblen correspondre a una església.³⁷³ Per si això fos poc, la seva ubicació, bastant propera a les cel·les alt-medievals de Sant Julià del Mont, Sant Vicenç de Sallent i Santa Maria dels Arcs, totes elles vinculades a Sant Esteve de Banyoles, fa pensar que també podria estar-hi relacionat, sobretot si tenim en compte que, en la documentació de l'època, se'ns parla d'una quarta cel·la a la zona, la de Sant Miquel, que no s'ha aconseguit situar amb precisió.³⁷⁴ Per tant, si bé de moment tot són simples conjectures, és un cas realment interessant per seguir-hi treballant.

Tenint en compte les proves aportades, es fa palès que la toponímia per si sola no permet identificar nous monestirs que engrixin la llista dels coneguts fins ara. Els perills que comporta i la imprecisió respecte als orígens de la informació que recull ho impossibiliten totalment. Ara bé, sí que pot ajudar a definir nous jaciments sobre els quals treballar arqueològicament i, per tant, afavorir que aquesta disciplina pugui incrementar de manera notable la seva contribució al coneixement del monacat d'època medieval. A més, com he comentat tangencialment, també ens poden ajudar a conèixer millor l'entorn dels cenobis documentats a través de les fonts escrites. En conseqüència, si bé són perillosos i se'ls ha de tractar amb molt de compte, no podem excloure els topònims com a font històrica, sinó que són necessaris per poder dur a terme una aproximació al monacat alt-medieval que, per seguir creixent, cada vegada haurà de ser més interdisciplinària i contemplar un nombre més ampli de fonts d'informació.

³⁷³ Jordi Bolòs Masclans, «El Monestir. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. IV: La Garrotxa* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 367.

³⁷⁴ «*Et in alio loco cella Sancti Iuliani, Sancti Michaelis, et in Sancta Pace celles Sacnti Vincentii cum omnibus terminis suis, et in Riudeazar cella Sanctae Mariae cum terminis suis*»: CC II, Banyoles, doc. 5 [4], p. 58-61 (878); CC II, Banyoles, doc. 6 [5], p. 62-64 (916). Sobre la possible identificació de la cel·la de Sant Miquel amb el lloc dit El Monestir, veure: Jordi Bolòs Masclans, «El Monestir. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IV: La Garrotxa* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 367.

3. Quins monestirs podem documentar?

Establerts uns criteris objectius que permeten identificar els monestirs en les diverses fonts d'informació conservades, és hora de llistar tots els centres monàstics que he pogut localitzar, quelcom que em servirà com a base per a la resta del treball i, de cara al lector, pot ajudar-lo a situar-se millor dins de la cartografia elaborada.

En aquest sentit, cal tenir present que en la majoria dels mapes que componen aquesta tesi, per tal de no dificultar-ne la lectura amb un excés d'informació, he optat per no repetir-hi el nom de tots els cenobis que s'hi representen. De la mateixa manera, sobretot en els mapes que mostren tot el territori català, tampoc m'ha estat possible incloure-hi topònims de referència que ajudin al lector a ubicar-se amb més facilitat, ja que l'espai és limitat i massa lletra podria obstaculitzar la identificació de patrons geogràfics. Per aquest motiu, amb la voluntat de remeiar aquestes mancances, en el present apartat m'ha semblat apropiat oferir un mapa de cada comtat, o grup de comtats en aquells casos en què la seva trajectòria ho faci aconsellable, en els quals, a part dels principals nuclis de població, s'hi representaran tots els cenobis que s'hi fundaren al llarg dels segles IX i X, acompanyant-los d'un número d'identificació que remetrà a una petita fitxa explicativa de cadascun d'ells. Aquestes s'ubicaran just després de cada mapa, ordenades segons la data de fundació dels monestirs.

M'hauria agradat poder oferir un estudi monogràfic molt més detallat de cada cenobi, ja que han estat treballats de manera molt desigual, havent-n'hi molts que no compten amb cap investigació recent o que, directament, no han estat mai estudiats. Ara bé, havent pogut identificar més de cent quaranta casos d'estudi diferents, això implicaria una inversió de temps i espai que no he pogut assumir. En conseqüència, em limitaré a oferir les seves dades bàsiques, incidint en el seu emplaçament, la seva vinculació amb altres institucions del moment i, sobretot, la seva cronologia inicial i, quan no superi l'any mil, la final. Així mateix, també procuraré oferir per a cada cas una bibliografia que, sense ser exhaustiva, ajudi a completar la seva història. Només en aquells monestirs en què realment he trobat informació inèdita m'estendré una mica més, si bé procuraré ser en tot moment tan breu i concís com em sigui possible.

Finalment, voldria recordar que tota la informació continguda en aquest apartat es pot complementar i contrastar amb les dades que recullo en els annexos, on he inclòs tant les fitxes de tots els documents escrits que fan referència a un o més cenobis

(Annex 2.3), com les fitxes amb les seves coordenades exactes (Annex 2.1) i les seves diferents fases de desenvolupament (Annex 2.2). Amb tot això, espero contribuir a que, mica en mica, anem aprofundit en la història de tots aquests centres monasterials, molts dels quals segueixen sent grans desconeguts.

3.1. Els monestirs dels comtats de Pallars i Ribagorça

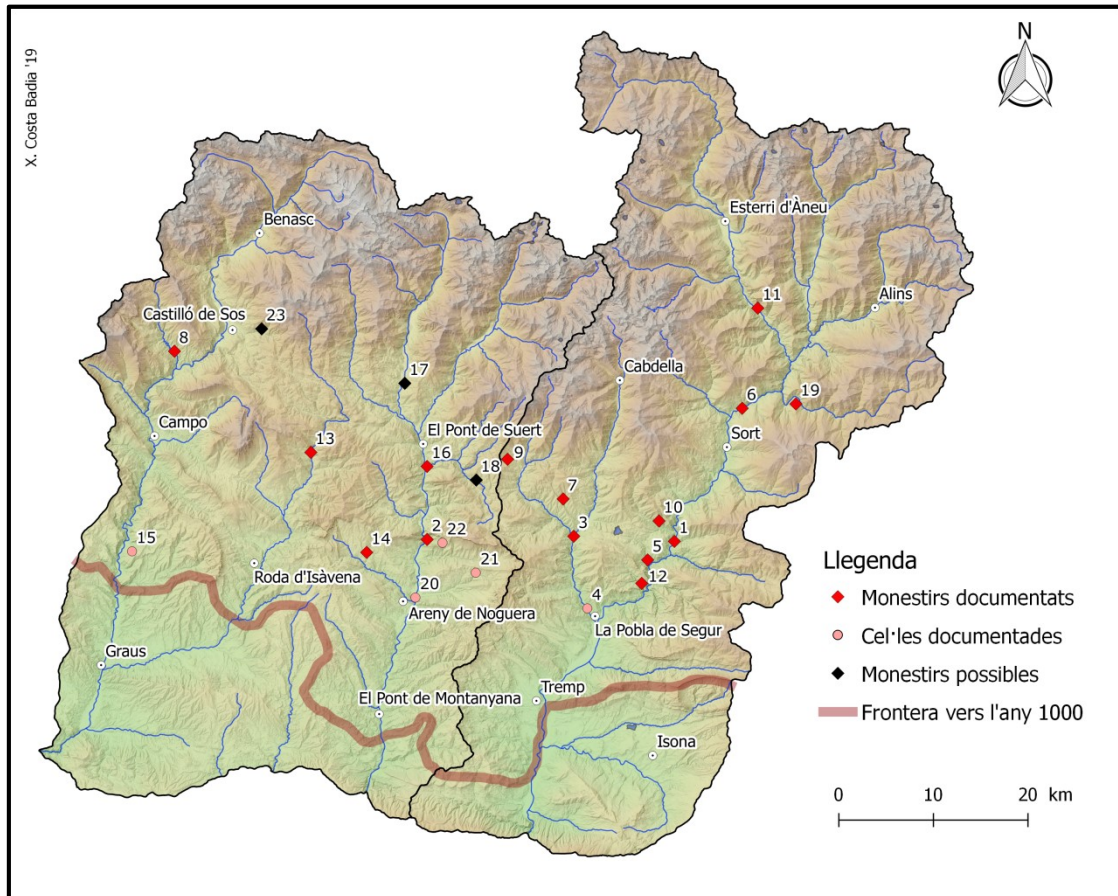

Fig. 30: Monestirs dels comtats de Pallars i Ribagorça fundats abans de l'any 1000.

Sant Vicenç de Gerri / Santa Maria de Gerri (1)

El monestir de Sant Vicenç de Gerri, posat sota l'advocació de Santa Maria a finals del segle X,³⁷⁵ estava situat a la ribera esquerra de la Noguera Pallaresa al seu pas per Gerri de la Sal, dins de la demarcació medieval del territori de Corts, que més o menys coincideix amb l'actual terme municipal de Baix Pallars (el Pallars Sobirà).

³⁷⁵ La primera referència a l'advocació de Santa Maria vinculada a aquest monestir és la butlla que el papa Joan XIII li concedí l'any 966: CC III, doc. 200, p. 388-390 (966). A partir d'aquell moment, però, ja s'imposà en tots els documents, quedant l'advocació de Sant Vicenç relegada a una segona posició.

Aquest cenobi va ser fundat l'any 807 per un particular, el prevere Espanell, que seguí el procediment propi de la tradició visigoda; és a dir, l'establiment d'un pacte entre ell i els primers comunitaris pel qual cedia l'església i la dotació inicial a canvi que els nous professors li juressin fidelitat.³⁷⁶ No hi ha dubte, per tant, que es tracta d'una fundació particular, si bé molt ràpidament rebé el beneplàcit de les autoritats carolíngies i, per exemple, el 840 el bisbe Sisebut d'Urgell ja l'incloué en el seu testament i, nou anys més tard, el comte Frèdol I de Tolosa li dispensà un precepte d'immunitat.³⁷⁷ Així mateix, després d'un període en què comptem amb molt poques fonts escrites, ens consta que, a partir del segle X, també travà una estreta relació amb els comtes de Pallars, que s'hi vincularen per mitjà de quantioses donacions, vendes i permutes.³⁷⁸

Gràcies a aquests suports, i com prova el fet que obtingué de mans del papa Joan XIII una butlla d'exempció l'any 966,³⁷⁹ la casa de Gerri esdevingué un dels cenobis més prominents del Pallars, una condició que mantingué al llarg de tota l'Edat Mitjana i li permeté sobreviure fins a les desamortitzacions del segle XIX.³⁸⁰

Santa Maria d'Alaó (2)

El cenobi de Santa Maria d'Alaó, del qual només es conserva l'església i part del claustre romànic, estava situat a la ribera dreta de la Noguera Ribagorçana, just a la sortida del congost d'Escales, molt a prop del poble de Sopeira (la Ribagorça).

³⁷⁶ CC III, doc. 1, p. 280 (807). La consideració, o no, d'aquest document com un vertader pacte monàstic, ha estat motiu d'un llarg i no resolt debat historiogràfic, un tema que he estudiat recentment a: Xavier Costa Badia, «Los monasterios nacidos a través de pactos en los condados catalanes del siglo IX. Reflexiones en torno a la pervivencia de un modelo fundacional visigodo en tiempos de la reforma carolingia», *Hortus Artium Medievalium*, 23.1 (2017), 328-35 (p. 331-33). De manera molt resumida, el problema principal és que el document fundacional de Gerri, malgrat definir-se com a *pactum*, no conté un contracte bilateral entre les diferents parts, sinó que només mostra la cessió de l'abat Espanell als seus companys. Ara bé, com apuntà Arcadi Garcia Sanz i secundo plenament, a tenor de la tradició jurídica visigoda de registrar cada acte jurídic en un document separat, no podem descartar que l'altra part del tracte, el jurament fet per la comunitat, no hagués estat registrat en un altre document que, al no tenir valor vinculant més enllà de la mort d'Espanell, no se'ns hauria conservat: Arcadi Garcia Sanz, «Els pactes monàstics a la pre-Catalunya del segle IX», *Studia monastica*, 16.1 (1974), 7-44 (p. 8-13).

³⁷⁷ MSAT, apèndix I, doc. 2, p. 250-251 (840); CC III, doc. 41, p. 304-305 (849).

³⁷⁸ CC III, doc. 108, p. 340-341 (908); CC III, doc. 113, p. 342 (910); CC III, doc. 132, p. 351-352 (920); CC III, doc. 155, p. 363-364 (947); CC III, doc. 199, p. 388 (966); CC III, doc. 269, p. 426-427 ([1981-1985]); CC III, doc. 320, p. 455-456 ([Finals del X]).

³⁷⁹ CC III, doc. 200, p. 388-390 (966).

³⁸⁰ Per aprofundir sobre la història d'aquest important cenobi pallarès, tant en època alt-medieval com en l'immediatament posterior, veure: Ramon d'Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1955), p. 232-37; Ignasi M. Puig Ferreté, *El monestir de Santa Maria de Gerri (segles XI-XV). Vol. I: Estudi Històric* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1991); Eulàlia Lisa Casabayó, «Santa Maria de Gerri. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 195-203.

La primera referència documental a aquesta casa data de principis del segle IX, quan el comte Bigó de Tolosa en reconegué la possessió a un prevere dit Crisògon, aparentment el seu primer abat.³⁸¹ Tot indica, però, que es tractaria de la refundació d'una casa preexistent, ja que en el mateix document s'autoritza al nou abat a poder inquirir i recuperar tot allò que li havia pertanyut amb anterioritat. Per tant, no hi ha dubte que estem davant d'un antic monestir visigòtic restaurat a principis del segle IX sota els auspicis dels comtes de Tolosa primer i dels de Ribagorça després, esdevenint així un dels cenobis més reeixits d'aquell territori durant l'Alta Edat Mitjana. A més, gràcies a la conservació de més de 150 diplomes dels segles IX i X, es tracta d'un dels casos més ben documentats que trobem en tots els comtats catalans per aquest període i es pot reconstruir amb gran precisió la configuració dels seus dominis territorials.³⁸²

Quant a l'extinció d'aquest cenobi, cal destacar que la seva història es perllonga de manera més o menys estable fins a la desamortització del 1835, si bé mai tornà a tenir la rellevància que es desprèn de la seva documentació alt-medieval.³⁸³

Santa Maria de Senterada (3)

El monestir de Sant Maria de Senterada, del qual no se'n conserva pràcticament cap evidència material, estava situat just a la confluència entre els rius Bòssia i Flamisell, on avui s'alça la població homònima (el Pallars Jussà).

Aquest cenobi, segons se'ns explica en un precepte d'immunitat que rebé de mans del rei Lluís el Pietós l'any 823, havia estat fundat poc temps abans pel bisbe Possidoni d'Urgell que, com explicita el propi document, comptava amb autorització

³⁸¹ CC III, doc. 2, p. 281 ([806-814]).

³⁸² Respecte a les possibilitats que ofereix l'arxiu de Santa Maria d'Alaó a l'hora de reconstruir els seus dominis terrers, a part de l'estudi que en faré en el segon bloc d'aquesta tesi, veure: Manuel Riu, «El monasterio de Santa Maria de Alaón y su patrimonio en el siglo IX», a *Homenaje a Don José María Lacarra de Miguel en su jubilación del profesorado. Vol. I* (Saragossa: Anubar Ediciones, 1977), p. 63-85; Manuel Riu, «Desarrollo y afianzamiento del patrimonio monástico de Santa María de Alaón, en el siglo X», *Príncipe de Viana*, Anejo 3 (1986), 635-49.

³⁸³ Per aprofundir més en l'evolució històrica d'aquest important cenobi ribagorçà tant abans com després del l'any mil, veure: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 248-65; Manuel Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI). Vol. I* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 1960), p. 527-627; Francisco Castellón Cortada, «Los abades de Alaón: jurisdicción y prerrogativas», *Argensola. Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 85 (1978), 41-124; Manuel Iglesias Costa, *El monasterio de Alaón en Ribagorza* (Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1991); Jordi C. Boix Pociello, «Santa Maria d'Alaó. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 464-74; Jordi C. Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana. Vol. I* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 2005), 240-60.

reial per erigir monestirs en tots els erms fiscals de la seva diòcesi.³⁸⁴ Tanmateix, no sembla que fos una fundació *ex novo*, ja que, a part d'utilitzar el verb *reaedificare* en parlar del seu establiment, el topònim de Senterada deriva de l'hagiònim *Sancta Grata*, que podria haver estat la seva advocació original.³⁸⁵ En conseqüència, estaríem davant de la restitució d'una antiga comunitat d'època visigoda per part de les noves autoritats carolíngies, que devien voler reforçar el seu control sobre el territori circumdant.

L'evolució posteriori d'aquesta casa, però, ens és molt desconeguda, ja que, si bé rebé una lleixa testamentària del bisbe Sisebut d'Urgell vers el 840 i un nou precepte d'immunitat el 844,³⁸⁶ més enllà del 848, quan el seu abat Agilà participà en la fundació del monestir de Sant Julià de Sentís,³⁸⁷ no en trobem cap altra notícia fins el 923, moment en què apareix com a *domus* en un judici.³⁸⁸ Aquesta situació, que es repeteix el 995,³⁸⁹ portà a Ramon d'Abadal a considerar que la comunitat podia haver-se extingit a mitjan segle IX, quedant com a església secular sota el domini de la seu d'Urgell.³⁹⁰ Ara bé, no es pot descartar que la comunitat pervisqués fins al segle XI, quan encara trobem un document que cita Senterada com a *coenobium* i li designa un abat.³⁹¹

Sant Fruitós de Segur (4)

La cel·la de Sant Fruitós, actualment reduïda a un petit oratori de fàbrica moderna, estava situada a la riba esquerra del riu Flamisell, a poc menys d'un kilòmetre al nord-oest de la Pobla de Segur, dins del seu terme municipal (el Pallars Jussà).³⁹²

³⁸⁴ CC II, Senterada, doc. 1, p. 259-262 (823).

³⁸⁵ Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 243; Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 383.

³⁸⁶ MSAT, apèndix I, doc. 2, p. 250-251 (840); CC II, Senterada, doc. 2, p. 263-265(844).

³⁸⁷ CC III, doc. 39, p. 302-303 (848).

³⁸⁸ CC III, doc. 134, p. 353-354 (923).

³⁸⁹ CC III, doc. 297, p. 441-442 (995).

³⁹⁰ Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 243-44.

³⁹¹ DACU 1010-1035, doc. 479, p. 179-181 ([1010-1033]). Sens dubte, aquest document, un judici pel qual el monestir de Senterada torna a mans del bisbe Ermengol d'Urgell després d'haver-li estat usurpat pels senyors de Bellera, també podria interpretar-se com un intent de restituir-hi la vida monàstica. No obstant això, m'inclino a creure que la vida comunitària d'aquesta casa no s'hauria vist interrompuda del tot perquè, si bé és cert que en el judici del 995 el representat de la comunitat apareix com a simple «*custus de domo Santae Mariae cujus vocabulum est Sancta Grata*», no ho és menys que el mateix document anomena de manera idèntica a l'abat Ató del monestir de Sant Genís de Bellera.

³⁹² Aquesta cel·la ha estat erròniament identificada amb Sant Fruitós de Balesui en diversos treballs sobre el monacat pallarès. Ara bé, com argumentaré en la pàgina 371 d'aquest mateix treball, no hi ha cap evidència que sustenti aquesta hipòtesi i, tenint en compte la seva ubicació i la seva evolució posterior, no hi ha dubte que té molt més sentit identificar-la amb Sant Fruitós de Segur.

Entrant a veure l'evolució històrica d'aquesta desconeguda casa monàstica, cal destacar que disposem d'un nombre mínim de referències documentals. No obstant això, sembla que retrotrauria els seus orígens fins a una data molt reculada, segurament els primers anys del domini carolingi sobre el Pallars, car l'any 823 ja apareix entre les possessions que l'emperador Lluís el Pietós confirmà a la flamant abadia de Santa Maria de Senterada.³⁹³ Vint-i-un anys més tard, la tornem a trobar en el precepte confirmatori que el rei Carles el Calb atorgà a aquell mateix cenobi.³⁹⁴ A partir de llavors, però, en perdem el rastre fins l'any 1042, quan reapareix entre les propietats de Senterada, si bé ja com a església secular, sense cap indicatiu de vida comunitària.³⁹⁵

Tenint en compte tot això, malgrat que no es pot descartar que la seva casa mare hi destinés intermitentment un petit grup de monjos al llarg de tot el període estudiat, la prudència obliga a suposar-li una vida bastant efímera, considerant la seva existència únicament durant la primera meitat del segle IX.

Sant Esteve de Servàs (5)

El monestir de Sant Esteve de Servàs, del qual no es conserva cap evidència material, és un dels més desconeguts de tot el Pallars, ja que únicament comptem amb tres documents per poder refer la seva història. Tant és així que no s'ha pogut determinar amb exactitud la seva ubicació, si bé s'acostuma a situar dins del territori de Corts, un espai on també s'alçaven les cases de Gerri i Perabella.³⁹⁶

Respecte a la història d'aquest cenobi, cal destacar que la seva fundació presenta grans paral·lels amb la de Gerri, car també se'ns ha conservat un pacte fundacional de tradició visigoda, en aquest cas del 833, pel qual el seu primer abat, Solmó, lliurava l'església monàstica i tots els seus béns als seus companys per tal que els gaudissin junts mentre ell visqués i perquè restessin al servei de Déu un cop morís.³⁹⁷ En aquest cas,

³⁹³ CC II, Senterada, doc. 1, p. 259-262 (823).

³⁹⁴ CC II, Senterada, doc. 2, p. 263-265 (844).

³⁹⁵ Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Fruitós de Segur», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 73.

³⁹⁶ Quant a la ubicació precisa de la casa de Sant Esteve de Servàs, malgrat la manca d'evidències materials que permetin corroborar-ho amb seguretat, els darrers estudis s'inclinen per situar-lo a l'extrem sud del *territorio Cortetano*, a la zona coneguda com Les Morrereres, just a la boca nord del congost de Collegats: Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles dels comtats de Pallars i Ribagorça (v806-v998)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2012), p. 153.

³⁹⁷ CC III, doc. 9, p. 284-285 ([833]). Sobre la condició de pacte monàstic d'aquest document fundacional, que també ha estat qüestionada per alguns autors en base a la seva unilateralitat, veure els arguments esgrimits en parlar de la fundació de Gerri i, concretament, la nota 376 de la pàgina 201.

però, no sembla que la fundació fos gaire reeixida, ja que, en un document del monestir de Sant Esteve de Perabella datat entre el 845 i el 846, trobem un prevere Solmó com a membre d'aquella comunitat i, més sorprenent, diversos personatges identificables amb monjos de Servàs, tals com Garsetó o Elet, li feien donacions.³⁹⁸ Per tant, és lícit pensar que aquesta casa hauria tingut una vida efímera i que els seus membres s'haurien integrat al veí monestir de Perabella abans del 846, si bé és cert que no podem descartar altres possibilitats com, per exemple, que es tracti d'una simple casualitat antroponímica o que existís una relació especial entre ambdós cenobis que se'ns escapa.³⁹⁹

A posteriori, no tornem a tenir notícia del cenobi de Servàs fins el 966, quan el trobem com a mera església secular dins del domini de Santa Maria de Gerri.⁴⁰⁰ Ara bé, com apuntà Ramon d'Abadal partint del paral·lel de Perabella, és molt possible que fos integrat a aquella abadia ja a mitjan segle IX pel comte Frèdol de Tolosa, possiblement com a represàlia per haver donat suport a l'emperador Lotari i al comte Galindo I en les lluites intestines que llavors assolaven l'Imperi Carolingi.⁴⁰¹

Sant Vicenç d'Oveix (6)

El monestir de Sant Vicenç d'Oveix, del qual no ha sobreviscut cap evidència material, estava situat al peu de la Noguera Pallaresa, molt a prop del castell de Rodés, segurament vers els actuals Xalets dels Notaris, al terme de Rialp (el Pallars Sobirà).

Entrant a comentar la història d'aquesta casa, cal acusar en primer lloc la pèrdua de pràcticament tot el seu arxiu, que ens deixa amb molt pocs documents per tal

³⁹⁸ CC III, doc. 33, p. 299 (845-846). Ramon d'Abadal només conegué aquesta donació per mitjà d'un regest molt breu del pare Jaime Villanueva, el qual ometia gran part de la informació: VLIE, vol. XII, p. 46-47. Afortunadament, en el marc de la meua recerca, n'he pogut localitzar un altre extret, en aquest cas del pare Francesc Llobet, que és molt més extens i, per exemple, ens indica el nom de tots els donadors i l'indret on estaven ubicats els alous cedits: IEAE, Anals, any 903.

³⁹⁹ En aquest sentit, Ramon d'Abadal plantejà la possibilitat que Solmó hagués recorregut a monjos de Perabella, fundació que ell considerava preexistent, per tal de fundar la casa de Servàs, quelcom que hauria suposat un agermanament de les dues cases: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 238. En la mateixa línia, però girant l'argument, crec que tampoc seria descabellat pensar que Perabella pogués haver estat una filial de Servàs, quelcom que explicaria perquè alguns dels monjos d'aquest darrer cenobi s'hi traslladaren i perquè els altres s'apressaren en dotar-lo amb terres i altres béns. En qualsevol cas, tot són meres hipòtesis molt difícils de demostrar.

⁴⁰⁰ CC III, doc. 200, p. 388-390 (966).

⁴⁰¹ Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 238. Aquesta hipòtesi es basa, per una banda, en la coincidència temporal entre la desaparició de les cases de Perabella i Servàs amb la recepció d'un precepte de mans del comte Frèdol de Tolosa per part de Gerri: CC III, doc. 41, p. 304-305 (849). Per altra banda, parteix de la interessant observació que tots els documents relatius als dos cenobis estaven datats pel regant de l'emperador Lotari, que no era reconegut a tot el territori. Per tant, si bé és una proposta arriscada, no deixa de tenir cert sentit i cal tenir-la en compte.

d'aproximar-nos-hi. Això impedeix conèixer amb precisió la seva fundació, tot i que, si acceptem que el 834 ja va rebre un precepte de mans de l'emperador Lotari I,⁴⁰² sembla que es podria retrotraure fins a principis d'aquella centúria, més o menys el mateix moment en què també s'establiren les cases de Gerri i Senterada. Respecte a la seva evolució posterior, tampoc tenim gaires dades, ja que, quan el tornem a trobar l'any 868, és en una enigmàtica *scriptura securitatis* en què sembla establir-se cert agermanament amb la flamant comunitat de Sant Pere de les Maleses, llavors sota l'advocació de Sant Andreu; si bé els detalls d'aquest document se'ns segueixen escapant.⁴⁰³

Fos com fos, després d'aquest curiós document, perdem tot rastre del monestir d'Oveix fins a finals del segle X, quan reapareix entre els beneficiaris del testament del comte Borrell I de Pallars.⁴⁰⁴ Per tant, es fa difícil dir si durant aquests gairebé cent cinquanta anys de silenci va perdre la comunitat o si, simplement, seguí amb el seu creixement natural, procés que no podem percebre per la pèrdua del seu arxiu.⁴⁰⁵

Sant Genís de Bellera (7)

El monestir de Sant Genís de Bellera, convertit en una borda pràcticament arruïnada, estava emplaçat al lloc d'una carena que queda emmarcada entre les rieres

⁴⁰² CC II, Oveix, doc. 1, p. 471-472 ([834]). Aquest precepte, que no se'ns ha conservat, el coneixem únicament a través d'un document de l'any 1010, un plet entre els homes de Roní i Oveix en el qual s'utilitza per testimoniar la possessió de la vila de Somponui per part del monestir des de dates molt reculades: CDG, núm. 34, f. 31r (1010). Per tant, no podem assegurar que realment existís i que no fos un document espuri creat *ex professo*, si bé les fórmules diplomàtiques que se citen en el judici coincideixen amb les que caldria esperar d'un document reial de principis del segle IX.

⁴⁰³ CC III, doc. 63, p. 317-318 (868). Aquest document és molt complex tant per la seva tipologia, que no compta amb cap paral·lel entre la documentació monàstica de casa nostra, com pel seu contingut, ja que s'hi mostren tres accions jurídiques diferents molt difícils de conjugar. No en va, en primer lloc, trobem un monjo anomenat Leudefrid donant de forma unilateral el lloc i l'església de Sant Vicenç d'Oveix als seus confreres: el prevere Atili, dit abat, i sis monjos més encapçalats per un altre Atili. Posteriorment, un dels dos Atilis intervé donant sis llibres «*in ista communitatem vel obedientia*»; i, finalment, la resta de monjos, junt amb altres personatges que no tenim identificats, lliuren a Sant Vicenç la casa de Sant Andreu de les Maleses que ells mateixos havien edificat. Per tant, l'aproximació al contingut real del document és certament difícil, no podent descartar tampoc que el text que ens ha arribat no presenti importants problemes de transmissió, ja que només s'ha conservat a través d'una transcripció del segle XVIII. En qualsevol cas, sense descartar cap possibilitat, a dia d'avui la interpretació més sòlida segueix sent la defensada per Ramon d'Abadal i Manuel Riu a mitjan segle passat, que consideraren que aquesta *scriptura securitatis* seria un document de donació mútua entre dues comunitats preexistents pel qual s'haurien fusionat, o almenys agermanat, sota la primacia del monestir de Sant Vicenç d'Oveix: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 230; Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 346.

⁴⁰⁴ CC III, doc. 320, p. 455-456 ([Finals del X]).

⁴⁰⁵ Respecte a l'evolució posterior d'aquesta casa, encara molt mal coneguda, veure: Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI). Vol. I*, p. 346; Joan-Albert Adell Gisbert i Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Vicenç d'Oveix», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 66.

del Grau i de Sant Genís, en un enclavament del municipi de Senterada situat entre els termes de Sarroca de Bellera i la Torre de Cabdella (el Pallars Jussà).

La primera referència escrita a aquesta casa data de l'any 840, quan ja hi trobem una comunitat de com a mínim set monjos sota la direcció de l'abat Vulgrà.⁴⁰⁶ En conseqüència, sense menystenir uns possibles antecedents d'època visigoda que lligarien amb la seva dedicació a Sant Genís i Sant Adrià, la majoria d'autors que s'hi han referit situen la seva fundació a principis del segle IX, coincidint amb l'establiment d'altres cenobis propers com Senterada, Vilanova o Gerri.⁴⁰⁷ A partir d'aquí, la seva evolució històrica es fa difícil de resseguir, ja que comptem amb poca documentació i gairebé tota fa referència a la gestió del seu domini territorial.⁴⁰⁸ Ara bé, podem intuir que al llarg del segle X hauria caigut sota l'òrbita dels comtes de Pallars, car el 973 sabem que, no trobant-se en aquella casa cap monjo apta per regir-la, el comte Ramon III de Pallars i el bisbe Guisad II d'Urgell autoritzaren a l'abat Igila de Gerri perquè designés un membre de la seva comunitat per tal que se'n fes càrrec.⁴⁰⁹

Amb aquesta situació, Sant Genís de Bellera arribà al segle XI, quan la seva història es complica encara més per la depredació que sembla que patí per part del comte Ramon V de Pallars així com per les disputes que iniciaren els bisbes d'Urgell i els abats de Gerri i Lavaix pel seu domini, quelcom que els portà a crear diversos falsos que per res ajuden a entendre millor l'evolució d'aquest desconegut cenobi.⁴¹⁰

Santa Maria de Taverna / Sant Pere de Taverna (8)

El monestir de Santa Maria de Taverna, actualment sota la dedicació de Sant Pere, estava situat sobre l'Aigüeta de Barbaruens, a escassos metres de la seva

⁴⁰⁶ CC III, doc. 17, p. 289-290 (840). Amb anterioritat, també en tenim una pretesa notícia de l'any 826, tot i que es tracta d'una barroera falsificació que, a part d'utilitzar unes fórmules i expressions impròpies de l'època, cita personatges que mai coincident com Carlemany i el bisbe Guisad d'Urgell: CSML, fals III de Bellera, p. 55-56 (FALS 826) = MSMG, fals V de Gerri, p. 405-406 (FALS 826).

⁴⁰⁷ Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 239-40; Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI). Vol. I*, p. 227; Joan-Albert Adell Gisbert i Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Genís de Bellera. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 466-67 (p. 466).

⁴⁰⁸ Respecte a les dades disponibles per aquest període, veure: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 239-42.

⁴⁰⁹ CC III, doc. 219, p. 401-402 (973).

⁴¹⁰ Quant a la convulsa, i no sempre fàcil de resseguir, evolució posterior d'aquesta casa, veure: Adell Gisbert i Cases Loscos, «Sant Genís de Bellera. Història», p. 466-67.

desembocadura al riu Éssera, just a l'entrada de l'escarpat congost de Ventamillo, dins del terme municipal aragonès de Seira (la Ribagorça).

L'evolució històrica d'aquest cenobi és pràcticament impossible de reconstruir, ja que se'ns ha perdut la pràctica totalitat del seu arxiu. No obstant això, sembla que hem de situar els seus orígens als principis de l'època carolíngia, car en una data tan reculada com el 840 el trobem entre els beneficiaris del testament del bisbe Sisebut d'Urgell.⁴¹¹ Després d'aquesta notícia, però, no en tornem a trobar cap altra referència fins el 1017, quan el seu abat apareix a la Seu d'Urgell entre els prelats ribagorçans que participaren en l'acte d'elecció del bisbe Borrell de Ribagorça.⁴¹²

A la llum d'aquestes evidències, tot i que no se'ns hagi conservat cap document que permeti demostrar-ho, no veig cap motiu per considerar que la casa de Santa Maria de Taverna no hagués pogut tenir continuïtat al llarg dels segles IX i X.⁴¹³

Monestir de Vilanova (?)

El monestir de Vilanova és un dels més desconeguts i problemàtics del comtat de Ribagorça, ja que les referències que en tenim són molt confuses i subjectes a haver estat manipulades *a posteriori*, sent difícil reconstruir la seva història i conèixer la seva ubicació precisa, si bé sabem que estava «*super fluvium Nocaria*».⁴¹⁴

⁴¹¹ MSAT, apèndix I, doc. 2, p. 250-251 (840).

⁴¹² RAEM, doc. 353, p. 245-247 (1017). També se'ns han conservat dos suposats privilegis de salvaguarda i protecció que li hauria lliurat el rei Sanç Garcés II Abarca el 987: RAEM, doc. 13a*, p. 664 (FALS 987); RAEM, doc. 13b*, p. 664-665 (FALS 987). Ara bé, es tracta de dos diplomes clarament espuris: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 69-70.

⁴¹³ Quant a l'evolució posterior d'aquest cenobi, veure: Jordi C. Boix Pociello, «Sant Pere de Taverna», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 92-93.

⁴¹⁴ Tradicionalment, aquest cenobi s'ha identificat amb el monestir de Santa Maria de Lavaix, les primeres referències del qual daten de gairebé noranta anys després: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 244-45; Antoni Pladevall Font i Francesc Català-Roca, *Els Monestirs Catalans* (Barcelona: Edicions Destino, 1968), p. 286; Manuel Riu, «El monasterio de Santa Maria de Labaix o Lavaix», a *Homenaje a fray Justo Pérez de Urbel, osb. Vol. II* (Burgos: Abadía de Silos, 1977), p. 455-82 (p. 457-59). Ara bé, en la meua opinió, els arguments esgrimits per defensar aquesta hipòtesi són problemàtics i podríem ser víctimes d'un engany travat pels propis monjos de Lavaix per tal de dotar el seu cenobi d'uns orígens més reculats i, sobretot, beneficiar-se del privilegi d'immunitat que l'abat Trasoari de Vilanova havia aconseguit dels comtes de Tolosa vers el 848: CC III, doc. 40, p. 303-304 ([848-849]) = RAEM, doc. 37, p. 83-84 ([848-849]). Això és així perquè l'únic indicatiu que permet argumentar la identificació d'ambdós cenobis és l'existència de diversos falsos que manipularen el precepte citat anteriorment per tal d'afegir-hi «*atque Lavagijs*» on l'original només deia «*qui uocatur Vilanoua*» o, directament, canviar un topònim per l'altre: CSML, fals I, p. 45-46 ([FALS 848]) = RAEM, doc. 38a, p. 84-85 ([FALS 848]); CSML, fals III, p. 47-48 ([FALS v. 850]) = RAEM, doc. 38c, p. 86-87 ([FALS v. 850]). Per tant, com també assenyala Jordi C. Boix, sembla que podríem estar davant d'un parany que, simplement, buscava atribuir a Lavaix una documentació que no li pertanyia: Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana. Vol. I*, p. 261-62. En conseqüència, per tal d'oferir una cartografia el

Entrant a comentar les escasses notícies documentals de què disposem, cal destacar que només podem acreditar la seva existència vers l'any 848, quan en el marge d'uns pocs mesos el seu abat Trasoari es procurà un precepte d'immunitat de mans del comte Frèdol de Tolosa i participà en la fundació d'un nou cenobi, el de Sant Julià de Sentís.⁴¹⁵ Per tant, tot sembla indicar que en aquells moments aquest cenobi ja comptava amb cert recorregut, podent remuntar els seus orígens bastant temps enrere, si bé el topònim de Vilanova no convida a suposar-los anteriors al segle IX.

Quant a la seva evolució posterior, no tornem a trobar mai cap document que hi faci la més mínima referència, sent de suposar que devia desaparèixer al cap de poc temps, segurament abans del tombant de segle.

Sant Julià de Sentís (9)

El monestir de Sant Julià de Sentís, del qual es conserva la seva església, estava situat al capdamunt del barranc de Canarill, afluent per l'esquerra al riu Bòssia, just sota el poble de Sentís, pertanyent al municipi de Sarroca de Bellera (el Pallars Jussà).

L'única referència documental explícita que ens parla d'aquest centre monàstic és un pacte signat l'any 848 pel qual l'abat Trasoari de Vilanova cedí a dos homes, el prevere Constantí i Atilà, l'església de Sentís per tal que poguessin viure-hi com a monjos, rebent a canvi la seva obediència durant tota la seva vida, elegint després de la seva mort l'abat que consideressin més convenient.⁴¹⁶ Per tant, tot sembla indicar que el document ens mostra amb detall la fundació d'aquella casa. Ara bé, cal tenir en compte

més fidel possible a la realitat, he optat per considerar Lavaix i Vilanova com dos cenobis diferents, sent-me impossible poder ubicar el segon amb una mínima precisió, si bé no estaria gaire lluny del primer.

⁴¹⁵ CC III, doc. 39, p. 302-303 (848) = RAEM, doc. 36, p. 83 (848); CC III, doc. 40, p. 303-304 ([848-849]) = RAEM, doc. 37, p. 83-84 ([848-849]).

⁴¹⁶ CC III, doc. 39, p. 302-303 (848) = RAEM, doc. 36, p. 83 (848). Aquest llarg document presenta un estil barroc quasi intel·ligible, fins al punt que Ramon d'Abadal sentencià que només se'n pot treure en clar que l'abat Trasoari de Vilanova donà a Constantí i Atilà una església que posseïa al lloc de Sentís per tal que hi fessin vida com a monjos: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 239. Posteriorment, però, Arcadi Garcia s'adonà que el document es defineix a si mateix com a *pactum* i que presenta una estructura similar a la dels pactes monàstics més tardans del nord-oest peninsular, en els quals es consigna en un mateix document la cessió de l'abat i la de la comunitat: Garcia Sanz, «Els pactes monàstics a la pre-Catalunya del segle IX», p. 27-29. No en va, el present document comença amb la donació unilateral de l'església de Sant Julià de Sentís per part de l'abat Trasoari, escrita en primera persona del singular; segueix, després d'un *ideo*, amb el pacte d'obediència que li feren Constantí i Atilà, en primera persona del plural; i acaba, després d'un segon *ideo*, amb la concessió per part de Trasoari als citats monjos del dret a elegir, després de la seva mort, l'abat que volguessin, clàusula que de nou està en primera persona del singular. Per tant, si l'entendem com un pacte monàstic de tradició visigòtica, la seva complexa estructura se'ns clarifica bastant.

que, basant-se en el topònim Sentís, probablement derivat de Sant Tirs, i la possible vinculació amb aquest monestir d'un document que Abadal havia datat del 989, però que també podria ser del 842,⁴¹⁷ Manuel Riu plantejà la possibilitat que ja existís amb anterioritat, sent el pacte vist anteriorment un acord de reforma, i no de fundació, per tal d'introduir-hi els nous usos monàstics propis del món carolingi.⁴¹⁸

En qualsevol cas, no hi ha dubte que la casa de Sant Julià de Sentís degué tenir una vida extremadament efímera, desapareixent al cap de poc temps d'haver estat fundada o restaurada per l'abat Trasoari, ja que no la tornem a trobar documentada.

Sant Esteve de Perabella (10)

El monestir de Sant Esteve de Perabella ens és extremadament desconegut, fins al punt que hi ha dubtes sobre el seu emplaçament exacte. Tot i així, sembla que es podria identificar amb les restes d'una església troglodítica i certes edificacions annexes que es conserven en el lloc dit Sant Pere Vell, prop del poble de Peramea, dins del terme municipal de Baix Pallars (el Pallars Sobirà).⁴¹⁹

Respecte als orígens d'aquesta casa, no tenim cap dada que ens permeti saber amb precisió quan i com va ser fundada. De fet, només ens en dona notícia un diploma, datat entre els anys 845 i 846, que ens mostra una comunitat preexistent rebent diverses terres a la zona del Pla de Corts.⁴²⁰ A més, com he comentat en parlar del veí monestir de Sant Esteve de Servàs, aquest primer document és molt complex i problemàtic, ja

⁴¹⁷ CC III, doc. 284, p. 435 (989). Al estar datat únicament pel segon any de regnat de «*Karolo rege*», el document tant podria correspondre al 842, el segon any de regnat de Carles el Calb, com al 989, segon any de regnat del rei Carles de Lorena, opció per la qual es decantà Ramon d'Abadal en vincular el prevere Banzó que l'escrigué amb un monjo homònim d'Alaó que documentem en diversos documents del mateix any 989: CC III, doc. 282, p. 434 (989); CC III, doc. 283, p. 435 (989).

⁴¹⁸ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 385-87. En la meua opinió, es tracta d'una hipòtesi molt arriscada que cal prendre amb moltes precaucions, ja que, si bé no deixa de ser curiós que un dels personatges que apareixen vinculats a la *domus* de Sant Tirs del document també es digués Atilà, el fet que el document se'ns hagi conservat en el Cartoral d'Alaó, i no en el de Lavaix com el pacte del 848, em fa pensar que faria referència a la casa de Sant Tirs de Llastarri, una cel·la vinculada al monestir de Santa Maria d'Alaó a finals del segle X.

⁴¹⁹ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 674; Albert Roig Deulofeu i Jordi Roig Buxó, «D'alguns nuclis monàstics troglodítics d'època carolíngia al Pallars (Pirineu Central)», a *Cultures i medi, de la prehistòria a l'Edat Mitjana: 20 anys d'arqueologia pirinenca. Actes del Xè Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans; Patronat Francesc Eiximenis; Ajuntament de Puigcerdà, 1995), p. 607-13 (p. 608-9).

⁴²⁰ CC III, doc. 33, p. 299 (845-846). Recordem que, en publicar el document, Ramon d'Abadal només en coneixia el breu regest que n'havia fet el pare Villanueva al segle XVIII: VLIE, vol. XII, p. 46-47. Ara bé, en el marc del present estudi, n'he pogut localitzar un altre extret, en aquest cas del pare Llobet, molt més extens i que, per exemple, ens indica el nom dels donants i l'indret on estaven ubicats els béns cedits, quelcom que permet incrementar el nostre coneixement sobre aquesta casa: IEAE, Anals, any 903.

que mostra intervenint en aquest cenobi alguns comunitaris d'aquella altra casa, definint una relació entre ambdós centres molt difícil d'interpretar.⁴²¹ Per tant, a manca d'una acurada intervenció arqueològica, que sens dubte oferiria resultats molt interessants, només ens podem moure en el camp de la hipòtesi i situar la seva fundació en paral·lel a la de la casa de Servàs, sent incapaços de concretar quina hauria donat origen a l'altra.

Quant a la desaparició de Sant Esteve de Perabella, cal dir que la seva vida sembla que fou efímera, car si el primer document que l'esmenta és del 846, l'any 849 ja el trobem convertit en una església secular sota el domini de Sant Vicenç de Gerri.⁴²² Aquesta ràpida caiguda en desgràcia, com he apuntat pel cas de Servàs, potser s'hauria de vincular a la seva alineació amb el bàndol perdedor en les lluites successòries que durant aquells anys enfrontaven en guerra civil els fills de Lluís el Pietós.⁴²³

Sant Pere del Burgal (11)

El monestir de Sant Pere del Burgal, del qual es conserven encara algunes estructures, estava situat a certa alçada sobre la ribera d'Escaló, un petit eixamplament de la Noguera Pallaresa que es pot considerar el principi de la Vall d'Àneu i que, de fet, ja pertany administrativament al terme de la Guingueta d'Àneu (el Pallars Sobirà).

Entrant a veure la complexa història d'aquesta casa, cal destacar que la seva fundació se'ns presenta molt antiga, possiblement de principis del segle IX, car l'any 859 ja comptava amb suficient entitat perquè el seu abat Deligat pogués fer-se amb un precepte d'immunitat de mans del comte Ramon I de Tolosa.⁴²⁴ Aquesta primigènia comunitat masculina, però, sembla que desaparegué abans d'acabar aquella centúria, ja que, per un document del 908, sabem que poc temps abans l'església del Burgal havia estat lliurada a l'abadia de Sant Vicenç de Gerri per dos monjos, Eudes i Saborit, que hi

⁴²¹ Respecte a la possible relació entre ambdós cenobis, veure l'explicació feta sobre Sant Esteve de Servàs a les pàgines 204-205 i, molt especialment, la nota 399.

⁴²² CC III, doc. 41, p. 304305 (849). Aquesta mateixa condició d'església secular sota l'autoritat de l'abat de Gerri es veu confirmada cent anys més tard per la butlla d'exempció que aquesta abadia rebé de mans del papa Joan XIII l'any 966: CC III, doc. 200, p. 388-390 (966).

⁴²³ Sobre aquesta interessant hipòtesi, veure la nota 401 de la pàgina 205.

⁴²⁴ CC III, doc. 55, p. 313-314 (859). Aquest document, fins a mitjan segle XX, havia estat associat al monestir de Sant Pere de les Maleses, obviant que en aquells moments aquest monestir estava sota l'advocació de Sant Andreu: Ferran Valls Taberner, «Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça», *Estudis Universitaris Catalans*, 9 (1916), 1-101 (p. 8-10). Ara bé, després de l'aprofundit estudi que en féu Ramon d'Abadal, no hi ha dubte que havia de referir-se a la casa del Burgal: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 227-28.

havien professat.⁴²⁵ Per tant, sembla bastat plausible que la casa del Burgal hagués vist impossibilitada la seva supervivència i que els seus darrers comunitaris, assumint el seu fracàs, s'haguessin integrat en el monestir amb més empenta del moment, portant amb ells la seva antiga església monàstica i el seu alou patrimonial.

El mateix any 908, però, el Burgal passà a mans del comte Ramon II de Pallars i Ribagorça que, abans de la seva mort l'any 920, degué vendre'l a l'abadia de Santa Maria de la Grassa, car així consta en un document del 948 pel qual la seva néta, l'abadessa Ermengarda de Pallars, recuperà la seva església a canvi d'un pagament de quatre-cents sous.⁴²⁶ Tradicionalment, aquesta compra s'ha entès com un intent de la família comtal pallaresa d'instal·lar al Burgal una comunitat monàstica femenina, quelcom que s'explica amb bastant detall en un document espuri elaborat a finals del segle XI a l'abadia de Gerri.⁴²⁷ Ara bé, tenint en compte que el 948 Ermengarda ja s'intitula com a «*gratia Dei abbatissa*» i que mai parla de fundar un nou monestir, potser no s'hauria de descartar la possibilitat que, en realitat, fos l'abadessa d'una altra comunitat que no tenim registrada i que, simplement, comprés l'alou del Burgal per beneficiar-se de les seves rendes o, com a molt, establir-hi una cel·la. Fos com fos, no sembla que el projecte d'Ermengarda prosperés, ja que només dos anys més tard, sense concretar-ne els motius, retornà aquella església a l'abadia de Santa Maria de la Grassa, cosa que li comportà perdre els quatre-cents sous invertits en la seva compra.⁴²⁸

Retornada al domini de la Grassa, la casa de Sant Pere del Burgal devia viure uns anys d'abandó, els quals van ser aprofitats per l'abadia de Gerri per tornar-ne a reclamar la propietat, aconseguint que el papa Joan XIII, que segurament desconeixia la situació real d'aquella església, els la reconegués com a pròpia l'any 966.⁴²⁹ Ara bé, a

⁴²⁵ CC III, doc. 108, p. 340-341(908).

⁴²⁶ CC III, doc. 158, p. 365 (948).

⁴²⁷ MSMG, I fals del Burgal, p. 414-415([FALS 948]). Aquest document, que mostra al bisbe Ató i al comte Isarn de Pallars cedint l'alou del Burgal a la seva filla Ermengarda per tal que hi establís un cenobi femení, és realment molt suggeridor. Tot i així, sense negar que podria haver-se basat en notícies autèntiques, ha de ser considerat una falsificació de finals del segle XI que buscava amagar els antics vincles del Burgal amb l'abadia occitana de la Grassa, servint així als interessos de Gerri, que des del mateix segle X lluità obsessivament per recuperar aquell enclavament, servint-se moltes vegades de falsificacions que reforçaven els seus drets sobre seu: Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*. Vol. I, p. 237; Ignasi M. Puig Ferreté, *El monestir de Santa Maria de Gerri (segles XI-XV)* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1991), p. 479-80.

⁴²⁸ CC III, doc. 162, p. 368 (950). Aquesta donació, com la compra del 948, també compta amb un fals pràcticament idèntic, però que canvia la Grassa per Gerri com a beneficiari, creat a finals del segle XI per reescriure la història del Burgal i justificar les demandes dels monjos pallaresos sobre aquell alou enfront dels occitans: MSMG, II fals del Burgal, p. 416 (FALS 949).

⁴²⁹ CC III, doc. 200, p. 388-390 (966). La presència de Sant Pere del Burgal entre els béns confirmats a Santa Maria de Gerri pel papa Joan XIII va provocar que, en un primer moment, el propi Ramon

finals del segle X, tornem a observar certa activitat al Burgal i, per exemple, sabem que el comte Borrell I de Pallars se'n recordà en el seu testament i que el comte Sunyer ratificà la seva possessió a la Grassa vers el 1007,⁴³⁰ accions que devien culminar amb l'establiment en aquell indret d'una petita comunitat prioral masculina, quelcom que devia anar acompanyat de l'erecció de l'actual església romànica.⁴³¹

Sant Andreu de les Maleles / Sant Pere de les Maleles (12)

La casa de Sant Pere de les Maleles, de la qual només resten algunes parts de la seva església troglodítica, estava situada aigües amunt del Barranc de Sant Pere, un petit afluent de la Noguera Pallaresa que s'hi uneix just sortint del congost de Collegats, dins del terme municipal de la Pobla de Segur (el Pallars Jussà).

La primera menció documental d'aquest monestir és molt problemàtica, ja que es tracta d'una *scriptura securitatis* de l'any 868 per la qual un grup de monjos, que afirmen haver edificat la seva basílica, en origen sota l'advocació de Sant Andreu, la lliuren al monestir de Sant Vicenç d'Oveix.⁴³² Després d'això, però, es perden totes les notícies a aquest centre monàstic fins el 958, quan reapareix en una donació comtal sota la dedicació de Sant Pere.⁴³³ Aquest llarg lapse de temps, sumat al canvi d'advocació i a la seva donació a l'abadia d'Oveix, portà a Manuel Riu a plantejar la possibilitat que pagués haver-se produït un abandó del cenobi entre les dues dates, una hipòtesi que, si bé és del tot indemostrable, ha de ser tinguda en compte.⁴³⁴

d'Abadal considerés espuris tots els documents comentats anteriorment que vinculaven el Burgal amb l'abadia de la Grassa, acceptant com a autèntics els que el relacionaven amb Gerri: Ramon d'Abadal, *Efemèrides mil·lenàries 949-1949: El monestir de Sant Pere de Burgal* (Vic: [s.n.], 1948), p. 15-30. Ara bé, al cap de poc temps, ell mateix canvià d'opinió i considerà que els documents de la Grassa, i no els de Gerri, eren els vertaders, hipòtesi secundada per gairebé tota la historiografia posterior: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 228-29.

⁴³⁰ CC III, doc. 320, p. 455-456 ([Finals del X]); RCAL, doc. 91, p. 140-141 (1007).

⁴³¹ Respecte a l'evolució posterior d'aquest priorat, que perdurà fins a finals del segle XVI, veure: Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 237-38; Xavier Casanovas Boixereu, *El monestir romànic de Sant Pere del Burgal* (Lleida: Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Lleida, 1980), p. 42-53; Joan-Albert Adell Gisbert, «Sant Pere del Burgal. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 250-53.

⁴³² CC III, doc. 63, p. 317-318 (868). Quant al contingut i a les interpretacions possibles d'aquest problemàtic document, veure la nota 403 de la pàgina 206 relativa a Sant Vicenç d'Oveix.

⁴³³ CDG, núm. 24, f. 21r-22r (958). Aquest document, conservat a través d'una còpia vuitcentista del pare Francesc Llobet, ja va ser estudiat a principis del segle passat per Ferran Valls i Taberner en el seu treball sobre el territori pallarès i ribagorçà: Valls Taberner, p. 28-29. Ara bé, no apareix en el volum pertinent de la *Catalunya Carolíngia*, quelcom que segurament s'ha de deure a un error humà, ja que tampoc es justifica la seva exclusió per raó de falsedat.

⁴³⁴ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI). Vol. I*, p. 305.

En qualsevol cas, no hi ha dubte que a partir de mitjan segle X trobem la casa de les Maleses en ple funcionament i teixint una relació cada vegada més estreta amb la família comtal pallaresa, de qui obtingué importants predis que li permeteren consolidar un notable domini territorial al sud de Collegats.⁴³⁵

Santa Pere d'Ovarra / Santa Maria d'Ovarra (13)

El monestir de Santa Maria d'Ovarra, en un primer moment dedicat a Sant Pere,⁴³⁶ estava situat a la ribera esquerra del riu Isàvena, just a la sortida del congost de Gabarret, dins del terme municipal de Beranui (la Ribagorça).

Entrant a comentar la història d'aquest cenobi, cal destacar que els seus orígens són confusos, car quan el trobem referenciat per primera vegada l'any 871 sembla que ja devia comptar amb una comunitat ben assentada.⁴³⁷ Tant és així que alguns autors s'han aventurat a proposar-li uns orígens visigots,⁴³⁸ malgrat que, davant la total manca d'evidències, els treballs més rigorosos opten per considerar-la una de les moltes cases monàstiques establertes al llarg de la primera meitat del segle IX, centrant el debat en si hauria estat una fundació comtal, episcopal o particular.⁴³⁹ Fos com fos, sembla que el moment daurat d'aquest cenobi començà a mitjan segle X, ja que, gràcies a la seva estratègica situació al centre del comtat ribagorçà, esdevingué un referent fonamental per a la seva família comtal, que el promogué fins a convertir-lo en un dels monestirs més importants de la regió, amb un domini territorial més que considerable.⁴⁴⁰

⁴³⁵ Un anàlisi detallat d'aquestes donacions, amb aportació d'alguns documents inèdits procedents de l'Arxiu Ducal de Medinaceli, va ser realitzat per Pau Castell durant el seus estudis de DEA, si bé es tracta d'un treball que resta inèdit en mans de l'autor. Aprofito per agrair-li de nou que me'n facilités una còpia i compartís amb mi llargues discussions sobre aquest desconegut cenobi. Per una visió més suscita del tema, però molt més fàcil de localitzar i que s'estén fins a la desaparició definitiva d'aquest monestir al segle XVI, veure: Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*. Vol. I, p. 305-6; Joan-Albert Adell Gisbert i Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Pere de les Maleses. Història», a *Catalunya Romànica*. Vol. XV: *El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 418-20.

⁴³⁶ Des d'un primer moment, el monestir d'Ovarra apareix sota les advocacions de Sant Pere i Santa Maria, però a partir del 947 s'inverteix l'ordre: CC III, doc. 157, p. 364-365 (947) = RAEM, doc. 146, p. 127 (947). Des de llavors, la Mare de Déu passà a ser la principal advocació del cenobi i no trobarem cap altre document que citi Sant Pere en primera posició.

⁴³⁷ CC III, doc. 138, p. 355-356 (929) = RAEM, doc. 65, p. 98 (871).

⁴³⁸ Manuel Iglesias Costa, *Obarra* (Jaca: Instituto de Estudios Pirenaicos, 1975), p. 13-14.

⁴³⁹ Respecte als orígens del monestir de Sant Pere d'Ovarra, veure: Abadal, *Catalunya Carolíngia*. Vol. III: *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 267; Fernando Galtier Martí, *Ribagorza, condado independiente. Desde los orígenes hasta 1025* (Saragossa: Libros Pórtico, 1981), p. 70-71; Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana*. Vol. I, p. 273-74.

⁴⁴⁰ Sobre l'expansió d'Ovarra a la segona meitat del segle X, veure: Abadal, *Catalunya Carolíngia*. Vol. III: *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 267-70; Jordi C. Boix Pociello, «Santa Maria d'Ovarra.

Aquest suport comtal, sumat al de molts altres particulars, permeté al cenobi d'Ovarra entrar al segle XI en una situació folgada. Ara bé, poc temps després, arran de la conquesta de la Ribagorça per part del rei Sanç III de Pamplona, li valgué la desconfiança de la nova dinastia regnant, que optà per unir-lo a Sant Victorià d'Assan, molt més vinculat al seu programa politicoreligiós.⁴⁴¹

Sant Martí del Sas (14)

El monestir de Sant Martí, del qual només es conserva l'església, estava situat a mig kilòmetre al sud-est del petit llogaret del Sas, al llom de la carena que separa els barrancs del Sas i de la Plana, dins del municipi d'Areny de Noguera (la Ribagorça).

Respecte a la història d'aquest cenobi, cal destacar que el trobem documentat des d'una data bastant reculada, car, si tenim notícia de la seva església des del 844,⁴⁴² no hi ha dubte que el 874, quan tenim una donació «*ad ipsos monacos qui ibi fuerint*», ja comptava amb una comunitat monàstica estable.⁴⁴³ Aquesta seguia existint l'any 906, moment en què hi habitaven un mínim de tres monjos sota la direcció de l'abat Jeremies.⁴⁴⁴ No queda tan clar, però, en les dues últimes referències que en tenim, datades del 969 i el 972, ja que, si bé la primera és l'execució testamentària d'un monjo que podria haver format part de la comunitat, en totes dues apareix un únic prevere, Altemir, com a representant de la casa.⁴⁴⁵ Per tant, com apuntà Ramon d'Abadal,

Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 340-47 (p. 341-42); Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana. Vol. I*, p. 274-77. Respecte al seu domini territorial, un tema sobre el qual tornaré en parlar del monacat pallarès i ribagorçà en el bloc següent, veure l'aproximació cartogràfica que n'ofereixen: Bolòs i Hurtado, *Atles dels comtats de Pallars i Ribagorça (v806-v998)*, p. 134-35.

⁴⁴¹ Per saber més sobre la història posterior d'aquesta casa, a part dels estudis més generals citats en la nota anterior, veure: Àngel J. Martín Duque, «El monasterio de Obarra en los siglos XI a XIII», *Principe de Viana*, 227 (2002), 583-98.

⁴⁴² CC III, doc. 21, p. 291-292 (845) = RAEM, doc. 23, p. 78-79 (844). Tradicionalment, aquest document havia estat vinculat al suposat cenobi de Sant Martí del Solà, una església que apareix en la documentació com a arruïnada a mitjan segle X: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 44. Ara bé, coincidint amb Jordi C. Boix, em sembla més probable que es referís a la casa de Sant Martí del Sas: Jordi C. Boix Pociello, «Sant Martí del Sas. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 308.

⁴⁴³ CC III, doc. 72, p. 322-323 (874) = RAEM, doc. 68, p. 99 (874).

⁴⁴⁴ CC III, doc. 105, p. 338-339 (903) = RAEM, doc. 105, p. 114 (906). L'abat Jeremies que apareix en aquest document dirigint la casa de Sant Martí podria identificar-se amb el prevere homònim que tenim documentat en una permuta de l'any 892: CC III, doc. 86, p. 330-331 (892) = RAEM, doc. 90, p. 109 (892). Ara bé, més enllà de la coincidència antroponímica, res permet provar-ho de manera irrefutable.

⁴⁴⁵ CC III, doc. 203, p. 391-392 (968) = RAEM, doc. 191, p. 151 (969); CC III, doc. 211, p. 396 (971) = RAEM, doc. 202, p. 159 (972).

possiblement en aquell moment ja havia estat secularitzada, quelcom que devia facilitar la seva absorció per part de Santa Maria d'Alaó en una data que desconeixem.⁴⁴⁶

A la llum de les evidències presentades, salta a la vista que es tracta d'un cenobi molt mal conegut sobre el qual caldria seguir aprofundint amb la sempre desitjable ajuda de l'arqueologia. No obstant això, crec que no ens equivocarem si acceptem la seva existència entre mitjan segle IX i mitjan segle X.

Monestir d'Esvú (15)

El monestir d'Esvú és un dels més mal documentats de tot el comtat de Ribagorça, fins al punt que en desconeixem tant la seva advocació com la seva ubicació exacta, tot i que sabem que estava situat molt a prop del riu Éssera, segurament dins de l'extens terme municipal de Santa Llestera i Sant Quilis (la Ribagorça).⁴⁴⁷

Reconstruir la història aquesta casa tampoc és fàcil, ja que les poques fonts disponibles són molt problemàtiques. Així, per exemple, el primer document que se li pot vincular, la donació per part d'un particular de «*ipsa casa dicitur Esuu*» al desconegut abat Galifons d'Ovarra, només se'ns ha conservat en forma de còpia i no consigna la seva data, sent molt disperses les propostes de datació que la tradició historiogràfica ha plantejat fins ara.⁴⁴⁸ Per si això fos poc, el cos del document també és bastant ambigu a l'hora de transmetre'ns la condició monàstica d'Esvú, ja que s'hi refereix com a *casa*, un terme que en aquella cronologia sempre s'utilitza per parlar de llocs d'hàbitat. A més, el mateix document diu donar una altra «*kasa que abemus (...) in ripa Esera*», quelcom que semblaria confirmar la seva condició de casa particular. Ara bé, la transmissió del text és tan defectuosa que, personalment, no descartaria que en aquell moment ja acollís una comunitat monàstica i que, com tants altres monestirs

⁴⁴⁶ Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 266. Sobre la història posterior d'aquest centre religiós, que torna a aparèixer al segle XI com a església secular sota el domini d'Alaó, veure: Boix Pociello, «Sant Martí del Sas. Història», p. 308.

⁴⁴⁷ Respecte a la seva ubicació exacta, han circulat diverses hipòtesis, sobretot perquè a l'entorn de Santa Llestera, al segle XI, trobem diversos monestirs com el de Sant Quilis o el de Sant Esteve d'Aguilar més o menys vinculats a Ovarra que s'hi podrien identificar: Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana. Vol. I*, p. 281-82. Això sense comptar la casa de Sant Martí de Cavallera, lliurada a la seu episcopal de Roda d'Isàvena a mitjan segle XI pel rei Sanç Ramírez i que també ha estat proposada com a possible successora de l'antic monestir d'Esvú: Iglesias Costa, *Obarra*, p. 16. Davant de la disparitat d'opinions, i a la llum de les escasses proves disponibles, he optat per una posició conservadora, no identificant-lo amb cap dels monestirs citats anteriorment i ubicant-lo de manera aproximada vers Castellblanch, l'antic «*castro Pelato*» en el terme del qual el situen les poques fonts de què disposem.

⁴⁴⁸ CDO, p. XXVI, n. 58 (v.874 o v.875-904) = RAEM, doc. 109, p. 115 ([v.912]).

d'aquell període, estigués conformat per més d'una *domus*, terme que el copista podria haver traduït per inèrcia, fent encara més difícil l'aproximació al document.

En qualsevol cas, no hi ha dubte que vers el 925 sí que hi havia certa comunitat, ja que disposem de dues compres de l'abat Ramir d'Ovarra, segurament destinades a arrodonir l'alou de la seva abadia a la vall de l'Éssera, que citen el monestir d'Esvú com a afrontació.⁴⁴⁹ Què passà després? De nou ens és impossible saber-ho, ja que no tronarem a trobar mai més cap referència a aquest cenobi. Ara bé, com apuntà Jordi C. Boix, és possible que fos destruït arran de les invasions musulmanes de principis del segle XI, quan Ovarra perdé els seus dominis a la zona i el seu centre d'acció es mogué vers Sant Esteve d'Aguilar, si aquest no era realment el monestir d'Esvú.⁴⁵⁰

Santa Maria de Lavaix (16)

El monestir de Santa Maria i Sant Pere de Lavaix, avui pràcticament submergit sota les aigües de l'embassament d'Escales, estava situat a la ribera esquerra de la Noguera Ribagorçana, molt a prop del seu aiguabarreig amb el riuet del Convent, dins del terme municipal del Pont de Suert (l'Alta Ribagorça).

Aquest cenobi, si acceptem que no seria el mateix que el monestir de Vilanova documentat des de mitjan segle IX,⁴⁵¹ no el trobem referenciat fins l'any 939, quan el comte Unifred I de Ribagorça li féu donació de diversos predis a Erta de Sas.⁴⁵² Això, sumat al fet que es destaca la seva pertinença a l'efímer bisbat de Pallars i Ribagorça,⁴⁵³ fa pensar que podria tractar-se d'una fundació feta per la família comtal ribagorçana, possiblement abans que se'n separés la branca pallaresa, ja que ambdues compartiren el

⁴⁴⁹ CDO, p. XXVI, n. 60 (925) = RAEM, doc. 129a, p. 121 (925); CDO, p. XXVI, n. 61 ([925-929]) = RAEM, doc. 129b, p. 121 ([925-929]).

⁴⁵⁰ Jordi C. Boix Pociello, «Sant Esteve i Sant Pere d'Aguilar», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 91.

⁴⁵¹ Respecte a la possible identificació de la casa de Lavaix amb l'antic monestir de Vilanova, descartada en el present treball, veure l'argumentació donada en la nota 414 de la pàgina 208.

⁴⁵² CC III, doc. 145, p. 358-359 (939) = RAEM, doc. 137, p. 124 (939).

⁴⁵³ L'efímer i anticanònic bisbat de Pallars, establert l'any 888, segurament aprofitant l'ocupació de la seu urgel·litana per part del bisbe intrús Esclua, i que tingué un segon moment entre el 938 i el 949, constituí un primer intent per part dels comtes privatius de Pallars i Ribagorça d'extreure els seus dominis de l'autoritat episcopal urgel·litana, considerant que aquesta estava massa vinculada als veïns comtes d'Urgell. Sobre aquest interessant episodi de la història d'aquest territori, veure: Ramon d'Abadal, «Origen y proceso de consolidación de la sede ribagorzana de Roda», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, 5 (1952), 7-82 (p. 10-29); Jordi C. Boix Pociello, *De Roda a Lleida. La fi d'un somni heroic* (Vielha: Institut d'Estudis del Baix Cinca, 1998), p. 41-44.

seu patrocini sobre aquesta casa, fent-li importants donacions durant tot el segle X.⁴⁵⁴ Per tant, si bé se li han apuntat possibles orígens eremítics per la presència de balmes al seu entorn,⁴⁵⁵ m'inclino més a considerar-lo una fundació comtal duta a terme a principis del segle X, potser vers l'any 930, quan també sabem de la fundació del proper monestir de Sant Andreu de Barravés per part del bisbe Ató de Pallars, germà d'Unifred I.

Fos com fos, a partir de llavors, en poc més de mig segle, aquest cenobi bastí un extens domini territorial, entrant al segle XI en plena expansió.⁴⁵⁶ Durant aquella centúria, però, visqué una profunda crisi que culminà amb l'extinció de la comunitat benedictina i l'establiment, en el seu lloc, d'un grup de canonges agustinians.⁴⁵⁷

Sant Andreu de Barravés (17)

El monestir de Sant Andreu, l'emplaçament exacte del qual va ser localitzat l'any 2005,⁴⁵⁸ estava situat en plena vall de Barravés, molt a prop del cementiri del poble de Vilaller, dins del seu terme municipal (l'Alta Ribagorça).

Aprofundir en els orígens d'aquest cenobi és molt complicat per la manca de fonts i, de fet, no el podem documentar fins l'any 1017, quan el seu abat Sanila assistí al

⁴⁵⁴ CC III, doc. 154, p. 362-363 (947) = RAEM, doc. 144, p. 126-127 (947); CC III, doc. 161, p. 367-368 (950) = RAEM, doc. 149, p. 128-129 (950); CSML, fals VI, p. 49-50 (FALS 955) = RAEM, doc. 152, p. 130-131 (INTERPOLAT 955); CC III, doc. 172, p. 374-375 (959) = RAEM, doc. 165, p. 138-139 (959); CC III, doc. 197, p. 386-387 (966) = RAEM, doc. 184, p. 149 (967); CC III, doc. 287, p. 436-437 ([988-990]) = RAEM, doc. 252, p. 180-181 ([988-1002]).

⁴⁵⁵ Riu, «El monasterio de Santa Maria de Labaix o Lavaix», p. 457.

⁴⁵⁶ Quant a l'abast i distribució geogràfica de l'alou territorial que aquest cenobi aconseguí reunir al llarg del segle X, a part de l'estudi que n'ofereix en el segon bloc d'aquesta mateixa tesi, veure l'acurada representació cartogràfica que recentment n'han publicat: Bolòs i Hurtado, *Atles dels comtats de Pallars i Ribagorça (v806-v998)*, p. 130-31.

⁴⁵⁷ Per saber més sobre aquest interessant monestir, la configuració del seu domini territorial i la seva evolució posterior, que amb diversos canvis d'orde es perllongà fins a les desamortitzacions del segle XIX, veure: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 244-48; Riu, «El monasterio de Santa Maria de Labaix o Lavaix», p. 455-82; Ignasi M. Puig Ferreté, *El Cartoral de Santa Maria de Lavaix: el monestir durant els segles XI-XIII* (La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 1984), p. 25-42; Jordi C. Boix Pociello, «Santa Maria de Lavaix. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 150-57; Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana. Vol. I*, p. 262-72.

⁴⁵⁸ Jordi C. Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana. Vol. II: Estudis i Recerques* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 2005), p. 283. Aquesta descoberta permet superar les diverses propostes d'ubicació que s'havien plantejat amb anterioritat: Josep Lladonosa Pujol, «Sant Andreu de Barravés i la vila de Senet», a *I Col·loqui d'Història del Monaquisme Català. Vol. I* (Santes Creus: Publicacions de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, 1967), p. 141-47; Manuel Iglesias Costa, «El valle del Barrabés, en Ribagorça», *Argensola. Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 112 (2002), 75-110 (p. 76-77).

nomenament del bisbe Borrell de Ribagorça.⁴⁵⁹ Ara bé, sembla que en aquell moment ja comptava amb una comunitat ben assentada, quelcom que em fa suposar que s'hauria fundat bastant temps enrere, possiblement abans de l'any 1000. Fins i tot, potser caldria acceptar que, com consta en la problemàtica primera redacció de la *Memoria comitum et episcoporum Ripacurcensium*, podria haver estat fundat en temps del bisbe Ató de Pallars, que regí vers el 940.⁴⁶⁰ Per tot això, malgrat l'evident manca de proves realment conclusives, m'ha semblat apropiat incloure aquesta casa en el present treball, suposant la seva existència durant almenys la segona meitat del segle X.

Quant a la seva vida posterior, les dades no són gaire més abundants. Ara bé, sabem que perdurà fins a finals del segle XI, quan els reis d'Aragó propiciaren la seva conversió en una canònica vinculada a Sant Vicenç de Roda, situació en la qual pervisqué fins a la seva definitiva desaparició a principis del segle XIV.⁴⁶¹

Sant Joan de Viu (18)

La desapareguda casa de Sant Joan, segons l'únic document conservat que hi fa referència, estava situada en una espluga dins del terme del castell de Viu de Llevata, actualment agregat al Pont de Suert (l'Alta Ribagorça).⁴⁶²

⁴⁵⁹ DACU 1010-1035, doc. 350, p. 61-63 (1017).

⁴⁶⁰ CC III, el Crònic de Domènec, p. 17-19 (darreries del segle XI) = RAEM, el Crònic I de Ribagorça, p. 726-730 i 754 (v. 1070). Aquest crònic presenta nombroses errades historiogràfiques i compta amb una marcada voluntat política, sent la seva intenció la de demostrar la unitat eclesiàstica dels comtats de Pallars, Ribagorça i Sobrarb enfront d'Urgell. No obstant això, sembla que el seu redactor tingué al davant molta documentació d'arxiu i, per tant, la referència a la fundació de Sant Andreu de Barravés podria tenir un fons vertader, si bé cal prendre totes les precaucions pertinents.

⁴⁶¹ Sobre la convulsa història d'aquest cenobi, cosa que no impedí que servís d'hostal per a la comitiva reial en varies ocasions, veure: Iglesias Costa, «El valle del Barrabés, en Ribagorza», p. 78-89; Jordi C. Boix Pociello, «Sant Andreu de Barravés», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 80-81; Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana. Vol. I*, p. 283-84.

⁴⁶² «*Domum Sancti Iohannis, qui est ecclesia fundata in spelunca que est in pau de kastro Vivitano*»: CC III, doc. 154, p. 362-363 (947). La ubicació exacta de la casa de Sant Joan de Viu ha estat molt discutida al llarg del temps, fins al punt que, en base a les indicacions al·ludides, s'ha arribat a proposar que en realitat podria ser la llunyana església d'Espluga de la Serra, a La Terreta: Antonio Linage Conde, *Los orígenes del monacato benedictino en la Península Ibérica. Vol. III: «Monasticon Hispanum» (398-1109)* (León: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Patronato Jose Maria Quadrado, 1973), p. 178; Riu, «El monasterio de Santa Maria de Labaix o Lavaix», p. 460. Com apuntà Jordi C. Boix, però, crec que s'hauria de buscar en el lloc conegut com «Les Coves», a les proximitats de Viu de Llevata, just a l'altra banda del barranc homònim, ja que aquesta ubicació concorda tant amb l'explicació donada pel document com amb el patró d'assentament observat en la majoria dels monestirs d'aquell període: Jordi C. Boix Pociello, «Sant Joan de Viu (o de l'Espluga de Viu)», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 80.

Aquest mateix document explica l'origen del cenobi l'any 947, car es tracta de la donació de la seva església troglodítica per part del bisbe Ató i del comte Guillem de Pallars al monestir de Santa Maria de Lavaix per tal que hi establissin una comunitat monàstica sota la regla de Sant Benet. Posteriorment, però, malgrat que la seva casa mare seguí adquirint béns a la zona de Viu fins a finals d'aquella centúria,⁴⁶³ no en trobem cap altre esment fins a les darreries del segle XII, quan apareix consignada entre les esglésies que pertanyien al monestir de Lavaix, ja sense indicis de comunitat.⁴⁶⁴

A la llum d'aquestes evidències, poc podem dir respecte a la seva evolució històrica, arribant al punt que no es pot descartar la possibilitat que fos un intent fallit de fundació monàstica i que, en realitat, mai deixés de ser una església secular. Ara bé, en cas d'haver prosperat, hauria circumscrit la seva existència a la segona meitat del segle X, un període pel qual l'he considerat d'existència probable.

Sant Pere de Vellanega (19)

El monestir de Sant Pere de Vellanega és un dels més mal documents de tot el comtat de Pallars, arribant al punt que ni tan sols sabem on estava ubicat exactament, si bé havia d'estar a prop de l'aiguabarreig de la Noguera Pallaresa i el riu Madriu, dins del terme municipal de Llavorsí (el Pallars Sobirà).⁴⁶⁵

Òbviament, la manca de fonts també dificulta molt poder refer la seva història amb un mínim de garanties i, malauradament, els seus orígens segueixen perdent-se en la nit dels temps. No en va, quan el trobem documentat per primera vegada, el 969, sembla que ja era una casa ben consolidada, car el seu abat Sal·la apareix rebent l'església de Sant Fruitós de Mur, situada a la conca de Tremp, com a compensació pel

⁴⁶³ CC III, doc. 250, p. 417 (979) = RAEM, doc. 232, p. 171-172 (980).

⁴⁶⁴ CSML, doc. 69, p. 111 (Finals del segle XII); CSML, doc. 70, p. 112 (Després del 1203). Respecte a l'evolució posterior d'aquesta església, que sembla que en època moderna es veié convertida en un mas, veure: Boix Pociello, «Sant Joan de Viu (o de l'Espluga de Viu)», p. 80.

⁴⁶⁵ Sobre la ubicació exacta d'aquest cenobi, cal destacar que darrerament alguns autors han plantejat la possibilitat que estés situat en una petita plana al final del barranc de Cabanerto, al peu de les costes de Sant Romà de Tavèrnoles, car allí s'alcen unes bordes dites de Vellanega: Bolòs i Hurtado, *Atlas dels comtats de Pallars i Ribagorça (v806-v998)*, p. 152. Ara bé, no podem oblidar que en l'*Spill del vescomdat de Castellbò*, escrit al segle XVI, se'ns diu que estava «en lo riu Madriu, vore lo riu de Noguera Pallaresa, a la part de tremontana»: Pere Tragó, *Spill manifest de totes les coses del vescomdat de Castellbò*, ed. Cebrià Baraut (La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 1982), p. 100. Per tant, tenint en compte aquestes indicacions, crec que no hem de menystenir la possibilitat que el monestir de Vellanega estigués situat dins de la vall de Santa Magdalena, possiblement en el pla que encara s'anomena de Sant Pere, al nord-oest del poble de Montenartró, atribuint la presència del seu topònim al peu de la Noguera al fet que aquesta casa posseís béns en aquell indret.

robatori d'unes vaques.⁴⁶⁶ Per tant, tot apunta que en aquells moments era una casa de certa entitat, quelcom que explicaria que poc temps després els comtes Ramon II, Borrell I i Sunyer I de Pallars també li lliuessin un desconegut cenobi sota l'advocació de Sant Sadurní, el qual de moment no som capaços d'identificar amb precisió.⁴⁶⁷

Després d'aquesta problemàtica referència, tornem a trobar la casa de Vellanega com a beneficiària del testament del comte Borrell I de Pallars a finals del segle X,⁴⁶⁸ entrant al segle XI en un nou moment d'expansió i consolidació del seu poder.⁴⁶⁹

Santa Càndida d'Areny (20)

La casa de Santa Càndida d'Areny, de la qual no en resta cap evidència material, sembla que estaria situada a la ribera dreta de la Noguera Ribagorçana, on encara es conserva el seu hagiònim referit a una partida de terra dins de l'extens terme municipal d'Areny de Noguera (la Ribagorça).

Respecte a aquesta fundació monàstica, l'única referència explícita que en tenim és la seva cessió a l'abadia de Santa Maria d'Alaó per part del comte Unifred II de Ribagorça vers el 970.⁴⁷⁰ Això, sumat a les quantioses compres que havien fet amb anterioritat els comtes Miró i Ramón a l'entorn d'aquella església,⁴⁷¹ fa pensar que es

⁴⁶⁶ CC III, doc. 207, p. 393 (969).

⁴⁶⁷ CCMP, f. 12v = CC III, doc. 238, p. 411 (976). Aquest document és molt complex, ja que només se'ns ha conservat per un regest del pare Francesc Llobet, que mai destacà com a paleògraf. Per aquest motiu, Ramon d'Abadal i Manuel Riu coincidiren en suposar que hauria confós l'objecte de la cessió amb el receptor, plantejant que, en realitat, seria la cessió de Sant Pere de Vellanega a Sant Sadurní de Tavèrnoles: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 231; Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 438. Ara bé, tot i que és una hipòtesi plausible, no concorda amb l'evolució posterior del monestir, que segueix apareixent com a autònom fins entrat el segle XI. A més, parteix de la premissa, no necessària, que la casa de Sant Sadurní que apareix en el document fos la de Tavèrnoles, quan era una advocació bastant comú a l'època. Per tant, potser no hauríem de descartar la possibilitat que realment l'abadia de Vellanega hagués rebut un monestir sota l'advocació de Sant Sadurní, si bé òbviament no seria el d'Anserall, sinó un altre que no tenim registrat. En qualsevol cas, sense l'original, que he intentat trobar infructuosament en el fons de Pallars de l'Arxiu Ducal de Medinaceli, difícilment podrem saber quina és la hipòtesi correcta.

⁴⁶⁸ CC III, doc. 320, p. 455-456 ([Finals del X]).

⁴⁶⁹ Referent a aquest procés de revitalització, un tema sobre el qual m'agradaria aprofundir en el futur, he pogut localitzar un document d'evacuació del 1021, fins ara conegut únicament a través d'un regest del segle XIX, pel qual el comte Sunyer de Pallars, juntament amb els seus fills, restituí i donà una gran quantitat de béns a l'abat Ponç de Vellanega: ADM, Pallars, ll. 18, doc. 1143 (1021). Per tant, es tracta d'una font inèdita molt interessant que, si bé presenta alguns problemes de transmissió, pot ajudar a conèixer una mica millor l'evolució posterior d'aquest desconegut monestir.

⁴⁷⁰ CC III, doc. 223, p. 403-404 (973) = RAEM, doc. 193, p. 152-153 ([970]).

⁴⁷¹ CC III, doc. 121, p. 346 (913) = RAEM, doc. 119, p. 118 (916); CC III, doc. 125, p. 347-348 (915) = RAEM, doc. 123, p. 119 (918); CC III, doc. 126, p. 348 (915) = RAEM, doc. 124, p. 120 (918); CC III,

tractaria d'una fundació feta directament per la família comtal sobre una església preexistent, potser d'època visigoda, ja que, quan els comtes començaren a intervenir-hi, aquell lloc ja era conegut com a «*villa que dicitur Sancta Candida*».⁴⁷²

Un cop annexionada al monestir d'Alaó, que en aquells moments també era un estret col·laborador de la família comtal ribagorçana, perdem tota notícia a Santa Càndida d'Areny, que segurament devia perdre la seva comunitat amb rapidesa, si bé devia seguir com a centre administratiu de l'alou creat als seus voltants.

Sant Climent de Torogó (21)

L'església de Sant Climent estava situada al centre del llogaret de Torogó, geogràficament pertanyent a la Ribagorça, malgrat que des del segle passat forma part del terme municipal de Tremp (el Pallars Jussà).

En relació a la història d'aquesta cel·la de Santa Maria d'Alaó, cal dir que les notícies són molt escasses, ja que, si bé la casa mare havia tingut interessos en el lloc de Torogó des de principis del segle IX,⁴⁷³ no la trobem documentada de manera directa fins el febrer del 975, quan rebé mitja vinya de mans d'un particular.⁴⁷⁴ Per tant, com coincideixen els diferents autors que s'hi han referit, l'única cosa que se'n pot dir del cert és que, en algun moment al llarg d'aquells gairebé 150 anys, però possiblement en el marc de l'expansió viscuda per Alaó durant l'abadiat d'Altemir a mitjan segle X, l'acumulació de béns a la zona de la Terreta degué obligar a establir-hi una cel·la i un petit grup de monjos que en tingués cura, sent aquest l'origen de Sant Climent.⁴⁷⁵

doc. 128, p. 349 (917) = RAEM, doc. 126, p. 120 (920); CC III, doc. 141, p. 357 ([930-935]) = RAEM, doc. 133, p. 122 ([930-935]); CC III, doc. 171, p. 373-374 (957) = RAEM, doc. 157, p. 133 (957).

⁴⁷² CC III, doc. 121, p. 346 (913) = RAEM, doc. 119, p. 118 (916). Respecte a la condició comtal d'aquesta cel·la i els seus possibles antecedents en època visigoda, veure: Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*. Vol. I, p. 694-97.

⁴⁷³ CC III, doc. 15, p. 288 (838) = RAEM, doc. 12, p. 73 (838); CC III, doc. 36, p. 300-301 (846) = RAEM, doc. 34, p. 82 (847); CC III, doc. 35, p. 300 (846) = RAEM, doc. 35, p. 82 (847); CC III, doc. 54, p. 312-313 ([858]) = RAEM, doc. 52, p. 92 ([858]); CC III, doc. 57, p. 314-315 (863) = RAEM, doc. 56, p. 94 (863); CC III, doc. 83, p. 329 ([887?]) = RAEM, doc. 81, p. 104-105 (882); CC III, doc. 81, p. 328 (886) = RAEM, doc. 83, p. 106 ([883]); CC III, doc. 82, p. 328-329 ([876-887]) = RAEM, doc. 84, p. 106 ([883/884]); CC III, doc. 102, p. 337 ([v.902]) = RAEM, doc. 93, p. 111 ([898]); CC III, doc. 99, p. 336 ([901]) = RAEM, doc. 95, p. 111 (901); CC III, doc. 95, p. 334 (900) = RAEM, doc. 96, p. 111 (902); CC III, doc. 96, p. 335 ([900]) = RAEM, doc. 97, p. 112 (902); CC III, doc. 120, p. 345-346 (912) = RAEM, doc. 118, p. 118 (915).

⁴⁷⁴ CC III, doc. 225, p. 405 (974) = RAEM, doc. 218, p. 164 (975).

⁴⁷⁵ Abadal, *Catalunya Carolíngia*. Vol. III: *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 264; Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*. Vol. I, p. 422; Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana*. Vol. I, p. 257.

Després del 975, tornem a trobar aquesta casa en diversos documents fins a finals del segle X, quan perdem definitivament tota notícia seva.⁴⁷⁶ En conseqüència, seria fàcil pensar que hauria perdut la seva comunitat arran de les ferotges ràtzies que patiren els comtats de Pallars i Ribagorça a principis del segle XI.

Sant Tirs de Llastarri (22)

La casa de Sant Tirs, avui desapareguda, sembla que estava situada al sud-oest de l'actual despoblat de Llastarri, al centre de la petita i àrida vall homònima que s'obra a l'extrem occidental de la serra de Sant Gervàs, actualment adscrita a l'extensíssim terme municipal de Tremp (el Pallars Jussà).⁴⁷⁷

La proximitat d'aquest indret amb Santa Maria d'Alaó feu que aquell cenobi s'hi interessés des de molt aviat i, de fet, ens consta que a mitjan segle IX ja hi tenia algunes propietats.⁴⁷⁸ Així mateix, a partir de principis del segle X, trobem en el seu cartoral un seguit de preveres i monjos comprant-li béns, quelcom que fa pensar que en aquells moments ja hi hauria un establiment religiós que en depenia.⁴⁷⁹ Això no vol dir, però, que hi hagués necessàriament una comunitat fixa; al contrari, ja que, com apuntà molt encertadament Ramon d'Abadal, sembla que aquesta casa no devia ser gestionada «com a cel·la regular, sinó com a parròquia secular, i d'aquí que les adquisicions es fessin nominativament a favor dels preveres que la regien».⁴⁸⁰ Ara bé, sense negar aquesta apreciació, no podem obviar que sovint devia acollir un grup de religiosos més o menys nombrós, donant-li l'aparença d'una vertadera cel·la monàstica. No en va, sense anar més lluny, se'ns ha conservat una compra del 989 feta per «*Adilane presbitero, Altemiro monacho et Nemichero, servientes Deo in domo Sancti Tirsi, vel aliorum monachorum quod ibidem sunt vel venere cupiunt*».⁴⁸¹

⁴⁷⁶ CC III, doc. 266, p. 424-425 (984) = RAEM, doc. 244, p. 176 (985) CC III, doc. 268, p. 425-426 ([984]) = RAEM, doc. 245, p. 176-177 ([986]); CC III, doc. 307, p. 446 ([988-996]) = RAEM, doc. 274, p. 193 ([994-995]); CC III, doc. 302, p. 443-444 ([988-996]) = RAEM, doc. 283, p. 206 ([997-998]).

⁴⁷⁷ Respecte a la ubicació exacta d'aquesta cel·la, veure: Jordi C. Boix Pociello, «Sant Tirs de Llastarri», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 80.

⁴⁷⁸ CC III, doc. 45, p. 307-308 (851) = RAEM, doc. 47, p. 90 (854).

⁴⁷⁹ CC III, doc. 282, p. 434 (989) = RAEM, doc. 98, p. 112 (902); CC III, doc. 283, p. 435 (989) = RAEM, doc. 257, p. 183 (988).

⁴⁸⁰ Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 265. En la mateixa línia es pronuncien: Boix Pociello, «Sant Tirs de Llastarri», p. 80; Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana. Vol. I*, p. 257.

⁴⁸¹ CC III, doc. 284, p. 435 (989) = RAEM, doc. 262, p. 185 (989). Manuel Riu, com he comentat en les pàgines 209-210, va considerar que aquest document, en realitat, podria fer referència a la desconeguda

A la llum d'aquestes evidències, no hi ha dubte que estem davant d'un cas complex que es fa difícil definir com a cel·la o església secular, segurament perquè en aquells moments la distinció jurídica entre ambdues categories era molt menys clara del que normalment es pensa. Tenint en compte aquesta indefinició i que el 989 hi havia una comunitat de tres membres, he optat per considerar-lo, almenys en aquella data, i possiblement fins l'any mil, com un vertader espai de vida monàstica.

Sants Just i Pastor d'Urmella (23)

El monestir de Sants Just i Pastor d'Urmella, avui reduït a església parroquial d'aquell lloc, estava situat dalt d'un promontori al centre de la petita vall que dibuixa el torrent d'Urmella, dins del municipi aragonès de Bissaürri (la Ribagorça).

Aquest cenobi és, sens dubte, un dels més mal coneguts que tenim, sobretot per la pèrdua gairebé total del seu arxiu. Això fa que no el puguem documentar fins a principis del segle XI, quan trobem el seu abat Rami gestionant certs béns materials vers el 1002 i, després, l'abat Manases assistint a l'elecció del bisbe Borrell de Ribagorça l'any 1017.⁴⁸² Tanmateix, el fet que en aquells moments ja comptés amb una comunitat ben assentada fa pensar que podria tenir uns orígens bastant més reculats, sobretot si tenim en compte que, com apuntà Jordi C. Boix, la seva advocació remet clarament a la de la seu metropolitana de Narbona, especialment present a la Ribagorça arran de l'erecció de Roda com a seu episcopal el 957.⁴⁸³ Per aquest motiu, l'he inclòs en el present recull, suposant-li l'existència durant almenys el darrer quart del segle X.

A posteriori, aquest monestir caigué ràpidament sota l'òrbita de la pujant abadia de Sant Victorià d'Assan, si bé això no significà la fi de la vida comunitària en aquell indret, que es perllongà fins a la desamortització del segle XIX.⁴⁸⁴

casa de Sant Julià de Sentís. No obstant això, tenint en compte la tradició documental de la font i la toponímia que hi apareix, ubicada a les immediacions de Llastarri, em fan apartar d'aquella tesi.

⁴⁸² OTR, doc. 1, p. 683 (1003); DACU 1010-1035, doc. 350, p. 61-63 (1017).

⁴⁸³ Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana. Vol. I*, p. 284.

⁴⁸⁴ Quant a la història posterior d'aquest petit monestir pirinenc, veure: Jordi C. Boix Pociello, «Sant Just i Sant Pastor d'Urmella (abans d'Orema). Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 267-68.

Altres monestirs no localitzats geogràficament

A part dels cenobis vists anteriorment, sembla que al comtat de Ribagorça també hi podria haver hagut dos monestirs més dedicats a Sant Esteve i Sant Miquel, ja que els seus abats, Isarn i Aster, apareixen entre els prelatos que acudiren a l'elecció del bisbe Borrell de Ribagorça l'any 1017.⁴⁸⁵ No obstant això, si bé s'ha plantejat que el primer podria identificar-se amb la ja comentada casa de Sant Esteve d'Aguilar,⁴⁸⁶ la manca d'un topònim comprovable i el fet que en aquells moments l'alou d'Aguilar havia estat usurpat al monestir d'Ovarra pels senyors de Santa Llestra,⁴⁸⁷ em fa ser prudent i deixar aquestes dues cases sense identificar i, per tant, sense ubicar.

Quant al comtat de Pallars, si hem de donar per vàlid un breu regest del pare Francesc Llobet, sembla que també hi hauria hagut una casa dedicada a Sant Cristòfol, ja que ens explica com l'any 963 els comtes Ramon i Borrell de Pallars la donaren al monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles *«para que sus monges vivieses según la regla del señor San Benito»*.⁴⁸⁸ Ara bé, he estat del tot incapaç d'identificar-la. Així mateix, tampoc he pogut identificar el monestir de Sant Sadurní que, segons el mateix autor, els comtes de Pallars lliuraren a Sant Pere de Vellanega el 976,⁴⁸⁹ si bé en aquest cas no es pot descartar la possibilitat que Llobet cometés un error de lectura i que, en realitat, fos la donació de Sant Pere al monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles.⁴⁹⁰

⁴⁸⁵ DACU 1010-1035, doc. 350, p. 61-63 (1017).

⁴⁸⁶ Boix Pociello, «Sant Esteve i Sant Pere d'Aguilar», p. 91.

⁴⁸⁷ Aquest domini, perdut segurament en el marc de les algarades viscudes a la Baixa Ribagorça durant els primers anys del segle XI, va ser retornat a Ovarra el 1020: RAEM, doc. 385, p. 261-262 (1020).

⁴⁸⁸ CC III, doc. 191, p. 384 (963).

⁴⁸⁹ CC III, doc. 238, p. 411 (976).

⁴⁹⁰ Sobre aquesta problemàtica, veure la nota 467 de la pàgina 221. En cas de no ser un error del transcriptor, a tall d'hipòtesi, potser es podria identificar amb la desconeguda cel·la de Sant Sadurní de Fígols que consta en diversos falsos elaborats al monestir de Gerri als segles XI i XII: MSMG, VI fals de Gerri, p. 406-408 (FALS 930); MSMG, VIII fals de Gerri, p. 409-410 (FALS 953).

3.2. Els monestirs del comtat d'Urgell

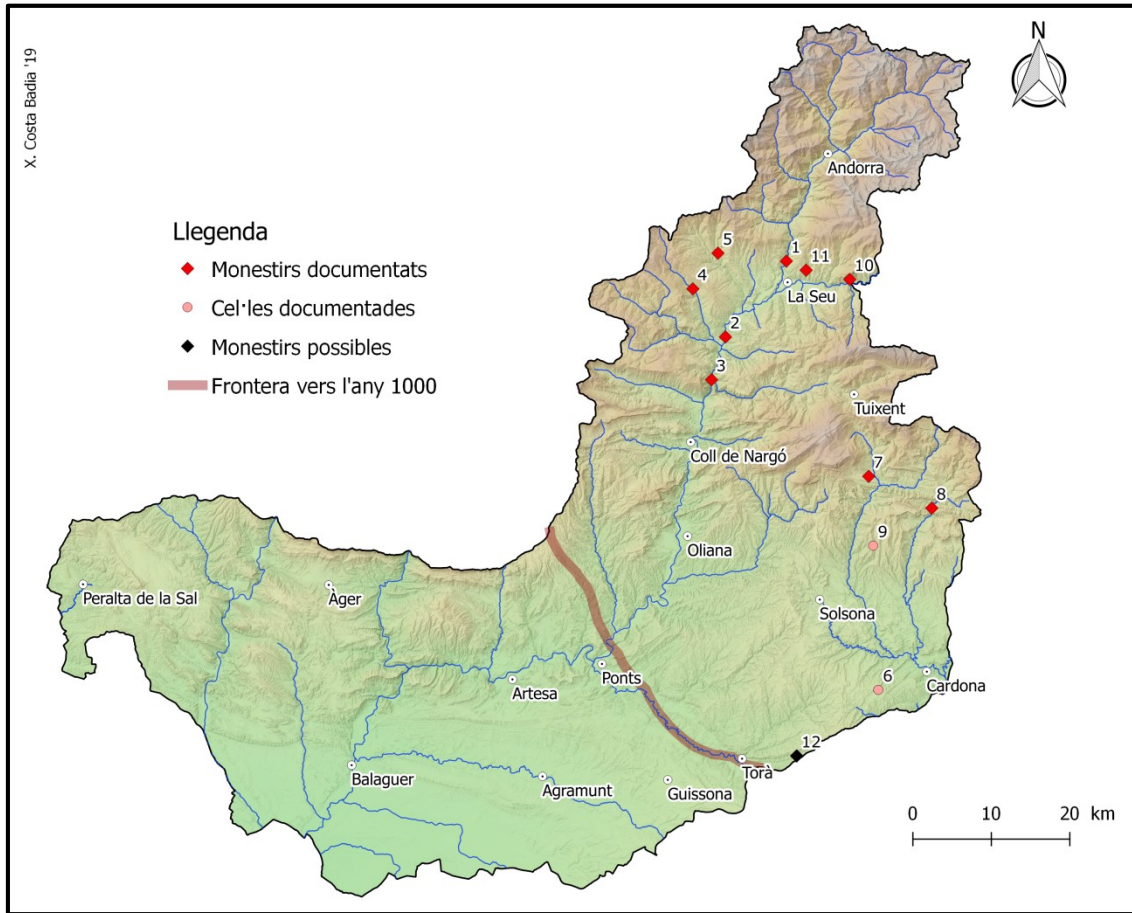

Fig. 31: Monestirs del comtat d'Urgell fundats abans de l'any 1000.

Sant Sadurní de Tavèrnoles (1)

El monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles, del qual resta la capçalera i el transepte de l'església romànica, estava situat a escassos quatre quilòmetres al nord de la Seu d'Urgell, just a l'entrada de l'estreta vall del Valira que ens portaria fins a Andorra, dins de l'actual terme municipal de les Valls de Valira (l'Alt Urgell).

Entrant a veure els orígens d'aquesta casa, en primer lloc, cal destacar que la important tasca d'interpolació i falsificació de documents que es dugué a terme en el seu *scriptorium* durant els segles X i XI ens dificulta molt aproximar-nos-hi, fins al punt que els cinc primers documents que s'hi refereixen han de ser tinguts per falsos,⁴⁹¹ no

⁴⁹¹ DSST, doc. 1, p. 72-73 (803); DSST, doc. 2, p. 73-74 ([FALS 800-814]); DSST, doc. 3, p. 74-76 ([FALS 803-816]); DSST, doc. 4, p. 76-78 (FALS 815). Sobre la falsedat d'aquests documents, el primer dels quals havia estat considerat autèntic per Cebrià Baraut, veure l'argumentació de: Ramon Ordeig

trobant-lo referenciat en cap escrit autèntic fins l'any 835.⁴⁹² Això, entre altres coses, impedeix confirmar que el bisbe Feliu d'Urgell, depositat vers el 799 sota l'acusació d'adopcionista, hagués estat abat del monestir i, per tant, que aquest realment hagués tingut continuïtat entre l'època visigoda i la carolíngia. No en va, aquesta hipòtesi, defensada per Manuel Riu i Cebrià Baraut, es basava en les múltiples referències a l'antiguitat del cenobi que fan la majoria d'aquests falsos i, sobretot, en la coincidència de noms entre els seguidors de Feliu que consten en la seva *Confessio fidei* i els monjos de Tavèrnoles que citava una pretesa donació del 803.⁴⁹³ Per tant, sense descartar la possibilitat, cal esperar que l'arqueologia pugui aportar noves dades que confirmin el suposat, i tantes vegades proclamant, origen visigot d'aquest cenobi.

Fos com fos, no hi ha dubte que l'arribada del poder carolingi significà canvis profunds per al monestir, ja que és del tot impensable que la vinguda de Benet d'Aniana en persona a Urgell no significués almenys la seva completa benedictinització; encara més si tenim en compte que el seu primer abat podia haver estat el futur bisbe Possedoni, d'ascendència franca.⁴⁹⁴ Les proves, però, són escasses, car després del 835 i d'una lleixa testamentària que li féu el bisbe Sisebut d'Urgell el 840,⁴⁹⁵ no trobem cap altre document autèntic que s'hi refereixi fins l'any 914.⁴⁹⁶ Això ens porta a un moment històric molt diferent en què el cenobi treballava per engrandir el seu domini territorial i significar-se políticament al costat dels nous poders polítics, sobretot els comtes

Mata, *Catalunya Carolíngia. Vol. VIII: Els comtats d'Urgell i de Cerdanya* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, en premsa). Aprofito l'ocasió per agrair sincerament a l'autor que tingués a bé facilitar-me el seu argumentari sobre les falsificacions del comtat d'Urgell molt abans de la seva publicació.

⁴⁹² DSST, doc. 5, p. 78-79 (835) = CC II, Sant Salvador de la Vedella, doc. 1, p. 246-248 (835).

⁴⁹³ Manuel Riu, «Revisión del problema adopcionista en la diócesis de Urgel», *Anuario de Estudios Medievales*, 1 (1964), 77-96 (p. 81-84 i 92-96); Cebrià Baraut, «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles (segles IX-XIII)», *Urgellia*, 12 (1995), 7-414 (p. 8-10). Quan ambdós autors escrigueren, l'autenticitat de la donació del 803 ja havia estat qüestionada per Ramon d'Abadal, que conclougué que no se li podia donar cap valor històric: Ramon d'Abadal, *La batalla del Adopcionismo en la desintegración de la Iglesia visigoda. Discruso de recepción* (Barcelona: Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1949), p. 160-62. Tanmateix, tant Riu com Baraut consideraren que, tot i la seva evident manipulació, calia acceptar el seu fons, una opinió potser massa agosarada des del meu punt de vista.

⁴⁹⁴ Respecte a la identificació entre el primer abat de Tavèrnoles i el futur bisbe d'Urgell, així com sobre l'impacte general que la intervenció carolíngia tingué sobre l'Església urgel·litana i el monestir de Sant Sadurní en particular, veure: Cebrià Baraut, «El monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles i els orígens del monaquisme benedictí al comtat d'Urgell», *Studia monastica*, 22.2 (1980), 253-59; Cebrià Baraut, «La intervenció carolíngia antifeliciana al bisbat d'Urgell i les seves conseqüències religioses i culturals (segles VIII-IX)», a *Jornades Internacionals d'Estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell. La Seu d'Urgell, 28-30 de setembre de 1999. Crònica i estudis*, ed. Josep Perarnau (Coord.) (La Seu d'Urgell: Facultat de Teologia de Catalunya; Societat Cultural Urgel·litana, 2000), p. 155-93 (p. 173-82).

⁴⁹⁵ MSAT, apèndix I, doc. 2, p. 250-251 (840).

⁴⁹⁶ DSST, doc. 9, p. 83-84 (914).

d'Urgell, que en temps de Borrell II s'erigiren com els seus grans valedors.⁴⁹⁷ No oblidem, en aquest sentit, les múltiples deixes que li féu aquest comte,⁴⁹⁸ una dinàmica que es repetirà al llarg de la centúria següent amb els seus descendents.⁴⁹⁹

Sant Climent de Codinet (2)

El monestir de Sant Climent de Codinet, del qual no queda cap resta per culpa d'una forta riuada del Segre a finals del segle XIX, estava situat en el petit nucli de Codinet, dins del terme municipal de la Ribera d'Urgellet (l'Alt Urgell).

El procés fundacional d'aquest cenobi és un dels més ben documentats que tenim, ja que no només s'ha conservat el document pel qual el seu fundador i primer abat, el prevere Sentefred, dotà l'establiment acompanyat d'alguns comunitaris l'any 840;⁵⁰⁰ sinó també un seguit de transaccions que mostren com, entre el 815 i el 837, el futur abat havia anat adquirint les terres on posteriorment erigiria el monestir i com, mica en mica, s'hi havien anat reunint els primers monjos.⁵⁰¹ Per tant, sembla evident que es tracta d'una fundació de caràcter personal, podent-se posar en relació amb altres exemples similars com els de Gerri o Servàs, si bé no s'ha d'oblidar que en aquest cas no comptem amb cap pacte fundacional com el que trobem en aquells dos cenobis.⁵⁰²

⁴⁹⁷ Sobre el domini territorial que el monestir de Sant Sadurn de Tavèrnoles començà a construir en aquest període i que eclosionà als segles XI i XII, veure: Cebrià Baraut, «El monestir de Sant Sadurn de Tavèrnoles i les seves possessions a la Vall d'Andorra», *Studia monastica*, 10.2 (1968), 239-74; Maria Rosa Cerdà Gasch, «Génesis y desarrollo del dominio territorial del monasterio de Sant Sadurn de Tavèrnoles en los siglos IX, X y XI», a *Actas del VII Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos* (Jaca: Institut de Estudios Pirenaicos-CSIC, 1983), p. 69-77; M. del Pilar Valdepeñas Lozano, «La vinya a Sant Serni de Tavèrnoles (s. IX al XI)», a *Vinyes i vins: mil anys d'història. Vol. II* (Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993), p. 265-75. Així mateix, per una acurada representació cartogràfica d'aquests dominis en època alt-medieval, veure: Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles del comtat d'Urgell (v788-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2006), p. 112-13.

⁴⁹⁸ DSST, doc. 21, p. 93-94 (970); DSST, doc. 26, p. 98 (978); DSST, doc. 29, p. 100-101 (abans del 993); CC VII, doc. 1214 (993); DACU 981-1010, doc. 233, p. 65-67 (993). A part d'aquests documents, també se'ns han conservat diverses donacions del comte Borrell II que cal considerar falsificacions fetes a la segona meitat del segle XI per justificar algunes propietats del monestir que li devien ser discutides: DSST, doc. 23, p. 95-96 ([FALS] 973); DSST, doc. 24, p. 96-97 ([FALS] 973).

⁴⁹⁹ Quant a l'evolució posterior del monestir de Tavèrnoles, un tema que requeriria ser revisat amb atenció, veure: Manuel Riu, «Sant Serni de Tavèrnoles. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 114-21; Josep M. Nogués Torre, *Els benedictins a Tavèrnoles-Anserall* (Lleida: Pagès editors, 2011), p. 31-136.

⁵⁰⁰ MSAT, apèndix II, doc. 1, p. 269-270 (840).

⁵⁰¹ DSCC, doc. 1, p. 158-159 (815); DSCC, doc. 2, p. 159-160 (829); DSCC, doc. 3, p. 160-161 (837).

⁵⁰² El fet que la fundació de Sant Climent de Codinet, a diferència dels seus paral·lels pallaresos, no es materialitzés a través d'un *pactum* entre el fundador i els primers monjos, sinó que s'optés per una *carta donationis* que no permet intuir cap mena de jurament d'obediència per part de la comunitat, podria explicar-se, com he estudiat recentment en un altre treball, per un major influx de la tradició benedictina o per un increment de les diferències socioeconòmiques entre les parts contractants, quelcom que faria

Un cop establerta la comunitat, tenim fins a 36 transaccions econòmiques que ens permeten resseguir amb precisió la configuració dels seus dominis.⁵⁰³ Ara bé, com s'adonà Cebrià Baraut, no sembla que fos una casa gaire rica, ja que generalment es limità a adquirir petites propietats en el seu entorn més immediat.⁵⁰⁴ Aquesta penúria econòmica, sumada a la voluntat de reforma i control per part dels comtes d'Urgell, podria explicar la seva annexió a la casa de Sant Andreu de Trespunts el 1004,⁵⁰⁵ un fet que degué comptar amb certes reticències per part de la seva comunitat i que el deixà tocat de mort. No en va, a partir d'aquell moment, no tornem a trobar cap altra menció del monestir de Sant Climent, havent d'acceptar la seva definitiva desaparició.

Sant Iscle de Centelles / Sant Andreu de Trespunts (3)

El monestir de Sant Andreu de Trespunts, del qual pràcticament no queda cap vestigi, estava situat en una petita plana dins del congost homònim, on actualment s'alça el mas El Monestir, dins del terme municipal de la Ribera d'Urgellet (l'Alt Urgell).

La primera referència a aquesta casa, llavors sota l'advocació de Sant Iscle, data de l'any 840, quan el bisbe Sisebut d'Urgell l'inclogué com a beneficiari del seu testament.⁵⁰⁶ Per tant, es tracta d'una fundació molt antiga que, possiblement, es pot retrotreure fins a principis del segle IX. A causa de la pèrdua del seu arxiu, però, és molt difícil resseguir la seva evolució fins arribar al segle XI, quan les mencions documentals es fan més habituals. Hem de tenir present que, entre el 840 i el 1004, quan el comte

innecessari posar per escrit la seva subordinació a l'abat. Aquest darrer factor també explicaria perquè la cessió de la fàbrica monàstica i dels béns per part del fundador es produí un cop l'establiment ja estava en ple funcionament, car l'objectiu no seria ser reconegut com a abat en un moment inicial, sinó simplement assegurar la pervivència de la fundació més enllà de la seva mort: Costa Badia, «Los monasterios nacidos a través de pactos en los condados catalanes del siglo IX. Reflexiones en torno a la pervivencia de un modelo fundacional visigodo en tiempos de la reforma carolingia», p. 333.

⁵⁰³ Respecte a la història d'aquest monestir i les fonts d'informació conservades, veure: Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 251-53; Cebrià Baraut, «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet (segle IX-XI)», *Studia monastica*, 24.1 (1982), 147-201 (p. 147-57); Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Climent de Codinet», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 67.

⁵⁰⁴ Baraut, «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet (segle IX-XI)», p. 154-56. Respecte a la ubicació dels béns que acumulà Codinet al llarg dels segles IX i X, veure el mapa que ofereixen: Bolòs i Hurtado, *Atles del comtat d'Urgell (v788-993)*, p. 114.

⁵⁰⁵ DSCC, doc. 43, pp. 190-192 (1004).

⁵⁰⁶ MSAT, apèndix I, doc. 2, p. 250-251 (839/840). Cal tenir en compte que se'ns ha conservat un document datat de l'any 785 en què també se cita aquest monestir, si bé, com podem suposar, es tracta d'una maldestre falsificació que, a part d'utilitzar una nomenclatura impròpia de l'època, mostra com a contemporanis l'emperador Carlemany i el comte Guifré el Pelós, obviant que visqueren amb gairebé un segle de diferència: MSAT, apèndix I, doc. 1, p. 249-250 (FALS 785).

Ermengol I d'Urgell li uní Sant Climent de Codinet,⁵⁰⁷ només tenim quatre referències a aquest cenobi: un judici del 849;⁵⁰⁸ una execució testamentària del 867;⁵⁰⁹ una donació *pro anima* del 950, que és el primer document on apareix sota l'advocació de Sant Andreu;⁵¹⁰ i el testament del comte Borrell II del 993.⁵¹¹

Tenint en compte tot això, no és rar que alguns autors, com el mateix Manuel Riu o Maria-Lluïsa Cases, pensessin que podria haver perdut temporalment la seva comunitat al llarg del segle IX.⁵¹² A més, en aquells moments, es creia que el document fundacional de Sant Andreu de la Quera, datat l'any 912,⁵¹³ feia referència a aquesta casa, quelcom que contribuïa a reforçar la hipòtesi d'una possible refundació a principis del segle X. Desvinculat aquest document del monestir de Trespunts, però, no hi ha cap raó que permeti provar aquesta hipòtesi i, per tant, m'inclino a creure que hauria tingut continuïtat des de l'arribada dels primers carolingis fins al segle XV, quan la documentació ja ens el presenta totalment arruïnat.⁵¹⁴

Santa Cecília d'Elins (4)

El monestir de Santa Cecília d'Elins, avui reconvertit en una masia, estava situat a la part central de la vall d'Elins, a la ribera esquerra del riu Pallerols al seu pas pels pobles de Pallerols del Cantó, Cassovall i Avellanet, tots ells pertanyents a l'extens terme municipal de Montferrer i Castellbó (l'Alt Urgell).

La fundació d'aquest monestir s'ha d'atribuir a la iniciativa particular del seu primer abat, Edifred, que devia dur-la a terme en algun moment indeterminat de la segona meitat del segle IX, ja que el 881 el rei Carloman li confirmava tots els béns que

⁵⁰⁷ DSCC, doc. 43, p. 190-192 (1004) = MSAT, apèndix I, doc. 6, p. 254 (1004).

⁵⁰⁸ MSAT, apèndix I, doc. 3, p. 252 (849).

⁵⁰⁹ MSAT, apèndix I, doc. 4, p. 252-253 (867).

⁵¹⁰ MSAT, apèndix I, doc. 5, p. 253-254 (950).

⁵¹¹ CC VII, doc. 1214 (993). D'aquest testament també se'ns ha conservat l'adverció sacramental que en feren els seus marmessors i testimonis, on de nou s'esmenta la casa de «*Sancti Andree in Sentelias*»: DACU 981-1010, doc. 233, p. 65-67 (993).

⁵¹² Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 429; Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Andreu de Trespunts», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 67.

⁵¹³ DSST, doc. 6, p. 79-80 (855/912).

⁵¹⁴ Per aprofundir en l'evolució històrica d'aquest cenobi, sobretot després de l'any mil, veure: Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 428-31; Cebrià Baraut, «El monestir de Sant Andreu de Trespunts (segles IX-XVI)», *Studia monastica*, 26.2 (1984), 241-74 (p. 241-48); Cases Loscos, «Sant Andreu de Trespunts», p. 67.

havia pogut extreure de l'erm i el posava sota la seva defensa i tuïció.⁵¹⁵ En origen, per tant, estaríem davant d'una fundació de tipus particular, quelcom que no impedí que ràpidament els comtes d'Urgell se l'atraguessin per mitjà de grans donacions i esdevinguessin els seus principals benefactors, molt probablement amb la intenció de servir-se'n en el seu intent de controlar i dominar el territori circumdant.⁵¹⁶

Aquest suport, sumat al de molts altres particulars, permeté a la comunitat de Santa Cecília d'Elins bastir un important domini territorial i sobreviure fins entrat el segle XI,⁵¹⁷ quan en el marc de la reforma gregoriana fou substituïda per una comunitat de monges procedents de Sant Pere de les Puel·les de Barcelona.⁵¹⁸

Sant Vicenç dels Torrents i Sant Martí de Canals (5)

Els monestirs de Sant Vicenç dels Torrents i Sant Martí de Canals són dos dels més desconeguts del comtat d'Urgell, fins al punt que es fa difícil tan identificar-los com ubicar-los amb precisió, havent-nos de limitar a situar-los dins de l'àmplia vall de Castellbò, al terme municipal de Montferrer i Castellbò (l'Alt Urgell).⁵¹⁹

A l'hora de reconstruir la història d'aquestes cases, els problemes no minoren, ja que només en tenim una referència de l'any 914, moment en què se'ns informa que tots

⁵¹⁵ CC II, Santa Cecília d'Elins, doc. 1, p. 250-252 (881). Malgrat l'exposició d'aquest document, Manuel Riu plantejà la possibilitat que aquest cenobi ja hagués existit en època visigoda, sent la labor d'Edifred una simple refundació: Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*. Vol. I, p. 257-58. Ara bé, com també ha apuntat Climent Miró, la presència d'una advocació tardo-antiga no és motiu suficient per demostrar la seva existència amb anterioritat, havent d'esperar que una futura intervenció arqueològica pugui aportar més dades al respecte: Climent Miró Tuset, *Primeres passes del monestir de Santa Cecília d'Elins (881-1076)*. *Els monjos benedictins* (Barcelona: Treball final de màster inèdit dipositat a la Universitat de Barcelona, 2012), p. 87-88.

⁵¹⁶ Sobre la intervenció comtal a Santa Cecília d'Elins, veure: Climent Miró Tuset, «Els monestirs com a part de l'estratègia dels comtes d'Urgell en el control del territori. El cas de Santa Cecília d'Elins (881-1085)», *IBIX*, 8 (2014), 349-60.

⁵¹⁷ Per un anàlisi detallat d'aquest període i del domini territorial que acabà bastint, veure: Miró Tuset, *Primeres passes del monestir de Santa Cecília d'Elins (881-1076)*. *Els monjos benedictins*, p. 43-156.

⁵¹⁸ En relació a l'evolució posterior de la casa, que sobrevisqué fins al segle XIV, veure: Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*. Vol. I, p. 259-63; Maria-Lluïsa Cases Loscos i Joan-Albert Adell Gisbert, «Santa Cecília d'Elins. Història», a *Catalunya Romànica*. Vol. VI: *L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 238-41.

⁵¹⁹ Respecte a Sant Vicenç dels Torrents, el més ben documentat i d'identificació menys problemàtica, darrerament s'ha plantejat que, amb tota probabilitat, podria estar situat «a la partida de les *Iglésies*, prop del Mas d'en Pere, a la vall de Castellbò, en un petit promontori a la vessant de la muntanya, proper a la confluència dels rius de Solanell i de Sendes»: Climent Miró Tuset, «Evolució de Sant Vicenç dels Torrents. Un petit monestir esdevingut parròquia (s.X-XX)», a *Actes del III Congrés Internacional d'Història dels Pirineus* (La Seu d'Urgell, en premsa). Quant a la casa de Sant Martí, identificada amb Sant Martí de Canals pel mateix autor, les referències són molt més escasses, podent-li atorgar només una ubicació aproximada dins de la vall de Castellbò.

aquests «*zenobitarum locca*» estaven totalment desorganitzats, motiu pel qual els bisbes Nantigís d'Urgell, Adulf de Pallars i el comte Sunifred II d'Urgell els lliuraren a l'abadia de Sant Sadurní de Tavèrnoles per tal que els reorganitzés.⁵²⁰ Així doncs, es fa difícil dir res del cert sobre el seu naixement i, per exemple, ni tan sols podem confirmar l'origen episcopal que tradicionalment se'ls ha suposat en base al rol que jugà el bisbe Nantigís en la seva unió a Tavèrnoles i al conegut precepte de Lluís al Pietós que autoritzava als bisbes d'Urgell a erigir monestirs en tots els erms fiscals.⁵²¹ Ara bé, si tenim en compte que a principis del segle X ja havien perdut la seva comunitat, crec que com a mínim els hauríem de retrotreure fins a mitjans de la centúria anterior, un moment en què moltes valls veïnes també es dotaren dels seus centres de vida monàstica.

Quant a la desaparició d'aquests dos cenobis, les fonts no són més abundats, però si tenim en compte que en la falsa dotalia de Sant Sadurní de Tavèrnoles del 1040 consten com a simples esglésies parroquials, m'inclino a creure que la vida comunitària mai hi devia ser restaurada, quedant com a centres seculars des del mateix 914.⁵²²

Sant Joan de Bergús (6)

La casa de Sant Joan de Bergús, avui convertida en parròquia del petit poble homònim, està situada a escassos sis kilòmetres a l'oest de la ciutat de Cardona, dins del seu terme municipal (el Bages).⁵²³

Respecte a aquest centre monàstic només sabem que a finals del segle IX era una cel·la dependent de Sant Joan de les Abadesses, car així li confirma tant el precepte reial que li lliurà el rei Carles el Simple el 899 com el decret sinodal que obtingué dels bisbes

⁵²⁰ DSST, doc. 9, p. 83-84 (914). En aquesta donació, a part de les cases de Sant Vicenç dels Torrents i Sant Martí de Canals, també s'incloueren els «*zenobitarum locca*» de Sant Esteve, Sant Jaume i Sant Andreu, als quals em referiré més endavant a la pàgina 240.

⁵²¹ Baraut, «El monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles i els orígens del monaquisme benedictí al comtat d'Urgell», p. 257-58. En aquest mateix sentit, fins i tot s'ha plantejat que la comunitat de Sant Vicenç dels Torrents i Sant Martí de Canals fos de tipus canonical: Arcadi Garcia Sanz, «La noció d'Orde en el monaquisme català antic (segles IX-XIII)», a *II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català: Sant Joan de les Abadesses 1970. Vol. II* (Poblet: Abadia de Poblet, 1974), p. 25-55 (p. 30-31).

⁵²² DEC II/1, doc. +163, p. 86-94 (FALS 1040). Respecte a l'evolució posterior de l'església de Sant Vicenç, l'única per la qual tenim dades fidedignes, veure: Miró Tuset, «Evolució de Sant Vicenç dels Torrents. Un petit monestir esdevingut parròquia (s. X-XX)».

⁵²³ Tradicionalment, aquesta cel·la havia estat erròniament identificada amb l'església berguedana de Sant Joan de Montdarn. Sobre el perquè d'aquest error i els motius que em porten a acceptar la seva identificació amb Sant Joan de Bergús, veure les pàgines 373-374 de la present tesi doctoral.

reunits en el concili de Barcelona l'any 906.⁵²⁴ Ara bé, em sembla molt probable que, com apuntà Ramon Ordeig, la seva fundació s'hagi de situar vers el 880, el mateix temps en què el comte Guifré el Pelós donava a Cardona una carta de població per tal de reorganitzar aquell territori i integrar-lo en els seus dominis.⁵²⁵ Així mateix, també coincideixo amb aquest autor en albirar una vida efímera a la cel·la de Bergús, potser d'uns pocs anys, car quan la tornem a trobar en la documentació a finals del segle X, ja apareix únicament com a *ecclesia*, sense cap indicatiu de vida monàstica.⁵²⁶

Per tant, a l'espera de noves dades documentals o arqueològiques, sembla que fou una fundació molt breu que, ràpidament, quedà reduïda a una mera parròquia secular, situació amb què ha arribat fins als nostres dies.

Sant Llorenç de Morunys (7)

El monestir de Sant Llorenç de Morunys, avui convertit en església parroquial, està situat al bell mig del poble homònim que cresqué al seu entorn durant la Baixa Edat Mitjana, a la part central de la vall de Lord (el Solsonès).

La primera referència directa a aquest cenobi data del 971, quan el comte Borrell II li donà la dominicatura de La Cort.⁵²⁷ Ara bé, tenim indicis per pensar que seria molt anterior, ja que se'ns ha conservat una curiosa relació de rectors de les esglésies de la vall de Lord, datada vers el 948, en què s'explica com els preveres Bo de Castelltort i Scindiscle del Cint, després de servir aquestes parròquies, havien ocupat l'abadiat de Sant Llorenç de Morunys entre el 910 i el 920.⁵²⁸ Per tant, se'ns fa evident que, tot i l'aclaparadora manca de fonts, era una fundació bastant antiga que, possiblement, com han apuntat Manuel Riu i Ramon Ordeig, s'ha de vincular amb la reestructuració d'aquell territori per Guifré el Pelós entre el 872 i el 878.⁵²⁹ Així mateix, també es posa de manifest que era una casa molt vinculada amb la xarxa parroquial del seu entorn, fins al punt que s'ha plantejat que la seva comunitat primitiva hagués estat de tipus

⁵²⁴ CC II, Sant Joan de les Abadesses, doc. 1, p. 215-217 (899); CC IV, doc. 69, p. 114-116 (906).

⁵²⁵ Ordeig Mata, «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», p. 114-15. De l'existència d'una carta de poblament lliurada per Guifré el Pelós a la vila de Cardona, ens n'informa la confirmació que en féu el seu nét Borrell II: DVC, doc. 7, p. 60-66 (986).

⁵²⁶ DVC, doc. 6, p. 60 (981); DSMS, doc. 32, p. 108-109 (990).

⁵²⁷ DSLM, doc. 1, p. 200-201 (971).

⁵²⁸ VLIE, vol. X, doc. 13, p. 247-249 ([948]).

⁵²⁹ Manuel Riu, «El monestir de Sant Llorenç de Morunys als segles X i XI», *Urgellia*, 5 (1982), 159-82 (p. 159-62); Ordeig Mata, «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», p. 95.

canonical i no pas monàstic,⁵³⁰ si bé personalment no crec que en aquells moments es pogués fer una distinció taxativa d'ambdós models de vida comunitària.⁵³¹

Deixant de banda aquesta qüestió, després del 971, veiem com els llaços entre aquest cenobi i la casa comtal d'Urgell tendiren a fer-se cada vegada més estrets. Així, si Borrell II se'n recordà en el seu testament del 993,⁵³² el seu fill, el comte Ermengol I d'Urgell, li féu donació de la parròquia de Santa Eulàlia de les Cases de Posada l'any 997.⁵³³ Per tant, en arribar al límit cronològic del present treball, deixem el monestir de Sant Llorenç de Morunys en un moment de creixement que es perllongà durant tot el segle XI, tot i que no es pot oblidar que el 1019 fou unit a Sant Sadurní de Tavèrnoles per tal que aquesta abadia hi instaurés la regla de Sant Benet.⁵³⁴

Sant Pere de Graudescales (8)

El monestir de Sant Pere de Graudescales, del qual només resta la seva església romànica, estava situat a l'extrem septentrional de la vall d'Ora, just a l'entrada de l'angost estret de Valielles, dins del terme municipal de Navès (el Solsonès).

Respecte als seus orígens, sabem que aquest cenobi va ser fundat vers el 912 per part d'un sacerdot anomenat Magnulf, que, després d'edificar i dotar l'església monàstica, va demanar al bisbe Nantigís d'Urgell que la consagrés i que li donés llicència per reunir-hi una comunitat de monjos sota la regla de Sant Benet.⁵³⁵ Sembla fora de dubte, per tant, l'origen particular d'aquesta fundació, sobretot tenint en compte que s'especifica que quedaria sota el control del propi Magnulf mentre visqués i que, a la seva mort, passaria a mans dels seus nebots o altres familiars. Ara bé, aquesta iniciativa no devia prosperar, ja que el 960 trobem un altre prevere, en aquest cas Francemir, que sol·licità al bisbe Guisad II i al comte Borrell II consentiment per erigir

⁵³⁰ Garcia Sanz, «La noció d'Orde en el monaquisme català antic (segles IX-XIII)», p. 32; Riu, «El monestir de Sant Llorenç de Morunys als segles X i XI», p. 175-77; Manuel Riu, «Sant Llorenç de Morunys. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIII: El Solsonès i la Vall d'Aran* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 269-70; Ordeig Mata, «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», p. 95-96.

⁵³¹ Respecte a la dificultat de distingir entre canòniques i monestirs en època alt-medieval, sobretot per la profunda dedicació de moltes comunitats monàstiques a la cura pastoral, veure la reflexió sobre què era un monestir que ofereixo a la pàgina 104 d'aquest mateix treball.

⁵³² CC VII, doc. 1214 (993); DACU 981-1010, doc. 233, p. 65-67 (993).

⁵³³ DSLM, doc. 4, p. 203-204 (997).

⁵³⁴ Quant a l'evolució posterior d'aquest cenobi, veure: Riu, «El monestir de Sant Llorenç de Morunys als segles X i XI», p. 167-82; Riu, «Sant Llorenç de Morunys. Història», p. 269-70.

⁵³⁵ ACEBU, doc. 23, p. 79-80 (912) = DEC I/1, doc. 39, p. 103-104 (912).

a Sant Pere de Graudescales, «*que holim constituta fuit ecclesia canonica*», un «*monasterium ubi abitant monaci*» alhora que demanava un abat que pogués dirigir la comunitat i «*doceat monachos secundum regulam beati Benedicti*». ⁵³⁶

Fos com fos, a partir de llavors, sí que trobem una comunitat ben establerta a Sant Pere de Graudescales, la qual es beneficià de diverses donacions del comte Borrell II que, malgrat l'origen particular de la casa, s'erigí en el seu principal patró. ⁵³⁷ Això, sumat a la vinculació que la lligava a la seu urgel·litana, que sempre la considerarà una propietat seva, ⁵³⁸ devia facilitar que pogués sobreviure alguns anys; potser fins al segle XII, ja que, si bé no en tenim cap notícia després del 1027, ⁵³⁹ és llavors quan les fonts escrites i arqueològiques mostren una destrucció violenta d'aquest cenobi. ⁵⁴⁰

Sant Pere de la Cort (9)

La cel·la de Sant Pere de la Cort, de la qual només tenim una referència documental i pràcticament cap resta material, sembla que estava situada al lloc conegut com La Cort, a la zona sud de la vall de Lord, terme de Navès (el Solsonès). ⁵⁴¹

⁵³⁶ ACEBU, doc. 34, p. 93-95 (960). És molt interessant com aquest document alterna l'ús dels termes *ecclesia canonica* i *monasterium*. Tanmateix, si bé podríem interpretar-ho com la prova que el 960 es va produir la substitució d'una comunitat de clergues per una de monàstica sota la regla de Sant Benet, no es pot obviar que l'abat escollit per imposar aquesta norma apareix com a «*presbitero et chanonico*». Per tant, com he apuntat repetidament, en aquesta cronologia la frontera entre ambdues formes de vida comunitària era tan laxa que, fora de l'àmbit urbà, encasellar les comunitats en un o altre grup difícilment ens pot ajudar a conèixer millor la seva naturalesa i particularitats especials.

⁵³⁷ DACU 981-1010, doc. 192, p. 27-28 (982); DACU 981-1010, doc. 232, p. 63-65 (993); DACU 981-1010, doc. 233, p. 65-67 (993).

⁵³⁸ DACU 981-1010, doc. 271, p. 100-101 (1001).

⁵³⁹ CSCV II, doc. 505, p. 157-158 (1027).

⁵⁴⁰ Respecte a la desaparició del monestir de Sant Pere de Graudescales, les evidències que ens permeten aproximar-nos-hi i la seva evolució posterior com a església secular, veure: Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*. Vol. I, p. 279-86; Antonio Guerrero Uriarte, «Sant Pere de Grau d'Escales en el Valle de Lord», *Ilerda*, 21 (1971), 27-58 (p. 42-48); José Ignacio Padilla Lapuente, «Aportación al estudio de la estructura económica de un monasterio altomedieval. Un prototipo: Sant Pere de Grau d'Escales», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 1 (1981), 197-224 (p. 199-201); Antoni Pladevall Font, «Sant Pere de Graudescales. Història», a *Catalunya Romànica*. Vol. XIII: *El Solsonès i la Vall d'Aran* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 177-80.

⁵⁴¹ En relació a la ubicació d'aquesta petita casa monàstica, cal destacar que durant molts anys es va identificar amb l'església de Sant Pere de Ventolrà, situada al peu de l'antic camí de la Seu d'Urgell a Cardona passant per Sant Llorenç de Morunys: Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*. Vol. I, p. 163. Tanmateix, estudis més recents apunten que en realitat estaria situada prop de La Cort de Parcerissa, indret que casa millor amb les poques indicacions que podem extreure de l'única font conservada i on, a més, s'han trobat unes restes materials que li podrien correspondre: Joan Camps Tomàs, «Sant Pere de la Cort», a *Catalunya Romànica*. Vol. XIII: *El Solsonès i la Vall d'Aran* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 60; Albert Benet Clarà, «Sant Pere de Ventolrà. Història», a *Catalunya Romànica*. Vol. XIII: *El Solsonès i la Vall d'Aran* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 192-93; Antoni Bach Riu, «Els límits de la Vall de Lord i aclariments

En base a l'únic document disponible, la seva cessió a l'abadia de Sant Llorenç de Morunys per part del comte Borrell II de Barcelona i Urgell l'any 971, sabem que estava situada al centre d'una dominicatura comtal.⁵⁴² Així doncs, tot i l'evident manca de fonts, podem plantejar la possibilitat que fos un centre monàstic fundat pels comtes d'Urgell per tal d'organitzar i controlar aquell domini entre els anys 872 i 878, moment en què el comte Guifré el Pelós reorganitzà la vall de Lord.⁵⁴³ En qualsevol cas, es tracta d'una mera hipòtesi molt difícil de demostrar a la llum de les fonts disponibles.

A posteriori, només tenim una altra notícia de Sant Pere de la Cort a mitjan segle XI, quan apareix com a simple *ecclesia* en un inventari de béns del monestir de Sant Llorenç de Morunys.⁵⁴⁴ En aquells moments, sens dubte, seguia sent un centre des del qual gestionar l'explotació de l'important alou de la Cort, però res permet inferir-hi la presència de cap mena de comunitat monàstica. Això, sumat al fet que a partir d'aquella data no la tornem a trobar en cap font documental, fa pensar que la seva supervivència no es devia perllongar gaire més enllà del canvi de mil·lenni.

Sant Andreu de la Quera (10)

El monestir de Sant Andreu de la Quera, del qual resten uns pocs vestigis materials, estava ubicat dins d'una balma en l'abrupte engorjat homònim, dins del terme municipal d'Estamariu (l'Alt Urgell).⁵⁴⁵

Quant als orígens d'aquest cenobi, se'ns ha conservat un document molt interessant en el qual apareix un prevere anomenat Benenat que lliurà a un tal Digne,

sobre alguns documents que s'hi refereixen», *Cardener*, 5 (1988), 179-87 (p. 183). És important, però, no confondre-la amb la propera església de Sant Pere de Parcerissa, de factura molt posterior.

⁵⁴² «*Ego Borrellus, comes et marchio, donator sum domino Deo et sancto Laurentio martire qui est fundatus in valle Lordensis (...) diminicaturam nostram quam habeo in valle Lordensis, in locum quod vocant Curtem simul cum ipsa cella nostra ecclesia Sancti Petri*»: DSLM, doc. 1, p. 200-201 (971).

⁵⁴³ Manuel Riu, «Església i poder comtal al territori d'Urgell: Guifré el Pilós i la reorganització de la Vall de Lord», *Anuario de Estudios Medievales*, 29 (1999), 875-98 (p. 878-80).

⁵⁴⁴ DSLM, doc. 7, p. 205-206 ([c.1050]).

⁵⁴⁵ Respecte al monestir de Sant Andreu de la Quera, cal destacar que durant molts anys les seves restes es van identificar erròniament amb les de l'església de Sant Vicenç de Pinsent: Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*. Vol. I, p. 352-54; Joan-Albert Adell Gisbert i Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Vicenç de Pinsent», a *Catalunya Romànica*. Vol. VI: *L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 201-2; Ernest Zaragoza Pascual, *Catàleg dels monestirs catalans* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997), p. 175. Ara bé, després de l'aprofundit estudi que en feu Cebrià Baraut, no hi ha dubte que es tracta de dos centres religiosos ben diferenciats i que les restes troglodítiques del barranc de la Quera s'han de vincular al desconegut cenobi de Sant Andreu: Cebrià Baraut, «L'església de Sant Vicenç de Pinsent i el monestir de Sant Andreu de la Quera», *Església d'Urgell*, 268 (1998), 5-7.

també prevere, la casa de Sant Andreu, edificada per ell, per tal que la regís després de la seva mort.⁵⁴⁶ Per tant, sembla evident que estem davant d'una fundació particular per part del prevere Benenat, que, després de dirigir el cenobi durant la seva vida, abans de morir, hauria buscat un successor entre els seus germans, sortint-ne elegit Digne. L'únic problema és que el document en qüestió només està datat per l'any «*XV regnante domno Karulo rege*», cosa que impedeix saber si fa referència a Carles el Calb o a Carles el Simple i, en conseqüència, si va ser escrit l'any 855 o el 912.

Després d'aquesta primera menció, tornem a trobar el monestir de la Quera en una donació de l'any 930.⁵⁴⁷ A partir d'aquell moment, però, perdem tot rastre d'aquest petit cenobi que, en algun moment indeterminat, degué caure sota el domini de Sant Sadurní de Tavèrnoles, car així apareix en la falsa dotalia d'aquesta abadia del 1040, redactada a la segona meitat del segle XII.⁵⁴⁸ Intentant concretar una mica més, és possible que la casa de la Quera fos lliurada a Tavèrnoles a inicis de l'XI en el marc de la reforma del monacat urgel·lità que també comportà l'annexió de Sant Climent de Codinet a Sant Andreu de Trespunts el 1004;⁵⁴⁹ o la de Sant Llorenç de Morunys al mateix monestir de Tavèrnoles el 1019.⁵⁵⁰ Sense més documents, però, difícilment podrem demostrar mai aquesta suggeridora hipòtesi.

Sant Andreu de les Planes (11)

El monestir de Sant Andreu de les Planes o de les Planeses és un dels més desconeguts de l'antic comtat d'Urgell, sent difícil fins i tot concretar la seva ubicació exacta. Tot i així, gràcies a alguns documents que el citen com a afrontació,⁵⁵¹ sembla que caldria situar-lo al nord del pla d'Urgellet, segurament on encara s'alça el cortal de Sant Andreu, que es troba a escassos metres al sud-oest de Llirt, dins del terme municipal de les Valls de Valira (l'Alt Urgell).⁵⁵²

⁵⁴⁶ DSST, doc. 6, p. 79-80 (855/912).

⁵⁴⁷ DSST, doc. 14, p. 88 (930).

⁵⁴⁸ DEC II/1, doc. +163, p. 86-94 (FALS 1040).

⁵⁴⁹ DSCC, doc. 43, p. 190-192 (1004) = MSAT, apèndix I, doc. 6, p. 254 (1004).

⁵⁵⁰ DSLM, doc. 6, p. 204-205 (1019) = DSST, doc. 44, p. 113-114 (1019).

⁵⁵¹ DACU 805-980, doc. 77, p. 60-61 (918); DACU 805-980, doc. 95, p. 71-72 (935); DACU 981-1010, doc. 283, p. 115-116 (1003/1005); DACU 981-1010, doc. 294, p. 125-126 (1005/1007); DACU 981-1010, doc. 296, p. 127-128 (1007/1009).

⁵⁵² Sobre aquesta proposta, veure: Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Andreu in Planezas», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 70; Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atlas del comtat d'Urgell (v788-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2006), p. 110.

A l'hora de reconstruir la història d'aquest cenobi, no comptem amb gaires més documents que els cinc que s'hi refereixen com a afrontació, ja que, a part d'aquests, només s'han conservat tres testaments que el citen com a beneficiari.⁵⁵³ L'escassetat i naturalesa indirecta d'aquestes notícies dificulta molt la nostra labor, fins al punt que només podem assegurar que va ser fundat abans del 918, any en què se l'esmenta per primera vegada com a casa monàstica.⁵⁵⁴ Ara bé, respecte a aquests moments inicials, és interessant destacar que llavors estava sota l'advocació de Sant Llorenç, quelcom que devia caviar molt aviat, ja que el 935 el trobem citat amb les dues advocacions i, a partir del 993, ja només apareix com a Sant Andreu «*in Planicias*».⁵⁵⁵

Finalment, quant a la seva desaparició, s'ha de dir que l'última referència que en tenim com a monestir data de l'any 1042, quan apareix com a beneficiari del testament del sagristà Seniofred de la catedral d'Urgell.⁵⁵⁶ No en va, si bé en un imprecís capbreu de finals del segle XI o principis del XII se cita «*quando perrexit domnus abbas sancti Andree Planicias*»,⁵⁵⁷ no s'aclareix si en aquells moments seguia tenint vida comunitària o no. Per tant, més enllà del 1042, no sabem quan temps pogué sobreviure aquest cenobi ni quines foren les causes del seu abandó, restant en mans de les dades que futures intervencions arqueològiques puguin aportar.

Sants Celdoni i Ermenter de Cellers (12)

El monestir de Sant Celdoni i Sant Ermenter, del qual només s'ha conservat una imponent església romànica, estava situat a la vall de Forest, a un kilòmetre i mig del

⁵⁵³ DACU 981-1010, doc. 232, p. 63-65 (993); DACU 981-1010, doc. 300, p. 131-132 (1007/1009); DACU 1036-1050, doc. 502, p. 42-45 (1037). El primer i el darrer d'aquest tres testaments també han conservat l'adveració sacramental que en feren els seus testimonis un cop mort el testador: DACU 981-1010, doc. 233, p. 65-67 (993); DACU 1036-1050, doc. 544, p. 78-81 (1042). Ara bé, aquests dos documents es limiten a confirmar les disposicions compreses en els respectius testaments sense afegir-hi cap informació nova que ens pugui ajudar a conèixer millor la història d'aquest monestir.

⁵⁵⁴ DACU 805-980, doc. 77, p. 60-61 (918). El document cita com a afrontació una terra de «*Sancti Laurenti vel de suos monachos*», deixant fora de dubte la condició monàstica d'aquesta casa.

⁵⁵⁵ DACU 805-980, doc. 95, p. 71-72 (935); DACU 981-1010, doc. 232, p. 63-65 (993). Aquests canvis d'advocació no són gens estranys i s'observen en molts altres monestirs dels comtats catalans. Ara bé, en aquest cas, crida l'atenció que el document del 935, que és una donació piadosa a Santa Maria d'Urgell, citi primer una «*vineam Sancti Andree vel Sancti Laurentii*», però després parli d'una «*via qui vadit de Pallerols ad Sancto Andrea*» i d'una «*terra de Sanctum Laurentium*» com si fossin dues entitats diferenciades. Això em fa pensar que podríem estar davant de dues petites comunitats diferents, però profundament lligades per la seva proximitat i uns orígens comuns; o, més probablement, d'un cenobi que comprenia més d'una església, quelcom molt habitual en els monestirs alt-medievals.

⁵⁵⁶ DACU 1036-1050, doc. 544, p. 78-81 (1042).

⁵⁵⁷ DSCC, doc. 49, p. 196 (segles XI-XII).

poble de Cellers, actualment adscrit al terme municipal de Torà (la Segarra), si bé històricament ha estat més vinculat a la comarca del Solsonès.

La primera referència documental a aquesta casa data de l'any 986, quan apareix com a afrontació del veí castell de Figuerola en el moment en què fou venut a la catedral de Santa Maria d'Urgell pel seu propietari, un tal Vidal.⁵⁵⁸ En aquest primer esment, però, apareix designada ambiguaament com a «*domum Sancti Celedonii*», quelcom que no permet precisar si en aquells moments ja comptava amb vida monàstica o no. De fet, haurem d'esperar fins l'any 1038, ja entrat el segle XI, per trobar una menció clara a la comunitat monàstica que hi residia.⁵⁵⁹ Ara bé, malgrat tractar-se d'un grup de monjos bastant reduït i amb una definició jurídica molt laxa, potser producte d'un origen eremític que també explicaria el topònim de Cellers,⁵⁶⁰ res impedeix suposar que ja existís a les darreries del segle X, quan la seva *domus* començà a aparèixer en la documentació escrita. En aquest sentit, tot i que no hagin estat mai estudiades amb profunditat, no podem oblidar que a l'entorn del cenobi s'han conservat un seguit d'estructures arqueològiques que, segons l'opinió d'Imma Ollich i Montserrat Casas, bé podrien correspondre a una cronologia anterior al canvi de mil·lenni.⁵⁶¹

A la llum de totes aquestes evidències, sense descartar del tot la possibilitat que estiguem davant d'una fundació senyorial de principis del segle XI, he optat per considerar probable l'existència d'aquesta casa monàstica ja al darrer quart del segle X, esperant que l'arqueologia pugui aportar noves dades en un futur proper.

⁵⁵⁸ DACU 981-1010, doc. 207, p. 38-39 (986).

⁵⁵⁹ DSST, doc. 56, p. 125-126 (1038). Aquest document ha estat considerat la carta fundacional de Sant Celdoni de Cellers per diversos autors, que hi han volgut veure la cessió de l'església monàstica, juntament amb la veïna parròquia de Sant Martí, a un grup de tres monjos per part dels senyors del lloc, Borrell i Adelaida: Joan Serra Vilaró, *Història de Cardona. Vol. IV: L'església i la parròquia de Sant Miquel de Cardona* (Tarragona: Sugrañes Hnos., 1962), p. 165; Pladevall Font i Català-Roca, p. 48; Zaragoza Pascual, p. 71-72. Ara bé, com s'adonaren Montserrat Casas i Imma Ollich, el document ja parla de «*qui ibi statuti sunt vel fuerint*», deixant clar que alguna cosa hi havia amb anterioritat: Montserrat Casas Nadal i Immaculada Ollich Castanyer, «El monestir de Sant Celdoni i Ermenter de Cellers. Estudi històric-arqueològic.», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 2 (1981), 171-211 (p. 175-77). A més, com ha puntualitzat el mateix Antoni Pladevall, de la lectura atenta del document es desprèn que no es tracta de la donació de dues esglésies a un grup de monjos nouvinguts, sinó la cessió de la parròquia de Sant Martí de Cellers als comunitaris de Sant Celdoni perquè hi exercissin el seu ministeri, quelcom que indicaria que aquella comunitat ja existia amb anterioritat: Antoni Pladevall Font, «Sant Celoni (o Celdoni) i Sant Ermenter de Cellers. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIII: El Solsonès i la Vall d'Aran* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 142-43 (p. 142).

⁵⁶⁰ Pladevall Font, «Sant Celoni (o Celdoni) i Sant Ermenter de Cellers. Història», p. 142. Respecte a la possible existència d'una comunitat eremítica prèvia, cal destacar que aquesta moltes vegades s'ha vinculat a la presència en aquell indret de les relíquies dels sants Celdoni i Ermenter, que inclús avui en dia, traslladades a la col·legiata de Sant Vicenç de Cardona, segueixen gaudint d'un gran prestigi i devoció entre els habitants de la comarca: Casas Nadal i Ollich Castanyer, p. 181-83.

⁵⁶¹ Casas Nadal i Ollich Castanyer, p. 186.

Altres monestirs no localitzats geogràficament

Molt probablement, a part dels onze monestirs explicats anteriorment, el comtat d'Urgell acollí altres cenobis dels quals no se'ns ha preservat memòria. Entre aquests, segurament, hi hauria les desconegudes cases de Sant Esteve, Sant Jaume i Sant Andreu que, l'any 914, els bisbes Nantigís d'Urgell, Adulf de Pallars i el comte Sunifred II d'Urgell donaren al monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles, juntament amb els ja comentats monestirs de Sant Vicenç dels Torrents i Sant Martí de Canals, per tal que les traguessin de la ruïna i hi restablissin la vida monàstica.⁵⁶²

Ho insinuo amb reserves perquè, molt recentment, en un treball que encara no ha estat publicat, Climent Miró ha plantejat que potser caldria identificar aquests tres cenobis amb les cel·les de Sant Esteve d'Umfred, Sant Jaume d'Engordany i Sant Andreu de la Quera, totes elles recollides com a propietats de Tavèrnoles en la seva pretesa dotàlia de l'any 1040, redactada en realitat a mitjan segle XII.⁵⁶³ Es tracta, sens dubte, d'una idea molt suggeridora que, de confirmar-se, permetria replantejar la història d'aquestes tres fundacions. Ara bé, més enllà del fet que el document del 914 no ofereix cap referència topogràfica que permeti validar aquesta hipòtesi, segueix tenint el problema que, fins a una data molt tardana, no trobem cap esment a les dues primeres cases. A més, en el cas de Sant Andreu de la Quera, el més ben documentat, no sembla que durant al segle X estigués sotmès a cap autoritat superior.⁵⁶⁴

Per tots aquests motius, i buscant sempre oferir una cartografia el més ajustada a les fonts possible, he optat per no identificar les cases de Sant Esteve, Sant Jaume i Sant Andreu que apareixen en la donació del 914, excloent-les dels mapes elaborats a l'espera que futures recerques puguin aportar noves dades.

⁵⁶² DSST, doc. 9, p. 83-84 (914). Aquest document, a part de consignar la donació de «*Sancti Vincentii cum suis parrochiis et alodiis, hoc est Sancti Martini et Sancti Saturnine Aganensi cum decimis et primiciis et fidelium oblacionibus, cum villa que nominata dicitur Albezed cum suis decimis et primiciis et fidelium oblacionibus*» i de «*Sancto Martino cum villulis suis ad eum pertinentibus, id est Semitas et Bescaron cum suis primiciis et decimis et aliis villulis similiter cum decimis et primiciis*», també inclou les problemàtiques cases de «*Sancto Stephano cum decimis suis et primiciis, et Sancto Yacobo cum decimiis suis et primiciis, et Sancto Andrea cum suis decimis et rebus sibi pertinentibus*».

⁵⁶³ Miró Tuset, «Evolució de Sant Vicenç dels Torrents. Un petit monestir esdevingut parròquia (s. X-XX)». Quant a la pretesa dotàlia del 1040, veure: DEC II/1, doc. +163, p. 86-94 (FALS 1040).

⁵⁶⁴ Respecte a l'evolució històrica de Sant Andreu de la Quera, veure les pàgines 236-237.

3.3. Els monestirs dels comtats de Cerdanya i Berga

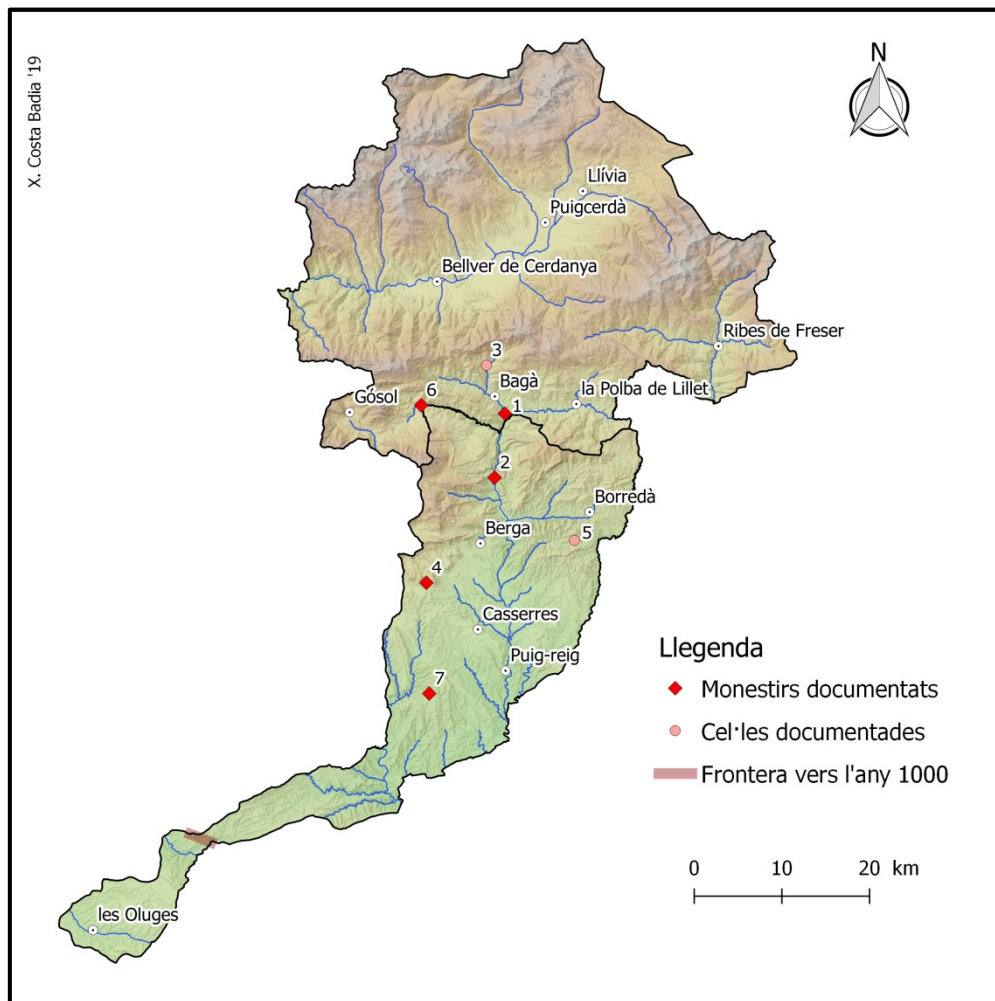

Fig. 32: Monestirs dels comtats de Cerdanya i Berga fundats abans de l'any 1000.

Sant Llorenç prop Bagà (1)

El monestir de Sant Llorenç prop Bagà, del qual en resta l'església romànica i algunes estructures annexes, estava situat dalt d'un petit promontori a la ribera dreta del riu Bastareny, molt a prop del seu aiguabarreig amb el Llobregat, dins de l'actual terme municipal de Guardiola de Berguedà (el Berguedà).

La primera referència que tenim sobre aquesta casa data de l'any 898, moment en què ja hi trobem una comunitat ben constituïda sota la direcció de l'abat Senaldo, quelcom que impedeix situar amb precisió la data exacta de la seva fundació.⁵⁶⁵ Tot i així, sembla que es podria retrotreure fins bastant temps enrere, ja que les últims intervencions arqueològiques que s'hi han dut a terme han tret a la llum una basílica i

⁵⁶⁵ MSLLB, doc. 1, p. 180 (898).

una necròpolis que cal situar entre els segles VII i VIII.⁵⁶⁶ En qualsevol cas, però, no començà a prendre volada fins a mitjan segle X, quan s'incrementaren de manera exponencial les donacions que rebia tant per part de particulars com, sobretot, dels comtes de Cerdanya, que esdevingueren els seus principals benefactors.⁵⁶⁷ Bona prova d'això és el paper que jugà el comte Oliba Cabreta i la seva família en la consagració de la seva església l'any 983, ja que, a part d'aparèixer com a peticionaris davant del bisbe Sal·la d'Urgell, li confirmaren la immunitat i el deslliuraren de tota subjecció laica.⁵⁶⁸

El suport dels comtes de Cerdanya permeté que la casa de Sant Llorenç prop Bagà entrés al segle XI en ple període d'expansió. A partir d'aquí, no sense problemes i períodes de franca decadència, aconseguí mantenir la seva comunitat fins a època moderna, quan quedà reduïda a església secular.⁵⁶⁹

Sant Salvador de la Vedella (2)

El monestir de Sant Salvador de la Vedella, del qual només es conserva l'església, estava situat sobre un petit promontori que actualment sobresurt de les aigües del pantà de la Baells, dins del terme municipal de Cercs (el Berguedà).

⁵⁶⁶ Albert López Mullor, Àlvar Caixal Mata i Josep M. Vila Carabasa, «El recinte medieval del monestir de Sant Llorenç prop Bagà (Guardiola de Berguedà). Campanyes arqueològiques dels anys 2000-2004», a *Actes del III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, ed. Marina Miquel i Josep M. Vila (Sabadell; Barcelona: Ajuntament de Sabadell; Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval; Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2007), p. 585-604 (p. 591-93). A aquesta primera fase potser també s'hi haurien de relacionar els set ermitoris que trobem en el seu entorn més immediat, si bé no s'ha de descartar que el seu ús pogués perllongar-se molt en el temps, sent utilitzats més modernament per realitzar retirs espirituals i/o penitencials. Sobre aquestes interessants estructures, veure: Manuel Riu, «L'eremitisme entorn de Sant Llorenç prop Bagà», *L'Erol*, 5 (1983), 17-18; Jordi Bolòs i Montserrat Pagès, «Coves o ermitoris de Sant Llorenç prop Bagà», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 303-34.

⁵⁶⁷ Per un estudi complet de la formació del domini de Sant Llorenç prop Bagà, els seus benefactors, la seva estructura socioeconòmica i el règim d'explotació imperant, veure: Jordi Bolòs i Montserrat Pagès, *El Monestir de Sant Llorenç prop Bagà* (Barcelona: Proa, 1986), p. 35-161. Així mateix, tot i que la majoria de les seves conclusions es trobem recollides en el llibre citat anteriorment, també són interessants els següents estudis del mateix autor: Jordi Bolòs, «L'evolució del domini del monestir de Sant Llorenç prop Bagà durant els segles IX-XII», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 1 (1980), 55-75; Jordi Bolòs, «Sant Llorenç prop Bagà: dels inicis al 1300», *L'Erol*, 5 (1983), 21-28.

⁵⁶⁸ MSLLB, doc. 41, p. 195-197 (983). Darrerament, s'ha plantejat que aquest diploma podria haver estat interpolat al segle XII, ja que hi apareixen alguns drets senyorials impropis del segle X i alguna paraula excessivament catalanitzada per un moment tan reculat: Josep Camprubí Sensada, *Conquesta i estructuració territorial del Berguedà (s. IX-XI). La formació del comtat* (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2006), p. 190-91. Tanmateix, crec que cal acceptar el fons del document, sobretot tenint en compte que les diferents intervencions arqueològiques realitzades confirmen la construcció de la basílica actual en aquella cronologia: López Mullor, Caixal Mata i Vila Carabasa, p. 593-95.

⁵⁶⁹ Quant a l'evolució posterior d'aquest cenobi, veure: Jordi Bolòs, «Sant Llorenç prop Bagà. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 287-93; Bolòs i Pagès, *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà*, p. 165-77.

L'evolució històrica d'aquest antic monestir, ubicat al peu del camí que comunicava el Berguedà i la Cerdanya, és especialment desconeguda, ja que només se'ns n'han conservat dos documents autèntics. A més, el fet de trobar-se en gran part submergit sota les aigües d'un embassament dificulta qualsevol intent d'aproximació arqueològica. Tot i així, gràcies a un precepte que li atorgà l'emperador Lluís el Pietós l'any 835,⁵⁷⁰ podem conèixer amb bastanta precisió el seus orígens, car explica que va ser fundat per l'abat Calort de Sant Sadurní de Tavèrnoles sobre una antiga vila romana, la «*villa Tineosi*», que, tenint en compte que s'hi trobà una ara d'altar del segle IV o V,⁵⁷¹ bé podria haver estat un centre religiós de tradició tardo-antiga.⁵⁷²

Respecte al seu desenvolupament posterior, les notícies són mínimes. Ara bé, no sembla que fos una fundació especialment marginal, ja que, a part dels nombrosos béns que li confirmà el precepte del 835, alguns situats als comtats de Cerdanya i Urgell, s'ha conservat una donació del 956 en què els vescomtes Branduí i Quíxol li lliuraren l'església i la vila de Sant Vicenç de Navel, ubicada a gairebé trenta quilòmetres de distància.⁵⁷³ Per tant, tot i que la pretesa dotàlia de Sant Sadurní de Tavèrnoles del 1040 ens la presenti com una mera dependència d'aquella abadia,⁵⁷⁴ crec que el monestir de la Vedella degué preservar la seva autonomia fins a una data bastant avançada, potser arribant inclús fins al segle XII, quan es bastí l'actual església i es detecta un increment del seu paper com a parròquia del petit nucli urbà que cresqué al seu voltant.⁵⁷⁵

Sant Andreu de Gréixer (3)

La casa de Sant Andreu, de la qual resta l'església romànica, estava situada al peu de la serra del Moixeró, a migjorn del petit poble de Gréixer, dins d'un enclavament del terme municipal de Guardiola de Berguedà (el Berguedà).

⁵⁷⁰ CC II, Sant Salvador de la Vedella, doc. 1, p. 246-248 (835).

⁵⁷¹ Ramon Corominas i Jaume Corominas, «Sant Salvador de la Vedella. Estat actual i hipòtesi per a una reconstrucció», *L'Erol*, 60 (1999), 26-31 (p. 26-27).

⁵⁷² Quant al lloc de fundació de Sant Salvador de la Vedella, també és destacable que alguns autors l'havien vinculat a un antic centre eremític, ja que al voltant del promontori on s'alça el monestir s'hi observen diverses balmes i estructures excavades a la roca: Rosa Serra Rotés, «El monestir de Sant Salvador de la Vedella», *L'Erol*, 6 (1983), 14-15 (p. 15). No obstant això, estudis més recents s'allunyen d'aquesta tesi, car les estructures documentades responen a refugis de nova creació vinculats a la Guerra Civil Espanyola: Corominas i Corominas, p. 27.

⁵⁷³ DSMS, doc. 17, p. 88-90 (956). En relació a la distribució geogràfica dels béns acumulats per aquesta petita abadia, veure: Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atlas dels comtats de Cerdanya i Berga (v788-990)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2015), p. 125.

⁵⁷⁴ DEC II/1, doc. +163, p. 86-94 (FALS 1040).

⁵⁷⁵ Per una visió global de la història del cenobi i la seva evolució posterior com a parròquia, veure: Manuel Riu, «La petita abadia de Sant Salvador de la Vedella o Abadella», *L'Erol*, 88 (2006), 33-35.

En aquell indret, en un moment indeterminat del segle IX, probablement s'hi establí un petit centre de vida monàstica que, sota la direcció d'un prevere anomenat Daguí, degué contribuir a l'endegament de la vila de Gréixer i la seva parròquia.⁵⁷⁶ No en va, l'any 871, quan els habitants del lloc dotaren l'església de Sant Andreu i la cediren al bisbe Guisad d'Urgell per tal que la consagrés, el prevere Daguí li lliurà la seva cel·la.⁵⁷⁷ Així doncs, crec que es tractaria d'una fundació particular que, amb la seva donació a la seu urgel·litana, devia buscar dotar-se del reconeixement de les principals autoritats del moment i així garantir la seva supervivència.

La vida monàstica a Gréixer, però, degué ser efímera, ja que, poc després del 871, el prevere Daguí fou cridat com a abat del flamant monestir comtal de Santa Maria de Ripoll, on ja el trobem el 880.⁵⁷⁸ A resultes d'això, la casa de Sant Andreu s'integrarà dins del seu domini, perdent, segons tots els indicis, la vida monàstica.⁵⁷⁹

Sant Salvador de Mata (4)

El monestir de Sant Salvador de Mata, segons les darreres investigacions, estava situat al capdamunt d'un petit turó a escassos tres-cents metres al nord de la masia de Can Cots, dins del terme municipal de l'Espunyola (el Berguedà).⁵⁸⁰

⁵⁷⁶ Sobre aquesta hipòtesi, veure: Ordeig Mata, «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», p. 93-95.

⁵⁷⁷ DMR I, doc. 3, p. 80-82 (871).

⁵⁷⁸ DMR I, doc. 6, p. 83-85 (880). Respecte a la identificació del prevere Daguí de Gréixer amb el primer abat de Santa Maria de Ripoll, veure: Ramon d'Abadal, «La fundació del monestir de Ripoll», *Analecta Montserratensia*, 9 (1962), 187-97 (p. 189); Ramon Ordeig Mata, *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)* (Vic: Estudis Històrics, 2014), p. 27-29.

⁵⁷⁹ En tots els documents on apareix Sant Andreu de Gréixer com a propietat del monestir de Ripoll, ho fa únicament com a *ecclesia*: DMR I, doc. 11c, p. 94-97 (FALS 888); CC II, Ripoll, doc. 1, p. 159-165 (939); CC IV, doc. 685, p. 524-526 (951); CC II, Ripoll, doc. 2, p. 166-174 (938).

⁵⁸⁰ Tradicionalment, s'havia considerat que el monestir de Mata estava situat al capdamunt del roc de Sant Salvador, no gaire lluny de la ubicació que se li dona actualment, però dalt d'una penya de gairebé tres-cents metres d'altitud. No en va, allà s'havia mantingut el seu hagiopònim i, a més, s'hi podien observar algunes estructures arqueològiques: Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI). Vol. I*, p. 307-8; Xavier Sitjes Molins, *Les esglésies pre-romàniques de Bages, Berguedà i Cardener* (Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1977), p. 93-96. Aquestes restes, però, ja foren qüestionades a principis dels anys 80 per no ser conclusives de la presència d'una església alt-medieval i, finalment, un estudi recent de Josep Camprubí i Ramon Martí ha contribuït a descartar la hipòtesi al descobrir un jaciment als peus d'aquella cinglera amb unes estructures i restes ceràmiques de cronologia alt-medieval que encaixen molt millor amb el que s'esperaria trobar d'un cenobi del segle X: Xavier Barral Altet, *L'art pre-romànic a Catalunya (segles IX-X)* (Barcelona: Edicions 62, 1981), p. 259; Josep Camprubí Sensada i Ramon Martí Castelló, «El monestir carolingi de Sant Salvador de Mata (L'Espunyola, Berguedà)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 29 (2008), 548-73 (p. 557-64).

Respecte al seu devanir històric, les notícies que en tenim són molt escasses. De fet, l'únic document que s'hi refereix directament és la seva dotàlia, datada de l'any 899, moment en què l'abat Sunila i els habitants de l'*Sponna* i *villa Regali*, a qui titlla de «*certantes in Dei servitio et ecclesiam Dei restauratores*», sol·licitaren al bisbe Nantigís d'Urgell que la consagrés i li concedís els drets parroquials sobre el seu terme, el qual és certament difícil de reconstruir.⁵⁸¹ Aquesta narració, que presenta múltiples paral·lels amb el cas de Sant Andreu de Grèixer, permet inferir que es tractaria d'una fundació recent feta per iniciativa del propi Sunila i de la població local, sense la participació de cap poder extern, ja que tot sembla indicar que l'objectiu últim d'aquesta dotàlia era que el bisbe donés carta de naturalesa a una realitat preexistent. No en va, el document, com a pas previ a la seva consagració, incloïa el lliurement de l'edifici monàstic a la seu urgel·litana per part dels habitants del lloc.

Seguim trobant el monestir de Mata com a afrontació d'altres parròquies i alous durant tota la primera meitat del segle X i, en el testament de Sunifred de Lluçà del 988, encara se l'esmenta com a propietari de l'església de Sant Quintí de Montclar.⁵⁸² *A posteriori*, però, només el trobarem en la falsa dotàlia de Sant Sadurní de Tavèrnoles del 1040, que inclou entre les seves propietats «*item abbatia et Matha cum tasquis et servitiis*».⁵⁸³ Per tant, malgrat la redacció tardana d'aquest document, tot sembla indicar que la vida d'aquell centre monàstic degué mantenir-se fins després de l'any mil, passant a dependre de l'abadia de Tavèrnoles en algun moment indeterminat del segle XI.

Santa Maria de la Quar (5)

La casa de Santa Maria, substituïda per un santuari de factura moderna, estava situada al capdamunt d'una mola sobre la divisòria d'aigües entre el riu Llobregat i la riera de Merlès, dins del terme municipal de la Quar (el Berguedà).

⁵⁸¹ DEC I/1, doc. 21, p. 69-71 (899). En relació als límits del seu terme parroquial i les possibles variacions que patí a mesura que s'anà densificant la xarxa parroquial del comtat de Berga, veure: Camprubí Sensada, p. 164-65; Camprubí Sensada i Martí Castelló, p. 551-54. Quant al fet que el document parli de restauració i no de fundació, podria fer-nos pensar en l'existència d'alguna església anterior. Ara bé, com apunten Jordi Camprubí i Ramon Martí, tenint en compte que és una fórmula freqüent a les dotàlies de l'època, també podem «entendre-la en el sentit d'ajudar a restablir la religió cristiana, tot creant esglésies allà on no n'hi ha, més que no en el sentit de tornar a aixecar un edifici anterior enrunat al mateix indret»: Camprubí Sensada i Martí Castelló, p. 549.

⁵⁸² DEC I/1, doc. 34, p. 93-95 (907); DEC I/1, doc. 36, p. 96-99 (907); ACB, doc. 130, p. 288-290 (950); CC IV, doc. 1541, p. 1099-1101 (988). Respecte a la identificació de la «*domum Sancti Quintini Mata monasterii*» amb Sant Quintí de Montclar, veure: Camprubí Sensada i Martí Castelló, p. 556.

⁵⁸³ DEC II/1, doc. +163, p. 86-94 (FALS 1040).

Les notícies històriques sobre aquest centre religiós són molt escasses, igual com ho són les evidències que ens permeten atribuir-li un passat monàstic. De fet, és una faceta de la seva història que moltes vegades no s'ha tingut en compte i, per exemple, no consta en les principals síntesis sobre la seva evolució al llarg del temps.⁵⁸⁴ No podem obviar, però, que l'any 899, quan el bisbe Nantigís d'Urgell acudí a consagrar l'església de la Quar per petició expressa dels seus habitants, aquests li lliuraren «*ipsa cella cum sua curte et orto, qui afrontat in ipsas ecclesias*».⁵⁸⁵ Per tant, com assenyala Ramon Ordeig, és possible que en aquell indret, com a Gréixer, s'hi hagués establert una comunitat immediatament després de la seva incorporació al comtat de Cerdanya, vers el 870, que hauria contribuït a la seva reorganització eclesiàstica.⁵⁸⁶

Fos com fos, segurament fou una fundació efímera que, com apuntà el mateix autor, aviat devia quedar diluïda en la pròpia parròquia, sent molt difícil establir cap mena de continuïtat amb el monestir de Sant Pere de la Portella, fundat vers l'any mil pels senyors del castell de Frontanya a menys d'un quilòmetre de distància.

Sant Sebastià del Sull (6)

El monestir de Sant Sebastià del Sull, redescobert i estudiat amb profunditat per Manuel Riu arran de la seva excavació entre els anys 1971 i 1985,⁵⁸⁷ està situat a la ribera esquerra del riu Saldes, a poc més de 500 metres a l'est de la seva confluència amb la riera de Gresolet, dins del terme municipal de Saldes (el Berguedà).

Entrant a comentar la història d'aquest cenobi, cal destacar que es tracta d'una casa bastant mal coneguda. Tanmateix, en una donació comtal del 939, que s'ha d'interpretar com un acte de reconeixement de la comunitat per part de Sunifred II, se'ns donen alguns detalls sobre els seus orígens, car s'explica que havia estat instituïda

⁵⁸⁴ Rosa Serra Rotés, «Santa Maria de la Quar. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 402-4.

⁵⁸⁵ DEC I/1, doc. 18, p. 62-66 (899).

⁵⁸⁶ Ordeig Mata, «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», p. 116-17.

⁵⁸⁷ Manuel Riu, «El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes, i la seva rotonda», *Urgellia*, 6 (1983), 245-84; Manuel Riu, «El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes. Segona part: Excavacions arqueològiques», *Urgellia*, 7 (1985), 221-79; Manuel Riu, «El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes. Tercera part: Darreres campanyes d'excavacions arqueològiques i conclusions generals», *Urgellia*, 8 (1987), 151-210.

per la *devota* Honesta i el clergue Daniel uns anys abans.⁵⁸⁸ Per tant, queda clar que va ser una fundació particular duta a terme a finals del segle IX o inicis del X per una dona i un prevere que, a tall d'hipòtesi, potser podríem identificar amb el rector de Sant Martí de Saldes que apareix protagonitzant la seva dotalia l'any 857.⁵⁸⁹ De la donació citada, però, també s'extreu que el comte de Cerdanya hauria optat per atreure's aquesta casa vers el 939, segurament per reforçar el seu control sobre la vall on s'assentava.

Tenint en compte aquest lligam, no ens ha d'estranyar que el mateix comte Sunifred II se'n recordés en el seu testament, datat el 965.⁵⁹⁰ Ara bé, per contra, aquesta dependència devia permetre que, potser amb la voluntat de reformar-lo i establir-hi la regla de Sant Benet, els seus successors optessin per unir-lo al monestir de Sant Llorenç prop Bagà, tal i com s'especifica en la dotalia d'aquesta abadia l'any 983.⁵⁹¹ Després d'aquesta notícia, no trobem cap altra referència a Sant Sebastià del Sull com a centre de vida monàstica, si bé és possible que, com apunta Manuel Riu, mantingués alguns monjos fins al primer terç del segle XI, quan l'arqueologia mostra una fase de destrucció que podria respondre al moment de pèrdua de la seva comunitat, quedant l'antiga església monàstica com a centre de culte secular i els seus dominis com a propietats territorials de l'abadia de Sant Llorenç prop Bagà.⁵⁹²

Santa Maria de Serrateix (7)

El monestir de Santa Maria de Serrateix, també dedicat a Sant Urbici,⁵⁹³ està situat al centre d'un estret altiplà sobre la divisòria d'aigües entre els rius Cardener i Llobregat, dins del terme municipal de Viver i Serrateix (el Berguedà).

⁵⁸⁸ «*Ego Suniefredus comes (...) laudo et dono ipsas aprisiones quem Honesta femina devota et Daniel clericus aprisiaverunt, per Dei revelacionem extraxerunt de calido*»: MSLLB, doc. 3, p. 180-181 (939).

⁵⁸⁹ DEC I/1, doc. 5, p. 20-22 (857). Respecte a la identificació entre ambdós personatges, veure: Manuel Riu, «Sant Sebastià del Sull. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 458-59 (p. 458).

⁵⁹⁰ CC V, doc. 374, p. 334-337 (966) = DMR I, doc. 205, p. 239-240 (965). Aquell mateix any, el monestir de Sant Sebastià del Sull també es beneficià de l'execució testamentària feta pels marmessors d'un particular dit Arguiric: MSLLB, doc. 24, p. 188 (965).

⁵⁹¹ «*Domum quoque Sancti Sebastiani prelibatus comes (Oliba) una cum supradicta coniuge (Ermengars) et filiis iam dictis (Bernat, Guifré i Oliba) dedit in eodem loco perpetim permansurum, cum omnibus eodem loco pertinentibus, id est: cum ecclesiis, domibus, villis, villaribus, cellulis, pratis, pascuis, silvis, garricis, aquis aquarum, vieductibus vel reductibus, molendinis cum capud aquis, tam quesitum quam inquirendum, iure perpetuo ibi concesserunt*»: MSLLB, doc. 41, p. 195-197 (983).

⁵⁹² Riu, «El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes, i la seva rotonda», p. 253-55.

⁵⁹³ Relacionat amb aquesta curiosa advocació, cal destacar que alguns autors han plantejat la possibilitat que els primers monjos d'aquest cenobi fossin mossàrabs fugits de terres islàmiques que buscaven la protecció dels comtes cristians de Cerdanya: Eduard Junyent, *El comtat de Berga en els segles X i XI*

Els orígens d'aquest cenobi són confusos, car, si bé disposem d'un excepcional document fundacional de l'any 977 en què s'explica com un grup de monjos, dirigits per l'abat Froilà, s'hi havia establert temps enrere per indicació divina, aquest diploma presenta certs problemes que obliguen a qüestionar-nos la seva autenticitat.⁵⁹⁴ En qualsevol cas, no hi ha dubte que vers el 941 ja hi havia a Serrateix una comunitat monàstica que, mica en mica, anà assentant-se a través de diverses donacions de béns relativament propers.⁵⁹⁵ Serà a partir del 977, però, quan el comte Oliba Cabreta reconegué l'existència del cenobi, sancionà a Froilà com a abat,⁵⁹⁶ i esdevingué el seu principal benefactor, segurament amb la voluntat de fer-se present en una zona molt important per controlar les comunicacions amb la rica ciutat de Cardona.⁵⁹⁷

Gràcies al suport dels comtes i de molts altres particulars, el monestir de Santa Maria de Serrateix bastí un important domini territorial i entrà al segle XI en un moment d'esplendor, edificant gran part de la seva església actual en aquella centúria.⁵⁹⁸

(Berga: Edicions del Museu Municipal de Berga, 1969), p. 18. Ara bé, més enllà del culte a aquest sant, no hi ha cap altra evidència que permeti confirmar o desmentir aquesta hipòtesi.

⁵⁹⁴ DSMS, doc. 22, p. 92-96 (977). La veracitat d'aquest document resulta problemàtica perquè les diverses còpies que ens n'han arribat no són del tot coincidents i, per tant, és segur que alguna ha estat interpolada. A més, hi ha parts del text en què s'utilitza un llenguatge impropï d'aquella cronologia, sent destacable que els comtes mostren la seva voluntat que «*ipsum coenobium Sanctae Mariae siat maior ecclesia de toto Bergitano ad baptizandum et sepeliendum omnes homines qui ibi se dedicant ad illorum obitum*». A més, resulta estrany que es prohibeixi explícitament «*dare ipsum coenobium per feudum*», un concepte que remet a un període posterior. Per tant, cal que el tractem amb precaució, considerant-lo com a mínim interpolat, sinó fals del tot.

⁵⁹⁵ DSMS, doc. 9, p. 80-81 (941); DSMS, doc. 10, p. 81-82 (941); DSMS, doc. 12, p. 84 (948); DSMS, doc. 13, p. 85 (949); DSMS, doc. 14, p. 85-86 (949); DSMS, doc. 15, p. 86-87 (952); DSMS, doc. 16, p. 87-88 (956); DSMS, doc. 18, p. 90-91 (967); DSMS, doc. 19, p. 91 (970-971); DSMS, doc. 21, p. 91-92 (976); DSMS, doc. 20, p. 91 (975-976).

⁵⁹⁶ DSMS, doc. 23, p. 97-99 (977).

⁵⁹⁷ Respecte als primers anys d'aquesta casa i el suport que rebé per part de la família comtal cerdana, veure: Manuel Riu, «Fundació del monestir de Santa Maria de Serrateix», *Urgellia*, 15 (2005), 175-90.

⁵⁹⁸ Per saber més sobre la història d'aquest cenobi, que es perllongà fins a les desamortitzacions del segle XIX, el seu domini territorial i l'edifici monàstic que s'ha conservat fins al present, veure: Ignasi Feliu de Travy, *El monestir de Santa Maria de Serrateix. Una aproximació a la seva història* (Granollers: Editorial Montblanc, 1977); Jordi Bolòs, *Els monestirs del comtat de Berga desde llurs orígens fins a l'any 1400: el monestir de Santa Maria de Serrateix* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 1983); Jordi Bolòs, «Santa Maria de Serrateix. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 510-20; Josep M. Badia Masgrau, *El monestir de Santa Maria de Serrateix. Més de mil anys arrelat al territori* (Serrateix: Patronat d'Amics de Serrateix; Sant Vicenç de Castellet: El Farell, 2004).

3.4. Els monestirs dels comtats de Conflent, Vallespir i Rosselló

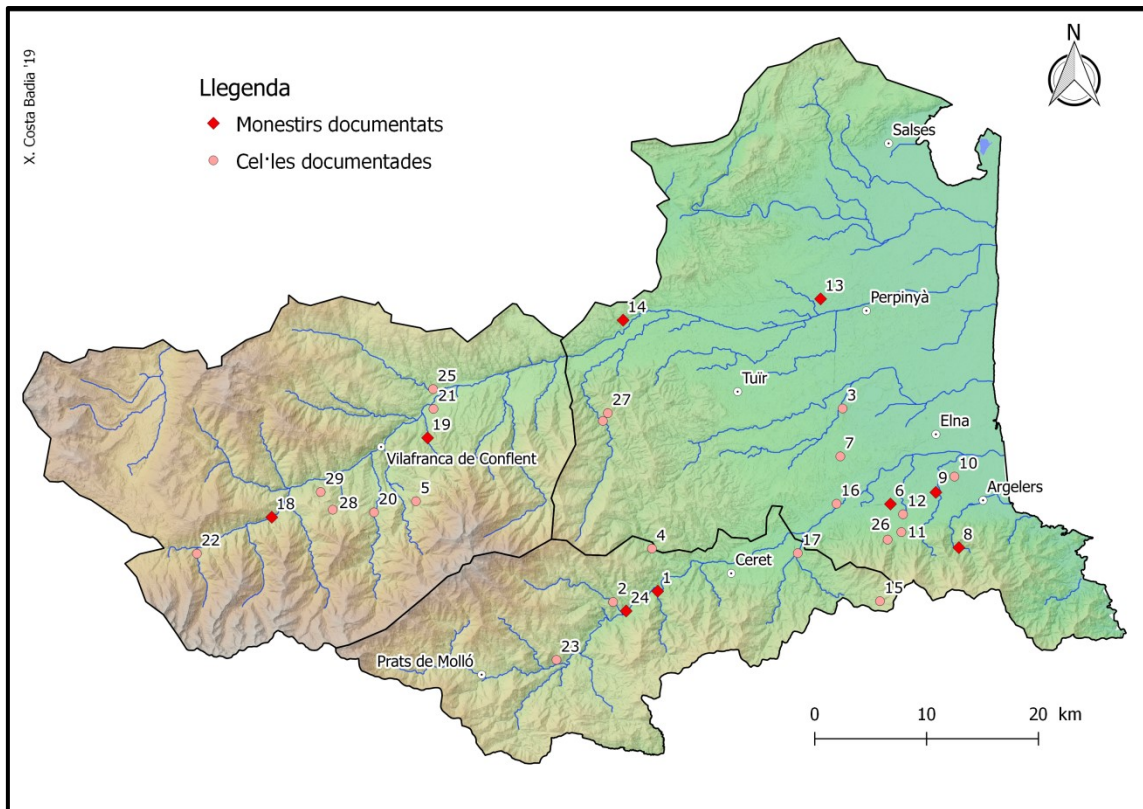

Fig. 33: Monestirs dels comtats de Conflent, Vallespir i Rosselló fundats abans de l'any 1000.

Santa Maria del Vallespir i Sant Quintí dels Banys d'Arles (1)

El monestir de Santa Maria del Vallespir, del qual no se'n conserva cap evidència material, estava situat a la ribera esquerra del riu Montdony, molt a prop del seu aiguabarreig amb el Tec, just on s'alçaven les ruïnes de les termes romanes que encara avui s'exploten i donen nom a la comuna dels Banys d'Arles (el Vallespir).⁵⁹⁹

La història d'aquest cenobi se'ns explica de manera bastant detallada en una curiosa carta que Hilperic, un dels seus abats, envià al rei Carles el Calb vers l'any 869

⁵⁹⁹ En parlar de Santa Maria del Vallespir cal tenir en compte que ens referim a la mateixa comunitat que, a finals del segle IX, s'establí a la casa de Santa Maria d'Arles, a poc menys d'un kilòmetre riu amunt. En conseqüència, distingir-les pot semblar fins a cert punt artificios, ja que, malgrat el trasllat geogràfic, ben documentat arran de l'estudi que en féu Pierre Ponsich bastants anys enrere, les fonts indiquen una evident solució de continuïtat entre ambdós centres monàstics, arribant al punt que les anomenen indistintament com a «*Sancita Maria in Arulas*»: Pierre Ponsich, «Les origines de l'abbaye d'Arles», *Études Roussillonaises*, 4 (1955), 69-99 (p. 74-83). Tanmateix, tenint en compte l'aproximació geogràfica del meu treball, i especialment del present apartat, m'ha semblat necessari explicar l'evolució de cada assentament per separat, si bé constituïen una mateixa unitat monàstica.

per demanar-li ajuda després que una «*multitudo persequentium Normanorum*» hagués devastat el monestir.⁶⁰⁰ Aquest excepcional diploma, a part de narrar el saqueig patit a mans dels normands i la posterior troballa de diverses relíquies, també explica que la casa de Santa Maria del Vallespir havia estat fundada en temps de Carlemany per un abat anomenat Castellà, vingut «*ex partibus Hispaniae*», sobre les restes d'uns «*mirabilia balnea*».⁶⁰¹ Sens dubte, com ha apuntat en diverses ocasions Aymat Catafau, es tracta d'una narració que s'ha de prendre amb moltes precaucions, car recull diversos tòpics molt habituals en les llegendes fundacionals dels cenobis d'època alt-medieval, recurrent a imatges carregades de simbolisme sense importar que, a voltes, puguin arribar a ser contradictòries.⁶⁰² Ara bé, no es pot rebutjar del tot el seu contingut, ja que, no només documentem aquest monestir des d'una data molt reculada, sent l'únic cenobi dels comtats catalans que consta en una llista d'abadies imperials de l'any 817,⁶⁰³ sinó que la seva fundació per part de l'abat Castellà «*in aedificia antiqua*» també s'explica en un precepte que li atorgà l'emperador Lluís el Pietós l'any 820 i en un judici celebrat a la vila d'Elna l'any 832.⁶⁰⁴ Per tant, no hi ha dubte que estem davant d'una fundació

⁶⁰⁰ CC VI, doc. 61, p. 123-124 ([868-869]).

⁶⁰¹ Respecte a la figura de l'abat Castellà de Santa Maria del Vallespir, alguns autors com Pierre Ponsich han apuntat la idea que podria tractar-se del mateix *Castellanus* que apareix entre els quaranta-dos *hispani* que l'any 812 es queixaren davant de l'emperador Carlemany pel tracte que els brindaven els representats reials en aquella regió: CC II, Particulars, doc. 2, p. 312-314 (812); Ponsich, «Les origines de l'abbaye d'Arles», p. 72-73; Pierre Ponsich, «Santa Maria d'Arles. Història (primera part)», a *Catalunya Romànica. Vol. XXV: El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda i el Perapertusès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 67-71 (p. 67). Això provaria l'origen aristocràtic d'aquest desconegut personatge, capaç d'apel·lar davant del propi emperador. No obstant això, es tracta d'un antropònim bastant habitual, quelcom que dificulta poder donar per definitiva aquesta hipòtesi.

⁶⁰² Aymat Catafau, «À propos des origines de l'abbaye Sainte-Marie d'Arles-sur-Tech», *Bulletin de l'Association Archéologique des Pyrénées-Orientales*, 15 (2000), 76-81; Aymat Catafau, «Cuixà, Arles de Tec i Sant Martí del Canigó. El paper de l'aristocràcia nordcatalana en les fundacions monàstiques del segle VIII al segle XI», a *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, ed. Lluís To i Jordi Galofré (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013), p. 79-88 (p. 80). Quant als tòpics més habituals en les llegendes fundacionals dels monestirs de la part meridional de l'Imperi Carolingi, veure: Amy G. Remensnyder, *Remembering Kings Past: Monastic Foundation Legends in Medieval Southern France* (Ithaca: Cornell University Press, 1995), p. 42-84.

⁶⁰³ CRF, vol. I, *Notitia*, col. 589-592 (817). La presència del «*monasterium Valle Asperii*» entre els monestirs que havien d'oferir oracions per la família imperial carolíngia l'any 817 fa pensar que, com especifica la problemàtica carta de l'abat Hilperic a Carles el Calb, aquest cenobi ja hauria rebut un precepte d'immunitat de mans de l'emperador Carlemany: CC II, Arles, doc. 1, p. 22-23 ([800-814]). De fet, sembla confirmar aquest supòsit un judici de l'any 1033 en què es porten a col·locació els preceptes que li havien atorgat els «*imperatores Carolus et Ludovicus et filius Ludovici, Carolus*»: DICB, doc. (4), p. 342-344 (1033). Tot i així, com s'adonà Ramon d'Abadal, el fet que en el llistat hi manqui el precepte del rei Carloman, que sí se'ns ha conservat, fa sospitar que, intencionadament o no, el diploma que en el judici s'atribuí a Carlemany en realitat fos l'expedit pel seu rebesnét: Ramon d'Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. II: Els diplomes carolíngis a Catalunya* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1950), p. 22-23. Així doncs, no podem assegurar que Carlemany realment atorgués la immunitat a aquell cenobi, sobretot si tenim en compte que, en un judici celebrat a Elna l'any 832, només se cità un precepte, que havia de ser el recaptat de mans de Lluís el Pietós l'any 820: CC VI, doc. 17, p. 92-93 (832).

⁶⁰⁴ CC II, Arles, doc. 2, p. 24-26 (820); CC VI, doc. 17, p. 92-93 (832).

molt antiga que, tot i ser promoguda per un particular, ràpidament entrà en relació amb les autoritats carolíngies, esdevenint un vertader monestir imperial.

En els anys que seguiren al seu establiment, sembla que Santa Maria del Vallespir seguí consolidant el seu domini territorial i la seva vinculació amb els monarques francs, ja que rebé fins a quatre preceptes confirmatoris dels reis Carles el Calb, Lluís el Tartamut i Carloman que mostren una constant ampliació de les seves propietats.⁶⁰⁵ Ara bé, com he comentat anteriorment, fou llavors, segurament entre el 858 i el 860,⁶⁰⁶ quan patí l'embat dels normands, quelcom que precipità el trasllat de la seva comunitat al seu emplaçament actual, emportant-se amb ella l'advocació de Santa Maria. En relació a la data aproximada d'aquest canvi d'ubicació, en el qual es conjuminaren motivacions tan de caràcter polític com econòmic, la historiografia generalment l'ha vinculat a l'abadiat de Sunifred, germà del comte Guifré el Pelós, que governà entre el 881 i el 891.⁶⁰⁷ No en va, en una butlla que el nou cenobi rebé l'any 968 a instàncies del comte Oliba Cabreta, se'ns especifica que aquest havia estat «*constructum a fratre avi sui*».⁶⁰⁸ En la meua opinió, però, sense negar que s'hagués culminat sota el mandat de Sunifred, crec que hem de veure aquest trasllat com un procés més llarg, possiblement iniciat en el mateix moment en què el cenobi fou atacat pels normands, car la construcció d'un nou monestir havia de comportar una notable inversió de temps i recursos. En aquest sentit, potser ja hauríem de vincular a aquest procés els tres preceptes que rebé després del 869 i, sobretot, les donacions, compres i judicis de què es beneficià entre els anys 873 i 887.⁶⁰⁹ A més, no deixa de ser significatiu que, en totes les butlles d'aquest període, ja aparegui «*iuxta praefatum monasterium*», els banys i la cel·la de Sant Quintí, cridada a substituir el cenobi de Santa Maria del Vallespir en la seva ubicació original.

Tenint en compte tot això, m'inclino a creure que l'any 869 ja haurien començat les gestions per traslladar l'abadia vallespirenca a Arles, si bé el procés podria haver-se allargat durant més d'una dècada. A partir d'aquell moment, en els Banys d'Arles, restà

⁶⁰⁵ CC II, Arles, doc. 3, p. 27-29 (844); CC II, Arles, doc. 4, p. 30-32 (869); CC II, Arles, doc. 5, p. 33-36 (878); CC II, Arles, doc. 6, p. 37-39 (881).

⁶⁰⁶ Ponsich, «Santa Maria d'Arles. Història (primera part)», p. 68.

⁶⁰⁷ Ponsich, «Les origines de l'abbaye d'Arles», p. 78-83; Catafau, «Cuixà, Arles de Tec i Sant Martí del Canigó. El paper de l'aristocràcia nordcatalana en les fundacions monàstiques del segle VIII al segle XI», p. 82-83. Per fixar el final de l'abadiat d'aquest personatge, cal tenir en compte que se'ns ha conservat la seva execució testamentària, datada del 891: DACU 805-980, doc. 35, p. 43-44 (891).

⁶⁰⁸ CC VI, doc. 455, p. 392-393 ([968]).

⁶⁰⁹ CC II, Arles, doc. 4, p. 30-32 (869); CC VI, doc. 77, p. 132 (873); CC VI, doc. 80, p. 135 (873); CC VI, doc. 94, p. 145-147 (876); CC VI, doc. 95, p. 147-148 (876); CC II, Arles, doc. 5, p. 33-36 (878); CC VI, doc. 130, p. 175 (880); CC II, Arles, doc. 6, p. 37-39 (881); CC VI, doc. 142, p. 183 (887).

únicament la casa de Sant Quintí, que perdurà sota subjecció arlesa com a mínim fins al segle XIII.⁶¹⁰ Més difícil és determinar si durant el segle X, quan no en tenim cap menció, hauria mantingut certa comunitat o no. Ara bé, m'inclino per una resposta afirmativa, ja que, al no aparèixer especificada en la butlla que el papa Sergi IV donà a l'abat Gausbert d'Arles l'any 1011, sembla que l'hauríem de buscar entre les cel·les incloses genèricament en la clàusula «*concedimus vel confirmamus huic cellulae sicut in vestro regale praecepto resonat*».⁶¹¹ Per tant, amb totes les precaucions pertinents, he optat per considerar que, traslladada l'abadia de Santa Maria del Vallespir a finals del segle IX, un petit grup de monjos hauria restat en el seu antic emplaçament per tenir cura de la casa de Sant Quintí fins, almenys, principis del segle XI.

Sant Pere d'Arles o de Riuferrer (2)

La cel·la de Sant Pere, de la qual es conserva només una església de fàbrica romànica, estava situada a la part baixa de la vall del Riuferrer, a poc menys d'un quilòmetre i mig al nord-oest d'Arles, comuna a la qual pertany (el Vallespir).

Entrant a veure la història d'aquest centre monàstic, cal destacar que es tracta d'una fundació molt antiga, segurament de finals del segle VIII o principis del IX, car ja consta entre els béns que l'emperador Lluís el Pietós confirmà a l'abat Castellà de Santa Maria del Vallespir l'any 820.⁶¹² De fet, segons el propi precepte, havia estat aquell mateix personatge qui l'havia fundat, quelcom que també indica un judici de l'any 832 pel qual, a petició de l'abat Babilà, el comte Berenguer de Tolosa li confirmà la possessió d'aquella casa davant les pretensions d'alguns pagesos de l'entorn que hi

⁶¹⁰ Pierre Ponsich, «Sant Quintí dels Banys d'Arles. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XXV: El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda i el Perapertusès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 93. Respecte a aquesta església, també és interessant apuntar que, si bé fou enderrocada l'any 1932 per edificar-hi un hotel-balneari, se'ns ha conservat suficient informació per conèixer la seva estructura basilical, que, a part del particularisme d'inserir-se dins de l'estructura de les antigues termes romanes, presentava alguns elements que podrien datar d'època preromànica, si bé els especialistes no s'acaben de posar d'acord sobre la seva cronologia exacta: Ponsich, «Les orígenes de l'abbaye d'Arles», p. 90-99; Barral Altet, p. 188; Pierre Ponsich, «Sant Quintí dels Banys d'Arles. Arquitectura (primera part)», a *Catalunya Romànica. Vol. XXV: El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda i el Perapertusès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 94; Joan-Albert Adell Gisbert, «Sant Quintí dels Banys d'Arles. Arquitectura (segona part)», a *Catalunya Romànica. Vol. XXV: El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda i el Perapertusès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 94.

⁶¹¹ MH, apèndix, doc. 168, col. 989-992 (1011).

⁶¹² CC II, Arles, doc. 2, p. 24-26 (820).

volien fer aprisions.⁶¹³ *A posteriori*, aquesta cel·la i/o el palol que tenia associat següen apareixent en gairebé tots els preceptes que els abats de la seva casa mare recaptaren dels reis francs al segle IX,⁶¹⁴ si bé tot indica que, vers el 868, aprofitant que el monestir del Vallespir encara es ressentia de l'atac normand patit poc temps abans, haurien estat usurpats per un tal Domènec que, en un judici celebrat l'any 876, es veié obligat a reconèixer l'autoritat que l'abadia tenia sobre «*ipso palaciolo iamdicto ubi edificata est ipsa domus que dicitur Sancti Petri, cum ista omnesque terres*».⁶¹⁵ Finalment, després d'un silenci de més d'un segle, tornem a trobar la cel·la de Sant Pere de Riuferrer entre els béns que el papa Sergi IV confirmà a Santa Maria d'Arles l'any 1011.⁶¹⁶

Tenint en compte totes aquestes evidències i la seva estratègica ubicació en una zona molt rica en ferro, m'inclino a creure que la cel·la de Riuferrer hauria comptat amb una mínima comunitat durant tot el període estudiat en aquest treball, si bé no es poden descartar algunes intermitències provocades per causes externes.

Sant Joan de Rard (3)

La casa de Sant Joan, desapareguda arran d'unes inundacions succeïdes l'any 1765, estava situada a la riba dreta del riu Rard, molt a prop de les ruïnes del castell homònim, a l'extrem nord-occidental del terme de Bages de Rosselló (el Rosselló).⁶¹⁷

El primer esment documental d'aquesta casa data de l'any 820, quan apareix entre les *cellulae* de Santa Maria del Vallespir que havien estat erigides «*ab heremo*»

⁶¹³ CC VI, doc. 17, p. 92-93 (832). En aquest judici, en cap moment s'esmenta l'advocació de Sant Pere, referint-se a la cel·la en qüestió com a «*cella in suburbio Elenense, in territorio Valle Aspirane, (...) in locum quem vocant Arolas, quem similiter Castellanus abba edificavit*». Ara bé, tenint en compte les afrontacions que en dona i el fet que aquesta casa apareix com a «*Sancti Petri in Arulas*» en el diploma del 820, la seva identificació no presenta gaires problemes.

⁶¹⁴ CC II, Arles, doc. 4, p. 30-32 (869); CC II, Arles, doc. 5, p. 33-36 (878); CC II, Arles, doc. 6, p. 37-39 (881). En aquests preceptes poques vegades s'anomena la cel·la de Riuferrer de manera directa, sinó que s'acostuma a citar simplement el *palatiolum* que també hi havia fundat l'abat Castellà. Així mateix, també és interessant apuntar que no consta en el primer precepte que li atorgà el rei Carles el Calb, datat de l'any 844: CC II, Arles, doc. 3, p. 27-29 (844). Tanmateix, això no ens ha de fer pensar en una eventual interrupció de la vida monàstica en aquesta casa, ja que en aquest diploma no es repeteix cap de les cel·les que ja constaven en el precepte anterior de Lluís el Pietós, sinó que es limita a citar la de Sant Martí de Fenollar, que s'havia incorporat en el període que separa ambdós diplomes.

⁶¹⁵ CC VI, doc. 94, p. 145-147 (876). Respecte a aquest judici, també se'ns ha conservat la declaració jurada de set testimonis aportats per l'abadia que, sobre l'altar de l'església de Sant Martí de Fenollar, afirmaren que «*vidimus ipso palazolo primos homines trahentes de eremo ad cultura ad Castellano abbate [condam] et suos monachos*»: CC VI, doc. 93, p. 143-145 (876).

⁶¹⁶ MH, apèndix, doc. 168, col. 989-992 (1011).

⁶¹⁷ Quant a la ubicació d'aquesta casa, veure la informació que n'aporta: Pierre Ponsich, «Sant Joan de Rard», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 60.

per l'abat Castellà, a qui també s'ha d'atribuir la fundació de la casa mare.⁶¹⁸ A partir d'aquell moment, la trobarem en gairebé tots els preceptes confirmatoris que rebé l'abadia vallespirenca de mans dels monarques carolingis.⁶¹⁹ Ara bé, cal notar que, mentre les altres cel·les del monestir seguien apareixent com a *cellae*, aquesta hi és designada únicament com a «*ecclesia Sancti Iohannis in loco qui dicitur Riardo*», quelcom que fa pensar en una prompta pèrdua de la vida monàstica, potser vinculada a la destrucció de la seva casa mare pels normands vers el 858-860.

Així doncs, malgrat l'evident manca de fonts, he considerat que es tractaria d'un centre de vida monàstica que, si bé retrotrauria els seus orígens fins als albors del domini carolingi al comtat de Rosselló, hauria tingut una vida efímera, circumscrita bàsicament a la primera meitat del segle IX, sobrevivint com a mera església secular.

Sant Julià de Buçac (4)

La cel·la de Sant Julià de Buçac és una de les més desconegudes dels comtats nord-catalans, arribant al punt que es desconeix amb exactitud on estava ubicada. Ara bé, segons la tradició, estava emplaçada vers el mas d'en Rigall, a tocar de les aigües de la Ribera Ampla, a l'extrem nord del terme comunal de Reiners (el Vallespir).⁶²⁰

Aquesta casa, segons ens explica el precepte que el rei Lluís el Pietós atorgà a Santa Maria del Vallespir l'any 820, també havia estat eixarmada per l'abat Castellà, fundador d'aquell cenobi.⁶²¹ En conseqüència, no hi ha dubte que, de nou, estem davant d'una fundació molt antiga, segurament de principis del segle IX o, fins i tot, de finals del segle anterior. Tanmateix, en aquest cas, la seva vida degué ser efímera, ja que no consta en cap de les confirmacions posteriors dels béns de la seva casa mare.⁶²²

A la llum d'aquest llarg silenci documental, he considerat que la cel·la de Sant Julià de Buçac, com a màxim, hauria pogut mantenir una mínima comunitat monàstica

⁶¹⁸ CC II, Arles, doc. 2, p. 24-26 (820).

⁶¹⁹ CC II, Arles, doc. 4, p. 30-32 (869); CC II, Arles, doc. 5, p. 33-36 (878); CC II, Arles, doc. 6, p. 37-39 (881). L'únic precepte en què no consta és el que li lliurà Carles el Calb l'any 844, car, com he comentat en parlar de Sant Pere de Riuferrer, aquest diploma només llista les cel·les incorporades a partir del 820, confirmant les que ja existien *a priori* sense detallar-les: CC II, Arles, doc. 3, p. 27-29 (844).

⁶²⁰ Respecte a la ubicació d'aquest desconegut centre monàstic, veure: M. Lluïsa Ramos Martínez, «Sant Julià de Buçac», a *Catalunya Romànica. Vol. XXV: El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda i el Perapertusès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 44.

⁶²¹ CC II, Arles, doc. 2, p. 24-26 (820).

⁶²² CC II, Arles, doc. 3, p. 27-29 (844); CC II, Arles, doc. 4, p. 30-32 (869); CC II, Arles, doc. 5, p. 33-36 (878); CC II, Arles, doc. 6, p. 37-39 (881); MH, apèndix, doc. 168, col. 989-992 (1011).

durant la primera meitat del segle IX, sent probable que desaparegués en el context de l'atac normand que assolà l'abadia del Vallespir entre els anys 858 i 860.⁶²³

Sant Vicenç de Campllong (5)

La casa de Sant Vicenç de Campllong, de la qual resta una església del segle XI recentment restaurada, estava situada a la ribera dreta del riu homònim un kilòmetre abans de la seva arribada a la vila de Vernet, a la qual pertany (el Conflent).

Els orígens d'aquest desconegut centre monàstic, segons consta en un judici del tercer quart del segle IX, s'han de retrotreure, com a mínim, fins a principis d'aquella centúria, car se'ns especifica que aquesta *cella* havia estat propietat del comte Bel·ló de Carcassona, mort vers el 812.⁶²⁴ En un moment indeterminat de mitjan segle IX, però, els seus hereus en degueren perdre el control, ja que, en el judici anteriorment citat, el comte Miró I el Vell hagué de disputar la jurisdicció sobre la «*cella vel ecclesia Sancti Vincentii*» a una tal Sesendoara, que l'havia usurpat i venut injustament a dos preveres anomenats Candeia i Amanci. Ara bé, és de creure que en aquell moment, i potser com a conseqüència d'aquell episodi conflictiu, la casa de Campllong ja no comptaria amb cap rastre de vida monàstica, car, si en aquell document hom es mostra dubitatiu entre emprar el terme *cella* o *ecclesia*, en el moment en què la família comtal cerdana lliurà aquella casa a l'abadia de Sant Andreu d'Eixalada vers el 877, ja s'hi referí únicament com a «*ecclesia Sancti Vicentii (...) et ipso alode quod dicitur Campo Longo*».⁶²⁵

Això no vol dir, però, que es perdés el record del seu passat monàstic i, de fet, és possible que a mitjan segle següent, quan la comunitat d'Eixalada ja s'havia traslladat a Cuixà i aquesta abadia vivia un dels seus moments de màxim esplendor, s'intentés restaurar-hi certa vida comunitària. No en va, la tornem a trobar esmentada com a *cella*

⁶²³ Aquesta hipòtesi, aparentment, entraria en contradicció amb el fet que l'any 844 la *cella* de Sant Joan de Buçac ja no consti entre els béns que el rei Carles el Calb confirmà a l'abat Requesens de Santa Maria del Vallespir: CC II, Arles, doc. 3, p. 27-29 (844). Ara bé, com ja he comentat, cal tenir en compte que en aquest precepte no es detalla de manera individual cap de les *cel·les* que ja havien estat confirmades al cenobi per Lluís el Pietós l'any 820, explicitant únicament les incorporades a partir d'aquella data.

⁶²⁴ CC VI, doc. 86, p. 139 ([863-874]).

⁶²⁵ CC VI, doc. 107, p. 155-156 ([877]). La còpia d'aquest document que ens ha arribat consigna com a data de la donació el primer any de regnat del rei Carles el Simple, quelcom que la situaria el 884. Ara bé, això contradiu que el receptor de la cessió pogués ser l'abadia de Sant Andreu d'Eixalada, desapareguda per una revinguda del riu Tet la tardor del 878. Per aquest motiu, al no trobar cap indicatiu de falsedat més enllà d'aquest desajust cronològic, els seus editors han considerat que, en el moment de realitzar la còpia, l'escriptor podria haver errat en la lectura del nom del rei, corresponent en realitat al primer any de regnat de Lluís el Tartamut, moment en què coexistien totes les persones i institucions que hi són citades.

tant en la butlla que el papa Agapit II atorgà a Cuixà l'any 950 com en el precepte que li lliurà el rei Lluís d'Ultramar el 952.⁶²⁶ Tanmateix, tot fa pensar que hauria estat un intent fallit, car no pot ser casual que no aparegui en cap de les confirmacions que reis i papes li feren *a posteriori*,⁶²⁷ havent-nos d'esperar fins al 1011 per tornar-la a trobar entre els béns d'aquell monestir, ja com a simple *ecclesia*.⁶²⁸ Per tant, si bé es tracta d'una cel·la que hauria pogut comptar amb certa comunitat en dos moments diferents, mai degué tenir gaire entitat, quedant finalment com una possessió secular de Sant Miquel de Cuixà, situació amb què sobrevisqué fins a la Revolució Francesa.⁶²⁹

Sant Genís de Fontanes (6)

El cenobi de Sant Genís de Fontanes, del qual encara es conserva l'església amb algunes traces de la seva fàbrica preromànica, estava situat a l'extrem de la plana rossellonesa, a tocar dels primers contraforts de les Alberes, on encara sobreviu el petit poble homònim que nasqué a redós seu a la Baixa Edat Mitjana (el Rosselló).

Entrant a comentar els seus orígens històrics, cal destacar que, segons ens informa un precepte que li lliurà l'emperador Lluís el Pietós l'any 819, aquest monestir havia estat erigit «*a fundamentis*» per un «*vir religiosus*» anomenat Sentimir, que en aquells moments ja era mort.⁶³⁰ Per tant, sembla que estariem davant d'una fundació *ex novo* duta a terme per un particular a finals del segle VIII o inicis del IX, guanyant-se ràpidament el favor dels primers reis carolingis, que el 834, en temps de l'emperador Lotari, li concediren un nou precepte d'immunitat.⁶³¹ Ara bé, a partir d'aquell moment, i durant més de cent-vint anys, no trobem cap altra notícia sobre aquesta casa, sobretot perquè, com reconegué el mateix abat Guimerà de les Fontanes l'any 971, tota la documentació anterior es perdé per la seva negligència.⁶³² A més, segons un nou precepte recaptat l'any 981 de mans del rei Lotari, en un moment indeterminat d'aquest llarg silenci documental, el cenobi havia estat destruït pels pagans.⁶³³ En qualsevol cas,

⁶²⁶ CC VI, doc. 326, p. 306-308 ([950]); CC II, Cuixà, doc. 2, p. 91-93 (952).

⁶²⁷ CC II, Cuixà, doc. 3, p. 94-98 (958); CC VI, doc. 454, p. 389-392 ([968]).

⁶²⁸ MH, apèndix, doc. 144, col. 978-983 (1011).

⁶²⁹ Carles Puigferrat Oliva, «Sant Vicenç de Campllong. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VII: La Cerdanya i el Conflent* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 531.

⁶³⁰ CC II, Sant Genís les Fonts, doc. 1, p. 206-207 (819).

⁶³¹ CC II, Sant Genís les Fonts, doc. 2, p. 208-209 (834).

⁶³² CC VI, doc. 463, p. 399-400 (971).

⁶³³ CC II, Sant Genís les Fonts, doc. 3, p. 210-213 (981). Quant a la data d'aquesta destrucció, cal destacar que Pierre Ponsich la situà entre els anys 858 i 868, posant-la en relació amb el saqueig de la veïna abadia

a mitjan segle X, sembla que el monestir protagonitzà cert reviscolament, potser sota el patrocini del comte Gausfred I d'Empúries-Rosselló, que fou qui recaptà el privilegi del rei Lotari. No en va, a part de buscar la reparació i confirmació d'antics diplomes, que li atorgaven un domini territorial gens menyspreable,⁶³⁴ sabem que en aquells anys es reféu la seva església i, no per casualitat, començà a beneficiar-se d'importants lleixes testamentàries per part dels principals potentats del país.⁶³⁵

Així doncs, no hi ha dubte que es tracta d'un monestir de fundació antiga que, si bé pogué viure alguns moments difícils al voltant de l'any 900, aconseguí refer-se amb el suport de la família comtal rossellonesa i entrà al segle XI en una etapa d'evident expansió, que el portà a perllongar la seva història fins a finals del segle XVIII.⁶³⁶

Sant Joan la Cella (7)

La cel·la de Sant Joan la Cella, avui convertida en església parroquial,⁶³⁷ estava situada al bell mig del petit poble homònim (el Rosselló), en plena planura rossellonesa, molt a prop de la zona lacustre dels Estanyols, actualment dessecada.

Respecte a l'evolució històrica d'aquesta casa, cal destacar que sempre estigué estretament lligada a la del veí monestir de Sant Genís de Fontanes. De fet, com apuntà

de Santa Maria del Vallespir per part d'un grup de normands que, des de la costa, haurien penetrat fins a l'interior del comtat de Rosselló seguint el curs del riu Tec: Pierre Ponsich, «Sant Genís de Fontanes. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 369-71 (p. 370). Tanmateix, com han defensat Albert Benet i Ferenc Makk, també podria relacionar-se amb la incursió magiar que recorregué gran part de Catalunya vers l'any 942: Albert Benet Clarà, «La incursió d'hongaresos a Catalunya l'any 942», *Quaderns d'estudis medievals*, 9 (1982), 568-74 (p. 572); Ferenc Makk, «Incursió hongaresa per terres catalanes», a *Princeses de terres llunyanes. Catalunya i Hongria a l'edat mitjana* (Barcelona: Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació; Budapest: Oktatási és Kulturális Minisztérium, 2009), p. 89-102 (p. 97).

⁶³⁴ Respecte al domini territorial de Sant Genís de Fontanes, veure la reconstrucció que n'ofereixen: Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles dels comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet (759-991)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2009), p. 116-17.

⁶³⁵ CC V, doc. 374, p. 334-337 (966) = DMR I, doc. 205, p. 239-240 (965); CC VI, doc. 448, p. 385-387 (967); CC V, doc. 519, p. 462-464 (989). Sobre l'església del monestir de Fontanes, els vestigis d'època carolíngia que encara s'hi observen i la seva datació relativa a finals del segle X, quan també s'erigí la del veí monestir de Sureda, veure: Barral Altet, p. 192; Eduard Junyent, *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, ed. Josep de C. Laplana (Barcelona: Curial Edicions Catalanes; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983), p. 176-77; Pierre Ponsich, «Sant Genís de Fontanes. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 371-74.

⁶³⁶ Quant a l'evolució posterior d'aquesta casa, que es perllongà fins a la Revolució Francesa, veure: Ponsich, «Sant Genís de Fontanes. Història», p. 371.

⁶³⁷ Segons alguns autors de renom, l'actual església de Sant Joan la Cella mantindria alguns elements de l'estructura preromànica original, sobretot a la porta d'entrada, la qual s'ha datat del segle IX: Pierre Ponsich, «Sant Joan la Cella. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 391. Ara bé, altres es mantenen més percebuts a l'hora d'acceptar aquesta suggestiva hipòtesi: Barral Altet, p. 265.

Pierre Ponsich, podrien haver estat obra del mateix fundador, Sentemir, quelcom que permetria datar-la de principis del segle IX.⁶³⁸ No en va, així sembla extreure's d'un precepte imperial recaptat l'any 819 pel seu successor al capdavant de l'abadia genisenca, si bé l'estat fragmentari en què ens ha arribat aquest diploma no permet assegurar-ho amb rotunditat.⁶³⁹ En qualsevol cas, del que no hi ha dubte és que en aquells moments la cel·la de Sant Joan ja formava part del domini monàstic de Fontanes; una subjecció que, després d'un període de més de cent-cinquanta anys sense cap notícia d'aquesta casa, li confirmaria el rei Lotari l'any 981.⁶⁴⁰

Tenint en compte aquestes dues notícies, malgrat el silenci que existeix entre elles, causat sens dubte per la pèrdua de l'arxiu de la seva casa mare, no crec aventurat suposar que la cel·la de Sant Joan hauria existit, almenys de manera intermitent, durant tot el període estudiat en aquest treball, desapareixent al llarg del segle XI.

Sant Martí de la Vall o de Montbran (8)

La casa de Sant Martí de la Vall, de la qual es conserva només una església de fàbrica romànica, estava situada a la ribera dreta del riu Maçana, al bell mig de l'àmplia coma que la seva capçalera dibuixa dins del terme de Sureda (el Rosselló).

Aquesta petita cel·la monàstica apareix documentada per primera vegada l'any 823, quan consta entre les possessions que l'emperador Lluís el Pietós confirmà a l'abat Sisegut de Sant Andreu de Sureda.⁶⁴¹ Ara bé, aquest mateix document explica que aquella casa havia estat l'indret «*in qua primitus idem abbas cum monachis habitare coepit*», donant a entendre que s'hi havia establert inicialment la comunitat surellenca, encapçalada pel seu fundador Miró, abans de trobar el seu assentament definitiu uns sis kilòmetres més al nord. Això permet posar en valor la seva fundació com a seu abacial, encara que fos efímerament, i retrotreure-la fins a una data molt reculada, potser poc després de la conquesta carolíngia del Rosselló vers el 775, car l'any 823 la seva

⁶³⁸ Pierre Ponsich, «Sant Joan la Cella. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 390-91 (p. 390).

⁶³⁹ CC II, Sant Genís les Fonts, doc. 1, p. 206-207 (819).

⁶⁴⁰ CC II, Sant Genís les Fonts, doc. 3, p. 210-213 (981). Amb anterioritat, el domini sobre aquesta cel·la també podria haver estat confirmat al cenobi de Fontanes pel precepte que li atorgà l'emperador Lotari l'any 834, sobretot tenint en compte que, segons deixà anotat Guillem Costa, gairebé contenia les mateixes paraules que l'expedit pel seu pare quinze anys abans: CC II, Sant Genís les Fonts, doc. 2, p. 208-209 (834). Ara bé, sense tenir el seu contingut complert, mai ho podem demostrar.

⁶⁴¹ CC II, Sureda, doc. 1, p. 267-269 ([823]).

comunitat ja havia tingut temps d'executar aquella primitiva fundació, traslladar-se a Sureda i consolidar el seu establiment en aquest darrer emplaçament.

Després de perdre la seva categoria abacial, quelcom que podem situar vers l'any 800, la casa de Sant Martí es mantingué com a cel·la monàstica de Sant Andreu de Sureda com a mínim fins l'any 869, quan la trobem referida per última vegada en el precepte que li atorgà el rei Carles el Calb.⁶⁴² Aquesta manca de referències posteriors m'obliga a circumscriure la seva existència al segle IX. Ara bé, tenint en compte la pèrdua de documentació que patí la seva casa mare, no es pot descartar que encara hagués mantingut la seva comunitat durant alguns anys més abans d'esdevenir una església secular, situació en què no la trobem fins al segle XIII.⁶⁴³

Sant Andreu de Sureda (9)

El monestir de Sant Andreu de Sureda, del qual ens ha pervingut una església que encara preserva la planta del segle X,⁶⁴⁴ estava situat a l'extrem meridional de la plana rossellonesa, entre les rieres de la Ribereta i el Milossà, on encara avui s'alça el poble homònim que, a la Baixa Edat Mitjana, nasqué al seu redós (el Rosselló).

Entrant a veure el seu devanir històric, cal destacar que es tracta d'un establiment extremadament mal documentat fins a època baix-medieval i, sense anar més lluny, pels segles IX i X només se n'han conservat vuit documents. Això no obstant, gràcies a un precepte que li atorgà l'emperador Lluís el Pietós vers el 823, coneixem amb bastanta precisió el seus orígens, car ens informa que aquest cenobi havia estat fundat uns anys abans per un tal Miró, ja difunt, que en primera instància s'havia assentat a Sant Martí de la Vall, traslladant-se al seu emplaçament definitiu pocs anys més tard.⁶⁴⁵ Quant a la seva evolució posterior, la reconstrucció es fa més difícil. No sembla, però, que fos una casa especialment marginal, ja que, al llarg del segle IX, Carles el Calb li confirmà fins a dues vegades el precepte d'immunitat que li havia atorgat el seu pare, mostrant una

⁶⁴² CC II, Sureda, doc. 3, p. 273-275 (869). Amb anterioritat, la cel·la de Sant Martí de la Vall també consta en el precepte que el mateix Carles el Calb havia lliurat a l'abat Froiscler de Sant Andreu de Sureda l'any 844: CC II, Sureda, doc. 2, p. 270-272 ([844]).

⁶⁴³ Pierre Ponsich, «Sant Martí de la Vall (o de Montbram). Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 405.

⁶⁴⁴ Barral Altet, p. 193-95; Junyent, *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, p. 168-69; Joan Badia Homs, «Sant Andreu de Sureda. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 343-49.

⁶⁴⁵ CC II, Sureda, doc. 1, p. 267-269 ([823]).

expansió contínua del cenobi sobre les terres fiscals del seu entorn.⁶⁴⁶ Així mateix, tot i haver-se perdut el seu arxiu, sembla clar que també s'hauria dotat de béns més llunyans, ja que durant tot el segle X trobem propietats seves citades com a afrontacions d'altres alous tant a la plana del Rosselló com al Vallespir.⁶⁴⁷ En aquest sentit, cal tenir en compte que aquesta última centúria sembla que fou un període especialment pròsper per a Sant Andreu, potser pel suport dels comtes d'Empúries-Rosselló,⁶⁴⁸ car, a part del creixement territorial comentat anteriorment i de la construcció de la seva església, un edifici de proporcions bastant notables per l'època, intuïm un augment del seu prestigi, apareixent com a beneficiari de nombroses lleixes testamentàries.⁶⁴⁹

Tenint en compte tot això, podem concloure que estem davant d'un monestir de llarga tradició que, no només existí durant tot el període estudiat en aquest treball, sinó que, amb més o menys entitat, sobrevisqué fins a la Revolució Francesa.⁶⁵⁰

Sant Vicenç de Tatzó d'Amunt (10)

La cel·la de Sant Vicenç de Tatzó d'Amunt, substituïda per una esglésiola de factura moderna, estava situada en plena campanya rossellonesa, al nord-est del poble de Sant Andreu de Sureda, al qual pertany administrativament (el Rosselló).

El nostre coneixement sobre aquest centre monàstic és extremadament limitat, ja que només disposem de dos preceptes carolingis, un de l'emperador Lluís el Pietós dels volts del 823 i un del rei Carles el Calb del 869, que es limiten a confirmar la seva

⁶⁴⁶ CC II, Sureda, doc. 2, p. 270-272 ([844]); CC II, Sureda, doc. 3, p. 273-275 (869).

⁶⁴⁷ CC VI, doc. 209, p. 230-231 (927); CC VI, doc. 252, p. 264 (938); CC VI, doc. 328, p. 308-309 (951); CC VI, doc. 347, p. 325-326 (955); CC VI, doc. 469, p. 403-404 (972). Per una reconstrucció cartogràfica del domini territorial de Sant Andreu de Sureda que se serveix de totes aquestes mencions indirectes que podem trobar en altres fons rossellonesos que han corregut millor sort, veure: Bolòs i Hurtado, *Atles dels comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet (759-991)*, p. 120-21.

⁶⁴⁸ Aquesta hipòtesi se sustenta, bàsicament, sobre el paral·lel del veí monestir de Sant Genís de Fontanes, ja que presenten una evolució històrica gairebé idèntica i, en aquell cas, no hi ha dubte que el creixement que visqué a mitjan segle X s'ha d'atribuir al suport del comte Gausfred I d'Empúries-Rosselló. A més, el fet de compartir patró podria explicar les evidents similituds arquitectòniques que presenten les seves esglésies, encara perceptibles tot i les múltiples modificacions que han patit *a posteriori*.

⁶⁴⁹ CC V, doc. 374, p. 334-337 (966) = DMR I, doc. 205, p. 239-240 (965); CC VI, doc. 448, p. 385-387 (967); CC V, doc. 506, p. 453-455 (986); CC V, doc. 519, p. 462-464 (989).

⁶⁵⁰ Per una visió de síntesi de la història d'aquest cenobi tan mal documentat, veure: Pierre Ponsich, «Sant Andreu de Sureda. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 341-43.

pertinença a la veïna abadia de Sant Andreu de Sureda.⁶⁵¹ Fora d'això, malgrat que posteriorment trobem algunes referències aïllades a la «*villa Tacione superiore*»,⁶⁵² no he pogut localitzar cap altra menció d'aquesta desconeguda cel·la, com tampoc s'ha conservat cap altra prova dels interessos de l'abadia surellenca en aquell indret, quelcom que podria ajudar-nos a precisar una mica millor la seva cronologia.

Davant de totes aquestes limitacions, sense vestigis materials amb què completar l'aproximació, crec que el més prudent és situar l'existència probable d'aquesta cel·la des de principis del segle IX fins al darrer quart d'aquella centúria.

Sant Feliu de la Roca (11)

La casa de Sant Feliu, si bé no es pot assegurar la seva identificació amb l'actual parròquia homònima de la Roca de l'Albera (el Rosselló),⁶⁵³ sens dubte estava ubicada a les immediacions d'aquella població, a cavall entre l'extrem meridional de la plana rossellonesa i les primeres estivacions de les Alberes.

Entrant a veure els orígens d'aquest petit centre monàstic, cal destacar que la primera referència que en tenim data de l'any 834, quan l'emperador Lotari el confirmà

⁶⁵¹ CC II, Sureda, doc. 1, p. 267-269 ([823]); CC II, Sureda, doc. 3, p. 273-275 (869). El monestir de Sureda també va rebre un altre precepte de mans del rei Carles el Calb l'any 844, si bé aquest no detalla el nom de totes les seves *cellulae*: CC II, Sureda, doc. 2, p. 270-272 ([844]).

⁶⁵² CC VI, doc. 162, p. 194-195 (900).

⁶⁵³ La identificació de l'antiga cel·la de Sant Feliu de la Roca és una qüestió complexa, ja que, si bé l'església parroquial de la Roca de l'Albera segueix mantenint aquella advocació, la seva fàbrica no es pot situar abans del segle XIV: Pierre Ponsich, «Sant Feliu de la Roca», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 66. Aquesta divergència entre les fonts escrites i les arqueològiques ja portà a Pierre Ponsich a plantejar la possibilitat que l'antiga cel·la de Sant Feliu de la Roca no es correspongués amb l'actual parròquia homònima i que, en realitat, s'hagués d'identificar amb l'església de Sant Fruitós de Rocavella, situada a pocs kilòmetres al sud del poble modern: Pierre Ponsich, «Sant Fructuós de Rocavella. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 332. No en va, en aquest cas ens trobem amb la situació contrària: tenim una església que no apareix documentada amb la seva advocació actual fins entrat el segle XIII, però que, per contra, presenta uns paraments clarament anteriors, situant-se en l'impàs entre les darreres formes preromàniques i les primeres del romànic: Joan Badia Homs, «Sant Fructuós de Rocavella. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 332-33. Més modernament, encara han sorgit altres propostes respecte al possible emplaçament de la cel·la de Sant Feliu i, per exemple, Aymat Catafau i Oliver Passarius defensen la seva identificació amb unes restes localitzades vers el mas d'en Manera, a l'est de l'actual poble de la Roca, a la riba esquerra del còrrec de Mata-porcs: Aymat Catafau i Olivier Passarius, «Laroque-des-Albères de l'Antiquité à la fin du Moyen Age. Histoire et archéologie du peuplement et de la mise en valeur d'un terroir villageois», *Études Roussillonnaises*, 14 (1996), 7-30 (p. 15-16). Per tant, es tracta d'un tema de debat obert sobre el qual cal seguir treballant, ja que, sense una acurada intervenció arqueològica, es fa difícil poder-se decantar per una o altra opció de manera definitiva.

com a pertinença del bisbe Salomó d'Elna.⁶⁵⁴ Ara bé, gràcies a un judici posterior entre el bisbe Odesind i un tal Ovall respecte a la jurisdicció sobre els «*homines qui sunt commanentes prope claustra Sancti Felicis et eius terminio*», sabem que aquesta cel·la havia estat en mans de la seu il·liberança des d'època del bisbe Venedari, que, segons tots els indicis, governà pels voltants de l'any 800.⁶⁵⁵ Així doncs, no hi ha dubte que estem davant d'una fundació molt primerenca, com a mínim de principis del segle IX, si no existia ja abans que la catedral de Santa Eulàlia d'Elna se n'apropriés.

A posteriori, seguim trobant aquesta cel·la entre els béns d'aquella seu episcopal durant tota la novena centúria, sent-li confirmada pel papa Romà i el rei Carles el Simple a través de sengles butlles i privilegis expedits entre els anys 897 i 899.⁶⁵⁶ A partir de llavors, només la tornem a trobar esmentada com a *domus* en un testament del 967,⁶⁵⁷ sent del tot impossible precisar en quin moment exacte devia perdre la seva comunitat. Per aquest motiu, m'he vist obligat a adoptar una posició de prudència i considerar la seva pervivència només fins a finals del segle IX.

Sant Julià de Tanyà (12)

La cel·la de Sant Julià, substituïda per un mas que manté el seu hagiònim, estava situada a mig kilòmetre al nord del poble de Tanyà, a l'esquerra de la ribera de la Roca, dins del terme comunal de la Roca d'Albera (el Rosselló).⁶⁵⁸

El primer esment documental a aquesta casa, que tindrà una evolució paral·lela a la cel·la de Sant Feliu de la Roca, data de l'any 834, moment en què l'emperador Lotari

⁶⁵⁴ CC II, Elna, doc. 1, p. 101-103 (834).

⁶⁵⁵ CC VI, doc. 92, p. 142-143 (875). Sobre la cronologia de l'episcopat de Venedari, cal tenir present que aquest bisbe, fora del present judici, només apareix en un document fals datat de finals del segle VIII: CC VI, apèndix, doc. I, p. 511-513 (FALS 788). Ara bé, no hi ha motiu per dubtar de la seva existència, havent-lo de situar entre la conquesta carolíngia del Rosselló vers el 775 i l'aparició del seu successor, Ramne, vers el 820: Pierre Ponsich, «Note sur un problème d'épiscopologie du diocèse d'Elna au IXe siècle. Les évêques Rammo (v.820-830) et Salomó (v.832-v.840)», *Études Roussillonnaises*, 7 (1987), 91-94; Pierre Ponsich, «Els bisbes d'Elna anteriors al 1300», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 56-58 (p. 56).

⁶⁵⁶ CC VI, doc. 151, p. 188-190 (897); CC II, Elna, doc. 3, p. 107-108 (898); CC II, Elna, doc. 4, p. 109-111 (899).

⁶⁵⁷ CC VI, doc. 448, p. 385-387 (967).

⁶⁵⁸ Respecte a la ubicació d'aquesta antiga cel·la monàstica, tampoc es pot descartar la possibilitat, apuntada per Aymat Catafau i Olivier Passarrius, que en realitat es correspongués amb les evidències materials d'un centre de poblament medieval documentat prop de l'església de Santa Maria de Tanyà: Catafau i Passarrius, p. 16. Ara bé, sense una excavació arqueològica en extensió, es fa molt difícil afirmar-ho amb rotunditat, car ni tan sols podem assegurar-hi la presència d'un lloc de culte.

també en confirmà la propietat al bisbe Salomó d'Elna.⁶⁵⁹ En conseqüència, tot i que desconeixem el moment exacte de la seva fundació, no hi ha dubte que tornaríem a estar davant d'un establiment molt antic, potser inclús d'abans del segle IX. Fos com fos, és al llarg d'aquella centúria, i especialment en els seus darrers anys, quan s'acumulen gairebé totes les mencions a aquesta cel·la, sent confirmada la seva subjecció a la seu il·liberenga fins a tres vegades entre el 897 i el 899.⁶⁶⁰ Després d'aquesta última data, però, no tornarem a trobar cap altre document que s'hi refereixi.

Tenint en compte aquest silenci, m'he vist obligat a considerar l'existència d'aquesta cel·la únicament durant el segle IX, si bé, com passa sovint amb els centres rossellonesos, no es pot descartar que hagués sobreviscut durant alguns anys més.

Sant Esteve d'Agusà o del Monestir (13)

El cenobi de Sant Esteve d'Agusà, avui convertit en l'església parroquial del poble de Sant Esteve del Monestir (el Rosselló), estava situat a la riba esquerra del riu Tet, a escassos cinc quilòmetres al nord-oest de Perpinyà.

Entrant a veure la història d'aquesta casa, cal tenir en compte que se'ns n'ha conservat un nombre extremadament limitat de fonts d'informació. Tanmateix, sembla que es tractaria d'una fundació bastant antiga, possiblement de principis del segle IX, car l'any 843 la seva església ja acollí un judici entre el comte Sunyer I de Rosselló i una dona anomenada Ravella, possiblement la mare del famós Protasi de Cuixà.⁶⁶¹ A més, aquell mall es féu «*in presentia Helisei abbatis*», que no pot ser altre que l'abat d'Agusà, deixant entreveure que llavors ja hi havia una comunitat monàstica. Aquest supòsit es veu confirmat per un altre judici, en aquest cas del 868, en què se'ns informa que, poc temps abans, l'abat El·lebert de Sant Esteve d'Agusà havia cedit diversos béns a Eixalada, els quals ara reclamava el comte Salomó de Cerdanya.⁶⁶² Fora d'aquestes dues notícies, però, no tornem a trobar cap esment a aquesta casa fins a la segona meitat del segle X, moment en què, a part de rebre cinc eugues i cinc vaques en el testament

⁶⁵⁹ CC II, Elna, doc. 1, p. 101-103 (834).

⁶⁶⁰ CC VI, doc. 151, p. 188-190 (897); CC II, Elna, doc. 3, p. 107-108 (898); CC II, Elna, doc. 4, p. 109-111 (899).

⁶⁶¹ CC VI, doc. 27, p. 96-97 (843). Respecte a aquest plet, a part de l'acta citada, també s'ha conservat una declaració dels testimonis aportats pel mandatari de Ravella jurada «*per reliquias sancti Stephani, cuius basilica in loco ubi dicitur Acutiano fundata esse dignoscitur*»: CC VI, doc. 26, p. 96-97 (843).

⁶⁶² CC VI, doc. 60, p. 121-123 (868).

del comte Gausfred d'Empúries-Rosselló,⁶⁶³ els seus abats Frodall i Riculf bescanviaren diversos béns immobles amb els bisbes Riculf II i Hildesind I d'Elna.⁶⁶⁴

A la llum d'aquestes evidències, podem concloure que, si bé la documentació que s'hi refereix és molt fragmentària, deixant silencis de gairebé un segle entre les diferents mencions conservades, el monestir de Sant Esteve d'Agusà devia existir de manera continuada durant tot el període estudiat en aquesta tesi; subsistint encara uns segles més, malgrat que mai aconseguí unes proporcions gaire grans.⁶⁶⁵

Sant Climent de Reglella (14)

El monestir de Sant Climent de Reglella, l'església romànica del qual s'acabà integrant dins d'un complex fortificat del segle XIII molt mal conservat, estava situat a la ribera esquerra del riu Tet, just al peu de les primeres estivacions de l'atiplà fenolledès de Sornia, dins del terme comunal d'Illa (el Rosselló).

Aquest cenobi, segons ens informa un precepte que li atorgà el rei Carles el Calb l'any 844, havia estat fundat poc temps abans per un grup de monjos sota la direcció d'un «*vir venerabilis*» anomenat Sintremund, que en aquells moments encara seguia regint la comunitat.⁶⁶⁶ Això, sumat al fet que el domini territorial que li fou confirmat es limitava a l'entorn més immediat de la casa monàstica,⁶⁶⁷ fa pensar que es tractaria d'una fundació bastant recent que, com a molt, es podria retrotreure fins als primers anys del segle IX. El fet que fos una casa de fundació recent, encara poc consolidada, també podria explicar per què, al llarg de tot el precepte, el seu redactor es mostrà

⁶⁶³ CC V, doc. 519, p. 462-464 (989).

⁶⁶⁴ CC VI, doc. 347, p. 325-326 (955); CC VI, doc. 601, p. 479-480 (991). Respecte a la ubicació dels béns permutats i la forma que acabà prenent el domini de Sant Esteve d'Agusà vers l'any mil, veure: Bolòs i Hurtado, *Atlas dels comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet (759-991)*, p. 119.

⁶⁶⁵ Quant a l'evolució posterior d'aquest cenobi, que a partir del segle XI passà successivament per les mans dels comtes de Cerdanya, el monestir de Santa Maria de la Grassa i el de Sant Martí del Canigó, veure: Pierre Ponsich, «Sant Esteve del Monestir (abans d'Agusà). Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 360-61.

⁶⁶⁶ CC II, Sant Climent de la Reglella, doc. 1, p. 180-182 ([844]).

⁶⁶⁷ Sobre el nucli patrimonial que el precepte confirmà al monestir de Sant Climent de Reglella, veure la reconstrucció cartogràfica que n'ofereixen: Bolòs i Hurtado, *Atlas dels comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet (759-991)*, p. 118. Aprofito l'ocasió per destacar que una de les afrontacions d'aquest domini és «*ad gurgitem Barchinonam*», quelcom que ha portat a alguns autors a pensar que Sintremund i els seus primers companys podrien haver estat hispanos arribats de la zona del comtat de Barcelona: Pierre Ponsich, «Sant Climent de Reglella. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 240. Tanmateix, en la meua opinió, a part de tractar-se d'una hipòtesi impossible de demostrar, és molt arriscada, car difícilment podem retrotreure la fundació d'aquesta casa abans de l'any 801, quan Barcelona ja fou presa per les tropes carolíngies.

dubitatiu sobre la categoria jurídica del cenobi, anomenant-lo «*monasterii vel cellulae*» i referint-se indistintament als seus «*praepositos vel abbates*». Tampoc es pot descartar, però, la possibilitat que aquest centre monàstic realment hagués estat sotmès a algun tipus d'autoritat superior, malgrat que, en aquest cas, no se'ns hauria conservat cap indicatiu sobre quina podria haver estat la seva suposada casa mare.⁶⁶⁸

Fos com fos, res fa pensar que aquest petit cenobi hagués pres mai gaire entitat i, de fet, podem arribar-nos a qüestionar que aconseguís culminar amb èxit el seu procés fundacional, ja que, a part del precepte del 844, no tenim cap altre document que hi faci referència. En conseqüència, la prudència obliga a suposar-li una vida efímera, no considerant la seva pervivència més enllà de mitjan segle IX.

Sant Martí d'Albera o de Coll Forcat (15)

La casa de Sant Martí, avui convertida en una petita església rural, estava situada a la capçalera de la vall que dibuixa la ribera de l'Albera, just on comença el camí que mana vers el coll Forcat, dins del terme comunal homònim (el Vallespir).

Entrant a comentar la desconeguda història d'aquesta petita cel·la, cal destacar que es tracta d'una fundació molt antiga, segurament de principis del segle IX, ja que, vers el 844, el rei Carles el Calb ja en confirmà la subjecció a la llunyana abadia de Sant Hilari de Carcassona, que en aquells moments comptava amb diversos dominis a la part més meridional del comtat de Rosselló.⁶⁶⁹ A partir d'aquella data, però, no tornarem a trobar cap altra referència documental a aquesta casa fins ben entrada la Baixa Edat Mitjana, quan ja apareix infeudada en mans particulars.⁶⁷⁰

Tenint en compte aquesta manca d'evidències, que ens impedeix inferir amb unes mínimes garanties quan devia perdre la seva comunitat, he optat per considerar la seva existència únicament durant la primera meitat del segle IX, esperant que una eventual intervenció arqueològica pugi aportar més dades al respecte.

⁶⁶⁸ Movent-nos en el camp de la hipòtesi, l'opció més factible seria el monestir de Sant Andreu de Sureda, ja que, a partir del segle XII, la parròquia de la Reglella formà part del seu domini: MH, apèndix, doc. 369, col. 1259 (1121). Ara bé, tenint en compte que aquella abadia va rebre un precepte de Carles el Calb el mateix 844, seria molt estrany que no hi hagués constatat una cel·la que, si bé tot just estava naixent, ja tenia suficient entitat per procurar-se un precepte reial propi: CC II, Sureda, doc. 2, p. 270-272 ([844]).

⁶⁶⁹ CRF, apèndix, doc. 75, col. 1462-1464 ([840-847]).

⁶⁷⁰ Pierre Ponsich i Joan Badia Homs, «Sant Martí de l'Albera. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XXV: El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda i el Perapertusès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 65.

Sant Esteve de Nidoleres (16)

La casa de Sant Esteve de Nidoleres, de la qual resten uns pocs vestigis al centre del despoblat homònim, estava situada a la ribera esquerra del riu Tec a la seva entrada a la plana rossellonesa, dins del terme comunal de Tresserra (el Rosselló).

La data exacta de la fundació d'aquesta cel·la és desconeguda, però, segons tots els indicis, podria tenir uns orígens bastant reculats, potser dels primers anys del domini carolingi sobre la regió. No en va, ja consta entre les propietats que el rei Carles el Calb confirmà a l'abadia de Sant Hilari de Carcassona vers l'any 844.⁶⁷¹ Aquesta cel·la, però, no restà gaire temps en mans de l'abadia occitana, car, poc després de rebre el precepte reial que li'n confirmava la propietat, l'abat Castellà de Sant Hilari se'n desaprengué en el marc d'una permuta amb un tal Ermenard, rebent a canvi una església situada al comtat de Rasès. *A posteriori*, l'any 887, aquest negoci fou impugnat pel successor de Castellà, l'abat Recemon, que aconseguí que un tribunal presidit pel bisbe Guilarà i el comte Acfred de Carcassona obligués a desfer l'intercanvi, retornant-li «*ipsa cellula Sancti Stephani cum suo appenditio*».⁶⁷² No obstant això, el fet que, almenys en primera instància, l'alou de Nidoleres fos cedit a un particular fa pensar no seria un domini gaire importat pel cenobi de Sant Hilari, quelcom que no encaixa amb el que s'esperaria d'un centre monàstic dependent amb una comunitat mínimament dinàmica.

Aquesta observació, sumada a la manca de cap esment posterior a aquesta cel·la, em fa pensar que la seva comunitat podria haver desaparegut inclús abans de la seva cessió a Ermenard, circumscrivint-se a la primera meitat del segle IX. Això no treu, però, que a partir del 887 seguís com a església secular subordinada a l'abadia de Carcassona fins al segle XIII, quan els seus habitants en redimiren la senyoria.⁶⁷³ No en va, l'arqueologia ha demostrat que, almenys la basílica, seguí en funcionament durant tota l'Edat Mitjana, sent reformada tant a principis del segle XI com a finals del XII.⁶⁷⁴

⁶⁷¹ CRF, apèndix, doc. 75, col. 1462-1464 ([840-847]).

⁶⁷² CC VI, doc. 140, p. 181-182 (887).

⁶⁷³ M. Lluïsa Ramos Martínez, «Sant Esteve de Nidoleres. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 428. Respecte a la continuïtat del domini de Sant Hilari de Carcassona sobre l'alou de Nidoleres, cal tenir en compte que Francesc Montsalvatge apuntà que, a finals del segle X, l'abadia occitana havia tornat a perdre el control d'aquella casa, sent-li restituit de nou pel comte Ramon I de Comenge: Francesc Montsalvatge Fossas, *El Obispado de Elna. Vol: III* (Olot: Imprenta y Libreria de Ramón Bonet, 1913), p. 63. Aquest fet reforçaria la hipòtesi d'una prompta desaparició de la vida monàstica en aquella cel·la. Ara bé, Montsalvatge no cita la font d'on extreu aquesta informació i, en conseqüència, al no poder-la contrastar, ha de ser tractada amb cautela.

⁶⁷⁴ Quant als resultats de la intervenció arqueològica que s'hi realitzà l'any 1984, veure: Patrice Alessandri, «L'église Saint-Estève de Nidolères premiers résultats de fouilles», *Archéologie du Midi*

Sant Martí de Fenollar (17)

La casa de Sant Martí de Fenollar, de la qual s'ha conservat una església que podria correspondre a la seva fàbrica original,⁶⁷⁵ estava situada a la ribera esquerra de la riera de Morellàs, prop de la seva confluència amb la riera de Roma que ressegueix el camí que ve del coll del Pertús, dins del terme de Morellàs i les Illes (el Vallespir).

Entrant a veure la història d'aquesta petita cel·la subjecta a l'abadia de Santa Maria del Vallespir, cal destacar que la seva fundació es pot situar amb bastanta precisió entre els anys 820 i 844. No en va, si per una banda no consta entre les dependències que l'emperador Lluís el Pietós confirmà a aquella abadia l'any 820, per altra és l'única *cellula* que se cita *in extenso* en el precepte que Carles el Calb li donà el 844, deixant entreveure que es tractava d'una adquisició recent que calia confirmar.⁶⁷⁶ *A posteriori*, la trobem en els tres diplomes que els reis Carles el Calb, Lluís el Tartamut i Carloman donaren consecutivament a la seva casa mare entre els anys 869 i 881.⁶⁷⁷ Així mateix, ens consta que, el dia 16 de gener del 876, la seva basílica acollí el jurament de set testimonis que, en el context d'un mall públic que s'estava celebrant en aquells moments a la vila de Tanyà, testificaren que l'alou de Riuferrer havia estat aprisiat pels monjos de Santa Maria del Vallespir.⁶⁷⁸ Per tant, sembla que es tractaria d'un centre força important dins del domini d'aquella abadia. Ara bé, a partir del 881, no en tornem a trobar cap altra notícia fins l'any 1011, quan consta com a simple església parroquial en la butlla que el papa Sergi IV emeté en favor de l'abat Gausbert d'Arles.⁶⁷⁹

médiéval, 3 (1985), 171-72. Pràcticament el mateix text, però traduït al català i sense algunes imatges, també es pot trobar a: Patrice Alessandri, «Sant Esteve de Nidoleres. Jaciment arqueològic», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 429.

⁶⁷⁵ Sobre l'església de Sant Martí de Fenollar, especialment coneguda per les seves pintures del segle XII, però encara més interessant per la seva estructura preromànica, Joan Badia ha apuntat que podia ser «una pervivència pràcticament total del temple o cel·la monàstica d'Arles que és documenta al segle IX», arribant a plantejar la possibilitat que «en el mas afegit actualment a l'església pel costat de tramuntana, un mur proper a l'absis amb aparell de rierencs col·locats en espiga pot ser un vestigi de l'esmentada cel·la medieval»: Joan Badia Homs, «Sant Martí de Fonollar. Arquitectura (segona part)», a *Catalunya Romànica. Vol. XXV: El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda i el Perapertusès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 146-47 (p. 147). Ara bé, cal tenir en compte que altres autors de renom, potser influïts pel seu esplandit estat de conservació, s'han inclinat per una datació més tardana, situant-la a finals del segle X o principis de l'XI: Barral Altet, p. 189-91; Junyent, *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, p. 180.

⁶⁷⁶ CC II, Arles, doc. 2, p. 24-26 (820); CC II, Arles, doc. 3, p. 27-29 (844).

⁶⁷⁷ CC II, Arles, doc. 4, p. 30-32 (869); CC II, Arles, doc. 5, p. 33-36 (878); CC II, Arles, doc. 6, p. 37-39 (881).

⁶⁷⁸ CC VI, doc. 93, p. 143-145 (876). Respecte al judici en què s'inscriu aquesta declaració jurada, també se'ns ha conservat la seva acta: CC VI, doc. 94, p. 145-147 (876).

⁶⁷⁹ MH, apèndix, doc. 168, col. 989-992 (1011).

A la llum de les evidències disponibles, sembla que la casa de Sant Martí de Fenollar hauria perdut la seva comunitat en un moment indeterminat del segle X, sent també possible que hagués desaparegut en el context de canvis que, a finals del segle IX, marcà el trasllat de la seu abacial dels Banys d'Arles al seu emplaçament actual. Per tant, a falta de les dades que podria aportar una intervenció arqueològica, molt desitjable tenint en compte les suggeridores evidències alt-medievals que s'hi observen a simple vista, he optat per no considerar la seva existència més enllà de l'any 900.

Sant Andreu d'Eixalada (18)

El monestir de Sant Andreu d'Eixalada, desaparegut arran d'una riuada l'any 878, estava situat a la ribera dreta del riu Tet en el seu curs més alt, just a les portes dels escarpats graus de Canovelles, aproximadament vers les fonts termals que han donat lloc als actuals Banys de Toès, dins del terme comunal de Nyer (el Conflent).⁶⁸⁰

Els orígens d'aquesta casa, segons sembla despendre's de les fonts conservades, s'han de situar vers l'any 840, quan un extens grup familiar, entre el qual s'hi compta el prevere Comendat i els monjos Tructolf i Concés, li lliuraren el vilar de Fullà que tenien per herència «*de parentes suos et avios (...) qui fuerunt filii Mascarani, et tenuit ad proprium tempore quod regnavit Aumar ibin Aumar, regente Narbona*».⁶⁸¹ En els anys següents, trobarem dues donacions en què Comendat apareix ja com a abat del flamant

⁶⁸⁰ Respecte a l'emplaçament exacte d'aquest monestir i les seves característiques físiques, veure: Pierre Ponsich, «Les origines de Saint-Michel de Cuxa: Saint-André d'Eixalada et Saint-Germain de Cuxa», *Études Roussillonnaises*, 2 (1952), 1-19 (p. 7-8); Pierre Ponsich, «Sant Andreu d'Eixalada», a *Catalunya Romànica. Vol. VII: La Cerdanya i el Conflent* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 274.

⁶⁸¹ CC VI, doc. 23, p. 94-95 (840-841). En relació al procés fundacional en què s'inscriu aquest document, també se'ns ha conservat la donació de l'alou d'Eixalada, amb l'església de Sant Andreu, que suposadament li hauria fet el comte Berà de Conflent l'any 846: CC VI, apèndix, doc. V, p. 519 (FALS 846). Ara bé, malgrat que Pierre Ponsich sempre n'ha defensat l'autenticitat, considerant-lo probatori de l'existència d'un desconegut comte Berà II de Conflent a mitjan segle IX, tant Ramon d'Abadal com Ramon Ordeig l'han considerat una falsificació tardana, segurament de mitjan segle XIV, feta *ex professo* per encapçalar el Cartulari Menor del monestir: Ponsich, «Les origines de Saint-Michel de Cuxa: Saint-André d'Eixalada et Saint-Germain de Cuxa», p. 8-9; Ramon d'Abadal, «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», *Analecta Montserratensia*, 8 (1955), 125-337 (p. 172, n. 119); Pierre Ponsich, «Saint-André d'Eixalada et la naissance de l'abbaye de Saint-Germain de Cuxa (840-879)», *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 11 (1980), 7-32 (p. 13-14); Ramon Ordeig Mata, «Introducció», a *Catalunya Carolíngia. Vol. V: Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*, ed. Pierre Ponsich (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2006), p. 27-77 (p. 74-75). En qualsevol cas, això no treu que les relacions entre Eixalada i el comte Berà I de Conflent, o almenys la seva família, haguessin estat bones, car, per un judici del 868, sabem que la seva néta Anna li havia donat un important alou a la zona de Canavelles, Entrevalls i Ocenyes: CC VI, doc. 60, p. 121-1123 (868).

monestir,⁶⁸² quelcom que, com apuntà Ramon d'Abadal, fa pensar que estaríem davant d'una fundació de caràcter particular impulsada per un grup familiar que hauria aportat tant els primers membres de la comunitat com l'alou fundacional, en mans de la seva nissaga des d'abans de la conquesta islàmica.⁶⁸³ El vertader revulsiu per a aquest centre monàstic, però, arribà l'any 864, quan un grup de religiosos, encapçalats per l'arxipreste Protasi, possiblement residents a Sant Germà de Cuixà, van adherir-s'hi, donant-li per després de la seva mort una gran quantitat de béns mobles i immobles.⁶⁸⁴

A partir del 864, observem com el monestir d'Eixalada, dirigit successivament pels abats Guitzà i Baró, però amb un paper preponderant de Protasi, que apareix citat en gairebé tots els documents, protagonitzà una època de gran expansió econòmica, beneficiant-se de quantioses donacions, compres i permutes.⁶⁸⁵ Igualment, també va

⁶⁸² CC VI, doc. 47, p. 108 (854); CC VI, doc. 48, p. 109 (854-855).

⁶⁸³ Abadal, «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», p. 132.

⁶⁸⁴ CC VI, doc. 55, p. 114-116 ([864]). Aquest document és certament complex, tant per la pròpia excepcionalitat del fet que descriu, l'adhesió d'una comunitat monàstica a una altra, com per les moltes reserves i condicions que exigeix per a consumir la unió. No en va, s'hi estipulà que els nouvinguts retindrien l'usdefruit dels béns lliurats fins a la mort de l'últim d'ells i que, en cas que optessin per marxar «ad alium monasterium», podrien fer-ho lliurement, sense perdre la potestat sobre els seus béns. Ramon d'Abadal, que analitzà amb profusió aquest document i situà la seva redacció l'any 854, va interpretar aquest fet com una mostra de les reticències que devia despertar entre alguns donadors, sobretot els més rics, el fet de sotmetre's a una institució externa: Abadal, «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», p. 132-34. En una investigació duta a terme en paral·lel, però, Pierre Ponsich ja situà la redacció del document vers el 864 i plantejà la possibilitat que la donació de Protasi i els seus companys pogués haver constituït una vertadera refundació de la casa d'Eixalada, entenent que la vida monàstica podria haver-s'hi vist interrompuda, o almenys molt minvada, entre els anys 855 i 864, un període pel qual no en tenim cap referència documental: Ponsich, «Les origines de Saint-Michel de Cuxa: Saint-André d'Eixalada et Saint-Germain de Cuxa», p. 9-16. Així mateix, aquesta suposada discontinuïtat en la història del cenobi, que Ponsich atribuïa als trasbalsos polítics de l'època i a la gestió interessada del comte Salomó I d'Urgell-Cerdanya, li permetia explicar per què, contradient totes les proves esgrimides fins ara, un precepte reial de l'any 871 explica que aquell monestir havia estat fundat pels sis religiosos encapçalats per Protasi juntament amb tres clergues més, entre els quals destaca el futur abat Guitzà, que podrien ser els supervivents de l'antiga comunitat monàstica: CC II, Cuixà, doc. 1, p. 85-90 (871). Per tant, es tracta d'un tema obert i, si bé m'inclino per la proposta de Pierre Ponsich, encara cal seguir-hi treballant, sobretot per acabar de perfilar quin fou realment el rol que jugà el comte Salomó en el suposat abandó d'Eixalada. No en va, es tracta d'un personatge extremadament desconegut i que, com sintetitzà Josep M. Salrach, ha estat motiu d'interpretacions molt dispars, sobretot entre la historiografia francesa i la catalana: Josep M. Salrach Marès, *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX)*. Vol. II: *L'establiment de la dinastia nacional* (Barcelona: Edicions 62, 1978), p. 37-41.

⁶⁸⁵ CC VI, doc. 57, p. 119-120 (864-865); CC VI, doc. 69, p. 128 (870); CC VI, doc. 71, p. 129 (869-870); CC VI, doc. 75, p. 131 (872); CC VI, doc. 82, p. 136-137 (873-874); EC, doc. 34, p. 264 (875); CC VI, doc. 88, p. 139-140 (874-875); CC VI, doc. 89, p. 140 (874-875); CC VI, doc. 99, p. 151 (875-876); CC VI, doc. 101, p. 152 (875-876); CC VI, doc. 102, p. 152 (876); CC VI, doc. 103, p. 153 (876); CC VI, doc. 104, p. 153-154 (876); CC VI, doc. 107, p. 155-156 ([877]); CC VI, doc. 109, p. 157-158 (878); CC VI, doc. 111, p. 158-159 (878); CC VI, doc. 113, p. 159-160 ([870-878]); CC VI, doc. 114, p. 160 ([870-878]); CC VI, doc. 115, p. 160-161 ([870-878]); CC VI, doc. 116, p. 161 ([870-878]); CC VI, doc. 117, p. 161-162 ([870-878]); CC VI, doc. 118, p. 162 ([870-878]); CC VI, doc. 119, p. 162-163 ([870-878]). En paral·lel, també trobem algunes transaccions protagonitzades individualment per Protasi i per la casa de Sant Germà de Cuixà, que en aquells moments era una cel·la d'Eixalada: CC VI, doc. 59, p. 121 (866-867); CC VI, doc. 65, p. 125 (869); CC VI, doc. 68, p. 127 (870); CC VI, doc. 70, p. 128 (870); CC VI, doc. 76, p. 131-132 (872); CC VI, doc. 78, p. 132-133 (873); CC VI, doc. 83, p. 137 (874); CC

estrènyer els llaços de patronatge amb el comte Miró I el Vell que, no només li procurà un precepte del rei Carles el Calb l'any 871,⁶⁸⁶ sinó que també li féu algunes donacions importants.⁶⁸⁷ Ara bé, la progressió de la casa de Sant Andreu d'Eixalada es va veure sobtadament interrompuda la tardor de l'any 878, quan una riuada la destruï completament, obligant als seus comunitaris a buscar refugi a la cel·la de Santa Germà de Cuixà, que a parir d'aquell moment s'erigiria com a seu abacial.⁶⁸⁸

Sant Germà de Cuixà / Sant Miquel de Cuixà (19)

El cenobi de Sant Miquel de Cuixà, del qual resta un interessant complex monàstic encara presidit per l'església erigida a finals del segle X,⁶⁸⁹ està situat al tram final de la vall conflentina de Lliterà, poc abans de la seva confluència amb el riu Tet, dins del terme comunal de Codalet (el Conflent).

VI, doc. 85, p. 138 (874); CC VI, doc. 96, p. 148 (876); CC VI, doc. 98, p. 150 (876); CC VI, doc. 106, p. 155 (877). Per una visualització cartogràfica de la informació que aporten aquests documents, veure: Bolòs i Hurtado, *Atlas dels comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet (759-991)*, p. 122-23.

⁶⁸⁶ CC II, Cuixà, doc. 1, p. 85-90 (871). Aquest document no ens indica específicament que s'atorgués per mediació del comte Miró. Tanmateix, ens en dona notícia el testament de Protasi, on s'especifica que fou ell qui «*rex excellentissimus Karolus preceptum nobis fieri iussit*»: CC VI, doc. 126, p. 171-173 (879).

⁶⁸⁷ L'única donació que se'ns ha conservat completa del comte Miró, en aquest cas feta juntament amb la seva mare i els seus germans, és: CC VI, doc. 107, p. 155-156 ([877]). Ara bé, gràcies a un judici de l'any 879, sabem que, en el context d'una assemblea celebrada a la vila d'Estoer vers el 876, també havia donat diverses escriptures al cenobi, quelcom que s'ha d'entendre com la cessió dels béns que consignaven aquells títols de propietat: CC VI, doc. 121, p. 165-166 (879). A través de les declaracions fetes en aquest judici, s'han pogut restituir algunes de les escriptures lliurades: CC VI, doc. 82, p. 136-137 (873-874); CC VI, doc. 84, p. 138 (873-874); CC VI, doc. 86, p. 139 (963-974); CC VI, doc. 100, p. 151 (875-876).

⁶⁸⁸ La destrucció de Sant Andreu d'Eixalada per una riuada està perfectament testimoniada tant pel pacte fundacional que signaren els monjos supervivents en entrar a formar part de la comunitat de Cuixà el 19 de juny del 879, com per un reguitzell de judicis que se celebraren durant l'hivern del 879 per tal de restituir totes les escriptures que s'havien perdut en el naufragi: CC VI, doc. 120, p. 163-164 (879); CC VI, doc. 121, p. 165-166 (879); CC VI, doc. 122, p. 166-167 (879); CC VI, doc. 123, p. 167-168 (879); CC VI, doc. 125, p. 169-171 (879). Respecte a l'interessant procediment seguit per restaurar els documents perduts a través de declaracions de testimonis, veure l'estudi que n'ha fet: Josep M. Salrach Marès, *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil* (Vic: Eumo Editorial, 2013), p. 194-200.

⁶⁸⁹ En relació a les diverses fases constructives alt-medievals que s'observen en el monestir de Cuixà, i especialment sobre la seva església preromànica del segle X, veure: Pierre Ponsich, «Les problèmes de Saint-Michel de Cuxa d'après les textes et les fouilles», *Études Roussillonnaises*, 2.1-2 (1952), 21-66; Pierre Ponsich, «L'architecture préromane de Saint-Michel de Cuxa et la véritable signification», *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 2 (1971), 17-27; Barral Altet, p. 184-87; Junyent, *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, p. 106-10; Pierre Ponsich, «Sant Miquel de Cuixà. Arquitectura (primera part)», a *Catalunya Romànica. Vol. VII: La Cerdanya i el Conflent* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 371-76. Així mateix, també cal assenyalar que, en el marc de dues intervencions arqueològiques realitzades els anys 1999 i 2016, s'han descobert dues tombes i els vestigis d'un edifici que s'han de situar abans de la reconstrucció que el monestir visqué a mitjan segle X, si bé les dades disponibles encara són molt provisionals: Fabrice Henrion, «L'abbaye Saint-Michel de Cuxa à Codalet (Pyrénées-Orientales), nouvelles données archéologiques sur les origines», *Bulletin du Centre d'études médiévales d'Auxerre*, 21.1 (2017), 1-13.

Els orígens més remots d'aquesta casa, que llavors estava sota l'advocació de Sant Germà,⁶⁹⁰ són molt mal coneguts. Ara bé, espigolant la documentació conservada, sembla que podríem estar davant d'un establiment particular de mitjan segle IX o, almenys, d'un intent promogut per Protasi, el poderós aristòcrata que també contribuï a la refundació del monestir d'Eixalada.⁶⁹¹ No en va, a partir del 845, comencem a trobar aquest personatge adquirint terres a l'entorn de Cuixà i, molt revelador, rebent ja algunes donacions de caràcter pietós i testamentari.⁶⁹² A més, malgrat que tots aquests documents ens han arribat a través de restitucions posteriors, no deixa de cridar l'atenció que alguns ja l'anomenin com a *conversus*, un terme que servia per designar aquells que havien pres els hàbits monàstics en edat adulta.⁶⁹³ En qualsevol cas, el 864, en el marc d'aquest procés fundacional inconclús i per causes desconegudes, els sis religiosos que devien constituir aquella comunitat, amb Protasi al capdavant, decidiren adherir-se al veí cenobi de Sant Andreu d'Eixalada, que no passava pels seus millors moments.⁶⁹⁴ A partir de llavors, trobarem la casa de Cuixà com a cel·la d'aquella abadia, però mantenint una comunitat amb cert grau d'autonomia, ja que no només tenim algunes donacions que citen conjuntament els «*monachis Sancti Andree et Sancti*

⁶⁹⁰ La primera referència a l'advocació de Sant Miquel vinculada a la casa de Cuixà no la trobarem fins l'any 938: CC VI, doc. 250, p. 262 (938). Ara bé, a partir d'aquell mateix moment, gairebé sempre constarà en primer lloc, relegant l'advocació tradicional de Sant Germà a una segona posició.

⁶⁹¹ Aquesta hipòtesi fou plantejada per primera vegada per Pierre Ponsich, que proposà com a possibilitat que «*l'archiprêtre Protasius et ses compagnons, au moment où ils font leur profession à Saint-André, sous la règle de Saint Benoît, vivaient déjà en commun à Cuxa*»: Ponsich, «Les origines de Saint-Michel de Cuxa: Saint-André d'Eixalada et Saint-Germain de Cuxa», p. 10-11.

⁶⁹² CC VI, doc. 37, p. 103-104 (845); CC VI, doc. 38, p. 104 (846); CC VI, doc. 41, p. 105-106 (848-849); CC VI, doc. 42, p. 106 (850); CC VI, doc. 50, p. 110-111 (860). Respecte a aquestes primeres actuacions de Protasi a la zona del Conflent i als seus orígens familiars, no sempre interpretats de la mateixa manera per la historiografia precedent, veure: Abadal, «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», p. 134-37; Ponsich, «Saint-André d'Eixalada et la naissance de l'abbaye de Saint-Germain de Cuixa (840-879)», p. 18-21; Pierre Ponsich, «Sant Miquel de Cuixà. Història (primera part)», a *Catalunya Romànica. Vol. VII: La Cerdanya i el Conflent* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 357-68 (p. 360-61).

⁶⁹³ Jan Frederik Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus* (Leiden: Brill, 1976), p. 271. En relació a l'ús d'aquest terme, Ramon d'Abadal, que mai contemplà la possibilitat que Protasi ja hagués fundat una comunitat a Cuixà abans d'adherir-se a la d'Eixalada, intentà explicar l'atribució que li fan els documents del títol de *conversus* abans d'aquella data com un fet comprensible «per tractar-se precisament de notícies molt posteriors, on no pot exigir-se una gran precisió als testimonis que parlaren obsessionats per la situació de convers amb què han conegut a Protasi durant tants anys»: Abadal, «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», p. 135, n. 10.

⁶⁹⁴ CC VI, doc. 55, p. 114-116 ([864]). Sobre aquest interessant document, veure l'aprofundit comentari que n'he ofert a la nota 684 de la pàgina 269. Quant a la vinculació prèvia de Protasi amb aquell monestir conflentí, cal tenir en compte que, l'any 854, ja havia adquirit algunes propietats en el seu entorn més immediat: CC VI, doc. 46, p. 107-108 (854).

Germani»,⁶⁹⁵ sinó que també trobem algunes transaccions dirigides exclusivament «*ad domum Sancti Germani vel ad ipsos monachos ibidem servientes*».⁶⁹⁶

Aquesta situació, però, canvià sobtadament l'any 878, ja que una riuada arrasà la seva casa mare, obligant als monjos supervivents a traslladar-se a Cuixà i convertir-la en la nova seu abacial.⁶⁹⁷ Aquest trasllat, a més, anà acompanyat de l'elecció de Protasi com a abat del monestir i d'un increment de la relació de patronat que tenia sobre seu el comte Miró I el Vell, fins al punt que, en el seu testament, Protasi posà la casa sota la seva protecció i li encomanà vetllar pel bon compliment de les normes monàstiques, fent-lo responsable de l'elecció del seu successor al capdavant de l'abadia.⁶⁹⁸ Per tant, com ha apuntat recentment Aymat Catafau, el llinatge de Guifré el Pelós, que en aquells moments anava consolidant el seu poder sobre els comtats catalans orientals, aprofità la situació per estrènyer el seu control i patronatge sobre el cenobi, quelcom que recorda poderosament al que succeí a Santa Maria d'Arles arran de la seva destrucció per part dels normands.⁶⁹⁹ Ara bé, això no impedí que Cuixà sentís profundament la mort del seu carismàtic fundador, sobretot perquè el successor del comte Miró I el Vell, el seu nebot Miró II el Jove, mai es mostrà gaire procliu a la promoció de cenobis, quelcom que pot explicar el fet que, a partir del 880, ens trobem amb un lapse de gairebé cinquanta anys sense pràcticament cap menció documental a aquest centre monàstic.⁷⁰⁰

⁶⁹⁵ CC VI, doc. 104, p. 153-154 (876); CC VI, doc. 107, p. 155-156 ([877]).

⁶⁹⁶ CC VI, doc. 59, p. 121 (866-867); CC VI, doc. 78, p. 132-133 (873); CC VI, doc. 83, p. 137 (874); CC VI, doc. 96, p. 148 (876); CC VI, doc. 98, p. 150 (876); CC VI, doc. 111, p. 158-159 (878).

⁶⁹⁷ Respecte a aquest trasllat de la comunitat d'Eixalada a Cuixà, se'ns ha conservat un document interessantíssim pel qual Protasi, «*advocatus abba*», juntament amb trenta-cinc monjos supervivents del naufragi d'Eixalada, es lliuraren amb tots els seus béns al cenobi de Sant Germà de Cuixà «*fundatus a Protasio converso in suo proprio*»; al mateix temps que el propi Protasi també li donà els béns que tenia en particular per tal que tots en poguessin gaudir conjuntament: CC VI, doc. 125, p. 169-171 (879). Per tant, com apuntà Arcadi Garcia, es tracta d'un vertader pacte fundacional de tradició visigoda, més evolucionat que els que trobem en els monestirs pallaresos de Sant Vicenç de Gerri i Sant Esteve de Servàs, però amb molts elements comuns: Garcia Sanz, «Els pactes monàstics a la pre-Catalunya del segle IX», p. 30-31. A més, cal assenyalar que aquest diploma compta amb vint-i-una *adnotationes in pactum*; és a dir, vint-i-una firmes afegides *a posteriori* pels monjos que anaven entrant en el monestir i que, complint amb la tradició litúrgica visigoda, havien de sancionar també la seva acta fundacional.

⁶⁹⁸ CC VI, doc. 126, p. 171-173 (879).

⁶⁹⁹ Catafau, «Cuixà, Arles de Tec i Sant Martí del Canigó. El paper de l'aristocràcia nordcatalana en les fundacions monàstiques del segle VIII al segle XI», p. 82-83.

⁷⁰⁰ Entre l'any 880, quan documentem per última vegada a l'abat Protasi, i el 930, quan el nombre de documents torna a augmentar de manera exponencial, només trobem dos esments del monestir de Sant Germà de Cuixà: CC VI, doc. 164, p. 196-197 (901); CC VI, doc. 192, p. 218 (918). Quant a les causes que podrien explicar aquest silenci documental, veure: Abadal, «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», p. 173-74; Pierre Ponsich, «La grande histoire de Saint-Michel de Cuxa au Xe siècle», *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 6 (1975), 7-40 (p. 8-9).

L'impuls definitiu per Cuixà arribà vers el 930 de mans del comte Sunifred II de Cerdanya que no només li féu importants donacions piadoses,⁷⁰¹ sinó que, trobant-hi una «*ecclesiolam parvulam, ex luta et lapidus confectam, in onore Sancti Germani confessoris*», decidí refer-la «*ex calce e lapidibus et lignis delodati mirifice*».⁷⁰² Així mateix, també fou ell qui inicià les obres de reconstrucció de l'església de Sant Miquel, que acabaria esdevenint la principal del monestir, si bé no s'acabaren fins després de la seva mort.⁷⁰³ En conseqüència, no hi ha dubte que Sunifred II assumí les tasques de patronatge que Protasi havia encomanat al seu llinatge, revifant la vida del cenobi que, a partir d'aquell moment, tornà a rebre grans quantitats de béns de tot tipus de benefactors, bastint un extens domini territorial, i aconseguí sengles preceptes reials i butlles papals confirmant-li els seus privilegis d'immunitat i exempció episcopal.⁷⁰⁴ Per últim, no podem oblidar que, entre el 964 i el 1046, se succeïren al front de la comunitat els abats Garí i Oliba, dos personatges de gran prestigi que, sota l'influx de Cluny, portaren el cenobi conflentí a viure un dels seus moments més esplendorosos i estendre la seva influència política i espiritual molt més enllà dels seus murs.⁷⁰⁵

Tenint en compte tot això, en arribar al límit cronològic del present treball, deixem el monestir de Cuixà en un moment d'expansió en el qual s'assentaren les bases

⁷⁰¹ CC VI, doc. 260, p. 269 (941); CC VI, doc. 263, p. 271 (942); EC, doc. 68, p. 289-290 (INTERPOLAT 942); CC VI, doc. 271, p. 276-277 (943); CC VI, doc. 317, p. 302 (949); CC VI, doc. 381, p. 345 ([951-957]); CC VI, doc. 382, p. 345 ([951-957]); CC VI, doc. 388, p. 348 (INTERPOLAT 958); CC VI, doc. 418, p. 368-370 (961); CC V, doc. 374, p. 334-337 (966) = DMR I, doc. 205, p. 239-240 (965); CC VI, doc. 445, p. 383-384 (965).

⁷⁰² CC VI, doc. 340, p. 320-322 (953).

⁷⁰³ CC VI, doc. 485, p. 414-416 ([975]). Aquesta dotalia, que fou escrita pel comte-bisbe Miró de Besalú i Girona, germà de Sunifred II de Cerdanya, ha estat analitzada amb gran detall per: Josep M. Salrach Marès, «El comte-bisbe Miró Bonfill i l'acta de consagració de Cuixà de l'any 974», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 10 (1989), 107-24.

⁷⁰⁴ CC VI, doc. 326, p. 306-308 ([950]); CC II, Cuixà, doc. 2, p. 91-93 (952); CC II, Cuixà, doc. 3, p. 94-98 (958); CC VI, doc. 454, p. 389-392 ([968]); CC VI, doc. 617, p. 489-491 ([993]). Sobre el domini patrimonial del monestir de Cuixà, veure els acurats estudis que en feren: Pierre Ponsich, «Le domaine foncier de Saint-Michel de Cuxa aux IXe, Xe et XIe siècles», *Études Roussillonnaises*, 2.1-2 (1952), 67-100; Abadal, «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», p. 181-203; Ponsich, «Sant Miquel de Cuixà. Història (primera part)», p. 365-66. Així mateix, també resulta molt útil la representació cartogràfica que n'ofereixen: Bolòs i Hurtado, *Atlas dels comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet (759-991)*, p. 124-26.

⁷⁰⁵ Per una visió de síntesi sobre aquest període tan esplendorós de la història de Cuixà, veure: Abadal, «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», p. 173-180 i 204-238; Ponsich, «La grande histoire de Saint-Michel de Cuxa au Xe siècle», p. 9-31; Pierre Ponsich, «Avant-propos: le siècle de l'An Mil à Saint-Michel de Cuxà», *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 20 (1989), 7-28; Ponsich, «Sant Miquel de Cuixà. Història (primera part)», p. 362-68.

que permeteren la seva supervivència fins a finals del segle XVIII, si bé mai recuperà la influència i el prestigi de què gaudí als segles X i XI.⁷⁰⁶

Sant Cebrià de Cubera o de Saorra (20)

La cel·la de Sant Cebrià de Cubera és bastant desconeguda i, de fet, no es pot assegurar la seva ubicació exacta, si bé estaria situada a prop del petit poble de Saorra (el Conflent), la parròquia del qual manté la seva advocació. En altres paraules, estaria assentada a la part central de la vall de la Rotjà, en el seu punt més ample.

Entrant a veure la història d'aquesta casa, cal destacar que la seva fundació, o almenys la seva adquisició per part de l'abadia de Santa Maria del Vallespir, ha de situar-se a mitjan segle IX, ja que encara no consta en el precepte que el rei Carles el Calb li lliurà l'any 844, però sí en el que el mateix rei li concedí l'any 869 per ajudar-la a refer-se de l'atac normand que havia patit una dècada abans.⁷⁰⁷ Ara bé, en cap cas es pot negar una possible preexistència com a cenobi autònom, quelcom que, malgrat ser una hipòtesi del tot indemostrable, l'igualaria a altres cel·les de la seva casa mare com, per exemple, Sant Pere d'Albanyà. Fos com fos, a partir del 869, trobarem la cel·la de Sant Cebrià en tots els preceptes reials que el monestir d'Arles recaptà dels reis francs.⁷⁰⁸ De fet, malgrat que no consti específicament en la butlla que el papa Sergi IV li lliurà l'any 1011,⁷⁰⁹ tenim indicis per pensar que hauria pogut sobreviure durant molt temps, ja que, en una data tan tardana com és el 1588, encara trobem «*el priorato de St. Cebrián de Jullir*» entre els actius del monestir de Santa Maria d'Arles.⁷¹⁰

Així doncs, sense negar possibles intermitències, sembla que estaríem davant d'un centre monàstic de llarga durada que, nascut vers el 850, s'hauria perllongat fins a època baix-medieval, sobrepasant en molt el límit cronològic del present treball.

⁷⁰⁶ Respecte a l'evolució del monestir de Cuixà després de l'abadiat d'Oliba, veure: Ponsich, «Sant Miquel de Cuixà. Història (primera part)», p. 368.

⁷⁰⁷ CC II, Arles, doc. 2, p. 24-26 (820); CC II, Arles, doc. 3, p. 27-29 (844).

⁷⁰⁸ CC II, Arles, doc. 5, p. 33-36 (878); CC II, Arles, doc. 6, p. 37-39 (881).

⁷⁰⁹ MH, apèndix, doc. 168, col. 989-992 (1011). El fet que la cel·la de Sant Cebrià de Cubera no aparegui referenciada en aquesta butlla no implica necessàriament que no existís en aquell moment. No en va, com he comentat en el cas de Sant Quintí dels Banys d'Arles, aquest diploma no cita *in extenso* tots els béns del cenobi i, per exemple, confirma sense detallar-les totes les seves cel·les «*sicut in vestro regale praecepto resonat*».

⁷¹⁰ DIRMC, doc. 17, p. 140-178 ([1588]). Quant a la identificació de Sant Cebrià de Julir amb la cel·la de Saorra, veure: Zaragoza Pascual, p. 87-88.

Sant Pere de Prada (21)

La casa de Sant Pere de Prada, avui convertida en parròquia del poble homònim (el Conflent), estava situada a la ribera dreta del riu Tet, a la zona més oberta de la vall conflentina, un espai especialment ric des d'un punt de vista agrícola.

El primer esment documental a aquesta cel·la, vinculada des dels seus orígens a l'abadia occitana de Santa Maria de la Grassa, data de l'any 870, quan el rei Carles el Calb en confirmà la possessió a l'abat Sunifred d'aquell monestir.⁷¹¹ Ara bé, gràcies a un judici celebrat al castell de Sant Esteve de Pomers cinc anys abans, sabem que la vila de Prada havia estat lliurada a l'abadia de la Grassa pel comte Sunifred I de Cerdanya en temps de l'abat Elies, quelcom que situa la donació entre el 844 i el 848.⁷¹² Per tant, podem situar amb bastantes garanties la fundació d'aquesta cel·la al llarg del tercer quart del segle IX, segurament per gestionar els béns de l'abadia en aquell indret, els quals encara es veurien incrementats amb la cessió de l'església de Sant Salvador de Prada l'any 878 o 888.⁷¹³ *A posteriori*, tornarem a trobar la «*cellam quoque quae dicitur Prata cum sibi pertinentibus ecclesiis*» en un precepte confirmatori de Carles el Simple datat l'any 899.⁷¹⁴ Tanmateix, a partir de llavors, si bé l'església de Sant Pere de Prada seguí vinculada a la Grassa fins al segle XVI,⁷¹⁵ deixem de documentar-la com a *cella* i, per exemple, en la problemàtica butlla que el papa Agapit II li lliurà l'any 951, es parla simplement de «*quantum habent in Prata et in Bovaria ad se pertinentia*».⁷¹⁶

A la llum d'aquestes evidències, he optat per una posició prudent i considerar l'existència de la cel·la de Sant Pere de Prada únicament durant la segona meitat del segle IX, si bé no es pot descartar la possibilitat que durant la centúria següent encara

⁷¹¹ RCAL, doc. 27, p. 46-48 (870). Amb anterioritat, també trobem la «*cellam que dicitur Prata cum ecclesiis videlicet Sancti Petri et Sancti Iohanni et Sancti Salvatoris et Gervasii et Celsi et Sancti Martini in villa Canouas*» en un suposat precepte del mateix rei Carles el Calb del 855: RCAL, doc. 23, p. 36-38 (FALS 855). Ara bé, sens cap mena de dubte, es tracta d'un document espuri, la redacció del qual no s'ha de situar abans de finals del primer terç del segle XI.

⁷¹² CC VI, doc. 56, p. 116-119 (865).

⁷¹³ RCAL, doc. 31, p. 52-53 ([878]) = CC VI, doc. 144, p. 183-184 ([888]). Aquest document està datat amb la fórmula «*anno quod obiit Karolus imperator, Christo regnante rege expectante*», motiu pel qual s'han presentat diverses propostes de reducció segons si l'emperador Carles referit en el document s'identifica amb Carles el Calb o amb el seu nebot, Carles el Gros.

⁷¹⁴ RCAL, doc. 40, p. 67-69 (899). La cel·la de Prada també apareix citada en un altre precepte del mateix Carles el Simple de l'any 908, si bé en aquest cas hi ha motius per dubtar de la seva sinceritat, sent molt probable que es tractés d'un diploma espuri elaborat al segle XII: RCAL, doc. 45, p. 75-78 (FALS 908).

⁷¹⁵ Joan Badia Homs i Pierre Ponsich, «Sant Pere de Prada. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 484.

⁷¹⁶ RCAL, doc. 66, p. 108-113 (INTERPOLAT 951).

hagués mantingut certa comunitat monàstica, sobretot tenint en compte l'entitat de l'alou de Prada i la gran quantitat d'esglésies que la Grassa hi administrava.

Sant Tomàs de Balaguer (22)

La casa de Sant Tomàs de Balaguer, de la qual no s'ha conservat cap vestigi, estava situada prop de l'aiguabarreig del Tet i la Riberola, a la zona on encara hi ha el veïnat i els banys homònims, dins del terme de Fontpedrosa (el Conflent).⁷¹⁷

Entrant a veure la història d'aquest desconegut centre religiós, cal destacar que ja trobem la seva església entre els béns que els monjos de Sant Andreu d'Eixalada aportaren a Sant Germà de Cuixà quan s'hi establiren l'any 879 com a conseqüència de la destrucció de la seva abadia per una revinguda del riu Tet.⁷¹⁸ De fet, com ja s'adonà Ramon d'Abadal, sembla que amb anterioritat hauria estat una de les quatre esglésies, juntament amb Sant Andreu d'Eixalada, Sant Joan d'Entrevalls i Sant Pere de Serola, que conformaven aquell monestir.⁷¹⁹ No en va, segons consta en un precepte del rei Carles el Calb del 871 i en un judici del mateix 879, el monestir d'Eixalada havia estat fundat «*in honore sancti Andree apostoli sed et aliorum apostolorum Petri, Iohannis et Thomae*». ⁷²⁰ Per tant, podria haver comptat ja amb una mínima comunitat des d'època bastant reculada, potser des de la mateixa incorporació de l'alou de Balaguer al domini d'Eixalada vers el 855.⁷²¹ Ara bé, en cas d'haver existit, no crec que hagués pogut sobreviure als trasbalsos que la casa d'Eixalada i la seva continuadora, Cuixà, visqueren al tombant dels segles IX i X. En conseqüència, tenint en compte que no la trobem pròpiament com a *cella* fins l'any 950, quan el papa Agapit II en confirmà la possessió al monestir de Cuixà,⁷²² m'inclino a creure que l'establiment de certa comunitat en aquell indret s'ha de relacionar amb la revifalla que la seva casa mare visqué a partir del 930 gràcies al suport del comte Sunifred II de Cerdanya i els seus germans.

⁷¹⁷ Sobre la ubicació d'aquesta cel·la, veure: Joan Badia Homs, «Sant Tomàs de Balaguer», a *Catalunya Romànica. Vol. VII: La Cerdanya i el Conflent* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 273.

⁷¹⁸ «*Nos (...) eligimus locum Sanctum Iermanum, qui situs est in villare Cuxano, (...) et traditum ab illo nobis vel successoribus nostris cum omnibus rebus (...) simul cum omnia que possidemus in ecclesias ibidem subiectas, id est, Tresvalles et Sanctum Iohannem, et Sanctum Petrum, et Sanctum Tome, quod nos consecrare iussimus vel restaurare*»: CC VI, doc. 125, p. 169-171 (879).

⁷¹⁹ Abadal, «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», p. 143.

⁷²⁰ CC II, Cuixà, doc. 1, p. 85-90 (871); CC VI, doc. 123, p. 167-168 (879).

⁷²¹ CC VI, doc. 48, p. 109 (854-855).

⁷²² CC VI, doc. 326, p. 306-308 ([950]).

A posteriori, tornem a trobar la «*cella Sancti Thomae*» en el precepte que el rei Lluís d'Ultramar atorgà a Cuixà l'any 952.⁷²³ Tanmateix, en totes les confirmacions posteriors, si bé segueix constant entre els béns d'aquella abadia, consta sempre com a simple *ecclesia*.⁷²⁴ Per tant, si ens refiem de la precisió terminològica d'aquestes fonts, que seria bo poder contrastar arqueològicament, sembla que l'experiència monàstica a Sant Tomàs de Balaguer hauria estat efímera, limitada a mitjan segle X.

Santa Cecília de Coç (23)

La casa de Santa Cecília de Coç, de la qual només resta una església amb evidents vestigis del seu passat alt-medieval que ha estat recentment restaurada,⁷²⁵ estava situada al marge esquerre del riu Tec, a certa alçada sobre la vessant sud-oriental del turó on s'alça la torre de Coç, dins del terme comunal de Tec (el Vallespir).

Aquesta cel·la de Santa Maria del Vallespir apareix documentada per primera vegada l'any 869, quan el rei Carles el Calb la inclogué entre els béns que confirmà a l'abat Hilperic d'aquell cenobi.⁷²⁶ Ara bé, tenint en compte que encara no consta en el precepte que el mateix rei li havia lliurat l'any 844 i que, entre el 858 i el 869, la seva casa mare estava en crisi pels efectes devastadors d'un atac normand,⁷²⁷ crec que podem situar amb bastanta precisió la seva incorporació al patrimoni de l'abadia d'Arles a mitjan segle IX. A partir d'aquell moment, la trobem en tots els preceptes confirmatoris que els abats d'aquell cenobi recaptaren en els anys següents.⁷²⁸ Fins i tot, malgrat el buit documental que s'observa durant el segle X, és possible que encara mantingués certa comunitat a principis de l'XI, ja que, si bé no apareix explicitada en la butlla que li donà el papa Sergi IV l'any 1011, podria estar inclosa en la clàusula «*concedimus vel confirmamus huic cellulae sicut in vestro regale praecepto resonat*».⁷²⁹

⁷²³ CC II, Cuixà, doc. 2, p. 91-93 (952).

⁷²⁴ CC II, Cuixà, doc. 3, p. 94-98 (958); CC VI, doc. 454, p. 389-392 ([968]); MH, apèndix, doc. 144, col. 978-983 (1011).

⁷²⁵ Barral Altet, p. 188; Joan Badia Homs i Eulàlia Badia Puigdevall, «Santa Cecília de Coç. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. XXV: El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda i el Perapertusès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 191-92.

⁷²⁶ CC II, Arles, doc. 4, p. 30-32 (869).

⁷²⁷ CC II, Arles, doc. 3, p. 27-29 (844); CC VI, doc. 61, p. 123-124 ([868-869]).

⁷²⁸ CC II, Arles, doc. 5, p. 33-36 (878); CC II, Arles, doc. 6, p. 37-39 (881).

⁷²⁹ MH, apèndix, doc. 168, col. 989-992 (1011).

Tenint en compte aquestes evidències, he optat per suposar que la cel·la de Santa Cecília de Coç, fundada vers el 850, hauria pogut mantenir una mínima vida monàstica fins al final del període estudiat, secularitzant-se al llarg del segle XI.

Santa Maria d'Arles (24)

El monestir de Santa Maria d'Arles, del qual es conserva un imponent complex romànic i gòtic, estava situat a la ribera esquerra del riu Tec en un dels punts més amplis de la seva vall, molt a prop de la seva confluència amb el Riu Ferrer, just en l'indret on actualment s'alça la vila homònima (el Vallespir).

Els orígens d'aquest cenobi s'han de situar al darrer quart del segle IX, quan la comunitat de Santa Maria del Vallespir, fundada sobre les antigues termes romanes dels Banys d'Arles, es traslladà a aquell indret.⁷³⁰ Aquest canvi d'ubicació, malgrat que fou desencadenat per la destrucció del cenobi primigeni per part d'un atac normand, sens dubte respongué a certs interessos de caràcter econòmic, ja que, com ha apuntat Aymat Catafau, el nou emplaçament estava ubicat al centre del domini del monestir, en un punt molt més apte per a l'agricultura i, sobretot, molt més proper a les profitoses mines de ferro de Riu Ferrer.⁷³¹ De la mateixa manera, però, també s'ha de veure com una conseqüència del procés de consolidació dels llinatges comtals de la zona, car, com ha apuntat el mateix autor, la família de Guifré el Pelós, que llavors ocupava tots els comtats que confluïen al Vallespir, aprofità aquest procés de refundació per estendre el seu patrocini sobre aquell antic monestir i, a través de la seva reconstrucció, mostrar la seva generositat i el seu poder economicosocial.⁷³² No ens ha d'estranyar, per tant, que a partir d'aquell moment Santa Maria d'Arles es convertís en un vertader monestir comtal i, si a finals del segle IX ja trobem al capdavant de l'abadia a Sunifred, el germà petit del comte Guifré,⁷³³ l'any 968 el papa Joan XIII confirmà al seu nét, el comte Oliba

⁷³⁰ Respecte al procés de trasllat de la casa de Santa Maria del Vallespir des del seu emplaçament original al lloc d'Arles, veure l'argumentació i la bibliografia presentada a les pàgines 249-252.

⁷³¹ Aymat Catafau, «Naixement i desenvolupament d'una xarxa de petites viles a la vall del Tec a l'Edat Mitjana: Prats de Molló, Arles de Tec, Ceret, El Voló», *Quaderns de la Selva*, 15 (2003), 7-20 (p. 11).

⁷³² Catafau, «À propos des origines de l'abbaye Sainte-Marie d'Arles-sur-Tech», p. 80-81; Catafau, «Cuixà, Arles de Tec i Sant Martí del Canigó. El paper de l'aristocràcia nordcatalana en les fundacions monàstiques del segle VIII al segle XI», p. 82-83.

⁷³³ L'abat Sunifred d'Arles el trobem documentat entre els anys 881 i 887 gràcies a dos únics documents: CC II, Arles, doc. 6, p. 37-39 (881); CC VI, doc. 142, p. 183 (887). En cap d'ells se'ns especifica el seu llinatge ni les seves relacions familiars. Ara bé, tenint en compte que sabem de l'existència d'un germà de Guifré el Pelós amb aquest nom i que, en la seva execució testamentària, se l'anomena «*venerabilis*

Cabreta de Cerdanya-Besalú, el dret de patronatge sobre el monestir i la prerrogativa de poder depositar els seus abats si incomplien la regla de Sant Benet.⁷³⁴

Aquesta relació de patrocini, que acabà quedant en mans de la branca besaluenca del casal de Barcelona, reportà importants beneficis per a l'abadia d'Arles, afavorint que, durant el segle X, pogués incrementar notablement el seu predi territorial, sobretot dins del propi Vallespir i a la part nord del comtat de Besalú.⁷³⁵ Així doncs, en arribar a l'any 1000, deixem aquesta abadia en un moment d'evident creixement, quelcom que també es posa de manifest en la recepció d'una nova butlla l'any 1011, en aquest cas de mans del papa Sergi IV, i en la dedicació de la seva església l'any 1046.⁷³⁶

Sant Andreu de Catllà / Santa Maria de Riquer (25)

La casa de Sant Andreu de Catllà, de la qual es conserva un edifici romànic molt retocat *a posteriori*, estava situada a la riba esquerra de la Castellana, molt a prop del seu aiguabarreig amb el Tet, just on encara s'alça el poble homònim (el Conflent).

El primer esment documental a aquest centre religiós, i l'únic que permet atribuir-li certa condició monàstica, és una donació de l'any 948 per la qual un tal Bernat lliurà a l'abadia de Sant Miquel i Sant Germà de Cuixà l'«*ecclesia que est consecrata in honore Sancti Andreae apostoli, cum ipsa cella et cum ipsa curte (...) in villa Castellano*».⁷³⁷ Tot sembla indicar, per tant, que es tractaria d'una petita fundació

Suniefredus», un tractament formal reservat a bisbes i abats, sembla que no s'ha de dubtar de la identificació entre ambdós personatges: DACU 805-980, doc. 35, p. 43-44 (891).

⁷³⁴ «*Dicimus etiam ut abbas qui ibidem pro tempore fuerit, si, quod absit, a regulare proposito et institutione beati Benedicti deviaverit, sive res monasterii eiusdem alienaverit, licentiam habeat predictus comes Oliba sive sui eundem abbatem expellendi foras et quod ab eo alienatum fuerit ad proprium ius revocandi, et pro ipso alium Deo dignum abbatem constituendi, approbata rei veritate*»: CC VI, doc. 455, p. 392-393 ([968]).

⁷³⁵ Sobre el domini territorial de l'abadia d'Arles, veure la representació cartogràfica que n'ofereixen: Bolòs i Hurtado, *Atlas dels comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet (759-991)*, p. 128-29. Quant a les donacions específiques que li feren els comtes de Besalú, bastant nombroses a la segona meitat del segle X, veure: CC V, doc. 374, p. 334-337 (966) = DMR I, doc. 205, p. 239-240 (965); MH, apèndix, doc. 105, col. 888 (965); CC V, doc. 453, p. 409-413 (979); CC VI, doc. 559, p. 455 (984); CC VI, doc. 579, p. 465-466 (988); CC VI, doc. 611, p. 485-486 (993); CC VI, doc. 635, p. 502 (998).

⁷³⁶ MH, apèndix, doc. 168, col. 989-992 (1011); DEC II/1, doc. 179, p. 131-134 (1046). Per saber més sobre l'evolució posterior d'aquesta abadia, que es perllongà amb moments de més o menys esplendor fins a la Revolució Francesa, veure: Ponsich, «Santa Maria d'Arles. Història (primera part)», p. 68-71.

⁷³⁷ CC VI, doc. 302, p. 296 (948). Respecte a la cel·la monàstica que apareix en aquest document vinculada a la casa de Sant Andreu de Catllà, cal destacar que, potser amb raó, normalment se l'ha identificat amb la veïna església de Santa Maria de Riquer, situada a 375 metres al sud-est del poble de Catllà, a la ribera oposada de la Castellana i encara més a prop de la seva confluència amb el Tet: Pierre Ponsich, «Sant Andreu de Catllà. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VII: La Cerdanya i el Conflent*

de caràcter familiar que, finalment, s'hauria integrat a una abadia més gran, aprofitant segurament el creixement que en aquells anys estava vivint Cuixà per l'impuls que li donà el comte Sunifred II de Cerdanya. Ara bé, no sembla que, un cop integrada al domini d'aquell cenobi, aquesta cel·la tingués una vida gaire llarga, car, a partir del 950, i en totes les confirmacions de béns posteriors, la trobarem designada únicament com a *ecclesia*, quelcom que fa pensar en una prompta pèrdua de la vida comunitària.⁷³⁸

Així doncs, tenint en compte la manca d'evidències documentals anteriors i la seva ràpida desaparició, m'he vist obligat a considerar l'existència d'aquesta cel·la únicament a l'entorn de l'any 948, esperant que en el futur puguem disposar de noves dades que ens permetin conèixer millor aquesta interessant fundació.

Sant Llorenç de Torrents o d'Alemanys (26)

La casa de Sant Llorenç de Torrents o d'Alemanys, redescoberta gràcies a unes intervencions que s'hi realitzaren als anys 80,⁷³⁹ estava situada al sud-est del mas d'en

(Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 346. No en va, fou aquella casa on, l'any 1073, s'hi va establir un priorat de Sant Miquel de Cuixà que, especialment ben documentat a partir del segle XIII, perdurà fins a la Revolució Francesa: Pierre Ponsich, «Santa Maria de Riquer. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VII: La Cerdanya i el Conflent* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 348-50. Ara bé, en la meua opinió, és més probable que la cel·la del segle X fos la pròpia casa de Catllà o que, com a mínim, englobés les dues esglésies, sent la principal la de Sant Andreu, ja que seria molt estrany que la seu d'una comunitat monàstica aparegués com un bé secundari, sense ni tan sols esmentar la seva advocació. No oblidem, en aquest sentit, que tots els preceptes reials i papals que el monestir de Cuixà rebé *a posteriori* normalment només citen la casa de Sant Andreu, sent les úniques excepcions les butlles de Joan XIII i Sergi IV que parlen de la «*villam Castellani cum duabus ecclesiis ibi fundatis, hoc est, Sancte Andree et Beate Marie semper virginis*»: CC VI, doc. 454, p. 389-392 ([968]); MH, apèndix, doc. 144, col. 978-983 (1011). A més, el fet que el 1073 s'escollís Santa Maria de Riquer com a seu del priorat de Cuixà que fundà el vescomte Bernat Sunifred de Conflent podria no deure's a la preservació d'una tradició anterior, sinó a les noves circumstàncies d'aquella centúria, ja que, segons explicar un document de restitució de l'any 1100, l'església de Sant Andreu havia estat usurpada a principis de segle XI pels hereus d'un *miles* anomenat Sunyer Arnau, impedit que el cenobi conflentí en pogués disposar lliurement: MH, apèndix, doc. 325, col. 1218-1219 (1100). Això explicaria també els conflictes que descriu amb tot detall la dotàlia de Santa Maria de Riquer en el moment de la seva refundació l'any 1073 entre els seus promotors i els clergues de Sant Andreu, obligant al bisbe d'Elna a definir els drets i deures de cadascun d'ells: DEC II/2, doc. 229, p. 228-230 (1073). Per tot això, he optat per considerar que la cel·la que documentem al 948 estaria centrada en la casa de Sant Andreu de Catllà, sense descartar, però, que Santa Maria de Riquer, en aquells moments, formés part integral de la mateixa institució.

⁷³⁸ CC VI, doc. 326, p. 306-308 ([950]); CC II, Cuixà, doc. 2, p. 91-93 (952); CC II, Cuixà, doc. 3, p. 94-98 (958); CC VI, doc. 454, p. 389-392 ([968]); MH, apèndix, doc. 144, col. 978-983 (1011).

⁷³⁹ Respecte als resultats d'aquesta intervenció arqueològica, dirigida per Christian Daunés, només he pogut localitzar l'escassa informació que en donen: Joan Badia Homs et al., «Sant Llorenç de Torrents (o d'Alemanys). Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 333-34; Joan Badia Homs et al., «Sant Llorenç de Torrents (o d'Alemanys). Edificis civils», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 334.

Beç, a les últimes estivacions del massís de les Alberes abans d'entrar a la plana rossellonesa, dins del terme municipal de la Roca d'Albera (el Rosselló).

L'única referència documental a aquesta cel·la de Sant Genís de Fontanes, com passa amb la majoria de centres vinculats a aquella abadia que veurem a continuació, és de l'any 981, quan el rei Lotari li'n confirmà la possessió en el marc del procés de restauració que seguí a la seva destrucció a mans dels pagans.⁷⁴⁰ Això, sumat al fet que tota la documentació de Sant Genís anterior al 971 es va perdre al mateix segle X,⁷⁴¹ ens impedeix formular cap tipus d'hipòtesi sobre quan hauria pogut ser fundada. De la mateixa manera, tenint en compte que *a posteriori* no en tornarem a trobar cap altre esment fins a mitjan segle XV,⁷⁴² res podem dir del moment de la seva extinció.

En conseqüència, fins que es repregui la seva excavació arqueològica, quelcom molt desitjable tenint en compte que es començaven a apuntar els possibles vestigis de les estances monàstiques alt-medievals,⁷⁴³ ens hem de limitar a situar la seva existència al darrer quart del segle X, sense descartar, però, que pogués ser bastant anterior.

Sant Martí de Casafabre i Sant Andreu de Ministrol (27)

Les cases de Sant Martí de Casafabre i Sant Andreu de Ministrol, que constituïen una única cel·la monàstica, estaven situades a la part central de la vall del riu Bolès, la primera prop de la divisòria que la separa de la vall del riu Gimènol i la segona gairebé a tocar de les seves aigües, sempre dins del terme de Casafabre (els Aspres).

Entrant a veure les dades de què disposem per reconstruir la història d'aquesta cel·la de Sant Genís de Fontanes, cal destacar que, com en el cas de Sant Llorenç de Torrents, només apareix referenciada en el precepte que el rei Lotari atorgà a aquella abadia rossellonesa l'any 981.⁷⁴⁴ Per tant, tampoc podem precisar en quin moment fou fundada ni quan perdé la seva comunitat. Ara bé, en aquest cas particular, no sembla que perdurés durant gaire temps en mans del monestir de Sant Genís, ja que, a partir del

⁷⁴⁰ CC II, Sant Genís les Fonts, doc. 3, p. 210-213 (981).

⁷⁴¹ Aquesta notícia ens la dona el regest d'un judici, presidit pel bisbe Sunyer d'Elna, en què es restituïren les principals escriptures que el cenobi havia perdut: CC VI, doc. 463, p. 399-400 (971).

⁷⁴² Pierre Ponsich, «Sant Llorenç de Torrents (o d'Alemanys). Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 333.

⁷⁴³ Badia Homs et al., «Sant Llorenç de Torrents (o d'Alemanys). Edificis civils», p. 334.

⁷⁴⁴ CC II, Sant Genís les Fonts, doc. 3, p. 210-213 (981).

segle XII, trobarem l'església de Sant Martí subjecte al cenobi de Sant Miquel de Cuixà i la de Sant Andreu a la canònica de Santa Maria de Serrabona.⁷⁴⁵

Així doncs, a l'espera de noves evidències que clarifiquin la història d'aquesta cel·la tan interessant des d'un punt de vista estructural, he optat per una posició prudent i pressuposar-ne l'existència únicament durant el darrer quart del segle X.

Sant Martí d'Escaró (28)

La cel·la de Sant Martí d'Escaró, destruïda a principis del segle XX en obrir-se a les seves immediacions una mina de ferro a cel obert, estava situada a la zona del pla de Ganta, gairebé a la divisòria entre la ribera de Vallmarçana i la ribera de Mentet, on s'alçava el també desaparegut veïnat d'Escaró d'Amunt (el Conflent).

Aquesta cel·la de Sant Genís de Fontanes, com la majoria de centres subjectes a aquella abadia vists anteriorment, només apareix referenciada en el precepte que el rei Lotari li lliurà l'any 981.⁷⁴⁶ Davant l'acaparadora manca de fonts, per tant, res podem dir del cert sobre la seva cronologia, si bé, de nou, no sembla que fos una part essencial del domini monàstic genisenc, ja que, segons tots els indicis, aquest cenobi se'n despreguà aviat en favor del comte Guifré II de Cerdanya, que, al seu temps, l'any 1025, el bescanvià amb el bisbe Berenguer II d'Elna.⁷⁴⁷

A la llum de tot això, em torno a veure obligat a considerar únicament l'existència d'aquesta cel·la durant el darrer quart del segle X, si bé en cap cas es pot descartar que hagués pogut tenir una trajectòria molt més extensa.

Sant Cugat de Soanyes (29)

La casa de Sant Cugat, de la qual no resta cap evidència material, estava situada a la petita vall que dibuixa el còrrec homònim, afluent del Tet per l'esquerra; un indret conegut per les seves mines de ferro dins del terme de Soanyes (el Conflent).

⁷⁴⁵ Pierre Ponsich, «Sant Andreu de Monistrol», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 61; Pierre Ponsich, «Sant Martí de Casafabre. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 181.

⁷⁴⁶ CC II, Sant Genís les Fonts, doc. 3, p. 210-213 (981).

⁷⁴⁷ NH, vol. XXI, apèndix, doc. 27, p. 352 -353 (1025).

Quant a l'evolució històrica d'aquesta cel·la de Sant Genís de Fontanes, els paral·lelismes que presenta amb la resta de dependències d'aquella abadia rossellonesa que he comentat són evidents, car, com la majoria d'elles, només apareix referida en el precepte que li atorgà el rei Lotari l'any 981, sent del tot impossible precisar tant la data de la seva fundació com la de la seva extinció.⁷⁴⁸ Ara bé, em sembla especialment significativa la seva relació, almenys geogràfica, amb la casa de Sant Martí d'Escaró, situada a menys d'un kilòmetre de distància sobre l'altiplà on s'originava el còrrec de Sant Cugat. No en va, es tracta d'una distribució topogràfica pràcticament idèntica a la que observem en el cas de la cel·la de Casafabre, constituïda per dues esglésies, la de Sant Martí i la de Sant Andreu, ubicades una a tocar de les aigües del riu Bolès i l'altra a certa alçada sobre seu. En conseqüència, si bé en aquest cas apareixen referides en el precepte del rei Lotari com si es tractessin de dues *cellae* ben diferenciades,⁷⁴⁹ no seria estrany que Sant Martí d'Escaró i Sant Cugat de Soanyes també haguessin constituït una única unitat monàstica, compartint gran part de la seva història.

Fos com fos, aquest supòsit no permet precisar gaire millor la seva cronologia, havent-nos de limitar, de nou, a adoptar una posició de prudència i considerar la seva existència únicament durant el darrer quart del segle X, esperant que futurs treballs puguin aportar més informació sobre aquests desconeguts establiments monàstics.

⁷⁴⁸ CC II, Sant Genís les Fonts, doc. 3, p. 210-213 (981).

⁷⁴⁹ La forma com són citades unes i altres cel·les en el precepte del 981 és clarament divergent, ja que, mentre les d'Escaró i Soanyes apareixen per separat com a «*cella videlicet Sancti Martini, cum alode, terris et culturis, et cella Sancti Cucufatis, cum terminis et finibus suis*», les de Casafabre i Ministrol ho fan conjuntament com a «*cellam Sancti Martini et Sancti Andreae, qui sunt in loco qui dicitur Catafabricae, cum terminis et finibus suis*»: CC II, Sant Genís les Fonts, doc. 3, p. 210-213 (981).

3.5. Els monestirs dels comtats d'Osona i Manresa

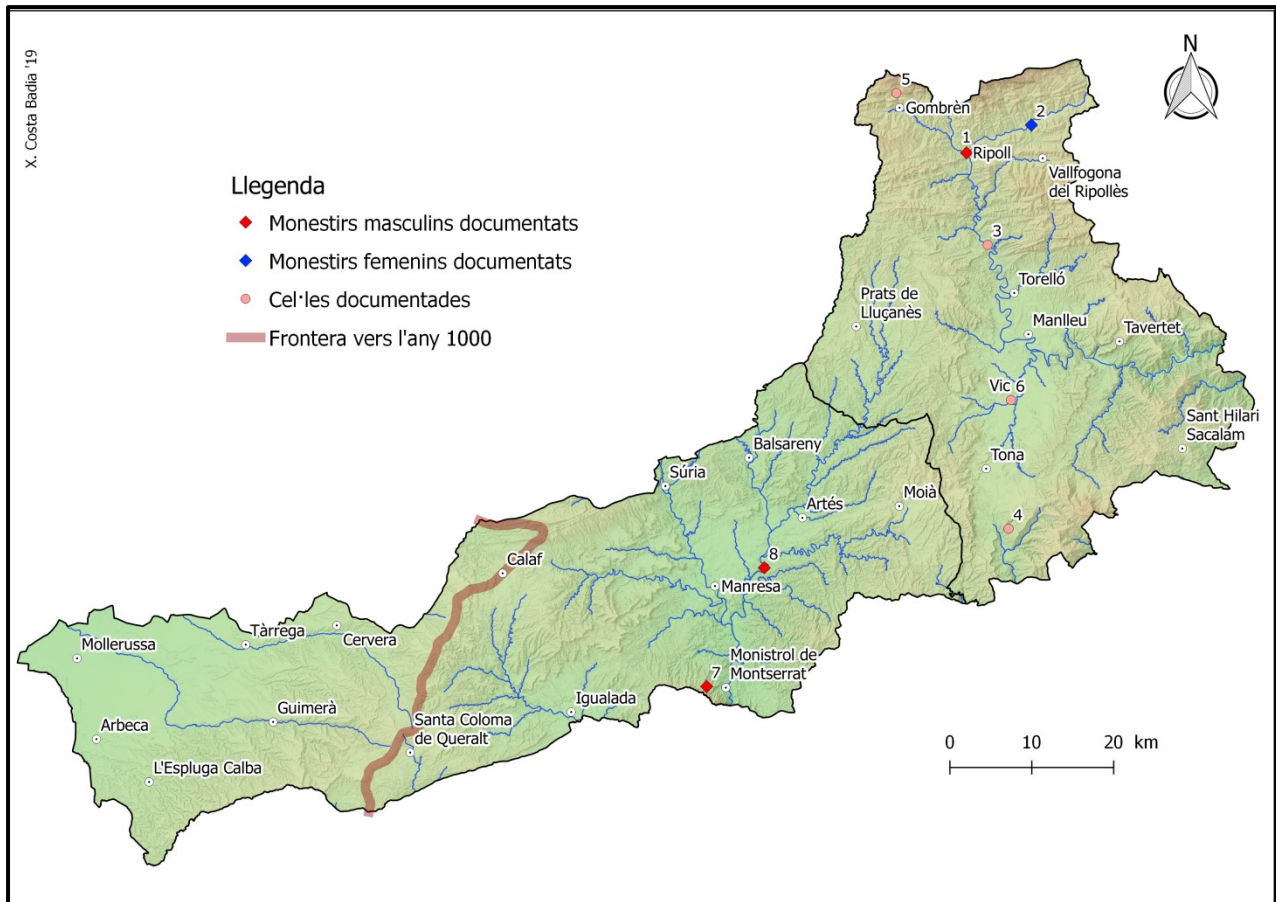

Fig. 34: Monestirs dels comtats d'Osona i Manresa fundats abans de l'any 1000.

Santa Maria de Ripoll (1)

El monestir de Santa Maria de Ripoll, del qual només es preserva una part molt restaurada de l'edifici romànic, estava situat just a la confluència dels rius Ter i Fresser; un espai importantíssim des del punt de vista de les comunicacions pirenaïques que, actualment, ocupa la vila homònima (el Ripollès).

Els orígens d'aquest cenobi, després dels acurats estudis que n'han fet Ramon d'Abadal i Ramon Ordeig, sembla que es poden situar amb bastanta precisió vers l'any 879, just després que el comte Guifré el Pelós iniciés la reestructuració del territori osonenc per tal d'unir els comtats de Barcelona i Girona, que acabava de rebre de mans del rei Lluís el Tartamut en un concili celebrat a Troyes l'any anterior, amb els comtats

d'Urgell i Cerdanya, que controlava des d'almenys el 873.⁷⁵⁰ Aquesta hipòtesi casa tant amb la tradició que recollí cent anys més tard el comte-bisbe Miró, que no dubtà en considerar Guifré com el fundador del cenobi,⁷⁵¹ com amb el fet que el 880 ja trobem un grup de monjos vivint a Ripoll i que, vuit anys més tard, es consagrés la seva església monàstica, erigida i ricament dotada pels comtes Guifré i Guinedell.⁷⁵² Per tant, si bé no es pot negar taxativament l'existència de cap precedent monàstic anterior,⁷⁵³ m'inclino a creure que es tractaria d'una fundació comtal molt lligada a la figura del Pelós i a la seva política geoestratègica, un tema en què entraré a fons en el següent bloc.

Aquesta vinculació tan estreta amb el que serà considerat el pare de gairebé tots els llinatges comtals catalans propicià que Santa Maria de Ripoll s'erigís ràpidament en un símbol dinàstic i que tots els seus descendents procurassin vincular-s'hi a través de donacions i actes de patrocini que, a partir de finals del segle X, passaren per convertir-lo en un vertader panteó familiar.⁷⁵⁴ Així doncs, no ens ha d'estranyar que, almenys fins al segle XIII, fos un dels principals cenobis del Principat, sent una peça clau de la seva història política, cultural i artística.⁷⁵⁵

⁷⁵⁰ Abadal, «La fundació del monestir de Ripoll», p. 25-49; Ordeig Mata, *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)*, p. 16-19.

⁷⁵¹ «Wifredus comes (...) qui inter caetera ecclesiarum haedifficia, expulsis agarenis, qui tunc temporis colones exiterant, more per prisiones desertam incolens terram, coenobium Ripollensi beatae virginis Mariae honore construxit, coenobitas undique adgregavit, qui hymniphonis laudibus omnipotentem assiduo ibidem conlaudarent, largissimis deinde praediis ditificando, liberalibusque privilegiis exornando, postremo labentis curriculi certamina complens, ubi decorandi officium gesserat se tradidit tumulandum»: CC IV, doc. 1242, p. 893-895 (977).

⁷⁵² DMR I, doc. 6, p. 83-85 (880); CC IV, doc. 10, p. 74-76 (888). També s'hauria d'inscriure en aquest procés fundacional l'erecció, i posterior consagració, de l'església parroquial de Sant Pere de Ripoll, finançada pel mateix comte Guifré i posada sota l'autoritat abacial: CC IV, doc. 16, p. 80-82 (890).

⁷⁵³ En aquest sentit, podríem adduir com a prova el fet que, en successives campanyes arqueològiques realitzades sota el transepte de l'església de Santa Maria als anys 70, es van trobar diverses tombes que, tipològicament, podrien ser d'època tardo-antiga: Eduardo Ripoll Perelló, Teresa Carreras i José M. Nuix Espinosa, «Notes preliminars sobre les excavacions arqueològiques de la Basílica de Santa Maria de Ripoll», *Revista de Girona*, 83 (1978), 223-30. Ara bé, aquesta necròpoli com a molt testimoniarria l'existència d'un centre de culte d'època visigoda, no sent conclusiva sobre la presència d'una comunitat monàstica. A part, estudis més recents no descarten que pogués respondre a una cronologia molt més moderna, coincidint amb els primers temps del cenobi alt-medieval: Jordi Bolòs Masclans, «Necròpoli de Santa Maria de Ripoll», a *Catalunya Romànica. Vol. X: El Ripollès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 334. Per tant, caldria seguir-hi treballant i, de moment, com ha apuntat Ramon Ordeig a través de les fonts escrites, només podem acreditar amb certesa que, quan s'establí el monestir de Ripoll a finals del segle IX, en aquell indret ja hi havia una *villa* i un *castrum* preexistents: Ordeig Mata, *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)*, p. 21-23.

⁷⁵⁴ Quant a l'evolució del monestir durant el segle X, veure l'acurat estudi que n'ofereix: Ordeig Mata, *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)*, p. 27-152. Respecte a la seva conversió en un lloc de memòria i enterrament per al llinatge comtal barceloní, veure: Lluís To Figueras, «Fondations monastiques et mémoire familiale en Catalogne (IXe-XIe siècle)», a *Sauver son âme et se perpétuer. Transmission du patrimoine et mémoire au haut moyen âge*, ed. François Bougard, Cristina La Rocca i Régine Le Jan (Roma: École Française de Rome, 2005), p. 293-329 (p. 305-11).

⁷⁵⁵ La rellevància històrica i artística d'aquest cenobi i de la seva producció cultural ha fet que, tot i la precarietat de les notícies documentals que se'ns n'han preservat, hagi estat objecte de múltiples estudis,

Sant Joan de les Abadesses (2)

El cenobi de Sant Joan de les Abadesses, el primer monestir femení que trobem als comtats catalans, estava situat al centre de la vall homònima, alçat una trentena de metres sobre la ribera esquerra del riu Ter, prop del seu aiguabarreig amb la riera d'Arçamala, on avui s'alça el poble que encara porta el seu nom (el Ripollès).

Aproximar-nos als orígens d'aquest cenobi, malgrat la gran quantitat de fonts que se'ns han conservat sobre la seva expansió durant el segle X, no és una tasca gens fàcil, ja que hi abunden els documents falsos, interpolats o que, malgrat ser autèntics, mostren una imatge interessada que devia distar bastant de la realitat.⁷⁵⁶ No obstant això, com ha conclòs recentment Jonathan Jarrett després d'una aprofundida crítica als seus primers documents, és indiscutible que es tracta d'una fundació feta pel comte Guifré el Pelós, segurament vers el 887, com a part d'un pla més ampli que també incloïa el monestir de Ripoll, del qual depenia l'església de Sant Joan en origen,⁷⁵⁷ i que havia de servir per assentar l'autoritat del comte en aquelles terres.⁷⁵⁸ Així doncs, com insistiré en el següent bloc, hem de veure Sant Joan com una fundació comtal pensada per controlar i reorganitzar el territori on s'assentava, una tasca en la qual s'esmerçà especialment l'abadessa Emma, que, després de reafirmar la seva autoritat procurant-se el reconeixement de tots els actors del moment, bastí un gran domini territorial i una extensa xarxa clientelar que convertí el seu monestir en el gran senyor de la vall.⁷⁵⁹

sent impossible recollir-los tots. Ara bé, per una visió de conjunt de la seva història, que s'allargà fins l'any 1835, veure: Eduard Junyent, *El monestir de Santa Maria de Ripoll* (Barcelona: Impresió Rieusset, 1975), p. 25-29; Antoni Pladevall Font, «Santa Maria de Ripoll. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. X: El Ripollès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 206-21.

⁷⁵⁶ Respecte als problemes que presenten alguns dels primers documents del monestir, com per exemple l'oblació d'Emma o la dotalia de la seva església, així com la reescriptura del passat que s'observa en alguns diplomes posteriors, veure: Jonathan Jarrett, «Power Over Past and Future: Abbess Emma and the Nunnery of Sant Joan de les Abadesses», *Early Medieval Europe*, 12.3 (2003), 229-58 (p. 235-48).

⁷⁵⁷ DMR I, doc. 6, p. 83-85 (880). Aquest document, que constitueix el primer esment del monestir de Ripoll, ens indica que aquella casa, a part de l'església monàstica de Santa Maria, també comptava amb les esglésies de Sant Pere i de Sant Joan, que, tenint en compte que no trobarem mai més aquesta advocació vinculada a aquella abadia, havia de fer referència a la del futur cenobi femení.

⁷⁵⁸ Jonathan Jarrett, «La fundació de Sant Joan en el context de l'establiment dels comtats catalans», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, ed. Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa).

⁷⁵⁹ Quant a la implantació territorial de Sant Joan, un tema sobre el qual tornaré, veure: Xavier Costa Badia, «El monestir i el seu entorn. La formació i consolidació del patrimoni monàstic de Sant Joan durant l'abadiat d'Emma (c.885-c.942)», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa). Específicament sobre les relacions que Emma travà amb els seus veïns i l'impacte social de la seva gestió, veure els estudis, no sempre coincidents, de: Amelia Vadillo Pinilla, «El dominio de San Juan de las Abadesas: algunas consecuencias de su formación», *En la España Medieval*, 5 (1984), 1019-45; Jonathan Jarrett, *Rulers and Ruled in Frontier Catalonia, 880-1010* (Woodbridge: Boydell Press, 2010), p. 49-72.

Tanmateix, en la meua opinió, la importància que prengué aquesta institució en un territori geopolíticament tan interessant com és la vall de Sant Joan va ser el que propicià la seva ràpida decadència durant la segona meitat del segle X, període en què, tot i viure alguns moments relativament bons, el seu patronatge fou tostemps disputat entre les diferents branques del casal de Barcelona.⁷⁶⁰ En aquest context, finalment, la comunitat femenina de Sant Joan acabà sent expulsada l'any 1017 per una butlla obtinguda a instàncies del comte besaluenc Bernat I Tallaferro, instal·lant en el seu lloc una canònica aquisgranesa molt més vinculada a la seva persona.⁷⁶¹

Sant Quirze de Besora (3)

La cel·la de Sant Quirze de Besora, avui convertida en església parroquial, estava situada a la ribera esquerra del riu Ter al seu pas per la subcomarca natural del Bisaura, just on avui s'alça el petit poble homònim (Osona).

La primera referència a aquest centre religiós data de l'any 898, quan l'abadessa Emma de Sant Joan acudí a la catedral de Vic per demanar al bisbe Gotmar que tingués a bé cedir-li aquella església, quelcom que el prelat acceptà.⁷⁶² Aquesta cessió devia anar seguida de l'establiment d'una petita comunitat monàstica encarregada d'endegar la parròquia, ja que si el 898 apareixia com a simple *ecclesia*, en el precepte reial que l'abadessa Emma rebé un any més tard ja constava com a *cella*.⁷⁶³ Aparentment, però, devia ser un fundació efímera, car el 906, quan els bisbes de la Marca confirmaren les propietats de Sant Joan, només es recalçà la seva condició parroquial.⁷⁶⁴ Tot i així, de manera intermitent, podria haver recuperat la vida monàstica i, fins i tot, és possible que

⁷⁶⁰ Respecte a aquest complex període, marcat pels canvis de patronatge sobre el monestir, veure: Xavier Costa Badia, «Les abadesses de Sant Joan després d'Emma. Gestió econòmica i política del monestir a la segona meitat del segle X», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa).

⁷⁶¹ DSJA, doc. 13, p. 41-43 ([1016-1017]). Per una visió de conjunt de la història d'aquesta institució, que s'estén més enllà del seu període femení, veure: Eduard Junyent, *El monestir de Sant Joan de les Abadesses* (Sant Joan de les Abadesses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses, 1976), p. 7-66 i 115-24; Antoni Pladevall Font, «Sant Joan de les Abadesses. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. X: El Ripollès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 354-69; Antoni Pladevall Font, «El monestir de Sant Joan, de cenobi benedictí femení a canònica clerical», a *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, ed. Marta Crispí i Míriam Montraveta (Sant Joan de les Abadesses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses; Consorci Ripollès Desenvolupament, 2012), p. 17-37.

⁷⁶² CC IV, doc. 35, p. 93-94 (898). Aquesta església també apareix citada entre els béns que el comte Guifré suposadament havia donat al monestir de Sant Joan en el moment de l'oblació de la seva filla Emma: CC IV, doc. 4, p. 67-68 (INTERPOLAT 885). Ara bé, es tracta d'un document molt problemàtic que, si no és fals del tot, com a mínim estaria interpolat en la part on cita la casa de Sant Quirze.

⁷⁶³ CC II, Sant Joan de les Abadesses, doc. 1, p. 215-217 (899).

⁷⁶⁴ CC IV, doc. 69, p. 114-116 (906).

servís de refugi a algunes monges santjoanines en el moment de ser foragitades del seu cenobi el 1017. No en va, no sembla casual que, després de ser cedit vitalíciament a l'abadessa Ingilberga per garantir-ne la mantenció,⁷⁶⁵ vers el 1058 hi trobem dues *devotae*, Gerberga i Adelaida, que cuidaren de la també repudiada comtessa Ermessenda de Carcassona fins a la seva mort, ocorreguda precisament en aquella «*domo que est iuxta ecclesiam consecratam in honore Sancti Quirici martiris et Sancta Iulite*».⁷⁶⁶

Amb tot, tenint en compte el marc cronològic del present treball, només podem acreditar l'existència d'aquesta cel·la l'any 899, quedant-nos amb la incògnita de quina seria la categoria amb què hauria arribat fins al segle XI.

Sant Martí del Congost (4)

La casa de Sant Martí del Congost estava situada a l'inici de l'engorjat que obre el riu Congost entre la plana de Vic i el Vallès, lleugerament alçada sobre la riera de Martinet, dins del terme municipal d'Aiguafreda (el Vallès Oriental).

Aquesta cel·la de Sant Joan de les Abadesses va ser dotada per l'abadessa Emma l'any 898, culminant un projecte que havia iniciat el seu oncle, el comte Sunifred, car així ho especificà ella mateixa en la dita dotalia.⁷⁶⁷ Des d'aquell mateix moment, si no existia ja amb anterioritat,⁷⁶⁸ es devia preveure que aquesta església parroquial acollís

⁷⁶⁵ Aquesta informació la trobem en un document de l'any 1055, pel qual el bisbe Guillem de Balsareny, nebot d'Ingilberga, retornà a la canònica de Sant Joan els béns que, en compliment de la butlla del 1017, la seva tieta havia rebut per al seu manteniment: DSJA, doc. 30, p. 67-69 (1055).

⁷⁶⁶ LFM I, doc. 490, p. 520-522 (1057); LFM I, doc. 491, p. 522-524 (1058). Aquestes dues religioses, que consten tant en el testament com en el codicil de la comtessa Ermessenda citats anteriorment, sens dubte hi podrien haver arribat formant part del seu seguici quan aquesta, foragitada de Girona pel seu nét, trobà refugi a la casa de Besora. Ara bé, com apuntà Ramon Ordeig i recentment he tingut ocasió de revisar juntament amb la Irene Brugués, tampoc es pot descartar que fossin membres d'una exigua comunitat sorgida de les monges fugides de Sant Joan, sobretot tenint en compte que és habitual en la història del monacat femení que, en moments de conflicte i abandó sobtat del cenobi, les abadesses procuressin donar assistència i acolliment a aquelles germanes amb menys recursos: Ordeig Mata, «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», p. 111-12; Irene Brugués Massot i Xavier Costa Badia, «Després del 1017. El destí de les monges», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, ed. Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa).

⁷⁶⁷ CC IV, doc. 37, p. 95-97 (898). Amb anterioritat, com en el cas de Sant Quirze de Besora, l'església de Sant Martí del Congost també apareix en la suposada oblació d'Emma a la casa de Sant Joan de les Abadesses el 885, si bé es tracta d'un document molt problemàtic i l'esment a aquesta cel·la, sens dubte, hi fou afegit *a posteriori*: CC IV, doc. 4, p. 67-68 (INTERPOLAT 885).

⁷⁶⁸ Hem de tenir present que, com apuntà Ramon Ordeig, no es pot descartar la possibilitat que fos el propi Sunifred el que fundés la cel·la de Sant Martí del Congost i, possiblement, tampoc seria descabellat vincular a aquell primer establiment l'enigmàtica cova funerària que existeix sota l'actual rectoria d'Aiguafreda de Dalt: Ordeig Mata, «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», p. 109-10.

una petita comunitat monàstica, ja que se'ns parla clarament dels «*sacardotes, monacos vel deodicatas, qui modo ibidem Deo militare noscuntur vel deincebs, Deo favente, servituri erunt sive serviture*». Aquesta comunitat, però, devia tenir una vida molt efímera, car, malgrat que la trobem citada com a *cella* en un precepte reial del 899 i un decret sinodal del 906,⁷⁶⁹ no tenim cap indicati posterior que permeti pressuposar-hi la presència de cap monjo o monja més enllà d'aquella data.⁷⁷⁰

Tenint en compte les evidències presentades, és molt probable que, com apunta Ramon Ordeig, aquesta cel·la realment funcionés «el temps just per posar en marxa la parròquia», quedant a partir de llavors com una mera església secular.⁷⁷¹

Sant Pere de Mogrony (5)

La cel·la de Sant Pere de Mogrony, de la qual queda només la fàbrica romànica del segle XI, estava situada en un petit replà a la vessant meridional de la serra homònima, dins del terme municipal de Gombrèn (el Ripollès).

L'origen d'aquest petit cenobi, sempre vinculat a l'abadiat de Sant Joan de les Abadesses, sembla que es pot retrotreure fins poc després de la fundació de la seva casa mare, car, en una data tan reculada com el 899, ja consta entre les *cellae* que el rei Carles el Simple confirmà a l'abadessa Emma.⁷⁷² Així mateix, també figura entre les propietats que li reconegueren poc temps després els cinc bisbes reunits en un concili a la ciutat de Barcelona sota la presidència de l'arquebisbe Arnust de Narbona.⁷⁷³ *A posteriori*, però, es fa més difícil estudiar la seva situació, ja que, si bé consta en diverses donacions piadoses durant tota la primera meitat del segle X, sempre hi apareix sota l'ambigua denominació de *domus*, sense cap indicati de vida monàstica.⁷⁷⁴

A tot això hi hem d'afegir el fet que, segons un judici del 987, el domini sobre Mogrony havia estat usurpat al monestir de Sant Joan pels homes de Gombrèn, segurament aprofitant els desordres que seguiren la mort d'Emma vers el 942.⁷⁷⁵ En

⁷⁶⁹ CC II, Sant Joan de les Abadesses, doc. 1, p. 215-217 (899); CC IV, doc. 69, p. 114-116 (906).

⁷⁷⁰ En aquest sentit, és interessant que, quan tornem a trobar l'església de Sant Martí en la documentació l'any 998, ja no apareix com a *cella*, sinó com a *domus*: CC IV, doc. 1810, p. 1285-1286 (998).

⁷⁷¹ Ordeig Mata, «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», p. 110.

⁷⁷² CC II, Sant Joan de les Abadesses, doc. 1, p. 215-217 (899).

⁷⁷³ CC IV, doc. 69, p. 114-116 (906).

⁷⁷⁴ ACB, doc. 65, p. 196-198 (920); ACB, doc. 123, p. 280-281 (947); ACB, doc. 129, p. 287-288 (949).

⁷⁷⁵ CC IV, doc. 1526, p. 1089-1090 (987).

conseqüència, és molt probable que, com a la resta de dependències de Sant Joan, la presència d'una comunitat monàstica a Mogrony fos molt breu, no podent demostrar que hagués sobreviscut més enllà de les primeres dècades del segle X.

Santes Eulàlia i Leocàdia de Vic (6)

La casa de Santa Eulàlia i Leocàdia de Vic (Osona), desapareguda al segle XVII, estava situada fora de les muralles d'aquella ciutat, aproximadament on avui s'alça el convent de Santa Teresa i el no casual portal de Santa Eulàlia.⁷⁷⁶

La història d'aquesta cel·la de Sant Joan de les Abadesses és extremadament mal coneguda, ja que només apareix citada com a propietat d'aquest monestir en el precepte que li lliurà el rei Carles el Simple l'any 899.⁷⁷⁷ Això no vol dir, però, que no en retingués la propietat durant tota l'Alta Edat Mitjana, car, a finals del segle XIV, quan la comunitat femenina de Sant Joan feia gairebé quatre-cents anys que s'havia extingit, encara trobem alguns documents que ens indiquen que la capella de Santa Eulàlia de Vic seguia sent propietat dels canonges que les havien substituït.⁷⁷⁸

Tot sembla indicar, per tant, que aquesta església fou una propietat estable del monestir santjoaní. Ara bé, no es pot assegurar que al llarg de tot el segle X mantingués cap mena de comunitat monàstica i que, com en les altres cel·les d'aquella abadia, aquesta no s'hagués extingit poc després del seu establiment.

Santa Cecília de Montserrat (7)

El monestir de Santa Cecília, del qual es conserva part de la fàbrica romànica, estava en un petit replà a la vessant septentrional de la muntanya de Montserrat, just al peu del cim de Sant Jeroni, dins del terme municipal de Marganell (el Bages).

Els primers anys d'aquest cenobi, malauradament, són bastant confusos, sobretot per la presència d'algunes falsificacions posteriors que no permeten veure amb claredat

⁷⁷⁶ Respecte la identificació i localització de la cel·la de Santa Eulàlia i Santa Leocàdia de Vic, que podria haver estat l'antiga catedral visigoda de la ciutat, veure: Ordeig Mata, «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», p. 112-14; Ramon Ordeig Mata, «Santa Eulàlia i Santa Leocàdia, una església altmedieval de Vic», *Ausa*, 168 (2011), 323-32.

⁷⁷⁷ CC II, Sant Joan de les Abadesses, doc. 1, p. 215-217 (899).

⁷⁷⁸ Ordeig Mata, «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», p. 113; Ordeig Mata, «Santa Eulàlia i Santa Leocàdia, una església altmedieval de Vic», p. 329-30.

la successió dels esdeveniments. No obstant això, sembla fora de dubte que podem retrotraure la seva fundació fins com a mínim l'any 944, quan l'abat Cesari, juntament amb quatre monjos més, s'assentà a l'església de Santa Cecília, que ell mateix havia comprat poc temps abans,⁷⁷⁹ i sol·licità a la comtessa Riquilda de Barcelona que intercedís davant del seu marit, el comte Sunyer, per tal que hi autoritzés l'establiment d'un monestir, quelcom que aquest encomanà al bisbe Jordi de Vic.⁷⁸⁰ Així doncs, si bé els comtes de Barcelona, i sobretot la comtessa Riquilda, participaren molt activament en la seva dotació i posterior promoció,⁷⁸¹ tot indica que estem davant d'una fundació particular de Cesari, ja que aquest personatge, conegut per haver pretès infructuosament ser reconegut com a arquebisbe de Tarragona,⁷⁸² no només erigí el cenobi i promogué la

⁷⁷⁹ CC IV, doc. 516, p. 413-414 (942) = DSCM, doc. 5, p. 234-236 (SUSPECTE 942). L'autenticitat d'aquest document, que explica la compra de l'alou i l'església de Santa Cecília per part de Cesari, ha estat posada en dubte per autors com Ramon d'Abadal, que considerà que podria haver estat elaborat a finals del segle XI per provar l'origen particular del cenobi enfront de les pretensions dels comtes de Barcelona, que el consideraven propi: Ramon d'Abadal, *L'abat Oliba, bisbe de Vic, i la seva època* (Barcelona: Impremta Rafael Salvà, 1948), p. 124-125, n. 94. Ara bé, més recentment, Albet Benet s'ha pronunciat a favor d'aquest document, afirmant que no hi ha cap raó diplomàtica ni històrica per no acceptar-lo: Albert Benet Clarà, «Santa Cecília de Montserrat. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XI: El Bages* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1984), p. 285-91 (p. 286-87).

⁷⁸⁰ CC IV, doc. 543, p. 433-435 (944) = DSCM, doc. 7, p. 236-239 (945). Aquesta mateixa notícia, tot i situar-la dos anys més tard, també es troba sintetitzada en dos epígrafs conservats a l'abadia de Montserrat: ELMCC, doc. 42, p. 323-325 (946). Anteriorment, ja trobem alguna donació piadosa a l'església de Santa Cecília, si bé mai s'indica que aquesta comptés amb cap mena de comunitat: CC IV, doc. 433, p. 356-357 (937) = DSCM, doc. 3, p. 233 (937). Només en un cas es fa una deixa «*ad opera predicti monasterii*», si bé es tracta d'un document molt problemàtic que, si no és espuri, com a mínim tindria la data equivocada: DSCM, doc. 4, p. 233-234 (SUSPECTE 899 [=938?]).

⁷⁸¹ Al llarg dels seus primers anys de vida, aquest cenobi es beneficià enormement de la generositat dels comtes Sunyer i Riquilda, que li reglaren un nombre molt important de béns: CC VII, doc. 262 (945) = DSCM, doc. 10, p. 241-243 (945); CC VII, doc. 264 (945) = DSCM, doc. 12, p. 244 (945); CC VII, doc. 266 (946) = DSCM, doc. 14, p. 245-246 (946); CC VII, doc. 267 (946) = DSCM, doc. 15, p. 246 (946); CC VII, doc. 269 (946) = DSCM, doc. 16, p. 247 (946-947). Així mateix, després de la seva mort, els seus descendents també beneficiaren aquest monestir amb diverses donacions: CC IV, doc. 616, p. 479-480 ([948]) = DSCM, doc. 20, p. 249-250 ([948]); CC IV, doc. 662, p. 509-510 (950) = DSCM, doc. 24, p. 252-253 (950); DSCM, doc. 51, p. 271 (969); CC IV, doc. 1596, p. 1140-1141 (990) = DSCM, doc. 86, p. 292 (990); CC IV, doc. 1616, p. 1153 (991) = DSCM, doc. 88, p. 293-294 (991?); CC VII, doc. 1214, (993); CC IV, doc. 1709, p. 1214 (995) = DSCM, doc. 95, p. 299 (996); CC IV, doc. 1727, p. 1226-1227 (996) = DSCM, doc. 94, p. 297-298 (996). Ara bé, és interessant que s'observa una reducció molt evident de la donacions entre els anys 970 i 990, quelcom que coincideix amb l'enviament de la carta de Cesari al papa Joan XIII reclamant per a ell la mitra tarragonina, dignitat a la qual també aspirava el bisbe Ató de Vic: CC IV, doc. 1080, p. 784-786 ([970?]). Per tant, potser aquesta reivindicació, que en aquells moments atemptava contra els interessos del comte Borrell II, gran valedor del bisbe Ató, haurien refredat la seva relació amb el monestir de Santa Cecília de Montserrat, no restablint-se fins a la mort de Cesari.

⁷⁸² Sobre aquest interessant episodi de la vida de l'abat Cesari, que, com la resta d'intents de restaurar la seu metropolitana de Tarragona al llarg del segle X, segueix sent motiu de debat historiogràfic, veure: Ramon d'Abadal, «El pseudo-arquebisbe de Tarragona Cesari i les preteses butlles de Santa Cecília», *La Paraula Cristiana*, 34 (1927), 316-46; Josep M. Martí Bonet, «Las pretensiones metropolitanas de Cesáreo, abad de Santa Cecília de Montserrat», *Anthologica Annuaria*, 21 (1974), 157-82; Ramón Martí Castelló, «Delà, Cesari i Ató, primers arquebisbes dels comtes-prínceps de Barcelona (951-953/981)», *Analecía Sacra Tarraconensia*, 67.1 (1994), 369-86; Jonathan Jarrett, «Archbishop Ató of Osona. False metropolitans on the Marca Hispanica», *Archiv für Diplomatik*, 56 (2010), 1-42 (p. 13-18).

seva consagració per part del bisbe de Vic l'any 957,⁷⁸³ sinó que també li procurà una confirmació dels seus béns per part del rei Lluís d'Ultramar l'any 951 i, molt probablement, del papa Agapit II per aquells mateixos anys.⁷⁸⁴

Gràcies a les gestions de Cesari i al suport que li donaren els comtes, al qual s'hauria de sumar el de molts altres particulars anònims, el monestir de Santa Cecília de Montserrat arribà al segle XI en un moment que podríem dir d'esplendor.⁷⁸⁵ Ara bé, la seva evolució posterior no fou fàcil, sobretot per les ingerències dels bisbes de Vic i d'altres abadies de l'entorn, entre les quals no faltà Santa Maria de Montserrat.⁷⁸⁶

Sant Benet de Bages (8)

El monestir de Sant Benet, del qual resta un imponent complex arquitectònic, estava situat en un meandre del riu Llobregat a l'extrem oriental del pla de Bages, en un indret arrecerat entre el puig de Montpeità i la serra de Sant Esteve de Vila-rasa, dins del terme municipal de Sant Fruitós de Bages (el Bages).

Entrant a veure els orígens d'aquest cenobi, cal destacar que, gràcies a la conservació d'un excepcional fons documental, podem situar amb bastanta precisió el seu procés fundacional entre l'any 950, moment en què el seu fundador, el vicari Sal·la, fill del vescomte Unifred de Conflent, adquirí les terres on s'erigiria el monestir,⁷⁸⁷ i el 972, quan els seus fills, un cop ell ja havia mort, feren consagrar l'església monàstica pel bisbe Frujà de Vic.⁷⁸⁸ Entre aquestes dues dates, Sal·la i la seva esposa Ricarda

⁷⁸³ CC IV, doc. 785, p. 597-598 (957) = DSCM, doc. 33, p. 260-261 (957).

⁷⁸⁴ CC II, Montserrat, doc. 1, p. 255-257 (951) = DSCM, doc. 26, p. 254-255 (951); CC IV, doc. 686, p. 526 (948 o 951) = DSCM, doc. 22, p. 250-251 (948 o 951?). Respecte a la butlla del papa Agapit II, cal tenir en compte que no se'ns ha conservat cap còpia ni regist d'aquest document. Ara bé, sabem de la seva existència perquè és citada en la dotàlia del 957 i en alguns documents posteriors, sense donar-ne mai gaires detalls. No sembla, però, que fos una butlla d'exempció pròpiament dita, sinó que només devia confirmar els seus béns, car, en cas contrari, al segle XII, els monjos de Santa Cecília no s'haurien hagut de procurar una altra butlla, en aquest cas manifestament falsa, per intentar deslliurar-se de la tutela de la seu episcopal vigatana: CC IV, apèndix, doc. VII, p. 1339-1340 (FALS 948).

⁷⁸⁵ Per fer-nos una idea de l'ampli domini territorial que aconseguí aquest monestir al llarg del segle X, especialment important a la zona de la Marca, veure: Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atlas del comtat de Manresa (798-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2004), p. 88-89.

⁷⁸⁶ Quant a l'evolució posterior d'aquest cenobi, un tema que desgraciadament no ha atret l'atenció de gaires investigadors, veure: Benet Clarà, «Santa Cecília de Montserrat. Història», p. 288-91.

⁷⁸⁷ CC IV, doc. 663, p. 510 (950). Respecte a la figura de Sal·la, els seus orígens familiars i el procés pel qual passà de l'àmbit cerdà a esdevenir un potentat del comtat d'Osona que jugà un paper de primera importància en l'expansió d'aquesta demarcació vers el pla de Bages i la conca d'Òdena, veure: Jordi Gibert Rebull, «Del Conflent a la conca d'Òdena. La família del veguer Sal·la dins el marc de l'expansió del comtat d'Osona-Manresa al segle X», *Miscellanea Aqualatensia*, 16 (2015), 121-56.

⁷⁸⁸ CC IV, doc. 1127, p. 816-820 (972). La consagració de l'església de Sant Benet, segons sembla, ja hauria estat prevista pel propi Sal·la vers l'any 967, quan redactà una curiosa minuta que sembla

dotaren la flamant comunitat d'importants dominis terrers,⁷⁸⁹ quelcom que ràpidament imitarien altres membres de la família, com el levita Guadamir,⁷⁹⁰ així com petits propietaris de l'entorn.⁷⁹¹ Per tant, si bé sempre s'insisteix en el fet que els fundadors comptaren amb el beneplàcit del comte Borrell II de Barcelona, no hi ha dubte que estem davant d'una fundació de caràcter particular, quelcom que explica perquè Sal·la i els seus fills procuraren sotmetre el seu monestir a l'autoritat externa de la Santa Seu, escapant del domini directe dels bisbes de Vic, i establiren que els abats del cenobi haguessin de ser elegits sempre entre els membres de la seva nissaga.⁷⁹²

Aquesta situació es mantingué durant tot el darrer quart del segle X, moment en que Sant Benet consolidà un domini més que notable.⁷⁹³ A principis de la centúria següent, però, el llinatge fundacional cada cop estava més debilitat i els bisbes de Vic, que sempre havien reclamat la seva autoritat sobre el cenobi,⁷⁹⁴ aconseguiren imposar com a abat un canonge de la seva catedral, acusant els seus antecessors, potser per justificar la seva ingerència, d'haver arruïnat el monestir.⁷⁹⁵ Així doncs, a partir d'aquell moment, Sant Benet de Bages quedà desvinculat de la família que l'havia fundat, aproximant-se de manera evident a l'autoritat episcopal i comtal, quelcom que d'altra banda el portà a un dels seus moments de màxim esplendor.⁷⁹⁶

destinada a preparar un document més solemne en el qual hauria intervingut el bisbe Arnulf de Girona, també abat de Ripoll: CC IV, doc. 1023, p. 748-749 (967). Ara bé, aquest acte es devia suspendre a últim moment, potser per la mort de Sal·la o de la seva esposa, retardant la consagració cinc anys.

⁷⁸⁹ CC V, doc. 336, p. 305-306 (960); CC IV, doc. 995, p. 730-733 (966); CC IV, doc. 996, p. 733 (966).

⁷⁹⁰ CC IV, doc. 951, p. 704-705 (964); CC IV, doc. 955, p. 707 (964).

⁷⁹¹ CC IV, doc. 967, p. 714-715 (965); CC IV, doc. 975, p. 719-720 (965); CC IV, doc. 982, p. 724 (966); CC IV, doc. 1021, p. 746-747 (967); CC IV, doc. 1027, p. 752 (968); CC IV, doc. 1113, p. 807-808 (972).

⁷⁹² «*Iterum dixerunt episcopi: "In quo regimine vel ditione voluit esse istius auctor templi asciterium istud?" Responderunt: "Fundatores vel auctores aeclesie apostolice sedis presulem Sancti Petri urbis Romensis, sicut in gestis scripturis habemus scriptum, sicut ipse auctor voluit, et ut nulli alicui homo dominatu reservavit, set et hodie et nunc et semper ex prosapia eius heligantur abbatem ipsi filii, nepti vel proneptis auctores vel fundatores istius aeclesie"*»: CC IV, doc. 1127, p. 816-820 (972).

⁷⁹³ Una acurada representació cartogràfica del domini de Sant Benet de Bages a finals del segle X, mostrant la seva gran dispersió dins dels comtats d'Osona i Manresa, es pot trobar a: Bolòs i Hurtado, *Atlas del comtat de Manresa (798-993)*, p. 84-85.

⁷⁹⁴ CC IV, doc. 1247, p. 898-900 (978). Aquesta butlla papal, dirigida al bisbe Frujà de Vic, mostra com aquest sempre havia considerat el monestir de Sant Benet un dels elements claus del seu domini.

⁷⁹⁵ MSBB, doc. 586, p. 849-854 (1005). La possibilitat que les acusacions versades contra els primers abats del cenobi, vinculats familiarment amb Sal·la, fossin una estratègia ordida pels bisbes de Vic i els comtes de Barcelona per tal d'apropiar-se d'aquella abadia, ja ha estat apuntada per: Joan Salvadó Montoriol, *El monestir benedictí de Sant Benet de Bages. Fons documental: identificació, edició i estudi. Segles X-XI* (Lleida: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Lleida, 2012), p. 44-45. Això explicaria perquè, tot i la duresa de les acusacions que conté aquest document, durant els darrers anys del segle X no observem una reducció significativa de les donacions que rebé la comunitat, ans el contrari.

⁷⁹⁶ Per una visió de síntesi de la història d'aquest monestir, incidint en la seva evolució després de l'any mil, veure: Pladevall Font i Català-Roca, p. 252-55; Albert Benet Clarà, «Sant Benet de Bages. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XI: El Bages* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1984), p. 408-20. Des d'un punt de vista més artístic i arqueològic, però sense descuidar la informació que aporten les fonts escrites,

3.6. Els monestirs del comtat de Besalú

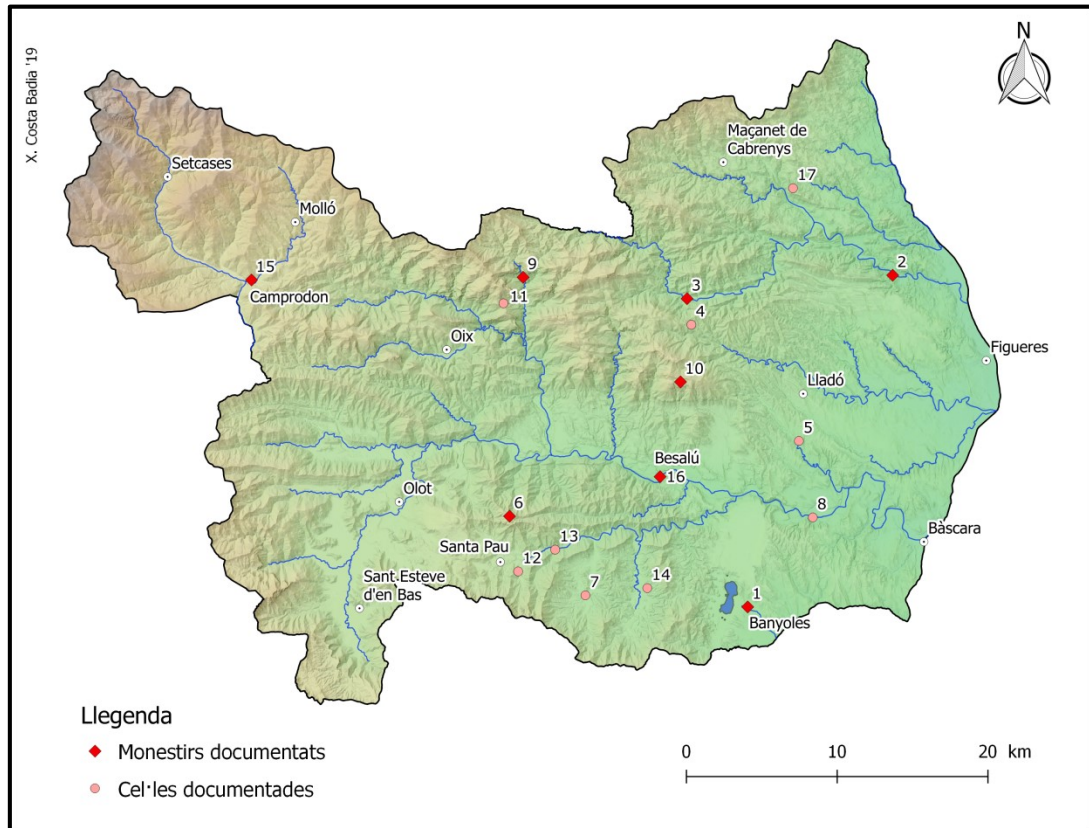

Fig. 35: Monestirs del comtat de Besalú fundats abans de l'any 1000.

Sant Esteve de Banyoles (1)

El monestir de Sant Esteve, del qual només es conserva l'edifici d'època baix-medieval i moderna, estava situat a uns vuit-cents metres de la ribera occidental de l'estany càrstic de Banyoles, un territori pla i fèrtil sobre el qual cresqué *a posteriori* l'actual vila homònima (el Pla de l'Estany).

Aquest cenobi, segons consta en un precepte lliurat per l'emperador Lluís el Pietós a l'abat Mercoral l'any 822, havia estat fundat poc temps abans per un tal Bonet aprofitant una església preexistent.⁷⁹⁷ Tenint en compte que el mateix diploma ens indica que la fundació havia comptat amb el vistiplau del comte Odiló, documentat

també resulta molt interessant la visió global que n'ofereix: Francesca Español Bertran, *Sant Benet de Bages* (Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa; Angle, 2001).

⁷⁹⁷ CC II, Banyoles, doc. 1, p. 45-47 (822).

únicament l'any 812,⁷⁹⁸ sembla que hauríem de situar aquest episodi durant les primeres dues dècades del segle IX, segurament més a prop del 800 que del 820, car, com ha apuntat recentment Lluís To, l'any 822 ja se'ns presenta com un monestir en ple funcionament.⁷⁹⁹ Fos com fos, no hi ha dubte que estem davant d'una precoç fundació particular que, des d'un primer moment, comptà amb el beneplàcit de les autoritats carolíngies, amb les quals establí una relació especialment estreta; no només perquè el comte Odiló n'autoritzà la fundació o el seu successor, el comte Rampó, viatjà fins a la ciutat d'Attigny per aconseguir-li la immunitat, sinó perquè en els anys següents els reis carolíngis li renovaren aquest privilegi fins a cinc vegades.⁸⁰⁰

Vinculada a aquesta antiga i estreta relació amb els monarques francs hi hauria la no sempre explicada pertinença directa d'aquest monestir a la seu metropolitana de Narbona, la qual, com apuntà Lluís G. Constants, es pot retrotreure fins a l'època de l'abat Mercoral, que ja fou escollit amb la vènia de l'arquebisbe Nebridi;⁸⁰¹ si bé es féu especialment evident entre el 899 i el 928, quan l'abadia de Banyoles fou inclosa entre els béns que Carles el Simple i el papa Joan X li confirmaren repetidament.⁸⁰² Això no impedí, però, que a mitjan segle X, sobretot després que el cenobi fos cremat pel que sembla ser un atac magiar,⁸⁰³ la casa comtal de Besalú també comencés a travar una

⁷⁹⁸ Respecte a la figura del comte Odiló i les escasses referències que en tenim, veure: Josep M. Salrach Marès, *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX). Vol. I: El domini carolíngi* (Barcelona: Edicions 62, 1978), p. 28-32.

⁷⁹⁹ Lluís To Figueras, «Monjos i colonització agrícola: els orígens del monestir de Sant Esteve de Banyoles», a *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, ed. Lluís To i Jordi Galofré (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013), p. 55-77 (p. 58-60). Aquest estudi, que ja he citat en altres apartats de la tesi, fa un repàs molt detallat i ben documentat del rol dels establiments monàstics en els primers anys del domini carolíngi, incidint en el seu paper com a estructuradors i reorganitzadors del territori.

⁸⁰⁰ CC II, Banyoles, doc. 2, p. 48-54 ([844]); CC II, Banyoles, doc. 3, p. 55-57 (866); CC II, Banyoles, doc. 4, p. 456-457 ([870]); CC II, Banyoles, doc. 5 [4], p. 58-59 (878); CC II, Banyoles, doc. 6 [5], p. 62-64 (916). Quant a l'especial vinculació de Sant Esteve de Banyoles amb la reialesa franca, les raons particulars que motivaren cada renovació de la seva immunitat i la seva llarga prolongació en el temps, no esvaint-se fins a les darreries del segle X, veure: José Ignacio Vidal Liy, «Sant Esteve de Banyoles: Del patronato regio al pontificio (IX-XI)», *Hispania*, 61.208 (2001), 417-48.

⁸⁰¹ Lluís G. Constans Serrats, *Diplomatari de Banyoles. Vol. I: De l'any 822 al 1050* (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1985), p. 6.

⁸⁰² RACIII, doc. 23, p. 45-48 (899); RACIII, doc. 118, p. 279-282 (922); GC, vol. VI, *Instrumenta Ecclesiae Narbonensis*, doc. 16, p. 577-578 (928).

⁸⁰³ «Hacfredus, exiguus cenobii Sancti Stephani situm Balgneolis abas, poplitibus curvis humili prece exposcit domnum hac venerabilem Arnulfum, sancte ecclesie Gerundensis presulem, ut non dedignetur pervenire ad consecrandam ecclesiam cenobium Sancti Stephani, quem prelibatus aba mirifice construxit a pavementum usque ad tegimen et calce et lapidibus dedolatis, quia olim combustum fuerat ad nefandissimis paganis et non dimisserunt in predictum cenobium neque tugurium [in] humbraculo»: CC V, doc. 325, p. 293-295 (957). Respecte a la incursió d'una important horda magiar en terres catalanes vers l'any 942, quelcom que fa pensar que podrien haver estat ells els «nefandissimis paganis» causants de la ruïna del monestir de Banyoles, veure: José M. Millás Vallicrosa, «Sobre las incursiones húngaras en la Cataluña Condal», a *Homenaje a Johannes Vincke. Vol. I* (Madrid: Consejo Superior de

relació cada vegada més forta amb ell, com proven les nombroses donacions piadoses, i sobretot testamentàries, que li feren.⁸⁰⁴ Així, als albors del segle XI, aquesta rica abadia acabà convertint-se en un dels molts centres religiosos sobre els quals s'estenia el patronatge comtal besaluenc, dinàmica que es mantingué durant tot el segle següent, si bé aquest no fou un moment gaire esplendorós per la casa de Banyoles.⁸⁰⁵

Sant Martí de les Escaules (2)

El monestir de Sant Martí de les Escaules, l'església del qual va sobreviure fins a principis del segle XX, estava situat a escassos metres al sud-est de l'actual poble homònim, molt a prop del salt de la Caula i de la seva desembocadura al riu Muga, dins del terme municipal de Boadella i les Escaules (l'Alt Empordà).

Reconstruir la història d'aquest cenobi no és una tasca gens fàcil, ja que les fonts conservades són molt escasses. Tot i així, podem intruir que la seva fundació fou molt primerenca, ja que un precepte del rei Carles el Calb del 844 ens informa que el seu abat Arnulf ja n'havia rebut un de mans del seu pare, l'emperador Lluís el Pietós, forçosament abans del 840.⁸⁰⁶ A més, en aquells moments ja comptava amb un domini patrimonial més que considerable, fins al punt que alguns autors han plantejat la possibilitat que encara tingués uns orígens més reculats, situant-lo en època visigoda;⁸⁰⁷ una hipòtesi que caldria demostrar arqueològicament. Fos com fos, sembla que el seu creixement frenà aviat i ens consta que el 899 havia caigut sota el domini de la seu episcopal de Girona, constant com a cel·la seva en un precepte reial.⁸⁰⁸ Ara bé, això no vol dir que hagués perdut la comunitat i, de fet, tot i estar sotmès al control del bisbe

Investigaciones Científicas; Goerres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft, 1963), p. 73-80; Benet Clarà, «La incursió d'hongaresos a Catalunya l'any 942»; Makk, p. 89-101.

⁸⁰⁴ CC V, doc. 374, p. 334-337 (966) = DMR I, doc. 205, p. 239-240 (965); CC V, doc. 453, p. 409-413 (979) = DMR I, doc. 255, p. 276-282 (979); CC V, doc. 457, p. 418-420 (979).

⁸⁰⁵ Per una visió succinta de la història del monestir, parant especial atenció a la seva evolució posterior, veure: Constans Serrats, p. 5-12; Antoni Sanz Alguacil i Antoni Pladevall Font, «Sant Esteve de Banyoles. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. V: El Gironès, la Selva i el Pla de l'Estany* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 390-92. Incidint en com els abats de Sant Esteve lluitaren per assentar el seu domini jurisdiccional sobre la vila de Banyoles i el seu entorn, un dret que remuntaria els seus orígens fins als preceptes reials del segle IX, també resulta molt interessant l'aproximació que en féu: Josep M. Reyes Vidal, «Els orígens de la jurisdicció feudal del monestir de Banyoles», a *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, ed. Lluís To i Jordi Galofré (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013), p. 125-47 (p. 125-47).

⁸⁰⁶ CC II, Les Escaules, doc. 1, p. 153 ([814-840]); CC II, Les Escaules, doc. 2, p. 154-156 (844).

⁸⁰⁷ Joan Badia Homs, Maria-Lluïsa Cases Loscos i Jordi Vigué Viñas, «Sant Martí de les Escaules», a *Catalunya Romànica. Vol. VIII: L'Empordà I* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989), p. 92.

⁸⁰⁸ CC II, Girona, doc. 8, p. 144-147 (899).

diocesà, hi ha motius per creure que mantindria la figura de l'abat, ja que, si en un altre precepte del 922 consta com a *abbatia*,⁸⁰⁹ en una data tan tardana com el 983 encara tenim un testament que s'hi refereix directament com a *coenobium*.⁸¹⁰

La seva desaparició definitiva, però, no es degué fer esperar i difícilment superà el canvi de mil·lenni, ja que ens consta que l'any 1002, quan el papa Silvestre II confirmà els béns de la seu gironina al bisbe Ot, Sant Martí de les Escaules ja era una simple *ecclesia*, condició amb la qual pervisqué fins a època contemporània.⁸¹¹

Sant Pere d'Albanyà (3)

El monestir de Sant Pere d'Albanyà, convertit actualment en església parroquial, estava situat al bell mig de l'alta vall de la Muga, just al peu del riu, dins del terme municipal homònim (l'Alt Empordà).

Aquest cenobi, segons ens informa un precepte que li lliurà el rei Carles el Calb l'any 844, havia estat fundat pocs anys abans per l'abat Dòmnuil amb llicència del marquès Rampó.⁸¹² Per tant, tenint en compte que aquest últim només governà el comtat de Besalú entre el 820 i el 825,⁸¹³ cal situar la fundació d'aquesta casa en aquells moments, quelcom que no entra en contradicció amb el fet que l'abat Dòmnuil encara fos viu l'any 844. Malgrat aquesta antiguitat i el seu ràpid reconeixement per part de la cort carolíngia, la casa d'Albanyà mai degué tenir gaire entitat i, abans del 869, degué integrar-se com a cel·la dins del gran domini de Santa Maria d'Arles, ja que així consta en els successius preceptes que Carles el Calb, Lluís el Tartamut i Carloman lliuraren als abats d'aquell monestir al llarg de la segona meitat del segle IX.⁸¹⁴

⁸⁰⁹ CC II, Girona, doc. 9, p. 148-151 (922).

⁸¹⁰ CC V, doc. 486, p. 438-441 (983). De pocs anys més tard és una butlla que ens parla indirectament de «*Sancti Martini Sambuca*» com a propietari de la casa de Sant Pau de la Calçada, si bé no indica clarament si en aquell moment tenia o no comunitat: CC V, doc. 523, p. 465-468 (990).

⁸¹¹ CDC, doc. 70, p. 160-162 (1002). Respecte a aquest document, es podria argumentar que l'ús del terme *ecclesia* fos circumstancial i que, en realitat, no marqués un canvi de situació jurídica respecte documents anteriors. No obstant això, s'ha de tenir en compte que en aquesta mateixa butlla el monestir de Sant Llorenç del Mont, un altre cenobi vinculat a la seu gironina des d'antic, segueix constant com a *cella*, igual com ho havia fet ens els privilegis reials del 899 i del 922.

⁸¹² CC II, Albanyà, doc. 1, p. 6-8 (844).

⁸¹³ Salrach Marès, *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX). Vol. I: El domini carolíngi*, p. 46-49.

⁸¹⁴ CC II, Arles, doc. 4, p. 30-32 (869); CC II, Arles, doc. 5, p. 33-36 (878); CC II, Arles, doc. 6, p. 37-39 (881). No apareix, en canvi, en cap dels preceptes rebuts pels abats de Santa Maria d'Arles amb anterioritat: CC II, Arles, doc. 2, p. 24-26 (820); CC II, Arles, doc. 3, p. 27-29 (844).

A posteriori, encara trobem la cel·la de Sant Pere d'Albanyà el 957, quan l'abat Eimeric féu consagrar de nou la seva església,⁸¹⁵ i el 1011, quan el papa Sergi IV confirmà el patrimoni d'Arles.⁸¹⁶ Per tant, podem suposar que aquesta casa mantingué una mínima comunitat almenys fins a l'onzena centúria.⁸¹⁷

Sant Miquel de la Cirera (4)

La casa de Sant Miquel, de la qual en resten uns pocs vestigis, estava situada al capdamunt de la divisòria d'aigües entre la Muga i el Fluvià, a uns cinc cents metres al sud del mas La Cirera, dins del terme municipal de Cabanelles (l'Alt Empordà).

La primera referència documental que en tenim és del 844, quan apareix com a possessió de la propera abadia de Sant Pere d'Albanyà.⁸¹⁸ Aquest document deixa clar que era una obra recent, ja que apareix com a «*ecclesia (...) novo opere constructa*», però no especifica si ja comptava amb comunitat o no. De fet, no apareix en la documentació com a cel·la pròpiament dita fins l'any 869, després d'incorporar-se amb el monestir d'Albanyà al domini de Santa Maria d'Arles, sent possible que fos llavors quan s'hi assentés un petit grup de monjos.⁸¹⁹ Igualment problemàtic és saber fins quan hi perdurà, ja que, si bé en els preceptes reials que Arles rebé a finals del segle IX hi consta clarament com a *cella*,⁸²⁰ en la següent notícia que en tenim, la butlla que el papa Sergi IV li atorgà el 1011, hi apareix de manera ambigua com a part de la cel·la d'Albanyà, creant seriosos dubtes sobre la seva condició real.⁸²¹

Tenint en compte tot això, no podem saber pràcticament res sobre l'evolució històrica d'aquest establiment, que mai degué passar d'un petit nucli monàstic profundament vinculat a la propera casa de Sant Pere d'Albanyà.

⁸¹⁵ CC V, doc. 326, p. 295-297 (957).

⁸¹⁶ MH, apèndix, doc. 168, col. 989-992 (1011).

⁸¹⁷ Respecte a l'evolució posterior d'aquest desconegut monestir empordanès, veure: Joan Badia Homs, «Sant Pere d'Albanyà. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 395-98 (p. 398).

⁸¹⁸ CC II, Albanyà, doc. 1, p. 6-8 (844).

⁸¹⁹ CC II, Arles, doc. 4, p. 30-32 (869).

⁸²⁰ CC II, Arles, doc. 5, p. 33-36 (878); CC II, Arles, doc. 6, p. 37-39 (881).

⁸²¹ «*Confirmamus etiam in praefatum monasterium cellam scilicet Albaniani cum ecclesias duas ibidem constitutas: ecclesiam namque Sancti Petri nempe et Sancti Michaelis archangeli*»: MH, apèndix, núm. 168, col. 989-992 (1011).

Sant Romà de Casamor (5)

La casa de Sant Romà de Casamor, actualment arruïnada però amb algun vestigi d'època alt-medieval, estava situada a un kilòmetre i mig al nord-est de Queixàs, dins del terme municipal de Cabanelles (l'Alt Empordà).

Aquesta cel·la, en origen, havia pertanyut a l'abadia de Sant Pere d'Albanyà, on la trobem en el precepte que el rei Carles el Calb li lliurà el 844, si bé és cert que en aquell document se l'esmenta en tot moment com a *ecclesia*.⁸²² Serà a partir del 869, quan Albanyà ja havia passat a formar part del domini de Santa Maria d'Arles, quan començarà a aparèixer indiscutiblement com a cel·la d'aquella abadia,⁸²³ condició que trobarem reafirmada en diversos documents reials de finals del segle IX.⁸²⁴ A partir d'aquell moment, però, perdem tota referència a aquesta casa fins entrat el segle XIII, quan, tot i mantenir certa vinculació amb l'abadia vallespirenca a través del pagament del delme, consta com a església parroquial del bisbat de Girona.⁸²⁵

Tenint en compte aquest silenci documental i la seva absència en la butlla que el papa Sergi IV lliurà al monestir d'Arles l'any 1011,⁸²⁶ sembla que la casa de Sant Romà de Casamor hauria perdut la seva comunitat bastant aviat.

Sant Julià del Mont (6)

El monestir de Sant Julià del Mont, del qual encara resten bastantes evidències de la seva església, estava situat al punt més alt de la serra homònima, dins del terme municipal de Santa Pau (la Garrotxa).

Aquest cenobi, segons un precepte que li lliurà el rei Carles el Calb l'any 866, havia estat fundat poc temps abans per l'abat Rimila, que encara seguia regint la comunitat en aquells moments.⁸²⁷ Per tant, sembla que estaríem davant d'una fundació particular esdevinguda a mitjan segle IX i que, ràpidament, hauria rebut el suport de les autoritats carolíngies. Malgrat aquest recolzament, però, aviat degué caure sota la

⁸²² CC II, Albanyà, doc. 1, p. 6-8 (844).

⁸²³ CC II, Arles, doc. 4, p. 30-32 (869).

⁸²⁴ CC II, Arles, doc. 5, p. 33-36 (878); CC II, Arles, doc. 6, p. 37-39 (881).

⁸²⁵ Joan Badia Homs i Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Romà de Casamor. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 430.

⁸²⁶ MH, apèndix, núm. 168, col. 989-992 (1011).

⁸²⁷ CC II, Sant Julià del Munt, doc. 1, p. 219-221 (866).

influència de la veïna abadia de Sant Esteve de Banyoles, que la integrà com a cel·la amb tots els seus béns, car així apareix en els dos preceptes que aquest monestir rebé per part dels monarques francs els anys 878 i 916.⁸²⁸ A partir de llavors, desapareixen totes les referències a aquesta casa fins a finals del segle XI, quan segueix constant com a propietat de Banyoles, però ja sense cap mena de comunitat.⁸²⁹

A la llum d'aquestes proves, per tant, cal considera que la vida monàstica a Sant Julià del Mont s'hauria esgotat en algun moment indeterminat dels segle X o XI, perdurant com a església secular fins a èpoques més recents.⁸³⁰

Sant Pere de Mieres (7)

La casa de Sant Pere, avui convertida en església parroquial, estava situada a l'extrem nord del poble de Mieres (la Garrotxa), al bell mig d'una petita vall conformada pel curs alt del Ritort i del Merdençà, ambdós afluents del riu Ser.

La primera referència documental a aquesta cel·la és de l'any 866, quan ja apareix com a propietat de Sant Esteve de Banyoles.⁸³¹ A partir d'aquí, serà citada en gairebé tots els privilegis que aquesta abadia rebé al llarg de la segona meitat del segle IX i principis del X, moment en què desapareix de la documentació.⁸³² Quan la tornem a trobar, a finals del segle XI, segueix constant com a possessió del monestir de Banyoles,

⁸²⁸ CC II, Banyoles, doc. 5 [4], p. 58-59 (878); CC II, Banyoles, doc. 6 [5], p. 62-64 (916). Cal tenir en compte que ambdós preceptes parlen de la «*cella Sancti Iuliani et Sancti Michaelis*», quelcom que fa pensar que podria tractar-se d'una unitat monàstica composta per més d'un centre de culte. Això no té res d'excepcional, però, com ja he avançat en la pàgina 198, potser en aquest cas podem ubicar amb exactitud les dues basíliques, car, a mig quilòmetre al sud-est de Sant Julià, molt a prop d'un mas dit de Sant Miquel, s'alcen unes ruïnes que hom coneix com "el Monestir", un fet que no sembla casual. Ara bé, sense una acurada intervenció arqueològica no podem passar de la mera conjectura i, de fet, no podem descartar tampoc que l'advocació de Sant Miquel pervingués a Sant Julià de l'estreta relació que, almenys en època baix-medieval, tingué amb la mal documentada església del castell de la Miana, de la qual acabà sent sufragània: Constans Serrats, p. 34-35.

⁸²⁹ DB II, doc. 108, p. 90-92 (1096). Amb anterioritat, també trobem l'església de Sant Julià del Mont entre les propietats pretesament confirmades pel papa Benet VIII a Banyoles el 1017: DB I, doc. 54, p. 297-306 (1017). Ara bé, els darrers estudis sobre aquest monestir s'inclinen per considerar aquest document com a fals, situant la seva redacció vers el segle XIII: Reyes Vidal, p. 133-35.

⁸³⁰ Respecte a l'evolució posterior d'aquesta casa, molt mal coneguda per la manca de fonts documentals, veure: Jordi Fernández-Cuadrench, «Sant Julià del Mont. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IV: La Garrotxa* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 365-66.

⁸³¹ CC II, Banyoles, doc. 3, p. 55-57 (866). Molt probablement, aquest privilegi del rei Carles el Calb fou una còpia servil d'un precepte lliurat pel mateix rei al monestir de Banyoles l'any 844 que no se'ns ha conservat: CC II, Banyoles, doc. 2, p. 48-54 ([844]). La pèrdua de l'original, però, impedeix saber si realment en aquell moment Sant Pere de Mieres ja s'hi citava com a cel·la o encara no.

⁸³² CC II, Banyoles, doc. 4, p. 456-457 ([870]); CC II, Banyoles, doc. 5 [4], p. 58-59 (878); CC II, Banyoles, doc. 6 [5], p. 62-64 (916).

si bé ja no ho fa com a *cella*, sinó com a *ecclesia*; terme amb el qual serà referida en tota la documentació posterior fins a època moderna.⁸³³

Per tant, a la llum de les fonts disponibles, sembla que la comunitat d'aquesta cel·la devia extingir-se entre els segles X i XI, restant com a església secular.

Santa Maria de Vilert (8)

La casa de Santa Maria de Vilert, que actualment articula al seu entorn un petit poble rural homònim, estava situada a la ribera dreta del riu Fluvià al seu pas pel terme municipal d'Esponellà (el Pla de l'Estany).

La primera notícia d'aquesta cel·la de Sant Esteve de Banyoles es remunta a l'any 866, quan el rei Carles el Calb li confirmà com a propietat seva.⁸³⁴ *A posteriori*, serà citada en tots els privilegis que l'autoritat carolíngia lliurà a aquella abadia al llarg de la segona meitat del segle IX i principis del X, moment en què desapareix de la documentació durant més de cent anys.⁸³⁵ Quan reapareix, segueix constant entre les propietats de l'abadia banyolina, però ja no com a cel·la monàstica, sinó com a església parroquial, condició que mantindria durant molts anys.⁸³⁶

Per tant, com en el cas de Sant Pere de Mieres, sembla que la seva comunitat es devia extingir aviat, en algun moment indeterminat dels segles X o XI.

Sant Aniol d'Aguja (9)

El monestir de Sant Aniol d'Aguja, del qual només resta la seva església, estava situat al centre de l'estreta vall homònima que, enmig d'un paisatge feréstec replet

⁸³³ DB II, doc. 108, p. 90-92 (1096). Amb anterioritat, també trobem l'església de Sant Pere de Mieres entre les propietats pretesament confirmades pel papa Benet VIII a Banyoles el 1017: DB I, doc. 54, p. 297-306 (1017). Tanmateix, els darrers estudis s'inclinen per considerar aquest document com a espuri, situant la seva elaboració vers el segle XIII: Reyes Vidal, p. 133-35.

⁸³⁴ CC II, Banyoles, doc. 3, p. 55-57 (866). Aquest precepte, segurament, fou una còpia servil d'un privilegi d'immunitat lliurat pel mateix Carles el Calb al monestir de Banyoles l'any 844 que no se'ns ha conservat: CC II, Banyoles, doc. 2, p. 48-54 ([844]). La pèrdua del text original, però, impedeix saber si realment en aquell moment la cel·la de Vilert ja li pertanyia o encara no.

⁸³⁵ CC II, Banyoles, doc. 4, p. 456-457 ([870]); CC II, Banyoles, doc. 6 [5], p. 62-64 (916).

⁸³⁶ DB II, doc. 108, p. 90-92 (1096). Anteriorment, també trobem l'església de Vilert entre les propietats suposadament confirmades pel papa Benet VIII a Banyoles el 1017: DB I, doc. 54, p. 297-306 (1017). No obstant això, com ja he apuntat repetidament, els darrers estudis sobre aquest document s'inclinen per considerar-lo fals, situant la seva redacció vers el segle XIII: Reyes Vidal, p. 133-35.

d'estretalls i engorgats, baixa direcció nord-sud des de la divisòria amb el Vallespir fins al Llierca, sempre dins del terme municipal de Montagut i Oix (la Garrotxa).

Tradicionalment, la fundació d'aquest cenobi s'havia vinculat a l'establiment d'un seguit de monjos de Santa Maria d'Arles que, dirigits pel seu abat Ricimir, s'hi haurien refugiat després de la destrucció del seu cenobi per part dels normands vers el 858 o 859.⁸³⁷ Aquesta tradició, com apuntà Josep M. Salrach, no compta amb testimonis històrics vàlids més enllà de la coincidència de noms entre els abats de les dues cases, però realment sembla que la fundació d'aquest cenobi s'hauria de retrotraure fins a mitjan segle IX.⁸³⁸ No en va, en una data tan reculada com el 871, ja havia aconseguit l'entitat suficient perquè el seu fundador i primer abat, Ramir, rebés un precepte de mans del rei Carles el Calb que li confirmava un alou més que notable al seu entorn.⁸³⁹

Després d'aquesta data, no tornem a trobar cap altra referència a Sant Aniol fins al segle XIII, quan era una església subordinada a Sant Llorenç del Mont.⁸⁴⁰ Tenint en compte que, segons el precepte del 871, aquesta casa havia estat originalment fundada pels monjos d'Aguja, podríem estar davant d'un trasllat de comunitat de la casa mare a una cel·la dependent semblant al que s'observa entre Sant Medir de Cartellà i Santa Maria d'Amer o entre Sant Andreu d'Eixalada i Sant Miquel de Cuixà; un canvi que s'hauria produït abans del 899, quan ja trobem Sant Llorenç del Mont sota el domini de la seu gironina sense fer cap referència a la casa de Sant Aniol d'Aguja.⁸⁴¹

Sant Llorenç del Mont o de Sous (10)

La casa de Sant de Sant Llorenç del Mont, que al llarg de les darreres dècades ha estat profusament excavada arqueològicament,⁸⁴² estava situada a la vessant meridional

⁸³⁷ A favor d'aquesta hipòtesi es pronuncien, entre altres, diversos autors locals com: Ramón Grabolosa, *Besalú, un país aspre i antic* (Barcelona: Montblanc, 1968), p. 31; Narcís Puigdevall Diumé, «Els documents sobre la Garrotxa dels segles IX i X. VIII (continuació)», *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, Annals 1984-1985 II (1987), 77-90 (p. 81-82).

⁸³⁸ Salrach Marès, *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX). Vol. I: El domini carolingi*, p. 61-62.

⁸³⁹ CC II, Sant Aniol d'Aguges, doc. 1, p. 176-178 (871).

⁸⁴⁰ Respecte a les escassíssimes referències posteriors a aquesta casa monàstica, veure: Jordi Fernández-Cuadrench, «Sant Aniol d'Aguja (o d'Agudes, o d'Uja). Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IV: La Garrotxa* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 271-72 (p. 272).

⁸⁴¹ CC II, Girona, doc. 8, p. 144-147 (899).

⁸⁴² Una interessant síntesi de les diferents fases constructives que s'han pogut documentar a través dels treballs arqueològics realitzats entre el 1984 i el 2011 es pot consultar a: Josep M. Vila Carabasa, «El monestir de Sant Llorenç del Mont», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 43 (2012), 65-83.

del massís del Mont, en un petit replà que ofereix unes àmplies vistes sobre la Garrotxa, si bé administrativament pertany al municipi d'Albanyà (l'Alt Empordà).

Els primers anys d'aquest cenobi són bastant complexos, ja que la documentació és escassa i moltes vegades contradictòria, almenys en aparença. En qualsevol cas, sabem que es tracta d'una fundació antiga, segurament de mitjan segle IX, i que, en origen, formava part del monestir de Sant Aniol d'Aguja, car en el precepte que el rei Carles el Calb li lliurà l'any 871 li confirmà la possessió del «*montem Sancti Laurentii cum basiica in honorem sancti Laurentii ejusdem fundata*». ⁸⁴³ No queda clar, però, si en aquell moment ja hi residia una comunitat monàstica o no, car només apareix com a basílica. Tot i així, tenint en compte la tenor del precepte, que gairebé posa al mateix nivell les esglésies de Sant Aniol i Sant Llorenç, sent ambdós sants citats com a patrons del cenobi, podem suposar que sí; opció per la qual també s'ha decantat generalment la historiografia, que no ha dubtat en considerar-la una cel·la d'Aguja. ⁸⁴⁴

Fos com fos, Sant Llorenç del Mont devia córrer més sort que la seva casa mare, potser perquè acollí la seva comunitat quan aquesta desaparegué a finals del segle IX, ⁸⁴⁵ ja que el 899 seguia existint, sent citada com a cel·la de la seu gironina en un precepte que Carles el Simple expedí al bisbe Serfededéu. ⁸⁴⁶ En aquest cas, crec que és evident que el terme *cella* es refereix a una comunitat autònoma, possiblement amb el seu abat particular, però estretament lligada a l'autoritat episcopal, car, si bé segueix apareixent entre els béns de la seu gironina fins l'any 1002, ⁸⁴⁷ en un precepte del 922 ja se la cita com a «*abbatiam Sancti Laurentii*» i, a partir del 983, comença a constar com a

⁸⁴³ CC II, Sant Aniol d'Aguges, doc. 1, p. 176-178 (871).

⁸⁴⁴ Josep M. Vila Carabasa, «La fundació del monestir de Sant Llorenç del Mont o de Sous», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 65-67 (p. 65).

⁸⁴⁵ Respecte a aquesta hipòtesi, que implícitament semblen acceptar tots els autors que s'han referit a aquest cenobi, veure: Josep M. Marquès, «El Mont: Noves dades sobre el monestir i el santuari», *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, Annals 1984-1985 (1986), 107-36 (p. 110-11).

⁸⁴⁶ CC II, Girona, doc. 8, p. 144-147 (899). Alguns dels treballs referents a aquest monestir obvien aquest document, situant la desaparició de Sant Aniol d'Aguja i el trasllat dels seus monjos al Mont vers l'any 922: Vila Carabasa, «La fundació del monestir de Sant Llorenç del Mont o de Sous», p. 65. Ara bé, m'ha estat impossible localitzar cap document que recolzi aquesta hipòtesi i, per tant, a la tenor del document citat, crec més probable que el suposat trasllat de la comunitat es produís entre el 871 i el 899.

⁸⁴⁷ «*In comitatu Bisuldunense (...) cellam sancti Laurentii qui est super castrum Bebeta quemadmodum federata per precepta regalia detinet*»: CDC, doc. 70, p. 160-162 (1002). Basant-se en l'edició d'aquesta butlla que ofereix la Marca Hispànica, on es llegeix «*cellam sancti Laurentii (...), quemadmodum Fredolo per praecepta regalia detinet*», Ramon d'Abadal considerarà que a mitjan segle X la casa de Sant Llorenç hauria estat cedida a un desconegut Frèdol que, finalment, l'hauria retornat a la seu gironina poc abans del 1002: CC II, Particulars, doc. 42, p. 395 [954-986?]. Ara bé, tenint en compte la transcripció del document presentada anteriorment, sembla evident que Silvestre II no es referí a cap Frèdol, sinó que assenyala que la seu gironina tindria el monestir de Sous tal i com ho havien fixat els preceptes reials anteriors, quelcom que lliga molt més amb el que es desprèn de la resta de fonts disponibles.

coenobium en alguns testaments.⁸⁴⁸ En conseqüència, crec que durant tot el segle X ja hauria funcionat plenament com a monestir sota l'atenta mirada dels bisbes gironins, preparant el terreny per l'eclosió que visqué a partir del segle XI.⁸⁴⁹

Sant Martí de Talaixà (11)

La casa de Sant Martí de Talaixà, de la qual es preserva una església de factura moderna, estava situada en el despoblat homònim, just en el coll que serveix com a divisòria d'aigües entre les rieres de Beget i de Sant Aniol d'Aguja, actualment dins del terme municipal de Montagut i Oix (la Garrotxa).

L'única referència disponible a aquesta cel·la data de l'any 871, quan apareix entre les propietats del veí monestir de Sant Aniol d'Aguja,⁸⁵⁰ sent del tot impossible inferir des de quan existia. Ara bé, no crec que se l'hagi de suposar anterior a la fundació de la seva casa mare, que hom pot situar vers mitjan segle IX. El mateix es pot dir del seu final, ja que segurament també perdé la seva comunitat poc temps després, quedant com a església secular sota el domini dels bisbes de Girona. No en va, és així com la trobem quan reapareix en la documentació a principis del segle XI.⁸⁵¹

A la llum de les evidències disponibles, per tant, sembla que cal considerar l'existència d'aquesta cel·la únicament durant la segona meitat del segle IX, tenint una evolució paral·lela a la del monestir de Sant Aniol d'Aguja.

Santa Maria del riu Ser (12)

La cel·la de Santa Maria «*in Riudeazar*» que apareix en la documentació banyolina alt-medieval, molt probablement, s'ha d'identificar amb l'actual santuari de la

⁸⁴⁸ CC II, Girona, doc. 9, p. 148-151 (922); CC V, doc. 486, p. 438-441 (983); CC V, doc. 531, p. 471-473 (991). També apareix com a afrontació «*ipso alodie de ipsa abbatia Sancti Laurencii*» en una permuta feta entre tercers l'any 1000: CC V, doc. 622, p. 525-526 (1000).

⁸⁴⁹ Per una visió de síntesi sobre la història d'aquest cenobi, amb especial incidència en el període posterior a l'any mil, veure: Antoni Sanz Alguacil i Empar Gili Abad, «Esplendor i decadència del monestir de Sant Llorenç de Sous», *Revista de Girona*, 123 (1987), 77-83; Jordi Fernández-Cuadrench, «Sant Llorenç de Sous (o del Mont). Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IV: La Garrotxa* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 132-33.

⁸⁵⁰ CC II, Sant Aniol d'Aguges, doc. 1, p. 176-178 (871).

⁸⁵¹ VLIE, vol. XIII, doc. 23, p. 259-260 (1004).

Mare de Déu dels Arcs, ubicat en una petita vall subsidiària del riu Ser per la dreta, dins del terme municipal de Santa Pau (la Garrotxa).⁸⁵²

Quant a la seva evolució històrica, només sabem que entre el 878 i el 916 fou una cel·la del monestir de Sant Esteve de Banyoles, ja que així consta en els preceptes d'immunitat que li atorgaren en aquells anys els reis Lluís el Tartamut i Carles el Simple.⁸⁵³ Més enllà d'això, és fa difícil dir-ne res del cert. Ara bé, com insinuà Lluís G. Constans, és possible que aquesta cel·la hagués pertanyut anteriorment al monestir de Sant Julià del Mont, entrant a formar part del patrimoni de l'abadia banyolina quan aquesta s'apropià d'aquell monestir als anys 70 del segle IX.⁸⁵⁴ No en va, l'any 866, encara no trobem la cel·la de Santa Maria entre les propietats de Banyoles i, aquell mateix any, el rei Carles el Calb confirmà la possessió del vilar de «Rividazer» a l'abat Rimila de Sant Julià del Mont, quelcom que no deixa de ser sospitós.⁸⁵⁵

Respecte a la seva extinció, cal destacar que, després del 916, no en tenim cap altra referència fins entrat el segle XII, quan ja és una mera església secular.⁸⁵⁶ Per tant, devia perdre la vida comunitària en un moment indeterminat dels segles X o XI.

Sant Vicenç de Colitzà o del Sallent (13)

La casa de Sant Vicenç de Colitzà, de la qual només resta l'església, estava situada on avui s'alça el petit poble de Sallent, a l'aiguabarreig entre la riera de Samariu i el riu Ser, dins del terme municipal de Santa Pau (la Garrotxa).

La primera notícia d'aquesta cel·la data de l'any 878, quan el rei Lluís el Tartamut en confirmà la subjecció a Sant Esteve de Banyoles.⁸⁵⁷ Tanmateix, aquesta abadia degué perdre molt aviat el seu domini sobre la cel·la de Colitzà, ja que l'any 906 l'arquebisbe Arnust de Narbona, juntament amb cinc bisbes més reunits en concili a Barcelona, confirmaren a l'abadessa Emma de Sant Joan la possessió d'aquella cel·la

⁸⁵² Sobre aquesta possible identificació, veure: Constans Serrats, p. 29-30.

⁸⁵³ CC II, Banyoles, doc. 5 [4], p. 58-59 (878); CC II, Banyoles, doc. 6 [5], p. 62-64 (916).

⁸⁵⁴ Constans Serrats, p. 29.

⁸⁵⁵ CC II, Banyoles, doc. 3, p. 55-57 (866); CC II, Sant Julià del Munt, doc. 1, p. 219-221 (866).

⁸⁵⁶ Jordi Fernández-Cuadrench, «Mare de Déu dels Arcs. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IV: La Garrotxa* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 353.

⁸⁵⁷ CC II, Banyoles, doc. 5 [4], p. 58-59 (878).

amb la parròquia de Sant Vicenç.⁸⁵⁸ Per tant, com coincideixen Lluís G. Constans i Ramon Ordeig, és molt probable que aquesta possessió hagués estat extreta del monestir de Banyoles per part del comte Guifré el Pelós per tal de contribuir a la dotació de Sant Joan de les Abadesses, que en aquells moments feia els seus primers passos.⁸⁵⁹ En qualsevol cas, Banyoles no devia deixar de reclamar els seus drets sobre Colitzà i, finalment, el 916, li foren confirmats de nou pel rei Carles el Simple.⁸⁶⁰

A posteriori, no tenim cap altra notícia sobre aquesta cel·la fins al segle XI, quan segueix apareixent entre les propietats de Banyoles, però ja sense comunitat.⁸⁶¹ Per tant, devia perdre-la entre la segona meitat del segle X i la primera de l'XI.

Sant Martí de Campmajor (14)

La cel·la de Santa Martí de Campmajor, convertida en església parroquial on també es venera Santa Quitèria, estava situada dalt d'un petit promontori a la ribera esquerra del Ritort, al bell mig de la vall de Campmajor, dins del terme municipal de Sant Miquel de Campmajor (el Pla de l'Estany).

Aquesta església, no sabem si amb comunitat o sense, fou fundada per l'abat Elies de Sant Esteve de Banyoles a mitjan segle IX, ja que així consta en una carta de restitució firmada pel bisbe Serfededú l'any 889.⁸⁶² A més, en un precepte de Lluís el Tartamut de l'any 878, segurament calcat sobre un privilegi anterior de l'emperador Carles el Calb que no se'ns ha conservat, ja apareix com a *cella* entre les propietats confirmades a l'abat Ansemund de Banyoles.⁸⁶³ No obstant això, poc temps després li degué ser sostreta il·legalment per part de la seu episcopal de Girona, quelcom que

⁸⁵⁸ CC IV, doc. 69, p. 114-116 (906). Malgrat no especificar-ho directament, és de creure que Sant Joan de les Abadesses ja posseiria aquesta cel·la l'any 899, quan el rei Carles el Simple li confirmà la possessió del «*collo Witizane*»: CC II, Sant Joan de les Abadesses, doc. 1, p. 215-217 (899).

⁸⁵⁹ Constans Serrats, p. 27-28; Ordeig Mata, «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», p. 115-16.

⁸⁶⁰ CC II, Banyoles, doc. 6 [5], p. 62-64 (916).

⁸⁶¹ DB II, doc. 108, p. 90-92 (1096). Amb anterioritat, també trobem l'església de Sant Vicenç del Sallent entre les propietats pretesament confirmades pel papa Benet VIII a Banyoles l'any 1017: DB I, doc. 54, p. 297-306 (1017). Ara bé, els darrers estudis s'inclinen per considerar aquest document com a fals, situant la seva redacció vers el segle XIII: Reyes Vidal, p. 133-35.

⁸⁶² CC V, doc. 68, p. 106-108 (889).

⁸⁶³ CC II, Banyoles, doc. 4, p. 456-457 ([870]); CC II, Banyoles, doc. 5 [4], p. 58-59 (878). Aquesta casa, en canvi, no apareix entre els béns confirmats el 866 a l'abat Pere: CC II, Banyoles, doc. 3, p. 55-57 (866). Ara bé, això no implica necessàriament que la seva fundació per part de l'abat Elies hagi de ser posada en qüestió, car els preceptes d'immunitat no són llistats exhaustius de béns i, en molts casos, veiem com s'obvien aquelles propietats més petites o encara poc definides.

provocà les queixes de l'abat Sunifred de Banyoles i motivà que el bisbe Serfededéu li acabés restituint l'any 889, previ acord d'un pagament anual de dos modis de vi i gra a la catedral de Santa Maria de Girona pels drets que tenia sobre la parròquia.⁸⁶⁴

A partir d'aquí, perdem el rastre a la casa de Sant Martí, fins al punt que podríem dubtar que realment es produís la seva restitució a Banyoles, almenys de manera immediata, ja que, si bé tornarà a constar entre les seves propietats a finals del segle XI, no apareix entre els béns que li confirmà el rei Carles el Simple el 916.⁸⁶⁵ Fos com fos, en aquells moments segurament ja no hi residia cap mena de comunitat, la qual devia extingir-se en el moment de la usurpació prèvia al 889.

Sant Pere de Camprodon (15)

El monestir de Sant Pere de Camprodon, del qual només resta l'església, estava situat al bell mig de la vall homònima, just en el punt on conflueixen els rius Ter i Ritort, a l'extrem oriental de l'actual poble de Camprodon (el Ripollès).

Aquest cenobi, segons s'explica en un precepte atorgat pel rei Lluís d'Ultramar al seu primer abat l'any 952, havia estat fundat pocs anys abans pel comte Guifré II de Besalú després de permutar la seva església, que ja havia estat consagrada l'any 904,⁸⁶⁶ amb el bisbe Gotmar II de Girona.⁸⁶⁷ Per tant, tot sembla indicar que caldria situar el seu naixement a mitjans de la dècada anterior, moment en què també comencem a trobar les primers donacions i lleixes testamentàries que el beneficiaven.⁸⁶⁸ Més clar encara és el paper que jugà la família comtal de Besalú en la seva fundació i posterior promoció, car

⁸⁶⁴ CC V, doc. 68, p. 106-108 (889).

⁸⁶⁵ CC II, Banyoles, doc. 6 [5], p. 62-64 (916). Respecte a les referències posteriors a aquesta casa, que al segle XI seguí sent disputada entre la catedral de Girona i el monestir de Banyoles, veure: Antoni Sanz Alguacil, «Sant Martí de Campmajor. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. V: El Gironès, la Selva i el Pla de l'Estany* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 458.

⁸⁶⁶ CC V, doc. 116, p. 142-143 (904).

⁸⁶⁷ CC II, Camprodon, doc. 1, p. 77-79 (952). Aquesta mateixa història, amb molts més detalls i alguna petita alteració per tal de retardar l'establiment del cenobi fins després de l'obtenció del permís reial, també es troba en l'acta d'elecció de l'abat Teoderic: CC V, doc. 351, p. 316-318 (962). Així mateix, s'ha conservat el pretès document de la permuta entre el comte Guifré II i el bisbe Gotmar II, que porta data de l'any 948, si bé tant les clàusules que conté com el tipus de moneda que cita conviden a considerar-lo una falsificació posterior, segurament perquè el monestir no posseïa cap document que acredités els drets del comte sobre l'església que els havia cedit: CC V, apèndix, doc. III, p. 535-536 (FALS 948).

⁸⁶⁸ CC VI, doc. 278, p. 282 ([944]); CC V, doc. 268bis, p. 247 (946). Malauradament, aquests dos documents només se'ns han preservat a través de registres posteriors, quelcom que impedeix assegurar que en aquells moments Sant Pere de Camprodon ja fos un monestir. No obstant això, tenint en compte la seva coincidència en el temps, la proximitat cronològica amb el precepte del rei Lluís i que no se'ns ha conservat ni una sola donació anterior, m'inclino a creure que assenyalen l'inici de la vida comunitària.

no només li feren quantioses donacions i li procuraren un precepte reial d'immunitat, sinó que el dotaren de gran poder polític i li reservaren un paper destacat en l'entramat eclesiàstic que crearen per suplir la sempre lamentada falta d'un bisbat propi.⁸⁶⁹

Aquest suport, sumat al de molts altres particulars, permeté que Sant Pere de Camprodon bastís en pocs anys un domini més que respectable, quelcom que, amb alguns moments millors que altres, li permeté sobreviure fins al segle XIX.⁸⁷⁰

Sant Pere de Besalú (16)

El monestir de Sant Pere, del qual resta l'església baix-medieval, estava situat un centenar de metres al sud de l'*oppidum* fortificat de Besalú, a l'altra banda del torrent de Ganganell, si bé a la Baixa Edat Mitjana ja quedà dins de la vila (la Garrotxa).

Quant als orígens d'aquest cenobi, malgrat que alguns autors els han volgut retrotreure fins al remot segle IX,⁸⁷¹ sembla evident que fou fundat a instàncies del comte-bisbe Miró de Besalú vers el 975, car, si al febrer del 976 ja sancionava l'elecció de l'abat Dodo perquè regís la seva «*exigua congregatiuncula*»,⁸⁷² en dos documents consecutius del 977 i el 978 definí la seva dotació material i el seu estatus jurídic, quedant com a abadia immune i exempta sota l'autoritat pontificia.⁸⁷³ Per tant, es tracta d'una fundació tardana feta en el marc de la política religiosa dels comtes de Besalú i

⁸⁶⁹ Respecte a l'estreta relació del monestir de Camprodon, els comtes de Besalú i la seva política eclesiàstica, un tema sobre el qual tornaré en el segon bloc d'aquesta mateixa tesi, veure: Miquel dels Sants Gros Pujol, «Sant Pere de Camprodon, un monestir del comtat de Besalú», a *Art i cultura als monestirs del Ripollès* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995), p. 69-87.

⁸⁷⁰ Per una visió general de la història d'aquest monestir, però que aprofundeix en la construcció del seu domini durant l'època alt-medieval, incloent un mapa del seu patrimoni l'any 1017, veure: Antoni Pladevall Font, «Sant Pere de Camprodon. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. X: El Ripollès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 85-96.

⁸⁷¹ Aquesta tradició és recollida per: Pladevall Font i Català-Roca, p. 164. Ara bé, el mateix autor reconeix que podria deure's a l'errònia atribució de documents relatius a Sant Pere d'Albanyà.

⁸⁷² CC V, doc. 433, p. 382-383 (976). Tradicionalment, aquest document havia estat vinculat al monestir de Sant Pere de Camprodon, ja que, si bé li manca l'encapçalament on hauria de constar el receptor, va ser localitzat a l'arxiu d'aquell monestir ripollès: Jaime Villanueva, *Viage literario a las iglesias de España. Tomo XV: Viage à Gerona y á Roda* (Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851), p. 116-18. No obstant això, el 1995, Miquel dels Sants Gros ja plantejà que en realitat podria fer referència a l'elecció de l'abat de Sant Pere de Besalú, ja que posa molt èmfasi en les relíquies que s'hi custodiaven, un tema pel qual era especialment coneguda la casa besaluenca; i, a més, especifica que la comunitat per la qual s'escollia l'abat havia estat fundada pel comte-bisbe Miró, quelcom que no es correspon amb el monestir de Camprodon, fundat pel seu germà Guifré: Gros Pujol, p. 77-79.

⁸⁷³ CC V, doc. 441, p. 393-396 (977); CC V, doc. 448, p. 400-406 (978). Sobre aquests dos documents, molt interessants tant des d'un punt de vista històric com literari i religiós, veure el detallat anàlisi que n'ofereix: Josep M. Salrach Marès, «El comte-bisbe Miró Bonfill i la fundació i dotació de Sant Pere de Besalú (977-978)», *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 9 (1990), 9-44.

del comte-bisbe Miró en particular, que no només havia de servir per contribuir a la salvació de la seva ànima i dotar de major prestigi el seu llinatge, sinó també per estructurar eclesiàsticament el seu territori i visibilitzar la capital del seu comtat.⁸⁷⁴

En els anys que seguiren a la seva fundació, mentre es devia anar construint la seva església, consagrada l'any 1002,⁸⁷⁵ Sant Pere de Besalú rebé una butlla del papa Benet VII que l'acceptava sota la seva tuïció i començà a beneficiar-se de donacions que assentaren i reforçaren un domini que ja era més que notable.⁸⁷⁶ Així doncs, entrà al segle XI en ple moment de creixement i consolidació del seu poder.⁸⁷⁷

Sant Esteve del Llop (17)

La cel·la besaluenca de Sant Esteve que apareix en el fons de Sant Genís de les Fontanes, segons els darrers estudis, s'hauria d'identificar amb l'ermita de Sant Esteve del Llop, situada en el collet que marca la divisòria d'aigües entre la Muga i el Ricardell, dins del terme municipal de Darnius (l'Alt Empordà).⁸⁷⁸

La documentació que tenim sobre aquesta casa, però, és molt escassa. Tant és així que només sabem que l'any 981 era una cel·la dependent de l'abadia rossellonesa de Fontanes, ja que així consta en un precepte d'immunitat que aquell any li lliurà el rei Lotari.⁸⁷⁹ Fora d'això, no en tenim cap altra referència fins al segle XIV, quan trobem notícies confuses que la situen alhora com a priorat benedictí i com a església sufragània de la parròquia de Darnius, quelcom que, com ja lamentava Joan Badia, exigiria un estudi amb major profunditat d'aquesta petita ermita romànica.⁸⁸⁰ Només així podrem

⁸⁷⁴ Respecte a les fundacions monàstiques impulsades pel comte-bisbe Miró, amb una reflexió sobre el perquè de l'establiment d'una casa a Besalú, veure: Josep M. Salrach Marès, «El bisbe-comte Miró Bonfill i la seva obra de fundació i dotació de monestirs», a *II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català: Sant Joan de les Abadesses 1970. Vol. II* (Poblet: Abadia de Poblet, 1974), p. 57-82 (p. 76-78).

⁸⁷⁵ DEC II/1, doc. 121, p. 1-4 (1002).

⁸⁷⁶ CC V, doc. 455, p. 415-417 (979); CC V, doc. 486, p. 438-441 (983); CC V, doc. 506, p. 453-455 (986); CC V, doc. 531, p. 471-473 (991); CC V, doc. 602, p. 512-513 (998). Quant a la ubicació dels seus béns patrimonials, veure l'aproximació cartogràfica que en feren: Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles del comtat de Besalú (785-988)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1998), p. 76.

⁸⁷⁷ Per una síntesi detallada de l'evolució posterior d'aquesta casa, que es perllongà fins al segle XIX, veure: Manuel Galimany Arnau, «Sant Pere de Besalú. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IV: La Garrotxa* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 189-196 (p. 192-96).

⁸⁷⁸ En relació a aquesta hipòtesi, veure: Bolòs i Hurtado, *Atles del comtat de Besalú (785-988)*, p. 89.

⁸⁷⁹ CC II, Sant Genís les Fonts, doc. 3, p. 210-213 (981). No sabem si també constava en els preceptes rebuts anteriorment per aquella abadia, car només se'ns han conservat de manera fragmentària: CC II, Sant Genís les Fonts, doc. 1, p. 206-207 (819); CC II, Sant Genís les Fonts, doc. 2, p. 208-209 (834).

⁸⁸⁰ Joan Badia Homs, «Sant Esteve del Llop. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 458.

confirmar, en primer lloc, la seva correcta identificació amb la cel·la del segle X i, en segon lloc, la seva problemàtica evolució posterior.

Tenint en compte aquesta situació i a l'espera de disposar de noves dades materials i escrites sobre aquesta casa, crec que, com a molt, podríem acceptar la seva possible existència durant el darrer quart del segle X.

3.7. Els monestirs del comtat de Girona

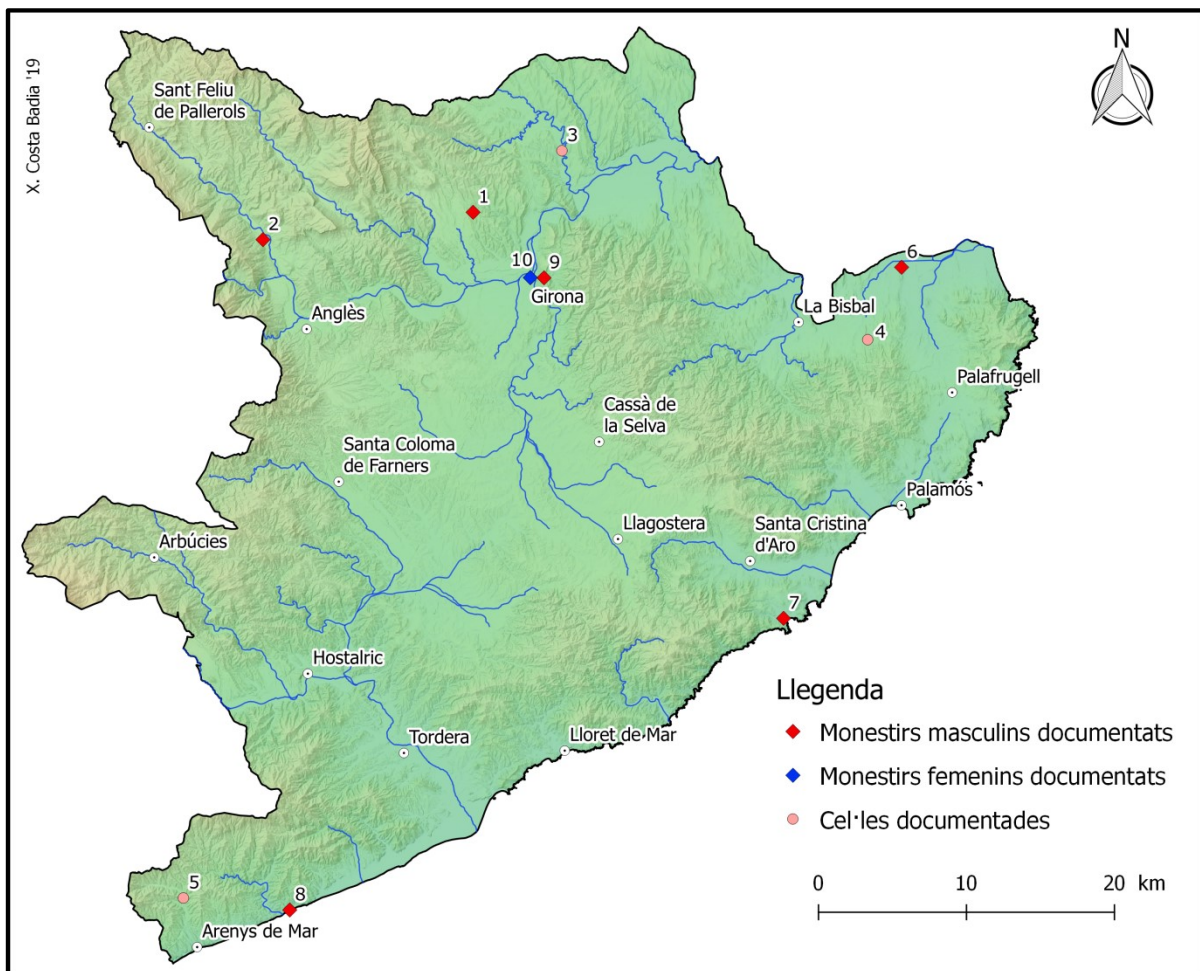

Fig. 36: Monestirs del comtat de Girona fundats abans de l'any 1000.

Sant Medir de Cartellà (1)

La casa de Sant Medir, en origen dedicada també a Sant Genís, estava situada al capdamunt d'un petit promontori a l'extrem oriental del pla de Cartellà, dins del terme municipal de Sant Gregori (el Gironès).

Aquest monestir, malgrat la poca informació que en tenim, té uns orígens molt antics, almenys dels primers temps del domini carolingi, ja que no només rebé un privilegi del rei Carles el Calb en una data tan reculada com és el 844,⁸⁸¹ sinó que aquest ens informa que, gràcies a la intercessió del marquès Gaucelm, ja n'havia obtingut un del seu pare, l'emperador Lluís el Pietós, uns quinze anys abans.⁸⁸² Per si això fos poc, *a posteriori*, aquest cenobi encara rebé tres privilegis més, un altre de Carles el Calb el 860, un del rei Odó el 890 i un de Carles el Simple el 922;⁸⁸³ quelcom que, si hi afegim les nombroses cel·les i propietats que cadascun d'ells li confirmava, ens permet fer-nos una idea de l'antiguitat, poder i prestigi d'aquesta casa. Ara bé, a part d'aquests cinc preceptes i de la documentació derivada d'un judici per la possessió d'un alou que tingué lloc entre el comte Gaufred de Girona i l'abat Lopursol de Sant Medir el 898,⁸⁸⁴ no tenim cap altra referència a aquest notable monestir gironí.

Aquest silenci, sumat a la categoria abacial que prengué Santa Maria d'Amer, una de les seves cel·les, a partir de mitjan segle X, ha portat a la historiografia a considerar que, entre el 922 i el 949, s'hauria produït un trasllat de la comunitat d'un centre a l'altre, perdent l'antiga casa mare la seva condició cenobial.⁸⁸⁵ A més, això explicaria perquè quan la tornem a trobar referenciada, el llunyà any 1187, apareix com una simple església parroquial en mans de l'abat Ramon d'Amer.⁸⁸⁶

Santa Maria d'Amer (2)

El monestir de Santa Maria, del qual només resta una església molt alterada *a posteriori*, estava situat en un dels punts més amples de la vall del Brugent, força prop de la seva desembocadura al Ter, on avui s'alça el poble d'Amer (la Selva).

Aquest cenobi té uns orígens bastant reculats en el temps, però en origen no tenia abats propis, sinó que era una cel·la dependent de Sant Medir de Cartellà, com així confirmen quatre dels cinc preceptes d'immunitat que aquesta abadia recaptà dels reis

⁸⁸¹ CC II, Amer, doc. 2, p. 11-13 (844).

⁸⁸² CC II, Amer, doc. 1, p. 6-8 ([829-830]).

⁸⁸³ CC II, Amer, doc. 3, p. 14-16 (860); CC II, Amer, doc. 4, p. 17 (890) = CC V, doc. 73, p. 110-112 (890); CC II, Amer, doc. 5, p. 18-19 (922).

⁸⁸⁴ CC V, doc. 91, p. 126-129 (898); CC V, doc. 92, p. 129 (898).

⁸⁸⁵ Antoni Sanz Alguacil i Antoni Pladevall Font, «Sant Medir de Cartellà. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. V: El Gironès, la Selva i el Pla de l'Estany* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 194. Respecte al trasllat de la comunitat de Sant Medir i les seves possibles causes, veure la bibliografia oferta en parlar del monestir de Santa Maria d'Amer a la pàgina següent.

⁸⁸⁶ DSMA, doc. 47, p. 88-90 (1187).

francs entre el 844 i el 922.⁸⁸⁷ Ara bé, quelcom degué passar entre aquesta darrera data i el 949, moment en què es consagrà de nou l'església de Santa Maria d'Amer i s'escollí Eimeric com a abat d'aquell cenobi, ja sense esmentar a l'antiga casa mare.⁸⁸⁸ Potser, com apuntà Jaume Marquès als anys 70 i han seguit molts autors posteriors, es produí un trasllat de la comunitat com a conseqüència de la destrucció d'esglésies que motivà la violenta ràtzia magiar que assolà els comtats catalans més orientals vers el 942.⁸⁸⁹ No obstant això, no en tenim cap prova documental i, com han apuntat altres autors, potser no hauríem de descartar la possibilitat que darrera del trasllat hi haguessin hagut altres motivacions polítiques, ja que no només marcà la reubicació del cenobi en un indret geoestratègicament molt interessant per les seves connexions amb els comtats de Vic, Girona i Besalú; sinó que coincideix amb l'establiment de noves aliances i relacions de patrocini per part de la comunitat, sobretot amb els comtes de Barcelona.⁸⁹⁰

Això explica perquè el monestir d'Amer no sembla que es ressentís gaire del trasllat; al contrari, ja que durant la segona meitat del segle X i tot el segle XI el veiem beneficiant-se de donacions i lleixes testamentàries d'algunes de les personalitats més importants del moment com, per exemple, el comte Sunifred II de Besalú i Cerdanya, el noble Sunyer de Lluçà o el mateix comte Borrell II de Barcelona.⁸⁹¹

Sant Andreu del Terri (3)

La cel·la de Sant Andreu del Terri, avui convertida en església secular, està situada a l'extrem occidental del petit poble homònim, a la ribera dreta del riu Terri, dins del terme municipal de Cornellà del Terri (el Pla de l'Estany).

⁸⁸⁷ CC II, Amer, doc. 2, p. 11-13 (844); CC II, Amer, doc. 3, p. 14-16 (860); CC II, Amer, doc. 4, p. 17 (890) = CC V, doc. 73, p. 110-112 (890); CC II, Amer, doc. 5, p. 18-19 (922). El contingut del primer precepte atorgat al monestir de Sant Medir no se'ns ha conservat i, per tant, no sabem si Santa Maria d'Amer ja constava entre les seves propietats: CC II, Amer, doc. 1, p. 10-11 ([829-830]). Sí que consta, en canvi, en un altre document, en aquest cas un judici redactat als comtats catalans, en què, en citar l'abat Lopursol de Sant Medir, es refereix a totes les seves cel·les: CC V, doc. 91, p. 126-129 (898).

⁸⁸⁸ CC V, doc. 286, p. 264-264 (949); CC V, doc. 287, p. 265-266 (949).

⁸⁸⁹ Jaume Marquès Casanovas, «Amer», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 20 (1970), 5-74 (p. 26-30); Isidre Prades Buixons, «Santa Maria d'Amer. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: El Gironès, la Selva i el Pla de l'Estany* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 249-52 (p. 249). Sobre la ràtzia magiar del segle X, veure la nota 803 de la pàgina 295.

⁸⁹⁰ Antoni M. Aragó, «El monestir d'Amer i els seus promotors», *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 2 (1979), 330-51 (p. 331-33); Josep M. Marquès, «El monestir d'Amer: persones i institucions», *Quaderns de la Selva*, 17 (2005), 53-80 (p. 54-55).

⁸⁹¹ CC V, doc. 374, p. 334-337 (966) = DMR I, doc. 205, p. 239-240 (965); CC IV, doc. 1541, p. 1099-1101 (988); CC VII, doc. 1214 (993). Respecte als principals benefactors del cenobi, especialment al segle XI, i la seva història posterior, que es perllongà fins a les desamortitzacions del segle XIX, veure: Aragó, p. 331-37; Prades Buixons, p. 249-52.

La fundació d'aquest centre monàstic sembla que s'ha de situar a principis del segle IX, car l'any 844 ja ens apareix entre les propietats que el rei Carles el Calb confirmà a l'abadia de Sant Medir.⁸⁹² En aquesta mateixa condició apareix en tots els preceptes que aquest cenobi recaptà dels monarques francs fins l'any 922, moment en què perdem tota referència a ella.⁸⁹³ Quan la tornem a trobar en la butlla que el papa Climent III entregà a l'abat Ramon d'Amer l'any 1187, segueix comptant-se entre les propietats d'aquella abadia, on s'havien traslladat els monjos de Sant Medir, si bé llavors ja devia haver perdut la seva comunitat, constant com a simple *ecclesia*.⁸⁹⁴

Així doncs, a falta de més evidències, hem de suposar que aquesta petita cel·la devia perdre la seva condició monàstica al llarg del segle X o principis de l'XI, moment en què també desaparegueren la resta de monestirs vinculats a l'abadia d'Amer.

Sant Climent de Peralta (4)

La casa de Sant Climent de Peralta, actualment en ruïnes, estava situada en una petita vall a l'extrem meridional de les Gavarres, just on aquestes s'uneixen a la plana empordanesa, dins del terme municipal de Forallac (el Baix Empordà).

Respecte als seus orígens, només podem saber del cert que era una cel·la monàstica vinculada des de molt antic a la seu gironina, ja que el rei Carles el Calb en confirmà la possessió a la catedral de Santa Maria de Girona l'any 844.⁸⁹⁵ Ara bé, sembla que en aquells moments l'adquisició seria molt recent, car no consta encara en el precepte que l'emperador Lluís el Pietós li havia lliurat deu anys abans.⁸⁹⁶ Fos com fos, a partir d'aquell moment, apareix en gairebé tots els privilegis que recaptaren els bisbes

⁸⁹² CC II, Amer, doc. 2, p. 11-13 (844). El text del primer precepte carolingi recaptat pel monestir de Sant Medir no se'ns ha conservat i, per tant, no sabem si ja esmentava la cel·la de Sant Andreu del Terri: CC II, Amer, doc. 1, p. 10-11 ([829-830]).

⁸⁹³ CC II, Amer, doc. 3, p. 14-16 (860); CC II, Amer, doc. 4, p. 17 (890) = CC V, doc. 73, p. 110-112 (890); CC II, Amer, doc. 5, p. 18-19 (922). També apareix citat en un judici de l'any 898 en què, en parlar de l'abat de Sant Medir, enumera totes les seves cel·les: CC V, doc. 91, p. 126-129 (898). Així mateix, s'ha conservat una execució testamentària del 892 destinada «*ad domum Sancte Marie cenobii Ameriensis vel Sancti Andree apostoli*», si bé ha de ser una falsificació o, com a mínim, tenir la data equivocada, ja que, més enllà d'estar escrita en lletra del segle XI i contenir expressions impròpies del segle IX, obvia el fet que en aquells moments encara no s'havia produït el trasllat de l'abadia de Sant Medir a la cel·la de Santa Maria d'Amer: CC V, apèndix, doc. II, p. 535 (FALS 892).

⁸⁹⁴ DSMA, doc. 47, p. 88-90 (1187).

⁸⁹⁵ CC II, Girona, doc. 3, p. 125-130 (844). El fet que es tracti d'una cel·la vinculada a una seu episcopal podria fer dubtar del seu caràcter monàstic. Ara bé, com he justificat anteriorment a les pàgines 165-166, el present document deixa fora de dubte que era el lloc de residència d'una comunitat de monjos.

⁸⁹⁶ CC II, Girona, doc. 2, p. 120-124 (834).

de Girona fins el 899, moment en què desapareix de les fonts conservades.⁸⁹⁷ De fet, no la tornarem a trobar fins al segle XII, ja com a església secular.⁸⁹⁸

Aquest silenci, sumat a la seva exclusió del precepte recaptat pel bisbe Guigó de Girona el 922 i a la donació de part dels seus béns a la flamant església de Santa Maria de Fontanet l'any 904,⁸⁹⁹ fan sospitar que la cel·la de Peralta podria haver vist extingida la seva comunitat vers aquesta època, si bé és una hipòtesi que caldria confirmar mitjançant una intervenció arqueològica de les seves interessants restes.

Sant Martí d'Arenys de Munt (5)

La casa de Sant Martí, avui convertida en l'església parroquial d'Arenys de Munt (el Maresme), estava situada a la ribera esquerra de la riera homònima, a mig camí entre el mar i la divisòria d'aigües amb el Baix Montseny.

Aproximar-nos als orígens d'aquesta cel·la és extremadament complex, ja que només la tenim documentada per un precepte d'immunitat que el rei Lluís el Tartamut atorgà al bisbe Frodoí de Barcelona l'any 878, en el qual se li confirma la «*cellam que est in pagi Gerundensi, sive Sancti Martini ecclesiam*».⁹⁰⁰ Per tant, si bé se li poden intuir uns orígens antics, del cert només sabem que llavors estava sota el domini de la seu barcelonina, possiblement com a extensió de l'abadia de Sant Cugat, que també es compta entre els béns que li foren confirmats. Fos com fos, aviat devia perdre la seva comunitat i desvincular-se dels seus antics propietaris, ja que, a finals del segle següent, en dos documents del 992 i el 997, ja la trobem només com a *ecclesia* o *parrochia* vinculada a la seu gironina, situació en què constarà a partir d'aquell moment.⁹⁰¹

⁸⁹⁷ CC II, Girona, doc. 5, p. 135-137 (881); CC II, Girona, doc. 6, p. 138-140 (886); CC II, Girona, doc. 8, p. 144-147 (899). L'únic precepte en què no consta, el del 891, té la particularitat de no especificar cap de les moltes propietats de la seu gironina, per la qual cosa l'omissió de la cel·la de Peralta no s'ha de considerar quelcom excepcional: CC II, Girona, doc. 7, p. 141-143 (891).

⁸⁹⁸ Joan Badia Homs i Joan-Albert Adell Gisbert, «Sant Climent de Peralta. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VIII: L'Empordà I* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989), p. 368.

⁸⁹⁹ CC V, doc. 115, doc. 140-142 (904); CC II, Girona, doc. 9, p. 148-151 (922).

⁹⁰⁰ CC II, Barcelona, doc. 2, p. 68-71 (878).

⁹⁰¹ CC V, doc. 533, p. 473-474 (992); CC VII, doc. 1420 (997). Respecte a l'evolució posterior d'aquesta efimera cel·la monàstica, veure: Antoni Pladevall Font, «Sant Martí d'Arenys de Munt», a *Catalunya Romànica. Vol. XX: El Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 450.

Tenint en compte tot això, com a molt, podem suposar l'existència d'aquesta casa durant les tres últimes dècades del segle IX, desapareixent potser per la força que mica en mica va anar prenent la veïna abadia de Sant Pol de Mar.

Sant Pau de Fontclara (6)

El monestir de Sant Pau de Fontclara, l'església del qual segueix servint com a parròquia del lloc homònim, estava situat al bell mig de la plana al·luvial del riu Daró, dins del terme municipal de Palau-sator (el Baix Empordà).

Aquest cenobi, com s'explica en un precepte que li lliurà el rei Odó el 889, havia estat fundat pocs anys abans per l'abat Saborell i els seus veïns.⁹⁰² Per tant, tot sembla indicar que es tracta d'una fundació particular que, *a posteriori*, fou reconeguda per les autoritats carolíngies. Ara bé, no tenim cap altra notícia sobre aquesta petita casa que, en algun moment indeterminat entre els segles X i XI, potser ja com a simple església secular, devia integrar-se a l'abadia occitana de La Grassa, doncs així consta en un fals precepte d'aquest monestir pretesament datat l'any 908.⁹⁰³

Per tant, res podem dir amb certesa sobre la història d'aquesta desconeguda abadia, havent-nos de limitar a suposar la seva existència des de finals del segle IX fins a principis del X, si bé podria haver perdurat fins molt més endavant.

Sant Feliu de Guíxols (7)

El monestir de Sant Feliu de Guíxols estava situat a l'extrem meridional de la vall d'Aro, a escassos metres del mar, però a raser ja dels primers contraforts de la serra de les Cadiretes, dins del terme municipal homònim (el Baix Empordà).

Entrant a comentar els seus orígens, cal destacar que, si bé alguns autors han volgut retrotreure'l fins als primers anys del domini carolíngi,⁹⁰⁴ la realitat és que no sembla que pugi portar-se més enllà del 881, moment en què el bisbe Tauter de Girona posseïa tota la vall d'Aro, un domini que, en cas d'haver existit, hauria hagut d'afrontar

⁹⁰² CC II, Fontclara, doc. 1, p. 113-115 (889).

⁹⁰³ RCAL, doc. 45, p. 75-78 (FALS 908). Sobre la història posterior d'aquesta fundació, que segueix sent molt confusa per la manca de fonts, veure: Joan Badia Homs, «Sant Pau de Fontclara. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VIII: L'Empordà I* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989), p. 233-34.

⁹⁰⁴ Jaume Marquès Casanovas, «Consideracions sobre l'origen del monestir de Sant Feliu de Guíxols», *Estudis del Baix Empordà*, 1 (1981), 203-7 (p. 206).

necessàriament amb l'alou de Sant Feliu.⁹⁰⁵ Si a això hi sumem el fet que abans del 947 els comtes Sunyer i Riquilda de Barcelona possiblement ja li feren una important donació,⁹⁰⁶ que el 961 el levita Otger de Vic l'inclogué en el seu testament,⁹⁰⁷ que el 962 ho féu la vescomtessa Riquilda de Narbona,⁹⁰⁸ i que el 968 ja rebé un precepte de mans del rei Lotari,⁹⁰⁹ sembla que podem situar la fundació de Sant Feliu de Guíxols entre finals del segle IX i inicis del X; un període en què arreu s'observa un repunt en les fundacions de nous cenobis, sobretot de promoció comtal.⁹¹⁰

No sabem si aquest fou el cas de Sant Feliu, ja que la pèrdua gairebé total del seu arxiu ens dificulta molt poder-nos apropar als seus primers anys de vida. Ara bé, com acabem de veure, no hi ha dubte que ràpidament guanyà prestigi entre els grans potentats del país, que se'n recordaren en els seus testaments.⁹¹¹ Això permeté a aquest cenobi entrar al segle XI en ple període d'expansió, conformant un domini patrimonial que als segles XI i XII ja era més que notable.⁹¹²

⁹⁰⁵ CC II, Girona, doc. 5, p. 135-137 (881).

⁹⁰⁶ CC V, doc. 275, p. 254-255 ([924-947]). El text d'aquesta donació no se'ns ha conservat, però en dona notícia un document de principis del segle XI pel qual els comtes Ramon Borrell i Ermessenda donen a Sant Feliu de Guíxols un alou «*quae antecessores nostri quondam bonae memoriae Suniario comite et Richellis comitissae dudum dederunt a praedicto coenobio per scripturam donationis; et illa perdita fuit pro sola negligentia, casu, atque incuria, et infestatione paganorum igne combusta*»: MH, apèndix, doc. 173, col. 996-998 (1014). Per un anàlisi detallat d'aquest document, raonant la seva autenticitat i el perquè fou necessari donar de nou l'alou d'*Spandat* a Sant Feliu, veure: Joan Blanco de la Lama, *El monestir de Sant Feliu de Guíxols (segles X-XI). La formació del domini* (Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, 1991), p. 31-39.

⁹⁰⁷ CC IV, doc. 890, p. 669-670 (961).

⁹⁰⁸ CC V, doc. 349, p. 313-315 (962).

⁹⁰⁹ CC II, Sant Feliu de Guíxols i Sant Pol de Mar, doc. 1, p. 202-204 (968). Respecte a aquest interessant precepte, cal tenir en compte que podria haver estat conseqüència d'un eventual atac pirata contra les costes catalanes que la majoria de cròniques del monestir situen l'any 965 i que hauria obligat a buscar la confirmació de tots els antic títols de propietat que es poguessin haver perdut o cremat. A més, com plantejà Joan Blanco, això explicaria perquè el 968 l'abadiat de Sant Feliu de Guíxols s'havia confiat a Sunyer de Cuixà, un monjo de gran prestigi que, de forma excepcional, també regia la casa de Sant Pol de Mar, possiblement també afectada pels atacs pirates: Blanco de la Lama, p. 11-24.

⁹¹⁰ La cronologia deduïda no implica que el monestir de Sant Feliu de Guíxols fos una fundació totalment *ex novo*, ja que les darreres intervencions arqueològiques en el subsòl del monestir han demostrat, sense poder establir una solució de continuïtat entre elles, que aquest cenobi substituï un antic centre de culte tardo-antic que, al seu temps, reaprofitava una antiga vil·la romana baix-imperial: Francesc Aicart Hereu i Josep M. Nolla Brufau, «El jaciment tardo-romà del carrer del Prior (Sant Feliu de Guíxols)», *Estudis del Baix Empordà*, 14 (1995), 99-107; Josep M. Nolla Brufau i Joaquim Grau Salvà, «El monument funerari sota la torre del Fum (Sant Feliu de Guíxols). Estat de la qüestió», a *Miscel·lània Lluís Esteva*, ed. Lluís Pallí (Sant Feliu de Guíxols: Institut d'Estudis del Baix Empordà, 2006), p. 15-30; Jordi Vivo Llorca i Josep M. Nolla Brufau, «La cupa sota l'església del monestir de Sant Feliu de Guíxols», *Estudis del Baix Empordà*, 28 (2009), 8-26; Antonio Prados Muñoz, «La intervenció arqueològica a l'església i la plaça del monestir de Sant Feliu de Guíxols», *Estudis del Baix Empordà*, 30 (2011), 54-81.

⁹¹¹ A les deixes testamentàries d'Otger i Riquilda citades anteriorment, s'hi haurien d'afegir també les posteriors de Guillemó, mort en l'assalt d'al-Manşūr a Barcelona el 985; i del comte Borrell II, finat l'any 993: CC V, doc. 506, p. 453-455 (986); CC VII, doc. 1214 (993).

⁹¹² Respecte a la configuració del domini territorial de Sant Feliu de Guíxols i la seva evolució després de l'any 1000, que es perllongà fins a època contemporània, veure: Josep M. Cervera Berta, *Història del*

Sant Pau del Maresme (8)

El monestir de Sant Pau del Maresme, avui convertit en capella, estava emplaçat al capdamunt d'un promontori de 38 metres situat a primera línia de mar, dins de l'actual terme municipal de Sant Pol de Mar (el Maresme).

Els orígens d'aquest cenobi són molt foscos, car només sabem del cert que ja existia l'any 955, moment en què es beneficià d'una donació piadosa feta per un tal Tudiscle i la seva esposa Madaví.⁹¹³ No obstant això, si bé a la llum de les evidències actuals em sembla injustificat retardar la seva fundació fins a l'època del bisbe Elies de Girona a mitjan segle IX,⁹¹⁴ i encara més establir una solució de continuïtat amb les possibles restes tardo-antigues que es trobaren sota la seva església,⁹¹⁵ segurament sí que s'hauria de retrotreure com a mínim fins a les primeres dècades del segle X, sobretot si tenim en compte que l'any 968 ja tenia importants possessions en indrets tan

monestir de Sant Feliu de Guíxols (Girona: Caixa d'Estalvis Provincial de Girona, 1984); Joan Badia Homs i Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Feliu de Guíxols. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VIII: L'Empordà I* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989), p. 265-67; Blanco de la Lama, p. 24-71. Per una aproximació cartogràfica al seu patrimoni específicament alt-medieval, un tema sobre el qual tornaré en el segon bloc en parlar dels monestirs del llavant català, veure: Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles del comtat de Girona (785-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2000), p. 80-81.

⁹¹³ CC V, doc. 307, p. 283-284 (955). Cap de poc temps, el 960, trobem una nova donació piadosa que ens permet conèixer el nom del seu abat, Galinons: CC V, doc. 339, p. 308 (960).

⁹¹⁴ Aquesta tesi es fonamenta en l'obra del pare Gregorio de Argáiz que, escrita a mitjan segle XVII, apunta que el monestir de Sant Pau hauria comptat amb el suport del bisbe Elies de Girona, que situa erròniament vers el 883: Gregorio de Argáiz, *La Perla de Cataluña: historia de nuestra Señora de Monserrate* (Madrid: Imprenta de Andrés García de la Iglesia, 1677), p. 312. Argáiz no especifica amb claredat d'on extreu aquesta informació, però un altre historiador que escrigué gairebé al mateix temps, Joan Gaspar Roig i Jalpí, ens informa que s'havia basat «en una escritura del monasterio de Sant Feliu de Guixoles, que es un Privilegio del Rey Lothario, concedido al abad Sunnario, en que hablando del monasterio de San Pablo de Maritimo, dice, que le confirma todas aquellas cosas que le avia dado el Señor Elias»: Joan Gaspar Roig Jalpí, *Resumen historial de las grandezas y antiguedades de la ciudad de Gerona y cosas memorables suyas eclesiasticas y seculares, assi de nuestros tiempos, como de los passados* (Barcelona: Jacinto Andreu, 1678), p. 267. No sabem quina versió del precepte consultaren els dos autors, però en l'original, que es conserva a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, no es llegeix «*alodium quod dominus Elias dedit*» com refereix Roig i Jalpí, sinó simplement «*alodium quod Elias dedit*»: CC II, Sant Feliu de Guíxols i Sant Pol de Mar, doc. 1, p. 202-204 (968). Tenint en compte tot això, resulta impossible identificar amb seguretat aquest primer benefactor del cenobi amb el bisbe Elies de Girona i, per tant, no crec que es pugui acceptar com a prova de l'existència del cenobi a mitjan del segle IX, quan en realitat governà la seu gironina aquell prelat: Ramon Ordeig Mata, «Precisions sobre l'episcopologi de Girona dels segles VIII-X», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 45 (2004), 471-82 (p. 473-74).

⁹¹⁵ Xavier Mas Gibert, «El monestir de Sant Pau de Sant Pol de Mar», *El Sot de l'Aubó*, 11 (2005), 16-21 (p. 16-18). Respecte a les restes trobades sota l'església que, malgrat no haver estat encara estudiades amb profunditat, podrien respondre a un lloc de culte del segle V que, al seu temps, substituïa una antiga vil·la romana, veure: Hug Palou Miquel, «Acerca de los restos arqueológicos tardorromanos como lugar de asentamiento de los monasterios medievales. El caso de Sant Pau en Sant-Pol de Mar (Barcelona)», a *Actes del I Congreso de Arqueología Medieval Española. Vol IV: Andalusí-Cristiano* (Osca: Diputación General de Aragón, 1985), p. 683-98 (p. 688-97); Joan-Albert Adell Gisbert, «Sant Pol de Mar. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. XX: El Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 517-19 (p. 517-18).

llunyans com Llavaneres, Corró o Parets del Vallès.⁹¹⁶ Així mateix, aquest document ens permet intuir que en la seva fundació, o almenys en la seva promoció, hi havia jugat un paper important la família dels vescomtes de Girona, ja que se'ns indica específicament que havia estat el vescomte Otger qui li havia lliurat l'alou de Corró.

Aquest suport, però, no devia ser suficient per evitar la possible destrucció del monestir en una ràtzia vers el 965, quelcom que explicaria perquè l'any 968 el trobem, juntament amb la veïna casa de Sant Feliu de Guíxols, sota l'autoritat d'un únic abat que, identificat amb el conegut i políticament actiu monjo Sunyer de Cuixà, intentava confirmar els títols de propietat perduts a través d'un precepte reial.⁹¹⁷ Fos com fos, no sembla que aquest contratemps afectés gaire a la comunitat, ja que cap de pocs anys tornem a trobar abats autònoms rebent, comprant i permutant béns.⁹¹⁸ Sovint, a més, ho feren amb els comtes de Barcelona,⁹¹⁹ que s'erigiren en els grans promotors del cenobi, permetent-li entrar al segle XI en un moment d'expansió que acabaria aviat.⁹²⁰

Sant Pere de Galligants (9)

El monestir de Sant Pere de Galligants, del qual es conserven imponents vestigis d'època romànica, estava situat a la ribera dreta del riu homònim, just a les portes de la ciutat carolíngia de Girona (el Gironès), de manera que al segle XIV ja quedà integrat dins de les muralles que projectà el rei Pere el Cerimoniós.

Els orígens d'aquest cenobi són molt confusos i, per exemple, el 1983 Josep Calzada reconeixia que, a la llum de les fonts disponibles, era difícil retrotreure'l més enllà de l'any 988.⁹²¹ Per sort, recentment, Elvis Mallorquí ha trobat un document del

⁹¹⁶ CC II, Sant Feliu de Guíxols i Sant Pol de Mar, doc. 1, p. 202-204 (968)

⁹¹⁷ CC II, Sant Feliu de Guíxols i Sant Pol de Mar, doc. 1, p. 202-204 (968). Respecte a la interpretació d'aquest precepte com a resposta a una possible destrucció dels dos monestirs per una ràtzia pirata documentada pocs anys abans, veure l'argumentació donada a la nota 909 de la pàgina 316.

⁹¹⁸ CC VII, doc. 692 (978); CC VII, doc. 774 (982); CC V, doc. 506, p. 453-455 (986); CC VII, doc. 1039 (989); CC V, doc. 533, p. 473-474 (992); CC V, doc. 553, p. 486-487 (994).

⁹¹⁹ CC V, doc. 496, p. 447 (984); CC VII, doc. 1214 (993); CC VII, doc. 1423 (997).

⁹²⁰ Quant a la història posterior d'aquesta casa, que vers el 1270 passà a acollir una comunitat cartoixana, veure: Josep M. Pons Guri, «El monestir de Sant Pol, Maresme», *Paraula cristiana*, 7.77 (1931), 413-33; Jaume Vellvehí Altamira i Eva M. Llovet Ciudad, «Sant Pol de Mar. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XX: El Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 513-17; Jesús Rodríguez Blanco, «Els monestirs medievals de l'Alt Maresme: Sant Pol i Santa Maria de Roca Rossa», a *Els monestirs medievals. IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme* (Mataró: Associació Cultural Grup d'Història del Casal Mataró, 2011), p. 3-18 (p. 4-10).

⁹²¹ Josep Calzada Oliveras, *Sant Pere de Galligants. La Història i el Monument* (Girona: Diputació de Girona, 1983), p. 35-39.

1063 en què, indirectament, se'ns explica que el comte Sunyer de Barcelona havia lliurat a aquell monestir dos castells al litoral palamosí, quelcom que havia de succeir abans del 947, any de l'abdicació del comte.⁹²² Així doncs, no hi ha dubte que cal situar el seu establiment com a mínim a la primera meitat del segle X, potser vinculada a la pròpia acció del comte Sunyer, ja que, com apunta el mateix autor, aquest cenobi sempre estigué molt relacionat amb la família comtal, arribant al punt que, el 1378, el rei Pere el Cerimoniós sentencià que era una fundació dels seus antecessors.⁹²³

Fos com fos, Sant Pere de Galligants també rebé el suport de molts particulars i, per exemple, a finals del segle X, el trobem beneficiant-se de múltiples donacions testamentàries d'alts càrrecs de la seu gironina i altres membres dels grans llinatges que s'anaven conformant.⁹²⁴ Així, entrà al segle XI en un moment de creixement que, tot i algun daltabaix, el portà a erigir-se com un dels grans cenobis del Principat.⁹²⁵

Santa Maria de les Puel·les (10)

El monestir femení de Santa Maria de les Puel·les, del qual no se'ns ha preservat cap evidència material, estava situat dins de les muralles carolíngies de la ciutat de Girona (el Gironès), molt a prop de la torre occidental de Sobreportes, on s'alçava l'antic fòrum romà, del qual devia aprofitar l'estructura porticada.⁹²⁶

Entrant a veure la història d'aquest cenobi, cal destacar que la seva fundació es pot situar amb bastanta precisió vers l'any 962, quan la vescomtessa Riquilda de Narbona, filla del comte Guifré Borrell de Barcelona, redactà el seu testament i deixà diversos béns al bisbe Arnulf de Girona per tal que, en el termini de dos anys, erigís un

⁹²² CDSPG, doc. 1, p. 101 ([911-947]). Per un anàlisi detallat del document que conté aquesta notícia, incloent la seva transcripció completa, veure: Elvis Mallorquí, «El castell de Sant Esteve de Mar i el litoral palamosí al segle XI», *Estudis del Baix Empordà*, 27 (2008), 25-66.

⁹²³ Elvis Mallorquí, *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Galligants (911-1300)* (Barcelona: Fundació Noguera, 2013), p. 40.

⁹²⁴ CC V, doc. 435, p. 386-389 ([976]); CC V, doc. 506, p. 453-455 (986); CC V, doc. 518, p. 461-462 (988); CC V, doc. 612, p. 518 (998); CC V, doc. 620, p. 524 (1000).

⁹²⁵ Quant a la història posterior de Sant Pere de Galligants, que s'allargà fins al segle XIX, i la configuració del seu notable domini patrimonial, veure: Calzada Oliveras, p. 41-89; Antoni Sanz Alguacil i Antoni Pladevall Font, «Sant Pere de Galligants. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. V: El Gironès, la Selva i el Pla de l'Estany* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 151-54; Mallorquí, *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Galligants (911-1300)*, p. 39-79.

⁹²⁶ Respecte a la ubicació exacta d'aquest efímer cenobi, que sobrevisqué com a capella fins a l'erecció de la casa Pastors al segle XVIII, veure: Josep Canal et al., *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057): el trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval. Vol. I* (Girona: Ajuntament de Girona, 2004), p. 167-68.

monestir a Girona dedicat a Santa Maria.⁹²⁷ En el mateix document, es contemplava que si no s'acomplia amb el que s'havia pactat, els alous destinats a la dotació del nou cenobi haurien de revertir en Sant Pere de Vic. Ara bé, Arnulf devia complir amb les darreres voluntats de Riquilda, ja que l'any 993 trobem la casa de Santa Maria de les Puel·les entre els monestirs beneficiats pel testament del comte Borrell II.⁹²⁸ Per tant, malgrat la manca de cap altra referència documental, sembla evident que aquest cenobi hauria existit com a mínim durant l'últim terç del segle X, moment en què potser va ser regit per la desconeguda abadessa Maria de Girona, de la qual s'ha conservat una fotografia del seu epígraf funerari al Museu Arqueològic Provincial de Girona.⁹²⁹

Quant a la desaparició d'aquesta comunitat, val a dir que no en tenim cap altre esment després del 993. Això, sumat a la fundació de Sant Daniel de Girona pocs anys més tard, podria fer pensar en certa continuïtat entre ambdues abadies. Ara bé, el fet que l'església de Santa Maria no s'integrés al patrimoni de Sant Daniel, sinó que quedés per a la seu gironina,⁹³⁰ em fa pensar que, quan la comtessa Ermessenda fundà aquell monestir el 1017, la casa de les Puel·les ja hauria desaparegut, incrementant potser la necessitat d'establir un nou cenobi femení a la ciutat de Girona.

Altres monestirs no localitzats geogràficament

Als cenobis llistats anteriorment i que podem ubicar amb precisió dins del comtat de Girona, hi hauríem d'afegir encara una cel·la dedicada a Sant Climent que,

⁹²⁷ CC V, doc. 349, p. 313-315 (962).

⁹²⁸ CC VII, doc. 1214 (993). No és d'aquest parer Ramon Martí, que, en base al fet que el testament de la vescomtessa Riquilda acabà a l'Arxiu Capitular de Vic, considerà que la comanda de fundar el monestir de Santa Maria de les Puel·les no es devia satisfer: Martí Castelló, «Delà, Cesari i Ató, primers arquebisbes dels comtes-prínceps de Barcelona (951-953/981)», p. 378. Ara bé, tenint en compte la inclusió del monestir de les Puel·les en el testament citat sobre aquestes línies, crec que no hi ha dubte que es devia tirar endavant amb la seva fundació.

⁹²⁹ «*In hoc tumolo condita requiescit in pace, venerande recordationis et Deo sacrata, Maria, habbat(issa), studens in diebus vitae suae s(an)c(t)is operib(us) in mandantes [...] persistens in elemosinis omnino [...] mta, memoriis et orationibus s(an)c(to)r(u)m valde devota, regola monasterii instantissime observans manet in virginitate d[...]*»: ELMCC, doc. 35, p. 318 (finals del segle X). Lligant amb aquesta tesi, també s'ha plantejat la possibilitat que fos aquesta Maria, abadessa de les Puel·les, la brodadora homònima que signà l'estola de Sant Narcís a les darreries del segle X: Anscari M. Mundó, «La cultura artística escrita», a *Catalunya Romànica. Vol. I: Introducció a l'estudi de l'art romànic català i fons d'art romànic català del Museu Nacional d'Art de Catalunya* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994), p. 133-62 (p. 143-44). Tenint en compte que en aquella cronologia no coneixem cap altre cenobi femení prop de Girona i que la pràctica del brodat està testimoniada en altres monestirs femenins d'aquell període, em sembla una idea molt suggeridora, si bé cal admetre que és molt difícil de provar.

⁹³⁰ Gabriel Roura Güibes, «Santa Maria de les Puelles», a *Catalunya Romànica. Vol. V: El Gironès, la Selva i el Pla de l'Estany* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 39.

segons un precepte del rei Hug expedit vers el 890, pertanyia a l'abadia de Sant Martí de Mont-redon.⁹³¹ La coincidència en l'advocació, podria portar-nos a identificar-la amb la cel·la gironina de Sant Climent de Peralta, explicada anteriorment. Ara bé, tenint en compte que aquella va ser confirmada a la seu gironina per successius diplomes reials entre el 844 i el 899,⁹³² crec que havien de ser dues cases diferents, havent-me estat impossible localitzar on hauria estat la vinculada al monestir de Mont-redon.

3.8. Els monestirs dels comtats d'Empúries i Peralada

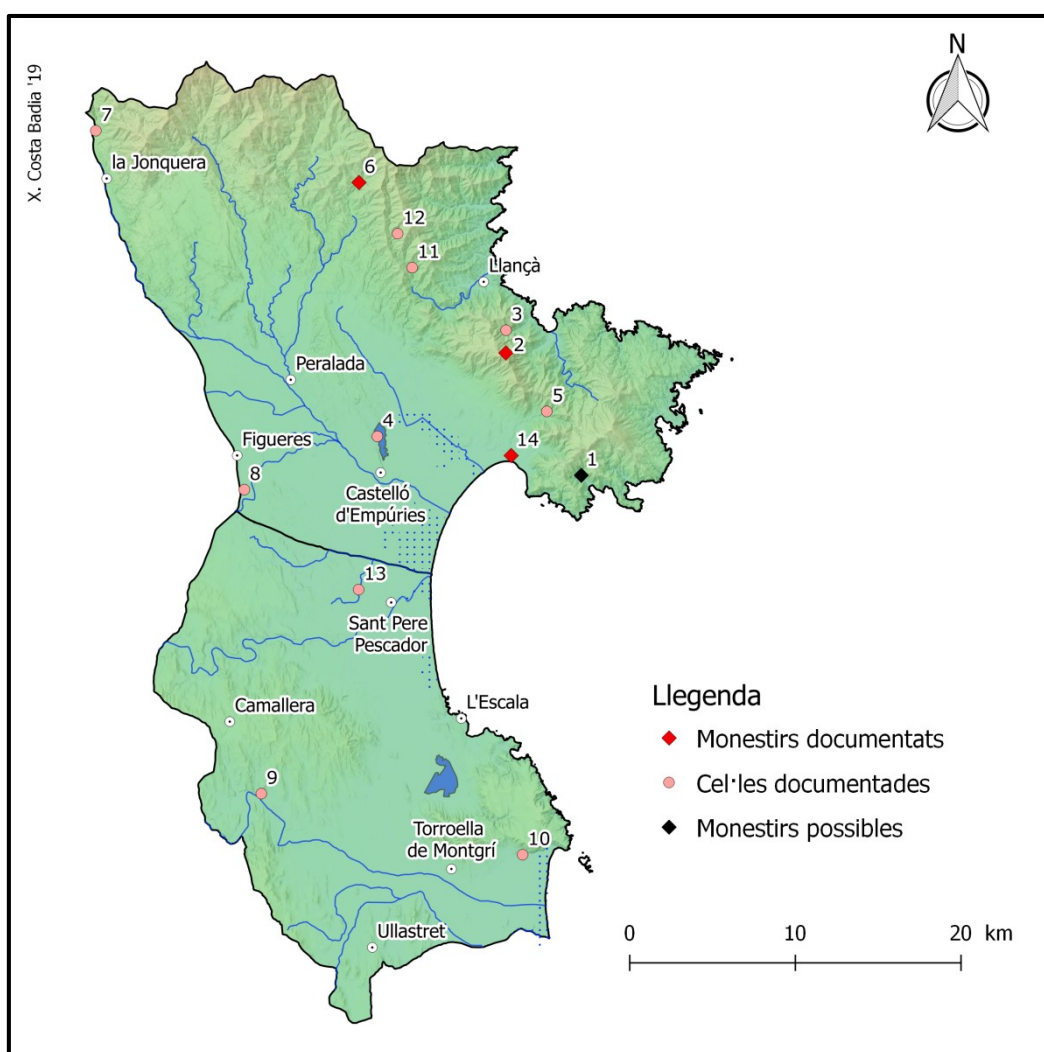

Fig. 37: Monestirs dels comtats d'Empúries i Peralada fundats abans de l'any 1000.

⁹³¹ «Renovamusque ad necessitates eorum supplendas per hoc preceptum regiae auctoritatis nostrae cellam in honore sancti Clementi, in pago Gerundense, cum omnibus appendiciis suis»: RCAL, doc. 34, p. 57-59 ([888-893]) = CC V, doc. 85, p. 122 ([888-893]).

⁹³² CC II, Girona, doc. 2, p. 120-124 (834); CC II, Girona, doc. 5, p. 135-137 (881); CC II, Girona, doc. 6, p. 138-140 (886); CC II, Girona, doc. 8, p. 144-147 (899).

Santa Maria de Magrigul (1)

El monestir de Magrigul, que els darrers estudis situen en un punt indeterminat de la vall de Montjoi, dins del terme municipal de Roses (l'Alt Empordà),⁹³³ és un dels més problemàtics i desconeguts dels comtats catalans; obligant-nos a moure'ns en la sempre perillosa línia que separa la història de la llegenda.

El principal problema d'aquest cenobi és que només en tenim dues notícies documentals, ambdues extemporànies i d'autenticitat més que dubtosa. La primera és un suposat precepte de Carlemany a l'abadia occitana de Sant Policarp de Rasés en el qual se'ns explica que el fundador d'aquell monestir, un monjo hispà anomenat Atala, abans d'assentar-se en aquell indret fugint dels sarraïns vers el 782, havia viscut a la zona de Peralada, en el lloc dit Magrigul, des d'on havia emprès la restauració de diverses esglésies abandonades: la de Santa Maria, identificable amb la del propi cenobi; la de Sant Esteve, possiblement de la Selva del Mar; la de Sant Fruitós de la vall de Santa Creu; la de Sant Pere de Roda i la de Sant Feliu de la Garriga.⁹³⁴ Aquesta informació es pot complementar amb una notícia continguda en el cartoral de Santa Maria de Roses, considerada interpolada pels seus últims editors, que explica que aquella casa havia estat fundada per uns monjos fugits del cenobi de Santa Maria de Magrigul quan l'emperador Carles regnava a França i els pagans ocupaven Barcelona.⁹³⁵ Ambdós textos, per tant, semblen coincidir en presentar-nos l'existència d'un cenobi de vida

⁹³³ Sobre aquesta identificació i la presència de restes materials en diversos punts de la vall de Montjoi que podrien correspondre's amb les dependències d'aquest antic cenobi, veure: Joan Badia Homs, Benjamí Bofarull Gallofré, Enric Carreras Vigorós i Miquel-Dídac Piñero Costa, «La vall de Magrigul (o vall de Montjoi)», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 793-94.

⁹³⁴ «*Karolus Dei gratia imperator Francorum et Longobardorum ac patricius Romanorum. Notum fieri volumus (...) quoniam veniens de partibus Hispaniae Attala venerabilis abbas et Agobardus secum habens et servos et liberos retrahere se a societate nefandae gentis volentes confugerunt ad nostram celsitudinem (...) ut in Septimaniae confinio ea, quae de eremo trahere aut cultum potuisset aut emere, licentiam habuisset. At ille primitus veniens in confinio Petralatens seu in locum, ubi vocabulum est Magregesum, invenit ecclesias, quae ab antiquitus fuerant fundatae, sed a paganis erant destructae: unam in honore sanctae Mariae, alteram in honore sancti Stephani et in alio loco, ubi vocabulum est Sanctum Fructuosum, et in cacumine montis, ubi dicitur Sanctum Petrum, et in alio loco ad illam garricam, ubi dicitur [...]. (...) Deinde pervenit in comitatu Reddense, cepit monasterium Sancti Polycarpi construere et fecit ecclesias et plantavit vineas et perduxit ad culturam*»: MGH DD KAR I, doc. 305, p. 458-460 (FALS 743). Quant a la identificació de les esglésies que s'hi citen, veure: Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles dels comtats d'Empúries i Peralada (780-991)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1999), p. 70.

⁹³⁵ «*Illo igitur tempore, domino Karolo imperatore quemlibet regnavit in Francia, obtinueruntque pagani Barchinonam et diripuerunt omnia hac regione atque montana, ibi erit constructum cenobium alme Dei genitricis Marie cuius vocitatur Magrigul, et titulo Sancti Salvatoris ex parte meridiano atque ex supremo ex parte aquilon titulo almi Michaelis archangeli; vastavit atque predavit utrumque, ad heremum fuit adductum. Tunc vero paululos [...] monachis ex huius loco demigrarunt, construxerunt ecclesiam parvulam in honore Dei et beate Marie ibi famulantibus et exorant usque in presentem diem*»: CC V, doc. 434, p. 383-386 (INTERPOLAT 976).

efímera que, segurament, caldria situar en els anys que separen la conquesta carolíngia del Rosselló, vers el 760, i la presa de la ciutat de Girona el 785.⁹³⁶

La gran pregunta és quina credibilitat els podem donar. No en va, si el segon podria haver estat creat *ex professo* per dotar de major solemnitat el document que encapçalava el cartulari del monestir de Roses, el primer sembla clarament interessant en reafirmar l'autoritat de Sant Policarp sobre un seguit d'esglésies paraladenques que aquella abadia, amb el suport del comte d'Empúries, reclamava com a pròpies enfront dels interessos de Sant Esteve de Banyoles i la seu de Girona.⁹³⁷ Ara bé, aquest fet no té perquè treure valor a la tradició que recordava la vinguda d'Atala al comtat de Peralada, sinó que li'n podria donar, ja que, en cas contrari, seria difícil d'explicar l'interès d'un cenobi tan llunyà, com és el de Sant Policarp, en aquella regió. Per aquest motiu, i tenint en compte la importància que la casa de Magrigul tingué en el naixement de molts altres cenobis empordanesos, he decidit comptar-lo com a possible monestir, esperant que l'arqueologia pugui aportar aviat noves dades sobre la seva història.

Sant Pere de Roda (2)

El monestir de Sant Pere de Roda, del qual es conserva un imponent conjunt arquitectònic d'època romànica,⁹³⁸ estava situat a certa altura en un petit replà de la

⁹³⁶ Respecte a aquesta hipòtesi, que permetria emmarcar la destrucció del monestir de Magrigul en la contraofensiva musulmana que devia seguir la fallida campanya de Carlemany contra Saragossa l'any 778, veure: Badia Homs et al., «La vall de Magrigul (o vall de Montjoi)», p. 793. Ara bé, cal tenir en compte que, posteriorment, els mateixos autors han plantejat una interpretació alternativa dels fets, suposant que la destrucció que s'explica en el document del 976, en lloc d'assenyalar la fi del cenobi de Magrigul, podria haver estat anterior a l'arribada d'Atala, que de fet se'ns presenta com el restaurador d'unes cases destruïdes pels pagans: Enric Carreras Vigorós et al., «L'església de Sant Basili. Roses, Alt Empordà», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 32 (1999), 83-97 (p. 89-90). Per contra, també s'ha proposat que el regnat de l'emperador Carles en què es produí l'abandó de Magrigul no fos el de Carlemany, com s'havia cregut tradicionalment, sinó el de Carles el Calb, quelcom que permetria portar la seva existència fins a mitjan segle IX: Hug Palou Miquel, «El temple de Santa Maria de Roses. Noves aportacions als primers documents», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 24 (1991), 31-53 (p. 35-36). Es tracta, en tots els casos, d'interpretacions legítimes, si bé crec que, tenint en compte que Atala acabà els seus dies al Rasés i que no tornem a trobar mai més cap menció directa al monestir de Magrigul, la hipòtesi més versemblant és que realment desaparegués al mateix segle VIII.

⁹³⁷ En relació a aquest interessant litigi, els seus orígens, els diferents episodis que el conformaren i els recursos, no sempre legítims, que utilitzaren les diferents parts per argumentar els seus drets, veure: Joan Badia Homs, «Sant Pere de Rodes. Història (primera part)», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 657-76 (p. 657-59); Salrach Marès, *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil*, p. 61-67.

⁹³⁸ Sense entrar en el debat, encara viu, de si l'actual església del monestir dataria de mitjan segle X o de principis de la centúria següent, opció per la qual em decanto, el que no es pot negar és que les diferents intervencions arqueològiques dels darrers anys han tret a la llum part del complex monàstic alt-medieval

vessant nord del massís del Cap de Creus, quelcom que li donava visibilitat sobre la badia del Port de la Selva, municipi al qual està adscrit (l'Alt Empordà).

Passant a veure la història d'aquesta important abadia, cal destacar que, segons la tradició exposada en parlar del monestir de Magrigul, Sant Pere de Roda hauria estat una de les esglésies restaurades per l'abat Atala de Sant Policarp de Rasés a finals del segle VIII, no sabem si amb comunitat o sense.⁹³⁹ Malgrat tot, com ha apuntat Josep M. Salrach en intentar reconstruir els fets, la seva gestió devia ser encomanda a Sant Esteve de Banyoles a principis del segle IX, segurament a instàncies del poder episcopal gironí, que no devien voler perdre el control sobre aquells centres.⁹⁴⁰ Així s'inicià un llarg litigi entre les dues abadies que encara cuejava a principis de la centúria següent, deixant darrera seu reguitzell de preceptes reials que, segons les aliances de cada moment, reconeixien la dependència dels centres fundats per Atala a una o altra part.⁹⁴¹ És en aquells moments quan les fonts ens comencen a parlar de Sant Pere com a *cella* i, de fet, a principis del segle X, ja trobem varis esments a la seva comunitat i, fins i tot, al seu prepòsit Guisèn.⁹⁴² Ara bé, com apuntà Joan Badia, *a priori* no sembla que fos més important que la resta de cases disputades entre Banyoles i Sant Policarp;⁹⁴³ al contrari, car, si bé la majoria ja apareixien en un precepte de Carles el Calb a l'abat de Banyoles l'any 866,⁹⁴⁴ la de Roda no ho féu fins a una confirmació del 878.⁹⁴⁵

La situació degué canviar de manera substancial vers el 930, sobretot gràcies a les gestions de Tassi, un important, i alhora desconegut, magnat empordanès que es proposà erigir aquella petita cel·la en una prominent abadia independent. No en va, si el 932 establia que després de la seva mort part dels seus béns fossin lliurats «ad

anterior, constituint un cas excepcional per conèixer la seva estructura i topografia: Joan-Albert Adell Gisbert et al., «Sant Pere de Rodes (Catalunya). La cel·la i el primer monestir (s. IX-XI)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 38 (1997), 1415-43; Immaculada Lorés Otzet, *El monestir de Sant Pere de Rodes* (Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona; et ali., 2002), p. 25-36; Anna M. Puig Griessenberger i Montserrat Mataró Pladelasala, «La cel·la abans del monestir: Sant Pere de Rodes als segles VIII-IX», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 43 (2012), 21-38 (p. 30-36).

⁹³⁹ Veure la pàgina 322 i, sobretot, la nota 934.

⁹⁴⁰ Salrach Marès, *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil*, p. 66.

⁹⁴¹ CC II, Banyoles, doc. 1, p. 45-47 (822); CC II, Banyoles, doc. 2, p. 48-54 ([844]); CC II, Banyoles, doc. 3, p. 55-57 (866); CC II, Banyoles, doc. 4, p. 456-457 ([870]); CC II, Banyoles, doc. 5 [4], p. 58-59 (878); RAE, doc. 7, p. 33-38 (899); CC II, Girona, doc. 8, p. 144-147 (899); CC II, Banyoles, doc. 6 [5], p. 62-64 (916). En relació a aquest litigi, també se'ns ha conservat una acta judicial del 879, favorable a Sant Esteve de Banyoles, que constitueix un testimoni excepcional per tal de reconstruir i entendre les diferents fases del conflicte: CC V, doc. 52, p. 92-94 (879).

⁹⁴² CC V, doc. 106, p. 136 (901); CC V, doc. 165, p. 173-174 (919).

⁹⁴³ Badia Homs, «Sant Pere de Rodes. Història (primera part)», p. 662-63.

⁹⁴⁴ CC II, Banyoles, doc. 3, p. 55-57 (866).

⁹⁴⁵ CC II, Banyoles, doc. 5 [4], p. 58-59 (878).

monasterium qui est fundatus in onore Dei et Beatissimi Petri»,⁹⁴⁶ a principis de la dècada següent ja aconseguia que el seu fill Hildesind fos investit abat d'aquell cenobi en un acte on no faltaren els comtes i bisbes d'Empúries, Barcelona i Girona.⁹⁴⁷ Així mateix, per consolidar aquest canvi d'estatus jurídic i desvincular definitivament Roda de l'abadia de Banyoles, també li procurà un precepte d'immunitat del rei Lluís d'Ultramar, obtingut finalment l'any 944;⁹⁴⁸ i, segons consta en el seu controvertit epitafi, una butlla papal.⁹⁴⁹ Com venim veient, però, Tassi no fou l'únic que treballà per l'erecció de la casa de Roda en abadia, sinó que comptà amb el suport actiu de les diverses famílies comtals del moment, molt especialment de la d'Empúries, que li féu una gran quantitat de deixes, algunes qualitativament molt importants.⁹⁵⁰

Amb tot aquest suport, al qual s'hauria de sumar el de molts altres particulars, la petita cel·la de Sant Pere de Roda s'erigí ràpidament en un dels cenobis més prestigiosos del Principat. Això explica la gran quantitat de lleixes testamentàries que

⁹⁴⁶ CC V, doc. 230, p. 220-221 (932).

⁹⁴⁷ CC V, doc. 260, p. 241 ([c. 944]). Cal tenir en compte que només coneixem aquest document per una breu referència en l'obra de Jeroni Pujades, quelcom que dificulta datar-lo amb precisió.

⁹⁴⁸ CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 1, p. 226-228 (944). Aquest document, segons consta en un precepte confirmatori de només quatre anys més tard, va ser durament contestat per l'abat Acfred de Banyoles, que es negà a perdre la seva tutela sobre la casa de Roda i els béns que tenia associats. Al final, però, gràcies a la mediació dels comtes d'Empúries, Barcelona i Besalú, Acfred accedí a reconèixer la independència de Roda a canvi d'una important donació de béns feta per Tassi i Hildesind, acord que el mateix Lluís d'Ultramar sancionà: CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 2, p. 229-231 (948). Tot i així, cal tenir en compte que aquest conflicte no quedà del tot resolt, revifant de nou al segle XI: Constans Serrats, p. 41-42.

⁹⁴⁹ «*Tassius (...), qui auxiliante Deo hanc aula in caput (caelum?) erexit, Sedem Romanam adivit et decretum accepit, francorum regem petibit et preceptum adiunxit*»: ELMCC, doc. 29, p. 312-313 (955). La coincidència cronològica entre les gestions per erigir Sant Pere de Roda en abadia amb el viatge protagonitzat per diversos pròcers catalans a Roma per celebrar-hi el Nadal del 951, ja féu sospitar a Ramon d'Abadal que Tassi podria haver-hi participat, obtenint també una butlla del papa Agapit II per al seu flamant monestir: Ramon d'Abadal, *Els primers comtes catalans* (Barcelona: Editorial Teide, 1958), p. 302-3. Ara bé, cal tenir en compte que es tracta d'una inscripció epigràfica molt problemàtica, ja que només se n'han conservat tres petits fragments i dues transcripcions del segle XVII no sempre coincidents, quelcom que ha suscitat varies hipòtesis respecte quin seria el text original, el seu sentit, la seva sinceritat i, fins i tot, el moment exacte en què hauria estat escrita: Anscari M. Mundó, «Les inscripcions de Tassi i d'Hildesind de Sant Pere de Rodes segons Marca i Pujades», a *Obres completes. Vol. I: De la romanitat a la sobirania*, 1998, p. 194-212; Lorés Oztet, p. 30-33; Sònia Masmartí Recasens, «Descoberta i identificació d'un nou fragment de la làpida funerària de Tassi», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 39 (2008), 265-75; Jesús Alturo Perucho, «Una nueva lectura de la inscripción de Tasio del monasterio de Sant Pere de Rodes del año 955», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 31 (2013), 11-16; Jesús Alturo Perucho i Daniel Rico Camps, «Encara sobre la inscripció de Tassi del monestir de Sant Pere de Rodes», *Pyrenae*, 46.1 (2015), 147-58.

⁹⁵⁰ CC V, doc. 267, p. 245-246 (945); CC V, doc. 391, p. 351-353 (968); CC V, doc. 420, p. 368-371 (974); CC V, doc. 519, p. 462-464 (989). Quant a les gens menyspreables donacions que també li feren els comtes de Barcelona i Cerdanya, veure: CC VI, doc. 254, p. 265 (939); CC VI, doc. 261, p. 269-270 (942); CC V, doc. 266, p. 244-245 (945); CC V, doc. 374, p. 334-337 (966) = DMR I, doc. 205, p. 239-240 (965); CC V, doc. 453, p. 409-413 (979); CC VII, doc. 1214 (993).

rebé, algunes de béns molt llunyans;⁹⁵¹ l'enorme domini territorial que basí,⁹⁵² i la seva capacitat per fer-se, abans de l'any mil, amb fins a cinc confirmacions més del seu patrimoni: dues dels reis francs i tres de la nova autoritat en voga, el Papat.⁹⁵³

Sant Fruitós de la vall de Santa Creu (3)

La casa de Sant Fruitós, de la qual només resta una església de fàbrica moderna, estava situada al fons de la petita cubeta que dibuixa la vall de Santa Creu, dins del terme municipal del Port de la Selva (l'Alt Empordà).

La primera referència documental a aquesta cel·la data de l'any 866, quan apareix entre les propietats del monestir de Banyoles que li foren confirmades pel rei Carles el Calb.⁹⁵⁴ Tanmateix, com he comentat en parlar de la casa de Magrigul, Sant Fruitós és una altra de les esglésies que suposadament hauria restaurat l'abat Atala de Sant Policarp de Rasés a finals del segle VIII, quelcom que motivà un llarg litigi entre les dues abadies, i també la seu gironina, per fer-se amb el seu control.⁹⁵⁵ Fou en aquest context en què es generaren els diversos preceptes reials, manifestament contradictoris, que atribueixen la propietat d'aquesta cel·la als diversos bàndols enfrontats.⁹⁵⁶ Al final, però, cap d'ells se sortí amb la seva, sinó que fou el flamant monestir de Sant Pere de Roda el que, un cop erigit en abadia independent vers el 930, es féu amb el control de la

⁹⁵¹ Sense comptar els comtals, recollits en la nota anterior, els testaments que beneficiaren a Sant Pere de Roda, són: TTBU I, doc. 1, p. 198-200 (951); CC IV, doc. 890, p. 669-670 (961); CC VI, doc. 423, p. 372 ([961]); CC V, doc. 349, p. 313-315 (962); CC VI, doc. 448, p. 385-387 (967); CC V, doc. 465, p. 426 (980); CC IV, doc. 1334, p. 957-958 (981); CC V, doc. 486, p. 438-441 (983); CC V, doc. 487, p. 441-442 (983); CC VII, doc. 857 (985); CC V, doc. 505, p. 453 (986); CC VII, doc. 931 (987); CC IV, doc. 1533, p. 1094-1095 (988); CC IV, doc. 1541, p. 1099-1101 (988).

⁹⁵² Respecte a l'imponent domini que Sant Pere acumulà durant la segona meitat del segle X, veure la representació que n'ofereixen: Badia Homs, «Sant Pere de Rodes. Història (primera part)», p. 676; Bolós i Hurtado, *Atles dels comtats d'Empúries i Peralada (780-991)*, p. 72-75.

⁹⁵³ CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 3, p. 232-234 (953); CC V, doc. 421, p. 372-374 (974); CC V, doc. 454, p. 414-415 (979); CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 4, p. 235-244 (982); CC V, doc. 523, p. 465-468 (990). Respecte a les butlles citades, és important tenir en compte que la del 979, lliurada pel papa Benet VII, concedia a tothom qui visités aquell cenobi la mateixa indulgència que rebien els que anaven a Roma, quelcom que demostra la força que anava prenent com a centre de devoció i peregrinació. Sobre aquest interessant tema, veure: Sònia Masmartí Recasens, *Sant Pere de Rodes, lloc de pelegrinatge* (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Innovació, Universitats i Empresa, 2009).

⁹⁵⁴ CC II, Banyoles, doc. 3, p. 55-57 (866). Segurament, tenint en compte l'ús que se'n féu en les disputes sobre la titularitat de la cel·la de Sant Fruitós, aquesta ja constaria en el precepte que el mateix Carles el Calb lliurà a l'abat Elies de Banyoles el 844: CC II, Banyoles, doc. 2, p. 48-54 ([844]). Ara bé, al no haver-se conservat el text del document, és del tot impossible assegurar-ho.

⁹⁵⁵ MGH DD KAR I, doc. 305, p. 458-460 (FALS 743). Respecte a aquest conflicte, veure l'explicació i la bibliografia presentada anteriorment en parlar dels monestirs de Magrigul i Sant Pere de Roda.

⁹⁵⁶ CC II, Banyoles, doc. 5 [4], p. 58-59 (878); RAE, doc. 7, p. 33-38 (899); CC II, Girona, doc. 8, p. 144-147 (899); CC II, Banyoles, doc. 6 [5], p. 62-64 (916).

veïna cel·la de Sant Fruitós, una decisió que, un cop negociada una compensació per a l'abat Acfred de Banyoles, fou sancionada pel rei Lluís d'Ultramar el 948.⁹⁵⁷ En aquells moments, però, possiblement ja no comptava amb cap mena de comunitat, car, si en el citat precepte ja consta com a simple *basilica*, en totes les confirmacions posteriors dels béns de Sant Pere de Roda figura únicament com a *ecclesia*.⁹⁵⁸

A la llum d'aquestes evidències, per tant, sembla que hauríem de circumscriure l'existència d'aquesta cel·la des de finals del segle VIII, o inicis del IX, fins a l'erecció en abadia de Sant Pere de Roda, que, a part d'incorporar-les, devia eclipsar la resta de fundacions monàstiques que poblaven el massís del Cap de Creus.

Sant Joan Sescloses (4)

La cel·la de Sant Joan Sescloses, de la qual només resta l'església,⁹⁵⁹ estava situada al bell mig dels aiguamolls de l'Empordà, just a la ribera occidental de l'estany de Castelló, dins del terme municipal de Peralada (l'Alt Empordà).

El primer esment a aquest petit centre monàstic es remunta a l'any 866, quan va ser confirmat com a propietat del monestir de Sant Esteve de Banyoles pel rei Carles el Calb.⁹⁶⁰ Tanmateix, la historiografia tendeix a avançar els seus orígens fins a finals del segle VIII, vinculant la seva restauració a l'acció de l'abat Atala de Sant Policarp de Rasés a la zona de Peralada.⁹⁶¹ No en va, malgrat que a diferència de Sant Pere de Roda i Sant Fruitós de la vall de la Santa Creu no consta en el fals precepte que ens explica aquest problemàtic episodi històric,⁹⁶² fou una de les quatre cel·les que Sant Policarp

⁹⁵⁷ CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 2, p. 229-231 (948). És curiós que no aparegui, en canvi, en el precepte que el mateix rei li lliurà quatre anys abans i que va ser contestat per l'abat Acfred de Banyoles, obligant a emetre'n un de nou: CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 1, p. 226-228 (944).

⁹⁵⁸ CC V, doc. 421, p. 372-374 (974); CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 4, p. 235-244 (982); CC V, doc. 523, p. 465-468 (990).

⁹⁵⁹ Respecte a aquesta esglésiola, alguns autors han apuntat que, malgrat les reformes posteriors, encara conservaria part de l'estructura i l'aparell original: Junyent, *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, p. 178; Joan Badia Homs, «Sant Joan Sescloses. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 633-34. Ara bé, no es tracta d'una interpretació acceptada per tothom: Barral Altet, p. 270.

⁹⁶⁰ CC II, Banyoles, doc. 3, p. 55-57 (866). Molt probablement aquesta cel·la ja constava en el precepte aconseguit per l'abat Elies de Banyoles el 844, en el qual s'inspirà el diploma citat: CC II, Banyoles, doc. 2, p. 48-54 ([844]). Tanmateix, al haver-se perdut el document, és impossible confirmar-ho.

⁹⁶¹ Joan Badia Homs, «Sant Joan Sescloses. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 631-33 (p. 631); Josep M. Nolla Brufau, «Església de Sant Joan Sescloses», a *L'Església Vella de Santa Cristina d'Aro. Del momumnet tardoantic a l'església medieval*, ed. Francesc Aicart, Josep M. Nolla i Lluís Palahí (Santa Cristina d'Aro: Ajuntament de Santa Cristina d'Aro; Girona: Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona, 2008), p. 106-11.

⁹⁶² MGH DD KAR I, doc. 305, p. 458-460 (FALS 743).

disputà a Banyoles en el llarg litigi que enfrontà ambdues abadies durant tot el segle IX i part del X.⁹⁶³ En qualsevol cas, cap de les dues cases enfrontades se l'acabà quedant, ja que, a partir del 930, quan una de les cel·les motiu de la disputa, Sant Pere de Roda, s'erigí en una abadia independent, es féu amb el seu control, quelcom li fou confirmat pel rei Lluís d'Ultramar de manera consecutiva els anys 944 i 948.⁹⁶⁴

A posteriori, les mencions a aquesta casa es fan més escasses i pràcticament no en tenim cap altra notícia fins a mitjan segle XI, quan fou dotada de funcions parroquials.⁹⁶⁵ Això impedeix establir amb precisió el moment en què hauria perdut la seva comunitat. Ara bé, tenint en compte que estava situada al costat d'un dels alous més notoris i cobejats de Sant Pere de Roda, mereixedor inclús d'un precepte reial específic per confirmar la seva subjecció al cenobi,⁹⁶⁶ és possible que hi residís un petit grup de monjos encarregats de la seva gestió fins a una data bastant avançada.⁹⁶⁷

Sant Cebrià de Penida (5)

La casa de Sant Cebrià de Penida, de la qual no resta cap vestigi remarcable, estava situada al fons de l'actual vall de la Trencada, molt a prop del mas d'en Berta, dins del terme municipal de Roses (l'Alt Empordà).⁹⁶⁸

⁹⁶³ Respecte a aquest litigi i tota la documentació que generà, en la qual sempre apareix la cel·la de Sant Joan Sescloses, veure l'explicació de la pàgina 324 i, especialment, la nota 941.

⁹⁶⁴ CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 1, p. 226-228 (944); CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 2, p. 229-231 (948). L'existència d'aquests dos preceptes reials tan seguits es deu al fet que l'abat Acfred de Banyoles contestà les disposicions del primer, obligant a arribar a un acord que sancionà el segon.

⁹⁶⁵ MH, apèndix, núm. 256, col. 1124-1125 (1064). Amb anterioritat també apareix com a afrontació en un document del 1020 referent a l'abadia de Santa Maria de Roses, tot i que no dóna cap pista sobre la seva possible condició monàstica: CSMR, doc. 49, p. 68-69 (1020). Igualment, malgrat la manca de concreció de la cita, tampoc es pot descartar que fos la casa de «*Sancti Iohannis cum decimis et primiciis et oblationibus*» que els papes Benet VI i Joan XV confirmaren consecutivament a Sant Pere de Roda a finals del segle X: CC V, doc. 421, p. 372-374 (974); CC V, doc. 523, p. 465-468 (990).

⁹⁶⁶ CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 3, p. 232-234 (953).

⁹⁶⁷ A favor d'aquesta hipòtesi es podria indicar que, molt més recentment, al segle XIII, encara es documenta el títol de prior de Sant Joan Sescloses a Sant Pere de Roda, si bé llavors ja devia ser quelcom merament honorífic: Badia Homs, «Sant Joan Sescloses. Història», p. 633. Així mateix, tot i ser una font poc fiable, tampoc es pot oblidar que, entre els segles XI i XII, en un infructuós intent per part de Banyoles de recuperar aquesta església, aconseguí varies butlles que li reconeixien els drets que tenia sobre seu, utilitzant sempre el terme *cella*: DB II, doc. 108, p. 90-92 (1096); DB II, doc. 165, p. 176-179 (1175). En contra, però, es pot aduir que res en la seva acta de consagració del 1064 fa pensar que hi pogués haver cap mena de comunitat i que, en un judici del 1092, apareix clarament com a *ecclesia*: MH, apèndix, núm. 256, col. 1124-1125 (1064); DB II, doc. 104, p. 82-85 (1092). En conseqüència, es tracta d'un tema obert que només una futura intervenció arqueològica podrà ajudar a resoldre.

⁹⁶⁸ Respecte a aquesta proposta d'ubicació, molt ben argumentada a través de referències documentals posteriors i alguna evidència arqueològica, veure: Joan Badia Homs et al., «Ruïnes de Penida», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 792.

Aquesta cel·la apareix documentada per primera vegada l'any 866 en un precepte del rei Carles el Calb a l'abat Pere de Sant Esteve de Banyoles, al qual pertanyia.⁹⁶⁹ Ara bé, malgrat que no n'hi hagi cap prova documental, tenint en compte que fou una de les quatre cel·les que tan persistentment li disputà el monestir de Sant Policarp de Rasés, s'ha considerat que també podria haver estat restaurada a finals del segle VIII pel tantes vegades citat monjo Atala.⁹⁷⁰ Fos com fos, Sant Cebrià de Penida només romangué en mans de Banyoles fins als voltants del 930, car, en independitzar-se Sant Pere de Roda, quedà dins del seu domini, quelcom que, per les resistències dels abats banyolins, el rei Lluís d'Ultramar hagué de sancionar per dues vegades el 944 i el 948.⁹⁷¹ A partir d'aquí, aquesta cel·la desapareix de la documentació durant bastants anys i, de fet, no consta de manera explícita en cap de les confirmacions de béns que el monestir de Roda aconseguí a la segona meitat del segle X,⁹⁷² quelcom que podria fer pensar en una eventual pèrdua de la seva comunitat. Ara bé, a finals del segle XI, en un judici que enfrontà de nou les abadies de Roda i Banyoles per les esglésies del Cap de Creus, la de Sant Cebrià de Penida és l'única que encara hi consta com a *cella*.⁹⁷³

Tenint en compte tot això, malgrat la problemàtica de les fonts, podríem estar davant d'una cel·la extremadament longeva que s'estendria des de mitjan segle IX, o inclús finals del VIII, fins passada l'onzena centúria, si bé és cert que no es pot descartar una intermitència en la presència de vida monàstica, sobretot després del 948.

Sant Quirze de Colera (6)

El monestir de Sant Quirze de Colera, les restes del qual han estat objecte de diverses intervencions arqueològiques durant els darrers temps,⁹⁷⁴ estava situat al bell

⁹⁶⁹ CC II, Banyoles, doc. 3, p. 55-57 (866). Segurament, aquest document fou copiat sobre un altre precepte lliurat pel mateix Carles el Calb al monestir de Banyoles el 844, en el qual ja devia constar la cel·la de Sant Cebrià de Penida: CC II, Banyoles, doc. 2, p. 48-54 ([844]). Tanmateix, la pèrdua d'aquell document ens impedeix poder-ho afirmar amb rotunditat.

⁹⁷⁰ Badia Homs, Bofarull Gallofré, Carreras Vigorós i Piñero Costa, «Ruïnes de Penida», p. 792. Sobre el llarg litigi que enfrontà el monestir de Banyoles i el de Sant Policarp de Rasés durant els segles IX i X, veure l'explicació feta a la pàgina 324, així com les referències citades a la nota 941.

⁹⁷¹ CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 1, p. 226-228 (944); CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 2, p. 229-231 (948).

⁹⁷² CC V, doc. 421, p. 372-374 (974); CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 4, p. 235-244 (982); CC V, doc. 523, p. 465-468 (990).

⁹⁷³ DB II, doc. 104, p. 82-85 (1092). Tot i que l'abadia de Roda resultà vencedora d'aquest plet i no sembla que el domini sobre Penida canviés de mans, els abats de Banyoles no devien acceptar el resultat, fet que explicaria perquè en sengles butlles dels anys 1096 i 1175 encara consta la cel·la de Sant Cebrià entre els béns d'aquell cenobi: DB II, doc. 108, p. 90-92 (1096); DB II, doc. 165, p. 176-179 (1175).

⁹⁷⁴ Aquest cenobi empordanès, entre els anys 1997 i 2010, ha estat objecte de diverses campanyes d'excavació arqueològica, els resultats de les quals es troben resumit a: Dolors Codina Reina, «Sant

mig de la petita vall que dibuixa la riera de la Reguerada, a la vessant meridional de la serra de l'Albera, dins del terme municipal de Rabós d'Empordà (l'Alt Empordà).

La primera referència inqüestionable a aquest cenobi data de l'any 927, quan el seu abat Manuel comprà una vinya i una terra a la mateixa vall de Sant Quirze.⁹⁷⁵ Ara bé, possiblement els seus orígens fossin molt més antics, ja que, només vuit anys més tard, en el moment de la seva consagració per part del bisbe Guiu de Girona, se'ns parla dels abats que havien precedit a Manuel i es descriu el seu abadiat com una fase de reedificació i renovació de l'església monàstica.⁹⁷⁶ A més, tot i que no es posen d'acord sobre l'abast del programa constructiu iniciat a principis del segle X, tots els arqueòlegs que han estudiat l'església de Sant Quirze identifiquen una primera fase que caldria situar vers els segles VIII-IX.⁹⁷⁷ Per tant, com han apuntat alguns autors, potser no hauríem de descartar del tot la informació que ens dóna un judici suposadament celebrat el 844 a Tolosa de Llenguadoc entre el comte Aleric d'Empúries i el monjo Guiemon de Colera, en el qual s'explica que el seu cenobi havia estat fundat uns cinquanta anys abans pel seu oncle Libenci i el seu pare Assenari, dos particulars que havien rebut un precepte de Carlemany autoritzant-los a aprisiar tota la zona de Peralada.⁹⁷⁸

Quirze de Colera. Un jaciment arqueològic excepcional», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 43 (2012), 39-63. Així mateix, més recentment, s'ha tornat sobre aquest jaciment per tal d'oferir-ne una relectura global que, servint-se de les noves tecnologies i del treball multidisciplinari, pugui ajudar a comprendre millor tant la complexa evolució d'aquest monestir en particular com la transformació general del paisatge rural entre les èpoques tardo-antiga i alt-medieval: Gisela Ripoll et al., «Sancti Cirici de Colera / Sant Quirze de Colera (Alt Empordà, Girona). Estudio preliminar del conjunto monástico, siglos VIII al XVI», *Hortus Artium Medievalium*, 23.2 (2017), 602-28.

⁹⁷⁵ CC V, doc. 203, p. 202-203 (927).

⁹⁷⁶ «*Subsequens profecto abbatibus prioribus qui eisdem sepe familiaritate acti sunt, qui funditus ab ecclesiis inutilia deiecit et reparationis copie ornamenta reparavit, caucibus et petris utilitas reformavit, lucris quibus imperavit, signorum, palliorum et universorum opibus proutquirit laboribus propriis honestavit*»: CC V, doc. 234, p. 223-225 (935). Per un anàlisi detallat d'aquesta dotàlia, amb un repàs del seu contingut, dels personatges que hi apareixen i dels seus possibles precedents, veure: Albert Pibernat López, «Primera acta de consagració de l'església del monestir de Sant Quirze de Colera (935)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 41 (2010), 277-94.

⁹⁷⁷ Codina Reina, p. 42-46; Ripoll et al., p. 615-18.

⁹⁷⁸ VLIE, vol. XIII, doc. 4, p. 225-229 (FALS 844). La falsedat d'aquest document, tenint en compte la terminologia que s'hi utilitza, està fora de dubte i, segurament, la seva confecció s'hauria de situar més enllà del 1123, possiblement a finals del segle XIII: Santiago Sobrequés Vidal, Sebastià Riera Viader i Manuel Rovira Solà, *Catalunya Carolíngia. Vol. V: Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003), p. 41. Tot i així, alguns autors de renom, com el mateix Albert Benet, decidiren donar el seu contingut per bo, argumentant que «els anacronismes que serveixen per a titllar-lo d'apòcrif es concentren en una sola part (...), juntament amb algunes de les signatures i una frase que hom pot considerar, si no una interpolació clara, sí dubtosa. La resta és tot versemblant, sense cap anacronisme i impossible de falsificar amb tanta precisió al segle XIII, ja que la data, els personatges i el lloc concorden, fins i tot el tipus d'aprisió, única i la més primitiva»: Albert Benet Clarà, «Sant Quirze (o Sant Quirze) de Colera. Història (primera part)», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 753-57. Personalment, potser no seria tan agosarat a l'hora de validar aquest diploma. Ara bé, és cert que la coincidència entre fonts escrites i arqueològiques fa

Fos com fos, i sense descartar que hi hagués hagut una fase intermèdia sense comunitat, no hi ha dubte que a principis del segle X la situació de Colera canvià de manera molt notable, ja que, coincidint amb la consagració protagonitzada per l'abat Manuel el 935, començà a beneficiar-se del patrocini dels comtes d'Empúries. No en va, sabem que vers el 928 el comte Gausbert I li cedí per després de la seva mort un gran predi al voltant del cenobi, el qual li confirmà la ja citada dotàlia del bisbe Guiu.⁹⁷⁹ De la mateixa manera, el seu fill, el comte Gausfred I, continuà amb aquesta col·laboració, fent-li notables cessions tant en vida com en el moment de la seva mort.⁹⁸⁰ Aquest suport, de ben segur, devia ajudar a incrementar de manera notable el prestigi de la institució, com proven les nombroses donacions testamentàries que rebé durant aquests anys, arribant al segle XI en un moment d'evident creixement.⁹⁸¹

Sant Martí del Forn del Vidre (7)

La casa de Sant Martí del Forn del Vidre, avui convertida en una masia, estava situada a la ribera esquerra del riu Llobregat d'Empordà, al bell mig d'una petita plana que s'obra a la sortida de l'engorjat que mana del coll del Pertús, dins del terme municipal de la Jonquera (l'Alt Empordà).

Les notícies sobre aquest petit centre monàstic són extremadament escasses, però sembla que tindria uns orígens força reculats. No en va, vers el 840, ja consta entre les cel·les que el rei Carles el Calb confirmà a la llunyana abadia de Sant Hilari de Carcassona.⁹⁸² A partir d'aquí, però, perdem tot rastre d'aquesta casa, sobre la qual no tornarem a trobar mai més cap referència documental, si bé sabem que no desaparegué immediatament, ja que durant la centúria següent es va refer la seva església.⁹⁸³

pensar que, com a mínim, el falsificador del segle XIII hauria tingut davant alguna font vertadera que nosaltres desconecem i que, per tant, podria descriure una realitat fefaent.

⁹⁷⁹ CC V, doc. 234, p. 223-225 (935). Quant als límits de l'alou cedit pel comte Gausbert, que es poden reconstruir amb bastanta precisió, veure: Albert Pibernat López, «Sant Quirze de Colera. Límits territorials», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 37 (2004), 85-95.

⁹⁸⁰ CC V, doc. 367, p. 330-331 (965); CC VI, doc. 527, p. 439 ([981]); CC V, doc. 519, p. 462-464 (989).

⁹⁸¹ CC VI, doc. 448, p. 385-387 (967); CC V, doc. 486, p. 438-441 (983); CC V, doc. 506, p. 453-455 (986). Respecte a l'evolució posterior d'aquesta casa, que sobrevisqué fins el 1592, veure: Joan Badia Homs i M. Lluïsa Ramos Martínez, «Sant Quire (o Sant Quirze) de Colera. Història (segona part)», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 757-61.

⁹⁸² «*In pago Russilionense cellas tres, (...) et tertia est in monte Albaria, in loco qui vocatur Valle Vitaria, ubi est ecclesia constructa in honore Sancti Martini, cum ipso villare qui dicitur ad Casa Stationi, cum terminis vel adiacentiis illorum*»: CRF, apèndix, doc. 75, col. 1462-1464 ([840-847]).

⁹⁸³ Joan Badia Homs, «Sant Martí del Forn del Vidre. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 516; Joan Badia Homs i Joan-Albert Adell

Davant l'aclaparadora manca de fonts, per tant, es fa impossible dir res del cert sobre aquesta cel·la, havent-nos de limitar a acceptar la seva existència a principis del segle IX, sense poder precisar quan perdé la seva comunitat.

Sant Pau de la Calçada (8)

La casa de Sant Pau de la Calçada, convertida en una petita capella rural, estava situada a la part occidental de l'extensa plana empordanesa, a la ribera esquerra del riu Manol, dins del terme municipal de Figueres (l'Alt Empordà).

Malgrat que estem davant d'un cas extremadament mal documentat, cal reconèixer a aquesta petita comunitat empordanesa uns orígens molt antics, ja que la tenim referenciada des de l'any 844, quan el rei Carles el Calb en confirmà la subjecció a l'abat Adulf de Sant Martí de les Escaules.⁹⁸⁴ A partir d'aquell moment, però, gairebé no en tenim cap altra referència i, si bé podem afirmar que l'any 990 seguia pertanyent al monestir de les Escaules, no queda clar si encara hi residien monjos o no, car només es parla de l'alou de «*Sancti Pauli qui est subtus Sancti Martini Sambucae*».⁹⁸⁵ Per tant, es fa molt difícil establir quan degué desaparèixer la petita comunitat que hi vivia l'any 844 i, de fet, no podem descartar que hagués sobreviscut fins al segle XI, moment en què Sant Pau de la Calçada caigué en mans d'un grup familiar que, entrat el segle XII, la lliuraren a la canònica de Santa Maria de Vilabertran.⁹⁸⁶

En qualsevol cas, tenint en compte l'aclaparadora manca de fonts escrites i a l'espera de les futures evidències que pugui aportar l'arqueologia, a dia d'avui, el més prudent és circumscriure aquesta cel·la únicament al segle IX, moment en què s'observa un major dinamisme de la seva casa mare.

Gisbert, «Sant Martí del Forn del Vidre. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 516-17.

⁹⁸⁴ CC II, Les Escaules, doc. 2, p. 154-156 (844). Consta l'existència d'un precepte anterior a l'abat Adulf de Sant Martí de les Escaules, però no se'ns ha conservat i, per tant, no podem assegurar que ja hi constés la cel·la de Sant Pau de la Calçada: CC II, Les Escaules, doc. 1, p. 153 ([814-840]).

⁹⁸⁵ CC V, doc. 523, p. 465-468 (990).

⁹⁸⁶ Respecte a la seva cessió a la canònica de Vilabertran i a la seva evolució posterior, veure: Joan Badia Homs, «Sant Pau de la Calçada. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 485-86.

Santa Maria de Colomers (9)

La cel·la de Santa Maria de Colomers, avui convertida en església parroquial del poble homònim (el Baix Empordà), estava situada a la vessant d'un petit turó ubicat a la ribera esquerra del riu Ter, just on comença la seva plana al·luvial.

Els orígens d'aquesta casa, com a mínim, s'han de retrotreure fins a principis del segle IX, puix que l'any 844 ja la documentem com una de les cel·les dependents del monestir gironí de Sant Medir que Carles el Calb confirmà al seu abat Guilera.⁹⁸⁷ A partir d'aquí, constarà en tots els preceptes que aquesta casa recaptà dels monarques francs fins el 922, moment en què desapareix de les fonts conservades durant més de dos-cents anys.⁹⁸⁸ Quan la retrobem a mitjan segle XII, pertanyia a l'abadia de Santa Maria d'Amer, on s'havien traslladat els monjos de Sant Medir a mitjan segle X, però sembla que ja hauria perdut la seva comunitat, car, si bé a voltes apareix com a *domus*, la butlla papal del 1187 deixa molt clara la seva condició d'església secular.⁹⁸⁹

Així doncs, tot indica que la vida monàstica a Colomers hauria acabat als segles X o XI, potser en el moment en què els monjos de Sant Medir es veieren obligats a abandonar la seva casa mare i assentar-se a la vall d'Amer.

Sant Pere i Santa Maria de Càrcer (10)

La cel·la de Sant Pere i Santa Maria de Càrcer, composta per dues esglésies de les quals no en resta cap evidència material,⁹⁹⁰ sembla que estava ubicada al peu del massís del Montgrí, vers on s'alça l'església moderna de Santa Maria del Mar, dins del terme municipal de Torroella de Montgrí (el Baix Empordà).

⁹⁸⁷ CC II, Amer, doc. 2, p. 11-13 (844). El text del primer precepte carolingi recaptat pel monestir de Sant Medir no se'ns ha conservat i, per tant, no podem saber si ja esmentava la cel·la de Santa Maria de Colomers o no: CC II, Amer, doc. 1, p. 10-11 ([829-830]).

⁹⁸⁸ CC II, Amer, doc. 3, p. 14-16 (860); CC II, Amer, doc. 4, p. 17 (890) = CC V, doc. 73, p. 110-112 (890); CC II, Amer, doc. 5, p. 18-19 (922). També consta en un interessant judici de l'any 898 en què, en citar l'abat de Sant Medir, enumera totes les seves cel·les: CC V, doc. 91, p. 126-129 (898).

⁹⁸⁹ DSMA, doc. 30, p. 68 (1143); DSMA, doc. 32, p. 70 (1155); DSMA, doc. 47, p. 88-90 (1187).

⁹⁹⁰ La composició d'aquesta cel·la per dues esglésies diferenciades està fora de dubte, ja que així ho especifica la documentació posterior conservada: Salvador Vega Ferrer, «Sant Pere i Santa Maria de Càrcer, any 1152: un document, dues esglésies i algunes hipòtesis», a *Torroella de Montgrí: Festa Major 2013* (Torroella de Montgrí: Associació del Llibre de la Festa Major, 2013), p. 9-23 (p. 16-17).

La primera referència a aquesta casa monàstica data de l'any 844, moment en què el rei Carles el Calb en confirmà la possessió al monestir de Sant Medir.⁹⁹¹ A partir d'aquest moment, la seguirem trobant com a cel·la d'aquest prominent cenobi fins el 922, quan en perdem tot rastre en la documentació conservada.⁹⁹² De fet, no la tornem a trobar fins l'any 1152, quan el bisbe de Girona concedí a l'abat d'Amer, el monestir que a mitjan segle X havia substituït el de Sant Medir, el delme i la meitat de les primícies que generava el seu alou al terme de Rocamaura, donant-li també permís per quedar-se amb una de les dues esglésies que hi havia: la de Sant Pere o la de Santa Maria.⁹⁹³

Tenint en compte aquesta notícia, que sembla indicar que la cel·la de Càrcer ja no comptava llavors amb vida monàstica i que havia estat disputada a Amer per la seu diocesana de Girona, podríem pensar que aquesta ja hauria perdut la seva comunitat als segles X o XI, potser en el marc de les inestabilitats que provocaren el trasllat dels monjos de Sant Medir a Santa Maria d'Amer vers el 942.

Sant Silvestre de la Valleta (11)

La casa de Sant Silvestre, de la qual només resta una interessant església amb traces d'època pre-romànica,⁹⁹⁴ estava situada al bell mig de la vall de la Valleta, just a la confluència de dos torrents, dins del terme de Llançà (l'Alt Empordà).

Aquesta desconeguda cel·la, com gairebé totes les de la zona del Cap de Creus, en origen estava vinculada al monestir de Sant Esteve de Banyoles, apareixent entre els nombrosos béns que li confirmaren els reis Lluís el Tartamut i Carles el Simple en sengles preceptes dels anys 878 i 916.⁹⁹⁵ Ara bé, en aquest cas, sembla que no seria una fundació gaire antiga, no havent-hi cap raó per atribuir-la, com es fa amb moltes cel·les

⁹⁹¹ CC II, Amer, doc. 2, p. 11-13 (844). El contingut del primer precepte recaptat pels abats de Sant Medir no se'ns ha conservat i, per tant, no podem saber si ja esmentava la cel·la de Sant Pere i Santa Maria de Càrcer o no: CC II, Amer, doc. 1, p. 10-11 ([829-830]).

⁹⁹² CC II, Amer, doc. 3, p. 14-16 (860); CC II, Amer, doc. 4, p. 17 (890) = CC V, doc. 73, p. 110-112 (890); CC II, Amer, doc. 5, p. 18-19 (922). A part, també apareix en un judici de l'any 898 en què, en presentar l'abat de Sant Medir, enumera totes les seves cel·les: CC V, doc. 91, p. 126-129 (898).

⁹⁹³ Sobre aquest document, fins fa pocs anys inèdit, veure: Vega Ferrer, p. 10-12. Sobre altres esments posteriors, quan ja s'havia convertit en una simple capella, veure: Jaume Marquès Casanovas, «Santa Maria del Mar, a Torroella de Montgrí», a *Torroella de Montgrí: Festa Major 1981* (Torroella de Montgrí: Associació del Llibre de la Festa Major, 1981), p. 1-7.

⁹⁹⁴ Barral Altet, p. 210; Junyent, *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, p. 201-2; Joan Badia Homs, «Sant Silvestre de la Valleta. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 520-21.

⁹⁹⁵ CC II, Banyoles, doc. 5 [4], p. 58-59 (878); CC II, Banyoles, doc. 6 [5], p. 62-64 (916).

veïnes, a la vinguda del monjo Atala a terres paraladenques a finals del segle VIII, car Sant Policarp de Rasés mai reivindicà tenir drets sobre seu.⁹⁹⁶ De fet, podríem acotar la seva fundació després del 854, moment en què l'abat Pere de Banyoles donà l'alou de la Valleta al monestir;⁹⁹⁷ cosa que, per altra banda, explicaria perquè encara no constava en el precepte reial que Carles el Calb li lliurà l'any 866.⁹⁹⁸

Quant a la seva evolució posterior, aquesta també és força particular, ja que, si bé la majoria de cel·les d'aquell territori quedaren vinculades a Sant Pere de Roda en el moment de la seva independència, Sant Silvestre restà en mans de Banyoles, on encara la trobem el segle XI.⁹⁹⁹ Ara bé, a diferència de la veïna casa de Sant Martí de Fontanet, no sembla que llavors mantingués cap mena de comunitat, sobretot si tenim en compte que el 1029 fou consagrada a instàncies dels habitants del lloc sota la direcció d'un sol prevere.¹⁰⁰⁰ Per tant, és fàcil pensar en una prompta pèrdua de la vida monàstica, que, potser ja a mitjan segle X, a mesura que Banyoles anava perdent presència a la zona enfront de Sant Pere de Roda, es concentraria únicament a la cel·la de Fontanet.

Sant Martí de Fontanet o de Vallmala (12)

La casa de Sant Martí de Fontanet, gairebé arruïnada del tot, però amb evidents vestigis del seu passat alt-medieval,¹⁰⁰¹ estava situada en un petit replà a la vessant sud-oest del puig d'Esquers, just sobre el curs mitjà de la riera de la Valleta, dins del terme municipal de Llançà (l'Alt Empordà).

Entrant a comentar la història d'aquesta petita cel·la de Banyoles, cal destacar que sempre estigué molt lligada a la veïna casa de Sant Silvestre de la Valleta, situada a poc més d'un kilòmetre de distància. No en va, com aquella, sembla que tindria els seus

⁹⁹⁶ Respecte al llarg litigi que enfrontà Sant Esteve de Banyoles i Sant Policarp de Rasés sobre algunes cel·les ubicades a la zona del massís del Cap de Creus, veure l'explicació de la pàgina 324.

⁹⁹⁷ CC V, doc. 32, p. 32 (854).

⁹⁹⁸ CC II, Banyoles, doc. 3, p. 55-57 (866). És interessant apuntar que el 870 el monestir de Sant Esteve de Banyoles rebé un altre precepte confirmatori de mans del rei Carles el Calb: CC II, Banyoles, doc. 4, p. 456-457 ([870]). Ara bé, no se'ns ha conservat el seu contingut i, per tant, no podem saber si ja hi apareixia la cel·la de Sant Silvestre o encara no.

⁹⁹⁹ DB II, doc. 108, p. 90-92 (1096). En la pretesa butlla del papa Benet VIII a Banyoles del 1017 també apareix un mas situat «*in Sancti Sylvestri*»: DB I, doc. 54, p. 297-306 (1017). Ara bé, sembla que podria tractar-se d'un document fals elaborat bastant més tard, potser al segle XIII: Reyes Vidal, p. 133-35.

¹⁰⁰⁰ DEC II/1, doc. 149, p. 52-54 (1029).

¹⁰⁰¹ Barral Altet, p. 211; Junyent, *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, p. 203-4; Joan-Albert Adell Gisbert, Maria-Lluïsa Cases Loscos i Joan Badia Homs, «Sant Martí de Vallmala (o de Fontanet). Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 523-25.

orígens en l'organització i gestió de l'alou de Vallmala que l'abat Pere de Banyoles lliurà al seu monestir l'any 854,¹⁰⁰² constant ja entre les propietats d'aquella abadia en els preceptes que rebé els anys 878 i 916.¹⁰⁰³ Igualment, la casa de Sant Martí tampoc passà a dependre de Sant Pere de Roda en el moment de la seva independència, romanent en mans de Sant Esteve de Banyoles fins almenys el segle XII, car tant la butlla d'Urbà II del 1096 com la d'Alexandre III del 1175 li'n reconegueren el domini.¹⁰⁰⁴ En aquells moments, tot sembla indicar que la cel·la de Sant Martí ja hauria perdut tot rastre de vida monàstica, apareixent com a simple *ecclesia*. Tanmateix, a diferència de la casa de Sant Silvestre de la Valleta, no s'ha de descartar que hagués mantingut una mínima comunitat fins passat l'any mil, ja que, en la seva dotàlia del 1018, no només s'especifica que havia estat edificada per «*monachi Sancti Stephani cenobii cum vicinitate ipsius loci in subdicione Sancti Stephani supradicti cenobii Balneolas*», sinó que entre els benefactors es significà un «*Suniarius monachus cum vicinitate ipsius loci*» que podria haver estat un dels seus membres.¹⁰⁰⁵

A la llum de totes aquestes evidències, per tant, podem acotar amb bastanta precisió la presència de vida monàstica a Sant Martí entre mitjan segle IX i mitjan segle XI, una cronologia molt interessant que, sumada al total abandó del lloc des d'una data bastant reculada, el convertiria en un jaciment especialment apropiat per estudiar aquest tipus d'assentaments monàstics des d'un punt de vista arqueològic.

Santa Maria de Vilamacolum (13)

La casa de Santa Maria de Vilamacolum, de la qual es conserva una imponent església romànica, estava situada al bell mig de la plana empordanesa, a l'extrem meridional del petit poble homònim (l'Alt Empordà).

Les referències respecte al passat monàstic d'aquest centre religiós són molt escasses i, de fet, és un episodi que moltes vegades no consta en els treballs de síntesi

¹⁰⁰² CC V, doc. 32, p. 32 (854).

¹⁰⁰³ CC II, Banyoles, doc. 5 [4], p. 58-59 (878); CC II, Banyoles, doc. 6 [5], p. 62-64 (916). No apareix, en canvi, en la butlla recaptada pel cenobi l'any 866: CC II, Banyoles, doc. 3, p. 55-57 (866). Ara bé, cal tenir en compte que, moltes vegades, aquests preceptes no registraven totes les possessions del monestir, obviant aquelles més recents en què l'abadia encara no havia pogut assentar el seu domini.

¹⁰⁰⁴ DB II, doc. 108, p. 90-92 (1096); DB II, doc. 165, p. 176-179 (1175). També apareix entre els béns confirmats a Banyoles pel papa Benet VIII el 1017: DB I, doc. 54, p. 297-306 (1017). No podem oblidar, però, que els últims estudis qüestionen l'autenticitat d'aquest diploma: Reyes Vidal, p. 133-35.

¹⁰⁰⁵ DEC II/1, doc. 135, p. 24-26 (1018).

que s'han realitzat sobre la seva història en època medieval.¹⁰⁰⁶ Ara bé, no podem deixar de banda el fet que, el 12 de maig del 913, els habitants de Vilamacolum vengueren la meitat de la seva vila a un tal Guifré, especificant que la divisió repercutiria «*tam in ipsa ecclesia quam in ipsa cella et in ipsis cimiteriis*».¹⁰⁰⁷ En conseqüència, sembla que en aquell indret s'hi havia desenvolupat, a instàncies dels seus propis habitants, un petit establiment religiós de caràcter monàstic, o almenys paramonàstic, que devia tenir cura de les seves necessitats espirituals. Fins i tot, a tall d'hipòtesi, podríem plantejar la possibilitat que la seva comunitat estigués conformada pels tres preveres que encapçalen l'extensa llista dels noranta-sis vilamacolumencs que protagonitzaren la venda de la meitat dels seus béns al ja citat Guifré. En qualsevol cas, no sembla que fos una casa amb una vida gaire llarga, ja que no en trobarem cap esment posterior, sent probable que aviat quedés diluïda en la pròpia parròquia de la població.

Tenint en compte tot això, a falta de més evidències, he optat per contemplar la seva existència únicament durant el primer quart del segle X, sense negar, però, que hagués pogut tenir uns orígens molt més reculats i una pervivència més extensa.

Santa Maria de Roses (14)

El monestir de Santa Maria, del qual només resten les ruïnes de la seva fàbrica romànica, estava situat a primera línia de mar, en un indret lleugerament aturonat que ja

¹⁰⁰⁶ Joan Badia Homs, «Santa Maria de Vilamacolum. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 915.

¹⁰⁰⁷ CC V, doc. 144, p. 162-164 (913). El fet que aquest document marquí certa separació entre l'església i la cel·la de Vilamacolum, sumat a l'ús del plural per referir-se als seus cementiris, ha motivat que alguns autors hagin considerat que podria tractar-se de dos centres religiosos diferents, identificant la cel·la monàstica amb una suposada església dedicada a Sant Valentí que hauria existit en un turó ubicat al sud-oest del poble i que explicaria la devoció a aquest sant que sempre ha existit entre els habitants d'aquell municipi: Joan Badia Homs et al., «Els habitants i el terme de Vilamacolum a principis del segle X», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 25 (1992), 36-61 (p. 47-50). Ara bé, no s'ha pogut trobar cap evidència feaent de l'existència d'aquesta església més enllà de la pervivència del seu hagiòtopònim a l'indret dit Els Valentins. A més, com reconegueren els mateixos autors, «la manca total de notícies sobre la cel·la innominada posteriors a l'any 913 i la datació molt tardana dels documents on apareix el topònim Sant Valentí referit a un paratge del terme, són circumstàncies que ens impedeixen passar del camp de la hipòtesi en aquesta qüestió»: Badia Homs et al., «Els habitants i el terme de Vilamacolum a principis del segle X», p. 49. Per aquest motiu, a falta d'un treball de prospecció arqueològica més elaborat, i seguint el mateix criteri que he observat en casos semblants com són el de Santa Maria de la Quar o Sant Andreu de Catllà, he optat per considerar que la cel·la de Vilamacolum hauria estat annexa a l'església parroquial de Santa Maria i que, en cas d'haver-hi hagut una altra casa dedicada a Sant Valentí, haurien conformat una mateixa unitat monàstica.

havia acollit l'antiga colònia grega de *Rhode* i que, després, emplaçà una ciutadella moderna encara visible a l'oest de l'actual vila de Roses (l'Alt Empordà).¹⁰⁰⁸

Aquest cenobi, segons un document de l'any 976, havia estat fundat en temps de l'emperador Carles per un grup de monjos procedents del monestir de Magrigul que, havent estat foragitats de la seva casa pels pagans, construïren allí una església dedicada a Santa Maria i hi residiren «*usque in presentem diem*». ¹⁰⁰⁹ Aquesta narració, però, és força problemàtica, ja que el fragment que la conté sembla ser una interpolació posterior i, per tant, la història que se'ns hi explica podria no ser del tot vertadera, sobretot pel que respecte a la continuïtat de la vida monàstica entre els segles VIII i X.¹⁰¹⁰ No en va, segons tots els altres indicis, fou a mitjans d'aquesta última centúria quan realment es constituí l'abadia de Roses, sobretot gràcies a l'impuls dels comtes d'Empúries. Això no treu, però, que el procés fundacional sigui bastant confús i, de fet, les fonts semblen indicar certa improvisació, o almenys indecisió, per part dels diferents actors implicats, car, en un primer moment, vers el 940, sembla que el comte Gaufred hauria optat per lliurar aquella església al flamant monestir de Roda, potser perquè fos ell l'encarregat de potenciar-hi la vida monàstica.¹⁰¹¹ Al final, però, es decidí per erigir-hi una abadia independent, la qual dotà ricament l'any 976;¹⁰¹² una decisió en la qual potser pesà el fet

¹⁰⁰⁸ Per una visió sintètica de les diferents fases d'ocupació que presenta aquest jaciment, veure: Josep Tarrús Galter, Aurora Martín Ortega i Xavier Nieto Prieto, «La ciutadella de Roses», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 22 (1989), 314-31. Així mateix, per una exposició més actualitzada, però únicament centrada en els horitzons de cronologia medieval i moderna, veure: Anna M. Puig Griessenberger et al., «L'evolució urbana a l'antic solar de la vila medieval de Roses (dels segles V al XVII)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 28 (1995), 42-69.

¹⁰⁰⁹ CC V, doc. 434, p. 383-386 (INTERPOLAT 976).

¹⁰¹⁰ El fet que no puguem provar la presència d'una comunitat monàstica, no treu que, com semblen indicar les darreres intervencions arqueològiques, es pugui establir una solució de continuïtat bastant clara en l'ús de l'església i la necròpolis de Santa Maria de Roses entre època visigoda i carolíngia: Josep M. Nolla Brufau, «Roses a l'antiguitat tardana. El cementiri de Santa Maria», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 30 (1997), 107-46.

¹⁰¹¹ Aquesta primera decisió del comte Gaufred de cedir l'església de Roses a Sant Pere de Roda ens la dona a conèixer el precepte que aquest cenobi recaptà de mans del rei Lluís d'Ultramar l'any 944, en el qual consta la «*ecclesiam scilicet Sanctae Mariae in Rotas*»: CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 1, p. 226-228 (944). Ara bé, és il·lustratiu del fracàs, o avortament, d'aquesta cessió el fet que ja no consti en la confirmació d'aquest precepte que el mateix rei Lluís d'Ultramar expedí només quatre anys més tard: CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 2, p. 229-231 (948).

¹⁰¹² CC V, doc. 434, p. 383-386 (INTERPOLAT 976). Cal tenir en compte que, segons referí Francesc Montsalvatge, aquesta dotació del cenobi podria haver anat precedida per un acte fundacional, encapçalat pel mateix comte Gaufred, vers l'any 960: CC V, doc. 341, p. 309 (SUSPECTE 960). Ara bé, en realitat, podria tractar-se d'una confusió amb el document del 976 que tots coneixem: Palou Miquel, «El temple de Santa Maria de Roses. Noves aportacions als primers documents», p. 44.

que, molt poc abans, segons resa una inscripció epigràfica contemporània, el comte Sunyer de Barcelona havia fet restaurar aquell temple «*a fundamentis*».¹⁰¹³

A la llum de totes aquestes evidències, sense negar la possible existència d'una petita comunitat preexistent, no hi ha dubte que, a mitjan segle X, Santa Maria de Roses esdevingué un monestir comtal clarament lligat al casal d'Empúries, quelcom que propicià el seu ràpid creixement ja entrada la centúria següent.¹⁰¹⁴

¹⁰¹³ ELMCC, doc. 32, p. 315-316 (c.950). El comte Sunyer que apareix com a restaurador de l'església de Santa Maria de Roses ha estat identificat amb el comte homònim de Barcelona per la majoria d'autors que han estudiat aquest epígraf, quelcom que, amb discrepàncies mínimes, els ha portat a datar-lo vers l'any 950: Pere de Palol Salellas, «Una làpida medieval de Santa Maria de Rosas», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 19 (1946), 273-79; Palou Miquel, «El temple de Santa Maria de Roses. Noves aportacions als primers documents», p. 38-44. Ara bé, cal tenir en compte que, darrerament, alguns autors també han plantejat la possibilitat que fos el comte Sunyer II d'Empúries, quelcom que obligaria a retrotreure la seva datació fins a principis del segle X: Ramón Martí Castelló, *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1110)* (Barcelona: Fundació Noguera, 1997), p. 61; Eduard Canal de Diego i Josep M. Nolla Brufau, «La cella memoriae de Roses», a *L'Església Vella de Santa Cristina d'Aro. Del momumnet tardoantic a l'església medieval*, ed. Francesc Aicart, Josep M. Nolla i Lluís Palahí (Santa Cristina d'Aro: Ajuntament de Santa Cristina d'Ara; Girona: Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona, 2008), p. 93-105 (p. 98-104). Sens dubte, aquesta interpretació casaria millor amb el patrocini que la família comtal empordanesa demostrà sempre sobre la casa i, a més, permetria situar la seva restauració abans que aparegui documentada per primera vegada el 944. Tanmateix, obligaria a prendre un seguit de presumpcions més que arriscades. No en va, la inscripció específica que el comte Sunyer que ordenà la reconstrucció del monument havia professat com a monjo, deixant dona i fills, notícia que, pel comte Sunyer II d'Empúries, seria una novetat, mentre que la tenim ben testimoniada en el cas de Sunyer I de Barcelona. Així mateix, l'epítet de *princeps* que se li atribueix és més comú entre els membres del casal de Barcelona que entre els de les altres famílies comtals. Finalment, si bé és cert que, com apuntà Ramon Martí, el prevere Agobard que executà l'obra es podria relacionar amb un clergue homònim que trobem vers l'any 900 a l'entorn de la catedral de Girona, no ho és menys que aquest encara actuava el 957, sent per tant un argument no conclusiu: CC V, doc. 84, p. 120-122 (893); CC V, doc. 91, p. 126-129 (898); CC V, doc. 127, p. 146-148 (908); CC V, doc. 325, p. 293-295 (957). Tenint en compte tot això, malgrat que la identificació amb el comte Sunyer II d'Empúries facilitaria molt poder oferir un relat més lineal, em veig obligat a seguir acceptant la seva identificació amb el fill petit del comte Guifré el Pelós.

¹⁰¹⁴ Respecte a l'evolució posterior d'aquesta casa, veure: Joan Badia Homs, «Santa Maria de Roses. Història (primera part)», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 776-81 (p. 780-81); Joan Badia Homs i M. Lluïsa Ramos Martínez, «Santa Maria de Roses. Història (segona part)», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 781-84. Per una visió general del cenobi, tot i el seu caràcter més divulgatiu, també és útil: Josep M. Marquès, *Santa Maria de Roses* (Roses: Patronat Parroquial Santa Maria de Roses, 1992).

3.9. Els monestirs del comtat de Barcelona

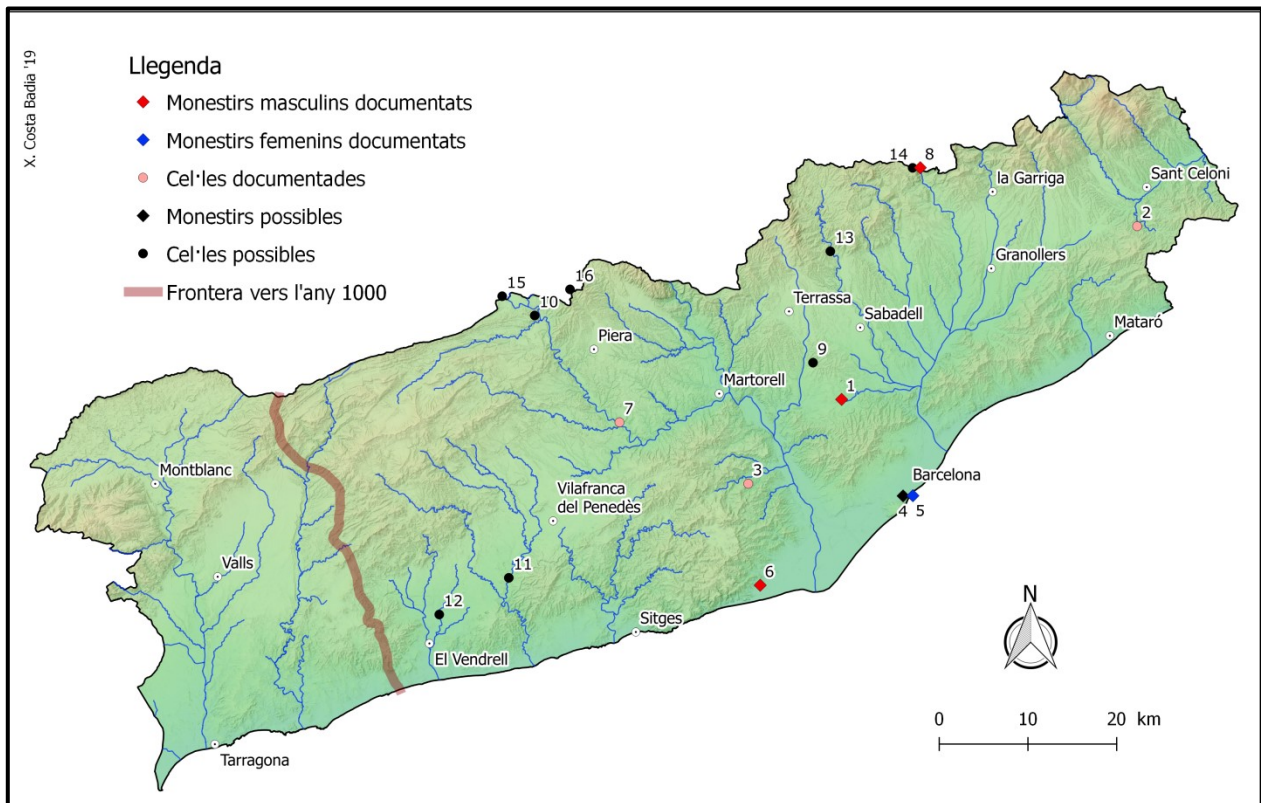

Fig. 38: Monestirs del comtat de Barcelona fundats abans de l'any 1000.

Sant Cugat del Vallès o d'Octavià (1)

El monestir de Sant Cugat, del qual es preserva un notable complex monàstic, estava situat a l'extrem occidental de la plana vallesana, aturonat entre les rieres de Sant Cugat i de Can Cornellera; un espai coherent que queda emmarcat entre la serra de Galliners al nord i la de Collserola al sud, si bé avui està totalment desfigurat pel creixement urbanístic de la ciutat homònima (el Vallès Occidental).¹⁰¹⁵

Els orígens d'aquesta casa, malgrat la seva importància històrica, són molt mal coneguts i, com passa sovint, es fa difícil destriar la història de la llegenda, que hi ha volgut veure el lloc de martiri de sant Cugat i una consegüent comunitat monàstica des d'època antiga. Sens cap dubte, i així ho certifica l'arqueologia, aquest cenobi s'assentà

¹⁰¹⁵ Per fer-nos una idea del paisatge on s'assentà el monestir i els molts canvis que ha patit al llarg dels últims anys, resulta útil: Jaume Busquets Fàbregas, «Sant Cugat i les seves transformacions a les darreres dècades. Estructura territorial i fluxos», a *Actes de la XLII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos* (Sant Cugat del Vallès: Arxiu Nacional de Catalunya, 2000), p. 101-4.

sobre una basílica del segle V que, al seu temps, amortitzava les restes d'una fortalesa baix-imperial inacabada i d'un possible assentament agrícola anterior.¹⁰¹⁶ Tanmateix, com conclouen les síntesis més ponderades sobre els inicis del monestir, res permet confirmar-hi la presència de vida monàstica abans del segle IX, tot i que tampoc es pot negar taxativament.¹⁰¹⁷ Així doncs, caldrà esperar fins l'any 878 per trobar la primera referència inqüestionable a aquell cenobi, moment en què fou confirmat com a dependència de la seu barcelonina.¹⁰¹⁸ No es tracta, però, d'un document fundacional, sinó que ens mostra una casa amb certa trajectòria vital, car, sense anar més lluny, se'ns indica que ja havia rebut un precepte reial, el qual malauradament no se'ns ha conservat.¹⁰¹⁹ Per tant, tot i que no puguem confirmar-hi la presència d'una comunitat

¹⁰¹⁶ Sobre les intervencions arqueològiques realitzades a Sant Cugat i les diverses fases constructives que s'hi han pogut documentar, veure: Pere Lluís Artigues Conesa et al., «La fortalesa romana, la basílica i el monestir de Sant Cugat del Vallès o d'Octavià (Catalunya). Les excavacions de 1993-1995», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 37 (1997), 1081-1115; Mònica Blasco Arasanç, «Sant Cugat del Vallès. La configuració del monestir i els seus precedents», a *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)* (Barcelona: Diputació de Barcelona; Museu Nacional d'Art de Catalunya, 1999), p. 228-31; Eduard Riu-Barrera, «Arqueologia i història de l'antic monestir de Sant Cugat d'Octavià o del Vallès i dels establiments que el precediren», a *Actes de la XLII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos* (Sant Cugat del Vallès: Arxiu Nacional de Catalunya, 2000), p. 33-50; Pere Lluís Artigues Conesa, «El monestir de Sant Cugat del Vallès. Els antecedents arqueològics i la seva configuració com a cenobi (segle I dc - segle XI)», a *La Butlla de Silvestre II al monestir de Sant Cugat. Commemoració del mil·lenari (1002-2002)* (Sant Cugat del Vallès: Ajuntament de Sant Cugat, 2002), p. 27-39; Pere Lluís Artigues Conesa, «El monestir de Sant Cugat del Vallès. L'evolució arquitectònica a partir de l'arqueologia», a *Actes del II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* ([S.l.]: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2003), p. 18-28.

¹⁰¹⁷ Per una reflexió especialment acurada sobre els orígens del monestir de Sant Cugat, veure: Domènec Miquel Serra, «Aproximació a la història del monestir de Sant Cugat», a *Actes de la XLII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos* (Sant Cugat del Vallès: Arxiu Nacional de Catalunya, 2000), p. 51-100.

¹⁰¹⁸ CC II, Barcelona, doc. 2, p. 68-71 (878). Degut a la seva dependència directa de la seu barcelonina, a l'alta concentració de clergues que sempre s'observa entre els seus membres i a algunes referències disperses a la *canonica auctoritas* segons la qual es regia, Arcadi Garcia apuntà que podríem estar davant d'una comunitat que, si bé seguia la regla de Sant Benet, no estava conformada per monjos pròpiament dits, sinó per sacerdots diocesans que feien vida en comunitat: Garcia Sanz, «La noció d'Orde en el monaquisme català antic (segles IX-XIII)», p. 33-36. Ara bé, com he apuntat repetidament, crec que en aquells moments la indefinició jurídica entre els dos tipus de vida religiosa era tal que difícilment els podem distingir de manera categòrica. De fet, les pròpies fonts ens mostren que els seus contemporanis les consideraven part d'un mateix fenomen, tinguessin una vida més activa o més contemplativa. Així mateix, el fet de trobar un monestir de certa importància subjecte a una seu episcopal tampoc és gens estrany i, per exemple, només hem de recordar el cas de Sant Esteve de Banyoles respecte a Narbona o els de Sant Climent de Peralta, Sant Llorenç del Mont i Sant Martí de les Escaules en relació a Girona.

¹⁰¹⁹ CC II, Sant Cugat del Vallès, doc. 1, p. 190 ([875-877]). Aquest diploma, segons consta en un precepte confirmatori del 986 copiat al cartulari de Sant Cugat, havia estat expedit per l'emperador Carlemany, quelcom que obligaria a situar-lo vers el 801: CC II, Sant Cugat del Vallès, doc. 3, p. 194-200 (986). Ara bé, Ramon d'Abadal plantejà que podria tractar-se d'una equivocació «deguda a ésser el precepte d'Ostofred lliurat per Carles el Calb en l'última època, o sia quan ja usava el títol d'emperador, i la constatació del títol en el precepte hauria permès molt bé, un segle més tard, equivocar l'atribució, amb intenció o sense, més que més quan l'original era ja cremat»: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. II: Els diplomes carolingis a Catalunya*, p. 187.

des d'època visigoda, hipòtesi que alguns autors segueixen defensant,¹⁰²⁰ sí que hauríem de retrotreure la seva fundació, com a mínim, fins a mitjan segle IX, no descartant que pogués ser d'un moment encara més proper a la conquesta franca de Barcelona.¹⁰²¹

Després del 878, no tornem a trobar la casa de Sant Cugat fins l'any 910, quan documentem el seu abat Donadéu beneficiant-se d'una notable donació del comte Guifré II de Barcelona.¹⁰²² A partir d'aquell moment, que coincideix amb la consagració de diverses esglésies dependents,¹⁰²³ les fonts arxivístiques cada cop es fan més abundants, fins assolir límits sense parangó als comtats catalans, quelcom que ha permès resseguir amb bastanta precisió la conformació de l'enorme domini territorial que aquest cenobi acabà bastint, sobretot al Vallès i a la zona de la Marca.¹⁰²⁴ Així mateix, aquesta documentació també permet veure com Sant Cugat, malgrat patir de manera més o menys dramàtica els efectes de l'atac d'al-Manşūr a Barcelona el 985,¹⁰²⁵

¹⁰²⁰ Montserrat Pagès Paretas, «Sobre el trasllat de relíquies de Sant Cugat a Alsàcia i a Sant Denís, a prop de París, en època carolíngia», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, 17 (2009), 29-46.

¹⁰²¹ S'han decantat per aquesta darrera hipòtesi: Josep M. Salrach Marès, «Sant Cugat del Vallès. Història (primera part)», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 159-62 (p. 160-61); Miquel Serra, p. 56-59.

¹⁰²² CC VII, doc. 108 (910). Anteriorment, tenim una altra donació del comte Guifré II al monestir de l'any 904: CC VII, apèndix, doc. VII (FALS 904). Ara bé, com ha argumentat àmpliament Gaspar Feliu, es tracta d'un document manifestament fals que s'elaborà sobre el del 910 al llarg del segle XI: Gaspar Feliu Monfort, «Alguns exemples de manipulacions falsificades en documents altmedievals catalans», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 23-24 (2002), 53-61.

¹⁰²³ Joan Ainaud de Lasarte, «L'abat Donadéu de Sant Cugat, restaurador d'esglésies», *Analecta Montserratensia*, 9 (1963), 239-44. És interessant apuntar, en pro de l'ús integrat de quantes més fonts millor, que gairebé no se'ns ha conservat cap document d'arxiu respecte a la gestió de l'abat Donadéu. Ara bé, sabem que consagrà les esglésies de Sant Feliu de Vilamilans i Sant Esteve de Castellet perquè el seu nom fou gravat sobre les respectives ares d'altar seguint el ritual de consagració propi de l'època.

¹⁰²⁴ Quant a la formació i estructuració del domini de Sant Cugat del Vallès, segueix sent de cita obligada el detallat i fecund estudi que en féu: Josep M. Salrach Marès, «Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 13 (1992), 127-73. Ara bé, tenint en compte les característiques del fons, reunit en un sol cartulari, i la seva fàcil consulta, també ha servit de base per molts altres treballs, sobretot d'iniciació a la recerca: Xavier Bou Palmés, *El domini del monestir de Sant Cugat durant el segle X al Vallès* (Barcelona: Tesi de llicenciatura dipositada a la Universitat de Barcelona, 1985); Núria Grau Quiroga, *El domini monàstic de Sant Cugat del Vallès (segle X)* (Tarragona: Tesi de llicenciatura dipositada a la Universitat Rovira i Virgili, 1996). Per últim, des del punt de vista de l'aproximació cartogràfica al domini de Sant Cugat, cal no oblidar l'anàlisi que recentment n'ha fet Maria Soler mitjanant l'ús de SIG així com l'acurat mapa de tot el seu patrimoni l'any mil que acaben de publicar Jordi Bolòs i Víctor Hurtado: Maria Soler Sala, «Propiedad monástica y sustento alimentario: el patrimonio productivo del monasterio de Sant Cugat del Vallès (siglos X y XI)», *Hortus Artium Medievalium*, 23.1 (2017), 478-89; Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atlas del comtat de Barcelona (801-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2018), p. 160-61.

¹⁰²⁵ Tradicionalment, s'havia considerat que la destrucció del monestir per part dels homes d'al-Manşūr havia estat gairebé total, atribuint-los la mort d'un nombre considerable dels seus comunitaris així com la ruïna del seu edifici i arxiu: Jordi Ambrós Monsonís, *El monestir de Sant Cugat del Vallès* (Vilassar de Mar: Oikos-Tau, 1981), p. 25. No en va, un diploma recaptat just després de l'accident ens informa que el rei Lotari hagué de confirmar als supervivents els béns que tenien «*per precepta nostrorum predecessorum (...) vel per scripturas aliorum Christi fidelium combustas esse novimus per infestationem paganorum*» i, encara el 990, trobem una cessió «*ad recuperationem ornamenta vestra ecclesia*»: CC II, Sant Cugat del Vallès, doc. 3, p. 194-200 (986); CC VII, doc. 1085 (990). Ara bé, sense negar que el

arribà al segle XI en un moment de creixement, consolidant-se sota l'abadiat d'Odó com el principal cenobi del comtat de Barcelona i un dels més importants del Principat.¹⁰²⁶

Sant Genís i Santa Eulàlia de Tapioles (2)

La cel·la de Sant Genís i Santa Eulàlia de Tapioles, formada per dues esglésies a banda i banda del torrent del Trull,¹⁰²⁷ s'alçava sobre els contraforts septentrionals del massís del Corredor, dins del terme municipal de Vallgorguina (el Vallès Oriental).

La primera referència a aquest centre monàstic es remunta a l'any 878, quan el rei Lluís el Tartamut en confirmà la subjecció a la seu barcelonina.¹⁰²⁸ Ara bé, no es pot descartar que en realitat fos una cel·la de Sant Cugat del Vallès, abadia que en aquells moments també es comptava entre les propietats de la catedral de Barcelona. No en va, en tota la documentació posterior, la casa de Tapioles sempre apareixerà vinculada a aquell monestir, sent-li confirmada en múltiples preceptes i butlles.¹⁰²⁹ Fos com fos, l'any 878 sembla que seria un establiment bastant recent, indicant-se que l'havia aixernat poc temps abans un prevere anomenat Jovencià, datació que l'arqueologia no

cenobi pogués patir l'assassinat del seu abat i algunes destrosses materials, sobretot a l'arxiu, Gaspar Feliu ja apuntà anys enrere que calia matisar els efectes destructius d'aquella ràtzia, ja que la majoria de monjos documentats amb antelació seguien actuant després del 985: Gaspar Feliu Monfort, «Al-Mansur, Barcelona i Sant Cugat», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 3 (1982), 49-54 (p. 52-54). Aquesta hipòtesi, a més, es veuria recolzada per l'arqueologia, que ha estat incapaç de localitzar cap fase de destrucció atribuïble a aquell episodi històric: Riu-Barrera, p. 43.

¹⁰²⁶ Quant al govern de l'abat Odó, moment en què s'observa una tendència a l'aglutinació i compactació del domini monàstic a l'entorn del cenobi, potser com a conseqüència del procés de territorialització que estaven protagonitzant els senyors del seu entorn, veure: Joan Ruiz Culell, «El monestir de Sant Cugat durant l'abadiat d'Odó (985-1010): la resposta a la nova estructuració comtal», *Medievalia*, 12 (1995), 41-50; Joan Ruiz Culell, «La figura d'Odó, abat de Sant Cugat (985-1010) i bisbe de Girona (995-1010)», a *La Butlla de Silvestre II al monestir de Sant Cugat. Commemoració del mil·lenari (1002-2002)* (Sant Cugat del Vallès: Ajuntament de Sant Cugat, 2002), p. 41-49. Respecte a l'evolució posterior d'aquest cenobi, que es perllongà fins a les desamortitzacions del segle XIX, veure: Carles Puigferrat Oliva, «Sant Cugat del Vallès. Història (segona part)», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 162-66; Miquel Serra, p. 59-100.

¹⁰²⁷ L'església de Santa Eulàlia, malgrat que fou abandonada al segle XIV, ha estat sempre coneguda i, en època moderna, es va refer gran part de la seva fàbrica: Virtuts Angulo Guàrdia, «Santa Eulàlia de Tapioles. Història (primera part)», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 434. La de Sant Genís, en canvi, ha estat recentment redescoberta gràcies a l'Associació Cultural de Vallgorguina que, a més, n'ha promogut l'excavació, traient a la llum no només l'església alt-medieval, sinó també dues interessants fases d'ocupació prèvies: una primera del segle IV, la funció de la qual no s'ha pogut determinar; i una segona dels segles VII-IX que correspondria a un espai d'hàbitat: Ivan Salvadó Jambriña i Lluís Vila Bonamusa, «Sant Genís de Tapioles: del món romà al món medieval», *Lauro*, 25 (2003), 5-16.

¹⁰²⁸ CC II, Barcelona, doc. 2, p. 68-71 (878).

¹⁰²⁹ CC II, Sant Cugat del Vallès, doc. 3, p. 194-200 (986); CSCV II, doc. 382, p. 30-33 (1002); CSCV II, doc. 412, p. 57-60 (1007); CSCV II, doc. 486, p. 134-137 (1023); CSCV II, doc. 774, p. 431-433 (1098); CSCV III, doc. 849, p. 45-48 (1120).

contradiu.¹⁰³⁰ Per tant, tot indica que estaríem davant d'una fundació particular de mitjan segle IX que, molt ràpidament, degué caure sota l'òrbita de l'abadia de Sant Cugat i, a través seu, de la catedral de Barcelona i del bisbe Frodoí.

Quant a l'extinció d'aquesta cel·la, cal destacar que, si bé en el precepte que el rei Lotari atorgà a Sant Cugat el 986 hi apareix únicament com a *ecclesia*,¹⁰³¹ en la butlla que li concedí el papa Silvestre II el 1002 torna a constar com a *cella*, indicant-se a més que era «*vocatur Monasterium sive Tapiolas*».¹⁰³² En conseqüència, com apuntà Antoni Pladevall, no hi ha dubte que aquest centre monàstic hauria mantingut la seva comunitat almenys fins a mitjan segle XI, quan s'hauria vist secularitzat.¹⁰³³

Santa Creu de Cervelló (3)

La casa de Santa Creu de Cervelló, de la qual es conserva un magnífic edifici romànic sota l'advocació de Santa Maria,¹⁰³⁴ estava situat en un replà artificial tallat a la vessant sud-est del turó on s'alça el castell homònim, sobre la petita vall que dibuixa el torrent de Can Sala, dins del terme municipal de Cervelló (el Baix Llobregat).

La fundació d'aquest petit centre monàstic, segons tots els indicis, s'ha de situar poc després de l'any 910, moment en què el comte Guifré II de Barcelona, amb el beneplàcit del bisbe Toderic, cedí l'església de Santa Creu de Cervelló a l'abat Donadéu de Sant Cugat «*ad restaurandum et possidendum*».¹⁰³⁵ No en va, si el 912 ja trobem una primera donació a aquella casa, el 914 ja apareix clarament esmentada com a *coenobium*

¹⁰³⁰ Salvadó Jambriña i Vila Bonamusa, p. 13-15. Ara bé, a tenor de les troballes arqueològiques, es fa més difícil acceptar que, en arribar Jovencià, el territori estigués despoblat com sembla indicar la frase «*de eremo traxit*», car ja s'ha assenyalat la troballa d'un hàbitat dels segles VII-IX.

¹⁰³¹ CC II, Sant Cugat del Vallès, doc. 3, p. 194-200 (986).

¹⁰³² CSCV II, doc. 382, p. 30-33 (1002). Exactament la mateixa fórmula consta en la confirmació que n'expedí el papa Joan XVIII el 1007: CSCV II, doc. 412, p. 57-60 (1007). Així mateix, en la butlla del papa Benet VIII del 1023, apareix la variant, tant o més eloqüent, de «*cellam Sancti Genesii et Sanctae Eulaliae cum monasterium sive Tapiolas*»: CSCV II, doc. 486, p. 134-137 (1023). En tota la documentació posterior, però, apareixerà ja com a simple església secular o, fins i tot, capella.

¹⁰³³ Antoni Pladevall Font, «Santa Eulàlia de Tapioles (segona part)», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 434.

¹⁰³⁴ Respecte a la identificació de la cel·la sancugatenca de Santa Creu amb l'actual església de Santa Maria de Cervelló, veure: Montserrat Pagès Paretas, «La problemàtica d'identificació de les esglésies del castell de Cervelló», *Studia monastica*, 23.1 (1981), 59-69 (p. 65-69).

¹⁰³⁵ CC VII, doc. 108 (910). Amb anterioritat, tenim un altre document que registra en uns termes molt similars el lliurement de l'església de Santa Creu de Cervelló al monestir de Sant Cugat: CC VII, apèndix, doc. VII (FALS 904). No obstant això, com apuntà Gaspar Feliu, es tracta d'un diploma clarament espuri, elaborat segurament a mitjan segle XI per tal d'afegir-hi alguns béns i clarificar els sempre problemàtics límits dels alous que s'hi consignaven, en l'original poc detallats: Feliu Monfort, «Alguns exemples de manipulacions falsificades en documents altmedievals catalans», p. 53-61.

en un document que, indirectament, cita una de les seves propietats.¹⁰³⁶ En aquest sentit, també és molt interessant una donació de l'any següent protagonitzada per un monjo dit Otger, ja que, malgrat especificar que era una «*cella de domum Sancti Cucufati*», no dubta en referir-s'hi com a «*ipso monasterio*» poques línies més avall, on també cita de forma clara els seus «*servientibus*».¹⁰³⁷ Per si això fos poc, Otger indica que tenia la terra cedida per compra i herència «*de genitrice mea Matriona, qui fuit devota de ipsa cella Sancte Crucis*». En conseqüència, no només podem situar la seva fundació amb bastanta precisió a principis del segle X, sinó que podem assegurar la presència d'una comunitat de mides considerables, la qual, tot i ser *de iure* masculina, podia comptar amb algunes dones vivint en el seu entorn, quelcom que no devia ser tan excepcional.¹⁰³⁸

A partir del 915, les mencions a aquesta cel·la es fan més escasses i, malgrat que la casa mare seguí adquirint béns a l'entorn de Cervelló, només trobem una altra donació a la *domus* de Santa Creu l'any 948.¹⁰³⁹ Tanmateix, tot i que el precepte del 986 del rei Lotari a Sant Cugat l'esmenti únicament com a *ecclesia*,¹⁰⁴⁰ crec que la seva comunitat podria haver sobreviscut, sense negar certa intermitència, fins entrat el segle XI, car en la butlla que el papa Silvestre II atorgà a aquella abadia l'any 1002 la tornem a trobar com a *cella*, terme que es repeteix en altres diplomes d'aquella centúria.¹⁰⁴¹

Sant Pau del Camp (4)

El monestir de Sant Pau del Camp, del qual es conserva l'impressionant edifici romànic, estava situat a poc menys d'un kilòmetre al sud-est de la ciutat romana i carolíngia de Barcelona (el Barcelonès), en una zona d'horts i aiguamolls que acabà quedant incorporada dins de l'àrea emmurallada a partir del segle XIV.

L'evolució històrica d'aquest cenobi durant els segles IX i X és extremadament difícil de reconstruir, ja que pràcticament no se n'ha conservat cap document, possiblement perquè fou arrasat durant el saqueig de Barcelona per part d'al-Manşūr

¹⁰³⁶ CC VII, doc. 115 (912); CC VII, doc. 123 (914).

¹⁰³⁷ CC VII, doc. 130 (915).

¹⁰³⁸ En relació a aquest tema, veure les pàgines 442-445 del present treball.

¹⁰³⁹ CSCV I, doc. 30, p. 29 (949) = CC VII, doc. 298 (948).

¹⁰⁴⁰ CC II, Sant Cugat del Vallès, doc. 3, p. 194-200 (986).

¹⁰⁴¹ CSCV II, doc. 382, p. 30-33 (1002); CSCV II, doc. 412, p. 57-60 (1007); CSCV II, doc. 486, p. 134-137 (1023).

l'any 985.¹⁰⁴² Tant és així que, més enllà d'una problemàtica menció indirecta de la *domus* de Sant Pau lleugerament posterior,¹⁰⁴³ no tenim cap notícia irrefutable de la seva condició monàstica fins entrat el segle XI, quan fou confiat a Sant Cugat del Vallès per tal que hi restaurés les vida comunitària.¹⁰⁴⁴ De tota manera, com he introduït en l'apartat anterior, tenim algunes evidències arqueològiques i epigràfiques que conviden a pressuposar-hi la presència d'una comunitat cenobítica abans de la seva destrucció pels sarraïns. No en va, a part d'haver-se pogut localitzar els vestigis d'una primitiva basílica dels segles VI-VII que acredita la llarga presència de culte en aquell indret,¹⁰⁴⁵ s'hi trobà l'estela funerària del comte Guifré II de Barcelona, mort el 914.¹⁰⁴⁶ Això és molt revelador, ja que, en un moment en què encara no existia el concepte de panteó familiar, els comtes acostumaven fer-se enterrar en centres monàstics promocionats per ells, assegurant-se així que mantinguessin viva la seva memòria.¹⁰⁴⁷

Tenint en compte tot això, i sobretot que seria molt estrany que una ciutat com Barcelona no comptés amb cap monestir masculí urbà, quelcom que sí trobem en altres capitals de comtat com Girona o Besalú, he optat per considerar Sant Pau del Camp com un possible centre de vida monàstica, almenys des de principis del segle X fins a la seva destrucció per part d'al-Mansūr l'any 985, una hipòtesi que coincideix amb el que generalment ha acceptat la historiografia precedent.

¹⁰⁴² Sobre el saqueig de Barcelona l'any 985 i les seves conseqüències per a la ciutat, els seus habitants i les seves institucions, veure: Manuel Rovira Solà, «Notes documentals sobre alguns efectes de la presa de Barcelona per al-Mansur (985)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 1 (1980), 31-53.

¹⁰⁴³ CC VII, doc. 859 (986). En aquest document es donen a la catedral de Barcelona unes terres i vinyes situades «in territorio Barchinonense, iuxta domum Sancti Pauli», que no pot ser cap altra que la casa de Sant Pau del Camp. Tanmateix, l'ús de l'ambigu terme *domus* impedeix assegurar que en aquell moment ja hi residís una comunitat monàstica. També s'ha volgut identificar amb aquesta casa el «cenobio Sancti Pauli de Mare» que apareix com a afrontació d'un alou de Sant Pere de les Puel·les el 992: CC VII, doc. 1132 (992). Ara bé, tenint en compte que un dels altres límits de l'alou és Montgat, no hi ha dubte que havia de referir-se al monestir de Sant Pol de Mar.

¹⁰⁴⁴ Respecte a la refundació d'aquest cenobi vers el 1096 i la seva evolució posterior, que es perllongà fins a les desamortitzacions del segle XIX, veure: Antoni Pladevall Font, «La història», a *El monestir romànic de Sant Pau del Camp*, ed. Jordi Vigué (Barcelona: Artstudi edicions, 1974), p. 17-64 (p. 24-56); Antoni Pladevall Font, «Sant Pau del Camp. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XX: El Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 213-23.

¹⁰⁴⁵ Oriol Achón Casas i Andrea Lages Tonet, «Memòria de la intervenció arqueològica al C/ Sant Pau, 99. Horts de Sant Pau del Camp» (Barcelona: Memòria d'excavació inèdita dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, 2010), p. 77-80. Per un llistat més extens de totes les intervencions que s'hi han realitzat en els darrers anys, veure la nota 359 de la pàgina 189.

¹⁰⁴⁶ «Sub ac tribuna requiescit corpus condam Wifredi, comiti fil(ius) Wifredi simili modo condam comiti bone memorie. Dimittat ei D(omi)nus amen. Qui obiit VI k(a)l(endas) madii sub er(a) DCCCCLII, anni D(omi)ni DCCCCXIII, an(no) XIII reg(nante) Karulo rege post Odoni»: ELMCC, doc. 54, p. 333 (914).

¹⁰⁴⁷ Quant a l'ús dels monestirs com a espais funeraris per part dels seus fundadors i la inexistència encara de panteons familiars on s'enterraven tots els membres del llinatge, veure: To Figueras, «Fondations monastiques et mémoire familiale en Catalogne (IXe-XIe siècle)», p. 305-14.

Sant Pere de les Puel·les (5)

El monestir femení de Sant Pere de les Puel·les, del qual només resta una església profundament restaurada, estava situat a mig kilòmetre al nord-est de la ciutat alt-medieval de Barcelona (el Barcelonès), a l'altra banda de la riera de Merdença; un indret aturonat que al segle XIII ja quedà integrat dins l'espai emmurallat.

Entrant a veure els seus orígens, cal destacar l'existència d'una antiga tradició, recollida en una crònica baix-medieval, que n'atribueix la fundació al rei Lluís al Pietós quan estava a la ciutat en motiu de la seva conquesta l'any 801.¹⁰⁴⁸ Ara bé, tot i que alguns autors n'han defensat la veracitat,¹⁰⁴⁹ sembla que en aquella cronologia, com a molt, s'hauria pogut erigir la veïna esglésiola de Sant Sadurní que, amb el temps, s'acabà integrant en el monestir de Sant Pere.¹⁰⁵⁰ Deixant de banda aquesta llegenda, tot indica que hem de situar el naixement de l'abadia de les Puel·les gairebé un segle i mig més tard, ja que se'ns ha conservat una dotalia de l'any 945 per la qual els comtes Sunyer i Riquilda de Barcelona dotaren ricament la seva església i sol·licitaren al bisbe Guilarà d'aquella ciutat que la consagrés i sancionés l'establiment d'una comunitat femenina «*sub regula beati Benedicti*».¹⁰⁵¹ Per tant, sense negar la més que probable existència d'un procés fundacional previ que podria remuntar-se fins als primers anys de govern del comte Sunyer, quelcom que explicaria perquè la pròpia dotalia parla en passat dels béns «*qui a fidelibus pro Christi amore dudum ibidem sunt conlati atque conlaturi*»,¹⁰⁵² crec que no hi ha dubte que estem davant d'una fundació del segle X estretament vinculada a la família comtal barcelonina.

¹⁰⁴⁸ *Crònica de Sant Pere de les Puel·les*, ed. Stefano M. Cingolani (Alacant: Biblioteca Virtual Joan Lluís Vives, 2006). Respecte a aquesta obra historiogràfica, la seva datació, la seva història textual i les diverses versions que n'existeixen, veure: Miquel Coll Alentorn, «La crònica de Sant Pere de les Puel·les», a *I Col·loqui d'Història del Monaquisme Català. Vol. I* (Santes Creus: Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, 1967), p. 35-50; Stefano M. Cingolani, «Historiografia al temps de Pere II i Alfons II (1276-1291). Edició i estudi de textos inèdits: 5. La Crònica de Sant Pere de les Puel·les i les Gesta Comitum Barchinonensium IV», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 50 (2006), 143-95; Montserrat Cabré Pairet, «De la leyenda a la autoría colectiva. A propósito de la versión aragonesa de la crónica de Sant Pere de les Puel·les», a *Las mujeres de la Edad Media: actividades políticas, socioeconómicas y culturales*, ed. María del Carmen García i Cristina Pérez (Saragossa: Institución Fernando el Católico (C.S.I.C.), 2014), p. 51-68.

¹⁰⁴⁹ Una voluntariosa defensa d'aquesta tesi es pot trobar a: Antonio Paulí Meléndez, *El real monasterio de San Pedro de las Puellas de Barcelona* (Barcelona: Bartrés, 1945), p. 19-30.

¹⁰⁵⁰ Aquesta hipòtesi, a dia d'avui la més acceptada, ja es troba recollida en l'obra noucentista de: Próspero de Bofarull, *Los condes de Barcelona vindicados. Vol. I: Abraza los siete primeros, desde el año 874 al 1035* (Barcelona: Imprenta de J. Oliveres y Monmany, 1836), p. 133-35.

¹⁰⁵¹ CC VII, doc. 261 (945). Per un anàlisi detallat d'aquesta dotalia, veure: Frederic Udina Martorell, «El milenario del Real Monasterio de San Pedro de las Puellas y el acta de consagración de su primitivo templo», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 18 (1945), 217-44.

¹⁰⁵² Udina Martorell, p. 237-39.

Aquest origen, sumat al prestigi que ràpidament guanyà entre els seus coetanis, ben testimoniats per les nombroses lleixes testamentàries que el beneficiaren,¹⁰⁵³ li va permetre una prompta consolidació i expansió territorial.¹⁰⁵⁴ En conseqüència, malgrat que el 985 va patir en primera persona l'escomesa d'al-Mansūr sobre Barcelona,¹⁰⁵⁵ a diferència del veí monestir de Sant Pau del Camp, pogué refer-se'n amb bastanta celeritat, prosseguint amb una història que s'ha perllongat fins als nostres dies, sent l'única comunitat nascuda abans de l'any mil que segueix en vida a l'actualitat.¹⁰⁵⁶

Santa Maria de Castelldefels (6)

El monestir de Santa Maria, del qual només resta una església romànica totalment integrada dins del complex castral de Castelldefels (el Baix Llobregat), estava situat al capdamunt d'un turó d'uns cinquanta metres d'alçada sobre l'actual ciutat homònima, si bé a l'Alta Edat Mitjana estava gairebé a primera línia de mar.¹⁰⁵⁷

La primera referència documental a aquest centre monàstic data de l'any 966, quan rebé una terra per part d'un particular anomenat Llobell.¹⁰⁵⁸ No sabem si en aquell moment ja comptava amb certa trajectòria o acabava de ser fundat. Ara bé, sense negar

¹⁰⁵³ CC V, doc. 349, p. 313-315 (962); CC VII, doc. 593 (972); CC IV, doc. 1334, p. 957-958 (981); CC IV, doc. 1354, p. 971-972 (981); CC V, doc. 487, p. 441-442 (983); CC VII, doc. 857 (985); CC V, doc. 506, p. 453-455 (986); CC VII, doc. 931 (987); CC VII, doc. 1084 ([989-900]); CC VII, doc. 1141 (992); CC VII, doc. 1144 (992); CC VII, doc. 1214 (993); CC VII, doc. 1462 (998).

¹⁰⁵⁴ Quant al domini territorial d'aquest cenobi en època alt-medieval, especialment important al pla de Barcelona, el Baix Llobregat i el Vallès Oriental, veure: Montserrat Cabré Pairet, *El monacat femení a la Barcelona de l'Alta Edat Mitjana: Sant Pere de les Puel·les, segles X-XI* (Barcelona: Tesina inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 1985); Montserrat Cabré Pairet, «Les monges de Sant Pere de les Puel·les, propietàries al Pla de Barcelona», a *Historia urbana del Pla de Barcelona. Actes del II Congrés d'Història del Pla de Barcelona. Vol. I* (Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut Municipal d'Història, 1989), p. 37-44. Així mateix, també pot resultar útil la representació cartogràfica que n'ofereixen: Bolòs i Hurtado, *Atles del comtat de Barcelona (801-993)*, p. 158-59.

¹⁰⁵⁵ Els efectes de l'atac d'al-Mansūr sobre el monestir de Sant Pere de les Puel·les, si bé no s'han de magnificar com fan les nombroses llegendes a l'entorn d'aquell traumàtic episodi històric, estan ben testimoniats per la documentació posterior: CC VII, doc. 1014 (989); CC VII, doc. 1132 (992); CC VII, doc. 1215 (993); CC VII, doc. 1319 (996); CC VII, doc. 1344 (996). No en va, a part de la celebració d'un judici l'any 992 per restablir tots els títols de propietat del cenobi que havien estat cremats o robats pels assaltants, se'ns han conservat diverses permutes que, com interpretà Montserrat Cabré, mostren la necessitat de les monges de Sant Pere de racionalitzar el seu domini i obtenir numerari per poder costejar la reconstrucció de la seva església: Cabré Pairet, «Les monges de Sant Pere de les Puel·les, propietàries al Pla de Barcelona», p. 38-40.

¹⁰⁵⁶ Respecte a la història posterior d'aquest monestir, veure: Paulí Meléndez, p. 35-175; Montserrat Cabré Pairet, «Sant Pere de les Puel·les. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XX: El Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 204-9.

¹⁰⁵⁷ Sobre la topografia del delta del Llobregat en època alt-medieval, veure el mapa publicat per: Bolòs i Hurtado, *Atles del comtat de Barcelona (801-993)*, p. 12-13.

¹⁰⁵⁸ CC VII, doc. 520 (966).

que hi pogués haver hagut un centre de culte preexistent, quelcom que vindria avalat per la troballa de dues inhumacions anteriors al segle X,¹⁰⁵⁹ m'inclino més per una fundació recent, ja que, en contra del silenci documental previ, a partir del 966 seran moltes les donacions que beneficiaran aquest cenobi.¹⁰⁶⁰ Així mateix, és molt curiós que mai se l'anomeni simplement *coenobium* o *monasterium*, sinó que sempre es recorri a fórmules més vagues com «*domus (...) qui est advocatus monasterii*»,¹⁰⁶¹ talment com si no es gosés donar-li aquell nom. Això em fa pensar que podria tractar-se d'una petita comunitat, encara en procés de formació, i mancada d'una estructura comparable a la d'altres abadies del moment, com Sant Cugat, que cada cop tenien més entitat. Aquesta darrera hipòtesi, a més, explicaria perquè, en una data tan avançada com el 981, el vicari Galí del castell d'Eramprunyà, que en vida ja li havia fet quantioses donacions «*in stipendia monachorum et uisus templi restauracione*»,¹⁰⁶² deixà nombrosos béns als diversos altars d'aquella església «*ad monasterium ibidem hedificandum*».¹⁰⁶³

A la llum dels quantiosos béns que li llegà Galí i del patrimoni que havia anat amassant durant les dues dècades anteriors, semblaria que el monestir de Santa Maria de Castelldefels comptaria amb una situació econòmica prou folgada.¹⁰⁶⁴ De fet, entre el 981 i el 983, protagonitzà una campanya de compres per cohesionar els seus dominis dins del terme d'Eramprunyà en la qual invertí un total de vuitanta-tres sous i mig.¹⁰⁶⁵ Per causes que desconeixem, però, sembla que ràpidament entrà en crisi i, segons explica un

¹⁰⁵⁹ Albert López Mullor, «Santa Maria de Castelldefels. Jaciment arqueològic», a *Catalunya Romànica. Vol. XX: El Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 325; Maria Montserrat Gumà Marquès et al., «L'excavació de l'església», a *Castell de Castelldefels. Arqueologia, història, art*, ed. Albert López, Imma Estany i Raquel Lacuesta (Barcelona: Diputació de Barcelona, 2005), p. 21-41 (p. 30-31 i 34).

¹⁰⁶⁰ CC VII, doc. 536 (967); CC VII, doc. 569 (970); CC VII, doc. 576 (971); CC VII, doc. 585 (971); CC VII, doc. 592 (972); CC VII, doc. 595 (972); CC VII, doc. 596 (972); CC VII, doc. 597 (972); CC VII, doc. 621 (974); CC VII, doc. 632 (974); CC VII, doc. 640 (975); CC VII, doc. 658 (976); CC VII, doc. 659 (976); CC VII, doc. 663 (976); CC VII, doc. 668 (976); CC VII, doc. 670 (977); CC VII, doc. 698 (978); CC VII, doc. 760 (981); CC VII, doc. 763 (981).

¹⁰⁶¹ CC VII, doc. 520 (966); CC VII, doc. 595 (972); CC VII, doc. 596 (972); CC VII, doc. 597 (972); CC VII, doc. 658 (976); CC VII, doc. 659 (976); CC VII, doc. 698 (978); CC VII, doc. 763 (981).

¹⁰⁶² CC VII, doc. 595 (972).

¹⁰⁶³ CC VII, doc. 760 (981). Aquesta enigmàtica disposició recollida en l'adveració sacramental del testament de Galí també es podria interpretar com una mostra de la voluntat que el cenobi de Santa Maria de Castelldefels es reformés i, potser, adoptés la regla de Sant Benet, la qual no sabem si s'hi observava amb anterioritat. En aquest sentit, és interessant apuntar que, en el moment d'executar el seu testament, els marmessors tornaren a indicar que feien la donació «*ad monasterium edificandum*», afegint-hi que els «*servientes ipsius ecclesias*» en podrien disposar lliurement «*secundum regulam sancti Benedicti*»: CC VII, doc. 763 (981). Tanmateix, es tracta d'una hipòtesi molt arriscada i, simplement, podria indicar que encara era un cenobi en procés de formació.

¹⁰⁶⁴ Respecte al domini territorial d'aquest monestir, gens menyspreable tenint en compte les seves petites dimensions, veure: Bolòs i Hurtado, *Atles del comtat de Barcelona (801-993)*, p. 163.

¹⁰⁶⁵ CC VII, doc. 750 (981); CC VII, doc. 766 (981); CC VII, doc. 775 (982); CC VII, doc. 792 (982); CC VII, doc. 822 (983).

document molt posterior, els comtes Borrell II i Letgarda de Barcelona el lliuraren al monestir de Sant Cugat del Vallès poc temps després,¹⁰⁶⁶ constant ja com a simple *ecclesia* entre els béns que li confirmà el rei Lotari l'any 986.¹⁰⁶⁷ En conseqüència, tenint en compte que seguirà apareixent com a església subjecte a Sant Cugat en les diverses butlles que els abats d'aquell monestir recaptaren a principis del segle XI,¹⁰⁶⁸ no hi ha dubte que la vida monàstica a Castelldefels acabà de manera abrupta entre el 983 i el 986, potser com a conseqüència de l'atac d'al-Manşūr l'any 985.¹⁰⁶⁹

Santa Maria de Monistrol d'Anoia (7)

La casa de Santa Maria i Sant Joan de Monistrol d'Anoia, avui convertida en església parroquial del petit llogarret homònim, estava situada al bell mig de la gran plana penedesenca, just sobre l'aiguabarreig de l'Anoia i el riu de Bitlles, dins del terme municipal de Sant Sadurní d'Anoia (l'Alt Penedès).

Entrant a comentar els orígens d'aquesta cel·la santcugatena, cal destacar que no podem situar amb precisió la seva fundació, ja que, si bé se'ns ha conservat un document del 917 en què s'explica la cessió de la seva església a l'abat Donadéu de Sant Cugat per part dels senyors del castell de Subirats, aquest diploma ha de ser considerat fals.¹⁰⁷⁰ No en va, a part d'usar un llenguatge i uns conceptes manifestament extemporanis, fou redactat seguint fil per randa la concessió de la cel·la de Santa Creu de Cervelló al mateix abat per part del comte Guifré II de Barcelona el 910.¹⁰⁷¹ Ara bé, potser no transmet una narració tan allunyada de la realitat com podria semblar a primer cop d'ull, car sabem que en aquella cronologia el cenobi de Sant Cugat estava realment implicat en la reorganització de la marca penedesenca, com prova la participació de l'abat Donadéu en la restauració de l'església de Sant Esteve de Castellet, situada a la

¹⁰⁶⁶ CC VII, doc. 1003 ([981-986]). Aquesta donació no se'ns ha conservat. Ara bé, al haver-se perdut durant el mateix segle X «*per incuriam et incauta custodia*», el comte Ramon Borrell en féu una renovació l'any 1011 que, a grans trets, ens permet conèixer el seu contingut, si bé no consigna la data exacta en què s'havia fet la donació primigènia: CSCV II, doc. 436, p. 80-81 (1011).

¹⁰⁶⁷ CC II, Sant Cugat del Vallès, doc. 3, p. 194-200 (986).

¹⁰⁶⁸ CSCV II, doc. 382, p. 30-33 (1002); CSCV II, doc. 412, p. 57-60 (1007); CSCV II, doc. 486, p. 134-137 (1023).

¹⁰⁶⁹ Aquesta hipòtesi, probablement indemostrable, però molt suggeridora per la coincidència cronològica, ja ha estat apuntada per: Josep M. Vila Carabasa i David Galí Farré, «Notícia històrica», a *Castell de Castelldefels. Arqueologia, història, art*, ed. Albert López, Imma Estany i Raquel Lacuesta (Barcelona: Diputació de Barcelona, 2005), p. 363-84 (p. 363).

¹⁰⁷⁰ CC VII, apèndix, doc. IX (FALS 917).

¹⁰⁷¹ CC VII, doc. 108 (910).

conca del riu Foix.¹⁰⁷² Si a això hi sumem que aquell monestir ja tenia interessos al terme de Subirats el 944,¹⁰⁷³ és fàcil pensar que la reconstrucció de la casa de Santa Maria de Monistrol, erigida sobre diverses restes romanes i tardo-antigues,¹⁰⁷⁴ realment s'hauria pogut produir abans del 950. En qualsevol cas, però, no la trobarem esmentada de manera fefaent fins el 986, quan fou l'únic centre religiós subjecte a Sant Cugat que s'inscriví com a *cella* en el precepte confirmatori que li concedí el rei Lotari.¹⁰⁷⁵

A posteriori, l'abadia vallesana seguí adquirint béns a la zona de Monistrol d'Anoia i, a principis del segle XI, foren diverses les butlles papals que comptaren entre les seves propietats la «*cellam Sancte Marie et Sancti Iohannis, quod dicunt Monasteriolum, cum terminis et adiacentiis suis*».¹⁰⁷⁶ En conseqüència, no hi ha dubte que la comunitat establerta en aquell indret en un moment indeterminat del segle X s'hi mantingué fins passat l'any mil, quan degué extingir-se definitivament.

Sant Miquel del Fai (8)

El monestir de Sant Miquel del Fai, del qual resta la seva esplèndida església troglodítica, estava situat en una balma en el curs del riu Rossinyol, que salta per sobre seu formant una espectacular cascada abans de confluïr amb la riera de Tenes, dins del terme municipal de Bigues i Riells (el Vallès Oriental).¹⁰⁷⁷

Entrant a veure els orígens d'aquest cenobi, cal destacar que la seva fundació per part del poderós Gombau de Besora, senyor del castell de Montbui, està bastant ben documentada. No en va, se'ns ha conservat la donació per la qual, el dia 11 de juny del 997, els comtes Ramon Borrell i Ermessenda de Barcelona li cediren la balma, l'alou i la basílica de Sant Miquel del Fai «*ad construendum coenobium propter desiderii*

¹⁰⁷² Ainaud de Lasarte, p. 240.

¹⁰⁷³ CC VII, doc. 253 (944).

¹⁰⁷⁴ Jordi Rovira Port i Maria Teresa Llecha Salvadó, «Excavacions arqueològiques d'urgència a Monistrol d'Anoia», *Miscel·lània Penedesenca*, 19 (1994), 305-18; Jordina Sales Carbonell, *Las construcciones cristianas de la Tarraconensis durante la Antigüedad Tardía. Topografía, arqueología e historia* (Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2012), p. 216.

¹⁰⁷⁵ CC II, Sant Cugat del Vallès, doc. 3, p. 194-200 (986).

¹⁰⁷⁶ CC VII, doc. 886 (986); CC VII, doc. 1145 (992); CSCV II, doc. 382, p. 30-33 (1002);

CSCV II, doc. 412, p. 57-60 (1007); CSCV II, doc. 486, p. 134-137 (1023).

¹⁰⁷⁷ Malgrat hagi llistat aquest cenobi entre les cases del comtat de Barcelona, cal tenir present que estava emplaçat just sobre la partió entre aquell comtat i el d'Osona. No en va, la pròpia documentació moltes vegades especifica que estava «*infra marginibus Barchinonense comitatum vel Ausonense*»: CASVM, vol. II, doc.1049, p. 521-522 (1006); CASVM, vol. II, doc.1046, p. 513-515 (1034).

celestis regni, ad refregirandum utrasque animas nostras». ¹⁰⁷⁸ S'iniciava així un procés fundacional que clouria nou anys més tard, el 1006, quan el mateix Gombau, junt amb la seva esposa Guisla, cedí l'església del Fai i tot el seu alou a la comunitat que s'hi havia instal·lat, segurament liderada per l'abat Guilmon que redactà l'acta. ¹⁰⁷⁹

Tenint en compte les evidències presentades, es pot concloure que el monestir de Sant Miquel del Fai començava a caminar just en el moment en què s'atura el present estudi, desenvolupant la seva història al llarg de les centúries següents. ¹⁰⁸⁰

Altres possibles cel·les de Sant Cugat del Vallès (*)

A part de tots els casos explicats anteriorment, cal tenir en compte que entre els documents de Sant Cugat del Vallès s'ha conservat una butlla del papa Silvestre II de l'any 1002 en què, per primera vegada, se'ns informa de vuit noves cel·les subjectes a aquell cenobi, les quals s'han d'afegir a les ja comentades de Santa Eulàlia de Tapioles, Santa Creu de Cervelló i Santa Maria de Monistrol d'Anoia. ¹⁰⁸¹ Aquestes són: Sant Feliuet de Vilamilans (9), Santa Maria de Claramunt (10), Sant Esteve de Castellet (11), Santa Oliva (12), Sant Feliu de Valrà o del Racó (13), Sant Genís i Sant Martí del Fai (14), ¹⁰⁸² Santa Maria d'Igualada (15) i Sant Feliu de la vall d'Aguilera (16). ¹⁰⁸³

¹⁰⁷⁸ CC VII, doc. 1407 (997). En relació a l'alou fundacional del monestir i els límits que en dóna el document citat, veure: Antoni Pladevall Font, «Sant Miquel del Fai: Antiguo cenobio y parroquia (I)», *Ausa*, 4.40 (1962), 209-28 (p. 215-16 i 219).

¹⁰⁷⁹ CASVM, vol. II, doc.1049, p. 521-522 (1006).

¹⁰⁸⁰ Per una visió de síntesi sobre l'evolució posterior d'aquest cenobi, que perdé la seva comunitat el 1567, veure: Pladevall Font, «Sant Miquel del Fai: Antiguo cenobio y parroquia (I)», p. 209-28; Antoni Pladevall Font, «San Miguel del Fai: Antiguo cenobio y parroquia (II)», *Ausa*, 5.47 (1964), 14-20; Antoni Pladevall Font, «Sant Miquel del Fai. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 300-301.

¹⁰⁸¹ CSCV II, doc. 382, p. 30-33 (1002). Respecte a aquest document, veure el detallat anàlisi que n'ofereix: Pere Puig Ustrell, «La Butlla del papa Silvestre II al monestir de Sant Cugat del Vallès. Desembre del 1002. Presentació i nova edició de la Butlla», a *La Butlla de Silvestre II al monestir de Sant Cugat. Commemoració del mil·lenari (1002-2002)* (Sant Cugat del Vallès: Ajuntament de Sant Cugat, 2002), p. 61-96. Així mateix, és important tenir en compte que aquesta butlla fou confirmada al cap de pocs anys pels papes Joan XVIII i Benet VIII, els quals, però, pràcticament no afegiren res al seu contingut: CSCV II, doc. 412, p. 57-60 (1007); CSCV II, doc. 486, p. 134-137 (1023).

¹⁰⁸² En relació a la «*cellam Sancti Genesii et Sancti Martini et Sancti Felicis, qui sunt ad ipsa Cute*» que apareix en la butlla de Silvestre II, cal destacar que alguns autors l'han identificat amb una suposada església de Sant Genís, Sant Martí i Sant Feliu de Ripa o Rifà, al terme municipal de Sant Antoni de Vilamajor (el Vallès Oriental): Zaragoza Pascual, p. 186. No en va, la «*villam quod dicunt Rifan*» apareix llistada just a continuació d'aquesta cel·la. Ara bé, tenint en compte que posteriorment, en una butlla del 1098, se cita la «*ecclesia Sancti Martini et Sancti Felicis et Sancti Genesssi, que sunt ad ipsam Cutem de Fai*», crec que la identificació correcta queda fora de dubte: CSCV II, doc. 774, p. 431-433 (1098).

¹⁰⁸³ Per ser precisos, les cel·les de Santa Maria d'Igualada i Sant Feliu de la vall d'Aguilera estaven situades dins del comtat de Manresa, com així s'indica en gairebé tots els documents que s'hi refereixen. No obstant això, tenint en compte que estaven situades a menys d'un quilòmetre de la partió amb el

Tenint en compte la proximitat cronològica d'aquest document a l'any mil, sens dubte algunes cel·les tindrien els seus orígens dins del període d'estudi d'aquesta tesi i, de fet, totes menys l'última ja apareixen com a *ecclesiae* en el precepte que el rei Lotari donà a l'abat Odó de Sant Cugat el 986.¹⁰⁸⁴ En alguns casos, inclús es podrien retrotreure fins als mateixos orígens de la seva casa mare, ja que, per exemple, la *domus* de Sant Genís i Sant Martí del Fai ja podria estar vinculada a l'abadia de Sant Cugat l'any 878, quan ambdós centres apareixen seguits entre les propietats que el rei Lluís el Tartamut confirmà al bisbe Frodoí de Barcelona.¹⁰⁸⁵ Així mateix, tampoc podem oblidar que, segons indiquen les inscripcions trobades en la seves respectives ares d'altar, les esglésies de Sant Feliuet de Vilamilans i Sant Esteve de Castellet haurien estat consagrades en temps de l'abat Donadéu, quelcom que permet situar-ne el naixement, o més ben dit la restauració, a principis del segle X, quan també es reféu la casa de Santa Creu de Cervelló i, possiblement, la de Santa Maria de Monistrol d'Anoia.¹⁰⁸⁶ Això no obstant, fins a arribar a l'any 1002, no tenim cap evidència que permeti demostrar que aquests centres acollissin cap tipus de comunitat monàstica, sent impossible, almenys amb les fonts actuals, poder precisar quan s'hi establiren els primers monjos.

Davant d'aquesta disjuntiva, procurant sempre oferir una cartografia històrica el més objectiva possible, he optat per registrar totes aquestes cel·les i representar-les en tots aquells mapes que dibuixen el paisatge monàstic a l'any mil, quan podem inferir amb bastantes garanties que ja existien totes. No les ubicaré, en canvi, en els mapes anteriors, ja que, si bé crec que la majoria tindrien els seus orígens a principis del segle X, a dia d'avui no compto amb suficients proves per poder-ho demostrar.

comtat de Barcelona i que tingueren una evolució paral·lela a la de les cel·les santcugatenques d'aquella demarcació, m'ha semblat més apropiat analitzar-les totes juntes en el present apartat.

¹⁰⁸⁴ CC II, Sant Cugat del Vallès, doc. 3, p. 194-200 (986).

¹⁰⁸⁵ CC II, Barcelona, doc. 2, p. 68-71 (878).

¹⁰⁸⁶ Ainaud de Lasarte, p. 240-44.

4. Quins centres religiosos he exclòs?

En l'apartat anterior he registrat tots els cenobis que he pogut documentar als comtats catalans en els segles IX i X. No hi he comptabilitzat, per tant, els fundats amb posterioritat a l'any 1000, ni aquells desapareguts abans de la conquesta carolíngia de finals del segle VIII.¹⁰⁸⁷ Ara bé, també he exclòs tots aquells centres alt-medievals que, malgrat haver estat tradicionalment considerats com a monestirs, no he pogut reunir suficients proves que ho demostrin amb unes mínimes garanties (fig. 39).

Tenint en compte que la tradició historiogràfica, o almenys part d'ella, els havia considerat com a cenobis de ple dret, crec que és necessari discutir per què se'ls havia atribuït aquesta condició i justificar degudament la seva exclusió de la present tesi. Per aquest motiu, a continuació, presentaré cadascun dels casos de manera individual i exposaré àmpliament els meus arguments. Aviso, però, que no es tracta d'un llistat exhaustiu acompanyat d'un buidatge sistemàtic de les fonts secundàries, sinó que simplement s'hi discuteixen aquells casos dubtosos que he anat documentant al llarg de la meua recerca i que he acabat descartant. Hem de tenir present que, sobretot a les zones rurals, existeixen innumerables tradicions orals que parlen d'antics monestirs dels quals no es conserva cap vestigi ni es pot precisar la seva hipotètica cronologia.

Així mateix, cal tenir en compte que és possible que alguns dels centres exclosos realment tinguessin algun tipus de vida monàstica i que, en el futur, l'aparició de noves fonts documentals o la seva excavació arqueològica permetin esmenar la meua selecció i considerar-los vertaders monestirs. Jo mateix n'excloc alguns a contracor, ja que les

¹⁰⁸⁷ Per una qüestió merament cronològica, he exclòs els monestirs i priorats de Sant Nicolau d'Aiguaviva, Santa Maria de Banyeres, Santa Magdalena de Bell-lloc, la Bleda, Sant Salvador de Breda, Sant Jaume de Calaons, Sant Bartomeu de Calassanç, Sant Nicolau de Calabuig, Santa Maria del Mar de Calonge, Santa Maria del Camí, Santa Maria del Camp, Sant Martí del Canigó, Sant Pere de Casserres, Santa Maria del Priorat de Castellfollit de Riubregós, Sant Privat de Castelló Sobirà, Sant Pere el Gros de Cervera, Santa Maria de Cervià, Sant Salvador de Cirà, Sant Pere de Clarà, Sant Miquel Ses Closes, Mare de Déu del Coll, Santa Maria del Coll de Font-rúbia, Santa Maria del Coll de Panissars, Santa Maria del Collell, Sant Ponç de Corbera, Sant Miquel de Cruïlles, Sant Joan de Salerm, Sant Cugat del Far, Santa Maria de Finestres, Santa Maria de Flix, Sant Miquel de Fluvià, Sant Tomàs de Fluvià, Sant Joan les Fonts, Sant Daniel de Girona, Sant Sebastià dels Gorgs, Sant Miquel de Graus, Santa Maria de Gualter, Sant Esteve de Guialbes, Sant Andreu i Santa Maria de Jau, Santa Maria de Jonqueres, Santa Maria de la Llacuna, Sant Benet de Lleida, Sant Romà de Llupià, Sant Benet de Mataró, Santa Coloma de Matella, Sant Quintí de Mediona, Santa Maria de Meià, Santa Maria del Miracle, Sant Sebastià de Modagons, Sant Pere del Mont, Sant Privat de Montllor, Sant Marçal del Montseny, Sant Benet de Montserrat, Santa Maria de Montserrat, Santa Magdalena de Mosqueroles, Sant Llorenç del Munt, Sant Pere de Paganell, Sant Sepulcre de Palera, Santa Maria de Penardell, Sant Martí de Perpinyà, Santa Maria de la Perxa, Sant Pere de la Portella, Santa Margarida dels Prats de Roses, Santa Maria de Puiggraciós, Santa Maria de la Ràpita del Cascall, Mare de Déu de Refet, Sant Pere de Riudebitlles, Sant Genís de Rocafort, Santa Maria de Soler, Santa Maria de Tagamanent, Santa Magdalena de Veda, Santa Margarida de Vilanera i Santa Maria de Vilet.

fonts plantegen més dubtes que no pas respostes. Ara bé, al basar gran part del meu estudi sobre resultats obtinguts del treball amb noves tecnologies i sistemes d'informació geogràfica, és important reduir al màxim el marge d'error i introduir les dades de la manera més objectiva possible, cosa que m'ha obligat a fixar uns criteris molts estrictes a l'hora de considerar què podem identificar com un vertader monestir i què no. Espero, per tant, que la seva inclusió en aquesta llista no serveixi perquè en el futur la condició monàstica d'aquests centres sigui descartada sense més reflexió i que se segueixi treballant per poder conèixer millor la seva història més remota i seguir precisant el nombre de monestirs catalans alt-medievals.

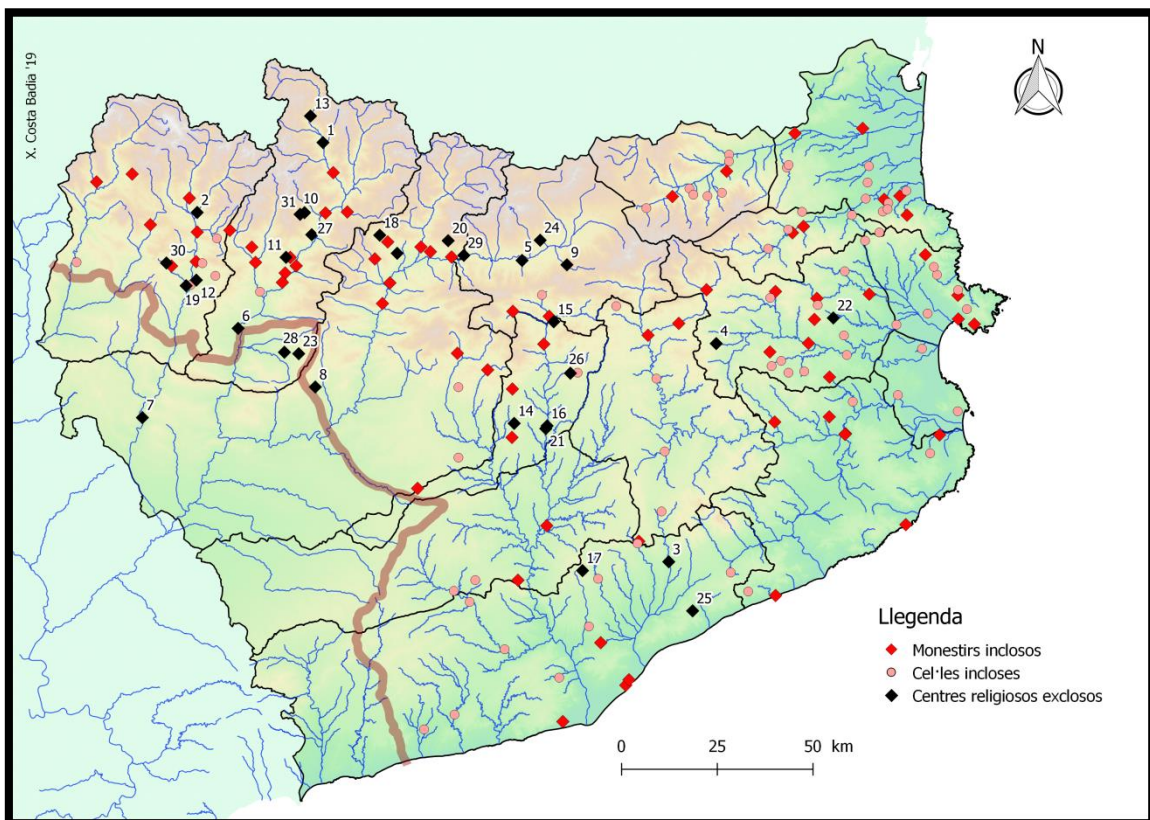

Fig. 39: Centres religiosos exclosos en relació als cenobis inclosos en el present treball.

Des d'un punt de vista pràctic, cal destacar que els casos discutits en aquest apartat han estat ordenats alfabèticament de manera contínua, sense distingir en quin territori estaven ubicats, ja que en alguns comtats no he hagut de descartar cap centre religiós, mentre que en altres, com el de Pallars, n'he hagut d'excloure gairebé una desena. Tenint en compte això i per facilitar la seva localització, he optat per oferir una taula a mode d'índex en la qual hi ha llistats ordenadament tots els centres religiosos exclosos així com les seves dades geogràfiques bàsiques (fig. 40).

Núm.	Nom	Comtat	Comarca actual	Municipi actual
1	Santa Maria d'Àneu	Comtat de Pallars	el Pallars Sobirà	la Guingueta d'Àneu
2	Santa Maria de Castelló de Tor	Comtat de Ribagorça	l'Alta Ribagorça	el Pont de Suert
3	Santa Maria del Camí	Comtat de Barcelona	el Vallès Oriental	la Garriga
4	Santa Maria de Riudaura	Comtat de Besalú	la Garrotxa	Riudaura
5	Santa Maria de Talló	Comtat de Cerdanya	la Cerdanya	Bellver de Cerdanya
6	Santa Maria de Valldèflops	Comtat de Pallars	el Pallars Jussà	Tremp
7	Sant Climent de Tragó	Comtat d'Urgell	la Noguera	Os de Balaguer
8	Sant Cristòfol de Salinoves	Comtat d'Urgell	la Noguera	la Baronia de Rialb
9	Sant Esteve i Sant Hilari d'Umfred	Comtat de Cerdanya	la Cerdanya	Alp
10	Sant Feliu de Bernui	Comtat de Pallars	el Pallars Sobirà	Sort
11	Sant Fruitós de Balestui	Comtat de Pallars	el Pallars Sobirà	Baix Pallars
12	Sant Genís d'Oliberà	Comtat de Ribagorça	el Pallars Jussà	Tremp
13	Sant Joan d'Isil	Comtat de Ribagorça	l'Alta Ribagorça	Alt Àneu
14	Sant Joan de Montdarn	Comtat de Berga	el Berguedà	Viver i Serrateix
15	Sant Julià de Cerdanyola	Comtat de Cerdanya	el Berguedà	Sant Julià de Cerdanyola
	Sant Llorenç de Cerdanyola	Comtat de Cerdanya	el Berguedà	Sant Julià de Cerdanyola
16	Sant Julià de Puig-Reig	Comtat de Berga	el Berguedà	Puig-reig
17	Sant Llorenç del Munt	Comtat de Barcelona	el Vallès Occidental	Matadepera
18	Sant Martí d'Albet	Comtat d'Urgell	l'Alt Urgell	Montferrer i Castellbó
	Sant Sadurní <i>Aganensi</i>	Comtat d'Urgell	l'Alt Urgell	Montferrer i Castellbó
19	Sant Martí d'Areny	Comtat de Ribagorça	la Ribagorça	Areny de Noguera
20	Sant Martí de Bescaran	Comtat d'Urgell	l'Alt Urgell	Valls de Valira
21	Sant Martí de Puig-Reig	Comtat de Berga	el Berguedà	Puig-reig
22	Sant Martí Sesserres	Comtat de Besalú	l'Alt Empordà	Cabanelles
23	Sant Pere d'Escales	Comtat de Pallars	el Pallars Jussà	Isona i Conca Dellà
24	Sant Pere de Ger	Comtat de Cerdanya	la Cerdanya	Ger
25	Sant Pere de Clarà	Comtat de Barcelona	el Maresme	Argentona
26	Sant Pere de la Portella	Comtat de Berga	el Berguedà	la Quar
27	Sant Pere de Pallars	Comtat de Pallars	el Pallars Sobirà	Sort
28	Sant Vicenç de Fontclara	Comtat de Pallars	el Pallars Jussà	Isona i Conca Dellà
29	Sant Vicenç de Pinsent	Comtat d'Urgell	l'Alt Urgell	el Pont de Bar
30	Sant Vicenç del Sas	Comtat de Ribagorça	la Ribagorça	Areny de Noguera
31	Sant Vicenç de Saurí	Comtat de Pallars	el Pallars Sobirà	Sort
	Sant Esteve de Menaquí	Comtat de Pallars	el Pallars Sobirà	Sort

Fig. 40: Centres religiosos, a voltes considerats com a monestirs, però que han estat exclosos de la present tesi doctoral.

Santa Maria d'Àneu

L'església de Santa Maria d'Àneu, actualment convertida en un santuari marià de bastant renom a la zona, està situada al centre de la Vall d'Àneu, entre els pobles d'Esterrí i Escalarre, en el municipi de la Guingueta d'Àneu (el Pallars Sobirà).

Aquesta basílica, originàriament sota l'advocació de Santa Deodata, està documentat des del 860, quan el rei Carles el Calb confirmà al bisbe Guisad d'Urgell la possessió de les parròquies de «*Cerdaniensis vero pagi et Libienensis et Bergitanensis, Palariensis quoque atque Ripachurcensis, Gestabiensis atque Cardosensis, Anabiensis ac Tirbiensis et locus Sanctae Deodate cum finibus suis*». ¹⁰⁸⁸ L'especial significació que s'atorga a l'església de Santa Maria d'Àneu, que també s'observa en la falsa dotalia de la catedral d'Urgell, ¹⁰⁸⁹ sumada a la seva advocació tardo-antiga, propicià que alguns historiadors suposessin que, en principi, hauria estat un monestir, situant el seu origen a l'època visigoda. ¹⁰⁹⁰ Ara bé, com han admès altres autors posteriors, malgrat que no se li pot negar la seva importància en l'organització eclesiàstica de la vall d'Àneu, «no consta enlloc documentalment que Santa Maria fos un antic monestir benedictí». ¹⁰⁹¹

L'única prova que es podria esgrimir a favor d'aquesta hipòtesi és el fet que, el 1064, en una permuta entre el comte Artau I de Pallars Sobirà i Ramon V de Pallars Jussà, apareix citat «*ipso monasterio de Sancti Petri in Anavi*», ¹⁰⁹² que tradicionalment s'ha identificat amb Santa Maria d'Àneu. ¹⁰⁹³ Tanmateix, aquesta associació, que implicaria que l'església d'Àneu hagués canviat d'advocació a mitjan segle XI, presenta molts problemes, ja que en els anys posteriors la seguim trobant sota el nom de Santa Maria i, en cap cas, torna a aparèixer com a cenobi. Per aquest motiu, des de la dècada dels anys 90, alguns historiadors han començat a qüestionar-se la identificació entre

¹⁰⁸⁸ CC II, Urgell, doc. 4, p. 286-288 (860).

¹⁰⁸⁹ DEC I/1, doc. 1, p. 1-14 (FALS 819). Aquesta dotalia, a part d'assenyalar l'especial significació de l'església de Santa Maria d'Àneu, permet assegurar la seva identificació amb la basílica de Santa Deodata documentada en el precepte de Carles el Calb del 860 citat anteriorment, ja que s'hi refereix com a «*Sancte Marie que holim vocaverunt locus Sancte Deodate*».

¹⁰⁹⁰ Manuel Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 1960), p. 214.

¹⁰⁹¹ Joan-Albert Adell Gisbert i Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Santa Maria d'Àneu», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 241-44 (p. 242).

¹⁰⁹² LFM, doc. 46, p. 60-61 (1064).

¹⁰⁹³ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 214; Ernest Zaragoza Pascual, *Catàleg dels monestirs catalans* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997), p. 21.

Sant Pere i Santa Maria d'Àneu, plantejant la possibilitat que el monestir citat el 1064 fos en realitat l'església, avui enrunada, de Sant Pere Vell d'Esterrí d'Àneu.¹⁰⁹⁴

Aquesta darrera possibilitat, en la meua opinió, és bastant més plausible, ja que, havent-se conservat una església sota aquesta advocació, l'única raó per identificar el monestir de Sant Pere d'Àneu amb l'església de Santa Maria són les seves dimensions i importància històrica, apriorisme que obvia el fet que alguns cenobis foren molt modestos, mentre que algunes esglésies seculares prengueren grans proporcions pel seu paper central en l'organització eclesiàstica d'un territori. A més, al llarg del segle XI, moltes esglésies castrals, com podria ser Sant Pere Vell,¹⁰⁹⁵ es dotaren de comunitats religioses per servir-les, quelcom que podria explicar el sorgiment d'aquest monestir en una latitud tan elevada a l'onzena centúria. Per tot això, he decidit no comptabilitzar l'església de Santa Maria d'Àneu com a monestir, atribuint la seva magnitud i preeminència al seu paper articulador de la vida religiosa a la vall d'Àneu.

Santa Maria de Castelló de Tor

L'església de Santa Maria de Castelló de Tor, malgrat no poder-se afirmar amb total seguretat, sembla que podria identificar-se amb l'antiga ermita, avui mig enrunada, de la Mare de Déu del Remei, situada al peu de castell de Castelló de Tor, prop de la Noguera de Tor, dins del terme municipal del Pont de Suert (l'Alta Ribagorça).¹⁰⁹⁶

Aquesta petita esglesiola apareix documentada per primera vegada a finals del segle X, quan el prevere Guiter donà la meitat de tots els béns que tenia a Castelló «ad domum Sancte Marie chujus vasselica est fundata subtus castro Castilione».¹⁰⁹⁷ Aquesta donació, més enllà d'emprar el terme *domus* per referir-s'hi, no dóna cap indici que permeti suposar la presència de vida monacal en aquell centre religiós. Tanmateix, tenint en compte que utilitzar aquest apel·latiu per referir-se a una església secular era quelcom excepcional als antics comtats de Pallars i Ribagorça, Jordi Boix plantejà la possibilitat

¹⁰⁹⁴ Francesc Móra Presas, *Les Valls d'Àneu a l'abast* (Barcelona: Unió Excursionista de Barcelona, 1992), p. 126; Adell Gisbert i Cases Loscos, «Santa Maria d'Àneu», p. 242-43. Sobre l'església de Sant Pere Vell, veure: Joan-Albert Adell Gisbert i Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Pere Vell (o de can Carrera)», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 173.

¹⁰⁹⁵ Respecte a la possible condició d'església castral de Sant Pere Vell, veure: Móra Presas, p. 126.

¹⁰⁹⁶ Sobre la identificació de l'església de Santa Maria de Castelló de Tor amb l'ermita de la Mare de Déu del Remei, veure: Jordi C. Boix Pociello, «Santa Maria de Castelló de Tor», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 79.

¹⁰⁹⁷ CC III, doc. 298, p. 442 ([987-995]) = RAEM, doc. 287, p. 207 ([1997]).

que es tractés d'un efímer priorat de Santa Maria d'Alaó, que durant la segona meitat d'aquella centúria acumulà un nombre notable de béns en aquell indret.¹⁰⁹⁸

Jo mateix, en el meu Treball Final de Màster, vaig recollir aquesta idea i, com la resta d'esglésies que apareixen com a *domus* en la documentació, li vaig pressuposar certa vida monàstica.¹⁰⁹⁹ Tanmateix, com he comentat en l'apartat 1.2, l'anàlisi de la documentació alt-medieval d'altres territoris deixa fora de dubte que aquest apel·latiu també podia ser utilitzat per designar esglésies seculares i, per tant, no és motiu suficient per demostrar la condició monàstica de Santa Maria de Castelló de Tor. Així doncs, al no tenir més evidències, he decidit no incloure-la en la present tesi.

Santa María del Camí

La capella de Santa Maria del Camí està situada a l'extrem meridional del terme de la Garriga (el Vallès Oriental), molt a prop de la vil·la romana de Can Tarrés.

L'associació d'aquesta petita esglésiola amb una comunitat monàstica femenina del segle X, i més concretament amb un priorat de Sant Joan de les Abadesses, fou plantejada per primera vegada a finals del segle XIX per mossèn Pau Parassols que, en el marc d'un estudi sobre el monestir de Sant Joan, sentencià que l'abadessa Emma «*en 921 fundó un priorato en la ahora llamada Can Tarrés de La Garriga, el que dió á su pequeña hermana Chirilona, monja de San Juan, la que murió en dicho priorato en febrero de 945, y está sepultada en la capilla de dicha casa*». ¹¹⁰⁰ Ara bé, mossèn Parassols no cita les seves fonts i, en l'extens fons documental de Sant Joan de les Abadesses, no s'ha conservat cap document que permeti intuir la fundació l'any 921 de cap priorat a la Garriga. De fet, no hi ha cap document que parli d'aquell indret.¹¹⁰¹

Sens dubte, podríem pensar que aquest historiador, natural de Sant Joan, va poder llegir un document que s'ha perdut en el transcurs del segle XX, possibilitat que en cap cas s'ha de menystenir. Fins i tot, seria creïble que s'hagués perdut tot el plec de

¹⁰⁹⁸ Jordi C. Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana. Vol. II: Estudis i Recerques* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 2005), p. 65.

¹⁰⁹⁹ Xavier Costa Badia, *Proposta metodològica per a l'estudi dels monestirs benedictins a Catalunya i la seva importància en l'organització del territori. El cas dels comtats de Pallars i Ribagorça als segles IX i X* (Barcelona: Treball final de màster inèdit dipositat a la Universitat de Barcelona, 2015), p. 31.

¹¹⁰⁰ Pablo Parassols Pi, *San Juan de las Abadesas y su mayor gloria, el Santísimo Misterio: reseña histórica, corregida y aumentada por el autor*, 2a. ed. (Vic: Tipografía Católica de San José, 1894), p. 32.

¹¹⁰¹ Martí Sunyol Busquets, «Santa Maria del Camí. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 356.

documents referents als dominis de Sant Joan al Vallès, cosa que explicaria perquè, tot i que l'abadessa Emma hi dotà dues esglésies, la de Sant Sadurní de la Roca i la de Sant Genís de l'Ametlla,¹¹⁰² en el seu arxiu no hi ha cap menció a aquell territori. Ara bé, també s'ha de tenir en compte que l'obra de Parassols presenta nombroses impressions històriques i alguns relats fantasiosos com, per exemple, la suposada fundació de la vila de Sant Joan al segle VI o la fugida dels seus habitants a les muntanyes amb l'arribada dels musulmans, des d'on «vieron con dolor al enemiga posesionarse de su amada patria, sin serles factible defenderla; pero nunca desalentados, siempre con las armas en la mano, aguardaron ocasión propicia para arrebatarle el fruto de su conquista».¹¹⁰³ Per tant, cal prendre's les notícies que ens ofereix amb molta precaució.

De tota la informació que dona mossèn Parassols, l'única que referencia, i no sabem si per casualitat l'única que podem corroborar amb la font original, és la notícia de la mort de Quíxol, germana de l'abadessa Emma, l'any 945. No en va, a la mateixa església de Santa Maria del Camí s'ha trobat un fragment de cancell visigòtic reaprofitat com a làpida en el qual hi ha una inscripció epigràfica que resa «*hic requiescit bonae memoriae Chixiloni, Deodicata, filia Wifredi Com(ittis), dimitat ei D(eus), am(en). Q(uae) obiit VIII kale(ndas) mar(ties) era DCCCCLXXXIII, ani D(omi)ni [DC]CCCXLV, anno VIII Regna(n)te Leofo[vi]co rege*».¹¹⁰⁴ Això ens permet suposar, per una banda, que en el lloc on avui s'alça aquesta església, la fàbrica de la qual no es pot retrotreure més enllà del segle XII,¹¹⁰⁵ ja hi devia haver hagut una basílica anterior, possiblement preromànica si ens atenim a la decoració del cancell localitzat; i, per altra, que realment existí una filla petita del comte Guifré dita Quíxol, dedicada a la vida religiosa i que acabà sent sebollida en aquell indret. Tanmateix, res permet connectar ni Quíxol ni Santa Maria del Camí amb Sant Joan de les Abadesses.

Tampoc permet establir aquesta relació l'únic document d'arxiu que ens parla de la *deodicata* Quíxol, que curiosament és la donació de diversos béns a Santa Maria de Ripoll feta pels seus marmessors poc després de la seva mort.¹¹⁰⁶ Ara bé, al tractar-se

¹¹⁰² DEC I/1, doc. 49, p. 119-122 (932); DEC I/1, doc. 50, p. 122-125 (932).

¹¹⁰³ Parassols Pi, p. 11-26.

¹¹⁰⁴ Àngela Martí Santanach, «Santa Maria del Camí. Sarcòfag», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 358-59.

¹¹⁰⁵ Manuel Anglada Bayés, «Santa Maria del Camí. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 356.

¹¹⁰⁶ CC IV, doc. 544, p. 435-436 (944). La datació donada pel document, a tenor de la informació facilitada per la làpida sepulcral de Santa Maria del Camí, en la meua opinió, ha de ser corregida per la del 945. La divergència entre ambdues fonts, segurament, s'ha d'atribuir a problemes de transmissió del document escrit, car ens ha arribat únicament a través d'una còpia del segle XIX.

d'una execució testamentària, i no del testament pròpiament dit, és normal que només aparegui un únic beneficiari, sent impossible saber si també s'hi havien contemplat lleixes a la suposada comunitat de Santa Maria del Camí i a Sant Joan. L'únic element que ens ho podria fer pensar seria la identificació de la *devota* Quíxol amb la *femina* Quíxol de la qual se'ns ha conservat una altra execució testamentària, en aquest cas beneficiant al monestir de Sant Joan.¹¹⁰⁷ Aquesta hipòtesi, però, és molt arriscada, ja que aquest segon document porta data de l'any 937 i tradicionalment s'ha vinculat a la filla il·legítima del comte Miró II de Cerdanya, cosa que implicaria haver d'acceptar un error en la transmissió documental i en la consegüent interpretació.¹¹⁰⁸ Tot i així, em sembla significatiu que en les execucions de les dues Quíxols aparegui com a primer marmessor un mateix personatge, el sacerdot Adal, i que també coincideixi un dels testimonis, Llopart. En qualsevol cas, el fet que una dona del casal de Barcelona fes una deixa testamentària al monestir familiar de Sant Joan tampoc seria motiu suficient per demostrar la seva pertinença a la comunitat monàstica.

La primera pregunta que ens hem de fer en aquest punt és si Pau Parassols realment veié un document que explicava la fundació de Santa Maria del Camí o si, en tenir notícia de la làpida comentada, pressuposà que les dues filles religioses de Guifré havien d'estar relacionades, considerant que el desconegut monestir de Quíxol estaria subjecte a la important abadia d'Emma.¹¹⁰⁹ Personalment, m'inclino per aquesta segona opció, si bé és cert que el fet que citi una data tan concreta com és el 921 fa dubtar. En segon lloc, cal que ens preguntem si la troballa del sepulcre d'una *devota* és suficient per acceptar un centre religiós com a monestir. En aquest cas, la resposta ha de ser negativa, ja que, com veurem més endavant, és molt habitual en els segles IX i X trobar *devotae* o *deodicatae* consagrades a Déu fora de tota institució reglada.¹¹¹⁰

Tenint en compte això, crec que podem assumir que Santa Maria del Camí, situada sobre una de les principals vies de comunicació entre Barcelona i Osona, existia al segle X i, possiblement, hi residien una o vàries *devotae*; una situació molt semblant a

¹¹⁰⁷ ACB, doc. 108, p. 258-259 (937).

¹¹⁰⁸ Respecte a la identificació de la *femina* Quíxol del document del 937 amb la filla il·legítima de Miró II de Cerdanya, veure: Eduard Junyent, *El monestir de Sant Joan de les Abadesses* (Sant Joan de les Abadesses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses, 1976), p. 27.

¹¹⁰⁹ Una presumpció semblant sembla ser la que portà a Esteve Albert a considerar, sense reportar cap font nova, que en morir Guifré i repartir-se l'herència els seus fills «quedava encara una filla, Xixilona, per la qual segurament Emma edificà una cel·la o priorat, el de Santa Maria del Camí, a l'eixida del Congost, prop de l'Ametlla i la Garriga»: Esteve Albert Corp, *Les abadesses de Sant Joan. Verificació històrica* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1965), p. 15.

¹¹¹⁰ Respecte a aquesta qüestió, veure les pàgines 430-445 de la present tesi.

la que hi trobarem al segle XIII, quan hi documentem un grup de donades que servien als qui passaven pel camí ral.¹¹¹¹ Ara bé, amb les dades actuals, la prudència m'ha portat a no considerar aquest centre com un monestir pròpiament dit, esperant que la futura troballa de nous documents i la desitjable excavació arqueològica del lloc puguin aportar més dades sobre aquest tipus de fundacions.¹¹¹²

Santa Maria de Riudaura

La casa de Santa Maria, actualment convertida en església parroquial, es troba situada a la part meridional del poble de Riudaura (la Garrotxa), al peu de l'antic camí que manava vers el coll de Canes i la veïna vall de Vallfogona del Ripollès.

La història més primitiva d'aquesta església, que a partir de finals del segle XI ens apareix ben documentada com a priorat de l'abadia occitana de Santa Maria de la Grassa,¹¹¹³ és extremadament complexa i difícil de reconstruir, ja que s'ha perdut gairebé tota la seva documentació alt-medieval, quedant-ne només alguns registres posteriors no sempre fàcils d'interpretar. A més, alguns dels documents referents a aquest període, tals com la seva suposada dotàlia de l'any 850 i, molt possiblement, una renovació que se n'hauria fet a principis del segle X, han de ser tinguts per falsos, car presenten innumerables problemes diplomàtics i contextuals.¹¹¹⁴ Això ens deixa amb només quatre documents autèntics per intentar refer la seva història.

Entrant a comentar amb una mica més de profunditat aquestes fonts, cal destacar que dos dels documents són donacions piadoses que només coneixem a través d'extrets posteriors del pare Jaume Caresmar i l'erudit Francesc Montsalvatge, impossibilitant saber amb quins termes exactes els originals es referien a la casa de Riudaura.¹¹¹⁵ Els

¹¹¹¹ Sunyol Busquets, p. 356.

¹¹¹² A l'entorn de Santa Maria del Camí, a causa d'haver-s'hi excavat la vil·la romana de Can Tarrés, ja s'hi ha documentat algunes estructures que podrien datar d'època alt-medieval. Ara bé, la majoria dels materials recollits són antics i l'horitzó medieval ha estat molt poc explotat. Per una visió sintètica dels treballs realitzats en aquell indret, veure: Montse Tenas Busquets i Lluís Vila Bonamusa, «Vil·la romana de can Terrés. Projecte Arqueològic», *Lauro*, 12 (1996), 47-70.

¹¹¹³ Els primers documents en què es pot documentar un priorat dependent de la Grassa a Santa Maria de Riudaura són: RCAL, doc. 131, p. 186 ([1086-1108]); RCAL, doc. 158, p. 219-220 (1100).

¹¹¹⁴ CC V, apèndix, doc. I, p. 533-534 (FALS 850); CC V, doc. 241, p. 229-230 ([SUSPECTE 911-936]). Tot i que els seus editors consideraren la segona dotàlia únicament com a suspecte, crec que difícilment podem acceptar la seva autenticitat, ja que, a part d'estar datada l'any 950, quan tots els personatges que hi apareixen ja eren morts, cita al comte Sunyer com «*Bisuldunensis comes*», un dignitat que mai tingué, ja que ell fou únicament comte de Barcelona, Girona i Osona.

¹¹¹⁵ CC V, doc. 226, p. 217 (932); CC V, doc. 244, p. 231 (937).

altres dos diplomes, els únics pels quals se'ns han conservat còpies completes, registren sengles donacions gairebé idèntiques per les quals el comte Sunyer I de Barcelona, i després la seva esposa Riquilda, lliuraren la «*villam quae dicitur Riudazari, qui est in comitatu Bisuldunense, cum ecclesia Sanctae Mariae et cum alia ecclesia ad se pertinente*» al monestir de Santa Maria de la Grassa.¹¹¹⁶

Tenint en compte aquesta manca de fonts i que els únics documents fiables que se'ns han conservat s'hi refereixen exclusivament com a *ecclesia*, em veig obligat a considerar que aquesta casa no devia acollir una comunitat monàstica fins al segle XI, moment en què, de fet, es detecta una presència més activa de l'abadia de la Grassa en terres catalanes. Tanmateix, especialment en aquest cas, on la ubicació sembla molt apropiada per a un cenobi d'època alt-medieval, crec que futures recerques han de seguir indagant sobre la possible presència d'una comunitat anterior.

Santa Maria de Talló

L'església de Santa Maria està situada al bell mig del petit poble de Talló, dins del terme municipal de Bellver de Cerdanya (la Cerdanya).

Aquest centre religiós, un dels més importants de la comarca, a partir de mitjan segle XI acollí una canònica que, traslladada al segle XVI a l'església de Sant Jaume de Bellver, sobrevisqué fins a època contemporània.¹¹¹⁷ Ara bé, els seus primers anys són extremadament desconeguts, fins al punt que abans del canvi de mil·lenni només en tenim tres mencions aïllades en què apareix com a afrontació o indicador geogràfic dels molts béns que el monestir de Sant Llorenç prop Bagà tenia a la zona.¹¹¹⁸ Tot i així, alguns autors han considerat que als segles IX i X ja hi ha indicis per poder-hi inferir certes formes de vida comunitària, car, en paraules de Manuel Riu «*parece significativo que el acta de dotación de Seo de Urgel deje un vacío considerable en trono del lugar, siendo Cerdaña su zona mejor detallada*».¹¹¹⁹

¹¹¹⁶ CC V, doc. 239, p. 227 (936); CC V, doc. 304, p. 280-282 (954). Encara se'ns ha conservat una altra donació de l'església de Santa Maria de Riudaura a l'abadia de la Grassa per part del mateix comte Sunyer de Barcelona l'any 953: CC V, apèndix, doc. IV, p. 536-537 (FALS 953). Ara bé, sens cap mena de dubte, es tracta d'un document espuri bastit sobre la donació del 936, ja que, sense anar més lluny, l'any 953 el comte Sunyer ja havia abdicat com a comte i, possiblement, havia mort.

¹¹¹⁷ Antoni Pladevall Font i Maties Delcor, «Santa Maria de Talló. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VII: La Cerdanya i el Conflent* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 91-92.

¹¹¹⁸ MSLLB, doc. 39, p. 194-195 (981); MSLLB, doc. 43, p. 197-198 (984); MSLLB, doc. 47, p. 199 (996).

¹¹¹⁹ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 419.

Aquesta observació, juntament amb el fet que és la primera de les esglésies cerdanes que s'hi cita i l'única que apareix designada amb la seva advocació, sens dubte indica que era un centre religiós de primera importància i demostra el paper articulador que devia exercir sobre el territori del seu entorn, conegut com a *pagus Tollonense*.¹¹²⁰ Ara bé, cal tenir present que l'autenticitat de la dotalia referida per Manuel Riu ha estat molt qüestionada des dels anys 80 i, actualment, pràcticament tota la crítica historiogràfica l'accepta com a falsa, situant els estudis més recents la seva redacció vers el primer quart del segle XI.¹¹²¹ Per tant, és un document que reflecteix una realitat d'una època posterior a la del meu estudi i que difícilment es pot validar com a probatori per a èpoques anteriors. A més, no oblidem que, si bé mostra la centralitat i importància organitzativa de Santa Maria de Talló, en cap moment indica clarament que comptés amb algun tipus de vida comunitària.

A part de la informació extreta de la dotalia de Santa Maria d'Urgell, a voltes també s'ha volgut veure un esment de la suposada comunitat de Talló en la dotalia de la veïna església de Sant Andreu de Baltarga, ja que hi apareixen com a assistents un ardiaca, de nom Eufredari, i sis clergues més.¹¹²² Tanmateix, hem de tenir present que es tracta d'un text amb diverses interpolacions i que, a més, mai especifica que aquests set eclesiàstics formessin part de cap comunitat canonical i, encara menys, de la de Santa Maria de Talló, que de fet no és esmentada en el document. En conseqüència, tampoc em sembla una prova suficientment clara per poder demostrar que aquesta església comptés amb una comunitat religiosa abans de l'any 1000.

A la llum de les proves aportades, crec que no hi ha dubte que, en època alt-medieval, Santa Maria de Talló era una església central, amb un paper important en l'articulació del territori del seu entorn, qualitat que mantindria fins a època moderna.

¹¹²⁰ «*Tradimus eciam omnes parrochias comitatu Cerdaniensem supradicte sedis pertinentes, in primis ipsa parrochia Sancte Marie Tollonensis cum Villa Vetere seu villulis eidem ecclesie pertinentes*»: DEC I/1, doc. +1, p. 1-8 (FALS 819).

¹¹²¹ Sobre la falsedat de l'acta de consagració de la Seu d'Urgell i les diverses propostes de datació que s'han succeït, veure: Albert Benet Clarà, «L'acta de consagració de l'església de la Seu d'Urgell. Un document fals.», *Quaderns d'estudis medievals*, 13.2 (1983), 137-43; Cebrià Baraut, «La data de l'acta de consagració de la Catedral Carolíngia de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 7 (1985), 515-29; Manuel Riu, «La consagració del 819: problemes sobre la seva autenticitat», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 318-20; Jordi Garsaball, «Sobre la pretesa data de dotació de la Seu d'Urgell. Apunts per a una nova datació», *Analecta Sacra Tarraconensis*, 67.1 (1994), 55-62; Antoni Pladevall Font, *La documentació i l'art medieval* (Barcelona: Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi; Fundació Enciclopèdia Catalana, 1998), p. 21-33; Carles Gascón Chopo i Oliver Vergés Pons, «L'acta de consagració de la catedral d'Urgell. Un fals del temps del bisbe Ermengol redactat entre 1016 i 1024», *Afers*, 32.86 (2017), 191-220.

¹¹²² DEC I/1, doc. 15, p. 53-57 (INTERPOLAT 891).

Ara bé, això sol no és suficient per poder acreditar la seva condició de monestir i, per tant, a l'espera de noves evidències, l'he exclòs de la meua recerca.

Santa Maria de Valdeflors

L'església de Santa Maria de Valdeflors, actual parròquia de la vila de Tremp, està situada al bell mig d'aquesta població, a la comarca del Pallars Jussà.

La seva fundació i primer desenvolupament fins al segle XI, quan va ser destruïda pels sarraïns i restaurada com a canònica agustiniana pel comte Ramon V de Pallars, ens són molt mal coneguts, car no s'ha conservat cap document que s'hi refereixi directament. Malgrat tot, a mitjan segle XX, alguns historiadors de prestigi com Ramon d'Abadal o Manuel Riu van plantejar la possibilitat que, en origen, hagués estat un centre de vida monàstica de tall benedictí, ja que en l'acta de consagració de la Seu d'Urgell no se la cita amb la resta de parròquies del bisbat, sinó que apareix al costat d'alguns cenobis pallaresos i ribagorçans ben coneguts com el de Santa Maria de Senterada o el de Santa Maria d'Alaó.¹¹²³ Tanmateix, aquest argument, sense cap altra dada documental ni arqueològica que el recolzi, és molt dèbil, sobretot tenint en compte que més darrerament la dotalia de la Seu d'Urgell s'ha demostrat falsa i, segons els últims estudis, no va ser elaborada fins a principis del segle XI.¹¹²⁴

Tenint en compte això, he optat per excloure aquest centre religiós del present treball, ja que l'especial significació que se li atorga en el fals urgell·lità no té perquè relacionar-se amb un possible passat monàstic, sinó que podria deure's simplement al seu paper central dins de l'ordenament eclesiàstic de la conca de Tremp.

Sant Climent de Tragó de Noguera

El suposat priorat de Sant Climent, vinculat a Santa Maria d'Alaó, estaria ubicat dins del terme de Tragó de Noguera, actualment sota les aigües del pantà de Santa Anna i adscrit al municipi d'Os de Balaguer (la Noguera). En realitat, però, aquest monestir, la latitud del qual era sospitosa per una fundació del segle X, no va existir mai, ja que és

¹¹²³ Ramon d'Abadal, «El renaixement monàstic a Catalunya després de l'expulsió dels sarraïns», *Studia monastica*, 3.1 (1961), 165-77 (p. 368); Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 425.

¹¹²⁴ Respecte a aquesta qüestió, veure la nota 1121 de la pàgina anterior.

producte d'una confusió amb la cel·la de Sant Climent de Torogó, situada a la comarca natural de la Terreta, dins del terme de Tremp (el Pallars Jussà). En conseqüència, cal esmenar l'error, repetit en diverses obres de consulta general,¹¹²⁵ i excloure'l definitivament dels catàlegs de monestirs catalans.

Sant Cristòfol de Salinoves

L'església de Sant Cristòfol de Salinoves, identificada amb l'actual esglésiola de Sant Jaume de Sant Cristòfol de la Donzell,¹¹²⁶ està situada al peu del turó on s'alça el castell de Salinoves, dins del terme municipal de la Baronia de Rialb (la Noguera).

El primer esment d'aquesta basílica es troba en una donació de l'any 937 feta pel comte Sunifred II d'Urgell «*ad Sancte Cecilie (...) que est posita in valle Ellesitana (...) et ad domum Sancti Christofori qui est fundatus subtus castro Salinovas*».¹¹²⁷ La presència del terme *domus*, sumada a la paritat amb què tracta a ambdós centres religiosos, va fer suposar a Manuel Riu que es podria tractar d'un establiment monàstic supeditat a l'abadia de Santa Cecília d'Elins.¹¹²⁸ Ara bé, com he argumentat al llarg del treball, l'ús del terme *domus* no és necessàriament indicatiu de la presència d'una comunitat monàstica, sent moltes les esglésies seculares que apareixen així esmentades en la documentació. A més, malgrat els esforços del professor Riu per justificar-ne les incoherències i els molts errors,¹¹²⁹ tot apunta que la donació del 937 s'ha de tenir per falsa, quelcom que l'invalida per intentar inferir la seva condició monàstica.¹¹³⁰

Tampoc serveix, en aquest sentit, la seva dotàlia, datada del 949, ja que, si bé és una fundació dels abats de Santa Cecília d'Elins, en tot moment apareix referida com a *ecclesia*.¹¹³¹ Així mateix, la menció als seus «*commanentibus vel Deo servientibus*», que podria fer pensar en l'existència d'una comunitat monàstica, és habitual en les dotàlies

¹¹²⁵ Antoni Pladevall Font, «Sant Climent de Tragó», a *Gran Enciclopèdia Catalana. Vol. XXII* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1981), p. 519; Zaragoza Pascual, p. 225-26.

¹¹²⁶ Manuel Riu, «El monestir de Sant Cristòfol de Salinoves», *Analecta Montserratensia*, 10 (1964), 177-89 (p. 177); Joan-Albert Adell Gisbert, Antoni Bach Riu i Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Jaume de Sant Cristòfol (Abans Sant Cristòfol de Salinoves)», a *Catalunya Romànica. Vol. XVII: La Noguera* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994), p. 291-94 (p. 291).

¹¹²⁷ DSCE, doc. 4, p. 35-37 (937).

¹¹²⁸ Riu, «El monestir de Sant Cristòfol de Salinoves», p. 177-84.

¹¹²⁹ Riu, «El monestir de Sant Cristòfol de Salinoves», p. 177, n. 2.

¹¹³⁰ Agraïixo al Dr. Ramon Ordeig que tingué a bé compartir amb mi les seves observacions diplomàtiques sobre la falsedat d'aquest document, l'edició del qual està preparant pel vuitè volum de la *Catalunya Carolíngia*, dedicat als comtats d'Urgell i de Cerdanya.

¹¹³¹ DSCE, doc. 8, p. 40-41 (949) = DEC I/1, doc. 64, p. 152-154 (949).

d'aquesta època i, per exemple, es troba en les actes de consagració d'altres esglésies seculars com la de Sant Miquel de Ponts o la de Sant Julià de Ribells.¹¹³² L'únic element a favor de la presència d'un monestir que s'hi observa és l'esment de Sant Benet com a segona advocació de l'església, tot i que segueix sent un argument molt feble per tal de demostrar, per si sol, la presència de monjos a Salinoves, ja que cal recordar que, tingués o no comunitat pròpia, era una església dependent d'un monestir benedictí.

Mirant en conjunt tota la documentació de Santa Cecília d'Elins conservada, el fet més destacat i que podria apuntar en la línia de la tesi de Manuel Riu és la presència, a mitjan segle X, de dos abats en aquella comunitat, Gulfí i Melandre. Això és així perquè podria deure's al fet que l'abat de Sant Cristòfol s'hagués traslladat allí per causa de trobar-se el seu monestir destruït, com diu la dotalia, «*propter infestationem paganorum*». Tanmateix, no podem oblidar que, si bé és un dels més perllongats en el temps, no és l'únic cas documentat d'abadiats dobles als comtats catalans. A més, cal tenir present que, després de la reconsagració de l'església de Sant Cristòfol el 949, seguim trobant els dos abats residint a Santa Cecília sense que es torni a esmentar més la casa de Salinoves, quelcom que no reforça la hipòtesi que fossin dues comunitats estretament vinculades però amb dos abats diferents.¹¹³³

Tenint en compte els arguments esgrimits, he optat per excloure'l del meu estudi. Malgrat tot, és un dels casos que em desperta més dubtes, ja que les proves que apunten a la possible presència d'una comunitat monàstica més o menys estable, si bé no són conclusives, són nombroses. Per tant, crec que seria molt interessant poder-lo intervenir arqueològicament per tal de confirmar-ho i, al mateix temps, conèixer com era una església dependent d'un cenobi carolingi amb clars precedents visigòtics.

Sant Esteve i Sant Hilari d'Umfred

La casa de Sant Esteve i Sant Hilari d'Umfred, de la qual resten uns pocs vestigis reconvertits en borda de pastors, estava situada a la vall d'Alp, a tocar del riu, a mig camí entre aquest poble i l'estació d'esquí de la Molina (la Cerdanya).

¹¹³² DEC I/1, doc. 56, p. 133-135 (940); DEC I/1, doc. 59, p. 142-144 (947).

¹¹³³ Els documents que demostren la presència dels abats Gulfí i Melandre a Santa Cecília d'Elins abans i després del 949 són: DSCE, doc. 5, p. 37-38 (943); DSCE, doc. 7, p. 39 (949); DSCE, doc. 8, p. 40-41 (949); DSCE, doc. 12, p. 44 (953); DSCE, doc. 13, p. 45-46 (955).

El primer document que esmenta aquesta església porta data del 815, quan el comte Frèdol, suposem que de Cerdanya, la donà al monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles.¹¹³⁴ En aquest donació, l'escrivà s'hi refereix indistintament com a *ecclesia* i *cellula*, cosa que féu pensar a alguns historiadors com Manuel Riu que es tractaria d'una cel·la de fundació comtal que, posteriorment, hauria estat cedida a Tavèrnoles per assegurar-ne la continuïtat, quelcom bastant comú a l'època.¹¹³⁵ Ara bé, el contingut i les característiques diplomàtiques del document obliguen a considerar-lo fals, ja que, a part de situar al capdavant del comtat de Cerdanya un desconegut comte Frèdol, quan en realitat en aquells moments governava el comte Borrell I, utilitza dades extretes directament d'altres documents posteriors ben coneguts com, per exemple, el precepte d'immunitat de Lluís el Pietós a Sant Salvador de la Vedella del 835 o el del comte Frèdol de Tolosa al monestir ribagorçà de Vilanova vers el 848.¹¹³⁶

Si deixem de banda aquest document i la també falsa dotàlia de Sant Sadurní de Tavèrnoles del 1040,¹¹³⁷ no tornem a trobar cap més menció a la cel·la de Sant Esteve i Sant Hilari d'Umfred fins a un judici del 1079 en què el comte Guillem de Cerdanya disputà a l'abat de Tavèrnoles el domini sobre seu.¹¹³⁸ Aquest document, l'autenticitat del qual està fora de dubte, em porta a creure que realment existí en algun moment de l'Edat Mitjana una cel·la monàstica a la vall d'Alp. Ara bé, no crec que s'hagi de remuntar als primers anys del domini carolingi com vol fer creure la donació del 815, possiblement elaborada *ex professo* per dotar els monjos de Tavèrnoles d'un títol de propietat prou antic i concloent com per contestar les greus acusacions que els feia el comte Guillem. En aquest sentit, em decanto més per situar l'aparició d'aquesta cel·la a principis del segle XI, quan el monestir de Tavèrnoles va començar a adquirir i acumular un nombre considerable de béns a la zona.¹¹³⁹

A la llum del raonament anterior, he optat per excloure la cel·la de Sant Esteve i Sant Hilari d'Umfred del meu estudi per una qüestió merament cronològica i espero

¹¹³⁴ DSST, doc. 4, p. 76-78 ([FALS] 815).

¹¹³⁵ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 432.

¹¹³⁶ Agraeixo de nou al Dr. Ramon Ordeig que compartís amb mi les seves observacions sobre la falsedat d'aquest document, el qual ha treballat amb motiu de la preparació del vuitè volum de la *Catalunya Carolíngia*, dedicat als comtats d'Urgell i Cerdanya. Sobre els documents en què s'inspirà la falsa donació del comte Frèdol a Sant Sadurní de Tavèrnoles, veure: CC II, Sant Salvador de la Vedella, doc. 1, p. 246-248 (835); CC III, doc. 40, p. 303-304 ([848-849]).

¹¹³⁷ DEC II/1, doc. +163, p. 86-94 (FALS 1040).

¹¹³⁸ DSST, doc. 85, p. 156-157 (1079).

¹¹³⁹ Respecte a l'acció de Sant Sadurní de Tavèrnoles a la vall d'Alp, veure: DSST, doc. 41, p. 110-111 (1012); DSST, doc. 53, p. 122-123 (1035); DSST, doc. 60, p. 133-134 (1040).

que, en un futur proper, una sistemàtica excavació arqueològica d'aquest jaciment permeti comprovar l'encert o desencert de la meua decisió.¹¹⁴⁰

Sant Feliu de Bernui

L'església de Sant Feliu de Bernui, avui sota l'advocació de Santa Maria, es troba situada a la Vall d'Àssua, a certa alçada sobre la vessant assolellada del barranc del Pamano, dins del terme municipal de Sort (el Pallars Sobirà).

El primer que identificà aquesta petita esglésiola amb un possible monestir amb antecedents visigots va ser Manuel Riu, ja que considerà que havia de ser la «*domus Sancti Felicis*» que apareix citada entremig de diversos monestirs en el testament del bisbe Sisebut d'Urgell del 839/840.¹¹⁴¹ Aquesta hipòtesi, reforçada pel fet que Sant Feliu de Bernui albergà certa vida monàstica durant la Baixa Edat Mitjana com a seu d'un priorat de Santa Maria de Gerri, ha estat recollida per diversos autors moderns com, per exemple, Ernest Zaragoza Pascual.¹¹⁴² Tanmateix, sembla que la casa de Sant Feliu que apareix en el testament de Sisebut, en realitat, faria referència a l'església de Sant Feliu de Castellciutat i no a la de Bernui, quelcom que té molta més lògica tenint en compte la rellevància d'una i altra església en els primers segles medievals.¹¹⁴³

En conseqüència, crec que no es pot provar que el priorat baix-medieval de Sant Feliu de Bernui comptés amb precedents monàstics a l'Alta Edat Mitjana. Així mateix, tampoc crec que s'hagi de considerar Sant Feliu de Castellciutat com un cenobi, ja que, al final, l'únic argument a favor d'aquesta hipòtesi seria l'ús de la paraula *domus* per designar-la, quelcom que, com he comentat reiteradament, no és definitori.

¹¹⁴⁰ El monestir de Sant Esteve i Sant Hilari d'Umfred va ser objecte d'una intervenció arqueològica d'emergència l'any 2005. Ara bé, aquesta només es va limitar a excavar una tomba de lloses que aflorava en el tall del marge de la carretera de la Molina i a identificar les estructures de l'antiga cel·la visibles a simple vista: Carme Subiranas Fàbregas, *Memòria de la intervenció arqueològica d'urgència al jaciment d'Umfred (Alp, Cerdanya)* (Barcelona: Memòria d'excavació inèdita dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, 2005). Per tant, el gruix del jaciment segueix intacte i de ben segur la seva excavació en extensió podria aportar moltes dades noves per ajudar a reconstruir l'evolució històrica d'aquesta desconeguda cel·la cerdana.

¹¹⁴¹ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 235-36. Pel document citat, veure: MSAT, doc. 2, p. 250-251 (839/840).

¹¹⁴² Zaragoza Pascual, p. 45-46.

¹¹⁴³ Sobre la identificació de la casa de Sant Feliu que apareix en el testament del bisbe Sisebut d'Urgell amb l'església de Sant Feliu de Castellciutat, veure: Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atlas del comtat d'Urgell (v788-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2006), p. 132.

Sant Fruitós de Balestui

L'església de Sant Fruitós de Balestui, avui pràcticament desapareguda del tot, està ubicada a l'extrem del petit poble homònim, al tram final del barranc d'Anes, entre Sellui i Peramea, dins del terme municipal de Baix Pallars (el Pallars Sobirà).

La identificació d'aquesta petita esglésiola amb un monestir benedictí sembla que s'ha d'atribuir a Jaime Villanueva, malgrat que ell mateix reconegué que no n'havia pogut localitzar cap referència, citant únicament el seu nom.¹¹⁴⁴ Aquesta breu notícia, recollida posteriorment per Agustín Coy,¹¹⁴⁵ portà a alguns autors més moderns, com ara Manuel Riu o Maria-Lluïsa Cases i Joan-Albert Adell,¹¹⁴⁶ a identificar l'església de Balestui amb la cel·la que apareix vinculada a Santa Maria de Senterada en els dos preceptes d'immunitat que aquest cenobi rebé a principis del segle IX,¹¹⁴⁷ donant per confirmada la seva condició monàstica. Ara bé, segons els darrers estudis fets per Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, sembla que la cel·la de Sant Fruitós que apareix en els preceptes de Senterada, en realitat, s'ha d'identificar amb l'esglésiola de Sant Fruitós de Segur, molt més propera a la casa mare i al seu espai d'expansió natural.¹¹⁴⁸

Desvinculats aquests dos documents de la història de Sant Fruitós de Balestui, malgrat que Llorenç Sánchez Vilanova afirmi que «l'existència d'aquest monestir de l'orde benedictina (sic) està amplament documentada»,¹¹⁴⁹ no he trobat cap altra font que permeti suposar-li la presència d'algun tipus de comunitat monàstica. De fet, tots els documents anteriors al segle XII en què apareix aquest centre religiós el citen únicament com a *ecclesia*.¹¹⁵⁰ En conseqüència, davant d'aquesta aclaparadora manca d'evidències, he optat per excloure'l de la meva recerca.

¹¹⁴⁴ Jaime Villanueva, *Viage literario a las iglesias de España. Tomo XII: Viage à Urgel y á Gerona* (Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1850), p. 46.

¹¹⁴⁵ Agustín Coy, *Sort y Comarca Noguera-Pallaresa* (Barcelona: Imprenta y litografía de la viuda de José Cunill, 1906), p. 152.

¹¹⁴⁶ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 225; Maria-Lluïsa Cases Loscos i Joan-Albert Adell Gisbert, «Sant Fruitós de Balestui», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 60.

¹¹⁴⁷ CC II, Senterada, doc. 1, p. 259-262 (823); CC II, Senterada, doc. 2, p. 263-265 (844).

¹¹⁴⁸ Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles dels comtats de Pallars i Ribagorça (v806-v998)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2012), p. 151.

¹¹⁴⁹ Llorenç Sánchez Vilanova, *Les institucions monàstiques de l'època medieval, a Pallars i Ribagorça* (Pobla de Segur: Història i Cultura del Pallars (Col·lecció d'Estudis sobre el Pallars; 21), 2009), p. 107.

¹¹⁵⁰ CC III, doc. 200, p. 387-390 (966); MSMG, doc. 153, p. 109-111 (1164).

Sant Genís d'Oliberà

L'església de Sant Genís d'Oliberà, avui desapareguda, és un cas extremadament mal conegut, arribant al punt que fins i tot es fa difícil establir amb precisió la seva ubicació exacta. La historiografia, però, l'acostuma a situar a prop del mas d'Aulari, a la vessant ribagorçana del terme municipal de Tremp (el Pallars Jussà).¹¹⁵¹

Aquest centre religiós es troba documentat des d'una data molt reculada, ja que sabem que el 843 el monestir de Santa Maria d'Alaó adquirí unes terres situades «*in villa que dicitur Oliberanu, cujus domum est Sancti Genesi*», compra que va ser ampliada l'any següent amb l'adquisició de tota la vil·la d'Oliberà, inclosa la seva església.¹¹⁵² A partir d'aquí, no la tornem a trobar mai més en la documentació, però el fet que aparegués com a *domus* en una data tan primerenca fou suficient perquè Manuel Riu considerés que es podria tractar d'un centre monàstic visigot que s'intentà restaurar en època carolíngia o d'un petit cenobi de fundació privada que, davant del seu escàs èxit, acabà sent absorbit pel gran monestir de Santa Maria d'Alaó.¹¹⁵³

Aquest argument, en el passat, em va semblar suficientment convicent com per comptabilitzar Sant Genís d'Oliberà com a possible monestir, sobretot per l'escassetat d'esglésies seculares intitolades com a *domus* en els comtats de Pallars i Ribagorça.¹¹⁵⁴ Ara bé, un cop demostrat que l'ús d'aquest vocable no és suficient per acreditar la condició monàstica d'un centre religiós, no hi ha cap raó de pes per seguir-lo considerant com a cenobi i, per tant, l'he exclòs de la present tesi.

Sant Joan d'Isil

L'església de Sant Joan d'Isil, de la qual es conserva una esplèndida fàbrica romànica, està situada al peu de la Noguera Pallaresa, a escassos metres del poble d'Isil, dins del terme municipal de l'Alt Àneu (el Pallars Sobirà).

¹¹⁵¹ Respecte a la possible ubicació de la vila d'Oliberà i, per tant, de la seva església, veure: Jordi C. Boix Pociello, «Sant Genís d'Oliberà», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 80; Bolòs i Hurtado, *Atles dels comtats de Pallars i Ribagorça (v806-v998)*, p. 148.

¹¹⁵² CC III, doc. 27, p. 295 (845) = RAEM, doc. 17, p. 76 (843); CC III, doc. 28, p. 295-296 (846) = RAEM, doc. 18, p. 76 (844).

¹¹⁵³ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 537 i 574.

¹¹⁵⁴ Costa Badia, p. 31.

Una tradició bastant estesa, recollida per exemple en l'inventari d'esglésies de Josep Maria Gavín, ha tendit a vincular aquest centre espiritual amb un antic monestir benedictí o, inclús, visigòtic.¹¹⁵⁵ Aquesta creença popular ha comptat amb importants suports i alguns historiadors de renom, com per exemple Manuel Riu o Ernest Zaragoza Pascual, fins i tot li atribuïren la condició de priorat del proper monestir de Sant Pere del Burgal.¹¹⁵⁶ Ara bé, actualment, s'ha vist que «no tenen base documental les adscripcions de Sant Joan d'Isil a comunitats benedictines, o de templers», havent-se-li de suposar, com a màxim, categoria parroquial.¹¹⁵⁷

Per tant, malgrat que la ubicació d'aquesta església al peu d'una important via de comunicació i en una de les poques planes que s'obren en l'estreta vall d'Isil sigui molt suggeridora, crec que no es pot considerar com a cenobi, almenys fins que aparegui alguna prova, documental o arqueològica, que recolzi aquesta hipòtesi.

Sant Joan de Montdarn

L'església parroquial de Sant Joan de Montdarn, també dita de Cor-de-roure, està situada al terme de Viver i Serrateix (el Berguedà), articulant al seu entorn una de les tres entitats de població que constitueixen aquest municipi.

La consideració d'aquest centre religiós com a seu d'una cel·la monàstica està molt arrelada en la tradició historiogràfica, ja que durant molts anys s'havia identificat amb la *cella* de Sant Joan «*in Cardona*» o «*iuxta Cardonam*» que el rei Carles el Simple i l'arquebisbe Arnust de Narbona confirmaren a Sant Joan de les Abadesses el 899 i el 906 respectivament.¹¹⁵⁸ No en va, segons una versió de la dotalia d'aquest cenobi datada del 887, el comte Guifré el Pelós li havia concedit «*in comitatu Bergitano ecclesia Sancti Iohannis cum ipsum alode qui ibidem est*».¹¹⁵⁹ A més, per una dotalia datada del 922, ens consta que l'abadessa Emma de Sant Joan fou qui impulsà la reconsagració de l'església «*in honore Dei omnipotentis et sanctorum omnium vel martyris beati Iohannis bapstise qui est situm in pago Bergitano seu in villa que vocant Sancti*

¹¹⁵⁵ Josep M. Gavín, *Inventari d'esglésies. Vol. IX: Pallars Sobirà* (Barcelona: Artestudi, 1981), p. 74.

¹¹⁵⁶ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 295; Zaragoza Pascual, p. 123.

¹¹⁵⁷ Eduard Riu-Barrera et al., «Sant Joan d'Isil (o de Gil)», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 133-39 (p. 133).

¹¹⁵⁸ CC II, Sant Joan de les Abadesses, doc. 1, p. 215-217 (899); CC IV, doc. 69, p. 114-116 (906).

¹¹⁵⁹ DEC I/1, doc. 9B, p. 29-35 (INTERPOLAT 887).

Iohannis antiquitatis». ¹¹⁶⁰ Per tant, tot feia pensar en l'encert d'aquesta hipòtesi, seguida per autors com Manuel Riu o Eduard Junyent entre altres. ¹¹⁶¹

En els darrers temps, tanmateix, aquest plantejament ha sofert un important contratemps, ja que la part de la dotalia del monestir de Sant Joan de les Abadesses on se cita l'església de Sant Joan de Montdarn s'ha determinat interpolada, havent de situar la seva redacció com a mínim al segle XI. Per si això fos poc, la mateixa cronologia s'ha d'atribuir a la dotalia de la pròpia església de Sant Joan de Montdarn, la qual una acurada anàlisi dels seus caràcters interns i externs ha demostrat totalment espúria. En conseqüència, han estat molts els autors que darrerament s'han qüestionat la vinculació del lloc de Montdarn amb Sant Joan de les Abadesses abans del 1017, reprenent la tesi postulada per Joan Serra i Vilaró als anys 60 que proposava vincular la cel·la que apareix en els preceptes reials i episcopals no amb Sant Joan de Montdarn, sinó amb Sant Joan de Bergús, una església situada molt més a prop de la vila de Cardona i que sempre apareixerà en la documentació adscrita al seu terme. ¹¹⁶²

Tenint en compte tot això, i sense negar l'ocupació antiga del lloc de Montdarn, ben testimoniada per la troballa de diverses tombes excavades a la roca i d'un petit ermitori en les seves immediacions, ¹¹⁶³ he optat per no considerar la seva església com a cel·la monàstica, comptant-hi en el seu lloc la de Sant Joan de Bergús.

Sant Julià i Sant Llorenç de Cerdanyola

L'església parroquial de Sant Julià de Cerdanyola està situada al bell mig del petit poble al qual dóna nom, dins de la comarca del Berguedà.

¹¹⁶⁰ DEC I/1, doc. +45, p. 112-144 (FALS 922).

¹¹⁶¹ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 447-48; Junyent, *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, p. 29; Rosa Serra Rotés, «Sant Joan de Montdarn. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 525-26; Zaragoza Pascual, p. 150.

¹¹⁶² Joan Serra Vilaró, *Història de Cardona. Vol. I: Els senyors de Cardona* (Tarragona: Sugrañes, 1966), p. 32-35; Ramon Ordeig, «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 22 (2001), 89-119 (p. 114-15); Jordi Gibert Rebull, *L'Alta Edat Mitjana a la Catalunya Central (segles VI-XI). Estudi històric i arqueològic de la conca mitjana del riu Llobregat* (Bellaterra: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat Autònoma de Barcelona, 2011), p. 325-26.

¹¹⁶³ Eduard Riu-Barrera, «Rocs & Sants: Dades sobre la cristianització?», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 2 (1981), 157-70 (p. 158-62); Francesc Junyent Maydeu i Alexandre Mazcuñan Boix, «Sepultures de Sant Joan de Montdarn», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 526.

La vinculació d'aquest centre religiós amb un possible monestir alt-medieval ve de lluny i ha tingut una curiosa evolució. El primer que li va atribuir aquesta condició va ser el pare Jaime Villanueva, que parlà d'un suposat monestir de Sant Llorenç de Cerdanyola, al qual vinculà l'abat Guillem que el 1106 demanà al bisbe Ot d'Urgell que consagrés l'església de Sant Julià d'aquella vila.¹¹⁶⁴ Aquest suposat cenobi, però, no va existir mai, ja que, com va demostrar Manuel Riu en la seva tesi doctoral, en realitat es tracta d'una identificació errònia de l'abat Guillem, que ho era del veí monestir de Sant Llorenç prop Bagà.¹¹⁶⁵ No obstant això, al mateix temps que negava l'existència de la casa de Sant Llorenç, Riu plantejà la possibilitat que sí que hagués existit una comunitat monàstica a Sant Julià en una cronologia més reculada.

L'argument que justificaria aquesta hipòtesi, però, és bastant confús, ja que se sustenta únicament en el fet que en la dotalia de la propera església de Sant Cristòfol de Vallfogona, amb data de l'any 985, s'especifica que els «*clericis qui ibidem servierint*» rebrien el «*chrismam de Sancti Iuliani*».¹¹⁶⁶ Aquesta prerrogativa, sens dubte, és excepcional i mostra una clara dependència de l'esglesiola de Vallfogona respecte a la de Sant Julià de Cerdanyola, però des del meu punt de vista no permet inferir l'existència d'un monestir en aquell lloc. De fet, l'únic element que podria indicar la presència de certa comunitat, com és l'ús del plural *clerici*, fa referència a la casa de Sant Cristòfol i no a la de Sant Julià. En conseqüència, crec que s'ha de descartar la identificació d'aquesta església amb un cenobi alt-medieval.

Sant Julià de Puig-reig

L'antiga església de Sant Julià de Puig-reig, com bé va demostrar Rosa Serra, s'ha d'identificar amb l'actual capella de Santa Maria de Periques, situada al costat del mas homònim, molt a prop del poble de Puig-reig (el Berguedà).¹¹⁶⁷

Les referències a aquest centre religiós durant els primers segles medievals són molt escasses, limitant-se a unes poques mencions. Tanmateix, se'ns ha conservat un

¹¹⁶⁴ Villanueva, *Viage literario a las iglesias de España. Tomo XII: Viage à Urgel y á Gerona*, p. 23.

Quant a la dotalia de Sant Julià de Cerdanyola, veure: DEC III/1, doc. 304, p. 42-43 (1106).

¹¹⁶⁵ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 250-51.

¹¹⁶⁶ DEC I/2, doc. 103, p. 247-249 (985).

¹¹⁶⁷ Rosa Serra Rotés, «Santa Maria de Periques. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 391.

problemàtic estudi anònim sobre el bisbat de Solsona de principis del segle XX que indica explícitament que «*hubo en Puigreig el monasterio benedictino de San Julián*». ¹¹⁶⁸ Aquesta notícia, sumada al fet que una donació del 1027 s'hi refereix com a *domus*, ¹¹⁶⁹ ha portat a diversos autors a acceptar la seva condició de casa monàstica, fins al punt que Manuel Riu, en base a la presència d'una advocació antiga com és Sant Julià, arribà a «*suponerle un centro cenobítico de época visigoda*». ¹¹⁷⁰

El principal problema que presenta aquesta hipòtesi és que l'estudi del 1904 no cita les seves fonts i, per tant, no podem saber si sustenta les seves conclusions sobre una base fiable. A més, ni les evidències escrites ni les materials permeten retrotreure la fundació d'aquesta església abans del segle XI. Hem de tenir en compte que l'actual església de Periques ha estat molt transformada per les seves vivències posteriors, quan estigué vinculada a la comanda templera de Puig-reig, quelcom que dificulta poder dir res sobre els seus orígens sense una acurada excavació arqueològica. ¹¹⁷¹

En conseqüència, malgrat totes les incògnites que desperta la notícia citada, he optat per excloure aquest centre monàstic de la meva recerca, esperant que futures troballes puguin aclarir els orígens d'aquesta enigmàtica església.

Sant Llorenç del Munt

La casa de Sant Llorenç del Munt, convertida en un important reclam turístic per la seva bella església romànica, està situada al capdamunt de la muntanya de la Mola, dins del terme municipal de Matadepera (el Vallès Occidental).

Aquest centre religiós, com és ben conegut, a principis del segle XI acollí l'establiment d'una comunitat monàstica que, tot i no prendre mai unes proporcions gaire destacades, sobrevisqué fins a finals del segle XVI. ¹¹⁷² La fundació d'aquest

¹¹⁶⁸ *La Diócesis de Solsona* (Barcelona: Tobella & Costa, 1904), p. 102.

¹¹⁶⁹ PACB I, doc. 179, p. 498-199 (1027).

¹¹⁷⁰ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 370-71; Antoni Pladevall Font i Francesc Català-Roca, *Els monestirs catalans* (Barcelona: Edicions Destino, 1968), p. 48; Zaragoza Pascual, p. 182.

¹¹⁷¹ Jordi Vigué Viñas, «Santa Maria de Periques. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 391-92.

¹¹⁷² Per una síntesi general de la història d'aquest monestir, que es perllongà durant gairebé cinc-cents anys, veure: Antoni Pladevall Font i Joan-Albert Adell Gisbert, *El monestir romànic de Sant Llorenç del Munt* (Barcelona: Artstudi edicions, 1980), p. 29-125; Antoni Pladevall Font, «Sant Llorenç del Munt. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona:

cenobi, de fet, està bastant ben documentada i la podem situar amb precisió l'any 1013, car se'ns ha conservat tant la permuta per la qual el comte Ramon Borrell adquirí l'església preexistent de Sant Llorenç, fins llavors en mans de Sant Cugat del Vallès,¹¹⁷³ com la seva posterior dotació pel mateix comte per tal que «*(Deo) auxiliante sit domus hec electa ad monasterium ad laudem et gloriam nominis sui*».¹¹⁷⁴ Ara bé, alguns autors, entre els quals destaca Antoni Pladevall, han apuntat que, amb anterioritat, el seu antic propietari, el cenobi de Sant Cugat del Vallès, ja podria haver-hi intentat instaurar certa vida monàstica, sense descartar però que es tractés d'una iniciativa fallida.¹¹⁷⁵

Deixant de banda la llegenda que assenyala Sant Llorenç del Munt com l'indret on els monjos santcugatencs s'haurien refugiat durant l'atac d'al-Mansūr del 985, aquesta hipòtesi se sustenta bàsicament en dos documents. El primer és una donació amb reserva d'usdefruit feta el 977 per un matrimoni a les «*ecclesias qui sunt fundatas [in montem alci]ore qui est supra Terracia, que vocant Sancti Laurenti*», ja que els donadors establiren que «*nullusque abas vel ser[vientes de] predictos sanctos nullum servicium aut nullaque rem requirere non presumant, nisi ipsa tasca*».¹¹⁷⁶ Ara bé, com apuntà el mateix Antoni Pladevall, hem de recordar que en aquell moment Sant Llorenç era propietat de Sant Cugat del Vallès, de manera que l'abat citat bé podria referir-se al d'aquell monestir.¹¹⁷⁷ Per tant, no resulta una prova conclusiva per afirmar la presència d'una primitiva comunitat monàstica en aquell indret abans del 1013.

El segon document en discòrdia, bastant més interessant, és la carta de donació per la qual, l'any 1099, el comte Ramon Berenguer III uní el monestir de Sant Llorenç del Munt a l'abadia de Sant Cugat del Vallès, ja que, tot i reconèixer que havia estat fundat pels progenitors del comte, la unió s'hi justificà argumentat que «*a principio monachos et abbatem ipsius loci fundatores habuisse constat ab ipso Sancti Cucuphatis cenobio*».¹¹⁷⁸ No obstant això, en la meua opinió, cal prendre amb precaució la sinceritat

Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 117-21; Pere Puig Ustrell, *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomataris dels segles X i XI* (Barcelona: Fundació Noguera, 1995), p. 11-113.

¹¹⁷³ CSCV II, doc. 453, p. 100-101 (1013); CSCV II, doc. 454, p. 101-102 (1013). Aquesta permuta, que se'ns ha conservat per mitjà de dos documents diferents, un dirigit a cada part, ens informa també que la casa de Sant Llorenç del Munt estava en mans de l'abadia de Sant Cugat per una venda que li havia fet el comte Borrell II en temps de l'abat Joan, quelcom que permet situar-la de manera aproximada entre els anys 973 i 985: Puig Ustrell, p. 54-55.

¹¹⁷⁴ MSLMT, doc. 148, p. 821-826 (1013).

¹¹⁷⁵ Pladevall Font i Adell Gisbert, p. 37-39; Pladevall Font, «Sant Llorenç del Munt. Història», p. 118.

¹¹⁷⁶ CC VII, doc. 684 ([977]).

¹¹⁷⁷ Pladevall Font i Adell Gisbert, p. 36-37. En el mateix sentit, considerant que es referiria a l'abat de Sant Cugat com a màxim responsable de Sant Llorenç, també s'ha pronunciat: Puig Ustrell, p. 118-19.

¹¹⁷⁸ CSCV II, doc. 777, p. 435-436 (1099).

d'aquesta afirmació, car, a part de tractar-se d'un document molt tardà, es produí en un context de tensions entre les dues abadies implicades, sobretot per la resistència de Sant Llorenç a acceptar la subjecció santcugatena que li imposaren els comtes.¹¹⁷⁹ En aquest sentit, no hem d'oblidar que, l'any 1098, el comte Ramon Berenguer III ja havia intentat realitzar infructuosament la unió d'ambdós cenobis a través d'un document que, obviant totalment les permutes i la dotàlia del 1013, confirmava els antics «*regalia precepta et Romane ecclesie privilegia*» que Sant Cugat havia rebut entre els anys 986 i 1007, en els quals encara hi apareixien les esglésies de la Mola.¹¹⁸⁰

A la llum d'aquestes evidències, no hi ha dubte que la donació del 1099 va ser escrita en un moment de conflicte en què l'abadia vallesana, per tal d'assolir els seus objectius, no dubtà en falsejar la història i recórrer a una selecció interessada de la documentació que custodiava en el seu arxiu, quelcom que ens obliga a qüestionar-nos el fet que els primers monjos de Sant Llorenç procedissin d'aquell monestir. A més, fins i tot en el supòsit que aquesta afirmació fos certa, com ha apuntat Pere Puig, no es pot descartar que l'arribada dels monjos santcugatencs a la Mola s'hagi de vincular a la mateixa fundació de l'any 1013, quan el comte Ramon Borrell podria haver recorregut a membres de la principal abadia del seu comtat per tal de nodrir el seu nou cenobi.¹¹⁸¹ En conseqüència, aquest document tampoc es pot emprar com a prova de l'existència d'una comunitat cenobítica en aquell indret durant el darrer quart del segle X.

A aquesta observació encara s'hi ha de sumar el fet que en les diverses confirmacions de béns que el monestir de Sant Cugat recaptà entre els anys 986 i 1007, malgrat citar-s'hi un total d'onze cel·les diferents, la casa de Sant Llorenç del Munt hi apareix sempre com a simple *ecclesia*.¹¹⁸² Per tant, si bé no es pot negar que aquesta casa pogués tenir els seus orígens en un hipotètic assentament eremític anterior, una tesi amb llarga trajectòria tenint en compte la seva ubicació al capdamunt d'una aspre mola rocosa,¹¹⁸³ crec poder donar per provat que no hi ha cap raó objectiva que permeti

¹¹⁷⁹ Sobre la relació entre ambdues abadies, especialment tensa a la segona meitat del segle XII, veure: Marc Taxonera Comas, «Nous documents sobre les relacions de Sant Cugat i Sant Llorenç del Munt», a *Actes del VII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Vol. III* (Barcelona: [s.n.], 1962), p. 113-22; Pladevall Font i Adell Gisbert, p. 64-67; Puig Ustrell, p. 76-82.

¹¹⁸⁰ CSCV II, doc. 769, p. 427 (1098).

¹¹⁸¹ Puig Ustrell, p. 52.

¹¹⁸² CC II, Sant Cugat del Vallès, doc. 3, p. 194-200 (986); CSCV II, doc. 382, p. 30-33 (1002); CSCV II, doc. 412, p. 57-60 (1007).

¹¹⁸³ Pladevall Font i Adell Gisbert, p. 33-37; Puig Ustrell, p. 48-53.

suposar la presència d'una comunitat monàstica a la Mola abans de l'any 1013, quedant així fora dels límits cronològics del present treball.

Sant Martí d'Albet i Sant Sadurní Aganensi

L'església de Sant Martí, encara existent, es troba al centre del petit poble d'Albet, a la part alta de la Vall de Castellbó, dins del municipi de Montferrer i Castellbó (l'Alt Urgell). La de Sant Sadurní Aganensi, per contra, no se'ns ha conservat, si bé, per la presència d'un mas rònc dit Agarau, podem suposar que estaria ubicada a la zona de la serra del Morral, en el curs baix del riu Castellbó.¹¹⁸⁴

La primera referència a ambdues cases, i la que ha portat a considerar-les com a monestirs, es troba en una donació de l'any 914 en què els bisbes Nantigís d'Urgell i Adolf de Pallars cediren a Sant Sadurní de Tavèrnoles «*corundam zenobitarum locca, id est Sancti Vicentii cum suis parrochiis et alodiis, hoc est Sancti Martini et Sancti Saturnine Aganensi cum decimis et primiciis et fidelium oblacionibus, cum villa que nominata dicitur Albezed cum suis decimis et primiciis et fidelium oblacionibus, et Sancto Martino cum villulis suis ad eum pertinentibus, (...) et Sancto Stephano cum decimis suis et primiciis, et Sancto Yacobo cum decimiis suis et primiciis, et Sancto Andrea cum suis decimis et rebus sibi pertinentibus que olim fuerant regulariter constituta et nunc, deficientibus abbatibus et monachis, ita sunt destituta ut non solum qui in his regulariter Deo serviat nullus appareat, verum etiam nec esset qui terras et vineas incolet nec laboraret, nec domos dirutas construere non valeret*».¹¹⁸⁵

En base a aquest document, ja al segle XIX, Jaime Villanueva sentencià que totes les esglésies que s'hi citen, un total de set, «*habían sido abadías*»,¹¹⁸⁶ una idea que han mantingut molts autors posteriors.¹¹⁸⁷ Ara bé, com s'adonà recentment Ramon Ordeig, si llegim atentament el document veurem que dues de les esglésies, en concret la de Sant Martí d'Albet i la de Sant Sadurní Aganensi, no s'hi inclogueren com a *zenobitarum locca* que necessitaven ser reformats, sinó com a parròquies dependents

¹¹⁸⁴ Sobre el possible emplaçament de l'església de Sant Sadurní, veure l'acurat estudi que en fa: Climent Miró Tuset, «Evolució de Sant Vicenç dels Torrents. Un petit monestir esdevingut parròquia (s. X-XX)», a *Actes del III Congrés Internacional d'Història dels Pirineus* (La Seu d'Urgell, en premsa).

¹¹⁸⁵ DSST, doc. 9, p 83-84 (914).

¹¹⁸⁶ Villanueva, *Viage literario a las iglesias de España. Tomo XII: Viage à Urgel y á Gerona*, p. 52.

¹¹⁸⁷ Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Martí d'Albet», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 64; Zaragoza Pascual, p. 12 i 17.

d'un dels cinc monestirs cedits, el de Sant Vicenç dels Torrents.¹¹⁸⁸ En conseqüència, no hi ha cap argument per suposar que aquests dos centres religiosos haguessin tingut mai vida comunitària, sent necessari excloure'ls de la meua recerca.

Sant Martí d'Areny

L'església de Sant Martí, avui pràcticament arruïnada del tot, estava situada al costat del castell que corona el poble aragonès d'Areny de Noguera (la Ribagorça).

L'atribució de vida monàstica a aquest centre religiós es déu a la divergència d'opinions respecte a la identificació de la *domus Sancti Martini*, ubicada *in valle Ariniense*, que apareix en cinc documents d'entre els anys 844 i 972, constant clarament com a cenobi el 874 i el 906.¹¹⁸⁹ El primer que es qüestionà la difícil identificació d'aquesta casa fou Ramon d'Abadal, que assumí que els quatre documents datats entre el 874 i el 972 havien de fer referència a l'església de Sant Martí del Sas, ubicada a escassos quilometres al nord-oest d'Areny; mentre que considerà que el document del 844 formaria part d'un altre fons arxivístic, vinculant-lo a la capella de Sant Martí del Solà, en aquest cas al sud-oest d'Areny, on avui s'alça el Mas d'Avall.¹¹⁹⁰

Posteriorment, en la seva tesi doctoral, Manuel Riu revisà aquesta interpretació, plantejant, per una banda, que els cinc documents citats havien de fer referència a un mateix centre; i, per altra, que en realitat la *domus Sancti Martini* s'hauria d'identificar amb la capella castral de Sant Martí d'Areny.¹¹⁹¹ D'aquestes propostes, la primera ha estat àmpliament acceptada, car no tenim cap notícia de l'esglesiola de Sant Martí del Solà fins l'últim quart del segle X, quan apareix derruïda.¹¹⁹² La segona, però, ha estat molt més qüestionada i, per exemple, Jordi Boix, en revisar la documentació de la Ribagorça alt-medieval, defensà «l'opinió que l'església del castell d'Areny no es pot identificar pas amb la cel·la monàstica de Sant Martí com volen alguns autors, bé que

¹¹⁸⁸ Ordeig Mata, p. 90, n.6. Aquesta hipòtesi sembla correspondre's amb la documentació posterior conservada, car, en el cas de l'església de Sant Martí d'Albet, la trobem vinculada a Sant Vicenç dels Torrents fins a època moderna: Cases Loscos, «Sant Martí d'Albet», p. 64.

¹¹⁸⁹ CC III, doc. 21, p. 291-292 (845) = RAEM, doc. 23, p. 78-79 (844); CC III, doc. 72, p. 322-323 (874) = RAEM, doc. 68, p. 99 (874); CC III, doc. 105, p. 338-339 (903) = RAEM, doc. 105, p. 114 (906); CC III, doc. 203, p. 391-392 (968) = RAEM, doc. 191, p. 151 (969); CC III, doc. 211, p. 396 (971) = RAEM, doc. 202, p. 159 (972).

¹¹⁹⁰ Ramon d'Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1955), p. 265-66.

¹¹⁹¹ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 214-17.

¹¹⁹² CC III, doc. 249, p. 416-417 (979) = RAEM, doc. 234, p. 172-173 (980).

no descartem intenses relacions amb aquesta casa i lògicament amb el veí monestir d'Alaó», retornant a la seva identificació amb Sant Martí del Sas.¹¹⁹³

Tenint en compte tot això, i assumint que al segle IX encara no és gaire habitual trobar capelles castrals convertides en centres de vida comunitària, he optat per vincular els cinc documents citats amb l'església de Sant Martí del Sas, exclouent en conseqüència Sant Martí d'Areny de la meua investigació. Ara bé, hem de tenir present que la falta de referències geogràfiques fa molt difícil poder estar segurs de la correcció de la meua identificació, sent possible haver de rectificar en el futur.

Sant Martí de Bescaran

L'església de Sant Martí, de la qual només resta el campanar, estava situada a un centenar de metres al sud del poble de Bescaran, molt a prop del seu cementiri, dins del terme municipal de les Valls de Valira (l'Alt Urgell).

L'atribució de vida monàstica a aquest indret es deu a la seva identificació amb la casa de Sant Martí que, juntament amb altres cinc *zenobitarum locca*, fou donada a Sant Sadurní de Tavèrnoles pels bisbes Nantigís d'Urgell i Adolf de Pallars l'any 914.¹¹⁹⁴ No en va, entre les pertinences d'aquest suposat monestir se citen les viles de *Semitas* i *Bescaron*, argument que ha estat suficient perquè molts autors l'acceptessin com a centre monàstic.¹¹⁹⁵ Tanmateix, malgrat la similitud dels dos topònims, aquesta identificació segueix sent molt problemàtica, ja que si acceptem, com ha fet la crítica historiogràfica, que la vila de *Semitas* feia referència al poble de Sendes, a la vall de Castellbó,¹¹⁹⁶ sembla difícil que *Bescaron* es pugui vincular amb Bescaran, a gairebé 15 kilòmetres de distància en línia recta i amb quatre termes parroquials entremig.

Una possible solució a aquest problema l'ha ofert recentment Climent Miró en adonar-se que en la falsa dotàlia de Sant Sadurní de Tavèrnoles del 1040, segurament escrita a finals del segle XII, hi tornem a trobar els llocs de *Sempedes* i *Bescarrío*

¹¹⁹³ Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana. Vol. II: Estudis i Recerques*, p. 39 i 44-45.

¹¹⁹⁴ DSST, doc. 9, p. 83-84 (914).

¹¹⁹⁵ Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Martí de Bescaran. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 152; Zaragoza Pascual, p. 49.

¹¹⁹⁶ Sobre la identificació del topònim *Semitas* amb el petit poble de Sendes, a la vall de Castellbó, veure: Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Vicenç de Sendes», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 64; Bolòs i Hurtado, *Atles del comtat d'Urgell (v788-993)*, p. 134.

associats a la vall de Castellbó, mentre que la parròquia de *Besqueran*, que també hi apareix, no sembla guardar-hi cap relació.¹¹⁹⁷ En base això, com diu el mateix autor, és lícit pensar que el *Bescaron* del 914 es correspondria amb el *Bescarrio* del segle XI i no amb *Besqueran*, havent de situar-lo a la vall de Castellbó on, per més inri, encara trobem una partida de terra que porta el topònim de Bescansia. Per tant, si tenim en compte que l'església de Sant Martí que apareix el 914 està clarament lligada a aquests dos indrets, sembla evident que també l'hauríem de situar a la vall de Castellbó, malgrat que no puguem concretar a quina església devia fer referència exactament.

A la llum dels arguments exposats, malgrat no hagi pogut arribar a cap conclusió definitiva, crec que hi ha indicis més que suficients per qüestionar la identificació del *zenobitarum locum* de Sant Martí amb la parròquia de Bescaran, motiu pel qual he optat per una posició prudent i excloure-la del meu llistat de monestirs.

Sant Martí de Puig-reig

L'església romànica de Sant Martí està situada a la part alta del nucli urbà de Puig-reig (el Berguedà), molt a prop d'on s'alçava el seu antic castell.

La vinculació d'aquesta parròquia, consagrada l'any 907 pel bisbe Nantigís d'Urgell,¹¹⁹⁸ amb un possible centre monàstic o canonical va ser proposada per primera vegada per Manuel Riu en la seva tesi doctoral.¹¹⁹⁹ La seva hipòtesi es basava en l'existència d'una donació *pro anima* de l'any 974 en què, a part de referir-se al centre específicament com a *domus*, terme que ell entenia com a propi dels espais de vida comunitària, es citaven «*ipsos servientes qui ad altario serviunt*».¹²⁰⁰ La referència és certament suggeridora, però, com indicà Rosa Serra, no hi ha cap notícia posterior que confirmi la presència d'una comunitat religiosa en aquell indret.¹²⁰¹ A més, com reconegué el mateix Manuel Riu, existeix un document del 988 que sembla contradir la seva proposta, car parla únicament de «*iste sacerdos qui isto altare tenuerit*».¹²⁰²

¹¹⁹⁷ Miró Tuset, en premsa. Sobre la dotació de Tavèrnoles i els criteris que han portat a determinar la seva falsedat, veure: DSST, doc. 59, p. 129-133 (1040) = DEC II/1, doc. +163, p. 86-94 (FALS 1040).

¹¹⁹⁸ DEC I/1, doc. 35, p. 96 (907).

¹¹⁹⁹ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 678-80.

¹²⁰⁰ ACB, doc. 177, p. 321-353 (974).

¹²⁰¹ Rosa Serra Rotés, «Sant Martí de Puig-reig. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 378-80 (p. 379).

¹²⁰² ACB, doc. 210, p. 394-395 (988).

Tenint en compte tot això, he optat per excloure aquesta església de la meva tesi, considerant que no hauria passat d'església parroquial, quelcom que no vol dir que en moments puntuals no pogués haver estat servida per més d'un clergue.

Sant Martí Sesserres

L'església de Sant Martí Sesserres, igual que el petit poble homònim que la circumda, està situada a l'extrem oriental del massís de la Mare de Déu del Mont, dins del terme municipal de Cabanelles (l'Alt Empordà).

La identificació d'aquest centre religiós amb la seu d'una cel·la monàstica es remunta als primers anys del segle XX, quan Francesc Montsalvatge la va associar amb la «*cellam Sancti Martini*» i la «*abbatiam Sancti Martini*» que el rei Carles el Simple confirmà a la seu de Girona en dos preceptes dels anys 899 i 922.¹²⁰³ Això ha motivat que la majoria de catàlegs de monestirs editats *a posteriori* l'hagin inclòs com a centre de vida comunitària.¹²⁰⁴ Ara bé, a finals de la dècada dels anys 70, Joan Badia Homs ja es qüestionà aquesta identificació,¹²⁰⁵ concloent més endavant que les notícies atribuïdes a aquesta església en realitat es referien al monestir de Sant Martí de les Escaules, hipòtesi acceptada per la majoria dels historiadors posteriors.¹²⁰⁶

Desvinculades aquestes dues notícies de l'evolució històrica de Sant Martí Sesserres, no hi ha cap altre element que indiqui la presència d'una comunitat monàstica i, per tant, m'he vist obligat a excloure'l de la meva recerca.

Sant Pere de Clarà

L'església de Sant Pere està situada a la ribera esquerra de la riera de Clarà, molt a prop de la seva capçalera i del poble d'Òrrius, malgrat que pertany administrativament al terme municipal d'Argentona (el Maresme).

¹²⁰³ Francisco Montsalvatge Fossas, *Noticias históricas. Vol. XVII: Nomenclator Histórico de las iglesias parroquiales y rurales, santuarios y capillas de la provincia y diócesis de Gerona* (Olot: Imprenta y librería de Sucs. de J. Bonet, 1909), p. 223-24. Quant als privilegis del rei Carles el Simple a la seu de Girona, veure: CC II, Girona, doc. 8, p. 144-147 (899); CC II, Girona, doc. 9, p. 148-151 (922).

¹²⁰⁴ Zaragoza Pascual, p. 211-12.

¹²⁰⁵ Joan Badia Homs, *L'arquitectura medieval de l'Empordà. Vol. II-A: Alt Empordà (Agullana-Peralada)* (Girona: Diputació provincial de Girona, 1978), p. 62.

¹²⁰⁶ Joan Badia Homs i Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Martí Sesserres. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II*, 1990, p. 426; Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atlas del comtat de Besalú (785-988)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1998), p. 72.

Al llarg del segle XI, aquest centre religiós acollí una petita fundació monàstica impulsada per la naixent família aristocràtica dels Sant Vicenç, que n'adquiriren la propietat vers l'any 1030.¹²⁰⁷ Tradicionalment, però, s'ha considerat que aquesta casa ja podria haver comptat amb certa comunitat durant el segle anterior, car, si per una banda se'ns ha conservat un epígraf que podria retrotreure la fundació de l'església fins a finals del segle IX,¹²⁰⁸ per altra existeix la llegenda que els seus monjos havien estat executats en la ràtzia d'al-Manşūr del 985.¹²⁰⁹ El problema és que no sabem l'origen d'aquesta tradició, ja que, malgrat els esforços invertits, m'ha estat impossible trobar-ne cap referència abans del segle XIX, quan la recollí sense indicació de font José M. Pallicer.¹²¹⁰ En conseqüència, es fa difícil poder valorar les evidències sobre les quals se sustenta aquesta llegenda i poder-li donar una mínima credibilitat.

Tenint en compte aquesta problemàtica manca de dades objectives, he optat per excloure la casa de Sant Pere de Clarà del recull de monestirs elaborat en aquesta tesi, esperant que una eventual intervenció arqueològica d'aquest jaciment, recentment prospectat a través de georadar,¹²¹¹ pugi apartar noves dades sobre els seus orígens.

¹²⁰⁷ ACA, *Feudorum Vicariarum Cathalonie*, IV, f. 53v-54r ([1027-1035]). Respecte al contingut d'aquest document i la seva datació, veure: Pere Benito Monclús, «Poder i societat al Maresme medieval: els Sant Vicenç (1022-1271)», a *L'arquitectura militar medieval. I Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme* (Mataró: Associació Cultural Grup d'Història del Casal Mataró, 2000), p. 25-35 (p. 25-27).

¹²⁰⁸ ELMCC, doc. 49, p. 329 (Finals del segle IX).

¹²⁰⁹ Joaquim Graupera Graupera, «Els monestirs del Baix Maresme. Una visió de conjunt», a *Els monestirs medievals. IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme* (Mataró: Associació Cultural Grup d'Història del Casal Mataró, 2011), p. 37-51 (p. 37).

¹²¹⁰ José M. Pellicer Pagés, *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro, antigua ciudad de la España Tarraconense, región layetana* (Mataró: Establecimiento tipográfico de Feliciano Horta, 1888), p. 380. La font utilitzada per Pellicer, segons Joaquim Graupera, hauria estat la Crònica del Principat de Pujades que, el seu temps, bevia de la història de Sant Feliu de Guíxols de l'abat Alonso Cano: Graupera Graupera, p. 37, n. 3. Ara bé, consultades aquestes dues obres, i especialment els capítols dedicats a les algarades sarraïnes sobre Catalunya, m'ha estat del tot impossible trobar cap menció a la suposada destrucció de la casa de Clarà, centrant-se ambdues cròniques en els estralls que patiren els monestirs de Sant Pere de les Puel·les, Sant Cugat del Vallès, Sant Pol de Mar, Sant Feliu de Guíxols i un desconegut cenobi blanenc: Alonso Cano, *Discurso general de este antiquísimo Castillo y Monasterio de Sanct Feliu de Guíxols de la Orden de Ntro. Glorioso P. S. Benito* (Madrid: Manuscrit MSS/9635 de la Biblioteca Nacional d'Espanya, 1606), f. 19r-29v; Jeroni Pujades, *Crónica Universal del Principado de Cataluña escrita a principios del siglo XVII. Tercera Parte. Vol. VII*, ed. Pròsper de Bofarull, Albert Pujol i Fèlix Torres (Barcelona: Imprenta de José Torner, 1983), p. 252-257.

¹²¹¹ Maria Lafuente, Roger Sala i Alexis Serrano, «Resultats de la prospecció geofísica realitzada al priorat medieval de Sant Pere de Clarà, Argentona (el Maresme)», a *Els monestirs medievals. IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme* (Mataró: Associació Cultural Grup d'Història del Casal Mataró, 2011), p. 112-22.

Sant Pere d'Escales

El suposat monestir de Sant Pere d'Escales, que estaria situat a la Conca Dellà, prop del castell de Llordà, és totalment fictici i, en realitat, es tracta d'una identificació errònia de la casa de Sant Pere de Graudescales, ubicada a la vall de Lord (el Solsonès). L'origen de la confusió es troba en l'obra del pare Villanueva, ja que identificà el «*pago Lordense*» que torbà en la documentació de Sant Pere amb Llordà i no amb Lord, com havia de ser.¹²¹² A partir de llavors, varis autors, basant-se en el seu treball, han anat perpetuant l'error fins a l'actualitat.¹²¹³ Per tant, cal esmenar-lo definitivament i no incloure aquest monestir entre els cenobis pallaresos.

Sant Pere de Ger

L'església de Sant Pere, actualment abandonada i pràcticament desapareguda, estava situada a les afores del poble de Ger (la Cerdanya), a l'extrem septentrional de la fèrtil plana ceretana, molt a prop del traçat de l'antiga *strata francisca*.

Aquesta ubicació privilegiada, sumada a la sorprenent manca de monestirs que observem en el comtat de Cerdanya, va propiciar que alguns autors consideressin que havia de ser un monestir des de la seva primera menció l'any 965.¹²¹⁴ Ara bé, aquest document únicament defineix Sant Pere de Ger com a *domus*, terme que, com hem vist, no indica necessàriament la presència d'una comunitat monàstica, sent possible que fos una església amb certa centralitat o, com volgué Manuel Riu, amb un grup de clergues que hi vivien conjuntament.¹²¹⁵ Aquesta mateixa terminologia la trobem en un altre document del 972.¹²¹⁶ Per tant, en la meua opinió, en aquesta cronologia no podem considerar aquesta església com un monestir, sinó que l'hem de tractar com una *domus* més de les moltes que documentem al llarg dels segles IX i X.

El 978, la casa de Sant Pere de Ger, fins aquell moment independent, va ser lliurada al monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles pel comte Borrell II d'Urgell i

¹²¹² Villanueva, *Viage literario a las iglesias de España. Tomo XII: Viage à Urgel y á Gerona*, p. 30-32.

¹²¹³ Coy, p. 144-45; Sánchez Vilanova, p. 106.

¹²¹⁴ Zaragoza Pascual, p. 111-12. Respecte al primer document que esmenta clarament l'església de Sant Pere de Ger, veure: DSST, doc. 19, p. 92 (965).

¹²¹⁵ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 271.

¹²¹⁶ DSST, doc. 22, p. 94 (972).

Barcelona.¹²¹⁷ No crec, però, que aquest canvi suposés la seva automàtica conversió en una cel·la monàstica, ja que, si el 982 la tornem a trobar com a *domus*,¹²¹⁸ el 1037 apareix simplement com a *ecclesia*.¹²¹⁹ Ara bé, aquest últim document ens ofereix més informació, ja que, malgrat la seva brevetat, sembla indicar que l'església de Ger era la seu d'una batllia de Tavèrnoles que havia estat usurpada pel prevere Seniofred i els seus fills, possiblement el seus responsables, que ara li retornaven. Per tant, sembla que fins a aquell moment, com a molt, havia estat la seu d'una batllia organitzada a través d'un prevere secular, però no una cel·la monàstica com s'havia volgut interpretar.

A partir de la restitució del 1037, vist el fracàs que havia suposat confiar una batllia tan llunyana a un particular, possiblement el monestir de Tavèrnoles decidí canviar d'estratègia i convertir la casa de Ger en una cel·la on poguessin residir un petit nombre de comunitaris per tal d'administrar els seus béns a la plana ceretana. Això explicaria perquè l'acta de consagració de Tavèrnoles, datada del 1040, cita l'església de Ger com a cel·la.¹²²⁰ Ara bé, en els últims temps s'ha demostrat que aquest document és fals i que, en realitat, va ser redactat a la segona meitat del segle XII, cosa que també impedeix assegurar que a mitjan segle XI ja tingués aquesta condició. En qualsevol cas, crec provat que per a la cronologia del present estudi Sant Pere de Ger no tenia vida monàstica, si bé podia haver estat una església secular de notable importància.

Sant Pere de la Portella

La casa de Sant Pere de la Portella està situada al bell mig de la vall homònima, dins del terme municipal de La Quar (el Berguedà).

No hi ha cap dubte que, a partir del segle XI, aquesta església acollí un reeixit monestir benedictí que aconseguí sobreviure, amb els seus més i els seus menys, fins a la desamortització del 1833. Tanmateix, no està tan clar que puguem retardar la seva cronologia fins al segle X. Això és així perquè, malgrat que la majoria d'historiadors que l'han estudiat el considerin fundat vers el 997,¹²²¹ any en què el comte i futur

¹²¹⁷ DSST, doc. 26, p. 98 (978).

¹²¹⁸ DSST, doc. 27, p. 99 (982).

¹²¹⁹ DSST, doc. 55, p. 124-125 (1037).

¹²²⁰ DSST, doc. 59, p. 129-133 (1040) = DEC II/1, doc. +163, p. 86-94 (FALS 1040).

¹²²¹ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 359; Jordi Bolòs Masclans, «Sant Pere de la Portella. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 405-11 (p. 405).

bisbe-abat Oliba li llegà un important predi a la vall de Frontanyà,¹²²² tot indica que aquest document s'ha de considerar fals. No en va, com s'adonà Josep Camprubí, el text ofereix importants incoherències, com ara l'ús d'un llenguatge impropï del segle X, l'esment de drets senyorials que no aparegueren fins a la segona meitat del segle XI o la presència del vescomte Bardina, que no assumí el càrrec fins el 1003.¹²²³

Aquest fet, sumat a la també manifesta falsedat d'alguns dels altres documents de principis del segle XI que ens parlen d'aquest monestir,¹²²⁴ dificulten poder reconstruir la història dels seus primers temps. Per si això fos poc, el primer document aparentment autèntic que s'hi refereix presenta problemes de lectura en la seva data, sent impossible precisar si és del 24 de juny del 1002 o del 1007.¹²²⁵ En conseqüència, no hi ha dubte que el monestir Sant Pere de la Portella estava en procés de fundació a principis del segle XI, sobretot per iniciativa dels senyors del lloc, quelcom molt comú en aquell període, però no es pot assegurar que existís abans de l'any 1000.

Tenint en compte això, i assumint que en cas d'haver existit al segle X dataria de molt al final del meu període d'estudi, he decidit excloure aquesta fundació de la present tesi, esperant que en el futur puguem comptar amb més informació per precisar la cronologia d'aquesta interessant fundació senyorial.

Sant Pere de Pallars

L'església de Sant Pere de Pallars, de la qual no ens ha previngut cap vestigi, sembla que s'hauria de situar vers el lloc on avui s'alça el petit poble d'Enviny, dins del terme municipal de Sort (el Pallars Subirà).¹²²⁶

¹²²² DSPP, doc. 2, p. 210-211 (997).

¹²²³ Josep Camprubí Sensada, *Conquesta i estructuració territorial del Berguedà (s. IX-XI). La formació del comtat* (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2006), p. 193-94. Aquestes inconsistències ja havien estat apuntades anteriorment per Eduard Junyent, si bé ell optà per considerar-lo únicament interpolat, assumint l'autenticitat del seu contingut: Eduard Junyent, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1992), p. 28-30.

¹²²⁴ DSPP, doc. 3, p. 212-214 (1000?); DSPP, doc. 5, p. 214-216 (1006). Sobre la falsedat d'aquests documents, veure: Camprubí Sensada, p. 194-96.

¹²²⁵ DSPP, doc. 6, p. 217-218 (1002/1007). Eduard Junyent també plantejà que aquest document pogués haver estat retocat a posteriori, tot i que no ofereix més argument que les seves divergències amb el fals datat del 997: Junyent, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, p. 42-43.

¹²²⁶ Sobre la ubicació de la casa de Sant Pere de Pallars, veure: Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 345-46; Bolòs i Hurtado, *Atles dels comtats de Pallars i Ribagorça (v806-v998)*, p. 152.

La primera i gairebé única notícia relativa a aquest petit centre religiós data de l'any 849, quan el comte Frèdol de Tolosa concedí la immunitat a Sant Vicenç de Gerri sobre els seus alous i els beneficis que ell mateix li havia concedit, entre els quals destaca la «*domum Sancti Petri cum suis apertinenciis qui est constructus in confinio Paliare et in alio loco qui nominatur Petra Apelie cum suis apertinenciis cum ipsa ecclesia Sancti Stephani et ipsas connaminas qui sunt in pago Cortetano*». ¹²²⁷ Si exceptuem que s'hi refereix com a *domus*, aquest document no ofereix cap indicati que permeti identificar la casa de Sant Pere de Pallars amb un centre monàstic. Ara bé, el fet que aparegui amb aquest nom llistat just al costat de Sant Esteve de Perabella, que havia estat una petita abadia independent abans de ser donada a Gerri, ha propiciat que, per assimilació, molts autors li hagin pressuposat un passat idèntic. ¹²²⁸

Jo mateix, en treballs anteriors, m'havia inclinat per aquesta hipòtesi i l'havia considerat com un cenobi de fundació particular amb una evolució similar a la que es pot observar en casos més ben documentats com el de Sant Esteve de Servàs o el ja citat de Sant Esteve de Perabella. ¹²²⁹ Un cop analitzada tota la documentació dels monestirs catalans alt-medievals, però, no crec que hi hagi arguments suficients per mantenir aquest plantejament, sobretot després de demostrar que el terme *domus* és àmpliament utilitzat per designar centres de culte tan seculars com regulars. Per tant, en la present tesi he optat per excloure Sant Pere de Pallars i considerar-lo com una església secular, situació en la qual la pròpia documentació ens el mostra l'any 966. ¹²³⁰

Sant Vicenç de Fontclara

L'església de Sant Vicenç de Fontclara, de la qual no ens ha pervingut cap vestigi, sent fins i tot difícil de precisar la seva ubicació exacta, sembla que estava situada a la Conca Dellà, molt a prop de l'actual poble d'Isona (el Pallars Jussà).

Les primeres notícies sobre aquest centre religiós provenen de dos documents, molt similars entre ells, que expliquen com el comte Borrell II i el seu germà Guifré

¹²²⁷ CC III, doc. 41, p. 304-305 (849).

¹²²⁸ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 345-46; Ignasi M. Puig Ferreté, *El monestir de Santa Maria de Gerri (segles XI-XV)* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1991), p. 63; Joan-Albert Adell Gisbert i Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Pere de Pallars», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 69-70.

¹²²⁹ Costa Badia, p. 31.

¹²³⁰ CC III, doc. 200, p. 388-390 (966).

donaren aquesta esglésiola, «*qui fuit destructa a sarazenis (et) deserta fuit per annos multos*», al monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles. En el primer document, datat del 12 de juliol del 973, en tot moment se'ns en parla com a *ecclesia*,¹²³¹ però en el segon, datat del 30 de juliol del mateix any, se'ns especifica que en el passat havia estat un *monasterium*.¹²³² Aquesta informació, malgrat que sembla que ambdós documents foren falsejats a la segona meitat del segle XI,¹²³³ podria tenir certa base històrica i respondre a una tradició ben assentada, ja que la seva inclusió en el citat fals era totalment innecessària pels seus objectius, que eren simplement acreditar la possessió d'uns béns per part del gran cenobi urgel·lità. Així mateix, com apuntà Manuel Riu, la seva advocació a Sant Vicenç també podria recolzar aquesta hipòtesi, ja que el màrtir d'Osca fou un patró recurrentment invocant en època visigoda.¹²³⁴

En qualsevol cas, el fet que no tornem a trobar cap referència a Sant Vicenç de Fontclara com a cenobi i que, en l'únic esment posterior a aquest centre religiós, de nou en un fals del segle XII, aparegui com a simple *ecclesia*,¹²³⁵ em fa suposar que, si bé podia haver tingut certa comunitat abans del segle IX, aquesta mai es restaurà i, per tant, durant la cronologia que abasta aquest treball, no fou un monestir. En conseqüència, malgrat l'interès evident que suposaria intentar localitzar-lo i aproximar-nos-hi arqueològicament, m'he vist obligat a excloure'l del present estudi.

Sant Vicenç de Pinsent

L'església de Sant Vicenç de Pinsent, avui desapareguda, sembla que s'hauria de situar prop d'on actualment s'alça el balneari dels Banys de Sant Vicenç, dins del terme municipal del Pont de Bar (l'Alt Urgell).

La identificació d'aquest centre religiós amb un monestir es remunta fins al pare Jaime Villanueva, que a principis del segle XIX publicà la seva dotàlia amb el regest «*Restauratio et dotatio monasterii de Pino-Sancto, anno DCCCCLXVII*» i atribuï la

¹²³¹ DSST, doc. 23, p. 95-96 ([FALS] 973).

¹²³² DSST, doc. 24, p. 96-97 ([FALS] 973).

¹²³³ Respecte a la falsedat d'aquests dos documents, agraeixo al Dr. Ramon Ordeig que compartís amb mi la crítica diplomàtica que està preparant en motiu de l'edició del vuitè volum de la *Catalunya Carolíngia*, dedicat als comtats d'Urgell i Cerdanya.

¹²³⁴ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 296.

¹²³⁵ DSST, doc. 59, p. 129-133 (1040) = DEC II/1, doc. +163, p. 86-94 (FALS 1040).

seva fundació als desitjos de Sunifred, el seu primer abat.¹²³⁶ Amb el temps, es va veure que l'abat referit en el document era, en realitat, Sunifred de Sant Llorenç prop Bagà, però ningú es qüestionà la condició monàstica d'aquest centre, vinculant-hi erròniament les restes arqueològiques pertanyents al monestir, en aquest cas real, de Sant Andreu de la Quera.¹²³⁷ No va ser fins el 1998 que el pare Cebrià Baraut va aportar una nova visió sobre el tema, desvinculat definitivament Sant Vicenç de Pinsent de les ruïnes de la Quera i demostrant, a través de l'anàlisi de la documentació conservada, que es tractava d'una església secular, si bé depenia del cenobi de Sant Llorenç prop Bagà.¹²³⁸

Per tant, prenent com a base l'estudi de Cebrià Baraut, he exclòs Sant Vicenç de Pinsent de la llista de les fundacions monàstiques urgel·litanes i he inclòs en el seu lloc el monestir de Sant Andreu de la Quera, tan interessant com poc treballat.

Sant Vicenç del Sas

L'església de Sant Vicenç del Sas està situada prop del nucli d'Hostalets de Sas, a la vall de Cornudella, en el municipi aragonès d'Areny de Noguera (la Ribagorça).

Aquesta petita esglésiola ha estat proposada com a possible seu d'un priorat de Santa Maria de Lavaix per l'historiador Jordi C. Boix, ja que se'ns ha conservat un document del 950 que ens informa que el «*locum nominatum Sancto Vincencio, in valle Supedrunico*» va ser lliurat pel comte Unifred de Ribagorça a aquella abadia «*ad monasticum servitium et ad regulam sancti Benedicti*».¹²³⁹ Ara bé, no crec que la dedicació al “servei monàstic” hagués d'implicar necessàriament l'establiment d'un centre de vida religiosa en aquell indret, ja que podia significar simplement que els rèdits que se n'extraguessin es lliuressin als monjos de Lavaix. Hem de tenir present

¹²³⁶ Jaime Villanueva, *Viage literario a las iglesias de España. Tomo X: Viage à Urgel*. (València: Imprenta de Oliveres, antes de Estevan, 1821), p. 108. L'edició del document, amb alguns errors, es troba a l'apèndix 18, p. 259-261. Per una edició més acurada, veure: MSLLB, doc. 22, p. 187-188 (964).

¹²³⁷ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 352-54; Jordi Bolòs i Montserrat Pagès, *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà* (Barcelona: Proa, 1986), p. 50-52; Joan-Albert Adell Gisbert i Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Vicenç de Pinsent», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 201-2; Zaragoza Pascual, p. 175.

¹²³⁸ Cebrià Baraut, «L'església de Sant Vicenç de Pinsent i el monestir de Sant Andreu de la Quera», *Església d'Urgell*, 268 (1998), 5-7.

¹²³⁹ CC III, doc. 161, p. 367-368 (950). Quant a la proposta d'identificar l'església de Sant Vicenç del Sas amb un possible priorat de Santa Maria de Lavaix, veure: Jordi C. Boix Pociello, «Sant Vicenç del Sas», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 307.

que, més enllà de l'hagiotopònim de Sant Vicenç, el document ni tan sols indica que hi hagués una església en aquella vall que el comte conquerí «*ad gentem paganorum*».

En conseqüència, i a falta de més evidències, he decidit no comptabilitzar Sant Vicenç del Sas entre els monestirs ribagorçans del segle X, esperant que, en el futur, la recerca històrica i arqueològica ens en pugui aportar més informació.

Sant Vicenç de Saurí i Sant Esteve de Meneurí

L'església de Sant Vicenç, avui Sant Víctor, es troba al centre del poble de Saurí, al fons de la vall d'Àssua, dins del municipi de Sort (el Pallars Sobirà). La casa de Sant Esteve, per la seva part, està ubicada a les afores del mateix poble, però a l'altra banda del barranc del Pamano, on queden algunes restes del despoblat de Meneurí.

Comento ambdues esglésies al mateix temps perquè, segons totes les referències documentals que ens n'han pervingut, durant els primers segles medievals estaven profundament vinculades. No en va, totes les donacions que reberen al segle X anaven dirigides a totes dues alhora, referint-s'hi com a «*domum Sancti Vincenti et Sancti Stephani qui sunt fundati in villa Savariense*».¹²⁴⁰ Això podria arribar-nos a fer qüestionar si no es tractaria d'un mateix centre religiós amb dues advocacions diferents, quelcom bastant comú a l'època.¹²⁴¹ Ara bé, el fet que en una venda entre particulars del 981 aparegui una terra situada «*prope ipsa ecclesia Sancti Stephani*» i afrontada per una altra banda «*in terra de Sancto Vincencio*» apunta en la direcció contrària.¹²⁴²

Quant a la identificació de la casa o cases de Sant Vicenç i Sant Esteve de Saurí com a possibles centres de vida monàstica, val a dir que Ferran Valls i Taberner el 1916 ja parlà del «cenobi de Sant Vicens i Sant Esteve de Savarís».¹²⁴³ *A posteriori*, Ramon d'Abadal optà per considerar-la una simple església secular, però Manuel Riu, sense negar que fos regida per un prevere secular, recuperà la hipòtesi que es tractés d'un monestir o, almenys, que ho hagués estat en una època anterior, ja que, a part

¹²⁴⁰ CC III, doc. 256, p. 420 (979); CC III, doc. 262, p. 422-423 (vers 970).

¹²⁴¹ Per aquesta opció semblen decantar-se Ramon d'Abadal i Manuel Riu en els seus estudis sobre els cenobis pallaresos, si bé cap dels dos entra en profunditat en el tema: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 270; Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 382-83.

¹²⁴² CC III, doc. 263, p. 423 (981).

¹²⁴³ Ferran Valls Taberner, «Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça», *Estudis Universitaris Catalans*, 9 (1916), 1-101 (p. 31).

d'aparèixer designada com a *domus*, no és comú en la documentació pallaresa alt-medieval trobar una església secular rebent donacions *pro anima*.¹²⁴⁴ Jo mateix, en estudis passats, vaig secundar aquesta opinió i vaig comptabilitzar aquests centres com a possibles monestirs.¹²⁴⁵ No obstant això, un cop revisada tota la documentació catalana d'època carolíngia, trobem molts altres casos d'esglésies seculares que reberen donacions i que s'intitulaven *domus*, invalidant tot l'argumentari anterior.

En conseqüència, a la llum de tota la documentació treballada, actualment m'inclino més per considerar Sant Vicenç de Saurí i Sant Esteve de Meneurí com a dues esglésies seculares profundament vinculades entre si, però sense vida monàstica, motiu pel qual he optat per excloure-les de la present tesi.

¹²⁴⁴ Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 270; Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, p. 382-83.

¹²⁴⁵ Costa Badia, p. 31.

5. La distribució geogràfica dels cenobis alt-medievals: Cap a una definició de models monàstics

Un cop definida i purgada la llista de tots els monestirs que podem documentar en els comtats catalans dels segles IX i X, és hora de fer una primera valoració quantitativa dels resultats obtinguts. En aquest sentit, cal destacar que, a través de la recerca realitzada, he aconseguit registrar un total de 144 centres de vida monàstica, un nombre més que considerable per un territori que mai superà els 25.677 km².

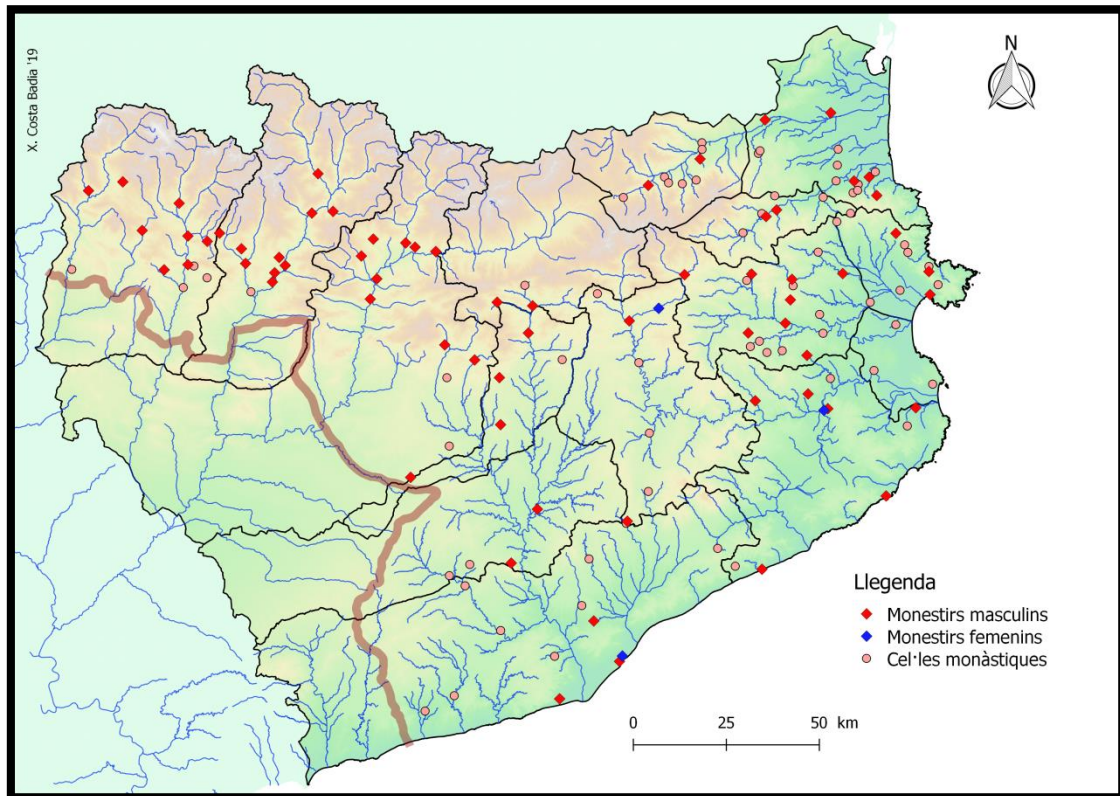

Fig. 41: Mapa de tots els monestirs fundats al llarg dels segles IX i X en els comtats catalans.

El coneixement que tenim sobre aquests cenobis, com he comentat en el tercer apartat d'aquest bloc, és molt irregular i, al costat d'alguns casos molt ben documentats, en trobem altres sobre els quals amb prou feines podem assegurar la seva existència. No obstant això, la gran majoria han pogut ser ubicats geogràficament, 117 amb precisió i 20 de manera aproximada, quedant-ne només 7 sense georeferenciar. En conseqüència, tot i que n'hi podrien haver hagut molts altres que encara no han estat identificats, he pogut confeccionar un projecte cartogràfic força complet que no només permet estudiar comparativament la distribució espacial del monacat català alt-medieval (fig. 41); sinó

que, gràcies a la creació d'un seguit de mapes seqüencials separats entre si per un període fix de deu anys, també permet veure com evolucionà al llarg del temps, integrant d'una manera més dinàmica les variables de temps i espai. Per últim, la informació registrada en la base de dades que he dissenyat també permet complementar aquesta cartografia amb mapes temàtics segons altres realitats com, per exemple, els seus precedents, el tipus de fundació o els privilegis que ostentaven.

Aquest projecte cartogràfic, que es pot consultar íntegrament en els annexos del present treball (Annex 1.1), permet constatar que, si bé cada cenobi tingué la seva pròpia evolució històrica i adoptà les seves característiques particulars, existiren molts patrons de comportament compartits que es repetiren en més d'una ocasió. Així, per exemple, en un dels primers estudis de caràcter general sobre el monacat català, Antoni Pladevall ja distingí, de manera gairebé intuïtiva, diversos moments en què proliferaren de forma especial les fundacions monàstiques, marcant també diferències en qui portava la iniciativa en cadascun dels períodes assenyalats.¹²⁴⁶ Menys comú, però, resulta analitzar comparativament els cenobis alt-medievals segons la seva ubicació física, malgrat que, com ha apuntat recentment Jordi Bolòs, s'identifiquen un seguit de factors geogràfics que es repeteixen recurrentment en els cenobis catalans i que, sens cap mena de dubte, condicionaren el seu establiment en uns indrets concrets en detriment d'altres que no complien amb aquelles característiques.¹²⁴⁷

Tenint en compte aquestes circumstàncies i els objectius marcats per a aquest primer bloc de la tesi, centrat en aproximar-nos al paisatge monàstic català des d'un punt de vista general, m'agradaria cloure'l fent un exercici de síntesi per tal d'identificar els principals patrons d'assentament que s'hi observen. No en va, crec que aquest

¹²⁴⁶ Antoni Pladevall Font i Francesc Català-Roca, *Els Monestirs Catalans* (Barcelona: Edicions Destino, 1968), p. 29-51. La classificació proposada en aquesta obra, seguida per molts autors posteriors, es basa en la distinció entre els cenobis fundats en el marc del "renaixement monàstic" del segle IX, els centres comtals del X, els senyoriais del XI i l'estagnació de les fundacions del XII.

¹²⁴⁷ Jordi Bolòs Masclans, «Una aproximació als monestirs catalans medievals: els documents escrits, la cartografia i l'arqueologia del paisatge», a *Els monestirs medievals. IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme* (Mataró: Associació Cultural Grup d'Història del Casal Mataró, 2011), p. 73-83 (p. 73-76). Amb anterioritat, Manuel Riu també havia plantejat uns patrons que s'observen en la ubicació dels monestirs d'època visigoda del comtat d'Urgell, remarcant la seva inclinació per les proximitats dels cursos d'aigua, els camins, els antics santuaris pagans o les ruïnes d'edificacions antigues en general: Manuel Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI). Vol. I* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 1960), p. 117-22. Així mateix, cal tenir en compte que, en el món anglo-saxó, sí que s'han realitzat alguns intents reeixits d'estudiar comparativament la ubicació dels monestirs fundats al llarg del temps i, fins i tot, intentar definir alguns models precisos d'assentament: Mick Aston, *Monasteries in the landscape* (Stroud: Tempus, 2000), p. 20-100; Tim Pestell, *Landscapes of monastic foundation: the establishment of religious houses in East Anglia, c. 650-1200* (Woodbridge: Boydell Press, 2004).

esforç, acompanyat d'una reflexió comparativa sobre els trets comuns i les diferències que es detecten entre els diferents cenobis que s'hi poden associar, pot servir per definir uns arquetips teòrics que realment ajudin a conèixer millor, i sobretot amb una perspectiva de conjunt més àmplia, el fet monàstic a casa nostra.

Els monestirs en valls, *territoria* i *pagi* de muntanya

Entrant a valorar comparativament la ubicació dels diferents monestirs que es fundaren als comtats catalans entre els segles IX i X, el primer patró que s'observa és la proliferació d'aquests centres a les zones més muntanyoses i, sobretot, a l'interior d'espais territorialment coherents que sovint apareixen significats com a *valles*, *pagi* o *territoria*.¹²⁴⁸ Tant és així que els cenobis ubicats en aquestes demarcacions representen més del 50% del total, fregant el 100% en les comarques pirinenques (fig. 42).

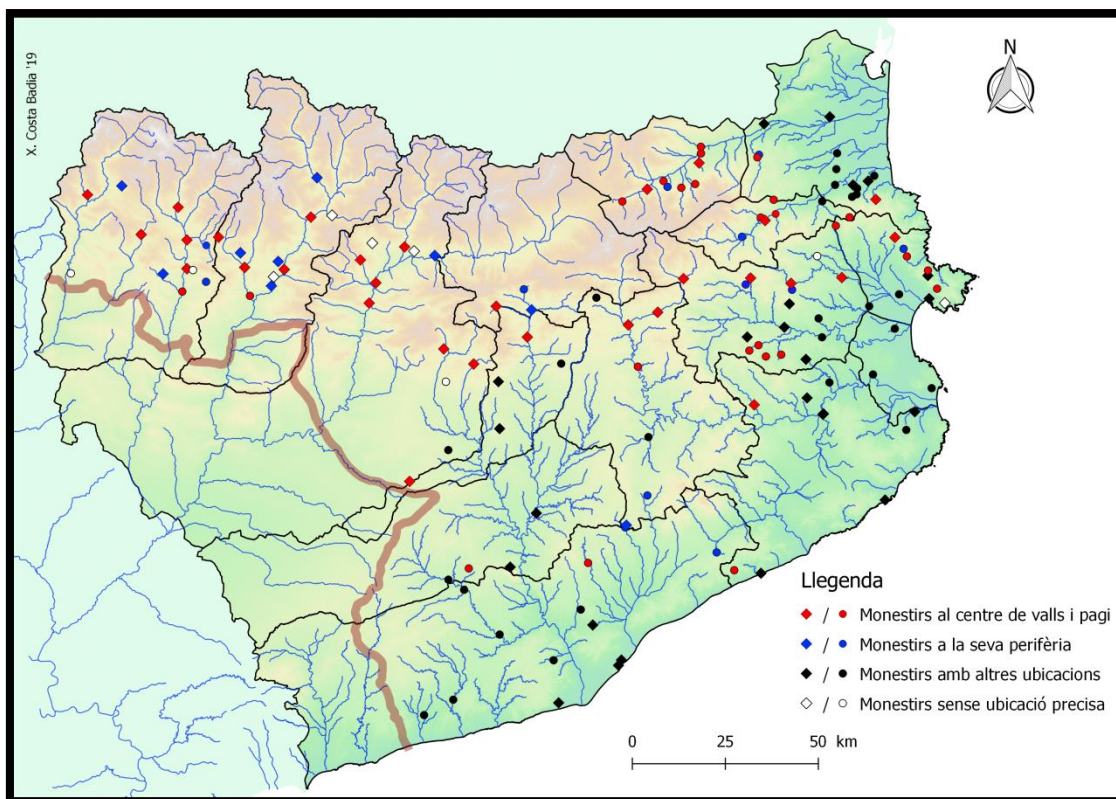

Fig. 42: Monestirs ubicats en valls, *territoria* i *pagi* de muntanya ben definits per l'orografia circumdant.

¹²⁴⁸ La preferència dels monestirs per les valls i altres demarcacions territorials ben definides no ha passat desapercebuda a alguns dels principals autors que han treballat el monacat català alt-medieval, referint-s'hi sobretot com a prova del paper d'aquestes institucions en l'estructuració del territori: Manuel Riu, «Monacato y colonización rural en la Cataluña Altomedieval», *Codex Aquilarensis*, 2 (1989), 85-112 (p. 91-94); Jordi Bolòs, «El monestir com a institució feudal», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 68-89 (p. 70-73).

Fixant-nos amb major detall en les característiques d'aquests espais, cal destacar que, com apuntà Jordi Bolòs, no sempre coincidien exactament amb els límits de les valls geogràfiques, podent estar conformats per vèries d'aquestes o, en el cas de les més grans, per només una part.¹²⁴⁹ Així s'explica, per exemple, que la vall de Lord també inclogués la conca paral·lela de l'aigua d'Ora o que el curs de la Noguera Ribagorçana estigués dividit en múltiples demarcacions diferents. Això no treu, però, que aquestes unitats seguissin mantenint una evident coherència interna amb uns límits ben definits per vessants de pendent pronunciat i uns accessos que, moltes vegades, venien marcats per estrets o congosts més o menys abruptes. Un bon exemple n'és la vall de Brocà, on s'alçava el monestir de Sant Llorenç prop Bagà, ja que, constituïda en la confluència del Llobregat i el Bastareny, venia ben definida per l'orografia del seu entorn.

Aquests espais, però, no només tenien coherència des d'un punt de vista territorial, sinó que també constituïen les demarcacions bàsiques en què s'enquadrava la població de l'Alta Edat Mitjana i, de fet, hi devien haver uns vincles socials molt estrets i una clara consciència col·lectiva entre les persones que hi residien. No en va, si bé s'ha estudiat poc la identificació d'aquestes unitats territorials amb les circumscripcions homònimes que es documenten en època romana i visigoda,¹²⁵⁰ tenim indicis clars que permeten remuntar-les fins molt abans de la conquesta carolíngia del territori català, ja que, si per una banda la toponímia sembla indicar que moltes de les valls del Conflent es correspondrien amb *fundi* d'època romana,¹²⁵¹ per altra ens trobem amb l'excepcional cas del *pagus* d'Orrit, que ja apareix documentat en un dels pocs diplomes del segle VI conservats.¹²⁵² Així mateix, també resulta revelador que aquestes valls, *territoria* i *pagi*

¹²⁴⁹ Jordi Bolòs, «Organització del territori i poblament a l'Edat Mitjana als Pirineus catalans», a *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*, ed. Jaume Bertranpetit i Elisenda Vives (Andorra la Vella: Centre de Trobada de les Cultures Pirinenques, 1995), p. 221-34 (p. 223-26). És interessant destacar que, en aquesta obra, l'autor fa un recull de totes les valls, *territoria* i *pagi* que aconsegueix documentar en les fonts relatives als pirineus catalans, si bé no s'hi inclouen alguns territoris significatius com la vall nord-catalana del Conflent.

¹²⁵⁰ Respecte a l'existència de *pagi* i *territoria* com a base de l'organització territorial en època romana i visigoda, malgrat comptar amb alguna divergència interpretativa, veure: Alberto Prieto Arciniega i Ramón Martí Castelló, «Ordenamiento territorial antiguo y medieval del nordeste peninsular», a *La ciutat en el món romà. Actes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica*, ed. Xavier Dupré (Tarragona: Comitè Organitzador del XIV CIAC; Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas; Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1994), p. 339-41; Horacio Arrechea Silvestre, «Sobre las circunscripciones menores en el reino visigodo de Toledo», *Arqueología, paleontología y etnografía*, 4 (1998), 239-46 (p. 241-42); Robert Sablayrolles, «Le pagus dans le cadre pyrénéen», a *Organisation des espaces antiques: entre nature et histoire*, ed. Georges Fabre (Biarritz: Atlantica, 2000), p. 109-32.

¹²⁵¹ Jordi Bolòs Masclans, «Onomàstica i poblament a la Catalunya septentrional a l'Alta Edat Mitjana», a *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*, ed. Philippe Sénac (Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1995), p. 49-69 (p. 52-54).

¹²⁵² DIMSMA, doc. 1, p. 277-278 (522).

fossin les unitats territorials sobre les quals es construïren i s'expandiren els comtats carolingis, reforçant la idea que eren projeccions espacials preexistents molt arrelades en la vida quotidiana de les comunitats locals.¹²⁵³

A nivell econòmic, aquestes demarcacions també constituïen espais significats, ja que, especialment en les àrees de muntanya, s'erigien com els principals reservoris de terres conreables, alhora que també oferien importants possibilitats per la ramaderia en les vessants menys aptes pel treball de la terra. Molts d'ells, a més, eren solcats pels principals camins que creuaven el territori, sent paradigmàtics el cas de la vall de Ripoll que, com estudiaré en el bloc següent, constituïa un punt clau en les comunicacions entre els comtats de Barcelona, Cerdanya, Besalú i el Vallespir. Per últim, no podem oblidar que, en molts casos, aquests espais també disposaven d'altres recursos naturals susceptibles de ser explotats com, per exemple, les salines del *territorium* de Corts, on s'erigí el cenobi de Sant Vicenç de Gerri; o les floracions de ferro que hi havia a les valls on s'assentaren els principals monestirs del Conflent i el Vallespir.¹²⁵⁴

Tenint en compte tot això, és fàcil d'entendre que, sobretot en l'àrea pirinenca i prepirinenca, aquestes unitats territorials concentrassin la major part de la població i, al mateix temps, constituïssin el context idoni pel sorgiment d'un nombre important de nous cenobis. Al cap i a la fi, allà es trobaven tots els elements que, segons sintetitzà Mick Aston, eren necessaris per tirar endavant una fundació: la presència d'aigua, de terres fèrtils i, en menor mesura, de materials constructius.¹²⁵⁵ A més, no hem de veure la presència d'altra població com un element dissuasiu per aquests monestirs, car, com he comentat en el primer apart d'aquest bloc, tot i que el monacat mai renuncià a l'ideal de solitud, en època alt-medieval la seva integració en la societat era molt profunda, jugant un paper cabdal en la seva estructuració política i religiosa. De fet, com ha

¹²⁵³ Sobre l'evolució dels límits administratius a la Catalunya medieval, incidint en la creació dels comtats a través de l'adaptació per part del poder carolíngi de projeccions espacials anteriors, veure: Ramón Martí Castelló, «Territoris en transició al Pirineu medieval (segles V-X)», a *La vida medieval als dos vessants del Pirineu. Actes del 3r Curs d'Arqueologia d'Andorra* (Andorra la Vella: Govern d'Andorra. Ministeri de Cultura, 1995), p. 37-83 (p. 43-47); Flocel Sabaté Curull, *El territori de la Catalunya medieval: percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1997), p. 23-30. En el mateix sentit, Jordi Bolòs apuntà la possibilitat que alguns d'aquests territoris acabessin integrant-se en la mal coneguda organització vicarial carolíngia, perpetuant-se així en el temps: Jordi Bolòs, *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004), p. 66-71.

¹²⁵⁴ Respecte a les mines de ferro en els comtats nord-catalans, i específicament sobre aquelles explotades des d'època antiga, veure: Véronique Izard, «Cartographie successive des entreprises métallurgiques dans les Pyrénées nord-catalanes; support préliminaire à l'étude éco-historique des forêts charbonnées», *Archéologie du Midi médiéval*, 12 (1994), 115-29 (p. 117-18); Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atlas dels comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet (759-991)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2009), p. 74-75.

¹²⁵⁵ Aston, p. 24-28.

apuntat Jordi Bolòs, sovint aquests cenobis acabaren esdevenint vertaders llocs centrals sobre els quals pivotava bona part de la vida dels habitants del seu entorn.¹²⁵⁶

Seguint amb l'anàlisi dels centres assentats en aquestes valls i *territoria*, resulta interessant comparar el moment en què foren fundats, ja que, si bé moltes vegades no comptem amb una data precisa, havent-la d'aproximar a partir de la seva primera menció documental, s'observa una clara concentració de fundacions en els tres primers quarts del segle IX (fig. 43). A més, com aprofundiré més endavant en focalitzar-me sobre els casos del Pallars, Ribagorça i el Ripollès, on abunden els monestirs de vall, s'observa un canvi clar en els promotors d'aquests cenobis abans i després del 875. No en va, es passà d'un monopoli gairebé total de les fundacions endegades per particulars mal coneguts que com a molt buscaven el vistiplau de les autoritats carolíngies, a un domini clar dels projectes monàstics impulsats directament per les flamants dinasties comtals autònomes, les pròpies abadies fundades durant la centúria anterior o, ja al límit del període estudiat, alguns senyors laics que es començaven a significar.

Totes aquestes evidències, al meu entendre, permeten inferir que els monestirs ubicats en aquests espais de mides i formes tan diferents, però coherents en la seva essència, perfilen un primer model monàstic bastant ben definit que permet aproximar-nos-hi com a part d'un mateix fenomen històric. De fet, així ho faré en el bloc següent, quan insistiré en alguns dels casos més representatius d'aquest arquetip, quelcom que em permetrà posar en valor el seu paper específic en l'estructuració dels territoris en què s'assentaven i, sobretot, en la consolidació del domini carolingi i/o comtal sobre seu. Abans de res, però, cal que ens centrem breument en analitzar els espais concrets que aquests cenobis ocuparen preferentment dins de les valls, *territoria* i *pagi* referits, ja que també s'hi observen alguns patrons interessants que ens poden ajudar a acabar de caracteritzar aquest primer model monàstic.

En aquest sentit, cal destacar que, la immensa majoria, ocupen un lloc central en el fons de la vall (fig. 42), espais que moltes vegades ja havien estat ocupats amb anterioritat. Recordem, en aquest sentit, els casos de Sant Salvador de la Vedella, assentat «*in locus qui antiquitus vocabatur villa Tineosi*»;¹²⁵⁷ o el de Santa Maria del Vallespir, erigida sobre les restes d'uns «*mirabilia balnea*» d'època antiga.¹²⁵⁸ També

¹²⁵⁶ Bolòs, *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya*, p. 139-40.

¹²⁵⁷ CC II, Sant Salvador de la Vedella, doc. 1, p. 246-248 (835).

¹²⁵⁸ CC VI, doc. 61, p. 123-124 ([868-869]).

La distribució geogràfica dels cenobis alt-medievals

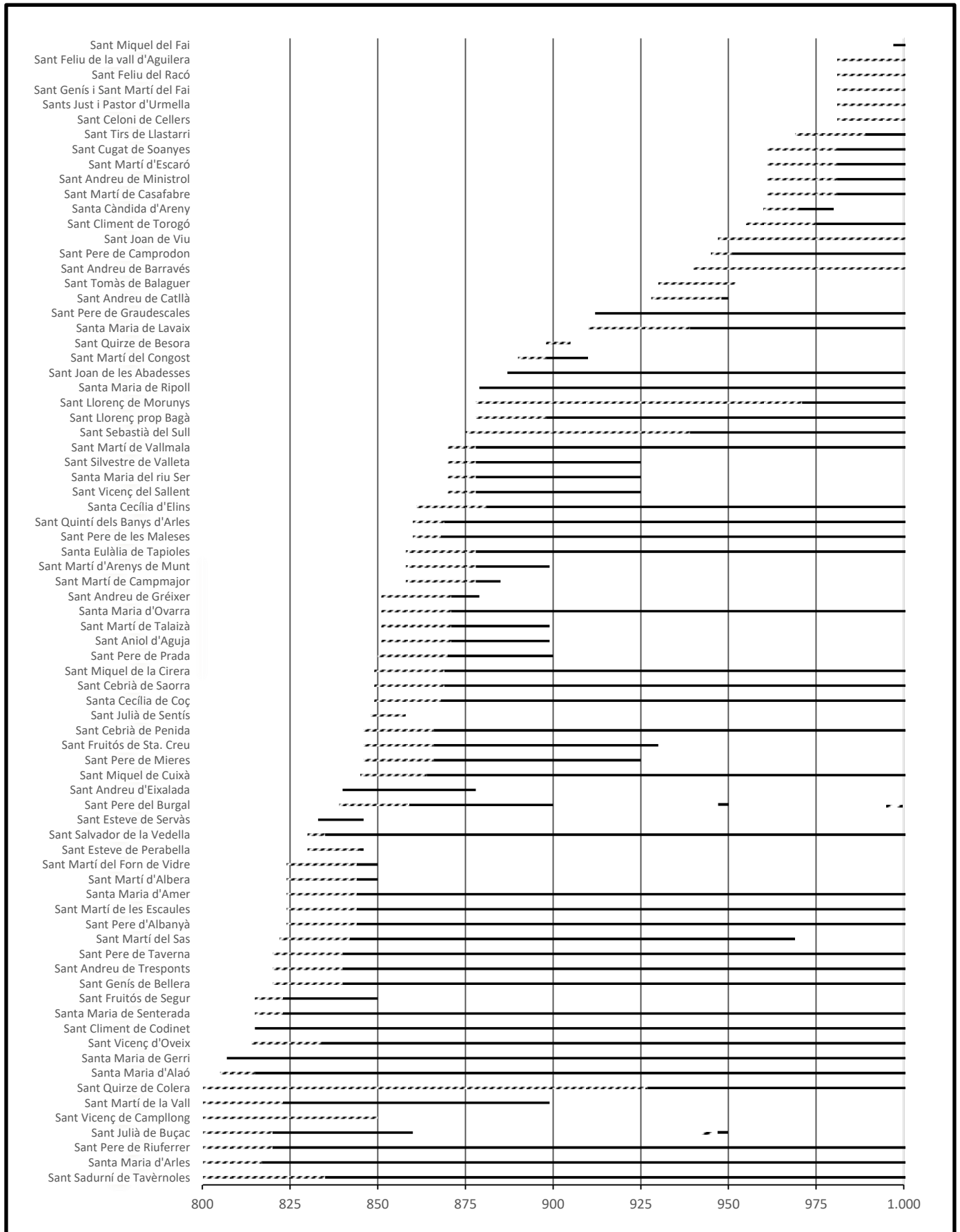

Fig. 43: Gràfic comparatiu de la data de fundació dels diferents cenobis situats en valls, *territoria* o *pagi* de muntanya.¹²⁵⁹

és habitual que aprofitessin les petites penínsules que creaven les interseccions fluvials en el tàlveg de certes valls, quelcom que s'observa en casos tan paradigmàtics com el de Santa Maria de Senterada, situat sobre la confluència del Bòssia i el Flamisell; o el de Santa Maria de Ripoll, ubicat sobre l'aiguabarreig del Ter i el Freser. Fins i tot, trobem un cenobi, Sant Climent de Codinet, fundat en una *insula*,¹²⁶⁰ un terme que, segons Ramon Martí, faria referència a un territori tant proper al curs d'un riu que, per causa de les seves crescudes periòdiques, a vegades quedaria totalment rodejat d'aigua.¹²⁶¹

Aquesta elecció, sens dubte, podria venir condicionada per ser aquells espais els que oferien un accés més directe a l'aigua, unes terres més fèrtils i, també, unes millors comunicacions, car sovint els camins principals resseguien els rius.¹²⁶² Ara bé, cal tenir en compte que també trobem alguns monestirs ubicats a certa altitud sobre promontoris interiors o les mateixes vessants de les valls (fig. 42), aprofitant sovint l'existència de coves o balmes naturals per bastir edificis de tipus troglodític. Aquest és el cas, per exemple, de Sant Joan de Viu, Sant Pere de Perabella, Sant Pere de les Maleses, Sant Andreu de la Quera o, per posar un cas més conegut, Sant Miquel del Fai. En aquests casos, sembla que s'haurien primat altres interessos o s'hauria viscut una evolució diferenciada, havent-se proposat que molts d'ells poguessin tenir els seus orígens en nuclis eremítics.¹²⁶³ La majoria d'ells, però, seguien estant al peu de camins importants o, almenys, tenien una visibilitat molt clara sobre les vies i el territori que s'obrien sota els seus peus, veient i sent vistos per tots els qui hi circulaven.

Insisteixo en aquesta darrera qüestió perquè se'ns fa molt evident la centralitat, tan material com simbòlica, dels cenobis ubicats a la part central de les valls i territoris descrits, posant de manifest el seu paper articulador sobre la societat adjacent. Ara bé, no es pot menystenir tampoc el joc, gairebé podríem dir de paisatge predissenyat, que

¹²⁵⁹ Per a la realització d'aquest gràfic, en el cas dels cenobis pels quals desconexem la data exacta de la seva fundació i no tenim cap indicatiu per poder-la inferir, he optat per atorgar-los un hipotètic període d'existència prèvia de vint anys comptant des de la seva primera menció escrita, el qual apareix referit en línies discontinues. Per tant, el valor que se li ha de donar és nul, però crec que és important per indicar al lector que aquell centre podria haver existit des de molt temps abans de trobar-lo documentat. Aquest període d'existència hipotètica, només ha estat allargat o disminuït en aquells casos en què tenim indicis arqueològics o contextuals, degudament exposats en l'apartat pertinent, que justifiquen la decisió.

¹²⁶⁰ DSCC, doc. 2, p. 159-160 (829).

¹²⁶¹ Ramón Martí Castelló, «Les insulae medievals catalanes», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 44 (1988), 111-23 (p. 113-16).

¹²⁶² Sobre el traçat dels principals camins que solcaven els comtats catalans alt-medievals, veure: Jordi Bolòs, «Aportacions al coneixement de les vies de comunicació», a *Symposium Internacional sobre els Orígens de Catalunya (segles VIII-XI). Vol. I.* (Barcelona: Comissió del Mil·lenari de Catalunya; Generalitat de Catalunya, 1991), p. 409-36 (p. 420-27).

¹²⁶³ Riu, «Monacato y colonización rural en la Cataluña Altomedieval», p. 87.

constituïen els monestirs ubicats en espais aparentment més marginals. No en va, aquests emplaçaments els permetia fer-se presents en la vida de tots els habitants del lloc, que a tothora veïen les seves parets i sentien el reclam de les seves campanes, però alhora mostrar-se com a espais físicament segregats del segle.¹²⁶⁴ De fet, la ubicació de la casa de Codinet en una illa fluvial podria respondre a aquesta mateixa voluntat, tan acord amb l'ideal monàstic carolingi de representar la profunda integració social del cenobi com a institució i, alhora, l'aïllament en què vivien els seus membres.

Tenint en compte tot això, en la meua opinió, tant els monestirs més centrals dels territoris comentats com aquells ubicats en les seves vessants es convertiren en un element clau del paisatge i del seu ordenament social, polític i religiós, havent de ser estudiats com a part d'un mateix model monàstic. Aquesta darrera idea es veu reforçada pel fet que, en alguns casos, trobem espais de vall ben definits que comptaven amb el binomi complet, tenint un establiment monàstic en la seva part central i un altre en la seva perifèria. Fins i tot, en el cas de Sant Andreu de Ministril i Sant Martí de Casafabre, la documentació s'hi refereix com a parts d'una mateixa unitat monàstica, demostrant així la seva profunda vinculació.¹²⁶⁵ Aquest tema, però, ens portaria a qüestionar-nos la topografia interna dels cenobis i la seva estructura no sempre centralitzada en un sol edifici, qüestions sobre les quals no em puc estendre en aquesta ocasió.

Els monestirs en alçada i/o encimbellats

Sense deixar encara l'àmbit de relleu més accidentat i tenint molt present la importància de la visibilitat dels cenobis comentada anteriorment, cal parar atenció a un altre patró d'assentament que també crida l'atenció: l'emplaçament de monestirs en llocs alçats, ja fossin altiplans o, directament, cims més o menys escarpats.

¹²⁶⁴ Aquesta hipòtesi, potser excessivament arriscada per la cronologia en què ens movem, troba diversos paral·lels en el món anglo-saxó, on es documenten diversos cenobis de característiques similars; és a dir, fundats voluntàriament apartats del món, ressaltant així la perfecció espiritual dels seus membres, però a una distància prudencial per tal que poguessin ser vists i sentits des dels pobles veïns, jugant així un paper fonamental en la seva vida quotidiana: Pestell, p. 208-2015.

¹²⁶⁵ Respecte als motius que porten a considerar les esglésies de Sant Andreu de Ministril i Sant Martí de Casafabre com a components d'una mateixa unitat monàstica, veure la justificació pertinentment donada en el tercer apartat d'aquest mateix bloc. A aquest exemple, a més, se n'hi podrien sumar altres de més mal documentats com, per exemple, el binomi conformat per Sant Cugat de Soanyes i Sant Martí d'Escaró o el cas particular de Sant Genís i Santa Eulàlia de Tapióles, en què els dos centres estaven situats sobre la vessant que flanquejava la riera homònima, si bé en bandes oposades.

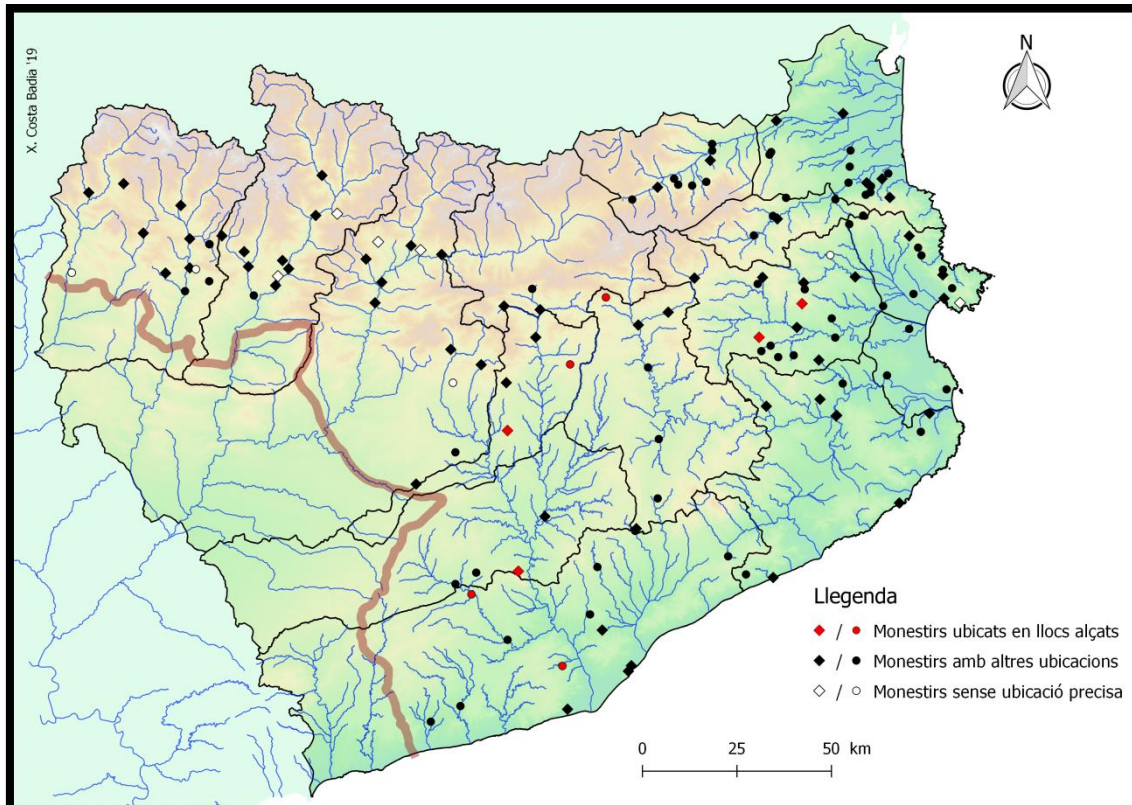

Fig. 44: Monestirs ubicats en alçada, ja fos en els grans altiplans interiors o en muntanyes específiques.

Entrant a valorar els casos que hom pot vincular a aquest model d'assentament, primerament cal destacar que es tracta d'un grup molt menys nombrós que l'anterior, ja que, amb 8 casos, només representa un 5'5% del total (fig. 44).¹²⁶⁶ Ara bé, en contra del que seria d'esperar, això no es tradueix en una major coherència interna, sinó que es tracta d'un grup molt heterogeni, arribant al punt que es fa difícil valorar conjuntament tots els seus components. No en va, més enllà de trobar-se situats en indrets elevats, i per tant tenir bona visibilitat sobre l'entorn, s'observen diferències notables tant en les característiques físiques i socials de l'espai on s'assentaren com en la pròpia cronologia de fundació i les persones que els promogueren (fig. 45). En conseqüència, per aproximar-m'hi, crec que és necessari definir subgrups que presentin uns trets comuns més evidents i, realment, pugin ser considerats part d'un mateix fenomen.

¹²⁶⁶ A aquest grup hi podríem afegir Sant Pere de Roda i Santa Maria de Castelldefels, ambdós situats en indrets prominents sobre el territori circumdant. Ara bé, tenint en compte la seva ubicació a primera línia de costa i, sobretot en el primer cas, la seva profunda vinculació amb el mar, he optat per estudiar-los junt amb els altres centres que compartien aquestes característiques tan particulars.

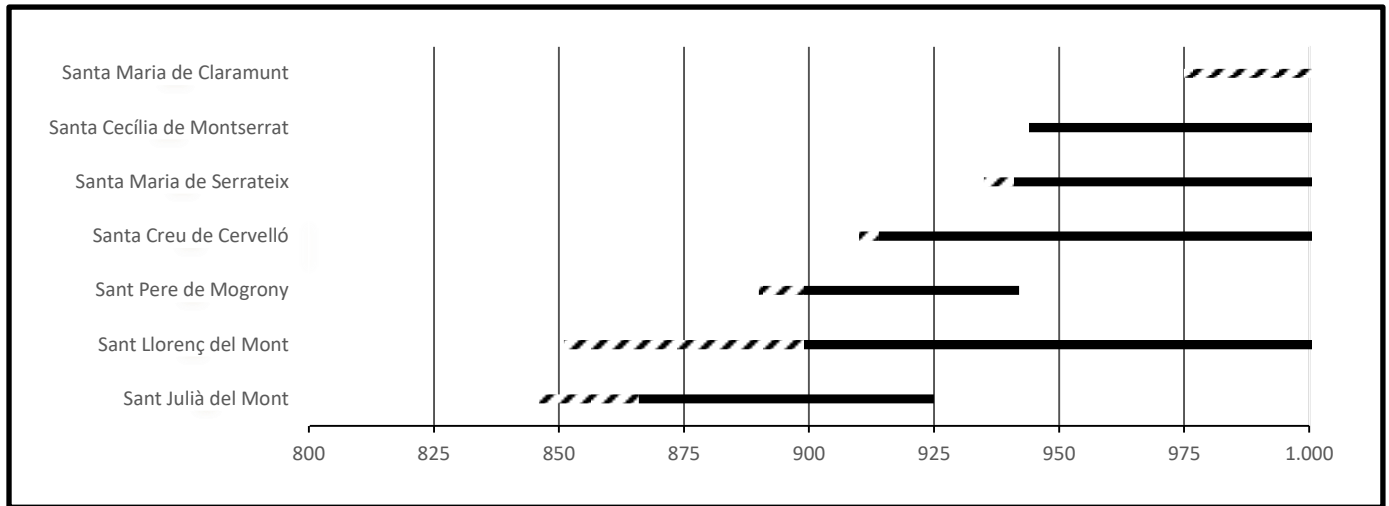

Fig. 45: Gràfic comparatiu de la data de fundació dels diferents monestirs fundats en alçada als comtats catalans.

Tenint en compte aquesta necessitat, un dels principals elements distintius que es pot aduir és l'estreta relació que s'observa entre alguns d'aquests monestirs situats en alçada i certs castells termenats, quelcom que es veu clarament en els casos de Santa Creu de Cervelló i Santa Maria de Claramunt, però que també es podria aplicar a Sant Pere de Mogrony, si bé no resta cap evidència de la fortalesa homònima.¹²⁶⁷ En aquest sentit, és important destacar que el binomi monestir-castell s'observa en molts altres indrets, també en les valls i *pagi* comentats anteriorment, car aquelles demarcacions sovint comptaven amb espais fortificats que servien com a refugi pels habitants del lloc i, en algun moment, podien haver exercit com a centre de poder administratiu.¹²⁶⁸ En els casos aquí comentats, però, la relació es mostra molt més directa, ja que no només apareixen com a dos pols de poder dins d'un mateix territori, sinó que els trobem fundats un al costat de l'altre, gairebé com a part d'un mateix complex arquitectònic, talment com si el cenobi vingués a substituir la pròpia capella castral.

Aquest patró d'assentament, per tant, prefigura un model monàstic que prendrà molta força al llarg del segle XI, sobretot amb l'expansió del moviment canònic pels comtats d'Urgell i Pallars, on proliferaren el que Teresa Vinyoles i Conchi Rodríguez

¹²⁶⁷ Respecte al desaparegut Castell de Mogrony, bastant mal conegut per la seva prompta desaparició de la documentació escrita, veure: Antoni Pladevall Font i Pere Català Roca, «Castell de Montgrony», a *Els castells catalans. Vol. V* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1976), p. 40-46; Antoni Pladevall Font, Albert Benet Clarà i Jordi Vigué Viñas, «Castell de Mogrony», a *Catalunya Romànica. Vol. X: El Ripollès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 28.

¹²⁶⁸ Bolòs, *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya*, p. 67.

anomenaren amb encert “les canòniques a l’ombra dels castells”.¹²⁶⁹ Es tractava, majoritàriament, de fundacions impulsades pels propis senyors del lloc, ja fossin comtes, castlans o abats d’altres cenobis, que tenien la funció d’estructurar religiosament el terme castral, habitualment acabat de conquerir; al temps que prestigiaven els seus llinatges, contribuïen a la salvació de la seva ànima i oferien una imatge, molt visual, de la coexistència i coordinació del poder temporal i espiritual en les seves mans. Així doncs, al final, no resulta un model tan diferent del comentat anteriorment, car ambdós estan conformats per monestirs que s’assenten en espais ben definits, ja sigui un *territorium* de tradició antiga o un terme castral de recent fundació, per participar de la seva estructuració i reorganització en un moment de profunds canvis polítics.

Aquesta mateixa reflexió es podria aplicar en el cas, molt difícil de catalogar, de Santa Maria de Serrateix. No en va, ens trobem amb un monestir assentat en un dels punts més elevats de la partió d’aigües entre els rius Cardener i Llobregat, amb unes vistes esplèndides sobre gairebé tota la Catalunya Central. Al mateix temps, però, no resulta per res un indret encimbellat i aparentment inaccessible, sinó que configura un extens i fèrtil altioplà pel qual circulaven un nombre important de camins, varis d’ells destinats a donar sortida a la sal de Cardona cap als comtats més orientals.¹²⁷⁰ Per tant, es tracta d’un territori molt interessant que, si bé mai ens apareix significat sota una denominació específica ni presenta una estructura de vall que en faciliti la identificació, comptava amb una gran coherència interna, sent susceptible de viure uns processos evolutius semblants als que patiren els *territoria* i *pagi* de l’àrea pirinenca.

Un cas diferent em sembla el dels monestirs fundats en llocs encimbellats, però especialment emblemàtics del territori català com són Sant Llorenç de Sous, prop del cim de la serra del Mont; Santa Cecília de Montserrat, a la vessant nord del massís homònim; Sant Julià del Mont, al punt més alt del municipi de Santa Pau; o, fins i tot, Santa Maria de la Quar, fundada sobre una escarpada mola d’un centenar de metres sobre el territori circumdant. En tots quatre casos, no hi ha dubte que també hi podria haver jugat cert paper determinat el control territorial del seu entorn, ja que, com

¹²⁶⁹ Teresa Vinyoles Vidal i Conchi Rodríguez Fernández, «La canònica a l’ombra del castell: Santa Maria de Mur», *Lambard: Estudis d’art medieval*, 11 (1999), 129-43 (p. 131-33). Aquest model fundacional també es detecta en altres indrets i, per exemple, en el món anglo-saxó, s’han pogut catalogar cent setanta monestirs castrals des del segle XI fins al XVI: Michael W. Thompson, «Associated Monasteries and Castles in the Middle Ages: A Tentative List», *Archaeological Journal*, 143.1 (1986), 305-21.

¹²⁷⁰ Sobre la xarxa viària que solcava el terme del monestir de Serrateix, veure: Josep M. Badia Masgrau, *El monestir de Santa Maria de Serrateix. Més de mil anys arrelat al territori* (Serrateix: Patronat d’Amics de Serrateix; Sant Vicenç de Castellet: El Farell, 2004), p. 30-31.

plantejà Jordi Bolòs en parlar dels Sant Llorenç i Sant Julià del Mont, es tractava d'espais amb funció de muntanya refugi, sovint amb fortaleses de tradició antiga en les seves proximitats que, segurament, exercien cert control sobre les valls veïnes.¹²⁷¹ Ara bé, com ha apuntat el mateix autor més recentment, en molts d'aquests casos sembla que en l'elecció última del lloc on fundar el cenobi també hi jugaren un paper cabdal certes raons de caràcter cultural i religiós, car són indrets que, només per la seva orografia, ja compten amb certa aura de sacralitat.¹²⁷² De fet, no pot ser casual que dels quatre casos aquí comentats, Montserrat, el Mont i la Quar es mantinguin com a importants santuaris marians amb una devoció intensa d'àmbit comarcal i, fins i tot, nacional.

Arribats a aquest punt, se'ns fa evident que els monestirs situats en alçada no constitueixen en si mateixos un model monàstic de caràcter unitari i, en molts casos, presenten paral·lels importants amb el ja citat model dels monestirs de valls, *territoria* i *pagi* de muntanya. Tanmateix, analitzant-los de manera comparativa, som capaços de distingir-hi diversos subgrups amb un tret compartit més evidents, podent-los individualitzar com constituents de més d'un fenomen particular.

¹²⁷¹ Bolòs, *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya*, p. 140. Respecte a la presència de castells antics prop d'alguns d'aquests monestirs, hem de tenir present l'existència del castell de Falgars a la mateixa serra del Mont o del castell Marro a Montserrat. Ara bé, malgrat compartir muntanya, a diferència del que hem vist en parlar dels cenobis definits com a castrals, en aquests casos castell i monestir no solien trobar-se un al costat de l'altre, oferint una imatge predissenyada d'unitat, sinó que solien estar a diferents cotes i a una distància relativament llunyana. No oblidem, en aquest sentit, que la torre romana de Falgars estava ubicada en la punta de la muntanya del Mont més allunyada del monestir de Sous i que el castell Marro, malgrat haver-hi certa controvèrsia sobre el seu emplaçament exacte, es creu que estaria vers l'actual ermita de Sant Dimes, força lluny de Santa Cecília, o, com a molt a prop, al capdamunt de la carena que puja des de la Calcina fins a Sant Jeroni: Pere Català Roca, «Montserrat i els seus castells», a *Els castells catalans. Vol. V* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1976), p. 682-700 (p. 687-92); Jordi Tura, «Castell de Falgars, una torre romana a la Garrotxa», *Cypselà*, 9 (1991), 111-19; Joan Frigola Torrent, Albert Pratdesaba Sala i Anna Madroñal Maseras, «El Castell de Falgars (Beuda, la Garrotxa): A Roman Republican Watchtower in North-East Hispania Citerior», *Journal of Conflict Archaeology*, 11.1 (2013), 40-57. L'única excepció podria ser el cas de Santa Maria de la Quar, car alguns autors situen en les seves immediacions el desconegut castell de Frontanyà: Josep Camprubí Sensada, *Conquesta i estructuració territorial del Berguedà (s. IX-XI). La formació del comtat* (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2006), p. 120. Tanmateix, no hi ha unanimitat a l'hora de fixar la seva ubicació precisa i, en conseqüència, bé podria estar en un dels molts altres turons que poblen aquell accidentat territori: Jordi Bolòs Masclans, *Diplomatari del monestir de Sant Pere de la Portella* (Barcelona: Fundació Noguera, 2009), p. 13. A més, no trobem documentat aquest centre castral fins molts anys després de la primera menció de la cel·la de la Quar, que, per més inri, no se'ns presenta com una fundació senyorial, la forma més típica entre els monestirs castrals, sinó com un establiment impulsat de manera col·lectiva per tots els habitants del lloc: DEC I/1, doc. 18, p. 62-66 (899). Per tots aquests motius, em sembla un cas més semblant als de Montserrat i el Mont que no pas als de Mogrony, Claramunt i Cervelló.

¹²⁷² Bolòs, «Una aproximació als monestirs catalans medievals: els documents escrits, la cartografia i l'arqueologia del paisatge», p. 76.

Els monestirs en zones planes

Un cop estudiats els patrons d'assentament que s'observen en els cenobis ubicats en les zones més abruptes del territori català, cal que ens fixem en la seva distribució en les depressions que caracteritzen algunes de les comarques centrals i litorals. No en va, he pogut vincular fins a 32 cases monàstiques a aquestes àrees més planes, quelcom que representa un gens menyspreable 22% del total (fig. 46).

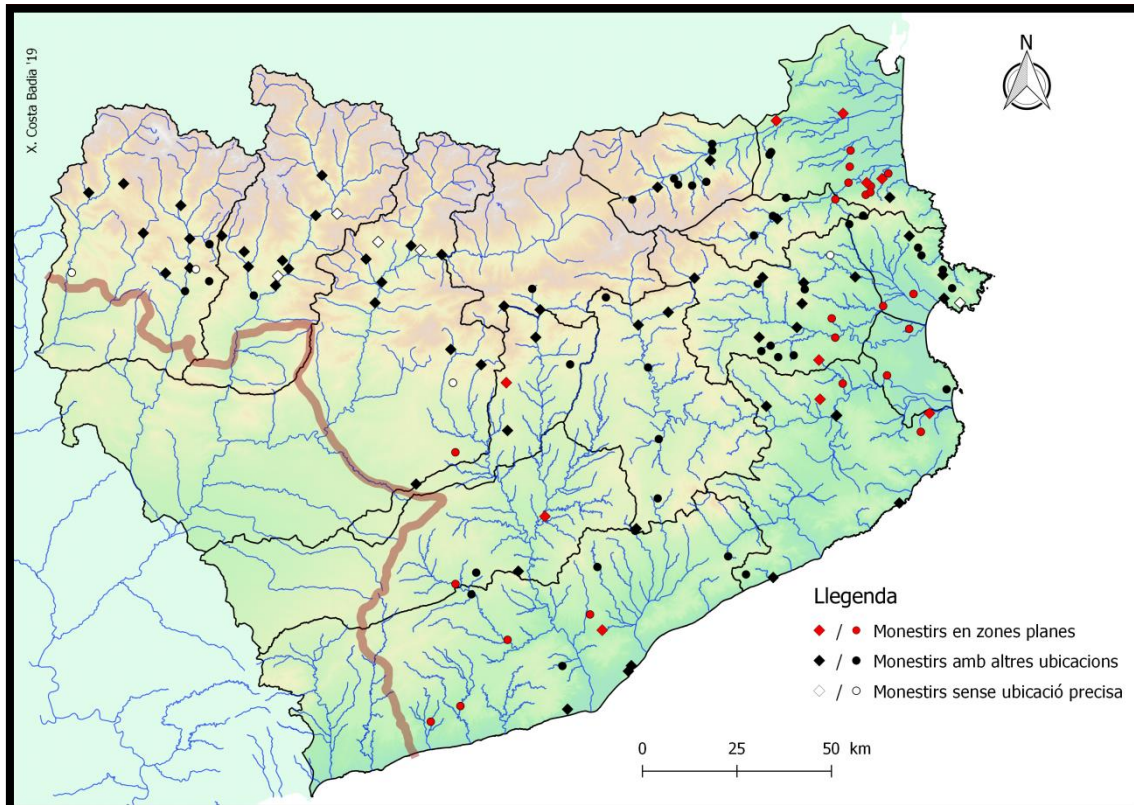

Fig. 46: Monestirs ubicats en les zones més planes del territori català.

En base a la seva cronologia fundacional, aquests centres monàstics presenten una clara coherència interna, ja que, com en el cas dels monestirs de vall, *territoria i pagi* de muntanya, s'hi aprecia una clara concentració de les fundacions durant els tres primers quarts del segle IX, reduint-se de manera notable a partir de llavors (fig. 47). A més, com ja apuntà Ramon d'Abadal, la immensa majoria de les fundacions d'aquest període foren d'iniciativa privada, sovint vinculades a religiosos particulars.¹²⁷³ Per tant, a simple vista, s'observa certa unitat entre els components d'aquest grup. No obstant

¹²⁷³ Ramon d'Abadal, «El renaixement monàstic a Catalunya després de l'expulsió dels sarraïns», *Studia monastica*, 3.1 (1961), 165-77 (p. 171-74).

això, no totes les planes dels comtats catalans presentaven les mateixes característiques geogràfiques ni tots els cenobis ocuparen el mateix lloc dintre seu, havent d'entrar en major profunditat en el seu anàlisi per tal de copsar algunes diferències internes importants que, de cara a un estudi comparatiu, s'han de posar de relleu.

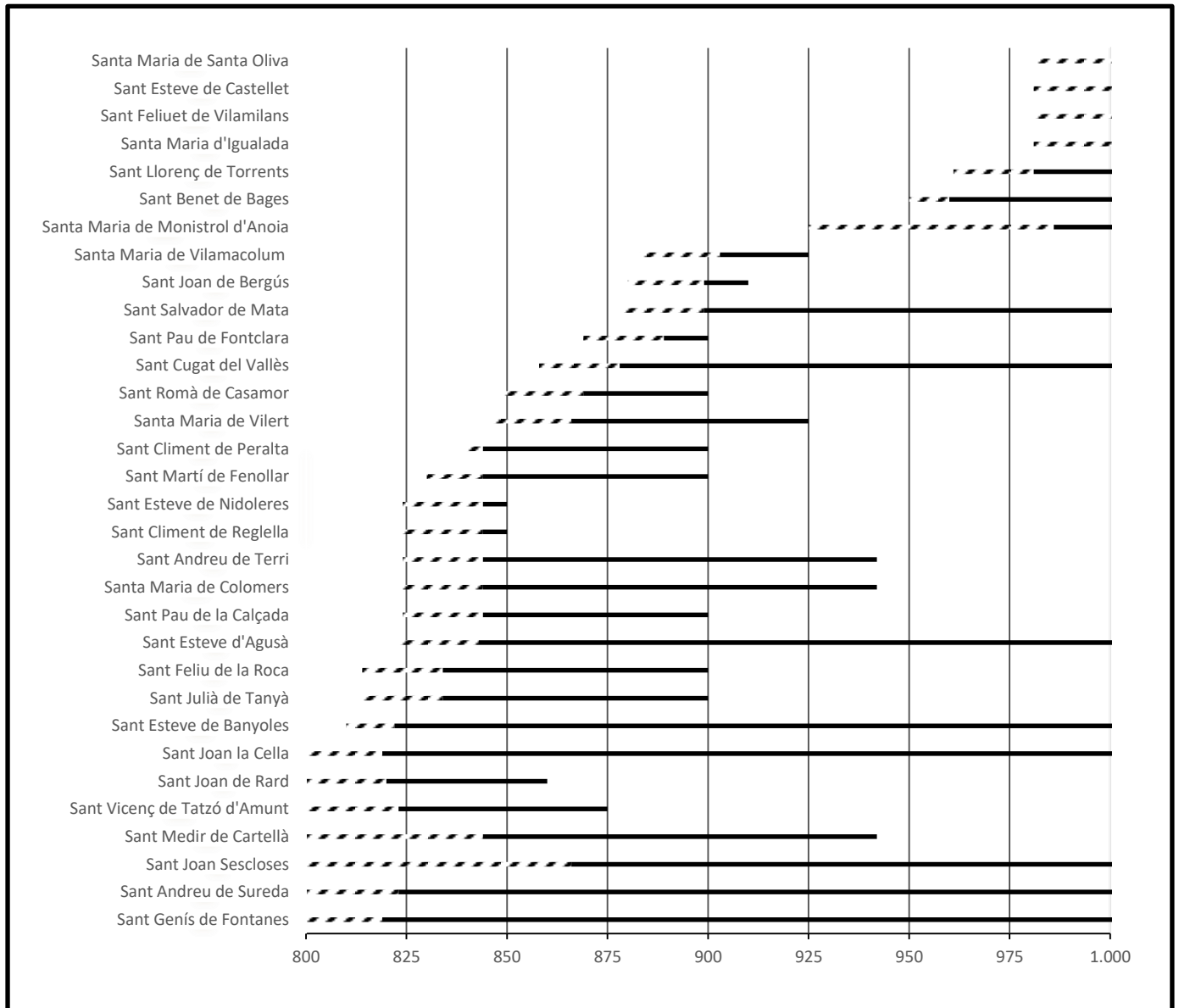

Fig. 47: Gràfic comparatiu de la data de fundació dels diferents monestirs fundats en zones planes dels comtats catalans.

Tenint en compte aquesta advertència, en primer lloc, cal destacar que la majoria dels cenobis estudiats en aquest apartat estaven emplaçats en les principals planes del rerepaís català, tals com la del Rosselló, la de l'Empordà, la de Girona, la de Bages o l'extensa depressió prelitoral que articula les comarques del Vallès i el Penedès. Fora

d'aquestes grans unitats de relleu, però, també trobem alguns monestirs fundats en planes de menor entitat com, per exemple, la de l'Espunyola, on s'erigí l'abadia de Sant Salvador de Mata; la de Bergús, on es fundà una cel·la dedicada a Sant Joan; o la conca d'Òdena, indret on els monjos de Sant Cugat establiren la casa de Santa Maria d'Igualada. Aquests casos són molt interessants, però aporten poques novetats, car evocquen de nou el model monàstic presentat en parlar dels monestirs de vall, *territoria* i *pagi* de muntanya. No en va, aquestes planes també acabaven constituint unitats geogràficament coherents en les quals els cenobis trobaven tots els elements necessaris per poder tirar endavant, tals com accés a recursos hídrics, extenses terres de cultiu i una societat de la qual nodrir-se al temps que contribuïen a la seva articulació.

Una situació semblant també la trobem en alguns dels cenobis que documentem en les depressions de major entitat, ja que, moltes vegades, estaven ubicats en espais amb certa personalitat pròpia dintre seu. Així, per exemple, l'abadia de Sant Medir estava situada a la zona dels plans de Montcal i Cartellà, una àrea que, si bé ja es pot considerar part del pla de Girona, queda bastant arrecerada entre les primeres estivacions de les muntanyes de Rocacorba. El mateix es pot dir de Sant Cugat del Vallès i la seva cel·la de Sant Feliuet de Vilamilans, fundades en una raconada de la depressió prelitoral que no només queda emmarcada entre la riera de Rubí i el riu Ripoll, sinó també entre la serra de Galliners al nord i la de Collserola al sud. En darrer lloc, malgrat no quedar tan ben definit a nivell orogràfic, també podem identificar aquest model en el cas de Sant Esteve de Banyoles, ubicat en un extrem de la plana empordanesa que, com passa encara amb la comarca moderna, pivotava sobre l'estany que li dóna nom. Per tant, tot i que en analitzar la cartografia sembli que aquests centres s'han d'emmarcar en uns contextos geogràfics de plana molt més amplis, acabem trobant-nos amb una situació semblant a la que apuntàvem per les depressions interiors d'entitat més limitada.

Entrant en major profunditat en la caracterització d'aquests espais, observem que es tracta d'indrets geoestratègicament rellevants i amb importants recursos econòmics que no havien passat desapercebuts fins llavors. En aquest sentit, resulta interessant recordar que, segons els estudis palinològics, l'explotació agrícola a l'entorn de l'estany de Banyoles ja s'hauria iniciat en època romana,¹²⁷⁴ quelcom que es veuria confirmat per la troballa en aquest indret de diversos jaciments de cronologia antiga i tardo-antiga,

¹²⁷⁴ Francesc Burjachs Casas, «Paisatges i climes medievals de la façana ibèrica nord-occidental», a *Actes del congrés els castells medievals a la Mediterrània nord-occidental* (Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2004), p. 231-46 (p. 234-35).

entre els quals destaquen el conjunt basilical del mas Castell de Porqueres i, una mica més arrecerada al sud, la vil·la romana de Vilauba.¹²⁷⁵ De fet, segons indica el precepte que li concedí l'emperador Lluís el Pietós l'any 822, el propi monestir de Sant Esteve estava situat «*ubi antiquitus ecclesia fundata fuerat*».¹²⁷⁶ Així mateix, també resulta paradigmàtic el cas de Sant Cugat del Vallès, ja que, a part d'erigir-se sobre una antiga església paleocristiana que, al seu temps, reaprofitava una fortalesa romana anterior,¹²⁷⁷ observem que el territori del seu entorn era un espai molt dinàmic creuat per una gran quantitat de vies de comunicació que unien entre si les principals ciutats del comtat de Barcelona.¹²⁷⁸ Per tant, se'ns fa evident que moltes de les abadies fundades en les zones més planes dels comtats catalans no eren tan diferents de les nascudes en els *territoria* de muntanya, mantenint-se el patró d'assentar-se en espais coherents als quals es pot atribuir certa entitat, si més no poblacional, des d'època antiga.

Deixant de banda aquests primers exemples, cal que ens centrem ara en els centres monàstics que sí s'assentaren a l'interior de les grans depressions del territori català sense que, almenys a nivell físic o orogràfic, es puguin intuir demarcacions especialment significatives al seu voltant. No en va, tant la plana empordanesa com la rossellonesa acumularen un gran nombre de cenobis, assolint una elevada densitat monàstica. Ara bé, cal reconèixer que, com ja s'adonà temps enrere Eduard Riu-Barrera, la gran majoria, i especialment els de major entitat, s'erigiren en les zones més perifèriques, evitant les terres més fèrtils de la part central de les planes.¹²⁷⁹ Aquest patró és especialment evident en el cas del Rosselló, on la gran majoria de les fundacions es feren al piemont de les Alberes i l'altiplà de Sornia, però també és aplicable a altres àmbits territorials com, per exemple, el pla de Bages, on trobem el cas del monestir de

¹²⁷⁵ Respecte als dos jaciments citats, veure: Pere Castanyer Masoliver i Joaquim Tremoleda Trilla, *La Vil·la romana de Vilauba: un exemple de l'ocupació i explotació romana del territori a la comarca del Pla de l'Estany* (Banyoles: Ajuntament de Banyoles, 1999); Josep Burch Rius et al., *Els temples i els cementiris antics i altmedievals de mas Castell de Porqueres* (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1999); Josep M. Nolla Brufau, «Les esglésies tardoantigues de Mas Castell de Porqueres (Pla de l'Estany)», a *Esglésies rurals a Catalunya entre l'Antiguitat i l'Edat Mitjana (segles V-X). Taula rodona, Esparreguera-Montserrat, 25-27 d'octubre de 2007* (Bogognà: BraDypUS, 2011), p. 177-85.

¹²⁷⁶ CC II, Banyoles, doc. 1, p. 45-47 (822).

¹²⁷⁷ Sobre els precedents de l'abadia de Sant Cugat del Vallès, sotmesos a múltiples intervencions arqueològiques i diverses interpretacions no sempre coincidents, em remeto a la detallada bibliografia que n'he donat a la nota 1016 de la pàgina 341.

¹²⁷⁸ Per fer-nos una idea de les característiques del terme de Sant Cugat del Vallès, i sobretot de la gran quantitat de vies de comunicació que el solcaven, veure: Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atlas del comtat de Barcelona (801-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2018), p. 80-81 i 94-95.

¹²⁷⁹ Eduard Riu-Barrera, «Implantació territorial i forma arquitectònica dels monestirs de la Catalunya comtal (s. IX-XI)», a *Actes. 1r. Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya: 13, 14 i 15 de novembre de 1998* ([Barcelona]: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2000), p. 294-307 (p. 294-98).

Sant Benet, situat en una apartada terrassa fluvial que, encaixada entre el Llobregat i el petit turó del Montpeità, el deixava sense cap visibilitat sobre el territori circumdant.

A l'interior de les planes, si ens hi fixem, a part de les desconegudes abadies de Sant Esteve d'Agusà i Sant Pau de Fontclara així com de la casa de Santa Maria de Vilamacolum, fundada conjuntament pels seus veïns vers l'any 900,¹²⁸⁰ només hi trobem algunes cel·les dependents d'abadies foranes. Aquest és el cas, per exemple, de Sant Joan de Rard, subjecte a Santa Maria del Vallespir; Sant Joan la Cella, depenent de Sant Genís de Fontanes; Sant Joan Sescloses, filial de Sant Esteve de Banyoles; Sant Pau de la Calçada, vinculada a Sant Martí de les Escaules; i Santa Maria de Colomers, pertanyent a Sant Medir de Cartellà. En gairebé tots els casos, a més, es tracta de centres molt mal documentats en què, sovint, es fa difícil assegurar la pervivència de vida monàstica més enllà de les darreries del segle IX, quelcom que no vol dir que la seva casa mare renunciés a la seva titularitat en el moment de la seva secularització.

Tot això em porta a concloure que la majoria dels cenobis situats a la zona central de les grans planes litorals foren centres de poca entitat que, gairebé sempre, foren fundats o acabaren absorbits per abadies externes. De fet, tot i que només és una hipòtesi, sembla que molts d'ells constituïren poc més que petites unitats administratives encarregades d'explotar els dominis que les seves cases mares tenien en aquelles zones, alguns molt importants. No en va, estem parlant d'indrets amb moltes possibilitats per tenir els ramats durant l'hivern i, sobretot, per a l'explotació de salines i pesqueres, car moltes d'aquelles cel·les tenien estanys propers aptes per aquestes pràctiques.¹²⁸¹ Bona prova d'això és la confirmació que l'abadia de Sant Pere de Roda rebé de les pasqueres de l'estany de Castelló d'Empúries, immediat a la cel·la de Sant Joan Sescloses, poc després que aquell monestir s'independitzés de Sant Esteve de Banyoles.¹²⁸²

Quant als motius perquè no prosperaren abadies de major entitat en aquests espais, sobretot tenint en compte les possibilitats econòmiques que acabo de comentar, és possible que, com introduí el ja citat Eduard Riu-Barrera, es trobessin amb un espai massa densament habitat i amb una articulació excessivament fragmentada per poder

¹²⁸⁰ CC V, doc. 144, p. 162-164 (913).

¹²⁸¹ Aquesta explicació, malgrat que les pesqueres i explotacions salineres es concentrassin en les zones lacustres del litoral, també es pot aplicar a algunes de les cel·les situades a la perifèria de les grans planes del Rosselló i l'Empordà. No en va, segons un precepte de l'any 878, la cel·la de Sant Romà de Casamor, depenent d'Arles, sembla especialitzada en la ramaderia establuda, car se li confirma amb «*ipsos curtiles ubi armenta eorum pascant, ipsa paratella et ipsos ortos*»: CC II, Arles, doc. 5, p. 33-36 (878).

¹²⁸² CC V, doc. 391, p. 351-353 (968).

constituir els seus dominis de manera eficaç.¹²⁸³ Això hauria motivat que es concretenessin en les àrees més perifèriques de les grans planes, on, com he comentat, la densitat monàstica és efectivament molt major, a voltes deixant espais mínims entre abadies, sent-ne un cas paradigmàtic el de Sant Genís de Fontanes i Sant Andreu de Sureda, a menys de cinc kilòmetres de distància. En conseqüència, la teoria plantejada em sembla bastant sòlida i a més, com tindrem oportunitat de veure, es pot extrapol·lar a altres zones on la presència de cenobis també resulta sospitosament escassa.

Finalment, per cloure aquesta aproximació als monestirs ubicats en les grans depressions del territori català, voldria exposar el cas particular de tres cel·les sancugatenques fundades al segle X al bell mig del corredor del Penedès: Santa Maria de Monistrol d'Anoia, Sant Esteve de Castellet i Santa Maria de Santa Oliva. Les presento per separat perquè, si bé sobre el mapa presenten grans similituds amb les cel·les de les planures més septentrionals, el seu establiment s'inscriu en el context particular de la conquesta d'aquell territori per part dels grans senyors del comtat de Barcelona, entre els quals ja s'hi comptava l'abadia vallesana.¹²⁸⁴ De fet, com prova el valor toponímic que els hagònims de Santa Oliva i Sant Esteve ja tenien al segle X, sembla que es tractaria de centres preexistents que els abats de Sant Cugat del Vallès, simplement, restauraren com a cel·les monàstiques des d'on administrar i estructurar els béns que, en qualitat de participats en l'expansió territorial, havien obtingut en aquells indrets de la marca més extrema.¹²⁸⁵ No hi ha dubte, per tant, que estem davant d'un model d'assentament monàstic singular que podríem anomenar de frontera, més semblant al prototip dels cenobis castrals que no pas al dels altres de les zones planes.

¹²⁸³ Riu-Barrera, p. 298. L'autor centra el seu argumentari en la intensa explotació d'aquests territoris en època romana, quelcom que, de fet, han corroborat els darreres estudis sobre el paisatge d'aquestes zones, documentant-hi la preservació de la centuriació romana en els límits dels camps actuals: Bolòs i Hurtado, *Atlas dels comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet (759-991)*, p. 66-73. Personalment, però, crec que la sola presència de població preexistent no és raó suficient per explicar la manca de fundacions monàstiques, ja que, com venim veient, molts dels cenobis de més llarga projecció, tant a la plana com a la muntanya, s'assentaren en espais on podem intuir certa població i estructura preexistent des d'època antiga. En la meua opinió, com argumentaré més àmpliament en parlar de les evidències negatives que ens mostren els mapes elaborats, l'element determinant és com s'articulava el territori, tema només apuntat per Riu-Barrera, i, sobretot, la fragmentació en la propietat de la terra. No en va, per poder dotar un cenobi, a menys que ho fessin varies persones conjuntament, calia disposar d'un extens continu de terres, quelcom no sempre fàcil de reunir en aquelles àrees on imperava la petita propietat.

¹²⁸⁴ En relació a l'expansió del comtat de Barcelona, posant l'accent en el paper que hi jugaren els grans senyors laics i les principals comunitats monàstiques, veure: Flocel Sabaté, *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): Conquesta o repoblació?* (Lleida: Universitat de Lleida, 1996), p. 68-75.

¹²⁸⁵ Sobre la preexistència prèvia de moltes de les esglésies de la Marca, la majoria de les quals acabaren en mans dels participants en la conquesta, veure: Carolina Batet Company, «L'Església i les esglésies en els inicis del domini comtal a la marca de Barcelona», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67.1 (1994), 243-57 (p. 244-47). Quant al cas particular de Santa Maria de Monistrol d'Anoia, pel qual comptem amb evidències arqueològiques més clares, veure la nota 1074 de la pàgina 351.

Així doncs, podem concloure que, en l'àmbit de les planes litorals i prelitorals, també documentem varis models monàstics diferents; alguns que recorden a arquetips ja comentats, però altres amb peculiaritats que obliguen a considerar-los part de fenòmens fins ara no observats i, en conseqüència, estudiar-los per separat.

Els monestirs del front litoral

Mantenint-nos en la zona litoral, cal assenyalar encara l'existència d'un seguit de monestirs ubicats a primera línia de costa, sovint a tocar de la platja, i amb una clara projecció marítima. Es tracta d'un grup molt reduït que, amb només sis casos, no representa ni el 5% del total (fig. 48). Tanmateix, el seu emplaçament els confereix certes especificitats que, amb alguna excepció, dibuixen un model bastant ben definit.

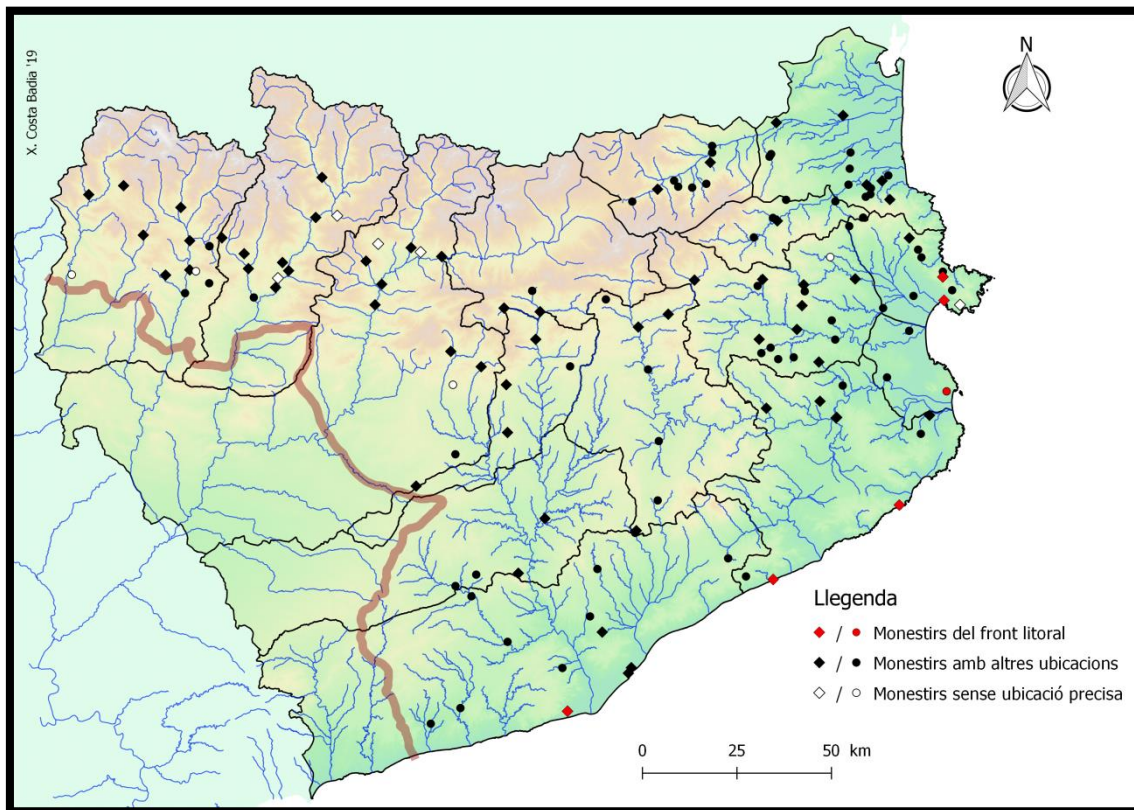

Fig. 48: Monestirs ubicats en el front litoral català.

Entrant a valorar les característiques particulars de cada centre i dels espais concrets on s'assentaren, cal destacar que s'observa una gran coherència interna entre els casos de Sant Feliu de Guíxols, Sant Pau del Maresme, Santa Maria de Roses i Santa Maria de Castelldefels. No en va, malgrat que alguns estiguin alçats sobre promontoris

de gairebé cinquanta metres i els altres es trobin pràcticament a nivell del mar, tots ells s'erigiren just sobre la línia de costa en llocs on ja hi havia estructures preexistent, sovint corresponents a antigues vil·les romanes i esglésies d'època tardo-antiga.¹²⁸⁶ A més, observem una clara correspondència en la forma i el moment en què es produí la seva fundació, car tots ells són establiments de promoció comtal i/o senyorial duts a terme vers la primera meitat del segle X, un moment en què les fundacions a l'interior es reduïren de manera substancial (fig. 49). Per tant, tenint en compte aquest cúmul de coincidències, no hi ha dubte que tots quatre cenobis participaren d'un mateix model fundacional que es desenvolupà en un període molt concret i que, sens dubte, havia de respondre a unes necessitats particulars que hauríem d'intentar descobrir.

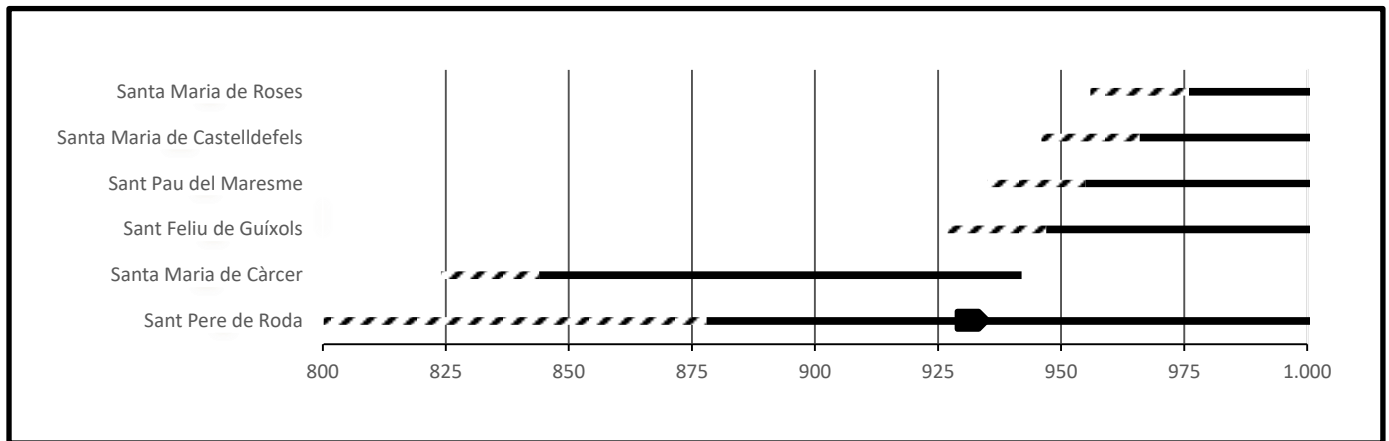

Fig. 49: Gràfic comparatiu de la data de fundació dels diferents monestirs establerts al front litoral català.

No es pot dir el mateix, però, dels dos centres restants, ja que, a part de ser molt anteriors a nivell cronològic, remuntant-se tots dos a principis del segle IX, presenten un context fundacional i una relació amb el mar bastant diferents. Tant és així que, fins a cert punt, hi ha motius per qüestionar-nos que formessin part d'un mateix model monàstic i, de fet, presenten tant o més connexions amb altres dels arquetips vistos fins ara. En aquest sentit, centrant-me en el cas de la cel·la de Santa Maria de Càrcer, cal destacar que presenta molts paral·lels amb les cases monàstiques fundades a l'interior de les planes litorals, ja que, com la majoria d'aquelles, remunta els seus orígens als primers temps del domini carolingi i, des d'un primer moment, apareix subjecte a una

¹²⁸⁶ Respecte als antecedents particulars de cadascun d'aquests centres i els estudis arqueològics que s'hi han realitzat, veure l'explicació pertinent que en faig en cada una de les aproximacions monogràfiques que constitueixen el tercer apartat d'aquest bloc.

abadia llunyana, en el seu cas Sant Medir de Cartellà, que podia estar interessada en l'exploració d'alguns dels recursos que allí hi havia. A més, aquest centre, tot i estar situat molt a prop del litoral, quelcom que les fonts no deixen d'assenyalar,¹²⁸⁷ estava emplaçat en un punt on la costa alt-medieval es trobava fortament desdibuixada per la presència de maresmes i zones d'aiguamolls, creant un paisatge que devia ser més similar al que hom podia trobar entorn a Sant Joan Sescloses que no pas a Sant Feliu de Guíxols o Sant Pau del Maresme, absolutament immediats al mar.¹²⁸⁸ En conseqüència, crec més encertat considerar la casa de Càrcer com una cel·la de plana, amb una vocació sobretot econòmica, que no pas un cenobi marítim com els cinc vists anteriorment.

En el cas de Sant Pere de Roda, ens trobem amb una situació similar, ja que es tracta d'una cel·la molt antiga, disputada durant tot el segle IX entre les abadies de Sant Policarp de Rasés i Sant Esteve de Banyoles,¹²⁸⁹ que va ser fundada en un indret proper a la línia de costa, amb unes magnífiques vistes sobre la badia del Port de la Selva, però encimbellada a la vessant septentrional del massís del cap de Creus, gairebé a cinc-cents metres sobre el nivell del mar. A simple vista, per tant, presenta més paral·lels amb els monestirs situats en llocs elevats, com ara Sant Llorenç del Mont o Santa Cecília de Montserrat, que no pas amb els altres cenobis del litoral català. De fet, crec que en origen la cel·la de Sant Pere s'hauria d'inscriure dins d'aquell model monàstic, amb el qual encaixa tant per situació com per cronologia. No en va, si per una banda les fonts escrites acostumen a ressaltar la seva ubicació «*in monte quae dicitur Rodas*»;¹²⁹⁰ per altra, el misticisme tel·lúric que li dóna la seva accidentada orografia rodejada pel mar, bé podria haver-lo portat a viure processos similars als del Mont o Montserrat.

¹²⁸⁷ «*Cellulas duas in pago Inporitanense sitas, ex quibus una appellatur Columbarius, (...) altera quippe dicitur Carcer, sitam iuxta maris magni littora*»: CC II, Amer, doc. 2, p. 11-13 (844); «*Cellas duas sitas in comitatu Puritanense ex quibus una appellatur Columbarum, (...) altera dicitur Carcer, sita iuxta mare*»: CC II, Amer, doc. 5, p. 18-19 (922).

¹²⁸⁸ Per una caracterització del territori del Baix Ter on s'alçava la cel·la de Càrcer en època alt-medieval, resulta interessant l'aproximació que en féu: Xavier Soldevila Temporal, «La plana del Baix Ter fa mil anys: ocupació i organització del territori», a *Actes del Congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r. mil·lenni: Vic-Ripoll, 10-13 de novembre de 1999*, ed. Immaculada Ollich (Vic: Eumo Editorial, 1999), p. 227-44 (p. 228-29).

¹²⁸⁹ Respecte a aquesta disputa i les seves motivacions, veure la nota 937 de la pàgina 323.

¹²⁹⁰ Aquesta expressió, juntament amb la que indicava la seva situació sota el castell de Saverdera, és una de les més habituals per referir-se al monestir de Roda, apareixent en moltes de les fonts conservades: CC V, doc. 230, p. 220-221 (932); CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 1, p. 226-228 (944); CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 3, p. 232-234 (953); CC V, doc. 381, p. 342 (967); CC V, doc. 391, p. 351-353 (968); CC V, doc. 421, p. 372-374 (974); CC V, doc. 436, p. 389-390 (977); CC V, doc. 523, p. 465-468 (990). En canvi, només se'ns han conservat dos documents que utilitzen l'expressió «*super mare*» en relació a la situació d'aquest cenobi: CC V, doc. 420, p. 368-371 (974); CC V, doc. 436, p. 389-390 (977).

A partir del 930, tanmateix, coincidint amb la conversió d'aquesta antiga cel·la banyolina en una abadia independent sota la promoció de Tassi, un desconegut magnat local, i del comte Gausfred d'Empúries, es detecta un canvi evident en la seva relació amb el mar que em porta a plantejar la possibilitat d'una hibridació sobrevinguda en el seu model monàstic. Això és així perquè, al llarg de la segona meitat del segle X, Sant Pere de Roda rebé una gran quantitat de drets sobre el mar, arribant al punt que el comte Gausfred li llegà tota la «*terra simul cum ipso mare cum suos portos et suas piscatorias de ipso porto quod dicunt Armirodas, de ipso loco quod dicunt ad ipsum Lentischum usque ad locum quem dicunt Tres Fratres*». ¹²⁹¹ El més interessant, però, és que tot això es produí exactament en el mateix moment en què els propis comtes d'Empúries i els de Barcelona estaven restaurant antics llocs de culte tardo-antic a primera línia de mar per tal de crear-hi nous cenobis. En conseqüència, no em sembla fora de lloc pensar que la refundació de Tassi podria inscriure's dins d'aquest fenomen tant interessant.

El cas de Sant Pere de Roda, per tant, lluny de trencar el model, reforça la idea que a mitjan segle X es produïren un seguit de refundacions monàstiques en el litoral català de característiques molt semblants que caldria valorar de manera conjunta. Aquest, precisament, serà l'objectiu que m'he marcat pel bloc següent, on intentaré aprofundir en l'estudi dels components d'aquest grup per tal de confirmar o desmentir si realment tingueren una evolució paral·lela i, sobretot, si s'observen comportaments semblants en la forma com es relacionaren amb el seu entorn, tant físic com humà.

Els monestirs urbans

Vista la distribució dels cenobis en el rerepaís dels comtats catalans, voldria centrar-me ara en aquells que estaven situats a l'interior o en les immediacions de les principals ciutats que poblaven aquest territori. No en va, malgrat que normalment associem el monacat alt-medieval a l'àmbit rural, també es féu present als principals centres urbans de l'Imperi Carolingi, no sent els catalans una excepció. ¹²⁹²

¹²⁹¹ CC V, doc. 420, p. 368-371 (974). Aquest document, molt probablement, conté algunes interpolacions afegides *a posteriori*. No hi ha motius, però, per qüestionar-nos l'autenticitat de la donació que consigna, ja que la majoria dels béns que s'hi refereixen apareixen confirmats en el precepte que el rei Lotari donà a l'abat Hildesind de Roda vuit anys més tard: CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 4, p. 235-244 (982).

¹²⁹² Per una síntesi general sobre el fenomen monàstic urbà en època carolíngia, posant de manifest la poca atenció que ha rebut en comparació amb el d'àmbit rural, veure: Rosamond McKitterick, «Town and Monastery in the Carolingian Period», *Studies in Church History*, 16 (1979), 93-102.

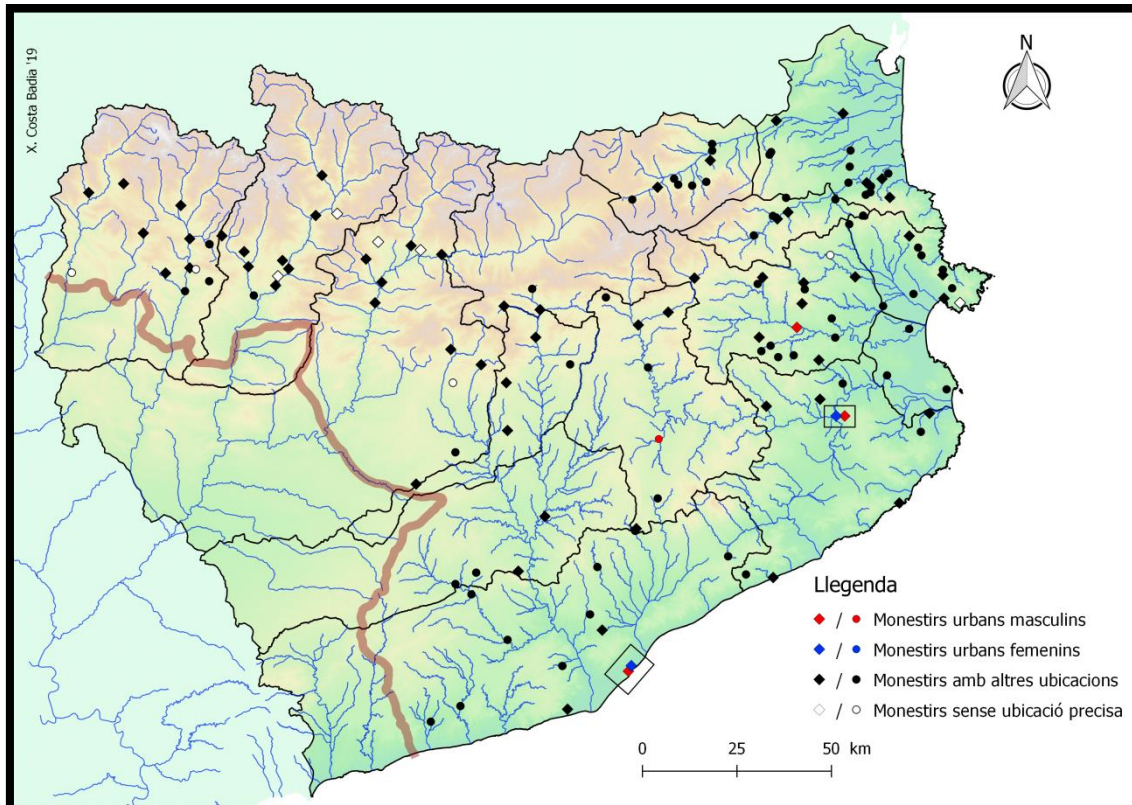

Fig. 50: Monestirs ubicats en les principals ciutats dels comtats catalans.

Aprofundint en aquest cas tan particular, cal tenir en compte que es tracta d'un patró d'assentament molt minoritari al qual només se li poden associar sis monestirs repartits en quatre ciutats diferents: Barcelona, Girona, Besalú i Vic (fig. 50). Com en el cas dels monestirs litorals, per tant, representen menys d'un 5% del total. Ara bé, com aquells, configuren un grup molt homogeni que deixa fora de dubte la seva pertinença a un mateix fenomen històric. Tant és així que els contextos en què es fundaren els sis cenobis són pràcticament idèntics, situant-se la majoria d'ells al llarg del segle X (fig. 51), moment en què s'anaren consolidant les diferents dinasties comtals autòctones i, en conseqüència, molts d'aquests centres urbans veieren reforçat el seu paper de capital política. De fet, fou en aquella centúria quan la majoria de les ciutats citades iniciaren la seva expansió urbanística, apareixent els primers burgs que superaven les muralles de principis del segle IX o, directament, heretades d'època romana.¹²⁹³

¹²⁹³ Quant a l'evolució urbanística de Barcelona, Girona i Besalú en època alt-medieval, veure: Josep Canal et al., *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057): el trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval. Vol. I* (Girona: Ajuntament de Girona, 2004), p. 11-229; Philip Banks, «El creixement físic de Barcelona, segles X-XIII», *Barcelona quaderns d'història*, 8 (2005), 11-33 (p. 14-19); Jordi Sagrera Aradilla, *Les muralles de Besalú: restitució cartogràfica* (Besalú: Ajuntament de Besalú, 2010), p. 8-13; Joan Frigola Torrent, «La trama urbana de Besalú a la Baixa Edat Mitjana: evolució i característiques

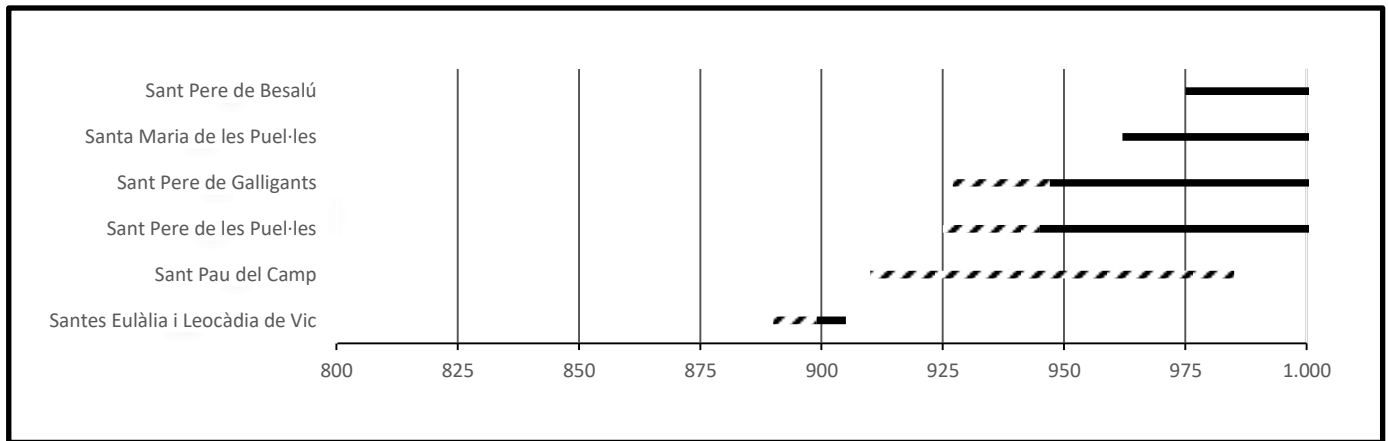

Fig. 51: Gràfic comparatiu de la data de fundació dels diferents monestirs urbans dels comtats catalans.

Els paral·lels, tanmateix, no es limiten a la cronologia en que foren fundades aquestes cases, sinó que també s'estenen als llocs precisos en què s'assentaren dins l'entorn urbà. Dic això perquè si fem un estudi comparatiu dels espais que ocuparen en relació amb les ciutats (fig. 52), observem que tots ells, amb l'única excepció de Santa Maria de les Puel·les, s'ubicaven fora de les muralles, mostrant una clara preferència per les zones perifèriques, sovint separades del casc urbà per torrents d'entitat variable, però alhora molt relacionades amb les vies de comunicació. No en va, com s'aprecia en els plànols presentats, hi ha una clara correlació entre els monestirs urbans, les portes de les ciutats i els principals camins que en sortien, molts d'ells fossilitzats en la topografia urbana actual. Aquesta distribució, si bé podria venir condicionada per l'habitual reaprofitament de centres de culte preexistents, quelcom que documentem en els dos cenobis de Barcelona i en l'efímera cel·la de Vic, no em sembla casual, havent de respondre a una intencionalitat molt concreta per part dels seus fundadors.

Un altre fet que crida l'atenció en analitzar la composició de la pàgina següent és la presència del binomi monestir masculí i monestir femení en dos dels casos, quelcom que encara és més sorprenent si tenim en compte que, fora d'aquests, només trobem dos altres cenobis femenins en tots els comtats catalans. A més, deixant de banda la particularitat que aquests centres no fossin referits amb un indicatiu geogràfic com era habitual, sinó incidint en el tret diferencial que hi vivien verges, s'intueix cert

d'un model marcat per l'orografia», *Rodis*, 1 (2018), 9-23 (p. 13-14). En el cas de Vic, la situació és lleugerament diferent, car no assistim a una acceleració en el procés de creixement urbanístic, sinó a una vertadera refundació de la ciutat per part de Guifré el Pelós en el marc del procés de reestructuració de la plana de Vic que ell mateix inicià: Ramon Ordeig Mata, *Els orígens històrics de Vic (Segles VIII-X)* (Vic: Patronat d'Estudis Ausonencs, 1981), p. 27-36.

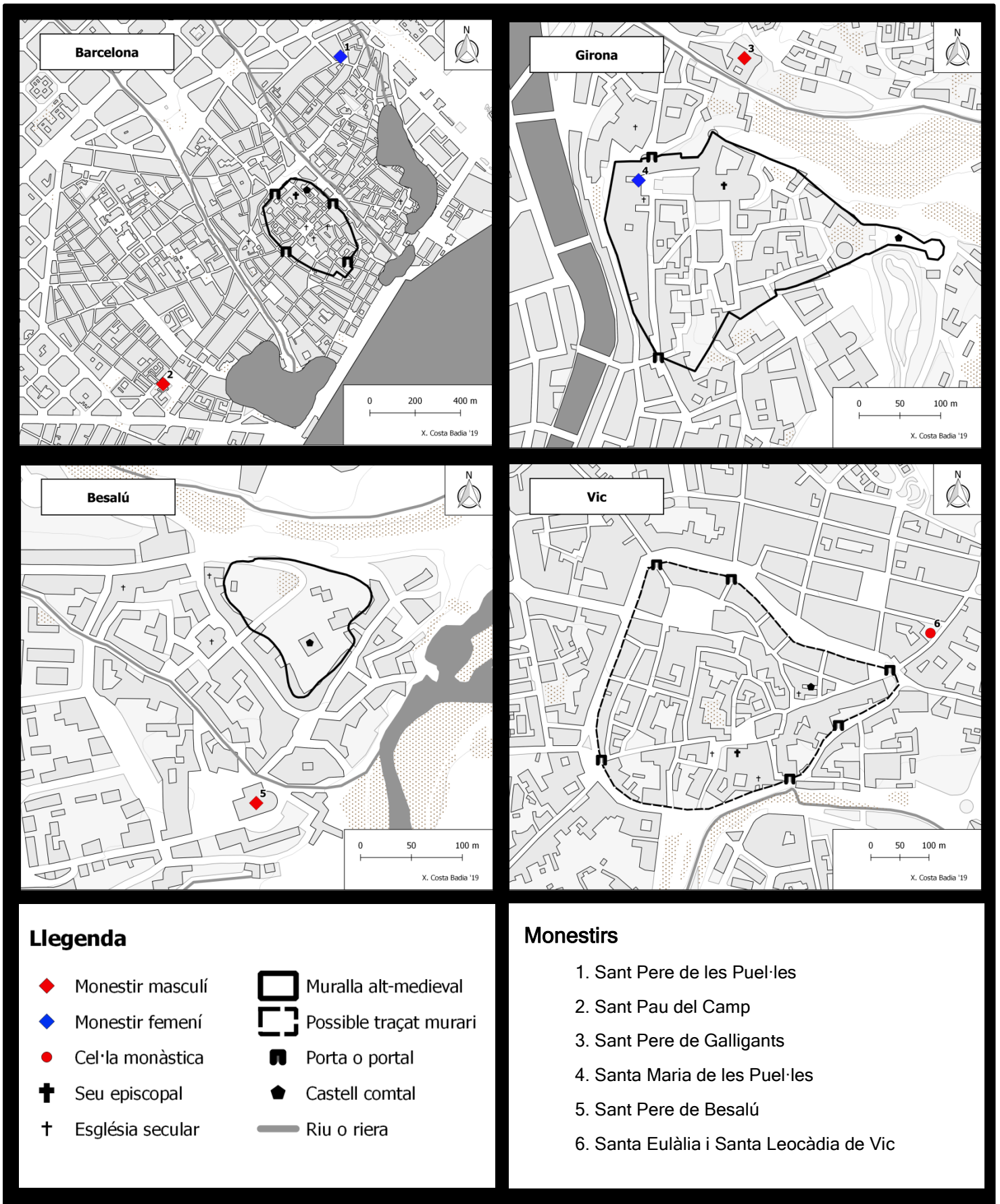

Fig. 52: Composició planimètrica que, sobre l'entramat urbà actual, mostra la distribució dels diferents monestirs urbans i la seva relació amb els elements que configuraven les respectives ciutats a l'Alta Edat Mitjana.¹²⁹⁴

patró seqüencial en la seva cronologia de fundació, sobretot si es posa en relació amb la dels monestirs masculins de les mateixes ciutats, ja que l'establiment de Sant Pere de les Puel·les es produí uns vint o trenta anys després de la desconeguda fundació de Sant Pau del Camp, un lapse de temps que no és gaire diferent del que devia separar l'erecció de Sant Pere de Galligants i Santa Maria de les Puel·les. Per tant, sembla que seria habitual que primer es fundés la comunitat masculina i que, un cop aquesta ja es trobés ben assentada, es procedís amb la femenina, quedant en alguns casos per fundar.

Totes aquestes coincidències, em porten a concloure que estem davant d'un model monàstic clarament definit amb unes característiques molt particulars i una cronologia bastant precisa. De fet, gairebé se'ns perfila com una moda que, des de principis del segle X, motivaria entre els membres de les diferents famílies comtals la necessitat d'erigir centres monàstics en aquelles ciutats que volien significar com a capitals dels seus comtats. Això no vol dir, però, que aquests centres monàstics, més enllà de prestigiar les urbs on s'assentaven i els seus fundadors, no juguessin molts altres rols dins de la societat urbana. No en va, com apuntà Rosamond McKitterick i semblaria confirmar la seva ubicació prop dels accessos a les ciutats, no es pot descartar que haguessin tingut un paper important en l'assistència del pobres i viatgers que s'hi devien donar trobada.¹²⁹⁵ Així mateix, tampoc es pot descartar que haguessin tingut unes funcions de caràcter més productiu vinculades, per exemple, a la fabricació de pergamí, quelcom que Elvis Mallorquí ha plantejat per Sant Pere de Galligants en base a la tradició pelletera del barri que nasqué a redós seu;¹²⁹⁶ o, fins i tot, d'objectes litúrgics i ornamentals, com provaria la possible identificació de la brodadora de l'estola de Sant Narcís amb l'abadessa Maria de les Puel·les de Girona.¹²⁹⁷

¹²⁹⁴ En la realització d'aquestes planimetries, per tal de representar correctament l'estat de les quatre ciutats en època alt-medieval, m'he servit bàsicament dels treballs cartogràfics realitzats per: Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atlas del comtat de Besalú (785-988)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1998), p. 50; Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atlas del comtat de Girona (785-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2000), p. 50-51; Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atlas del comtat d'Osona (798-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2001), p. 56-57; Bolòs i Hurtado, *Atlas del comtat de Barcelona (801-993)*, p. 112-13.

¹²⁹⁵ McKitterick, p. 97.

¹²⁹⁶ Elvis Mallorquí, «Un monestir enmig de les “fetores rierre”. Sant Pere de Galligants, segles X-XIV», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 57 (2016), 315-28 (p. 326-27). Aquesta hipòtesi, tot i ser molt difícil de traslladar a l'Alta Edat Mitjana, pren força quan es té en compte que, en època tardo-antiga, també trobem alguns centres monàstics propers a ciutats episcopals que dedicaren part de la seva activitat productiva a la fabricació de pergamí, com així prova la troballa arqueològica de nombrosos peladors en el probable cenobi del Bovalar, a les immediacions de Lleida: Jordina Sales Carbonell, «El Bovalar (Serós, Lleida). ¿Un monasterio productor de pergamino en la Hispania visigoda?», *Rivista di Archeologia Cristiana*, 90 (2014), 423-64.

¹²⁹⁷ Respecte a aquesta possibilitat, veure la nota 929 de la pàgina 320.

A la llum d'aquestes reflexions finals, no hi ha dubte que estem davant d'un dels models monàstics més evidents de tots els que he comentat fins ara i, al mateix temps, un dels més desconeguts, oferint un gran ventall de possibilitats per a futures recerques que amplii la cronologia i aprofundeixin sobre la seva integració en les problemàtiques d'unes ciutats cada vegada més complexes. En paral·lel i per acabar, també seria molt interessant preguntar-nos perquè altres ciutats importants, com la Seu d'Urgell, Elna o Manresa, no es dotaren de cenobis urbans, quelcom que obligaria a plantejar fins a quin punt hi podria haver influït la proximitat de les abadies, considerades rurals, de Sant Sadurní de Tavèrnoles, Sant Andreu de Sureda i Sant Benet de Bages.

Valoració final

Arribats a aquest punt, després de classificar els monestirs alt-medievals dels comtats catalans segons els seus patrons d'assentament i analitzar comparativament les característiques particulars dels components de cada grup, puc concloure que, des del punt de vista geogràfic, en el territori estudiat es distingeixen cinc grans models monàstics amb nombrosos trets comuns i una evolució paral·lela.

Aquests arquetips, de manera molt esquemàtica, es poden resumir en: 1) els monestirs ubicats en territoris coherents sobre els quals acabaren adoptant un paper articulador de la societat, ja fossin valls de muntanya, altiplans interiors, petites planes amb personalitat pròpia o termes castrals definits artificialment; 2) els monestirs encimbellats al capdamunt de muntanyes aïllades amb una sacralitat definida des d'antic per la seva pròpia singularitat orogràfica; 3) les petites cel·les situades al centre de les extenses planes litorals, probablement amb un marcat caràcter econòmic, i les abadies de la seva perifèria; 4) els monestirs emplaçats en el litoral mediterrani, nascuts tots ells a mitjan segle X i amb una aparent vocació marinera; i 5) els monestirs urbans, fundats a l'entorn de les principals ciutats comtals al llarg de la desena centúria.

Així doncs, a través de l'exercici de síntesi realitzat, crec haver complert amb l'objectiu de definir uns prototips que ajudin a relacionar entre ells els diferents cenobis que trobem en els comtats catalans i, en conseqüència, facilitin l'estudi comparatiu del fenomen monàstic a l'Alta Edat Mitjana, el propòsit últim d'aquesta tesi.

6. Algunes evidències negatives

En l'apartat anterior, he analitzat minuciosament la distribució dels monestirs alt-medievals, procurant distingir patrons de comportament que permetessin entendre millor aquestes institucions i les seves lògiques territorials. Si podem extreure alguna lliçó de l'arqueologia del paisatge, però, és que tan importants són les evidències positives com les negatives; és a dir, la manca d'allò que hom esperaria trobar. Per aquest motiu, dedicaré aquest darrer punt del primer bloc als buits que observem en la cartografia elaborada, reflexionant sobre les causes que els motivaren.

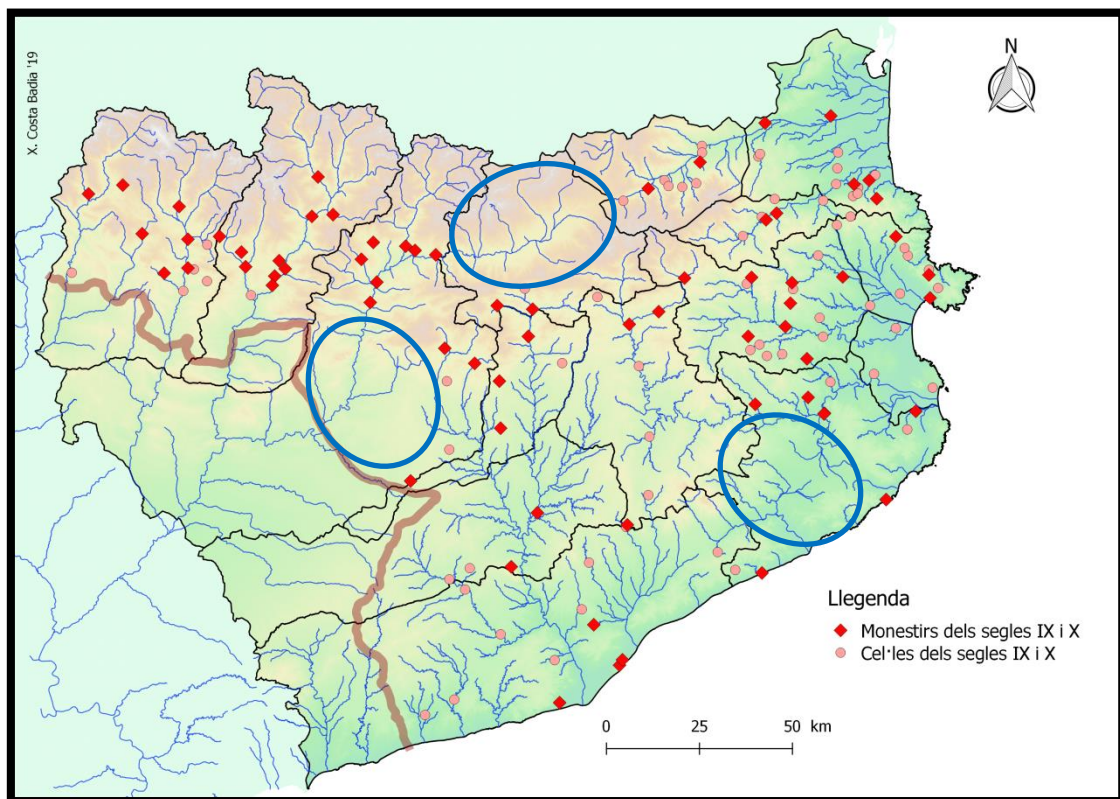

Fig. 53: Mapa de tots els monestirs fundats al llarg dels segles IX i X en el qual es poden veure els espais on el fet monàstic tingué una incidència menor.

Evidentment, és impossible fer un estudi individualitzat de totes les àrees que presenten una densitat monàstica per sota de la mitjana, ja que, si bé he pogut registrar gairebé cent cinquanta monestirs diferents, segueixen sent moltes les valls i regions més o menys àmplies on no podem documentar-n'hi cap (fig. 53). Molt sovint, a més, les fonts relatives a aquests territoris són tan escasses que fàcilment podrien portar-nos a un carreró sense sortida, sent impossible assegurar que la nostra incapacitat per detectar-hi la presència de cenobis no vingués condicionada per la manca de documentació escrita i

d'intervencions arqueològiques. En conseqüència, he optat per focalitzar-me en només dos casos especialment significatius des d'un punt de vista territorial, visibles a petita escala i pels quals comptem amb un nombre suficient d'informació per tal de, si no resoldre el tema, sí plantejar algunes reflexions que crec interessants.

Els dos exemples que he escollit són, per una banda, la manca de fundacions monàstiques a la Cerdanya, que acaba dibuixant un buit difícilment explicable al bell mig dels Pirineus, una àrea on la densitat monàstica era especialment elevada; i, per altra, l'encara més sorprenent escassetat de monestirs femenins en el conjunt dels comtats catalans, quelcom que ha contribuït a invisibilitzar les nombroses dones que es dedicaren a la vida religiosa durant l'Alta Edat Mitjana.

6.1. La Cerdanya, una vall sense monestirs?

Començant pel cas de la Cerdanya, cal insistir en com de sorprenent resulta trobar-nos, junt al centre de l'àrea pirinenca, amb un territori de les seves dimensions i característiques sense ni un sol monestir. Més encara quan les regions que l'envoltaven foren les que acolliren un major nombre de fundacions monàstiques.

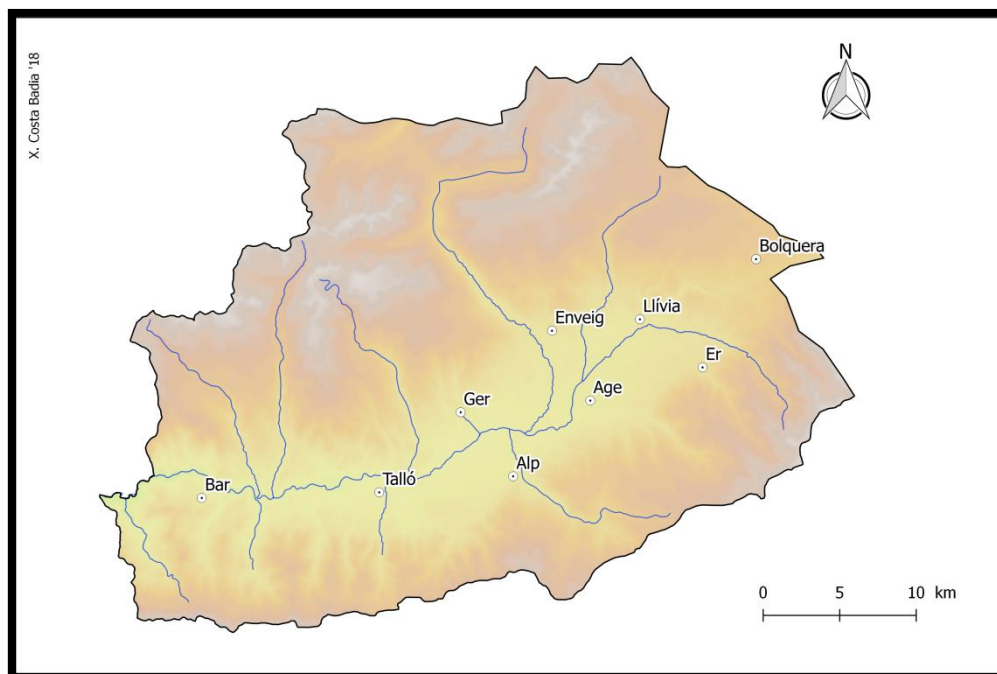

Fig. 54: Mapa geogràfic de la vall de Cerdanya.¹²⁹⁸

¹²⁹⁸ Aquesta vall, com veiem, no coincideix exactament amb el comtat homònim, car aquest també incloïa les valls de Brocà, Lillet i Ribes, totes elles a l'altra banda de la serralada del Cadí-Moixeró.

Per copsar correctament la magnitud d'aquest desajust, hem de tenir present que, quan parlem de la Cerdanya en època medieval, no ens referim només a l'actual comarca homònima, creada artificialment arran de la firma del Tractat dels Pirineus al segle XVII, sinó a tota la gran vall que, direcció est-oest, dibuixa la capçalera del riu Segre i els seus primers afluent entremig de muntanyes de més de dos-mil metres d'altitud (fig. 54).¹²⁹⁹ Es tractava, per tant, d'un territori articulat entorn d'una fèrtil plana central sobre la qual s'obrien petites valls d'alta muntanya, un model molt semblant al que podríem trobar en altres territoris propers com l'Urgellet o el Conflent, amb els quals també compartia importants similituds històriques. Recordem que tots tres foren incorporats gairebé al mateix temps a l'òrbita carolíngia i, si bé cadascun acabà constituint el seu propi comtat, gairebé sempre foren regits per la mateixa persona o, si més no, per membres d'una mateixa família.¹³⁰⁰ En conseqüència, seria lògic que haguessin viscut uns processos d'implantació monàstica similars; res més lluny de la realitat, ja que, mentre a l'Urgellet i al Conflent s'hi assentaren nombrosos cenobis, alguns d'efimers i alguns tan notoris com Sant Sadurní de Tavèrnoles o Sant Miquel de Cuixà, la Cerdanya no acollí cap intent de fundació monàstica.

El contrast és igualment sorprenent si comparem la situació d'aquest territori amb el què succeí durant els segles IX i X a la vall de Brocà, just a l'altra banda de la serra del Cadí, una àrea que formava part del mateix comtat de Cerdanya. No en va, com venim veient, tot sembla indicar que la part septentrional, malgrat ser molt més extensa, no comptà amb cap centre de vida monàstica fins ben entrat el segle XI, quan hi podem situar les cel·les de Sant Esteve d'Umfred i Sant Pere de Ger que, tot i així, no passaren de ser petits centres administratius destinats a la gestió dels béns que l'abadia de Tavèrnoles havia acumulat en aquella contrada.¹³⁰¹ A la veïna vall de Brocà, en canvi, documentem des d'una data bastant reculada la presència de dos cenobis de proporcions notables com són Sant Llorenç prop Bagà i Sant Sebastià del Sull, als quals

¹²⁹⁹ Quant a les característiques geogràfiques de la Cerdanya, incidint en les seves diverses unitats de relleu, veure: Montserrat Jardí, «El marc geogràfic», a *Catalunya Romànica. Vol. VII: La Cerdanya i el Conflent* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 21-23.

¹³⁰⁰ Sobre la identitat i els vincles familiars dels comtes de Cerdanya, tot i tenir un to més pensat pel gran públic que per a l'àmbit de la recerca pròpiament dit, no es pot deixar de citar: Joan Blasi Solsona, *Els oblidats comtes de Cerdanya (798-1117)* (Sant Vicenç de Castellet: El Farell Edicions, 1999).

¹³⁰¹ Respecte a les cel·les de Sant Esteve d'Umfred i Sant Pere de Ger, la seva evolució històrica i els motius que em porten a retreure la seva fundació fins al segle XI, contradient alguns autors que les havien considerat anteriors, veure les pàgines 368-370 i 385-386 de la present tesi. Pel cas de Santa Maria de Talló, que alguns historiadors també havien considerat un possible monestir alt-medieval, veure les pàgines 364-366, on argumento que les evidències disponibles no proven la presència d'una comunitat monàstica, si bé no hi ha dubte del seu rol com a església central dins del *pagus Tollonensis*.

podríem afegir l'efímera cel·la de Sant Andreu de Gréixer, de la qual sortí el primer abat de Santa Maria de Ripoll. Per tant, després d'aquesta comparació amb les regions més immediates, no hi ha dubte de la singularitat del cas cerdà en relació al fet monàstic, un fenomen al qual ara caldrà buscar una explicació convincent.

En la línia del que he comentat al principi d'aquest apartat, el primer que cal descartar és que aquest desajust no vingui condicionat per una conservació desigual de les fonts d'informació entre els diferents territoris, quelcom que implicaria que, en realitat, sí que hi hauria hagut monestirs a la plana cerdana, si bé no seríem capaços de documentar-los per la pèrdua total de la documentació que s'hi referia. En aquest sentit, cal reconèixer que les institucions de la Cerdanya no són, ni molt menys, les que compten amb uns fons arxivístics més poblats, de tal manera que per reconstruir la història d'aquesta comarca sovint hem de recórrer a la informació conservada en arxius forans com el capitular de la Seu d'Urgell o els dels cenobis veïns. Això, sens dubte, pot haver condicionat el nostre coneixement de la realitat monàstica d'aquella regió, limitant la informació disponible sobre possibles cenobis cerdans i fent-nos passar per alt alguns exemples que matisarien el buit que mostra la cartografia elaborada.

Aquesta explicació, però, no em sembla del tot satisfactòria, car, si bé és cert que la documentació generada per les institucions pròpiament cerdanes és escassa, no ho és tant el nombre total de fonts que es refereixen a aquell territori. Així doncs, em semblaria molt estrany que, si realment hi hagués hagut algun monestir, no aparegués, ni que fos de manera indirecta, en cap document. Recordem que, per aquelles regions en què comptem amb cert volum de fonts escrites, normalment podem registrar els cenobis que perderen el seu arxiu a través de la seva aparició com a afrontació en transaccions entre tercers o bé com a beneficiaris de deixes testamentàries, car aquests diplomes pogueren ser dipositats en els arxius d'altres institucions i, per tant, córrer més sort. Aquest és el cas, per exemple, de Sant Andreu de les Planes, situat dins de l'Urgellet, però al límit amb la Cerdanya, ja que, malgrat haver-se perdut la totalitat del seu arxiu, consta com a beneficiari en diversos testaments i com a afrontació de béns en cinc negocis diferents, tots ells conservats a l'Arxiu Capitular d'Urgell.¹³⁰²

¹³⁰² DACU 805-980, doc. 77, p. 60-61 (918); DACU 805-980, doc. 95, p. 71-72 (935); DACU 981-1010, doc. 232, p. 63-65 (993) = CC VII, doc. 1214 (993); DACU 981-1010, doc. 233, p. 65-67 (993); DACU 981-1010, doc. 283, p. 115-116 (1003/1005); DACU 981-1010, doc. 294, p. 125-126 (1005/1007); DACU 981-1010, doc. 296, p. 127-128 (1007/1009); DACU 981-1010, doc. 300, p. 131-132 (1007/1009); DACU 1036-1050, doc. 502, p. 42-45; DACU 1036-1050, doc. 544, p. 78-81 (1042).

L'argument anterior es veu reforçat si analitzem els testaments del comte Miró II de Cerdanya-Besalú i del seu fill Sunifred II, el primer amb data de l'any 925 i el segon del 965.¹³⁰³ No en va, cap dels dos menciona ni un sol cenobi situat a la Cerdanya, el nucli central dels seus dominis, malgrat que destinaren molts recursos a la promoció d'institucions religioses, arribant al punt que Sunifred II féu lleixes a un total de 17 monestirs diferents, alguns tan allunyats i aparentment desvinculats dels seus comtats com Sant Pere de Cluny, ubicat a més de 400 kilòmetres (fig. 55). Això, si realment hi hagués hagut algun cenobi amb una mínima entitat a la plana cerdana, seria molt rar, gairebé m'atreviria a dir que impossible en condicions normals. Per tant, crec que el buit que mostren els mapes no es pot atribuir només a la sempre atzarosa conservació de les fonts documentals, sinó que cal buscar-li una altra explicació, submergint-nos més profundament en els particularismes d'aquell territori i de la seva gent.

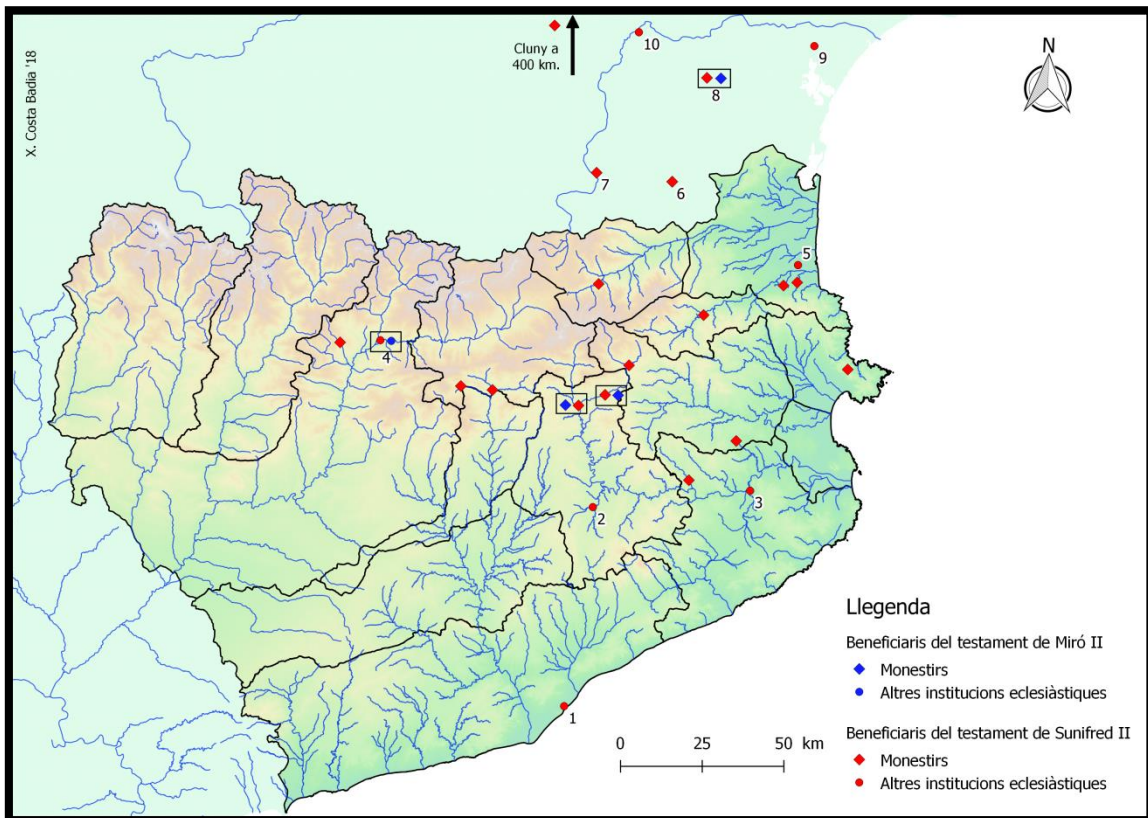

Fig. 55: Institucions beneficiades pels comtes Miró II i Sunifred II en els seus respectius testaments.¹³⁰⁴

¹³⁰³ DMR I, doc. 61, p. 136-138 (925); CC V, doc. 374, p. 334-337 (966) = DMR I, doc. 205, p. 239-240 (965). En el cas de Sunifred II, també se'ns han conservat varies de les execucions testamentàries que realitzaren els seus marmessors *a posteriori*: CC V, doc. 376, p. 338 (966) = DMR I, doc. 206, p. 241 (965); CC V, doc. 375, p. 337-338 (966); CC IV, doc. 1026, p. 751-752 (968).

¹³⁰⁴ Les institucions eclesiàstiques i els monestirs situats fora de l'àmbit català que apareixen en el mapa i que, per les seva condició, no es troben recollides en el tercer punt d'aquest bloc, són: la catedral de la

Així doncs, una segona hipòtesi sobre la qual podríem especular és que existís entre la població cerdana, i especialment entre les seves elits, una animadversió particular i inexplicada vers les institucions monàstiques, quelcom que els hauria portat a no servir-se'n en el marc de les seves estratègies per garantir la salvació de la seva ànima, la commemoració dels difunts, l'afermament del seu poder sociopolític i el control d'aquelles àrees geogràfiques més problemàtiques. A la llum de les proves esgrimides, però, ja salta a la vista que aquesta proposta té poc recorregut, car, més enllà de les lleixes testamentàries que acabem de veure, els comtes de Cerdanya jugaren un rol fonamental en la fundació i/o consolidació d'alguns dels grans cenobis catalans. Recordem, per exemple, que Guifré el Pelós, el fundador de Santa Maria de Ripoll i Sant Joan de les Abadesses, era en origen comte de Cerdanya i Urgell, malgrat que acabés controlant també els comtats de Barcelona, Girona, Besalú i Osona.

En la mateixa línia, és interessant destacar de nou la figura de Sunifred II, ja que, a part de les quantioses deixes que féu en el moment de la seva mort, en vida també mostrà gran llarguesa vers les institucions monàstiques, fent importants donacions a Sant Pere de Roda,¹³⁰⁵ Sant Sebastià del Sull,¹³⁰⁶ Sant Llorenç prop Bagà,¹³⁰⁷ Sant Pere de Camprodon,¹³⁰⁸ Santa Maria d'Arles,¹³⁰⁹ Santa Maria de Ripoll,¹³¹⁰ i, sobretot, Sant Miquel de Cuixà.¹³¹¹ Aquest últim, de fet, es podria considerar gairebé una refundació seva, car, com explica la dotalia del 953, va fer enderrocar la primitiva església de pedra i fang per tal d'erigir-hi un nova basílica molt més sòlida i luxosa.¹³¹² Possiblement, el

Santa Creu de Barcelona (1), la catedral de Sant Pere de Vic (2), la catedral de Santa Maria de Girona (3), la catedral de Santa Maria d'Urgell (4), la catedral de Santa Eulàlia d'Elna (5), el monestir de Sant Pau de Fenollet (6), el monestir de Sant Martí de Les (7), el monestir de Santa Maria de la Grassa (8), la catedral de Sant Just i Pastor de Narbona (9) i la catedral de Sant Nazari de Carcassona (10).

¹³⁰⁵ CC VI, doc. 254, p. 265 (939); CC VI, doc. 261, p. 269-270 (942).

¹³⁰⁶ MSLLB, doc. 3, p. 180-181 (939).

¹³⁰⁷ MSLLB, doc. 9, p. 182-183 (950) = PFMD, doc. 1, p. 317-318 (950); MSLLB, doc. 18, p. 186 (962); MSLLB, doc. 22, p. 187-188 (964).

¹³⁰⁸ CC V, doc. 361, p. 326-327 (964); CC VI, doc. 437, p. 380-381 (965); CC V, doc. 365, p. 328-329 (INTERPOLAT 965).

¹³⁰⁹ MH, apèndix, doc. 105, col. 888 (965).

¹³¹⁰ CC IV, doc. 446, p. 369 (938); DMR I, doc. 100, p. 169-170 (940); DMR I, doc. 105, p. 172-174 (941); DMR I, doc. 106, p. 174-175 (942); DMR I, doc. 172, p. 216-218 (957).

¹³¹¹ CC VI, doc. 260, p. 269 (941); CC VI, doc. 263, p. 271 (942); MH, apèndix, doc. 92, col. 871-872 (957); CC VI, doc. 271, p. 276-277 (943); CC VI, doc. 317, p. 302 (949); CC VI, doc. 381, p. 345 ([951-957]); CC VI, doc. 382, p. 345 ([951-957]); CC VI, doc. 388, p. 348 (958); CC VI, doc. 418, p. 368-370 (961).

¹³¹² «*Veniens vir illustrissimus (...) Seniofredus, divina suffragante clementia comis, in valle vocitante Confluenta, in locum cenobii qui est fundatus in honore Sancti Mikaelis archangeli et precipuique Sancti Germani confessoris, cuius vocabulum est Coxano. Et invenit ibi ecclesiolam parvulam, ex luta et lapidibus confectam (...). Hiddemque tacrus dolore intrinsecus, tacite cogitavi quod opus perficere potuisset (...). Propter hoc, (...) dextruxit prefatam ecclesiolam Sancti Germani confessoris, edificavit eam mirifice ex calce e lapidibus et lignis delodati mirifice*»: CC VI, doc. 340, p. 320-322 (953).

seu fill, Oliba Cabreta, féu el mateix quan refundà Santa Maria de Serrateix el 977 o quan féu consagrar de nou l'església de Sant Llorenç prop Bagà el 983.¹³¹³ En qualsevol cas, queda fora de dubte que la família comtal cerdana, lluny de mostrar-se hostil a la fundació de nous cenobis o a la seva promoció, tingué sempre una actitud proactiva vers el monacat, sent impossible atribuir-los cap mena d'animadversió vers aquest fenomen.

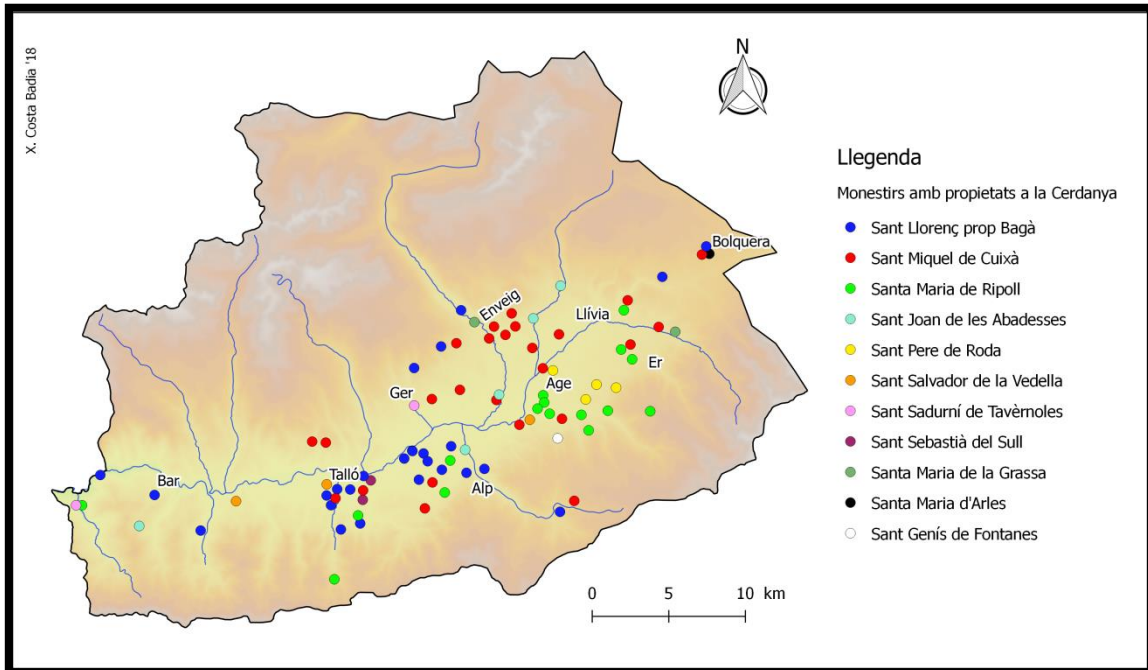

Fig. 56: Propietats que els monestirs situats fora de la Cerdanya acumularen en aquella vall al llarg dels segles IX i X.

Aquesta observació, a més, sembla que es pot traslladar a les capes inferiors de la societat cerdana, ja que documentem un gran nombre de particulars que, al llarg dels segles IX i X, també lliuraren a cenobis forans part dels seus béns situats a la Cerdanya.¹³¹⁴ Tant és així que, si elaborem un mapa de tots els dominis monàstics emplaçats en aquella comarca vers l'any 1000, veurem que s'estenien per tota la contrada, amb una concentració particularment elevada a les zones més planes i fèrtils situades a l'entorn de Talló, Alp, Age i Llívia (fig. 56).¹³¹⁵ El mateix passa si estudiem

¹³¹³ DSMS, doc. 22, p. 92-96 (INTERPOLAT 977); MSLLB, doc. 41, p. 195-197 (983).

¹³¹⁴ Valgui com a exemple la cessió d'una petita vinya situada al *pagus* de Talló que Úndila féu al monestir de Sant Llorenç prop Bagà l'any 950: MSLLB, doc. 10, p. 183 (950).

¹³¹⁵ Aquest exercici cartogràfic també ha estat realitzat, amb resultats similars, per: Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atlas dels comtats de Cerdanya i Berga (v788-990)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2015), p. 88-105. Tanmateix, el mapa que ofereixen aquests autors també inclou els dominis senyorials no monàstics i, quan hi ha dades al respecte, intenta utilitzar una simbologia de mida proporcional al volum dels dominis representats, quelcom que encara el fa més útil per valorar la importància real que tingueren els monestirs forans i els seus béns patrimonials a la comarca.

l'adscripció jurisdiccional de les esglésies cerdanes, ja que moltes acabaren en mans d'aquests centres monàstics, sent-ne un cas paradigmàtic Sant Miquel de Cuixà que, com estudià Ramon d'Abadal, acabà controlant Sant Andreu de Baltarga, Sant Julià de Tartera, Santa Eugènia de Saga, Santa Cecília de Bolvir, Sant Tomàs de Ventajola, Sant Jaume de Rigolisa i Sant Salvador d'Espona.¹³¹⁶ Així doncs, crec provat que els monestirs gaudiren de gran prestigi i estima entre la població cerdana alt-medieval, tenint un paper rellevant en la vida social, política, cultural i religiosa de tota la vall, no sent aquest un motiu per explicar per què ningú féu el pas de fundar-n'hi cap.

Lluny de resoldre el tema, per tant, com més s'indaga en la relació d'aquest territori amb el fenomen monàstic, més són les preguntes que ens assalten. Ara bé, m'agradaria plantejar dues hipòtesis de treball, no necessàriament excloents, que poden ajudar-nos a treure l'entrellat de tot plegat i que estan estretament relacionades amb els darrers estudis que s'han fet sobre la Cerdanya en època antiga i alt-medieval. En aquest sentit, cal tenir present que, des dels anys 90, gràcies a l'arqueologia i els estudis de paisatge, la visió d'aquest territori a l'Alta Edat Mitjana ha canviat profundament. De fet, tenint en compte les traces de successives centuriacions que han quedat fossilitzades en el parcel·lari, la toponímia i les advocacions de les esglésies, Jordi Bolòs ha conclòs recentment que la gran transformació que donà a la comarca l'estructura actual no es produí al llarg del segle IX, com s'havia considerat fins ara, sinó molt abans, possiblement entre els segles VI i VII.¹³¹⁷ Per tant, quan arribaren els primers carolingis, tot sembla indicar que el territori ja comptava amb una població ben consolidada i, sobretot, una estructura ben definida a l'entorn de pobles, camins i esglésies que, en molts casos, sobrevisqueren amb pocs canvis fins ben entrat el segle XX.

Tenint present que molts monestirs alt-medievals foren fundats amb l'objectiu més o menys velat d'ajudar els seus patrons a controlar i organitzar els seus dominis més sensibles, la sola constatació que la Cerdanya era un espai profundament articulat des d'època antiga constitueix en si mateixa una possible explicació a la particular

¹³¹⁶ Ramon d'Abadal, «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», *Analecta Montserratensia*, 8 (1955), 125-337 (p. 72-75).

¹³¹⁷ Jordi Bolòs, «Paisatge històric, cartografia i societat a l'Alta Edat Mitjana: l'exemple de la Cerdanya», a *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació. Vol. VI: Poblament i societat als Pirineus els darrers dos mil anys*, ed. Jordi Bolòs (Lleida: Universitat de Lleida, 2014), p. 37-146. Amb un argument semblant, però centrant-se en les continuïtats en l'estructura eclesiàstica cerdana entre l'època antiga i l'alt-medieval, veure: Oriol Mercadal et al., «L'organització eclesiàstica de la Cerritania entre la fi de l'Antiguitat i l'Alta Edat Mitjana», a *Esglésies rurals a Catalunya entre l'Antiguitat i l'Edat Mitjana (segles V-X). Taula rodona, Esparreguera-Montserrat, 25-27 d'octubre de 2007*, ed. Oriol Achón et al. (Bogogna: BraDypUS, 2011), p. 41-66.

relació que aquest territori tingué amb el fenomen monàstic. Això és així perquè, si al segle IX ja comptava amb petits nuclis urbans, esglésies i centres de recaptació d'impostos preexistents que articulaven el territori i enquadraven la població,¹³¹⁸ és molt possible que els comtes cerdans no tinguessin la necessitat imperiosa de promoure-hi la fundació de cap centre monàstic, primant el seu establiment en àrees més apartades del centre del seu domini i més difícils de controlar com el Ripollès. Ara bé, cal reconèixer que aquesta proposta té el problema que, com hem vist en els apartats anteriors, ni els comtes foren els únics que fundaren cenobis ni el control territorial fou l'únic motiu per fer-ho. Per tant, sense complementar-la amb una explicació de per què les altres capes socials tampoc fundaren cap monestir, no podem donar-la per vàlida.

Una possible resposta a aquest nou interrogant potser la podem trobar en la forma com s'estructurava la propietat de la terra a la Cerdanya. M'explico: per poder establir un monestir és necessari que el fundador, ja fos més o menys poderós, posseís un domini suficientment gran de terres a l'entorn del cenobi per tal de dotar-lo i garantir la seva supervivència; al mateix temps que això no podia implicar-li una pèrdua massa gran de recursos i de la consegüent posició social. Així, com estudià Tim Pestell pel cas de la regió anglesa d'East Anglia al segle XI, és habitual que les concentracions més importants de cenobis coincidissin amb les zones on hi havia uns dominis senyorialis més amplis, sent gairebé inexistentes allà on les fonts mostren una major presència de la petita propietat.¹³¹⁹ Aquest exemple podria ser extrapolable a la Cerdanya, ja que, com observà Pierre Bonnassie, si bé a les zones altes de l'àmbit pirinenc es podien trobar grans dominis fiscals o aristocràtics, «al llarg de les valls, al flanc dels massissos, la petita propietat penetrava pertot, confonent-se en una barreja inextricable amb els

¹³¹⁸ Més enllà de la ciutat romana de *Iulia Libica* (Llívia), la presència d'altres llocs centrals precarolingis per tota la Cerdanya, amb possibles funcions de caràcter administratiu i fiscal, es pot inferir gràcies a la toponímia, ja que, si bé sempre hem de ser molt curosos a l'hora d'emprar aquestes fonts, els topònims de Cancellabre, Palau de Cerdanya i Talló podrien derivar dels termes llatins *conciliabulum*, *palatium* i *teloneum*: Sara Aliaga et al., «Territori i vies de comunicació a la Cerdanya en època romana», a *Comerç i Vies de comunicació (1000 aC.-700 dC.)*. *Actes del XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (Puigcerdà: Institut d'Estudis Cerdans, 1998), p. 261-84 (p. 269-75).

¹³¹⁹ Tim Pestell, *Landscapes of monastic foundation: the establishment of religious houses in East Anglia, c. 650-1200* (Woodbridge: Boydell Press, 2004), p. 163-70. En la darrera pàgina de les citades, l'autor conclou molt encertadament que «the picture which emerges from East Anglia is that the overall context of the land, including its tenurial patterns, appears to have had as important a role in the distribution of monasteries in East Anglia as purely social reasons, such as the desire for certain types of location, or the ability of founding families to provide them».

elements disseminats de les grans propietats i de les terres de l'Església». ¹³²⁰ No en va, eren zones bastant poblades i amb un nombre limitat de terres hàbils per a l'explotació agrícola. En base a aquest supòsit, la manca de monestirs a la plana cerdana potser s'hauria de vincular a la inexistència de grans dominis que poguessin servir com a dotació per un nou cenobi i, per tant, a la impossibilitat d'assumir els costos que comportava la fundació d'una institució monàstica per part d'aquells que hi tenien terres, havent-se de limitar a la cessió de petites propietats a monestirs forans.

Les dues hipòtesis presentades no constitueixen respostes definitives al problema de la particular relació que la Cerdanya travà amb el fet monàstic. Abans de donar-les per bones, caldria sotmetre-les a una profunda crítica, aproximant-nos amb molt més detall a l'estructura econòmica i social d'aquell territori, quelcom que escapa a les pretensions del present treball. Així mateix, seria necessari comparar la situació de la plana cerdana amb altres territoris de característiques relativament semblants on també s'observa una baixa densitat monàstica com, per exemple, la part més oriental del Vallès, la plana de Vic o el pla de Girona (fig. 53), si bé en aquests dos últims casos el rol jugat per les respectives catedrals i els seus capítols podrien tenir-hi molt a dir. En qualsevol cas, crec que les teories plantejades marquen dues línies sobre les quals seguir treballant en el futur, no només per resoldre el problema concret que aquí he presentat, sinó també per entendre millor el fenomen monàstic i, sobretot, què condicionava que pogués desenvolupar-se de forma correcta i sense impediments.

6.2. Els comtats catalans, un territori sense cenobis femenins?

Passant a tractar la desproporció entre el nombre de monestirs d'ambdós sexes en el conjunt dels comtats catalans, no cal dir que aquest desajust és tan evident com sorprenent, ja que per un total de 140 cenobis masculins, només en tenim 4 de femenins: Sant Joan de les Abadesses, Sant Pere de les Puel·les de Barcelona, Santa Maria de les Puel·les de Girona i Sant Pere del Burgal (fig. 57). ¹³²¹

¹³²⁰ Pierre Bonnassie, *Catalunya mil anys enrera. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XI. Volum I: Economia i societat pre-feudal* (Barcelona: Edicions 62, 1979), p. 193.

¹³²¹ A voltes, també s'ha considerat un cenobi femeni la casa de Santa Maria del Camí, a la Garriga, si bé, com he explicat a les pàgines 360-363, les proves per afirmar-ho són poc sòlides. De fet, com argumentaré a continuació, m'inclino a considerar Santa Maria del Camí com un espai no monàstic en el qual vivia una dona dedicada a la vida religiosa fora de tota institució regular.

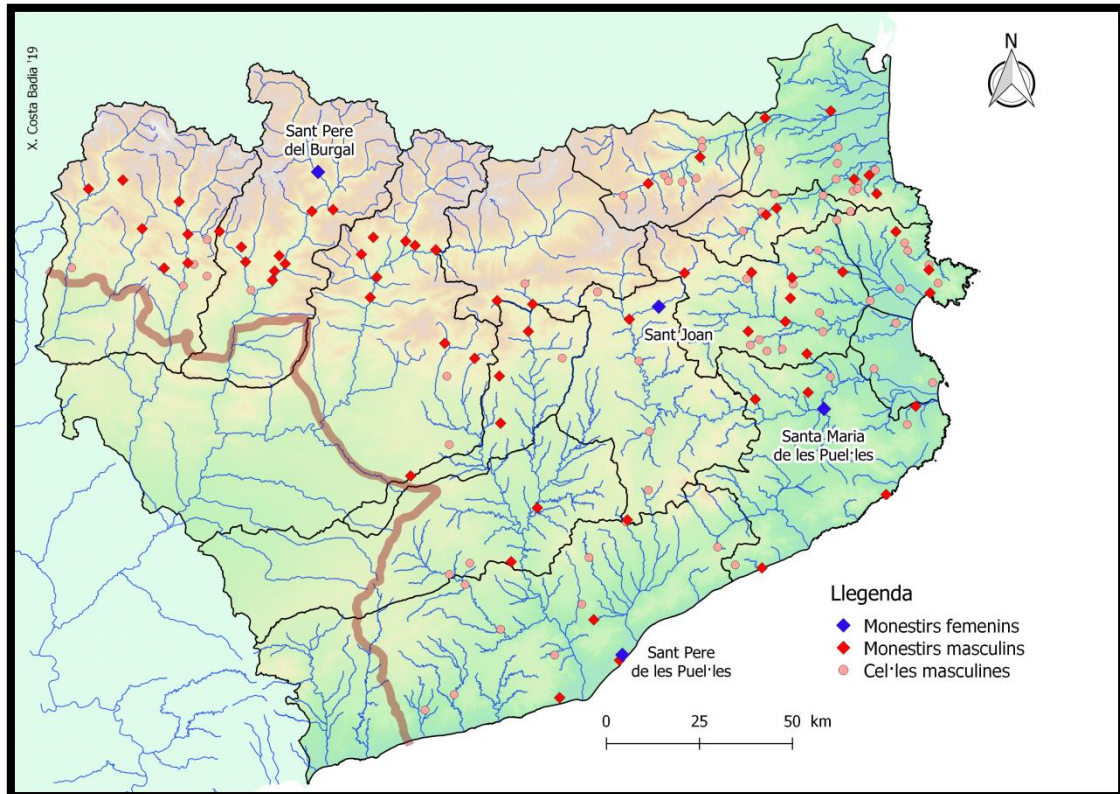

Fig. 57: Mapa de tots els monestirs fundats al llarg dels segles IX i X en el qual es ressalta aquells que acollien una comunitat femenina.

A l'evident desequilibri que mostra el mapa que acabem de veure, s'hi ha de sumar el fet que dos dels quatre monestirs que hi apareixen, Sant Pere del Burgal i Santa Maria de les Puel·les, tingueren una vida efímera o, almenys, molt mal coneguda. No en va, si realment s'arribà a concretar, el primer només existí entre el 12 d'octubre del 948, moment en què l'abadessa Ermengarda comprà la seva església a Santa Maria de la Grassa per 400 sous,¹³²² i el 24 d'octubre del 950, quan la mateixa abadessa, per raons desconegudes, el retornà a l'abadia occitana sense demanar-ne res a canvi.¹³²³ El segon, per la seva part, sabem que fou fundat a instàncies de la vescomtessa Riquil·la de Narbona a través de les seves darreres voluntats vers el 962,¹³²⁴ però gairebé no en

¹³²² CC III, doc. 158, p. 365 (948). Voldria recordar que, com he explicat a la pàgina 212, no es pot descartar la possibilitat que Ermengarda de Pallars ja dirigís amb anterioritat una comunitat monàstica de la qual desconeixem l'emplaçament exacte, car és molt curiós que en el moment de comprar el Burgal a Santa Maria de la Grassa, quan encara no s'hi hauria establert cap monestir, ja s'intitulés *abbatissa*. Ara bé, es tracta d'una hipòtesi que difícilment podrà ser mai demostrada.

¹³²³ CC III, doc. 162, p. 368 (950).

¹³²⁴ «*In primis iussit (...) ut si Arnulphus episcopus infra istis annis duobus inchoaverit monasterium ante Gerunda, in onore Sancte Mariae, et eum in antea perseveraverit, concessit ibidem alaude Sancti Baudilii omnem suam portionem cum ipsas aeclesias, et ipsum alaude de Infrunos et quantum abebat in Martires et in Decollatos et in Parietes, et ipsum alaude quod aquisivit de Eudo, qui est in Ausor. (...) Et si Arnulphus episcopus non aedificaverit ipsum monasterium ante Ierundam, iussit donare ipsum alaude de Sancti Baudilii ad domum Sancti Petri sedis Vigo*»: CC V, doc. 349, p. 313-315 (962).

tenim cap altra notícia, car només el tornem a trobar com a beneficiari del testament del comte Borrell II de Barcelona el 993,¹³²⁵ quelcom que ens permet afirmar que realment es fundà, si bé no aporta cap mena d'informació sobre la seva evolució històrica.¹³²⁶ Per tant, encara que aquesta darrera casa pogués haver sobreviscut fins a principis del segle XI, tot sembla indicar que, abans de l'any 1000, el monacat femení tingué una presència residual als comtats catalans, limitant-se pràcticament de manera exclusiva a les fundacions comtals de Sant Joan de les Abadesses i Sant Pere de les Puel·les.

Aquest baixa densitat monàstica contrasta sorprenentment amb l'elevat nombre de dones dedicades a la vida religiosa que apareixen en les fonts escrites. Hem de tenir present que, si escrutem amb atenció la documentació catalana dels segles IX i X, hi trobem un total de quaranta-sis dones designades com a *devotae* o *deodicatae*, dos termes intercanviables que des dels textos patristics foren emprats per designar a les dones que vivien la seva religiositat d'una manera especialment intensa i que, moltes vegades, la historiografia ha interpretat com a monges.¹³²⁷ De fet, si bé els documents prefereixen parlar d'elles genèricament com a *sanctimoniales* o *monachae*, vuit de les quaranta-sis *devotae* localitzades poden ser identificades com a monges d'un dels dos grans cenobis femenins coneguts, ja que, gràcies a la conservació de diverses vendes i permutes on apareix tota la comunitat actuant conjuntament, podem assegurar que les *deodicatae* Riquil·la, Emma i Caríssima eren monges de Sant Joan (fig. 58); mentre que Quintiló, Ermetruit i Riquil·la ho eren de Sant Pere de les Puel·les (fig. 59). Les trenta-vuit restants, tanmateix, sempre apareixen actuant com a *laica persona* en transaccions privades i no hi ha indicis que haguessin format part de cap de les quatre comunitats monàstiques comentades anteriorment (fig. 60).

¹³²⁵ CC VII, doc. 1214 (993).

¹³²⁶ En relació a la vida d'aquesta petita comunitat femenina, voldria recordar que alguns autors, com Anscari M. Mundó, han apuntat la possibilitat que la seva abadessa Maria, coneguda a través d'una inscripció epigràfica de finals del segle X, fos la brodadora homònima que realitzà l'estola de Sant Narcís per aquells mateixos anys: ELMCC, doc. 35, p. 318 (finals del segle X); Anscari M. Mundó, «La cultura artística escrita», a *Catalunya Romànica. Vol. I: Introducció a l'estudi de l'art romànic català i fons d'art romànic català del Museu Nacional d'Art de Catalunya* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994), p. 133-62 (p. 143-44). Sens dubte, com ja he apuntat amb anterioritat, es tracta d'una hipòtesi molt difícil de provar a tenor de les poques evidències que se'ns han conservat. Ara bé, no deixa de ser una idea molt suggeridora que permetria interpretar aquesta casa com una comunitat de verges consagrades a Déu, segurament lligada a la seu episcopal, que, entre altres coses, hauria participat de l'elaboració de les vestimentes líriques de la catedral i, potser, d'altres esglésies parroquials.

¹³²⁷ Sobre l'ús dels termes *deodicata* i *devota* en la documentació catalana, veure: Montserrat Cabré, «“Deodicatae” y “Devotae”. La regulación de la religiosidad femenina en los condados catalanes, siglos IX-XI», a *Las mujeres en el cristianismo medieval. Imágenes teóricas y cauces de actuación religiosa*, ed. Angela Muñoz Fernández (Madrid: Asociación Cultural Al-Mudayna, 1989), p. 169-82 (p. 171-74).

Núm.	Nom	Denominació	Cronologia	Referències documentals
1	Sabegòncia	<i>Deodicata</i>	871	DMR I, doc. 3, p. 80-82 (871)
2	Judit	<i>Devota</i>	904	CC VI, doc. 174, p. 205-206 (904)
3	Gorgòria	<i>Devota</i>	904	ACB, doc. 16, p. 129-131 (904)
4	Madrona	<i>Devota</i>	915	CC VII, doc. 130 (915)
5	Sunló	<i>Devota</i>	919	CC V, doc. 164, p. 172-173 (919)
6	Guinedella	<i>Devota</i>	926	CC V, doc. 201, p. 201 (926)
7	Runa	<i>Deodicata</i>	928	CC V, doc. 168, p. 174-175 (928)
8	Ermegonça	<i>Deodicata</i>	928	CC VI, doc. 213, p. 234-235 (928) CC VI, doc. 216, p. 236-238 (928)
9	Eleda	<i>Devota / Deodicata</i>	928-934	CC VI, doc. 213, p. 234-235 (928) CC VI, doc. 216, p. 236-238 (928) CC VI, doc. 238, p. 254-256 (934)
10	Àuria	<i>Devota</i>	932 ¹³²⁸	CC V, doc. 228, p. 218-219 (932) CC V, doc. 246, 232-233(938)
11	Osesa	<i>Devota</i>	938	ACB, doc. 112, p. 263-266 (938)
12	Honesta	<i>Devota</i>	939	MSLLB, doc. 3, p. 180-181 (939)
13	Quíxol (1)	<i>Deodicata</i>	944	CC IV, doc. 544, p. 435-436 (944)
14	Elserga	<i>Devota</i>	948	CC IV, doc. 612, p. 476-477 (948)
15	Cutella	<i>Devota</i>	948	CC VII, doc. 295 (948)
16	Quíxol (2) ¹³²⁹	<i>Deodicata</i>	950	CC IV, doc. 663, p. 510 (950)
17	El·lò	<i>Devota / Deodicata</i>	959-973	CC VI, doc. 391, p. 349-351 (959) CC VI, doc. 475, p. 407-408 (973)
18	Cusca	<i>Devota</i>	963	CC IV, doc. 931, p. 693-694 (962-963)
19	Bel·luça	<i>Devota</i>	966	CC IV, doc. 991 (965-966)
20	Maia	<i>Deodicata</i>	969	CC VII, doc. 561 (969)
21	Truitel·la (1)	<i>Deodicata</i>	972	CC VII, doc. 593 (972)
22	Ranovígia	<i>Deodicata</i>	977	CC IV, doc. 1229, p. 884-885 (977)
23	Minovella	<i>Devota</i>	979	CC V, doc. 453, p. 409-413 (979)

¹³²⁸ En el cas de la *devota* Àuria, malgrat que la trobem referenciada el 938, sabem que en aquells moments ja era morta, car apareix referida com a *quondam*. A més, el document del 932 és l'execució del seu testament, motiu pel qual no podem perllongar la seva existència més enllà d'aquella data.

¹³²⁹ Tot sembla indicar que la *deodicata* Quíxol que documentem a l'any 950 no era la mateixa que tenim registrada el 944, car aquella havia mort amb anterioritat. No en va, el document del 944 és l'execució del seu testament. Tanmateix, el fet que la segona Quíxol aparegui només en unes afrontacions, impedeix descartar la possibilitat que realment fossin la mateixa persona i que, per oblit o desconexença, els autors del document del 950 no haguessin fet constar que havia mort sis anys abans.

Núm.	Nom	Denominació	Cronologia	Referències documentals
24	Ermesinda	<i>Deodicata</i>	979-985	CC VII, doc. 718 (979) CC VII, doc. 847 (985)
25	Truitel·la (2) ¹³³⁰	<i>Deodicata</i>	981	CC VII, doc. 753 (981)
26	Honorada (1)	<i>Devota / Deodicata</i>	986-1003	CC VII, doc. 874 (986) CC VI, doc. 639, p. 503-504 ([988-998]) CC VII, doc. 1517 (1000) DACU 981-1010, doc. 287, p. 119 (1003)
27	Oruça	<i>Devota / Deodicata</i>	986-992	CC VII, doc. 874 (986) CC VII, doc. 1006 (989) CC VII, doc. 1141 (992)
28	Virgília	<i>Deodicata</i>	986	CC VII, doc. 863 (986)
29	Astrudes	<i>Deodicata</i>	989	CC VII, doc. 1009 (989)
30	Todesera	<i>Devota</i>	991	CC VII, doc. 1121 (991)
31	Gudrilda	<i>Devota</i>	992	CC VII, doc. 1141 (992)
32	Lívol	<i>Devota</i>	992	CC VII, doc. 1132 (992)
33	Espana	<i>Devota</i>	996	NH, vol. XV, doc. 2161, p. 227-228 (996)
34	Bellida	<i>Deodicata</i>	996	CC VII, doc. 1314 (996)
35	Fruiló	<i>Deodicata</i>	996	CC VII, doc. 1365 (996)
36	Honorada (2) ¹³³¹	<i>Deodicata</i>	996	CC VII, doc. 1320 (996)
37	Oriola	<i>Devota</i>	998	CC V, doc. 612, p. 518 (998)
38	Ermengarda	<i>Devota</i>	999	CC VII, doc. 1483 (999)

Fig. 60: *Deodicatae* i *devotae* localitzades en la documentació dels comtats catalans anterior a l'any 1000 que no guarden relació aparent amb cap centre monàstic conegut.

Com podem explicar aquesta elevada presència de monges sense monestir? Sens dubte, aquesta imatge es pot veure condicionada per la nostra pròpia incapacitat per identificar algunes cases que, per la seva poca entitat i/o la pèrdua dels seus arxius, no

¹³³⁰ El cas de Truitel·la és pràcticament idèntic al comentat en la nota anterior, ja que, tenint en compte que apareix com a *quondam* en un document del 979, sembla que no podria ser la mateixa que trobem com a propietària d'uns béns el 981. Ara bé, el fet que en ambdós casos només aparegui consignada de manera indirecta, impedeix assegurar-ho fermament, sent també possible que l'escrivent del segon document ometés el fet que llavors ja era morta. En qualsevol cas, davant del dubte, he optat per considerar que es tractarien de dues *deodicatae* diferents.

¹³³¹ Aquesta religiosa no s'ha de confondre amb la *devota* Honorada que tenim documentada al comtat de Barcelona uns anys abans, car la documentació conservada cita els fills d'ambdues i no coincideixen. A més, un document de cadascuna s'ha conservat en format original i amb les firmes autògrafes, quelcom que permet confirmar que no eren la mateixa persona.

deixaren pràcticament cap evidència documental ni material. Aquest podria ser el cas, per exemple, de la comunitat que vers el 949 hauria regit Ranlo, la vídua del vescomte Guiscafred d'Urgell, ja que en una donació que el seu fill Simplicí féu al cenobi de Santa Cecília d'Elins per remei de la seva ànima la intitulà «*matre nostra Ranilo abbatisie*»,¹³³² sent impossible vincular-la a cap dels quatre monestirs femenins citats anteriorment.¹³³³ Tanmateix, la magnitud de la desproporció, les mides també bastant reduïdes de la majoria dels cenobis masculins registrats així com el fet que no es tracta d'un fenomen exclusivament català, sinó que hi ha paral·lels arreu d'Europa,¹³³⁴ em porta a concloure que no tot es pot atribuir a la simple pèrdua de part de les fonts, sinó que, de nou, hem de buscar-hi al darrere unes causes més complexes.

Una hipòtesi molt més plausible és la plantejada als anys 80 per Montserrat Cabré que, després d'adonar-se de la gran quantitat de *deodicatae* i *devotae* que no semblaven estar vinculades a cap monestir i d'estudiar l'ús d'aquests termes en les fonts conservades, proposà que, entre els segles IX i XI, poguessin haver existit als comtats catalans un nombre considerable de dones, procedents en la seva majoria de l'alta aristocràcia, que es dedicaren a la vida religiosa sense estar necessàriament adscrites a cap comunitat monàstica.¹³³⁵ Així doncs, en base a aquest plantejament, la poca presència de cenobis femenins als comtats catalans es deuria al fet que, en un moment

¹³³² DSCE, doc. 7, p. 39 (949).

¹³³³ Quant al cas de la vescomtessa Ranlo d'Urgell, cal assenyalar que fàcilment podríem caure en l'error d'identificar-la amb l'abadessa homònima que governà Sant Joan de les Abadesses entre aproximadament el 955 i el 962. Ara bé, a part que aquesta identificació obligaria a assumir un error d'una mica més d'un lustre en la datació del document anterior, gràcies a diversos documents estudiats recentment per Araceli Rosillo, sabem que l'abadessa Ranlo de Sant Joan era filla dels comtes Delà i Quíxol d'Empúries, vídua d'un tal Miró, no de Guiscafred, i que havia tingut tres fills, Miró, Quíxol i Sunifred, no esmentant cap Simplicí: Araceli Rosillo-Luque, «De nenes a abadesses: llinatge i cultura als cenobis femenins alt-medievals (segles IX-X)», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, ed. Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa). Per tant, cal concloure que es tractaria de dues dones diferents, havent d'assumir que, com a mínim, existiria un cinquè monestir femení desconegut sobre el qual Ranlo d'Urgell hauria exercit la seva autoritat; a menys, és clar, que l'ús d'aquest epítet respongués a un sempre possible error de transcripció, hipòtesi plantejada per: Oliver Vergés Pons, «Quan els vescomtes d'Urgell eren: orígens, història i territorialització del llinatge dels Castellbò», *Interpontes*, 3 (2014), 49-71 (p. 53-54).

¹³³⁴ Sobre la desproporció entre monestirs masculins i femenins que també s'observa en altres territoris europeus, veure: Jane T. Schulenburg, «Women's Monastic Communities, 500-1100: Patterns of Expansion and Decline», *Signs*, 14.2 (1989), 261-92; Suzanne F. Wemple, «Female monasticism in Italy an its comparison with France and Germany from the ninth through the eleventh century», a *Frauen in Spätantike und Frühmittelalter. Lebensbedingungen - Lebensnormen - Lebensformen.*, ed. Ursula Vorwerk i Werner Affeldt (Sigmaringen: Jan Thorbecke, 1990), p. 291-310.

¹³³⁵ «Creo que con los datos hasta ahora analizados, se pueden establecer dos conclusiones: (...) 2. Hay, cuando menos indicios razonables para creer que algunas de estas *deodicatae* y *devotae* podían desarrollar su práctica de la vida religiosa sin estar necesariamente adscritas a una de las comunidades monásticas regulares conocidas»: Cabré, «“*Deodicatae*” y “*Devotae*”. La regulación de la religiosidad femenina en los condados catalanes, siglos IX-XI», p. 178-79.

en què els espais per a les dones dedicades al treball espiritual encara s'estaven definint, la professió monàstica no devia ser vista com l'única opció vàlida, de manera que moltes optaren per desenvolupar fora de les institucions monàstiques una vida religiosa i espiritual alternativa, molt menys regulada i essencialment femenina.¹³³⁶ Aquest model, com estudià la mateixa autora poc després, devia desaparèixer al segle XI en paral·lel al desenvolupament del sistema de gèneres feudal, que trobà en el monacat una forma de canalitzar i enquadrar totes aquelles *devotae* que fins llavors havien viscut la seva fe al marge de les institucions i amb una llibertat que no tenien les monges.¹³³⁷

La validesa d'aquesta proposta, actualment recollida en les principals síntesis sobre el monacat femení als comtats catalans alt-medievals,¹³³⁸ així com sobre les dones d'aquell període,¹³³⁹ em sembla fora de dubte. D'altra manera, no podríem entendre per què, en dos segles, només es fundaren quatre monestirs femenins als comtats catalans i, molt menys encara, com pot ser que, tot i així, trobem espargides en la documentació un nombre tan gran de "monges" o, més ben dit, de religioses. Per tant, no és la meua intenció qüestionar aquesta explicació, acceptant plenament la seva validesa. Ara bé, aprofitant el buidatge documental realitzat així com el plantejament teòric i metodològic de la meua recerca, crec poder aportar algunes dades inèdites que ens ajudin a conèixer millor aquest fenomen i, sobretot, els espais on les *deodicaetae* i *devotae* que visqueren fora dels monestirs desenvoluparen el seu particular mode de vida religiosa.

Abans de res, però, cal tenir en compte que aproximar-nos a aquestes formes d'espiritualitat alternatives i als seus espais no és quelcom fàcil, ja que les fonts són extremadament lacòniques i pobres en detalls. Recordem que, normalment, només tenim dades d'aquestes *deodicaetae* i *devotae* quan les seves propietats apareixen com a afrontació d'un altre bé o quan reberen alguna deïxa testamentària. Aquest seria el cas, per exemple, de la *deovota* Elserga, que només apareix en el testament de l'ardiaca

¹³³⁶ Es tracta d'una opció de vida essencialment femenina, però no exclusivament, perquè també trobem alguns homes que apareixen en la documentació com a *deodatus* o *devotus*, quelcom que permet pressuposar que deuri dur una vida religiosa semblant a la de les *deodicaetae*, si bé no es pot descartar que en realitat tendissin més a models eremítics. En qualsevol cas, es tracta d'un fenomen molt poc freqüent, ja que en el buidatge realitzat només n'he pogut localitzar dos, «Avionio deodato» i «Bonefilio devoto»: CC V, doc. 553, p. 486-487 (994); PACB I, doc. 236, p. 577-578 (1034); PACB I, doc. 262, p. 607-608 (1038). Això no treu, però, que sigui un tema sobre el qual seguir treballant en el futur.

¹³³⁷ Montserrat Cabré, «La dedicación de las mujeres a la vida religiosa y el desarrollo del sistema de géneros feudal en los condados catalanes, siglos IX-XI», *Arenal*, 1.2 (1994), 185-208.

¹³³⁸ María-Milagros Rivera Garretas, «El monacat femení (segles VIII-XII)», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 106-19 (p. 110).

¹³³⁹ Teresa Vinyoles Vidal, *Història de les dones a la Catalunya medieval* (Vic: Eumo Editorial; Lleida: Pagès Editors, 2005), p. 37-39.

Guadamir de Vic rebent una peça de roba;¹³⁴⁰ o de la *deodicata* Bellida, sobre la qual només en tenim notícia gràcies a que un hort seu confrontava amb una propietat venuda entre dos particulars.¹³⁴¹ Per si això fos poc, quan tenim més informació, aquestes *devotae* apareixen actuant com a dones laiques donant, venent o comprant propietats, sense cap mena de referència a la seva condició religiosa. En conseqüència, *a priori* és difícil dir res sobre la seva particular forma de vida, havent-nos de centrar en l'estudi del seu patrimoni econòmic i de les seves xarxes de relacions socials.

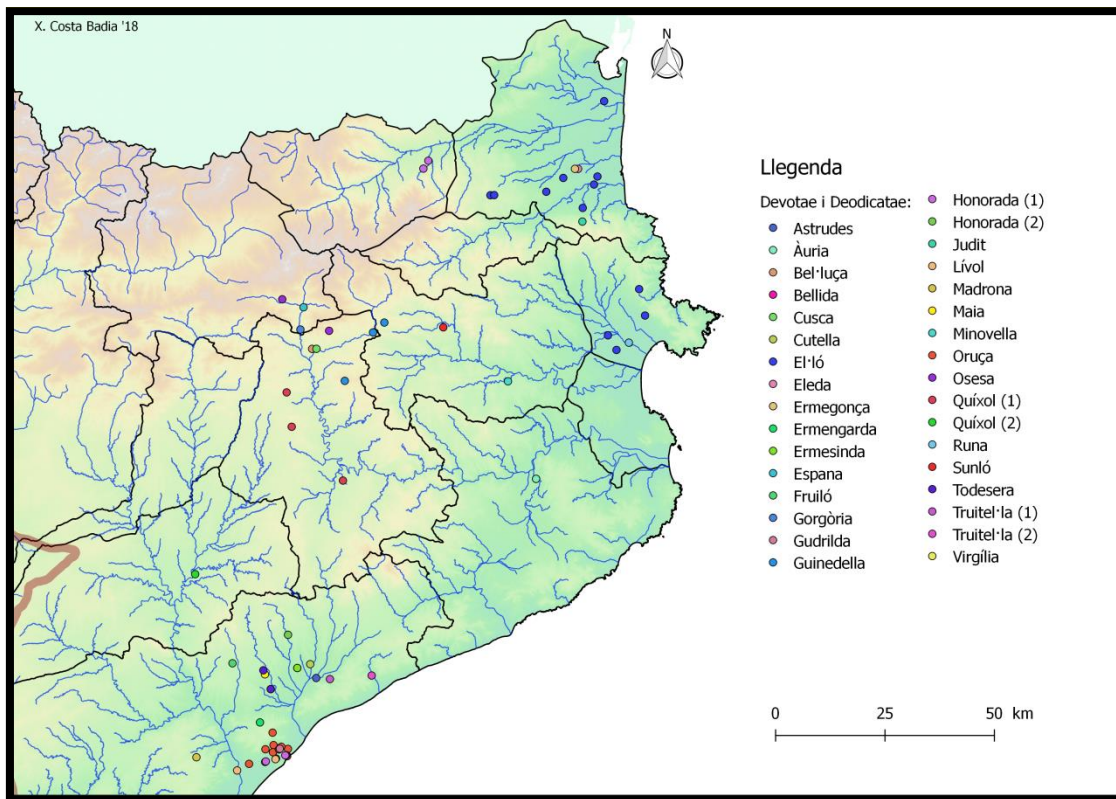

Fig. 61: Mapa de totes les propietats que posseïen les diferents *devotae* i *deodicatae* documentades.

Si cartografiem les propietats de totes les *deodicatae* i *devotae* localitzades, en primer lloc, veiem que la majoria estaven situades en els comtats litorals, no trobant-ne ni un sol exemple als comtats pirinencs de Cerdanya, Berga, Urgell, Pallars i Ribagorça (fig. 61).¹³⁴² Aquesta imatge, però, pot estar condicionada pel nombre de fonts

¹³⁴⁰ CC IV, doc. 612, p. 476-477 (948). Un cas molt semblant és el de la *devota* Oriola, que només la trobem rebent una peça de roba en el testament d'una tal Avierna: CC V, doc. 612, p. 518 (998).

¹³⁴¹ CC VII, doc. 1314 (996). El mateix podríem dir de la *deodicata* Virgília, l'existència de la qual coneixem només perquè una terra seva afrontava amb un alou que el vescomte Geribert de Barcelona donà a la catedral d'aquella ciutat: CC VII, doc. 863 (986).

¹³⁴² En el cas de la Ribagorça, he de dir que se'n ha conservat una donació a Santa Maria d'Ovarra feta per una tal Cenó, designada com a *sanctimonialis*, que podria incloure's entre les religioses no vinculades a cap monestir que comento en aquest apartat. Ara bé, malgrat que tradicionalment se l'havia considerat

conservades per cada territori, car no podem oblidar que, mentre que pel Pallars i la Ribagorça tenim poc més de tres-cents documents per tot el període estudiat, pel cas de Barcelona i Osona sobrepassen àmpliament els tres mil. En segon lloc, aquest simple exercici també posa de manifest que, com ja s'adonà Montserrat Cabré, les religioses estudiades no eren dones d'extracció humil amb unes poques propietats al costat dels seus llocs de residència per garantir la seva subsistència, sinó senyores poderoses, molt sovint vídues vinculades als principals grups de poder del moment, que ostentaven nombrosos béns terrers localitzats en indrets no sempre propers.¹³⁴³

Un bon exemple n'és la *deodicata* El·lò, vídua de Guisard i mare del prevere Duran i del levita Sesmon, ja que, si el 959 la trobem donant a la catedral d'Elna un alou a Sant Feliu de Calmella com a senyal de gratitud per ostentar l'usdefruit de la parròquia de Sant Sadurní de Tresserra i els drets que se'n derivaven,¹³⁴⁴ el 973 féu una donació *pro anima* a la mateixa església catedralícia de nombroses possessions disperses pels comtats de Rosselló i Empúries (fig. 61).¹³⁴⁵ A més, aquestes propietats no eren simples peces de terra, sinó grans dominis, ja que, com s'especifica en el cas de l'alou de Sant Feliu de Calmella, aquest estava conformat per cases, corts, horts, terres, vinyes, boscos, garrics, aigües, molins, llinars i tot tipus d'arbres fruiters.¹³⁴⁶ Per tant, queda clar que es tractava d'una dona poderosa, amb una important capacitat d'acció econòmica, i molt ben relacionada, sobretot amb el poder episcopal rossellonès.

Un altre cas significatiu és el d'Honorada, ja que, a part de tenir propietats en llocs tan distants com la ciutat de Barcelona o la vall del Conflent (fig. 61),¹³⁴⁷ se'ns

un document del segle X, les darreres revisions que s'han fet de la documentació ribagorçana tendeixen a retardar la seva datació fins a mitjan segle XI, quedant fora del meu recull: CC III, doc. 276, p. 431-432 ([988]) = RAEM, doc. 462, p. 298 ([1036-1040]).

¹³⁴³ Cabré, «“Deodicatae” y “Devotae”. La regulación de la religiosidad femenina en los condados catalanes, siglos IX-XI», p. 175-76. Quant a l'elevada presència de vídues entre les *devotae*, cal destacar que aquest fenomen també s'observa en molts altres punts de l'Imperi Carolingi i de la Península Ibèrica. Així, per exemple, a Galícia, s'ha establert que el 60% de les religioses documentades entre els segles IX i XI tenien aquesta condició: José Miguel Andrade Cernadas, «Asilos monásticos: vejez y mundo cenobítico en el noroeste hispánico entre los siglos IX al XI», a *Mundos medievales: Espacios, sociedades y poder. Homenaje al profesor José Ángel García de Cortázar y Ruiz de Aguirre. Vol. I*, ed. Beatriz Arízaga et al. (Santander: Ediciones de la Universidad de Cantabria, 2012), p. 311-24 (p. 320-21).

¹³⁴⁴ CC VI, doc. 391, p. 349-351 (959).

¹³⁴⁵ CC VI, doc. 475, p. 407-408 (973).

¹³⁴⁶ «*Alodem nostrum quod nos habemus in comitatu Russilionense, in Valle Asperi, in appenditione de Serra Sancti Petri, in locum quem vocant Sancto Felice vel infra eius fines et termines, id est in domibus, casas, casalibus, curtis, curtalibus, ortis, ortalibus, terris et vineis, silvis, garricis, aquis, aquarum, molendinis et molinaribus, cum illorum caputaquis decurentis superioribus et subterrioribus, et linaribus factis et faciendis, arboris, arboribus pomiferis vel impormiferis*»: CC VI, doc. 391, p. 349-351 (959).

¹³⁴⁷ CC VII, doc. 874 (986); CC VI, doc. 639, p. 503-504 ([988-998]); CC VII, doc. 1517 (1000); DACU 981-1010, doc. 287, p. 119 (1003).

indica que era la «*mulier de Odesindo iudice qui hodie est monacho*», és a dir, d'un jutge que també havia optat per la vida religiosa, en el seu cas prenent els vots monàstics.¹³⁴⁸ Això, per una banda, prova que realment es tractava d'una dona poderosa, membre de les elits locals, com també demostra la seva capacitat per fer negocis amb algunes de les personalitats més importants del seu temps com, per exemple, l'abat Garí de Cuixà o els vescomtes Arnau i Guisla de Conflent.¹³⁴⁹ Per altra banda, però, posa de manifest que no devia ser estrany que parelles casades, en cert moment de la seva vida, optessin per dedicar-se a la vida religiosa, sent significatiu que, mentre ell es retirà en un monestir, ella seguís activa dins del segle com a *deodicata*.

Un últim exemple interessant és el de Quíxol, car, si bé no disposem de gaires fonts per reconstruir el seu patrimoni, podent-li vincular només alguns béns al comtat d'Osona que llegà testamentàriament a Ripoll (fig. 61),¹³⁵⁰ s'ha conservat la seva làpida sepulcral a l'església de Santa Maria del Camí, on s'indica que «*hic reqiescit bonae memoriae Chixiloni, deodicata, filia Wifredi com(ittis), dimitat ei D(eus), am(en). Q(uae) obiit VIII kale(ndas) mar(ties) era DCCCCLXXXIII, ani D(omi)ni [DC]CCCXLV, anno VIII Regna(n)te Leofo[vi]co rege*».¹³⁵¹ Atenent a la informació que aporta aquest epígraf, no hi ha dubte que Quíxol era la filla menor del comte Guifré el Pelós i, per tant, germana de l'abadessa Emma de Sant Joan i dels comtes Sunifred II d'Urgell, Miró II de Cerdanya, Guifré Borrell i Sunyer de Barcelona.¹³⁵² Així doncs, podem afirmar que, fins i tot per a les dones de més alt rang, i inclús quan la seva família havia fundat els dos únics cenobis femenins que existien en aquells moments als comtats catalans, l'opció de viure una vida religiosa no mediatitzada per cap institució regular seguia sent plenament viable i sancionada socialment.

A la llum d'aquests tres exemples, queda confirmat que esdevenir *deodicata* o *devota* no era una opció per les dones més humils, sinó per les membres dels estaments més alts de la societat. Això ens obliga a descartar la possibilitat d'utilitzar la distribució de les seves propietats per estudiar els seus llocs de residència, ja que podien posseir

¹³⁴⁸ CC VI, doc. 639, p. 503-504 ([988-998]); DACU 981-1010, doc. 287, p. 119 (1003).

¹³⁴⁹ CC VII, doc. 874 (986).

¹³⁵⁰ CC IV, doc. 544, p. 435-436 (944).

¹³⁵¹ ELMCC, doc. 45, p. 327 (945). Una edició comentada del text epigràfic també es pot trobar a: Àngela Martí Santanach, «Santa Maria del Camí. Sarcòfag», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 358-59.

¹³⁵² La identificació de Quíxol com una filla del comte Guifré el Pelós ja va ser apuntada al segle XIX per Pròsper de Bofarull en la seva temptativa de reconstruir la dinastia comtal barcelonina: Próspero de Bofarull, *Los condes de Barcelona vindicados. Vol. I: Abraza los siete primeros, desde el año 874 al 1035* (Barcelona: Imprenta de J. Oliveres y Monmany, 1836), p. 29-30.

béns en molts indrets diferents. Tot i així, el mapa elaborat sí que ens permet detectar un altre patró interessant, car, si parem atenció en la relació que guardaven entre si les propietats de les diferents *devotae*, trobarem diversos casos en què més d'una posseïa béns en un mateix indret i, encara més sorprenent, moltes vegades les seves propietats eren adjacents. Això és especialment evident en el cas del pla de Barcelona, on, a part de l'espai interurbà, trobem tres llocs on dues *devotae* diferents posseïen béns i, en dos dels casos, les seves terres afrontaven directament (fig. 62). Per tant, no em sembla aventurat plantejar que aquestes religioses, tot i no viure en comunitat, poguessin estar en contacte i, fins i tot, tenir certa relació personal.

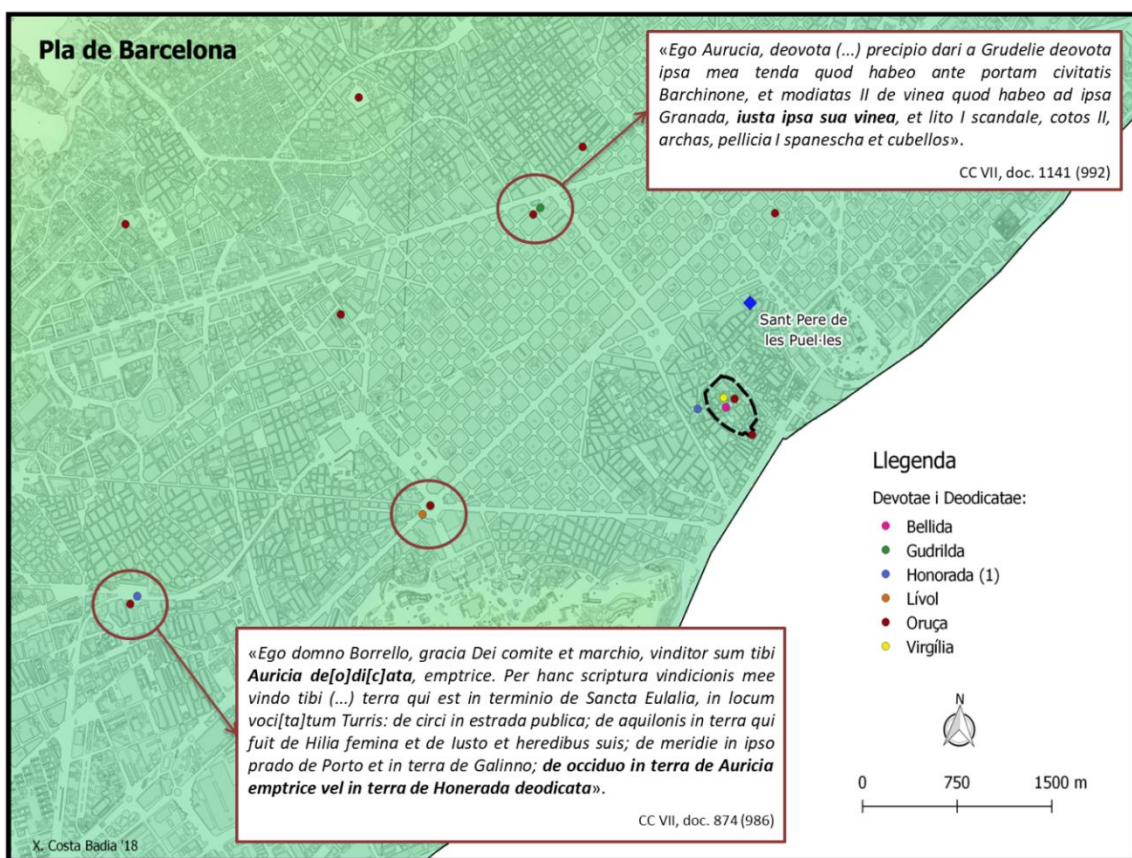

Fig. 62: Distribució de les propietats de les *deodicae* al pla de Barcelona, ressaltant aquells llocs on coincidien els béns de més d'una.

A favor d'aquest darrer argument també hi juga el fet que, per exemple, la *deodicata* Oruçà, a través del seu testament, deixà a la *devota* Gudrilda una tenda davant de les portes de Barcelona, dues mujades de vinya i diversos béns mobles.¹³⁵³ Només

¹³⁵³ CC VII, doc. 1141 (992). Un exemple encara més clar d'amistat entre *deodicae* el trobem l'any 1032, lleugerament fora de la meva cronologia d'estudi, quan observem una *devota* de nom El·ló actuant com a marmessora de la *deosacrata* Guinedell: DSJA, doc. 22, p. 57-59 (1032). Ara bé, en aquest cas, com he estudiat recentment amb la Irene Brugués, crec que la seva relació vindria condicionada pel fet

amb això, no es pot saber quin tipus de relació existia entre elles i, de fet, és molt possible que només fossin amigues, vinculades per una mateixa forma de viure i entendre l'espiritualitat femenina. Ara bé, també podrien haver estat companyes i haver conviscut en un mateix espai, constituint una sort de comunitat "paramonàstica" amb unes regles de vida menys estrictes. Aquesta hipòtesi em sembla molt suggeridora, si bé és molt difícil demostrar-la, ja que, a la llum de les fonts conservades, pràcticament no podem dir res sobre les relacions entre les diferents *devotae*, així com també tenim dificultats per reconstruir els seus vincles amb la resta de la societat.

Tanmateix, analitzant per sobre la xarxa de contactes de les diferents *deodicatae*, sí que voldria puntualitzar que, malgrat no puguem situar-les dins de cap comunitat regular, s'observa certa relació entre algunes d'elles i els dos monestirs femenins pels quals tenim més dades. Així, per exemple, en el cas de Sant Joan de les Abadesses, trobem la *devota* Gorgòria, que en una data tan precoç com el 904 ja li havia fet una important donació a la vall de Ribes;¹³⁵⁴ la *devota* Guinedell, que oferí la seva filla El-ló al monestir per tal que hi professés com a monja;¹³⁵⁵ o la *devota* Osesa, que en el seu testament pràcticament només beneficià aquella comunitat de *sanctimoniales*.¹³⁵⁶ En conseqüència, sembla evident que existien estrets vincles entre les religioses que vivien dins de les institucions pròpiament monàstiques i aquelles que vivien fora, confirmant que l'espiritualitat d'aquestes últimes, com apuntà molt encertadament Teresa Vinyoles, es desenvolupà més enllà dels monestirs, però no en contra.¹³⁵⁷

Deixant de banda el tema de l'entramat social en què s'inscrivien les diferents *devotae*, que s'hauria d'ampliar amb un detallat estudi prosopogràfic de cada cas que no puc assumir en aquesta ocasió, voldria centrar-me en la qüestió dels espais on aquestes dones desenvoluparen el seu particular mode de vida religiós. En aquest sentit, cal recordar que, com ja he apuntat, les fonts són escasses i, en molts casos, dona la sensació que moltes no tenien una residència fixa. No obstant això, si parem atenció als detalls, podem trobar algunes dades que ens donen pistes al respecte, ja que, per exemple, en l'execució testamentària de Runa s'especifica que havia mort «*in territorio*

que ambdues havien estat membres de la comunitat de Sant Joan de les Abadesses, suprimida per ordre papal el 1017: Irene Brugués Massot i Xavier Costa Badia, «Després del 1017. El destí de les monges», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, ed. Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa).

¹³⁵⁴ ACB, doc. 16, p. 129-131 (904).

¹³⁵⁵ CC V, doc. 201, p. 201 (926).

¹³⁵⁶ ACB, doc. 112, p. 263-266 (938).

¹³⁵⁷ Vinyoles Vidal, p. 39.

Elenense, in villa Longa, intus in sua domo;¹³⁵⁸ Ranovígia participà en un judici juntament amb tots els seus veïns, els habitants de Vallformosa;¹³⁵⁹ Honesta fundà, al costat del prevere Daniel, la casa de Sant Sebastià del Sull «*per Dei revelacionem*»;¹³⁶⁰ Sabegòncia assistí a la consagració de la cel·la de Sant Andreu de Gréixer, fundada pel futur abat Daguí de Ripoll;¹³⁶¹ i, finalment, sabem que Madrona «*fuit devote de ipsa cella Sancte Crucis*», pertanyent a l'abadia de Sant Cugat del Vallès.¹³⁶²

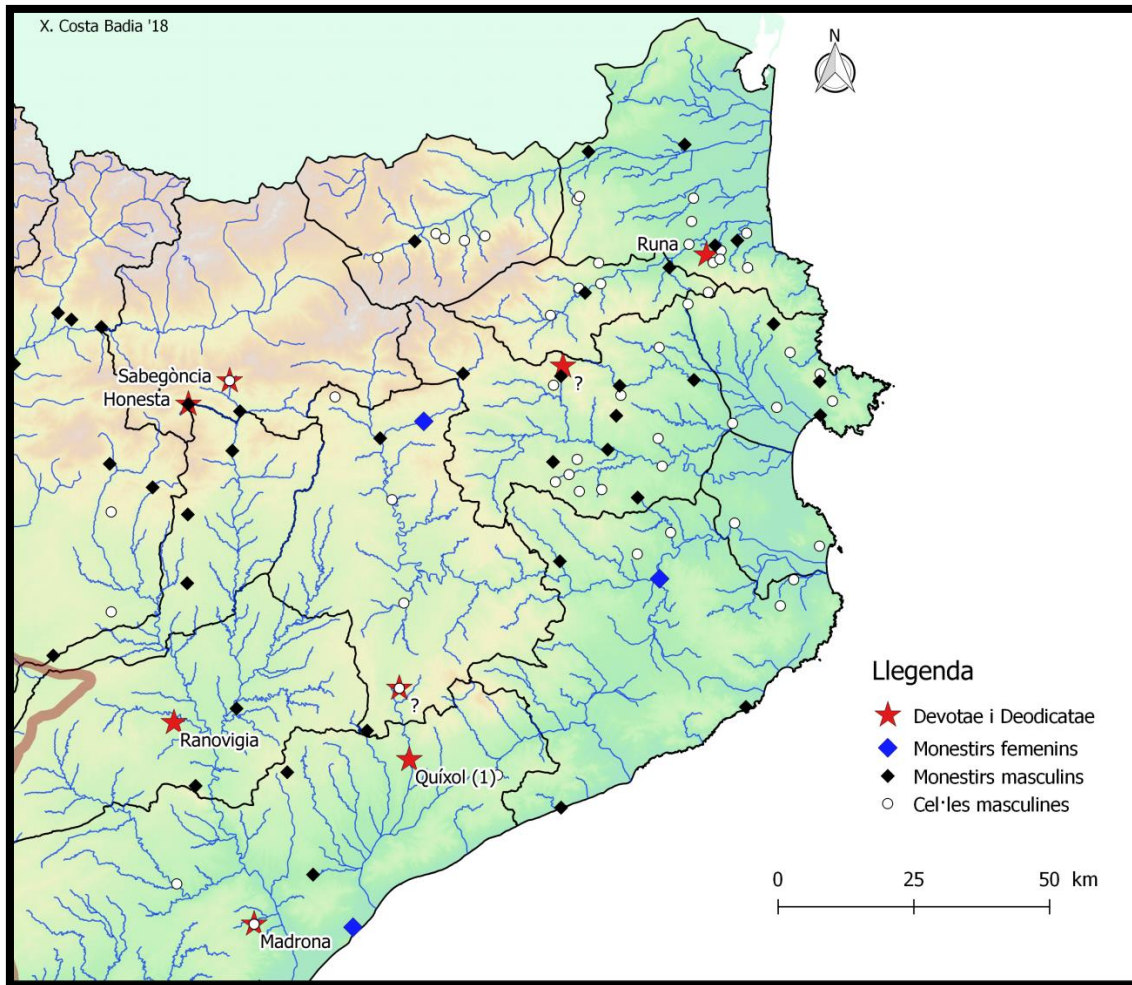

Fig. 63: Llocs on podem documentar la presència de *devotae* i *deodictae* als segles IX i X, posant-los en relació amb els cenobis regulars que existien en aquella mateixa cronologia.

Aquestes referències ens permeten cartografiar els llocs més clarament vinculats a les *deodictae* i estudiar les seves característiques, les seves semblances i les seves diferències. A més, aprofitant totes les possibilitats que ofereix treballar amb Sistemes

¹³⁵⁸ CC V, doc. 168, p. 174-175 (928).

¹³⁵⁹ CC IV, doc. 1229, p. 884-885 (977).

¹³⁶⁰ MSLLB, doc. 3, p. 180-181 (939).

¹³⁶¹ DMR, doc. 3, p. 80-82 (871).

¹³⁶² CC VII, doc. 130 (915).

d'Informació Geogràfica, podem comparar la seva distribució amb altres elements que tinguem georeferenciats com, per exemple, els cenobis fundats als comtats catalans al llarg dels segles IX i X (fig. 63). Aquest exercici té uns resultats tan prometedors com inesperats, ja que no confirma la relació comentada anteriorment entre les *devotae* i els quatre cenobis femenins coneguts, però posa de manifest una clara coincidència entre els espais no regulats on aquestes dones duïen a terme el seu particular *modus vivendi* i els monestirs masculins. En conseqüència, si l'estudi dels actors que participen en les transaccions que involucraven aquestes *deodicatae* apuntaven unes relacions fluides amb les monges professes del seu temps, la present aproximació cartogràfica demostra una estreta vinculació també amb el món cenobític masculí.

En aquest sentit, ja he comentat anteriorment els casos d'Honesta i Sabegòncia, que prengueren part en la fundació de dos cenobis masculins diferents; i el de Matrona, que se'ns indica que era *devota* de la cel·la de Santa Creu de Cervelló, a la qual, com a propietat de Sant Cugat del Vallès, generalment se li ha pressuposat una comunitat masculina. Tanmateix, també és molt revelador el cas de Sant Martí del Congost, ja que, en la consagració d'aquesta efímera cel·la de Sant Joan de les Abadesses, el bisbe Gotmar de Vic parla de tots els «*sacerdotes, monachos vel deodictas, qui modo ibidem Deo militare noscuntur vel deinceps, Deo favente, servituri erunt sive serviture*». ¹³⁶³ Es dóna a entendre, per tant, que seria habitual trobar dones vivint en cel·les monàstiques masculines o en el seu entorn més immediat, convivint així amb monjos i sacerdots en una sort de monestirs dobles; un fenomen que, malgrat la seva llarga presència al nord-oest de la Península Ibèrica, no trobem documentat als comtats catalans. ¹³⁶⁴

Moltes *devotae*, però, no poden vincular-se a cap institució monàstica. En aquests casos, sembla que viurien en cases particulars, ja fossin en els seus mateixos centres de poder familiar o prop d'esglésies seculares. En aquest sentit, és interessant recordar que, en la dotalia de l'església parroquial de Sant Julià de Ribelles, malgrat no aparèixer el nom de cap *devota* concreta, els seus veïns assenyalaren que «*ipsa terra ubi ipsa ecclesia est fundata*» afrontava amb «*ipsa casa de ipsa devota*». ¹³⁶⁵ Així doncs, és

¹³⁶³ CC IV, doc. 37, p. 95-97 (898).

¹³⁶⁴ Respecte als cenobis dobles, espais monàstics on coexistien una comunitat masculina i una de femenina sota l'autoritat d'un mateix abat o abadessa, segueix sent útil l'aproximació institucionalista de: José Orlandis, «Los monasterios dúplices españoles en la Alta Edad Media», *Anuario de historia del derecho español*, 30 (1960), 49-88. Quant a la seva incidència històrica i la seva supervivència fins a dates bastant recents, veure: Antonio Linage Conde, «La tardía supervivencia de los monasterios dobles en la Península Ibérica», *Studia monastica*, 32.2 (1990), 365-79.

¹³⁶⁵ CC V, doc. 272, p. 250-252 (947).

evident que, almenys en aquest cas, hi havia una religiosa que vivia a les immediacions de l'església i que devia participar de la seva vida parroquial. Potser aquest també seria el cas de Santa Maria del Camí, l'esglesiola on la filla del comte Guifré el Pelós, la *deodicata* Quíxol, fou enterrada, ja que no tenim cap prova que hi hagués hagut cap comunitat estable fins al segle XIII, quan hi trobem un grup de donades.¹³⁶⁶

Arribats a aquest punt, podem concloure que, efectivament, els comtats catalans alt-medievals eren un territori pràcticament sense monestirs femenins, però no sense dones dedicades a la vida religiosa. Com hem vist, foren moltes les que, sobretot en edat adulta, un cop ja havien enviudat, optaren per aquesta opció vital. La majoria, però, no professà en cap cenobi, preferint desenvolupar la seva experiència espiritual en espais menys normatius i regulats, de tal manera que sovint les trobem residint soles o en petites comunitats prop de monestirs, no necessàriament femenins, o d'esglésies seculares on les seves necessitats espirituals devien ser satisfetes. En conseqüència, a l'Alta Edat Mitjana, els espais de religiositat femenina eren molts més diversos i nombrosos dels que les fonts arxivístiques ens permeten veure i, segurament, trobaríem *deodicatae* i *devotae* arreu dels comtats catalans. Això explica perquè, quan consagrà l'església vallespirenca de Sant Pere de la Serra l'any 953, el bisbe Riculf d'Elna establí que «*si vero infra dictos terminos ecclesia vel aliqua loco devota vel religiosa in sua parrochia fuerunt in obediencia ecclesie predicte Sancti Petri et in regimine eiusdem auctoritate de qua fungimur subponimus in eternum*».¹³⁶⁷

¹³⁶⁶ Sobre la presència de donades en aquell indret en època baix-medieval, veure: Martí Sunyol Busquets, «Santa Maria del Camí. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 356. L'existència d'aquesta comunitat en el mateix lloc on havia viscut una *devota* al segle X porta a plantejar-nos la possible relació entre les donades alt i baix-medievals. Ara bé, no crec que es pugui establir una solució de continuïtat entre ambdós fenòmens, ja que els seus contextos socials i espirituals són totalment diferents. En el cas particular de Santa Maria del Camí, crec que la coincidència s'ha d'atribuir a l'estratègica ubicació d'aquella església al peu del camí principal entre Vic i Barcelona, quelcom que la convertia en un lloc perfecte per acollir tot tipus d'assentaments religiosos amb certa vocació assistencial.

¹³⁶⁷ CC VI, doc. 338, p. 318-319 ([953]).

Segona part

**LA IMPLANTACIÓ TERRITORIAL
DELS MONESTIRS**

1. Presentació dels casos d'estudi

Entre els segles IX i X, com hem vist en el bloc anterior, es fundaren més d'un centenar de monestirs als comtats catalans. Cada un d'ells s'assentà en un indret diferent, amb un marc geogràfic, polític, social i econòmic determinat; uns paisatges que, sens dubte, es van veure transformats per l'aparició d'aquestes noves institucions religioses, al mateix temps que també condicionaren les formes que aquestes prengueren.

És per aquest motiu que, com he explicat en presentar el marc teòric d'aquesta tesi, no crec que es puguin estudiar ni entendre els cenobis com a institucions aïllades, sinó que cal veure'ls com a part d'un paisatge més ampli, en el qual tots els elements que configuren la realitat, ja siguin d'origen natural o antròpic, es troben profundament interrelacionats i mútuament influenciats.¹ En conseqüència, per entendre correctament el fenomen monàstic, no ens podem limitar a reconstruir l'evolució interna de cada monestir per separat, sinó que cal situar-los en el seu entorn geogràfic, polític, econòmic, social i religiós, analitzant quina va ser la societat que els donà cabuda i quins canvis motivà l'aparició d'aquestes institucions que, ràpidament, es mostraren molt actives en tots els aspectes de la vida del seu temps.

Aquest plantejament, que requereix d'una important tasca de recerca per situar cada cenobi, o almenys cada grup de cenobis, en el seu context particular, impedeix poder estudiar en detall tots els centres llistats en el bloc anterior. Per aquest motiu, he optat per seleccionar només tres exemples de paisatges monàstics, cadascun dels quals comprèn més d'un monestir, a través dels quals podrem inferir el rol social, territorial i polític d'aquestes institucions tan complexes i, al mateix temps, definir una metodologia de treball que en el futur podrà ser aplicada a altres territoris.

La selecció dels exemples, una decisió raonada

A l'hora de seleccionar els tres casos que analitzaré a continuació, en primer lloc, he buscat espais amb característiques i particularitats diferents que permetin veure com els monestirs s'adaptaren a entorns diversos. Així mateix, a nivell cronològic, he

¹ Respecte als principis teòrics al·ludits, veure la pàgina 56 de la present tesi.

procurat que permetin cobrir la totalitat del període estudiat, servint cadascun d'ells per posar èmfasi en un moment i un context sociopolític determinat.

La distribució i disponibilitat de les fonts d'informació, de fet, ha estat un dels criteris que més ha condicionat la tria dels tres casos d'estudi. No en va, tenint en compte el tipus d'aproximació que es proposa, és important disposar d'un nombre de documents que permeti veure amb claredat com els monestirs es relacionaren amb el seu entorn i quines estratègies d'expansió territorial seguiren. Al mateix temps, però, aquests no poden ser excessius, ja que, havent de buidar minuciosament el seu contingut, registrant cadascun dels béns que s'hi consignen,² fàcilment ens podríem veure sobrepassats per la quantitat d'informació disponible i el temps necessari per poder-la gestionar i tractar de manera sistemàtica. En aquest sentit, hem de recordar que hi ha alguns monestirs, com Sant Cugat del Vallès o Sant Benet de Bages, que han conservat més documents que alguns comtats sencers. Per tant, s'ha de buscar el terme mig, definint casos abordables que no constitueixin una tesi per si sols, però alhora suficientment rics com per poder-ne extreure conclusions extrapolables.

Seguint aquests criteris, el primer cas seleccionat ha estat el dels comtats de Pallars i Ribagorça, sobre els quals ja vaig tenir l'oportunitat de treballar en el marc del meu treball final de màster.³ Aquests territoris no són, ni de bon tros, els que han conservat un nombre més elevat de fonts referents a l'Alta Edat Mitjana. De fet, amb poc més de 300 diplomes, s'han d'incloure entre els més mal documentats. Ara bé, les fonts conservades presenten una distribució cronològica excepcionalment homogènia, amb la pervivència d'un nombre més que considerable d'evidències relatives als primers anys del domini carolingi, sens dubte el període més difícil de reconstruir per la majoria dels comtats catalans i un dels més interessants pel fet monàstic, car fou llavors quan es fundaren la majoria dels cenobis alt-medievals. A més, 255 dels documents conservats, aproximadament un 75% del total, fan referència a alguna de les 23 cases monàstiques que s'hi establiren abans de l'any 1000,⁴ quelcom que facilita la realització d'un estudi de conjunt del monacat en aquella regió.

² Sobre la metodologia específica utilitzada en aquest segon bloc, veure les pàgines 77-80.

³ Xavier Costa Badia, *Proposta metodològica per a l'estudi dels monestirs benedictins a Catalunya i la seva importància en l'organització del territori. El cas dels comtats de Pallars i Ribagorça als segles IX i X* (Barcelona: Treball final de màster inèdit dipositat a la Universitat de Barcelona, 2015).

⁴ Respecte al nombre de cases existents als comtats de Pallars i Ribagorça, així com a la seva història particular, em remeto a l'apartat que se'ls dedica en el primer bloc de la present tesi.

A tot això s'hi ha d'afegir el fet que es tracta de dues demarcacions molt particulars que gaudeixen d'una gran coherència interna, producte de la seva profunda vinculació històrica, i, al mateix temps, d'una marcada idiosincràsia que permet estudiar-les de manera individualitzada al marge del que succeïa a la resta dels comtats catalans, facilitant així la posada en context del fenomen monàstic i la singularització de les principals transformacions ambientals que pogueren afectar-lo.⁵ Així mateix, no es pot oblidar que tant el Pallars com la Ribagorça són dues àrees de muntanya relativament poc alterades que han conservat molts topònims i vestigis d'època alt-medieval, quelcom que, com han demostrat Jordi Bolòs i Víctor Hurtado en el seu atlas sobre aquests comtats en època carolíngia,⁶ ens permet reconstruir amb bastant detall com era els seu paisatge abans d'acabar el primer mil·lenni i posar-lo en relació amb els monestirs i altres institucions que s'hi erigiren.

Tot això m'ha portat a considerar que l'exemple dels comtats de Pallars i Ribagorça serà un cas especialment vàlid, i alhora abastable, per estudiar des d'un punt de vista general l'evolució del monacat en un context pirinenc, posant l'accent en el perquè del ràpid sorgiment de monestirs que s'hi documenta a la primera meitat del segle IX i, sobretot, en la manera com es relacionaren amb la societat del seu entorn. En aquest sentit, gràcies al seu llarg recorregut cronològic, també ens serà molt útil per visualitzar com, a partir de finals del segle IX, aquestes institucions, en la seva majoria preexistents, s'associaren amb els nous llinatges que anaven sorgint i consolidant el seu poder sobre els comtats del sud dels Pirineus. Per últim, atenent a la naturalesa de les fonts, no hi ha dubte que aquest cas d'estudi també ens permetrà aprofundir en l'anàlisi de l'evolució patrimonial d'aquests centres durant tot el període alt-medieval, parant atenció en com el paisatge de muntanya que els emmarcava condicionà els seus interessos econòmics i la forma que prengueren els seus dominis.

⁵ Les fortes especificitats d'aquests dos territoris, i especialment de la Ribagorça, que a partir del segle XI acabà integrant-se al Regne d'Aragó, han propiciat que alguns autors hagin negat la seva condició de "comtats catalans". Així, per exemple, Antonio Ubieta acusà Ramon d'Abadal de pancatalanista per considerar el comtat de Ribagorça com a part de la "Catalunya Carolíngia": Antonio Ubieta Arteta, *Documentos del monasterio de Obarra (Huesca) anteriores al año 1000* (Saragossa: Anubar Ediciones, 1989), p. 5. Ara bé, sense negar els seus particularismes històrics i culturals, crec que fins a la conquesta de la Ribagorça pel rei Sanç III de Pamplona a la segona meitat del segle XI, ambdós territoris es poden considerar "comtats catalans", ja que, si bé el casal de Barcelona hi tingué una influència mínima, els processos que s'hi van viure foren paral·lels als de les altres regions de l'actual Catalunya.

⁶ Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles dels comtats de Pallars i Ribagorça (v806-v998)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2012).

El segon exemple que he seleccionat ha estat el del Ripollès, un territori amb unes característiques molt diferents respecte al cas anterior, ja que si els comtats de Pallars i Ribagorça ens situaven en una demarcació molt extensa amb un gran nombre de monestirs, una quantitat moderada de documentació i un ampli abast cronològic; el Ripollès se'ns presenta com un territori petit amb només tres monestirs i un nombre molt elevat d'evidències documentals, si bé aquestes són totes posteriors al 875. Per tant, l'enfoc d'aquest exemple haurà de ser molt diferent, centrant-me en analitzar en detall la lògica de les fundacions comtals *ex novo* de finals del segle IX; les estratègies que seguiren aquestes institucions per fer-se amb el control dels territoris on estaven assentades, els quals no sempre estaven buits a la seva arribada; així com la seva utilització com a agents al servei dels poders polítics per tal de reorganitzar un territori que, fins a una data bastant tardana, havia escapat del seu control fàctic.

Per a aquest darrer objectiu, el cas del Ripollès és especialment indicat, car es tracta d'un territori molt sensible des d'un punt de vista geoestratègic, com prova el fet que s'hi dirimessin la majoria dels conflictes que enfrontaren les diferents branques del casal de Barcelona durant el segle X. Aquesta rellevància, en primer lloc, es deu al fet que aquella comarca era un punt de contacte entre tres dels grans comtats catalans, doncs allà conflüen el comtat d'Osona, que dominava la zona més meridional; el comtat de Cerdanya, que incloïa la vall de Ribes; i el comtat de Besalú, que controlava la vall de Camprodon. A més, no podem oblidar que per aquella regió hi transcorrien les principals vies de comunicació que unien aquells comtats entre si i amb el més septentrional del Rosselló, quelcom que li donava encara un valor afegit i justifica que totes les branques de la família comtal barcelonina, des del seu mateix naixement amb la mort de Guifré el Pelós, procurassin controlar-la tan estretament com els fos possible, servint-se clarament dels monestirs amb aquesta finalitat.

Aquest segon exemple, per tant, se'ns presenta com una oportunitat per estudiar de manera detallada i interrelacionada tres dels monestirs més coneguts dels comtats catalans com són Santa Maria de Ripoll, Sant Joan de les Abadesses i Sant Pere de Camprodon, comparant l'evolució de cadascun d'ells i posant-la en relació amb el context polític de cada moment, quelcom que, sens dubte, ens permetrà entendre molt millor la seva història, fins ara estudiada pràcticament sempre per separat. Així mateix, em servirà de pretext per incidir en el cas de Sant Joan de les Abadesses, el monestir femení més important i ben documentat dels comtats catalans, complementant així

l'apartat anterior en què ja he introduït les dificultats que ens trobem a l'hora d'estudiar el monacat femení més institucionalitzat en aquests territoris.

Finalment, el tercer cas d'estudi seleccionat ha estat el del litoral català i, específicament, el cas dels monestirs situats a tocar del mar, tals com Santa Maria de Castelldefels, Sant Pau del Maresme, Sant Feliu de Guíxols, Santa Maria de Roses i Sant Pere de Roda. Així doncs, es tracta d'un plantejament molt diferent als anteriors, car no estudiaré un territori concret, sinó un model monàstic que s'observa en pràcticament tots els comtats catalans amb accés al mar, fet que em sembla si més no destacable. Tanmateix, es tracta d'un fenomen cronològicament tardà i, amb l'excepció notable de Sant Pere de Roda, la majoria dels cenobis que s'hi inscriuen han conservat un nombre bastant reduït de fonts d'informació, quelcom que inevitablement condicionarà la meua aproximació. Tot i així, si bé podré aprofundir molt menys que en els dos casos d'estudi anterior, crec important plantejar el perquè d'aquestes fundacions *in lito maris* i veure si segueixen les mateixes lògiques i estratègies de consolidació i expansió territorial que els monestirs pirinencs.

L'objectiu últim d'aquest darrer exemple, per tant, és oferir un contrapunt als dos casos d'estudi anteriors, situats a l'alta muntanya, que permeti veure com la metodologia proposada tant es pot aplicar a paisatges concrets com a models monàstics més amplis, quelcom que obra la porta a seguir-la utilitzant en el futur per aproximar-nos des d'un punt de vista comparatiu a altres dels models assenyalats en el bloc anterior com, per exemple, els monestirs en altura o els interessants cenobis urbans.

2. El Pallars i la Ribagorça, dos comtats de muntanya

Un cop presentats i justificats els diferents casos d'estudis que desenvoluparé en aquest segon bloc, podem entrar a veure el primer d'ells, el dels comtats de Pallars i Ribagorça, en el qual incidiré en la ràpida aparició de monestirs que visqué l'àrea pirinenca al llarg dels segles IX i X, la relació que establiren amb els principals actors socials, polítics i econòmics del moment així com el seu paper en la transformació del paisatge en aquell període de canvis tan intensos. En paral·lel, també entraré a valorar la forma que prengueren els dominis patrimonials d'aquests cenobis, cada vegada més extensos, i les estratègies que regiren el seu procés d'expansió.

2.1. Algunes qüestions prèvies

Abans d'entrar pròpiament en matèria, però, és important precisar el marc geogràfic i les fonts d'informació que ens permeten reconstruir la història dels monestirs que s'hi erigiren abans de l'any mil, qüestions sense les quals difícilment podríem entendre els fets i processos que exposaré a continuació.

El marc geogràfic

Els comtats de Pallars i Ribagorça són dues demarcacions que, *grosso modo*, comprenien les conques hidrogràfiques dels rius Éssera, Isàvena, Noguera Ribagorçana i Noguera Pallaresa des de les seves fonts als pics més alts del Pirineu fins a la línia que marquen les serralades prepirinenques de Corrodella i el Montsec (fig. 64).⁷

⁷ Els límits exteriors dels comtats de Pallars i Ribagorça que he dibuixat pràcticament són acceptats per tots els autors que han treballat el tema. No passa el mateix, però, amb la frontera entre ambdós territoris, car, per causa dels importants llaços històrics i familiars que unien els seus governants, no és estrany trobar els comtes pallaresos actuant en territori ribagorçà i a la inversa. De fet, la confusió arriba fins a tal punt que, a voltes, les institucions monàstiques com Santa Maria d'Alaó, situades al peu de la Noguera Ribagorçana, un espai que caldria considerar plenament ribagorçà, apareixen com a pertanyents al comtat de Pallars: CC III, doc. 177, p. 377 (959) = RAEM, doc. 170, p. 142 (960). Malgrat aquesta indefinició, crec que traçar la línia teòrica entre les dues demarcacions per la partió d'aigües entre la Noguera Ribagorçana i la Pallaresa és clarament l'opció més encertada. Així ho han considerat també: Ramon d'Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1955), p. 12*-13*; Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles dels comtats de Pallars i Ribagorça (v806-v998)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2012), p. 8-9.

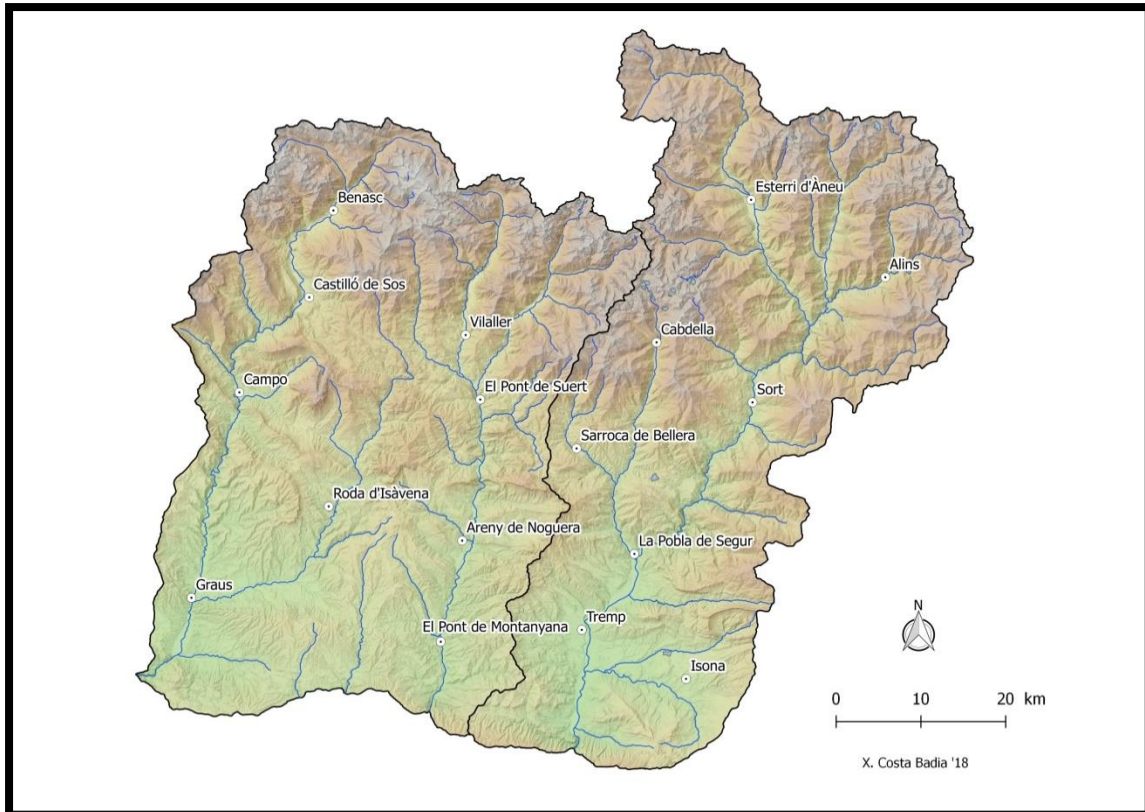

Fig. 64: Mapa físic dels comtats de Pallars i Ribagorça amb un seguit de punts de referència actuals que permeten al lector orientar-s'hi més fàcilment.

Es tracta, com veiem, d'un territori de considerables dimensions i amb una gran diversitat de paisatges que van des de les valls d'alta muntanya que podem trobar al Pallars Sobirà i a l'Alta Ribagorça, on la ramaderia i l'explotació dels recursos naturals es dibuixen com les úniques fonts de recursos viables; fins a les fèrtils planes de la depressió prepirinenca, especialment aptes per a l'agricultura.⁸ Tanmateix, cal tenir present que els límits descrits anteriorment fan referència al moment de màxim esplendor dels dos comtats, que, pel cas de la Ribagorça, no s'aconseguí fins ben entrat el segle XI. Duran el meu període d'estudi, per tant, ens trobem amb una frontera sud amb el món islàmic mòbil que, partint de les tancades valls que s'obren al nord dels congostos de Ventamillo, Gavarret, Orrit/Escalles, Erinyà i Collegats, mica en mica, va anar progressant vers migjorn fins a quedar estabilitzada, a mitjan segle X, a la serra del Montsec per la banda pallaresa i a la línia fortificada que marcaven les torres de Perarrua, Fontova, Güel, Monesma i Muntanyana per la ribagorçana.⁹

⁸ Per un resum especialment acurat del paisatge pallarès i ribagorçà a l'Alta Edat Mitjana, incidint també en qüestions relatives a l'ordenament social, polític i econòmic, veure: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 12*-80*.

⁹ Bolòs i Hurtado, p. 8.

Així doncs, treballarem sobre un espai amb una gran coherència territorial, però alhora amb una gran diversitat de paisatges, que es trobava immers en un moment d'especial complexitat. No en va, estava vivint un procés paral·lel de creixement cap a l'exterior i de reorganització interior marcats per la seva progressiva incorporació al món carolingi, quelcom que provocà un profund diàleg entre allò vell i allò nou del qual sortí la idiosincràsia tan particular dels comtats de Pallars i Ribagorça.¹⁰

Les fonts d'informació

Entrant a comentar les fonts d'informació disponibles per reconstruir la història dels monestirs pallaresos i ribagorçans anteriors a l'any 1000, cal recordar que, com he apuntat en presentar els diversos casos d'estudi, he pogut localitzar un total de 255 documents autèntics que els fan referència.¹¹

La immensa majoria d'aquests diplomes, desgraciadament, no ens han arribat en la seva forma original, car els arxius monàstics d'aquests territoris s'han vist fortament colpejats per les guerres i pillatges dels darrers segles. De fet, només se'ns han conservat els originals de cinc documents del monestir de Santa Maria d'Ovarra que, com a part de l'arxiu de Sant Victorià d'Assan, acabaren a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid; així com un precepte comtal referent al desconegut monestir de Vilanova que es troba custodiat a l'Arxiu Capitular d'Urgell (fig. 65). La resta ens han pervingut en la seva majoria a través de còpies posteriors integrades en els extensos cartularis de Santa Maria d'Alaó, Santa Maria de Gerri, Santa Maria de Lavaix i, en menor mesura, el *Liber Dotaliarum Ecclesiae Urgellensis*; si bé també s'han conservat alguns trasllats dispersos

¹⁰ A part de la ja citada obra de Ramon d'Abadal, els principals estudis que han analitzat el context i l'evolució sociopolítica dels comtats de Pallars i Ribagorça durant l'Alta Edat Mitjana són: Antonio Durán Gudiol, *De la Marca Superior de Al-Andalus al reino de Aragón, Sobrarbe y Ribagorza* (Osca: Publicaciones de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Zaragoza, Aragón y Rioja, 1971); Fernando Galtier Martí, *Ribagorza, condado independiente. Desde los orígenes hasta 1025* (Saragossa: Libros Pórtico, 1981); Manuel Iglesias Costa, *Historia del condado de Ribagorza* (Osca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 2001); Jordi C. Boix Pociello, *Ribagorza a l'Alta Edat Mitjana. Vol. I* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 2005); Guillermo Tomás Faci, *La organización del territorio y las dinámicas sociales en Ribagorza durante la Gran Expansión medieval (1000-1300)* (Saragossa: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universidad de Zaragoza, 2012).

¹¹ En aquest còmput excloc tots aquells documents que la crítica diplomàtica ha demostrat falsos, més d'una trentena pel cas que ens incumbeix. No en va, tot i que els he registrat en la base de dades elaborada i que sovint es limitaren a donar carta de naturalesa a realitats preexistents, la seva utilitat en aquest apartat es veu molt limitada, ja que, tenint en compte que bàsicament utilitzaré la documentació per reconstruir les relacions dels monestirs amb el seu entorn més immediat i cartografiar els seus dominis patrimonials, la nostra incapacitat per dotar d'una cronologia els fets que s'hi relaten podria portar-nos a interpretacions equivocades. Per aquest motiu, sense oblidar-me'n del tot, els deixaré notablement de banda, quedant els béns que s'hi consignen fora del meu anàlisi i dels mapes elaborats.

en els fons de l'Arxiu Ducal de Medinaceli, la Biblioteca de la Universitat de Saragossa i els ja citats Arxiu Capitular d'Urgell i Arxiu Històric Nacional de Madrid (fig. 66). Per últim, no podem oblidar que 19 dels documents registrats només els coneixem per transcripcions o simples regests que en realitzaren il·lustrats, com Jaime Villanueva, Francesc Llobet, Manuel Abad y Lasiera o Joaquín Traggia, que treballaren els arxius dels cenobis pirinencs entre els segles XVII, XVIII i XIX (fig. 67).

	Arxiu	Fons	Lligall / Carpeta	Nº Documents
Documents originals	ACU	Pergamins	-	1
	AHN	Clero, Obarra	ll. 689	5
			Total	6

Fig. 65: Quadre resum de les fonts originals conservades.

	Arxiu	Fons / Manuscrit	Lligall / Volum	Nº Documents
Còpies i trasllats d'època medieval	ACU	Pergamins	-	2 [2]
		<i>Liber Dotialiarum Ecclesiae Urgellensis</i>	vol. 1	1 [1]
	ADM	Catalunya general	ll. 28	1 [1]
		Pallars	ll. 18	6 [6]
	AHN	Clero, Obarra	ll. 689	2 [2]
			ll. 690	3 [3]
			ll. 691	4 [4]
	BC	Ms. 1619 [Cartoral 5 de Gerri]	-	13 [13]
		Ms. 1620 [Cartoral 4 de Gerri]	-	3 [0]
	BRAH	C. 67 [Cartulari d'Alaó]	-	170 [170]
		[Cartulari de Lavaix] ¹²	-	24 [23]
BUZ	<i>Fondo antiguo - Obarra</i>	-	5 [5]	
			Total	234 [230]

Fig. 66: Quadre resum de les fonts conservades a través de còpies i trasllats medievals.¹³

	Arxiu	Fons / Manuscrit	Volum	Nº Documents
Transcripcions i extrets d'època moderna	BC	Ms. 424 [Francesc Llobet, <i>Índice general de escrituras recogidas en diferentes archivos de España</i> , s.d.]	-	18 [5]
		Ms. 425 [Francesc Llobet, <i>Cronología de los Condes y Marqueses de Pallars</i> , s.d.]	-	3 [3]
		Ms. 426 [Francesc Llobet, <i>Colección diplomática de Gerri</i> , s.d.]	-	14 [5]
		Ms. 729 [Jaume Pasqual, <i>Sacrae antiquitatis Cataloniae Monumenta</i> , 1775-1825]	vol. 5 vol. 9	4 [0] 4 [0]
	BNF	<i>Fonds Latin</i>	vol. 11897	1 [0]
		<i>Collection Baluze</i>	vol. 117	3 [0]
		<i>Collection Doat</i>	vol. 66	1 [1]
		<i>Collection Moreau</i>	vol. 1	1 [0]
			vol. 2	3 [1]
			vol. 7	1 [0]
			vol. 10	1 [0]
		vol. 13	1 [0]	
	BRAH	<i>Colección Traggia</i>	vol. 5	2 [2]
			vol. 12	8 [2]
	-	Jaime Villanueva, <i>Viage literario á las iglesias de España</i> . 22v. (Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia; València: Imprenta de Oliveres, 1803-1852).	vol. 10	2 [0]
			vol. 12	9 [0]
			vol. 17	1 [0]
	Jaime Pasqual, <i>El antiguo obispado de Pallars en Cataluña</i> (Trepmp: Impresor Pablo Gallifa, 1785)	-	4 [0]	
			Total	81 [19]

Fig. 67: Quadre resum de les fonts conservades a través de transcripcions i extrets moderns.

¹² El Cartulari de Lavaix, tot i que l'he comptat entre les fonts conservades d'època medieval, actualment està perdut. No obstant això, coneixem amb bastanta exactitud el seu contingut gràcies a la còpia que en féu Manuel Abad y Lasiera: BRAH, *Colección Abad y Lasiera*, vol 5.

¹³ En aquesta columna, el nombre entre claudàtors indica els documents que no es troben repetits en cap de les fonts citades anteriorment, car, per exemple, un dels diplomes copiats al Cartoral de Lavaix es correspon amb el precepte original del monestir de Vilanova conservat a l'ACU. Així mateix, alguns documents poden aparèixer transcrits en diversos compendis, cas dels tres copiats en el Cartoral 4 de Gerri, que també apareixen en el Cartoral 5 d'aquell mateix cenobi.

Malgrat la profunda fragmentació i dispersió que acabem de veure, per sort nostra, la immensa majoria dels documents referents als comtats de Pallars i Ribagorça abans de l'any 1000 ja foren editats de manera crítica per Ramon d'Abadal l'any 1955 en el tercer volum de la *Catalunya Carolíngia*.¹⁴ Aquesta ha estat, per tant, l'edició sobre la qual he treballat i, com en la resta de la tesi, la que utilitzaré per citar els documents referits dins del text. Ara bé, no es pot oblidar que es tracta d'una obra de més de 60 anys que cal complementar amb algunes aportacions més modernes com, per exemple, la tesi doctoral de Jordi C. Boix, que, tot i no tornar a transcriure tots els documents publicats pel seu predecessor, sí que regista i revisa els referents a la Ribagorça, proposant una nova datació per a molts d'ells.¹⁵ Així mateix, de manera auxiliar, també cal tenir en compte l'edició del cartulari d'Alaó feta per José Luís Corral Lafuente, el compendi dels documents del monestir d'Ovarra anteriors a l'any mil d'Antonio Ubieta Arteta i la transcripció d'alguns documents pallaresos custodiats a l'Arxiu Ducal de Medinaceli que va fer Manuel Ravina Martín, ja que hi apareixen alguns diplomes, molt pocs pels anys transcorreguts, que passaren inadvertits a Ramon d'Abadal.¹⁶

Entrant a fer una primera valoració de les fonts disponibles, s'ha d'insistir en la distribució excepcionalment homogènia que presenten al llarg del temps. No en va, tot i que es detecten algunes oscil·lacions evidents, les causes de les quals analitzaré de manera detallada dins del text, la documentació conservada gairebé cobreix tot el període estudiat, des dels primers anys del domini carolingi fins a l'any mil (fig. 68). Per contra, tenim un nombre molt desigual de documents per a cada monestir, ja que, al costat de casos excepcionals com Santa Maria d'Alaó, que compta amb més de 160 mencions documentals, n'hi ha altres de tan o més antics, com Sant Pere de Taverna, pels quals gairebé no en tenim cap referència (fig. 69). En conseqüència, malgrat que el

¹⁴ Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 275-456.

¹⁵ Jordi C. Boix Pociello, *La Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana. Vol. III: Fonaments i Testimonis* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 2005).

¹⁶ José Luis Corral Lafuente, *Cartulario de Alaón (Huesca)* (Saragossa: Anubar Ediciones, 1984); Antonio Ubieta Arteta, *Documentos del monasterio de Obarra (Huesca) anteriores al año 1000* (Saragossa: Anubar Ediciones, 1989); Manuel Ravina Martín, *Documentación de Pallars en el Archivo Ducal de Medinaceli de Sevilla (974-1229)* (Sevilla: Tesi de Llicenciatura inèdita dipositada a la Universitat de Sevilla, 1972); Manuel Ravina Martín, «Documentos de Pallars en el Archivo Ducal de Medinaceli (Sevilla)», a *Miscelánea de estudios dedicados al profesor Antonio Martín Ocete* (Granada: Universidad de Granada; Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Granada, 1974), p. 911-920. Tot i que el seu marc cronològic sigui posterior al del present treball, tampoc s'ha d'oblidar la col·lecció diplomàtica d'Ovarra compilada per Ángel J. Martín Duque, ja que en la seva introducció transcriví en nota al peu alguns documents anteriors a l'any mil fins a aquell moment inèdits: Ángel J. Martín Duque, *Colección diplomática de Obarra: (siglos XI-XIII)* (Saragossa: Consejo Superior de Investigaciones Científicas; Instituto de Estudios Pirenaicos, 1965), p. XXVI-XXVIII.

territori comptà amb més d'una vintena d'abadies diferents, a l'hora de fer l'anàlisi dels seus dominis em veuré condicionat a centrar-me particularment en els exemples d'Alaó, Ovarra, Gerri i Lavaix, els més ben documentats, servint-me dels altres únicament de manera subsidiària. Això, però, no ens ha de fer creure que aquests fossin els únics que participaren de les dinàmiques observades, car el fet de conservar o no el seu arxiu, *a priori*, no implica que un monestir fos més important que un altre, sobretot tenint en compte que molts el perderen en dates bastant recents per causes fortuïtes.

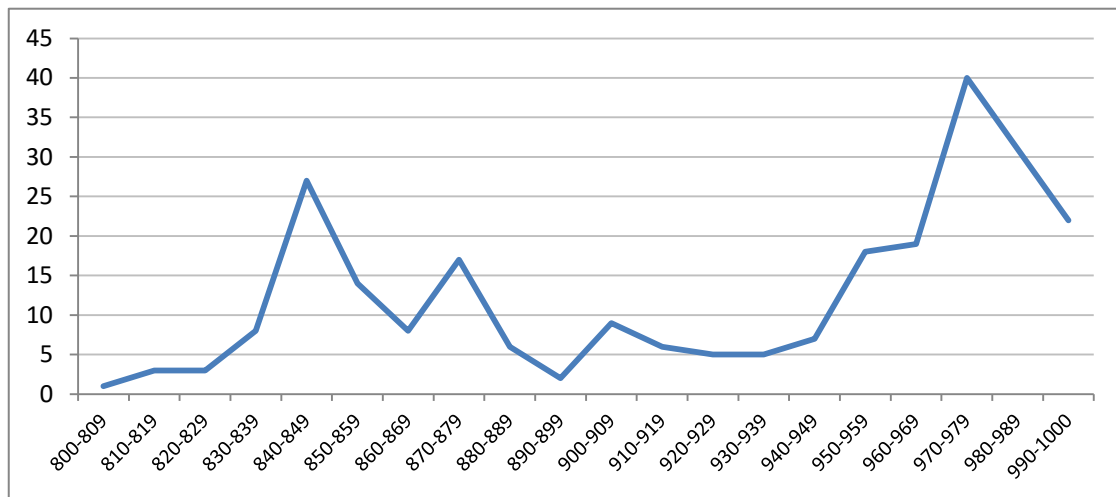

Fig. 68: Distribució de la documentació pallaresa i ribagorçana segons la seva cronologia.

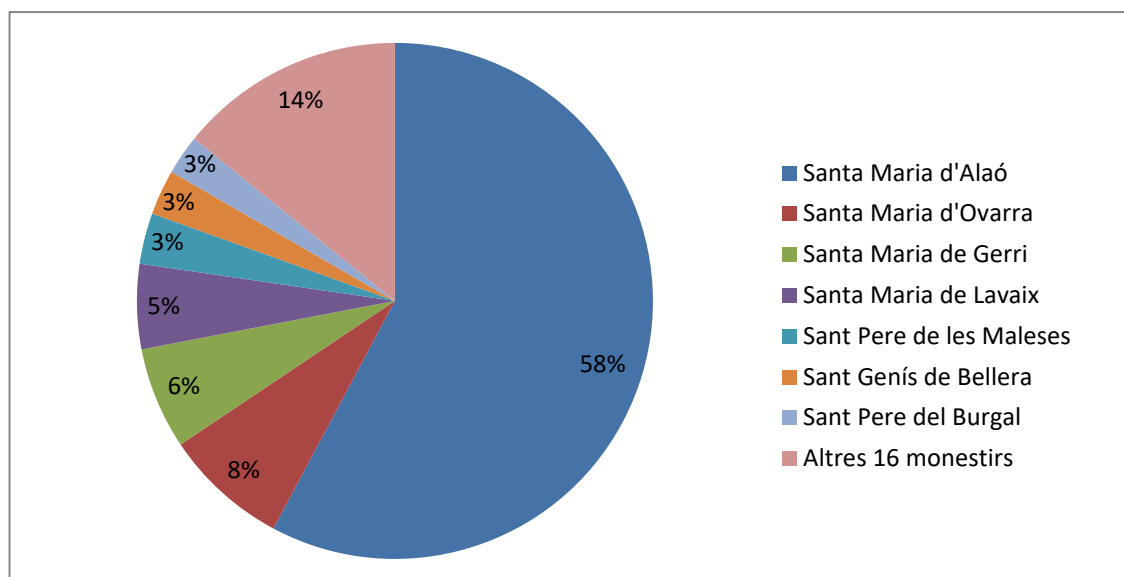

Fig. 69: Distribució de la documentació pallaresa i ribagorçana segons els monestirs a què fa referència.¹⁷

¹⁷ Aquest gràfic s'ha fet sobre un total de 282 casos i no 255, ja que alguns documents fan referència a més d'un cenobi i, per tant, els he hagut de comptabilitzar més d'una vegada.

Centrant-nos en el seu contingut i la seva tipologia documental, cal destacar que la immensa majoria són donacions, permutes i compravendes, arribant a representar un 86% del total (fig. 70). El 14% restant ve configurat per preceptes obtinguts de les autoritats públiques pertinents, actes judicials en què es veieren immersos, dotaties d'esglésies dependents així com actes de professió monàstica i d'elecció abacial. Per últim, en molta menor proporció, també hi trobem una butlla papal, dirigida a l'abadia de Gerri, i diversos pactes fundacionals que tindrem ocasió de comentar àmpliament. Es tracta, per tant, d'una documentació que, tot i no ser molt variada, se'ns presenta òptima per entrar a valorar quins actors entraren en relació amb els monestirs estudiats i, sobretot, com aquests ampliaren i configuraren els seus dominis patrimonials.

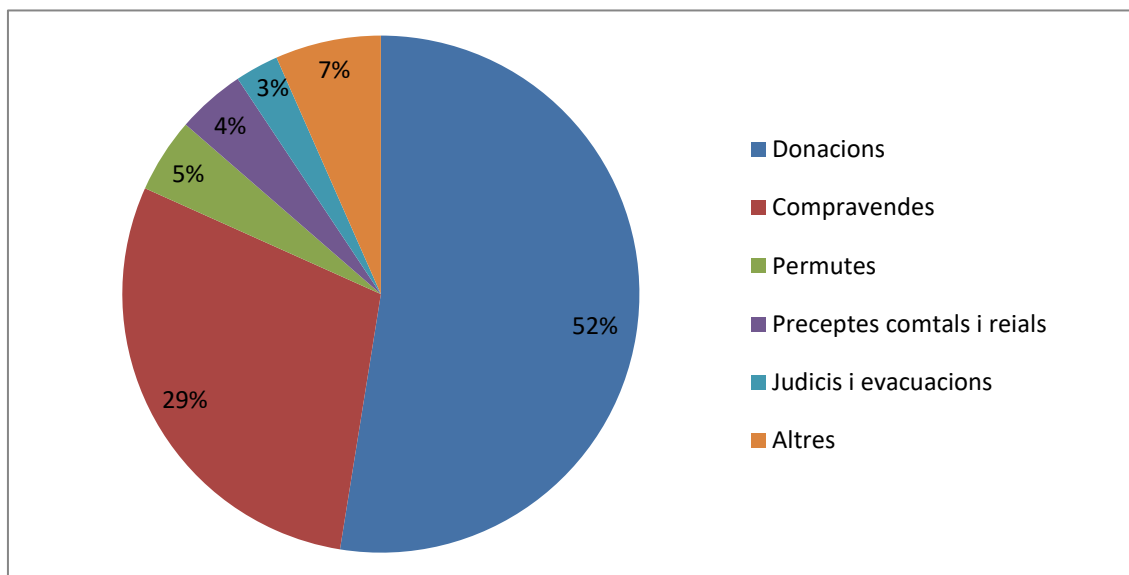

Fig. 70: Distribució de la documentació pallese i ribagorçana segons la seva tipologia.

En aquest sentit, tenint en compte la importància que té la cartografia històrica en el plantejament d'aquesta tesi i d'aquest apartat en particular, en el qual procuraré elaborar mapes detallats dels diferents monestirs i dels seus alous territorials, voldria posar de relleu que més del 93% dels diplomes consignats fan referència a algun bé monàstic susceptible de ser georeferenciat. Així, mitjançant els procediments descrits en explicar la meua metodologia de treball, he aconseguit registrar un total de 757 béns pertanyents als monestirs del Pallars i la Ribagorça.¹⁸ D'aquests, un 92% ha pogut ser

¹⁸ Respecte als procediments seguits i la taula emprada per tal de registrar tots aquests béns monàstics, veure l'explicació de les pàgines 77-80.

localitzat: el 58% amb precisió i un 34% de manera relativa, ja que sovint m'ha estat impossible identificar la microtoponímia i només he pogut definir la vall o el terme castral on estaven ubicats. En qualsevol cas, el nombre de dades ha estat suficient per poder elaborar un seguit de mapes seqüencials que mostren amb claredat els patrons de distribució geogràfica dels dominis monàstics i la seva progressiva expansió.¹⁹

2.2. El monacat pallarès i ribagorçà abans de l'any 800

Feta aquesta breu presentació de l'entorn i de les fonts d'informació, és hora d'entrar a analitzar el desenvolupament dels monestirs d'aquestes regions. Ara bé, tampoc podem entendre el fet monàstic dels segles IX i X sense tenir en compte els seus precedents, ja que, a part de la forta empremta que el monacat precarolingi deixà en les formes monàstiques posteriors, no podem oblidar que moltes de les fundacions que treballarem en aquest apartat ja havien existit abans de la conquesta franca. Per tant, és necessari que comenci la meua aproximació al monacat pallarès i ribagorçà d'època carolíngia amb un breu repàs dels seus precedents tardo-antics i visigots.

Els orígens del monacat pallarès i ribagorçà

Les fonts d'informació que ens permeten aproximar-nos al Pallars i a la Ribagorça abans de la conquesta carolíngia són molt escasses. De fet, fins a l'any 807, gairebé no tenim cap document escrit que hi faci referència de manera directa i les evidències arqueològiques del període tot just s'estan començant a posar en valor per tal de conèixer millor el seu poblament i la seva administració.²⁰ En conseqüència, es fa difícil conèixer com s'organitzaven aquestes àrees en època tardo-antiga i, encara més, com hi aparegueren les primeres expressions de vida monàstica.

Els darrers estudis, però, apunten que aquestes àrees de muntanya, tot i una innegable pervivència d'un substrat preromà més o menys fort a nivell cultural, no

¹⁹ Tota la cartografia elaborada es pot consultar a l'annex 1.2.

²⁰ En aquest sentit, voldria destacar que la important tasca de recerca històrica i arqueològica realitzada a la zona del Pallars Jussà entre el 2014 i el 2017 pel projecte "Comunitats de muntanya a l'Alta Edat Mitjana: Pirineu i Prepirineu català" (2014/100607), dirigit per la Dra. Marta Sancho, i que, de ben segur, tindrà continuïtat en el quadrienni 2018-2021 gràcies a la recent concessió del projecte "Muntanya viva: assentaments, recursos i paisatges a la Catalunya medieval (segles IV-XIII)" (CLT009/18/00041).

haurien estat alienes a l'arribada de la romanitat. Al contrari, com apunta Guillermo Tomás Faci, «la combinación de arqueología, toponimia y documentación permite afirmar que el Pirineo central, antes de la conquista árabe, era un territorio ocupado por un buen número de asentamientos rurales que se integraban perfectamente en los rasgos económicos, sociales e incluso culturales de las otras regiones que habían formado parte del Imperio Romano».²¹ Tot fa pensar, per tant, que els comtats de Pallars i Ribagorça, i en especial les seves valls més obertes, visqueren exactament els mateixos processos que afectaren a la resta de la *Hispania* romana, on, a partir del segle IV, comencem a trobar les primeres mostres de monacat; un moviment que en origen era essencialment urbà, però que ràpidament es va anar difonent per les àrees circumdants, al mateix temps que ho feia la religió cristiana.²²

El moment àlgid del monacat hispà es va viure entre els segles VI i VII, quan esdevingué un fenomen de gran transcendència política, social i cultural. Fou en aquest moment quan podem situar l'aparició de les primeres grans abadies pirinenques, entre les quals destaca el monestir de Sant Martí d'Assan, ben documentat gràcies a diversos documents de principis del segle VI i situat molt a prop de la nostra àrea d'estudi, malgrat quedar enquadrat dins de la regió del Sobrarb.²³ En conseqüència, per analogia, podem suposar que en aquesta època també devien començar a aparèixer algunes cases monàstiques al Pallars i a la Ribagorça, entre les quals podríem citar el cas de Santa Cecília dels Altimiris, una fundació per la qual no es disposa de cap referència escrita,

²¹ Tomás Faci, p. 53.

²² Respecte a les primeres referències al monacat peninsular i al seu desenvolupament abans de la conquesta islàmica, veure: Anscari M. Mundó, «Il Monachesimo nella Penisola Iberica fino al sec. VII: questioni ideologiche e letterarie», a *Il Monachesimo nell'alto medioevo e la formazione della civiltà occidentale. IV settimane di studio del centro italiano di studi sull'alto Medioevo* (Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto Medioevo, 1957), p. 73-117; Jordina Sales Carbonell, «Monjos i monestirs a la Catalunya premedieval», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 37-40; Pablo C. Díaz Martínez, «El legado del pasado: reglas y monasterios visigodos y carolingios», a *Monjes y monasterios hispanos en la Alta Edad Media*, ed. José Ángel García de Cortázar i Ramón Teja (Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real. Centro de Estudios del Románico, 2006), p. 9-31.

²³ Javier Fortacín Piedrafita, «La donación del diácono Vicente al monasterio de Asán y su posterior testamento como obispo de Huesca en el siglo VI: precisiones críticas para la fijación del texto», *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, 47-48 (1983), 7-70; Guillermo Tomás Faci i José Carlos Martín Iglesias, «Cuatro documentos inéditos del monasterio visigodo de San Martín de Asán (522-586)», *Mittellateinisches Jahrbuch*, 52 (2017), 261-86. Quant a la ubicació d'aquest monestir, la majoria dels historiadors el situen prop d'on al segle XI s'erigí el cenobi de Sant Victorià d'Assan, dins del municipi sobrabès d'El Pueyo de Araguás. Ara bé, Antonio Durán proposà una localització alternativa a les proximitats d'Osca, quelcom que el situaria en un entorn urbà: Antonio Durán Gudiol, «El monasterio de Asan», a *Homenaje a Don José María Lacarra de Miguel en su jubilación del profesorado. Vol. I* (Saragossa: Anubar Ediciones, 1977), p. 135-55 (p. 151-55). Personalment, no comparteixo aquesta hipòtesi, però, a falta d'una acurada intervenció arqueològica, no pot deixar-se de tenir en compte.

però que, com he comentat en parlar de l'arqueologia com a font per a la identificació de nous cenobis, presenta una estructura i uns contextos arqueològics que bé podrien correspondre's amb els d'un centre monàstic tardo-antic.²⁴

Fora d'aquests dos casos extraordinaris, no tenim cap altra evidència documental ni arqueològica d'època visigoda que ens refereixi a fundacions monàstiques concretes en el territori pallarès i ribagorçà. No obstant això, a través de la documentació carolíngia, conservada, podem saber que altres monestirs, com Santa Maria d'Alaó o Santa Maria de Senterada, també tenien precedents en aquell període. Això és així perquè, en el cas d'Alaó, tenim un privilegi del comte Bigó de Tolosa de principis del segle IX en què, per tal de restaurar la casa, autoritzà al prevere Grisògon perquè inquirís quins béns li havien pertanyut en el passat, fent-nos saber que allí ja hi havia hagut una fundació monàstica amb anterioritat.²⁵ En el cas de Senterada, la informació ens la dona el precepte d'immunitat que li lliurà el rei Lluís el Pietós l'any 823, car, en explicar-nos la seva fundació per part del bisbe Possedoni d'Urgell, ens diu clarament que aquest no l'havia *aedificaverat*, sinó *readificaverat*; és a dir, reedificat.²⁶

En la mateixa línia, les fonts documentals treballades també permeten plantejar la possibilitat que hagués existit un monestir de tradició antiga prop de la ciutat romana d'Aeso, l'actual Isona. No en va, en un document suposadament escrit l'any 973, però elaborat a finals del segle XI, es consigna la donació a Sant Sadurní de Tavèrnoles de diverses esglésies ubicades sota el castell de Llordà i, entre elles, la de Santa Maria «*in ipsa civitate de Ysona*» i la de Sant Vicenç de Fontclara, de la quals se'ns diu que «*fuit monasterium in capite iam dicte ville*».²⁷ Òbviament, el caràcter espuri del diploma i el fet que mai s'hi restaurés la vida monàstica podria fer-nos dubtar de la veracitat d'aquesta informació. Ara bé, tenint en compte que la inclusió d'aquest apunt sobre el passat monàstic de Sant Vicenç era del tot innecessari pel propòsit de la falsificació, interessada en dotar el monestir urgel·lità d'uns títols de propietat que no disposava,

²⁴ Sobre aquest probable monestir tardo-antic, encara en procés d'excavació sota la direcció de Marta Sancho i Walter Alegría, veure la bibliografia ressenyada a la pàgina 187.

²⁵ «*Bigo, vir inluster, comis. Cognoscant omnes fideles nostri qui in pago Oritense comanent quia ad isto presbitero nomine Crisogonio cella nostra que dicitur in honore Sancte Marie et Sancti Petri, erimo posita, ei ad condirigendum vel laborandum diebus vite sue ei perdonavimus. (...) Et quicquid ad ipsum monasterium annis preteritis, tam terris [quam] vineis, ad ipsa loca pertinent, licenciam ipse Grisogonius abbas habeat perquirendi vel possidendi*»: CC III, doc. 2, p. 281 ([806-814]).

²⁶ «*Monasterium quod idem episcopus (Possedonius) readificaverat, quod dicitur Sancta Grata, quod est situm super fluvium Bosegia, dicatum in honore sanctae Dei genitricis Mariae sempre virginis*»: CC II, Senterada, doc. 1, p. 259-262 (823).

²⁷ DSST, doc. 24, p. 24, p. 96-97 (FALS 973).

crec que podria basar-se en una tradició oral ben assentada que s'inclogué en el document per tal de donar-li una major aparença d'autenticitat.²⁸

A part, tot i no comptar amb evidències tan clares, alguns autors també han volgut veure precedents visigots en altres cenobis d'aquests comtats. Així, per exemple, Manuel Riu, guiant-se per les seves advocacions, proposà aquesta cronologia per a les cases de Sant Genís de Bellera, Santa Càndida d'Areny, Sant Julià de Sentís i Sant Fruitós de Segur, que ell identificà amb l'esglésiola de Sant Fruitós de Balestui.²⁹ De la mateixa manera, també s'ha suposat un origen precarolingi a les cases de Taverna i Ovarra, si bé en ambdós casos els arguments esgrimits són molt dèbils i es basen més en intuïcions, fonamentades en la seva preponderància posterior, que no pas en evidències tangibles.³⁰ Per tant, a falta d'intervencions arqueològiques extensives, cal ser prudents i tractar aquestes suposicions com el que són: meres hipòtesis de treball.

En qualsevol cas, malgrat que les evidències són escasses i en molts casos provenen de fonts posteriors, tenim indicis suficients per concloure que, en època visigoda, el Pallars i la Ribagorça haurien comptat amb un notable substrat monàstic i amb alguns establiments que, sense poder-los pressuposar el dinamisme de Sant Martí d'Assan, degueren tenir també certa entitat. Tanmateix, el context propici pel monacat que havia facilitat la seva expansió durant els segles VI i VII es va veure interromput a principis de la centúria següent per la conquesta islàmica de la Península.

El monacat cristià i la conquesta islàmica

Si les dades referents als monestirs pirinencs pels segles VI i VII són molt escasses, pel segle VIII són totalment inexistents. No en tenim ni una sola referència indirecta. En conseqüència, se'ns fa impossible saber què passà durant aquest convuls període al Pallars i a la Ribagorça, havent-nos de moure en el camp de la hipòtesi.

²⁸ Per un comentari més extens de la possible condició monàstica de Sant Vicenç de Fontclara en època visigoda i els motius que fan concloure que mai hi fou restaurada la vida comunitària després de l'arribada de les autoritats comtals carolíngies, veure les pàgines 388-389.

²⁹ Manuel Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (s. VI-XVI). Vol. I* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 1960), p. 225, 227, 386-387 i 694.

³⁰ Moisés Selfa Sastre, «Diez escrituras relativas al monasterio de San Pedro de Tabernas registradas en los protocolos notariales de Pedro de Guart, natural de Murillo de Liena (Huesca)», *Argensola. Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 111 (1997), 325-36 (p. 326); Manuel Iglesias Costa, *Obarra* (Jaca: Instituto de Estudios Pirenaicos, 1975), p. 13-14.

A *priori*, la irrupció del poder islàmic no havia de suposar la immediata desarticulació de la xarxa monàstica preexistent. Recordem que la postura oficial de l'islam respecte als cristians es basava en la tolerància a les seves creences, obligant-los únicament al pagament de dos impostos extraordinaris.³¹ A més, si ens centrem en la zona nord de la *Tarraconense*, i especialment a les zones de muntanya, el domini islàmic va ser efímer, tenint una incidència social bastant baixa. En conseqüència, si bé es detecten alguns casos puntuals de violència,³² sembla que en els territoris de Pallars i Ribagorça els seus efectes sobre l'ordenament anterior havien de ser bastant limitats, car tot fa pensar que les noves autoritats pactaren amb les elits locals la dominació del territori i, en general, es respectaren les creences dels habitants de la regió.³³

Aquesta idea d'una incidència social limitada de la conquesta islàmica contrasta amb el fet que, quan tornem a trobar dades sobre els cenobis d'aquests territoris a principis del segle IX, descobrim que cap d'ells havia aconseguit sobreviure els escassos vuitanta anys de domini sarraí. De fet, si estenem la nostra observació al conjunt del territori català, sembla que es tracta d'un fenomen general, ja que no s'observa una clara solució de continuïtat entre l'època visigoda i la carolíngia en cap monestir. Tant és així que, inclús en el cas de Sant Sadurní de Tavèrnoles, presentat sovint com un centre amb certa vitalitat cultural durant el segle VIII, es fa impossible demostrar-ho amb fermesa, car tots els documents que sustentarien aquesta hipòtesi, convertint-lo en el lloc de formació del bisbe Fèlix d'Urgell, s'han demostrat falsos.³⁴ En conseqüència, no hi ha dubte que durant el segle VIII, almenys en el territori català, es produí un trencament en l'evolució del fenomen monàstic.

Les causes que provocaren aquesta desorganització generalitzada del monacat visigot durant el període de domini islàmic són molt difícils de precisar i hi ha diverses explicacions possibles. Una de les més acceptades la va proposar Ramon d'Abadal, que considerà que la destrucció dels monestirs visigots s'havia de situar entre l'any 780 i el 790, car, en base al precepte del comte Bigó I de Tolosa a Santa Maria d'Alaó, sabem

³¹ Sobre les relacions entre cristians i musulmans en territori català, veure: Dolors Bramon, *Moros, jueus i cristians en terra catalana. Memòria del nostre passat* (Lleida: Pagès editors, 2013), p. 39-41.

³² Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana. Vol. I*, p. 87-89.

³³ A favor d'aquesta opinió, també s'han pronunciat recentment: Bolòs i Hurtado, p. 14. De fet, potser la posició islàmica més avançada seria el Tossal de l'Almúnia de Sobrecastell, si bé la presència islàmica a en aquestes zones d'alta muntanya encara ha de ser molt estudiada: Carles Barrull, «La cristianització y "ribagorzanización" de un territorio prepirineico: Areny y el valle de Soperuny (siglos VIII- principios del XI)», *Ripacurtia*, 4 (2006), 153-72 (p. 154-58).

³⁴ Respecte a aquesta qüestió, veure l'argumentari i la bibliografia que ofereixo en discutir els orígens històrics d'aquest cenobi a les pàgines 226-228.

que vers el 810 encara es podia saber quines terres havien pertanyut a aquest cenobi abans de la seva desaparició i, per tant, segons ell, no podia haver passat més d'una generació des de la marxa dels darrers monjos.³⁵ Això li va permetre relacionar aquest fet amb la fracassada expedició de Carlemany a Saragossa el 778 i amb les lluites entre faccions que la seguiren, considerant que el clima de desconfiança vers les institucions cristianes que aquesta ofensiva devia motivar va ser el desencadenant de la sistemàtica destrucció de tots els monestirs per part de les autoritats islàmiques.

Una altra possibilitat que cal tenir en compte és que fossin les pròpies autoritats carolíngies les que propiciessin la desarticulació del monacat visigot en el marc de la seva campanya per desvincular l'Església de la Marca Hispànica de l'òrbita toledana i traspasar-la a la narbonesa. En favor d'aquesta hipòtesi, cal recordar el cas del ja citat bisbe hispano-visigot Fèlix d'Urgell que, després d'haver mantingut la seva càtedra durant tot el període de domini islàmic, en fou desposseït per les noves autoritats franques sota l'acusació d'adopcionista, si bé darrera la seva destitució s'entreveu la voluntat de substituir-lo per un bisbe franc que facilités la integració de la seva diòcesis a l'òrbita narbonesa.³⁶ Per tant, no seria impossible que, per tal de reformar els cenobis preexistents i adaptar-los a les costums franques, aquests haguessin estat refundats amb unes comunitats més proclius als interessos politicoreligiosos de les noves autoritats.

En la meua opinió, però, és difícil creure que la desorganització monàstica comentada fos producte d'una destrucció deliberada. Personalment, sense descartar la concomitància de més d'una causa, crec que hem de buscar-hi una explicació de caràcter més estructural. En aquest sentit, hem de recordar que els cenobis visigòtics, en la seva majoria, eren fundacions molt estretament lligades a les elits hispano-visigodes que les mantenien. Aquestes mateixes elits foren les que pactarem amb el nou poder islàmic el manteniment del seu poder i, en conseqüència, tot i que la majoria de la societat no es convertí a l'Islam, els monestirs cristians devien veure's apartats del

³⁵ Ramon d'Abadal, «El renaixement monàstic a Catalunya després de l'expulsió dels sarraïns», *Studia monastica*, 3.1 (1961), 165-77 (p. 167-68).

³⁶ Quant al convuls traspàs de les seus episcopals de la Marca Hispànica de l'òrbita toledana a la narbonesa i les repercussions que això tingué pel clergat secular i regular, veure: Josep M. Salrach Marès, «L'església catalana a l'alta edat mitjana», *Revista de Girona*, 92 (1980), 225-31 (p. 225-28); Cebrià Baraut, «La intervenció carolíngia antifelicitana al bisbat d'Urgell i les seves conseqüències religioses i culturals (segles VIII-IX)», a *Jornades Internacionals d'Estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell. La Seu d'Urgell, 28-30 de setembre de 1999. Crònica i estudis*, ed. Josep Perarnau (Coord.) (La Seu d'Urgell: Facultat de Teologia de Catalunya; Societat Cultural Urgel·litana, 2000), p. 155-93; Climent Miró Tuset, «L'adopcionisme, una excusa de domini polític i cultural dels carolíngis sobre Septimània i la Marca Hispànica. El cas d'Urgell (788-798)», *IBIX*, 9 (2016), 67-82.

centre de la vida política i religiosa de les seves comunitats. Això, al meu entendre, podria haver estat suficient per reduir la seva existència a poc més que petits centres eremítics totalment desorganitzats i sense capacitat per fer valer els seus drets de propietat ni atreure noves inversions ni vocacions.

Així doncs, a tall d'hipòtesi, i sempre condicionat per la poca informació que tenim sobre el segle VIII, m'inclino a creure que no es produí una destrucció sistemàtica del monacat visigot fruit d'una voluntat predeterminada, sinó una desorganització fortuïta provocada per la seva pèrdua de centralitat social i política. Això lliga, com veurem, amb el ràpid sorgiment de cenobis que s'observa un cop entrà en joc el poder carolingi, cosa que hauria estat impossible sense un substrat monàstic encara latent.

2.3. Els primers anys del domini carolingi (c.800-c.875)

En base a les fonts conservades, es fa molt difícil conèixer amb precisió com es produí l'inici de la intervenció carolíngia a la zona del Pallars i la Ribagorça. Ara bé, com apuntà Ramon d'Abadal, sembla que s'hauria esdevingut a finals del segle VIII, poc abans de la conquesta de Barcelona, quan els comtes de Tolosa s'haurien aprofitat de l'estreta relació de veïnatge entre les dues bandes dels Pirineus per fer-se amb el control d'aquells territoris a títol particular.³⁷ Així doncs, no hem de pensar en un context de conquesta militar, sinó d'entesa entre elits, cosa que no vol dir que la desigualtat de forces entre les parts no hi jugués un paper determinant.

³⁷ Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 76-94. El paper determinant de la casa comtal tolosana en la integració dels comtats de Pallars i Ribagorça en l'òrbita franca es desprèn de l'excepcional règim pel qual regiren aquells territoris durant els tres primers quarts del segle IX. No en va, com estudià el mateix Ramon d'Abadal, els comtes de Tolosa s'atorgaren el privilegi de concedir directament preceptes d'immunitat, a imitació dels de la reialesa, als cenobis d'aquests territoris, demostrant així que es trobaven sota el seu directe domini polític: Ramon d'Abadal, «Els preceptes comtals carolíngis per al Pallars», *Bulletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 26 (1956), 11-60. L'expedició d'aquests preceptes comtals, en cap cas, desafiava l'autoritat última dels monarques carolíngis. Ara bé, és un fet excepcional que no compta amb cap paral·lel en tot l'Imperi, motiu pel qual, abans de la publicació del detallat estudi d'Abadal, algunes veus tan autoritzades com la del diplomatista Georges Tessier havien dubtat de la seva autenticitat: Georges Tessier, «À propos de quelques actes toulousains du IXe siècle», a *Recueil de travaux offert à M. Clovis Brunel. Vol. II* (París: Société de l'École des chartes, 1955), p. 566-80; Charles Higounet, «Chronique du Midi carolingien», *Annales du Midi*, 68.33 (1956), 69-75 (p. 71-73). Així mateix, la seva peculiaritat també ha motivat el sorgiment d'altres interpretacions sobre el perquè de la seva existència, posant l'accent en la conjunció de diferents tradicions culturals al sud dels Pirineus i el canviant significat dels propis preceptes: Odilo Engels, «La "autonomía" de los condados pirenaicos de Pallars y Ribagorza y el sistema carolingio de privilegios de protección», *Anuario de Estudios Medievales*, 6 (1969), 11-41.

El ressorgir monàstic d'època carolíngia, una primera aproximació

A l'expandir-se sobre la vessant sud dels Pirineus, com sintetitzà Flocel Sabaté pel veí comtat d'Urgell, les autoritats carolíngies devien trobar-se amb uns territoris políticament i eclesiàsticament desorganitzats, però físicament compactes i humanament actius i cohesionats que calia incorporar dins de la nova organització imperial.³⁸

Els primers anys del domini tolosà sobre el Pallars i la Ribagorça, per tant, devien venir marcats per la necessitat d'estructurar i reorganitzar aquests territoris per tal de consolidar-ne el control, sobretot tenint en compte que els passos de muntanya que els comunicaven amb Tolosa, el més baix dels quals sobrepassa els 1.900 metres d'altitud, devien estar impossibilitats durant bona part de l'any. Així doncs, devien haver-se de dotar de col·laboradors residents sobre el territori que participessin de la seva administració, entre els quals podríem trobar-hi vescomtes, *missi* i vicaris, els vertaders perns sobre els quals pivotaria el govern i la defensa del territori.³⁹ De la mateixa manera, també degueren intentar reformar tota la xarxa eclesiàstica precedent, extraient les altes valls pallareses i ribagorçanes de la diòcesis de Lleida, la seu de la qual seguia sota control islàmic, i adscrivint-la al bisbat d'Urgell, controlat per un bisbe d'origen franc que ja veié confirmats els seus nous dominis abans del 814.⁴⁰

En aquest context de canvis profunds, observem un ràpid ressorgir del fenomen monàstic en els dos territoris estudiats. Així, si durant els dos primers decennis del domini carolingi sobre la regió ja documentem la fundació de les cases de Sant Vicenç de Gerri i Santa Maria d'Alaó,⁴¹ en els anys que seguiren fins a arribar a mitjan segle IX n'hi trobem moltes altres que, si bé generalment desconeixem el moment exacte del seu establiment, també es retrotrauen fins a un moment molt primerenc. Aquest seria el

³⁸ Flocel Sabaté, «Organització administrativa i territorial del Comtat d'Urgell», a *El Comtat d'Urgell* (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 1995), p. 17-70 (p. 20-21). Malgrat que hagi estat poc estudiat, sembla que aquest mateix model es podria haver reproduït en els casos del Pallars i la Ribagorça, ja que, a part de les similituds que presenten els tres territoris, els darrers estudis referents als comtats més occidentals constaten que el creixement demogràfic sostingut que se'ns mostra en la documentació dels segles IX i X ja hauria arrencat abans de la invasió islàmica: Tomás Faci, p. 55-62.

³⁹ Respecte a aquests càrrecs, les seves diferències i les funcions particulars que se'ls poden intuir, veure: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 74*-76*.

⁴⁰ CC II, Urgell, doc. 1, p. 279-280 ([800-814]). Aquest precepte, que hauria estat atorgat pel mateix Carlemany al bisbe d'Urgell conferint-li les comarques «*Orgellitanam, Bergitanam, Cerdaniensem, Paleariensem, Anabiensem, Cardosetanam, Terbiensem, Gestabiensem et Ripacorcensem*», no se'ns ha conservat. Ara bé, ens en dóna notícia una confirmació que l'emperador Lluís el Pietós donà al bisbe Sisebut d'Urgell l'any 835: CC II, Urgell, doc. 3, p. 282-285 (835).

⁴¹ CC III, doc. 1, p. 280 (807); CC III, doc. 2, p. 281 ([806-814]).

cas, per exemple, de Santa Maria de Taverna, Santa Maria de Senterada, Sant Genís de Bellera, Sant Esteve de Servàs, Sant Esteve de Perabella, Sant Vicenç d'Oveix, Sant Pere del Burgal, Sant Julià de Sentís, el monestir de Vilanova i, possiblement, Santa Maria d'Ovarra, si bé aquest darrer és més controvertit.⁴² En qualsevol cas, no hi ha dubte que la irrupció del poder franc als comtats de Pallars i Ribagorça anà acompanyada d'una ràpida fundació de cenobis que, en poc més d'una cinquantena d'anys, es feren presents a bona part del territori (fig. 71).

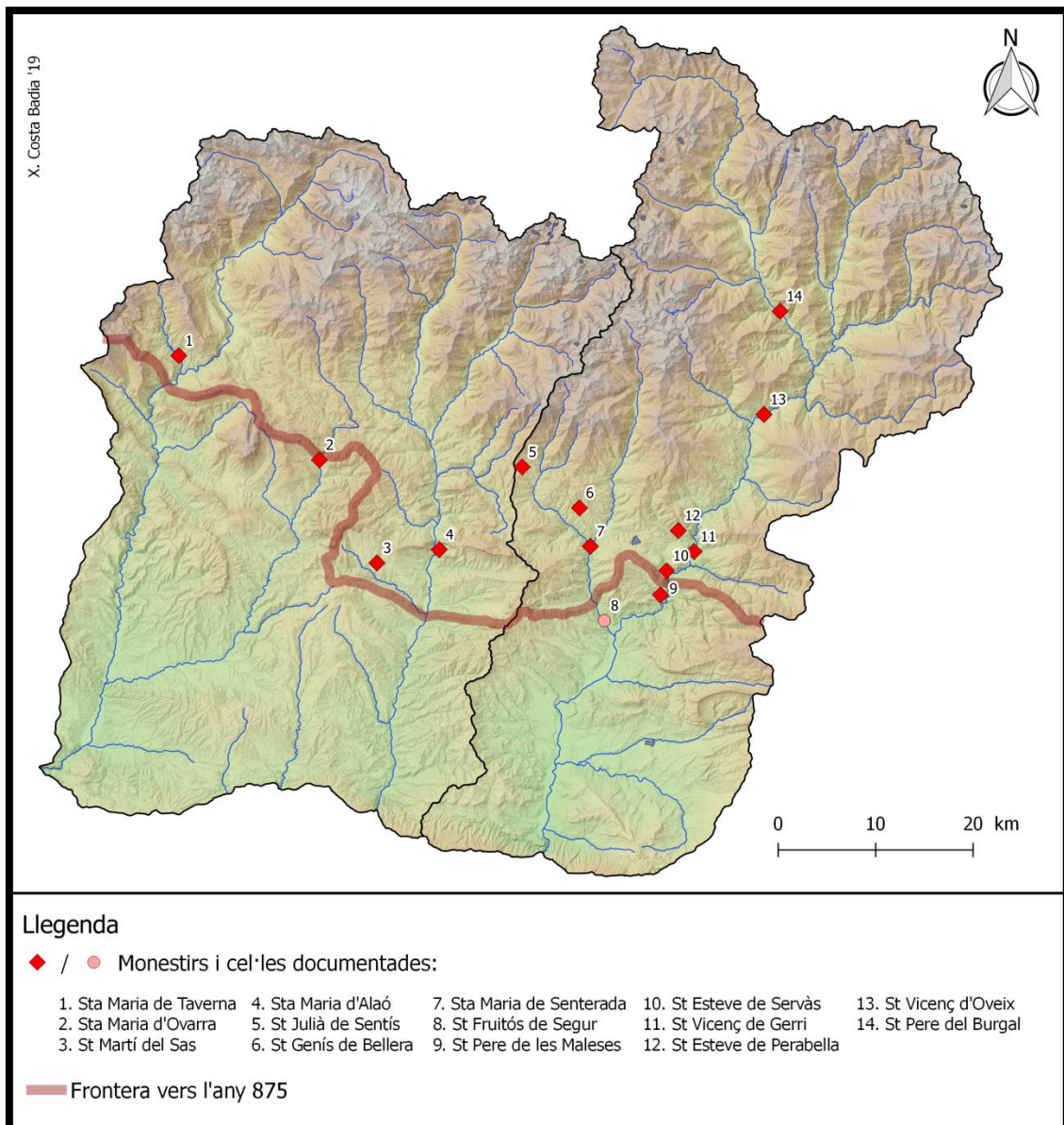

Fig. 71: Monestirs fundats al Pallars i la Ribagorça durant els primers tres quarts del segle IX.

⁴² Sobre la cronologia fundacional d'aquests monestirs i les diferents opinions que existeixen al respecte, em remeto als estudis monogràfics que els he dedicat en el bloc anterior.

Aquesta ràpida progressió del monacat s'observa també a molts altres comtats catalans, quelcom que portà a Ramon d'Abadal a classificar el fenomen com un vertader "renaixement monàstic".⁴³ Ara bé, aquest mateix autor plantejà que les causes que motivaren el sorgiment d'aquests monestirs presentaven certes diferències segons cada regió, ja que, mentre en els comtats més orientals s'intuïa una preponderància de les fundacions particulars dutes a terme per *hispani* arribats del sud, en els més occidentals, pertanyents al bisbat d'Urgell, semblava que el pes de la restauració, tot i haver-hi excepcions notables, havia descansat en gran mesura sobre els prelats diocesans i els comtes de Tolosa, interessats en colonitzar les terres reorganitzar-hi el culte. Per tant, es posava la base d'una interpretació exògena del monacat pallarès i ribagorçà d'època carolíngia que ha influït profundament a molts autors posteriors.⁴⁴

La tesi anterior, com és propi en Ramon d'Abadal, es basava rigorosament en la documentació conservada. No en va, disposem de nombrosos preceptes d'immunitat relatius als monestirs dels comtats més orientals que especifiquen la seva condició de fundacions privades, mentre que no n'hi ha cap pels de l'antic bisbat d'Urgell.⁴⁵ A més, per aquesta regió, se'ns ha conservat un privilegi de l'any 823, destinat a Santa Maria de Senterada, que no només ens indica que aquell cenobi havia estat refundat pel bisbe Possidoni d'Urgell, sinó que ens informa que aquell prelat disposava d'autorització per part de l'emperador Lluís el Pietós per tal de fundar tants centres monàstics com cregués necessari en terres fiscals.⁴⁶ Això, sumat al fet que molts monestirs d'aquells comtats ja apareixen vinculats a la catedral de Santa Maria d'Urgell en la seva suposada dotació del 819, tots dedicats a la seva titular,⁴⁷ propicià que Abadal i bona part de la historiografia catalana atribuís a la gestió de Possidoni la fundació de tots els centres que hi apareixen,

⁴³ Abadal, «El renaixement monàstic a Catalunya després de l'expulsió dels sarraïns», p. 165-77.

⁴⁴ Antoni Pladevall Font i Francesc Català-Roca, *Els Monestirs Catalans* (Barcelona: Edicions Destino, 1968), p. 32-34; Galtier Martí, p. 70-71; Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana. Vol. I*, p. 97.

⁴⁵ Els preceptes reials que especifiquen la fundació del cenobi receptor per part d'un particular, algunes vegades definit com a *hispanus* i altres com a simple abat, són: CC II, Sant Genís les Fonts, doc. 1, p. 206-207 (819); CC II, Arles, doc. 2, p. 24-26 (820); CC II, Banyoles, doc. 1, p. 45-47 (822); CC II, Sureda, doc. 1, p. 267-269 ([823?]); CC II, Albanyà, doc. 1, p. 6-8 (844); CC II, Sant Climent de la Reglolla, doc. 1, p. 180-182 ([844]); CC II, Sant Julià del Munt, doc. 1, p. 219-221 (866); CC II, Sant Aniol d'Aguges, doc. 1, p. 176-178 (871); CC II, Fontclara, doc. 1, p. 113-115 (889).

⁴⁶ «*Matfredus comes, vir inluster, adiens serenitatem culminis nostri, gestans in manibus quasdam praeceptiones quas dudum in Aquitania constituti cuidam venerabili Possedonio Orgeletanae sedis episcopo fieri iusseramus, in quibus continebatur insertum quod aliqua loca herema ad monasteria construenda sive monachos congregandos concesseramus*»: CC II, Senterada, doc. 1, p. 259-262 (823).

⁴⁷ DEC I/1, doc. 1, p. 1-8 (FALS 819).

com són Senterada, Alaó i Taverna, així com de Vilanova i Ovarra, ja que, tot i no constar-hi directament, també estaven sota l'advocació de la verge Maria.⁴⁸

Al llarg dels anys 80 i 90, tanmateix, es començà a posar en dubte la veracitat de l'acta de consagració de la catedral d'Urgell, hipòtesi que avui en dia accepten gairebé tots els especialistes en diplomàtica i història medieval.⁴⁹ Aquest fet altera notablement tot el que es creia saber sobre el monacat pallarès i ribagorçà del segle IX, car, sense tenir en compte aquell document, que segons els darrers estudis hauria estat elaborat vers l'any 1000, només podem confirmar l'origen episcopal de la casa de Senterada. La resta, s'ha de sumar a la llarga llista de monestirs sobre els quals desconeixem l'origen i que, quan apareixen en la documentació per primera vegada, ja comptaven amb certa trajectòria prèvia. Això obliga a matisar el rol tradicionalment conferit a les autoritats carolíngies com a principals impulsores del ressorgir monàstic del segle IX i posar en valor altres variables que hi podrien haver incidit com el propi substrat local que, com he comentat, ja havia viscut les seves primeres experiències monàstiques. Al cap i a la fi, reduït dràsticament el nombre de cenobis tinguts per episcopals, el grup més quantiós passa a ser el de les fundacions dutes a terme de manera autònoma per particulars, fins ara tractades de forma secundària com l'excepció que confirmava la regla.

El paisatge anterior a la fundació dels primers monestirs

Entrant a analitzar més a fons el procés fundacional dels monestirs apareguts durant la primera meitat del segle IX, quelcom necessari per redefinir els rols que hi jugaren les diferents parts, cal que ens fixem en la seva ubicació i, molt especialment, en

⁴⁸ Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 204-5; Abadal, «El renaixement monàstic a Catalunya després de l'expulsió dels sarraïns», p. 168-69; Pladevall Font, p. 32.

⁴⁹ En relació a la falsedat d'aquest document i les diferents teories sobre el moment en què s'hauria elaborat, un tema encara molt controvertit, veure: Albert Benet Clarà, «L'acta de consagració de l'església de la Seu d'Urgell. Un document fals», *Quaderns d'estudis medievals*, 13.2 (1983), 137-43; Cebrià Baraut, «La data de l'acta de consagració de la Catedral Carolíngia de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 7 (1985), 515-29; Manuel Riu, «La consagració del 819: problemes sobre la seva autenticitat», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 318-20; Ramon Ordeig Mata, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (Segles IX-XII). Vol. I (Segles IX-X). Primera Part* (Vic: Estudis Històrics, 1993), p. 1-3; Jordi Garsaball, «Sobre la pretesa data de dotació de la Seu d'Urgell. Apunts per a una nova datació», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67.1 (1994), 55-62; Antoni Pladevall Font, *La documentació i l'art medieval* (Barcelona: Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi; Fundació Enciclopèdia Catalana, 1998), p. 21-33; Carles Gascón Chopo i Oliver Vergés Pons, «L'acta de consagració de la catedral d'Urgell. Un fals del temps del bisbe Ermengol redactat entre 1016 i 1024», *Afers*, 32.86 (2017), 191-220.

els paisatges i relacions socials que existien en els territoris on s'assentaren, tot i que no sempre són fàcils de reconstruir per la manca de fonts disponibles.

En qualsevol cas, si ens fixem en el mapa de la pàgina 471, observem diverses pautes d'assentament bastant clares. En primer lloc, constatem una clara concentració de monestirs a la conca de la Noguera Pallaresa, mostrant un evident desequilibri amb els altres tres cursos hídrics que articulaven la Ribagorça. Sens dubte, aquesta imatge podria venir condicionada per la conservació desigual de les fonts escrites, ja que, per la majoria dels cenobis pallaresos, comptem amb molt poques referències i, per tant, seria fàcil que s'haguessin perdut tots els documents que es referien a cenobis de condicions similars assentats a les altes valls ribagorçanes. Ara bé, no es pot deixar d'apuntar que la vall de la Noguera Pallaresa era un territori especialment dinàmic des d'un punt de vista econòmic pel qual transcorria una important via de comunicació, existent ja en època romana, que resseguia el riu i, passant per Montgarri i el pla de Beret, unia les comarques lleidatanes amb la vall d'Aran, l'antiga ciutat de *Lugdunum*, avui Sant Bertran de Comenge, i, finalment, Tolosa de Llenguadoc.⁵⁰

En segon lloc, també s'observa l'existència d'un seguit de cenobis, curiosament els que tingueren més projecció posterior, que pràcticament estan alienats resseguint la línia muntanyosa que separa l'Alta Ribagorça i l'Alt Pallars de les zones prepirinenques més meridionals. Això es percep especialment bé si tracem un perfil topogràfic d'aquesta serralada horitzontal, ja que trobem un monestir en cadascun dels congosts que s'hi compten (fig. 72). Aquesta constant, ja apuntada per Jordi Bolòs i valorada per mi mateix en un treball previ,⁵¹ em sembla molt interessant, sobretot si tenim en compte que es tracta d'un patró que es reproduïx en altres comtats catalans. Per tant, és important, que entrem a valorar el perquè d'aquesta atracció dels monestirs pels engorjats i, en la mesura del possible, relacionar-ho amb l'altra variable que hem vist: la seva preferència pel curs de la Noguera Pallaresa, un espai d'especial dinamisme econòmic.

⁵⁰ Respecte a aquesta important via de comunicació, desgraciadament encara poc estudiada, veure: Ignasi M. Puig Ferreté, *El monestir de Santa Maria de Gerri (segles XI-XV). Vol. I: Estudi Històric* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1991), p. 61.

⁵¹ Jordi Bolòs, «Una aproximació als monestirs catalans medievals: els documents escrits, la cartografia i l'arqueologia del paisatge», a *Els monestirs medievals. IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme* (Mataró: Associació Cultural Grup d'Història del Casal Mataró, 2011), p. 73-83 (p. 75); Xavier Costa Badia, *Proposta metodològica per a l'estudi dels monestirs benedictins a Catalunya i la seva importància en l'organització del territori. El cas dels comtats de Pallars i Ribagorça als segles IX i X* (Barcelona: Treball final de màster inèdit dipositat a la Universitat de Barcelona, 2015), p. 45-50.

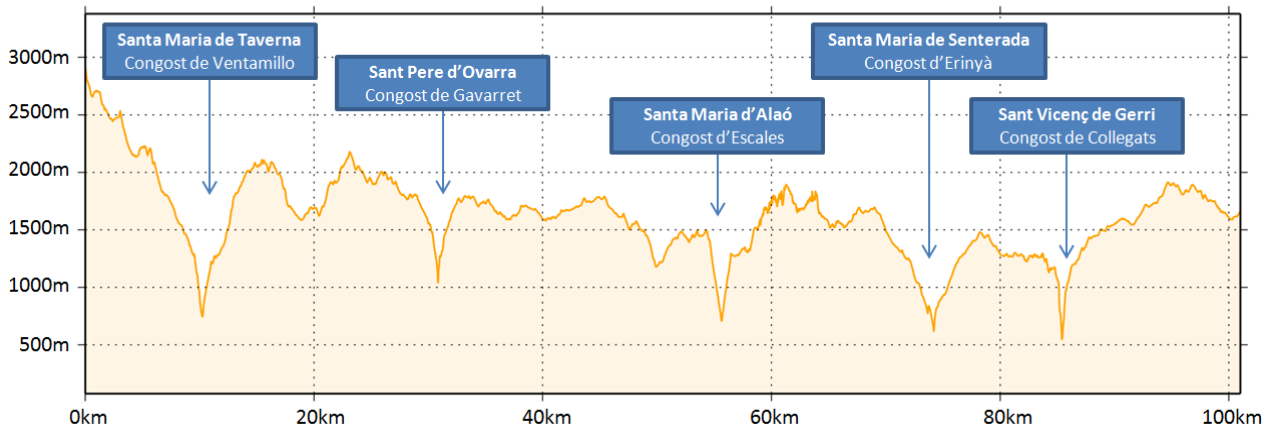

Fig. 72: Perfil topogràfic de la línia muntanyosa que divideix horitzontalment la part pirinenca i la prepirinenca dels comtats de Pallars i Ribagorça.

En veure l'aspecte abrupte dels congosts prop dels quals s'assentaren bona part dels primers cenobis dels comtats de Pallars i Ribagorça, és fàcil pensar que, durant l'Alta Edat Mitjana, com en el present, haurien estat espais isolats i fortament deshabitats que només podien cridar l'atenció de comunitats d'origen eremític que hi busquessin la protecció i aïllament necessaris per dur a terme la seva ascetis. No obstant això, si aprofundim en el seu estudi, veiem que aquests engorjats, moltes vegades acompanyats d'estrets paral·lels a pocs kilòmetres de distància, en realitat el que feia era definir espais amb una gran coherència interna que, sovint, apareixen individualitzats amb noms propis en les fonts escrites. Així, per exemple, Sant Vicenç de Gerri apareix ubicat en el *territorium* de Corts, delimitat pel congost d'Arboló al nord i el de Collegats al sud; Santa Maria d'Alaó en el *pagus* d'Orrit, definit pel congost d'Escales i l'estret fortificat d'Areny-Orrit; i Santa Maria d'Ovarra en el *pagus* de Ribagorça, que s'estenia entre el congost de Gavarret o de la Croqueta i el pas de Serradui.

Tenint en compte l'observació anterior, no hi ha dubte que els cenobis que s'assentaren entre aquests congosts, lluny d'haver-se de vincular a la cerca d'espais remots i solitaris, constituïen exemples prototípics del primer model monàstic definit en el cinquè apartat del bloc anterior. En altres paraules, eren monestirs que s'establiren en territoris geogràficament coherents i amb un marcat dinamisme social i econòmic que fa pensar en la presència d'un poblament ben assentat des d'època antiga.⁵² De fet, alguns dels exemples aquí comentats són especialment clars respecte a l'existència d'aquests

⁵² Per a la caracterització d'aquests monestirs ubicats en les zones més muntanyoses dels comtats catalans, veure l'aproximació que n'he ofert a les pàgines 395-401 d'aquest mateix treball.

antecedents poblacionals. No en va, més enllà de les sospites que desperta el fet que aquests espais constituïssin els principals reservoris de recursos agropecuaris de les comarques pirinenques, disposant a voltes de recursos minerals com la sal de Gerri que encara devien incrementar el seu poder d'atracció, comptem amb evidències tangibles, tant de tipus arxivístic com arqueològic, que també recolzen aquesta hipòtesi.

En aquest sentit, cal recordar la recent troballa d'un excepcional diploma de l'any 522 referent a Sant Martí d'Assan en el qual se li donava la «*domum Sabarinsse in Orritensi territorio constitutam cum mancipiis et omni iure suo*»,⁵³ posant de manifest que el *pagus* d'Orrit que documentem durant el període carolingi ja existia com a demarcació administrativa en època tardo-antiga. Així mateix, també resulta molt interessant el topònim del monestir de Santa Maria de Taverna, ja que, com apunta Manuel Riu en la seva tesi doctoral, podria indicar l'existència d'una *taberna* romana anterior; és a dir, un hostel situat al peu d'un camí principal.⁵⁴ Això convida també a plantejar la importància d'aquests espais en relació a les vies de comunicació, ja que, ubicats entre congosts que sovint obligaven a fer llargues marrades per evitar aquells passos més estrets i insalvables, esdevenien llocs de parada obligatòria per als qui hi transitaven, oferint moltes possibilitats per a la hospitalitat i el mercadeig. Per tant, tot i disposar només de fonts molt fragmentàries, sembla que realment estariem davant de territoris ben estructurats des d'antic i amb un gran dinamisme econòmic, quelcom que devia motivar la prompta aparició d'unes elits ben consolidades.

Aquesta intuïció no es contradiu amb les evidències arqueològiques que, poc a poc, van sortint a la llum, ja que les troballes d'època romana més rellevants es concentren a les entrades dels congosts i, per tant, a les immediacions dels principals monestirs que venim comentant.⁵⁵ Recordem, per exemple, la inscripció votiva d'època imperial que fins al segle XIX s'utilitzà com a ara d'altar al monestir d'Ovarra, possiblement procedent del desaparegut *castrum Ripacurtiae*;⁵⁶ l'epígraf que es trobà a mitjan segle passat a l'entorn de Santa Maria d'Alaó;⁵⁷ o, molt més recent, la descoberta

⁵³ DIMSMA, doc. 1, p. 277-278 (522).

⁵⁴ Riu, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*. Vol. I, p. 112-20.

⁵⁵ Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana*. Vol. I, p. 66.

⁵⁶ Respecte a aquest epígraf, desaparegut durant la Guerra Civil Espanyola, però ben conegut gràcies a diverses transcripcions anteriors i una fotografia realitzada per Ricardo del Arco, veure: Eduardo Orduña Aznar i Javier Velaza Frías, «Noticias viejas y nuevas sobre la inscripción de Obarra (CIL II 5840)», *Espacio, Tiempo y Forma. Serie II: Historia Antigua*, 25 (2012), 261-70.

⁵⁷ José Galiay Sarañana, *La dominación romana en Aragón* (Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1946), p. 212; Georges Fabre, Marc Mayer i Isabel Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne. Vol. II: Lérida* (París: Diffusion de Bocard, 1985), p. 93-95.

l'any 2016 d'una nova inscripció de característiques similars que s'havia reaprofitat com a graó de l'escala del cor de la petita església de Sant Pere d'Orrit, a escassos deu kilòmetres al sud del monestir alonès.⁵⁸ Finalment, tampoc podem oblidar que, segons els darrers estudis, sembla que els castells ubicats a l'entorn d'aquests engorjats, que moltes vegades apareixen de dos en dos, un a cada banda del riu, podrien ser dels més antics de la zona pirinenca, car, si bé la majoria encara no han estat excavats, hi ha paral·lels que fan pensar que podrien retrotraure's fins als segles VI-VIII.⁵⁹

Un cop demostrada l'existència d'un poblament ben estructurat des d'època antiga en els espais on aparegueren els principals cenobis alt-medievals, cal valorar la seva continuïtat entre els dos períodes. Per fer-ho, resulta molt revelador constatar que, a través de l'estudi dels antropònims que apareixen en la documentació del segle IX i X, no s'observa una proliferació massiva d'antropònims d'origen franc, continuant amb un predomini de noms germànics, bascs i preromans.⁶⁰ El mateix es pot dir dels topònims, ja que s'observa el manteniment de molts noms preislàmics i, inclús, preindoeuropeus, quelcom que hauria estat impossible si hi hagués hagut un trencament en el poblament que hagués dificultat la transmissió del saber de pares a fills.⁶¹ Bona prova d'això també és el fet que, poc després de l'any 800, en el moment de la restauració d'Alaó, el comte Bigó de Tolosa pogués demanar als habitants del *pagus* d'Orrit que li restituïssin tots els béns que li havien pertanyut amb anterioritat, demostrant que la memòria col·lectiva d'aquella comunitat no s'havia vist interrompuda ni per la conquesta islàmica de principis del segle VIII ni per la posterior irrupció del poder carolingi.⁶²

En darrer lloc, potser també caldria vincular a aquesta continuïtat en l'estructura del poblament tardo-antic el fet que, en els comtats de Pallars i Ribagorça, els cenobis s'ubiquessin invariablement a les afores dels nuclis de població, mai en la seva part central com seria d'esperar si realment haguessin actuat com a centres aglutinadors de la

⁵⁸ Aquesta inscripció, descoberta en els treballs de restauració que s'han realitzat durant els darrers anys a Sant Pere d'Orrit, encara no ha estat publicada ni s'ha donat a conèixer el seu contingut. Ara bé, a l'espera d'un estudi més precís, en dona notícia i n'ofereix algunes imatges la següent entrada de *blog*: Nuria Armentero, José Manuel Espejo i Francesc Florensa, «Tribuna d'Arqueologia 2016-2017: Les darreres intervencions arqueològiques d'urgència del Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya (2016)», 2017, <<https://tribunadarqueologia.blog.gencat.cat/2017/06/16/propera-conferencia-de-la-tribuna-darqueologia-2016-2017-les-darreres-intervencions-arqueologiques-durgencia-del-servei-da-rqueologia-i-paleontologia-de-la-general/>> [accedit 23 abril 2019].

⁵⁹ Marta Sancho Planas, «Apunts per una arqueologia dels castells i fortificacions prefeudals a l'Alt Pirineu (Urgell, Pallars i Ribagorça), segles VI-X», *Treballs d'Arqueologia*, 22 (2018), 5-28 (p. 13-18).

⁶⁰ Jordi C. Boix Pociello, «Onomàstica de la Ribagorça medieval», *Bulletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 65 (1996), 79-83.

⁶¹ Bolòs i Hurtado, p. 52-55.

⁶² CC III, doc. 2, p. 281 ([806-814]).

població. De fet, en aquests territoris, entre els monestirs i els nuclis de població més propers hi havia una distància d'entre cent metres i un quilòmetre (fig. 73), sent l'única excepció aparent el cas de Santa Maria de Senterada, si bé hi ha autors que qüestionen el seu emplaçament en el lloc on s'alça la parròquia actual de la vila, situant-lo a la ribera oposada del riu Bòssia.⁶³ Aquest patró, tot i que podria tenir moltes lectures que cal seguir treballant des de l'òptica de l'arqueologia del paisatge, em fa pensar que els nuclis de població podrien ser anteriors a l'aparició dels primers monestirs, cosa que els hauria obligat a buscar llocs propers, però més excèntrics i apartats, per tal de poder-s'hi assentar i disposar de les terres necessàries pel seu bon funcionament.⁶⁴

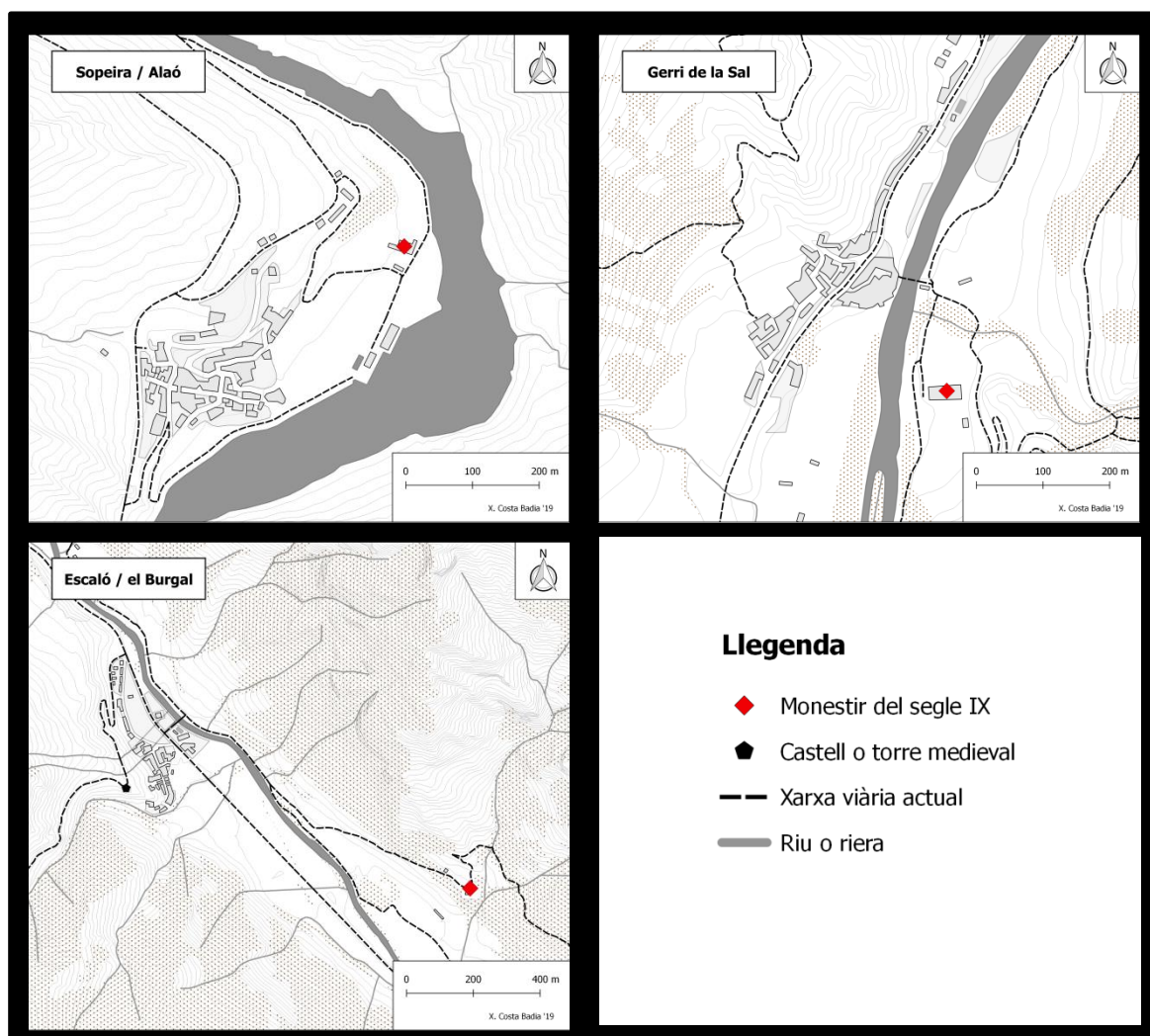

Fig. 73: Conjunt de planimetries topogràfiques que ens mostren la ubicació d'alguns dels principals monestirs pallaresos i ribagorçans del segle IX respecte als nuclis de poblament més propers.

⁶³ Llorenç Sánchez Vilanova, *Les institucions monàstiques de l'època medieval, a Pallars i Ribagorça* (Pobla de Segur: Història i Cultura del Pallars, 2009), p. 37. Desconec la font en què es basa l'autor per situar l'antic monestir de Senterada vers l'antiga fàbrica de llanes del poble, avui convertida en una piscifactoria. Ara bé, tenint en compte que és veí de la Pobla de Segur i un bon coneixedor del territori, és possible que reculli una tradició oral obviada pels altres autors que han treballat aquell cenobi.

Feta aquesta llarga disquisició, arribem a la conclusió que, lluny d'assentar-se en espais erms i despoblats, quelcom que lligaria amb la idea d'unes fundacions exògenes que haurien servit com a punta de llança d'una reorganització o, fins i tot, repoblació dels espais més propers a la frontera, els primers monestirs del segle IX s'assentaren en indrets ben consolidats, amb importants recursos econòmics i una població estable que, malgrat les poques evidències que en tenim, ja comptaria amb certa jerarquització interna. De fet, haurien estat aquestes elits locals, més o menys definides, les que ja haurien promocionat les primeres fundacions monàstiques en època visigoda i, en la vessant política, les que haurien pactat successivament la seva subordinació als poders visigot, musulmà i carolingi. Per tant, crec que cal posar l'accent en el paper que aquesta aristocràcia autòctona podria haver jugat al costat de les autoritats franques en el ressorgir monàstic dels comtats de Pallars i Ribagorça al segle IX.

Les fundacions monàstiques del segle IX i les autoritats carolíngies

Aprofundint en la hipòtesi anterior, m'inclino a creure que les elits locals dels territoris estudiats, en un context marcat per la irrupció d'una nova autoritat cristiana, haurien esdevingut un element clau en la restauració dels vells monestirs visigots, totalment desvirtuats per la pèrdua de centralitat politicosocial que havien experimentat durant el darrer segle, i l'establiment de noves fundacions en les valls, *pagi* i *territoria* on encara no se n'hi havia desenvolupat mai cap.

Aquest paper protagonista de les elits autòctones en la fundació de nous cenobis s'observa de manera especialment clara en els casos de Sant Vicenç de Gerri i Sant

⁶⁴ Aquesta mateixa idea ha estat planejada per Iñaki Martín Viso en relació als cenobis fundats a la zona nord de Zamora i a la regió portuguesa de Viseu just després de la seva integració al regne astur-lleones durant els segles X i XI: Iñaki Martín Viso, «Monasterios y reordenación del espacio local: un estudio comparado del norte de Zamora y la región de Viseu (siglos IX-XI)», a *Monasteria et territoria. Elites, edificación y territorio en el Mediterráneo medieval (siglos V-XI)*, ed. Jorge López, Artemio M. Martínez i Jorge Morín (Oxford: John and Erica Hedges, 2007), p. 259-80 (p. 263-64 i 268). Ara bé, una altra possibilitat per explicar la distància entre els cenobis i els nuclis de poblament més propers és que aquests haguessin nascut a redós de les esglésies parroquials vinculades als cenobi, més que de la pròpia església monàstica. De fet, en molts dels pobles d'origen monàstic que trobem a Catalunya se'ls intueix una estructura polifocal en què les esglésies parroquials tingueren un paper determinant, concentrant a redós seu les primeres vilanoves, que no començarien a expandir-se pels voltants dels temples monàstics fins més endavant: Jordi Bolòs, *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004), p. 197-98. Això no explica, però, perquè en cap dels casos comentats en aquest apartat, el monestir acabà incorporat dins dels vilatges que li eren més propers.

Esteve de Servàs, els dos únics monestirs de fundació particular de l'àmbit català que han conservat el pacte fundacional que els donà origen.⁶⁵ Es tracta de dos documents molt semblants, tant en cronologia com en forma i contingut, que ens presenten a un prevere, Espanell en el cas de Gerri i Salomó en el de Servàs, concedint als seus "germans" la fàbrica monàstica i certs béns que haurien de servir per dotar i garantir la supervivència de la fundació.⁶⁶ Per la seva part, suposem que les respectives comunitats els jurarien obediència i els reconixerien com a abats del cenobi, ja que en el cas de Gerri, on la documentació és molt més abundant, trobem una donació de l'any 817 en què Espanell ja apareix clarament com a abat del flamant monestir.⁶⁷

Desgraciadament, aquesta darrera contrapartida només la podem suposar, ja que, si bé els documents es defineixen a si mateixos com a *pacti*, únicament expliciten la donació protagonitzada unilateralment pel fundador. Això, ha generat una llarga controvèrsia sobre si aquests dos documents, al no materialitzar un contracte bilateral amb obligacions mútues entre les parts, poden ser considerats pactes monàstics de ple dret; un debat que s'emmarca en la discussió de major envergadura sobre si el pactisme monàstic seria un tret general del monacat hispà o un particularisme del de tradició galaica.⁶⁸ De fet, encara hi ha alguns autors que els qüestionen aquesta condició.⁶⁹ Ara bé, tenint en compte l'acurat estudi que els dedicà Arcadi Garcia Sanz, valorant la

⁶⁵ CC III, doc. 1, p. 280 (807); CC III, doc. 9, p. 284-285 ([833]).

⁶⁶ En el cas de Gerri i Servàs, no disposem de cap indici sobre el procés fundacional que de ben segur precedí al pacte conservat. Ara bé, ens pot ajudar a fer-nos-en una idea el cas paral·lel de Sant Climent de Codinet, al veí comtat d'Urgell. No en va, malgrat que aquell cenobi fou dotat oficialment el dia 1 de gener del 840, quan el prevere Sentefred, junt amb quatre altres persones, donà a la seva comunitat el lloc de Codinet amb «*ipsa ecclesia vel quantum ad ipsa ecclesia pertinet*», des de l'any 815, trobem aquell mateix prevere comprant terres a la zona i, molt interessant, rebent persones que s'entregaven a ell com a «*praesule nostro*»; és a dir, com el seu líder: DSCC, doc. 1, p. 158-159 (815); DSCC, doc. 2, p. 159-160 (829); DSCC, doc. 3, p. 160-161 (837); MSAT, apèndix II, doc. 1, p. 269-270 (840). Per tant, tot i presentar en el moment de la seva fundació algunes diferències amb els dos monestirs pallaresos que estic analitzant, esdevé un exemple perfecte per aproximar-nos al procés fundacional previ que devien seguir la majoria dels cenobis fundats per preveres i altres membres de les elits locals a durant el segle IX: Xavier Costa Badia, «Los monasterios nacidos a través de pactos en los condados catalanes del siglo IX. Reflexiones en torno a la pervivencia de un modelo fundacional visigodo en tiempos de la reforma carolingia», *Hortus Artium Medievalium*, 23.1 (2017), 328-35 (p. 333).

⁶⁷ CC III, doc. 3, p. 281-282 (817).

⁶⁸ Respecte a aquest debat, encara candent, em remeto a l'article que he dedicat a les fundacions a través de pactes als antics comtats catalans, on presento una exposició detallada dels arguments esgrimits per cadascuna de les parts: Costa Badia, «Los monasterios nacidos a través de pactos en los condados catalanes del siglo IX. Reflexiones en torno a la pervivencia de un modelo fundacional visigodo en tiempos de la reforma carolingia», p. 331-33.

⁶⁹ Antonio Linage Conde, «¿Pactualismo en Cataluña?», *Yermo*, 15 (1977), 45-60; Charles Julian Bishko, «The Pactual Tradition in Hispanic Monasticism», a *Spanish and Portuguese Monastic History 600-1300*, ed. Charles Julian Bishko (London: Variorum Reprints, 1984), p. 1-43 (p. 11-12); Pablo C. Díaz Martínez, «El legado del pasado: reglas y monasterios visigodos y carolingios», a *Monjes y monasterios hispanos en la Alta Edad Media*, ed. José Ángel García de Cortázar i Ramón Teja (Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real. Centro de Estudios del Románico, 2006), p. 9-36 (p. 23-24).

definició de *pactum* en els tractats jurídics visigots i el seu perfecte enquadrament en les costums diplomàtiques de l'època, em sembla bastant clara l'adscripció dels documents fundacionals de Gerri i Servàs al model pactista del monacat visigot.⁷⁰

Tenint en compte aquesta apreciació, se'ns fa evident que, durant les primeres dècades del segle IX, les elits locals dels comtats de Pallars i Ribagorça participaren activament en la fundació i promoció de nous cenobis seguint els ritus i costums que els eren propis: els del món hispano-visigot. A més, els dos casos que he comentat no devien ser els únics i, com he apuntat en altres ocasions, podem sospitar de la participació d'aquests grups aristocràtics en el naixement d'altres cenobis com el de Vilanova o el d'Alaó, on, fins a una data bastant avançada, s'intueix de manera més o menys clara la pervivència de costums pròpies de la tradició monàstica visigoda o, com a mínim, certa reticència a acceptar la regla de sant Benet com a norma única.⁷¹ Amb això no pretenc negar, però, la importància que les noves autoritats carolíngies tingueren en l'aparició i primer desenvolupament del monacat pallarès i ribagorçà. No en va, si per una banda ja hem vist la seva implicació directa en algunes fundacions com ara la de Senterada; per altra, també observem que, amb molt poc temps, entraren en contacte amb els cenobis fundats per particulars a expenses dels seus propis patrimonis.

En aquest sentit, torna a ser molt revelador el cas de Sant Vicenç de Gerri, ja que, malgrat haver estat fundat per un particular amb total independència de les autoritats franques, ràpidament fou atret per aquestes. Així, si el 839 ja era inclòs com a beneficiari en el testament del bisbe Sisebut d'Urgell,⁷² deu anys més tard ja rebia de mans del comte Frèdol de Tolosa un precepte d'immunitat que garantia la seva preeminència sobre el *territorium* de Corts, prevalent sobre altres cenobis de menor entitat com el mateix de Servàs, situat a pocs kilòmetres de distància.⁷³ També es podria llegir com una col·laboració entre les elits locals i el nou poder carolíngi la fundació de Santa Maria d'Alaó, ja que, si bé el comte Bigó de Tolosa fou l'encarregat d'autoritzar la seva restauració per part del prevere Crisògon,⁷⁴ és probable que aquest fos un

⁷⁰ Arcadi Garcia Sanz, «Els pactes monàstics a la pre-Catalunya del segle IX», *Studia monastica*, 16.1 (1974), 7-44. També és d'aquesta opinió: Rosine Létinier, «Naturaleza jurídica y originalidad de los pactos monásticos», a *El monacato en los reinos de León y Castilla (siglos VII-XIII). X Congreso de Estudios Medievales, 2005*. (Ávila: Fundación Sánchez-Albornoz, 2007), p. 49-66.

⁷¹ Costa Badia, «Los monasterios nacidos a través de pactos en los condados catalanes del siglo IX. Reflexiones en torno a la pervivencia de un modelo fundacional visigodo en tiempos de la reforma carolingia», p. 333-34.

⁷² MSAT, apèndix I, doc. 2, p. 250-251 (840).

⁷³ CC III, doc. 41, p. 304-305 (849).

⁷⁴ CC III, doc. 2, p. 281 ([806-814]).

membre destacat de la societat local amb el qual s'hagués decidit comptar per aquell projecte concret. Això explicaria perquè, *a posteriori*, cada cop que canviava el comte de Tolosa, calia renovar la concessió del monestir a l'abat de torn,⁷⁵ un acte formulari que, com molts preceptes imperials,⁷⁶ devia portar implícit un reconeixement mutu entre les parts i el consegüent acord de prosseguir amb la seva col·laboració.

Constatada aquesta col·laboració entre nous i vells poders en la fundació de nous centres monàstics, hem de preguntar-nos per les motivacions que els portaren a fer-ho. Començant per les elits locals, cal destacar que, almenys en el cas de Gerri i Servàs, les fonts sempre posen de manifest la seva intencionalitat piadosa. Tanmateix, sense menystenir la importància d'aquesta qüestió, que des de l'òptica del segle XXI tendim a deixar de banda de manera massa precipitada, no podem oblidar que els monestirs alt-medievals eren institucions polièdriques amb múltiples funcions i significats complementaris. Així ho hem vist extensament en el primer bloc d'aquesta tesi.⁷⁷ En conseqüència, al costat de contribuir a la salvació de la pròpia ànima, la promoció d'aquestes institucions religioses de ben segur també tenia altres implicacions més mundanes com, per exemple, guardar memòria del fundador, servir com a reservori dels seus béns patrimonials, mostrar generositat envers l'Església i, consegüentment, incrementar el prestigi de la pròpia persona i la seva influència sociopolítica.

Aquest darrer aspecte em sembla especialment significatiu en un moment de canvis en què s'estava redefinint el tauler de joc polític i, com he comentat, s'havien de definir noves aliances per tal d'integrar els territoris del sud dels Pirineus en una nova organització política com era l'Imperi Carolingi. En aquest sentit, em sembla molt revelador el paral·lel que ens proporciona la regió alemanya del Mittelrhein, on observem amb especial claredat com les elits locals se serviren de les fundacions monàstiques per consolidar una posició de força en l'àmbit local i estendre la seva xarxa d'influència sobre el territori; al mateix temps que els podien utilitzar per entrar en contacte amb les noves autoritats cristianes i integrar-se en xarxes de poder molt més àmplies i beneficioses per als seus interessos.⁷⁸ Per tant, darrera de la promoció de

⁷⁵ CC III, doc. 8, p. 283-284 ([816-833]) = RAEM, doc. 5, p. 69 ([816-823]); CC III, doc. 12, p. 286 ([833-834]) = RAEM, doc. 8, p. 71 ([826-834]); CC III, doc. 70, p. 321-322 (871).

⁷⁶ Sobre aquesta visió dels preceptes reials, posant l'accent en el seu significat com a actes performatius per forjar aliances, veure: Geoffrey Koziol, *The Politics of Memory and Identity in Carolingian Royal Diplomas: The West Frankish Kingdom (840-987)* (Turnhout: Brepols Publishers, 2012), p. 52-62.

⁷⁷ Veure les pàgines 91-146.

⁷⁸ Matthew Innes, *State and Society in the Early Middle Ages: The Middle Rhine Valley, 400-1000* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), p. 18-34. Unes dinàmiques i processos semblants també

cenobis per part de l'aristocràcia locals s'hi intueixen estratègies més o menys definides destinades a la consolidació i reproducció del poder sobre els territoris on s'assentaven, participant així del seu procés d'estructuració.

Pel que respecte a les autoritats carolíngies, la fundació de nous monestirs i la participació en els projectes fundacionals promoguts per les elits locals, més enllà del sempre reivindicat profit espiritual, també els oferien grans possibilitats i beneficis, tant per reforçar la seva posició de poder des d'un punt de vista simbòlic com per controlar millor el territori físicament. Així doncs, en primera instància, darrera de la implicació dels comtes de Tolosa i els bisbes d'Urgell en el ressorgir monàstic del segle IX al Pallars i la Ribagorça, hi hem de veure una intencionalitat performativa per tal de visualitzar la seva autoritat sobre aquells comtats i remarcar la seva capacitat d'actuar sobre seu. Hem de tenir present que, en una àrea de frontera tan propera al món islàmic, aquesta capacitat d'intervenció era l'única que definia si un territori pertanyia o no als seus dominis;⁷⁹ més encara si tenim en compte que la vinculació de les dues demarcacions aquí estudiades al comtat de Tolosa i a la diòcesi d'Urgell no gaudia de cap tradició prèvia a la intervenció carolíngia que l'avalés.

Des del punt de vista de l'organització sociopolítica del territori, fundar i establir relacions de patronatge amb els cenobis pallaresos i ribagorçans també podia servir als representats del poder franc per inserir-se en la societat local i començar a teixir la seva pròpia xarxa d'aliances o, en aquells casos en què es relacionaren amb fundacions ja existents, aprofitar-se de les que ja articulaven al seu voltant. Fins i tot, és possible que, a través de la concessió de privilegis d'immunitat que extreien els monestirs beneficiats de l'ordenament públic ordinari, s'intentés utilitzar alguns d'ells com a òrgans de govern sobre els territoris on s'assentaven, sent els encarregats de recaptar els tributs, administrar justícia, etc.⁸⁰ Aquest seria el cas de les cases de Senterada, Oveix, Gerri,

s'observen en el territori portuguès de Viseu, a l'*extremadura* castellana, just després de la seva conquesta per part del rei Ferran I de Lleó a mitjan segle XI: Martín Viso, p. 265-69.

⁷⁹ Respecte a aquesta concepció de les fronteres carolíngies com un espai ampli i indefinit en què l'autoritat dels oficials reials s'anava extingint progressivament a mesura que els era més costós poder administrar justícia i percebre les exigències fiscals, veure: Julia M. H. Smith, «Fines Imperii: the Marches», a *The New Cambridge Medieval History. Vol. 2, c.700-c.900*, ed. Rosamond McKitterick (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 169-89 (p. 176-79).

⁸⁰ Aquesta possibilitat ha estat plantejada pel cas dels monestirs catalans per: Jordi Bolòs, «El monestir com a institució feudal», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 68-89 (p. 70-73). Així mateix, Lluís To també ha defensat aquesta hipòtesis en el seu estudi sobre Sant Esteve de Banyoles, un cenobi que presenta similituds evidents amb alguns dels tractats en aquest apartat: Lluís To Figueras, «Monjos i colonització agrícola: els orígens del monestir de Sant Esteve de Banyoles»,

Vilanova, el Burgal i Alaó, que foren les beneficiaries dels diferents preceptes que tant els reis francs com els comtes de Tolosa expediren per als territoris estudiats.⁸¹

No obstant això, com he introduït anteriorment, crec que darrera de l'emissió d'aquests preceptes s'hi hauria de veure sobretot la voluntat de mostrar públicament les dues parts implicades, i amb elles els respectius cercles socials, reconeixent-se mútuament com a interlocutors vàlids i, per tant, iniciar o reforçar una col·laboració que, sens dubte, podia tenir la seva dimensió política. En cas contrari, no s'entendria perquè la majoria dels preceptes conservats foren lliurats en moments en què les autoritats carolíngies necessitaven redefinir o reforçar les seves aliances sobre el territori, ja fos perquè acabaven d'accedir al poder o es trobaven immersos en un procés de revolta. És paradigmàtic, en aquest sentit, el cas del precepte que Carles el Calb donà a Senterada el maig de l'any 844, expedit juntament amb una vintena més de diplomes just després de sufocar la revolta del comte Bernat de Septimània.⁸²

Deixant de banda aquesta qüestió, no podem oblidar tampoc l'interès que la fundació de nous monestirs devien suposar pels comtes de Tolosa, i especialment els bisbes d'Urgell, de cara a l'organització eclesiàstica del territori. No en va, com han apuntat molts autors, fins a la creació del bisbat de Roda d'Isàvena a mitjan segle X, foren les cases monàstiques les encarregades d'organitzar el culte i l'acció pastoral en aquells comtats tan allunyats del centre episcopal.⁸³ A més, com plantejà Naomi Standen, en una àrea de frontera com la que estem treballant, on la població d'una i altra banda del límit era del tot indistingible, incrementar la presència de l'Església sobre el territori podia contribuir de manera molt eficaç a definir i defensar els dominis cristians, car s'intensificava el seu antagonisme enfront dels musulmans.⁸⁴ Per últim, tenint en

a *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, ed. Lluís To i Jordi Galofré (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013), p. 55-77 (p. 60-63).

⁸¹ CC II, Senterada, doc. 1, p. 259-262 (823); CC II, Oveix, doc. 1, p. 471-472 ([834]); CC II, Senterada, doc. 2, p. 263-265 (844); CC III, doc. 41, p. 304-305 (849); CC III, doc. 40, p. 303-304 ([848-849]); CC III, doc. 55, p. 313-314 (859); CC III, doc. 70, p. 321-322 (871).

⁸² Respecte als vint-i-un preceptes que Carles el Calb emeté des de Tolosa per a diverses institucions de la Marca en els mesos de maig i abril del 844 amb la voluntat de pacificar i reestructurar les seves aliances després de la revolta de Bernat de Septimània, veure l'acurat anàlisi que n'ofereix: Koziol, p. 69-74.

⁸³ Ramon d'Abadal, «Origen y proceso de consolidación de la sede ribagorzana de Roda», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, 5 (1952), 7-82 (p. 14-17); Iglesias Costa, *Historia del condado de Ribagorza*, p. 105; Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana. Vol. I*, p. 203.

⁸⁴ Naomi Standen, «Nine Case Studies of Premodern Frontiers», a *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700-1700*, ed. Daniel Power i Naomi Standen (Basingstoke: Macmillan, 1999), p. 13-31 (p. 22-25). Quant a les característiques simètriques dels pobladors d'una i altra banda de la frontera, veure: Eduardo Manzano Moreno, «The Creation of a Medieval Frontier: Islam and Christianity in the Iberian Peninsula, Eighth to Eleventh Centuries», a *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700-1700*, ed. Daniel Power i Naomi Standen (Basingstoke: Macmillan, 1999), p. 32-54 (p. 36).

compte l'obligació dels monestirs que havien rebut un precepte d'immunitat a resar per l'emperador i la seva família, no hi ha dubte que aquests centres també haurien constituït un element cabdal per fer present en la vida quotidiana de la població local una institució tan llunyana i inaccessible com era la dipositària de l'autoritat Imperial.

Arribats a aquest punt, podem concloure que el ressorgiment monàstic del segle IX se'ns presenta com un fet extremadament complex que, lluny de poder-se explicar com una simple colonització exògena o una moda fortuïta entre la població autòctona, respon a la coincidència en un moment concret d'interessos molt variats, però sempre complementaris, entre les elits locals i les noves autoritats carolíngies per tal de revifar un substrat monàstic preexistent. Només des d'aquesta complexitat i multiplicitat de causes podem entendre correctament la rapidesa i les proporcions que prengué aquest fenomen al Pallars i la Ribagorça. Així mateix, se'ns fa evident la importància que tots aquests cenobis prengueren en l'articulació del territori, contribuint a fer-hi present les noves autoritats franques i, sobretot, ajudant a crear unes complexes xarxes clientelars que acceleraren la jerarquització de la societat local i la integració de les elits resultants en les estructures de poder pròpies de l'Imperi Carolingi.

La configuració dels primers dominis monàstics del segle IX i el seu rol en la transformació del paisatge

L'impacte dels monestirs sobre el territori i la societat circumdant no es limità al moment de la seva fundació, sinó que, a mesura que aquelles institucions anaren adquirint noves propietats i conformaven els seus dominis, s'anà intensificant de manera progressiva, però evident. En el present apartat, per tant, cal que analitzem aquest procés d'expansió territorial, calibrant l'impacte que tingué sobre el paisatge, tant a nivell econòmic com social, polític i religiós. Ara bé, com he advertit anteriorment, em centraré bàsicament en els casos d'Alaó i Gerri, els únics pels quals comptem amb informació suficient respecte a aquest període tan primerenc.

Entrant en matèria, en primer lloc, s'ha de posar de manifest que pràcticament no tenim cap dada sobre l'activitat econòmica dels monestirs pallaresos i ribagorçans fins a la tercera dècada del segle IX, moment en què s'observa un augment significatiu de les transaccions en què prengueren part (fig. 74). Això s'explica perquè, durant els seus primers anys d'existència, aquests centres devien centrar-se en assentar la pròpia

fundació i, com a molt, posar en cultiu les terres més properes a les dependències comunitàries, aquelles que passarien a conformar la reserva monàstica. El procés de rompuda d'aquests alous centrals, però, ens és molt mal conegut, car, en no participar-hi més actors que el propi monestir, no es generà cap tipus de document que ens en doni notícia. De fet, per la mateixa raó, també ens trobem amb dificultats per conèixer les seves característiques i els elements que els conformaven. Ara bé, tenint en compte paral·lels posteriors, és fàcil imaginar que hi hauria camps de cereals, zones de vinya, petits prats i corrals per al bestiar domèstic així com horts i vivers que el proveïrien de les verdures i el peix bàsics per a les restrictives dietes monàstiques.⁸⁵

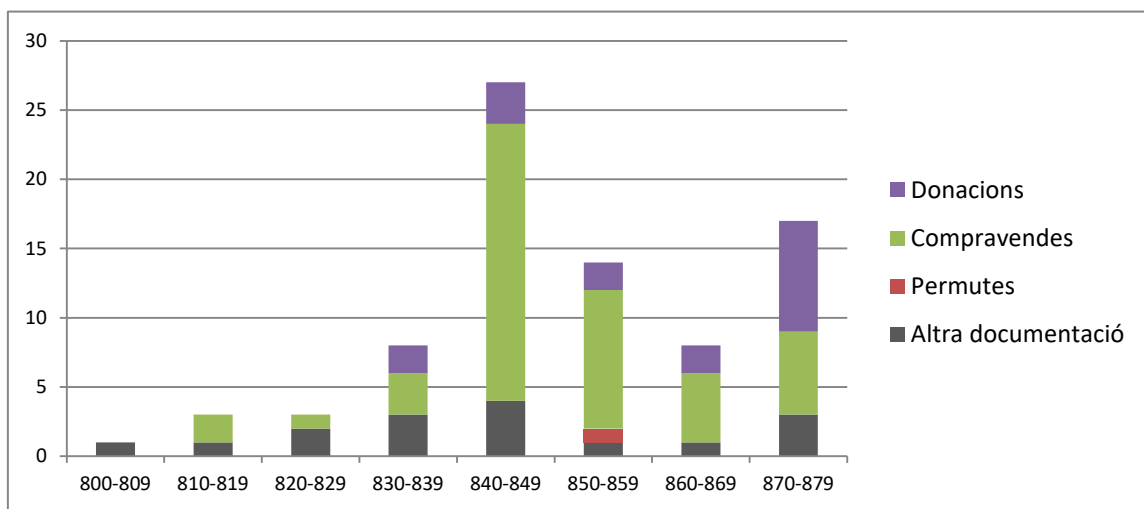

Fig. 74: Evolució cronotipològica de les transaccions econòmiques en què participaren els monestirs pallaresos i ribagorçans.

En relació a aquests primers anys, no hem de dubtar tampoc que els monestirs realitzarien una important actuació sobre el medi del seu entorn, treballant per canalitzar i controlar l'aigua així com extreure tots els recursos minerals i forestals que aquest els podia proporcionar. En aquest sentit, podem suposar que, des d'una data molt primerenca, el monestir de Gerri hauria començat a explotar la font d'aigua salada que brollava just enfront del cenobi, construït ja algunes eres salineres que li permetessin

⁸⁵ Quant als elements propis de les reserves monàstiques, amb nombrosos paral·lels referents a l'àmbit anglo-saxó i a cronologies més modernes, veure: Mick Aston, *Monasteries in the landscape* (Stroud: Tempus, 2000), p. 101-24. La imatge descrita en el text, tot i inspirar-se en models posteriors, no es contradiu amb el que permet inferir el tantes vegades comentat plànol de Sankt Gallen, la reproducció del qual es pot consultar a la pàgina 103, i, més interessant encara, amb les evidències arqueològiques sobre l'entorn immediat d'un cenobi alt-medieval que van treure a la llum la intervenció realitzada en el monestir urgel·lità de Sant Pere de Graudescales a finals dels anys 70: José Ignacio Padilla Lapuente, «Aportación al estudio de la estructura económica de un monasterio altomedieval. Un prototipo: Sant Pere de Grau d'Escalles», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 1 (1981), 197-224 (p. 208-23).

extreure'n la sal per mitjà de la tècnica de la dessecació. No en va, com ja he comentat en el primer bloc, es tractava d'un recurs molt valuós que no havia passat desapercebut a altres cases de la mateixa època que, tot i no tenir-lo tan a l'abast, també es procuraren drets sobre salines més o menys llunyanes.⁸⁶ Per tant, no hi ha dubte que els monjos de Gerri no haurien deixat passar la possibilitat d'explotar aquell recurs mineral tan valuós, tot i que no en tenim cap prova documental irrefutable, segurament pel propi fet de no haver-les adquirit per compra o donació, sinó de tenir-les per aprisió.⁸⁷

Quant als actors que protagonitzaren aquest procés de rompuda de noves terres, contribuint materialment a l'assentament territorial del cenobi, les fonts sempre ens presenten els monjos com els encarregats d'explotar les seves possessions. No obstant això, es fa difícil creure que fossin els propis religiosos els encarregats de treballar-les, sobretot tenint en compte que per rompre un petit tros de terra es requeria un gran esforç físic i temporal.⁸⁸ Sembla més probable, per tant, que l'alou central dels diferents monestirs fos explotat directament per la comunitat, però a través d'esclaus, treballadors assalariats i pagesos que els devien prestacions personals.⁸⁹ Les fonts disponibles, de nou, dificulten provar aquesta hipòtesi, havent de recórrer a la sempre perillosa extrapolació de models posteriors. Ara bé, explicaria perquè el precepte que el comte

⁸⁶ Veure la pàgina 137.

⁸⁷ Alguns autors de renom, com Ramon d'Abadal o Ignasi Puig i Ferreté, van plantejar la possibilitat que es referís a les salines de Gerri una lleixa testamentària del 839 que donava a aquell cenobi una era «*quam vocant area de Gerre sive de Cortis*»: CC III, doc. 16, p. 288-289 (839); Puig Ferreté, p. 62. No obstant això, el document deixa molt clar que aquesta era estava vinculada a una terra cedida al mateix cenobi i que estava situada «*in ajacencia de villa Buisseze, secus via qui ingreditur in iam dicta villa de Buisseze in dextra manu*»; és a dir, a l'actual vila de Buseu. Això fa dubtar de la seva identificació amb les salines situades al costat del cenobi, sent possible que l'era en qüestió portés el nom de Gerri per ser la mateixa o estar al costat del «*campo (...) et ipsa area*» que un tal Daniel havia venut uns anys abans al monestir en aquell mateix lloc: CC III, doc. 3, p. 281-282 (817). De fet, podem arribar-nos a plantejar si el terme *area* no podria referir-se en realitat a eres on batre i tenir els animals més que no pas a eres salineres, car és un mot relativament present en la documentació i, en la majoria de casos, no apareix vinculat a cap indret on tinguem documentada la presència de salines: CC III, doc. 72, p. 322-323 (874); CC III, doc. 133, p. 352-353 (923); CC III, doc. 155, p. 363-364 (947); CC III, doc. 169, p. 372-373 (956) = RAEM, doc. 159, p. 136 (957); CC III, doc. 177, p. 377 (959) = RAEM, doc. 170, p. 142. En qualsevol cas, si bé aquestes observacions posen en dubte les primeres mencions que es creien tenir sobre l'explotació de sal a Gerri, crec pràcticament segur que aquell recurs hauria estat explotat des de molt antic, sobretot sabent el seu elevat valor i l'escassa tecnologia necessària per poder-la obtenir.

⁸⁸ Per una reflexió sobre els costos que devia suposar la rompuda de noves terres en època medieval, quelcom que només podem aproximar a través de l'etnologia, veure: François Sigaut, *L'agriculture et le feu. Rôle et place du feu dans les techniques de préparation du champ de l'ancienne agriculture européenne* (París: École des Hautes Études en Sciences Sociales; Mouton & Co., 1975), p. 167.

⁸⁹ Sobre l'existència d'aquests grups socials en el món anterior a la irrupció del feudalisme, veure: Gaspar Feliu Monfort, «La pagesia catalana abans de la feudalització», *Anuario de Estudios Medievales*, 26.1 (1996), 19-42 (p. 30-36). Quant a la seva presència com a mà d'obra en les reserves monàstiques, veure: Luis Javier Fortún Pérez de Ciriza, «El señorío monástico altomedieval como espacio de poder», a *Los espacios de poder en la España medieval XII Semana de Estudios Medievales, Nájera, del 30 de julio al 3 de agosto de 2001*, ed. José Ignacio de la Iglesia i José Luis Martín (Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, 2002), p. 181-243 (p. 212).

Ramon I de Tolosa lliurà a l'abadia de Sant Pere del Burgal el 859 féu extensiva la seva protecció a «*illorum homines, tam ingenuos quam et servos, qui super ipsum alode vel beneficium superius dicto visi sunt*». ⁹⁰ En conseqüència, malgrat que es podria adduir que són fonts procedents de cancelleries molt allunyades del territori al qual es refereixen, crec que no s'ha de descartar la pervivència o l'aparició de diverses formes de servitud entorn dels cenobis pallaresos i ribagorçans, quelcom que hauria permès als monjos dedicar-se a l'oració, el proselitisme i la *cura animarum*.

Paral·lelament a la creació de les reserves monàstiques, des d'una data bastant primerenca, els monestirs començaren a adquirir també béns més llunyans que ja havien estat posats en conreu amb anterioritat; dinàmica que s'incrementà de manera molt notable a partir del 830. Entrant a comentar la seva ubicació, cal dir que, durant aquests primers anys del domini carolingi els cenobis pràcticament només adquiriren propietats en les valls, *pagi* i *territoria* on estaven ubicats (fig. 75). Així, per exemple, fora del territori de Corts, el monestir de Gerri només tingué l'església de Sant Pere de Pallars, que li va ser concedida pel comte Frèdol de Tolosa abans de l'any 849. ⁹¹ El mateix es pot dir en el cas d'Alaó, ja que, fora del *pagus* d'Orrit, només posseí unes poques vinyes i terres que, entre el 851 i el 875, adquirí a la zona del barranc d'Aulet, just passat el congost d'Escales i a poc més de tres kilòmetres de la casa monàstica. ⁹²

L'única excepció notable és la del cenobi de Sant Genís de Bellera, car les poques accions que tenim documentades sobre aquesta casa són adquisicions de béns bastant llunyans, tant respecte al monestir com entre ells. No en va, es féu amb possessions tant a la zona de Torallà i Salàs, a la Conca de Dalt, com a la vall ribagorçana d'Erta de Sas. ⁹³ Donar una explicació a aquest patró de distribució tan particular es fa molt difícil, especialment sense cap altre font d'informació a la qual poder recórrer. Ara bé, és possible que haguem de vincular-ho a una especial dedicació ramadera per part d'aquest cenobi, quelcom que justificaria tenir interessos tant en les

⁹⁰ CC III, doc. 55, p. 313-314 (859). També apareix una referència directa als «*servos et ancillas*» i als «*colonos et colonas*» pertanyents a un monestir en la butlla que el papa Joan XIII lliurà a la casa de Gerri a finals del segle X: CC III, doc. 200, p. 388-390 (966). Ara bé, en els dos casos, i especialment en aquest últim, podem dubtar que el redactor conegués la situació concreta d'aquella institució particular, recurrent a una terminologia molt genèrica que fàcilment podria aplicar-se a qualsevol cenobi.

⁹¹ CC III, doc. 41, p. 304-305 (849).

⁹² CC III, doc. 44, p. 307 (851); CC III, doc. 50, p. 310-311 (856) = RAEM, doc. 44, p. 89 (853); CC III, doc. 135, p. 354 (925) = RAEM, doc. 59, p. 95 (868); CC III, doc. 71, p. 322 (874); CC III, doc. 62, p. 316-317 (867) = RAEM, doc. 73, p. 102 (875).

⁹³ CC III, doc. 17, p. 289-290 (840); CC III, doc. 29, p. 296-297 (846) = RAEM, doc. 19, p. 77 (844); CC III, doc. 32, p. 298-299 (846) = RAEM, doc. 21, p. 78 (844); CC III, doc. 47, p. 309 (852) = RAEM, doc. 39, p. 88 (850).

zones més planes del Pallars Jussà, aptes pel pasturatge hivernal, com en les valls més altes, riques en prats i pastures d'estiu.⁹⁴ Aquesta hipòtesi, a més, podria explicar la també curiosa ubicació del propi monestir de Sant Genís Bellera, situat sobre una carena solcada per diverses vies transhumants encara visibles sobre el territori.

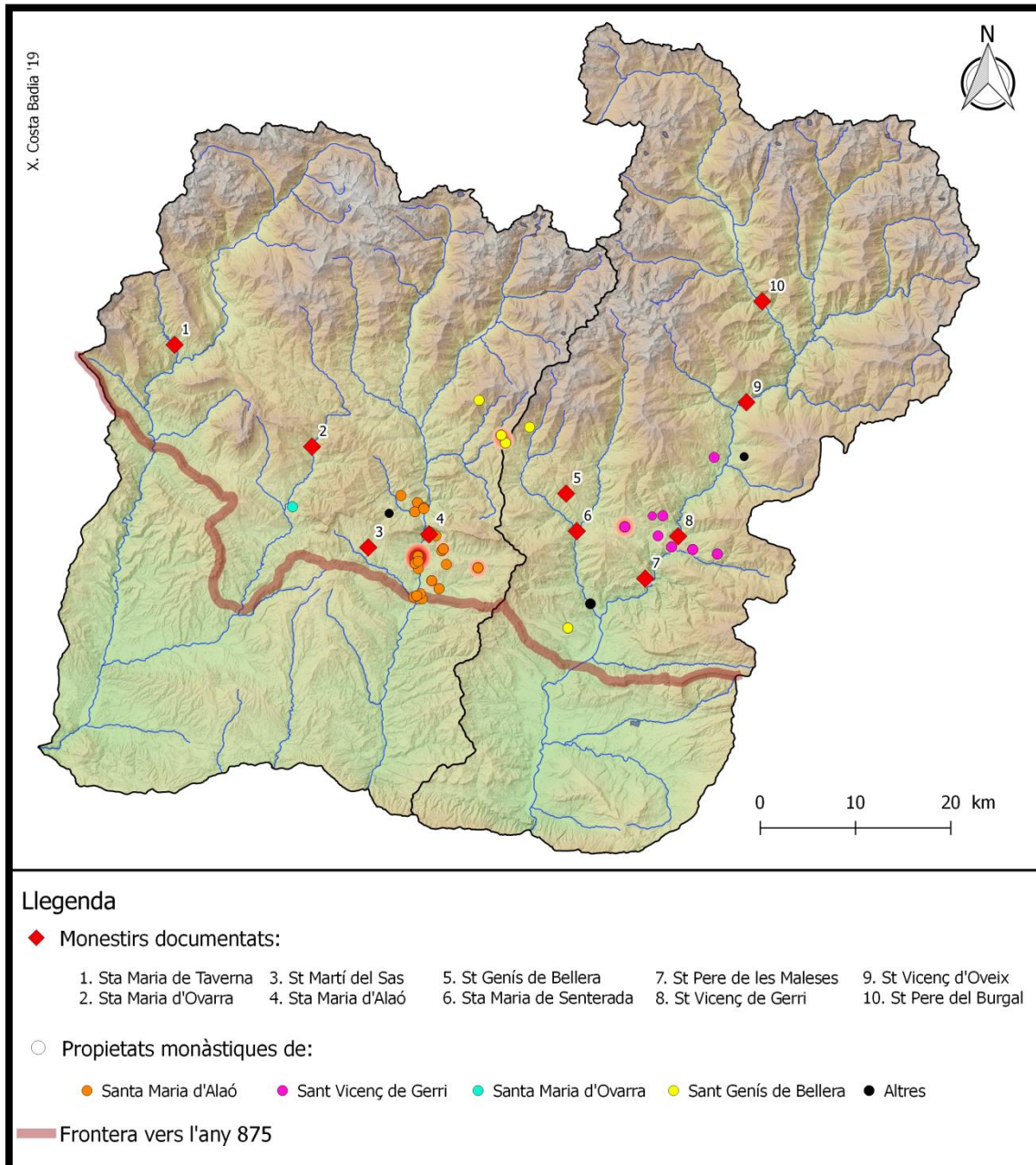

Fig. 75: Distribució dels béns monàstics dels principals cenobis dels comtats de Pallars i Ribagorça vers l'any 875.⁹⁵

⁹⁴ La vinculació dels cenobis amb la pràctica ramadera, com ja he comentat a les pàgines 135-136 i insistiré més endavant, és un tema que cal tenir molt present a l'hora d'interpretar els dominis monàstics.

⁹⁵ Per veure pas a pas l'evolució patrimonial dels cenobis pallaresos i ribagorçans des de la seva fundació fins l'any 875, veure la cartografia seqüencial de l'apèndix 1.2.

Deixant de banda aquesta curiosa excepció, cal comentar que els béns adquirits pels diferents cenobis no es distribuïen de forma homogènia pels *pagi* i *territoria* on s'assentaven, sinó que es detecten algunes concentracions notables. Així, per exemple, si ens aproximem amb major detall al mapa anterior (fig. 76), veurem que en el cas d'Alaó s'observa una clara preferència per les fèrtils planes de la ribera de la Noguera Ribagorçana, just al centre del *pagus* d'Orrit, i les valls que s'obrien a la seva vessant oriental; un patró que, segurament, es veu condicionat per la competència que li devia oferir el mal conegut monestir de Sant Martí del Sas en la meitat occidental d'aquella demarcació i, sobretot, a la vall de Cornudella. En el cas de Gerri, l'expansió del cenobi sobre les àrees econòmicament més dinàmiques també s'intueix amb claredat, sent especialment destacada la seva intervenció a l'entorn immediat de l'estany càrstic de Montcortès, on ràpidament es féu amb la desapareguda basílica de Sant Pau de l'Estanyol i l'extens alou que s'havia articulat al seu voltant (fig. 77).⁹⁶

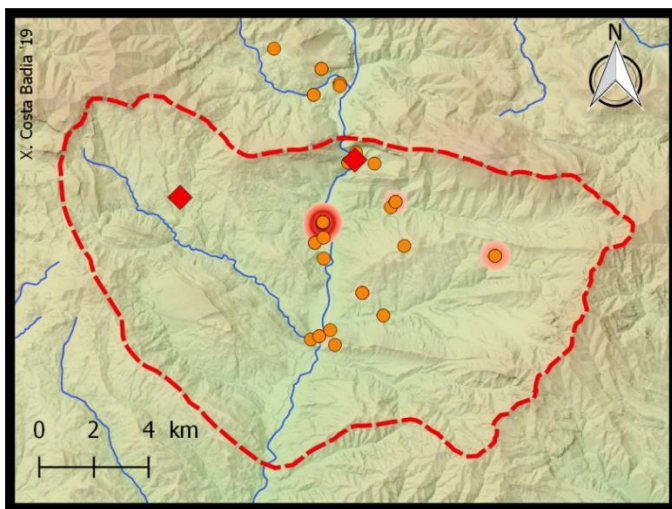

Fig. 76: Detall de la distribució de les propietats de Santa Maria d'Alaó dins del *pagus* d'Orrit vers l'any 875.

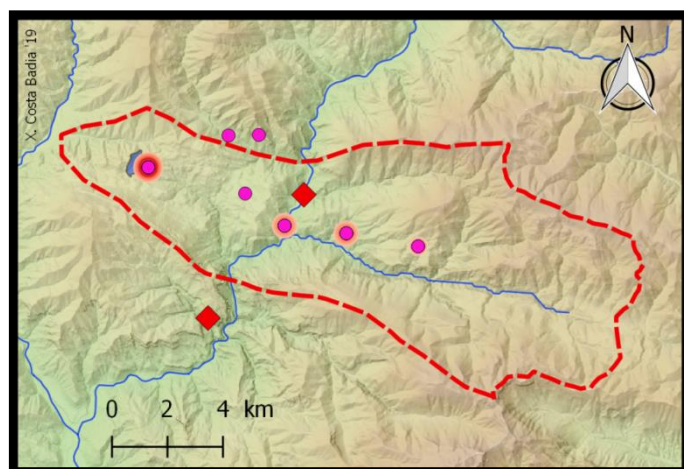

Fig. 77: Detall de la distribució de les propietats de Sant Vicenç de Gerri dins del *territorium* de Corts vers l'any 875.

⁹⁶ CC III, doc. 10, p. 285 (834).

L'exemple de Sant Pau de l'Estanyol, però, posa de manifest un altre patró tan o més interessant: la predilecció dels nous cenobis per expandir-se sobre espais prèviament organitzats. No en va, tot indica que aquella basílica, donada a Gerri l'any 834 per un prevere anomenat Dató, existiria des de molt abans i es trobaria integrada en un paisatge plenament estructurat, car no només se'ns indica que aquell l'havia obtingut per «*ex comparacione de alode bonorum hominum*», referint-se sens dubte als membres de les comunitats autòctones, sinó que cita en les seves proximitats elements tan impropis d'un espai erm com una «*via regia qui pergit ad castro Cortes*». En el mateix sentit, el Cartulari d'Alaó també permet constatar l'existència d'alguns nuclis de poblament agrupat, identificats com a *villae* en les fonts,⁹⁷ que cridaren especialment l'atenció del cenobi, concentrant-hi bona part de les seves actuacions patrimonials. Tant és així que gairebé la meitat dels documents d'aquell recull fan referència a l'adquisició de béns a les *villae* d'Olb, Oliberà i Torogó. No hi ha dubte, per tant, que els monestirs, més enllà d'interessar-se per les zones més fèrtils, procuraren fer-se un lloc dins dels nuclis de poblament preexistents, alguns amb una llarga trajectòria prèvia, com sembla indicar el fet que a principis del segle IX ja comptessin amb alguns centres de culte i que bona part dels seus habitants tinguessin per herència els drets que ara transferien.

La forma com els centres monàstics alt-medievals s'introduïren en aquests petits assentaments rurals, ja va ser estudiat anys enrere per Manuel Riu, utilitzant com a base el cas particularment ben documentat d'Alaó i les tres *villae* citades anteriorment.⁹⁸ Així pogué descriure amb precisió com el monestir adquirí lentament i a través de diferents campanyes consecutives de compra tots els béns del seu entorn fins a no deixar cap enclavament en mans de particulars. En alguns casos, fou capaç inclús de representar gràficament aquest procés de reintegració dels diferents nuclis patrimonials a través de l'estudi de les afrontacions dels béns adquirits, quelcom que permet veure com en un primer moment predominava una gran fragmentació de la propietat, mentre que a finals del segle IX ja pràcticament tots els béns es trobaven sota el domini dels monjos

⁹⁷ El terme *villa* és molt complex, ja que ha variat notablement el seu significat al llarg del temps i, en conseqüència, pot designar realitats socials i materials molt diferents. No obstant això, en el seu estudi sobre l'organització territorial de la Ribagorça medieval, Guillermo Tomàs Faci concloué que en aquestes demarcacions pirinenques, en època alt-medieval, ja es referiria a petits nuclis agrupats que, si bé a principis del segle IX podien mantenir encara certa idea d'unitat jurídica heretada del passat, estaven conformats per diferents famílies camperoles, cadascuna amb les seves explotacions privades: Tomás Faci, p. 74-94. Aquesta definició concorda perfectament amb el que expressen els documents treballats, tant per l'àmbit ribagorçà com pallarès i, per tant, serà la que utilitzaré al llarg de les pàgines següents.

⁹⁸ Manuel Riu, «El monasterio de Santa Maria de Alaón y su patrimonio en el siglo IX», a *Homenaje a Don José María Lacarra de Miguel en su jubilación del profesorado. Vol. I* (Saragossa: Anubar Ediciones, 1977), p. 63-85.

alaonesos, amb l'única excepció d'uns pocs enclavaments aïllats (fig. 78). Ara bé, tot i ser un procés bastant ben conegut, m'agradaria ressaltar-ne alguns aspectes i apuntar-ne d'altres de nous que poden ajudar-nos a copsar millor el perquè d'aquestes actuacions patrimonials i el seu impacte sobre el paisatge circumdant.

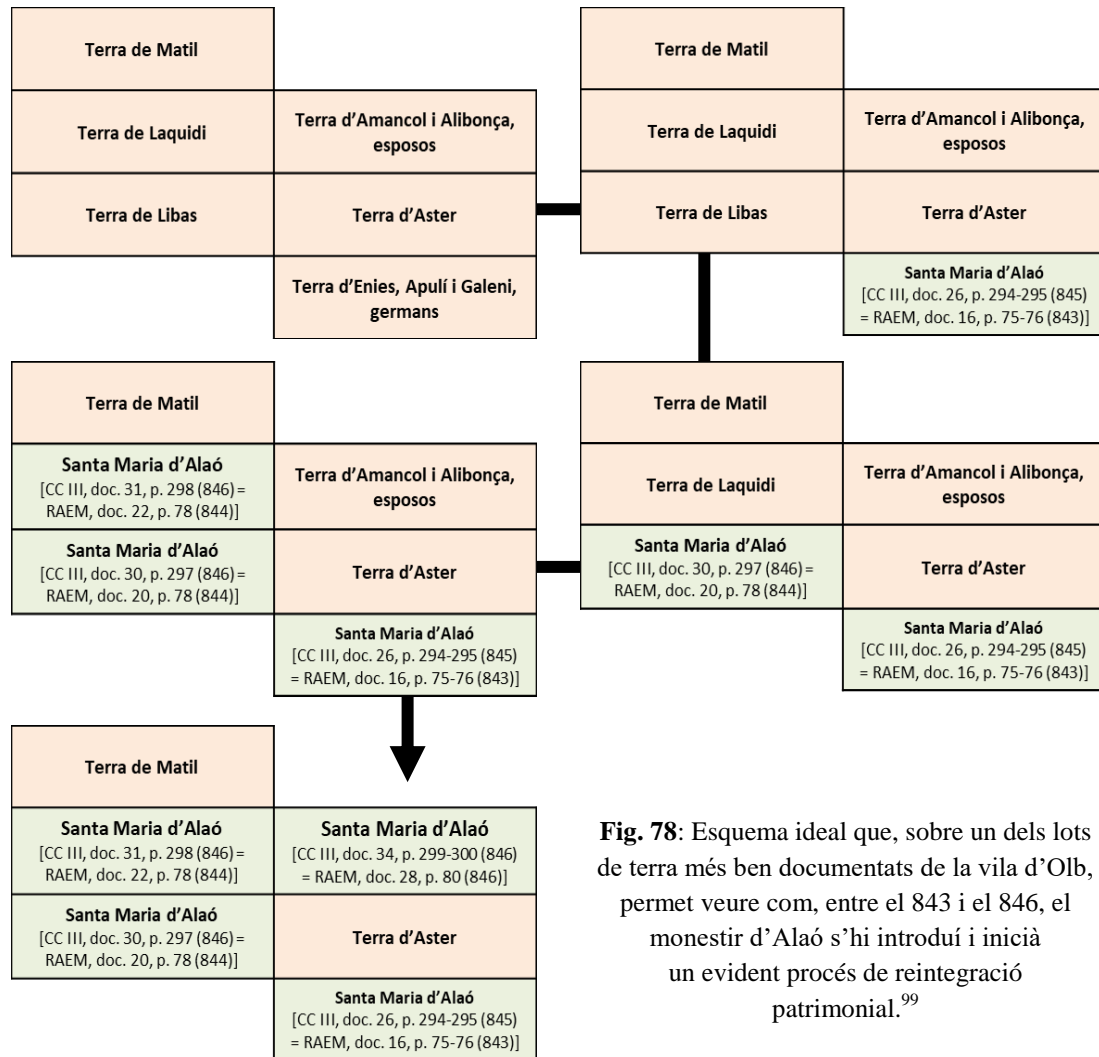

Fig. 78: Esquema ideal que, sobre un dels lots de terra més ben documentats de la vila d'Olb, permet veure com, entre el 843 i el 846, el monestir d'Alaó s'hi introduí i inicià un evident procés de reintegració patrimonial.⁹⁹

En aquest sentit, primerament voldria destacar que la immensa majoria de les adquisicions de béns durant aquest període es feren a través de compres, quedant molt enrere les propietats rebudes per donació o permuta (fig. 79). Això és important perquè demostra una actitud activa per part dels monestirs per tal d'incrementar els seus dominis patrimonials i guanyar pes en les zones més fèrtils del territori i a l'entorn de

⁹⁹ Aquest esquema s'inspira, gairebé a mode de tribut, en el gràfic que el professor Riu publicà amb idèntiques intencions sobre aquest mateix nucli patrimonial: Riu, «El monasterio de Santa Maria de Alaón y su patrimonio en el siglo IX», p. 71-72. He aprofitat l'ocasió, però, per actualitzar la data d'algunes de les adquisicions que s'hi representen en base a la revisió cronològica que Jordi C. Boix féu a la documentació editada per Ramon d'Abadal en la seva tesi doctoral, ja citada amb anterioritat.

les principals *villae* preexistents. En cas contrari, no hi haurien invertit una quantitat tan elevada de recursos que, en el cas d'Alaó, deixant de banda les moltes transaccions costejades *in rem valentem*, ascendí fins a 365 sous i 29 argenços. Al mateix temps, però, aquest particularisme també ens obliga a plantejar-nos els motius que portaren als seus antics propietaris a acceptar despendre's de part dels seus béns en favor dels monestirs, ja que, per poder comprar, és necessari algú disposat a vendre.

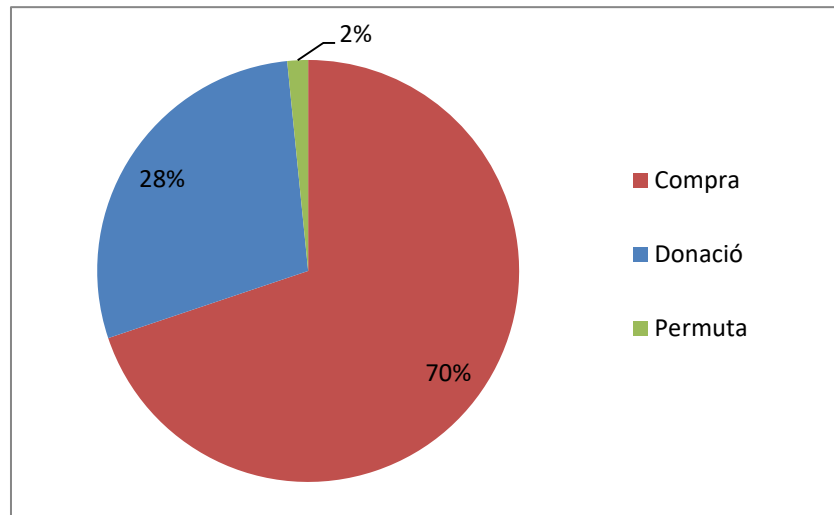

Fig. 79: Distribució de les transaccions econòmiques realitzades pels monestirs pallaresos i ribagorçans entre els anys 800 i 875 segons la seva tipologia.

Aquesta pregunta pren encara més rellevància si la posem en relació amb un altre tema que sempre plana en silenci per sobre la documentació i que, en la meua opinió, té una importància capital: Qui treballava les terres adquirides pels cenobis? És evident que no podien ser explotades directament per la comunitat, ja que algunes estaven a varies hores de distància del centre monàstic i, a més, seria del tot incompatible amb el compliment de les hores i altres exigències regulars. En conseqüència, la hipòtesi més plausible és que els donadors, en aquest cas venedors, o bé serien membres de les elits mitjanes que cedirien els seus dominis juntament amb els tinents que ja les treballaven, quelcom que implicaria només un traspàs de rendes; o bé serien petits propietaris que en retindrien el domini útil, seguint treballant les seves terres amb la condició que, a partir de llavors, ja no ho farien en nom propi, sinó com a tinents obligats a pagar una renda, normalment la tasca, al nou propietari.

Les dues situacions plantejades, sens cap mena de dubte, es devien donar de manera paral·lela i complementària, sent molt difícils de destriar en unes fonts que

sempre guarden silenci al respecte. A tenor de documentació estudiada, però, sembla que al Pallars i a la Ribagorça del segle IX, i sobretot entre les compravendes, prevalia el segon supòsit, ja que, si bé trobem alguns propietaris que vengueren consecutivament més d'una propietat, la majoria eren relativament properes i consistien en una terra o una vinya d'escasses dimensions.¹⁰⁰ Una excepció notable la podria representar un tal Atili que, junt amb el seu nebot Dató, vengué a Alaó tota la *villa* d'Oliberà, inclosa l'església de Sant Genís, per un total de 40 sous.¹⁰¹ Fos com fos, en els dos casos aflora de nou la pregunta, encara no resposta, de quin interès podrien haver tingut aquests particulars en despendre's d'unes terres i/o rendes que periòdicament donaven els seus fruits a canvi d'un únic pagament, en general poc quantios.

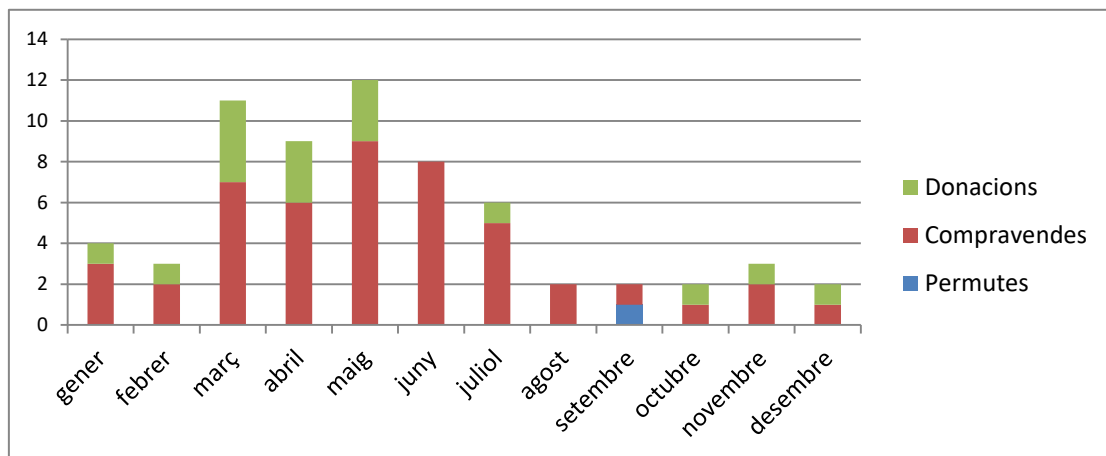

Fig. 80: Distribució de les transaccions econòmiques realitzades pels monestirs pallaresos i ribagorçans entre els anys 800 i 875 segons el mes de l'any en què es produïren.

Una pista cap a la resolució del dilema ens la pot donar l'estudi de l'època de l'any en què es realitzaren aquestes transaccions, ja que ràpidament ens adonem que la majoria d'elles es van dur a terme en els mesos de març, abril, maig, juny i, en menor mesura, juliol (fig. 80). Tenint en compte que la sega en les zones de muntanya es devia fer avançat l'estiu, això implica que la majoria de particulars es despengueren dels seus

¹⁰⁰ Chris Wickham, «Rural society in Carolingian Europe», a *The New Cambridge Medieval History. Vol. 2, c.700-c.900*, ed. Rosamond McKitterick (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 510-37 (p. 513). Un dels propietaris que vengueren més béns al mateix monestir és un tal Ansemund, dit Viader, i la seva germana Cenó, que transferiren a la casa d'Alaó dues terres i un camp situats a la vila d'Olb per un total de vint sous, onze dels quals en espècies: CC III, doc. 25, p. 294 (845); CC III, doc. 24, p. 293-294 (845) = RAEM, doc. 27, 80 (846); CC III, doc. 48, p. 309 (852) = RAEM, doc. 50, p. 91 ([855]). El personatge aquí citat, a més, podria ser el Viader que documentem pocs anys més tard venent, junt amb un tal Enies i un tal Altemir, una terra a Alaó situada al lloc dit «*ipso Junchario*» per cinc sous: CC III, doc. 74, p. 323-324 (875) = RAEM, doc. 55, p. 93-94 ([862]). Es tracta, però, d'un cas molt excepcional, ja que la majoria dels venedors només apareixen registrats una sola vegada.

¹⁰¹ CC III, doc. 28, p. 295-296 (846) = RAEM, doc. 18, p. 76 (844).

béns en els mesos immediatament anteriors a la collita, quan les provisions de l'any anterior devien començar a escassejar i la fam amenaçava en fer acte de presència. Per tant, si entenguéssim les compravendes com a simples transaccions econòmiques destinades a l'enriquiment material dels centres monàstics, podríem pensar que aquests s'aprofitaren deliberadament dels períodes de carestia per tal d'augmentar els seus dominis a costa d'uns petits propietaris obligats a vendre per poder satisfer les seves necessitats més bàsiques.¹⁰² Ara bé, tot i que el patró descrit és prou evident i rellevant per haver de ser tingut en compte, crec que seria reduccionista atribuir a la mera necessitat totes les compravendes registrades, sobretot si ens fixem que les poques donacions que tenim documentades mostren una mateixa distribució temporal i, en el seu cas, no sembla que hi hagués cap mena de contrapartida material.

En base a aquesta darrera observació, crec que la resposta a tot l'entrellat passa per limitar les diferències de significat que moltes vegades s'han establert entre les compravendes i les donacions, ressaltant el contingut comercial de les primeres i posant de relleu les implicacions socials de les segones. Dic això perquè, com he comentat en el primer apartat del bloc anterior, historiogràficament està ben consolidada la idea que les donacions piadoses, més enllà de transferir els drets de propietat sobre uns béns, tenien una gran importància a l'hora d'establir relacions socials entre els participants en la transacció, introduint el donador en una xarxa de patronatge social, polític i religiós en la qual, més enllà del propi monestir, també hi participava el sant que n'era titular i els patrons laics que el sustentaven.¹⁰³ En canvi, en el cas de les compravendes i les permutes, malgrat que Barbara H. Rosenwein ja els reconegué certa naturalesa social,¹⁰⁴ segueix tenint molt pes la seva interpretació com a mers contractes comercials.

És evident que en aquest darrer tipus de transaccions el component religiós apareix molt més matisat i, per exemple, no deixa de ser significatiu que, mentre en les

¹⁰² El professor Manuel Riu es pronuncià en un sentit semblant quan interpretà la freqüent presència en la documentació de les fórmules «*vindere debeo*» i «*vinderem vobis deberem*» com un indicatiu que els cenobis podrien haver tingut una important faceta com a prestadors de gra aquells anys de més males collites; uns préstecs que, en cas de no ser liquidats, podrien haver motivat la cessió de les terres donades com a aval i justificar així algunes de les donacions i compravendes que tenim registrades: Riu, «El monasterio de Santa Maria de Alaón y su patrimonio en el siglo IX», p. 81. Tanmateix, tot i que en el passat no havia descartat del tot aquesta possibilitat, a dia d'avui m'inclino més per interpretar les expressions citades com una mostra feaent que, darrera de cada transacció, ja fos una compra o una donació, hi havia un llarg procés de negociació en què cada part buscava treure'n el major rèdit possible.

¹⁰³ Respecte a aquest tema, amb quantioses referències bibliogràfiques, veure el primer apartat del bloc anterior, especialment a les pàgines 93-100, 109-112 i 124-128.

¹⁰⁴ Barbara H. Rosenwein, *To be the Neighbor of Saint Peter: The Social Meaning of Cluny's Property, 909-1049* (Ithaca: Cornell University Press, 1989), p. 78-108.

donacions sempre apareixen esmentats els sants venerats en el cenobi, amb el quals es procuraria establir una relació de patronatge espiritual, la majoria de les vendes es feren directament a la comunitat monàstica. Això no vol dir, però, que no tinguessin un component social semblant al de les donacions. De fet, basant-se entre altres exemples amb la documentació de Gerri i Alaó, Chris Wickham ja plantejà la possibilitat que moltes d'aquestes compres, més enllà del seu valor com a transaccions econòmiques, també haguessin servit per configurar relacions clientelars entre les parts implicades; un argument que ha reprès i desenvolupat extensament Cullen J. Chandler.¹⁰⁵ Al cap i a la fi, tant les compres com les donacions comportaven un traspàs de terres, l'element bàsic que a l'Alta Edat Mitjana definia l'estatus social dels individus i, a través del qual, hom podia establir relacions desiguals de poder amb els seus semblants.

Tot aquest plantejament conceptual permet reinterpretar, des d'un punt de vista diferent, el procés de construcció dels dominis patrimonials dels primers monestirs dels comtats de Pallars i Ribagorça, donant sentit a molts dels patrons que he comentat anteriorment. Així doncs, aquestes institucions, haguessin estat fundades per membres de les famílies locals més prominents o per les noves autoritats carolíngies, un cop consolidats els seus alocs centrals, començaren a expandir el seu domini sobre el territori circumdant, quelcom que sens dubte els serví per incrementar el seu poder econòmic, però també el social, travant una xarxa clientelar cada vegada més densa i complexa amb els membres de les petites comunitats rurals que hi havia. Això fou possible, en part, per l'interès d'alguns particulars desitjosos de donar-los els seus béns per tal de demostrar el seu estatus, reforçar la seva preponderància dins de l'esfera local i, més important encara, entrar en contacte amb les xarxes de poder articulades al voltant dels grans monestirs. Ara bé, com he comentat, els cenobis també es mostraren actius en aquest procés de creixement i no dubtaren en reinvertir gran part de l'excedent en seguir creixent i introduir-se a l'entorn de nous nuclis de poblament.

Entrant més a fons aquestes adquisicions, cal tenir en compte que, més enllà del negoci formal entre el venedor i el comprador, devien suposar l'establiment d'una relació informal de veïnatge entre el monestir i la resta de particulars que tenien propietats entorn seu. Això és especialment rellevant perquè, de ben segur, tingué un fort impacte en les relacions de poder preexistents, ja que representava la introducció en

¹⁰⁵ Wickham, p. 514-15; Cullen J. Chandler, «Land and Social Networks in the Carolingian Spanish March», *Studies in Medieval and Renaissance History. Third Series*, 6 (2009), 1-33 (p. 17-27).

l'esfera local d'un veí molt poderós, ben situat políticament, que podia oferir moltes possibilitats com a patró. A més, tot i que no sempre ho tenim ben documentat, a partir dels exemples de Sant Pau de l'Estanyol i Sant Genís d'Oliberà, podem suposar que els cenobis també s'haurien fet amb el control d'algunes de les esglésies privades del seu entorn, incrementant encara més la seva capacitat d'influència, i potser coerció, sobre els habitants que pivotaven sobre seu. En conseqüència, no ens ha d'estranyar que, a mesura que el cenobi anava guanyat presència en un territori concret, molts particulars optessin per vendre'ls-hi els seus béns i associar-s'hi a nivell clientelar, ja fos com una forma de progrés sociopolític, fent-se un lloc com a col·laboradors i representats del nou poder en la localitat; o buscant protecció i ajuda en un moment d'especials dificultats, quelcom que explicaria el ja comentat increment de donacions i compravendes en els mesos en què solien sobrevenir les recurrents fams alt-medievals.

En vista de tot això, podem concloure que la gestió patrimonial dels monestirs pallaresos i ribagorçans durant els primers anys del segle IX no només s'encaminà a constituir un domini territorial ben diversificat que garantís el seu sosteniment econòmic, sinó també a la creació d'una àmplia xarxa clientelar que contribuí de manera evident a la reorganització, i en gran mesura jerarquització, dels *territoria* i *pagi* on s'assentaren. No en va, a mesura que rebien noves propietats i més persones s'anaven situant sota la seva protecció, els monestirs, i amb ells les elits que n'ostentaven el patronatge, anaren consolidant la seva posició de poder sobre la resta de la població; un procés en què també hi jugà un paper cabdal la concessió de privilegis d'immunitat per part de les autoritats carolíngies, que els convertia *de facto* en els seus representats sobre el terreny i els conferia certs drets de caràcter jurisdiccional sobre els habitants dels seus dominis. Així doncs, no hi ha dubte que aquests centres religiosos tingueren un profund impacte sobre el paisatge circumdant, promovent importants transformacions en l'àmbit econòmic, social, polític i religiós.

2.4. Els temps de la independència comtal (c.875-c.1000)

Al llarg de les pàgines anteriors, hem tingut oportunitat de veure com els primers monestirs pallaresos i ribagorçans s'assentaren i es desenvoluparen sobre un territori que, mica en mica, s'anava estructurant sota el domini carolingi i, en representació seva, dels comtes tolosans i els bisbes urgel·litans. Ara, hem de passar a comentar quins

canvis i continuïtats s'observen quan els dos territoris estudiats trencaren els seus vincles amb Tolosa i s'erigiren en dos comtats autònoms sota el govern d'un llinatge privatiu molt menys poderós, però alhora molt més arrelat i actiu sobre el territori, quelcom que també influí en la seva relació amb el monacat.

El govern del comte Ramon II de Pallars i Ribagorça (c.875-c.920), un període d'estagnació monàstica

El procés pel qual els comtats de Pallars i Ribagorça se segregaren del domini dels comtes de Tolosa és encara molt desconegut i, de fet, el seu primer comte privatiu, Ramon II, no apareix documentat fins l'any 884.¹⁰⁶ Tanmateix, com apuntà Ramon d'Abadal, tot sembla indicar que aquest personatge d'origen incert s'hauria fet amb el control d'aquells territoris en el marc de les traïcions, revoltes i hostilitats que marcaren els darrers anys del regnat de Carles el Calb, possiblement fent valer els seus vincles familiars amb Bernat II de Tolosa, assassinat l'any 872 per Bernat Plantapilosa.¹⁰⁷

La desinformació que constatem respecte al seu ascens al poder, acompanyà Ramon II durant bona part de la seva vida, sent un dels períodes més mal documentats de tota la història d'aquests comtats pirinencs. Això és especialment acusat en el cas dels monestirs, observant-se una clara davallada en la quantitat de documents conservats. Sens dubte, aquest fenomen es podria atribuir a la sempre atzarosa conservació desigual de les fonts arxivístiques. Ara bé, també podria respondre a una reducció en el dinamisme d'aquestes institucions, sobretot tenint en compte que se'ns han conservat altres evidències que fan pensar que podrien haver estat uns anys difícils per als cenobis d'aquells territoris. No oblidem, en aquest sentit, que fou llavors quan documentem la primera venda d'un bé monàstic per part del monestir d'Alaó, quelcom que, sense deixar de ser anecdòtic, podria fer pensar en certs problemes de finançament.¹⁰⁸

¹⁰⁶ DQEONM, doc. 294, p. 226-227 ([884-885]). Aquest primer esment documental del comte Ramon II de Pallars i Ribagorça, recollit en una crònica de l'historiador cordovès Ibn Ḥayyān és molt problemàtic, ja que el text sembla corromput i, malgrat les moltes teories que ha despertat, només permet inferir que en aquells moments ja senyorejaven el Pallars i tenia una estreta relació de col·laboració amb Muḥammad ibn Lubd, emir de Saragossa i membre de la família dels Banū Qasī. En el cas de les fonts pallareses i ribagorçanes, el primer esment que en tenim data de l'any 908: CC III, doc. 108, p. 340-341(908).

¹⁰⁷ Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 116-27.

¹⁰⁸ CC III, doc. 84, p. 84, p. 329-330 (889). Aquesta venda m'ha semblat significativa per ser la primera i coincidir en un moment en què s'observa també una reducció molt clara de les adquisicions de nous béns. Ara bé, les dues terres venudes, l'ingrés de les quals no tenim documentat, estaven situades a Alòs, al tram mitjà de la vall de Cornudella, un indret que gairebé no s'havia vist afectat per l'expansió territorial alaonesa, quelcom que també podria explicar per què se'n desprengueren amb facilitat.

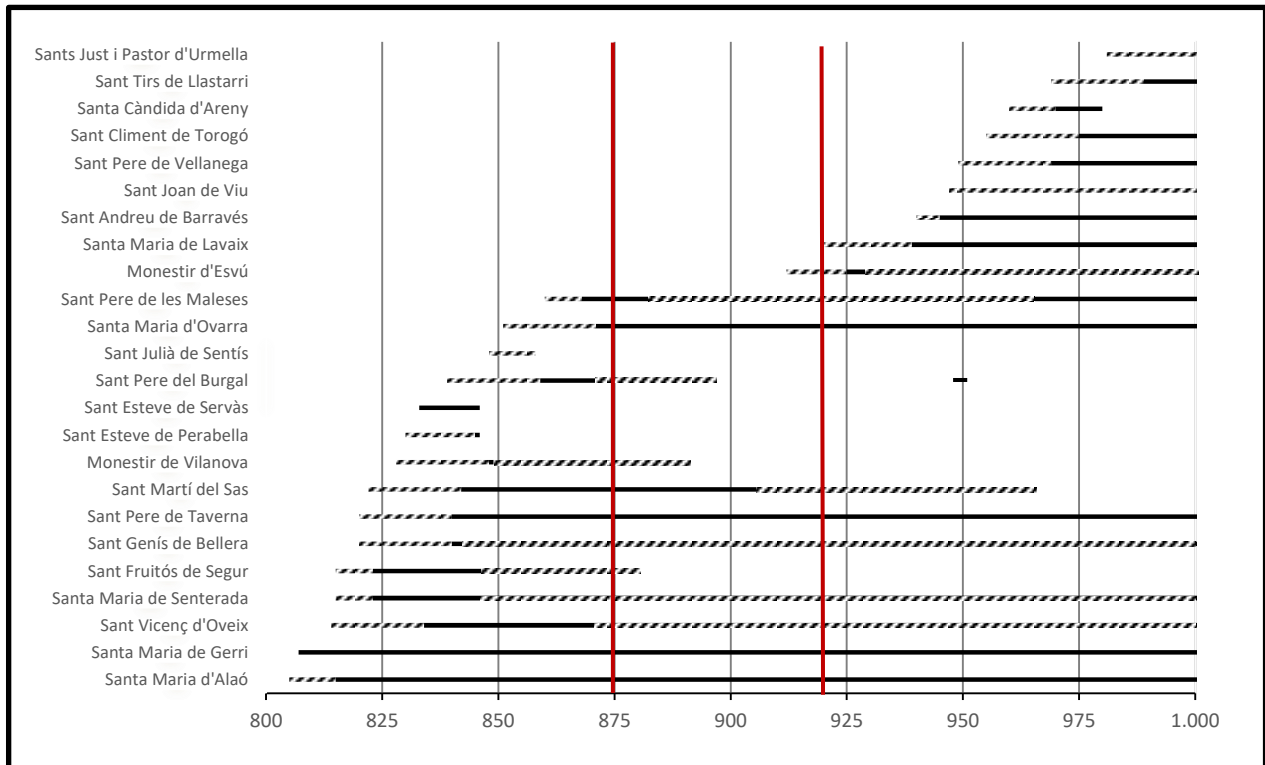

Fig. 81: Gràfic comparatiu de la data de fundació i desaparició dels diferents cenobis fundats al Pallars i a la Ribagorça durant els segles IX i X.¹⁰⁹

Més interessant és constatar com, després d'un llarg període de creixement continuat, s'observa una clara frenada en l'aparició de nous cenobis i, fins i tot, la desaparició d'alguns dels preexistents (fig. 81). És molt probable, de fet, que haguem de situar en aquesta època la desaparició del mal conegut monestir de Vilanova i la probable interrupció de la vida comunitària a les Maleles, quelcom que marcaria el seu canvi d'advocació de Sant Andreu a Sant Pere.¹¹⁰ El cas més clar de tots, però, és el de Sant Pere del Burgal, ja que, gràcies a un document del 908, sabem que la seva comunitat s'havia extingit pocs anys abans i que els seus darrers membres, Eudes i Saborit, s'havien integrat, amb tots els seus béns, al monestir de Sant Vicenç de Gerri.¹¹¹ Per tant, tot i l'aclaparadora manca de fonts que s'acusa, no em sembla exagerat parlar d'un moment d'estagnació en l'evolució del monacat pallarès i ribagorçà, sobretot si ho comparem amb els temps passats i futurs.

¹⁰⁹ En aquest gràfic, com en els de característiques similars inclosos en el bloc anterior, he utilitzat les línies discontinues per tal de senyalitzar aquells períodes en què l'existència del cenobi no està provada, car moltes vegades desconeixem la data exacte de fundació i desaparició dels monestirs.

¹¹⁰ Sobre la possible desaparició i/o interrupció de la vida monàstica en aquestes cases en el tombant del segle IX al X, veure l'estudi monogràfic que n'ofereixo a les pàgines 208-209 i 213-214.

¹¹¹ CC III, doc. 108, p. 340-341 (908).

Entrant a veure les causes d'aquest fenomen, cal posar de manifest que la prompta desaparició d'alguns cenobis sempre s'havia relacionat amb la incapacitat del territori per mantenir-ne un nombre tan elevat i a la seva ubicació en llocs marginals, mancats de les condicions necessàries per garantir la seva supervivència.¹¹² Això contrasta, però, amb el que venim veient sobre els monestirs del segle IX, la majoria dels quals estaven emplaçats en espais especialment dinàmics, poblats des d'antic i amb recursos econòmics més que suficients per garantir-ne la viabilitat. A més, si bé és veritat que alguns cenobis tingueren una vida efímera, vegis el cas de Sant Julià de Sentís, els centres que patiren més estralls al tombant de segle eren cases que havien pres certa entitat durant les dècades anteriors i, sense anar més lluny, tant el Burgal com Vilanova havien rebut preceptes d'immunitat de mans de les autoritats carolíngies.¹¹³ En conseqüència, m'inclino més per buscar una explicació externa i contextual a aquest període de crisi, vinculant-ho a les pròpies particularitats d'aquell moment històric.

En aquest sentit, cal recordar que els anys que seguiren a la presa de poder de Ramon II foren uns moments de gran conflictivitat tant a nivell interior com exterior, ja que les lluites intestines que es vivien en el si de l'Imperi Carolingi vingueren acompanyades d'un increment de les hostilitats amb els veïns del sud, que no dubtaren en aprofitar la debilitat de les seves contraparts. En aquells anys, per tant, es produïren algunes algarades especialment devastadores com, per exemple, la del valí de Lleida, Lubb ibn Muḥammad, sobre el Pallars l'any 904 o la del valí d'Osca, Muḥammad al-Ṭawīl, sobre la Ribagorça el 909.¹¹⁴ Calibrar els seus efectes no és gens fàcil, però probablement tingueren un impacte notable sobre els cenobis preexistents, car, en el cas de la primera, si les tropes lleidatanes realment remuntaren la Noguera Ribagorçana fins a Sarroca de Bellera i retornaren per la Pallaresa, com sembla indicar el relat que en féu Ibn 'Idārī al segle XIII,¹¹⁵ haurien hagut de passar molt a prop de les cases d'Alaó, Bellera i Senterada o, almenys, dels seus dominis.¹¹⁶ Així mateix, la segona, centrada a

¹¹² Abadal, «El renaixement monàstic a Catalunya després de l'expulsió dels sarraïns», p. 169.

¹¹³ CC III, doc. 40, p. 303-304 ([848-849]); CC III, doc. 55, p. 313-314 (859).

¹¹⁴ Respecte a les ràtzies patides pels comtats de Pallars i Ribagorça a la primera dècada del segle X, veure les síntesis que n'ofereixen: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 122-23; Iglesias Costa, *Historia del condado de Ribagorza*, p. 58-60.

¹¹⁵ «El mes de *dū l-ḥiyya* d'aquest any [291/14 octubre - 12 novembre 904] Lubb b. Muḥammad (...) sortí contra el Pallars i s'emparà de les fortaleses de *L.hrw..ah* (*sic*, possiblement per *L.hrū.qah*) [Sarroca de Bellera?]; *Aylās* [Aulàs]; *Qaštīl Šant* [Castissent] i *Mūla* [Mola de Baró o Mora de Peralta de la Sal]. Matà prop de set-cents cristians i capturà prop de mil persones»: DQEONM, doc. 328, p. 246-247 (904).

¹¹⁶ Una representació cartogràfica del recorregut teòric que haurien seguit les tropes protagonistes d'aquesta algarada es pot trobar a: Bolòs i Hurtado, p. 18.

la zona de Roda d'Isàvena, podria haver afectat el proper monestir d'Ovarra.¹¹⁷ Ara bé, no crec que aquesta fos l'única causa de la desacceleració que s'observa en el monacat d'aquest període, sobretot perquè no sembla un fet local del Pallars i la Ribagorça, sinó que arreu dels comtats catalans trobem cenobis en què es detecta, com a mínim, un buit documental coincidint amb el tombant de segle (fig. 82).

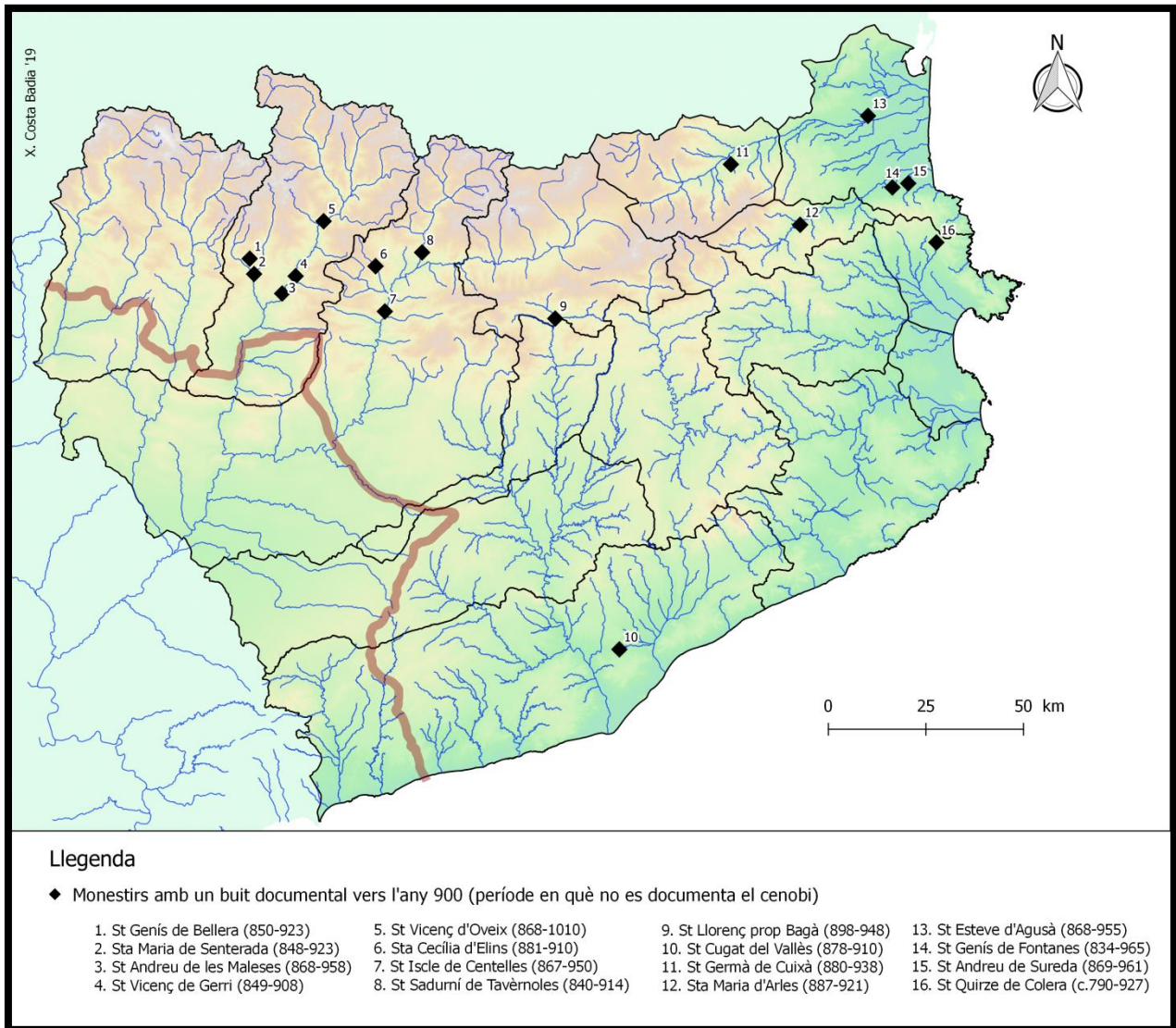

Fig. 82: Abadies conegudes tant al segle IX com al X en què es detecta un buit documental, com a mínim de trenta anys, al voltant de l'any 900.

No és la meua intenció fer una valoració conjunta d'aquest patró, ja que, molt probablement, s'hi combinen casuístiques molt diferents, entre les quals la pèrdua d'alguns fons d'arxiu que caldria valorar per separat abans de fer una teoria general. Em

¹¹⁷ DQEONM, doc. 335, p. 249 (909). La idea que aquesta algarada, que destruï el castell de Roda d'Isàvena, també hagués afectat el monestir d'Ovarra va ser plantejada per: Galtier Martí, p. 183-84.

sembla, però, una prova evident que el monacat nascut al llarg de les primeres dècades del segle IX s'hauria vist profundament afectat pel context de transformacions polítiques que es visqué a finals d'aquella centúria, quan aparegueren els principals llinatges que, a partir de llavors, regirien els comtats de la Marca de manera més o menys autònoma. De fet, retornant al cas específic del Pallars i la Ribagorça, crec que l'estagnació monàstica que hi observem a l'entorn de l'any 900 s'ha de relacionar directament amb aquesta situació de canvi i inestabilitat.

Hem de tenir present que, com he comentat en el punt anterior, gran part del poder dels monestirs alt-medievals es devia a la seva capacitat per articular xarxes socials complexes que, d'una manera informal, interconnectaven les elits locals, els petits propietaris i les principals autoritats del moment: els comtes de Tolosa i els bisbes d'Urgell. Aquest paper nodal, al llarg dels tres primers quarts del segle IX, els havia convertit en una peça clau de la representació del poder públic i eclesiàstic sobre el territori així com un patró altament desitjable per tots aquells que, o bé requerien ajuda davant d'una necessitat sobrevinguda, o simplement volien progressar socialment. Per tant, en canviar el context, en un moment en què l'autoritat dels vells poders era discutida per un nou actor molt més actiu, seria lògic que els monestirs s'haguessin vists relegats del centre de la vida política i, conseqüentment, que la xarxa clientelar que s'articulava al seu entorn hagués perdut gran part de la seva vitalitat. No en va, en la mesura que ells i els seus patrons perdien influència i capacitat d'acció, cada vegada seria menys útil vincular-s'hi a través de donacions i vendes.

El comte Ramon II, per la seva part, no sembla que en un primer moment es mostrés gens interessat en atreure's aquells cenobis, possiblement perquè el seu reconeixement com a representat de l'autoritat pública sobre el territori no devia ser ni automàtic ni immediat, motiu pel qual totes les parts es devien mostrar prudents abans de trencar velles aliances i formar-ne de noves. Així doncs, no sorprèn que el nou comte no fes ni una sola concessió a aquests centres durant tota la seva vida i que, fins i tot, s'intueixin alguns episodis d'enfrontament com, per exemple, la usurpació comtal de l'església de Sant Martí de Seguís, propietat del monestir de Gerri, que no l'acabà recuperant fins l'any 910, quan les relacions potser començaven a suavitzar-se.¹¹⁸ Per últim, també és interessant recordar que Ramon II procurà reorganitzar eclesiàsticament

¹¹⁸ CC III, doc. 113, p. 342 (910). Un altre indicatiu del restabliment de les relacions entre el comte Ramon II i, almenys, el monestir de Gerri podria ser la permuta que feren l'any 908, per la qual intercanviaren l'alou de Sant Pere del Burgal per una gran quantitat de béns i cent sous en moneda.

el territori al marge dels monestirs, aprofitant la usurpació del bisbe Esclua d'Urgell l'any 888 per escindir les esglésies dels seus dominis i crear un bisbat propi, el qual, tot i ser efímer, perdurà fins després de la seva mort, vers l'any 920.¹¹⁹

Tenint en compte totes aquestes evidències, i malgrat que l'escassetat de les fonts no ens permet passar d'una mera hipòtesi sobre la qual caldria seguir treballant, m'inclino a creure que l'estagnació monàstica que s'observa vers l'any 900, almenys en els territoris estudiats, s'hauria d'atribuir a la inestabilitat política regnant i a la consegüent redefinició de relacions socials, que deixà alguns cenobis fora.

L'evolució patrimonial dels monestirs al tombant de segle, entre la continuïtat i el canvi

En el període d'estagnació monàstica que acabem de descriure, les adquisicions patrimonials es reduïren de manera molt exponencial, arribant el punt a la dècada del 890 només tenim registrades dues transaccions.¹²⁰ Ara bé, tot i ser poques, presenten alguns trets interessants que cal comentar, sobretot pel que respecte a l'emplaçament dels béns adquirits i a la seva forma de gestionar-los.

Entrant en major detall en la primera d'aquestes qüestions, se'ns fa evident que la majoria de les adquisicions registrades en aquesta època tant confusa seguiren els mateixos patrons geogràfics que he descrit pel període anterior. No en va, la majoria dels béns incorporats seguien estant ubicats en les àrees d'expansió natural dels diferents monestirs, sobretot en indrets on ja hi tenien béns amb anterioritat (fig. 83). Ara bé, al costat d'aquesta tendència més continuïsta, s'observa una progressiva aparició de béns cada vegada més distants dels diferents cenobis. En aquest sentit, resulta especialment interessant el cas de Sant Martí del Sas, que el 906 va rebre una vinya a la zona de Castelló de Tor;¹²¹ el de Sant Vicenç de Gerri, que poc abans del 908 es va fer amb l'alou del Burgal;¹²² i, sobretot, el de Santa Maria d'Ovarra, que a principis del segle X

¹¹⁹ Respecte a l'efímer bisbat establert per Ramon II, que constituí el primer intent de segregar els comtats de Pallars i Ribagorça de la diòcesis d'Urgell, veure: Abadal, «Origen y proceso de consolidación de la sede ribagorzana de Roda», p. 17-22; Jordi C. Boix Pociello, *De Roda a Lleida. La fi d'un somni heroic* (Vielha: Institut d'Estudis del Baix Cinca, 1998), p. 42.

¹²⁰ CC III, doc. 94, p. 334 ([889-899]) = RAEM, doc. 88, p. 108 ([v.890]) CC III, doc. 102, p. 337 ([v.902]) = RAEM, doc. 93, p. 111 ([898]).

¹²¹ CC III, doc. 105, p. 338-339 (903) = RAEM, doc. 105, p. 114 (906).

¹²² L'adquisició de l'alou on s'assentava el desaparegut monestir del Burgal per part de Gerri, com la seva posterior donació a l'abadia de la Grassa, només ens és coneguda de manera indirecta. Ara bé, a tenor de

adquirí un seguit de possessions a la vall de l'Éssera, una zona molt allunyada de la seva àrea d'influència i encara mal controlada pels poders cristians.¹²³

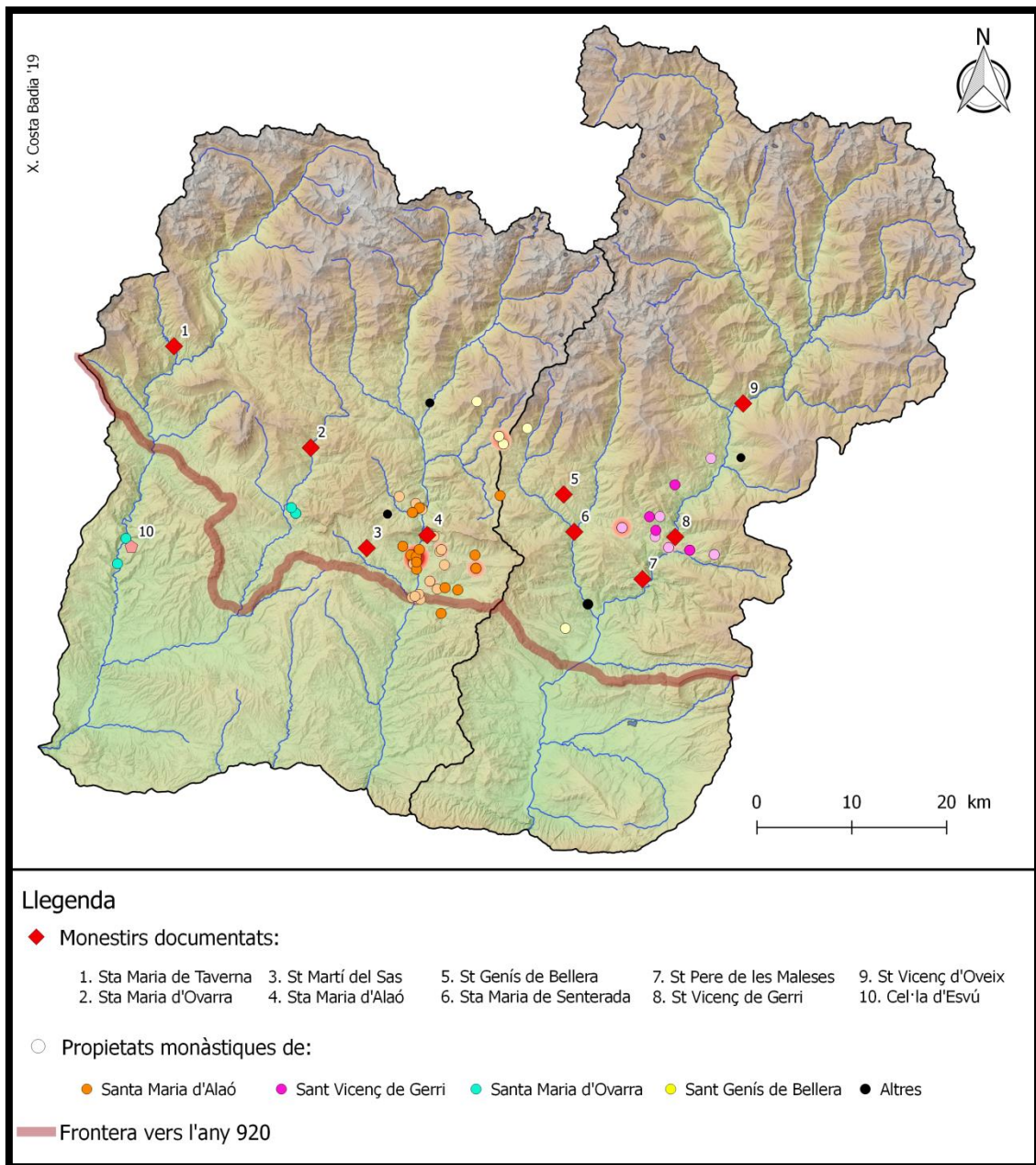

Fig. 83: Distribució dels béns monàstics adquirits pels principals cenobis dels comtats de Pallars i Ribagorça entre el 875 i el 920.¹²⁴

la permuta per la qual passà a mans del comte Ramon II, sembla que la casa de Gerri hauria rebut aquell alou vers l'any 900, quan la seva comunitat hauria desaparegut i els seus darrers membres haurien buscat refugi a la gran abadia pallaresa: CC III, doc. 108, p. 340-341 (908).

¹²³ CDO, p. XXVII, n. 66 ([v. 907]) = DMO, doc. 37, p. 57 ([v. 951]) = RAEM, doc. 94, p. 111 ([v. 900]); CDO, p. XXVI, n. 58 (v. 874-904) = DMO, doc. 18, p. 29 ([v. 934]) = RAEM, doc. 109, p. 115 ([v.912]).

¹²⁴ Per copsar de manera més precisa l'evolució patrimonial dels diferents monestirs, he representat amb uns colors més pàl·lids els béns que els cenobis ja havien adquirit amb anterioritat a l'any 875, ressaltant aquells adquirits en el període que analitzo en aquest apartat.

En aquest darrer exemple, però, el més interessant no és pròpiament l'adquisició d'aquells béns tan llunyans, sinó la forma com Ovarra optà per gestionar-los de manera efectiva, salvant els problemes que devia suposar l'enorme distància. No en va, per documentació posterior, sembla que ho féu a través de la fundació d'un petit centre dependent: el monestir d'Esvú.¹²⁵ Així docs, tot i la manca de fonts que s'acusa, quelcom que impedeix descartar que es tractés d'un centre monàstic preexistent, sembla que ens trobaríem per primera vegada amb un cenobi fundant una casa subalterna per tal d'organitzar un nucli patrimonial especialment important o massa llunyà com per ser gestionat eficaçment, una pràctica que al segle següent esdevindrà molt habitual. Fins a aquell moment, l'única fundació abacial registrada era la de l'efímer monestir de Sentís per part de l'abat Trasoari de Vilanova i, en aquell cas, la premissa era establir una comunitat que amb el temps passés a ser autònoma i no una cel·la que servís com a mera prolongació de la casa mare en un lloc on aquesta tenia interessos econòmics.

En conseqüència, se'ns fa evident que, tot i estar davant d'un moment molt complex per al monacat pirinenc, en el qual les possibilitats de creixement es veieren fortament reduïdes pel context d'instabilitat regnant, els cenobis preexistents no deixaren de procurar-se nous béns, a voltes en llocs bastant apartats. Així, mica en mica, es començaren a prefigurar les noves estratègies d'expansió que, com veurem tot seguit, marcaren l'evolució d'aquests monestirs al llarg de les dècades següents, quan recuperaren el favor dels comtes i la seva centralitat política, social i religiosa.

El monacat i els descendents de Ramon II (c.920-1000), un nou període d'expansió sota l'impuls comtal

L'autonomia dels comtats de Pallars i Ribagorça es consolidà poc després del 920, quan el seu primer compte privatiu, Ramon II, va morir i deixà en herència els seus dominis als seus quatre fills, que ostentaren conjuntament la dignitat comtal tot dividint-se el territori en àmbits d'actuació més o menys definits.¹²⁶

A partir d'aquest moment, segons tots els indicis, s'obrí un període de notable esplendor, tant per als hereus del comte de Pallars i Ribagorça, que aconseguiren

¹²⁵ CDO, p. XXVI, n. 60 (925) = DMO, doc. 7, p. 15 (926) = RAEM, doc. 129a, p. 121 (925); CDO, p. XXVI, n. 61 ([925-929]) = DMO, doc. 8, p. 16 ([926-929]) = RAEM, doc. 129b, p. 121 ([925-929]).

¹²⁶ En relació a la successió del comte Ramon II i a l'evolució històrica que visqueren els seus dominis *a posteriori*, veure: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 128-64; Galtier Martí, p. 74-83; Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana. Vol. I*, p. 99-103.

importants èxits polítics i militars, com per al monacat, que en aquests anys recuperà gran part del dinamisme perdut a finals de la centúria passada. El primer símptoma d'aquest despertar és que, després del període d'estagnació comentat anteriorment, tornem a observar l'aparició de nous cenobis, alguns tan importants com els de Santa Maria de Lavaix, Sant Pere de Vellanega, Sant Andreu de Barravés i Sants Just i Pastor d'Urmella, tot i que aquest últim ha perdut la totalitat del seu arxiu i, en conseqüència, es fa difícil precisar el moment exacte de la seva fundació.¹²⁷ Així mateix, algunes cases que havien perdut la seva comunitat al tombant de segle ara també la recuperaran, quelcom que, per exemple, es pot suposar pel cas de Sant Andreu de les Maleles, que, després de noranta anys sense cap menció documental, el 958, reapareix en les fonts sota una nova advocació, la de Sant Pere.¹²⁸ No hi ha dubte, per tant, que estem en un moment d'expansió monàstica que recorda al de principis del segle IX.

Les similituds amb la centúria anterior també afloren en analitzar la ubicació dels monestirs fundats en aquest període, car, tot i que al segle X les forces cristianes pràcticament es feren amb el control de tot el territori pallarès i ribagorçà, les noves fundacions en cap cas s'ubicaren al sud dels centres preexistents, preferint espais més septentrionals que, si bé alguns autors els han titllat d'apartats i marginals,¹²⁹ constituïen espais geogràficament coherents d'un gran valor geoestratègic (fig. 84). No oblidem, en aquest sentit, que el monestir de Lavaix, tot i no presentar indicis de poblament previ a l'entorn, estava emplaçat just a l'encreuament de dos camins de primera importància: el que venia d'Orrit seguint la Noguera Ribagorçana i el que unia els dos comtats aquí estudiats passant pel port de Viu de Llevata.¹³⁰ Així mateix, també és interessant la ubicació de la casa de Barravés just a l'inici del camí que conduïa al complicat port de Vielha, sent utilitzada encara al segle XIV com a lloc de pernoctació reial abans d'emprendre aquella llarga caminada,¹³¹ o la del monestir d'Urmella, situat sobre unes mines de plata i coure explotades fins a dates recents.¹³²

¹²⁷ Respecte a la fundació d'aquestes quatre cases i la seva cronologia, veure les pàgines 217-221 i 224.

¹²⁸ CDG, núm. 24, f. 21r-22r (958).

¹²⁹ Galtier Martí, p. 82.

¹³⁰ Respecte al traçat d'aquests camins en època medieval i el paper del monestir de Lavaix com a punt de contacte entre els dos, veure: Jacinto Bonales Cortés i Miquel Bailac Bonales, *Els camins històrics del Pallars Jussà* (Trem: Garsineu, 2013), p. 106-13. Un emplaçament molt similar es pot suposar a la casa de Sant Pere de Vellanega, ja que, si bé desconeixem la seva ubicació exacta, sabem que estaria molt a prop de la confluència entre el camí general de Pallars, que pujava direcció Llavorsí resseguint la Noguera, i la via transversal que, seguint la vall de Santa Magdalena, manava cap a l'Urgell.

¹³¹ Manuel Iglesias Costa, «El valle del Barrabés, en Ribagorza», *Argensola. Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 112 (2002), 75-110 (p. 84-85).

¹³² Boix Pociello, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana. Vol. I*, p. 375.

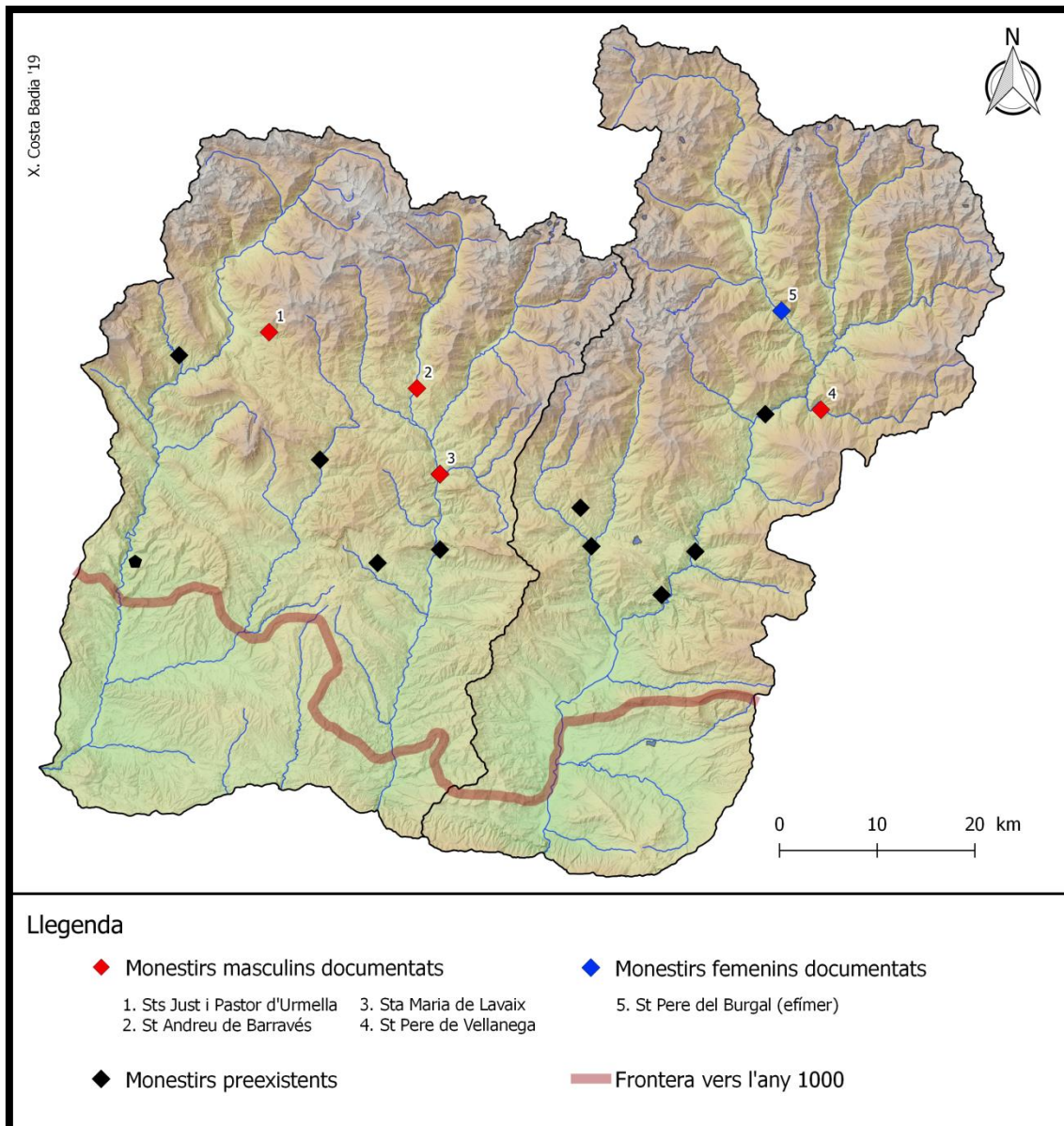

Fig. 84: Monestirs fundats al Pallars i a la Ribagorça entre els anys 920 i 1000.¹³³

A la llum d'aquestes observacions, és evident que perduraren moltes de les tendències ja observades en els cenobis del segle IX, sent especialment rellevant el seu interès en assentar-se en encreuaments de camins de primera importància. No es pot dir el mateix, en canvi, dels fundadors d'aquests centres, ja que, si al segle anterior el pes recaigué en les autoritats carolíngies, però sobretot en les elits locals, gran part de les fundacions d'aquest període sembla que podrien haver estat de caràcter comtal. Això és

¹³³ En el present mapa no hi ha representat els diferents priorats que, al llarg del segle X, aparegueren a l'entorn dels vells monestirs pallaresos i ribagorçans, ja que, tenint en compte la recerca elaborada, sembla que tingueren una funcionalitat eminentment econòmica i, en conseqüència, he considerat més apropiat estudiar-los en el punt següent, quan entri a valorar l'expansió dels dominis monàstics.

així perquè, si bé no tenim dades suficients per refer el procés fundacional de la majoria d'ells, els membres d'aquella família es significaren com els seus principals patrons. A més, quan disposem d'informació, com en el cas de la fundació de Barravés, constatem que el pes principal recaigué sobre el comte o els seus parents més propers, entre els quals destaca el bisbe Ató de Pallars.¹³⁴ No em sembla fora de lloc, per tant, atribuir a la iniciativa comtal la majoria de fundacions d'aquest període, una tendència que també s'observa en els comtats catalans més orientals.¹³⁵

La participació dels comtes de Pallars i Ribagorça en el despertar monàstic del segle X no es limità, però, a la fundació de nous cenobis, sinó que, trencant amb la política de Ramon II, també procuraren atreure's les principals abadies preexistents, maldant per col·locar fidels als abadiats dels principals monestirs del seu territori. Es tracta d'una pràctica amb una llarga tradició als comtats catalans i, per exemple, a finals del segle IX, ja ens consta que el comte Miró el Vell, germà de Guifré el Pelós, es féu per mitjà d'aquesta tàctica amb els importants monestirs de Cuixà i Arles, bàsics pel control efectiu de les valls del Conflent i el Vallespir.¹³⁶ En el meu àmbit d'estudi, però, els primers en dur-la a terme sembla que foren els comtes de Pallars, ja que, molt suggeridorament, vers l'any 947, observem que el monestir de Gerri ja era regit per l'abat Ató, dit Bonfill, probablement un dels fills petits del comte Isarn I.¹³⁷ Així mateix, sabem que l'any següent, la filla d'aquest comte, Ermengarda, va comprar l'antic monestir de Sant Pere del Burgal a l'abadia de la Grassa per instaurar-hi una comunitat femenina,¹³⁸ projecte que, per algun motiu que se'ns escapa, devia fracassar poc després, ja que dos anys més tard la mateixa Ermengarda retornà l'església del Burgal al seu antic propietari, perdent els 400 sous que hi havia invertit.¹³⁹

Quant al comtat de Ribagorça, el primer indicatiu d'aquesta pràctica, que també serviria per reforçar el control sobre els cenobis propis, data de l'any 956, quan el

¹³⁴ CC III, el Cronicó de Domènec, p. 17-19 (darreries del segle XI) = RAEM, el Cronicó I de Ribagorça, p. 754 (v. 1070). En relació a la figura d'Ató de Pallars, que sembla que hauria exercit com a bisbe palatí sobre els dominis territorials de la seva família als anys 30 i 40 del segle X, veure: Abadal, «Origen y proceso de consolidación de la sede ribagorzana de Roda», p. 22-26.

¹³⁵ Pladevall Font i Català-Roca, p. 34-41; Bolòs, «El monestir com a institució feudal», p. 73-74.

¹³⁶ Aymat Catafau, «Cuixà, Arles de Tec i Sant Martí del Canigó. El paper de l'aristocràcia nordcatalana en les fundacions monàstiques del segle VIII al segle XI», a *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, ed. Lluís To i Jordi Galofré (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013), p. 79-88 (p. 80-83).

¹³⁷ CC III, doc. 155, p. 363-364 (947). Respecte a la identificació de l'abat Ató com a membre de la casa comtal pallaresa, quelcom probable tenint en compte que portaria el nom d'un tiet seu, veure: Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 210.

¹³⁸ CC III, doc. 158, p. 365 (948).

¹³⁹ CC III, doc. 162, p. 368 (950).

prevere Quint, identificat com un membre de les elits locals integrat en el seguici del comte Bernat Unifred I, es va fer amb l'abadiat de Lavaix a través d'una important donació que gairebé es podria considerar una compra del càrrec.¹⁴⁰ No en va, començà el document intitulant-se «*Quintus presbiter*», com si es tractés d'una simple professió monàstica, però ja el rubricà com a «*Quintus abba*», donant a entendre que hauria obtingut l'abadiat sense passar per l'estadi de monjo. Per si això fos poc, vers el 962, sembla que aquest mateix Quint podria haver-se fet amb el control del monestir d'Alaó, substituint a l'abat Altemir;¹⁴¹ un personatge que, tot i no haver-se-li pogut atribuir cap vinculació amb la família comtal ribagorçana, ja havia començat a revitalitzar el cenobi.¹⁴² Per últim, sense deixar el cas d'Alaó, cal destacar que el 970 també assolí el seu abadiat un tal Oriolf que, segons explicita un document del 965, era un estret col·laborador del comte Unifred II a qui havia recompensat per la seva fidelitat donant-li tot l'alou de «*Ramione traditore*» al terme del castell de Sant Esteve del Mall.¹⁴³ Tot indica, per tant, que durant aquests anys hi va haver una voluntat manifesta per part dels comtes de Pallars i Ribagorça per tal d'estendre la seva influència sobre els monestirs dels seus dominis i col·locar persones afins al capdavant dels seus abadiats.¹⁴⁴

Un altre fenomen que es podria vincular amb la intervenció comtal sobre els monestirs dels seus territoris és la seva definitiva benedictinització a mitjan segle X, ja que, si bé la regla benedictina seria ben coneguda al territori des de temps enrere, fins a aquelles dates, coincidint amb les transformacions comentades, no començà a aparèixer citada de manera recurrent en la documentació local. Així, per exemple, a Lavaix la trobem per primera vegada l'any 947, a Alaó el 954, a Gerri el 973 i a Ovarra el

¹⁴⁰ CC III, doc. 166, p. 370 (956). Quant a la identificació d'aquest personatge, fent una reconstrucció dels seus vincles familiars i de les seves actuacions polítiques prèvies, veure: Tomás Faci, p. 156-57.

¹⁴¹ CC III, doc. 188, p. 383 (962); CC III, doc. 189, p. 383-384 (962).

¹⁴² Manuel Riu, «Desarrollo y afianzamiento del patrimonio monástico de Santa María de Alaón, en el siglo X», *Príncipe de Viana*, Anejo 3 (1986), 635-49 (p. 639-41).

¹⁴³ CC III, doc. 209, p. 394-396 (970) = RAEM, doc. 192, p. 152 (970); CC III, doc. 194, p. 385 (964) = RAEM, doc. 181, p. 147-148 (965).

¹⁴⁴ En el cas de Santa Maria d'Ovarra, es fa impossible documentar cap acció similar promoguda per la casa comtal per fer-se amb el control d'aquella abadia. Ara bé, fos o no un fidel seu l'abat Levilà, del qual no tenim registrat l'accés a la comunitat, és evident que Bernat Unifred I es féu amb drets de patronatge sobre aquell monestir. No en va, més enllà de les donacions que li féu, entre les quals hi hauria la de l'enigmàtic tresor que el comte Guillem recuperaria per mitjà d'una permuta cap a l'any 960, és molt revelador que les grans cròniques ribagorçanes, interessades en elaborar una memòria el més útil possible per als cenobis, sempre consideressin aquell comte com el seu fundador, obviant els gairebé cent anys amb què ja comptava la institució en el moment en què accedí al poder: CC III, doc. 157, p. 364-365 (947); CC III, doc. 183, p. 380-381 ([vers 960]); CC III, la Crònica d'Alaó Renovada, p. 21-26 (segles XII-XIII) = RAEM, la Crònica d'Alaó Renovada, p. 762-768 (segles XII-XIII).

976.¹⁴⁵ Aquesta coincidència cronològica, sumada al fet que la primera menció de la regla de sant Benet sempre es troba en un document en el qual hi participaren els comtes de Pallars o Ribagorça, permet suposar que aquests jugaren un paper determinant en la seva expansió definitiva. De fet, sembla que utilitzaren el pretext de la reforma per consolidar el seu domini sobre els monestirs i alterar les relacions internes de poder, quelcom que també s'observa en altres contrades, sobretot al segle XI.¹⁴⁶ En aquest sentit, resulta especialment paradigmàtic el cas de Sant Genís de Bellera, on no és difícil veure la mà del comte Ramon III de Pallars, que apareix sancionant el document, en la petició que els monjos d'aquella casa feren a l'abat de Gerri per tal que els cedís un membre de la seva comunitat disposat a ocupar el càrrec d'abat i aplicar-hi la reforma, estrenyent així el vincle entre els dos cenobis i, consegüentment, amb la casa comtal.¹⁴⁷

Aquest darrer exemple també permet plantejar la possibilitat que els comtes, com a via per estendre el seu control sobre aquells centres més petits, haguessin promogut la seva subjecció a abadies de major entitat sota el seu control directe. No en va, en el document citat, se'ns dóna a entendre que la casa de Bellera, tot i mantenir la seva categoria abacial, havia caigut sota la tutela de Gerri, que anava perfilant-se com la gran abadia dels comtes de Pallars. Un cas semblant podríem trobar-lo en la cessió de la cel·la de Sant Càndida d'Areny al monestir d'Alaó per part del comte Unifred II de Ribagorça l'any 970 o la més problemàtica donació per part dels comtes de Pallars d'una desconeguda casa monàstica sota l'advocació Sant Sadurní al cenobi de Sant Pere de Vellanega el 976.¹⁴⁸ Per tant, sembla que en aquells anys ja es començà a perfilar una pràctica que tindria el seu moment àlgid entrat el segle XI, quan els reis d'Aragó es feren amb la Ribagorça i, sota el pretext de reformar-los, uniren tots els cenobis que hi havia, inclosos els de Taverna i Ovarra, a l'abadia de Sant Victorià d'Assan, neutralitzant així els principals focus d'identitat ribagorçana que encara subsistien.¹⁴⁹

¹⁴⁵ CC III, doc. 154, p. 362-363 (947); CC III, doc. 163, p. 368-369 (954); CC III, doc. 219, p. 401-402 (973); CC III, doc. 236, p. 410-411 (975) = RAEM, doc. 221, p. 167-168 (976).

¹⁴⁶ Un exemple contemporani molt clar d'aquest ús polític dels processos de reforma monàstica es documenta a Anglaterra, on el rei Edgard va utilitzar la benedictinització sobre el monacat de tradició anglo-saxona com a estratègia per restringir el poder dels vells cenobis, units per forts vincles clientelars amb l'alta noblesa, i crear una nova xarxa de monestirs directament vinculats a la seva persona: Tim Pestell, *Landscapes of monastic foundation: the establishment of religious houses in East Anglia, c. 650-1200* (Woodbridge: Boydell Press, 2004), p. 101-7.

¹⁴⁷ CC III, doc. 219, p. 401-402 (973).

¹⁴⁸ CC III, doc. 223, p. 403-404 (973) = RAEM, doc. 193, p. 152-153 ([970]); CC III, doc. 238, p. 411 (976). Respecte a les problemàtiques específiques d'aquest darrer document, que només se'ns ha conservat a través d'un regest del pare Llobet, veure la nota 467 de la pàgina 221.

¹⁴⁹ Sobre el procés de centralització que visqué el monacat ribagorçà en el moment de la conquesta aragonesa d'aquest territori, veure: José Luis Corral Lafuente, «El proceso de centralización de los

Arribats a aquest punt, cal que ens preguntem per què els descendents del comte Ramon II de Pallars i Ribagorça es bolcaren de manera tan clara en la promoció del monacat dels seus territoris, fundant nous centres i atraient-se els ja existents. En aquest sentit, no cal dir que hi hauria una gran multiplicitat de causes combinades que anirien des de les motivacions purament religioses, sempre adduïdes en la documentació, fins a aquelles de caràcter més social i polític, com poden ser la voluntat d'incrementar el seu prestigi, legitimar la seva posició de governants i, per què no, com apuntà Amy G. Remensnyder, reivindicar per a ells les antigues prerrogatives reials.¹⁵⁰ Ara bé, des del punt de vista territorial, i tenint en compte l'emplaçament de les noves fundacions, no hi ha dubte que aquestes també haurien tingut un paper cabdal en l'estructuració de l'espai, ajudant als nous comtes a fer-se presents i controlar de manera més efectiva uns indrets especialment importats des d'un punt de vista geoestratègic per la seva vinculació amb la xarxa viària. Això, però, tindrem ocasió de veure-ho molt més àmpliament en l'apartat següent, quan parlaré dels monestirs de Ripoll, Sant Joan i Camprodon.

Respecte als objectius específics de la captació de cenobis preexistents, com Alaó o Ovarra, es fa evident que es buscava per sobre de tot assentar l'autoritat comtal sobre aquells *pagi* i *territoria* més rics i estructurats; molts dels quals, a tenor de les tensions observades en temps del comte Ramon II, podrien haver-se mostrat reticents a acceptar la seva autoritat. Ara, això hauria estat possible per un canvi d'actitud per part dels propis cenobis i de les elits del seu entorn que, veient cada vegada més consolidat el poder dels nous llinatges comtals, devien mostrar-se més proclius al pacte i a redefinir les seves xarxes d'aliances i col·laboracions. En conseqüència, crec que darrera de les diferents estratègies dels comtes per fer-se amb el patronat sobre els antics monestirs hi hauria la voluntat última de guanyar uns aliats molt poderosos per al control dels territoris, sobretot atenent la seva forta integració espacial, però també de fer-se seves les xarxes clientelars que ja funcionaven al seu entorn i que, per tant, podien incrementar de manera molt ràpida i notable la seva incidència social.

A tot això hi hem de sumar l'interès que podia tenir el control del monacat per tal d'estructurar eclesiàsticament els dominis comtals, ja que, fracassat el primer intent

monasterios aragoneses entre los siglos IX y XI», a *Homenaje a Don Antonio Durán Gudiol* (Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1995), p. 229-42 (p. 237-340). Pel cas particular de Santa Maria d'Ovarra i la seva consideració com a darrer focus «*de las tradiciones y espíritu particularista de la región*», veure: Ángel J. Martín Duque, «El monasterio de Obarra en los siglos XI a XIII», *Príncipe de Viana*, 227 (2002), 583-98 (p. 586-87).

¹⁵⁰ Amy G. Remensnyder, *Remembering Kings Past: Monastic Foundation Legends in Medieval Southern France* (Ithaca: Cornell University Press, 1995), p. 24-27.

de fer-ho a través de la creació d'un bisbat autònom, podia ser vist com una manera substitutòria de mantenir la iniciativa sobre les esglésies del seu domini i limitar, tan com fos possible, la ingerència de la seu urgel·litana, molt vinculada als comtes d'Urgell. De fet, potser hem d'interpretar en aquest sentit la concessió d'una butlla d'exempció a l'abadia de Gerri l'any 966,¹⁵¹ només nou anys més tard que el comtat de Ribagorça, però no el de Pallars, aconseguís el tan anhelat bisbat propi amb l'erecció de la catedral de Roda d'Isàvena.¹⁵² No en va, la concessió d'aquest document papal tradicionalment s'havia interpretat com un intent per part de l'abat Ató de Gerri de deslliurar-se de la tutela del seu cosí, el comte Ramon III de Pallars, amb el qual estaria enfrontat per la suposada usurpació dels béns que el comte Guillem havia deixat al cenobi en el moment de la seva mort.¹⁵³ També es podria interpretar, però, com un intent del comte Ramon III de vincular la principal institució religiosa del seu territori, a la qual estaven adscrites gran part de les esglésies que no eren privades, a la Santa Seu, un poder tan llunyà que devia tenir molt poca capacitat d'acció real sobre el territori, facilitant que els comtes poguessin disposar lliurement els béns eclesiàstics dels seus dominis.¹⁵⁴

Tenint en compte tot això, és evident que l'increment del suport comtal al fet monàstic hauria estat molt profitós per als descendents de Ramon II, ajudant-los a consolidar i afermar definitivament el seu poder sobre el Pallars i la Ribagorça. Ara bé, per als monestirs, els beneficis no foren menors, ja que, a part de les nombroses cessions que els feren els membres de la família comtal a partir del 939,¹⁵⁵ incloses algunes

¹⁵¹ CC III, doc. 200, p. 388-390 (966).

¹⁵² CC III, doc. 167, p. 371-372 (956) = RAEM, doc. 158, p. 134-136 (957).

¹⁵³ Abadal, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, p. 235-36.

¹⁵⁴ Respecte a la interpretació de les butlles d'exempció com un recurs dels poders laics per tal de deslliurar-se de les ingerències episcopals, en contra de la idea que eren una manera de deslliurar els cenobis de la intervenció laica, veure: Luis Beltrán García-Guijarro Ramos, «Cluny y las congregaciones benedictinas catalanas en el tránsito del siglo X al siglo XI», a *Actes del Congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del I. mil·leni: Vic-Ripoll, 10-13 de novembre de 1999*, ed. Imma Ollich (Vic: Eumo Editorial, 1999), p. 805-16.

¹⁵⁵ CC III, doc. 145, p. 358-359 (939); CC III, doc. 154, p. 362-363 (947); CC III, doc. 155, p. 363-364 (947); CC III, doc. 157, p. 364-365 (947); CC III, doc. 159, p. 366 (949); CC III, doc. 161, p. 367-368 (950); CC III, doc. 163, p. 368-369 (954); CDG, núm. 24, f. 21r-22r (958); CC III, doc. 199, p. 388 (966); CC III, doc. 197, p. 386-387 (966) = RAEM, doc. 184, p. 149 (967); CC III, doc. 223, p. 403-404 (973) = RAEM, doc. 193, p. 152-153 ([970]); ADM, Pallars, ll. 18, doc. 1141 (974); DPADM, doc. 1, p. 916-917 (974); CC III, doc. 237, p. 411 (976); CC III, doc. 236, p. 410-411 (975) = RAEM, doc. 221, p. 167-168 (976); CC III, doc. 249, p. 416-417 (979) = RAEM, doc. 234, p. 172-173 (980); CC III, doc. 247, p. 415-416 (979) = RAEM, doc. 235, p. 173 (980); CC III, doc. 248, p. 416 (979) = RAEM, doc. 236, p. 174 (980); CC III, doc. 269, p. 426-427 ([1981-1985]); CC III, doc. 296, p. 440-441 (963-994) = RAEM, doc. 250, p. 179 ([v. 987]); CC III, doc. 289, p. 437-438 ([v. 990]) = RAEM, doc. 251, p. 179-180 ([1987-1988]); ADM, Pallars, ll. 18, doc. 1140 (996); CC III, doc. 320, p. 455-456 ([finals s. X]); CC III, doc. 287, p. 436-437 ([1988-1990]) = RAEM, doc. 252, p. 180-181 ([1988-1002]).

concessions d'immunitat a l'estil de les dels comtes de Tolosa,¹⁵⁶ recuperaren la seva centralitat social i política, quelcom que es traduí amb un augment exponencial de les transaccions econòmiques que els beneficiaven i, per tant, un creixement molt notable dels seus dominis (fig. 85). No cal dir que, per les pròpies dinàmiques comentades anteriorment, des del moment en què els comtes s'erigiren com a patrons i valedors d'un monestir concret, vincular-se a ell a través de donacions i compravendes no només tenia un profund sentit religiós, sinó que també implicava mostrar afinitat i entrar en la xarxa clientelar del seu nou patró, revestit en aquells moments de la màxima autoritat política i militar sobre el territori.

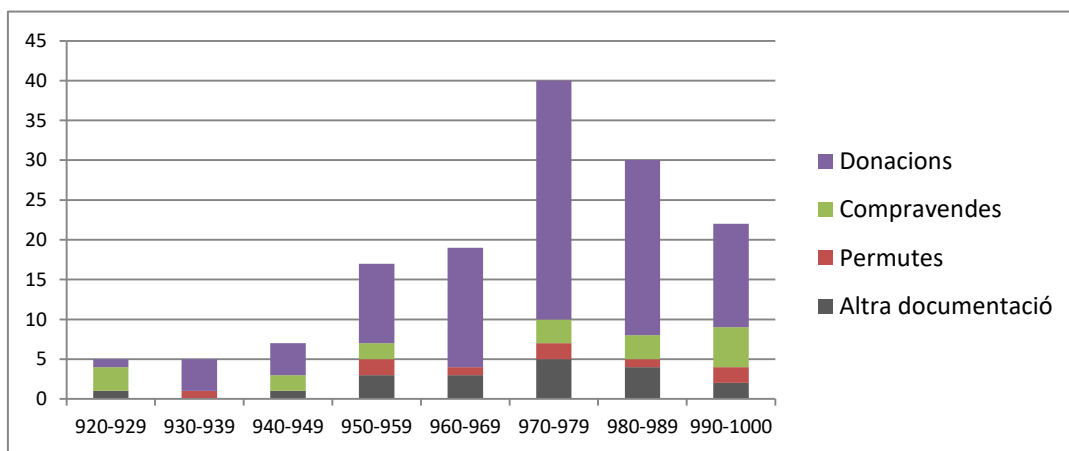

Fig. 85: Evolució cronotipològica de les transaccions econòmiques en què participaren els monestirs pallaresos i ribagorçans entre els anys 920 i 1000.

Passant a valorar de manera més detallada aquestes transaccions, cal acusar una diferència important respecte al període immediatament anterior, ja que, si en aquells anys predominaven d'una manera molt clara les compres sobre les donacions, representant un 70% del total; al segle X s'observa exactament la tendència contrària i les adquisicions per donació assoleixen el 80% del total. Això, com ja he comentat, no significà un canvi notori en les seves implicacions socials, car les compres també implicaven l'establiment de certa relació entre el venedor i la comunitat monàstica. Ara bé, no deixa de ser significatiu que les contraprestacions materials tendissin a desaparèixer en favor d'aquelles de caràcter no tangible, ja fossin religioses o sociopolítiques. La diferència, de fet, podria indicar un canvi en les pràctiques piadoses de la població i, en paral·lel, una variació en la condició social dels donadors.

¹⁵⁶ CC III, doc. 172, p. 374-375 (958) = RAEM, doc. 165, p. 138 (959); CC III, doc. 235, p. 409-410 (975).

En relació a aquesta darrera qüestió, recordem que al segle IX, entre les persones que es vincularen als monestirs, sembla que predominaven els petits propietaris del seu entorn més immediat que, afeblits per les penúries econòmiques, havien hagut de despendre's del domini directe sobre els seus béns a canvi de protecció i una petita ajuda material, a voltes purament simbòlica. Evidentment, aquesta casuística no desapareixeria al segle X i algunes de les transaccions que hi registrem de ben segur respondrien a realitats similars. Ara bé, a mesura que els cenobis anaren caient sota el patrocini comtal, s'intueix un increment bastant evident de la participació de membres significats de les elits locals; aquells que, tot i les dificultats que tenim per aproximar-nos-hi, devien haver-se fet amb el liderat de les comunitats rurals i jugarien un rol fonamental en la seva articulació i relació amb els estaments superiors.¹⁵⁷ No en va, en aquests anys, a part de documentar un notable augment de les donacions fetes per preveres, els membres més fàcilment distingibles d'aquestes elits intermèdies,¹⁵⁸ també trobem fent cessions als monestirs pallaresos i ribagorçans altres personatges als quals podem suposar certa ascendència social, com per exemple jutges.¹⁵⁹

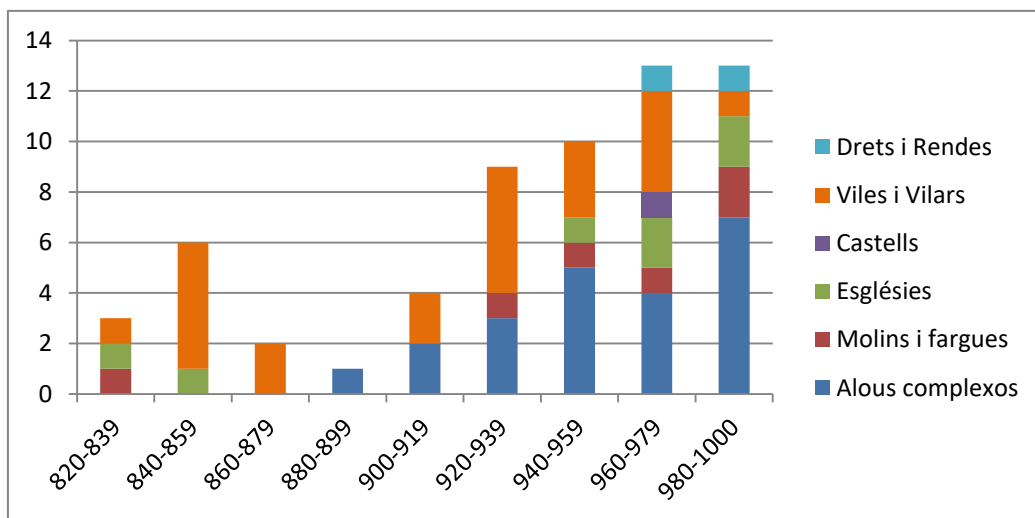

Fig. 86: Gràfic que mostra l'increment de donacions de béns fora de l'abast del comú al llarg dels segles IX i X.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Per una molt bona caracterització d'aquestes elits, que al llarg dels segles IX i X acabaren guanyant un gran ascendent entre els seus conveïns a la zona estudiada, veure: Tomás Faci, p. 148-57.

¹⁵⁸ La presència de preveres en las donacions fetes als monestirs d'aquests territoris es detecta des de principis del segle IX i, per exemple, només cal recordar la donació de l'esglesiola de Sant Pau de l'Estanyol a Gerri l'any 834: CC III, doc. 10, p. 285 (834). Ara bé, pels sis documents del segle IX on apareixen personatges amb aquest càrrec, en tenim vint de la segona meitat del segle X, cosa que demostra un increment significatiu de la seva implicació en la promoció del monacat.

¹⁵⁹ CC III, doc. 271, p. 427-429 (987) = RAEM, doc. 263, p. 186-189 ([974/989]).

¹⁶⁰ En la realització d'aquest gràfic he obviat les donacions realitzades pels membres de les diferents famílies comtals, car el seu objectiu és provar l'increment de la categoria social d'aquells donadors que,

L'increment en la condició social dels donadors també es veu reflectida en la quantitat i la qualitat dels béns lliurats als monestirs, ja que, tot i que les petites peces de terra seguirien sent dominants durant tot el segle X, observem una evident proliferació de les cessions d'alous (fig. 86); un terme molt complex per la seva polisèmia que, si bé a voltes encara s'utilitzava per referir-se col·lectivament a un conjunt de béns inconnexos que el donador tenia per herència, cada cop s'emprava més per designar grans predis continus sobre els quals hom ostentava la plena propietat.¹⁶¹ Així mateix, també es detecta la donació per part d'alguns particulars de béns que no devien estar a l'abast de tothom com, per exemple, molins, fargues, drets sobre rendes o, fins i tot, algunes esglésies que podem suposar privades. Per últim, resulta especialment eloqüent la donació del castell de Sopeira al monestir d'Alaó l'any 968, quelcom que ens permet tipificar els seus donadors, els germans Endiscle i Dató, com a membres de les elits vicarials, si bé el document mai s'hi refereix amb cap càrrec particular.¹⁶²

Durant aquest període, per tant, no hi ha dubte que els monestirs es beneficiaren enormement del suport de la família comtal, ampliant de manera molt notòria el seu àmbit d'influència i esdevenint una peça clau en l'articulació del territori i, sobretot, de les xarxes socials que sobre ell es plasmaven. Aquesta importància sociopolítica, però, també tingué importants repercussions econòmiques i revertí en la constitució d'uns dominis monàstics cada cop més rics i diversificats.

L'expansió geogràfica dels dominis monàstics al segle X, algunes reflexions sobre els interessos econòmics dels cenobis i la seva gestió patrimonial

Entrant a analitzar des d'un punt de vista geogràfic l'evolució patrimonial dels monestirs al llarg del segle X, cal destacar en primer lloc que els mapes elaborats cada vegada són més complexos i contenen un major nombre de dades. Això pot dificultar la seva correcta comprensió i, per aquest motiu, intentaré desgranar de manera individual

per manca dels elements necessaris per poder-ne fer una aproximació prosopogràfica completa, hem de classificar com a particulars, sense poder precisar més.

¹⁶¹ En relació a la polisèmia del terme "alou" en la documentació pallaresa i ribagorçana, explicitant els canvis de significat que es produïren entre els segles IX i X, veure: Ramón Martí Castelló, «L'alou a la documentació catalana d'època comtal: solució d'un problema historiogràfic genèric», a *La vida medieval als dos vessants del Pirineu, comunitats pageses, estructures d'hàbitat, cultura material. El registre de dades arqueològic. Actes del 4rt Curs d'Arqueologia d'Andorra del 26 al 29 de setembre de 1994* (Andorra la Vella: Govern d'Andorra. Ministeri de Cultura, 1997), p. 28-60 (p. 30-35).

¹⁶² CC III, doc. 213, p. 397 (971) = RAEM, doc. 187, p. 150 ([968]).

cadascuna de les tendències que s'hi mostren, posant de manifest les continuïtats i discontinuïtats que s'hi aprecien respecte a les etapes ja comentades.

Començant per les semblances, si analitzem detalladament la cartografia seqüencial recollida en els annexos (Apèndix 1.2, mapes 12-20), ens adonarem que els cenobis seguiren mostrant un interès particularment fort en assentar el seu poder dins dels territoris i les valls on estaven ubicats. Així, per exemple, a les tres últimes dècades del segle X, el monestir d'Ovarra, molt mal conegut fins llavors, consolidà clarament el seu domini sobre el seu entorn més immediat i, especialment, a l'àrea de la vila de Calbera. De la mateixa manera, en el cas d'Alaó, veiem que gran part de les seves adquisicions se seguiren concentrant a la zona del *pagus* d'Orrit. Això sí, es percep una tendència a expandir-se cap a aquelles àrees d'aquest territori on havia tingut menys presència i, per exemple, després de consolidar els seus dominis a l'entorn de la Noguera i Torogó, s'interessà per la zona de Llastarri i Aulàs, on fins llavors gairebé no havia tingut cap bé. En aquest sentit, també és molt interessant veure com el mateix monestir d'Alaó, a partir del 980, en clara competència amb el de Lavaix, es llençà a adquirir béns a la zona de Soperuny i Cornudella, aprofitant la desaparició de la casa de Sant Martí del Sas i, potser, l'enigmàtica conquesta d'aquella vall a la «*gentem paganorum*» per part del comte Bernat Unifred I vers l'any 950.¹⁶³

Fora dels seus àmbits d'expansió natural, els monestirs també seguiren reforçant la seva presència en espais on al segle anterior ja havien començat a actuar. Bona prova d'això és la tenacitat amb què la casa d'Alaó amplià els seus dominis a la zona del barranc d'Aulet, on acabà bastint un important nucli patrimonial conformat per més d'una trentena de béns. Tanmateix, a part seguir engruixint els seus dominis en llocs on ja comptaven amb certa presència prèvia, a partir del 950, també es constata la tendència de molts cenobis a adquirir béns isolats; és a dir, possessions que no guardaven relació amb cap altra dels seus dominis. Aquest és el cas, per exemple, dels alous que Santa Maria de Gerri tenia per donació comtal a les valls d'Ísil, Cardos i Tírvia; o dels béns esparsos que gairebé tots els cenobis acumularen a la fèrtil conca de Tremp, llavors encara poc estructurada (fig. 87). En conseqüència, quan analitzem la cartografia d'aquests anys i la comparem amb la del segle IX, tenim la percepció que els dominis monàstics tendiren a disgregar-se i a perdre la seva coherència inicial.

¹⁶³ CC III, doc. 161, p. 367-368 (950).

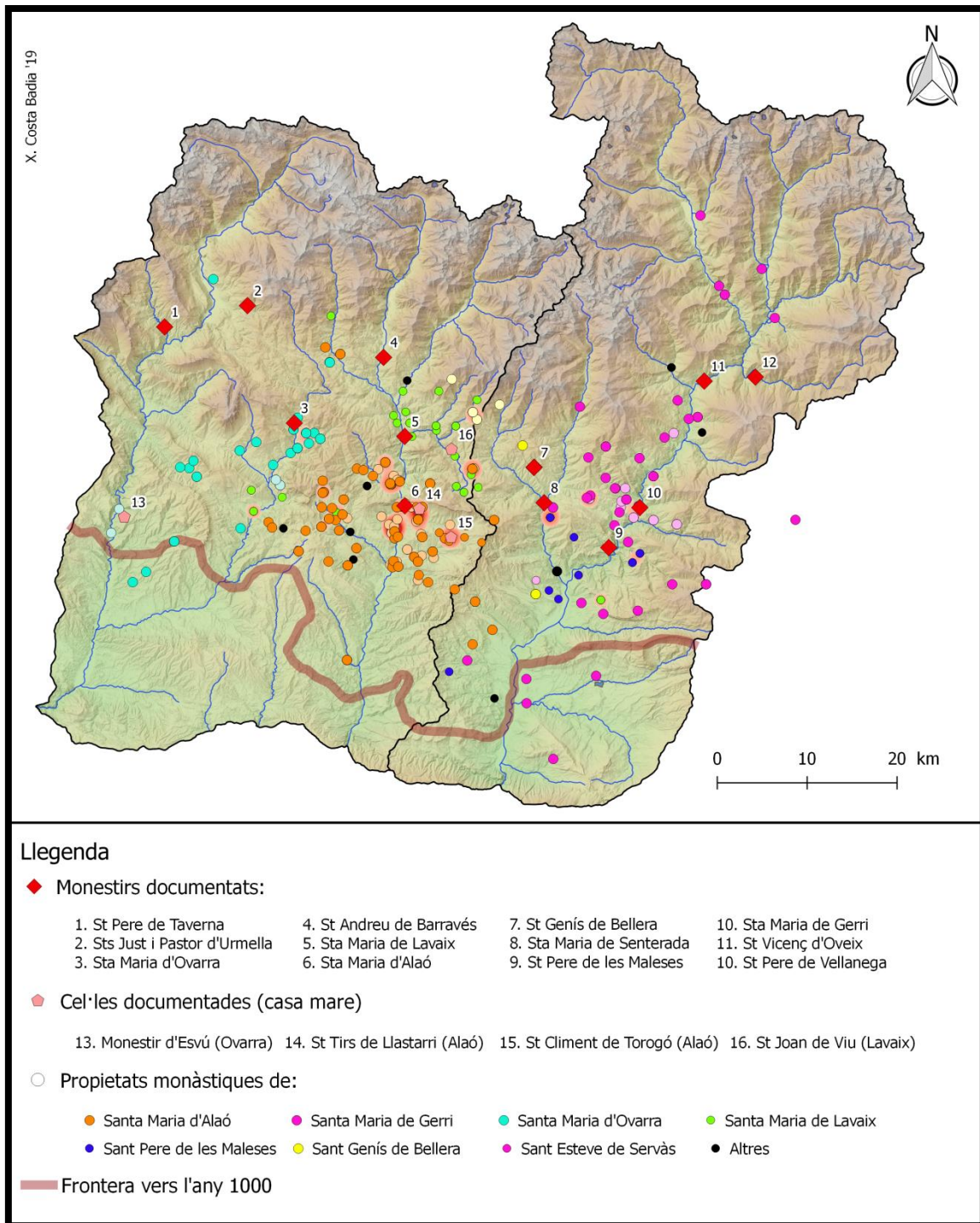

Fig. 87: Distribució dels béns monàstics adquirits pels principals cenobis dels comtats de Pallars i Ribagorça entre el 920 i l'any 1000.

Aquest fenomen, tradicionalment, s'havia vinculat a la ja comentada desaparició de les compres en aquest període i a la seva substitució per donacions, quelcom que hauria implicat una pèrdua de control per part dels cenobis sobre les seves estratègies d'expansió, no podent controlar on hom li donava béns. Ara bé, com ja he avançat en el

bloc anterior, la majoria d'historiadors actuals tendeixen a considerar que la dispersió observada no respondria únicament a l'arbitrarietat dels donadors, sinó a lògiques econòmiques més complexes, si bé no hi ha unitat a l'hora de convenir quines serien.¹⁶⁴ Aquesta observació sembla poder-se aplicar al Pallars i a la Ribagorça, ja que, analitzant les dades amb atenció, ens adonem d'un seguit de patrons que no concorden amb l'explicació tradicional. No en va, si cartografiem els béns monàstics adquirits per mitjà de compres i permutes, entenent que hi hauria una actitud activa del receptor darrera seu, veiem que sovint estaven molt allunyats del centre monàstic (fig. 88). Igualment, si fem el mateix amb els béns dels quals els monestirs es despregueren al llarg d'aquells anys, veurem que aquests generalment estaven situats al seu entorn més immediat, on haurien de voler tenir uns dominis més compactes. Per tant, a diferència del que s'ha apuntat des d'un punt de vista més genèric,¹⁶⁵ en el cas del Pallars i la Ribagorça, no sembla que els cenobis de la segona meitat del segle X intentessin corregir la pèrdua de coherència dels seus dominis venent-se els béns més allunyats i comprant-ne de més propers. Al contrari, sembla que buscaren activament fer-se amb béns en indrets especialment llunyans, possiblement on la seva influència hi arribava tan diluïda que era molt difícil que sorgís la iniciativa de fer-los una donació.

Passant a valorar l'interès que els cenobis pallaresos i ribagorçans podien haver tingut en la possessió de béns tan esparsos pel territori, per una banda, hem de tenir en compte la creació d'espais especialitzats en la producció d'un producte determinat, com per exemple la vinya, quelcom que ha pogut documentar recentment Maria Soler amb una metodologia molt semblant a la meua en el cas de Sant Cugat del Vallès.¹⁶⁶ Per altra banda, sobretot a les àrees de muntanya, hem de tenir en compte els interessos ramaders que podien tenir els cenobis, ja que, si bé poques vegades apareixen els ramats en la documentació, Jordi Bolòs ha demostrat reiteradament el pes que aquesta pràctica econòmica i les seves lògiques tingueren en la configuració dels principals dominis monàstics dels comtats catalans.¹⁶⁷ De fet, si superposem les possessions dels monestirs

¹⁶⁴ Manuel Riu, «Els monestirs catalans entorn de l'any mil», a *Actes del Congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r. mil·lenni: Vic-Ripoll, 10-13 de novembre de 1999*, ed. Immaculada Ollich Castanyer (Vic: Eumo Editorial, 1999), p. 729-45 (p. 739).

¹⁶⁵ Riu, «Els monestirs catalans entorn de l'any mil», p. 739; Fortún Pérez de Ciriza, p. 220.

¹⁶⁶ Maria Soler Sala, «Propiedad monástica y sustento alimentario: el patrimonio productivo del monasterio de Sant Cugat del Vallès (siglos X y XI)», *Hortus Artium Medievalium*, 23.1 (2017), 478-89 (p. 481-82).

¹⁶⁷ Jordi Bolòs, «Dominis monàstics i organització del territori a l'edat mitjana», a *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació. Vol. III*, ed. Jordi Bolòs i Joan J. Busqueta (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2000), p. 127-65. Observacions similars s'han fet també en relació a altres cenobis de la Península Ibèrica: Carmen Díez Herrera, «Sociedad de frontera y monasterios

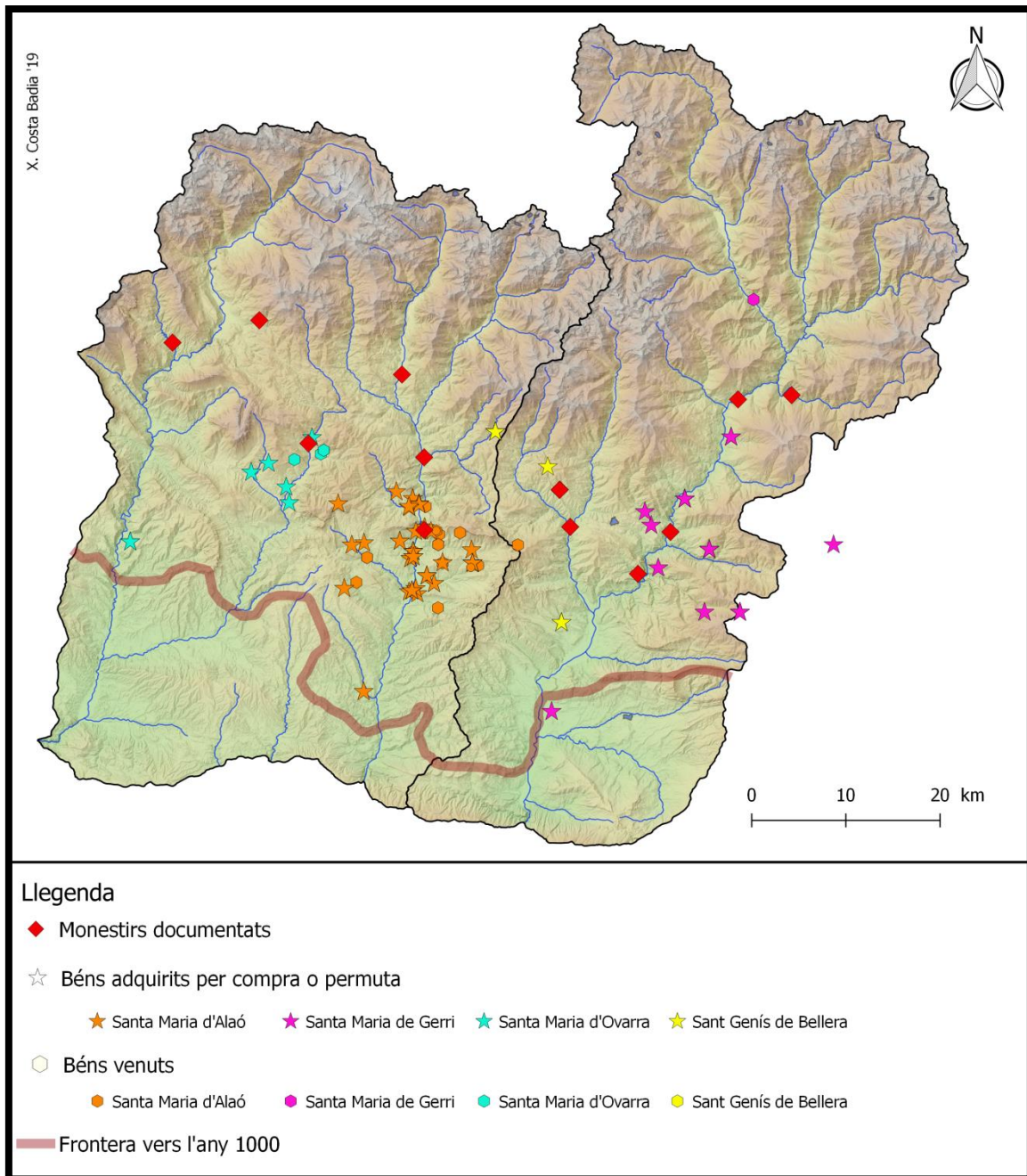

Fig. 88: Localització dels béns comprats i venuts pels monestirs pallaresos i ribagorçans al llarg dels segles IX i X.

estudiats a un mapa de les principals vies pecuàries actuals, veurem que les coincidències són moltes i que molts dels béns inconnexos, mancats de sentit des d'un punt de vista agrícola, en realitat en tenen molt si pensem en les necessitats de moviment d'uns ramats que, a l'estiu, havien de pujar a muntanya i, a l'hivern,

familiars en la meseta del Duero en el siglo X», a *Monjes y monasterios hispanos en la Alta Edad Media*, ed. José Ángel García de Cortázar i Ramón Teja (Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real. Centro de Estudios del Románico, 2006), p. 33-58 (p. 44).

estabular-se a les zones més meridionals (fig. 89). Per tant, com ja havia introduït Jordi C. Boix, podem intuir una lògica ramadera en molts dels dominis estudiats.¹⁶⁸

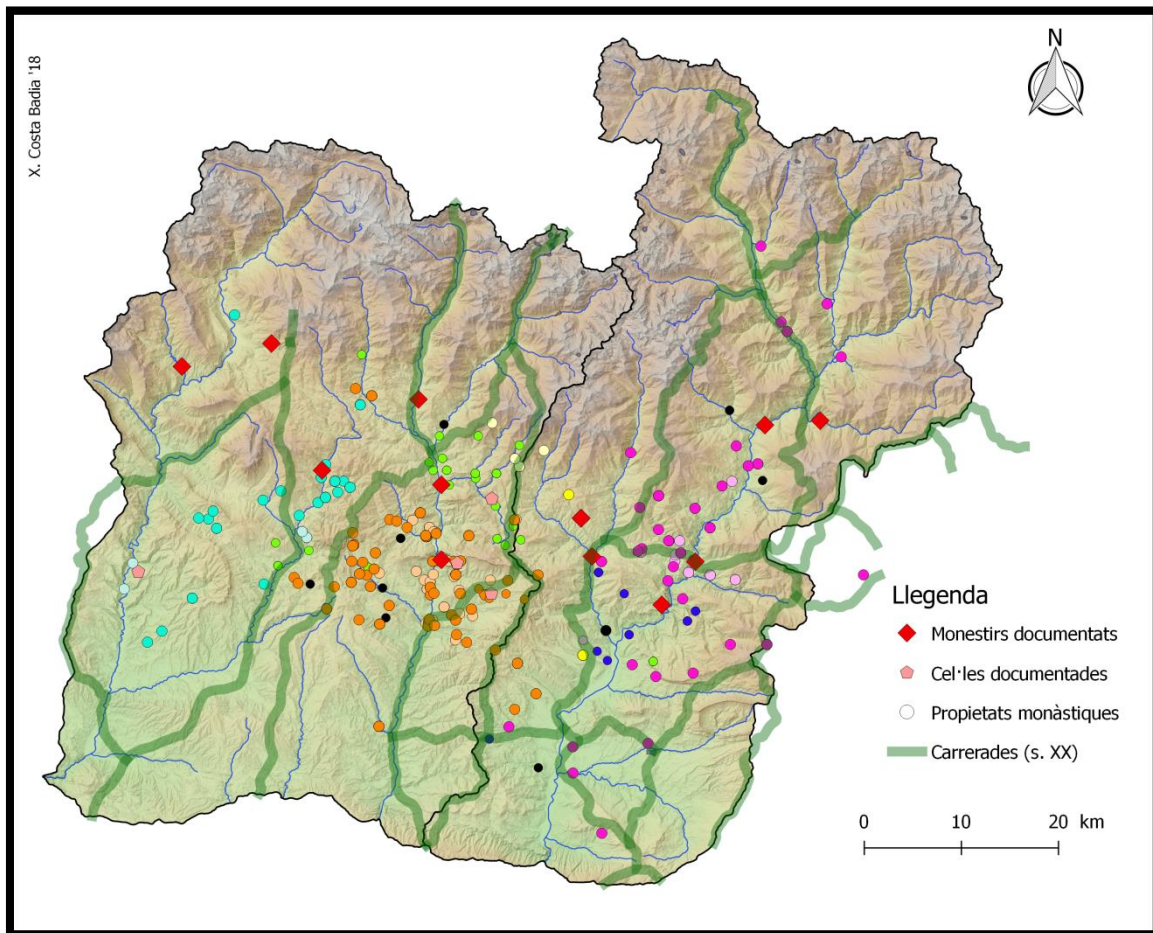

Fig. 89: Mapa on es mostra la relació entre els dominis monàstics d'època alt-medieval i les vies pecuàries que han seguit en funcionament fins al segle XX.¹⁶⁹

Insistent sobre aquesta hipòtesi, és interessant analitzar amb detall el cas de Santa Maria de Lavaix, ja que és un dels exemples en què millor es percep la seva vocació ramadera. Això és així perquè aquest cenobi, des d'un primer moment s'interessà per indrets amb grans possibilitats per al bestiar com, per exemple, la vall d'Erta o la d'Esperan, per on passaven vies pecuàries emprades fins avui en dia. Així mateix, segurament també s'ha d'interpretar des d'aquesta perspectiva la seva persistent adquisició de béns a la zona del coll de la Creu de Perves i l'intent, no sabem si reeixit,

¹⁶⁸ Jordi C. Boix Pociello, «L'antic orde monàstic al comtat de Ribagorça», a *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació. Vol. III*, ed. Jordi Bolòs i Joan J. Busqueta (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2000), p. 111-26 (p. 126).

¹⁶⁹ El traçat de les vies pecuàries ha estat extret de: *Mapa dels camins ramaders de Catalunya. Eixos principals [1:500.000]* (Barcelona: Fundació del Món Rural; Institut Cartogràfic de Catalunya, 2010).

de fundar una cel·la a Viu de Llevata,¹⁷⁰ ja que tots ells són indrets per on passaven les carrerades més importants del país (fig. 89). Per si això fos poc, no podem oblidar que Lavaix, el 958, adquirí un agostejador a la vall de Castanessa, al lloc de Siscarri, prova evident que tindria uns ramats per servir-se'n.¹⁷¹ Així doncs, tot i el silenci de les fonts al respecte, no hi ha dubte que la ramaderia hauria estat un dels principals motors econòmics dels cenobis pirinencs i, consegüentment, un dels grans condicionants que cal tenir en compte a l'hora de valorar la distribució dels seus béns.

Aquesta constatació, però, té altres implicacions importants, ja que demostra que els monestirs no van ser subjectes passius en la configuració dels seus dominis, sinó que interessadament procuraren vincular-se a unes personalitats determinades i fer-se amb els béns precisos que els eren més beneficiosos segons el seu criteri. En altres paraules, encara que les transaccions acabessin prenent la forma de donacions *pro anima*, hem de veure darrera seu un procés de negociació més o menys llarg entre el donador, interessat en vincular-se al monestir per les raons llargament exposades, i el receptor, que, entre tots els béns de l'altra part, procuraria fer-se amb els que li eren més útils per a les seves necessitats.¹⁷² La negociació, per tant, hauria estat un element clau en la creació d'uns dominis patrimonials que cada cop se'ns dibuixen més clarament com el resultat de la convergència d'un seguit d'interessos econòmics, socials, polítics i religiosos que no es poden entendre per separat i que afectaren tota la societat alt-medieval.

En darrer lloc, abans d'acabar, voldria comentar breument com els monestirs controlaven i gestionaven aquests dominis que, mica en mica, anaven prenent unes proporcions més grans i es feien més difícils d'administrar. No en va, encara que les terres fossin explotades de manera indirecta a través de tinentes amb un elevat grau d'autonomia, era necessari un mínim control per tal recaptar les rendes i mantenir la presència sobre el territori. En aquest sentit, a la segona meitat del segle X, sembla que es consolidà la tendència d'establir cel·les dependents que ja anunciava la fundació de la casa d'Esvú per part del monestir d'Ovarra a principis de segle.¹⁷³ Així doncs, al llarg

¹⁷⁰ CC III, doc. 154, p. 362-363 (947).

¹⁷¹ CC III, doc. 175, p. 376 (958). Respecte a la possessió d'agostejadors per part dels monestirs pallaresos i ribagorçans, no podem oblidar tampoc que el comte Unifred II, en confirmar el precepte d'immunitat que Bernat II de Tolosa havia lliurat al monestir d'Alaó el 871, li renovà el permís perquè «*cuncta pecora gregium suarum per cunctas colles et kalmes sive pascharia vel ullo homine blandiente paschantur*»: CC III, doc. 70, p. 321-322 (871); CC III, doc. 235, p. 409-410 (975).

¹⁷² Respecte a aquestes negociacions, un tema encara molt poc treballat a casa nostra, voldria recordar la contribució de: Arnoud-Jan A. Bijsterveld, *Do ut des: Gift Giving, Memoria and Conflict Management in the Medieval Low Countries* (Hilversum: Verloren, 2007), p. 67.

¹⁷³ Veure la pàgina 505.

del període estudiat, observem la fundació de diverses cel·les dependents en els llocs on els principals monestirs pallaresos i ribagorçans havien amassat més béns. Un exemple paradigmàtic és el de la cel·la alaonesa de Sant Climent de Torogó, documentada a partir del 975, que devia servir per gestionar els béns que la casa mare tenia en aquell indret i, al mateix temps, satisfer les necessitats espirituals dels seus habitants.¹⁷⁴

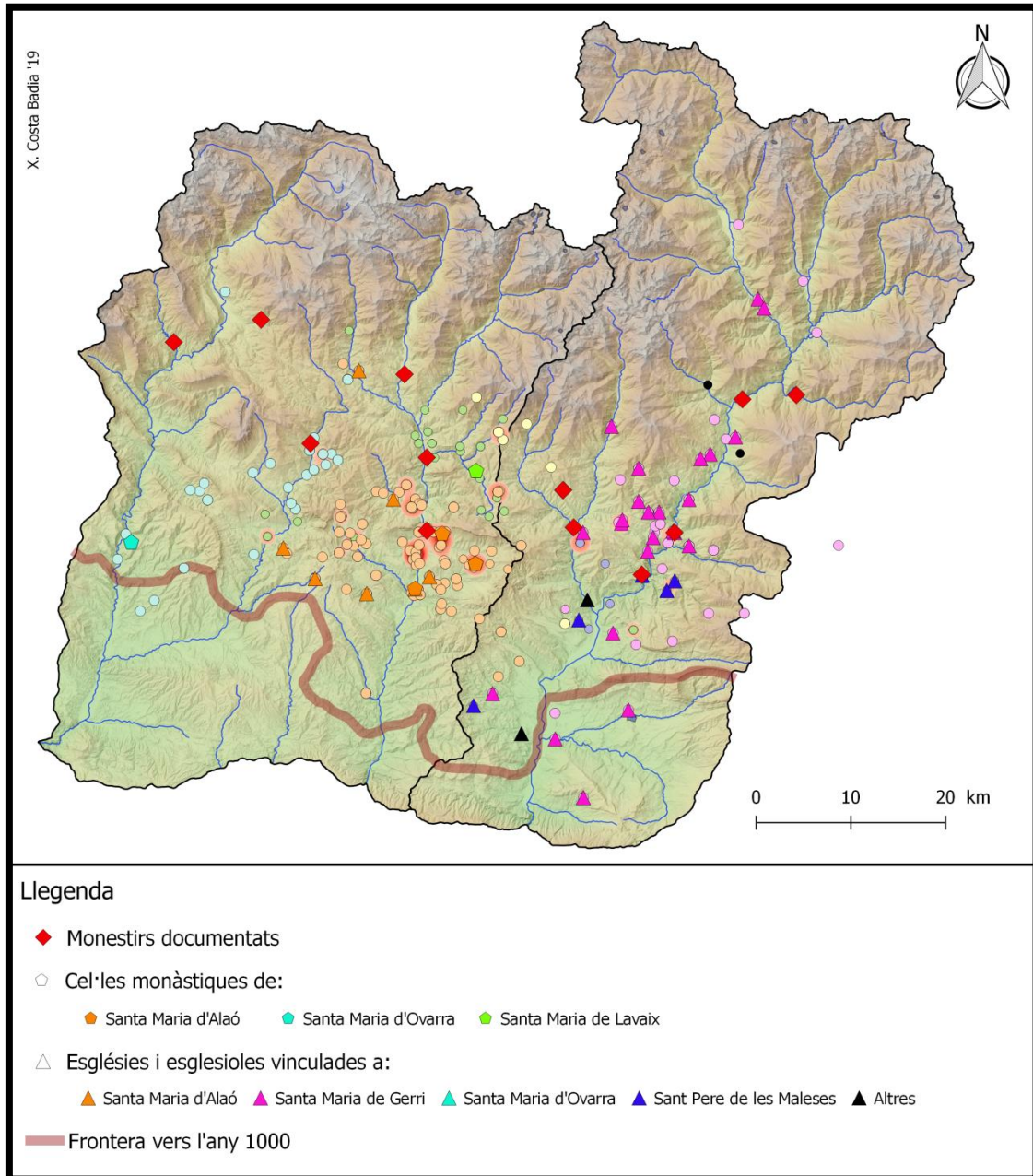

Fig. 90: Mapa on es mostra la relació entre els béns dels diferents monestirs alt-medievals i els centres religiosos, monàstics o seculars, sobre els quals tenien drets.

¹⁷⁴ CC III, doc. 225, p. 405 (974) = RAEM, doc. 218, p. 164 (975); CC III, doc. 266, p. 424-425 (984) = RAEM, doc. 244, p. 176 (985); CC III, doc. 268, p. 425-426 ([984]) = RAEM, doc. 245, p. 176-177 ([986]); CC III, doc. 307, p. 446 ([988-996]) = RAEM, doc. 274, p. 193 ([994-995]); CC III, doc. 302, p. 443-444 ([988-996]) = RAEM, doc. 283, p. 206 ([997-998]).

Evidentment, però, el nombre d'aquests centres monàstics dependents és molt menor al dels alous dispersos que posseïen els monestirs. Això, sumat al fet que hi ha algunes cel·les, com Sant Tirs de Llastarri, molt difícils de distingir respecte a una església secular,¹⁷⁵ fa sospitar que els altres centres religiosos sobre els quals els cenobis tenien la plena propietat, o almenys certa preeminència, podrien haver complert també amb certes funcions de control i gestió sobre els dominis del seu entorn. De fet, si superposem en un mapa aquestes esglésies i els béns dels diferents monestirs (fig. 90); constatarem que molts nuclis patrimonials aïllats estaven associats a una esglésiola vinculada al cenobi que hi tenia interessos. Per tant, tot i ser un tema sobre el qual cal seguir treballant en el futur, crec que aquests centres, en el cas del Pallars i la Ribagorça, haurien tingut un paper determinant per fer present els cenobis sobre el territori, facilitar la gestió dels seus béns dispersos i, com apuntà Luis Javier Fortún, controlar la vida i la moral de les comunitats camperoles.¹⁷⁶

Arribats a aquest punt, podem donar per conclòs aquest primer cas d'estudi, el qual ens ha permès fer una aproximació d'ampli aspecte a l'evolució del monacat al llarg dels segles IX i X, veient com s'adaptà i reinventà davant de cadascun dels canvis contextuals que es produïren. Així mateix, hem tingut oportunitat de veure el profund impacte que tingueren aquests centres sobre el paisatge, no només des d'un punt de vista territorial, pel que implicà l'erecció del propi cenobi i la configuració dels seus dominis, sinó també social, alterant completament els vincles preexistents entre la població local i contribuint a la creació de noves xarxes de poder sense les quals difícilment podríem entendre la construcció dels comtats de Pallars i Ribagorça.

¹⁷⁵ Respecte el cas particular de Sant Tirs de Llastarri, veure l'explicació de les pàgines 223-224.

¹⁷⁶ Fortún Pérez de Ciriza, p. 2018-19.

3. El Ripollès, tres monestirs en una cruïlla de camins

Tancat el primer cas d'estudi, cal que ens focalitzem ara en l'interessant paisatge monàstic que es conformà a la zona del Ripollès a finals del segle IX, un exemple molt més acotat, tant a nivell geogràfic com cronològic, que em permetrà incidir en el rol que els monestirs alt-medievals jugaren en la consolidació i integració territorial dels primers llinatges comtals autòctons, sobretot en aquelles àrees que requerien d'un important procés de reorganització. Així mateix, també em servirà per precisar fins a quin punt els canviants interessos geoestratègics d'aquests patrons, no sempre propicis per als cenobis, pogueren condicionar la seva evolució i, fins i tot, la seva desaparició.

3.1. Algunes qüestions prèvies

Com en l'exemple anterior, però, és important que abans de res ens aturem breument a comentar el marc geogràfic en què es desenvoluparen els monestirs de Ripoll, Sant Joan i Camprodon, les tres grans abadies d'aquest territori, així com les diverses fonts d'informació que ens permeten aproximar-nos a la seva història.

El marc geogràfic

El Ripollès, des d'un punt de vista geogràfic, se'ns presenta com una comarca natural que s'articula a l'entorn de la capçalera del riu Ter i del seu primer gran afluent, el Freser, des de les seves fonts, a tocar l'una de l'altra als peus del Bastiments, fins poc més avall del seu aiguabarreig, on s'alça la vila de Ripoll (fig. 91).

Estem davant d'un territori, per tant, de proporcions molt menors respecte als comtats de Pallars i Ribagorça treballats en l'apartat anterior. Ara bé, per la seva particular orografia, amb diferències altitudinals bastant marcades, tornem a situar-nos en una àrea composta per paisatges molt diferents que van des de les calmes d'alta muntanya, aptes només per a la pastura estacional, fins a les zones planes del riberal, considerablement amples i amb un notable potencial agrícola, com testimonien encara les moltes feixes fossilitzades en el territori.¹⁷⁷ Així doncs, es tracta d'una comarca amb

¹⁷⁷ Per una caracterització detallada del paisatge alt-medieval del Ripollès, incidint també en les formes que prengué el poblament i la seva organització política, veure: Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, «Notes històriques del Ripollès els segles IX i X», *Quaderns d'estudis medievals*, 4 (1981), 209-18.

una gran coherència interna i relativament favorable a l'establiment de petits grups humans que, des dels seus vilars dispersos, podien complementar el treball de la terra amb la pràctica ramadera i, no ho oblidem, l'explotació dels seus frondosos boscos.

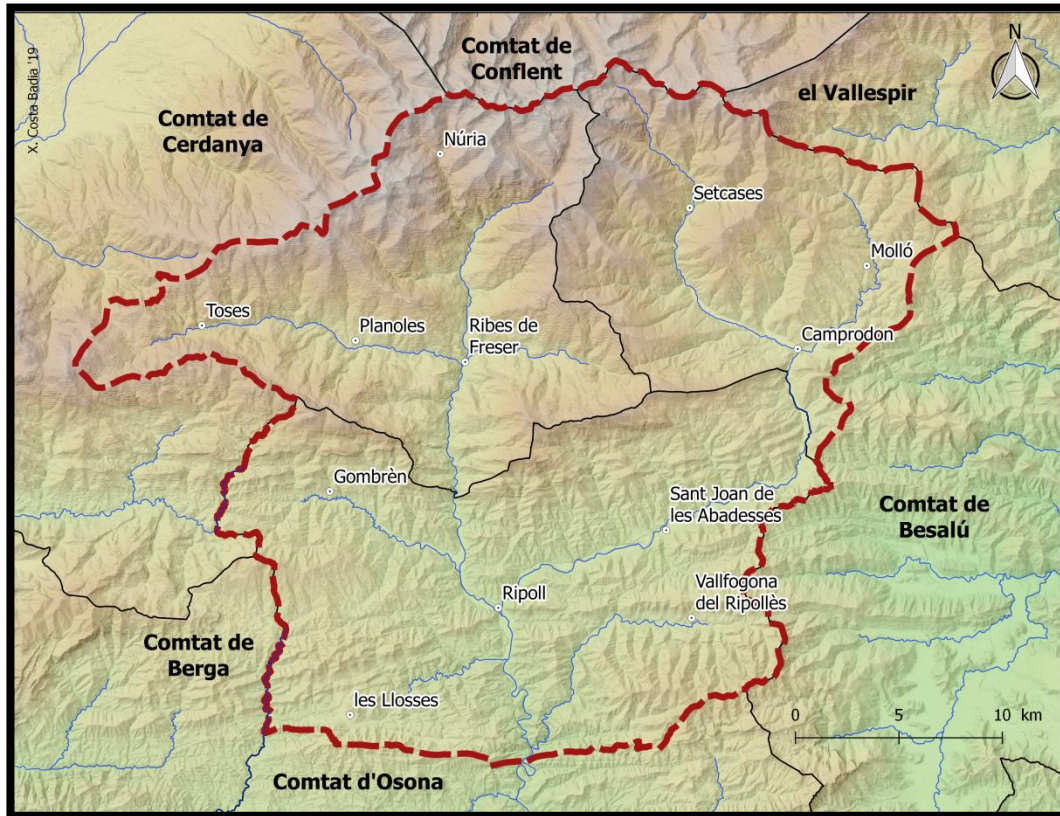

Fig. 91: Mapa de la comarca natural del Ripollès i les diferents demarcacions en què es trobava dividida.

Malgrat la clara unitat geogràfica i cultural que presenta el Ripollès, quelcom que ha permès la seva supervivència en l'actual ordenament comarcal, en època alt-medieval es trobava dividit entre tres autoritats polítiques i eclesiàstiques diferents. No en va, tot i que alguns límits a voltes puguin ser dubtosos,¹⁷⁸ *grosso modo* la vall de Ribes estava adscrita al comtat de Cerdanya i al bisbat d'Urgell; la de Ripoll i Sant Joan pertanyien al comtat d'Osona i a la diòcesis de Vic; i, finalment, la vall de Camprodon estava associada al comtat de Besalú i, per tant, al bisbat de Girona. En conseqüència, ens trobem amb un espai de contacte i fricció entre molts poders diferents, quelcom que, com veurem, tindrà un impacte evident sobre els cenobis que s'hi assentaren.

¹⁷⁸ Bolòs i Hurtado, «Notes històriques del Ripollès els segles IX i X», p. 209-10; Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atles dels comtats de Cerdanya i Berga (v788-990)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2015), p. 82-83.

Les fonts d'informació

Entrant a valorar les fonts disponibles, cal destacar que el monacat ripollès representa un exemple especialment ben documentat, ja que, tot i comptar amb només tres abadies de fundació relativament tardana, disposem d'un total de 426 documents que els fan referència.¹⁷⁹ A tall comparatiu, recordem que pel Pallars i la Ribagorça només comptàvem amb 255 diplomes per més de vint cenobis. Ara bé, de nou, les fonts disponibles per a cada centre presenten importants diferències, tant a nivell quantitatiu com qualitatiu, motiu pel qual voldria fer-ne una breu valoració per separat.

El monestir més ben documentat, amb diferència, és el de Sant Joan de les Abadesses, ja que ens ha llegat un total de 215 notícies referides al seu període anterior a l'any 1000; 220 si ens allarguem fins a l'extinció de la seva primitiva comunitat femenina l'any 1017. A més, la majoria dels documents, 128, se'ns han conservat en la seva forma original o, com a mínim, en còpies realitzades durant el període medieval que, si bé a voltes poden contenir alguns errors de lectura, ens permeten aproximar-nos amb bastanta precisió el seu contingut inicial. Només una minoria, 82, ens han arribat a través d'extrets posteriors, la major part gràcies a trobar-se regestats dins del *Llibre de Canalars*, un inventari dels fons del monestir que l'abat Isalguer redactà a la segona meitat del segle XV. Per tant, tot i que la vida d'aquest arxiu no ha estat exempta de trasbalsos,¹⁸⁰ disposem d'un nombre més que considerable de fonts per poder reconstruir els orígens del cenobi i la formació dels seus dominis.

En el cas de Santa Maria de Ripoll, el nombre de notícies conservades, 197, és similar. Ara bé, qualitativament s'observen diferències molt notables, ja que, després del saqueig i incendi del seu arxiu l'estiu de l'any 1835, pràcticament tots els seus fons es van perdre. En conseqüència, a part d'aquells diplomes conservats en altres arxius que li fan referència, com poden ser alguns testaments, només se'ns han conservat

¹⁷⁹ He exclòs d'aquest còmput tres documents manifestament falsos que trobem en els fons dels monestirs estudiats, ja que tots ells foren elaborats després de l'any 1000: DEC I/1, doc. 45, p. 112-114 (FALS 922); CC V, apèndix, doc. III, p. 535-536 (FALS 948); CC V, apèndix, doc. VI, p. 538 (FALS 966). Així mateix, per les quantioses interpolacions i/o errors de transmissió que contenen, tampoc hi he inclòs els següents diplomes, si bé tots ells han estat registrats i, en algun cas, seran discutits a l'interior del text: CC IV, doc. 4, p. 67-68 (INTERPOLAT/FALS 885); DMR I, doc. 11C, p. 94-97 (FALS 888); CC IV, doc. 714, p. 550-551 (INTERPOLAT 954); DMR I, doc. 257, p. 283-284 (955?[971-979]).

¹⁸⁰ Respecte a les vicissituds històriques que ha afrontat l'arxiu de Sant Joan de les Abadesses, els diferents processos de reorganització que ha viscut i la dispersió actual dels seus fons, veure: Miquel dels Sants Gros Pujol, «L'arxiu del monestir de Sant Joan de les Abadesses: notícies històriques i regesta dels documents dels anys 995-1115», a *II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català: Sant Joan de les Abadesses 1970. Vol. II* (Poblet: Abadia de Poblet, 1974), p. 87-95.

quatre originals pertanyents pròpiament al seu fons arxivístic. La resta, a excepció de 54 que ens han pervingut per còpies completes o parcials, només els podem conèixer a través de registres, generalment molt breus, fets en època moderna o contemporània pels erudits i arxivers que treballaren en aquell cenobi abans del 1835, entre els quals destacà el pare Roc d'Olzinelles. Així doncs, tot i que al final comptem amb un nombre notable de fonts, no hi ha dubte que el coneixement que podrem extreure d'elles serà molt més limitat que el que aflora dels magnífics originals de Sant Joan.

Sant Pere de Camprodon, per la seva part, ha conservat un nombre molt menor de documents, 33 en total. A més, d'aquests només ens han arribat 7 originals i 3 còpies antigues repartides entre l'Arxiu de la Corona d'Aragó, la Biblioteca Nacional de París i, en el cas d'un testament que l'inclouïa entre els seus beneficiaris, l'Arxiu Capitular de Vic. Els restants, com en els casos anteriors, han de ser reconstruïts a través de transcripcions i extrets que en feren els erudits que tingueren oportunitat de treballar el seu arxiu abans de la desamortització o, almenys, de la Guerra Civil, els dos moments més traumàtics per aquesta institució. Tot i així, malgrat que pot resultar difícil fer un estudi gaire detallat de la seva evolució patrimonial amb tan pocs documents, crec que no deixa de ser un exemple interessant per contrastar els processos viscuts pels cenobis veïns de Ripoll i Sant Joan, molt més ben estudiats, i ajudar-nos a enriquir i completar la nostra visió sobre el monacat ripollès d'època alt-medieval.

Fet aquest breu apunt sobre la situació amb què ens ha arribat la documentació dels tres monestirs treballats, cal agrair de nou que, a dia d'avui, puguem consultar-ne amb facilitat la seva transcripció en els volums quart i cinquè de la *Catalunya Carolíngia*, dedicats respectivament als comtats d'Osona i Manresa i als de Girona, Besalú, Empúries i Peralada.¹⁸¹ Aquestes han estat, com en tot el treball, les edicions sobre les quals he treballat i, consegüentment, les que utilitzaré preferentment per citar els documents dins del text. Ara bé, a l'espera de la publicació del vuitè volum de la col·lecció, referit als comtats d'Urgell, Cerdanya i Berga, cal seguir complementant les obres citades amb el ja clàssic diplomatarí de l'Arxiu Comtal de Barcelona publicat per Federico Udina Martorell, on, a part de l'edició dels documents de Sant Joan referents a terreres cerdanes, s'hi pot trobar la transcripció de tots els registres del *Llibre de*

¹⁸¹ Ramon Ordeig Mata, *Catalunya Carolíngia. Vol. IV: Els comtats d'Osona i Manresa* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999); Santiago Sobrequés Vidal, Sebastià Riera Viader i Manuel Rovira Solà, *Catalunya Carolíngia. Vol. V: Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003).

Canalars anteriors a l'any 1000.¹⁸² Per últim, també m'he servit àmpliament del diplomatarí del monestir de Ripoll publicat recentment per Ramon Ordeig, ja que, fent un esforç ingent per reconstruir aquell arxiu tan maltractat pel pas dels anys, encara ha aconseguit treure a la llum alguns registres inèdits i, al mateix temps, precisar la datació d'alguns dels que ja havien estat editats amb anterioritat.¹⁸³

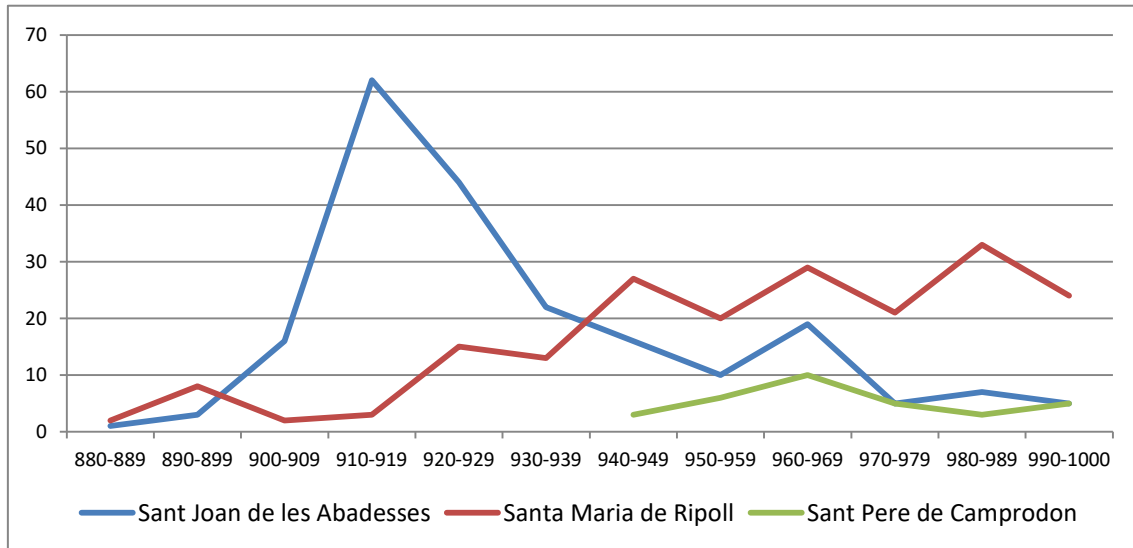

Fig. 92: Distribució de la documentació dels tres monestirs ripollesos segons la seva cronologia.

Passant a valorar col·lectivament les fonts conservades, i fixant-nos en primer lloc en la seva distribució cronològica, és de notar que des de la fundació dels respectius monestirs pràcticament no tenim cap període prolongat de silenci, sent possible fer un anàlisi continu del seu procés evolutiu (fig. 92). Ara bé, com ressalta el gràfic anterior, les fonts no es reparteixen de manera homogènia al llarg el temps, sobretot pel cas de Ripoll i Sant Joan. No en va, per aquest darrer monestir, tenim un primer període molt ben documentat, coincident amb l'abadiat d'Emma de Barcelona, però, per contra, tenim molt pocs documents per reconstruir la gestió de les seves successores; un fet que contrasta amb la situació de Ripoll que, després d'uns primers anys amb poques notícies, cada vegada compta amb un major nombre de dades. *A priori*, aquestes variacions poden ser fruit de l'atzar i venir determinades per la pèrdua d'alguns lligalls o fons documentals concrets. Tanmateix, cal tenir-les molt presents, ja que condicionen

¹⁸² Frederic Udina Martorell, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos* (Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1951).

¹⁸³ Ramon Ordeig Mata, *Diplomatari del monestir de Ripoll (segles IX-X)* (Vic: Estudis Històrics, 2015).

la nostra capacitat d'apropar-nos al passat d'aquells cenobis i, al mateix temps, en alguns casos, realment poden reflectir canvis en la seva posició social i política respecte a l'entorn, un tema sobre el qual tornaré més endavant.

En relació al seu contingut, cal destacar que més d'un 90% dels documents fan referència a la configuració i posterior gestió dels diferents patrimonis monàstics, predominant-hi per sobre de tots les donacions, les compravendes, les permutes i, en un nombre també bastant notable, els judicis que els permeteren augmentar, consolidar i defensar les seves propietats materials (fig. 93). A part, també hi trobem una quantitat important de dotalies i, en menor mesura, un acte de professió monàstica, dos d'elecció abacial, quatre preceptes d'immunitat, una butlla d'exempció, dos decrets conciliars, una primerenca carta de complantació, quatre establiments emfitèutics igualment precoços, així com un excepcional inventari de sagristia de l'església de Ripoll que, tot i no poder-hi entrar, constitueix una font inestimable per conèixer els ornaments litúrgics propis d'un monestir alt-medieval.¹⁸⁴ Per tant, excepte aquest darrer document i algunes de les actes d'elecció abacial predites, la immensa majoria de les fonts conservades es presten a un estudi com el plantejat en aquest treball, comptant amb molta informació relativa a patrons de conducta social i, sobretot, de gestió territorial.

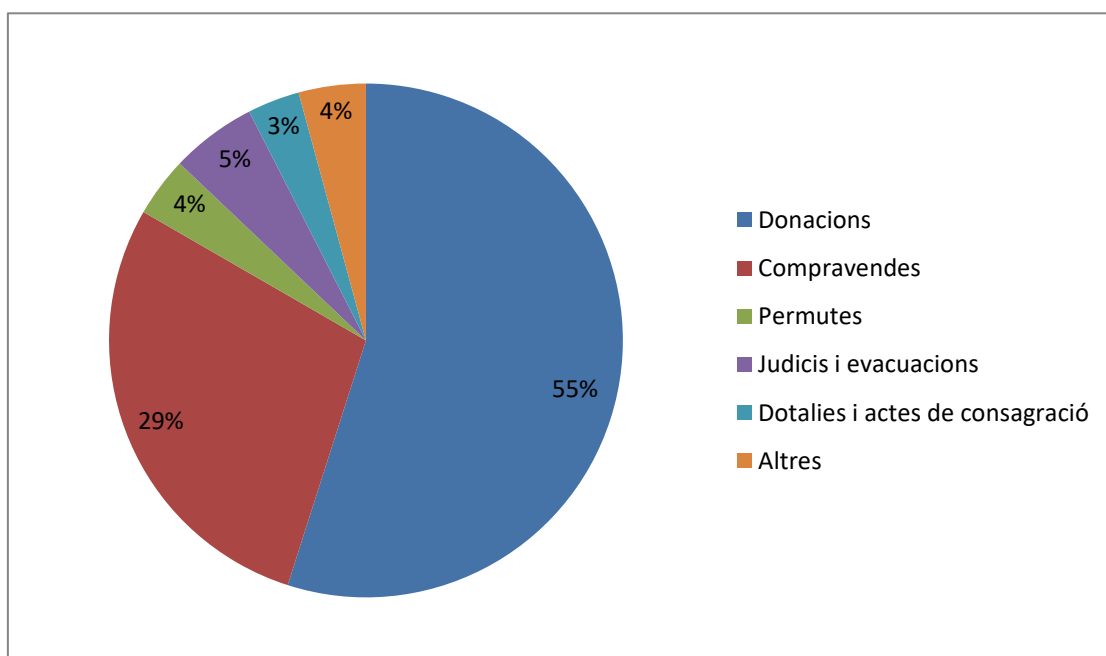

Fig. 93: Distribució de la documentació de Ripoll, Sant Joan i Camprodon segons la seva tipologia.

¹⁸⁴ CC IV, doc. 1288, p. 928-929 (979). De pràcticament la mateixa cronologia i del mateix monestir de Santa Maria de Ripoll, també s'ha conservat un interessant inventari de totes les relíquies conservades a l'interior del seu altar: DMR I, doc. 253b, p. 275-276 ([977]).

Tenint en compte tot això, no és d'estranyar que, aplicant la metodologia pròpia d'aquesta tesi,¹⁸⁵ hagi pogut registrar un total de 1880 béns pertanyents als tres grans monestirs ripollesos: 656 de Sant Joan, 990 de Ripoll i 234 de Camprodon. La majoria, a més, han pogut ser georeferenciats, un 65% amb exactitud i un 31% partint de topònims propers. Només han quedat fora de la cartografia elaborada un 4% de les propietats registrades: la majoria béns mobles o semovents sense una ubicació fixa, si bé, davant de la proliferació de documents dels quals només se n'ha conservat un regest, hi ha alguns immobles que tampoc han pogut ser ubicats. En qualsevol cas, comptem amb dades suficients per tal que la cartografia elaborada permeti analitzar en detall els patrons d'expansió i contracció dels cenobis així com les relacions que establiren amb els diferents actors socials que intervingueren en aquelles valls de muntanya.¹⁸⁶

3.2. Guifré el Pelós i els primers monestirs ripollesos (c.879-c.897)

Feta aquesta primera introducció, cal passar a comentar la fundació de les abadies de Ripoll i Sant Joan, els dos primers cenobis establerts en territori Ripollès, així com el context sociopolític que n'afavorí l'aparició. No en va, en aquesta ocasió perd sentit fer una aproximació prèvia als antecedents monàstics de la regió, car, sense negar-ne la possible existència, no en tenim cap evidència i tots els centres que comentaré, almenys en aparença, foren fundats *ex novo* sota l'influx de la política comtal carolíngia.

El Ripollès al segle IX, de vall oblidada a centre de la geopolítica comtal

El Ripollès, com la resta de territoris del seu entorn, devia caure sota domini carolíngi a finals del segle VIII, ja que, tot i no aparèixer documentat fins l'any 880, l'anònim autor de la *Vita Hludowici imperatoris* ens informa que Lluís el Pietós, el 798, ja estenia els seus dominis fins a unes latituds molt més meridionals, manant al comte Borrell I de Cerdanya i Urgell que restaurés i fortifiqués la *civitate* d'Osona i els castells de Cardona i Casserres.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Respecte a la metodologia seguida, veure les pàgines 77-80.

¹⁸⁶ Tota la cartografia seqüencial elaborada en el marc d'aquest segon cas d'estudi, permetent veure l'evolució dels dominis monàstics ripollesos dècada a dècada, es pot consultar a l'apèndix 1.3.

¹⁸⁷ «*Ordinavit autem illo in tempore in finibus Aquitanorum circumquaque firmissimam tutelam; nam civitatem Ausonam, castrum Cardonam, Castaserram et reliqua oppida olim deserta munivit, habitari*

Alguns d'aquests territoris, però, restaren molt poc temps en mans del poder franc. No en va, abans que poguessin consolidar el domini sobre seu, vers l'any 826, gran part del futur comtat d'Osona, i amb ell la vall central del Ripollès, es va veure profundament afectat per la revolta d'Aissó, probablement fill del darrer valí de Barcelona, i Guillemó, fill del depositat comte Berà de la mateixa ciutat; un alçament que, com provaria perfectament la identificació dels seus cabdills, volia retornar a l'estadi de col·laboració entre elits locals i autoritats islàmiques previ a la irrupció del poder franc, cada vegada amb tendències més uniformistes i assimilistes.¹⁸⁸ La temptativa, tot i comptar amb el suport d'un imponent contingent vingut de Còrdova, acabà fracassant poc després, no podent acomplir el seu objectiu de recuperar les places fortes de Barcelona i Girona. Tanmateix, les seves conseqüències es deixaren sentir durant molts anys, sobretot a les comarques centrals de l'actual Catalunya, quedant bona part del rerepaís totalment desorganitzat i fora del control efectiu de les autoritats carolíngies, guanyant-se el qualificatiu de "terra de ningú".

No ajudà a controlar aquests territoris les escomeses musulmanes que, amb certa periodicitat, els colpejaren aprofitant les contínues lluites internes que desestabilitzaven l'Imperi Carolingi. En aquest sentit, destaca l'asseifa encapçalada per 'Abd al-Wāhid l'estiu del 841, ja que, si bé la troballa d'un nou fragment de la crònica *al-Muqtabis* d'Ibn Ḥayyān permet qüestionar la seva suposada penetració fins als engorjats de Ribes de Freser, on Ramon d'Abadal proposà que hauria pogut produir-se un xoc amb les tropes del comte Sunifred I de Cerdanya,¹⁸⁹ no hi ha dubte que, com a mínim, afectà les fortificacions de Vic i Taradell.¹⁹⁰ Per tant, tot sembla indicar que, durant gran part del segle IX, el Ripollès, com les comarques més meridionals, hauria viscut en un estat general de desorganització i oblit per part de les autoritats carolíngies, car, tot i estar *de iure* sota el seu poder, com demostra el fet que l'algarada del 841 es dirigís «contra el

fecit et Burrello comiti cum congruis auxiliis tuenda commisit: Astronomus, «Vita Hludowici imperatoris», a *MGH, SS. rer. Germ. Vol: LXIV*, ed. Ernst Tremp (Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1995), p. 278-555 (p. 308).

¹⁸⁸ Respecte a la revolta d'Aissó i Guillemó, la visió més ponderada, contrastant les informacions divergents que ens n'ofereixen les fonts franques i islàmiques, segueix sent: Josep M. Salrach Marès, *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX). Vol. I: El domini carolingi* (Barcelona: Edicions 62, 1978), p. 73-90. Ara bé, alguns autors han qüestionat la identificació d'Aissó amb 'Ayxūn, fill del valí Sulaymān al-'Arābī: Eduardo Manzano Moreno, *La frontera de Al-Andalus en época de los Omeyyas* (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1991), p. 217-23.

¹⁸⁹ Ramon d'Abadal, *Els primers comtes catalans* (Barcelona: Editorial Teide, 1958), p. 174.

¹⁹⁰ Sobre la troballa d'un nou fregament de la crònica *al-Muqtabis* sobre aquesta asseifa i les correccions que ha permès fer a la seva interpretació tradicional, veure: Dolors Bramon, «841: Una algarada fins ara mal coneguda contra la plana de Vic», *Ausa*, 145 (2000), 133-35.

país dels francs», no s'observa cap temptativa de fer-hi valdre aquesta autoritat i dotar d'una mínima estructura política i religiosa el territori.

Aquesta situació canvià sobtadament l'estiu del 878 quan, sufocada la revolta de Bernat de Gòtia contra Carles el Calb i el seu fill Lluís el Tartamut, aquest últim decidí lliurar els comtats de Barcelona, Girona, Besalú i Rosselló, propietat del traïdor, al comte Guifré el Pelós, que ja governava els d'Urgell i Cerdanya des del 870.¹⁹¹ Es tractava, sens dubte, d'una recompensa a la seva fidelitat que incrementava de forma significativa el seu poder i influència sobre la Marca. Ara bé, un augment tan gran dels seus dominis també suposava importants reptes logístics, tant per la dificultat de controlar uns territoris tan extensos, quelcom que intentà solucionar delegat la gestió d'alguns dels comtats en els seus germans Miró i Radulf, com pels problemes de comunicació que existien entre ells. No en va, com apuntà amb gran encert Ramon d'Abadal, només hem de posar sobre un mapa els territoris reunits el 878 sota l'autoritat de Guifré el Pelós per adonar-nos «que els seus honors dibuixaven un gran cercle al voltant d'una regió central constituïda per les comarques d'Osona i el Bages, terra de ningú que s'endinsava profundament en els seus dominis» (fig. 94).¹⁹²

Així doncs, després d'anys en segon pla, la redefinició del tauler de joc polític que es produí el 878 provocà que el futur comtat d'Osona, i molt especialment el Ripollès, prengué una importància geopolítica cabdal per al poder comtal. Hem de tenir present que, sense aquell enclavament, l'única forma de moure grans contingents, ja fossin militars o civils, entre els diferents dominis de Guifré era, des d'Urgell o Cerdanya, remuntar el Segre fins al coll de la Perxa, creuar el Conflent seguint el Tet fins a trobar la via Augusta al Rosselló i, des d'allà, baixar creuant els comtats de Besalú, Girona i Barcelona en un trajecte que, sense comptar les moltes giragonses que podien fer els camins medievals, sobrepassava els 300 km (fig. 94). En canvi, controlant el Ripollès, les opcions es multiplicaven i, per exemple, des de Barcelona es podia arribar amb facilitat a la Cerdanya i a l'Urgell remuntant el riu Congost fins a Vic, el Ter fins a Ripoll i, des d'allí, prendre la via que, passant pel coll de Merolla i el de la Creueta, menava a la vall d'Alp, un recorregut que en total sumava poc més de 150 km

¹⁹¹ Respecte al procés pel qual el comte Guifré el Pelós es féu amb el control de bona part dels comtats catalans, veure: Abadal, *Els primers comtes catalans*, p. 41-72; Josep M. Salrach Marès, *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX). Vol. II: L'establiment de la dinastia nacional* (Barcelona: Edicions 62, 1978), p. 100-105.

¹⁹² Abadal, *Els primers comtes catalans*, p. 73.

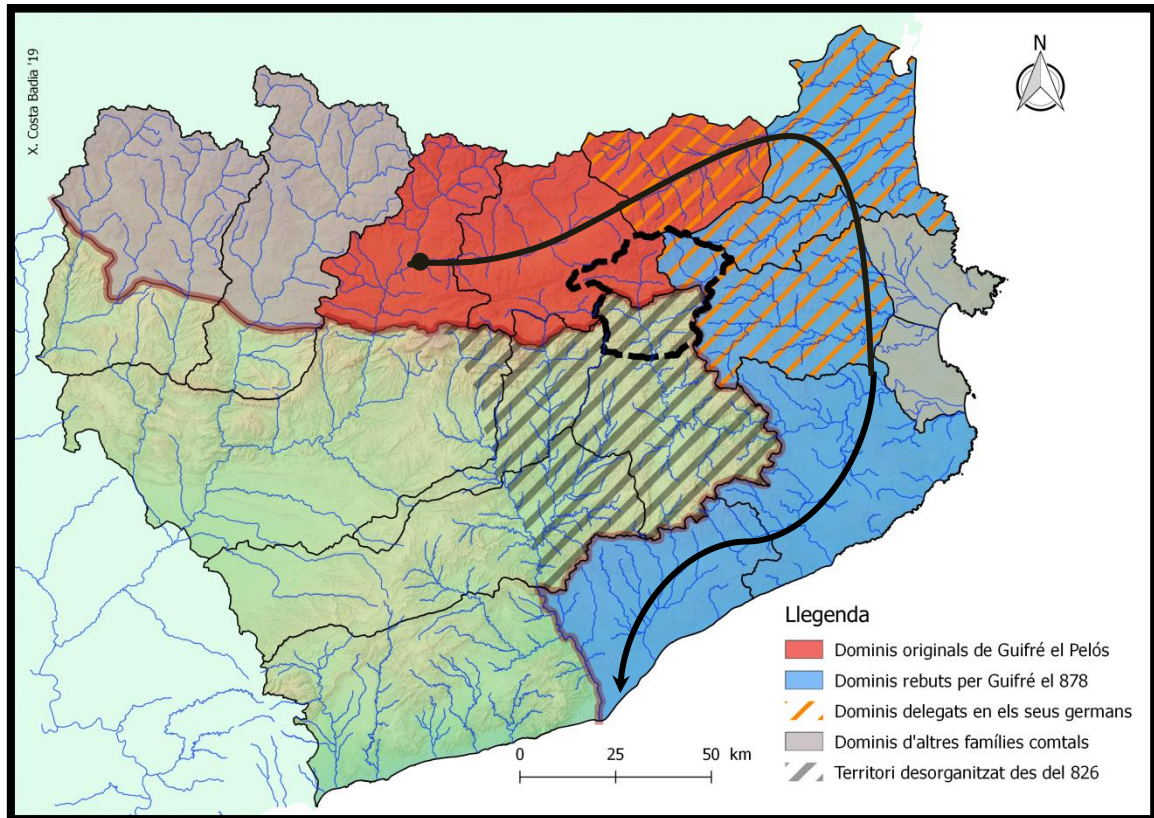

Fig. 94: Principal via de comunicació entre els dominis de Guifré el Pelós abans de recuperar el Ripollès i les planes de Vic i del Bages.

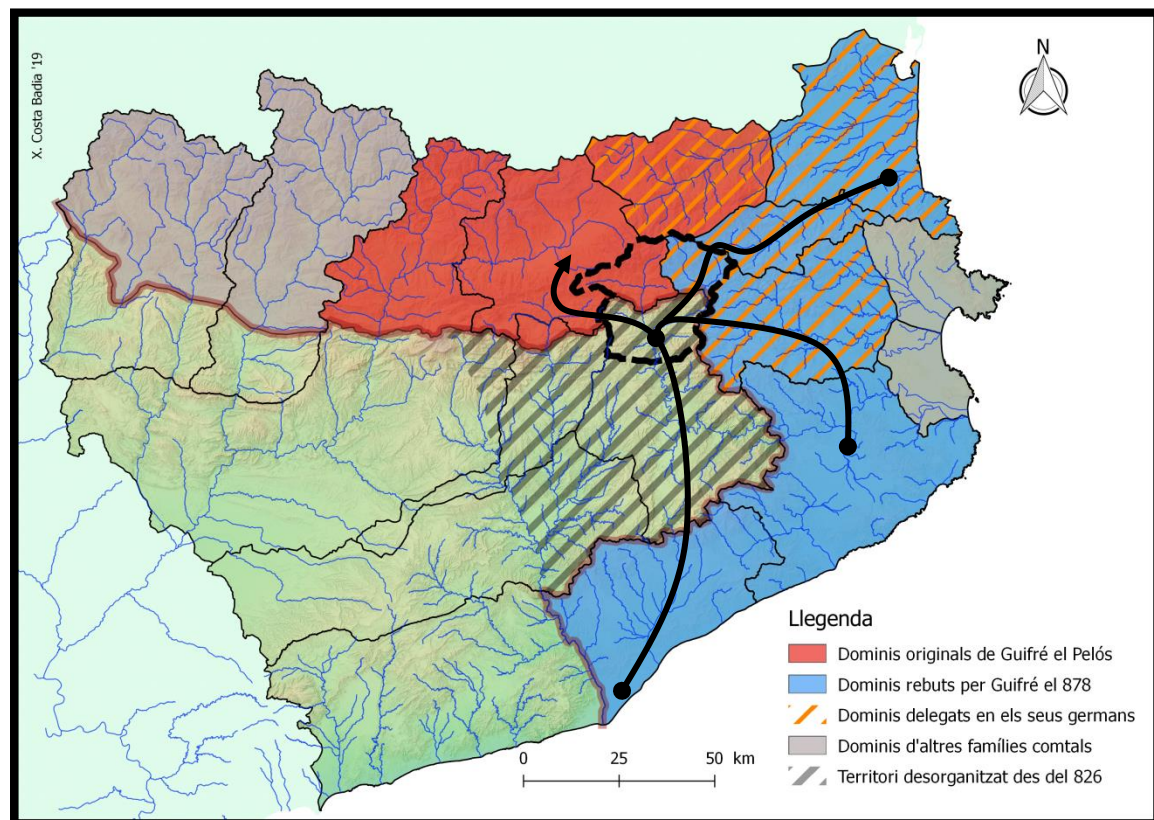

Fig. 95: Possibilitats de comunicació alternativa que oferia el control de les valls de Ripoll i Sant Joan.

(fig. 95).¹⁹³ Així mateix, inclús abans que es pogués reorganitzar la plana de Vic, el Ripollès ja permetia una ràpida unió transversal entre Girona, Besalú i la Cerdanya seguint el brançal de la via Augusta que, passant per la vall de Bianya, el coll de Capsacosta i la vall de Sant Joan, manava a Ripoll i connectava amb el predit camí de Merolla.¹⁹⁴ Per últim, no hem d'oblidar tampoc l'existència d'un pas natural que, a través del coll d'Ares, connectava tot l'entramat viari anterior amb el Vallespir i el Rosselló.

Envistes de tot això, no hi ha dubte que el Ripollès presentava un gran interès geoestratègic des del punt de vista del nou comte de Barcelona. Per tant, no ens ha d'estranyar que immediatament després de rebre els seus nous honors, el 879, ja posés en pràctica diverses iniciatives per tal de consolidar-hi el seu domini, entre les quals hi hem de comptar la fundació dels monestirs de Ripoll i Sant Joan.

El paisatge previ a la reorganització

Abans d'entrar a valorar de manera més precisa les motivacions i lògiques que marcaren l'establiment d'aquests dos cenobis, voldria entrar breument a comentar les característiques que devia presentar el paisatge ripollès en el moment en què el comte Guifré començà a intervenir sobre seu, un punt de partida sense el qual difícilment podríem calibrar l'encaix que els monestirs hi trobaren.

Respecte a aquesta qüestió, cal destacar que les fonts primàries, com passa en la majoria de les "terres de ningú" comentades anteriorment, acostumen a presentar-nos el Ripollès com un territori buit que el propi comte, ajudat pels seus fidels, va haver de poblar i atermenar per primera vegada. En aquest sentit, és molt eloqüent la dotàlia de Santa Maria de Ripoll de l'any 977, escrita pel comte-bisbe Miró de Besalú, que explica com el seu avi Guifré «*expulsis agarenis, qui tunc temporis colonas extiterant, more per prisiones desertam incolens terram, coenobium Ripollense beatae Virginis Mariae*

¹⁹³ Quant al traçat d'aquest important camí, molt més utilitzat en època medieval que l'actual via que uneix el Ripollès i la Cerdanya per la Collada de Toses, veure la representació cartogràfica que n'ofereixen: Bolòs i Hurtado, *Atles dels comtats de Cerdanya i Berga (v788-990)*, p. 83.

¹⁹⁴ Sobre la via romana del Capsacosta, tant des del punt de vista històric com arqueològic, constatant la seva continuïtat d'ús en època alt-medieval, veure: Josep Casas Genover, *La via romana del Capsacosta* (Girona: Diputació de Girona, 1983); Cesc Busquets Costa i Montse Freixa Vila, «La via romana del Capsacosta (Sant Pau de Segúries, el Ripollès - La Vall de Bianya, la Garrotxa). Història d'un camí», a *Comerç i Vies de comunicació (1000 aC.-700 dC.). Actes del XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, 1998), p. 183-90.

honore construxit, coenobitas undique adgregavit».¹⁹⁵ Pràcticament la mateixa imatge consta en dos judicis de l'any 913 pels quals Sant Joan confirmà la seva autoritat sobre la vall circumdant, ja que en ells s'explica que aquesta «*erat in deserto posita*» en el moment de fundar-s'hi el cenobi i que va ser el comte Guifré qui «*aprehendit iamdicta valle cum suis villaribus et terminavit eam*».¹⁹⁶

En base a aquestes referències, que encara es podrien ampliar amb altres exemples, no sorprèn que arrelés amb força la idea que l'acció de Guifré sobre la vall de Ripoll, i per extensió la dels seus monestirs, hagués consistit «senzillament a omplir el buit i recuperar de bell nou el país abandonat, mitjançant una nova ocupació seguida d'una empresa vigorosa de repoblament basat en la distribució de la terra, lliurada als qui s'acollien al benefici de posar-s'hi a viure sota la tutela de la potestat comtal».¹⁹⁷ No obstant això, el mateix Ramon d'Abadal, pare de la tesi sobre la repoblació de la Catalunya interior en temps del comte Guifré, ja reconeixia que la preservació d'alguns topònims primitius i les constants referències a l'estructuració anterior feien pensar que el país no estava del tot deshabitat l'any 879.¹⁹⁸ A partir d'aquí, la historiografia ha tendit a matisar cada vegada més el suposat despoblament previ d'aquests territoris i, per exemple, els darrers estudis sobre el monacat ripollès ja parteixen de la base que no només hi havia un important contingent humà, sinó també una mínima estructura i jerarquització social amb la qual el comte i els cenobis hagueren de dialogar.¹⁹⁹

¹⁹⁵ CC IV, doc. 1242, p. 893-895 (977). Sobre aquest document i el seu il·lustre autor, incorporant-ne la traducció al català, veure: Josep M. Salrach Marès, «Miró Bonfill i la solemnitat ripollesa de 977», *Revista de Girona*, 83 (1978), 157-66.

¹⁹⁶ CC IV, doc. 119, p. 153-159 (913); CC IV, doc. 120, p. 159-160 (913).

¹⁹⁷ Eduard Junyent, *El monestir de Sant Joan de les Abadesses* (Sant Joan de les Abadesses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses, 1976), p. 9.

¹⁹⁸ Abadal, *Els primers comtes catalans*, p. 77.

¹⁹⁹ Amelia Vadillo Pinilla, «El dominio de San Juan de las Abadesas: algunas consecuencias de su formación», *En la España Medieval*, 5 (1984), 1019-45 (p. 1024-25); Jonathan Jarrett, *Rulers and Ruled in Frontier Catalonia, 880-1010* (Woodbridge: Boydell Press, 2010), p. 23-72; Antoni Pladevall Font, «El monestir de Sant Joan, de cenobi benedictí femení a canònica clerical», a *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, ed. Marta Crispí i Míriam Montraveta (Sant Joan de les Abadesses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses; Consorci Ripollès Desenvolupament, 2012), p. 17-36 (p. 19-20); Jonathan Jarrett, «La fundació de Sant Joan en el context de l'establiment dels comtats catalans», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, ed. Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa). Per un estudi no centrat específicament en el cas del Ripollès, però que intenta anar una mica més lluny en la definició de les diferents realitats socials que podríem trobar en les zones de frontera considerades "terra de ningú", entrant sobretot en la qüestió de les elits d'àmbit local que ja podrien haver-s'hi començat a desenvolupar, veure: Jonathan Jarrett, «Centurions, Alcalas, and Christiani Perversi: Organisation of Society in the pre-Catalan "Terra de Ningu"», a *Early Medieval Spain: A Symposium*, ed. Alan D. Deyermonf i Martin J. Ryan (London: University of London, 2010), p. 97-127.

En cap cas, no es tracta de negar l'evidència que, a finals del segle IX, en el context de reorganització que visqué el territori, es produí cert moviment de població, apareixent alguns assentaments nous. No en va, com recalcaren Ramon d'Abadal i Gaspar Feliu, si analitzem el contingut del judici del 913 en què subscriuen tots els habitants de la vall de Sant Joan, sembla evident que la «*villa de Sluvane*», on vivia Esclua i nou persones més, o el «*villare Centullo*», habitat per Centoll i vuit matrimonis més, serien nuclis fundats per aquests mateixos personatges poc temps abans.²⁰⁰ Ara bé, tenint en compte que ja documentem en aquella vall més d'una vintena de vilars i que els relacionats amb un personatge homònim són una minoria, potser correm el perill de convertir l'excepció en la norma. A més, en contra del que pugui semblar, el judici del 913 segurament no és la font més indicada per reconstruir el paisatge anterior al procés de reestructuració endegat pel comte Guifré, car, tot i el seu excepcional detall, es refereix únicament a l'alou central del monestir de Sant Joan, un espai que sens dubte s'hauria vist profundament afectat per la seva presència.

En aquest sentit, és interessant constatar, com ja féu Jonathan Jarrett en la seva tesi doctoral, que la situació social que es detecta en aquesta àrea més immediata al cenobi presenta notables diferències amb la d'altres zones del voltant, com Vallfogona del Ripollès, on la població té una capacitat molt més evident de decisió i, per tant, d'aparèixer en la documentació.²⁰¹ De la mateixa manera, també podria adduir-se com a prova del fort efecte que els cenobis tingueren sobre l'entorn més immediat el cas del «*castro qui dicitur Ribopullo*», ja que, esmentat una única vegada l'any 887, la seva prompta desaparició de les fonts fa pensar que seria un vestigi del passat que molt ràpidament hauria quedat eclipsat pel flamant monestir de Santa Maria.²⁰² Per tant, si bé l'esment d'aquest castell, el d'una *villa* en el mateix indret el 890 o el d'un pont al costat de Sant Joan el 913 no deixen de revelar l'existència d'unes estructures pretèrites

²⁰⁰ CC IV, doc. 119, p. 153-159 (913). Respecte a la interpretació d'aquest document com a prova del repoblament viscut per la vall de Sant Joan, veure: Abadal, *Els primers comtes catalans*, p. 101-2; Gaspar Feliu Monfort, «Sant Joan de les Abadesses: Algunes precisions sobre l'acta judicial del 913 i el poblament de la Vall», a *Homenatge a la memòria del prof. Dr. Emilio Sáez: aplec d'estudis del[s] seus deixebles i col·laboradors* (Barcelona: Institució Milà i Fontanals, 1989), p. 423-34.

²⁰¹ Jarrett, *Rulers and Ruled in Frontier Catalonia, 880-1010*, p. 38-42.

²⁰² CC IV, doc. 6, p. 69-70 (887). En aquest sentit, s'han pronunciat: Jordi Bolòs, «Dominis monàstics i organització del territori a l'edat mitjana», a *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació. Vol. III*, ed. Jordi Bolòs i Joan J. Busqueta (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2000), p. 127-65 (p. 134); Ramon Ordeig Mata, *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)* (Vic: Estudis Històrics, 2014), p. 21-23.

persistents en el temps,²⁰³ se'ns fa molt difícil aproximar-nos a les seves realitats, sobretot tenint en compte que els monestirs no només transformaren aquests espais a nivell estructural, sinó que n'esborraren i reformularen la seva memòria.²⁰⁴

Malgrat les dificultats exposades, però, tot fa pensar que, a finals del segle IX, al costat d'alguns contingents humans acabats d'arribar, el Ripollès ja comptaria amb una població estable, ben assentada en vilars dispersos i mínimament estructurada a través de les seves pròpies elits. La situació de base, per tant, no seria gaire diferent de la que observàvem als comtats de Pallars i Ribagorça a principis d'aquella mateixa centúria, si bé en aquest cas les fundacions monàstiques que s'hi produïren tingueren un caràcter clarament exogen, tenint en el comte Guifré el Pelós el seu principal impulsor.

La fundació dels monestirs de Ripoll i Sant Joan, una iniciativa comtal

Un cop dibuixat el context sobre el qual s'establiren els monestirs de Ripoll i Sant Joan, cal que ens endinsem amb major profunditat en el seu procés fundacional i, sobretot, en les lògiques i motivacions que s'amaguen darrera seu.

Començant per la seva fundació, cal advertir que aquesta és sorprenentment mal coneguda, car, tot i l'abundància de documents que se'ns han conservat, pocs fan referència a aquest moment inicial i els pocs que ho fan han patit importants retocs posteriors que difuminen el seu contingut original. En qualsevol cas, sabem que el seu establiment s'hauria produït immediatament després que el comte Guifré el Pelós comencés a intervenir a la regió el 879. No en va, malgrat que el procés de construcció o restauració de les seves esglésies s'allargà durant alguns anys, sent dotada la de Sant

²⁰³ CC IV, doc. 16, p. 80-82 (890); CC IV, doc. 119, p. 153-159 (913). En la mateixa línia, també es podria aportar com a prova de l'existència d'estructures de poblament prèvies les tombes antropomorfes trobades en el subsòl del propi monestir de Ripoll, originàriament datades d'època tardo-antiga: Eduardo Ripoll Perelló, Teresa Carreras i José M. Nuix Espinosa, «Notes preliminars sobre les excavacions arqueològiques de la Basílica de Santa Maria de Ripoll», *Revista de Girona*, 83 (1978), 223-30. No obstant això, com he plantejat en la nota 753 de la pàgina 285, hi ha certa controvèrsia respecte a la seva datació, no podent-se descartar la possibilitat que, en realitat, corresponguessin a finals del segle IX, quan ja s'hauria establert el monestir alt-medieval: Jordi Bolòs, «Necròpoli de Santa Maria de Ripoll», a *Catalunya Romànica. Vol. X: El Ripollès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 334.

²⁰⁴ Quant a la manipulació de la memòria per part de Sant Joan de les Abadesses, valorant el judici del 15 de juny del 913 com una forma de reescriure el passat i establir una *tabula rasa* entre els habitants de la vall i el monestir que impedís futures reclamacions de drets o contravencions al poder de la seva abadessa, veure: Jonathan Jarrett, «Power Over Past and Future: Abbess Emma and the Nunnery of Sant Joan de les Abadesses», *Early Medieval Europe*, 12.3 (2003), 229-58 (p. 244-48).

Joan el 887 i les dues de Ripoll el 888 i el 890 respectivament,²⁰⁵ el 2 de desembre del 880 ja trobem un prevere, de nom Ariulf, donant diversos béns a la «*domui Sanctae Mariae, virginis, in monasterio Riopullense et ipsas ecclesias alias qui ibidem sunt fundatas, nomine Sancti Petri apostoli, et in honore Sancti Iohannis, martiris Christi, et Dachino abbati et monachis ibidem Deo servientibus*».²⁰⁶

Aquesta donació, com explicà perfectament Ramon d'Abadal, no s'ha d'entendre com un indicatiu de l'existència prèvia del monestir de Ripoll, ja que el fet de ser anterior a les dotacions de les tres esglésies s'inscriu plenament en la lògica d'uns processos fundacionals que podien allargar-se varis anys, sent la consagració de les seves esglésies el punt culminant.²⁰⁷ De fet, es tractava de processos complexos que podien anar acompanyats de variacions en l'estratègia inicial i, fins i tot, acabar fracassant abans de concloure's per múltiples raons. En el cas precís que ens pertoca, l'èxit del projecte està ben testimoniats. Ara bé, llegint el document del 880, sí que es desprèn un canvi important en la idea inicial del comte, ja que s'intueix que l'objectiu primer hauria estat fundar un únic monestir compost per tres esglésies: la monàstica de Santa Maria de Ripoll, la parroquial de Sant Pere de Ripoll i la de Sant Joan de les Abadesses. Per tant, la decisió de fundar dos cenobis en el mateix territori, un de masculí i l'altre de femení, sembla que s'hauria pres més endavant, potser, com suggerí Ramon d'Abadal, per l'imprevist naixement de la futura abadessa Emma durant aquells anys.²⁰⁸

El fet que un mateix monestir estigués constituït per més d'una església no és un fet sorprenent, però que aquestes estiguessin situades a més de deu kilòmetres de distància ja no és tan comú. Per aquest motiu, el mateix Ramon d'Abadal, partint de la identificació de les dues esglésies, plantejà la possibilitat que la construcció del monestir de Sant Joan un parell d'hores riu amunt s'hagués decidit un cop ja adoptat el projecte d'establir dues comunitats independents. Així mateix, Ramon Ordeig, gran coneixedor del monacat ripollès i de les seves fonts, ha proposat recentment la possibilitat que la casa de Sant Joan que apareix en el document del 880 no es referís al futur cenobi homònim, sinó que fos una esglésiola dins del propi recinte monàstic de Ripoll emprada com a baptisteri.²⁰⁹ Es tracta, per tant, d'un tema complex i, a la llum de

²⁰⁵ CC IV, doc. 8, p. 71-72 (887); CC IV, doc. 10, p. 74-76 (888); CC IV, doc. 16, p. 80-82 (890).

²⁰⁶ DMR I, doc. 6, p. 83-85 (880).

²⁰⁷ Abadal, *Els primers comtes catalans*, p. 131-33; Ramon d'Abadal, «La fundació del monestir de Ripoll», *Analecta Montserratensia*, 9 (1962), 187-97 (p. 188-91).

²⁰⁸ Abadal, *Els primers comtes catalans*, p. 139-40.

²⁰⁹ Ordeig Mata, *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)*, p. 37-38.

les evidències disponibles, de molt difícil resolució. Ara bé, aprofitant la recerca realitzada en el primer bloc d'aquesta tesi, voldria posar de manifest que, si bé no és habitual, tampoc es pot qualificar d'inaudit el fet que un monestir pogués estar conformat per dues o més esglésies relativament llunyanes.

Intentant aportar una mica més de llum sobre la qüestió, em sembla especialment rellevant el paral·lel de Sant Andreu d'Eixalada, un monestir força anterior, però molt vinculat a la família de Guifré el Pelós, que el devia conèixer perfectament.²¹⁰ En aquest cas, trobem diversos documents que ens indiquen que aquell cenobi estava dedicat «*in onore Sancti Andree, Sancti Petri, Sancti Thome, Sancti Iohannis vel Sancti Germani*»,²¹¹ quelcom que generalment faria pensar en l'existència de diversos altars dins d'una mateixa església o, en tot cas, de varies esglésies dins d'un mateix recinte monàstic.²¹² Tanmateix, com a conseqüència de la destrucció de Sant Andreu d'Eixalada per una avinguda del riu Tet, ens trobem amb un excepcional document que explica el trasllat dels monjos supervivents a la casa de Sant Germà de Cuixà, aportant amb ells tots els béns pertanyents a les «*ecclesias ibidem subiectas*» de Sant Pere de Serola, Sant Tomàs de Balaguer i Sant Joan d'Entrevalls.²¹³ Per tant, queda fora de dubte que les advocacions citades en la documentació anterior, tot i donar la impressió de ser enteses com a parts d'una mateixa unitat integral, feien referència a quatre centres religiosos que li eren subjectes, però que en cap cas estaven situats en les seves immediacions, sinó que es repartien per bona part del Conflent (fig. 96).

L'exemple anterior, a part de posar de manifest que encara ens falta molt per conèixer la complexa topografia interna dels monestirs preclaustrals, demostra que la unió de les diverses esglésies de la vall de Ripoll, possiblement preexistents, per tal de conformar una sola unitat monàstica no seria una decisió estranya per part de Guifré el

²¹⁰ Respecte als orígens i les relacions del monestir d'Eixalada amb la família de Guifré el Pelós, veure l'estudi i la bibliografia presentada a les pàgines 268-270 d'aquest mateix treball.

²¹¹ CC VI, doc. 125, p. 167-168 (879). Pràcticament la mateixa frase, però obviant la referència a Sant Germà, també es pot observar a: CC II, Cuixà, doc. 1, p. 85-90 (871).

²¹² En relació a la topografia que es pot intuir als monestirs alt-medievals catalans a través de les poques evidències arqueològiques conservades, veure: Eduard Riu-Barrera, «Implantació territorial i forma arquitectònica dels monestirs de la Catalunya comtal (s. IX-XI)», a *Actes. 1r. Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya: 13, 14 i 15 de novembre de 1998* ([Barcelona]: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2000), p. 294-307 (p. 300-306); Gerardo Boto Varela, «Topografía de los monasterios de la marca de Hispania (ca. 800 - ca. 1030)», a *Monjes y monasterios hispanos en la Alta Edad Media*, ed. José Angel García de Cortázar i Ramón Teja (Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real. Centro de Estudios del Románico, 2006), p. 147-204.

²¹³ CC VI, doc. 125, p. 169-171 (879). Quant a la identificació d'aquestes esglésies, veure: Ramon d'Abadal, «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», *Analecta Montserratensia*, 8 (1955), 125-337 (p. 143).

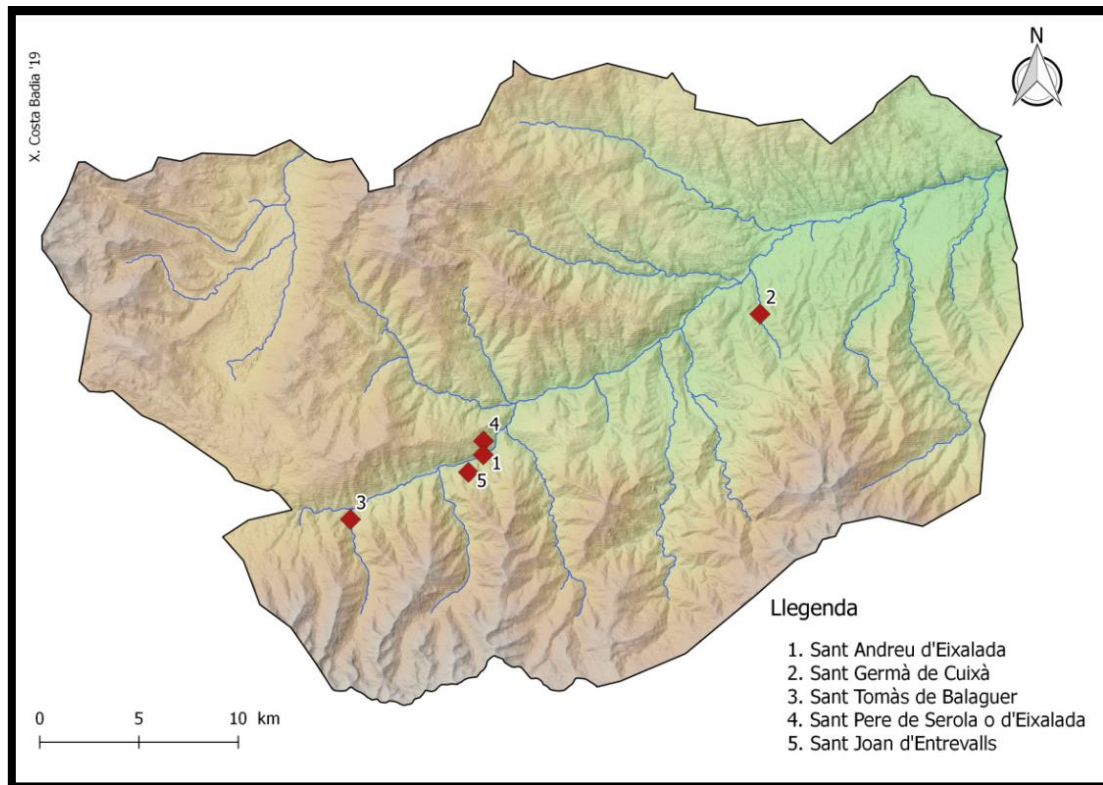

Fig. 96: Mapa del Conflent on es representen les diferents esglésies que, segons les fonts, formaven part integral del monestir d'Eixalada.

Pelós, sobretot en un moment inicial en què calia veure com prosperava el projecte de reestructurar aquell territori fins llavors tan mal controlat. Fos com fos, no hi ha dubte que al cap de poc temps, no sabem si per les causes que apuntà Ramon d'Abadal o per altres variables que se'ns escapen, li devia semblar més apropiat que cada un dels centres tingués una personalitat jurídica pròpia i una comunitat totalment independent, sent una masculina i l'altra femenina. No deixa de ser interessant, per tant, constatar com els primers temps d'aquests establiments vingueren marcats per cert grau d'improvisació fruit tant de la rapidesa amb què es procedí a la seva fundació com de la complexitat pròpia del procés, que devia obligar a readaptar progressivament el pla inicial.

Deixant de banda aquesta qüestió, que acabà tenint uns efectes limitats en la progressió posterior dels dos cenobis, cal que passem a preguntar-nos sobre les raons que portaren al comte Guifré i a la seva esposa Guinedell a prendre la decisió d'emprendre aquell notable projecte fundacional. En aquest sentit, primerament, seguint les fonts, hem de posar en valor les importants implicacions religioses de l'acte, car, com escrigué el comte-bisbe Miró de Besalú en la dotàlia de Ripoll del 977, aquell centre havia estat fundat per tal que monjos vinguts d'arreu *«hymniphonis laudibus*

omnipotentem assiduo ibidem conlaudarent». ²¹⁴ Òbviament, es tracta d'un mer recurs poètic, propi de l'estil retòric del seu insigne autor. Ara bé, em serveix per recordar que, malgrat em centri especialment en el seu rol social, polític i econòmic, el fet de dotar un nou cenobi de ben segur era entès pels seus protagonistes i pel conjunt de la societat com una mostra de pietat envers la divinitat que tindria la seva recompensa tant en el moment de la mort com durant la pròpia vida, car no podem oblidar el valor intercessor que socialment es conferia a les pregàries resades pels monjos. ²¹⁵

En la mateixa línia, especialment referint-nos a Ripoll, també ens hem de preguntar si el projecte no tindria, des dels seus orígens, certa voluntat de servir a la preservació de la memòria del seu impulsor. Amb això no vull dir que el comte Guifré ja hagués previst la importància que aquell centre prendria *a posteriori* com a panteó familiar i instrument de legitimació dinàstica. ²¹⁶ Ara bé, sí que devia concebre Ripoll, i en menor mesura Sant Joan, com un espai memorístic en el sentit que, després de la seva mort, hi seria recordat com a fundador i se seguiria resant per a la seva ànima. No podem oblidar que, de tots els llocs disponibles en els seus extensos dominis, aquell fou el que escollí per ser-hi enterrat, una decisió de gran transcendència simbòlica.

Les motivacions de caràcter més personal, per tant, podrien haver tingut un paper primordial en l'establiment dels dos grans monestirs ripollesos, entesos des de la seva fundació com el gran projecte religiós del flamant comte de Barcelona. De fet, no deixa de ser molt significatiu que, a part de dotar-los amb els béns materials de rigor, Guifré i Guinedell els lliuressin un fill, Radulf, i una filla, Emma, en qualitat d'oblats; ²¹⁷ una decisió que també comptava amb una forta càrrega simbòlica, ja que, a part de concebre's com un dels sacrificis més grans que hom podia fer a Déu, creava un vincle

²¹⁴ CC IV, doc. 1242, p. 893-895 (977).

²¹⁵ Respecte al rol dels monestirs com a intercessors entre la divinitat, els sants que hi eren venerats i els seus patrons, veure les pàgines 93-97 d'aquest mateix treball.

²¹⁶ Sobre la importància que prengué posteriorment el monestir de Ripoll en la consolidació d'una memòria dinàstica per al casal de Barcelona, contribuint així a la seva legitimació en el poder, veure: Michel Zimmermann, «El paper de Ripoll en la creació d'una història nacional catalana», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 252-72; Lluís To Figueras, «Fondations monastiques et mémoire familiale en Catalogne (IXe-XIe siècle)», a *Sauver son âme et se perpétuer. Transmission du patrimoine et mémoire au haut moyen âge*, ed. François Bougard, Cristina La Rocca i Régine Le Jan (Roma: École Française de Rome, 2005), p. 293-329 (p. 305-14).

²¹⁷ CC IV, doc. 4, p. 67-68 (FALS 885); CC IV, doc. 10, p. 74-76 (888). Quant a l'acta d'oblació d'Emma, datada de l'any 885, sembla que estariem davant d'un document fals elaborat *a posteriori* per tal de donar més rellevància als orígens del cenobi. Ara bé, no hi ha motiu per dubtar que Guifré i Guinedell hi haurien lliurat la seva filla en una data bastant reculada, car el 898 ja la trobem encapçalant la comunitat de Sant Joan com a abadessa: CC IV, doc. 37, p. 95-97 (898).

inalienable de consanguinitat entre els donadors i la institució receptora.²¹⁸ Ara bé, sense negar res del que venim veient, si posem totes aquestes accions piadoses en el seu context espacial i temporal, no hi ha dubte que la fundació d'ambdós cenobis també havia de tenir profundes implicacions de caràcter secular, jugant un rol fonamental en el procés de reestructuració política, social i religiosa que en aquell mateix moment s'havia endegat sobre el territori ripollès i osonenc.

Aprofundint en aquesta darrera qüestió, cal partir de la base que, com ha apuntat recentment Jonathan Jarrett, expandir l'autoritat del comte Guifré sobre aquelles "terres de ningú" no havia de ser gens fàcil, ja que es tractava d'un territori que sempre havia quedat al marge de l'ordenament carolingi i, per tant, difícilment reconeixeria una nova autoritat pel simple fet d'haver estat designada pel rei Lluís el Tartamut.²¹⁹ Calia, seguint el mateix autor, penetrar-hi de manera molt més subtil, ocupant primer els espais buits, adquirint alguns drets a través de compres i, així, mica en mica, anar-se introduint en les xarxes de poder preexistents i adoptant-hi un rol d'àrbitre i protector. En aquest procés de reafirmació progressiva del poder comtal, no cal dir-ho, l'establiment de dos centres monàstics ofería grans possibilitats, ja que, sense anar més lluny, com he apuntat pel cas dels comtats de Pallars i Ribagorça, el sol fet de fundar-los, amb les solemnitats i donacions que comportava, ja servia per demostrar públicament la capacitat econòmica del fundador i, al mateix temps, mostrar-se com un poder actiu i amb capacitat d'acció real sobre el territori.

A part d'aquesta funció de caràcter més propagandístic, com s'observa en altres territoris del nord-oest peninsular, aquestes fundacions exògenes també serviren de base del nou poder per guanyar presència sobre el territori i, d'aquesta manera, facilitar molt notablement la seva integració social.²²⁰ No en va, com he explicat en diverses ocasions, aquests centres, ben dotats econòmicament i amb contacte directe amb el comte, esdevenien uns veïns extremadament poderosos per a la població de l'entorn, motivant que molts d'ells s'hi acabessin vinculat poc temps després per subvertir situacions de necessitat o, simplement, com a forma de progressar socialment. Bona prova d'això és el fet que, com veurem àmpliament en el punt següent, poc després de la seva fundació,

²¹⁸ Respecte a les oblacions en època alt-medieval i els seus múltiples significats, veure: Mayke De Jong, *In Samuel's Image: Child Oblation in the Early Medieval West* (Leiden: Brill, 1995).

²¹⁹ Jarrett, «La fundació de Sant Joan en el context de l'establiment dels comtats catalans», en premsa.

²²⁰ Iñaki Martín Viso, «Monasterios y reordenación del espacio local: un estudio comparado del norte de Zamora y la región de Viseu (siglos IX-XI)», a *Monasteria et territoria. Elites, edilicia y territorio en el Mediterraneo medieval (siglos V-XI)*, ed. Jorge López, Artemio M. Martínez i Jorge Morín (Oxford: John and Erica Hedges, 2007), p. 259-80 (p. 260-65).

tant Ripoll com Sant Joan iniciaren un ràpid procés d'adquisicions de terres que els portà a teixir una densa xarxa de contactes i, progressivament, introduir-se en el dia a dia de la majoria de les viles i vilars que documentem en el seu entorn.

Probablement, aquesta voluntat de servir-se dels monestirs per penetrar en la societat local i incrementar la seva xarxa de suports sobre el territori explica també l'elecció de l'abat Daguí com a encarregat d'endegar el projecte, un fet que no em sembla gens casual. Hem de tenir present que, segons es desprèn de la seva participació en la consagració de l'església de Sant Andreu de Gréixer l'any 871, on aportà la propietat d'una *cella*, es tractaria d'un membre de les elits d'aquella regió de l'Alt Berguedà que, després d'haver-hi establert una petita fundació monàstica de caràcter privat, l'havia lliurat, juntament amb els seus veïns, al bisbe Guisad d'Urgell, quelcom que implicava el seu reconeixement i incorporació a l'ordenament carolingi.²²¹ Per tant, des de l'òptica del comte Guifré, estariem davant d'un col·laborador seu amb un reconegut bagatge espiritual i, sobretot, un ampli coneixement de les lògiques socials i polítiques de la "terra de ningú", quelcom que el devia convertir en un candidat perfecte per tal d'ajudar a l'endegament i consolidació del seu projecte monàstic.

Finalment, malgrat que les fonts són molt poc generoses al respecte, sembla que els monestirs de Ripoll i Sant Joan també haurien exercit certes funcions de control i administració del territori. Això és especialment evident en el camp religiós, car, a part d'ostentar els drets parroquials sobre els seus alous, ja fos a través de la pròpia església monàstica o d'una parròquia adscrita, acabaren controlant la major part de les esglésies de l'entorn i, fins i tot, com veurem més endavant, d'algunes de bastant llunyanes. Ara bé, és de creure que també podrien haver exercit cert control de caràcter públic sobre el territori, actuant com a vertaders representants del poder comtal. En aquest sentit, és important recordar de nou la ràpida desaparició del *castro* de Ripoll l'any 887, quelcom que fa pensar en una prompta assumptió de les seves funcions per part de la casa de Santa Maria.²²² Així mateix, potser caldria interpretar d'igual manera el curiós esment de l'abadia de Sant Joan com a «*kastro monasterii*» l'any 914.²²³

²²¹ DMR I, doc. 3, p. 80-82 (871). Respecte a la figura de Daguí i la primitiva cella de Gréixer, assentada en un paisatge on conflüen diversos camins que recorda molt al de Santa Maria de Ripoll, veure: Ordeig Mata, *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)*, p. 13-14 i 27-29.

²²² Veure la nota 202 de la pàgina 537.

²²³ CC IV, doc. 133, p. 168 (914).

Fos com fos, no hi ha dubte que tant Ripoll com Sant Joan, més enllà d'una obra de caràcter pietós, foren també un element clau per al control d'aquelles valls tan importants des d'un punt de vista geoestratègic, convertint-se no només en els representants de la família comtal sobre el territori, sinó també en el node que la unia amb la societat local del Ripollès, cada vegada més integrada en l'ordenament polític del segle X. Per tant, no em sembla fora de lloc considerar-los vertaders agents comtals destinats a la reorganització de l'espai i a la redefinició dels paisatges socials.

La dotació inicial i l'origen dels dominis monàstics, una mostra de diàleg entre interessos econòmics i polítics

Un cop vist amb detall el procés fundacional dels cenobis i les motivacions que tenien darrera, cal que entrem a valorar des d'un punt de vista més geogràfic els béns que el comte Guifré els donà com a part de la seva dotació inicial. No en va, es tracta d'unes propietats destinades principalment a assegurar el seu sosteniment econòmic, però que també ajuden a visualitzar la funció reorganitzadora que se'ls volia donar.

En aquest sentit, com ja apuntaren Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, és important destacar que ens trobarem amb dos monestirs amb una solidesa patrimonial especialment acusada, fruit de no haver nascut de manera fortuïta, sinó com a part d'un programa polític ben orquestrat des del poder comtal.²²⁴ Això es demostra amb l'existència d'alous centrals molt ben definits sobre els quals els cenobis ostentaven tant els drets públics i parroquials com el domini directe sobre la terra, motiu pel qual pràcticament mai hi hagueren d'adquirir noves propietats. Així doncs, si analitzem el cas de Sant Joan de les Abadesses a partir de la seva dotàlia, veiem que aquest cenobi rebé un domini nuclear, coincident *grosso modo* amb la part meridional de la seva vall, en el qual rebé tot el que era propietat dels comtes i el dret a cobrar els delmes i primícies de tots els vilars que hi havia (fig. 97).²²⁵ Per tant, esdevindria una vertadera reserva monàstica sobre la qual la senyoria de les abadesses es projectaria amb la seva màxima intensitat, controlant la terra, les persones i les ànimes que hi residien; un fet que, lligant

²²⁴ Bolòs i Hurtado, «Notes històriques del Ripollès els segles IX i X», p. 211-12.

²²⁵ CC IV, doc. 8, p. 71-72 (887). La sinceritat d'aquest document ha estat recentment posada en dubte, plantejant-se la idea que hagués pogut ser manipulat *a posteriori*: Jarrett, «La fundació de Sant Joan en el context de l'establiment dels comtats catalans», en premsa. Ara bé, tot indica que la interpolació, d'haver existit, s'hauria limitat a la inclusió del castell de Montgrony en el lloc on l'original només citava la cel·la de Sant Pere, ben testimoniada per altres fonts. Per tant, he optat per acceptar com a autèntic el fons del document i la resta de béns que hi apareixen, inclosos certs drets sobre Montgrony.

amb la imatge que transmet el ja citat judici del 913,²²⁶ els hauria permès atraure nous pobladors i reorganitzar els preexistents per posar en cultiu el conjunt del domini.

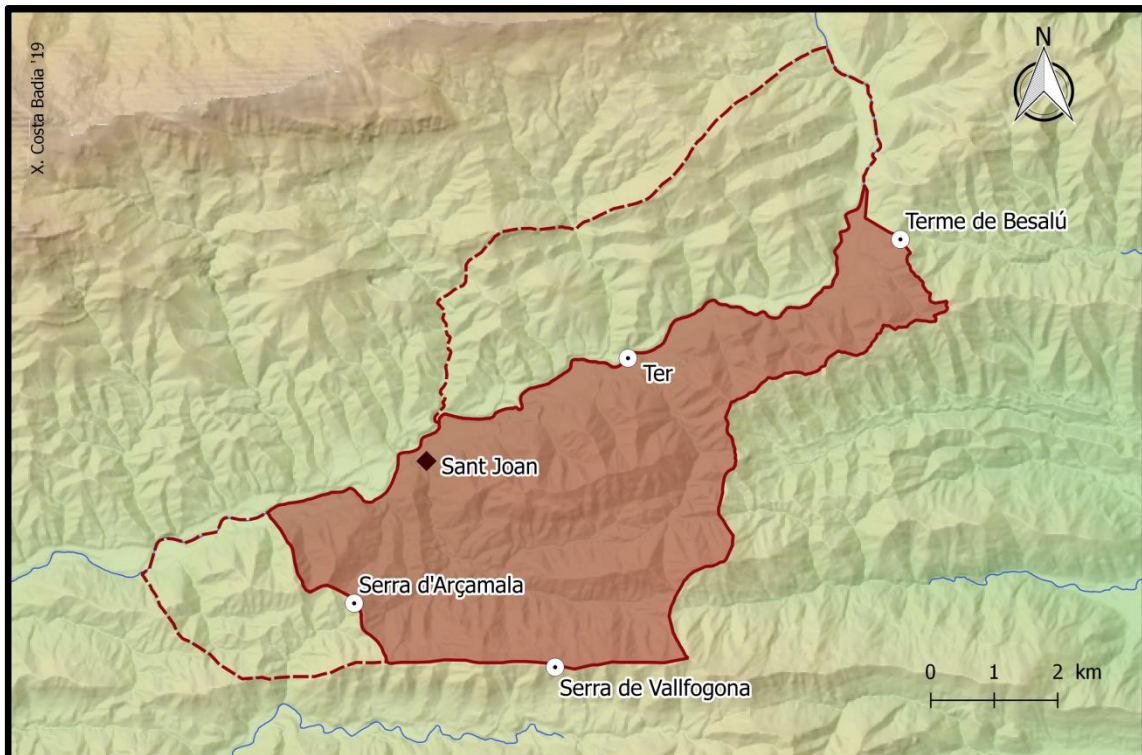

Fig. 97: Domini central aproximat de Sant Joan de les Abadesses segons la dotació del 887, assenyalant-hi amb una línia discontinua les variacions que s'hi observen en el judici del 913.

En el cas de Ripoll, conèixer l'extensió d'aquest alou central és bastant més problemàtic, car la seva dotació és molt menys detallada en aquest aspecte i, en el moment de l'oblació de Radulf, es limita a dir que el lliura a la comunitat «*cum omni hereditate sua quod divisimus ei cum fratres vel sorores suos*».²²⁷ Ara bé, a partir de la reconstrucció que en permeten alguns preceptes confirmatoris rebuts *a posteriori*,²²⁸ sembla que presentaria una extensió similar a la del seu monestir germà (fig. 98). Se'n fa evident, per tant, que el comte Guifré procurà dotar els seus dos cenobis amb uns dominis ben consolidats al seu entorn que els permetessin abastir-se de tots els recursos necessaris per assegurar la seva subsistència, però que, al mateix temps, també li servissin a ell per controlar d'una manera més estreta aquells espais més interessants des

²²⁶ CC IV, doc. 119, p. 153-159 (913).

²²⁷ CC IV, doc. 10, p. 74-76 (888).

²²⁸ CC II, Ripoll, doc. 1, p. 159-165 (939); CC II, Ripoll, doc. 2, p. 166-174 (982).

d'un punt de vista geoestratègic. No en va, si ens hi fixem, era en els alocs centrals dels monestirs on hi havia els principals ponts i encreuaments viaris del territori.²²⁹

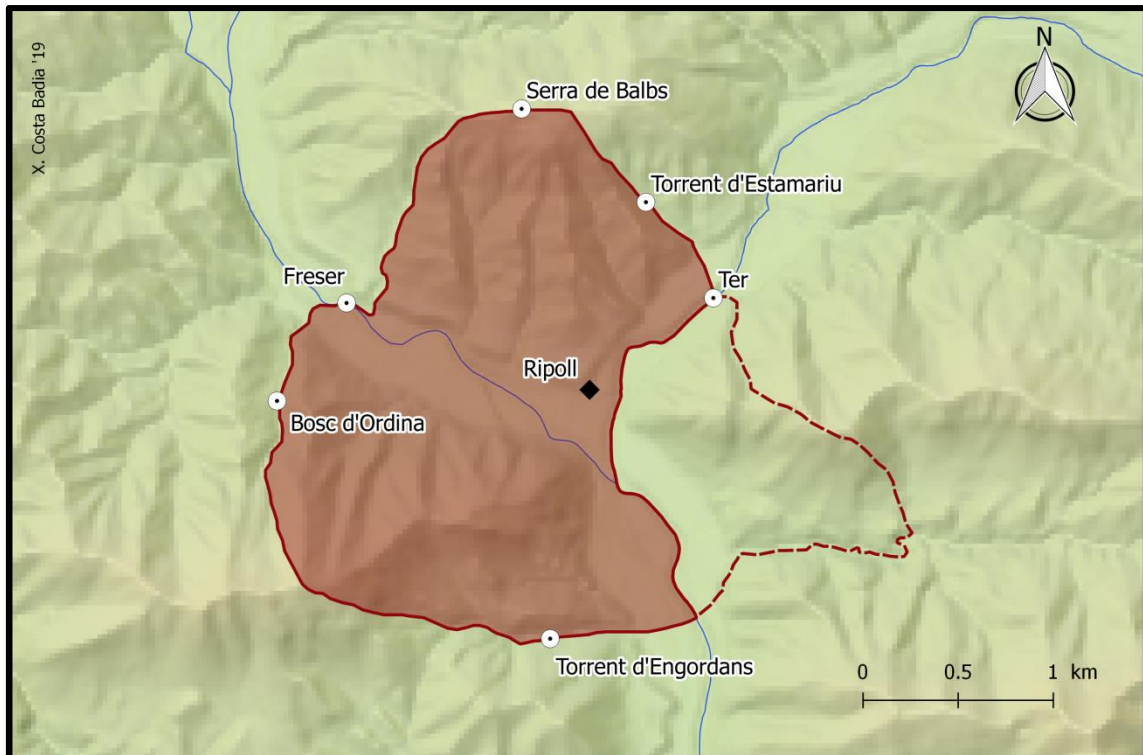

Fig. 98: Domini central aproximat de Santa Maria de Ripoll segons els preceptes del 939 i el 982, assenyalant-hi amb una línia discontinua una àrea d'adscripció dubtosa.

Deixant de banda aquesta qüestió, cal destacar que el comte Guifré i la comtessa Guinedell també donaren als monestirs ripollesos alguns béns més dispersos que poden ser interessants d'avaluar de manera individual, ja que, per una banda, ens permeten intuir quins recursos es pressuposava que se'ls havia de facilitar per tal d'ajudar-los a sustentar-se econòmicament i, per altra, ajuden a confirmar algunes de les funcions de què se'ls volia fer partícips. Començant pel principi, em sembla especialment interessant que la dotalia de Sant Joan, a part d'alguns béns dins de la mateixa comarca del Ripollès, també inclogués diverses possessions a la vall del Conflent i a la zona de l'Empordà, quelcom que podria respondre a la voluntat de dotar aquell monestir, ubicat en un espai eminentment de muntanya, de pastures hivernals per als ramats.²³⁰

²²⁹ Respecte a la ubicació dels ponts, guals i encreuaments de vies principals que tenim documentats a la zona del Ripollès abans de l'any mil, veure la cartografia que n'ofereixen: Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atlas del comtat d'Osona (798-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2001), p. 44-45.

²³⁰ Bolòs, «Dominis monàstics i organització del territori a l'edat mitjana», p. 140.

També podríem interpretar en aquest sentit el fet que Sant Joan fos dotat amb l'alou de Sant Pere de Montgrony, car la seva ubicació d'alta muntanya el fa molt més apte per a la ramaderia que no pas per a l'agricultura. A més, en un judici del 987 en què els habitants de Gombrèn disputaren a la comunitat la titularitat sobre aquells béns, els testimonis afirmaren que l'abadessa Emma havia portat els seus ramats a pasturar en aquells boscos i prats durant més de 50 anys.²³¹ En conseqüència, sembla que la dotació inicial de Sant Joan procurà que disposés de terres agrícoles pròsperes a l'entorn dels edificis monàstics, ubicats en un dels punts més amplis de la vall, però també d'un notable predi d'alta muntanya on tenir el ramats a l'estiu i alguns dominis a les zones baixes que poguessin servir per portar-los-hi a l'hivern, dibuixant-se així una molt primerenca xarxa transhumant de mitja distància.

Aquests béns més llunyans que els cenobis incorporaren en la seva dotàlia o en els anys imminentment posteriors també poden tenir, però, una lectura des del punt de vista de la reorganització del territori endegada pel poder comtal. Això és especialment clar en el cas de Ripoll, car, si podem donar credibilitat a una problemàtica *gesta* dels béns que li lliurà el comte Guifré el Pelós al llarg de la seva vida,²³² se'ns posa de manifest que li cedí un gran nombre d'esglésies dependents, sobretot a la zona de frontera, a les quals difícilment es pot donar una lògica econòmica (fig. 99).²³³ De fet, s'hi inclouen alguns llocs com Gualter, Montserrat o Centcelles, «*in ipsa marcha, iuxta civitatem Tarragonam*», que manifestament no estarien encara sota control del comte. Per tant, com ja apuntà Ramon d'Abadal, no hi ha dubte que la intenció de Guifré era que aquell cenobi no limités el seu paper reorganitzador a la zona del Ripollès, sinó que també es fes partícip de la reestructuració d'altres territoris enviant-hi monjos que

²³¹ «*Nos suprascripti testes (...) vidimus Eimo abbatissa omnia superius scripta tenere et ad iure Sancti Iohannis defendere et vidimus in ipsos boscos vel pasturas suos forestarios illi mittere et ipsos boscos et pascuas qui sunt infra constitutos termines vidimus eis pasquerare infra hos annos L, et ea que dicimus recte et veraciter testificamus*»: CC IV, doc. 1526, p. 1089-1090 (987).

²³² DMR I, doc. 11C, p. 94-97 (FALS 888). Malgrat que aquesta *gesta* s'ha de considerar un document espuri, sent evident que fou confeccionada anys després de la dotació del cenobi, els darrers estudis realitzats conclouen que hauria estat ordida abans del 939 per sintetitzar totes les donacions que, un cop feta la dotàlia inicial, el comte Guifré havia anat incorporant al monestir: Ordeig Mata, *Diplomatari del monestir de Ripoll (segles IX-X)*, p. 53-54. De fet, se'ns han conservat alguns dels documents que s'haurien utilitzat per elaborar-la, coincidint en el seu contingut: DMR I, doc. 13, p. 100-101 (890). En conseqüència, és de creure que gran part de les donacions que consigna realment s'haurien produït, si bé en tot moment haurem de tenir present la possibilitat que també inclogui alguna interpolació posterior.

²³³ Per una aproximació monogràfica a cada una de les cèl·lules religioses que hi consten, veure: Ramon Ordeig Mata, «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 22 (2001), 89-119 (p. 96-106).

contribuïssin a endegar les seves parròquies i, des d'elles, participessin de la consolidació de l'autoritat comtal sobre les regions circumdants.²³⁴

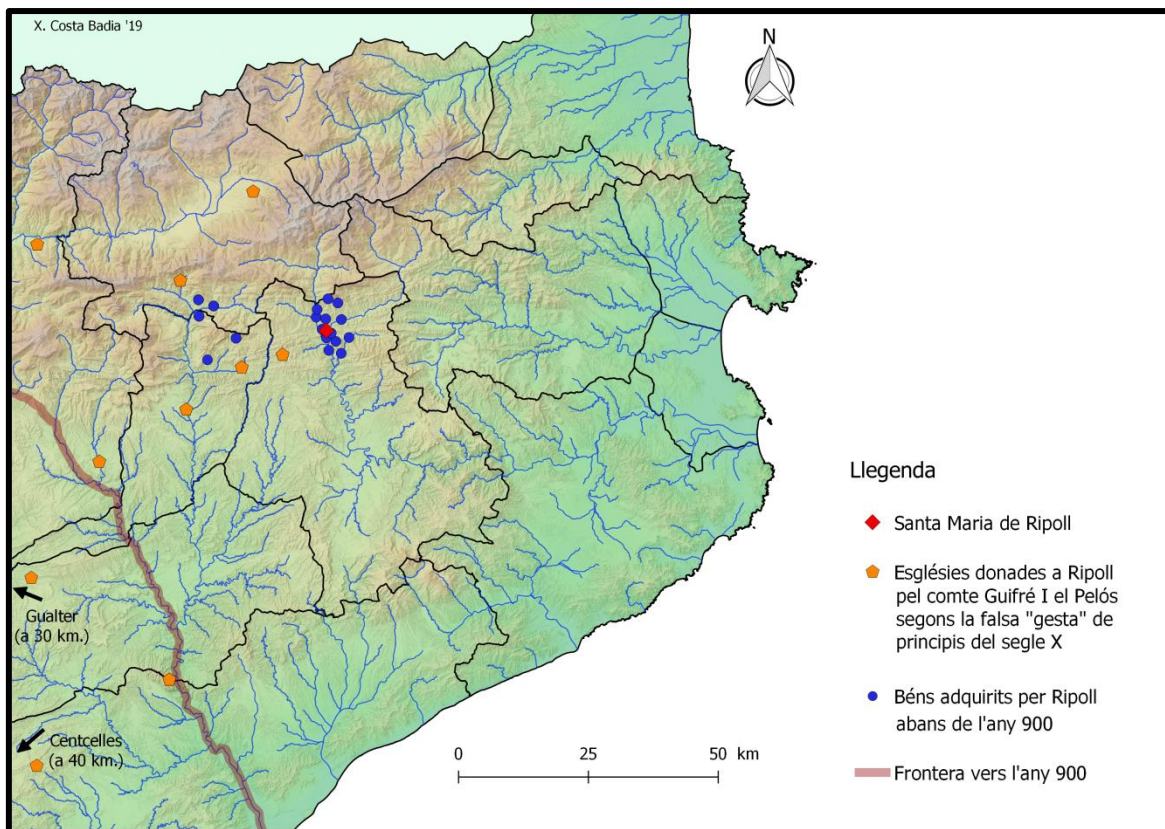

Fig. 99: Béns adquirits pel monestir de Santa Maria de Ripoll abans de l'any 900 segons la documentació conservada i la falsa *gesta* de principis del segle X.

El mateix es pot dir de Sant Joan, ja que, malgrat no consten en la seva dotàlia, per un precepte de l'any 899 i un decret sinodal del 906,²³⁵ sabem que en aquells moments també tenien adscrites un gran nombre de cel·les i esglésies tant en zones properes com a la frontera (fig. 100).²³⁶ A més, en aquest cas, tenim evidències tangibles de la implicació activa del monestir en la reorganització d'alguns d'aquests centres, car, l'any 898, al mateix temps que sol·licitava al bisbe Gotmar de Vic que li concedís l'església de Sant Quirze de Besora, trobem a l'abadessa Emma impulsant la consagració de la cel·la de Sant Martí del Congost, iniciada pel seu tiet Sunifred.²³⁷ Fins

²³⁴ Abadal, «La fundació del monestir de Ripoll», p. 191-94.

²³⁵ CC II, Sant Joan de les Abadesses, doc. 1, p. 215-217 (899); CC IV, doc. 69, p. 114-116 (906).

²³⁶ Respecte a la identificació d'aquestes esglésies i a la seva història particular, em remeto de nou a les detallades monografies que n'ofereix: Ordeig Mata, «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», p. 106-16.

²³⁷ CC IV, doc. 35, p. 93-94 (898); CC IV, doc. 37, p. 95-97 (898).

i tot, potser hauríem de considerar la participació d'Emma en la consagració de les esglésies vallesanes de Sant Genís de l'Ametlla i Sant Sadurní de la Roca l'any 932 com una rêmora d'aquesta implicació inicial del cenobi en la reestructuració de territoris llunyans, aportant una mica de llum al perquè d'aquelles dues intervencions abacials en uns indrets on, que sapiguem, Sant Joan mai reuní cap domini fundiari.²³⁸

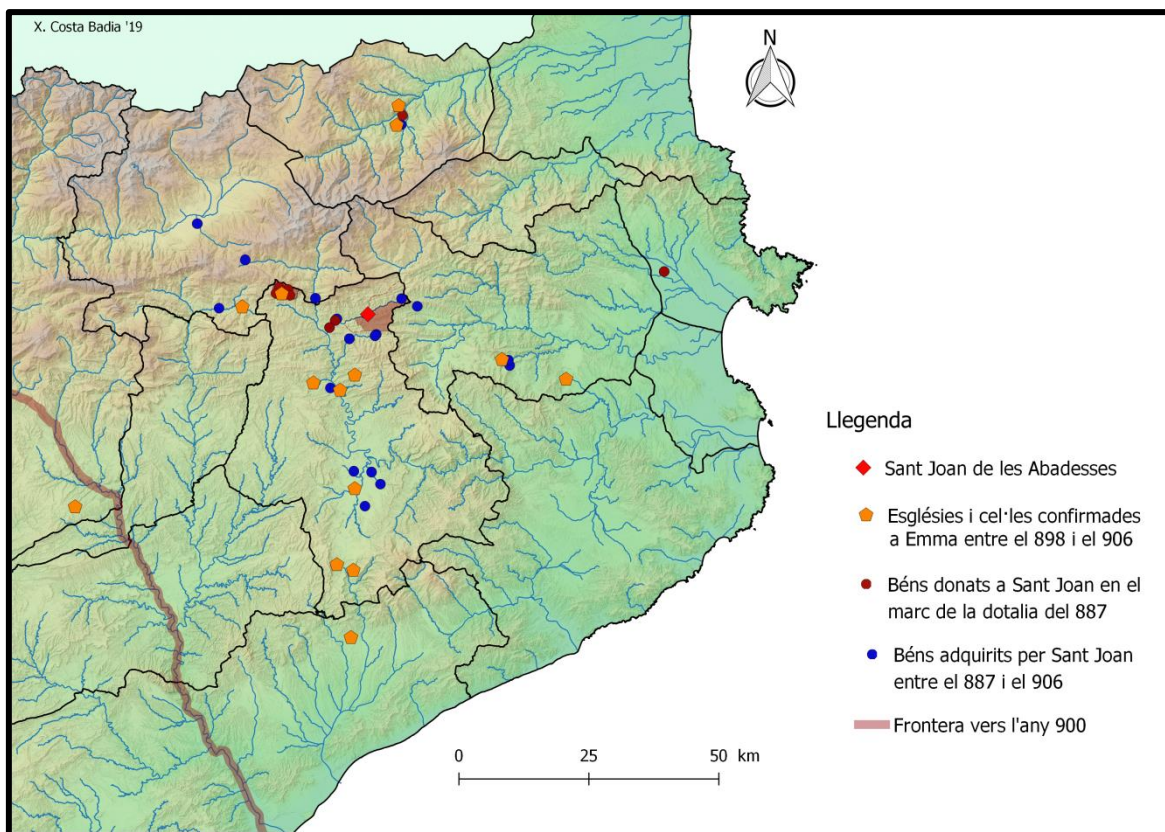

Fig. 100: Béns adquirits pel monestir de Sant Joan de les Abadesses durant els seus primers anys d'existència (887-c.900), sent-li confirmats, la majoria d'ells, a través del precepte reial del 899 i del decret sinodal del 906.

²³⁸ DEC I/1, doc. 49, p. 119-122 (932); DEC I/1, doc. 50, p. 122-125 (932). Tenint en compte la divergència entre l'emplaçament d'aquestes esglésies i l'àrea d'expansió econòmica del monestir, alguns autors han apuntat que aquesta consagració podria haver estat una empresa personal de l'abadessa Emma, no tenint relació directa amb el seu cenobi: Abadal, *Els primers comtes catalans*, p. 146-47; Junyent, p. 15-16; Antoni Pladevall Font, «Sant Joan de les Abadesses. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. X: El Ripollès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 354-69 (p. 355). Altres, per contra, han posat l'accent en la importància que hauria tingut el monestir en la reorganització d'aquells territoris, arribant a plantejar una aportació directa de població vinguda des de la vall de Sant Joan: Gaspar Feliu Monfort, «Sant Joan de les Abadesses i el repoblament del Vallès», a *Miscel·lània Fort i Cogul: Història monàstica catalana, història del Camp de Tarragona* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984), p. 129-35. L'argumentació aquí aportada, per tant, se situaria en un punt intermediari, car, sense negar la possibilitat que Sant Joan hagués tingut un major pes al Vallès del que ens mostren les fonts conservades, em decanto per creure que l'actuació d'Emma en aquelles esglésies seria una darrera conseqüència de les atribucions que el comte Guifré el Pelós havia conferit al seu monestir com a motor de la reestructuració parroquial dels dominis que acabava d'incorporar.

A la llum de les evidències anteriors, podem concloure que les donacions que el comte Guifré el Pelós féu a les seves fundacions durant l'últim quart del segle IX conjuguen perfectament la voluntat de dotar aquell cenobi d'una base econòmica forta, sobre la qual sustentar tota l'expansió posterior, i, al mateix temps, involucrar-los en el seu projecte de reorganització territorial, tant dins com fora del Ripollès. Per tant, de nou, se'ns fa evident la complexitat d'uns dominis monàstics que responien a lògiques de naturalesa molt diferent, però alhora profundament interrelacionades.

3.3. La consolidació del monacat ripollès (c.897-c.942)

Després de veure les circumstàncies en què es produí la fundació dels monestirs de Ripoll i Sant Joan, així com el seu paper primordial en la geopolítica del comte Guifré el Pelós, hem de passar a veure com aquests centres s'adaptaren a les noves circumstàncies que s'obriren en el moment de la mort del seu fundador. Així mateix, caldrà aprofundir en l'evolució dels seus dominis, car, sobretot en el cas de Sant Joan, fou en aquests anys quan visqueren un augment més considerable.

La mort de Guifré el Pelós i la redefinició d'aliances

La mort del comte Guifré el Pelós marcà un punt d'inflexió en l'evolució històrica dels comtats catalans, ja que, com és ben sabut, per primera vegada es trencà el sistema de nomenament electiu dels comtes per passar a un sistema hereditari. Així, a la mort del pare, tots els seus fills barons no dedicats a la religió, Guifré Borrell, Miró, Sunifred i Sunyer, assumiren el cogovern dels seus dominis, ocupant-se cadascun d'una zona d'influència, si bé jurídicament l'honor comtal es mantingué indivís.²³⁹

Centrant-nos en el tema que ens pertoca, sembla que la mort del comte Guifré tingué un impacte bastant notable sobre els monestirs ripollesos. No en va, a través de diversos judicis de la primera meitat del segle X sabem que Ripoll i Sant Joan es trobaren amb problemes a l'hora de fer valdre alguns dels drets que els havia cedit el seu fundador, sobretot en aquelles zones més allunyades. Així, per exemple, constatem

²³⁹ Respecte a les causes que motivaren l'establiment d'un sistema hereditari i la forma com es produí la successió de Guifré, amb un heretament de tots els seus honors de manera conjunta i indivisa per part dels seus quatre fills, veure: Salrach Marès, *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX)*. Vol. II: *L'establiment de la dinastia nacional*, p. 141-57.

que els habitats de Santa Maria de Borredà i Sant Vicenç d'Obiols, dues de les esglésies comptades entre els béns lliurats al monestir pel comte,²⁴⁰ no reconegueren realment el seu domini fins els anys 919 i 921 respectivament.²⁴¹ En alguns casos, fins i tot, és de creure que mai aconseguiren imposar-los, car, prenent l'exemple de Sant Joan, ens adonem que alguns dels dominis que li reconeixien la butlla reial del 899 i les disposicions sinodals del 906 mai tornaren a aparèixer en la seva documentació.²⁴²

Aquesta darrera constatació no implica necessàriament que el monestir en perdés el control en aquell moment precís i, de fet, la nostra visió podria venir condicionada per la pèrdua de certs fons documentals *a posteriori*.²⁴³ Ara bé, no deixa de ser significatiu, sobretot tenint en compte que un dels béns que no tornem a trobar, la cel·la de Sant Vicenç de Colitzà, apareix nou anys més tard com a propietat del monestir de Sant Esteve de Banyoles.²⁴⁴ Per tant, tenim evidències suficients per considerar que la mort del comte Guifré hauria deixat els seus cenobis en una situació complicada; no necessàriament per una enemistat especial dels seus hereus, que aniria acompanyada de la usurpació d'alguns béns, sinó simplement perquè, mancats d'un patró fort que servís de reclam per voler mantenir viva la vinculació amb la institució, molts particulars devien prescindir de complir amb els pagaments a què s'havien compromès.

Alhora, però, com ha apuntat Cullen J. Chandler, la pèrdua de terres també implicava la seva pèrdua de poder i capacitat d'influència en l'àmbit local, quelcom que agreujava la situació i podia fer caure els cenobis en una espiral perillosa.²⁴⁵ Les institucions, per tant, hagueren de reaccionar per tal de consolidar la seva posició i assegurar la seva continuïtat un cop desapareguda la figura del fundador. Això és especialment evident en el cas de Sant Joan, car fou just després de la mort de Guifré quan la seva filla, l'abadessa Emma, buscà el precepte del rei Carles el Simple citat anteriorment i acudí a dos sínodes provincials per tal que tots els bisbes de la *Narbonense*, però molt especialment el de Vic, li garantissin protecció i li reconeguessin

²⁴⁰ DMR I, doc. 11C, p. 94-97 (FALS 888 [anterior al 939]).

²⁴¹ DMR I, doc. 45, p. 124-125 (919); DMR I, doc. 50, p. 128 (921); DMR I, doc. 53, p. 129-130 (921).

²⁴² CC II, Sant Joan de les Abadesses, doc. 1, p. 215-217 (899); CC IV, doc. 69, p. 114-116 (906).

²⁴³ En aquest sentit, és interessant recordar l'exemple de Santa Eulàlia i Santa Leocàdia de Vic, ja que, tot i desaparèixer de les fonts després de constar en el precepte d'immunitat del 899, la tornem a trobar dos-cents anys després, encara vinculada a Sant Joan, en un document del 1131: Ramon Ordeig Mata, «Santa Eulàlia i Santa Leocàdia, una església altmedieval de Vic», *Ausa*, 168 (2011), 323-32 (p. 329-30).

²⁴⁴ CC II, Banyoles, doc. 5, p. 62-64 (916).

²⁴⁵ Cullen J. Chandler, «Land and Social Networks in the Carolingian Spanish March», *Studies in Medieval and Renaissance History. Third Series*, 6 (2009), 1-33 (p. 25-26).

la seva autoritat sobre les esglésies que el seu pare li havia atorgat.²⁴⁶ Fins i tot es podrien interpretar en aquest sentit els tantes vegades citats judicis que les monges de Sant Joan, amb l'abadessa Emma al capdavant, protagonitzaren el 15 de juny del 913 contra el comte Miró II de Cerdanya i gairebé 500 habitants de l'alou central del cenobi, que en aquells moments ja comptava amb vint-i-un vilars.²⁴⁷ No en va, es fa difícil assegurar si ambdós processos respongueren a un conflicte real o si, per contra, s'utilitzà la pompa pròpia d'un acte jurídic per tal que el poder comtal i els propis veïns del lloc, els dos actors que faltaven, formalitzessin el seu reconeixement de l'autoritat d'Emma sobre els dominis que el comte Guifré el Pelós li havia lliurat el 887.²⁴⁸

Fos com fos, sumades totes les evidències, no hi ha dubte que després de la mort del comte Guifré hi hagué un esforç actiu per part de la comunitat de Sant Joan i la seva abadessa Emma per tal de consolidar la posició del monestir i seguir jugant un paper clau en la representació dels interessos de la família comtal a les comarques on tenien drets, quelcom que, com veurem, sens dubte aconseguirien. Més difícil és intuir aquest procés en el cas de Ripoll, car, si bé ja hem comentat l'existència de diversos judicis pels quals anà fent valdre els seus drets sobre els béns més llunyans, la documentació és molt fragmentària i, per exemple, com ha apuntat recentment Ramon Ordeig, no s'ha de descartar la possibilitat que hagués obtingut un precepte reial a la mateixa època que Sant Joan, si bé el primer que se'ns ha conservat és del 939.²⁴⁹ En qualsevol cas, malgrat que vers l'any 900 també podria haver-se ressentit de l'abandó de la comunitat per part de Radulf, emportant-se amb ell el seu dot,²⁵⁰ no hi ha dubte que amb el temps,

²⁴⁶ Sobre el nombre de sínodes provincials celebrats a principis del segle X als quals Emma acudí en busca del reconeixement episcopal, veure: Ramon Ordeig Mata, «Dos concilis de la província Narbonense, dels segles X i XI, fins ara ignorats», *Ausa*, 20 (1995), 367-82 (p. 367-676).

²⁴⁷ CC IV, doc. 119, p. 153-159 (913); CC IV, doc. 120, p. 159-160 (913). Respecte als límits d'aquest alou a principis del segle X i la identificació dels vint-i-un vilars que ja hi havia, veure: Antoni M. Badia Margarit, «L'acte de reconnaissance de propriété au Monastère de Sant Joan de les Abadeses (an 913) et son importance pour l'ononastique catalane», a *Actes et Memoires du Cinquième Congrès International de Sciences Onomastiques. Vol. I* (Salamanca: ICOS, 1958), p. 357-75; Antoni M. Badia Margarit, «Toponymie de l'acte de reconnaissance de propriété du Monastère de Sant Joan de les Abadeses (an 913)», a *VI Internationaler Kongress für Namenforschung. Vol. III* (München: Bayerischen Akademie der Wissenschaften in Kommission bei der C.H. Beck'schen Verlagsbuchhandlung, 1961), p. 93-100.

²⁴⁸ Una visió ponderada de les dues possibilitats es pot trobar a: Josep M. Salrach Marès, *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil* (Vic: Eumo Editorial, 2013), p. 85-87. Per una defensa clara de la idea que es tractaria d'un judici fictici destinat a reconèixer la propietat i les atribucions públiques de l'abadessa sobre la vall on s'assentava el monestir per part de tots els actors implicats, veure: Jarrett, «Power Over Past and Future: Abbess Emma and the Nunnery of Sant Joan de les Abadeses», p. 235-48.

²⁴⁹ CC II, Ripoll, doc. 1, p. 159-165 (939). Respecte a la possible existència d'un precepte anterior, veure: Ordeig Mata, *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)*, p. 53-54.

²⁵⁰ Sobre la biografia de Radulf un cop abandonada la comunitat de Santa Maria de Ripoll, que després d'uns anys de vida secular culminà amb la seva elecció com a bisbe d'Urgell, veure: Manuel Rovira Solà,

i especialment sota l'abadiat d'Ennegó, que s'allargà entre el 919 i el 949, Ripoll acabaria jugant un rol molt semblant al del seu monestir germà.

Tenint en compte les apreciacions anteriors, podem concloure que, tot i la inesperada mort del seu fundador, quelcom que tingué un important impacte sobre les dues grans abadies ripolleses, aquestes pogueren establir amb relativa rapidesa la seva situació i consolidar, amb el vistiplau dels hereus de Guifré, el rol articulador del territori que ja apuntaven a finals del segle IX. Ara bé, això ho veurem molt millor analitzant com evolucionaren els dominis d'aquests cenobis fins a la dècada dels anys quaranta del segle X, quan el Ripollès es veié immers en un amarg conflicte entre les diferents branques del casal de Barcelona que afectà profundament el seus monestirs.

L'expansió territorial dels monestirs ripollesos a principis del segle X (c.900-c.942)

Entrant a veure l'evolució dels dominis monàstics durant les quatre primeres dècades del segle X, cal insistir de nou en la diferència de dades disponibles per a cada monestir, ja que, mentre per Sant Joan comptem amb gairebé cent-cinquanta diplomes relatius a aquest període, quelcom que permet fer-ne un estudi particularment acurat,²⁵¹ per Santa Maria de Ripoll no arriben a la cinquantena. En conseqüència, les fonts obliguen a aprofundir primer en la gestió patrimonial de Sant Joan i, posteriorment, veure si Ripoll reproduí o no els mateixos patrons de comportament.

Fixant-nos en el cas particular de Sant Joan, cal encara fer una segona advertència i és que la majoria de les transaccions que se'ns han conservat són compres fetes a particulars per part de l'abadessa Emma, no esmentant en cap moment la comunitat que regia (fig. 101). Aquest fet, poc habitual en una concentració tan elevada, no ha passat desapercebut als diferents autors que han treballat aquest cenobi amb anterioritat i molts s'han qüestionat si, en realitat, Emma no estaria actuant en aquestes transaccions com a particular, administrant privadament el dot que li hauria llegat el seu

«Un Bisbe d'Urgell del segle X: Radulf», *Urgellia*, 3 (1980), 167-84. Quant al seu dot, aquest fou retornat al monestir pels seus fills després de la seva mort: CC IV, doc. 627, p. 486 (948).

²⁵¹ El desenvolupament patrimonial de Sant Joan de les Abadesses durant l'abadiat d'Emma he tingut l'oportunitat d'estudiar-lo monogràficament a: Xavier Costa Badia, «El monestir i el seu entorn. La formació i consolidació del patrimoni monàstic de Sant Joan durant l'abadiat d'Emma (c.885-c.942)», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, ed. Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa).

pare.²⁵² A favor d'aquesta hipòtesi hi juga el fet que, a diferència de les compres, les donacions *pro anima* sempre van dirigides al conjunt de la comunitat i també que, en alguns documents, es distingeix amb claredat si una terra afrontava amb una propietat del monestir o d'Emma.²⁵³ Així mateix, tot i els múltiples problemes d'interpretació que presenta, no podem obviar l'existència d'un lacònic regest del *Llibre de Canalars* que sembla indicar que, el 8 de setembre del 921, més o menys a la meitat del seu abadiat, Emma hauria donat tots els seus béns al cenobi.²⁵⁴ Per tant, és lícit preguntar-nos fins a quin punt les compres realitzades per Emma, que representen més d'un 70% de les transaccions relatives a Sant Joan, involucraren a tota la comunitat.

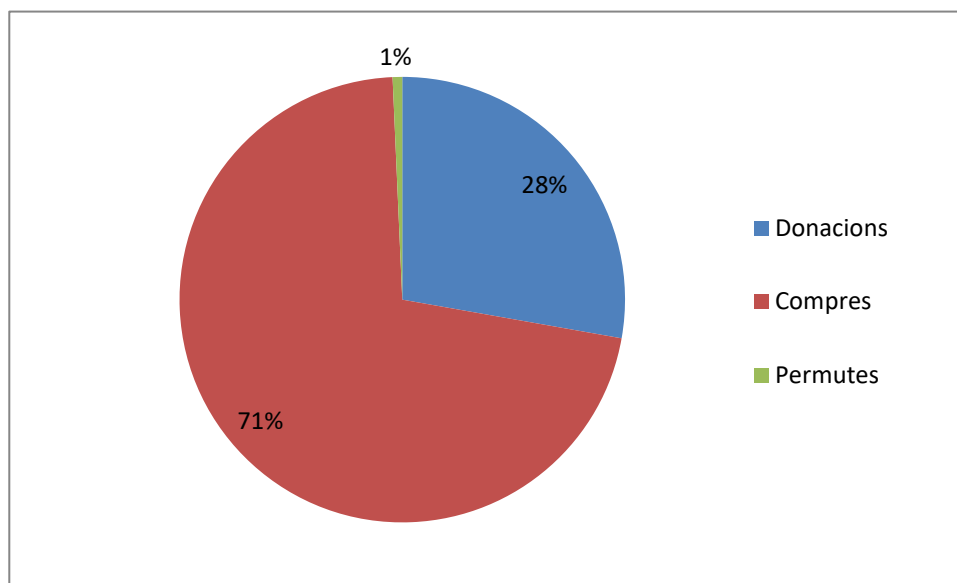

Fig. 101: Distribució de les transaccions econòmiques que beneficiaren al monestir de Sant Joan entre els anys 898 i 942 segons la seva tipologia.

La resposta a aquesta pregunta només ens la pot donar un estudi acurat del seu contingut i la seva comparació amb les donacions que, paral·lelament, també s'anaven

²⁵² Abadal, *Els primers comtes catalans*, p. 145-46; Junyent, p. 26-27; Vadillo Pinilla, p. 1030; Jarrett, «Power Over Past and Future: Abbess Emma and the Nunnery of Sant Joan de les Abadesses», p. 251. Una opinió radicalment diferent, qüestionant la possessió per part de l'abadessa Emma de cap tipus de bé al marge de la seva comunitat, l'ha defensat recentment: Martí Aurell Cardona, «Emma, primera abadessa de Sant Joan de les Abadesses», a *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, ed. Marta Crispí i Míriam Montraveta (Sant Joan de les Abadesses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses; Consorci Ripollès Desenvolupament, 2012), p. 38-45 (p. 43-45).

²⁵³ «*Ipsa campus qui est in ipsa serra afrontat: de I parte in terra Eriberto et de alia parte in terra de Golderigo et de III parte in terra Emmone abbatissa et de IIII parte in alode de domnum Sancti Iohannis monasterii*»: CC IV, doc. 317, p. 281-282 (927).

²⁵⁴ «*Donacio omnium bonorum et alodiorum quam facit domina Emmo abbatissa huius monasterii domui et monasterio Sancti Iohannis et debuerunt esse multa bona et multa alodia sed nulla sunt in hoc instrumento designata seu expressa preterquam comitatus in quibus alodia sita erant. VIº ydus septembris, anno XXIIIº regnante Karolo rege, filio Ludovici*»: CC IV, doc. 230, p. 227-228 (921).

produint. Començant per analitzar les compres, aquestes ens mostren un programa d'adquisicions bastant ben definit, centrat sobretot en els territoris immediats al domini central (fig. 102). No en va, un 34% dels béns comprats per Emma estaven ubicats a Vallfogona del Ripollès, un 16% al terme de Segúries, un 10% a la vall de Ripoll, sobretot en la seva part més pròxima a Sant Joan, i un 7% al terme del castell de Llaés. Quant al 33% restant, hi trobem béns més dispersos, alguns realment força aïllats, com ara les cases i terres que Emma adquirí al Vallespir entre el 923 i el 927.²⁵⁵ Tanmateix, la majoria estaven concentrats a l'entorn de Montgrony, on el cenobi posseïa des del segle IX la cel·la de Sant Pere, estenent-se per la zona de la vall de Lillet, Castellar de n'Hug, la vall de Ribes i, menys intensament, Gombrèn. Així doncs, sembla que la dotació inicial de Sant Joan per part del comte Guifré condicionà molt notablement les adquisicions posteriors d'Emma, comprant béns en espais on, segons el precepte del 889 i les disposicions sinodals del 906, el cenobi ja tenia propietats.

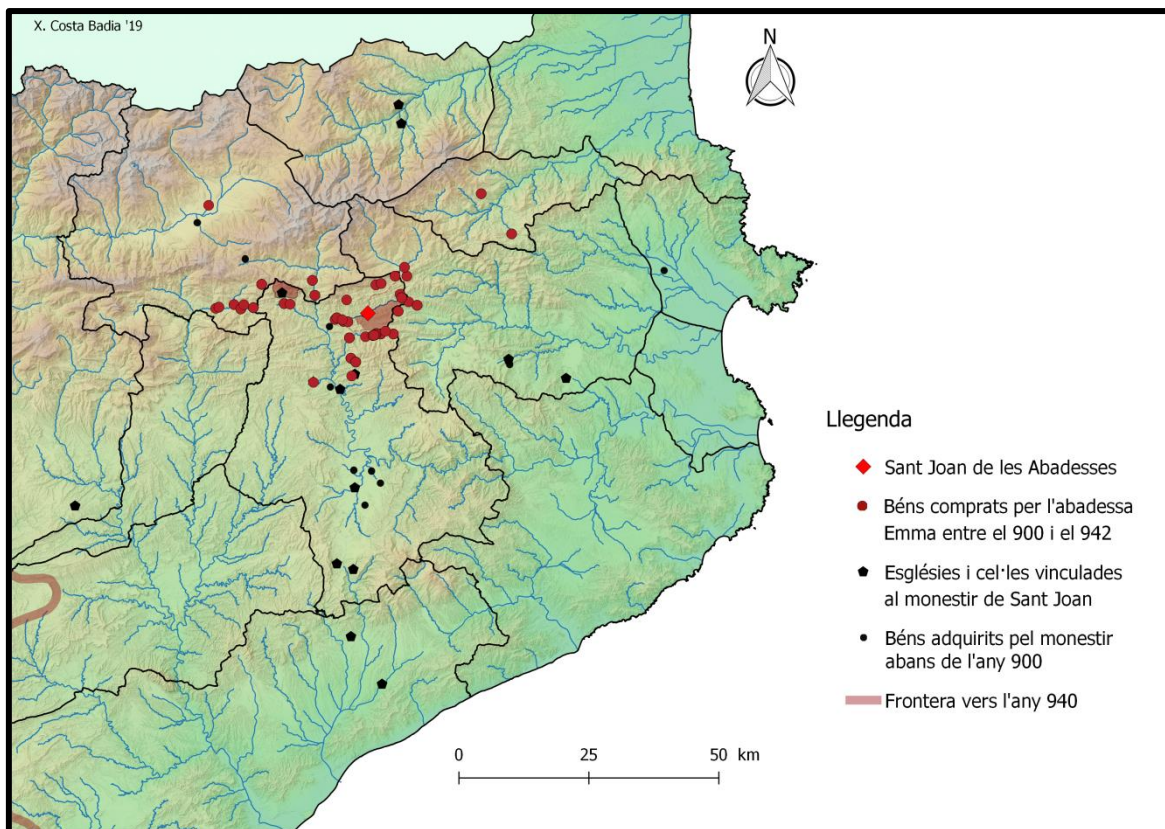

Fig. 102: Mapa dels llocs on l'abadessa Emma realitzà compres durant els anys en què dirigí el monestir de Sant Joan (c.900-c.942).

²⁵⁵ CC VI, doc. 200, p. 223-224 (923); CC VI, doc. 207, p. 229 (927).

Passant a veure les quaranta-una donacions registrades per aquest període, que inclouen una professió monàstica, una oblació, set lleixes testamentàries i disset cessions *pro anima*, cal puntualitzar que totes, menys dues,²⁵⁶ van dirigides al conjunt de la comunitat monàstica, deixant fora de dubte que repercutirien en les arques de la institució estudiada. Les diferències, per tant, *a priori* són clares. Ara bé, si estudiem la ubicació d'aquests béns rebuts per donació, veurem que, excepte els procedents del testament del comte Miró II de Cerdanya, situats al Berguedà i al Rosselló,²⁵⁷ la immensa majoria estaven ubicats a la mateixa zona on Emma també estava comprant béns en aquells moments (fig. 103). Així, per exemple, Vallfogona fou el lloc on reberen més propietats, concentrant un 47% de tots els béns donats, seguit per la vall de Ripoll i el terme de Llaés. Només podem apuntar com a diferència la construcció de dos notables dominis a Planés i Planoles, fruit de dues donacions individuals,²⁵⁸ i el fet que no es rebé cap bé als termes de Segúries i Lillet, dos dels llocs on més comprà Emma.

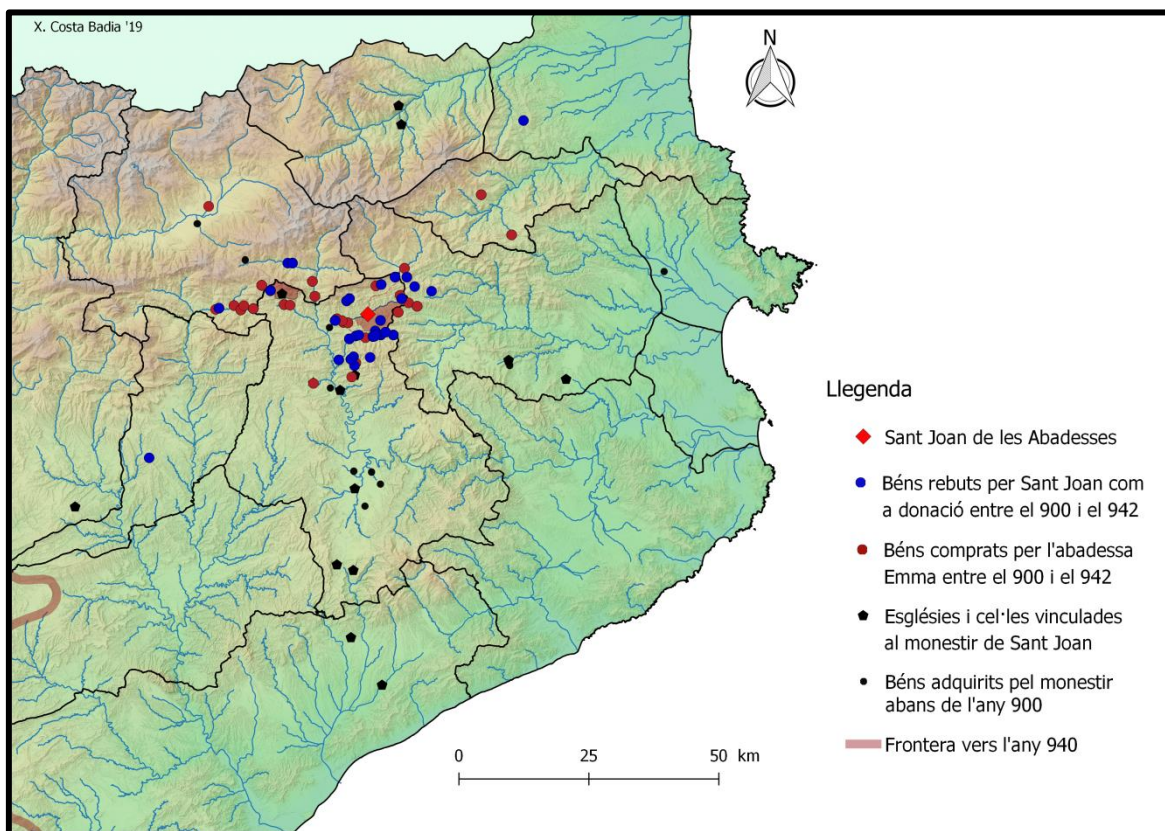

Fig. 103: Mapa dels llocs on el monestir de Sant Joan rebé donacions durant el període en què fou regit per l'abadessa Emma (c.900-c.942).

²⁵⁶ CC IV, doc. 346, p. 297 ([898-929]) = PACB II, doc. 3, p. 161-162 ([898-916]); CC IV, doc. 328, p. 287 (927) = CC V, doc. 208, p. 204 (927).

²⁵⁷ DMR I, doc. 61, p. 136-138 (925).

²⁵⁸ ACB, ap. II, doc. 140, p. 472 (924); ACB, doc. 112, p. 263-266 (938).

Evidentment, a part de les compres i donacions esmentades, tant Emma com el monestir de Sant Joan degueren adquirir i posseir molts altres béns que la pèrdua de documentació no ens permet copsar amb detall. Així ens ho recorda una venda entre particulars l'any 921 en què se citen com a afrontacions unes terres d'Emma situades prop del castell de Lluçà, lloc on no ens consta que adquirís mai cap propietat;²⁵⁹ o la referència a diversos béns del cenobi a la zona de Gurb, un espai on tampoc trobem mai cap donació.²⁶⁰ Ara bé, és de creure que els gairebé 150 documents conservats per aquest període de 40 anys serien una mostra representativa del total, sent suficients per constatar que les compres fetes per Emma sense esment de la comunitat i les donacions piadoses fetes a Sant Joan seguiren un mateix patró de distribució.

Tenint en compte aquesta concordança, se'ns fa evident que, existís o no una mensa abacial més o menys diferenciada, Emma i el seu monestir participaven d'un mateix projecte de consolidació i expansió dels seus dominis que maldava per reforçar la seva implantació territorial i social sobre el seu entorn. Ara bé, això no implica negar el fet que la filla de Guifré, al mateix temps que exercia com a abadessa, seguís actuant també com a membre de la família comtal, participant d'una empresa conjunta amb els seus germans per tal d'enfortir la influència sociopolítica del casal de Barcelona i concloure el procés d'empoderament comtal endegat pel seu pare.²⁶¹ Al contrari, crec que la complementarietat que mostren les compres d'Emma i les donacions al monestir deixen entreveure que aquesta institució, lligada als fills del Pelós per profunds llaços de patronatge, hauria actuant com un membre més de la família, contribuint amb la seva política patrimonial a reforçar el seu poder sobre àmplies àrees del Ripollès.

En aquest sentit, com ja hem vist pel cas del Pallars i la Ribagorça, però també ha estat documentat pel Ripollès, no hi ha dubte que les compres i donacions que es produïren, més enllà del seu significat econòmic com a transferències de propietats que enriquien el cenobi i incrementaven el seu atractiu social, generant cada cop més transaccions, també tenien una clara utilitat sociopolítica, creant-se una relació informal

²⁵⁹ CC IV, doc. 274, p. 257 (921).

²⁶⁰ CC IV, doc. 419, p. 347-349 (936). En relació a aquests béns, potser caldria identificar-los amb els alous que, segons el privilegi reial del 899, el monestir posseïa a diferents llocs de la plana de Vic: CC II, Sant Joan de les Abadesses, doc. 1, p. 215-217 (899). En qualsevol cas, són propietats per les quals no sabem el moment en què entraren a formar part del domini monàstic.

²⁶¹ Aquesta participació d'Emma i els seus germans en un projecte familiar comú, repartint-se entre tots els diferents àmbits d'actuació, ha estat posada de manifest recentment per: Jarrett, «La fundació de Sant Joan en el context de l'establiment dels comtats catalans», en premsa.

de col·laboració entre les parts implicades.²⁶² Així doncs, a mesura que Emma anava comprant terres en les valls veïnes i que els seus habitants, veient el seu poder i les possibilitats que els oferia com a patrona, optaven per cedir-n'hi de noves, s'anava creant una complexa xarxa clientelar que involucrava els membres de les comunitats locals, Sant Joan entès com a intercessor davant de la divinitat i la seva abadessa que, al cap i a la fi, no deixava d'encarnar la representació del poder comtal a la comarca. Per tant, en concordança amb el que mostra la seva intervenció ja comentada en la consagració d'esglésies a la zona del Vallès,²⁶³ sembla evident que el monestir hauria seguit actuant com un agent comtal en la seva política de redibuixar les xarxes de poder locals per tal d'incloure-hi un nou actor com era el dipositari de l'autoritat carolíngia.

Bona prova d'aquesta hipòtesi és el fet que, com demostrà àmpliament en la seva tesi doctoral Jonathan Jarrett, a mesura que s'anaven vinculant al monestir, molts benefactors començaren a aparèixer interactuant-hi en altres contextos, mostrant-se la creació d'una relació complexa entre ells.²⁶⁴ Així mateix, és interessant apuntar que es documenten molts casos de persones que, en actes successius, anaren incrementant els béns cedits al cenobi, sent-ne un cas paradigmàtic el dels esposos El·loard i Margarida, ja que, després de dues vendes i dues donacions de petites peces de terra dutes a terme entre els anys 910 i el 917, el 918 li acabaren donant tot el que tenien a la vall de Vallfogona.²⁶⁵ No hi ha dubte, per tant, que les cessions no comportaven des de bon principi el lliurament de totes les propietats que els donadors tenien a la seva disposició, convertint-se en mers tinents del cenobi, sinó que servien per teixir una relació molt més complexa que s'havia d'anar reforçant i renovant amb noves concessions.

Quant a les persones que establien aquests llaços socials amb el monestir, com sempre, es fa difícil donar-ne un perfil precís. Tanmateix, sembla que estaríem davant de petits propietaris lliures que, a través de la seva vinculació al cenobi, tan podrien buscar ajuda material en moments d'adversitat com cert progrés social, consolidant una

²⁶² Chandler, p. 21-26. Pel cas del Pallars i la Ribagorça, on presento algunes referències bibliogràfiques més extenses, veure les pàgines 495-497 d'aquest mateix treball.

²⁶³ DEC I/1, doc. 49, p. 119-122 (932); DEC I/1, doc. 50, p. 122-125 (932).

²⁶⁴ Jarrett, *Rulers and Ruled in Frontier Catalonia, 880-1010*, p. 49-62.

²⁶⁵ CC IV, doc. 93, p. 135-136 (910); CC IV, doc. 98, p. 138-139 (911); CC IV, doc. 131, p. 166-167 (914); CC IV, doc. 164, p. 191-192 (917); CC IV, doc. 179, p. 199-200 (918). Respecte a aquestes cinc transaccions, tot i veure'm incapaç d'explicar-ne les causes de manera definitiva, voldria posar de manifest la coincidència en el dia i el mes que s'observa en algunes d'elles, ja que les dues primeres compres foren fetes el 19 i el 16 de febrer dels anys 910 i 911 respectivament, mentre que les dues darreres donacions es produïren un 28 d'abril d'anys també consecutius, donant la impressió que darrera d'alguns d'aquests actes que servien per reforçar la relació dels donants amb el cenobi hi podria haver jugat cert paper la commemoració d'algunes dates i/o esdeveniments que, desgraciadament, se'ns escapen.

posició preponderant dins l'àmbit local. No en va, tot i que entre els interlocutors del monestir hi detectem alguns membres especialment significats dins de les comunitats rurals, com seria el cas dels esposos Esclúa i Ingiberta, que li vengueren per deu eugues i una mula el castell de *Madeixone*, prop de Castellar de n'Hug,²⁶⁶ hi predominen clarament les cessions de petites propietats, sobretot peces de terra i petites construccions com cases, casals o corts (fig. 104). En tots els casos, però, com hem vist en el Pallars i la Ribagorça, la majoria de les cessions implicarien només un traspàs de rendes, ja fossin pagades pels mateixos que s'introduïen dins de la xarxa clientelar del cenobi o per uns tinents sense capacitat d'aparèixer en les fonts.²⁶⁷

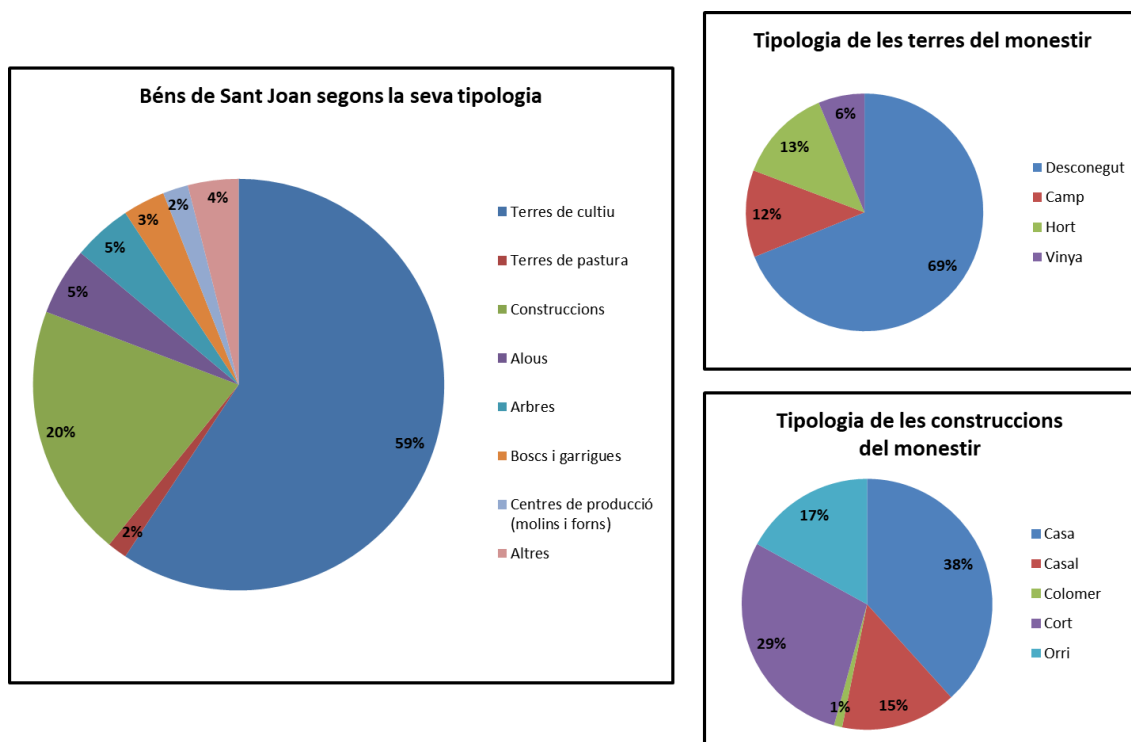

Fig. 104: Tipologia dels béns adquirits pel monestir de Sant Joan durant l'abadiat d'Emma (c.898-c.942).

Finalment, en relació amb les persones que entraren en contacte amb el monestir, voldria posar de manifest la poca presència que hi tingueren els fills de Guifré el Pelós, una imatge que, *a priori*, podria semblar contradictòria amb la hipòtesi que defensa el

²⁶⁶ ACB, doc. 113, p. 266-267 (938). També es podrien considerar membres de les elits els autors de la donació de l'alou de Planés feta l'any 924, incloent-hi l'església de Sant Marcel, si bé el regest on consta la transacció no ens informa del seu nom: ACB, ap. II, doc. 140, p. 472 (924).

²⁶⁷ Una excepció, lleugerament posterior, però que ens permet comprovar l'existència d'aquestes capes inferiors de la societat alt-medieval, incapaces d'aparèixer en les fonts pel seu accés limitat a la propietat de la terra, és una donació del 957 en què un prevere, de nom Eldric, donà tres masos al monestir de Sant Joan indicant per a cadascun d'ells qui els tenia en benefici: CC IV, doc. 778, p. 592 (957).

paper d'aquella institució com un element clau del seu projecte de consolidació dinàstica. De fet, més enllà dels famosos judicis del 913, pràcticament no tenim cap altre document que mostri a un comte actuant en el monestir de Sant Joan.²⁶⁸ Ara bé, com ja han apuntat alguns autors, no sembla que les relacions fossin gens dolentes, car, sense anar més lluny, Emma fou designada marmessora del comte Miró II de Cerdanya, que no dubtà en referir-s'hi com a «*dilectissima sorore mea*».²⁶⁹ Per tant, m'inclino a creure que l'aparent falta de col·laboració no seria producte d'un distanciament real, sinó del fet que, en el marc dels acords tàcits a través dels quals els fills de Guifré es repartiren l'honor patern en diversos àmbits d'influència, Emma i el monestir de Sant Joan també haurien rebut el seu espai d'acció particular en el qual els altres haurien evitat interferir el màxim possible, prevenint així uns conflictes que al final serien inevitables.

Passant a veure sumàriament el cas de Santa Maria de Ripoll, sembla que hauria jugat un paper molt semblant al del monestir santjoaní dins del projecte de consolidació i afermament territorial del casal de Barcelona, contribuint també a articular a nivell social, polític i eclesiàstic el seu entorn més immediat i el d'aquells territoris que li havien estat confiats en la seva dotàlia. No en va, tot i disposar de dades més fragmentàries i haver de lamentar la pèrdua de bona part del seu arxiu, constatem que també adquirí la majoria dels seus béns al voltant del seu alou central i, sobretot, d'algunes de les esglésies que li lliurà Guifré el Pelós com Sant Andreu de Gréixer, que esdevindrà un dels perns sobre els quals articulà el seu domini (fig. 105). El mateix es pot dir de la muntanya de Montserrat, a l'entorn de la qual seguirà rebent nous béns;²⁷⁰ i de la vall de les Lloses, on també reforçà la seva posició amb l'adquisició dels drets parroquials sobre les esglésies de Sant Martí de Vinyoles i Sant Sadurní de Sovelles.²⁷¹ Ara bé, també constatem que obrí algunes noves línies d'expansió cap a la zona del castell de Torelló, el terme d'Aiguafreda i, molt especialment, els comtats de Cerdanya i Berga, on els dirigents d'aquella regió li cediren nombroses parròquies.²⁷²

²⁶⁸ CC IV, doc. 119, p. 153-159 (913); CC IV, doc. 120, p. 159-160 (913).

²⁶⁹ DMR I, doc. 61, p. 136-138 (925). Aquesta aparent contradicció entre l'estima que el comte Miró demostrà en el seu testament envers Emma i el fet que l'únic contacte que tenim documentat entre els dos sigui un judici que, almenys en aparença, els enfrontà, ja ha estat apuntada per: Jarrett, «Power Over Past and Future: Abbess Emma and the Nunnery of Sant Joan de les Abadesses», p. 246-47.

²⁷⁰ CC IV, doc. 284, p. 263 (925); CC IV, doc. 390, p. 327-328 (933); DMR I, doc. 99, p. 169 (940).

²⁷¹ CC IV, doc. 283, p. 262-263 (925); CC IV, doc. 284, p. 263 (925).

²⁷² DMR I, doc. 72, p. 143-144 (927); CC IV, doc. 446, p. 369 (938); DMR I, doc. 100, p. 169-170 (940); DMR I, doc. 105, p. 172-174 (941); DMR I, doc. 106, p. 174-175 (942).

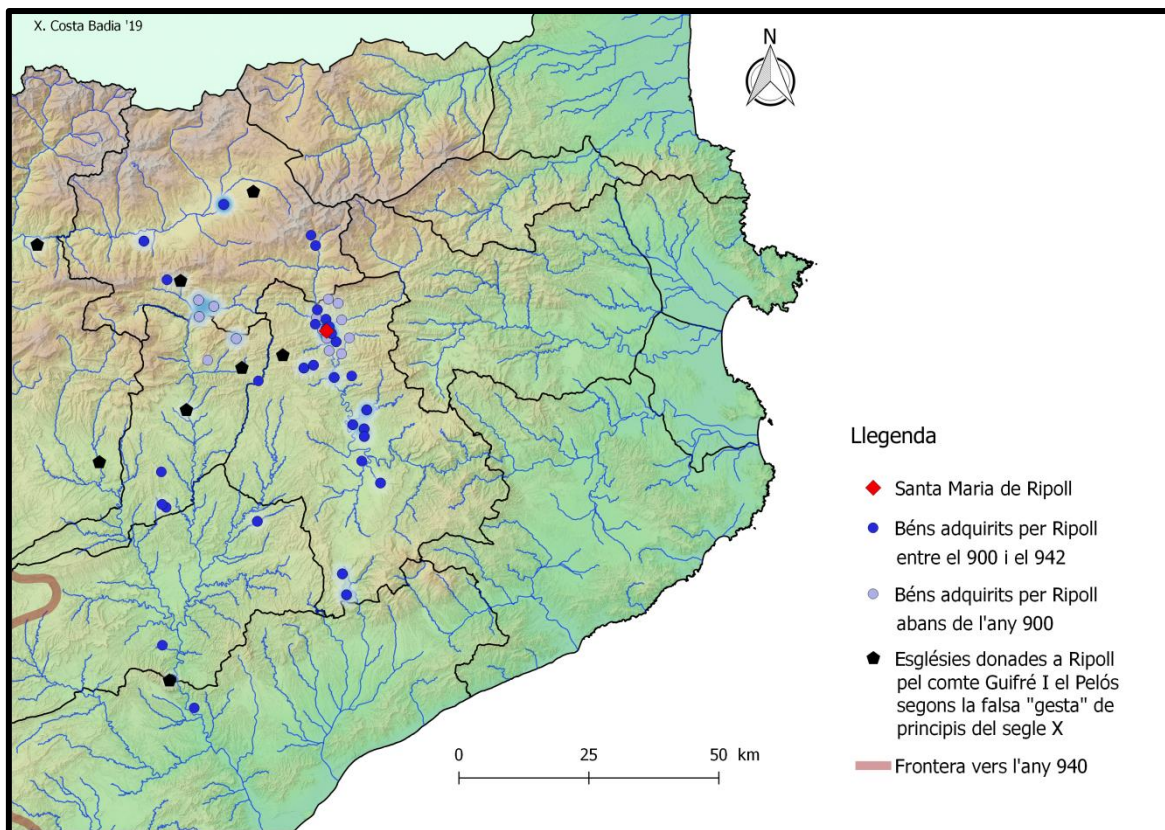

Fig. 105: Distribució dels dominis patrimonials del monestir de Ripoll l'any 942, posant l'accent en les diferències que s'aprecien respecte a la situació de principis d'aquella centúria.

La dinàmica general, per tant, recorda molt a la de Sant Joan, monestir amb el qual, i això és interessant tenint en compte la seva proximitat, sempre es respectaren mútuament els espais d'expansió, potser amb l'única excepció de la zona de la vall del Congost. Tanmateix, també s'acusen diferències notables, sobretot en la forma d'adquirir els béns, car en aquest cas s'observa un predomini gairebé total de les donacions sobre les compres, reduïdes a només tres exemples (fig. 106).²⁷³ Això fa pensar que, tot i contribuir a articular una evident xarxa social al seu entorn, la implicació hauria estat molt més passiva que en el cas de Sant Joan, on Emma constantment procurà reinvertir els guanys adquirits en incrementar les seves possessions, guanyar més força i prestigi sobre el territori i, així, seguir augmentant el seu capital i les persones que es posaven sota la seva protecció. Per tant, sempre amb les precaucions que obliga la falta de fonts, és possible que s'acusés la manca d'un líder amb el compromís i el carisma d'Emma,

²⁷³ CC IV, doc. 26, p. 87-88 (893); DMR I, doc. 18, p. 103-104 (893); DMR I, doc. 21, p. 107 (899).

més encara si ens adonem que les tres compres adduïdes es feren abans de l'any 900, encara sota l'empenta inicial de l'abat Daguí de Gréixer.

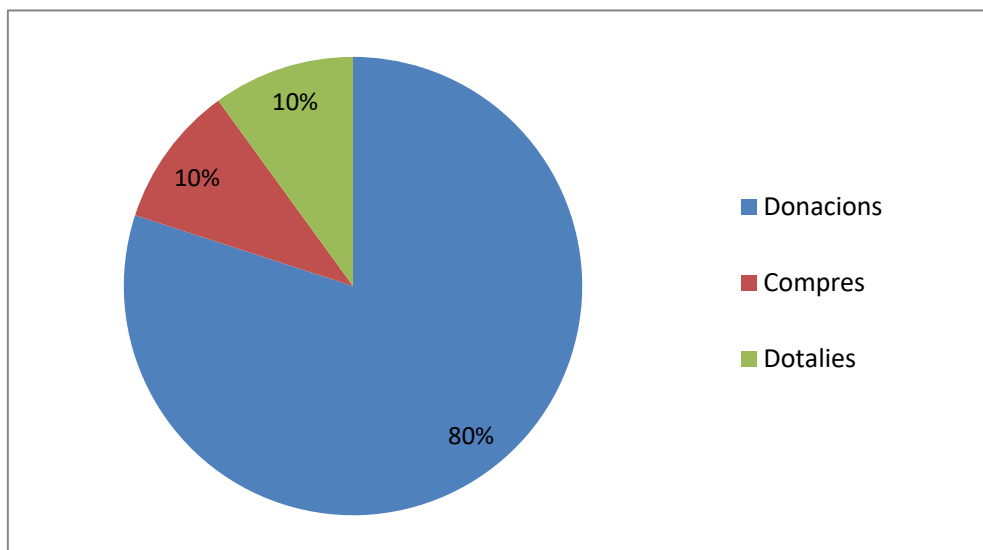

Fig. 106: Distribució de les transaccions econòmiques que beneficiaren al monestir de Ripoll entre els anys 880 i 942 segons la seva tipologia.

Una darrera diferència que cal ressaltar, com ja he insinuat anteriorment, és la participació molt més activa dels diferents hereus de Guifré en la seva promoció, ja que no només l'inclogueren en el seu testament Guifré Borrell de Barcelona i Miró II de Cerdanya,²⁷⁴ sinó que tant els successors d'un com de l'altre li feren varies donacions en vida (fig. 107). A més, els trobem implicats en l'embelliment i expansió de la pròpia fàbrica monàstica, ja que, si el 925 documentem el comte Sunyer I de Barcelona dotant l'església de Sant Salvador, ubicada dins del recinte monàstic,²⁷⁵ el 935 el tornem a trobar, aquest cop al costat de Sunifred II d'Urgell i Sunifred II de Cerdanya, dotant la pròpia església de Santa Maria, que ell i el comte Miró II havien fet reformar.²⁷⁶ No hi ha dubte, per tant, que els descendents del comte Guifré exerciren un patronatge molt actiu sobre el cenobi, quelcom que contrasta amb l'escassa relació que hem pogut constatar amb Sant Joan, on residia Emma, la seva germana i/o tieta.

²⁷⁴ CC IV, doc. 155, p. 185-186 (916); DMR I, doc. 61, p. 136-138 (925). Del testament del comte Miró II, a més, se'ns ha conservat la seva execució de dos anys més tard: DMR I, doc. 72, p. 143-144 (927).

²⁷⁵ CC IV, doc. 283, p. 262-263 (925). Respecte a aquesta desconeguda església i la seva dotalia, veure: Ordeig Mata, *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)*, p. 63-68.

²⁷⁶ CC IV, doc. 414, p. 344-345 (935).

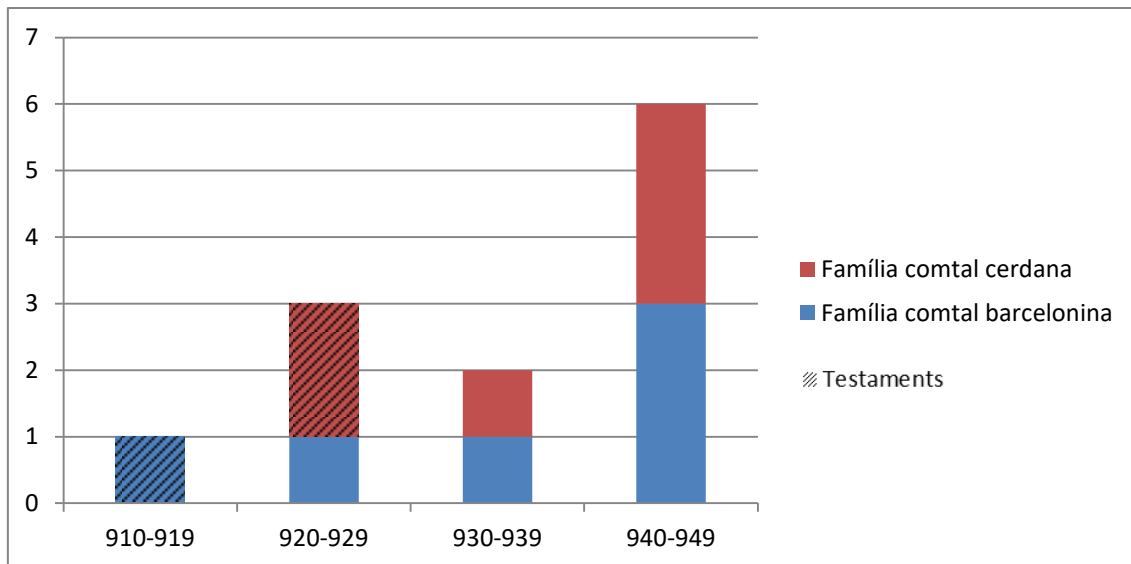

Fig. 107: Evolució de les donacions que les diferents branques del casal de Barcelona feren a Ripoll durant la primera meitat del segle X.

Aquesta divergència, fins a cert punt, podria estar vinculada a l'abandó de la comunitat de Ripoll per part de Radulf a principis del segle X, quelcom que hauria deixat el monestir sense un vincle tangible amb la família fundadora, obligant així a refer-lo per mitjà de noves donacions i actes performatius de patronatge. Ara bé, en un sentit contrari, m'inclino més a creure que s'hauria de relacionar amb el fet que Ripoll, lloc de sepultura del comte Guifré, ràpidament es va convertir en un espai de memòria i font de legitimitat per part del casal de Barcelona,²⁷⁷ de tal manera que cedint-li grans predis i ajudant a enriquir la seva fàbrica, a part de contribuir a la salvació de l'ànima del fundador, els seus hereus aconseguen legitimar-se com a successors seus i fer-se partícips del seu prestigi. No en va, tot eren actes públics que els permetien mostrar-se actuant com el seu antecessor, reproduint exactament les mateixes accions, en els mateixos indrets i amb els mateixos actors.²⁷⁸ Evidentment, es tracta d'una hipòtesi molt difícil de demostrar, però em sembla significatiu que en aquells mateixos anys, els membres del casal de Barcelona prenguessin també l'abadia de Santa Maria de la Grassa com a centre de culte familiar, donant-li importants béns per recordar els seus

²⁷⁷ Quant a la conversió de Ripoll en un lloc de memòria i cohesió familiar ja al segle X, utilitzant com a prova la dotació del 977 escrita pel comte-bisbe Miró de Besalú, veure: To Figueras, p. 305-9.

²⁷⁸ Aquesta forma de procedir, reproduint les accions dels predecessors com a forma de marcar continuïtat i legitimitat per part d'un nou poder, recorda vivament a la pràctica, ben constatada entre els monarques carolingis, de concedir privilegis a les mateixes institucions que havien promogut els seus antecessors, sovint el mateix dia i copiant exactament les mateixes paraules. Sobre aquesta pràctica, veure: Geoffrey Koziol, *The Politics of Memory and Identity in Carolingian Royal Diplomas: The West Frankish Kingdom (840-987)* (Turnhout: Brepols Publishers, 2012), p. 97-118.

vincles amb el fundador, el comte Bel·ló de Carcassona, que era el primer del llinatge en haver estat comte i, per tant, font de legitimitat per tots els que el succeïren.²⁷⁹

Arribats a aquest punt, podem concloure que, de nou, la configuració dels dominis monàstics se'ns presenta com un procés extremadament complex en què, de manera totalment inextricable, s'hi mesclaren interessos econòmics, religiosos, polítics i socials. Ara bé, a partir del cas particular de Ripoll i Sant Joan, se'ns ha fet encara més evident el rol que els centres monàstics jugaren en la consolidació i integració territorial del poder comtal i, sobretot, del casal de Barcelona. No en va, al mateix temps que Ripoll esdevenia un actor clau en la legitimació i escriptura de la memòria dinàstica, ambdós monestirs, i molt especialment Sant Joan de les Abadesses, es perfilaren com a veritaders agents comtals encarregats de bastir ponts amb les societats locals i reestructurar en nom de la família les valls on s'assentaven així com altres espais que se'ls havia confiat, contribuït a la definitiva desaparició de la “terra de ningú”.

3.4. El monacat ripollès i els conflictes dinàstics (c.942-c.949)

Al llarg de l'apartat anterior, hem vist com els dos grans monestirs ripollesos formaven part d'un projecte familiar que involucrava tots els membres del casal de Barcelona, partint encara de la idea d'un honor comtal indivís en què tots participaven conjuntament de la seva gestió. L'entesa entre els descendents de Guifré el Pelós que havia propiciat aquest marc de col·laboració, però, s'anà afeblint al llarg de tota la primera meitat del segle X, culminant en un conflicte obert entre el comte Sunyer I de Barcelona i els seus nebots Sunifred II de Cerdanya i Guifré II de Besalú.

Les lluites en el si del casal de Barcelona i el trencament de la fràgil estabilitat ripollesa (c.942-c.949)

Entrant breument en les causes del conflicte, hem de tenir present que, com sintetitzà Josep M. Salrach, al llarg del segle X, a mesura que els fills de Guifré el Pelós

²⁷⁹ Respecte a la vinculació dels membres del casal de Barcelona amb l'abadia occitana de la Grassa i la interpretació d'aquest patronatge com una via per fixar la memòria dels orígens llunyans del seu poder, quelcom especialment important en un moment en què la successió hereditària s'imposava a l'electiva, veure: Josep M. Salrach Marès, «Memòria, poder i devoció: donacions catalanes a la Grassa (segles IX-XII)», a *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*, ed. Philippe Sénac (Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1995), p. 103-17 (p. 108-13).

anaren morint i pujaren al poder els seus néts, amb una tendència evident a la patrimonialització dels espais d'influència regits pels seus pares, l'herència indivisa de l'avi s'anà fragmentat i començaren a perfilar-se diferents branques de la família comtal amb uns espais de sobirania geogràficament ben delimitats.²⁸⁰

Aquest procés de fragmentació de l'honor comtal tingué un dels seus moments més importants l'any 927, quan morí el comte Miró II el Jove i, d'una forma gairebé natural, fou succeït al capdavant dels comtats de Cerdanya i Besalú pels seus fills, que ja no reconeixerien cap autoritat al seu tiet, Sunyer I de Barcelona. No en va, mort Guifré Borrell sense descendència masculina, el seu pare era el primogènit de la dinastia i, per tant, el pern sobre el qual s'haurien hagut de reintegrar tots els dominis de la família si s'hagués seguit el mateix criteri que observaren els germans del Pelós una generació abans. Avençat el segle X, però, el comte Sunyer I tampoc semblava disposat a renunciar a cap de les seves prerrogatives, potser apel·lant al fet d'haver estat afillat pel comte Guifré Borrell, convertir-se així en el seu hereu a tots els efectes.

Fos com fos, com ha estudiat recentment el mateix autor, no hi ha dubte que a partir del 927 la tensió va anar en augment fins arribar als seus màxims vers el 940, segurament per causa de la mort de dos dels fills mitjans del Pelós, ambdós sense descendència i, per tant, amb uns béns pertanyents a la família que tant els comtes de Cerdanya-Besalú com el de Barcelona devien reclamar.²⁸¹ L'ordre de les morts no està clar, però un fou el comte Sunifred II d'Urgell, documentat per darrera vegada el 935;²⁸² i l'altra l'abadessa Emma de Sant Joan, identificada per última vegada al capdavant de la comunitat l'any 942.²⁸³ Així doncs, no només s'obrí un període de conflicte entre els patrons dels cenobis estudiats, sinó que el Ripollès es constituí en un dels camps en què es dirimí la batalla, sent destacable que, segons ens informa l'acta d'elecció de la successora d'Emma l'any 949, el comte Sunyer I aprofità la mort de la seva germana per fer-se il·legítimament amb el control del seu monestir.²⁸⁴

²⁸⁰ Salrach Marès, *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX). Vol. II: L'establiment de la dinastia nacional*, p. 154-57.

²⁸¹ Josep M. Salrach Marès, «Política i moral. Els comtes de Cerdanya-Besalú i la comunitat de monges benedictines de Sant Joan de les Abadesses (segles IX-XI)», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, ed. Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa).

²⁸² DACU 805-980, doc. 96, p. 73 (935).

²⁸³ CC IV, doc. 523, p. 417-419 (942).

²⁸⁴ «*Post discessum vero illius Suniarius comes, cupiditate ductus, misit per vim quendam manum huic ordini omnimodis non aptam quod postea claruit*»: CC IV, doc. 645, p. 498-499 (949).

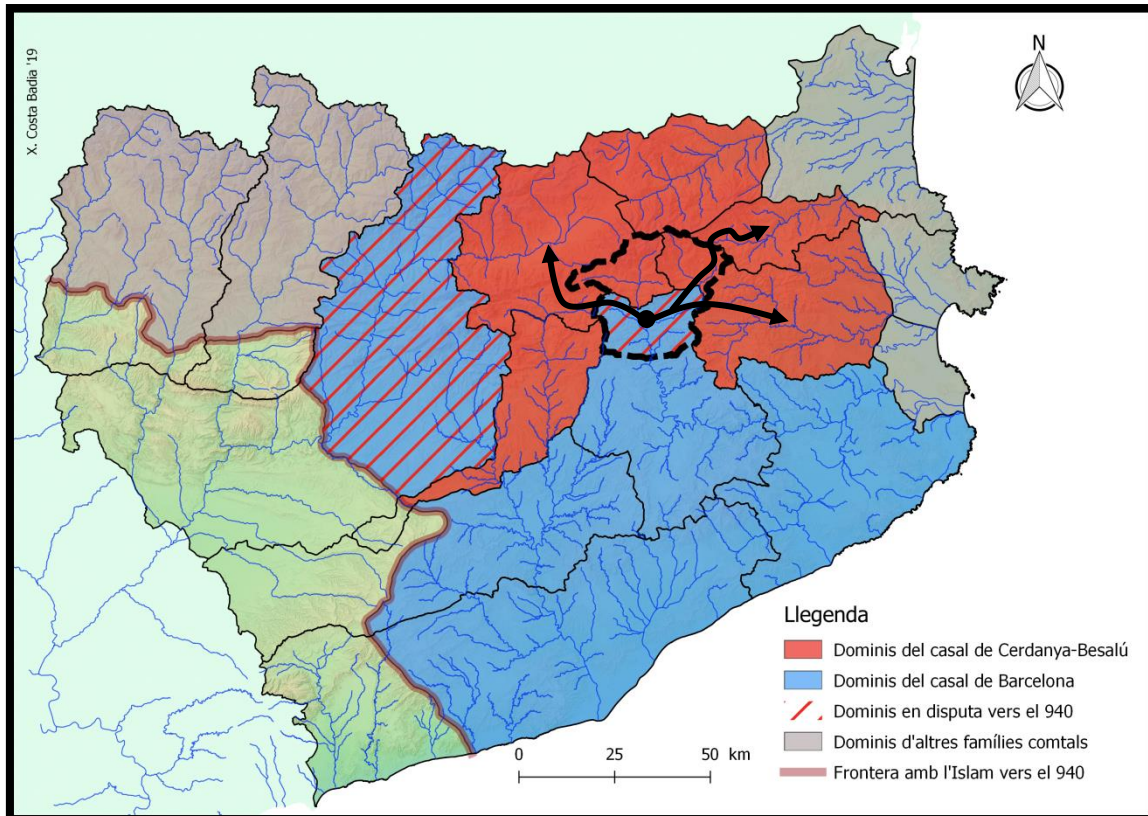

Fig. 108: Repartiment dels comtats catalans vers l'any 940, ressaltant les principals vies de comunicació entre els dominis del casal de Cerdanya-Besalú.

No cal dir que darrera d'aquesta operació per part del comte de Barcelona hi hauria l'intent d'apropiar-se de tota la xarxa clientelar que Emma havia bastit durant els quaranta anys anteriors, quelcom que, col·locant una persona afí en el seu lloc, li hauria donat control total sobre la vall de Sant Joan, ubicada a l'extrem septentrional dels seus dominis. Ara bé, pels comtes germans de Cerdanya i Besalú, aquesta acció devia veure's com un atac directe, car, trencant el copatratge que havien exercit fins llavors sobre el cenobi, ells perdien el domini sobre un punt de pas que els era d'extrema necessitat. No en va, després que el Rosselló hagués caigut en mans empordaneses a finals del segle IX,²⁸⁵ creuar transversalment el Ripollès era l'única manera que tenien d'unir amb rapidesa els seus dominis i moure entre ells contingents humans mínimament importants (fig. 108). Per tant, si bé en desconeixem els detalls, podem suposar que la ingerència de Sunyer sobre Sant Joan, sumada a la presa del comtat

²⁸⁵ En relació al traspàs del comtat de Rosselló de mans de la família de Guifré el Pelós a la dels comtes d'Empúries després de la mort del comte Miró I el Vell, veure: Pierre Ponsich, «Le problème de la partition du comté de Roussillon entre les maisons de Cerdagne et d'Empuries, à la mort du comte Miron I le Vieux (896)», *Études Roussillonaises*, 13 (1995), 91-103.

d'Urgell per part del mateix comte de Barcelona, devia conduir a certs episodis de violència entre els quals cal destacar la batalla de Baltarga, on morí el comte Ermengol d'Osona, primogènit de Sunyer;²⁸⁶ i la incursió de Sunifred II de Cerdanya sobre les esglésies urgel·litanes de la vall de Lord, succeïda abans de l'any 948.²⁸⁷

Tenint en compte tot això, cal interpretar la dècada dels anys quaranta del segle X com un moment de gran inestabilitat política, sobretot a l'àrea del Ripollès, quelcom que sens dubte afectà als monestirs que hi havia fundats i que, indirectament, comportà l'aparició d'un nou actor en el joc: Sant Pere de Camprodon.

Sant Pere de Camprodon, un monestir nascut del conflicte

Els orígens de Sant Pere de Camprodon, com he explicat en el bloc anterior, són bastant confusos, car la majoria dels seus primers documents presenten greus problemes de transmissió i la permuta del 948 entre el comte de Besalú i el bisbe de Vic que, en principi, hauria servit per fundar-lo, s'ha demostrat falsa.²⁸⁸ Tanmateix, sembla bastant evident que hauríem de situar la seva fundació a mitjans de la dècada dels anys 40, consolidant-se definitivament a principis de la següent, quan la intercessió de Guifré II de Besalú li permeté obtenir un precepte del rei Lluís d'Ultramar.²⁸⁹

Aquest monestir, per tant, fou fundat en un context de conflicte obert entre les diferents branques del casal de Barcelona. A primer cop d'ull, aquesta constatació pot

²⁸⁶ Tradicionalment s'havia plantejat que el comte Ermengol d'Osona, mort a la batalla de Baltarga, hauria caigut en combat contra una horda magiar que es batia en retirada des de territori andalusí: Albert Benet Clarà, «La batalla de Baltarga. Epíleg de la incursió d'hongaresos a Catalunya l'any 942», *Quaderns d'estudis medievals*, 10 (1982), 639-40. Ara bé, Josep M. Salrach ja havia apuntat la possibilitat que en realitat morís lluitant en contra de les hosts del seu cosí, el comte Sunifred II de Cerdanya en el marc del conflicte que venim comentant, una opinió que darrerament ha comptat amb importants adhesions: Josep M. Salrach Marès, «El comte Guifré de Besalú i la revolta de 957. Contribució a l'estudi de la Noblesa Catalana del segle X», a *II Assemblea d'Estudis sobre el comtat de Besalú* (Olot: Aubert Impressor, 1973), p. 3-36 (p. 7); Antoni Pladevall Font, «El monestir de Sant Joan, de cenobi benedictí femení a canònica clerical», a *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, ed. Marta Crispí i Míriam Montraveta (Sant Joan de les Abadesses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses; Consorci Ripollès Desenvolupament, 2012), p. 17-37 (p. 24-25); Oliver Vergés Pons, «La batalla de Baltarga en el joc de la política comtal del segle X: la mort d'Ermengol d'Osona i la successió del comtat d'Urgell», *Anuario de Estudios Medievales*, 48.2 (2018), 901-23.

²⁸⁷ VLIE, vol. X, doc. 13, p. 247-249 ([948]). Respecte a la identificació del comte Sunifred que apareix en aquest document amb Sunifred II de Cerdanya, contravenint la tradició que el vinculava al seu tiet, Sunifred II d'Urgell, veure: Vergés Pons, p. 916-17.

²⁸⁸ CC V, apèndix, doc. III, p. 535 -536 (FALS 948). Per una valoració més extensa sobre els orígens d'aquest cenobi i els problemes amb què ens trobem a l'hora d'acotar la data de la seva fundació, em remeto a l'estudi monogràfic ofert a les pàgines 307-308 del bloc anterior.

²⁸⁹ CC II, Camprodon, doc. 1, p. 77-79 (952).

semblar sorprenent i, fins i tot, il·lògica. Ara bé, tot apunta que aquest projecte nasqué precisament per causa d'aquelles bel·licositats com a resposta dels comtes de Cerdanya-Besalú a la presa de Sant Joan per part del comte Sunyer de Barcelona. No en va, la pèrdua de capacitat d'acció sobre aquella abadia, des de la qual s'articulava a nivell polític, social i religiós bona part de l'alta vall del Ter, devia representar un cop molt dur per Guifré II de Besalú, que veia molt limitades les seves possibilitats de fer-se present a les valls de Llanars i Camprodon, uns dominis que, tot i pertànyer-li *de iure*, es trobaven separats de la resta del seu comtat per diversos colls de muntanya que els feien molt més accessibles venint del sud, des del comtat d'Osona. En aquest context, per tant, fundar-hi un nou monestir devia veure's com una bona manera d'incrementar els vincles d'aquella regió amb el comte i frenar una previsible pèrdua d'influència que, en un moment de confrontació, era particularment perillosa.

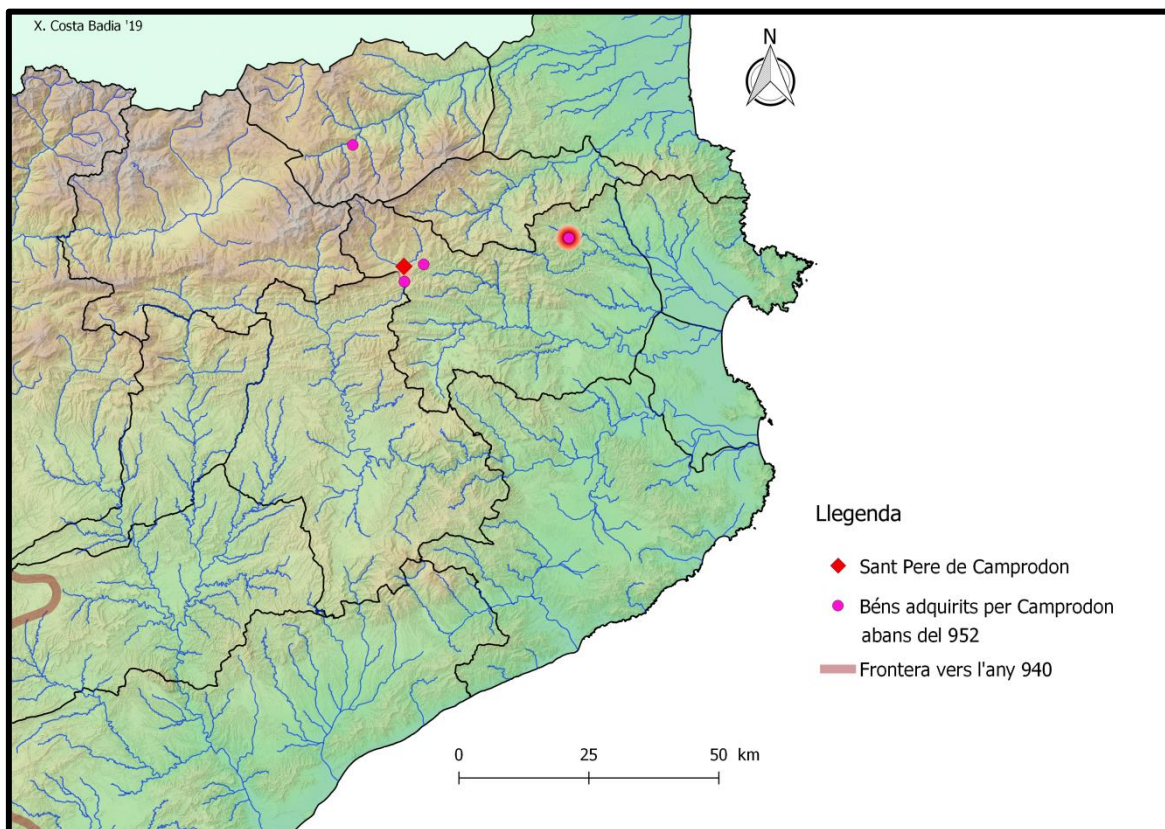

Fig. 109: Primeres adquisicions patrimonials del monestir de Sant Pere de Camprodon (c.944-952).

Aquesta imatge, tot i l'escassetat de dades, encaixa amb el que es desprèn de les primeres fonts conservades, car, a part de rebre alguns béns més llunyans a la zona del

Conflent i Maçanet de Cabrenys,²⁹⁰ sembla que el nou monestir ràpidament es féu amb importants propietats i drets a les zones més properes (fig. 109). En aquest sentit, com ja apuntà Jordi Bolòs, és interessant constatar com en molt pocs anys l'abat hauria assumit els rols propis del representat del poder comtal, exercint l'alta jurisdicció sobre el conjunt de la vall.²⁹¹ No en va, el 952, el rei Lluís d'Ultramar ja li reconeixia la seva immunitat, prohibint que «*nullus iudex publicus vel quaelibet iudicialia potestas*» irrompés en els seus dominis per administrar justícia o recaptar cap tipus de tribut.²⁹² No hi ha dubte, per tant, que el comte Guifré II, el peticionari d'aquell precepte, volia crear en aquell indret un cenobi que exercís com a representat seu a tots els efectes.

Així doncs, Sant Pere de Camprodon se'ns presenta com un monestir nascut d'un context molt particular i amb uns objectius politicoreligiosos molt determinats, derivats en gran mesura de la pèrdua de control sobre l'abadia veïna de Sant Joan que havien experimentat els membres de la família comtal besaluenca. Tanmateix, encara que el context tornà a canviar i el conflicte revertí, aquell cenobi ja no desapareixeria fins al segle XIX, deixant-nos un nou actor monàstic, també fortament vinculat al poder comtal, que haurem de seguir treballant en les pàgines següents.

Els efectes de les disputes comtals sobre Ripoll i Sant Joan, dues situacions oposades

Vista aquesta primera conseqüència de les lluites sobrevingudes a mitjan segle X entre els descendents de Guifre el Pelós, cal que passem a valorar els efectes, no necessàriament negatius, que tingueren sobre els cenobis de Ripoll i Sant Joan.

Començant pel cas de Santa Maria de Ripoll, cal reconèixer que, en base a les fonts conservades, res fa pensar que aquells anys fossin un moment especialment difícil per a la comunitat. És cert que al cap de molts pocs anys, el 957, el monestir hauria de vendre al comte Borrell II de Barcelona un important domini a la zona del castell d'Oló per l'equivalent de dos mil sous «*propter necessitatem monasterii nostri*».²⁹³ No obstant això, connectar ambdós esdeveniments es fa certament difícil i, com ha apuntat recentment Ramon Ordeig, la necessitat a què es referia l'abat Arnulf podria estar

²⁹⁰ CC VI, doc. 278, p. 282 ([944]); CC V, doc. 296, p. 276-277 (951); CC V, doc. 301, p. 278-279 (953).

²⁹¹ Bolòs, «Dominis monàstics i organització del territori a l'edat mitjana», p. 141.

²⁹² CC II, Camprodon, doc. 1, p. 77-79 (952).

²⁹³ CC IV, doc. 790, p. 602-603 (957).

vinculada a la renovació de la fàbrica monàstica que en aquells moments s'estava iniciant.²⁹⁴ A més, inesperadament, els anys quaranta del segle IX és un dels períodes en què trobem un major nombre de donacions beneficiant aquell cenobi, tant per part de petits propietaris de l'entorn, que seguiren ajudant a la constitució del seu domini fundiari, com de les dues branques de la família comtal que just llavors, suposadament, estarien enfrontant-se al camp de batalla.²⁹⁵ La imatge, sens dubte, és sorprenent, però, si s'analitza amb detall, encaixa a la perfecció amb el rol com a lloc de memòria i font de legitimitat que hem atribuït al monestir de Ripoll anteriorment, car, en un moment de conflictivitat dinàstica com aquell, devia ser especialment important per uns i altres mostrar-se com a hereus de Guifré el Pelós i continuadors de la seva obra.

Pel cas de Sant Joan de les Abadesses, la situació que trobem és molt diferent, ja que, segons es desprèn de la documentació conservada, aquest període d'enfrontaments li comportà la pèrdua d'alguns dominis importants que, només en alguns casos, es podrien recuperar. En aquest sentit, cal tenir present que, com apuntà molt encertadament Jonathan Jarrett, molts dels béns que el monestir obtingué al llarg de les dècades següents sembla que es poden identificar amb propietats que ja li havien pertanyut en el passat i que, per tant, li devien haver estat arrabassades durant aquest període de crisi.²⁹⁶ Aquest seria el cas, seguint el mateix autor, de l'alou que l'abadessa Ranlo permutà amb el comte Sunifred II de Cerdanya-Besalú el 960, ja que les seves afrontacions coincideixen exactament amb les d'un alou que la *devota* Osesa havia lliurat al cenobi l'any 939.²⁹⁷ Així mateix, potser també hauríem de situar en aquest context la pèrdua de l'alou de Montgrony, usurpat pels habitants de Gombren, car, tenint en compte que el 987 Sant Joan només pogué reclamar-ne la propietat apel·lant a la seva tinença per part de l'abadessa Emma, se sobreentén que des de la seva mort no s'hauria seguit explotant, donant als seus veïns l'oportunitat d'apropiar-se'n.²⁹⁸

Aquestes observacions, a part de permetre'ns intuir la complicada situació en què quedà el monestir santjoaní a la mort de la seva primera abadessa, ens recorda, i és

²⁹⁴ Ordeig Mata, *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)*, p. 91.

²⁹⁵ Respecte a les donacions de la família comtal cerdana, veure: DMR I, doc. 100, p. 169-170 (940); DMR I, doc. 105, p. 172-174 (941); DMR I, doc. 106, p. 174-175 (942). Quant a les de la branca barcelonina de la família, veure: CC IV, doc. 535, p. 427-428 (943); CC IV, doc. 539, p. 430 (943); CC IV, doc. 551, p. 440-441 (945). A part, encara hi trobem les deixes fetes en motiu de la mort dels dos fills menors de Guifré, dedicats a la vida religiosa: el bisbe Radulf d'Urgell i la *deodicata* Quíxol: CC IV, doc. 544, p. 435-436 (944); CC IV, doc. 627, p. 486 (948).

²⁹⁶ Jarrett, *Rulers and Ruled in Frontier Catalonia, 880-1010*, p. 64-66.

²⁹⁷ ACB, doc. 112, p. 263-266 (938); CC V, doc. 337, p. 306-307 (960).

²⁹⁸ CC IV, doc. 1526, p. 1089-1090 (987).

important posar-ho de manifest, que els mapes acumulatius d'un domini monàstic, malgrat ser eines molt útils per estudiar on es dirigiren els seus interessos i quines eren les seves estratègies d'expansió, a voltes poden resultar enganyosos. Així ho advertí també Barbara H. Rosenwein en el seu estudi sobre el patrimoni de Cluny, conclouent que aquests només indiquen «*the places where the monastery and the world outside clearly intersected*».²⁹⁹ No en va, els béns dels diversos monestirs, contra el que es pugui pensar, serien molt fluids, estant sotmesos a algunes usurpacions violentes, però també a canvis contextuais i interns de les pròpies comunitats que minvariaven la seva capacitat per de fer valdre els seus drets sobre les propietats que *de iure* els pertanyien, sobretot quan aquestes eren molt allunyades del centre monasterial.

Deixant de banda aquesta qüestió, podem concloure que la crisi dinàstica dels anys quaranta del segle X tingué uns afectes molt notoris sobre el monacat ripollès, propiciant l'aparició d'un nou monestir i generant efectes molt dispars sobre els ja existents, condicionant en gran mesura la seva evolució posterior. No ens ha d'estranyar, per tant, que a partir de llavors ens trobem amb un monestir de Ripoll en clar creixement, convertint-se vers l'any mil en el gran cenobi del Principat, i una abadia de Sant Joan molt debilitada que, tot i els esforços de les seves abadeses per retornar-li l'esplendor dels temps passats, acabaria desapareixent poc després.

3.5. El monacat ripollès i els néts de Guifré (c.949-c.1000)

La situació de conflicte descrita en l'apartat anterior sembla que començà a revertir a finals d'aquella mateixa dècada, quan el comte Sunyer renuncià als seus honors en favor del seu fill Borrell II i es retirà al monestir de la Grassa. De fet, com han apuntat alguns autors, l'elecció de l'abadessa Adelaida de Sant Joan el 949, amb la qual es tancà l'interregne iniciat el 942, podria entendre's com la ratificació pública de la pau entre els cosins, car tant Borrell II com Sunifred II apareixen donant-li el vistiplau i, per tant, reconeixent-se mútuament com a patrons del cenobi.³⁰⁰ Així, s'obria

²⁹⁹ Barbara H. Rosenwein, *To be the Neighbor of Saint Peter: The Social Meaning of Cluny's Property, 909-1049* (Ithaca: Cornell University Press, 1989), p. 4.

³⁰⁰ «*Veniens vir reverentissimus Borrellus, comes hac marchio, cenobium Sancti Iohannis Bapstiste (...), unacum consultu eiusdem comitatus episcopi Guadamiri et sancte sedis Gerundensis ecclesie, Gothmari seu eiam Sonifredi comitis seu ceterorum et fidelium laicorum, reformare volens prefate ecclesie ordinis statum*»: CC IV, doc. 645, p. 498-499 (949). Respecte a la interpretació d'aquest document com un acte de ratificació de la pau entre els cosins, veure: Junyent, p. 29-31; Pladevall Font, «El monestir de Sant Joan, de cenobi benedictí femení a canònica clerical», p. 25. També s'ha pronunciat a favor d'aquesta tesi

una nova època per a les relacions entre els nés de Guifré el Pelós i pel monacat ripollès; els efectes de la qual haurem de passar a veure de manera individual per a cada monestir, car les situacions amb què ens trobarem seran molt dispars.

Santa Maria de Ripoll, l'últim bastió de la unitat familiar comtal

Entrant a veure el desenvolupament de Ripoll durant la segona meitat del segle X, ja he introduït anteriorment que aquest fou un període d'evident creixement per part del cenobi, tant a nivell cultural, culminant la consolidació del seu *scriptorium*,³⁰¹ com a nivell econòmic, incrementant notòriament els seus ingressos (fig. 110).

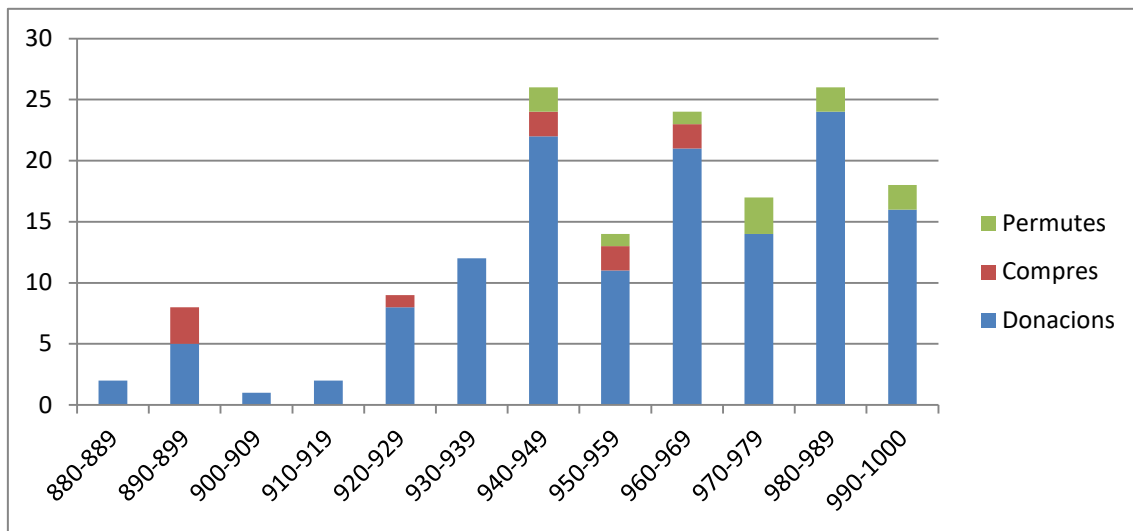

Fig. 110: Evolució cronotipològica de les transaccions econòmiques de què es beneficià el monestir de Ripoll als segles IX i X.

Aquest augment tan acusat de les transaccions que el beneficiaren, sobretot de les donacions piadoses, es va traduir en una clara expansió del seu domini, molt especialment sobre la vall més immediata, on consolidà definitivament la seva senyoria sobre terres, persones i ànimes (fig. 111). No en va, trobem nombroses cessions de petits

Esteve Albert, si bé, atenent a la manca de la firma del comte Sunifred II de Cerdanya en l'escatocol del diploma, puntualitzà que aquest podria haver-se retirat de l'acord a últim moment; una decisió comprensible si l'escollida per substituir Emma, Adelaida, realment era la germana de Borrell II i també abadessa de Sant Pere de les Puel·les: Esteve Albert Corp, *Les abadesses de Sant Joan. Verificació històrica* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1965), p. 21-25. Ara bé, es tracta d'una hipòtesi molt difícil de demostrar, sobretot tenint en compte que, a partir d'aquell moment, realment s'aprecia certa distensió entre els diferents nés de Guifré el Pelós que regien els comtats catalans.

³⁰¹ Respecte a les primeres traces de l'existència d'un *scriptorium* a Ripoll, que es remunten al 938, i la seva evolució al llarg de la segona meitat del segle X, veure: Ordeig Mata, *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)*, p. 77-78, 94-98 i 115-17.

propietaris de la zona que es posaren sota la protecció del cenobi, però també importants donacions de drets jurisdiccionals, tan públics com religiosos, fetes per part dels diversos comtes. En aquest sentit, és destacable que trobem dos documents, un del 975 i l'altre del 981, pel qual Borrell II de Barcelona i Oliba I de Cerdanya-Besalú autoritzaren respectivament als habitants d'algunes de les viles i vilars de la regió a cedir els seus dominis al monestir, prescindint, se sobreentén, de cert domini banal o eminent que hi devien tenir com a comtes.³⁰² Per tant, tot i que el precepte que l'abat Sunifred rebé del rei Lotari l'any 982 segueix definint un domini central del monestir que coincideix amb el que li havia atorgat el comte Guifré al segle IX,³⁰³ no hi ha dubte que aquesta abadia cada vegada exercia un control més ferri sobre el territori circumdant.

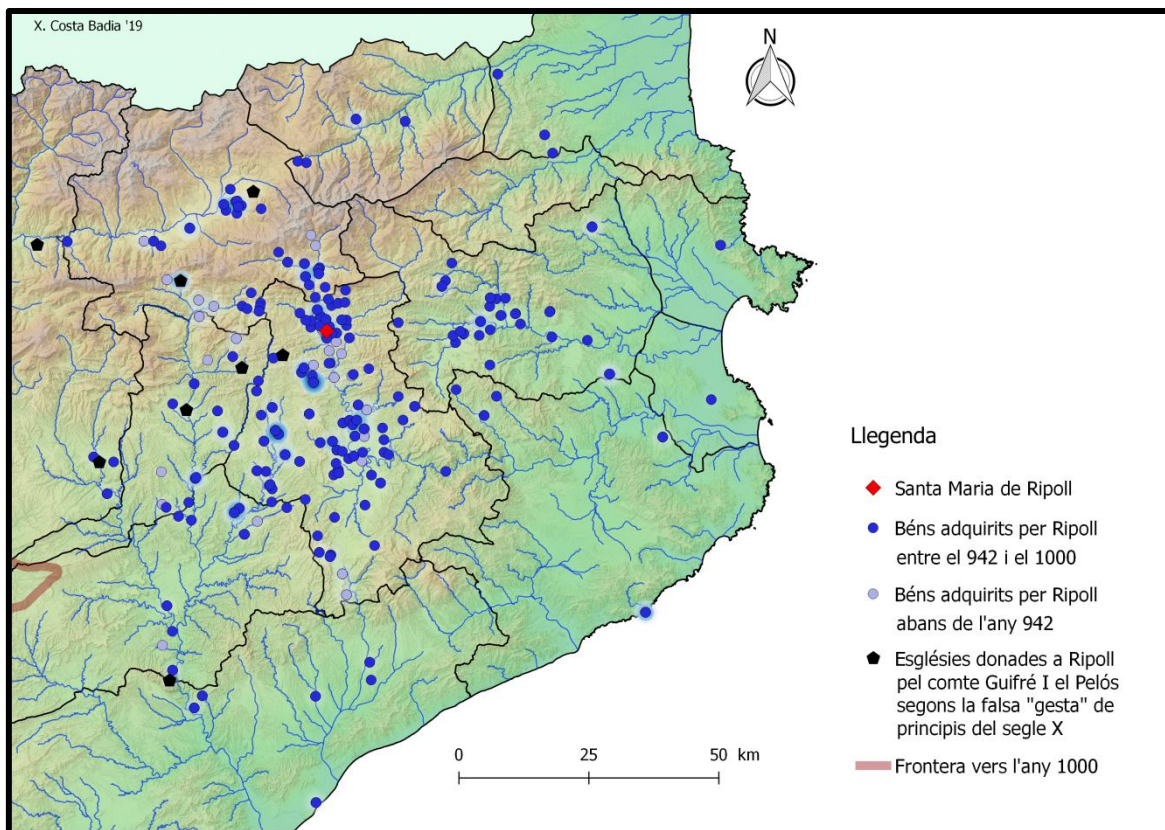

Fig. 111: Distribució dels dominis patrimonials del monestir de Ripoll a finals del segle X.

L'expansió de Ripoll, però, no es limità al seu entorn més immediat, sinó que en aquests anys també incrementà molt notablement els seus dominis dispersos per la resta dels comtats catalans. En la majoria de casos, aquests estaven concentrats en els comtats

³⁰² CC IV, doc. 783, p. 596 (957); CC IV, doc. 1331, p. 955 (981).

³⁰³ CC II, Ripoll, doc. 2, p. 166-174 (982).

de Berga i, molt especialment, Cerdanya i Osona, llocs en què ja s'havien definit unes línies d'expansió molt clares des de la seva mateixa fundació per part del comte Guifré el Pelós. Tanmateix, és de destacar que, a partir de mitjan segle X, també observem una clara proliferació de béns en zones on fins llavors no ens consta la presència de cap propietat anterior, si bé aquesta imatge sempre pot estar mediatitzada per la pèrdua d'algun lligall del seu arxiu. Fos com fos, és indiscutible un augment de la presència del monestir en terres besaluenques, apropiant-se de nombrosos dominis al llarg de tota la vall del Fluvià, alguns dels quals sembla que no li haurien estat gens fàcils de retenir i gestionar. No en va, s'han conservat fins a cinc judicis relatius a aquell territori en què el poder comtal hagué de confirmar-li la propietat sobre diversos alous en què no aconseguia fer-hi valdre els drets que li havien pervingut.³⁰⁴

Centrant-nos en les lògiques que marcarien aquestes línies d'expansió, Jordi Bolòs ja posà l'accent en la importància que la ramaderia i el control de la xarxa viària podria haver tingut per aquest monestir en particular, car, si ens hi fixem, es constata una clara tendència a adquirir béns, no només en zones àmpliament transitades per unir les planes litorals amb les calmes d'alta muntanya, com la ja citada vall del Fluvià, sinó també prop dels límits entre els diversos comtats, sent paradigmàtics els béns que posseïa a Cardona, Navàs, Merlès, Centelles, la Pera i Bulatnera.³⁰⁵ Així mateix, no podem oblidar que, si el 941 ja havia rebut una partida de terra a Queralbs per portar-hi els ramats a pasturar,³⁰⁶ en el seu testament, el comte Sunifred II de Cerdanya també li cedí diversos predis, com el de Meranges o el de Merolla, clarament vinculats amb les vies de pas i les terres de pastura.³⁰⁷ En conseqüència, no sembla agosarat considerar que Ripoll, que vers l'any 925 ja havia rebut la meitat dels ramats comtals,³⁰⁸ tindria en la ramaderia una de les seves principals fonts de recursos.

³⁰⁴ CC V, doc. 324, p. 292-293 ([957]); DMR I, doc. 234, p. 259 (971); CC V, doc. 461, p. 422-423 (980); DMR I, doc. 273, p. 297-298 (982); CC V, doc. 485, p. 436-437 (983).

³⁰⁵ Bolòs, «Dominis monàstics i organització del territori a l'edat mitjana», p. 135-37.

³⁰⁶ DMR I, doc. 103, p. 171 (941).

³⁰⁷ DMR I, doc. 205, p. 239-240 (965); DMR I, doc. 206, p. 241 (965).

³⁰⁸ DMR I, doc. 61, p. 136-138 (925). Aquesta donació es troba inclosa, entre diversos béns immobles, en el testament del comte Miró II el Jove. Ara bé, és molt interessant apuntar que no apareix en l'execució testamentària que en feren els seus marmessors el 927, que només inclou les terres: DMR I, doc. 72, p. 143-144 (927). No en va, ens demostra que posar per escrit la transferència de béns semovents es considerava quelcom superflu, no tenint el document resultant cap valor com a títol de propietat, quelcom que explica perquè la ramaderia apareix tan poc representada en la documentació escrita, mentre que l'arqueologia i l'etnografia ens la presenten com una de les principals fonts de riquesa que haurien explotat les comunitats rurals d'època alt-medieval.

Els interessos econòmics dels monestirs, però, eren molt diversos i, per exemple, en el cas de Ripoll, al costat de les lògiques agropecuàries, també s'observa un interès molt acusat pel control dels recursos hídrics i, amb ells, de la pesca. Es tracta, com he comentat en el primer bloc, d'un producte que apareix poc sovint en les fonts, però que constituïa un aliment important de la dieta monàstica.³⁰⁹ No ens ha d'estranyar, per tant, que tots els preceptes reials rebuts des del 939 fins el 982 procurassin confirmar-li les *«piscationes quoque aquarum de Tezer, id est de Ripamala usque ad ipsa Spada, et de Freber, de molendinis Geminella usque in Tezer»*.³¹⁰ Ara bé, és molt probable que altres dominis més llunyans també estiguessin centrats en aquesta pràctica econòmica i, per exemple, no deixa de ser interessant constatar com l'abat Arnulf no dubtà en reclamar davant del tribunal de Sunifred II la possessió de les aigües del Segre en contra de les pretensions dels habitants de la vila cerdana de Set.³¹¹ De fet, tenim indicis per pensar que, fins i tot, hauria participat en l'explotació de la pesca marítima, car no podem oblidar que el comte Miró I de Barcelona, en el seu testament, li llegà l'alou de Tossa de Mar *«cum ipsas piscationes et ipsas venaciones sive ipsas aucellaciones»*.³¹²

Deixant de banda aquesta qüestió, voldria tornar un moment al mapa vist anteriorment per posar de relleu com, malgrat el creixement que experimentà el domini de Santa Maria de Ripoll, aquest seguí respectant exquisidament els alous centrals de Sant Joan de les Abadesses i Sant Pere de Camprodon, incloses les seves àrees d'expansió natural com són Vallfogona del Ripollès pel primer i l'alta vall del Ter pel segon. L'única excepció que s'observa a aquesta regla general és la tinença de béns per part de Ripoll a Santa Llúcia del Puigmal, on l'abadessa Emma ja havia mostrat certs interessos,³¹³ i, sobretot, la seva àmplia implantació a la zona de les valls de Lilet i Gombrèn, fins llavors articulades per Sant Joan des de la seva cel·la de Sant Pere de Montgrony. Ara bé, cal recordar que, segons explicita un judici del 987, el monestir santjoaní s'hauria vist privat d'aquell domini vers el 940,³¹⁴ quelcom que explicaria perquè el monestir de Ripoll hi començà a intervenir.

³⁰⁹ Veure les pàgines 129-130 del primer bloc.

³¹⁰ CC II, Ripoll, doc. 1, p. 159-165 (939); CC II, Ripoll, doc. 2, p. 166-174 (982). També inclou aquestes pesqueres la butlla que el papa Agapit II donà al monestir l'any 951: CC IV, doc. 685, p. 524-526 (951).

³¹¹ DMR I, doc. 192, p. 233 (961).

³¹² CC V, doc. 377, p. 339-340 (966). Aquesta donació va ser complementada pel comte Borrell II en el seu testament amb alguns alous i drets que retenia en aquella vila: CC VII, doc. 1214 (993).

³¹³ CC IV, doc. 122, p. 161 (913).

³¹⁴ CC IV, doc. 1526, p. 1089-1090 (987).

Passant a analitzar molt ràpidament qui foren els principals benefactors del cenobi al llarg de la segona meitat del segle X, cal destacar que, com és habitual, predominen per sobre de tot una gran massa de persones anònimes que som del tot incapaços d'identificar i que inclouria des de petits propietaris, obligats per la necessitat, fins a membres més o menys poderosos de les elits locals que hi veien una via de promoció i consolidació social (fig. 112). Bona prova d'això és la presència d'un nombre cada vegada major de preveres que, en aquest cas sí, podem imaginar que tindrien un paper important dins de les seves comunitats, actuant sovint com a corretja de transmissió entre la població rural i el cenobi. En el mateix sentit, cal posar de manifest que, a mesura que avança aquella centúria, comencem a trobar també importants membres de l'aristocràcia vescomtal i senyorial, com el vescomte Ennegó de Besalú o el noble Sunifred de Lluçà, participant obertament en la promoció del monestir, sovint a través de lleixes testamentàries que buscarien contribuir a la salvació de la seva ànima i, al mateix temps, mostrar poder econòmic i reforçar els vincles amb els seus patrons, la família comtal, ajudant indirectament a consolidar la situació dels seus hereus.³¹⁵ Per tant, les diferències socials entre els donadors són moltes, però en els seus objectius, en major o menor grau, sempre s'observa una mescla complexa i inextricable d'interessos religiosos, socials, econòmics i polítics.

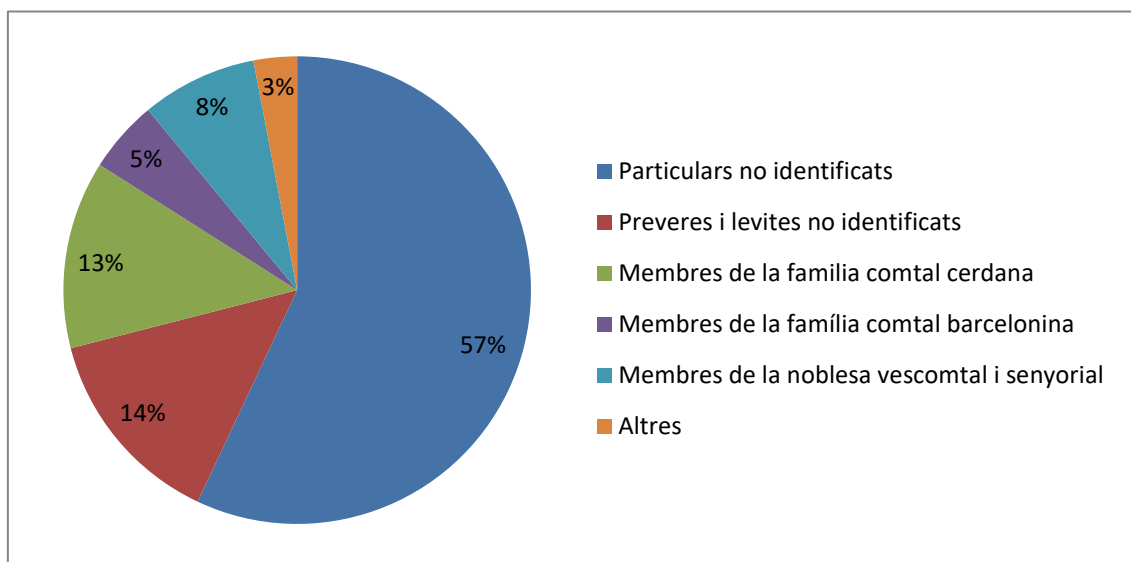

Fig. 112: Relació dels principals benefactors del monestir de Ripoll entre els anys 950 i 1000.

³¹⁵ DMR I, doc. 118, p. 185 (945); CC V, doc. 334, p. 303 (959); CC V, doc. 349, p. 313-315 (962); CC IV, doc. 1078, p. 782-783 (970); DMR I, doc. 241, p. 263-264 (973); DMR I, doc. 256, p. 282-283 (979); CC V, doc. 506, p. 453-455 (986); CC IV, doc. 1508, p. 1077 (986); CC IV, doc. 1541, p. 1099-1101 (988); CC IV, doc. 1694, p. 1204-1205 (995).

Finalment, no podem cloure aquest comentari sobre els patrons de Ripoll sense retornar sobre el rol que els diferents descendents de Guifré el Pelós jugaren en la seva promoció. En aquest sentit, com mostra el gràfic anterior, cal destacar la gran quantitat de donacions que li feren els comtes de Cerdanya i Besalú, superant en molt les dels seus cosins Borrell II i Miró I de Barcelona.³¹⁶ De fet, com ha apuntat recentment Ramon Ordeig, podria semblar que els primers, com ja havia fet el seu pare, Miró II el Jove, s'haguessin atribuït el paper de principals patrons de la institució, batallant constantment per la seva protecció i enriquiment.³¹⁷ Tanmateix, si bé és cert que aquests foren els que més béns li lliuraren i els que jugaren un rol més actiu en la seva reconsagració l'any 977, els comtes de Barcelona mai renunciaren a intervenir sobre el monestir, fent-li també importants donacions, acompanyant els seus cosins en totes les solemnitats que s'hi celebraven i utilitzant-lo també com a panteó funerari.

Hem de tenir present que, com he avançat anteriorment, Ripoll era molt més que un simple monestir, ja que, com a fundació i mausoleu de Guifré el Pelós, s'havia convertit en un lloc de memòria per a tots els seus successors. No és estrany, per tant, que cap d'ells volgués renunciar al prestigi i a la legitimitat que els donava mostrar-se com a continuadors de l'obra de l'avi, establint una sort de cotutela sobre seu que, òbviament es desenvolupà en els períodes en què les relacions entre les diferents branques del casal de Barcelona eren més bones, però que fins i tot es respectà en els moments de màxima tensió. Així ens podem trobar amb situacions tan particulars com el fet que el comte Ermengol I d'Osona, probablement mort en lluita contra les hosts del seu cosí Sunifred II de Cerdanya, acabés reposant al costat d'aquest, sent recordats i

³¹⁶ Respecte a les donacions fetes pels membres de la família comtal de Cerdanya-Besalú, veure: DMR I, doc. 172, p. 216-218 (957); CC V, doc. 333, p. 302-303 (959); DMR I, doc. 184, p. 227-228 (959); CC V, doc. 343, p. 310 (961); CC V, doc. 374, p. 334-337 (966) = DMR I, doc. 205, p. 239-240 (965); CC V, doc. 376, p. 338 (966) = DMR I, doc. 206, p. 241 (965); CC IV, doc. 1015, p. 743 (966 o 967?); DMR I, doc. 216, p. 248-249 (968); CC IV, doc. 1026, p. 751-752 (968); CC IV, doc. 1046, p. 763-764 (969); CC IV, doc. 1095, p. 795-796 (971); CC IV, doc. 1195, p. 863-864 (975); CC V, doc. 453, p. 409-413 (979); CC IV, doc. 1331, p. 955 (981); DMR I, doc. 279, p. 305-306 (984); CC VI, doc. 580, p. 466-467 (988); DMR I, doc. 299, p. 320 (994); CC IV, doc. 1745, p. 1239 (996); DMR I, doc. 308, p. 327-328 (997). Quant a les cessions fetes pels membres de la família barcelonina: CC IV, doc. 783, p. 596 (957); CC IV, doc. 790, p. 602-603 (957); CC IV, doc. 791, p. 603-604 (957); DMR I, doc. 207, p. 241-242 (966); CC V, doc. 377, p. 339-340 (966); CC VII, doc. 1214 (993); DACU 981-1010, doc. 233, p. 65-67 (993); DMR I, doc. 295, p. 316 (994); DMR I, doc. 297, p. 318-319 (994); DMR I, doc. 313, p. 332 (1000).

³¹⁷ Ordeig Mata, *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)*, p. 89-91, 111-12 i 138-40. En la seva argumentació es basa principalment en el paper principal que la dotalia del monestir del 977 dóna als comtes de Cerdanya-Besalú i, molt especialment, a Oliba Cabreta, dibuixant el comte Borrell II gairebé com un mer espectador: CC IV, doc. 1242, p. 893-895 (977).

commemorats junts durant segles per aquella comunitat monàstica dedicada a preservar i honorar la memòria de tots els descendents del seu fundador per igual.³¹⁸

Així doncs, a la llum de les evidències anteriors, crec poder afirmar que un dels trets diferencials del monestir de Ripoll respecte als altres cenobis veïns que veurem a continuació és que aconseguí esdevenir l'últim bastió de la unitat familiar, quelcom que, ben utilitzat pels seus savis abats, li permeté no només sobreviure a les diferents disputes que enfrontaren aquella nissaga de comtes, sinó prendre un paper preponderant en la vida política, religiosa i cultural dels comtats catalans.

Sant Pere de Camprodon, un monestir dels comtes de Besalú

El monestir de Sant Pere de Camprodon, com hem vist anteriorment, és una fundació de mitjan segle X i, per tant, durant la segona meitat d'aquella centúria, assistirem al seu primer període de consolidació i expansió territorial, bastint en poc menys de cinquanta anys un domini més que considerable (fig. 113).

Entrant a veure la dispersió geogràfica dels béns adquirits en aquest període, cal destacar que, si bé obtingué algunes propietats properes, consolidant el seu poder sobre l'alta vall del Ter i les valls més properes, la majoria de les donacions, i especialment aquelles més quantioses, es concertaren en indrets força apartats del centre monàstic. No en va, en una dinàmica que recorda poderosament a la comentada pel cas de Ripoll,³¹⁹ trobem una important proliferació de noves adquisicions a la zona interior del comtat de Besalú, dibuixant una línia transversal que unia la vall de Camprodon amb els comtats litorals d'Empúries i Peralada, on també rebé certes propietats.³²⁰ Ara bé, tot i seguir una mateixa línia d'expansió i coincidir en alguns punts, és interessant constatar que els espais d'influència de cada monestir es poden distingir perfectament, centrant-se el de Camprodon a les valls més occidentals i a les zones de Maçanet de Cabrenys i Lladó d'Empordà, mentre que Ripoll ho feia a l'est del Llierca i al sud del Fluvià, espais on Sant Pere tingué una presència molt menor.

³¹⁸ Bona prova de la commemoració de tots els difunts de la família que es feia en el monestir de Santa Maria de Ripoll a finals del segle X és el poema en forma d'epitafis que l'abat Oliba, membre de la branca cerdana, dedicà a tots els comtes allí enterrats, inclosos els de Barcelona i el predit Ermengol I d'Osona: DELABO, *Textos Literaris d'Oliba*, doc. 2, p. 304-307 (abans del 1018).

³¹⁹ Veure les pàgines 574-575 i, molt especialment, la figura 111.

³²⁰ CC V, doc. 428, p. 378-379 (975); CC V, doc. 528, p. 471 (990-991).

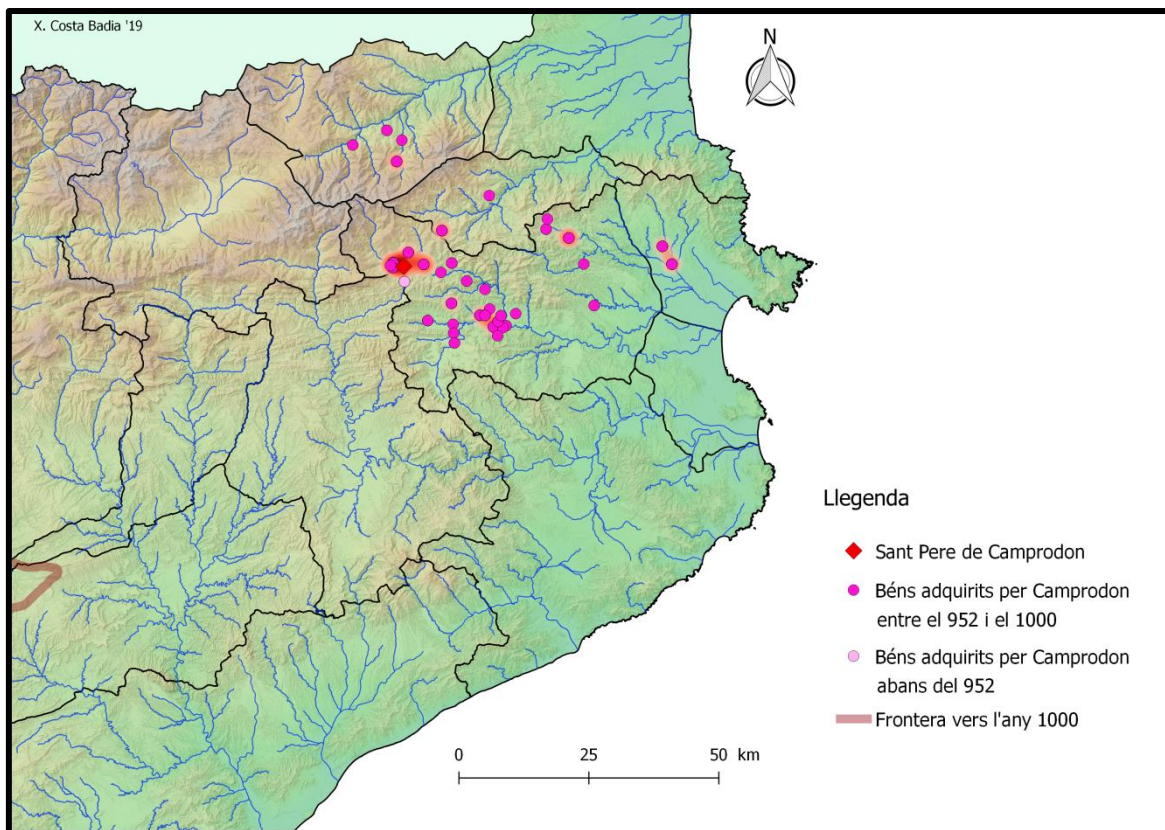

Fig. 113: Distribució dels dominis patrimonials del monestir de Camprodon a finals del segle X.

Quant a la lògica darrera d'aquesta dinàmica d'expansió, a la qual hi podríem vincular també els béns adquirits a la zona central del Conflent, no cal dir que la ramaderia se'ns torna a presentar com un dels condicionants principals. Més encara quan Jordi Bolòs, en un exercici molt similar al que he presentat pel cas de Pallars i Ribagorça en aquest mateix treball, ha demostrat una evident coincidència entre les propietats del monestir de Camprodon en època alt-medieval i les principals carrerades i zones de pastura d'època moderna, arribant al punt de poder plantejar la possibilitat que molts dels alous que trobem escalonats al llarg d'aquests camins poguessin haver servit com a llocs de parada d'aquesta primerenca xarxa transhumant.³²¹ Per tant, de nou, la imatge tradicional d'uns monestirs dedicats únicament a la pràctica agrícola se'ns desdibuixa, presentant-se'ns com unes institucions amb uns interessos econòmics molt més complexos en què la ramaderia jugà un paper capital.

Derivada d'aquesta pràctica potser també hauríem d'entendre l'interès que el monestir mostrà per la possessió de boscos i garrigues en els seus dominis, car, a part de

³²¹ Bolòs, «Dominis monàstics i organització del territori a l'edat mitjana», p. 141-43.

trobar una inusual quantitat de mencions d'aquest tipus de béns entre els documents de Camprodon (fig. 114), sabem que el seu abat Dodó entaulà un plet amb l'abadia de Sant Llorenç prop Bagà per la propietat de «*ipsa densicula quod et rustice nuncupatur bosco, qui sistitur infra termines de ipsa Oliva atque de Bestracano*».³²² El mateix es podria dir de les salines que, segons una butlla del 1017, el monestir havia adquirit amb anterioritat a la vila rossellonesa de Torrelles de la Salanca,³²³ ja que l'aportació d'aquest producte a les zones de pastura d'alta muntanya és essencial per tal que el bestiar pugui desenvolupar-se i reproduir-se en condicions. Així doncs, tot indica que estariem davant d'un important centre ramader perfectament adaptat a les possibilitats econòmiques que oferia el paisatge en el qual havia estat fundat.

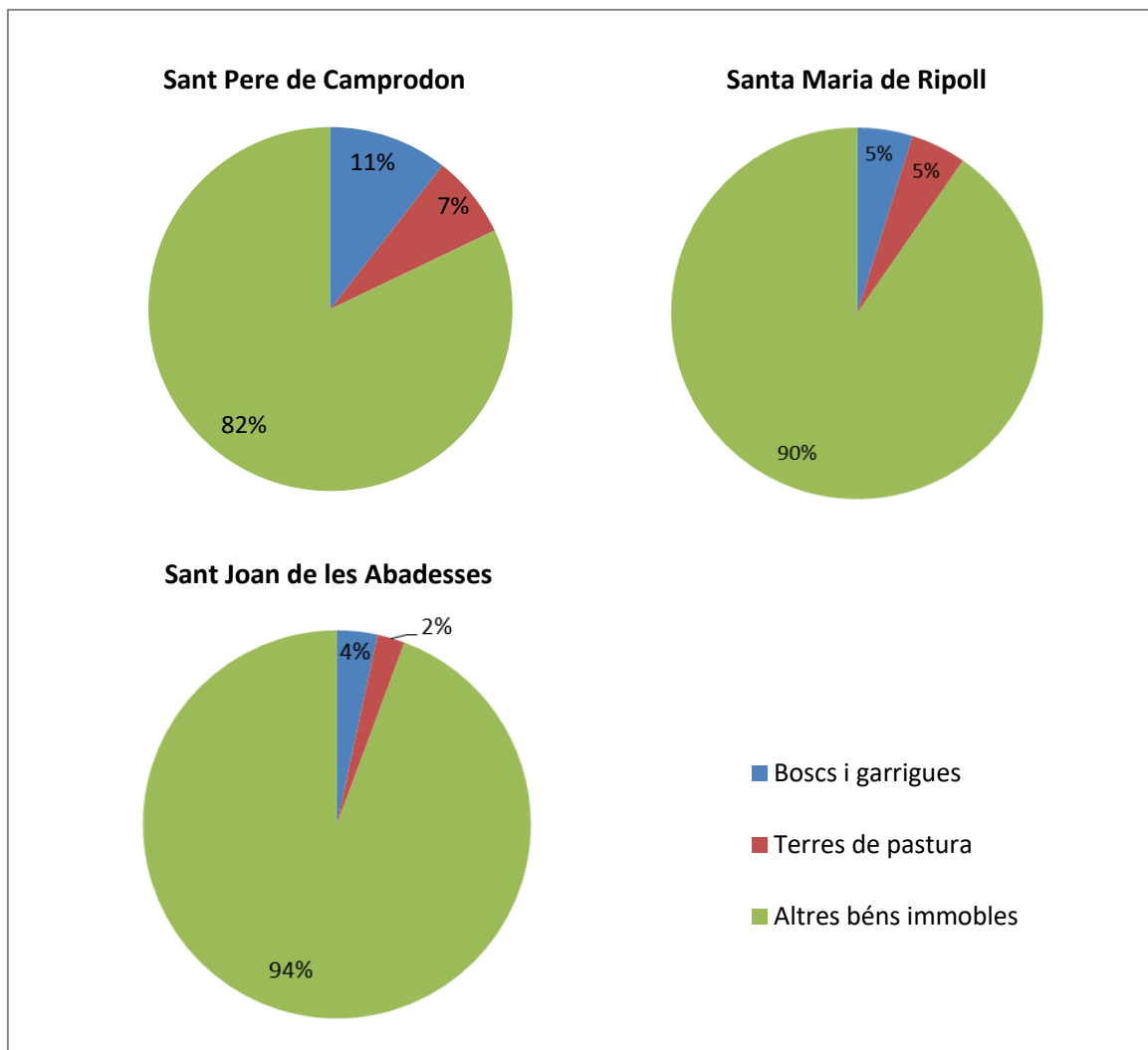

Fig. 114: Gràfic comparatiu del nombre de mencions a boscs, garrigues i terres de pastura que apareixen en els fons documentals dels tres grans monestirs ripollesos.

³²² CC V, doc. 512, p. 458-459 (987).

³²³ «*Et in villa Torriliis ipsas salinas cum ipsas vineas*»: MH, apèndix, doc. 175, col. 1002-1004 (1017).

Passant a analitzar la forma com el cenobi es féu amb aquets béns, cal ressaltar la limitada presència que hi tingueren les compres en relació a les donacions (fig. 115), quelcom que marca una clara diferència amb la majoria dels monestirs vists fins ara, on, especialment en els seus inicis, hem observat unes comunitats bastant implicades en consolidar la seva presència sobre el territori, incentivant la rebuda de noves propietats a canvi de petites contraprestacions materials. Òbviament, aquesta imatge podria estar condicionada per la pèrdua de gran part de l'arxiu camprodoní. Ara bé, crec que es pot explicar perfectament per les particularitats de la seva fundació, havent nascut en un moment bastant tardà per tal d'ajudar al comte Guifré II de Besalú a controlar politicoreligiosament els seus dominis a l'alta vall del Ter, sobretot en un moment en què acabava de perdre la seva influència sobre la veïna abadia de Sant Joan.

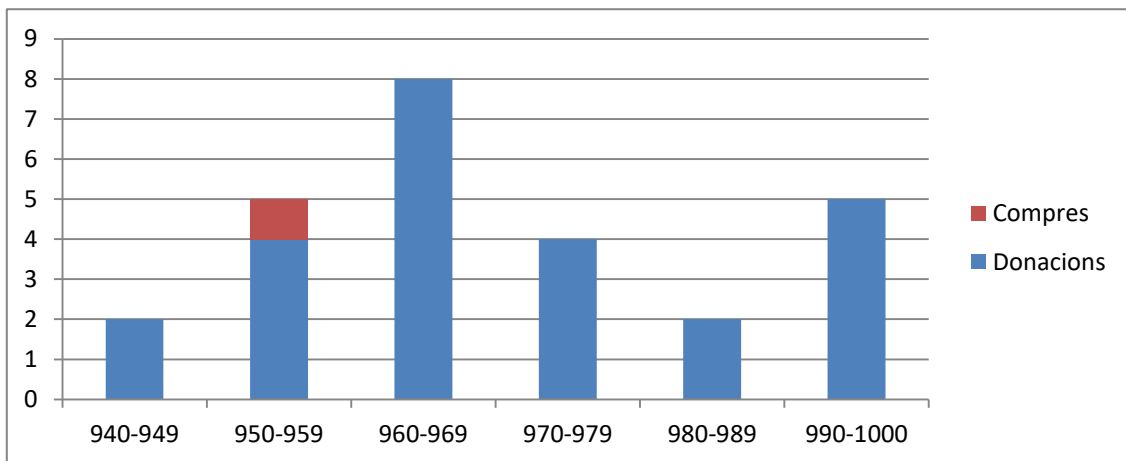

Fig. 115: Evolució cronotipològica de les transaccions econòmiques de què es beneficià el monestir de Camprodon al segle X.

Tenint en compte aquest plantejament, no sorprèn que els membres de la família comtal besaluenca fossin els màxims benefactors del cenobi, concentrant en les seves mans gairebé la meitat de les donacions que rebé (fig. 116). A més, sovint detectem que ells foren els encarregats de marcar les línies d'expansió principals que seguiria a partir de llavors, limitant-se la resta de donadors, majoritàriament petits propietaris i membres de les elits locals, a cedir-li béns en indrets propers, entrant així sota la protecció i la xarxa clientelar del poderós veí que, per voluntat comtal, havia entrat en escena. L'existència d'aquesta planificació per part de la família comtal besaluenca explica perquè som capaços d'aproximar-nos amb tant detall a les lògiques econòmiques que s'amagaven darrera dels seus dominis. Tot i així, com en el cas de Ripoll, hem de destacar també algunes cessions, sovint en moneda o altres objectes de valor, fetes per

la naixent aristocràcia senyorial que, en els seus testaments, intentava guanyar mèrits davant de la divinitat i dels patrons laics del cenobi, preparant el traspàs de la seva ànima, però també la successió dels seus hereus en el poder.³²⁴

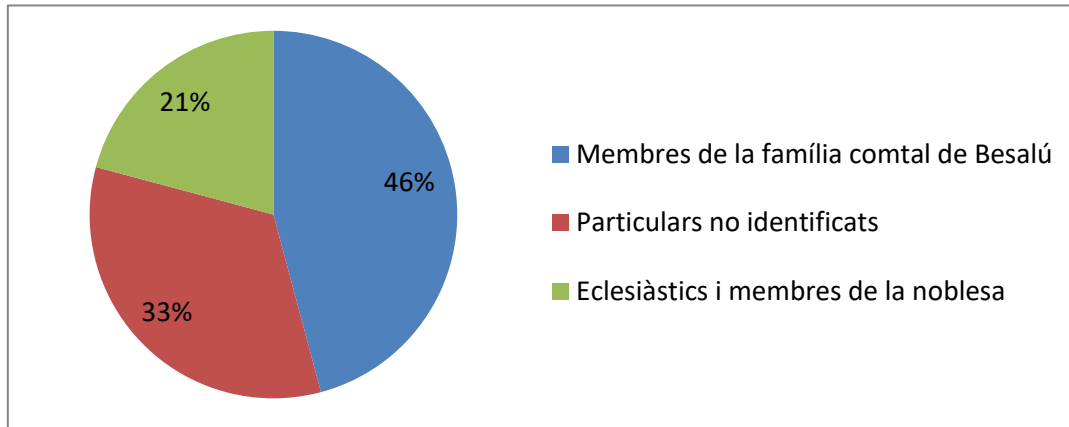

Fig. 116: Relació dels principals benefactors del monestir de Camprodon entre els anys 950 i 1000.

El que no trobem en cap cas és la participació de membres de la família comtal barcelonina en la seva promoció. De fet, ni tan sols el comte Borrell II l'incloué entre els dinou monestirs que beneficià en el seu extens testament l'any 993.³²⁵ No hi ha dubte, per tant, que estem davant d'una fundació lligada exclusivament a la casa comtal de Besalú, sense cap interferència dels seus cosins de Barcelona, cosa que els permeté actuar sobre seu amb plena llibertat, servint-se'n de manera molt evident per als seus interessos polítics. En aquest sentit, és interessant recordar, com ha estudiat detalladament Miquel dels Sants Gros, que aquest cenobi, juntament amb l'abadia urbana de Sant Pere de Besalú, acabà integrant una sort de congregació monàstica, sovint amb abats compartits, que representà un primer intent d'articular eclesiàsticament el comtat besaluenc al marge de la seu gironina i, per tant, del comte barceloní, suplint així la sempre lamentada manca d'un bisbat propi.³²⁶

³²⁴ Un bon exemple d'aquesta naixent aristocràcia, amb una basta capacitat econòmica, l'encarna el noble Guillemó, mort a Barcelona lluitant contra els sarraïns el 985, o el prevere Delà, capaç de beneficiar fins a nou cenobis diferents: CC V, doc. 506, p. 453-455 (986); CC V, doc. 531, p. 471-473 (991). En relació a aquest últim personatge, veure l'estudi que en féu: Jordi Bolòs, «Comentaris sobre el testament del prevere Della de l'any 991», *Quaderns d'estudis medievals*, 10 (1982), 607-9.

³²⁵ DACU 981-1010, doc. 232, p. 63-65 (993).

³²⁶ Respecte a aquest projecte de congregació monàstica, exposant també els altres intents que els comtes de Besalú protagonitzaren al llarg del segle XI per fer-se amb un bisbat propi, veure: Miquel dels Sants Gros Pujol, «Sant Pere de Camprodon, un monestir del comtat de Besalú», a *Art i cultura als monestirs del Ripollès* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995), p. 69-87 (p. 77-87).

A la llum d'aquestes evidències, podem concloure que, si bé mai seria el cenobi més poderós de la zona, Sant Pere de Camprodon visqué a finals del segle X un clar procés de creixement econòmic, propiciat pel fet de convertir-se en una senya d'identitat per part de la família fundadora, però, sobretot, perquè s'articulà com un element clau per poder controlar a nivell politicoreligiós l'alta vall del Ter, un dels enclavaments dels comtes de Besalú més allunyats del centre dels seus dominis.

Sant Joan de les Abadesses, un monestir entre dues famílies

El monestir femení de Sant Joan de les Abadesses, com hem vist en l'apartat anterior, fou un dels principals damnificats de la crisi dinàstica que enfrontà els descendents de Guifré el Pelós a mitjan segle X, un fet que marcà l'evolució posterior del cenobi fins a la seva prompta desaparició l'any 1017.

Malgrat l'asseveració anterior, però, seria un error reduir tot aquest període a un agònic procés de decadència predeterminat a l'extinció final de la comunitat. De fet, com he tingut oportunitat d'estudiar recentment de manera monogràfica, al llarg de la segona meitat del segle X, s'observa una evident millora en la seva situació, tornant-se a entreveure alguns indicadors de creixement.³²⁷ No en va, des de la mateixa elecció de l'abadessa Adelaida l'any 949, un fet que, com hem vist, marcà la fi de les disputes entre els comtes de Barcelona i Cerdanya sobre el patronat del monestir, ja comencem a constatar com progressivament, al costat de petites donacions a la zona de Vallfogona que mai s'havien extingit del tot,³²⁸ tornà a ingressar algun predi important com, per exemple, l'alou de l'Espunyola, amb el castell i l'església parroquial de Sant Cristòfol.³²⁹ Per tant, malgrat les poques fonts relatives a aquests anys, sembla que ja hi

³²⁷ Xavier Costa Badia, «Les abadesses de Sant Joan després d'Emma. Gestió econòmica i política del monestir a la segona meitat del segle X», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, ed. Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa).

³²⁸ CC IV, doc. 563, p. 448 (945); CC IV, doc. 620, p. 481-482 (948); CC IV, doc. 641, p. 495-496 (949); CC IV, doc. 699, p. 539 (953).

³²⁹ ACB, doc. 130, p. 288-290 (950). Aquesta important donació presenta la particularitat d'haver estat realitzada per «*Adalaiz, comitissa, que vocant Bonafilia, filiam Suniarium, comitem, et Richildis, chomitissam*»; és a dir, la germana de Borrell II que, en principi, s'ha identificat com l'Adelaida escollida un any abans per regir la comunitat: Albert Corp, p. 27-30; Junyent, p. 30-31; Pladevall Font, «El monestir de Sant Joan, de cenobi benedictí femení a canònica clerical», p. 25; Araceli Rosillo-Luque, «De nenes a abadesses: llinatge i cultura als cenobis femenins alt-medievals (segles IX-X)», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, ed. Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa). Ara bé, el fet que no

hauria indicis de certa recuperació, iniciant-se una nova línia d'expansió vers el Baix Berguedà; una comarca on, si acceptem la falsedat de la dotalia de Sant Joan de Montdarn del 922, el cenobi gairebé no tenia cap propietat.³³⁰

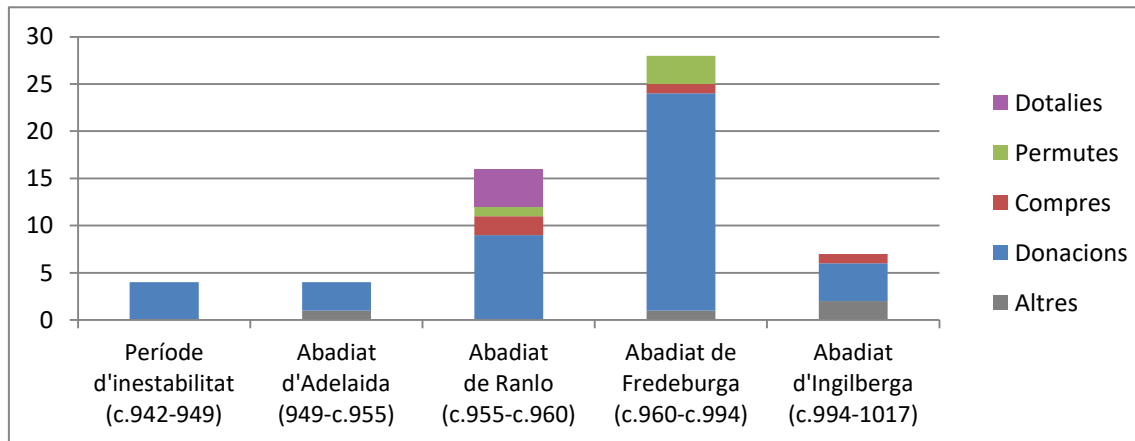

Fig. 117: Evolució cronotipològica dels documents del monestir de Sant Joan segons l'abadessa que governava quan foren expedits.

El vertader revulsiu per al monestir, però, sembla que arribà amb l'elecció abans de l'any 955 de l'abadessa Ranlo, filla del comte Delà d'Empúries,³³¹ ja que, en el llustre en què la trobem al capdavant de la comunitat, aquesta incrementà de manera molt notable les donacions rebudes i, fins i tot, tornem a documentar la compra d'alguns béns (fig. 117). La majoria d'aquestes transaccions, excepte una a la vall de Brocà,³³² foren fetes a l'àrea d'influència natural del cenobi, sobretot a Vallfogona, espais on ja tenia, o havia tingut, un fort arrelament territorial. Tanmateix, són simptomàtiques

s'intituli *abbatissa*, sinó *comitissa*, és certament difícil d'explicar i, tot i que es podria atribuir a una mala lectura de l'escrivà que copià el document al segle XIII o al fet que hagués tingut un mandat efímer, permet plantejar la possibilitat que no fossin la mateixa persona, quelcom que obligaria a replantejar la identitat de la segona abadessa del monestir. Així mateix, com volgué Eduard Junyent, tampoc es pot descartar del tot la possibilitat que aquesta cessió fos en realitat el dot entregat per la comtessa en prendre possessió del càrrec, explicant així el perquè de la seva intitució secular: Junyent, p. 31. Sigui com sigui, es tracta d'una qüestió molt complexa que, de moment, caldrà deixar irresolta.

³³⁰ DEC I/1, doc. 45, p. 112-114 (FALS 922). Tradicionalment, degut a l'errònia identificació de Sant Joan de Montdarn amb la cel·la de Sant Joan de Bergús que apareix en el precepte del rei Carles el Simple del 899, aquest document havia estat considerat autèntic per la historiografia, sent àmpliament utilitzat per estudiar els interessos del monestir santjoaní a la zona del Berguedà: Manuel Riu, «Posesiones del monasterio de Sant Joan de les Abadesses en el obispado de Urgell», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 22 (1974), 445-53 (p. 447-48); Junyent, p. 29. Ara bé, com argumentà Ramon Ordeig en editar el document, la seva redacció ha de situar-se a mitjan segle XI, sent impossible saber si al segle X el cenobi ja tenia interessos en aquell territori o si, per contra, la falsificació respongué a unes necessitats particulars de la centúria següent.

³³¹ Quant als orígens familiars d'aquesta abadessa i la seva vida abans d'entrar al monestir, veure: Jaume Marquès Casanovas, «Domna Ranlón, ilustre dama gerundense de mil años atrás», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 15 (1962), 317-29; Albert Corp, p. 31-38; Rosillo-Luque, en premsa.

³³² ACB, ap. II, doc. 221, p. 486 (955).

d'una actitud activa per part de les monges santjoanines per recuperar la seva influència sobre aquelles àrees en què hi tenien drets des d'antic. En aquest sentit, és molt revelador el fet que Ranlo, entre el 19 d'abril i el 3 de maig del 960, fes consagrar de nou les esglésies de Sant Hilari de Vidrà, Sant Bartomeu de Llaés, Sant Julià de Vallfogona i Sant Pere de Sora (fig. 118);³³³ un projecte que, en aquells moments, ja no tindria l'objectiu únic d'estructurar eclesiàsticament el territori, sinó també de mostrar als seus habitants que el monestir seguia sent un actor social i econòmic dinàmic, capaç de mobilitzar recursos i emular els temps de l'abadessa Emma. Per tant, sembla evident que hem d'inscriure aquestes solemnitats en el procés de recuperació que venim comentant, ajudant a donar presència pública al cenobi.

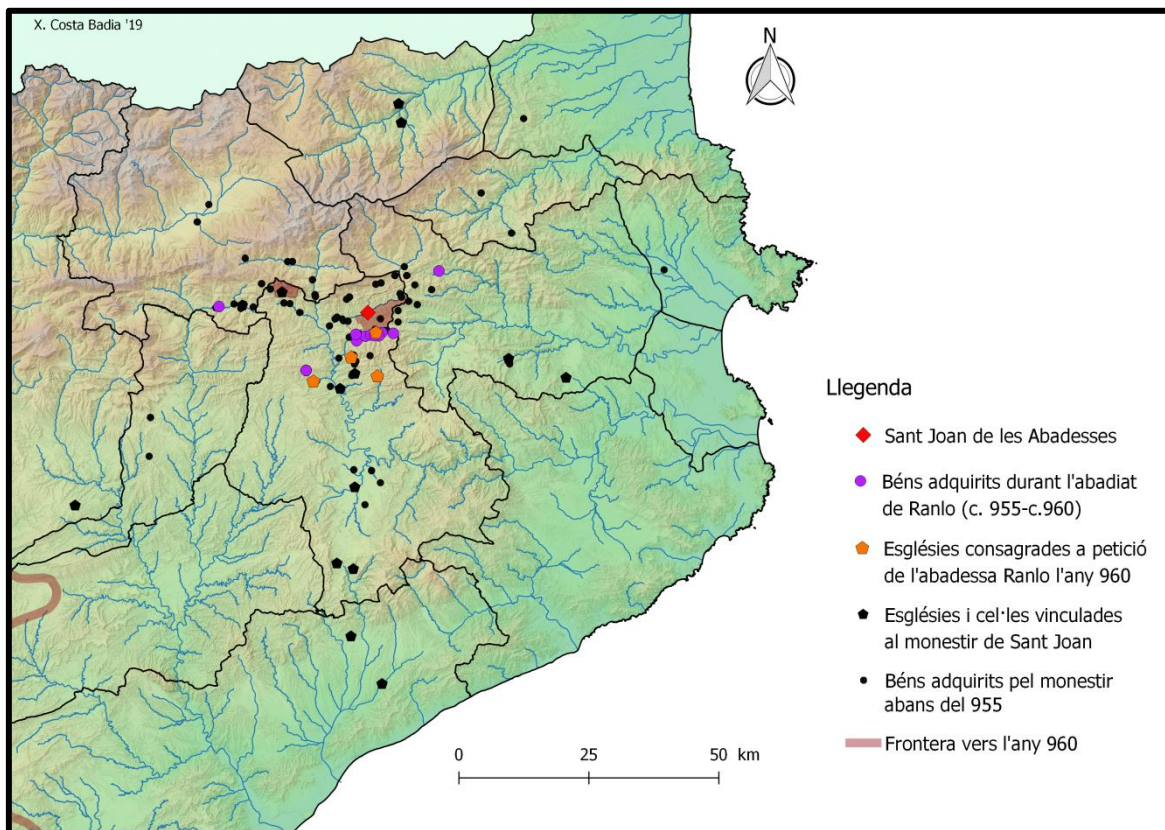

Fig. 118: Evolució patrimonial del monestir de Sant Joan durant l'abadiat de Ranlo (c.955-c.960), ressaltant les quatre esglésies que aquesta abadessa reedificà i féu consagrar el 960.

Quant als suports amb què comptà en aquests anys, la majoria seguien sent petits propietaris de l'entorn i alguns membres de les elits locals com, per exemple, el levita Eldric, que li donà tres masos a les valls de Llaés i Sora, indicant per primera vegada el

³³³ CC IV, doc. 856, p. 645-646 (960); CC IV, doc. 857, p. 646-647 (960); CC IV, doc. 858, p. 647-648 (960); CC IV, doc. 859, p. 648-649 (960).

nom dels tinents que n'ostentaven el domini útil.³³⁴ Ara bé, cal destacar que Sant Joan, el 959, també rebé els alous comtals de Tolosa i Salarsa de mans del futur comte-bisbe Miró de Besalú i Girona, llavors levita, sent la primera donació en vida que li feia un membre de la família comtal cerdana.³³⁵ Així s'inicià una aproximació entre els dos actors que, a partir d'aquell moment, no parà d'incrementar-se i, per exemple, tingué un segon episodi l'any 960 quan el comte Sunifred II de Cerdanya, en una sort de permuta, retornà a l'abadessa Ranlo la vila de Ges, que li havia estat usurpada en el marc del conflicte del 942,³³⁶ a canvi que aquesta renunciés a un seguit de béns que tenia «*in comitatum Bisuldunense, in locum que vocant Campo Retundo, prope ecclesia Sancti Petri*».³³⁷ Per tant, es fa evident que es tracta d'un intercanvi que buscava aproximar posicions entre el monestir i la casa comtal cerdana, quelcom que passava per retornar-li antics béns perduts i permutar-li aquells dominis que, per la seva ubicació, podien acabar generant tensions amb l'altre monestir de la família.

Les dinàmiques apuntades durant l'abadiat de Ranlo seguiren desenvolupant-se durant el mandat de la seva successora, Fredeburga, ja que, des de la seva proclamació entre el 960 i el 964,³³⁸ seguí estrenyent de manera molt evident els vincles del cenobi amb els comtes de Cerdanya i Besalú. Tant és així que alguns autors han plantejat la possibilitat que pogués ser filla de Miró II el Jove i, per tant, germana dels qui llavors regien aquells comtats.³³⁹ No és possible confirmar aquesta màxima, però és evident que, des d'un primer moment, establiren una relació de col·laboració molt estreta i, per exemple, la primera acció que documentem de la nova abadessa fou permutar amb els fills de Miró II un alou que tenien a Vidrà per les propietats que Sant Joan posseïa a

³³⁴ CC IV, doc. 778, p. 592 (957).

³³⁵ CC V, doc. 332, p. 301-302 (959). Aquesta donació podria haver-se vist complementada, pocs dies més tard, per la cessió de l'alou de Cavallera, molt proper al cenobi i específicament exclòs de la seva dotàlia pel comte Guifré el Pelós: Ferran Valls Taberner, «Notes per a la història de la família comtal de Barcelona», *Recull de documents i escrits*, 1.3 (1923), 193-216 (p. 201-2). Ara bé, com apuntà el seu editor, hi ha molts indicis que permeten qüestionar la seva sinceritat.

³³⁶ Recordem la ja comentada coincidència d'afrontacions entre la vila de Ges lliurada per Sunifred II al cenobi i l'alou que li havia donat la *devota* Osesa l'any 938: ACB, doc. 112, p. 263-266 (938).

³³⁷ CC V, doc. 337, p. 306-307 (960).

³³⁸ Tradicionalment, s'havia considerat que l'abadiat de Fredeburga havia començat vers el 962, ja que el *Llibre de Canalars* registra una donació que li féu el comte Oliba Cabreta en aquella data: ACB, ap. II, doc. 251, p. 491 (962). Tanmateix, sembla que aquest regist tindria la data equivocada i, en realitat, es correspondria amb la falsa donació dels ports de Coma de Vaca i Coma de Fressers que el comte de Cerdanya suposadament li hauria fet el 26 de juny del 966: CC V, ap. I, doc. VI, p. 538-539 (FALS 966). Així doncs, cal prescindir de la referència i, en conseqüència, no podem documentar l'abadessa Fredeburga al capdavant de la comunitat santjoanina fins el 964: CC V, doc. 358, p. 322-323 (964).

³³⁹ Udina Martorell, p. XXV; Junyent, p. 32.

Salarsa, Llanars, Camprodon, Freixenet i la Ginestosa,³⁴⁰ una operació que, de nou, tenia l'objectiu de separar els espais d'expansió dels dos cenobis vinculats a la família, evitant tensions i rivalitats entre ells. No en va, part dels alous permutats, en concret els de Llanars, Camprodon i Freixenet, foren lliurats pocs dies després al monestir camprodoní pel comte Sunifred II de Cerdanya-Besalú.³⁴¹

La relació privilegiada entre la família comtal cerdana i el monestir de Sant Joan seguí cultivant-se en els anys successius a través de noves donacions, lleixes testamentàries i, fins i tot, en el cas d'Oliba Cabreta, l'oblació de la seva filla natural Ingilberga, que aportà com a dot l'alou i l'església vallespirenca de Sant Pere de Tellet.³⁴² Això contrasta poderosament amb el rol que el comte Borrell II de Barcelona adoptà respecte a aquella institució, ja que, tot i haver tingut un paper preponderant en l'elecció de l'abadessa Adelaida el 949, no el trobem interactuant amb cap de les seves successores, limitant-se a cedir-los l'alou i l'església de Vacarisses en el seu testament, en el qual pràcticament féu lleixes a tots els cenobis dels comtats catalans, amb la ja comentada excepció de Sant Pere de Camprodon.³⁴³ En conseqüència, durant els abadiats de Ranlo i Fredeburga, és evident que els comtes de Cerdanya i Besalú aconseguiren imposar-se com a principals patrons del cenobi en detriment del seu cosí Borrell II, quelcom que els devia oferir la possibilitat d'incrementar notablement el seu pes social i polític sobre el Ripollès, controlant fàcticament aquell territori tan important per a les comunicacions entre els seus diversos dominis.

El suport dels comtes de Cerdanya i Besalú, tanmateix, també oferí beneficis importants per al monestir de Sant Joan que, no només seguí incrementat les donacions vers la zona de Vallfogona, Llaés i Vidrà, sinó que, després de gairebé quaranta anys, també reactivà les adquisicions en indrets més allunyats on ja havia tingut interessos en temps d'Emma, tals com Planés, Mieres o Fullà (fig. 119). En el mateix sentit, cal recordar que fou en aquell període quan aconseguí recuperar el control sobre alguns béns que li havien estat usurpats, tals com l'alou de Montgrony, pres injustament pels homes de Gombrèn i recobrat per l'abadessa Fredeburga el 987 gràcies a una sentència

³⁴⁰ Aquesta permuta, seguint les pràctiques diplomàtiques pròpies de l'època, se'ns ha conservat en tres documents diferents, un destinat a l'arxiu de cadascuna de les parts implicades: CC V, doc. 358, p. 322-323 (964); CC V, doc. 359, p. 323-324 (964); CC V, doc. 360, p. 324-326 (964).

³⁴¹ CC V, doc. 361, p. 326-327 (964).

³⁴² CC V, doc. 374, p. 334-337 (966) = DMR I, doc. 205, p. 239-240 (965); CC V, doc. 453, p. 409-413 (979); CC VI, doc. 576, p. 464 (987).

³⁴³ DACU 981-1010, doc. 232, p. 63-65 (993).

favorable del tribunal del comte Oliba Cabreta.³⁴⁴ En darrer lloc, a finals del segle X, també s'observa un increment en l'adquisició de béns llunyans com, per exemple, certs drets sobre la vila cerdana d'Ur, la vall berguedana de Riu de Pinya o la vila de Premià de Mar, quelcom que s'ha de relacionar amb el fet que, progressivament, aquest monestir també es va anar fent un lloc en les darreres voluntats dels grans potentats del país, alguns dels quals, com Guillemó, el prevere Delà o Sunifred de Lluçà, ja hem vist anteriorment.³⁴⁵ Per tant, no hi ha dubte que Sant Joan i les seves abadesses saberen aprofitar el nou context políticament favorable per establitzar la seva situació, tornar a créixer i recuperar així el seu prestigi social i religiós.

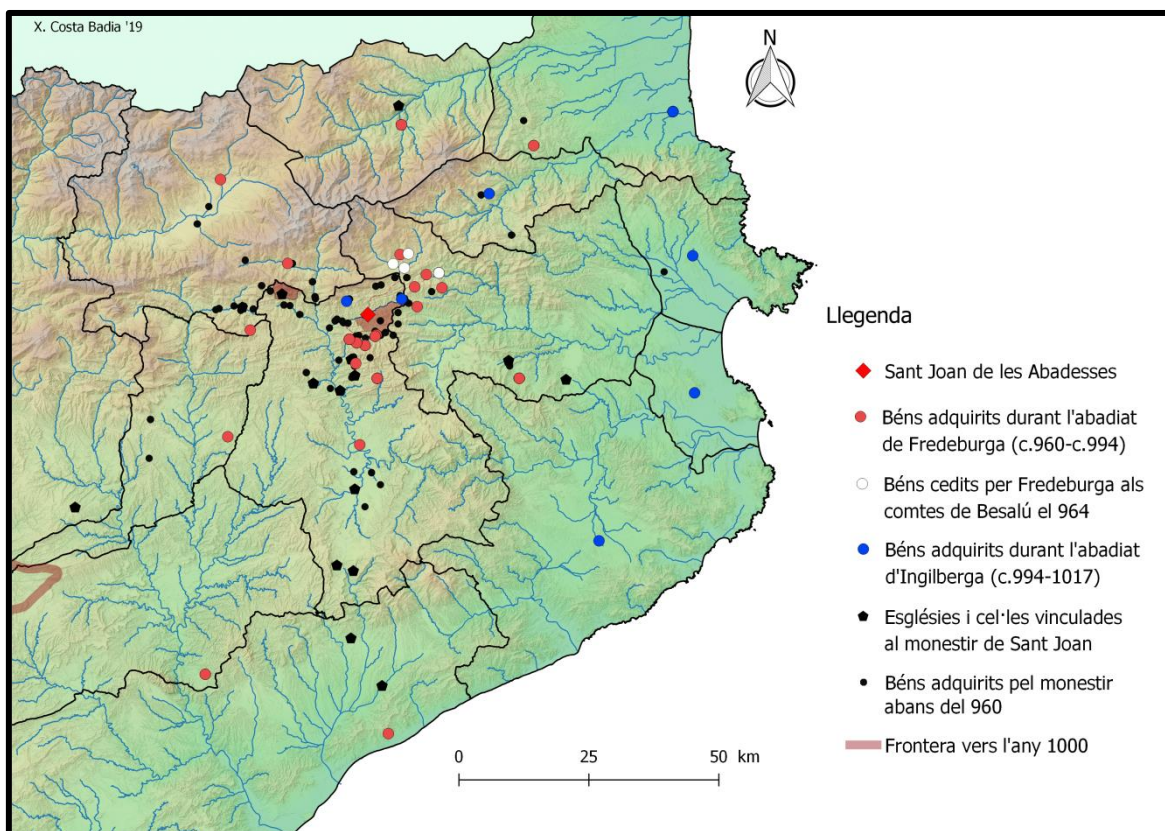

Fig. 119: Evolució patrimonial del monestir de Sant Joan durant els abadiats de Fredeburga (c.960-c.994) i Ingilberga (c.994-1017).

Allargant-nos una mica més enllà dels límits cronològics del present treball, aquesta dinàmica no sembla que es trenqués amb l'accés a l'abadiat santjoaní d'Ingilberga, la filla il·legítima del comte Oliba Cabreta que havia estat lliurada al

³⁴⁴ CC IV, doc. 1526, p. 1089-1090 (987).

³⁴⁵ CC V, doc. 349, p. 313-315 (962); CC IV, doc. 1353, p. 969-971 (981); CC V, doc. 506, p. 453-455 (986); ACB, ap. II, doc. 284, p. 497-498 (986-987); CC IV, doc. 1541, p. 1099-1101 (988); CC V, doc. 531, p. 471-473 (991).

monestir pels seus pares l'any 987.³⁴⁶ No en va, si bé la historiografia sempre ha considerat el seu mandat com un període de crisi generalitzada, nefast tant per a l'economia com per a la moral del monestir,³⁴⁷ l'escassa documentació conservada ens mostra una imatge bastant diferent, car s'hi observa una comunitat dinàmica amb capacitat per rebre encara noves monges, ja fos per oblació, com fou el cas d'una tal Emma l'any 1005, o per professió en edat adulta, com feria Letgarda el 1011.³⁴⁸ A més, atenent a una donació de set peces d'or i argent «*ad ipsa opera*» que li féu el vescomte Bernat de Conflent en el seu testament l'any 1003, podríem pensar que, fins i tot, s'hi estava duent a terme alguna reforma de caràcter arquitectònic.³⁴⁹

Aquesta imatge d'una comunitat dinàmica, amb capacitat i empena per créixer, no es contradiu amb el que es desprèn de l'estudi de la seva evolució patrimonial des d'un punt de vista geogràfic, ja que tant els dots aportats per les noves comunitàries com les altres dues donacions que se'ns han conservat marquen una clara continuïtat amb les dinàmiques dels anys precedents,³⁵⁰ centrant-se en les habituals àrees de Vallfogona i Segúries, però transferint-li també propietats en indret bastant més allunyats pels quals el monestir mai abans havia mostrat interès (fig. 119). En aquest sentit, resulten paradigmàtics els alous que Emma i Letgarda aportaren a la mensa monàstica als comtats litorals de Rosselló, Empúries, Girona i Peralada. Per últim, tot i només ser una, també és interessant apuntar que el 1009 encara trobem una darrera compra feta pel monestir liderat per Ingilberga, mostrant-se de nou actiu i implicat en la consolidació del seu poder sobre els territoris de l'entorn.³⁵¹

L'any 1017, però, la vida de Sant Joan es va veure estroncada violentament quan el papa Benet VIII, a instàncies del comte Bernat Tallaferro de Besalú, va suprimir la seva comunitat, acusant a les seves monges, i en especial a la seva abadessa, de prostitució i parricidi.³⁵² Com passà aquest monestir de ser una de les cases predilectes de la família comtal de Cerdanya-Besalú a ser desarticulada pel seu màxim representat a

³⁴⁶ Sobre la figura d'Ingilberga, veure: Montserrat Pagès Paretas, «Ingilberga, la darrera abadessa de Sant Joan», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, ed. Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa).

³⁴⁷ Junyent, p. 34-35.

³⁴⁸ PACB I, doc. 81, p. 357-358 (1005); PACB I, doc. 101, p. 384 (1011).

³⁴⁹ ACU 981-1010, doc. 281, p. 111-114 (1003).

³⁵⁰ CC IV, doc. 1706, p. 1212 (995); CC V, doc. 618, p. 523 (998-999).

³⁵¹ PACB I, doc. 99, p. 279-280 (1009).

³⁵² «*Et non solum ibi calcato sanctitatis propositio ludibria Veneris irreverenter exercentur, verum etiam, quod orrendum est auditu, de male concepta sobole, ne contagium penitus innotesceret, parricidia comitterentur*»: DSJA, doc. 13, p. 41-43 ([1016-1017]).

principis del segle XI? La veritat és que es tracta d'una pregunta de molt difícil resposta, probablement perquè s'hi mesclaren molts actors diferents, cadascun amb les seves pròpies motivacions. Ara bé, des del punt de vista de la geoestratègia comtal, és probable que Bernat Tallaferro, volent assegurar el seu poder sobre el Ripollès, veiés amb interès la possibilitat de substituir la comunitat femenina fundada pel seu besavi, en la qual els seus parents de Barcelona sempre tindrien certs drets de patronatge, per una canònica masculina que només estigués vinculada a la seva persona. De fet, és molt revelador que, just després de l'expulsió de les monges de Sant Joan, el flamant centre canonical, posat sota el control de Guifré, fill de Bernat, esdevingués un dels puntals sobre els quals se sustentà el naixent i efímer bisbat de Besalú.³⁵³

Arribats a aquest punt, podem concloure que l'estudi del monacat ripollès dels segles IX i X ens ha permès aprofundir en la forma com els monestirs transformaren el paisatge que els contextualitzava, ja fos per conformar uns extensos i diversificats dominis fundiaris que garantissin el seu sosteniment i la seva capacitat d'influència; o per ajudar als seus patrons a projectar la seva autoritat sobre unes societats que n'havien quedat al marge, integrant-les en una nova xarxa politicoreligiosa de poder. Al mateix temps, però, hem pogut constatar que el paisatge, i molt especialment el context social, també condicionà profundament els cenobis, fins al punt que la seva ubicació i els canviants interessos polítics sobre les xarxes clientelars que en depenien pogueren acabar provocant la seva desaparició en un moment determinat.

³⁵³ La correspondència entre la fundació del bisbat de Besalú i l'expulsió de les monges de Sant Joan, posant perfectament en context l'actuació de Bernat Tallaferro en matèria eclesiàstica, ja ha estat apuntada recentment per: Salrach Marès, «Política i moral. Els comtes de Cerdanya-Besalú i la comunitat de monges benedictines de Sant Joan de les Abadesses (segles IX-XI)», en premsa.

4. Els monestirs *in litore maris*, un model particular

Els dos exemples estudiats anteriorment ens han ofert una àmplia perspectiva per conèixer de manera bastant detallada com es desenvolupà el fenomen monàstic alt-medieval en les àrees de muntanya del rerepaís català. Ara bé, com hem pogut veure en el primer bloc d'aquesta tesi, els comtats pirinencs no foren els únics que experimentaren una gran proliferació de cenobis al llarg dels segles IX i X, sinó que també se'n fundaren molts en altres contextos espacials, establint amb ells un diàleg i una relació d'influència mútua igualment evident. Per aquest motiu, com a contrapunt als dos casos vistos fins ara, crec que cal enriquir la meva aproximació dedicant aquest darrer exemple a estudiar comparativament com el moviment monàstic s'adaptà i es relacionà amb un medi totalment diferent: el litoral marítim.

4.1. Algunes qüestions prèvies

Abans de res, tenint en compte que en aquesta ocasió no em centraré en un medi geogràfic determinat, sinó en un model monàstic que es reproduí a gairebé tots els comtats catalans amb accés al mar, és important recordar els cenobis que poden adscriure's a aquest arquetip i, sobretot, comentar les fonts d'informació disponibles a l'hora de reconstruir la seva història i estudiar el seu desenvolupament patrimonial.

Els monestirs del front litoral, un breu recordatori

En relació al model monàstic en qüestió, com ja he introduït en el primer bloc, es tracta d'un grup de monestirs molt reduït, però alhora molt coherent internament, que es desenvolupà a primera línia de costa, amb una clara projecció marítima, al llarg de la primera meitat del segle X, sobretot per influx del poder comtal.³⁵⁴

Els centres que s'inscriuen millor en aquest arquetip són els de Santa Maria de Castelldefels, Sant Feliu de Guíxols, Sant Pau del Maresme i Santa Maria de Roses, tots ells fundats a escassos metres de la costa, en indrets lleugerament aturonats a tocar de

³⁵⁴ Per una definició més detallada de les característiques d'aquest grup, veure l'argumentació que ofereixo a les pàgines 412-415 d'aquesta mateixa tesi.

les aigües del Mediterrani, sovint reaprofitant estructures, i inclús centres de culte, preexistents. En aquest sentit, resulta paradigmàtic el cas del Santa Maria de Roses, fundada sobre l'antiga colònia grega de *Rhode*, indret on, segons els darrers estudis arqueològics realitzats, es pot documentar una continuïtat d'hàbitat des d'època antiga fins al moment en que s'hi erigí el monestir, entrat el segle X.³⁵⁵ Així mateix, malgrat que es més difícil assegurar-ne la solució de continuïtat entre els períodes visigot i carolingi, els altres tres casos també presenten en el seu subsòl vestigis evidents de poblament antic.³⁵⁶ Per tant, és evident que ens trobem amb quatre casos molt similars, tant pel seu context fundacional com pel paisatge que els acollí, quelcom que, sens dubte, pot oferir moltes possibilitats des d'un punt de vista comparatiu.

Als quatre centres presentats anteriorment, cal sumar-hi també el de Sant Pere de Roda, si bé, com també he tingut ocasió de comentar anteriorment, aquest presenta algunes particularitats bastant marcades que, almenys en un primer moment, fan dubtar de la seva adscripció, podent-lo relacionar més estretament amb els monestirs ubicats en llocs elevats i amb cert simbolisme tel·lúric com, per exemple, Sant Llorenç del Mont o Santa Cecília de Montserrat. No en va, a part de trobar-se alçat més de cinc-cents metres sobre el nivell del mar, molt a prop del cim més alt del massís del cap de Creus, es tracta d'una fundació molt més antiga que la resta, probablement de finals del segle VIII, que es desenvolupà durant tota la centúria següent com una petita cel·la amb un fort component eremític depenent de Sant Esteve de Banyoles, tenint una relació amb el mar que, d'existir, som del tot incapaços de percebre.³⁵⁷ Aquesta situació, però, canvià a mitjan segle X, just en el mateix moment en què es fundaren els quatre cenobis litorals comentats anteriorment, car, gràcies a la promoció d'un magnat anomenat Tassi i del comte Gausfred d'Empúries, fou alçat a la categoria abacial i, com veurem *in extenso* en aquest apartat, esdevingué ràpidament un dels grans pols religiosos de la comarca, creant un extens domini monàstic que s'estenia també sobre el mar. A partir de llavors, per tant, no hi ha dubte que s'haurà d'incloure en el present estudi, veient comparativament la seva evolució amb la dels altres cenobis litorals.

³⁵⁵ Josep M. Nolla Brufau, «Roses a l'antiguitat tardana. El cementiri de Santa Maria», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 30 (1997), 107-46.

³⁵⁶ Respecte als precedents d'aquestes esglésies, em remeto a l'explicació i a l'extensa bibliografia oferta en els estudis monogràfics elaborats en la primera part d'aquesta tesi.

³⁵⁷ En aquest sentit, voldria recordar com el comte Gausfred I d'Empúries, en una donació al monestir de Sant Pere de Roda, es referí a «*ipsas ecclesias eremitanas quae in illorum terminis sunt*», posant de manifest el paper que el massís del cap de Creus, amb el misticisme que li atorga el seu accidentat relleu enfront del mar, devia tenir com a centre eremític: CC V, doc. 420, p. 368-371 (974).

Un cas diferent el trobem en la cel·la monàstica de Santa Maria de Càrcer, dependent de l'abadia gironina de Sant Medir de Cartellà, ja que, malgrat estar ubicada «*iuxta maris magni littora*»,³⁵⁸ també presenta una cronologia que dissenteix clarament de la resta de monestirs del front litoral, desenvolupant-se bàsicament durant el segle IX i desapareixent de les fonts el 922,³⁵⁹ just quan els exemples més evidents del model començaren a fundar-se. A més, per la seva ubicació al peu del massís del Montgrí, en la zona d'aiguamolls del Ter Vell, molt propicis per a la pesca i la ramaderia hivernal, sembla que aquest centre, com moltes altres cel·les fundades en aquella mateixa cronologia a les planes empordanesa i rossellonenca,³⁶⁰ podria haver tingut una marcada vocació econòmica, havent-se de llegir com a complement als interessos particulars de la seva casa mare, desapareixent quan aquesta entrà en decadència vers el 942. Per tot això, sumat al fet que no disposem de gairebé cap document per aproximar-nos al seu rol territorial, he optat per deixar la cel·la de Càrcer fora del present estudi, centrant-me en les abadies litorals que es desenvoluparen a partir del segle X.

A continuació, per tant, em focalitzaré exclusivament en els exemples de Santa Maria de Castelldefels, Sant Pau del Maresme, Sant Feliu de Guíxols, Santa Maria de Roses i Sant Pere de Roda des de l'any 932, quan aquest darrer començà a actuar amb autonomia econòmica respecte a Banyoles,³⁶¹ fins al canvi de mil·lenni.

Les fonts d'informació

Fet aquest recordatori i definits amb precisió els cinc cenobis en què em centraré en aquesta ocasió, cal que passem a comentar quines són les fonts d'informació disponibles i, sobretot, quines són les seves principals particularitats i les precaucions que hem de tenir en compte a l'hora de treballar-les.

³⁵⁸ CC II, Amer, doc. 2, p. 11-13 (844).

³⁵⁹ CC II, Amer, doc. 5, p. 18-19 (922).

³⁶⁰ Per una caracterització dels monestirs fundats, en la seva majoria a principis del segle IX, a les planes litorals de l'Empordà i el Rosselló, veure la pàgina 409-411.

³⁶¹ CC V, doc. 230, p. 220-221 (932). Amb anterioritat, ens consta que la cel·la de Sant Pere de Roda i el preposít que n'estava al càrrec ja havien rebut algunes terres per donació: CC V, doc. 106, p. 136 (901); CC V, doc. 165, p. 173-174 (919). Ara bé, ambdós documents només se'ns han conservat a través d'extrets molt breus del pare Jaime Villanueva, sent impossible saber el valor real de les transaccions ni el lloc on estaven ubicats els béns cedits, motiu pel qual els he exclòs de la present aproximació.

En aquest sentit, cal destacar que tots els monestirs litorals estudiats han perdut la major part del seu arxiu, almenys pel que fa als seus primers anys d'existència. En conseqüència, en cap cas gaudirem de sèries seqüencials que permetin reconstruir els seus dominis amb un grau de detall similar a l'observat pels casos de Santa Maria d'Alaó, Sant Joan de les Abadesses o Santa Maria de Ripoll. Tot i així, he pogut recollir un total de 87 documents que els fan referència: 44 de Sant Pere de Roda,³⁶² 27 de Santa Maria de Castelldefels, 12 de Sant Pau del Maresme, 6 de Sant Feliu de Guíxols i 5 de Santa Maria de Roses (fig. 120).³⁶³ A més, tot i trobar-se repartits per un gran nombre d'arxius diferents, 19 se'ns han conservat en la seva forma original (fig. 121) i 35 en còpies fetes durant el mateix període medieval (fig. 122), deixant-nos amb només 33 diplomes que han de ser aproximats a través de transcripcions i els sempre problemàtics registres d'època moderna (fig. 123). Malgrat les pèrdues, per tant, acabem tenint un nombre bastant considerable de fonts d'informació.

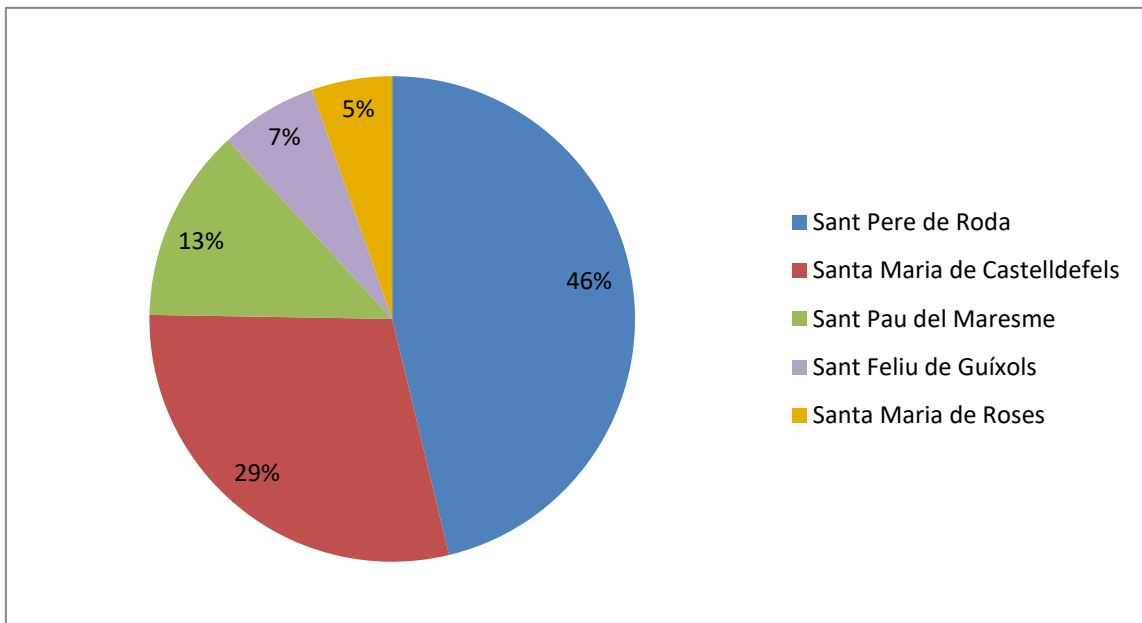

Fig. 120: Distribució dels documents referents als monestirs litorals segons el cenobi a què fan referència.

³⁶² Seguint el criteri fixat en l'apartat anterior, no he inclòs en aquest còmput cap dels documents, en la seva majoria preceptes reials destinats a Sant Esteve de Banyoles, Sant Policarp de Rasès o la seu de Girona, que esmentaven la cel·la de Roda abans d'esdevenir abadia: MGH DD KAR I, doc. 305, p. 458-460 (FALS 743); CC II, Banyoles, doc. 5 [4], p. 58-59 (878); CC V, doc. 52, p. 92-94 (879); RAE, doc. 7, p. 33-38 (899); CC II, Girona, doc. 8, p. 144-147 (899); CC V, doc. 106, p. 136 (901); CC II, Banyoles, doc. 6 [5], p. 62-64 (916); CC V, doc. 165, p. 173-174 (919).

³⁶³ La suma dels totals desglossats dona un resultat de 94 i no de 88 perquè hi ha diversos documents que fan referència a més d'un monestir, motiu pel qual han estat comptabilitzats varies vegades.

	Arxiu	Fons	Lligall / Carpeta	Nº Documents
Documents originals	AAM	Pergamins de Sant Cugat	-	1
	ABE	-	-	1
	ABEV	Arxiu Capitular de Vic	cal. 6	5
	ACA	Monacals d'Hisenda	Pergamins de Montalegre	4
		Cancelleria	Pergamins de Borrell II	2
	ACB	Pergamins	-	3
	ACG	Pergamins	-	1
	ADB	Mensa Episcopal	Títol IV	1
ADM	Empúries	ll. 1	1	
			Total	19

Fig. 121: Quadre resum de les fonts originals conservades.

	Arxiu	Fons / Manuscrit	Lligall / Volum	Nº Documents
Còpies i trasllats d'època medieval	ABEV	Arxiu Capitular de Vic	cal. 6	2 [2]
		Arxiu Episcopal de Vic	ll. 2061, plec IV	1 [1]
	ACA	Monacals d'Hisenda	-	1 [1]
		Cartoral de Sant Cugat del Vallès	-	28 [24]
	ACU	<i>Liber Dotaliarum Ecclesiae Urgellensis</i>	vol. 1	2 [2]
	ADG	Cartoral de Santa Maria de Roses	-	4 [4]
	HUHL	<i>Joan Gili Collection</i>	-	1 [1]
			Total	39 [35]

Fig. 122: Quadre resum de les fonts conservades a través de còpies i trasllats medievals.

	Arxiu	Fons / Manuscrit	Volum	Nº Documents
Transcripcions i extrets d'època moderna	ACM	<i>Deuxième catalogue des Archives de Montalegre</i>	-	1 [1]
	ADPO	Fons Fossà, 12 J 24 [Recueil des Monuments pour l'histoire du Roussillon]	vol. 1	2 [2]
			vol. 2	1 [1]
	AHN	MS. S-791 [Descripción del Real Monasterio de San Pedro de Roda]	-	1 [1]
	BNF	<i>Collection Baluze</i>	vol. 107	11 [8]
			vol. 117	1 [0]
			vol. 234	6 [5]
			vol. 238	2 [0]
			vol. 239	1 [0]
		<i>Collection Moreau</i>	vol. 6	2 [0]
			vol. 7	2 [0]
	vol. 10		2 [1]	
	-	Piere de Marca, <i>Marca hispanica sive limes hispanicus</i> , ed. Étienne Baluze (Paris: Apud Franciscum Muguët, 1688)	-	17 [1]
		Jaime Villanueva, <i>Viage literario á las iglesias de España</i> . 22v. (Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia; València: Imprenta de Oliveres, 1803-1852).	vol. 13	5 [1]
			vol. 15	10 [6]
		Jeroni Pujades, <i>Crónica universal del Principado de Cataluña, escrita a principios del siglo XVII</i> . 8v. (Barcelona: Imprenta de José Torner, 1829-1832)	vol. 7	15 [5]
	Claude Devic i Joseph Vaissète, <i>Histoire générale de Languedoc avec des notes et les pièces justificatives</i> . 16v. (Toulouse: Édouard Privat, libraire-éditeur, 1872-1904).	vol. 5	1 [1]	
Total			80 [33]	

Fig. 123: Quadre resum de les fonts conservades a través de transcripcions i extrets moderns.³⁶⁴

Tenint en compte la gran dispersió que s'acusa en les fonts d'aquests monestirs, encara més evident que en els casos anteriors, cal agrair de nou la tasca de compilació i edició que s'ha realitzat els darrers anys, especialment des del projecte de la *Catalunya Carolíngia*, ja que en els seus volums II, IV, V, VI i VII gairebé es recull tota la documentació treballada.³⁶⁵ De fet, l'únic document que no ha estat editat recentment és

³⁶⁴ En aquesta taula, per una qüestió d'economia de l'espai, he obviat totes aquelles obres que només ens informen de documents editats per altres autors anteriors o dels quals se'ns ha conservat l'original.

³⁶⁵ Ramon d'Abadal, *Els diplomes carolingis a Catalunya* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1952); Ramon Ordeig Mata, *Catalunya Carolíngia. Vol. IV: Els comtats d'Osona i Manresa* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999); Santiago Sobrequés Vidal, *Catalunya Carolíngia. Vol. V: Els comtats de*

el testament del bisbe Guisad d'Urgell que, en principi, s'haurà d'incloure en el volum VIII de la col·lecció, encara en procés de preparació, quelcom que m'ha obligat a servir-me d'una transcripció molt més antiga i poc acurada de Pere Pujol Tubau.³⁶⁶ Per últim, tot i que només me n'he servit de manera auxiliar per contrastar opinions respecte a aquells documents de datació més complexa, no es poden deixar sense cita la transcripció del *Cartoral de Santa Maria de Roses* feta per Josep M. Marquès, el *Diplomatari de Sant Pol de Mar* publicat per Josep M. Pons i Guri, o la ja clàssica edició del *Cartulari de Sant Cugat del Vallès* a cura de Josep Rius i Serra.³⁶⁷

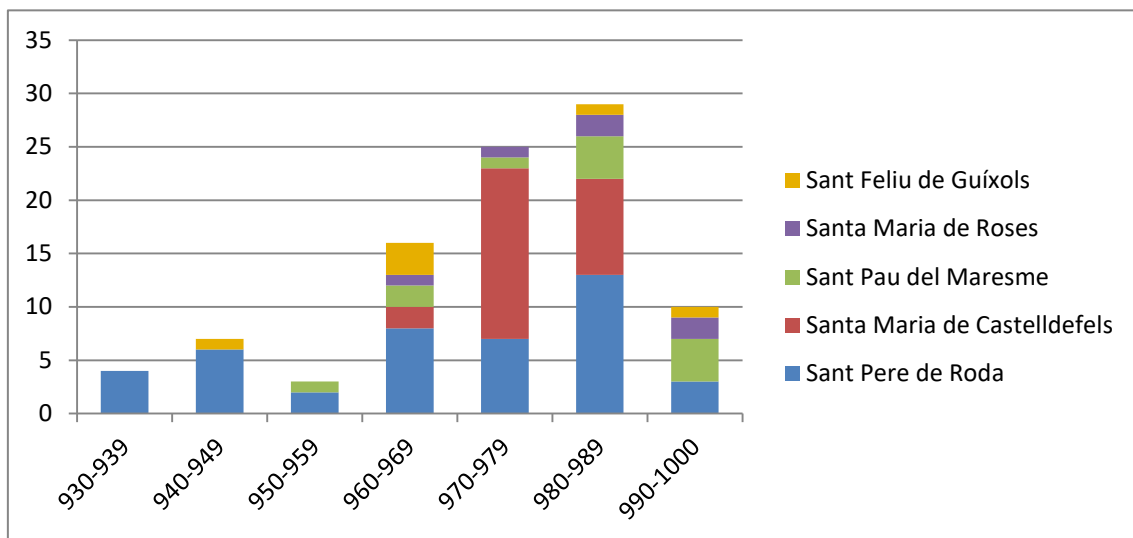

Fig. 124: Distribució dels documents referents als monestirs litorals segons la seva cronologia i el centre a què fan referència.

Passant a fer una valoració conjunta de les fonts conservades, en primer lloc, cal destacar que aquestes presenten una distribució relativament homogènia al llarg del temps, sobretot pel que respecta a Sant Pere de Roda, que cobreix amb un nombre més o menys estable de documents la totalitat del període estudiat (fig. 124). Tot i així, s'acusa una concentració especialment elevada de fonts a les dècades dels anys 70 i 80, marcada principalment per l'expansió patrimonial que durant aquell període visqué la

Girona, Besalú, Empúries i Peralada (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003); Pierre Ponsich, *Catalunya Carolíngia. Vol. VI: Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2006); Ignasi Baiges Jardí i Pere Puig Ustrell, *Catalunya Carolíngia. Vol. VII: El comtat de Barcelona* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, en premsa).

³⁶⁶ Pere Pujol Tubau, «Els testaments de tres Bisbes d'Urgell. Primera Part», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, 2 (1915), 196-200.

³⁶⁷ Josep M. Marquès Planagumà, *El Cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1986); Josep M. Pons Guri, «Diplomatari del monestir de Sant Pol de Mar (segles X-XII)», a *Recull d'estudis d'història jurídica catalana. Vol. III* (Barcelona: Fundació Noguera, 1989), p. 363-411; José Rius Serra, *Cartulario de «Sant Cugat» del Vallés. Vol. I* (Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Sección de Estudios Medievales de Barcelona, 1945).

casa de Santa Maria de Castelldefels, sens dubte la que ha conservat més intacte el seu fons documental gràcies a trobar-se recollit en el Cartulari de Sant Cugat. Ara bé, l'evolució d'aquest cenobi es va veure estroncada vers el 985, possiblement pels efectes que tingué sobre seu la campanya d'al-Manşūr contra Barcelona,³⁶⁸ quelcom que explica la davallada en la documentació que s'observa a la darrera dècada del segle X.

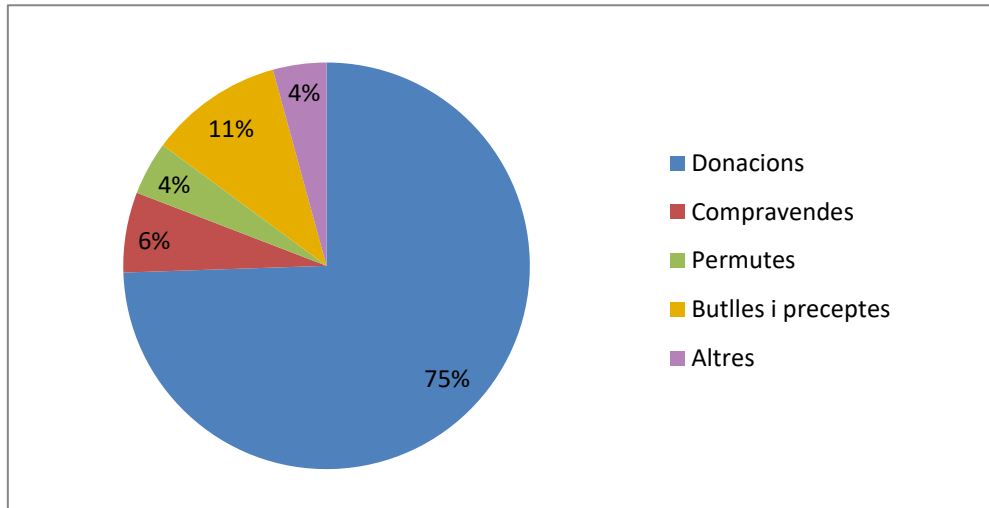

Fig. 125: Distribució dels documents referents als monestirs litorals segons la seva tipologia.

En relació a la tipologia documental, hi ha un predomini molt clar de les donacions que beneficiaren als cenobis, que arriben a representar un 75% del total, deixant molt enrere les compres i permutes, que només suposen un 10% (fig. 125). Això, en gran part, s'explica per la cronologia més tardana d'aquest exemple, ja que, si ens hi fixem, tant en el cas del Pallars i la Ribagorça com en el del Ripollès, a mesura que avança el segle X, les compres es van reduint en benefici de les donacions, que acaben sent hegemòniques. En aquest cas, però, també hi pot jugar un paper determinant el fet que pel cenobi més ben documentat, Sant Pere de Roda, al haver-se'ns perdut gairebé tot el seu arxiu, disposem bàsicament dels testaments que el citen com a beneficiari i que s'han conservat en els fons d'altres institucions (fig. 126). Per tant, cal tenir present que les lleixes testamentàries, ja de per si particularment nombroses per aquest monestir, podrien encara veure's sobrerrepresentades per la manca d'altres fonts que les ponderin, una distorsió que cal tenir en compte a l'hora de valorar la formació del seu

³⁶⁸ Respecte a la desaparició d'aquest cenobi, veure les reflexions exposades en fer-ne l'estudi monogràfic a les pàgines 348-350.

domini, car podria donar la falsa impressió que aquest tingué una actitud passiva en l'adquisició de noves propietats, sobretot en el seu entorn més immediat.

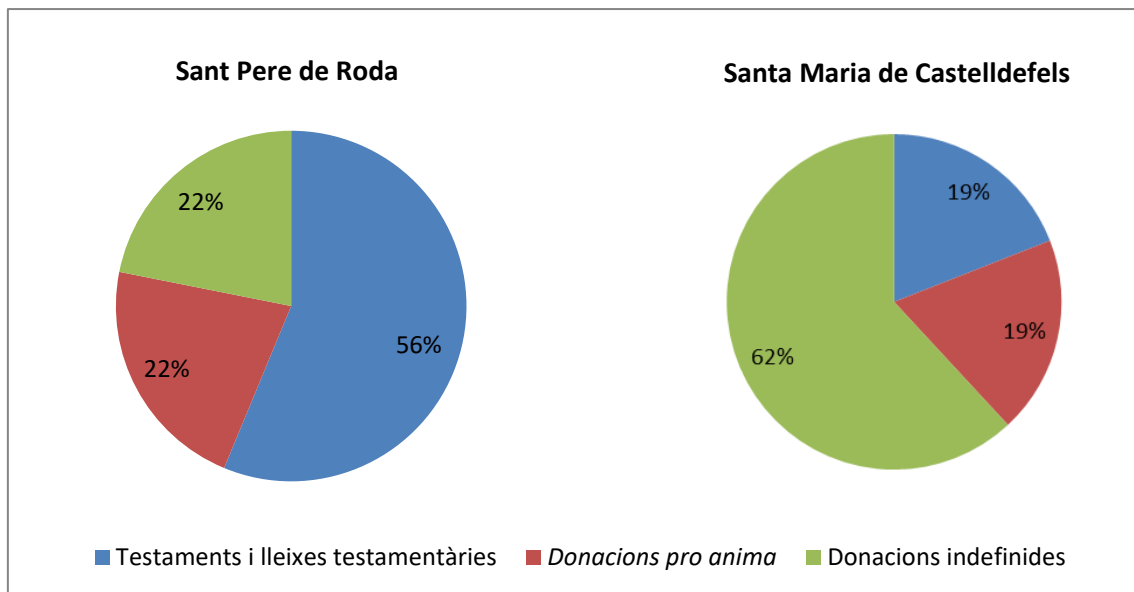

Fig. 126: Gràfic comparatiu entre el nombre de testaments que conformen les donacions rebudes per Sant Pere de Roda i Santa Maria de Castelldefels, el cenobi que, com he dit, ha conservat un fons documental més complet.

Per sort, aquesta problemàtica, especialment acusada en el cas de Sant Pere de Roda, es pot corregir per la conservació d'un nombre molt elevat de preceptes i butlles d'exempció que confirmen la pràctica totalitat dels seus béns de manera successiva els anys 944, 948, 974, 982 i 990, permetent visualitzar amb gran detall com evolucionaren els seus dominis, quin ritmes seguiren i on es concentraren els seus principals interessos.³⁶⁹ El mateix es pot dir de Sant Pau del Maresme i Sant Feliu de Guíxols, que també compten amb un precepte reial del 968 que ens ajuda a complementar la pobra imatge que dibuixarien les migrades donacions i compravendes conservades.³⁷⁰ Per tant, si ens servim de totes les fonts al nostre abast, al final, acabem disposant d'un nombre gens menyspreable de documents i, el més important, la majoria d'ells amb una gran quantitat de dades susceptibles de ser cartografiades.

³⁶⁹ CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 1, p. 226-228 (944); CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 2, p. 229-231 (948); CC V, doc. 421, p. 372-374 (974); CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 4, p. 235-244 (982); CC V, doc. 523, p. 465-468 (990). A part, Sant Pere de Roda també rebé un altre precepte el 953, vinculat únicament a una disputa sobre els drets del monestir sobre l'Estany de Castelló, i una butlla papal el 979 que no detalla els seus dominis, estenent de forma més vaga la seva protecció sobre tot el que li pertanyia: CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 3, p. 232-234 (953); CC V, doc. 454, p. 414-415 (979).

³⁷⁰ CC II, Sant Feliu de Guíxols i Sant Pol de Mar, doc. 1, p. 202-204 (968).

Bona prova d'això és que, seguint la mateixa metodologia que en els casos anteriors,³⁷¹ he pogut registrar un total de 527 propietats pertanyents als monestirs litorals dels comtats catalans: 336 de Sant Pere de Roda, 73 de Santa Maria de Castelldefels, 69 de Sant Pau del Maresme, 29 de Santa Maria de Roses i 20 de Sant Feliu de Guíxols. El 93%, a més, han pogut ser georeferenciades, el 75% de manera precisa i el 25% atenent al terme o parròquia en què estaven situades. Només el 7%, per tant, ha quedat fora de la cartografia elaborada, un percentatge molt baix que, majoritàriament, comprèn béns de caràcter mòbil o semovent als quals no se'ls pot donar una ubicació fixa. En conseqüència, de nou, he pogut elaborar una detallada cartografia seqüencial que, tot i la reducció del marc cronològic, ens ajudarà a copsar amb precisió com els monestirs fundats al litoral català interactuaren amb el paisatge del seu entorn i bastiren amb una rapidesa considerable uns dominis gens menyspreables.

4.2. Els cenobis del front litoral i la conquesta del mar

Un cop presentats els diversos casos d'estudi en què em centraré en aquest apartat i la documentació disponible per fer-ho, cal passar a veure com es fundaren aquests monestirs i les lògiques que motivaren el seu establiment, comparant-les amb els exemples vists fins ara. Abans de res, però, hem de parar atenció a les característiques particulars que presentaven els indrets on s'assentaren i, sobretot, al rol que jugava en la seva significació l'únic element que els unia: el mar.

El litoral marítim, una terra de frontera

Entrar a valorar el paisatge del litoral català en els primers segles del domini carolingi no és una tasca gens fàcil, ja que les fonts són pràcticament inexistentes fins a finals del segle IX i, quan comencen a proliferar, ens mostren un territori amb unes dinàmiques molt diferents a les observades en les regions veïnes.

De fet, la seva proximitat al mar, que no deixa d'encarnar una vertadera frontera, amb els perills i oportunitats que això comporta, provocà que la costa catalana, des del Rosselló fins al Garraf, presentés una situació més similar a la de les zones frontereres de l'interior. No en va, com estudià detalladament Pierre Bonnassie, quan comencem a

³⁷¹ Respecte a la metodologia seguida, veure'n la descripció a les pàgines 77-80.

comptar amb les primeres referències escrites sobre aquests territoris, s'hi constata una proliferació de grans dominis fiscals amb una densitat poblacional molt escassa i amb una minsa estructura politicoreligiosa, detectant-se un nombre pràcticament inexistent de viles i castells des dels quals organitzar el territori; una imatge que contrasta vivament amb el que s'observa a pocs kilòmetres terra endins.³⁷² Per tant, exceptuant la rica i dinàmica àrea de Barcelona, on s'hauria concentrat tota l'activitat comercial del període, s'ha tendit a interpretar el front litoral com un espai ingrat que havia quedat oblidat llargament pel poder comtal, no arrelant-hi un poblament estable fins un moment molt tardà, quan les comarques interiors ja estaven plenament estructurades.

Els darrers estudis tendeixen a matisar alguns aspectes d'aquesta imatge i, per exemple, Aymat Catafau ha argumentat que possiblement els comtes de Barcelona i Empúries, des del mateix segle IX, mostraren un interès molt més gran envers el mar del que les fonts arxivístiques ens permeten inferir.³⁷³ Al cap i a la fi, com recorda el mateix autor, són molts els indicis que permeten intuir, sobretot en el cas empordanès, l'existència d'una flota comtal ben dotada capaç inclús de dur a terme operacions militars contra places musulmanes tan allunyades com la de Pechina, a les immediacions d'Almeria, que fou assetjada per Sunyer II d'Empúries vers el 890.³⁷⁴ Així doncs, potser caldria reinterpretar l'acumulació de predis fiscals costaners en mans dels comtes no com una conseqüència fortuïta del seu despoblament, que hauria permès la subsistència intacte d'unes demarcacions que retrotraurien els seus orígens fins a època tardo-antiga, sinó com una acció voluntària per part d'aquests poders per fer-se amb el control d'una àrea de frontera amb grans possibilitats de futur.

Fos com fos, a finals del segle IX, no hi ha dubte que el territori litoral, sinó despoblat, si que estaria profundament desorganitzat, en una imatge que recorda bastant a la de la "terra de ningú" comentada a l'apartat anterior. Com ella era una regió de grans oportunitats, però, alhora, de gran inestabilitat, ja que, com els cristians atacaven

³⁷² Pierre Bonnassie, «Le littoral catalan durant le haut Moyen Âge», a *Castrum 7. Zones côtières littorales dans le monde méditerranéen au moyen âge: défense, peuplement, mise en valeur*, ed. Jean-Marie Martin (Rome: Ecole française de Rome; Madrid: Casa de Velázquez, 2001), p. 251-71.

³⁷³ Aymat Catafau, «La Catalogne et la mer aux Xe-XIIe siècles: l'autre frontière», *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 48 (2017), 101-14 (p. 105-9).

³⁷⁴ «Sunyer [II], comte d'Empúries (*Anbūrs*), del país d'*al-Faranġa*, es presentà amb quinze naus que atacà a la costa d'Almeria, al port de Pechina (*al-Baġġāna*). (...) Hi acudiren de nit tots els marins dels voltants d'Almeria i, quan estaven a punt d'arribar-hi, els infidels els espantaren i es replegaren. [Preferiren] pactar la treva, bo i optant pel rescat [dels captius] i [la signatura] d'un conveni comercial que els marins [de Pechina] acceptaren. (...) Conclòs l'afer entre ells i l'infidel des de llavors, aquest se n'anà amb les seves naus»: DQEONM, doc. 309, p. 235-236 ([889-890]).

terres musulmanes en busca de botí i nous tractats de pau que els fossin més beneficiosos, els sarraïns feren el mateix amb la costa catalana durant tota l'Alta Edat Mitjana. No oblidem, en aquest sentit, l'asseifa encapçalada per 'Abd al-Malik ibn Sa'īd ibn Abī Hamāma que, al front de quaranta naus, vint d'incendiàries i vint carregades de tropes, assolà durant l'estiu del 935 el litoral des del Rosselló fins a Barcelona, ciutat que assetjà abans de retirar-se al port musulmà de Tortosa.³⁷⁵ Per tant, inevitablement, era una zona de perill que no devia ser fàcil de reorganitzar adequadament.

Tot i així, des de finals del segle IX, però sobretot a principis del següent, potser per evitar la successió d'atacs com els descrits, observem per part dels grans magnats del país, i en especial dels membres de les diverses famílies comtals, la concatenació d'iniciatives destinades a estructurar i controlar millor aquests espais; una operació en la qual caldrà emmarcar el naixement de molts dels cenobis aquí estudiats.³⁷⁶

La fundació dels monestirs litorals

Els primers cenobis en ser fundats a la zona litoral catalana, si exceptuem el cas particular de Sant Pere de Roda, sembla que haurien estat els de Sant Pau del Maresme i Sant Feliu de Guíxols, ambdós ubicats a la costa del comtat de Girona.

Desgraciadament, desconeixem els detalls d'aquestes dues fundacions i, quan ens apareixen referits per primera vegada en les fonts escrites, un el 955 i l'altre el 961,³⁷⁷ sembla que ja comptarien amb cert recorregut previ, malgrat que, obviant les moltes llegendes sobre un origen antic, no crec que es puguin retrotreure fins més enllà del tombant de segle.³⁷⁸ Una pista per poder-nos aproximar als seus orígens, almenys en el cas de Sant Feliu de Guíxols, ens la dóna un document de l'any 1015 en què s'especifica que, entre el 917 i el 947, els comtes Sunyer i Riquilda de Barcelona li havien donat diversos predis en el seu entorn més immediat.³⁷⁹ No en va, tenint en compte les proporcions dels béns lliurats, que s'estenien discontinuament per una àrea

³⁷⁵ DQEONM, doc. 382, p. 278-282 (935). Una representació cartogràfica de la ruta seguida per aquesta asseifa, que acabà abastant tota la costa catalana, es pot consultar a: Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, *Atlas del comtat de Girona (785-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2000), p. 13.

³⁷⁶ La correspondència entre l'aparició dels monestirs litorals i l'estructuració d'aquests territoris, ja havia estat apuntada, sense entrar-hi en detall, per Pierre Bonnassie, que ho considerarà «*le véritable démarrage du peuplement sur la côte*»: Bonnassie, p. 262.

³⁷⁷ CC V, doc. 307, p. 283-284 (955); CC IV, doc. 890, p. 669-670 (961).

³⁷⁸ Respecte als orígens d'aquests dos cenobis i les diverses interpretacions que se n'han derivat, em remeto a l'explicació i a la bibliografia citada a les pàgines 315-318 d'aquest mateix treball.

³⁷⁹ MH, apèndix, doc. 173, col. 996-998 (1015).

de gairebé 250 km² (fig. 127), no sembla que es tractés d'una donació convencional, sinó de la pròpia dotació del monestir. Per tant, m'inclino a creure que en el cas de Sant Feliu de Guíxols estaríem davant d'una fundació de caràcter plenament comtal, una asseveració que probablement podríem fer extensiva a Sant Pau del Maresme, que presenta una evolució posterior molt semblant.

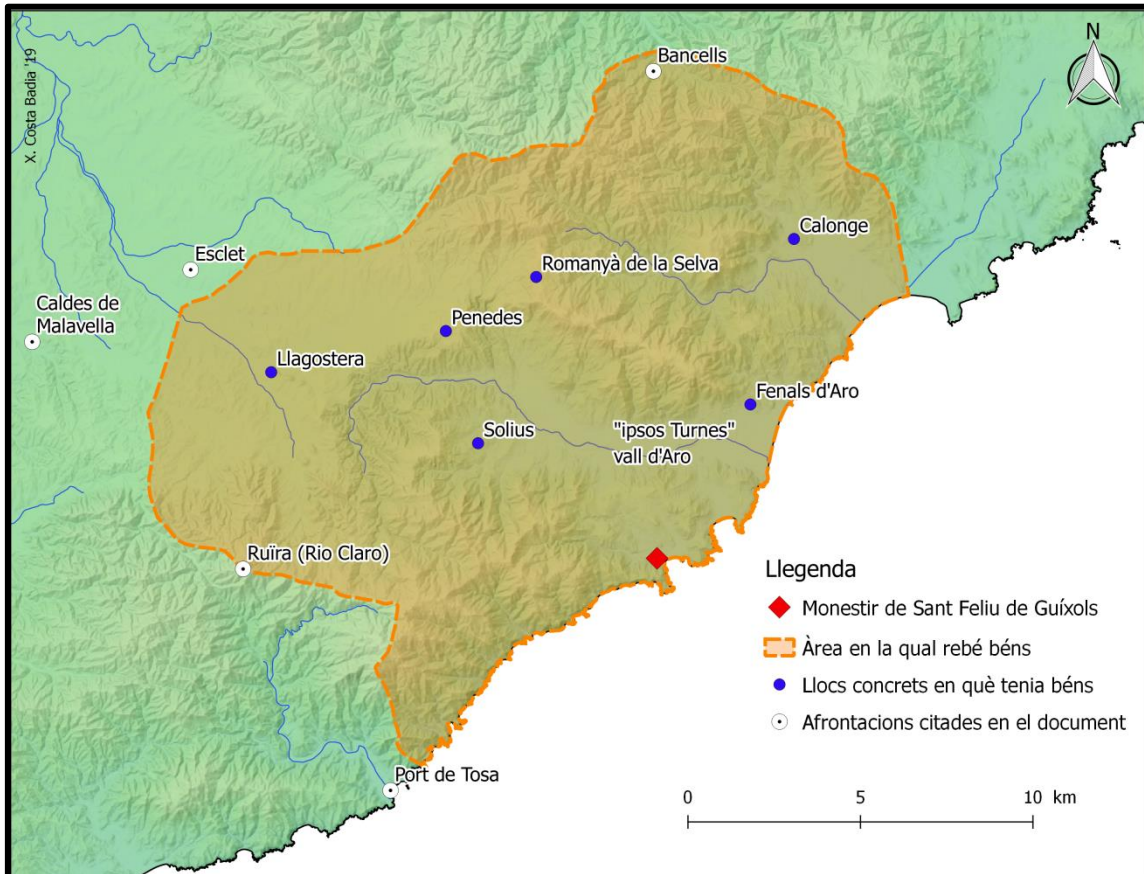

Fig. 127: Àrea aproximada en la qual es concentraven els béns donats per Sunyer i Riquilda al monestir de Sant Feliu de Guíxols segons un document del 1015.³⁸⁰

La donació de Sunyer i Riquilda a l'abadia guixolenca, però, encara ens ofereix més informació a l'hora d'entendre la lògica darrera d'aquest establiment monàstic, ja que, si analitzem el mapa presentat sobre aquestes línies, ens adonem que els dominis rebuts pel cenobi es concentraven en una àrea centrada al voltant de la vall d'Aro. Això és molt interessant perquè no es tracta d'un territori qualsevol, sinó que, des d'un punt de vista geoestratègic, constitueix el corredor natural que uneix de manera més directa la ciutat de Girona amb el mar, quelcom que devia dotar-lo d'una importància especial

³⁸⁰ «Habet ipsum alode affrontationes: de orientis in ipsa mare, et de meridie in ipsa mare similiter et pervadit usque ad portum de Torsa, et de occiduo subiungit etim termes de Rio Claro vel de Calidas, et de circi annectit cum termes de Asclat et pervadit usque in ipsos Vancellos de Romano, et inde vertit usque ad mare»: MH, apèndix, doc. 173, col. 996-998 (1015).

per als poders d'aquella ciutat. Bona prova d'això és que, a partir del 881, autoritzada per un precepte del rei Carloman,³⁸¹ la seu gironina ja havien començat a reorganitzar aquell territori i, com ha estudiat Joan Blanco, a principis del segle X ja s'hi observa un creixent nombre de viles i vilars més o menys definits.³⁸²

El mateix interès que guià als bisbes de Girona devia ser el que motivà als comtes de Barcelona a introduir-se cada vegada més activament en la gestió i reorganització d'aquella vall, com demostra el fet que el 919 adquirissin de mans d'una tal Emma la vall de Llagostera i que, vint anys més tard, permutessin amb el bisbe Guiu de Girona bona part dels seus dominis a la regió, potser ja amb la idea d'establir el monestir de Sant Feliu en ment.³⁸³ Aquesta darrera màxima no la podem assegurar, però, tenint en compte el context, sembla fora de dubte que aquell cenobi hauria nascut amb l'objectiu d'ajudar a consolidar i controlar aquell territori de creixent interès geoestratègic; més encara quan constatem que el centre monasterial s'acabà assentat just davant d'un dels ports naturals més importants de la zona. Recordem, en aquest sentit, que la badia de Guíxols, malgrat presentar alguns problemes geomorfològics notables, sobretot per la seva exposició als vents de sud-est, acabà esdevenint un dels principals ports de la costa gironina, sobretot per la ja comentada accessibilitat que tenia des de l'interior, que el feia molt més hàbil que els de Tossa i Lloret.³⁸⁴

Una situació similar, de nou, podríem inferir-la en el cas de Sant Pau del Maresme, car, tot i la manca de proves irrefutables, en una zona on la costa és especialment poc accidentada, oferint escasses rades on resguardar les naus, el petit promontori on s'alça el monestir i l'estany que la tradició oral recorda vers la desembocadura de la riera de Vallalta podrien haver estat utilitzats fàcilment com a port natural des d'una data bastant reclusa, sobretot per petits vaixells de cabotatge. En aquest supòsit, ens trobaríem davant de dues fundacions que, més enllà de les

³⁸¹ CC V, doc. 56, p. 97-98 (881).

³⁸² Joan Blanco de la Lama, *El monestir de Sant Feliu de Guíxols (segles X-XI). La formació del domini* (Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, 1991), p. 5-9.

³⁸³ CC V, doc. 162, p. 170-171 (919); CC V, doc. 248, p. 233-235 (939). La fragmentació de l'alou inicial de la vall d'Aro, probablement d'origen visigot, i la seva posterior reintegració a l'entorn de Sant Feliu de Guíxols ha estat molt ben sintetitzada, emprant tant representacions cartogràfiques com altres recursos gràfics, per: Bolòs i Hurtado, *Atlas del comtat de Girona (785-993)*, p. 82-83.

³⁸⁴ Respecte al port de Sant Feliu de Guíxols, les seves característiques geomorfològiques i la seva importància històrica, veure: Fernando Martínez Abella, *El port de Sant Feliu de Guíxols* (Barcelona: Direcció General de Ports i Costes, 1995), p. 17-22; Silvia Orvietani Busch, *Medieval Mediterranean Ports: The Catalan and Tuscan Coasts, 1100-1235* (Leiden: Brill, 2001), p. 80-93; Àngel Jiménez Navarro i Jordi Vivo Llorca, «Època medieval», a *El port de Sant Feliu de Guíxols. Recorregut històric amb motiu del seu centenari*, ed. Jordi Gaitx (Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols; Diputació de Girona, 2004), p. 29-49 (p. 35-41).

connotacions espirituals que s'han d'atribuir a tota fundació monàstica, haurien tingut, com els monestirs pirinencs vists anteriorment, una clara funció politicosocial, ajudant als seus fundadors a fer-se present sobre el territori, integrar les persones que hi residien en les seves xarxes de fidelitat i, en definitiva, articular aquelles regions geoestratègicament més importants, sobretot des del punt de vista de les comunicacions, en aquest cas marítimes. Les lògiques fundacionals dels dos centres comentats, per tant, serien molt similars a les observades en altres àmbits territorials, sent interessant assenyalar que, a mitjan segle X, mentre els comtes de Cerdanya-Besalú empraven els monestirs per afermar el seu domini sobre les valls pirinenques, els seus cosins de Barcelona feien el mateix, però centrats principalment en l'àmbit litoral, prefigurant ja uns interessos cada vegada més diferenciats entre ells.

En el cas de Sant Pere de Roda, la situació d'origen se'ns presenta lleugerament diferent, ja que la conversió d'aquella antiga cel·la de Sant Esteve de Banyoles en una abadia independent sembla que hauria anat a càrrec d'un particular, Tassi, interessat principalment en consolidar la seva posició social i crear un monument de memòria per a ell i la seva família. No en va, a part de patrocinar l'elecció del seu fill Hildesind com a primer abat de la comunitat,³⁸⁵ convertí aquell cenobi en la seva *cella memoriae*, sent enterrat en un lloc principal i commemorat durant segles a través d'una controvertida inscripció que ha generat múltiples lectures i interpretacions.³⁸⁶ Per tant, com també prova el seu paper preponderat en l'obtenció dels dos preceptes de Lluís d'Ultramar que certificaren la definitiva independència del cenobi respecte a l'abadia de Banyoles,³⁸⁷ no hi ha dubte que estem davant d'una fundació de caràcter particular amb un plantejament *a priori* molt diferent del que constatarem en els dos centres vists anteriorment.

L'abadia de Roda, però, des d'un primer moment, també es mostrà molt propera a la família comtal empordanesa i, en especial, al comte Gausfred d'Empúries, del qual podem imaginar que Tassi devia ser un estret col·laborador. Recordem que, a part d'aparèixer citat en els dos preceptes del rei Lluís d'Ultramar donant el seu consentiment a l'erecció de la nova abadia, un any més tard, el 944, ja li féu una important donació de diversos alous i, entre ells, de l'Estany de Castelló;³⁸⁸ un predi tan notable que, per si sol, es féu mereixedor d'un precepte reial que en confirmés la

³⁸⁵ CC V, doc. 260, p. 241 ([c. 944]),

³⁸⁶ Respecte a la problemàtica inscripció funerària de Tassi i les diverses interpretacions que se n'han derivat, em remeto a l'extensa bibliografia recollida a la nota 949 de la pàgina 325.

³⁸⁷ CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 1, p. 226-228 (944); CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 2, p. 229-231 (948).

³⁸⁸ CC V, doc. 267, p. 245-246 (945).

possessió per part del cenobi.³⁸⁹ Tanmateix, el punt àlgid de les relacions entre el comte i el monestir arribà l'any 974, quan Gausfred, juntament amb el seu fill, el bisbe Sunyer d'Elna, dotà Sant Pere amb una gran quantitat de béns, entre els quals s'hi comptava bona part del cap de Creus amb les seves terres, els seus boscos, les seves pastures, els seus molins, les seves pesqueres i les seves esglésies.³⁹⁰ Sembla talment com si, a través d'aquella cessió, s'hagués volgut erigir l'abadia de Roda, que ja gaudia de cert prestigi i posseïa varies esglésies de la zona heretades del domini de Banyoles, en el centre articulador de tota aquella demarcació, substituint inclús els castells de Sant Salvador de Verdera i Miralles, que s'incorporaren al seu domini (fig. 128).

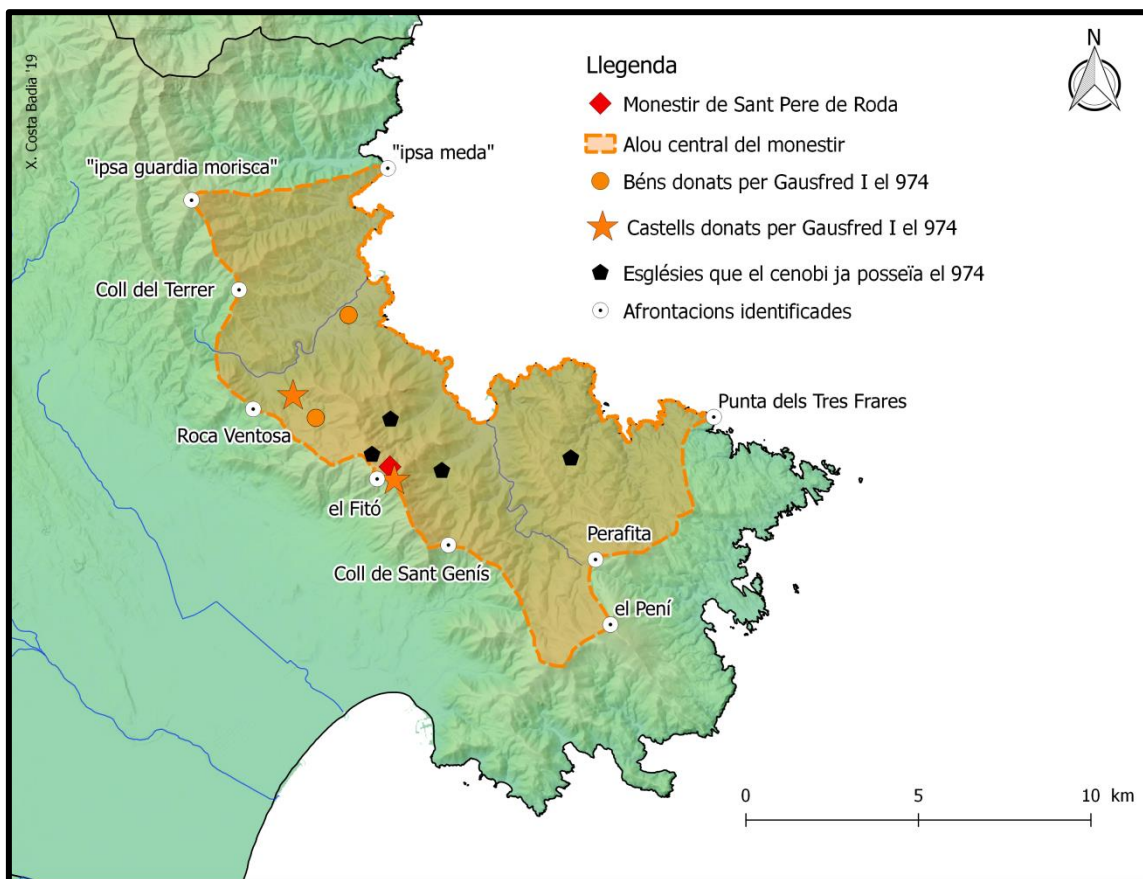

Fig. 128: Domini central aproximat de Sant Pere de Roda segons la confirmació que en féu el 974, pocs mesos després de la dotació del comte Gausfred, el papa Benet VI.³⁹¹

Així doncs, malgrat presentar uns orígens diferents, no hi ha dubte que el cenobi de Sant Pere de Roda també acabà assumint un rol important en l'articulació del territori, convertint-se en un estret col·laborador dels comtes empordanesos en la gestió

³⁸⁹ CC II, Sant Pere de Rodas, doc. 3, p. 232-234 (953).

³⁹⁰ CC V, doc. 420, p. 368-371 (974).

³⁹¹ CC V, doc. 421, p. 372-374 (974).

tant del propi massís on estava fundat com de les dues planes que s'obrien a banda i banda, espais pels quals, com veurem, s'estenien els seus dominis. Pràcticament el mateix es pot dir de Santa Maria de Roses, car, si bé en un primer moment sembla que el comte Gausfred sospesà la possibilitat d'unir aquesta església a Sant Pere, com consta en el primer precepte que li lliurà Lluís d'Ultramar el 944,³⁹² també s'acabà erigint en una abadia independent, molt vinculada a la família comtal, en la qual es delegà l'administració d'una altra part important del cap de Creus: la badia de Montjoi.³⁹³ Ara bé, el document que registra aquesta donació, que probablement s'ha d'identificar amb la dotació inicial del cenobi, només ens ha arribat a través d'una còpia interpolada que, sumada a la migradesa del seu arxiu, dificulta enormement poder-nos aproximar amb garanties al seu procés fundacional i als seus primers anys d'història.

Deixant de banda l'exemple d'aquests centres empordanesos, cal fixar-nos en l'únic que resta, el de Santa Maria de Castelldefels. Aquest cas, de nou, presenta certes particularitats, ja que, a tenor de la seva ubicació, «*in terminio de castrum Erapruniano, in locum que vocant Castrum Feles*», sembla que es tractaria d'una fundació senyorial per part de la família vicarial que tenia al seu càrrec aquells castells. Bona prova d'això és l'estreta relació que sempre demostrà amb Galí d'Eramprunyà, que li féu grans donacions tant en vida com en el moment de la seva mort, quan, a més, féu diverses disposicions destinades a reformar la comunitat, atorgant-se clarament el rol de protector i promotor de la institució.³⁹⁴ Ara bé, el fet que es tractés d'un establiment senyorial i no comtal no treu que els seus patrons seculars, a imitació dels comtes, no l'utilitzessin també com a via per prestigiar el seu llinatge, preservar la seva memòria i reorganitzar el territori, guanyant, a través seu, una major presència en la localitat que facilités la seva integració territorial i hi afermés el seu domini.

En aquest sentit, és interessant veure com en el cas de Castelldefels, el que ha conservat una documentació més seriada, s'observa des de la seva fundació un gran nombre de donacions que, seguint el plantejament utilitzat al llarg de la tesi, cal interpretar com a mostres d'alineació amb l'acció vicarial per part dels petits propietaris de l'entorn, entrant així dins de la seva xarxa clientelar. No en va, moltes de les cessions especificaven que el donador retindria el domini útil sobre els béns donats a canvi del

³⁹² CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 1, p. 226-228 (944).

³⁹³ CC V, doc. 434, p. 383-386 (INTERPOLAT 976).

³⁹⁴ CC VII, doc. 595 (972); CC VII, doc. 760 (981); CC VII, doc. 760 (981). Respecte a la interpretació de les deixes del testament de Galí «*ad monasterium edificandum*» com un reflex de la seva intenció de reformar la comunitat, veure la nota 1063 de la pàgina 349.

pagament de la tasca, quelcom que deixa fora de dubte que es tractava d'un acte simbòlic que servia a la població local per reconèixer l'autoritat del cenobi i dels seus patrons, situant-se sota la seva protecció i defensa.³⁹⁵ Per tant, sembla que Santa Maria de Castelldefels hauria jugat un rol important per afavorir la integració territorial dels senyors d'Eramprunyà en els seus dominis i, sobretot, a la costa, car, si bé els diplomes recollits en el Cartulari de Sant Cugat acostumen a indicar només el terme castral en què s'ubicaven els béns lliurats, diversos d'ells afrontaven «*in ipsa marina*».³⁹⁶

Tenint en compte tot això, podem concloure que darrera de les lògiques fundacionals del monestirs litorals tornem a trobar una gran quantitat de situacions diferents en què els interessos religiosos i commemoratius dels fundadors es mesclaven amb la seva voluntat de guanyar presència en aquells territoris més importants des d'un punt de vista geoestratègic. Ara bé, tot i que els interessos de fons acabessin sent els mateixos que en les àrees de muntanya, a la zona de costa no es buscava el control d'encreuaments de camins ni llocs de pas terrestre, sinó que era el control del mar i dels ports que hi donaven accés el que determinà la ubicació final dels monestirs.

El mar, un veí perillós

Un cop vist el paper determinant del mar en l'establiment d'aquests cenobis, cal valorar com condicionà la seva evolució posterior, car, com he comentat anteriorment, el litoral marítim era una terra rica en possibilitats, oberta al món, però alhora exposada a uns atacs marítics tan difícils de preveure com d'evitar.

Aquest factor, sens dubte, marcà els inicis de molts dels monestirs estudiats, ja que tenim indicis per creure que, sobretot aquells ubicats en cotes més baixes, patiren atacs regulars per part d'embarcacions sarraïnes durant tot el període alt-medieval. En aquest sentit, cal recordar l'asseifa que sofriren els monestirs de Sant Pau del Maresme i Sant Feliu de Guíxols l'any 965; una data que quedà fixada en la memòria de la comunitat guixolenc fins entrat el segle XVII, quan el seu abat Alonso Cano encara escrigué sobre els seus devastadors efectes, barrejant-hi, això sí, molts elements

³⁹⁵ CC VII, doc. 569 (970); CC VII, doc. 596 (972); CC VII, doc. 597 (972).

³⁹⁶ CC VII, doc. 658 (976); CC VII, doc. 670 (977).

extemporanis fruit de la seva pròpia inventiva.³⁹⁷ Tanmateix, en aquest punt, no s'ha de dubtar de la seva credibilitat, car l'obra *Nafh al-ṭīb* de l'historiador algerí al-Maqqarī també registra diversos atacs musulmans contra les costes catalanes aquell estiu.³⁹⁸ A més, com plantejà Joan Blanco de Lama, aquesta eventual destrucció explicaria perquè tres anys més tard, el 968, trobem els monestirs de Sant Feliu i Sant Pau sota el regiment d'un mateix abat, el prestigiós monjo Sunyer de Cuixà, acudint a la cort franca en busca d'un precepte que confirmés les seves possessions.³⁹⁹

La situació dels monestirs litorals, per tant, no devia ser fàcil en els seus inicis i, sense anar més lluny, el 982, no sabem si per causa de la mateixa ràtzia o per una de posterior, tornem a trobar una deixa a Sant Pau del Maresme *«pro restauracione nostre ecclesie»*.⁴⁰⁰ De fet, el desconeixement que tenim sobre aquest període es podria explicar en part per aquests saquejos, car, com informa la ja citada confirmació del 1015 que ens dóna notícia sobre les primeres donacions comtals a Sant Feliu de Guíxols, els diplomes originals que les consignaven s'havien perdut *«pro sola negligentia casu atque incuria et infestatione paganorum igne combusta»*.⁴⁰¹ Ara bé, el fet que, tot i aquestes adversitats, els cenobis fossin repetidament refundats, cada cop més fortificats, és molt indicatiu de la importància que se'ls donava des del poder comtal, sent un element bàsic de l'estructuració social, política i religiosa de les comarques litorals.

L'únic monestir que no es referia després d'un atac musulmà, de fet, seria el de Santa Maria de Castelldefels que, com he comentat anteriorment, per la cronologia de la seva sobtada desaparició, sembla que s'hauria vist afectat per l'assalt sarraí de Barcelona l'estiu del 985. En aquest cas, però, tant l'església monàstica com totes les seves propietats foren lliurades a l'abadia vallesana de Sant Cugat, constant ja entre els molts béns que li confirmà el rei Lotari l'any 986.⁴⁰² Per tant, al final, malgrat la desaparició d'aquell petit cenobi litoral, els seus rols foren assumits per una altra institució monàstica encara més potent econòmicament que seguí augmentant les seves possessions a la zona i consolidant la seva reorganització, potser conscient de la gran oportunitat que li brindava poder obtenir una sortida directa al mar.

³⁹⁷ Alonso Cano, *Discurso general de este antiquísimo Castillo y Monasterio de Sanct Feliu de Guíxols de la Orden de Ntro. Glorioso P. S. Benito* (Madrid: Manuscrit MSS/9635 de la Biblioteca Nacional d'Espanya, 1606), f. 19r-22r.

³⁹⁸ DQEONM, doc. 423, p. 315 (965).

³⁹⁹ Blanco de la Lama, p. 11-24.

⁴⁰⁰ CC VII, doc. 774 (982).

⁴⁰¹ MH, apèndix, doc. 173, col. 996-998 (1015).

⁴⁰² CC II, Sant Cugat del Vallès, doc. 3, p. 194-200 (986).

Així doncs, el mar se'ns presenta com una frontera perillosa i permanent que, amb els recursos de l'època, difícilment podia ser controlada de manera efectiva, estant la costa permanentment exposada als perills exteriors. Al mateix temps, però, era un espai de progrés i possibilitats que calia mantenir, invertint-se no pocs recursos per superar les diferents destruccions que s'anaren succeint.

4.3. La configuració territorial dels monestirs litorals

Vista les lògiques que s'amaguen darrera de les fundacions monàstiques del litoral català i la importància que el mar tingué com a condicionant en el seu establiment i posterior evolució, cal que passem a analitzar la forma que prengueren els seus dominis patrimonials, ressaltant les principals semblances i diferències que s'acusen respecte als cenobis pirinencs comentats al llarg dels dos apartats anteriors.

El domini central, entre la terra i el mar

Introduint-nos en aquesta aproximació més acotada als conjunts patrimonials que bastiren els diferents monestirs del front litoral, cal que ens centrem primerament en la caracterització dels seus alous centrals; els quals, com ja he tingut oportunitat de comentat, ens són especialment coneguts gràcies als casos de Sant Pere de Roda, Sant Feliu de Guíxols i, en menors mesura, Santa Maria de Roses.

A través d'aquests exemples, podem reconstruir amb una mínima precisió els diversos elements que componien els seus dominis nuclears, si bé les descripcions que ens en dóna la documentació acostumen a ser bastant vagues. Així, per exemple, en el cas de Sant Feliu de Guíxols, el 1015, en confirmar-li els alous que havien constituït la seva dotació, el comte Ramon Borrell es limità a informar que hi havia «*casas, casales, hortis, hortalis, arboribus pomiferis vel impomiferis, terris, vineis, silviset garricis, molendinis, cultum et heremum, lapides et fontes glandiferis maioris et minoris, pratis, pascuis, aquis aquarumve ductibus vel reductibus*».⁴⁰³ Ara bé, em sembla un punt de partida prou interessant per constatar que es tractava d'uns dominis patrimonials amb una estructura molt diversificada que no només serien molt semblant als d'un monestir de muntanya, sinó també als de qualsevol nucli poblacional dels comtats catalans alt-

⁴⁰³ MH, apèndix, doc. 173, col. 996-998 (1015).

medievals, car el seu objectiu no era altre que servir de base econòmica a la institució, proveint-la de tot allò necessari per garantir la seva supervivència i la seva posició de poder. Per tant, no sorprèn trobar-hi per sobre de tot elements destinats a la producció agropecuària i a la seva posterior transformació, com prova la presència de molins.

Més interessant que constatar la importància que hi tenia la pràctica agrícola, em sembla ressaltar la forta presència que es pot intuir per part de la ramaderia i l'aprofitament del bosc, dues activitats que, almenys en l'imaginari popular, es troben més associades als ambients de muntanya. En aquest sentit, tot i que en el cas de Sant Feliu de Guíxols ja constatem la presència de prats, pastures i glandífers destinats probablement al bestiar, és especialment paradigmàtic l'exemple de Sant Pere de Roda, ja que, condicionat per l'aspresa pròpia del massís del cap de Creus, en la dotàlia que li féu el comte Gausfred d'Empúries l'any 974, els boscs, les garrigues, els prats i les pastures hi tenen un paper clarament preponderant, molt per sobre dels cultius, que, exceptuant la vinya, només apareixen de manera genèrica quan se li confirmen totes les «*terras eremas sive cultas et incultas*».⁴⁰⁴ Sens dubte, aquesta imatge pot estar condicionada pel fet que, com ens recorda Jordi Bolòs, l'abadia de Roda sembla que fou fundada sobre un antic *saltus* d'origen fiscal en el qual predominaven els erms i els boscos.⁴⁰⁵ Ara bé, sumada a altres evidències, com la recepció per part de Santa Maria de Castelldefels de la meitat de les eugues i vaques del seu patró,⁴⁰⁶ reforça la idea que la ramaderia, inclús en les zones litorals, era un dels pilars econòmics del monacat.

Finalment, a partir del cas de Sant Pere de Roda, també se'ns posa de manifest la rellevància que el mar tingué com a recurs econòmic dins dels dominis centrals d'aquells centres establerts a les seves immediacions, ja que, en la citada donació comtal del 974, se li cedí «*ipso mare cum suos portos et suas piscatorias*» des de la meda que hi ha al sud del port de Colera fins al cap dels Tres Frares. De fet, segons consta en un capbreu del segle XV, en aquelles dates, Sant Pere seguia posseint el mar des del cap de s'Arenella fins al dels Tres Frares, una àrea en què hi havia els ports de la Vall, Llen, Fornells i Taballera, tots ells pervinguts de sengles botigues dedicades a la pesca i als petits intercanvis comercials; activitats per les quals, amb algunes excepcions,

⁴⁰⁴ CC V, doc. 420, p. 368-371 (974).

⁴⁰⁵ Jordi Bolòs, «Dominis monàstics i organització del territori a l'edat mitjana», a *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació. Vol. III*, ed. Jordi Bolòs i Joan J. Busqueta (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2000), p. 127-65 (p. 147).

⁴⁰⁶ CC VII, doc. 760 (981).

s'havia de pagar un cens al monestir, sovint en peix.⁴⁰⁷ Això mateix devia succeir en els dominis de la veïna casa de Santa Maria de Roses, car, en aquest cas, el comte Gausfred no només li lliurà «*ipsum mare cum omni sua piscacione*» des de la desembocadura de la Muga fins a la punta de la Creu, sinó també «*omnes decimas atque naufragaciones (...) et omne usum vel censum de ipso mare infra hos terminos, (...) tam in negociis exercendis quam in navigiis operandis et reliquis usibus acquirendis*».⁴⁰⁸

Tenint en compte totes aquestes evidències, no hi ha dubte que el mar era entès com un recurs fiscal del qual el comte podia disposar lliurement, sent utilitzat per dotar els cenobis establerts a les seves immediacions, que, a partir de llavors, n'extraïen rendes d'una manera similar a com ho feien amb les terres del seu entorn. Així, més enllà dels múltiples significats que li hem anat donant com a frontera, el mar constituïa també un recurs econòmic i alimentari de primera importància per als cenobis litorals, fins al punt que, alguns d'ells, com Sant Feliu de Guíxols, amb l'increment del comerç marítim a partir del segle XII, esdevingueren centres portuaris de primer ordre, sent conegudes les disputes que enfrontaren al llarg de la Baixa Edat Mitjana els seus abats amb els jurats gironins sobre si aquests havien o no de pagar gravàmens per les mercaderies que abastien aquella ciutat des del port del monestir.⁴⁰⁹ Per tant, és aquesta presència integrada del mar el que acabà distingint i significat els dominis centrals dels monestirs del front litoral, car, per tota la resta, i especialment pel paper que hi jugà la ramaderia, presenten poques diferències amb els de l'àmbit pirinenc.

L'expansió patrimonial dels monestirs litorals i les seves lògiques politicoreligioses

Un cop comentades les característiques dels dominis nuclears dels diferents cenobis costaners, cal que passem a valorar les lògiques que s'amaguen darrera dels

⁴⁰⁷ Arnald Plujà Canals i Sònia Masmartí Recasens, *Els dominis de Sant Pere de Rodes al cap de Creus segons un capbreu de la Celleria (1420-1429)* (Girona: Ajuntament del Port de la Selva; Fundació Albert Tomàs i Bassols; Barcelona: Museu d'Història de Catalunya, 2013), p. 93-99.

⁴⁰⁸ CC V, doc. 434, p. 383-386 (INTERPOLAT 976). Aquest document presenta greus problemes de transmissió, havent patit algunes alteracions posteriors. Els seus editors, però, han considerat que les parts aquí citades formarien part del document original. Tot i així, tenint en compte l'excepteional grau de detall que presenten, no es pot menystenir la possibilitat que poguessin haver estat interpolades al segle XIII, quan es redactà el Cartoral de Santa Maria de Roses. En qualsevol cas, però, constitueixen una prova molt valuosa del que implicava per a un cenobi la possessió de drets sobre el mar.

⁴⁰⁹ Respecte a l'enriquiment exponencial que visqué l'abadia de Sant Feliu de Guíxols a partir del segle XII, quan esdevingué un dels principals ports comercials del Principat, i els conflictes que això li generà amb els mercaders i jurats de la ciutat de Girona a partir del segle XIV, veure: Orvietani Busch, p. 89-90; Jiménez Navarro i Vivo Llorca, p. 35-41.

béns dispersos que aquests monestirs anaren adquirint al llarg del segle X a través de compres, permutes i donacions de caràcter molt divers.

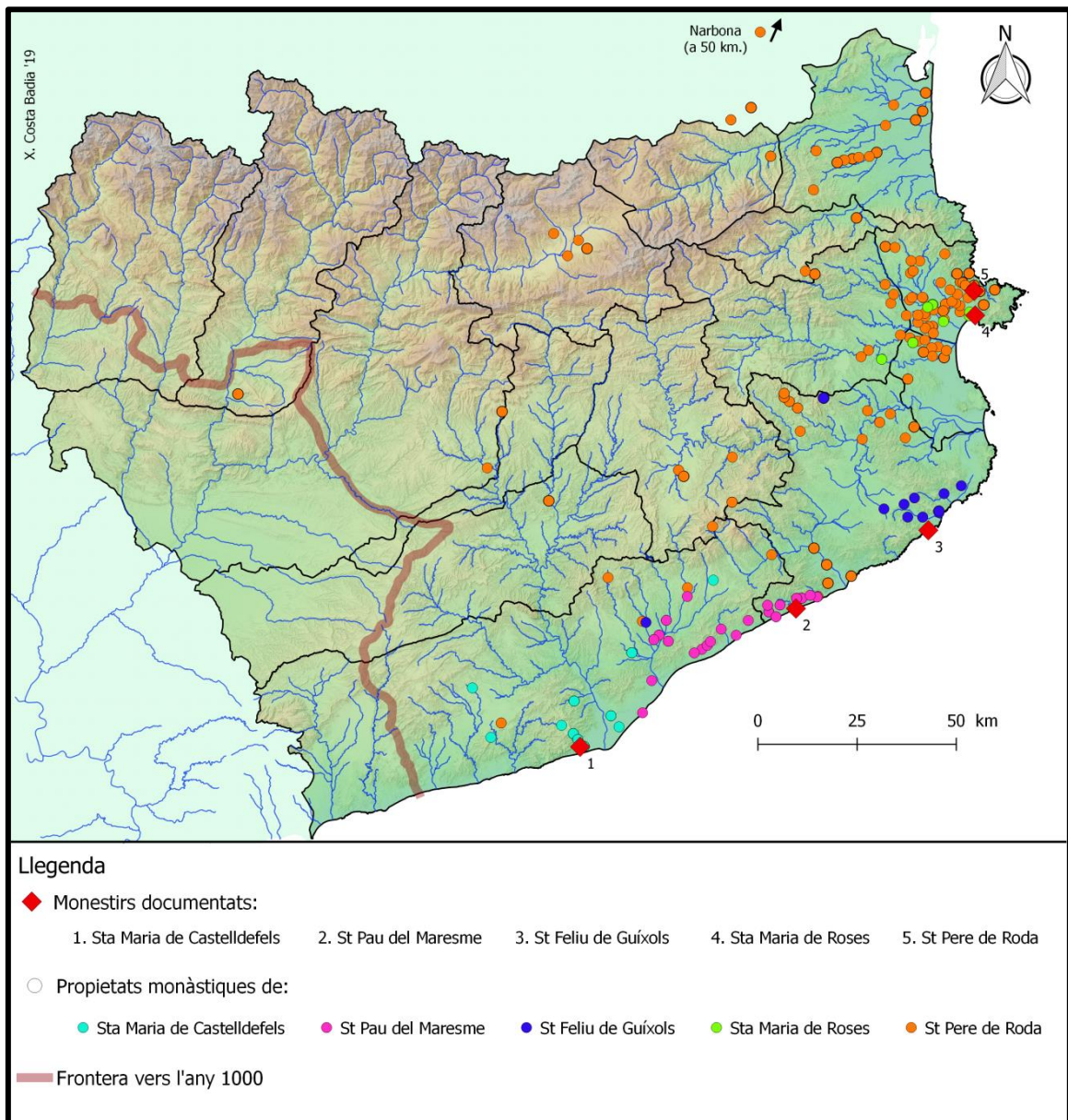

Fig. 129: Distribució dels béns monàstics adquirits pels cenobis del front litoral català al llarg del segle X.

Entrant a veure la distribució geogràfica d'aquestes propietats, com ja ve sent habitual, observem que en un primer moment es concertaren a l'entorn dels propis cenobis, definint-se unes àrees d'expansió natural en què, a més béns rebuts, més se'n rebien, ja que el mateix increment de la presència dels monestirs sobre el territori era el que augmentava l'interès dels seus veïns per vincular-s'hi a través de cessions i altres negocis, buscant en ells protecció i/o promoció social. Així doncs, no és estrany constatar com la immensa majoria de les adquisicions de Sant Pau es concentraren a la

zona del Maresme, les de Sant Feliu a la citada vall d'Aro, les de Castelldefels a la vessant marítima del terme d'Eramprunyà i les de Sant Pere de Roda a la zona de Peralada (fig. 129). Es tracta, en definitiva, de la mateixa forma de procedir que observàvem en les coherents valls pirinenques, on tota la demarcació acabava esdevenint una sort de prolongació del domini central del cenobi en què la senyoria de l'abat es projectava també amb una gran intensitat sobre persones i béns.

Com els cenobis de muntanya, tanmateix, els del front litoral també adquirien béns llunyans que devien tenir cert interès per a ells. Bona prova d'això és que, el 982, el monestir de Sant Pau del Maresme es desprengué d'una gran quantitat de béns aïllats de la zona de Mollet del Vallès, però en lloc de bescanviar-los per altres de més propers, els permutà per un alou a Parets del Vallès, encara més lluny del seu espai d'influència natural.⁴¹⁰ Ara bé, degut a la migradesa de les fonts i a la seva parcialitat, som del tot incapaços d'aproximar-nos a les estratègies que s'amagaven darrera d'aquestes actuacions patrimonials i a les lògiques que, de ben segur, explicarien el perquè de la possessió de l'església de Biert per part de Sant Feliu de Guíxols,⁴¹¹ ubicada a una quarantena de kilòmetres de la resta dels seus dominis; o dels interessos que el cenobi de Santa Maria de Castelldefels demostrà a la zona del Penedès, més enllà de vincular-los vagament a un hipotètic rol en la reorganització de la frontera.⁴¹²

L'únic cas pel qual podem aportar una mica més d'informació és el de Sant Pere de Roda, ja que, si bé es fa molt difícil saber com adquirí la majoria dels seus béns, la ja comentada conservació de diversos preceptes i butlles papals faciliten conèixer amb detall els seus dominis, molt ben dotats quant a béns dispersos. De fet, es tracta d'un dels casos en què detectem una major dispersió patrimonial de tots els comtats catalans, car, des de la seva posició al cap de Creus, no només es féu amb béns a Fontallada, al terme d'Olèrdola,⁴¹³ sinó que també ens consta que rebé l'església pallaresa de Sant Andreu de Llimiana,⁴¹⁴ i, fins i tot, diverses donacions a les immediacions de la ciutat de Narbona, fetes totes elles per membres de l'aristocràcia local.⁴¹⁵ Caldrà, per tant, que ens aturem un moment a valorar el perquè d'aquest fenomen i la informació que ens pot aportar.

⁴¹⁰ CC VII, doc. 774 (982).

⁴¹¹ CC II, Sant Feliu de Guíxols i Sant Pol de Mar, doc. 1, p. 202-204 (868).

⁴¹² CC VII, doc. 520 (966); CC VII, doc. 595 (972).

⁴¹³ CC V, doc. 421, p. 372-374 (974); CC II, Sant Pere de Rodas, doc. 4, p. 235-244 (982).

⁴¹⁴ CC V, doc. 421, p. 372-374 (974).

⁴¹⁵ CC V, doc. 380, p. 341 (967); CC V, doc. 450, p. 407 (978); CC V, doc. 465, p. 426 (980); CC V, doc. 478, p. 432 ([982]).

En aquest sentit, crec que l'acusada dispersió dels béns del monestir no es pot entendre sense tenir present que Sant Pere de Roda, al segle X, segurament constituïa un dels principals pols d'atracció religiosa de tots els comtats catalans. No en va, ja l'any 979, el papa Benet VII atorgà a tots els qui visitaven aquell monestir les mateixes indulgències que rebien aquells que viatjaven fins a Roma per resar davant de les tombes de Pere i Pau,⁴¹⁶ quelcom que, com ha apuntat recentment Sònia Masmartí, devia voler consolidar i impulsar una ruta de pelegrinatge preexistent.⁴¹⁷ Això podria explicar també el nombre tan elevat de testaments que se'ns han conservat respecte a aquest monestir, quelcom sorprenent si tenim en compte la pèrdua de bona part del seu arxiu. Per tant, sembla que estaríem davant d'un centre de devoció i peregrinació especialment significat dins l'arxidiòcesi de Narbona, quelcom que dilucidaria perquè la noblesa d'aquella ciutat o les elits d'indrets tan llunyans com el Pallars el coneixien i s'hi volgueren vincular, cedint-li béns que, irremeiablement, li serien distants.

Això no vol dir, però, que el cenobi perdés totalment el control sobre la progressió del seu domini, ja que, com he comentat en diverses ocasions, tota donació, especialment quan la protagonitzaven persones amb recursos, anava acompanyada d'un procés de negociació en què cada part buscava cedir o retenir els béns que li eren més beneficiosos per als seus interessos.⁴¹⁸ En cas contrari, no s'entendria que Sant Pere s'hagués pogut fer amb alous tan compactes com el que s'observa a l'entorn del riu Tordera, a tocar de l'àrea d'expansió natural de Sant Pau del Maresme; un domini que fou travat a través de sengles donacions del comte Sunyer de Barcelona, d'un particular anomenat Benció i d'altres personatges que se'ns escapen.⁴¹⁹ El mateix pot dir-se de l'alou que el monestir acabà bastint al centre del comtat de Cerdanya, on s'observa una clara correlació entre els béns que el comte-bisbe Miró de Besalú li llegà a Guils el 979 i les propietats que el 974, segons el papa Benet VI, ja tenia a Oceja i Ix.⁴²⁰

Aquesta constatació ens obliga de nou a plantejar-nos el perquè d'aquest interès per part dels cenobis de mantenir uns dominis dispersos, apareixent un altre cop la ramaderia com un dels motius més probables; un fet que ja apuntà Jordi Bolòs

⁴¹⁶ CC V, doc. 454, p. 414-415 (979).

⁴¹⁷ Sònia Masmartí Recasens, *Sant Pere de Rodes, lloc de pelegrinatge* (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Innovació, Universitats i Empresa, 2009), p. 29.

⁴¹⁸ Veure la pàgina 521 i, especialment, la nota 172.

⁴¹⁹ CC V, doc. 266, p. 244-245 (945); CC V, doc. 436, p. 389-390 (977).

⁴²⁰ CC V, doc. 421, p. 372-374 (974); CC V, doc. 453, p. 409-413 (979).

precisament pels alous de Sant Pera de Roda a la zona de la Cerdanya.⁴²¹ Així doncs, és molt probable que aquest monestir també hagués articulat una primerenca xarxa transhumant que permetés complementar les pastures hivernals que tenia dins del seu domini central amb estives a l'alta muntanya. Ara bé, en base a la cartografia elaborada, cal reconèixer que les rutes que seguirien els remats no s'intueixen de manera tan clara com en els casos vistos amb anterioritat, sent probable que hi haguessin també altres interessos que desconeixem. De fet, no podem menystenir la possibilitat que, per un centre de pelegrinatge com se'ns presenta l'abadia de Roda, el sol fet de fer-se present en terres llunyanes ja pogués tenir el seu interès particular, servint-li per guanyar noves devocions i incrementar el seu poder socioreligiós, quelcom que, al final, des d'un punt de vista econòmic, també es traduiria amb més donacions.

Fos com fos, el que sí que deixa veure amb claredat el cas de Sant Pere de Roda és la forma com el monestir gestionava aquestes possessions més llunyanes. No en va, si cartografiem les esglésies dependents del cenobi i les superposem al mapa de les seves propietats, ens adonarem que hi ha una clara correspondència entre elles (fig. 130), mostrant-se de manera especialment evident un patró que ja hem apuntat en altres ocasions.⁴²² En conseqüència, també en el cas d'aquesta prominent abadia paraladenca, les esglésies seculares que en depenien i els clergues que les dirigien devien actuar com a representats seus sobre el territori, gestionant el cobrament de les rendes i, sobretot, fent present en la localitat l'autoritat de l'abat. No en va, com hem vist diverses vegades, quan els cenobis no eren capaços de mostrar-se actius sobre el territori, els era vertaderament difícil fer valdre els drets de propietats que hi tenien.

En la mateixa línia, dins del seu espai d'influència més directa, també s'observa l'existència d'algunes cel·les monàstiques encarregades de controlar i administrar béns especialment sensibles que s'hi poguessin trobar. Resulta paradigmàtic, en aquest sentit, el cas de la cel·la de Sant Joan Sescloses, heretada per Sant Pere de Roda de la seva antiga casa mare, l'abadia de Banyoles, i ubicada a les immediacions de l'estany de Castelló, un domini que, amb les seves illes de regadiu i les seves pesqueres, devia ser considerat una propietat molt important per al cenobi. En cas contrari, no s'entendria que l'abat Hildesind, després de rebre l'estany de mans del comte Gausfred el 954,⁴²³ s'hagués procurat un precepte reial específicament destinat a confirmar-li aquella

⁴²¹ Bolòs, p. 149.

⁴²² Veure les pàgines 521-523.

⁴²³ CC V, doc. 267, p. 245-246 (945).

possessió i que, el 968, davant d'una impugnació feta per un tal Adalbert, promogués que el comte li tornés a lliurar formalment l'alou.⁴²⁴ Així doncs, tot i no tenir-ne proves fefaents, és de creure que la cel·la de Sant Joan hauria servit al cenobi de Roda com a centre des del qual explotar aquelles pesqueres i mantenir-les sota el seu control, evitant que es poguessin succeir més usurpacions com les adduïdes.

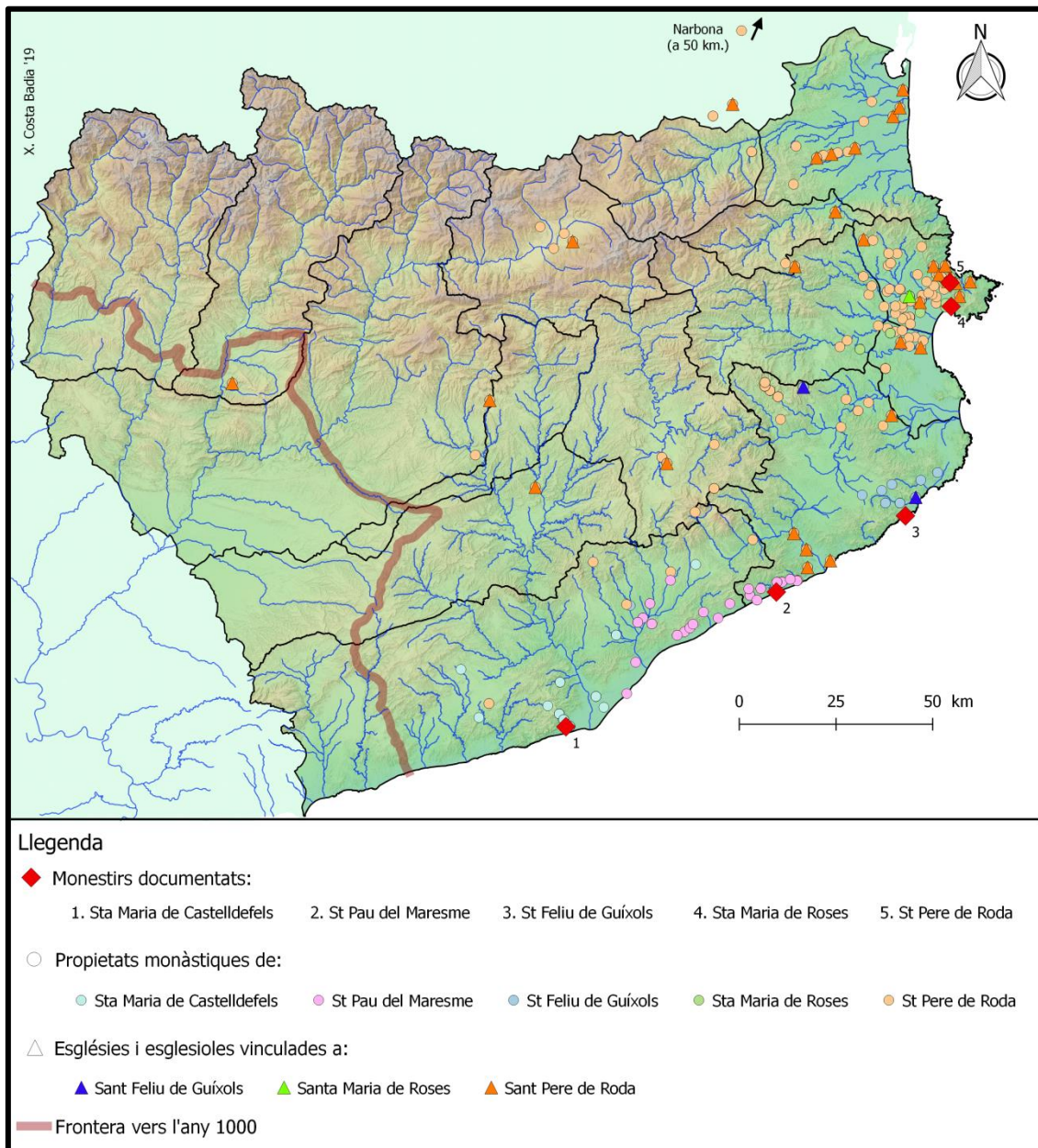

Fig. 130: Mapa on es mostra la relació directa entre els béns aïllats dels diferents monestirs litorals i les esglésies seculars sobre les quals tenien drets.

⁴²⁴ CC II, Sant Pere de Rodas, doc. 3, p. 232-234 (953); CC V, doc. 391, p. 351-353 (968).

Finalment, abans d'acabar, m'agradaria prendre el cas de l'estany de Castelló per posar de manifest el pes que tingueren entre els dominis de Sant Pere de Roda, i probablement en els dels altres cenobis litorals, els drets d'aprofitament sobre els estanys costaners; uns recursos que, a part de constituir immillorables punts de pesca, oferien grans possibilitats per a l'agricultura de regadiu quan l'aigua era dolça i per a l'extracció salinera quan era salabrosa. Bona prova d'això és que, a part del ja citat estany castellanenc, l'abadia de Sant Pere n'acabà controlant set més, entre els quals s'hi compten el desconegut de la vila d'Ildesind, el de l'Estanyol, l'*stagnum Sanginarium* de Roses, el de Canyà, l'*stagnum Salso* de Siurana i el fenolletenc de Gavarret.⁴²⁵ Santa Maria de Roses, per la seva part, tenia drets sobre el de Tonyà.⁴²⁶ Sens dubte, es tracta d'una imatge condicionada per la pròpia ubicació d'aquests monestirs a l'extrem d'un territori d'aiguamolls que es prestava a l'adquisició d'aquest tipus de béns. Tanmateix, em sembla un bon exemple per veure com l'emplaçament geogràfic dels cenobis sí que podia condicionar en certa manera la seva orientació econòmica, propiciant que algunes activitats que en les regions pirenaïques tenien un paper clarament subsidiari respecte a la ramaderia i a l'agricultura de secà, tals com la pesca o el conreu de regadiu, a l'entorn dels monestirs de costa prenguessin molta més intensitat, fins al punt d'esdevenir un dels puntals dels seus dominis.

En vistes a tot això, podem concloure que els monestirs litorals ofereixen un contrapunt molt interessant als cenobis de muntanya vists anteriorment, ja que s'acusen algunes diferències significatives, tant en la seva evolució com en la dels seus dominis, sens dubte propiciades per la necessitat d'adaptar-se a un paisatge molt diferent i amb un condicionat innegable: el mar. Ara bé, al mateix temps, sobretot en relació als múltiples significats politicoreligiosos de les fundacions monàstiques i de les donacions que se'ls féu, s'observen moltes dinàmiques de fons que es repeteixen, quelcom que reafirma clarament la validesa de les hipòtesis plantejades.

⁴²⁵ CC V, doc. 421, p. 372-374 (974); CC II, Sant Pere de Rodes, doc. 4, p. 235-244 (982).

⁴²⁶ CC V, doc. 434, p. 383-386 (INTERPOLAT 976).

**CONCLUSIONS I FONTS
D'INFORMACIÓ**

Conclusions

Arribats al final d'aquesta tesi, és hora de recollir les principals conclusions que se'n desprenen, posant en valor l'aportació que representa per al coneixement del fenomen monàstic alt-medieval als comtats catalans. Tanmateix, per tal de facilitar-ne l'accés a un públic el més ampli possible, m'agradaria combinar-les amb un resum del treball en anglès, quelcom que també ens servirà per recuperar moltes de les idees i constatacions que ja han anat aflorant al llarg de les pàgines anteriors.

Summary & conclusions

As explained in detail in the introduction, this doctoral thesis started out with the intention of offering an overall, holistic approach to the monastic landscape of the Catalan counties, making it possible to go beyond studying the different monasteries as isolated institutions to provide not only an overview of the phenomenon but also of the relationships forged with their physical and social environment.

This approach, aimed at filling some of the biggest gaps identified in the copious existing bibliography on Catalan monasticism based on studies of a monographic nature, sets out from two very clear premises: 1) the principle that all monasteries, despite their peculiarities, formed part of a single historical phenomenon with common logics that can be described; and 2) the idea that each monastic centre formed part of a wider landscape, seeing this as a complex geosystem in which all the components that made it up, whether natural or human, were closely inter-related and mutually influenced. The approach therefore sets out from the basis that without taking into account all known cases together with their historical and geographic context, it would be absolutely impossible to understand the reason for the existence of early mediaeval monasteries and the role they played in the structure and meaning of society at the time.

Approaching monasticism from a landscape standpoint, however, presents some serious conceptual and methodological difficulties, because to discern the parallel relations that arose between the different elements sharing the same space and time, the spatial variable must be emphasised in a historical approach, breaking away from the diachronic approach inherent to textual discourse. For this reason, in the introduction to this thesis considerable effort went into defining a methodology that used the many

possibilities offered by information technology, and above all Geographic Information Systems (GIS), to systematise as much data as possible, whatever its nature, taking into account both its chronology and its location.

The result is a complex system of databases, related and duly geo-referenced, which can be projected onto a sequential cartography at ten-year intervals to show the spatial distribution and development over time of different realities linked to the phenomenon being studied. Specifically, two complementary cartographic projects were created: one representing the development of the different monasteries documented in the Catalan counties before the year 1000; and another on which the properties of the centres that have been studied in most depth are projected, clearly displaying how their domains were made up, where their interests were concentrated, what strategies for growth and management they followed and which communities they had relations with. Like this, a cartography base has been created which forms a central plank of the research, used as a genuine source of information with which to assess spatial behaviour patterns and formulate new hypotheses that have allowed a better understanding of the monastic phenomenon.

Bearing in mind this theoretical and methodological scheme in which a visual approach to synchronic realities played a fundamental part, the thesis itself is structured in a non-linear way, setting out to analyse the monastic landscape through two zooms with different scales and levels of detail. Thus, the first part is more general, focusing on a comparative study of all the monasteries together, to then move on to a more restricted second block in which, through highly detailed analysis of three specific landscapes, the relation of mutual influence forged between the different monasteries and their closest surroundings is explained.

Focusing in the first of these parts, the main aim was to create a solid, well-documented cartography of all the monasteries in the Catalan counties on which to base a comparative study of their location and define models with shared behaviour patterns. First of all, however, a full catalogue of all the centres founded at that time needed being made, something that was not always easy, as in the 9th and 10th centuries monasticism was not always fully defined and the sources did not always refer to it in unequivocal language. For this reason a prior exercise was required, to establish just what a monastery was in the early mediaeval context, leading us into the complexity of institutions with multiple and inextricably tangled meanings which, from the rationalist

viewpoint of the 21st century, we cannot always grasp in a holistic way. Moreover, a lot of thought was also required to establish precise criteria through which to identify these centres in the different sources of information available. Finally, on this basis, a total of 144 monastic centres founded before the year 1000 were documented in the geographical area to which this thesis is limited, including some not hitherto recognised as such and eliminating others for which, while they have previously been classified as former monasteries, insufficient evidence has been found to state this with any certainty.

Having produced this catalogue and the corresponding chronological cartography, the different monasteries were assessed on a comparative basis, in terms of both their location and their historical development. This allowed five archetypes to be identified, with clearly-defined behaviour patterns: 1) monasteries located in mountain valleys or other geographically coherent areas in which they took a central role in structuring the place and its settlement; 2) monasteries perched on isolated mountain tops with a telluric holiness defined by their own geomorphological singularity; 3) small cells situated in the middle of extensive coastal plains, with a marked economic character, and the abbeys around them; 4) monasteries located on the coastline, highly conditioned by the proximity of the sea; and 5) urban monasteries which grew up within the main county towns. Therefore, it has actually been possible to define a set of monastic models that link together various monasteries with common dynamics, so making progress in the comparative study of the monastic phenomenon in the Early Middle Ages.

This was one of the questions dealt with in the second part of the thesis. Still in the first block, however, attention is also drawn to two of the negative pieces of evidence revealed in the comparative maps. The first was the reason for the lack of monastic foundations in the broad, fertile plain of Cerdanya, a fact that led me to consider, as has been done in other parts of Europe, how far the structure of land ownership could determine the development of monasticism in some specific areas. In fact, one of the few distinctive features identified in this territory and the neighbouring valleys is that it is an especially ancient landscape with many features inherited from Roman times, and with highly fragmented land ownership. Consequently, even though it is no more than a hypothesis, it is suggested that monasticism might have had less of an impact because the authorities did not have to use it to reorganise the territory and, at

the same time, small landowners in the area might have found it impossible to raise the assets necessary to endow a monastic foundation properly.

The second piece of negative evidence considered is why female monasticism had such a small impact in the Catalan counties as a whole, as there were 140 monasteries but only 4 nunneries, two of which in fact had only a short life. This imbalance, which contrasts with the large number of women devoted to religion who appear in the surviving documentation, led me to consider the existence of other, unregulated, spaces for religious life in which these *devotae* could have lived. In fact, through a thorough search through the sources, I was able to identify some, often linked to secular churches, suggesting that while they rarely appear in written records because of their scant institutional stature, they could have had a significant social role, replacing nunneries as the main space for female religiosity in the Catalan counties, at least until the 11th century. Therefore, setting out from a comparative analysis, even the lack of evidence has proved a highly fruitful way to learn more about the monastic phenomenon and begin to see how these centres' own spatial, landscape and cultural context marked their development and geographical spread.

In line with these interesting observations, as mentioned above, the second half of the thesis set out to consider how monasteries related to the landscape around them, profoundly transforming it but at the same time being strongly influenced by it. To do this, given the impossibility of studying all the monasteries identified in the first block in their specific contexts, this thesis focused solely on three case studies, each of a clearly-defined landscape with various monasteries that profoundly influenced its historical development. In general terms, this made it possible to reach a much higher degree of precision in establishing the importance of these institutions in the social, political, economic and religious structuring of the Catalan counties in the Carolingian period. However, the different examples also gave rise to other useful observations, offering a much better understanding of this highly complex phenomenon, which are reiterated here.

The first of the cases studied was that of the counties of Pallars and Ribagorça, a region with large numbers of monasteries and sources which, while limited in number, offer a broad chronology covering the whole of the period in question. This made it possible to offer an initial general approach to the development of monasticism in the course of the 9th and 10th centuries by analysing in detail the causes of the rapid spread

of monasteries observed from the arrival of Carolingian power in these regions, the successive changes that came about as the historical context changed and how the monasteries transformed the surrounding landscape. In this respect, it should not be forgotten that the written sources, essentially economic in nature, are especially suited to seeing how the different monasteries built up their extensive domains and, indirectly, highly complex social networks tying in a large number of different figures, among them the Frankish authorities, local elites and the small landowners in the area.

Moving on to the main conclusions to be drawn from this initial study, first come the causes of the rapid monastic revival experienced by the Pyrenean counties in the early 9th century. In fact, contrary to a historiographic tradition that tended to link it primarily to colonisation by the new Carolingian authorities led by the counts of Toulouse and the bishops of Urgell, research based on re-reading the primary sources and ignoring those recently proven false has made clear the role also played by monastic precedents in the region and, above all, by local elites. Thus, it is finally concluded that the proliferation of monasteries that took place throughout the 9th century was not for a single, external reason, but represented an extremely complex phenomenon that was only made possible by the convergence of a series of highly particular circumstances: 1) the existence of a pre-existing monastic substrate that had survived the period of Islamic rule; 2) the presence of local elites who needed to cement their position of power in the area before the new Christian authorities; and 3) the appearance on the scene of new, very distant Carolingian authorities who required institutions strongly rooted in the territory to help them gain a presence there, penetrate the social networks that governed power relations between the inhabitants and, at the same time, move towards a political and religious reorganisation.

Connected with this observation is the fact that a single cause should not be sought behind the foundation and/or development of a monastery, but a combination of highly diverse motivations that are practically impossible to disentangle. So much so that, as this example shows, religious and symbolic aims combined with saving one's own soul and building a public image of power, but also much more prosaic motivations like penetrating local communities, carving out a presence there and using this to reorganise the social, political and religious structures that governed them. Thus, this multiplicity of causes must be sought in each of the foundations; for the population at the time they were entirely inseparable and must therefore be studied together, avoiding

falling into simplifications that only obscure any approach to this complex phenomenon.

This multiplicity of meanings of the first monasteries of the Carolingian period was one of the main lessons to be learned from the study of monasticism in the counties of Pallars and Ribagorça. However, it was not the only one and, as the research progressed, thanks to the broad chronological scope of the sources, it was also very useful to see how the monasteries founded at the beginning of the 9th century adapted to the different changes in context that gradually came about. In this respect, it was especially revealing to see how the emergence of an exclusive dynasty of counts in these regions led to considerable changes in the existing monastic landscape in that, taking over from the counts of Toulouse and the bishops of Urgell, they founded new centres and managed to gain control of existing ones through their abbots. This was certainly a premeditated operation which, apart from its religious significance, aimed to reinforce the new authorities' image of power, increase their presence on the ground and, by appropriating the old monasteries, place under their patronage all the social, political and religious structures they - as the leading protagonists of the reorganisation of the territory - had built up over the previous century. This once again made clear the importance of the monasteries in structuring the region, and above all as nodes in the complex social framework that tied together the local population.

However, the examples of Pallars and Ribagorça were also very useful in showing how the monasteries exploited the centrality bestowed by their political and religious role to gain important benefits and build up more and more extensive domains. In fact their own economic capacity, but above all the ties of patronage linking them to the greatest powers in the country, made them very powerful neighbours for all those living in their geographical area, many of whom ended up giving them all or part of their possessions as a way of placing themselves under their protection and/or progressing socially. This explains how the monasteries rapidly managed to build up considerable domains of their own that extended through much of the region. Nevertheless, as this example shows, the monasteries can in no way be seen as passive agents in the building up of these possessions, because even the acquisition of their most distant properties was clearly no accident, but such possessions were coveted, tightly controlled through secular churches and must be connected with a desire to build up domains that were as diversified as possible. Therefore, rather than the traditional

idea that linked the monastery's most distant possessions to random donations, it has been proven that behind all these transactions, especially those involving the wealthiest people, there was a longer or shorter process of negotiation in which the monastery would attempt to get the properties most useful to it from the donor.

Going into more depth concerning the expansion of monastic domains found above all from the 10th century onwards, this first example made clear the increasing importance of livestock in the early mediaeval monastic economy. In fact, despite there being scant documentary evidence of it, probably because written proof of ownership of livestock was of little use, the cartography drawn up shows how many of these monasteries' dispersed estates clearly followed a logic of transhumance, being located close to summer grazing areas or on the routes linking these to the plains further south where the flocks were taken in winter. Therefore, as more and more historians around Europe are arguing, I would consider that livestock was one of the leading economic activities of early mediaeval monasteries, it being possible that an early short and medium-distance transhumance network was already starting to be formed.

Many of these observations concerning the counties of Pallars and Ribagorça, especially with regard to the monasteries' diversified economic interests and the multiple roles they took in reorganising existing landscapes, are also corroborated by the second case studied, that of the monastic centres founded in the natural area of Ripollès. In fact, they are fairly similar regions in terms of both their physical features and the populations identified as already living there. This second case, however, was particularly useful in going further into a topic that could only be suspected in the Pallars and Ribagorça areas: the role conferred on these religious centres by new, autonomous lineages of counts, in this case the house of Barcelona, in order to cement their power, legitimise their position of strength and control these important lands from a strategic point of view.

In this respect, it should be borne in mind that the monasteries of Ripoll and Sant Joan were founded at the end of the 9th century as part of a project led by count Guifré el Pelós (Wilfred the Hairy). Apart from a profound religious and symbolic meaning, by serving to display his power and preserve his memory, they also had the role of reorganising and controlling in the name of his family a region that had up to then been beyond its control and which, crossed by the main communication routes between his domains, was of obvious strategic value. With regard to the way in which monasteries

could contribute to this reorganisation, Sant Joan de les Abadesses and its abbess Emma were an excellent example, showing how the institution purchased lands to carve out an increasingly dominant role in the local sphere, leading its neighbours to display increasing interest in forging links with it through their donations and so, indirectly, joining the loyalty networks of the counts, its patrons. This helps to understand a little better the complexity of the transactions undertaken with these institutions which, above and beyond a simple transfer of land, represented the forging of a binding link between the donor, the monastic institution, the saints worshipped there and whatever lay patrons might be behind them, generally the counts.

This example also made clear how disputes over monasteries' patronage could affect them in very different ways. In fact, it could be seen how, as cooperative relations between Guifré's descendants frayed, the family's monasteries in the Ripollès became one of the main battlefields. However, while Santa Maria de Ripoll emerged stronger, because all Guifré's sons and grandsons favoured it in order to appear as legitimate successors of the founder of the dynasty, Sant Joan suffered greatly. This is because, as a consequence of it being taken by count Sunyer of Barcelona, it lost many of its possessions and the counts of Besalú, so as not to lose influence in the valley, founded the monastery of Camprodon a short distance upriver. In fact, up to a certain point it has been suggested that the decision by the count of Besalú, Bernat Tallaferro, then patron of the monastery, to replace the female community founded by his great grandfather Guifré with male canons in 1017 might have been the result, among other things, of a desire to break the institution's links with the Barcelona branch of the family to stop the latter from claiming any more rights of patronage. The monasteries of the Ripollès region are therefore a very important example showing how the social context around the monasteries could affect life inside them, to the point of making this disappear amid dark accusations.

The third case study, much shorter than the first two, focused on an analysis of the monasteries founded on the coast, to serve as a counterpoint to the other two, which concentrated on what could be described as mountain areas. The idea was therefore to see whether parallels could be observed among the reasons behind their foundation, the factors that determined their development and the way they acquired their possessions. In this respect, it was established that the sea and the coastal landscape, with its specific features, meant the monasteries located there and their core properties took on some

fairly specific characteristics. In fact, while on the one hand the sea meant that these centres were in constant danger, clearly making their initial growth much more difficult, on the other, it was to become one of the main resources exploited by these monasteries, something which later in the Middle Ages enabled them to become very powerful, especially if they were near a major port.

Alongside these differences, though, the case of the coastal monasteries also revealed some interesting similarities. In this respect, the most notable finding corroborates the fundamental role conferred on these monasteries by their patrons in reorganising the territory, as it can be no coincidence that their foundation by the leading families of the counts or barons of the country came at just the time when, from other sources, we see how the sea and the coast, hitherto a dangerous area practically ignored by the political authorities, began to be perceived as possible room for expansion which needed controlling and bringing under their domain. This third case therefore backs up the idea that these were highly complex institutions which, apart from their internal spiritual life, played an essential role in transforming the landscapes in which they were located, helping to structure their settlement and binding it to powers that were cementing their position.

Furthermore, from the point of view of monastic domains, while nearness to the sea and extensive wetland areas ended up favouring the predominance of highly specific economic activities, which played a much smaller role for mountain monasteries, there are also some parallels which should not be ignored. Once again, in fact, monasteries were clearly interested in constructing possessions as highly diversified as possible, sparing no efforts in acquiring estates in quite distant places, often in mountain regions. Also, livestock again emerges as one of the principal economic props of these religious institutions, it being clear that all of them engaged in this activity, as all communities settled in the countryside at that time probably did to a greater or lesser extent.

In view of the findings of each of the different parts of this thesis, it can be concluded that the conceptual and methodological approach proposed has proven to be a useful, effective tool to study monasticism from a different point of view, placing the emphasis on the processes the different monasteries had in common and the relations they established with their physical and social environment. It has therefore gone some way towards filling the major gaps in existing historiography on this subject, so that we are now much closer to understanding the complexity of the monastic phenomenon and

the role played by it, alongside many other institutions, in shaping a territory, the Catalan counties, which at that time was just being formed.

Resum i conclusions (traducció)

La present tesi doctoral, com s'ha explicat detalladament en la introducció, nasqué amb la voluntat d'oferir una aproximació global i holística al paisatge monàstic dels comtats catalans que permetés anar més enllà de l'estudi dels diferents monestirs com a institucions aïllades, aportant no només una visió de conjunt del fenomen, sinó també de les relacions que travà amb el seu entorn físic i social.

Aquest plantejament, orientat a donar resposta a algunes de les principals mancances que es detectaven en la quantiosa bibliografia preexistent sobre el monacat català, basada en els estudis de caràcter monogràfic, s'ha fonamentat sobre dues premisses molt clares: 1) el principi que tots els cenobis, malgrat les seves peculiaritats, formaven part d'un mateix fenomen històric amb unes lògiques compartides que hom pot historiar; i 2) la idea que cada centre monàstic participava d'un paisatge més ampli, entès com un geosistema complex en què tots els elements que configuraven la realitat, ja fossin de caràcter natural o antròpic, es trobaven profundament interrelacionats i mútuament influenciats. No en va, s'ha partit de la base que, sense tenir en compte el conjunt dels casos coneguts, així com el seu context històric i geogràfic, seria del tot impossible comprendre la raó de ser dels monestirs alt-medievals i el rol que jugaren en l'articulació i significació de la societat del seu temps.

Apropar-nos al monacat des d'una perspectiva de paisatge, però, presenta algunes dificultats conceptuals i metodològiques importants, ja que, per visualitzar les relacions sincròniques que s'establiren entre els diferents elements que compartien un mateix temps i un mateix espai, s'ha de posar en valor la variable espacial dins dels estudis històrics i superar la diacronia pròpia del discurs textual. Per aquest motiu, en la introducció d'aquest treball, s'han invertit no pocs esforços en definir una metodologia que, servint-se de les moltes possibilitats que ofereixen les tecnologies de la informació, i sobretot els Sistemes d'Informació Geogràfica, permetés sistematitzar totes les dades disponibles, fos quina fos la seva naturalesa, i treballar-les conjuntament, tenint en compte tant la seva cronologia com la seva ubicació.

El resultat ha estat un complex sistema de bases de dades relacionades i degudament georeferenciades que, a través de la seva projecció en una cartografia seqüencial per intervals de deu anys, mostra la distribució espacial i l'evolució temporal de diverses realitats vinculades al fenomen estudiat. En concret s'han creat dos projectes cartogràfics complementaris: un en què es representa la progressió dels diferents cenobis documentats als comtats catalans abans de l'any mil; i un altre en què es projecten les propietats d'aquells centres que s'han estudiat amb major profunditat, visualitzant amb claredat com es conformaren els seus dominis patrimonials, en quines zones es concentraren els seus interessos, quines estratègies d'expansió i gestió seguiren, així com les comunitats amb les quals es relacionaren. Per tant, s'ha elaborat una cartografia que ha esdevingut un element central de la recerca, sent utilitzada com una vertadera font d'informació sobre la qual analitzar patrons de comportament espacial i formular noves hipòtesis que han permès entendre millor el fenomen monàstic.

Tenint en compte aquest plantejament teòric i metodològic en què l'aproximació visual a les realitats sincròniques ha jugat un paper fonamental, el propi treball s'ha estructurat de manera no lineal, entrant a analitzar el paisatge monàstic a través de dos *zooms* amb un escalatge i un grau de detall diferenciats. Així doncs, en primer lloc, s'ha proposat un apartat més general, centrat en l'estudi comparatiu de tots els monestirs de manera conjunta, per passar després a un segon bloc, molt més acotat, en què, a través de l'anàlisi minuciosos de tres paisatges concrets, s'ha precisat la relació d'influència mútua que es travà entre els diferents cenobis i el seu entorn més proper.

Centrant-nos en la primera d'aquestes parts, el seu objectiu principal ha estat la creació d'una cartografia sòlida i ben documentada de tots els cenobis dels comtats catalans que permetés sustentar un estudi comparatiu de la seva ubicació i definir models amb uns patrons de comportament compartits. Abans de res, però, s'ha hagut d'elaborar un catàleg complet de tots els centres fundats en aquell període, quelcom que no sempre ha estat fàcil, ja que, als segles IX i X, ni el monacat era un fenomen perfectament definit, ni les fonts s'hi referien sempre amb un llenguatge inequívoc. Per aquest motiu, s'ha hagut de fer un exercici previ per tal d'establir què era un monestir en el context de l'Alta Edat Mitjana, introduint-nos ja en la complexitat d'unes institucions amb múltiples i inextricables significats que, des de l'òptica racionalista del segle XXI, no sempre som capaços de copsar holísticament. Així mateix, també ha estat necessari desenvolupar una profunda reflexió per tal d'establir uns criteris precisos a

través dels quals identificar aquests centres en les diverses fonts d'informació disponibles. En base a això, finalment, s'han pogut documentar un total de 144 centres monàstics fundats abans de l'any 1000 en l'àmbit geogràfic en què se circumscriu la present tesi, incloent-n'hi alguns que fins ara no havien estat reconeguts com a tals i extraient-ne altres que, tot i haver-se'ls atribuït la condició d'antics cenobis, no he trobat evidències suficients per poder-ho afirmar amb seguretat.

Fet aquest catàleg i la corresponent cartografia seqüencial, s'ha procedit a valorar comparativament els diferents monestirs, tant des del punt de vista del seu emplaçament com de la seva evolució històrica. Això ha permès identificar cinc arquetips amb uns patrons de comportament ben definits: 1) els monestirs situats en valls de muntanya o en altres territoris geogràficament coherents sobre els quals adoptaren un rol central en l'articulació de l'espai i del seu poblament; 2) els cenobis encimbellats al capdamunt de muntanyes aïllades amb una sacralitat tel·lúrica definida per la seva pròpia singularitat geomorfològica; 3) les petites cel·les situades al centre de les extenses planes litorals, amb un marcat caràcter econòmic, i les abadies de la seva perifèria; 4) els monestirs emplaçats al front litoral, molt condicionats per la presència immediata del mar; i 5) els cenobis urbans, nascuts a l'entorn de les principals ciutats comtals. Per tant, realment s'han pogut definir uns models monàstics que vinculen entre ells varis cenobis amb unes dinàmiques compartides, avançant així en l'estudi comparat del fenomen monàstic a l'Alta Edat Mitjana.

Aquesta ha estat una de les qüestions sobre les quals s'ha incidit en la segona part de la tesi. Encara en el primer bloc, però, també s'ha volgut parar atenció a dues de les evidències negatives que ens mostren els mapes elaborats. La primera ha estat el perquè de la manca de fundacions monàstiques a l'àmplia i fèrtil vall de Cerdanya, un fet que m'ha portat a valorar, com ja s'havia fet en altres indrets d'Europa, fins a quin punt l'estructura de la propietat de la terra podia condicionar el desenvolupament del monacat en algunes àrees concretes. No en va, un dels pocs elements diferencials que es detecten entre aquell territori i les valls veïnes és el fet de trobar-nos amb un paisatge especialment antic, amb molts elements heretats d'època romana, i amb una propietat de la terra molt fragmentada. En conseqüència, tot i ser només una hipòtesi, s'ha plantejat que el monacat podria haver-hi tingut una incidència menor pel fet que les autoritats comtals no hagueren de servir-se'n per reorganitzar el territori i, al mateix temps, els

petits propietaris locals podrien haver-se vist impossibilitats de reunir els béns necessaris per dotar una fundació monàstica de manera adequada.

La segona evidència negativa sobre la qual he reflexionat ha estat el perquè de la poca presència que el monacat femení tingué en el conjunt dels comtats catalans, ja que, enfront de 140 monestirs masculins, només en trobem 4 de femenins, dos dels quals, a més, tingueren una vida efímera. Aquest desajust, que contrasta amb el gran nombre de dones dedicades a la religió que apareixen disperses en la documentació conservada, m'ha portat a reflexionar sobre l'existència d'altres espais de vida religiosa no reglada en el qual aquestes *devotae* podrien haver viscut. De fet, a través d'un buidatge minuciós de les fonts, n'he pogut identificar alguns, sovint vinculats a esglésies seculares, quelcom que fa pensar que, tot i aparèixer molt rarament en les escriptures per la seva poca entitat institucional, podrien haver tingut una forta incidència social, substituint als monestirs com a principal espai de religiositat femenina als comtats catalans, almenys fins al segle XI. Per tant, partint d'un anàlisi comparatiu, inclús la manca d'evidències se'ns ha ofert com una via molt fructífera per tal de conèixer millor el fenomen monàstic i començar a veure com el propi context espacial, paisatgístic i cultural d'aquests centres marcà la seva evolució i la seva implantació territorial.

En la línia d'aquestes interessants observacions, com he anunciat anteriorment, en la segon part de la tesi s'ha procurat insistir en la forma com els monestirs es relacionaren amb el paisatge del seu entorn, transformant-lo profundament, però alhora veient-se molt condicionats per ell. Per fer-ho, davant la impossibilitat d'estudiar tots els cenobis identificats en el bloc anterior en el seu context particular, m'he focalitzat únicament en tres estudis de cas, cadascun corresponent a un paisatge ben definit amb diversos cenobis que marcaren profundament la seva evolució històrica. Això, en termes generals, m'ha permès definir amb un grau molt més elevat de precisió la importància d'aquestes institucions en l'articulació social, política, econòmica i religiosa dels comtats catalans d'època carolíngia. A través dels diferents exemples, però, també s'han posat de manifest altres observacions interessants que ens permeten conèixer molt millor aquest fenomen tan complex i que ara voldria recuperar.

El primer dels casos estudiats ha estat el dels comtats de Pallars i Ribagorça, un territori amb un nombre molt important de monestirs i amb unes fonts que, si bé en tenim relativament poques, presenten una cronologia molt àmplia que cobreix la totalitat del període estudiat. Això ha facilitat poder oferir una primera aproximació general a

l'evolució del monacat al llarg dels segles IX i X, analitzant amb detall les causes del ràpid sorgiment de cenobis que s'observa a partir de l'arribada del poder carolingi en aquells territoris, els canvis que se succeïren a mesura que el context històric anava variant i la manera com els propis monestirs transformaren el paisatge circumdant. No oblidem, en aquest sentit, que les fonts escrites, de naturalesa essencialment econòmica, són especialment indicades per visualitzar com els diferents cenobis bastiren els seus extensos dominis patrimonials i, indirectament, articularen unes xarxes socials molt complexes que vinculaven un gran nombre d'actors diferents, entre els quals hi havia les autoritats franques, les elits locals i els petits propietaris de l'entorn.

Entrant a veure les principals conclusions derivades d'aquest primer estudi, cal començar per les causes del ràpid ressorgiment monàstic que experimentaren els comtats pirinencs a principis del segle IX. No en va, enfront d'una tradició historiogràfica que tendia a vincular-lo principalment a l'acció colonitzadora de les noves autoritats carolíngies, entre les quals destacaven els comtes de Tolosa i els bisbes d'Urgell; la recerca realitzada, a través d'una relectura de les fonts primàries, obviant aquelles que darrerament s'han demostrat falses, ha posat en valor el paper que també hi jugaren els precedents monàstics de la regió i, sobretot, les elits locals. Així doncs, s'ha acabat conclouent que la proliferació de monestirs que es produí al llarg del segle IX no tingué una única causa exògena, sinó que constituí un fenomen extremadament complex que només fou possible per la convergència d'un seguit de circumstàncies molt particulars: 1) l'existència d'un substrat monàstic previ que havia sobreviscut al període de domini islàmic; 2) la presència d'unes elits locals que necessitaven consolidar la seva posició de poder dins de l'àmbit local i davant dels nous poders cristians; i 3) la irrupció d'unes autoritats carolíngies molt llunyanes que requerien d'institucions amb una bona implantació territorial que els ajudessin a fer-se presents sobre el territori, immiscir-se en les xarxes socials que regien les relacions de poder entre els seus habitants i, al mateix temps, avançar en la seva reorganització politicoreligiosa.

D'aquesta observació també se'n desprèn el fet que darrera de la fundació i/o promoció d'un cenobi no s'hi ha de veure una única causa, sinó una combinació de motivacions de caràcter molt divers i pràcticament impossibles de destriar. Tant és així que, com ha ressaltat aquest mateix exemple, s'hi donaven trobada pretensions de caràcter religiós i simbòlic, contribuint a la salvació de la pròpia ànima i a la construcció d'una imatge pública del poder, però també intencions molt més prosaiques com pot ser

la de servir-se'n per inserir-se a l'interior de les comunitats locals, fer-s'hi presents de manera activa i, a través seu, reorganitzar-ne les estructures socials, polítiques i religioses que les regien. Així doncs, cal veure en cadascuna de les fundacions aquesta multiplicitat de causes que per a la població del moment eren del tot consubstancials i que, per tant, han de ser historiades conjuntament, evitant caure en simplificacions que només aconseguirien dificultar la nostra aproximació a aquest complex fenomen.

Aquesta multiplicitat de significats per part dels primers monestirs d'època carolíngia ha estat una de les principals lliçons que hem pogut extreure de l'estudi del monacat pallarès i ribagorçà. Ara bé, no ha estat l'única i, com he avançat, gràcies a l'ampli abast cronològic de les seves fonts, també ha estat molt útil per veure com els cenobis fundats a principis del segle IX s'adaptaren als diferents canvis contextuais que, mica en mica, s'anaren produint. En aquest sentit, ha sigut especialment revelador veure com el sorgiment d'un llinatge comtal privatiu en aquells territoris provocà importants canvis en el paisatge monàstic previ, car, després d'uns primers moments de dubtes, els nous comtes, prenent el relleu dels de Tolosa i dels bisbes d'Urgell, promogueren la fundació de nous centres i procuraren fer-se amb el control dels abadiats d'aquells que ja existien. Es tractà, sens dubte, d'una operació premeditada que, més enllà del seu significat religiós, estava destinada a reforçar la imatge de poder de les noves autoritats, incrementar la seva presència sobre el territori i, a través de l'apropiació d'antics monestirs, posar sota el seu patronatge totes les estructures socials, polítiques i religioses que, com a principals protagonistes de la reorganització del territori, havien anat erigint durant el segle anterior. Per tant, de nou, se'ns ha fet evident la importància dels cenobis com a articuladors de l'espai i, sobretot, com a nodes en el complex entramat social que unia la població que hi habitava.

L'exemple del Pallars i la Ribagorça, però, també ha resultat molt útil per veure com els monestirs se serviren de la centralitat que els donava el seu rol politicoreligiós per obtenir importants beneficis i construir uns dominis cada cop més importants. No en va, la seva pròpia capacitat econòmica, però sobretot els vincles de patronatge que els unien amb els grans poders del país, els convertien en veïns molt poderosos per a tots aquells que vivien en el seu entorn geogràfic, molts dels quals acabaren donant-los part o la totalitat dels seus béns com a forma de posar-se sota la seva protecció i/o progressar socialment. Això explica perquè els cenobis, amb pocs anys, aconseguiren bastir uns importants dominis patrimonials que s'estenien per bona part del territori. Ara bé, com

ha demostrat el mateix exemple, en cap cas hem de pensar que els monestirs foren actors passius en la construcció d'aquests patrimonis, car, inclús en les adquisicions de béns més llunyans, s'observa que no tenien un caràcter accidental, sinó que eren béns volguts, ben controlats a través d'esglésies seculares i que s'han de vincular a la voluntat de conformar un domini el més diversificats possibles. Per tant, en contra de la idea tradicional que vinculava els béns més llunyans del cenobi a l'atzar de les donacions, ha quedat provat que darrera de tota transacció, i especialment quan eren fetes per persones més benestants, hi hauria hagut un procés més o menys llarg de negociació en què el cenobi intentaria obtenir els béns del donant que més útils li resultaven.

Entrant més a fons en l'ampliació dels dominis monàstics que es constata sobretot a partir del segle X, aquest primer exemple ha permès posar de manifest la importància que prengué la ramaderia dins de l'economia monàstica alt-medieval. No en va, malgrat aparèixer molt escassament representada en les fonts escrites, segurament per la poca utilitat que tindria la prova escrita com a títol de propietat d'un bé semovent, hem pogut veure sobre la cartografia elaborada com molts dels alous dispersos d'aquests monestirs seguien clarament una lògica transhumant, trobant-se situats prop de les zones de pastura estivals o de les rutes que les comunicaven amb les planes més meridionals, llocs d'establació dels ramats durant l'hivern. Per tant, com cada cop defensen més historiadors arreu d'Europa, em sumo a considerar que la ramaderia constituïria una de les principals pràctiques econòmiques dels cenobis alt-medievals, sent possible que en aquelles dates tan primerenques ja haguessin començat a articular una primera xarxa transhumant de curta i mitja distància.

Moltes d'aquestes observacions fetes per a l'àmbit pallarès i ribagorçà, sobretot pel que fa als diversificats interessos econòmics dels monestirs i a la multiplicitat de rols que prengueren en la reorganització dels paisatges previs, també s'han pogut corroborar a través del segon exemple estudiat, dedicat als centres monàstics fundats a la comarca natural del Ripollès. No en va, es tracta d'uns territoris bastant similars, tant pel que respecta a les seves característiques físiques com als antecedents poblacionals que s'hi detectaven. Aquest exemple, però, ha estat especialment útil per aprofundir en un dels temes que el Pallars i la Ribagorça només deixaven apuntar: el rol que els nous llinatges comtals autònoms, en aquest cas el casal de Barcelona, conferiren a aquests centres religiosos per tal de consolidar el seu poder, legitimar la seva posició de força i controlar aquells territoris més importants des d'un punt de vista geoestratègic.

En aquest sentit, hem de tenir present que els monestirs de Ripoll i Sant Joan van ser fundats a finals del segle IX com a part d'un projecte encapçalat pel comte Guifré el Pelós que, a part de tenir un profund significat religiós i simbòlic, servint per mostrar el seu poder i preservar la seva memòria, també havia d'ajudar a reorganitzar i controlar en nom de la família uns territoris que, fins llavors, havien escapat del seu control i que, solcats per les principals vies de comunicació entre els seus dominis, presentaven un clar interès geoestratègic. Quant a la forma com els cenobis podien contribuir a aquesta reorganització, Sant Joan de les Abadesses i la seva abadessa Emma han esdevingut un exemple paradigmàtic, ja que han permès comprovar com, a través de compres, anaren fent-se un lloc cada cop més preponderant dins de l'esfera local, propiciant que els seus veïns es mostressin progressivament més interessants en vincular-s'hi a través de noves donacions i així, de manera indirecta, entrar també dins de la xarxa de fidelitat dels comtes, els seus patrons. Per tant, hem pogut entendre una mica millor la complexitat de les transaccions que hom feia a aquestes institucions; uns actes que, més enllà d'una mera transferència de terres, propiciaven l'establiment d'una relació vinculant entre el donador, la institució monàstica, els sants que s'hi veneraven i els patrons laics que poguéu tenir al darrera, generalment les autoritats comtals.

Aquest exemple, però, també ha posat de manifest com les disputes entorn al patronatge dels monestirs pogueren afectar-los de manera molt diversa. No en va, hem pogut veure com, a mesura que les relacions de col·laboració entre els descendents de Guifré el Pelós s'anaren trencant, els cenobis ripollesos de la família es convertiren en un dels principals camps de batalla. Ara bé, mentre que Santa Maria de Ripoll en sortí reforçat, car tots els fills i néts de Guifré potenciaren la seva promoció per tal de mostrar-se com els legítims successors del fundador del llinatge, Sant Joan en resultà fortament damnificat. Això és així perquè, com a conseqüència de la seva copació per part del comte Sunyer de Barcelona, molts dels seus béns li foren usurpats i veié com els comtes de Besalú, per tal de no perdre influència a la vall, fundaren pocs kilòmetres riu amunt el cenobi de Camprodon. De fet, fins a cert punt, s'ha plantejat que la decisió del comte besaluenc Bernat Tallaferró, llavors patró del cenobi, de procedir a la substitució de la comunitat femenina fundada pel seu besavi Guifré per una canònica masculina l'any 1017 podria haver amagat, entre altres coses, la voluntat de trencar els vincles d'aquella institució amb la branca barcelonina de la família, prevenint que poguessin seguir-hi reclamant drets de patronatge. Per tant, el monacat ripollès ha

esdevingut un exemple de primera importància per veure com el context sociopolític dels cenobis pogué condicionar la seva vida interior, arribant al punt de provocar la seva desaparició sota ominoses acusacions.

El tercer estudi de cas, molt més breu que els anteriors, s'ha centrat en l'anàlisi dels monestirs fundats *in littore maris*, proposant-se com a objectiu servir de contrapunt als dos exemples precedents, centrats en zones que podríem definir de mitja i alta muntanya. Així doncs, s'ha procurat veure si entre ells s'observaven correspondències entre les causes que motivaren la seva fundació, els condicionants que marcaren la seva evolució i la forma que prengueren els seus dominis. En aquest sentit, s'ha pogut comprovar que el mar i el paisatge litoral, amb els seus particularismes, propiciaren que els monestirs que s'hi assentaren i els seus nuclis patrimonials prenguessin unes característiques bastant singulars. No en va, si per una part el mar provocà que aquests centres estiguessin sotmesos a un perill constant, dificultant molt clarament el seu creixement inicial, per altra es convertí en un dels principals recursos explotats per aquests cenobis, quelcom que, avançada l'Edat Mitjana, els permetria assolir un gran poder, sobretot a aquells situats prop d'un port de primera importància.

Al costat d'aquestes diferències, però, el cas dels monestirs litorals també ha permès observar algunes semblances interessants. En aquest sentit, el fet més notable ha estat corroborar el rol fonamental que els patrons d'aquells cenobis també els conferiren en la reorganització del territori, ja que no pot ser casualitat que la seva fundació per part de les principals famílies comtals o vicarials del país coincidís just en el moment en què, a través d'altres fonts, constatem com el mar i la costa, fins llavors una zona de perill pràcticament oblidada per les autoritats polítiques, començava a veure's com un possible espai d'expansió que calia controlar i afermar sota el seu domini. Per tant, aquest darrer exemple ha permès confirmar la idea que estaríem davant d'institucions molt complexes que, més enllà de la seva vida interna de caràcter espiritual, jugaren un rol primordial en la transformació dels paisatges on s'assentaren, contribuint a estructurar el seu poblament i a vincular-lo a uns poders que s'anaven consolidant.

Així mateix, des del punt de vista dels dominis monàstics, malgrat que la proximitat del mar i d'àmplies zones d'aiguamolls acabessin propiciant el predomini d'unes activitats econòmiques molt particulars, que en els centres de muntanya tenien un paper més secundari, també s'han d'apuntar alguns paral·lels que no poden deixar-se sense mencionar. No en va, de nou, hem pogut constatar un interès evident dels

monestirs per tal de conformar uns patrimonis tan diversificats com els fos possible, no escatimant esforços en adquirir predis en indrets certament allunyats, moltes vegades en zones de muntanya. Així mateix, la ramaderia ha tornat a aflorar com un dels principals puntals econòmics d'aquestes institucions religioses, sent evident que la seva explotació seria un fet comú en totes elles i, de fet, probablement, en menor o major mesura, de totes les comunitats humanes assentades en l'entorn rural durant aquell període.

En vistes als resultats obtinguts en cadascun dels apartats que conformen aquesta tesi, podem concloure que l'aproximació conceptual i metodològica proposada s'ha demostrat com una eina útil i eficaç per estudiar el monacat des d'una nova perspectiva, posant l'accent en els processos compartits pels diferents cenobis i les relacions que establiren amb el seu entorn físic i social. S'ha avançat, per tant, en la superació de les grans mancances que s'acusaven en la historiografia preexistent sobre el tema, estant avui molt més a prop de comprendre la complexitat del fenomen monàstic medieval i el paper que jugà, al costat de moltes altres institucions, en la configuració d'un territori, els comtats catalans, que en aquells moments estava en vies de formació.

Bibliografia

Abadal i de Vinyals, Ramon d', *Catalunya Carolíngia. Vol. II: Els diplomes carolingis a Catalunya* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1950).

———, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1955).

———, «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», *Analecta Montserratensia*, 8 (1955), 125-337.

———, *Efemèrides mil·lenàries 949-1949: El monestir de Sant Pere de Burgal* (Vic: [s.n.], 1948).

———, «El pseudo-arquebisbe de Tarragona Cesari i les preteses butlles de Santa Cecília», *La Paraula Cristiana*, 34 (1927), 316-46.

———, «El renaixement monàstic a Catalunya després de l'expulsió dels sarraïns», *Studia monastica*, 3 (1961), 165-77.

———, «Els preceptes comtals carolingis per al Pallars», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 26 (1956), 11-60.

———, *Els primers comtes catalans* (Barcelona: Editorial Teide, 1958).

———, *L'abat Oliba, bisbe de Vic i la seva època*, 2a. ed. (Barcelona: Impremta Rafael Salvá, 1948).

———, «L'esperit de Cluny i les relacions de Catalunya amb Roma i Itàlia al segle X», *Studi Medievali (3ª serie)*, 2 (1961), 3-41.

———, *La batalla del Adopcionismo en la desintegración de la Iglesia visigoda. Discurso de recepción* (Barcelona: Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1949).

———, «La fundació del monestir de Ripoll», *Analecta Montserratensia*, 9 (1962), 187-97.

———, «Origen y proceso de consolidación de la sede ribagorzana de Roda», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, 5 (1952), 7-82.

Abulafia, David, «Introduction: Seven types of ambiguity, c. 1100-c.1500», a *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, ed. David Abulafia i Nora Berend (Burlington: Ashgate, 2002), p. 1-34.

Achón Casas, Oriol, i Andrea Lages Tonet, *Memòria de la intervenció arqueològica al C/ Sant Pau, 99. Horts de Sant Pau del Camp* (Barcelona: Memòria d'excavació dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, 2010).

Adell Gisbert, Joan-Albert, «Sant Pere del Burgal. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 250-53.

———, «Sant Pol de Mar. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. XX: El Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 517-19.

———, «Sant Quintí dels Banys d'Arles. Arquitectura (segona part)», a *Catalunya Romànica. Vol. XXV: El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda i el Perapertusès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 94.

Adell Gisbert, Joan-Albert, Antoni Bach Riu i Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Jaume de Sant Cristòfol (Abans Sant Cristòfol de Salinoves)», a *Catalunya Romànica. Vol. XVII: La Noguera* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994), p. 291-94.

Adell Gisbert, Joan-Albert, i Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Genís de Bellera. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 466-67.

———, «Sant Pere de les Maleses. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 418-20.

———, «Sant Pere de Pallars», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 69-70.

———, «Sant Pere Vell (o de can Carrera)», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 173.

———, «Sant Vicenç d'Oveix», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 66.

———, «Sant Vicenç de Pinsent», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 201-2.

———, «Santa Maria d'Àneu», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 241-44.

Adell Gisbert, Joan-Albert, Maria-Lluïsa Cases Loscos i Joan Badia Homs, «Sant Martí de Vallmala (o de Fontanet). Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 523-25.

Adell Gisbert, Joan-Albert, Joan Llinàs Pol, Montserrat Mataró Pladelasala, Eduard Riu-Barrera i Jordi Sagrera Aradilla, «Sant Pere de Rodes (Catalunya). La cel·la i el primer monestir (s. IX-XI)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 38 (1997), 1415-43.

Aicart Hereu, Francesc, i Josep M. Nolla Brufau, «El jaciment tardo-romà del carrer del Prior (Sant Feliu de Guíxols)», *Estudis del Baix Empordà*, 14 (1995), 99-107.

Ainaud de Lasarte, Joan, «L'abat Donadeu de Sant Cugat, restaurador d'esglésies», *Analecta Montserratensia*, 9 (1963), 239-44.

Albareda Ramoneda, Anselm M., *Història de Montserrat*, 8a. ed. revisada i ampliada per Josep Massot (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010).

Albert Corp, Esteve, *Les abadesses de Sant Joan. Verificació històrica* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1965).

Alcover Sureda, Antoni M., i Francesc de Borja Moll Casanovas, *Diccionari català-valencià-balear. Vol. I: A-ARQ*, 2a. ed. (Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1978).

Alessandri, Patrice, «L'église Saint-Estève de Nidolères premiers résultats de fouilles», *Archéologie du Midi médiéval*, 3 (1985), 171-72.

———, «Sant Esteve de Nidoleres. Jaciment arqueològic», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 429.

Aliaga Rodrigo, Sara, Ricard Andreu Expósito, Oriol Mercadal Fernández i Oriol Olesti Vila, «Territori i vies de comunicació a la Cerdanya en època romana», a *Comerç i Vies de comunicació (1000 aC.-700 dC.). Actes del XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, 1998), p. 261-84.

Altés Aguiló, Francesc Xavier, «El diplomatarí del monestir de Santa Cecília de Montserrat, Vol. I: Anys 900-999», *Studia monastica*, 36 (1994), 223-302.

Alturo Perucho, Jesús, «La historiografia catalana del període primitiu», a *Història de la historiografia catalana: Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica*, ed. Albert Balcells (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2004), p. 19-38.

———, «Una nueva lectura de la inscripción de Tasio del monasterio de Sant Pere de Rodes del año 955», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 31 (2013), 11-16.

Alturo Perucho, Jesús, i Daniel Rico Camps, «Encara sobre la inscripció de Tassi del monestir de Sant Pere de Rodes», *Pyrenae*, 46 (2015), 147-58.

Ambrós Monsonís, Jordi, *El monestir de Sant Cugat del Vallès* (Vilassar de Mar: Oikos-Tau, 1981).

Andrade Cernadas, José Miguel, «Asilos monásticos: vejez y mundo cenobítico en el noroeste hispánico entre los siglos IX al XI», a *Mundos medievales: Espacios, sociedades y poder. Homenaje al profesor José Ángel García de Cortázar y Ruiz de Aguirre. Vol. I*, ed. Beatriz Arízaga, Dolores Mariño, Carmen Díez, Esther Peña, Jesús Ángel Solórzano, Susana Guijarro, et al. (Santander: Ediciones de la Universidad de Cantabria, 2012), p. 311-24

Anglada Bayés, Manuel, «Santa Maria del Camí. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 356.

Angulo Guàrdia, Virtuts, «Santa Eulàlia de Tapioles. Història (primera part)», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 434.

Aragó Cabañas, Antoni M., «El monestir d'Amer i els seus promotors», *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 2 (1979), 330-51.

Ardo, «Vita Benedicti Abbatis Anianensis et Indensis», a *MGH, SS. Vol: XV,1*, ed. Georg Waitz (Hannover: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1887), p. 198-220.

Argáiz, Gregorio de, *La Perla de Cataluña: historia de nuestra Señora de Monserrate* (Madrid: Imprenta de Andrés García de la Iglesia, 1677).

Arrechea Silvestre, Horacio, «Sobre las circunscripciones menores en el reino visigodo de Toledo», *Arqueología, paleontología y etnografía*, 4 (1998), 239-46.

Artigues Conesa, Pere Lluís, «El monestir de Sant Cugat del Vallès. Els antecedents arqueològics i la seva configuració com a cenobi (segle I dc - segle XI)», a *La Butlla de Silvestre II al monestir de Sant Cugat. Commemoració del mil·lenari (1002-2002)* (Sant Cugat del Vallès: Ajuntament de Sant Cugat, 2002), p. 27-39.

———, «El monestir de Sant Cugat del Vallès. L'evolució arquitectònica a partir de l'arqueologia», a *Actes del II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* ([s.ll.]: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2003), p. 18-28.

Artigues Conesa, Pere Lluís, Mònica Blasco Arasanz, Eduard Riu-Barrera i Maria Sardà Vilardaga, «La fortalesa romana, la basílica i el monestir de Sant Cugat del Vallès o d'Octavià (Catalunya). Les excavacions de 1993-1995», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 37 (1997), 1081-1115.

Aston, Mick, *Monasteries in the Landscape* (Stroud: Tempus, 2000).

Astronomus, «Vita Hludowici imperatoris», a *MGH, SS. rer. Germ. Vol: LXIV*, ed. Ernst Tremp (Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1995), p. 278-555.

Aurell Cardona, Martí, «Emma, primera abadessa de Sant Joan de les Abadesses», a *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, ed. Marta Crispí i Míriam

Montraveta (Sant Joan de les Abadesses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses; Consorci Ripollès Desenvolupament, 2012), p. 38-45.

Bacaria Martrús, Albert, Emília Pagès Buisan i Ferran Puig Verdaguier, «Excavacions arqueològiques a l'entorn del Monestir de Sant Pau del Camp», a *Tribuna d'Arqueologia 1989-1990* (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1991).

Bach Riu, Antoni, «Els límits de la Vall de Lord i aclariments sobre alguns documents que s'hi refereixen», *Cardener*, 5 (1988), 179-87.

Bada Elias, Joan, i Genís Samper Triedu, *Catalònia religiosa. Atlas històric: dels orígens als nostres dies* (Barcelona: Editorial Claret, 1991).

Badia Homs, Joan, *L'arquitectura medieval de l'Empordà. Vol. II-A: Alt Empordà (Agullana-Peralada)* (Girona: Diputació provincial de Girona, 1978).

———, «Sant Andreu de Sureda. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 343-49.

———, «Sant Esteve del Llop. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 458.

———, «Sant Fructuós de Rocavella. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 332-33.

———, «Sant Joan Sescloses. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 633-34.

———, «Sant Joan Sescloses. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 631-33.

———, «Sant Martí de Fonollar. Arquitectura (segona part)», a *Catalunya Romànica. Vol. XXV: El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda i el Perapertusès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 146-47.

———, «Sant Martí del Forn del Vidre. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 516.

———, «Sant Pau de Fontclara. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VIII: L'Empordà I* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989), p. 233-34.

———, «Sant Pau de la Calçada. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 485-86.

———, «Sant Pere d'Albanyà. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 395-98.

———, «Sant Pere de Rodes. Història (primera part)», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 657-76.

———, «Sant Silvestre de la Valleta. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 520-21.

———, «Sant Tomàs de Balaguer», a *Catalunya Romànica. Vol. VII: La Cerdanya i el Conflent* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 273.

———, «Santa Maria de Roses. Història (primera part)», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 776-81.

———, «Santa Maria de Vilamacolum. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 915.

Badia Homs, Joan, i Joan-Albert Adell Gisbert, «Sant Climent de Peralta. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VIII: L'Empordà I* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989), p. 368.

———, «Sant Martí del Forn del Vidre. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 516-17.

Badia Homs, Joan, i Eulàlia Badia Puigdevall, «Santa Cecília de Coç. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. XXV: El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda i el Perapertusès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 191-92.

Badia Homs, Joan, Benjamí Bofarull Gallofré, Enric Carreras Vigorós, Pere Gai Fumadó, Miquel-Dídac Piñero Costa i Bernat Rieu, «Sant Llorenç de Torrents (o

d'Alemanys). Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 333-34.

———, «Sant Llorenç de Torrents (o d'Alemanys). Edificis civils», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 334.

Badia Homs, Joan, Benjamí Bofarull Gallofré, Enric Carreras Vigorós i Miquel-Dídac Piñero Costa, «Els habitants i el terme de Vilamacolum a principis del segle X», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 25 (1992), 36-61.

———, «La vall de Magrigul (o vall de Montjoi)», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 793-94.

———, «Ruïnes de Penida», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 792.

Badia Homs, Joan, i Maria-Lluïsa Cases Loscos, «Sant Feliu de Guíxols. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VIII: L'Empordà I* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989), p. 265-67.

———, «Sant Martí Sesserres. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II*, 1990, p. 426.

———, «Sant Romà de Casamor. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 430.

Badia Homs, Joan, Maria-Lluïsa Cases Loscos i Jordi Vigué Viñas, «Sant Martí de les Escaules», a *Catalunya Romànica. Vol. VIII: L'Empordà I* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989), p. 92.

Badia Homs, Joan, i Pierre Ponsich, «Sant Pere de Prada. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 484.

Badia Homs, Joan, i M. Lluïsa Ramos Martínez, «Sant Quirc (o Sant Quirze) de Colera. Història (segona part)», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 757-61.

———, «Santa Maria de Roses. Història (segona part)», a *Catalunya Romànica*. Vol. IX: *L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 781-84.

Badia Margarit, Antoni M., «L'acte de reconnaissance de propriété au monastère de Sant Joan de les Abadesses (an 913) et son importance pour l'onomastique catalane», a *Actes et Memoires du Cinquième Congrès International de Sciences Onomastiques*. Vol. I (Salamanca: ICOS, 1958), p. 357-75.

———, «Toponymie de l'acte de reconnaissance de propriété du monastère de Sant Joan de les Abadesses (an 913)», a *VI Internationaler Kongress für Namenforschung*. Vol. III (München: Bayerischen Akademie der Wissenschaften in Kommission bei der C.H. Beck'schen Verlagsbuchhandlung, 1961), p. 93-100.

Badia Masgrau, Josep M., *El monestir de Santa Maria de Serrateix. Més de mil anys arrelat al territori* (Serrateix: Patronat d'Amics de Serrateix; Sant Vicenç de Castellet: El Farell, 2004).

Baiges Jardí, Ignasi, Gaspar Feliu Monfort i Josep M. Salrach Marès, dirs., *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, 4v. (Barcelona: Fundació Noguera, 2010).

Baiges Jardí, Ignasi, i Pere Puig Ustrell, *Catalunya Carolíngia*. Vol. VII: *El comtat de Barcelona* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, en premsa).

Baluze, Étienne, *Capitularia regum Francorum*, 2v., 2a. ed. revisada (París: Ex Typis Francisci-Augustini Quillau, 1780).

Bango Torviso, Isidro G., «El monasterio hispano. Los textos como aproximación a su topografía y a la función de sus dependencias», a *Los monasterios aragoneses*, ed. María del Carmen Lacarra (Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1999), p. 7-24.

Banks, Philip, «El creixement físic de Barcelona, segles X-XIII», *Barcelona quaderns d'història*, 8 (2005), 11-33.

Baraut Obiols, Cebrià, «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet (segle IX-XI)», *Studia monastica*, 24 (1982), 147-201.

———, «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles (segles IX-XIII)», *Urgellia*, 12 (1995), 7-414.

———, «El monestir de Sant Andreu de Trespunts (segles IX-XVI)», *Studia monastica*, 26 (1984), 241-74.

———, «El monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles i els orígens del monaquisme benedictí al comtat d'Urgell», *Studia monastica*, 22 (1980), 253-59.

———, «El monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles i les seves possessions a la Vall d'Andorra», *Studia monastica*, 10 (1968), 239-74.

———, «Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 3 (1980), 7-166.

———, «Els documents, dels anys 1010-1035, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 4 (1981), 7-186.

———, «Els documents, dels anys 1036 1050, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 5 (1982), 7-158.

———, «Els documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 2 (1979), 7-145.

———, «L'església de Sant Vicenç de Pinsent i el monestir de Sant Andreu de la Quera», *Església d'Urgell*, 268 (1998), 5-7.

———, «La data de l'acta de consagració de la Catedral Carolíngia de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 7 (1985), 515-29.

———, «La intervenció carolíngia antifelicianiana al bisbat d'Urgell i les seves conseqüències religioses i culturals (segles VIII-IX)», a *Jornades Internacionals d'Estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell. La Seu d'Urgell, 28-30 de setembre de 1999. Crònica i estudis*, ed. Josep Perarnau (La Seu d'Urgell: Facultat de Teologia de Catalunya; Societat Cultural Urgel·litana, 2000), p. 155-93.

———, «Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)», *Urgellia*, 1 (1978), 11-182.

Barbero de Aguilera, Abilio, i Marcelo Vigil Pascual, *La formación del feudalismo en la Península Ibérica* (Barcelona: Editorial Crítica, 1978).

Barral Altet, Xavier, «Historiografia i bibliografia del romànic català», a *Catalunya Romànica. Vol. I: Introducció a l'estudi de l'art romànic català i fons d'art romànic català del Museu Nacional d'Art de Catalunya* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994), p. 169-92.

———, *L'art pre-romànic a Catalunya (segles IX-X)* (Barcelona: Edicions 62, 1981).

Barrull Perna, Carles, «La cristianización y “ribagorzanización” de un territorio prepirinaico: Areny y el valle de Soperuny (siglos VIII- principios del XI)», *Ripacurtia*, 4 (2006), 153-72.

Batet Company, Carolina, «L'Església i les esglésies en els inicis del domini comtal a la marca de Barcelona», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67 (1994), 243-57.

———, «L'expansió territorial del comtat de Barcelona als segles X i XI», a *III Congrés d'Història de Barcelona: la ciutat i el seu territori, dos mil anys d'història* (Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut Municipal d'Història, 1993), p. 263-74.

Bautier, Robert-Henri, *Recueil des actes de Eudes, roi de France (888-898)* (París: Imprimerie Nationale, 1967).

Benedictus, *Regula monachorum*, ed. i trad. Ventura Sella (Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1997).

Benet Clarà, Albert, «El Bages nucli de vida monàstica de tradició visigòtica?», *Dovella*, 4 (1982), 12-19.

———, «El comtat de Berga. Origen i límits (s. X-XI)», *L'Erol*, 11 (1984), 16-24.

———, «L'acta de consagració de l'església de la Seu d'Urgell. Un document fals», *Quaderns d'estudis medievals*, 13 (1983), 137-43.

———, *L'expansió del comtat de Manresa* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1982).

———, «La batalla de Baltarga. Epíleg de la incursió d'hongaresos a Catalunya l'any 942», *Quaderns d'estudis medievals*, 10 (1982), 639-40.

———, «La incursió d'hongaresos a Catalunya l'any 942», *Quaderns d'estudis medievals*, 9 (1982), 568-74.

———, «Sant Benet de Bages. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XI: El Bages* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1984), p. 408-20.

———, «Sant Pere de Ventolra. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIII: El Solsonès i la Vall d'Aran* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 192-93.

———, «Sant Quirc (o Sant Quirze) de Colera. Història (primera part)», a *Catalunya Romànica. Vol. IX: L'Empordà II* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 753-57.

———, «Santa Cecília de Montserrat. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XI: El Bages* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1984), p. 285-91.

Benito Monclús, Pere, «Entre la beneficència y la “familiaritas”: la contratación del “victum et vestitum” en los monasterios catalanes durante los siglos XI-XII. Una respuesta institucional alternativa ante el hambre como problema social», *Anuario de Estudios Medievales*, 34 (2004), 3-29.

———, «“Et hoc facimus propter necessitatem famis...”. Possibilitats de les fonts documentals catalanes per a l'estudi de les crisis alimentàries dels segles X-XIII», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 25 (2003), 39-56.

———, «Poder i societat al Maresme medieval: els Sant Vicenç (1022-1271)», a *L'arquitectura militar medieval. I Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme* (Mataró: Associació Cultural Grup d'Història del Casal Mataró, 2000), p. 25-35.

Bertran Roigé, Prim, i Rosa Lluch Bramon, «Els monestirs i els sabers», a *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, ed. Lluís To i Jordi Galofré (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013), p. 89-106.

Bijsterveld, Arnoud-Jan A., *Do ut des: Gift Giving, Memoria and Conflict Management in the Medieval Low Countries* (Hilversum: Verloren, 2007).

Bishko, Charles J., «The Pactual Tradition in Hispanic Monasticism», a *Spanish and Portugese Monastic History 600-1300*, ed. Charles J. Bishko (London: Variorum Reprints, 1984), p. 1-43.

Bisson, Thomas N., «L'aprenentatge dels savis a Europa pels volts de l'any mil: les lliçons de Gerbert, Abbo i Fulbert», a *Actes del Congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r. mil·lenni: Vic-Ripoll, 10-13 de novembre de 1999*, ed. Immaculada Ollich (Vic: Eumo Editorial, 1999), p. 577-91.

Blair, John, «Anglo-Saxon Minsters: A Topographical Review», a *Pastoral Care Before the Parish*, ed. John Blair i Richard Sharpe (Leicester: Leicester University Press, 1992), p. 226-66.

Blanco de la Lama, Joan, *El monestir de Sant Feliu de Guíxols (segles X-XI). La formació del domini* (Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, 1991).

Blasco Arasanz, Mònica, «Sant Cugat del Vallès. La configuració del monestir i els seus precedents», a *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)* (Barcelona: Diputació de Barcelona; Museu Nacional d'Art de Catalunya, 1999), p. 228-31.

Blasi Solsona, Joan, *Els oblidats comtes de Cerdanya (798-1117)* (Sant Vicenç de Castellet: El Farell, 1999).

Boada Catasús, Coloma, Irene Brugués Massot i Xavier Costa Badia, eds., *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa).

Bodenhamer, David J., «History and GIS: Implications for the Discipline», a *Placing History. How Maps, Spatial Data, and GIS are Changing Historical Scholarship*, ed. Anne Kelly Knowles i Amy Hillier (Redlands: ESRI Press, 2008), p. 219-33.

———, «The Potential of Spatial Humanities», a *The Spatial Humanities. GIS and the Future of Humanities Scholarship*, ed. David J. Bodenhamer, John Corrigan i Trevor M. Harris (Bloomington: Indiana University Press, 2010), p. 14-30.

Bofarull Mascaró, Pròsper de, *Los condes de Barcelona vindicados. Vol. I: Abraza los siete primeros, desde el año 874 al 1035* (Barcelona: Imprenta de J. Oliveres y Monmany, 1836).

Boix Pociello, Jordi C., *De Roda a Lleida. La fi d'un somni heroic* (Vielha: Institut d'Estudis del Baix Cinca, 1998).

———, «L'antic orde monàstic al comtat de Ribagorça», a *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació. Vol. III*, ed. Jordi Bolòs i Joan J. Busqueta (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2000), p. 111-26.

———, «Onomàstica de la Ribagorça medieval», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 65 (1996), 79-83.

———, *Ribagorça a l'Alta Edat Mitjana*. 3v. (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 2005).

———, «Sant Andreu de Barravés», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 80-81.

———, «Sant Esteve i Sant Pere d'Aguilar», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 91.

———, «Sant Genís d'Oliberà», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 80.

———, «Sant Joan de Viu (o de l'Espluga de Viu)», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 80.

———, «Sant Just i Sant Pastor d'Urmella (abans d'Orema). Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 267-68.

———, «Sant Martí del Sas. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 308.

———, «Sant Pere de Taverna», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 92-93.

———, «Sant Tirs de Llastarri», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 80.

———, «Sant Vicenç del Sas», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 307.

———, «Santa Maria d'Alaó. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 464-74.

———, «Santa Maria d'Ovarra. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 340-47.

———, «Santa Maria de Castelló de Tor», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 79.

———, «Santa Maria de Lavaix. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XVI: La Ribagorça* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 150-57.

Bolòs Masclans, Jordi, «Aportació al coneixement de la marca de Berga», a *XXIII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos* (Berga: Publicacions de l'Ajuntament de Berga, 1982), p. 89-100.

———, «Aportacions al coneixement de les vies de comunicació», a *Symposium Internacional sobre els Orígens de Catalunya (segles VIII-XI). Vol. I.* (Barcelona: Comissió del Mil·lenari de Catalunya; Generalitat de Catalunya, 1991), p. 409-36.

———, *Cartografia i història medieval: 1r seminari del cicle "Els seminaris del Departament de Geografia i Història" (Lleida, 2000)* (Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2001).

———, «Comentaris sobre el testament del prevere Della de l'any 991», *Quaderns d'estudis medievals*, 10 (1982), 607-9.

———, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Serrateix (segles X-XV)* (Barcelona: Fundació Noguera, 2006).

———, *Diplomatari del monestir de Sant Pere de la Portella* (Barcelona: Fundació Noguera, 2009).

———, «Dominis monàstics i organització del territori a l'edat mitjana», a *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació. Vol. III*, ed. Jordi Bolòs i Joan J. Busqueta (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2000), p. 127-65.

———, «El Monestir. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. IV: La Garrotxa* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 367.

———, «El monestir com a institució feudal», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 68-89.

———, «El Monestir. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IV: La Garrotxa* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 367.

———, *Els monestirs del comtat de Berga desde llurs orígens fins a l'any 1400: el monestir de Santa Maria de Serrateix*. 2v. (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 1983).

———, *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004).

———, «Fer mapes per conèixer la Història: Aportacions de la cartografia a l'estudi de l'Alta Edat Mitjana», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 26 (2005), 27-51.

———, «Història del paisatge, toponímia i cartografia a Catalunya a l'edat mitjana», a *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques. Annex. Secció 12*, ed. Joan Tort i Montserrat

Montagut (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2014), p. 2816-29.

———, «L'evolució del domini del monestir de Sant Llorenç prop Bagà durant els segles IX-XII», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 1 (1980), 55-75.

———, «La implantació del Cister al territori: la formació del patrimoni i la transformació del paisatge», a *Actes del primer curs-simposi sobre el monaquisme cistercenc. El Cister: poder i espiritualitat (1150-1250)* (Santes Creus: Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, 2005), p. 35-68.

———, «La Selva i el comtat de Girona abans de l'any 1000», *Quaderns de la Selva*, 14 (2002), 23-32.

———, «Necròpoli de Santa Maria de Ripoll», a *Catalunya Romànica. Vol. X: El Ripollès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 334.

———, «Onomàstica i poblament a la Catalunya septentrional a l'Alta Edat Mitjana», a *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*, ed. Philippe Sénac (Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1995), p. 49-69.

———, «Organització del territori i poblament a l'Edat Mitjana als Pirineus catalans», a *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*, ed. Jaume Bertranpetit i Elisenda Vives (Andorra la Vella: Centre de Trobada de les Cultures Pirinenques, 1995), p. 221-34.

———, «Paisatge històric, cartografia i societat a l'Alta Edat Mitjana: l'exemple de la Cerdanya», a *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació. Vol. VI: Poblament i societat als Pirineus els darrers dos mil anys*, ed. Jordi Bolòs (Lleida: Universitat de Lleida, 2014), p. 37-146.

———, «Sant Llorenç prop Bagà: dels inicis al 1300», *L'Erol*, 5 (1983), 21-28.

———, «Sant Llorenç prop Bagà. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 287-93.

———, «Sant Pere de la Portella. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 405-11.

———, «Santa Maria de Serrateix. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 510-20.

———, «Una aproximació als monestirs catalans medievals: els documents escrits, la cartografia i l'arqueologia del paisatge», a *Els monestirs medievals. IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme* (Mataró: Associació Cultural Grup d'Història del Casal Mataró, 2011), p. 73-83.

Bolòs Masclans, Jordi, i Víctor Hurtado Cuevas, *Atles del comtat d'Osona (798-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2001).

———, *Atles del comtat d'Urgell (v788-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2006).

———, *Atles del comtat de Barcelona (801-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2018).

———, *Atles del comtat de Besalú (785-988)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1998).

———, *Atles del comtat de Girona (785-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2000).

———, *Atles del comtat de Manresa (798-993)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2004).

———, *Atles dels comtats d'Empúries i Peralada (780-991)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1999).

———, *Atles dels comtats de Cerdanya i Berga (v788-990)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2015).

———, *Atles dels comtats de Pallars i Ribagorça (v806-v998)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2012).

———, *Atles dels comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet (759-991)* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2009).

———, «Notes històriques del Ripollès els segles IX i X», *Quaderns d'estudis medievals*, 4 (1981), 209-18.

Bolòs Masclans, Jordi, i Montserrat Pagès Paretas, «Coves o ermitoris de Sant Llorenç prop Bagà», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 303-34.

———, *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà* (Barcelona: Proa, 1986).

Bonales Cortés, Jacinto, i Miquel Bailac Bonales, *Els camins històrics del Pallars Jussà* (Trempt: Garsineu, 2013).

Bond, James, *Monastic Landscapes* (Stroud: Tempus, 2004).

Bonnassie, Pierre, *Catalunya mil anys enrera. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XI*, 2v. (Barcelona: Edicions 62, 1979).

———, «Le littoral catalan durant le haut Moyen Âge», a *Castrum 7. Zones côtières littorales dans le monde méditerranéen au moyen âge: défense, peuplement, mise en valeur*, ed. Jean-Marie Martin (Rome: Ecole française de Rome; Madrid: Casa de Velázquez, 2001), p. 251-71.

Bonnerue, Pierre, «Le choix des modèles monastiques et canoniaux dans la législation religieuse du premier quart du IXe siècle», a *Ecrire son histoire: Les communautés régulières face à leur passé* (Saint-Étienne: Publications de l'Université de Saint-Étienne, 2005), p. 327-36.

Boto Varela, Gerardo, «Topografía de los monasterios de la marca de Hispania (ca. 800 - ca. 1030)», a *Monjes y monasterios hispanos en la Alta Edad Media*, ed. José Ángel García de Cortázar i Ramón Teja (Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real. Centro de Estudios del Románico, 2006), p. 147-204.

Bou Palmés, Xavier, *El domini del monestir de Sant Cugat durant el segle X al Vallès* (Barcelona: Tesi de llicenciatura dipositada a la Universitat de Barcelona, 1985).

Bramon Planes, Dolors, «841: Una algarada fins ara mal coneguda contra la plana de Vic», *Ausa*, 145 (2000), 133-35.

———, *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010* (Barcelona: Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives; Institut d'Estudis Catalans; Vic: Eumo, 2000).

———, *Moros, jueus i cristians en terra catalana. Memòria del nostre passat* (Lleida: Pagès editors, 2013).

Brown, Peter, «The Rise and Function of the Holy Man in Late Antiquity», *The Journal of Roman Studies*, 61 (1971), 80-101.

———, *The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity, A.D. 200-1000*, 10th anniversary revised edition (Oxford: Wiley-Blackwell, 2013).

Brugués Massot, Irene, i Xavier Costa Badia, «Després del 1017. El destí de les monges», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, ed. Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa).

Burch Rius, Josep, Josep M. Nolla Brufau, Jordi Sagrera Aradilla, David Vivó Codina i Marc Sureda Jubany, *Els temples i els cementiris antics i altmedievals de mas Castell de Porqueres* (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1999).

Burjachs Casas, Francesc, «Paisatges i climes medievals de la façana ibèrica nord-occidental», a *Actes del congrés els castells medievals a la Mediterrània nord-occidental* (Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2004), p. 231-46.

Burton, Janet, *Monastic and religious orders in Britain, 1000-1300* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).

Busquets Costa, Cesc, i Montserrat Freixa Vila, «La via romana del Capsacosta (Sant Pau de Segúries, el Ripollès - La Vall de Bianya, la Garrotxa). Història d'un camí», a *Comerç i Vies de comunicació (1000 aC.-700 dC.). Actes del XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, 1998), p. 183-90.

Busquets Fàbregas, Jaume, «Sant Cugat i les seves transformacions a les darreres dècades. Estructura territorial i fluxos», a *Actes de la XLII Assemblea*

Intercomarcal d'Estudiosos (Sant Cugat del Vallès: Arxiu Nacional de Catalunya, 2000), p. 101-4.

Caballero Zoreda, Luis, «El conjunto monástico de Santa María del Melque (Toledo). Siglos VII-IX (Criterios seguidos para identificar monasterios hispánicos tardo antiguos)», a *Monjes y monasterios hispanos en la Alta Edad Media*, ed. José Angel García de Cortázar i Ramón Teja (Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real. Centro de Estudios del Románico, 2006), p. 99-146.

———, «El monasterio de Balatarmelc, Melque (San Martín de Montalbán, Toledo), en el centenario de su descubrimiento», a *Monasteria et territoria. Elites, edilicia y territorio en el Mediterráneo medieval (siglos V-XI)*, ed. Jorge López, Artemio M. Martínez i Jorge Morín (Oxford: BAR Publishing, 2007), p. 91-120.

———, «Monasterios visigodos. Evidencias arqueológicas», *Codex Aquilarensis: Cuadernos de investigación del Monasterio de Santa María la Real*, 1 (1988), 31-50.

Caballero Zoreda, Luis, i Francisco J. Moreno Martín, «Balatarmelc, Santa María de Melque. Un monasterio del siglo VIII en territorio toledano», a *Lo que vino de Oriente: Horizontes, praxis y dimensión material de los sistemas de dominación fiscal en Al-Andalus (ss. VII-IX)*, ed. Xavier Ballestín i Ernesto Pastor (Oxford: BAR Publishing, 2013), p. 182-204.

Caballero Zoreda, Luis, i Fernando Sáez Lara, eds., *La Iglesia mozárabe de Santa Lucía del Trampal, Alcuéscar (Cáceres). Arqueología y arquitectura* (Mérida: Junta de Extremadura. Consejería de Cultura, 1999).

Cabré Pairet, Montserrat, «De la leyenda a la autoría colectiva. A propósito de la versión aragonesa de la crónica de Sant Pere de les Puel·les», a *Las mujeres de la Edad Media: actividades políticas, socioeconómicas y culturales*, ed. María del Carmen García i Cristina Pérez (Saragossa: Institución Fernando el Católico, 2014), p. 51-68.

———, «“Deodicatae” y “Devotae”. La regulación de la religiosidad femenina en los condados catalanes, siglos IX-XI», a *Las mujeres en el cristianismo medieval. Imágenes teóricas y cauces de actuación religiosa*, ed. Ángela Muñoz (Madrid: Asociación Cultural Al-Mudayna, 1989), p. 169-82.

———, *El monacat femení a la Barcelona de l'Alta Edat Mitjana: Sant Pere de les Puel·les, segles X-XI* (Barcelona: Tesi de llicenciatura inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 1985).

———, «La dedicación de las mujeres a la vida religiosa y el desarrollo del sistema de géneros feudal en los condados catalanes, siglos IX-XI», *Arenal*, 1 (1994), 185-208.

———, «Les monges de Sant Pere de les Puel·les, propietàries al Pla de Barcelona», a *Historia urbana del Pla de Barcelona. Actes del II Congrés d'Història del Pla de Barcelona. Vol. I* (Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut Municipal d'Història, 1989), p. 37-44.

———, «Sant Pere de les Puelles. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XX: El Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 204-9.

Calzada Oliveras, Josep, *Sant Pere de Galligans. La història i el monument* (Girona: Diputació de Girona, 1983).

Camprubí Sensada, Josep, *Conquesta i estructuració territorial del Berguedà (s. IX-XI). La formació del comtat* (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2006).

Camprubí Sensada, Josep, i Ramón Martí Castelló, «El monestir carolingi de Sant Salvador de Mata (L'Espunyola, Berguedà)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 29 (2008), 548-73.

Camps Tomàs, Joan, «Sant Pere de la Cort», a *Catalunya Romànica. Vol. XIII: El Solsonès i la Vall d'Aran* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 60.

Canal de Diego, Eduard, i Josep M. Nolla Brufau, «La cella memoriae de Roses», a *L'Església Vella de Santa Cristina d'Aro. Del momumnet tardoantic a l'església medieval*, ed. Francesc Aicart, Josep M. Nolla i Lluís Palahí (Santa Cristina d'Aro: Ajuntament de Santa Cristina d'Ara; Girona: Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona, 2008), p. 93-105.

Canal Roquet, Josep, Eduard Canal de Diego, Josep M. Nolla Brufau i Jordi Sagrera Aradilla, *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057): el trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval. Vol. I* (Girona: Ajuntament de Girona, 2004).

Cano, Alonso, *Discurso general de este antiquísimo Castillo y Monasterio de Sanct Feliu de Guíxols de la Orden de Ntro. Glorioso P. S. Benito* (Madrid: Manuscrit MSS/9635 de la Biblioteca Nacional d'Espanya, 1606).

Carreras Vigorós, Enric, Joan Badia Homs, Pere Gay Fumadó i Miquel-Dídac Piñero Costa, «L'església de Sant Basili. Roses, Alt Empordà», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 32 (1999), 83-97.

Casanovas Boixereu, Xavier, *El monestir romànic de Sant Pere del Burgal* (Lleida: Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Lleida, 1980).

Casas Genover, Josep, *La via romana del Capsacosta* (Girona: Diputació de Girona, 1983).

Casas Nadal, Montserrat, i Immaculada Ollich Castanyer, «El monestir de Sant Celdoni i Ermenter de Cellers. Estudi històrico-arqueològic», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 2 (1981), 171-211.

Cases Loscos, Maria-Lluïsa, «Sant Andreu de Trespunts», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 67.

———, «Sant Andreu in Planezas», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 70.

———, «Sant Climent de Codinet», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 67.

———, «Sant Fruitós de Segur», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 73.

———, «Sant Martí d'Albet», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 64.

———, «Sant Martí de Bescaran. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 152.

———, «Sant Vicenç de Sendes», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 64.

Cases Loscos, Maria-Lluïsa, i Joan-Albert Adell Gisbert, «Sant Fruitós de Balestui», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 60.

———, «Santa Cecília d'Elins. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 238-41.

Castanyer Masoliver, Pere, i Joaquim Tremoleda Trilla, *La vil·la romana de Vilauba: un exemple de l'ocupació i explotació romana del territori a la comarca del Pla de l'Estany* (Banyoles: Ajuntament de Banyoles, 1999).

Castillón Cortada, Francisco, «Los abades de Alaón: jurisdicción y prerrogativas», *Argensola*, 85 (1978), 41-124.

Catafau, Aymat, «À propos des origines de l'abbaye Sainte-Marie d'Arles-sur-Tech», *Bulletin de l'Association Archéologique des Pyrénées-Orientales*, 15 (2000), 76-81.

———, «Cuixà, Arles de Tec i Sant Martí del Canigó. El paper de l'aristocràcia nordcatalana en les fundacions monàstiques del segle VIII al segle XI», a *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, ed. Lluís To i Jordi Galofré (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013), p. 79-88.

———, «La Catalogne et la mer aux Xe-XIIIe siècles: l'autre frontière», *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 48 (2017), 101-14.

———, «Naixement i desenvolupament d'una xarxa de petites viles a la vall del Tec a l'Edat Mitjana: Prats de Molló, Arles de Tec, Ceret, El Voló», *Quaderns de la Selva*, 15 (2003), 7-20.

Catafau, Aymat, i Olivier Passarrius, «Laroque-des-Albères de l'Antiquité à la fin du Moyen Age. Histoire et archéologie du peuplement et de la mise en valeur d'un terroir villageois», *Études Roussillonnaises*, 14 (1996), 7-30.

Català Roca, Pere, «Montserrat i els seus castells», a *Els castells catalans. Vol. V* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1976), p. 682-700.

Cavero Domínguez, Gregoria, «De huéspedes y hospederías. Los modelos monásticos», a *El monacato en los reinos de León y Castilla (siglos VII-XIII). X Congreso de Estudios Medievales, 2005* (Lleó: Fundación Sánchez-Albornoz, 2007), p. 213-36.

———, «Penal Cloistering in Spain in the Sixth and Seventh Centuries», *Journal of Medieval Iberian Studies*, 9 (2017), 1-24.

Cerdá Gasch, Maria Rosa, «Génesis y desarrollo del dominio territorial del monasterio de Sant Sadurní de Tavernoles en los siglos IX, X y XI», a *Actas del VII Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos* (Jaca: Instituto de Estudios Pirenaicos, 1983), p. 69-77.

Cervera Berta, Josep M., *Història del monestir de Sant Feliu de Guíxols* (Girona: Caixa d'Estalvis Provincial de Girona, 1984).

Chandler, Cullen J., «Between court and counts: Carolingian Catalonia and the aprisio grant, 778–897», *Early Medieval Europe*, 11 (2002), 19-44.

———, «Carolingian Catalonia: The Spanish March and the Franks, c.750–c.1050», *History Compass*, 11 (2013), 739-50.

———, «Heresy and Empire: The Role of the Adoptionist Controversy in Charlemagne's Conquest of the Spanish March», *The International History Review*, 24 (2002), 505-27.

———, «Land and Social Networks in the Carolingian Spanish March», *Studies in Medieval and Renaissance History. Third Series*, 6 (2009), 1-33.

Chavarria Arnau, Alexandra, «Dopo la fine delle ville: le campagne ispaniche in epoca visigota», a *Dopo la fine delle ville: Le campagne tra VI e IX secolo*, ed. Gian

Pietro Brogiolo, Alexandra Chavarria i Marco Valenti (Mantova: Società Archeologica, 2005), p. 263-85.

Choy, Renie S., *Intercessory Prayer and the Monastic Ideal in the Time of the Carolingian Reforms* (Oxford: Oxford University Press, 2016).

———, «The Deposit of Monastic Faith: The Carolingians on the Essence of Monasticism», *Studies in Church History*, 49 (2013), 74-86.

Christys, Ann, «Crossing the Frontier of Ninth-Century Hispania», a *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, ed. David Abulafia i Nora Berend (Burlington: Ashgate, 2002), p. 35-53.

Cingolani, Stefano M., ed., *Crònica de Sant Pere de les Puel·les* (Alacant: Biblioteca Virtual Joan Lluís Vives, 2006).

———, «Del monasterio a la cancillería. Construcción y propagación de la memoria dinástica en la Corona de Aragón», a *La construcción medieval de la memoria regia*, ed. Pascual Martínez i Ana Rodríguez (València: Publicacions de la Universitat de València, 2011), p. 365-87.

———, «Historiografia al temps de Pere II i Alfons II (1276-1291). Edició i estudi de textos inèdits: 5. La Crònica de Sant Pere de les Puel·les i les Gesta Comitum Barchinonensium IV», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 50 (2006), 143-95.

———, «L'abat Oliba, el poder i la paraula», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 31 (2013), 115-62.

Codina Reina, Dolors, «Sant Quirze de Colera. Un jaciment arqueològic excepcional», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 43 (2012), 39-63.

Coll Alentorn, Miquel, «La crònica de Sant Pere de les Puel·les», a *I Col·loqui d'Història del Monaquisme Català. Vol. I* (Santes Creus: Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, 1967), p. 35-50.

———, «La Historiografia de Catalunya en el període primitiu», *Estudis romànics*, 3 (1954), 139-99.

Colombás Lull, García M., «El concepto de monje y vida monástica hasta fines del siglo V», *Studia monastica*, 1 (1959), 257-342.

———, *El monacato primitivo*, 2v. (Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1974).

Constable, Giles, «Carolingian monasticism as seen in the plan of St Gall», a *Le monde carolingien: bilan, perspectives, champs de recherches. Actes du colloque international de Poitiers, Centre d'Études supérieures de Civilisation médiévale, 18-20 novembre 2004* (Turnhout: Brepols Publishers, 2009), p. 199-217.

———, «Monasteries, Rural Churches and the Cura Animarum in the Early Middle Ages», a *Cristianizzazione ed organizzazione ecclesiastica delle campagne nell'alto medioevo: espansione e resistenza. Vol. I* (Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto Medioevo, 1982), p. 349-95.

———, *Monastic Tithes. From their Origins to the Twelfth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1964).

———, «The Commemoration of the Dead in the Early Middle Ages», a *Early Medieval Rome and the Christian West. Essays in Honour of Donald A. Bullough*, ed. Julia M. H. Smith (Leiden: Brill, 2000), p. 169-95.

Constans Serrats, Lluís G., *Diplomatari de Banyoles*, 5v. (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1985-1992).

Corominas Camp, Ramon, i Jaume Corominas Camp, «Sant Salvador de la Vedella. Estat actual i hipòtesi per a una reconstrucció», *L'Erol*, 60 (1999), 26-31.

Corral Lafuente, José Luis, *Cartulario de Alaón (Huesca)* (Saragossa: Anubar Ediciones, 1984).

———, «El proceso de centralización de los monasterios aragoneses entre los siglos IX y XI», a *Homenaje a Don Antonio Durán Gudiol* (Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1995), p. 229-42.

Corredera Gutiérrez, Eduardo, *La Escuela Histórica Avellanense* (Barcelona: Editorial Balmes, 1958).

Costa Badia, Xavier, «El monestir i el seu entorn. La formació i consolidació del patrimoni monàstic de Sant Joan durant l'abadiat d'Emma (c.885-c.942)», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, ed. Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa).

———, «Les abadesses de Sant Joan després d'Emma. Gestió econòmica i política del monestir a la segona meitat del segle X», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, ed. Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa).

———, «Los monasterios nacidos a través de pactos en los condados catalanes del siglo IX. Reflexiones en torno a la pervivencia de un modelo fundacional visigodo en tiempos de la reforma carolingia», *Hortus Artium Medievalium*, 23 (2017), 328-35.

———, *Proposta metodològica per a l'estudi dels monestirs benedictins a Catalunya i la seva importància en l'organització del territori. El cas dels comtats de Pallars i Ribagorça als segles IX i X* (Barcelona: Treball final de màster inèdit dipositat a la Universitat de Barcelona, 2015).

Costambeys, Marios, *Power and Patronage in Early Medieval Italy: Local Society, Italian Politics and the Abbey of Farfa, c.700-900* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007).

———, «The Transmission of Tradition: Gregorian Influence and Innovation in Eighth-century Italian Monasticism», a *The Uses of the Past in the Early Middle Ages*, ed. Yitzhak Hen i Matthew Innes (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), p. 78-101.

Coy Cotonat, Agustín, *Sort y Comarca Noguera-Pallaresa* (Barcelona: Imprenta y litografía de la viuda de José Cunill, 1906).

Crespo Solana, Ana, «La Historia geográficamente integrada y los Sistemas de Información Geográfica (SIG): concepto y retos metodológicos», *Tiempos modernos*, 26 (2013), 1-33.

Crislip, Andrew T., *From Monastery to Hospital. Christian Monasticism & the Transformation of Health Care in Late Antiquity* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2005).

Davies, Wendy, *Acts of Giving. Individual, Community, and Church in Tenth-Century Christian Spain* (Oxford: Oxford University Press, 2007).

———, «Buying with masses. “Donation” pro remedio animae in tenth-century Galicia and Castile-León», a *Sauver son âme et se perpétuer. Transmission du patrimoine et mémoire au haut moyen âge*, ed. François Bougard, Cristina La Rocca i Régine Le Jan (Roma: École Française de Rome, 2005), p. 401-16.

Deflou-Leca, Noëlle, «La polysémie terminologique des communautés monastiques (VIe-Xe siècle): quelques cas d'étude», *Bulletin du Centre d'études médiévales d'Auxerre*, 10 (2016) <<http://journals.openedition.org/cem/14472>> [consulta: 22 d'abril del 2018].

Devic, Claude, i Joseph Vaissète, *Histoire générale de Languedoc avec des notes et les pièces justificatives* (Toulouse: Édouard Privat, libraire-éditeur, 1875).

Díaz Martínez, Pablo C., «El legado del pasado: reglas y monasterios visigodos y carolingios», a *Monjes y monasterios hispanos en la Alta Edad Media*, ed. José Ángel García de Cortázar i Ramón Teja (Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real. Centro de Estudios del Románico, 2006), p. 9-32.

Diem, Albrecht, *Bibliography on the History of Monasticism in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, 2016 <<http://earlymedievalmonasticism.org/bibliographymonasticism.htm>> [consulta: 5 de setembre del 2018].

———, «Monks, Kings, and the Transformation of Sanctity: Jonas of Bobbio and the End of the Holy Man», *Speculum*, 82 (2007), 521-59.

———, «The Emergence of Monastic Schools: The Role of Alcuin», a *Alcuin of York: Scholar at the Carolingian Court*, ed. Luuk A. J. R. Houwen i Alasdair A. MacDonald (Groningen: Egbert Forsten, 1998), p. 27-44.

Díez Herrera, Carmen, «La agregación de monasterios: una forma de organización social del espacio en la Alta Edad Media», a *El monacato en los reinos de León y Castilla (siglos VII-XIII)* (Ávila: Fundación Sánchez-Albornoz, 2007), p. 289-402.

———, «Sociedad de frontera y monasterios familiares en la meseta del Duero en el siglo X», a *Monjes y monasterios hispanos en la Alta Edad Media*, ed. José Ángel García de Cortázar i Ramón Teja (Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real. Centro de Estudios del Románico, 2006), p. 33-58.

Dunn, Marilyn, *The Emergence of Monasticism: From the Desert Fathers to the Early Middle Ages* (Oxford; Malden: Blackwell Publishers, 2000).

Durán Gudiol, Antonio, *De la Marca Superior de Al-Andalus al reino de Aragón, Sobrarbe y Ribagorza* (Osca: Publicaciones de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Zaragoza, Aragón y Rioja, 1971).

———, «El monasterio de Asan», a *Homenaje a Don José María Lacarra de Miguel en su jubilación del profesorado. Vol. I* (Saragossa: Anubar Ediciones, 1977), p. 135-55.

———, «Monasterios y monasteriolos en los obispados de Pamplona y Aragón en el siglo XI», *Príncipe de Viana*, 52 (1991), 69-88.

Engels, Odilo, «La “autonomía” de los condados pirenaicos de Pallars y Ribagorza y el sistema carolingio de privilegios de protección», *Anuario de Estudios Medievales*, 6 (1969), 11-41.

Epalza Ferrer, Mikel de, «Al-Munastir d’Ifriqiya et Al-Munastir de Xarq-Al-Andalus», a *Actes du VII Colloque Universitaire Tuniso-Espagnol sur le patrimoine andalous dans la culture arabe et espagnole* (Tunis: Université de Tunis, 1991), p. 95-106.

———, «La Ràpita Islàmica: Història Institucional», a *La Ràpita Islàmica: Història institucional i altres estudis regionals*, ed. Mikel de Epalza (Sant Carles de la Ràpita: Institut d’Estudis Rapitencs; Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, 1993), p. 9-107.

Español Bertran, Francesca, *Sant Benet de Bages* (Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa; Angle, 2001).

Fabre, Georges, Marc Mayer Olivé i Isabel Rodà de Llanza, *Inscriptions romaines de Catalogne*, 5v. (París: Diffusion de Boccard, 1984-2002).

Feliu de Travy, Ignasi, *El monestir de Santa Maria de Serrateix. Una aproximació a la seva història* (Granollers: Editorial Montblanc, 1977).

Feliu Monfort, Gaspar, «Al-Mansur, Barcelona i Sant Cugat», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 3 (1982), 49-54.

———, «Alguns exemples de manipulacions falsificades en documents altmedievals catalans», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 23-24 (2002), 53-61.

———, «La pagesia catalana abans de la feudalització», *Anuario de Estudios Medievales*, 26 (1996), 19-42.

———, «Ramon d'Abadal: la tenacitat en el treball de base», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 22 (2011), 157-83.

———, «Sant Joan de les Abadesses: Algunes precisions sobre l'acta judicial del 913 i el poblament de la Vall», a *Homenatge a la memòria del prof. Dr. Emilio Sáez: aplec d'estudis del[s] seus deixebles i col·laboradors* (Barcelona: Institució Milà i Fontanals, 1989), p. 423-34.

———, «Sant Joan de les Abadesses i el repoblament del Vallès», a *Miscel·lània Fort i Cogul: Història monàstica catalana, història del Camp de Tarragona* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984), p. 129-35.

Feliu Monfort, Gaspar, i Josep M. Salrach Marès, dirs., *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, 3v. (Barcelona: Fundació Noguera, 1999).

Fernández-Cuadrench, Jordi, «Mare de Déu dels Arcs. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IV: La Garrotxa* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 353.

———, «Sant Aniol d'Aguja (o d'Agudes, o d'Uja). Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IV: La Garrotxa* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 271-72.

———, «Sant Julià del Mont. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IV: La Garrotxa* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 365-66.

———, «Sant Llorenç de Sous (o del Mont). Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IV: La Garrotxa* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 132-33.

Fernández Mier, Margarita, «La toponimia como fuente para la historia rural: la territorialidad de la aldea feudal», *Territorio, sociedad y poder*, 1 (2006), 35-52.

Fernández Trabal, Josep, «Un període crucial en la construcció del medievalisme en Catalunya: de “La Historia de Cataluña y la Corona de Aragón” de Víctor Balaguer (1863), a “Los orígenes de la revolución catalana” de Jaime Vicens Vives (1957)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 27-28 (2006), 209-35.

Fernández Viladrich, Jesús, «Estructura juridicoformal de les donacions en els diplomes de la Catalunya carolíngia», *Revista de Dret Històric Català*, 8 (2008), 75-125.

Ferrer, Pere, *El Costumari del Monestir de Sant Cugat del Vallès*, ed. Efrém E. Compte (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2009).

Ferrer Godoy, Joan, *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses (995-1273)* (Barcelona: Fundació Noguera, 2009).

Flórez de Setién y Huidobro, Enrique, et al., *España sagrada. Teatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*. 56v. (Madrid: Real Academia de la Historia, 1747-1957).

Folch Iglesias, Cristian, i Jordi Gibert Rebull, «Arqueologia, documentació escrita i toponímia en l'estudi de l'Alta Edat Mitjana: els casos dels topònims pharus, monasteriolum i palatium», *Estrat Crític*, 5 (2011), 364-77.

Folch Iglesias, Cristian, Jordi Gibert Rebull i Ramón Martí Castelló, «Excavacions al conjunt arqueològic altmedieval de Monistrol de Gaià (Bages) durant el període 2010-2013: Fases generals, cronologia i contextualització», a *Actes V Congrés*

d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya (Barcelona: Ajuntament de Barcelona; Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2015), p. 707-20.

Foot, Sarah, «Anglo-Saxon Minsters: a Review of Terminology», a *Pastoral Care Before the Parish*, ed. John Blair i Richard Sharpe (Leicester: Leicester University Press, 1992), p. 212-25.

Fortacín Piedrafita, Javier, «La donación del diácono Vicente al monasterio de Asán y su posterior testamento como obispo de Huesca en el siglo VI: precisiones críticas para la fijación del texto», *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, 47-48 (1983), 7-70.

Fortún Pérez de Ciriza, Luis Javier, «Dominios monásticos en Navarra y la Corona de Aragón: dinámicas e historiografía», a *Monasterios, espacio y sociedad en la España cristiana medieval. XX Semana de Estudios Medievales. Nájera, del 3 al 7 de agosto de 2009*, ed. José Ignacio de la Iglesia (Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, 2010), p. 77-122.

———, «El señorío monástico altomedieval como espacio de poder», a *Los espacios de poder en la España medieval. XII Semana de Estudios Medievales, Nájera, del 30 de julio al 3 de agosto de 2001*, ed. José Ignacio de la Iglesia i José Luis Martín (Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, 2002), p. 181-243.

Fox, Yaniv, *Power and Religion in Merovingian Gaul. Columbanian Monasticism and the Frankish Elites* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).

Franco Sánchez, Francesc, «Ràpites i Al-Monastir(s) al nord i llevant de la Península d'Al-Andalus», a *La Ràpita Islàmica: Història institucional i altres estudis regionals*, ed. Míkel de Epalza (Sant Carles de la Ràpita: Institut d'Estudis Rapitencs; Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, 1993), p. 191-210.

Freedman, Paul H., «Archbishop Berenguer Seniofred de Lluçà and the Gregorian Reform in Catalonia», *Studi Gregoriani*, 14 (1991), 153-59.

Freedman, Paul H., i Flocel Sabaté Curull, «Jaume Caresmar i les fonts històriques de l'Església catalana», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 51 (2008), 14-38.

Frigola Torrent, Joan, «La trama urbana de Besalú a la Baixa Edat Mitjana: evolució i característiques d'un model marcat per l'orografia», *Rodis*, 1 (2018), 9-23.

Frigola Torrent, Joan, Albert Pratdesaba Sala i Anna Madroñal Maseras, «El Castell de Falgars (Beuda, la Garrotxa): A Roman Republican Watchtower in North-East Hispania Citerior», *Journal of Conflict Archaeology*, 11 (2013), 40-57.

Fructuosus, «Regula monachorum», a *Santos Padres Españoles. Vol. II: San Leandro, San Isidoro, San Fructuoso. Reglas monásticas de la España visigoda. Los tres libros de las Sentencias*, ed. i trad. Julio Campos (Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1971), p. 127-171.

Gaillard, Michèle, «Monasterium, cella, abbatia... Enquête sur les différents termes désignant les communautés religieuses au haut Moyen Âge (Ve-milieu IXe siècle) et leur signification», *Bulletin du Centre d'études médiévales d'Auxerre*, 10 (2016) «<http://journals.openedition.org/cem/14474>» [consulta: 26 d'abril del 2018].

Galera Pedrosa, Andreu, *Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)* (Barcelona: Fundació Noguera, 1998).

Galiay Sarañana, José, *La dominación romana en Aragón* (Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1946).

Galimany Arnau, Manuel, «Sant Pere de Besalú. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. IV: La Garrotxa* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990), p. 189-196.

Gallon, Florian, *Moines aux extrémités de la terre. Fonctions et représentations du monachisme dans la péninsule Ibérique du haut Moyen Âge (VIIIe-XIe siècle)* (Bordeus: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Université Bordeaux Montaigne, 2014).

———, «Pro requie defunctorum. Réflexions comparatistes sur la mémoire des morts dans les monastères hispaniques du haut Moyen Âge», *Memini*, 18 (2014), 2-11.

Galtier Martí, Fernando, *Ribagorza, condado independiente. Desde los orígenes hasta 1025* (Saragossa: Libros Pórtico, 1981).

García-Gallo, Alfonso, «El Concilio de Coyanza. Contribución al estudio del Derecho Canónico español en la Alta Edad Media», *Anuario de historia del derecho español*, 20 (1950), 275-633.

García-Guijarro Ramos, Luis Beltrán, «Cluny y las congregaciones benedictinas catalanas en el tránsito del siglo X al siglo XI», a *Actes del Congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r. mil·lenni: Vic-Ripoll, 10-13 de novembre de 1999*, ed. Imma Ollich (Vic: Eumo Editorial, 1999), p. 805-16.

García Cacho, Juan Carlos, *Los monasterios e iglesias locales y las redes sociales en el noroeste de la meseta, siglos IX-XI* (Salamanca: Tesi doctoral inédita dipositada a la Universidad de Salamanca, 2017).

García de Cortázar y Ruiz de Aguirre, José Ángel, *El dominio del monasterio de San Millán de la Cogolla (siglos X a XIII): introducción a la historia rural de Castilla altomedieval* (Salamanca: Universidad de Salamanca, 1969).

———, «La colonización monástica en los reinos de León y Castilla (siglos VIII a XIII): Dominio de tierras, señorío de hombres, control de almas», a *El monacato en los reinos de León y Castilla (siglos VII-XIII). X Congreso de Estudios Medievales, 2005* (Ávila: Fundación Sánchez-Albornoz, 2007), p. 15-48.

García González, Marta, «Tres traducciones de la Epistola ad Pammochium: análisis comparativo», *Faventia*, 22 (2000), 67-85.

García Sanz, Arcadi, «Els pactes monàstics a la pre-Catalunya del segle IX», *Studia monastica*, 16 (1974), 7-44.

———, «La noció d'Orde en el monaquisme català antic (segles IX-XIII)», a *II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català: Sant Joan de les Abadesses 1970. Vol. II* (Poblet: Abadía de Poblet, 1974), p. 25-55.

Garí de Aguilera, Blanca, «“Oh dear! It's nuns!” ¿Por qué hablar de espacios de espiritualidad femenina en la Edad Media?», *Anuario de Estudios Medievales*, 44.1 (2014), 3-17.

Garí de Aguilera, Blanca, Maria Soler Sala, Marta Sancho Planas, Delfi Isabel Nieto-Isabel i Araceli Rosillo Luque, «CLAUSTRA. Propuesta metodológica para el estudio del monacato femenino», *Anuario de Estudios Medievales*, 44 (2014), 21-50.

Garí Abelaira, Marina, Raimon Masdéu Termens i Manuela Urbina, «Jaume Caresmar. L'home i la seva obra», *Manuscripts*, 10 (1992), 331-74.

Garsaball Rivasés, Jordi, «Sobre la pretesa data de dotació de la Seu d'Urgell. Apunts per a una nova datació», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67 (1994), 55-62.

Gascón Chopo, Carles, i Oliver Vergés Pons, «L'acta de consagració de la catedral d'Urgell. Un fals del temps del bisbe Ermengol redactat entre 1016 i 1024», *Afers*, 32 (2017), 191-220.

Gasse-Grandjean, Marie-José, «Cellula et monasteriolum dans les chartes de la Bourgogne médiévale», *Bulletin du Centre d'études médiévales d'Auxerre*, 10 (2016) «<http://journals.openedition.org/cem/14499>» [consultat: 7 de maig del 2018].

Gavín Barceló, Josep M., *Inventari d'esglésies*, 29v. (Barcelona: Artestudi edicions, 1977-1997).

Geary, Patrick J., *Furta Sacra: Thefts of Relics in the Central Middle Ages*, rev. ed. (Princeton: Princeton University Press, 1990).

———, *Living with the Dead in the Middle Ages* (Ithaca: Cornell University Press, 1994).

———, *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millennium* (Princeton: Princeton University Press, 1994).

Geltner, Guy, «Detrusio, Penal Cloistering in the Middle Ages», *Revue Bénédictine*, 118 (2008), 89-108.

Gibert Rebull, Jordi, «Del Conflent a la conca d'Òdena. La família del veguer Sal·la dins el marc de l'expansió del comtat d'Osona-Manresa al segle X», *Miscellanea Aqualatensia*, 16 (2015), 121-56.

———, *L'Alta Edat Mitjana a la Catalunya Central (segles VI-XI). Estudi històric i arqueològic de la conca mitjana del riu Llobregat* (Bellaterra: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat Autònoma de Barcelona, 2011).

Gómez-Moreno Martínez, Manuel, «Exploraciones en Santa Comba de Bande», *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Orense*, 14 (1944), 47-51.

Gómez Rabal, Ana, «En torno a las ediciones de la documentación latina catalana altomedieval», *Archivum Latinitatis Medii Aevi*, 66 (2008), 335-66.

Goodchild, Michael F., «Combining Space and Time: New Potential for Temporal GIS», a *Placing History. How Maps, Spatial Data, and GIS Are Changing Historical Scholarship*, ed. Anne Kelly Knowles i Amy Hillier (Redlands: ESRI Press, 2008), p. 179-97.

Grabolosa Puigredon, Ramón, *Besalú, un país aspre i antic* (Barcelona: Montblanc, 1968).

Grau Quiroga, Núria, *El domini monàstic de Sant Cugat del Vallès (segle X)* (Tarragona: Tesi de llicenciatura dipositada a la Universitat Rovira i Virgili, 1996).

Graupera Graupera, Joaquim, «Els monestirs del Baix Maresme. Una visió de conjunt», a *Els monestirs medievals. IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme* (Mataró: Associació Cultural Grup d'Història del Casal Mataró, 2011), p. 37-51.

Gregory, Ian N., «Exploiting Time and Space: A Challenge for GIS in the Digital Humanities», a *The Spatial Humanities. GIS and the Future of Humanities Scholarship*, ed. David J. Bodenhamer, John Corrigan i Trevor M. Harris (Bloomington: Indiana University Press, 2010), p. 58-75.

Gros Pujol, Miquel dels Sants, «L'arxiu del monestir de Sant Joan de les Abadesses: notícies històriques i regesta dels documents dels anys 995-1115», a *II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català: Sant Joan de les Abadesses 1970. Vol. II* (Poblet: Abadia de Poblet, 1974), p. 87-95.

———, «Sant Pere de Camprodon, un monestir del comtat de Besalú», a *Art i cultura als monestirs del Ripollès* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995), p. 69-87.

Guérard, Benjamin, *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Victor de Marseille*, 2v. (Paris: Typographie de Ch. Lahure, 1857).

Guerrero Uriarte, Antonio, «Sant Pere de Grau d'Escales en el Valle de Lord», *Ilerda*, 21 (1971), 27-58.

Gumà Marquès, Maria Montserrat, Albert López Mullor, Xavier Solé Palacín i Valentín Niño Casaus, «L'excavació de l'església», a *Castell de Castelldefels. Arqueologia, història, art*, ed. Albert López, Imma Estany i Raquel Lacuesta (Barcelona: Diputació de Barcelona, 2005), p. 21-41.

Gurt Esparraguera, Josep M., «Complejos eclesiásticos no episcopales: función y gestión», a *Monasteria et territoria. Elites, edilicia y territorio en el Mediterraneo medieval (siglos V-XI)*, ed. Jorge López, Artemio M. Martínez i Jorge Morín (Oxford: BAR Publishing, 2007), p. 203-14.

Heale, Martin, *The Dependent Priors of Medieval English Monasteries* (Woodbridge: Boydell Press, 2004).

Henrion, Fabrice, «L'abbaye Saint-Michel de Cuxa à Codalet (Pyrénées-Orientales), nouvelles données archéologiques sur les origines», *Bulletin du Centre d'études médiévales d'Auxerre*, 21 (2017), 1-13.

Hieronymus, «Epistula LVII: Ad Pammachium. De optimo genere interpretandi», a *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum. Vol. LIV: Sancti Eusebii Hieronymi Epistulae*, ed. Isidorus Hilberg (Viena: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1996), p. 503-26.

Higounet, Charles, «Chronique du Midi carolingien», *Annales du Midi*, 68 (1956), 69-75.

Hildemarus, *Expositio Regulae ab Hildemaro tradita et nunc primum typis mandata*, ed. Ruppert Mittermüller (Regensburg: Pustet, 1880).

Hodges, Richard, Sheila Gibson i John Mitchell, «The making of a monastic city. The architecture of San Vincenzo al Volturno in the ninth century», *Papers of the British School at Rome*, 65 (1997), 233-86.

Horn, Walter, i Ernest Born, *The Plan of St. Gall: a Study of the Architecture & Economy of & Life in a Paradigmatic Carolingian Monastery* (Berkeley: University of California Press, 1979).

Hurtado Cuevas, Víctor, *Atles Manual d'Història de Catalunya. Vol. I: Del Paleolític a la unió amb Aragó* (Barcelona: Rafael Dalmau, 2014).

Hurtado Cuevas, Víctor, Jesús Mestre Campi i Toni Miserachs Ribalta, *Atles d'Història de Catalunya* (Barcelona: Edicions 62, 1995).

Iglesias Costa, Manuel, *El monasterio de Alaón en Ribagorza* (Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1991).

———, «El valle del Barrabés, en Ribagorza», *Argensola*, 112 (2002), 75-110.

———, *Historia del condado de Ribagorza* (Osca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 2001).

———, *Obarra* (Jaca: Instituto de Estudios Pirenaicos, 1975).

Innes, Matthew, «People, Places and Power in Carolingian Society», a *Topographies of Power in the Early Middle Ages*, ed. Mayke De Jong, Frans Thewes i Carine van Rhijn (Leiden: Brill, 2001), p. 397-437.

———, *State and Society in the Early Middle Ages: The Middle Rhine Valley, 400-1000* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

Iohannes Cassianus, «Collationum XXIV», a *Patrologiae Cursus Completus. Series Latina. Vol. 49: Ioannis Cassiani opera omnia*, ed. Jacques Paul Migne (París: J. P. Migne editorem, 1846), col. 447-1328.

Isidorus, *De Ecclesiasticis Officiis*, ed. Christopher M. Lawson (Turnhout: Brepols Publishers, 1989).

———, «Etymologiarum libri XX», a *Patrologiae Cursus Completus. Series Latina. Vol. 82: Sancti Isidori Hispalensis episcopi opera omnia*, ed. Jacques Paul Migne (París: J. P. Migne editorem, 1850), col. 9-728.

———, «Regula monachorum», a *Santos Padres Españoles. Vol. II: San Leandro, San Isidoro, San Fructuoso. Reglas monásticas de la España visigoda. Los tres libros de las Sentencias*, ed. i trad. Julio Campos (Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1971), p. 77-125.

———, «Sententiarum libri tres», a *Santos Padres Españoles. Vol. II: San Leandro, San Isidoro, San Fructuoso. Reglas monásticas de la España visigoda. Los tres libros de las Sentencias*, ed. Ismael Roca (Madrid: BAC, 1971), p. 213-525.

Izard, Véronique, «Cartographie successive des entreprises métallurgiques dans les Pyrénées nord-catalanes; support préliminaire à l'étude éco-historique des forêts charbonnées», *Archéologie du Midi médiéval*, 12 (1994), 115-29.

Jardí Porqueres, Montserrat, «El marc geogràfic», a *Catalunya Romànica. Vol. VII: La Cerdanya i el Conflent* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 21-23.

Jarrett, Jonathan, «Archbishop Ató of Osona. False metropolitans on the Marca Hispanica», *Archiv für Diplomatik*, 56 (2010), 1-42.

———, «Centurions, Alcalas, and Christiani Perversi: Organisation of Society in the Pre-Catalan “Terra de Ningu” », a *Early Medieval Spain: A Symposium*, ed. Alan D. Deyermonf i Martin J. Ryan (London: University of London, 2010), p. 97-127.

———, «Comparing the Earliest Documentary Culture in Carolingian Catalonia», a *Problems and Possibilities of Early Medieval Charters*, ed. Jonathan Jarrett i Allan S. McKinley (Turnhout: Brepols Publishers, 2013), p. 89-126.

———, «Currency Change in Pre-Millennial Catalonia: Coinage, Counts and Economics», *Numismatic Chronicle*, 169 (2009), 217-43.

———, «La fundació de Sant Joan en el context de l'establiment dels comtats catalans», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans*

(887-1017), ed. Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa).

———, «Nuns, Signatures and Literacy in Late-Carolingian Catalonia», a *Women and Community in Medieval and Early Modern Iberia*, ed. Michelle Armstrong-Partida, Dana Wessell i Alexandra Guerson (Lincoln, en premsa).

———, «Power Over Past and Future: Abbess Emma and the Nunnery of Sant Joan de les Abadesses», *Early Medieval Europe*, 12 (2003), 229-58.

———, *Rulers and Ruled in Frontier Catalonia, 880-1010* (Woodbridge: Boydell Press, 2010).

———, «Settling the Kings' Lands: Aprisio in Catalonia in Perspective», *Early Medieval Europe*, 18 (2010), 320-42.

Jiménez Navarro, Àngel, i Jordi Vivo Llorca, «Època medieval», a *El port de Sant Feliu de Guíxols. Recorregut històric amb motiu del seu centenari*, ed. Jordi Gaitx (Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols; Diputació de Girona, 2004), p. 29-49.

Jiménez Sureda, Montserrat, «Història de l'Església», a *Tendències de la historiografia catalana*, ed. Antoni Simon (València: Publicacions de la Universitat de València, 2009), p. 69-86.

De Jong, Mayke, «Carolingian Monasticism: The Power of Prayer», a *The New Cambridge Medieval History. Vol. 2, c.700-c.900*, ed. Rosamond McKitterick (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 622-53.

———, *In Samuel's Image: Child Oblation in the Early Medieval West* (Leiden: Brill, 1995).

———, «Monastic Prisoners or Opting Out? Political Coercion and Honour in the Frankish Kingdoms», a *Topographies of Power in the Early Middle Ages*, ed. Mayke De Jong, Frans Thewes i Carine van Rhijn (Leiden: Brill, 2001), p. 291-328.

Junyent Subirà, Eduard, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, ed. Anscari M. Mundó (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1992).

———, *El comtat de Berga en els segles X i XI* (Berga: Edicions del Museu Municipal de Berga, 1969).

———, *El monestir de Sant Joan de les Abadesses* (Sant Joan de les Abadesses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses, 1976).

———, *El monestir de Santa Maria de Ripoll* (Barcelona: Impresió Rieusset, 1975).

———, *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, ed. Josep de C. Laplana (Barcelona: Curial Edicions Catalanes; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983).

Junyent Maydeu, Francesc, i Alexandre Mazcuñán Boix, «Sepultures de Sant Joan de Montdarn», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 526.

Knowles, Anne Kelly, «GIS and History», a *Placing History. How Maps, Spatial Data, and GIS Are Changing Historical Scholarship*, ed. Anne Kelly Knowles i Amy Hillier (Redlands: ESRI Press, 2008), p. 1-25.

Kosto, Adam J., «Reasons for Assembly in Catalonia and Aragón, 900-1200», a *Political Assemblies in the Earlier Middle Ages*, ed. Paul S. Barnwell i Marco Mostert (Turnhout: Brepols Publishers, 2003), p. 133-49.

Koziol, Geoffrey, *The Politics of Memory and Identity in Carolingian Royal Diplomas: The West Frankish Kingdom (840-987)* (Turnhout: Brepols Publishers, 2012).

La Diócesis de Solsona (Barcelona: Tobella & Costa, 1904).

Lafuente Marruedo, Maria, Roger Sala Bartroli i Alexis Serrano Méndez, «Resultats de la prospecció geofísica realitzada al priorat medieval de Sant Pere de Clarà, Argentona (el Maresme)», a *Els monestirs medievals. IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme* (Mataró: Associació Cultural Grup d'Història del Casal Mataró, 2011), p. 112-22.

Lauer, Philippe, *Recueil des actes de Charles III le Simple: roi de France* (París: Imprimerie Nationale, 1940).

Lebecq, Stéphane, «The Role of the Monasteries in the Systems of Production and Exchange of the Frankish World between the Seventh and the Beginning of the Ninth Centuries», a *The Long Eighth Century. Production, Distribution and Demand*, ed. Inge L. Hansen i Chris Wickham (Leiden: Brill, 2000), p. 121-48.

Legros, Sébastien, *Prieurés bénédictins, aristocratie et seigneuries: une géopolitique du Bas-Maine féodal et grégorien (fin 10e-début 13e siècle)* (Rennes: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Rennes-II, 2007).

Létinier, Rosine, «Naturaleza jurídica y originalidad de los pactos monásticos», a *El monacato en los reinos de León y Castilla (siglos VII-XIII). X Congreso de Estudios Medievales, 2005* (Ávila: Fundación Sánchez-Albornoz, 2007), p. 49-66.

Linage Conde, Antonio, «¿Pactualismo en Cataluña?», *Yermo*, 15 (1977), 45-60.

———, «La tardía supervivencia de los monasterios dobles en la Península Ibérica», *Studia monastica*, 32 (1990), 365-79.

———, *Los orígenes del monacato benedictino en la Península Ibérica*, 3v. (Lleó: Centro de estudios e investigación «San Isidoro»; Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Patronato José María Quadrado, 1973).

Lisa Casabayó, Eulàlia, «Santa Maria de Gerri. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 195-203.

Lladonosa Pujol, Josep, «Sant Andreu de Barravés i la vila de Senet», a *I Col·loqui d'Història del Monaquisme Català. Vol. I* (Santes Creus: Publicacions de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, 1967), p. 141-47.

Llobet Mas-Navarro, Francesc, *Colección diplomática de Gerri* (Barcelona: Manuscrit 426 de la Biblioteca de Catalunya, s.d.).

———, *Cronología de los condes y marqueses de Pallars desde su erección hasta que sus estados pasaron a la casa de Cardona* (Barcelona: Manuscrit 425 de la Biblioteca de Catalunya, s.d.).

———, *Índice general cronológico de escrituras recogidas de diferentes archivos de España* (Barcelona: Manuscrit 424 de la Biblioteca de Catalunya).

López Mullor, Albert, «Santa Maria de Castelldefels. Jaciment arqueològic», a *Catalunya Romànica. Vol. XX: El Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 325.

López Mullor, Albert, Àlvar Caixal Mata i Josep M. Vila Carabasa, «El recinte medieval del monestir de Sant Llorenç prop Bagà (Guardiola de Berguedà). Campanyes arqueològiques dels anys 2000-2004», a *Actes del III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, ed. Marina Miquel i Josep M. Vila (Sabadell; Barcelona: Ajuntament de Sabadell; Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval; Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2007), p. 585-604.

López Vilar, Jordi, *Les basíliques paleocristianes del suburbi occidental de Tarraco. El temple septentrional i el complex martirial de Sant Fructuós*, 2v. (Tarragona: Universitat Rovira i Virgili; Institut Català d'Arqueologia Clàssica, 2006).

Lorés Otzet, Immaculada, *El monestir de Sant Pere de Rodes* (Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona; Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona; Girona: Universitat de Girona; Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida; Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2002).

Magnou-Nortier, Elisabeth, i Anne-Marie Magnou, *Recueil des chartes de l'abbaye de la Grasse. Vol. I: 779-1119* (París: Éditions du Comité des Travaux historiques et scientifiques, 1996).

Makk, Ferenc, «Incursió hongaresa per terres catalanes», a *Princeses de terres llunyanes. Catalunya i Hongria a l'edat mitjana* (Barcelona: Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació; Budapest: Oktatási és Kulturális Minisztérium, 2009), p. 89-102.

Mallorquí Garcia, Elvis, *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Galligants (911-1300)* (Barcelona: Fundació Noguera, 2013).

———, «El castell de Sant Esteve de Mar i el litoral palamosí al segle XI», *Estudis del Baix Empordà*, 27 (2008), 25-66.

———, *El delme* (Girona: Diputació de Girona; Obra Social «la Caixa», 2017).

———, «Els noms de lloc i el temps: la toponímia des de la Història», a *Toponímia, paisatge i cultura: els noms de lloc des de la Lingüística, la Geografia i la Història*, ed. Elvis Mallorquí (Girona: Documenta Universitaria, 2006), p. 101-26.

———, «Un monestir enmig de les “fetores rierie”. Sant Pere de Galligants, segles X-XIV», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 57 (2016), 315-28.

Manzano Moreno, Eduardo, *La frontera de Al-Andalus en época de los Omeyas* (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1991).

———, «The Creation of a Medieval Frontier: Islam and Christianity in the Iberian Peninsula, Eighth to Eleventh Centuries», a *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700-1700*, ed. Daniel Power i Naomi Standen (Basingstoke: Macmillan, 1999), p. 32-54.

Mapa dels camins ramaders de Catalunya. Eixos principals [1:500.000] (Barcelona: Fundació del Món Rural; Institut Cartogràfic de Catalunya, 2010).

Mar Medina, Ricardo, i Cristòfor Salom Garreta, «Via, vil·la i basílica del Parc Central. Basílica», a *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la tarraconense mediterrània entre els segles IV-X* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999), p. 176-77.

Marca, Pierre de, *Marca hispanica sive limes hispanicus, hoc est, geographica & historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis, & circumjacentium populorum*, ed. Étienne Baluze (París: Apud Franciscum Muguet, 1688).

Marquès Sala, Benigne, «Els documents del monestir de Santa Cecília d'Elins (881-1198)», *Urgellia*, 15 (2005), 9-174.

———, «Els pergamins del fons “Monestirs diversos” de l'Arxiu Capitular d'Urgell (950-1582)», *Urgellia*, 18 (2014), 305-99.

Marquès Casanovas, Jaume, «Amer», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 20 (1970), 5-74.

———, «Consideracions sobre l'origen del monestir de Sant Feliu de Guíxols», *Estudis del Baix Empordà*, 1 (1981), 203-7.

———, «Domna Ranlón, ilustre dama gerundense de mil años atrás», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 15 (1962), 317-29.

———, «Santa Maria del Mar, a Torroella de Montgrí», a *Torroella de Montgrí: Festa Major 1981* (Torroella de Montgrí: Associació del Llibre de la Festa Major, 1981), p. 1-7.

Marquès Planagumà, Josep M., *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)* (Barcelona: Fundació Noguera, 1993).

———, Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300) (Barcelona: Fundació Noguera, 1997).

———, *El Cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1986).

———, «El monestir d'Amer: persones i institucions», *Quaderns de la Selva*, 17 (2005), 53-80.

———, «El Mont: Noves dades sobre el monestir i el santuari», *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, X (1986), 107-36.

———, *Santa Maria de Roses* (Roses: Patronat Parroquial de Santa Maria de Roses, 1992).

Martí Bonet, Josep M., «Las pretensiones metropolitanas de Cesáreo, abad de Santa Cecilia de Montserrat», *Anthologica Annua*, 21 (1974), 157-82.

Martí Castelló, Ramón, *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1110)* (Barcelona: Fundació Noguera, 1997).

———, «Concreció territorial del comtat de Barcelona», a *III Congrés d'Història de Barcelona: la ciutat i el seu territori, dos mil anys d'història* (Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut Municipal d'Història, 1993), p. 247-53.

———, «Delà, Cesari i Ató, primers arquebisbes dels comtes-prínceps de Barcelona (951-953/981)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67 (1994), 369-86.

———, «L'alou a la documentació catalana d'època comtal: solució d'un problema historiogràfic genèric», a *La vida medieval als dos vessants del Pirineu, comunitats pageses, estructures d'hàbitat, cultura material. El registre de dades arqueològic. Actes del 4t Curs d'Arqueologia d'Andorra del 26 al 29 de setembre de 1994* (Andorra la Vella: Govern d'Andorra. Ministeri de Cultura, 1997), p. 28-60.

———, «Les insulae medievals catalanes», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 44 (1988), 111-23.

———, «Territoria en transició al Pirineu medieval (segles V-X)», a *La vida medieval als dos vessants del Pirineu. Actes del 3r Curs d'Arqueologia d'Andorra* (Andorra la Vella: Govern d'Andorra. Ministeri de Cultura, 1995), p. 37-83.

Martí Castelló, Ramón, i Jordi Colomer Salomó, *Memòria del projecte arqueològic: prospeccions als Monistrols del Bages* (Barcelona: Memòria d'intervenció dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, 2002).

———, «Monasteriola: petits monestirs d'antiga fundació», a *Els monestirs medievals. IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme* (Mataró: Associació Cultural Grup d'Història del Casal Mataró, 2011), p. 84-96.

Martí Santanach, Àngela, «Santa Maria del Camí. Sarcòfag», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 358-59.

Martín Duque, Ángel J., *Colección diplomática de Obarra: (siglos XI-XIII)* (Saragossa: Consejo Superior de Investigaciones Científicas; Instituto de Estudios Pirenaicos, 1965).

———, «El monasterio de Obarra en los siglos XI a XIII», *Príncipe de Viana*, 227 (2002), 583-98.

Martín Viso, Iñaki, «Monasterios y poder aristocrático en Castilla en el siglo XI», *Brocar*, 20 (1996), 91-133.

———, «Monasterios y redes sociales en el Bierzo altomedieval», *Hispania*, 71 (2011), 9-38.

———, «Monasterios y reordenación del espacio local: un estudio comparado del norte de Zamora y la región de Viseu (siglos IX-XI)», a *Monasteria et territoria. Elites, edilicia y territorio en el Mediterraneo medieval (siglos V-XI)*, ed. Jorge López, Artemio M. Martínez i Jorge Morín (Oxford: John and Erica Hedges, 2007), p. 259-80.

Martínez Abella, Fernando, *El port de Sant Feliu de Guíxols* (Barcelona: Direcció General de Ports i Costes, 1995).

Martínez García, Luis, «El albergue de los viajeros: del hospedaje monástico a la posada urbana», a *IV Semana de Estudios Medievales*, ed. José Ignacio de la Iglesia (Logroño: Gobierno de La Rioja; Instituto de Estudios Riojanos, 1994), p. 71-88.

Martínez Sopena, Pascual, «Aristocracia, monacato y reformas en los siglos XI y XII», a *El monacato en los reinos de León y Castilla (siglos VII-XIII). X Congreso de Estudios Medievales, 2005* (Lleó: Fundación Sánchez-Albornoz, 2007), p. 67-99.

Martínez Tejera, Artemio M., «La organización de los monasterios hispanos en la Alta Edad Media (ss. IX-X): los espacios de la ‘aldea espiritual’», *Hortus Artium Medievalium*, 23.1 (2017), 199-221.

———, «La realidad material de los monasterios y cenobios rupestres hispanos (siglos V-X)», a *Monjes y monasterios hispanos en la Alta Edad Media*, ed. José Ángel García de Cortázar i Ramón Teja (Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real. Centro de Estudios del Románico, 2006), p. 59-98.

———, «Los monasterios hispanos (siglos V-VII): una aproximación a su arquitectura a través de las fuentes literarias», *Arqueología, paleontología y etnografía*, 4 (1998), 115-26.

Mas Gibert, Xavier, «El monestir de Sant Pau de Sant Pol de Mar», *El Sot de l'Aubó*, 11 (2005), 16-21.

Masmartí Recasens, Sònia, «Descoberta i identificació d'un nou fragment de la làpida funerària de Tassi», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 39 (2008), 265-75.

———, *Sant Pere de Rodes, lloc de pelegrinatge* (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Innovació, Universitats i Empresa, 2009).

Massot Muntaner, Josep, «El cardenal Albareda», *Estudios Lulianos*, 12 (1968), 217-28.

Mauri Martí, Alfred, *La configuració del paisatge medieval: El comtat de Barcelona fins al segle XI* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 2006).

Mazel, Florian, «Monachisme et aristocratie aux Xe - XIe siècles: un regard sur l'historiographie récente», a *Ecclesia in Medio Nationis: Reflections on the Study of Monasticism in the Central Middle Ages*, ed. Steven Vanderputten i Brigitte Meijns (Lovaina: Leuven University Press, 2011), p. 47-75.

McKitterick, Rosamond, «Le rôle culturel des monastères dans les royaumes Carolingiens du VIIIe au Xe siècle», *Revue Bénédictine*, 103 (1993), 117-30.

———, *The Carolingians and the Written Word* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989).

———, «Town and Monastery in the Carolingian Period», *Studies in Church History*, 16 (1979), 93-102.

McLaughlin, Megan, *Consorting with Saints. Prayer for the Dead in Early Medieval France* (Ithaca: Cornell University Press, 1994).

Mercadal Fernández, Oriol, Sara Aliaga Rodrigo, Carme Subiranas Fàbregas i Oriol Olesti Vila, «L'organització eclesiàstica de la Cerritania entre la fi de l'Antiguitat i l'Alta Edat Mitjana», a *Esglésies rurals a Catalunya entre l'Antiguitat i l'Edat Mitjana (segles V-X). Taula rodona, Esparreguera-Montserrat, 25-27 d'octubre de 2007*, ed. Oriol Achón, Paolo De Vingo, Toni Juárez, Júlia Miquel i Joan Pinar (Bolonya: BraDypUS, 2011), p. 41-66.

Millás Vallicrosa, José M., «Sobre las incursiones húngaras en la Cataluña Condal», a *Homenaje a Johannes Vincke. Vol. I* (Madrid: Consejo Superior de

Investigaciones Científicas; Goerres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft, 1963), p. 73-80.

Miquel López, Júlia, *Memòria de la intervenció arqueològica preventiva al C/ Sant Pau, 99. Monestir de Sant Pau del Camp. Edifici Annex. Barcelona (Barcelonès)* (Barcelona: Memòria d'excavació dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, 2015).

Miquel Serra, Domènec, «Aproximació a la història del monestir de Sant Cugat», a *Actes de la XLII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos* (Sant Cugat del Vallès: Arxiu Nacional de Catalunya, 2000), p. 51-100.

Miret Sans, Joaquim, «Documentos inéditos del condado de Besalú», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 1.7 (1902), 339-45.

Miró Tuset, Climent, «Els monestirs com a part de l'estratègia dels comtes d'Urgell en el control del territori. El cas de Santa Cecília d'Elins (881-1085)», *IBIX*, 8 (2014), 349-60.

———, «Evolució de Sant Vicenç dels Torrents. Un petit monestir esdevingut parròquia (s. X-XX)», a *Actes del III Congrés Internacional d'Història dels Pirineus* (La Seu d'Urgell, en premsa).

———, «L'adopcionisme, una excusa de domini polític i cultural dels carolingis sobre Septimània i la Marca Hispànica. El cas d'Urgell (788-798)», *IBIX*, 9 (2016), 67-82.

———, *Primeres passes del monestir de Santa Cecília d'Elins (881-1076). Els monjos benedictins* (Barcelona: Treball final de màster inèdit dipositat a la Universitat de Barcelona, 2012).

Montleón Esterli, Anna, *Informe de l'intervenció a l'antic convent de Sant Pau del Camp* (Barcelona: Memòria d'excavació dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, 1997).

Montsalvatge Fossas, Francesc, *Noticias Históricas*, 21v. (Olot: Imprenta y Librería de Juan Bonet, 1890-1915).

Móra Presas, Francesc, *Les Valls d'Àneu a l'abast* (Barcelona: Unió Excursionista de Barcelona, 1992).

Mühlbacher, Engelbert, *Monumenta Germaniae Historica. Diplomatum Karolinorum. Vol. I: Pippini, Carlomanni, Caroli Magni Diplomata* (Hannover: Hahn, 1906).

Mundó Marcet, Anscari M., «Entorn de dos còdexs del segle Xè de Sant Cugat del Vallès», *Faventia*, 4 (1982), 7-23.

———, «Il Monachesimo nella Penisola Iberica fino al sec. VII: questioni ideologiche e letterarie», a *Il Monachesimo nell'alto medioevo e la formazione della civiltà occidentale. IV settimane di studio del centro italiano di studi sull'alto Medioevo* (Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto Medioevo, 1957), p. 73-117.

———, «La cultura artística escrita», a *Catalunya Romànica. Vol. I: Introducció a l'estudi de l'art romànic català i fons d'art romànic català del Museu Nacional d'Art de Catalunya* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994), p. 133-62.

———, *Les Bibles de Ripoll: Estudi dels mss. Vaticà, Lat. 5729 i París, BNF, Lat. 6* (Ciutat del Vaticà: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2002).

———, «Les inscripcions de Tassi i d'Ildesind de Sant Pere de Rodes segons Marca i Pujades», a *Obres completes. Vol. I: De la romanitat a la sobirania*, 1998, p. 194-212.

———, «Ramon d'Abadal i la història de l'Església catalana», a *Ramon d'Abadal i de Vinyals. Commemoració del centenari del seu naixement* (Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1989), p. 7-38.

Niermeyer, Jan Frederik, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus* (Leiden: Brill, 1976).

Nogués Torre, Josep M., *Els benedictins a Tavèrnoles-Anserall* (Lleida: Pagès editors, 2011).

Nolla Brufau, Josep M., «Església de Sant Joan Sescloses», a *L'Església Vella de Santa Cristina d'Aro. Del momumnet tardoantic a l'església medieval*, ed. Francesc Aicart, Josep M. Nolla i Lluís Palahí (Santa Cristina d'Aro: Ajuntament de Santa

Cristina d'Ara; Girona: Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona, 2008), p. 106-11.

———, «Les esglésies tardoantigues de Mas Castell de Porqueres (Pla de l'Estany)», a *Esglésies rurals a Catalunya entre l'Antiguitat i l'Edat Mitjana (segles V-X). Taula rodona, Esparreguera-Montserrat, 25-27 d'octubre de 2007* (Bolonya: BraDypUS, 2011), p. 177-85.

———, «Roses a l'antiguitat tardana. El cementiri de Santa Maria», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 30 (1997), 107-46.

Nolla Brufau, Josep M., i Joaquim Grau Salvà, «El monument funerari sota la torre del Fum (Sant Feliu de Guíxols). Estat de la qüestió», a *Miscel·lània Lluís Esteva*, ed. Lluís Pallí (Sant Feliu de Guíxols: Institut d'Estudis del Baix Empordà, 2006), p. 15-30.

O'Gorman, Kevin D., «The Legacy of Monastic Hospitality: the Rule of Benedict and Rise of Western Monastic Hospitality», *Hospitality Review*, 8 (2006), 35-44.

Oliver Asin, Jaime, «Les tunisiens en Espagne, a travers la toponymie», *Les cahiers de Tunisie*, 18 (1970), 15-20.

Ordeig Mata, Ramon, *Ató de Vic, mestre de Gerbert d'Orlhac (papa Silvestre II)* (Vic: Estudis Històrics, 2009).

———, *Catalunya Carolíngia. Vol. IV: Els comtats d'Osona i Manresa* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999).

———, *Catalunya Carolíngia. Vol. VIII: Els comtats d'Urgell i Cerdanya* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, en preparació).

———, «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 22 (2001), 89-119

———, *Diplomatari del monestir de Ripoll (segles IX-X)* (Vic: Estudis Històrics, 2015).

———, *Diplomatari del monestir de Ripoll (segle XI)* (Vic: Estudis Històrics, 2016).

———, «Dos concilis de la província Narbonense, dels segles X i XI, fins ara ignorats», *Ausa*, 20 (1995), 367-82.

———, *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)* (Vic: Estudis Històrics, 2014).

———, *Els orígens històrics de Vic (Segles VIII-X)* (Vic: Patronat d'Estudis Ausonencs, 1981).

———, «Introducció», a *Catalunya Carolíngia. Vol. VI: Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*, ed. Pierre Ponsich (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2006), p. 27-77.

———, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (Segles IX-XII)*, 4v. (Vic: Estudis Històrics, 1993-2004).

———, «Precisions sobre l'episcopologi de Girona dels segles VIII-X», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 45 (2004), 471-82.

———, «Santa Eulàlia i Santa Leocàdia, una església altmedieval de Vic», *Ausa*, 168 (2011), 323-32.

Orduña Aznar, Eduardo, i Javier Velaza Frías, «Noticias viejas y nuevas sobre la inscripción de Obarra (CIL II 5840)», *Espacio, Tiempo y Forma. Serie II: Historia Antigua*, 25 (2012), 261-70.

Orejas Saco del Valle, Almudena, «Arqueología del paisaje: Historia, problemas y perspectivas», *Archivo Español de Arqueología*, 64 (1991), 191-230.

Orlandis Rovira, José, «Los monasterios dúplices españoles en la Alta Edad Media», *Anuario de historia del derecho español*, 30 (1960), 49-88.

———, «Los monasterios familiares en España durante la Alta Edad Media», *Anuario de historia del derecho español*, 26 (1956), 5-46.

———, «*Traditio corporis et animae: La familiaritas en las Iglesias y monasterios españoles en la Alta Edad Media*», *Anuario de historia del derecho español*, 24 (1954), 95-280.

Orvietani Busch, Silvia, *Medieval Mediterranean Ports: The Catalan and Tuscan Coasts, 1100-1235* (Leiden: Brill, 2001).

Padilla Lapuente, José Ignacio, «Aportación al estudio de la estructura económica de un monasterio altomedieval. Un prototipo: Sant Pere de Grau d'Escales», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 1 (1981), 197-224.

Pagès Paretas, Montserrat, «Ingilberga, la darrera abadessa de Sant Joan», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, ed. Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa).

———, «La problemàtica d'identificació de les esglésies del castell de Cervelló», *Studia monastica*, 23 (1981), 59-69.

———, «Sobre el trasllat de relíquies de Sant Cugat a Alsàcia i a Sant Denís, a prop de París, en època carolíngia», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, 17 (2009), 29-46.

Palau Baduell, Josep M., *El bisbat d'Urgell a l'inici del segle XIV (a través de la visita pastoral de 1312 a 1315)*. 2v. (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 2016).

Palol Salellas, Pere de, *El Bovalar (Seròs; Segrià): conjunt d'època paleocristiana i visigòtica* (Lleida: Diputació de Lleida; Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1989).

———, «Una lápida medieval de Santa María de Rosas», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 19 (1946), 273-79.

Palou Miquel, Hug, «Acerca de los restos arqueológicos tardorromanos como lugar de asentamiento de los monasterios medievales. El caso de Sant Pau en Sant-Pol de Mar (Barcelona)», a *Actes del I Congreso de Arqueología Medieval Española. Vol IV: Andalusi-Cristiano* (Osca: Diputación General de Aragón, 1985), p. 683-98.

———, «El temple de Santa Maria de Roses. Noves aportacions als primers documents», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 24 (1991), 31-53.

Parassols Pi, Pablo, *San Juan de las Abadesas y su mayor gloria, el Santísimo Misterio: reseña histórica, corregida y aumentada por el autor*, 2a. ed. (Vic: Tipografía Católica de San José, 1894).

Pasqual Coromines, Jaume, *Sacrae antiquitatis Cataloniae Monumenta*. 11v. (Barcelona: Manuscrit 729 de la Biblioteca de Catalunya, 1775-1825).

Paulí Meléndez, Antonio, *El real monasterio de San Pedro de las Puellas de Barcelona* (Barcelona: Bartrés, 1945).

Pavón Maldonado, Basilio, «A propósito de Almonacid de Toledo. Monasterium-Al-Monastir-Almonaster-Almonacid», *Al-Qantara*, 16 (1995), 125-41.

Pellicer Pagés, José M., *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro, antigua ciudad de la España Tarraconense, región layetana* (Mataró: Establecimiento tipográfico de Feliciano Horta, 1888).

Peña Bocos, Esther, «Eclesia y Monasterium, elementos de ordenación de la sociedad de la Castilla altomedieval», a *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (ss. XII-XIX). Vol. III*, ed. Eliseo Serrano i Esteban Sarasa (Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1993), p. 379-98.

Pérez, Mariel, «El control de lo sagrado como instrumento de poder: los monasterios particulares de la aristocracia altomedieval leonesa», *Anuario de Estudios Medievales*, 42 (2012), 799-822.

Pestell, Tim, *Landscapes of Monastic Foundation: The Establishment of Religious Houses in East Anglia, c. 650-1200* (Woodbridge: Boydell Press, 2004).

Peterson, Herman A., «The Genesis of Monastic Libraries», *Libraries & the Cultural Record*, 45 (2010), 320-32.

Pibernat López, Albert, «Primera acta de consagració de l'església del monestir de Sant Quirze de Colera (935)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 41 (2010), 277-94.

———, «Sant Quirze de Colera. Límits territorials», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 37 (2004), 85-95.

Pita Mercè, Rodrigo, i Pere de Palol Salellas, «La basílica de Bobalá y su mobiliario litúrgico», a *Actas del VIII Congreso Internacional de Arqueología Cristiana. Barcelona 5-11 octubre* (Ciutat del Vaticà: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana; Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972), p. 383-401.

Pladevall Font, Antoni, «El monestir de Sant Joan, de cenobi benedictí femení a canònica clerical», a *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, ed. Marta Crispí i Míriam Montraveta (Sant Joan de les Abadesses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses; Consorci Ripollès Desenvolupament, 2012), p. 17-37.

———, *La documentació i l'art medieval* (Barcelona: Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi; Fundació Enciclopèdia Catalana, 1998).

———, «La història», a *El monestir romànic de Sant Pau del Camp*, ed. Jordi Vigué (Barcelona: Artestudi edicions, 1974), p. 17-64.

———, «San Miguel del Fai: Antiguo cenobio y parroquia (I)», *Ausa*, 4 (1962), 209-28.

———, «San Miguel del Fai: Antiguo cenobio y parroquia (II)», *Ausa*, 5 (1964), 14-20.

———, «Sant Celoni (o Celdoni) i Sant Ermenter de Cellers. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIII: El Solsonès i la Vall d'Aran* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 142-43.

———, «Sant Climent de Tragó», a *Gran Enciclopèdia Catalana. Vol. XXII* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1981), p. 519.

———, «Sant Joan de les Abadesses. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. X: El Ripollès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 354-69.

———, «Sant Llorenç del Munt. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 117-21.

———, «Sant Martí d'Arenys de Munt», a *Catalunya Romànica. Vol. XX: El Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 450.

———, «Sant Miquel del Fai. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 300-301.

———, «Sant Pau del Camp. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XX: El Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 213-23.

———, «Sant Pere de Camprodon. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. X: El Ripollès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 85-96.

———, «Sant Pere de Graudescales. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIII: El Solsonès i la Vall d'Aran* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 177-80.

———, «Santa Eulàlia de Tapioles (segona part)», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 434.

———, «Santa Maria de Ripoll. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. X: El Ripollès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 206-21.

Pladevall Font, Antoni, i Joan-Albert Adell Gisbert, *El monestir romànic de Sant Llorenç del Munt* (Barcelona: Artestudi edicions, 1980).

Pladevall Font, Antoni, Albert Benet Clarà i Jordi Vigué Viñas, «Castell de Mogrony», a *Catalunya Romànica. Vol. X: El Ripollès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 28.

Pladevall Font, Antoni, i Francesc Català-Roca, *Els monestirs catalans* (Barcelona: Edicions Destino, 1968).

Pladevall Font, Antoni, i Pere Català Roca, «Castell de Montgrony», a *Els castells catalans. Vol. V* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1976), p. 40-46.

Pladevall Font, Antoni, i Maties Delcor, «Santa Maria de Talló. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VII: La Cerdanya i el Conflent* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 91-92.

Plujà Canals, Arnald, i Sònia Masmartí Recasens, *Els dominis de Sant Pere de Rodes al cap de Creus segons un capbreu de la Celleria (1420-1429)* (Girona: Ajuntament del Port de la Selva; Fundació Albert Tomàs i Bassols; Barcelona: Museu d'Història de Catalunya, 2013).

Pons Guri, Josep M., «Diplomatari del monestir de Sant Pol de Mar (segles X-XII)», a *Recull d'estudis d'història jurídica catalana. Vol. III* (Barcelona: Fundació Noguera, 1989), p. 363-411.

———, «El monestir de Sant Pol, Maresme», *Paraula cristiana*, 7 (1931), 413-33.

Ponsich, Pierre, «Avant-propos: le siècle de l'An Mil à Saint-Michel de Cuxà», *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 20 (1989), 7-28.

———, *Catalunya Carolíngia. Vol. VI: Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2006).

———, «Els bisbes d'Elna anteriors al 1300», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 56-58.

———, «L'architecture préromane de Saint-Michel de Cuxa et la véritable signification», *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 2 (1971), 17-27.

———, «La grande histoire de Saint-Michel de Cuxa au Xe siècle», *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 6 (1975), 7-40.

———, «La table de l'autel majeur de Saint-Michel de Cuxa consacrée en 974. Les avatars d'une table d'autel», *Cahiers Saint-Michel de Cuxa*, 6 (1975), 51-65.

———, «Le domaine foncier de Saint-Michel de Cuxa aux IXe, Xe et XIe siècles», *Études Roussillonnaises*, 2 (1952), 67-100.

———, «Le problème de la partition du comté de Roussillon entre les maisons de Cerdagne et d'Empuries, à la mort du comte Miron I le Vieux (896)», *Études Roussillonnaises*, 13 (1995), 91-103.

———, «Les origines de l'abbaye d'Arles», *Études Roussillonnaises*, 4 (1955), 69-99.

———, «Les origines de Saint-Michel de Cuxa: Saint-André d'Eixalada et Saint-Germain de Cuxa», *Études Roussillonnaises*, 2 (1952), 1-19.

———, «Les problèmes de Saint-Michel de Cuxa d'après les textes et les fouilles», *Études Roussillonnaises*, 2 (1952), 21-66.

———, «Note sur un problème d'épiscopologie du diocèse d'Elna au IXe siècle. Les évêques Rammo (v.820-830) et Salomó (v.832-v.840)», *Études Roussillonnaises*, 7 (1987), 91-94.

———, «Saint-André d'Eixalada et la naissance de l'abbaye de Saint-Germain de Cuixa (840-879)», *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 11 (1980), 7-32.

———, «Sant Andreu d'Eixalada», a *Catalunya Romànica. Vol. VII: La Cerdanya i el Conflent* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 274.

———, «Sant Andreu de Catllà. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VII: La Cerdanya i el Conflent* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 346.

———, «Sant Andreu de Monistrol», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 61.

———, «Sant Andreu de Sureda. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 341-43.

———, «Sant Climent de Reglella. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 240.

———, «Sant Esteve del Monestir (abans d'Agusà). Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 360-61.

———, «Sant Feliu de la Roca», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 66.

———, «Sant Fructuós de Rocavella. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 332.

———, «Sant Genís de Fontanes. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 371-74.

———, «Sant Genís de Fontanes. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 369-71.

———, «Sant Joan de Rard», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 60.

———, «Sant Joan la Cella. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 391.

———, «Sant Joan la Cella. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 390-91.

———, «Sant Llorenç de Torrents (o d'Alemanys). Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 333.

———, «Sant Martí de Casafabre. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 181.

———, «Sant Martí de la Vall (o de Montbram). Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 405.

———, «Sant Miquel de Cuixà. Arquitectura (primera part)», a *Catalunya Romànica. Vol. VII: La Cerdanya i el Conflent* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 371-76.

———, «Sant Miquel de Cuixà. Història (primera part)», a *Catalunya Romànica. Vol. VII: La Cerdanya i el Conflent* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 357-68.

———, «Sant Quintí dels Banys d'Arles. Arquitectura (primera part)», a *Catalunya Romànica. Vol. XXV: El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda i el Perapertusès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 94.

———, «Sant Quintí dels Banys d'Arles. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XXV: El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda i el Perapertusès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 93.

———, «Santa Maria d'Arles. Història (primera part)», a *Catalunya Romànica. Vol. XXV: El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda i el Perapertusès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 67-71.

———, «Santa Maria de Riquer. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VII: La Cerdanya i el Conflent* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 348-50.

Ponsich, Pierre, i Joan Badia Homs, «Sant Martí de l'Albera. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XXV: El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda i el Perapertusès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 65.

Power, Daniel, «Frontiers: Terms, Concepts, and the Historians of Medieval and Early Modern Europe», a *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700-1700*, ed. Daniel Power i Naomi Standen (Basingstoke: Macmillan, 1999), p. 1-12.

Prades Buixons, Isidre, «Santa Maria d'Amer. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. V: El Gironès, la Selva i el Pla de l'Estany* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 249-52.

Prados Muñoz, Antonio, «La intervenció arqueològica a l'església i la plaça del monestir de Sant Feliu de Guíxols», *Estudis del Baix Empordà*, 30 (2011), 54-81.

Prieto Arciniega, Alberto, i Ramón Martí Castelló, «Ordenamiento territorial antiguo y medieval del nordeste peninsular», a *La ciutat en el món romà. Actes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica*, ed. Xavier Dupré (Tarragona: Comité Organitzador del XIV CIAC; Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas; Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1994), p. 339-41.

Pruenca Bayona, Esteve, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, ed. Josep M. Marquès (Barcelona: Fundació Noguera, 1995).

Puertas Tricas, Rafael, *Iglesias hispánicas (siglos IV al VIII). Testimonios literarios* (Madrid: Dirección General del Patrimonio Artístico y Cultural. Ministerio de Educación y Ciencia, 1975).

Puig Ferreté, Ignasi M., *El Cartoral de Santa Maria de Lavaix: el monestir durant els segles XI-XIII* (La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 1984).

———, *El monestir de Santa Maria de Gerri (segles XI-XV)*, 2v. (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1991).

Puig Griessenberger, Anna M., Carme Carrascal Pardo, Gemma Vieyra Bosch i Mireia Teixidor Murlà, «L'evolució urbana a l'antic solar de la vila medieval de Roses (dels segles V al XVII)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 28 (1995), 42-69.

Puig Griessenberger, Anna M., i Montserrat Mataró Pladelasala, «La cel·la abans del monestir: Sant Pere de Rodes als segles VIII-IX», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 43 (2012), 21-38.

Puig Ustrell, Pere, *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomatari dels segles X i XI* (Barcelona: Fundació Noguera, 1995).

———, «La Butlla del papa Silvestre II al monestir de Sant Cugat del Vallès. Desembre del 1002. Presentació i nova edició de la Butlla», a *La Butlla de Silvestre II al monestir de Sant Cugat. Commemoració del mil·lenari (1002-2002)* (Sant Cugat del Vallès: Ajuntament de Sant Cugat, 2002), p. 61-96.

Puigdevall Diumé, Narcís, «Els documents sobre la Garrotxa dels segles IX i X. VIII (continuació)», *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 1987, 77-90.

Puigferrat Oliva, Carles, «Sant Cugat del Vallès. Història (segona part)», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 162-66.

———, «Sant Vicenç de Campllong. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VII: La Cerdanya i el Conflent* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995), p. 531.

Puigvert Gurt, Xavier, «La introducció del delme a la Marca d'Hispania», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 13 (1992), 117-25.

Pujades Moner, Jeroni, *Crónica Universal del Principado de Cataluña escrita a principios del siglo XVII*, 8v., ed. Pròsper de Bofarull, Albert Pujol i Fèlix Torres (Barcelona: Imprenta de José Torner, 1829-1832).

Pujol Casademont, Enric, «La historiografia del noucentisme i del període republicà», a *Història de la historiografia catalana: Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica*, ed. Albert Balcells (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2004), p. 187-204.

Pujol Tubau, Pere, «Els testaments de tres Bisbes d'Urgell. Primera Part», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, 2 (1915), 196-200.

Ragnow, Marguerite, «Ritual Before the Altar: Legal Satisfaction and Spiritual Reconciliation in 11th-Century Anjou», a *Medieval and Early Modern Ritual: Formalized Behavior in Europa, China and Japan*, ed. Joelle Rollo-Koste (Leiden: Brill, 2002), p. 57-79.

Ramos Martínez, M. Lluïsa, «Sant Esteve de Nidoleres. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIV: El Rosselló* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 428.

———, «Sant Julià de Buçac», a *Catalunya Romànica. Vol. XXV: El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda i el Perapertusès* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996), p. 44.

Ravina Martín, Manuel, *Documentación de Pallars en el Archivo Ducal de Medinaceli de Sevilla (974-1229)* (Sevilla: Tesi de llicenciatura inèdita dipositada a la Universidad de Sevilla, 1972).

———, «Documentos de Pallars en el Archivo Ducal de Medinaceli (Sevilla)», a *Miscelánea de estudios dedicados al profesor Antonio Martín Ocete* (Granada:

Universidad de Granada; Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Granada, 1974), p. 911-920.

Reglero de la Fuente, Carlos Manuel, «Un género historiográfico: el estudio de dominios monásticos en la Corona de Castilla», a *Monasterios, espacio y sociedad en la España cristiana medieval. XX Semana de Estudios Medievales. Nájera, del 3 al 7 de agosto de 2009*, ed. José Ignacio de la Iglesia (Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, 2010), p. 33-75.

«Regula communis», a *Santos Padres Españoles. Vol. II: San Leandro, San Isidoro, San Fructuoso. Reglas monásticas de la España visigoda. Los tres libros de las Sentencias*, ed. i trad. Julio Campos (Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1971), p. 163-211.

Regula Magistri, 2v., ed. i trad. Ventura Sella (Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1994).

Remensnyder, Amy G., *Remembering Kings Past: Monastic Foundation Legends in Medieval Southern France* (Ithaca: Cornell University Press, 1995).

Reyes Vidal, Josep M., «Els orígens de la jurisdicció feudal del monestir de Banyoles», a *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, ed. Lluís To i Jordi Galofré (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013), p. 125-47.

Riera Melis, Antoni, «Alimentació i ascetisme a l'Alta Edat Mitjana. Gènesi de la "dietètica" monàstica benedictina (540-820)», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 140-67.

Riera Rullan, Mateu, ed., *El monestir de Cabrera. Segles V-VIII dC* (Palma de Mallorca: Ajuntament de Palma, 2014).

Ripoll López, Gisela, Eduardo Carrero Santamaría, Daniel Rico Camps, Núria Molist Capella, Àngela González Centelles, Josep Benseny Gea, et al., «Sancti Cirici de Colera / Sant Quirze de Colera (Alt Empordà, Girona). Estudio preliminar del conjunto monástico, siglos VIII al XVI», *Hortus Artium Medievalium*, 23 (2017), 602-28.

Ripoll Perelló, Eduardo, Teresa Carreras Rossell i José M. Nuix Espinosa, «Notes preliminars sobre les excavacions arqueològiques de la Basílica de Santa Maria de Ripoll», *Revista de Girona*, 83 (1978), 223-30.

Riu-Barrera, Eduard, «Arqueologia i història de l'antic monestir de Sant Cugat d'Octavià o del Vallès i dels establiments que el precediren», a *Actes de la XLII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos* (Sant Cugat del Vallès: Arxiu Nacional de Catalunya, 2000), p. 33-50.

———, «Implantació territorial i forma arquitectònica dels monestirs de la Catalunya comtal (s. IX-XI)», a *Actes del I. Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya: 13, 14 i 15 de novembre de 1998* ([Barcelona]: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2000), p. 294-307.

———, «Rocs & Sants: Dades sobre la cristianització?», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 2 (1981), 157-70.

Riu-Barrera, Eduard, Maria-Lluïsa Cases Loscos, Joan-Albert Adell Gisbert, Imma Sánchez Boira i Jordi Bolòs Masclans, «Sant Joan d'Isil (o de Gil)», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 133-39.

Riu Riu, Manuel, «Campana de excavaciones en el ámbito del antiguo monasterio de Sant Llorenç de Morunys (Lérida)», *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 16 (1971), 455-513.

———, «Desarrollo y afianzamiento del patrimonio monástico de Santa María de Alaón, en el siglo X», *Príncipe de Viana, Anejo 3* (1986), 635-49.

———, «Diplomatari del monestir de Sant Llorenç de Morunys (971-1613)», *Urgellia*, 4 (1981), 187-259.

———, «El monasterio de Santa Maria de Alaón y su patrimonio en el siglo IX», a *Homenaje a Don José María Lacarra de Miguel en su jubilación del profesorado. Vol. I* (Saragossa: Anubar Ediciones, 1977), p. 63-85.

———, «El monasterio de Santa Maria de Labaix o Lavaix», a *Homenaje a fray Justo Pérez de Urbel, osb. Vol. II* (Burgos: Abadía de Silos, 1977), p. 455-82.

———, «El monestir de Sant Cristòfol de Salinoves», *Analecta Montserratensia*, 10 (1964), 177-89.

———, «El monestir de Sant Llorenç de Morunys als segles X i XI», *Urgellia*, 5 (1982), 159-82.

———, «El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes i la seva rotonda», *Urgellia*, 6 (1983), 245-84.

———, «El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes. Segona part: Excavacions arqueològiques», *Urgellia*, 7 (1985), 221-79.

———, «El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes. Tercera part: Darreres campanyes d'excavacions arqueològiques i conclusions generals», *Urgellia*, 8 (1987), 151-210.

———, «El papel de los monasterios en la sociedad y la economía de la Alta Edad Media», a *Semana de Historia del Monacato Cántabro-Astur-Leonés* (Oviedo: Monasterio de San Pelayo, 1982), p. 15-33.

———, «Els monestirs catalans entorn de l'any mil», a *Actes del Congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del I. mil·leni: Vic-Ripoll, 10-13 de novembre de 1999*, ed. Immaculada Ollich (Vic: Eumo Editorial, 1999), p. 729-45.

———, «Església i poder comtal al territori d'Urgell: Guifré el Pilós i la reorganització de la Vall de Lord», *Anuario de Estudios Medievales*, 29 (1999), 875-98.

———, «Esquema metodològic per a l'estudi d'un monestir», a *I Col·loqui d'Història del Monaquisme Català. Vol. I* (Santes Creus: Publicacions de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, 1967), p. 309-23.

———, «Fundació del monestir de Santa Maria de Serrateix», *Urgellia*, 15 (2005), 175-90.

———, «L'eremitisme entorn de Sant Llorenç prop Bagà», *L'Erol*, 5 (1983), 17-18.

———, «La consagració del 819: problemes sobre la seva autenticitat», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 318-20.

———, «La petita abadia de Sant Salvador de la Vedella o Abadella», *L'Erol*, 88 (2006), 33-35.

———, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*. 3v. (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 1960).

———, «Monacato y colonización rural en la Cataluña Altomedieval», *Codex Aquilarensis*, 2 (1989), 85-112.

———, «Monaquisme i feudalisme», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 89-95.

———, «Posesiones del monasterio de Sant Joan de les Abadesses en el obispado de Urgell», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 22 (1974), 445-53.

———, «Revisión del problema adopcionista en la diòcesis de Urgel», *Anuario de Estudios Medievales*, 1 (1964), 76-96.

———, «Sant Llorenç de Morunys. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XIII: El Solsonès i la Vall d'Aran* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987), p. 269-70.

———, «Sant Sebastià del Sull. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 458-59.

———, «Sant Serni de Tavèrnoles. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. VI: L'Alt Urgell i Andorra* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 114-21.

Rius Serra, José, *Cartulario de "San Cugat" del Vallés*, 4v. (Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1945-1981).

Rivera Garretas, María-Milagros, «El monacat femení (segles VIII-XII)», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i

Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 106-19.

Röckelein, Hedwig, «Founders, Donors, and Saints. Patrons of Nuns' Convents», a *Crown & Veil: Female Monasticism from the Fifth to the Fifteenth Centuries*, ed. Jeffrey F. Hamburger i Susan Marti (New York: Columbia University Press, 2008), p. 207-24.

Rodríguez Blanco, Jesús, «Els monestirs medievals de l'Alt Maresme: Sant Pol i Santa Maria de Roca Rossa», a *Els monestirs medievals. IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme* (Mataró: Associació Cultural Grup d'Història del Casal Mataró, 2011), p. 3-18.

Roig Deulofeu, Albert, «Despoblat d'Esplugallonga», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 440-41.

———, «Hàbitat troglodític de la cova de l'Espluguella», a *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993), p. 441.

Roig Deulofeu, Albert, i Jordi Roig Buxó, «D'alguns nuclis monàstics troglodítics d'època carolíngia al Pallars (Pirineu Central)», a *Cultures i medi, de la prehistòria a l'Edat Mitjana: 20 anys d'arqueologia pirinenca. Actes del Xè Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans; Patronat Francesc Eiximenis; Ajuntament de Puigcerdà, 1995), p. 607-13.

Roig Jalpí, Joan Gaspar, *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona y cosas memorables suyas eclesiasticas y seculares, assi de nuestros tiempos, como de los passados* (Barcelona: Jacinto Andreu, 1678).

Rosenwein, Barbara H., *Negotiating Space. Power, Restraint, and Privileges of Immunity in Early Medieval Europe* (Ithaca: Cornell University Press, 1999).

———, *To be the Neighbor of Saint Peter: The Social Meaning of Cluny's Property, 909-1049* (Ithaca: Cornell University Press, 1989).

Rosillo-Luque, Araceli, «De nenes a abadesses: llinatge i cultura als cenobis femenins alt-medievals (segles IX-X)», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi*

femení dels comtats catalans (887-1017), ed. Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa).

Roura Güibes, Gabriel, «Santa Maria de les Puelles», a *Catalunya Romànica. Vol. V: El Gironès, la Selva i el Pla de l'Estany* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 39.

Rovira Port, Jordi, i Maria Teresa Llecha Salvadó, «Excavacions arqueològiques d'urgència a Monistrol d'Anoia», *Miscel·lània Penedesenca*, 19 (1994), 305-18.

Rovira Solà, Manuel, «Notes documentals sobre alguns efectes de la presa de Barcelona per al-Mansur (985)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 1 (1980), 31-53.

———, «Un Bisbe d'Urgell del segle X: Radulf», *Urgellia*, 3 (1980), 167-84.

Rubio Campillo, Xavier, «Las herramientas SIG Libre en la investigación histórica» a *Jornadas de SIG Libre* (Girona: Universitat de Girona; Servei de Sistemes d'Informació Geogràfica i Teledetecció, 2007).

Rucquoi, Adeline, «“Hospites seu Peregrini”. Itinerarios de peregrinación en la Alta Edad Media (850-1150)», *Iacobus*, 29-30 (2011), 15-48.

Ruiz Culell, Joan, «El monestir de Sant Cugat durant l'abadiat d'Odó (985-1010): la resposta a la nova estructuració comtal», *Medievalia*, 12 (1995), 41-50.

———, «La figura d'Odó, abat de Sant Cugat (985-1010) i bisbe de Girona (995-1010)», a *La Butlla de Silvestre II al monestir de Sant Cugat. Commemoració del mil·lenari (1002-2002)* (Sant Cugat del Vallès: Ajuntament de Sant Cugat, 2002), p. 41-49.

Sabaté Curull, Flocel, *El territori de la Catalunya medieval: percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1997).

———, «Frontera peninsular e identidad (siglos IX-XII)», a *Las Cinco Villas aragonesas en la Europa de los siglos XII y XIII: de la frontera natural a las fronteras políticas y socioeconómicas (foralidad y municipalidad)*, ed. Esteban Sarasa (Saragossa: Instituto Fernando el Católico, 2007), p. 47-94.

———, *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): Conquesta o repoblació?* (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 1996).

———, «La frontière catalane (X-XII siècles): perception, altérité, pouvoir et mémoire», a *Éirger et border diocèses et principautés au Moyen Âge. Limites et frontières.*, ed. Nacima Baron, Stéphane Boisselier, Clément François i Flocel Sabaté (Villeneuve d'Ascq: Presses Universitaires du Septentrion, 2017), p. 185-219.

———, «Organització administrativa i territorial del Comtat d'Urgell», a *El Comtat d'Urgell* (Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 1995), p. 17-70.

Sablayrolles, Robert, «Le pagus dans le cadre pyrénéen», a *Organisation des espaces antiques: entre nature et histoire*, ed. Georges Fabre (Biarritz: Atlantica, 2000), p. 109-32.

Sagrera Aradilla, Jordi, *Les muralles de Besalú: restitució cartogràfica* (Besalú: Ajuntament de Besalú, 2010).

Sales Carbonell, Jordina, «El Bovalar (Serós, Lleida). ¿Un monasterio productor de pergamino en la Hispania visigoda?», *Rivista di Archeologia Cristiana*, 90 (2014), 423-64.

———, «Fabricando pergamino durante la Antigüedad Tardía. Notas arqueológicas para los monasterios de Hispania», *Augustinianum*, 53 (2013), 469-500.

———, *Las construcciones cristianas de la Tarraconensis durante la Antigüedad Tardía. Topografía, arqueología e historia* (Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2012).

———, «Monjos i monestirs a la Catalunya premedieval», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 37-40.

Sales Carbonell, Jordina, i Natàlia Salazar Ortiz, «The Pre-Pyrenees of Lleida in Late Antiquity: Christianisation Processes of a Landscape in the Tarraconensis», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 23 (2013), 27-44.

Sales Carbonell, Jordina, i Marta Sancho Planas, «Monastic Networks and Livestock Activity: Relationships and Contacts at Regional Level in the Southern Slopes of the Pyrenees (VI-IX Centuries)», a *Les moines autour de la Méditerranée. Contacts, échanges, influences entre Orient et Occident, de l'Antiquité tardive au Moyen Âge: Mobilités et contacts à l'échelle local et régionale, École Française de Rome, 17-19 septembre 2014* (Roma, en premsa).

Sales Carbonell, Jordina, Marta Sancho Planas i Laura de Castellet Ramon, «“Incensum in Monasterium” in Preandalusian Hispania (Centuries 5th-8th)», *Hortus Artium Medievalium*, 23 (2017), 107-13.

Salrach Marès, Josep M., «El bisbe-comte Miró Bonfill i la seva obra de fundado i dotació de monestirs», a *II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català: Sant Joan de les Abadesses, 1970. Vol. II* (Poblet: Abadia de Poblet, 1974), p. 57-82.

———, «El comte-bisbe Miró Bonfill i l'acta de consagració de Cuixà de l'any 974», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 10 (1989), 107-24.

———, «El comte-bisbe Miró Bonfill i la fundació i dotació de Sant Pere de Besalú (977-978)», *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 9 (1990), 9-44.

———, «El comte Guifré de Besalú i la revolta de 957. Contribució a l'estudi de la noblesa catalana del segle X», a *II Assemblea d'Estudis sobre el comtat de Besalú* (Olot: Aubert Impressor, 1973), p. 3-36.

———, *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX)*, 2v. (Barcelona: Edicions 62, 1978).

———, «Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 13 (1992), 127-73.

———, *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil* (Vic: Eumo, 2013).

———, *L'assassinat de l'arquebisbe Ató (971) i les lluites pel poder en els orígens de Catalunya* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2018).

———, «L'Església catalana a l'Alta Edat Mitjana», *Revista de Girona*, 92 (1980), 225-31.

———, «Memòria, poder i devoció: donacions catalanes a la Grassa (segles IX-XII)», a *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*, ed. Philippe Sénac (Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1995), p. 103-17.

———, «Miró Bonfill i la solemnitat ripollesa de 977», *Revista de Girona*, 83 (1978), 157-66.

———, «Política i moral. Els comtes de Cerdanya-Besalú i la comunitat de monges benedictines de Sant Joan de les Abadesses (segles IX-XI)», a *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, ed. Coloma Boada, Irene Brugués i Xavier Costa (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa).

———, «Sant Cugat del Vallès. Història (primera part)», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 159-62.

Salvadó Jambrina, Ivan, i Lluís Vila Bonamusa, «Sant Genís de Tapioles: del món romà al món medieval», *Lauro*, 25 (2003), 5-16.

Salvadó Montoriol, Joan, *El monestir benedictí de Sant Benet de Bages. Fons documental: identificació, edició i estudi. Segles X-XI* (Lleida: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Lleida, 2012).

Sánchez Pardo, José Carlos, «Estrategias territoriales de un poder monástico en la Galicia medieval: Celanova (siglos X-XII)», *Studia historica. Historia medieval*, 28 (2010), 155-78.

Sánchez Salor, Eustaquio, «La cultura en los monasterios visigóticos», *Codex Aquilarensis*, 3 (1990), 23-40.

Sánchez Vilanova, Llorenç, *Les institucions monàstiques de l'època medieval, a Pallars i Ribagorça* (Pobla de Segur: Impremta Casa Torres, 2009).

Sancho Planas, Marta, «Apunts per una arqueologia dels castells i fortificacions prefeudals a l'Alt Pirineu (Urgell, Pallars i Ribagorça), segles VI-X», *Treballs d'Arqueologia*, 22 (2018), 5-28.

———, *Homes, fargues, ferro i foc. Arqueologia i documentació per a l'estudi de la producció de ferro en època medieval* (Barcelona: Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya; Marcombo, 1999).

Sancho Planas, Marta, i Walter Alegría Tejedor, «Propuesta de contextualización del yacimiento tardoantiguo y altomedieval de Els Altimiris (Prepirineo Leridano) siglos V-IX», *Archeologia Medievale*, 44 (2017), 155-70.

Santiago Fernández, Javier de, *La epigrafía latina medieval en los condados catalanes (815- circ.1150)* (Madrid: Castellum, 2003).

Sanz Alguacil, Antoni, «Sant Martí de Campmajor. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. V: El Gironès, la Selva i el Pla de l'Estany* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 458.

Sanz Alguacil, Antoni, i Empar Gili Abad, «Esplendor i decadència del monestir de Sant Llorenç de Sous», *Revista de Girona*, 123 (1987), 77-83.

Sanz Alguacil, Antoni, i Antoni Pladevall Font, «Sant Esteve de Banyoles. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. V: El Gironès, la Selva i el Pla de l'Estany* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 390-92.

———, «Sant Medir de Cartellà. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. V: El Gironès, la Selva i el Pla de l'Estany* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 194.

———, «Sant Pere de Galligants. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. V: El Gironès, la Selva i el Pla de l'Estany* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 151-54.

Schlunk, Helmut, «La Iglesia de São Gião de Nazaré. Contribución al estudio de la influencia de la liturgia en la arquitectura de las iglesias prerrománicas de la Península Ibérica», a *Actas do II Congresso Nacional de Arqueologia. Vol. II* (Coimbra: Ministério de Educação, 1971), p. 509-28.

Schneider, Jens, «Les monastères et leurs paysages. La notion des “Klosterlandschaften” dans la recherche allemande», *Francia*, 45 (2018), 211-17.

Schulenburg, Jane T., «Women’s Monastic Communities, 500-1100: Patterns of Expansion and Decline», *Signs*, 14 (1989), 261-92.

Selfa Sastre, Moisés, «Diez escrituras relativas al monasterio de San Pedro de Tabernas registradas en los protocolos notariales de Pedro de Guart, natural de Murillo de Liena (Huesca)», *Argensola*, 111 (1997), 325-36.

Serra Rotés, Rosa, «El monestir de Sant Salvador de la Vedella», *L’Erol*, 6 (1983), 14-15.

———, «Sant Joan de Montdarn. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 525-26.

———, «Sant Martí de Puig-reig. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 378-80.

———, «Santa Maria de la Quar. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 402-4.

———, «Santa Maria de Periques. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 391.

Serra Vilaró, Joan, *Història de Cardona*, 4v. (Tarragona: Sugrañes Hnos., 1962-1966).

Sigaut, François, *L’agriculture et le feu. Rôle et place du feu dans les techniques de préparation du champ de l’ancienne agriculture européenne* (París: École des Hautes Études en Sciences Sociales; Mouton & Co., 1975).

Sitjes Molins, Xavier, «Inicis del monaquisme al Bages», *Ausa*, 6 (1968), 20-24.

———, *Les esglésies pre-romàniques de Bages, Berguedà i Cardener* (Manresa: Caixa d’Estalvis de Manresa, 1977).

Smaragdus, «Expositio in Regulam Sancti Benedicti», a *Patrologiae Cursus Completus. Series Latina. Vol. 102: Smaragdi abbatis monasterii Sancti Michaelis*

Viridunensis opera omnia ex variis editionibus nunc primum in unum collecta, ed. Jacques Paul Migne (París: J. P. Migne editorem, 1851), col. 689-932.

Smith, Julia M. H., «Fines Imperii: the Marches», a *The New Cambridge Medieval History. Vol. 2, c.700-c.900*, ed. Rosamond McKitterick (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 169-89.

Sobrequés Vidal, Santiago, Sebastià Riera Viader i Manuel Rovira Solà, *Catalunya Carolíngia. Vol. V: Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003).

Soldevila Temporal, Xavier, «La plana del Baix Ter fa mil anys: ocupació i organització del territori», a *Actes del Congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r. mil·lenni: Vic-Ripoll, 10-13 de novembre de 1999*, ed. Immaculada Ollich (Vic: Eumo Editorial, 1999), p. 227-44.

Soler Sala, Maria, *Els espais d'intercanvi. El mercat en el procés de gènesi i consolidació del feudalisme al comtat de Barcelona, segles IX-XIII* (Barcelona: Tesi doctoral inèdita dipositada a la Universitat de Barcelona, 2006).

———, «Propiedad monástica y sustento alimentario: el patrimonio productivo del monasterio de Sant Cugat del Vallès (siglos X y XI)», *Hortus Artium Medievalium*, 23 (2017), 478-89.

Standen, Naomi, «Nine Case Studies of Premodern Frontiers», a *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700-1700*, ed. Daniel Power i Naomi Standen (Basingstoke: Macmillan, 1999), p. 13-31.

Stöber, Karen, «El monacat femení a l'època medieval», a *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, ed. Lluís To i Jordi Galofré (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013), p. 39-53.

Subiranas Fàbregas, Carme, *Memòria de la intervenció arqueològica d'urgència al jaciment d'Umfred (Alp, Cerdanya)* (Barcelona: Memòria d'excavació dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural, 2005).

———, «Principals fundacions benedictines als comtats catalans. Segles IX-X», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 51.

Sullivan, Richard E., «What Was Carolingian Monasticism? The Plan of St Gall and the History of Monasticism», a *After Rome's Fall: Narrators and Sources of Early Medieval History. Essays presented to Walter Goffart*, ed. Alexander Callander Murray (Toronto: University of Toronto Press, 1998), p. 251-87.

Sunyol Busquets, Martí, «Santa Maria del Camí. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XVIII: El Vallès Occidental i el Vallès Oriental* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991), p. 356.

Tange, Sakae, «Production et circulation dans un domaine monastique à l'époque carolingienne: l'exemple de l'abbaye de Saint-Denis», *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, 75 (1997), 943-55.

Tarrús Galter, Josep, Aurora Martín Ortega i Xavier Nieto Prieto, «La ciutadella de Roses», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 22 (1989), 314-31

Taxonera Comas, Marc, «Nous documents sobre les relacions de Sant Cugat i Sant Llorenç del Munt», a *Actes del VII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó. Vol. III* (Barcelona: [s.n.], 1962), p. 113-22.

Tenas Busquets, Montse, i Lluís Vila Bonamusa, «Vil·la romana de can Terrés. Projecte Arqueològic», *Lauro*, 12 (1996), 47-70.

Tessier, Georges, «À propos de quelques actes toulousains du IXe siècle», a *Recueil de travaux offert à M. Clovis Brunel membre de l'Institut, directeur honoraire de l'École des chartes par ses amis, collègues et élèves. Vol. II* (París: Société de l'École des chartes, 1955), p. 566-80.

Thompson, Michael W., «Associated Monasteries and Castles in the Middle Ages: A Tentative List», *Archaeological Journal*, 143 (1986), 305-21.

To Figueras, Lluís, «Fondations monastiques et mémoire familiale en Catalogne (IXe-XIe siècle)», a *Sauver son âme et se perpétuer. Transmission du patrimoine et mémoire au haut moyen âge*, ed. François Bougard, Cristina La Rocca i Régine Le Jan (Roma: École Française de Rome, 2005), p. 293-329.

———, «Monjos i colonització agrícola: els orígens del monestir de Sant Esteve de Banyoles», a *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, ed. Lluís To i Jordi Galofré (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013), p. 55-77.

———, «Señorío y familia: Los orígenes del “Hereu” catalán (siglos X-XII)», *Studia historica. Historia medieval*, 11 (1993), 57-79.

Tomás Faci, Guillermo, *La organización del territorio y las dinámicas sociales en Ribagorza durante la Gran Expansión medieval (1000-1300)* (Saragossa: Tesis doctoral inédita depositada a la Universidad de Zaragoza, 2012).

Tomás Faci, Guillermo, i José Carlos Martín Iglesias, «Cuatro documentos inéditos del monasterio visigodo de San Martín de Asán (522-586)», *Mittellateinisches Jahrbuch*, 52 (2017), 261-86.

Tragó, Pere, *Spill manifest de totes les coses del vescomdat de Castellbò*, ed. Cebrià Baraut (La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 1982).

Tura Masnou, Jordi, «Castell de Falgars, una torre romana a la Garrotxa», *Cypsela*, 9 (1991), 111-19.

Ubieto Arteta, Agustín, *Los monasterios medievales de Aragón: función histórica* (Saragossa: Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón, 1999).

Ubieto Arteta, Antonio, *Documentos del monasterio de Obarra (Huesca) anteriores al año 1000* (Saragossa: Anubar Ediciones, 1989).

Udina Abelló, Antoni M., *La successió testada a la Catalunya altomedieval* (Barcelona: Fundació Noguera, 1984).

Udina Martorell, Frederic, «Breu assaig historiogràfic de l'obra escrita de Ramon d'Abadal», a *Miscel·lània Ramon d'Abadal: Estudis d'història oferts a Ramon*

d'Abadal i de Vinyals en el centenari del seu naixement, ed. Jaume Sobrequés i Sebastià Riera (Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1994), p. 219-32.

———, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos* (Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1951).

———, «El milenario del Real Monasterio de San Pedro de las Puellas y el acta de consagración de su primitivo templo», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 18 (1945), 217-44.

Vadillo Pinilla, Amelia, «El dominio de San Juan de las Abadesas: algunas consecuencias de su formación», *La España Medieval*, 5 (1984), 1019-45.

Valdepeñas Lozano, M. del Pilar, «La vinya a Sant Serni de Tavèrnoles (s. IX al XI)», a *Vinyes i vins: mil anys d'història. Vol. II* (Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993), p. 265-75.

Valls Taberner, Ferran, «Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça», *Estudis Universitaris Catalans*, 9 (1916), 1-101.

———, «Notes per a la història de la família comtal de Barcelona», *Recull de documents i escrits*, 1 (1923), 193-216.

Vega Ferrer, Salvador, «Sant Pere i Santa Maria de Càrcer, any 1152: un document, dues esglésies i algunes hipòtesis», a *Torroella de Montgrí: Festa Major 2013* (Torroella de Montgrí: Associació del Llibre de la Festa Major, 2013), p. 9-23.

Vellvehí Altamira, Jaume, i Joaquim Graupera Graupera, «Notes sobre la localització de les capelles romàniques de Sant Martí de Montgat i Santa Susanna d'Alella», *Sessió d'Estudis Mataronins*, 13 (1996), 79-98.

Vellvehí Altamira, Jaume, i Eva M. Llovet Ciudad, «Sant Pol de Mar. Història», a *Catalunya Romànica. Vol. XX: El Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992), p. 513-17.

Vergés Pons, Oliver, «La batalla de Baltarga en el joc de la política comtal del segle X: la mort d'Ermengol d'Osona i la successió del comtat d'Urgell», *Anuario de Estudios Medievales*, 48 (2018), 901-23.

———, «Quan els vescomtes d'Urgell eren: orígens, història i territorialització del llinatge dels Castellbò», *Interpontes*, 3 (2014), 49-71.

Verna-Navarre, Catherine, «Esquisse d'une histoire des mines et de la métallurgie monastiques dans les Pyrénées au Moyen Âge», a *Moines et métallurgie dans la France médiévale*, ed. Paul Benoit i Denis Cailleaux (París: AEDEH, 1991), p. 45-58.

Vidal Liy, José Ignacio, «Sant Esteve de Banyoles: Del patronato regio al pontificio (IX-XI)», *Hispania*, 61 (2001), 417-48.

Vigué Viñas, Jordi, «Santa Maria de Periques. Arquitectura», a *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985), p. 391-92.

Vila Carabasa, Josep M., «El monestir de Sant Llorenç del Mont», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 43 (2012), 65-83.

———, «La fundació del monestir de Sant Llorenç del Mont o de Sous», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 65-67.

Vila Carabasa, Josep M., i David Galí Farré, «Notícia històrica», a *Castell de Castelldefels. Arqueologia, història, art*, ed. Albert López, Imma Estany i Raquel Lacuesta (Barcelona: Diputació de Barcelona, 2005), p. 363-84.

Vilanova Vila-Abadal, Francesc, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política (1888-1970)* (Lleida: Pagès editors, 1996).

Villanueva Astengo, Jaime, *Viage literario á las iglesias de España*. 22v. (Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia; València: Imprenta Oliveres, 1803-1852).

Viñayo González, Antonio, «La hospitalidad monástica en las Reglas de San Isidoro de Sevilla y San Fructuoso del Bierzo», a *El Camino de Santiago, la hospitalidad monástica y las peregrinaciones*, ed. Horacio Santiago-Otero (Salamanca: Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura, 1992), p. 39-52.

Vinyoles Vidal, Teresa, *Història de les dones a la Catalunya medieval* (Vic: Eumo Editorial; Lleida: Pagès Editors, 2005).

Vinyoles Vidal, Teresa, i Conchi Rodríguez Fernández, «La canònica a l'ombra del castell: Santa Maria de Mur», *Lambard: Estudis d'art medieval*, 11 (1999), 129-43.

Vives Gatell, José, *Concilios visigóticos e hispano-romanos* (Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas; Instituto Enrique Flórez, 1963).

Vivo Llorca, Jordi, i Josep M. Nolla Brufau, «La cupa sota l'església del monestir de Sant Feliu de Guíxols», *Estudis del Baix Empordà*, 28 (2009), 8-26.

Vogüé, Adalbert de, *Histoire littéraire du mouvement monastique dans l'antiquité. Première partie: Le monachisme latin*. 12v. (París: Les Éditions du Cerf, 1991-2008).

———, «La place des livres dans les plus anciennes règles monastiques, IVe-VIIIe siècles», *Revue Mabillon*, 16 (2005), 99-112.

Warf, Barney, i Santa Arias, «Introduction: The Reinsertion of Space into the Social Sciences and Humanities», a *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*, ed. Barney Warf i Santa Arias (Londres; New York: Routledge, 2009), p. 1-10.

Weissengruber, Franz, «L'educazione profana nell'"Expositio psalmodum" di Cassiodoro», a *Cassiodoro: dalla corte di Ravenna al vivarium di Squillace*, ed. Sandro Leanza (Catanzaro: Soveria Mannelli, 1993), p. 61-72.

Wemple, Suzanne F., «Female monasticism in Italy and its comparison with France and Germany from the ninth through the eleventh century», a *Frauen in Spätantike und Frühmittelalter. Lebensbedingungen - Lebensnormen - Lebensformen.*, ed. Ursula Vorwerk i Werner Affeldt (Sigmaringen: Jan Thorbecke, 1990), p. 291-310.

Wickham, Chris, «Rural society in Carolingian Europe», a *The New Cambridge Medieval History. Vol. 2, c.700-c.900*, ed. Rosamond McKitterick (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 510-37.

Wilkin, Alexis, «Communautés bénédictines et environnement économique, IXe-XIIe siècles: réflexions sur les tendances historiographiques de l'analyse du

temporel monastique», a *Ecclesia in Medio Nationis: Reflections on the Study of Monasticism in the Central Middle Ages*, ed. Steven Vanderputten i Brigitte Meijns (Lovaina: Leuven University Press, 2011), p. 101-50.

Zadora-Rio, Elisabeth, «Archéologie et toponymie: le divorce», *Les Petits Cahiers d'Anatole*, 8 (2001), 1-17.

Zaragoza Pascual, Ernest, *Catàleg dels monestirs catalans* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997).

———, «Documentos inéditos referentes a la reforma monástica en Cataluña durante la segunda mitad del siglo XVI (1555-1600)», *Studia monastica*, 19.1 (1977), 93-203.

Zettler, Alfons, «Public, Collective and Communal Spaces in Early Medieval Monasteries: San Vincenzo and the Plan of Saint Gall», a *Monasteri in Europa occidentale (secoli VIII-XI): topografia e strutture*, ed. Flavia De Rubeis i Federico Marazzi (Roma: Viella, 2008), p. 259-73.

Zimmermann, Michel, «El paper de Ripoll en la creació d'una història nacional catalana», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 1999), p. 252-72.